

ISSN 2226-9355

Табии

ДОНИШГОҲИ
ЗАБОНҲО

4 (60)
2025

Силсилаи илмҳои:
филологӣ
педагогӣ
таърих

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ЗАБОНҶО
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих)
2025. № 4(60)

ВЕСТНИК
УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)
2025. № 4(60)

HERALD
OF THE LANGUAGES UNIVERSITY
(the series of Philological, Pedagogical and Historical sciences)
2025. № 4(60)

Душанбе – Dushanbe, 2025

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ЗАБОНҲО
Силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих
Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода.
 Маҷалла соли 2011 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

САРМУҲАРИР:

Гулназарзода Жило Бурӣ

доктори илмҳои филологӣ, профессор,
 ректори Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои
 хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим
 Улуғзода

МУОВИНИ САРМУҲАРИР:

Абдурраҳимзода Бахтиёр
Абдурраҳим

номзади илмҳои филологӣ, дотсент, муовини
 ректор оид ба илм ва инноватсияи
 Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии
 Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

10.00.00 – Филология

Муҳаммадҷонзода Олимҷон Обидҷон	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Саломӣён Муҳаммадҷон Қайюм	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Ҷамшедов Парвонахон	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Турсунов Фаёзҷон Мелибоевич	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Салими Хатлонӣ	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Олимӣ Ҳосият Ҳоким	доктори илмҳои филологӣ, дотсент
Файзуллозода Амонулло Файзулло	номзади илмҳои филологӣ, дотсент

13.00.00 – Педагогика

Шербоев Саидбой	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Неъматов Саъдулло Эргашевич	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Шоҳиён Нуралӣ Набот	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Шосаидзода Сафар Ҳасан	номзади илмҳои педагогӣ, дотсент
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	номзади илмҳои педагогӣ, дотсент

07.00.00 – Таърих

Ҳотамов Намоз Басарович	доктори илмҳои таърих, профессор
Муллоҷонов Сайфулло Кучакович	доктори илмҳои таърих, профессор
Миракзода Фаридун Юсуфӣ	номзади илмҳои таърих, дотсент
Икромов Ғайбулло Холович	номзади илмҳои таърих, дотсент

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ
 тақризиавандаи Комиссияи олии
 аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии
 Тоҷикистон аз 30.03.2021 ворид гардидааст.

Маҷалла шомилӣ пойгоҳи иттилоотӣ
 «Намояи иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР)
 шудааст, ки дар сомонӣ Китобхонаи миллии
 маҷозӣ ҷойгир аст (<http://elibrary.ru>).

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зерини
 илмро барои ҷоп қабул менамояд:

Дар соҳаи илмҳои филологӣ: 10.01.01,
 10.01.03, 10.01.04, 10.01.08, 10.02.01, 10.02.19,
 10.02.20, 10.02.22

Дар соҳаи илмҳои педагогӣ: 13.00.01, 13.00.02,
 13.00.08

Дар соҳаи илмҳои таърих: 07.00.02,
 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва
 англисӣ нашр мешавад.

Матни мукаммали маводи ҷопӣ дар сомонӣ
 расмӣ маҷалла ҷойгир карда шудааст
 (www.payom.ddzt.tj).

Паёми Донишгоҳи забонҳо.

Силсилаи илмҳои филология, педагогика ва
 таърих. – 2025. – № 4 (60). ISSN 2226-9355.
 Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
 Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.
 Шаҳодатномаи №333/МЧ-97 аз 26.02.2024.

Нишонии маҷалла: 734019, Ҷумҳурии

Тоҷикистон, ш. Душанбе,
 кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.

Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom.dbz@mail.ru

Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода, 2025

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
Серия филологических, педагогических и исторических наук
Учредитель журнала:

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде
 Журнал основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор журнала:
Гулназарода Жило Бури

*доктор филологических наук, профессор,
 ректор Таджикского международного
 университета иностранных языков имени
 Сотима Улугзаде*

Заместитель главного редактора:
Абдуррахимзода Бахтиёр
Абдуррахим

*кандидат филологических наук, доцент,
 проректор по науке и инновации Таджикского
 международного университета иностранных
 языков имени Сотима Улугзаде*

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

10.00.00 – Филология

Мухаммаджонзода Олимджон Обиджон	<i>доктор филологических наук, профессор</i>
Саломийён Мухаммадзод Каюм	<i>доктор филологических наук, профессор</i>
Джамshedов Парвонахон	<i>доктор филологических наук, профессор</i>
Турсунов Фаёзджон Мелибоевич	<i>доктор филологических наук, профессор</i>
Салими Хатлони	<i>доктор филологических наук, профессор</i>
Олими Хосият Хоким	<i>доктор филологических наук, доцент</i>
Файзуллозода Амонулло Файзулло	<i>кандидат филологических наук, доцент</i>

*Журнал входит в Перечень
 рецензируемых научных изданий Высшей
 аттестационной комиссии при Президенте
 Республики Таджикистан от 30.03.2021.*

*Журнал включен в «Российский индекс
 научного цитирования» (РИНЦ),
 размещенный на платформе Национальной
 электронной библиотеки (<http://elibrary.ru>).*

*Журнал принимает научные статьи по
 следующим научным областям:*

В области филологических наук:
 10.01.01, 10.01.03, 10.01.04, 10.01.08,
 10.02.01, 10.02.19, 10.02.20, 10.02.22

В области педагогических наук:
 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

В области исторических наук: 07.00.02,
 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

13.00.00 – Педагогика

Шербоев Саидбой	<i>доктор педагогических наук, профессор</i>
Неъматов Саъдулло Эргашевич	<i>доктор педагогических наук, профессор</i>
Шохиён Нурали Набот	<i>доктор педагогических наук, профессор</i>
Шосаидзода Сафар Хасан	<i>кандидат педагогических наук, доцент</i>
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	<i>кандидат педагогических наук, доцент</i>

*Журнал печатается на таджикском,
 русском и английском языках.*

*Полнотекстовые версии опубликованных
 материалов размещены на официальном сайте
 журнала (www.payom.ddzt.tj)*

*Вестник университета языков.
 Серия филологических, педагогических и
 исторических наук. – 2025. – № 4 (60).
 ISSN 2226-9355.*

*Журнал зарегистрирован в Министерстве
 культуры Республики Таджикистан.
 Свидетельство № 333/ЖР-97 от 28.02.2024 г.*

*Адрес журнала: 734019, Республика
 Таджикистан, г. Душанбе, улица
 Мухаммадиева, 17/6.*

Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom.dbz@mail.ru

Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ТМУИЯ им. С. Улугзаде, 2025

07.00.00 – История

Хотамов Намоз Басарович	<i>доктор исторических наук, профессор</i>
Муллоджонов Сайфулло Кучакович	<i>доктор исторических наук, профессор</i>
Миракзода Фаридун Юсуфи	<i>кандидат исторических наук, доцент</i>
Икромов Гайбулло Холович	<i>кандидат исторических наук, доцент</i>

HERALD OF THE LANGUAGES UNIVERSITY
The series of philological, pedagogical and historical sciences

Founder of the journal:

Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda

The journal is established in 2011. Issued 4 times a year.

CHIEF EDITOR:

Gulnazarzoda Zhilo Buri

Doctor of Philology, Professor, Rector of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Abdurrahimzoda Bakhtiyor
Abdurrahim

Candidate of Philology, associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

10.00.00 – Philology

Muhammadjonzoda Olimjon Obidjon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Salomiyon Muhammaddovud Qayum	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Jamshedov Parvonakhon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Tursunov Fayozjon Meliboevich	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Salimi Khatloni	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Olimi Khosiyat Hokim	<i>Doctor of Philology, associate Professor</i>
Fayzullozoda Amonullo Fayzullo	<i>Candidate of Philology, associate Professor</i>

13.00.00 – Pedagogy

Sherboev Saidboy	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Ne'matov Sa'dullo Ergashevich	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shohiyon Nurali Nabot	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shosaidzoda Safar Hasan	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>
Tovbaeva Mavluda Musulmonovna	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>

07.00.00 – History

Hotamov Namoz Basarovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mullojonov Saifullo Kuchakovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mirakzoda Faridun Yusufi	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>
Ikromov Ghaybullo Kholovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 30.03.2021.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library (<http://elibrary.ru>).

The journal accepts scientific articles on the following scientific specialties:

In the field philological sciences: 10.01.01, 10.01.03, 10.01.04, 10.01.08, 10.02.01, 10.02.19, 10.02.20, 10.02.22

In the field pedagogic sciences: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

In the field historical sciences: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

Full-text versions of published materials are posted on the official website of the journal (www.payom.ddzt.tj).

Herald of the Languages University.

The series of Philological, Pedagogical and Historical sciences. – 2025. – № 4 (60).

ISSN 2226-9355.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. Certificate № 333/JR-97 dated 02/28/2024.

Address of the journal: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan.

Web site of the journal: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom.dbz@mail.ru

Phone: (+992 37) 232-87-30

© TIUFL named after S. Ulughzoda, 2025

ТДУ 81'37

**ТАЪСИРПАЗИРИИ ТИПОЛОГИЯИ МАЪНОҲО ДАР ОМУӢЗИШИ ҲАМГИРОИИ
ИЛМҲО**

Гулназарзода Ж. Б.

**Донишгоҳи байналмилалӣи забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улӯғзода**

Бештари падидаҳои маъношиносии лингвистӣ дар алоқамандӣ бо дигар илмҳо равшан ва возеҳ мегарданд. Дар ин раванд ҳамгироии илмҳо падида меояд, ки шохаҳо ва самтҳои нави илмӣ муайян ва ошкор мешаванд. Ҳар як падида ро вобаста ба ҷойгоҳ ва вазифааш дар ин ё он самт ё бахши илм донишмандону муҳаққиқон мекушанд, ки дуруст ва мувофиқ ҷойгузин намоянд.

Масалан, ба андешаи Л. Елмслев забон василаи маърифат, «воситаи шинохт» аст, нуқтаи ибтидоии пажӯҳишгар матн аст ва ҳадафи назарияи забоншиносӣ муайян кардани «тағйироти доимии маъноӣ асосӣ» мебошад. Ӯ мафҳумҳои коннотатсия ва денотатсияро аз доираи мантиқ (ҳамчуноне ки дар забоншиносӣ аз маъноӣ луғавӣ маҳдуд фаҳмида мешавад) васеъ мепиндорад [5]. Яъне он низоми аломатро ифода намекунад. Мутаносибан, маъношиносӣ коннотатив аст. Аз ин ҷост, ки дар тавзеҳу ташреҳи коннотаторҳо ҳамчун «мазмун», ки семантикаи денотативӣ барои онҳо ҳамчун ифода барои муайян кардани маъноӣ маҳсули коннотативӣ хизмат мекунад, ошкор мегардад.

Маъношиносии коннотативӣ ба низоми забон ва фаъолияти забон тамаркуз намуда, ба дигар воситаҳо (ишораҳо, рамзҳои сигналӣ) низ дахл дорад. Семантикаи коннотативӣ мавҷудияти семантикаи денотативиро пешбинӣ мекунад. Ҳамчунин, падидаҳои зиёдеро ба доираи семантикаи коннотативӣ дохил мекунанд: тафовути жанрҳо (наsr, назм), услубҳои гуногун, фарқи услубҳои баҳодихӣ, тафовут дар тобишҳои маъноӣ эҳсосӣ, лаҳҷа, шева, луғати касбӣ, жаргон, забонҳои миллий, минтақавӣ, то хусусиятҳои талаффузи инфиродӣ [5, 125].

Меъёри коннотатсияро, ки Л.Елмслев ба миён гузоштааст, расмӣ номидан мумкин аст: коннотатсия дар мавридҳои ба амал меояд, ки аломат ҳамчун аломат шинохта мешавад [4, 205]. Ин андешаҳо ба омузиши коннотатсия дар маъношиносии луғавӣ заминаи илмӣ гузоштааст. Масалан, ба шахс: “рафтори нек, гуфтори нек, пиндори нек”. Ин маъноро метавон дар маъноӣ денотативӣ ифода кард, яъне хусусияти аломати забонӣ ё омезиши аломатҳои забонӣ гардад. Дар айни замон, ҳуди ҳамон маъно ба хусусияти аломати забонӣ табдил меёбад, ки аллакай аломати худро дорад.

Ҳамин тариқ, ифодаи маъноӣ коннотативӣ дар маъношиносии луғавӣ як ҳолати маҳсули забоншиносии маърифатист, ё ба андешаи Л.Елмслев семантикаи коннотативӣ мебошад. Ӯ ба коннотатсия моҳиятан ягон маҳдудият нагузоштааст. Шарҳи коннотатсияи Л.Елмслев ба маъноӣ услубӣ бармехӯрад, ки комилан мувофиқ аст ва аз он истифода мешавад.

Аз ин ҷост, ки «маъноӣ услубии воҳиди забон як навъи маъноӣ коннотативист, ки ифодашавандаи он ҳамчун ягонагии ифодашаванда ва ифодакунандаи денотативӣ мебошад» [3, 44].

Дар услубшиносӣ зинаи ифодаи денотативӣ ва коннотативӣ низ таъйин шудааст, зеро маъноҳои коннотативӣ ҳамчун маъноӣ ҳамроҳ муайян карда мешаванд.

Баррасии маъноӣ услубӣ ба сифати коннотатив имкон медиҳад, ки падидаҳои вобаста ба низоми забон – овошиносӣ ва луғат, сарф ва нахво ба ҳам муназзам омузем ва ақидаи низоми услубии забонро ҳамчун «омезиши аъзои алоҳидаи сохтори забон ба як низоми ягона ва сифатан нав» мураттаб намоем. Г.О.Винокур ба ташреҳи возеҳи низоми услубӣ таваҷҷуҳ дорад: «...обуранги хоси услубӣ ва шаклу аломатҳои якранг дар низоми услубӣ дар муқоиса

бо гуфтор, сохт ва аломатҳо гуногун дохил мешаванд ва дар таъсири мутақобилаи ҳама сохторҳо низоми умумии услубии забон ба вучуд меояд»[1, 223].

Услубшиносӣ гуногунии маъноҳоро нишон медиҳад, ки ба таври коннотативӣ ифода кардан мумкин аст [ниг: 6]. Тақсимои ифода ва коннотатсия ба маънои мантиқӣ танҳо ба калимаҳои маънодор дахл дорад, вале маънои услубӣ, аз ҷумла, маънои коннотативӣ ба ҳама намуди аломатҳои забон дода мешавад. Гузашта аз ин, барандагони маънои услубӣ морфемаҳои шаклсозу калимасоз, парадигмаи сохтори ҷумла ва то фонема низ маҳсуб меёбанд, бо вучуди он ки фонема воҳиди хурдтарини ифода аст ва, албатта, наметавонад ба воҳиди комил баробар шавад.

Бояд гуфт, ки ягон воҳиди забон танҳо барои ифодаи маънои коннотативӣ таъин нашудааст: вай ҳамеша мақсади аввалиндараҷа дорад, ки ба сатҳи он мансуб аст. Ин ҳадафи асосӣ семантикаи денотативиро муайян мекунад. Дигар фанни анъанавии филологӣ — назарияи балоғат ва суханварӣ ин нуктаи назарро тасдиқ мекунад [18]. Дар жанри шеър сатҳи овой, тақрори овозҳои гуногун, ҳодисаи паронимиву омонимӣ мавқеи муҳим дорад [11].

Имрӯз шоҳи анҷумани **дилбарон якест**,

Дилбар, агар ҳазор бувад, **дил бар он якест** (Ҳофизи Шерозӣ)

Пас ҳодисаи паронимӣ гуфта, дар бораи дараҷаи аломат бояд дақиқ сухан ронем: ифоданокӣ — коннотатсия аз ҳисоби истинод ба меёр, ба принсипи пайванди беихтиёри байни аломат ва аломат тавлид мешавад.

Мазмуни семантикаи коннотативӣ ба низоми забон ва сохтори он табдил меёбад: «Экспрессивият ҳамон чизест, ки дар забоншиносӣ коннотатсия меноманд» [13, 102].

Мутобиқи ин фаҳмиш муҳаққиқ маънои услубиро шарҳ медиҳад: «Услуб ва маънои услубӣ вазифаи коннотативии дискурс дар муқобили вазифаи денотативии он мебошад»[13, 122].

Дар нимаи дуюми асри 20 самтҳои нав пайдо шуданд, ки дар онҳо мафҳуми коннотатсия соҳаҳои нави татбиқро пайдо кард. В.Н.Телия овардааст: «...низомии коннотативӣ низомест, ки нақшаи ифодаи он худ аз низомии аломатҳо иборат аст» [13 93]. Маҳз ӯ ба универсалияи коннотатсия таваҷҷуҳ намуд: бояд маъноҳои ҳамроҳ ва иловагӣ ба инобат гирифта шавад ва низомии забон қобилияти қонеъ гардонидани ин талаботро дар бар мегирад.

В.Н. Телия пешниҳод кард, ки маълумоти коннотативӣ «пораи андеша» аст, ки аз ҷониби маълумотҳои коннотативии мансуб ба низомии денотативӣ «табӣӣ» мешаванд, аз ин рӯ, тезис дар бораи қудрату тавоноии забон аз ин ҷо манша мегирад. Масалан, “энергияи сабз”, “ҳукумати электронӣ”, “зеҳни сунӣ”.

Дар таҳлили концептуалӣ мафҳуми коннотатсия низ баррасӣ мешавад, аммо мучмал. Дар асл, вақте сухан дар бораи маъноҳои маҷозӣ меравад, забоншиносии маърифатӣ ба миён меояд.

Агар баҳс бо мафҳумҳои набард ё муҳориба концептуализатсия шавад, сухан дар бораи ғалаба, мағлубият, ақибнишинии муваққатӣ, ба ҳимояи амиқ гузаштан, ақибнишинӣ ба мавқеъҳои пешакӣ муқарраршуда меравад, пас дар ин ҷо ҳам семантикаи денотативӣ тарҳи ифодаи коннотативҳо мегардад.

Манфиати таҳлили концептуалии коннотатсия аз он иборат аст, ки вай на танҳо муносибати бевосита, балки муносибати мутақобилаи семантикаи денотативӣ ва коннотатиро низ равшан нишон медиҳад: семантикаи коннотативӣ ҳамчун обанбори коннотативҳо баромад мекунад (вожаи обанбор низ коннотатсия аст).

Ҳамин тавр, барои муҳокимаи масъалае, ки то имрӯз ҳал нагардидааст, барои мақоми истинодномаи маъноҳои коннотативӣ тадриҷан мавод ҷамъ мешавад.

Дар назарияи мантиқии коннотатсия ва семантикаи луғавӣ муроҷиат на ба таҷрибаи мушаххаси забон, балки ба қолабҳои маълумоти ба дастмада ва дониш аст. Масалан, ифодаи “зеҳни сунӣ”, яъне дар натиҷаи омӯзиш ва дониш ин ифода ба забони тоҷикӣ ворид гардид на ба таҷрибаи иҷтимоӣ.

Ин дар намунаи маъноӣ эҳсосотӣ-баҳодиҳӣ, ки В.Н.Телия сохтааст, баръало аён аст: дар забони русӣ шугур ё фил, ки ҳамчун квазистереотипҳои арзёбӣ амал мекунанд, - бо сабабҳои маълум - ба захираи маълумот ё дониш муроҷиат мекунанд, на ба таҷрибаи иҷтимоӣ [13].

Ҳолати прототипии ба ҷаҳон тааллуқдошта, яъне симои равонии вазъият ба истилоҳ мафҳумҳои пайдошуда (табиист, ки аз таҷриба меафзояд) тавлид мекунад; концептуализатсияи маҷозӣ ба амал меояд, агар як вазъият дар ҳолати дигар қолаб карда шавад. Масалан, таҷрибаи истифодаи босамари зеҳни сунъӣ.

Пас падидаи маҷозӣ, ки дар сатҳи коннотативӣ ҷойгир шудааст, ба чӣ алоқамандӣ дорад? Муҳаққиқон андешаҷоро, ки дар иртибот ба баррасии экспрессивият ба сифати коннотатсия баён шудааст, намуна меоранд: он чизе, ки мо дар назар дорем, денотати ноком аст [13,114].

Масъалаи мавқеи маъноӣ коннотативӣ дар таркиби воҳиди забон дар назарияи забоншиносӣ ҳанӯз ҳам баҳсталаб менамояд. И.М.Кобозева дар таҳқиқоти худ маъноӣ ифодаи забонро баррасӣ намуда, ҷадвали навъҳои маъноро, ки мувофиқи хусусияти маълумоти интиқолшаванда ифода карда мешаванд: семантика (ифодаи маъноӣ денотативӣ ва аломат), прагматика (маъноӣ прагматикӣ) ва синтактика (маъноӣ наҳвӣ) пешниҳод мекунад [7, 58].

Дар низоми тафаккур барои маъноӣ коннотативӣ ҷойи махсусе ба нақша гирифта нашудааст. Маъноҳои коннотативӣ байни маъноӣ прагматикӣ ва фарозабонӣ ассотсиативӣ падида меоянд. Худи механизми коннотатсия дар ин ҳолат ҳамчун ёвару интиҳобшуда пайдо мешавад, ки забон бидуни он коре карда наметавонад, яъне "фаъолияти сирф денотативии дискурс вуҷуд надорад" [10].

Маъноӣ коннотативӣ як ҷузъи таркибии матн дискурс аст, ки бо ташаккул ва рушди назарияи дохилиматнӣ аён мегардад. Маъноӣ коннотативӣ бевосита ба таҳлили матн ворид карда шудааст. Пас мафҳуми коннотатсияро дар робита бо матн метавон муайян кард: "коннотатсияи матнӣ пайванд, таносуб, анафора, аломат, қобилияти истинод ба матнҳои дигар - қаблӣ, баъдӣ ё ҳатто комилан берун аз он - ба қисмҳои дигари ҳамон (ё дигар) матн" мебошад [9;10].

Асоси назариявии дохилиматнӣ таркиби луғавии забон ҳамчун фонди бузурги захиравӣ ва муносибат ба матн ҳамчун забон мебошад [ниг.:2]. Баъдан, чун дар семантикаи луғавӣ, истеъмоли дуҷумдараҷаи воҳидҳои матнӣ сарфи назар аз он ки онҳо чӣ қадар падида омада бошанд ҳам, нисбат ба пораҳои муътадили муҳобиротии дар фонди забон мавҷудбуда коннотативӣ мегардад ва охири дар робита ба қорбурдҳои минбаъда ҳамчун «шакли дохилии» образнок амал мекунанд [ниг.:2].

Типологияи унсурҳои робитаҳои байниматнӣ, ки ҳоло хуб таҳия шудааст, мафҳуми ифодакунанда ва ифодашавандаро васеъ кардааст [ниг.:14].

Нишондиҳандаҳои коннотативии байниматнӣ, ки дар робитаҳои байниматнӣ муайян шудаанд, метавонанд дар муродифот, мутаозод, конверсия, марзҳои луғавӣ-маъноӣ, мафҳумҳои калимасоз, тобишҳои маъноӣ, конденсатсия, ихтисорот тавсиф карда шаванд.

Вобаста ба аломати коннотативӣ бар он андешаанд, ки маъноҳои дохилиматнӣ «на дар луғат ва на дар грамматикаи забон» собит нашудаанд ва Б.М.Гаспаров ба «васеъ будан ва маҳдудият надоштани робитаҳои ассотсиативӣ» таъкид мекунад [ниг.:2].

Баррасии мухтасари қорбурди мафҳуми коннотатсия дар соҳаҳои мухталифи забоншиносӣ ва филология моро мутмаин месозад, ки дар ҳама маврид мо ба ҳамгироии илмҳои сару қор дорем. Коннотатсия дар забон ва сатҳҳои он, ба таносуби дохил ва байни матнҳои паҳн мешавад. Метавон гуфт, ки коннотатсия як ҷузъи таркибии низоми забоншиносӣ ва фаъолияти он дар ҷомеа буда, яъне универсалии забоншиносиро ифода мекунад.

Денотатсия ва коннотатсияро метавон аз нуқтаи назари илми шинохтӣ-маърифатӣ (когнитивӣ) баррасӣ кард.

Денотатсия ва коннотатсия ба шуур, тафаккур ва идроки инсон вобаста аст. Денотатсия ва коннотатсия як мазмуни умумиро доранд. Ин хусусияти муштарак дар решаи умумии

онҳо инъикос ёфтааст. Феъли лотинии noto, notare ба маънои «пайхас кардан, мушоҳида кардан» аст, дар ҳоле ки феъли англисии «қайд кардан» ба маънои «пайдо кардан ва ба ёд овардан» аст.

Тафовути байни денотатсия ва коннотатсия ҳангоми баррасии зидмаъноии пешвандҳои de - cum (con) равшан мегардад.

Ин тафовут ҳамчун "чудо", "алоҳида" (махдудият) - "ҳамроҳ" (баррасии муштарак) тавсиф мешавад. Ҳамин тариқ, денотатсия маънои тарзи дарк ва тафаккурро дорад, ки дар он шайъ ё ҳолату вазъият мустақилона баррасӣ мешавад ва коннотатсия дар ҳоле ба вучуд меояд, ки шайъ ё ҳолат дар алоҳидагӣ не, яъне якҷоя бо ягон шайъ ё ҳолати дигар ба маънои васеъ баррасӣ шавад.

Дар худ ин ду навъ комилан баробаранд, вале дар забон тафовути маъноии онҳо ба таври расмӣ ва тасвирӣ ифода меёбад: сохтори воҳиди забон, ки бо денот ва коннотат мучахҳаз гардидааст, ҳамчун ифодаи нишондори ду навъи фаъолияти шуури инсон зоҳир мегардад. Денотат ва коннотат дар қобилияти интиқол ва нигоҳдории иттилоот баробаранд. Ин ҳангоми баррасии навъҳои умумии иттилооте, ки тавассути забон интиқол дода мешавад, равшан мегардад.

Маълумоти коннотативиро ба маълумоти денотативӣ ва иттилооти денотативиро ба иттилооти коннотативӣ табдил додан мумкин аст. Савол дар он аст, ки ин мавқеъ то чӣ андоза фарогир аст. Новобаста аз он ки маъноҳои коннотативӣ баъзан то чӣ андоза паҳншуда бошанд ҳам, бо вучуди ин онҳоро метавон тавассути тавсифи мустақим, яъне ба воситаи денотатсия интиқол дод. Мушкilotи бештар ин аст, ки оё ягон маълумоти денотативиро ба шакли коннотативӣ тарҷума кардан имкон дорад ё не. Ё маънои истилоҳи хеле махсусро ба таври коннотативӣ баён кардан мумкин аст?

Ин савол таҳқиқоти минбаъдaro талаб мекунад. Ин баҳс, инчунин, ба типологияи таносуби иттилоотии коннотативӣ ва денотативӣ дахл дорад. Тафовут миёни маълумоте, ки дар низомии забон ҷойгиранд ва онҳое, ки ба фаъолияти дискурсивӣ алоқаманданд, фарқият гузошта мешавад.

Масалан, дар низомии забон муносибатҳои зерин муқаррар карда мешаванд: агар маълумот дар бораи ҳолати амал ба таври денотативӣ оварда шавад, пас аз ҷиҳати коннотативӣ ин маълумот дар бораи шахсе мебошад, ки ин ҳолати амалро нақл мекунад; агар хабар ба таври денотативӣ интиқол дода шавад, пас маълумот дар бораи амали муошират коннотатив аст.

Мусаллам аст, ки сухан дар бораи маъноҳои коннотативие меравад, ки тавассути низомии услубии забон интишор ёфтааст ва ёвари беминнатест барои нишон додани аҳамияти ин ду шабакаи интиқоли иттилоот барои равшан гардидани фаъолияти бомуваффақияти забон дар заминаи ҳолату вазъияти ҳаёти ҷамъиятӣ.

Муоширати одамон замина мегузорад, ки концептуализатсияи забонӣ хусусиятҳои ошкор мекунад, ки инъикосҳои мушаххас мустақиланд ва барои муоширати муваффақ муҳиманд. Ин хусусиятҳо ба арзёбии пӯшидаи хабар ва таҳияи посух ба он таъсир мерасонанд. Маҳз ҳамин хусусиятҳо дар забон ҷой гирифта, ба шарофати низомии услубӣ дар сатҳи коннотативӣ интиқол дода мешаванд. Он дорои маълумоти тасодуфӣ нест.

Дар ин ҳолат, шабакаи коннотативӣ иттилооти ҳадди ақал, вале муҳимро барои фаҳмидани ахбор маълумотро ба таври денотативӣ интиқолшуда мерасонад. Мақсади коннотатсия дар низомии забон ҳамин аст, вале нақши он дар муҳокима аз он камтар нест.

Барои мубодилаи дискурсивӣ ва пешравии дискурс коннотатсия муҳим аст. Ин аслан дар таҳқиқоти давраи пеш аз дискурсивӣ, ба ибораи дигар, нишон дода шудааст ва дар вақтҳои охир дар назарияи "энергия"-и (мадору қувва ва таъсири) дохилиматнӣ асос ёфт [14].

Коннотатсия ҳангоми зарурат дар забон истифода мешавад. Коннотатсияҳое, ки бо истинод ба матн ё худ матн алоқаманданд, тафовути бунёдӣ доранд, ки шинохти онҳо аз матни забони модарӣ, аз дороии илмӣ он вобаста аст.

Аммо асоси робитаҳои байниматнӣ ҳамон принсипест, ки дар низомии услубӣ амал мекунад: ахбор ё қисми он ҳамчун воҳиди забон баррасӣ мешавад, ки дорои маъноҳои

денотативӣ ва коннотативист. Ин роҳи муассири нигоҳ доштани вижагиҳоест, ки бо мурури замон хусусиятҳоеро рӯнамо мекунад, ки намудҳои гуногуни гуфторро муайян мекунад. Мафҳумҳои байниматнӣ, албатта, ҷузъи низоми услубии забон нестанд.

Низоми услубӣ ҳамчун марказ дар робита бо фазои шифоҳӣ бо марзҳои маъноӣ амал мекунад. Аммо ин марказ қувваи марказгурез дорад, ки татбиқи механизми коннотативиро дар дискурс таъмин мекунад.

Таносуби маърифатӣ (когнитивӣ) ба мафҳуми коннотатсия истифодаи муосири онро тасдиқ мекунад, аммо омӯзиши ҳамаҷонибаи коннотативиро тақозо мекунад, ки зухуроти гуногуни он дар доираи омӯзиши ҳамгирии илмҳо муттаҳид карда шавад.

Дар ин замина боиси тазаккур аст, ки дар илми филологияи тоҷик ин масъала оғоз аз асрҳои 9-10 то ин дам мавриди баррасӣ ва омӯзиш қарор гирифтааст ва олимони Аврупо маҳз дар заминаи андешаҳои олимону донишмандони тоҷик чун Абӯалӣ ибни Сино, Насериддини Тусӣ, Шамс Қайси Розӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Маҳмуди Омулӣ, Хоҷа Ҳасани Нисорӣ, Вочидалии Мучмалӣ, Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ ва дигарон назарияҳоро дар қолаби нисбатан нав пешниҳод намудаанд [муфассалтар ниг.:4;12; 15;16;17;19]. Ҳамчунин, боиси қаноатмандист, ки ба шарофати соҳибистиклолӣ тавассути таҳқиқи пажӯҳиши муҳаққиқону донишмандони тоҷик чун Х. Шарифов, Д.Т. Тоҷиев, М.Н. Қосимова, Б. Камолиддинов, Ҳ. Маҷидов, Д. Хоҷаев, С. Ҳалимов, А. Ҳасанзода, М. Саломиён, З. Мухторов, С. Ҳалимова, Ф. Турсунов, С. Матробиён ва дигарон ин анъана идома дорад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Винокур, Г. О. Избранные работы по русскому языку / проф. Г.О. Винокур; [предисл. С.Г. Бархударова] ; АН СССР. Отделение литературы и языка. - Москва : Учпедгиз, 1959. - 492 с.
2. Гаспаров Б. М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования. М.: "Новое литературное обозрение", 1996.— 352 с.
3. Долинин К.А. Стилистика французского языка. —М.:Просвещение, 1978. — 303с.
4. Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик/ Д.Хоҷаев, Н. Қурбонов, О.Додаров. — Душанбе, 2017. —320 с.
5. Ельмслев, Л. Прологомены к теории языка / Л. Ельмслев // Новое в лингвистике. — М., 1960, Вып.1. —385с.
6. Камолиддинов, Б. Хусни баён / Б. Камолиддинов. — Душанбе: Ирфон, 1989. — 120 с.
7. Кобозева, И.М. Лингвистическая семантика / И.М. Кобозева. — М.: МГУ, 2007. —352 с.
8. Маҷидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. Ҷ.1 /Ҳ. Маҷидов. — Душанбе: Деваштич, 2007. —241 с.
9. Мухторов, З. Культура академического письма / З. Мухторов. —Душанбе, 2015. — 124с.
10. Мухторов, З. М. Структура и семантика текста (на материалах таджикского и русского языков) / З.М. Мухторов.— Душанбе, 2013.—242 с.
11. Саломов, М.Вижагиҳои савтӣ, маъноӣ ва маҷозии фразеологии забони шеърӣ тоҷикӣ / М. Саломов. — Душанбе: Пойтахт, 2017. —266 с.
12. Саломов, М. Вижагиҳои забони ғазалиёти шоирони асрҳои XII-XIV (таҳлили сохтори фонетикӣ, семантикӣ ва фразеологию луғавӣ) дис. ... док. илм. фил: 10.02.22/ М. Саломов. —Душанбе, 2018. — 367 с.
13. Телия, В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н.Телия. — М.: Наука, 1986. —143 с.
14. Н. А. Фатеева Интертекст в мире текстов: Контрапункт интертекстуальности. М.: Комкнига, 2006. — 280 с.
15. Хоҷаев, Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI/ Д.Хоҷаев. — Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. — 310 с.
16. Хоҷаев, Д. Нақши Абдурахмони Ҷомӣ дар таърихи афкори забоншиносии тоҷик /Д. Хоҷаев // Забон – рукни тоат (маҷаллаи илмӣ), №8, 2016. — С.3-7.

17. Ҳасанзода, А. Асолати забон ва маҳорати баён (маҷмуаи мақолот)/А. Ҳасанзода.– Хучанд: Ношир, 2018. –515 с.
18. Шарифов, Х. Балоғат ва суҳанварӣ /Х. Шарифов.–Душанбе: Ирфон, 2002.–270 с.
19. Шарифов, Х. Назарияи наср /Х. Шарифов. – Душанбе, 2004. – 318 с.
20. Ҳофизи Шерозӣ. <https://www.facebook.com/hofizisherozi/posts/>

ТАЪСИРПАЗИРИИ ТИПОЛОГИЯИ МАЪНОҲО ДАР ОМУӢЗИШИ ҲАМГИРОИИ ИЛМҲО

Дар мақола вижагиҳои таъсирпазирӣи типологияи маъноҳо дар омузиши ҳамгироии илмҳо дар намунаи маъноҳои денотативӣ ва коннотативӣ нишон дода шудааст. Бо истинод ба андешаҳои муҳаққиқону донишмандони ҷаҳониву ватанӣ мавзӯи мушаххасан мавриди баррасӣ қарор гирифта, таъсирпазирӣи типологияи маъноҳо, шакл ва маъно, ҳамгироии илмҳо чун филология – забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, услубшиносӣ, мантиқ, фалсафа, равоншиносӣ, маъношиносӣ, семиотика ва амсоли ин нишон дода шудааст. Аз ҷумла, бештари падидаҳои маъношиносии лингвистӣ дар алоқамандӣ бо дигар илмҳо равшан ва возеҳ мегарданд. Дар ин раванд ҳамгироии илмҳо падидаи меояд, ки шохаҳо ва самтҳои нави илмӣ муайян ва ошкор мешаванд. Ҳар як падидаи робаста ба ҷойгоҳ ва вазифааш дар ин ё он самт ё бахши илм донишмандону муҳаққиқон мекушанд, ки дуруст ва мувофиқ ҷойгузин намоянд. Дар ин замина метавон гуфт, ки денотатсияи маънои тарзи дарк ва тафаккурро дорад, ки дар он шайъ ё ҳолати вазъият мустақилона баррасӣ мешавад ва коннотатсия дар ҳоле ба вучуд меояд, ки шайъ ё ҳолат дар алоҳидагӣ не, яъне якҷоя бо ягон шайъ ё ҳолати дигар ба маънои васеъ баррасӣ шавад.

Дар худ ин ду навъ комилан баробаранд, вале дар забон тафовути маъноии онҳо ба таври расмӣ ва тасвирӣ ифода меёбад: сохтори воҳиди забон, ки бо денот ва коннотат мучаххаз гардидааст, ҳамчун ифодаи нишондори ду навъи ғайолияти шуури инсон зоҳир мегардад. Денотат ва коннотат дар қобилияти интиқол ва нигоҳдории иттилоот баробаранд. Ин ҳангоми баррасии навъҳои умумии иттилооте, ки тавассути забон интиқол дода мешавад, равшан мегардад.

Калидвожаҳо: *типологияи маъно, таъсирпазирӣ, ҳамгироии илмҳо, денотат, коннотат, забоншиносӣ, забон, матн, дискурс, маъношиносӣ, услубшиносӣ.*

ВЛИЯНИЕ ТИПОЛОГИИ ЗНАЧЕНИЙ В ОБУЧЕНИИ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ИНТЕГРАЦИИ НАУК

В статье показаны особенности влияния типологии значений в процессе изучения междисциплинарной интеграции наук на примере денотативных и коннотативных значений. С опорой на взгляды отечественных и зарубежных исследователей и учёных тема рассматривается всесторонне и конкретно, раскрывается влияние типологии значений, формы и содержания, а также интеграция таких наук, как филология — лингвистика, литературоведение, стилистика, логика, философия, психология, семантика, семиотика и других смежных дисциплин. В частности, большинство лингвистических семантических явлений становятся более ясными и очевидными во взаимосвязи с другими науками. В этом процессе возникает интеграция наук, в результате чего выявляются и формируются новые научные направления и отрасли. Учёные и исследователи стремятся правильно и адекватно определить место каждого явления в зависимости от его функции и роли в той или иной области науки. В этом контексте можно сказать, что денотация представляет собой способ восприятия и мышления, при котором объект или ситуация рассматриваются самостоятельно, тогда как коннотация возникает в том случае, когда объект или состояние рассматриваются не изолированно, а в совокупности с другими объектами или состояниями, в более широком смысловом контексте.

Сами по себе эти два вида равнозначны, однако в языке их семантическое различие выражается формально и образно: структура языковой единицы, оснащённой денотативным и коннотативным компонентами, выступает как показатель двух типов деятельности человеческого сознания. Денотат и коннотат равны по своей способности передачи и хранения информации. Это становится очевидным при рассмотрении общих типов информации, передаваемой посредством языка.

Ключевые слова: типология значений, влияние, интеграция наук, денотат, коннотат, лингвистика, язык, текст, дискурс, семантика, стилистика.

THE INFLUENCE OF THE TYPOLOGY OF MEANINGS IN TEACHING INTERDISCIPLINARY INTEGRATION OF SCIENCES

The article examines the characteristics of the influence of the typology of meanings in the study of interdisciplinary integration of sciences, using denotative and connotative meanings as examples. Drawing on the views of both domestic and international scholars and researchers, the topic is analyzed in a comprehensive and specific manner, highlighting the influence of typological meanings, form and content, as well as the integration of such disciplines as philology—linguistics, literary studies, stylistics, logic, philosophy, psychology, semantics, semiotics, and related fields. In particular, many linguistic semantic phenomena become clearer and more explicit when considered in connection with other sciences. Through this process, interdisciplinary integration emerges, leading to the identification and development of new scientific branches and directions. Scholars and researchers strive to correctly and appropriately position each phenomenon according to its role and function within a particular scientific field or discipline. In this context, it can be stated that denotation represents a mode of perception and cognition in which an object or situation is considered independently, whereas connotation arises when an object or state is examined not in isolation, but in conjunction with other objects or states, within a broader semantic framework.

In essence, these two types are fully equivalent; however, in language their semantic differences are expressed formally and figuratively. The structure of a linguistic unit equipped with both denotative and connotative components manifests itself as an indicator of two types of human cognitive activity. Denotation and connotation are equal in their capacity to transmit and store information. This becomes evident when examining the general types of information conveyed through language.

Keywords: *typology of meaning, influence, interdisciplinary integration, denotation, connotation, linguistics, language, text, discourse, semantics, stylistics.*

Маълумот оид ба муаллифон: *Гулназарзода Жило Бурӣ – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯғзода, д.и.ф., профессори кафедраи забониносии. Нӯшонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: +992 232 5000 E-mail: ddzt@ddzt.tj*

Сведения об авторах: *Гулназарзода Жило Бури – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, д.и.ф., профессор кафедры языкознания. Адрес: 734019, ш. Душанбе, улица Мохаммадиева 17/6, телефон: +992 232 5000 E-mail: ddzt@ddzt.tj*

Information about the authors: *Gulnazarzoda Zhilo Buri – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Doctor of Philology, Professor, Rector. Address: 734019, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Tel.: (+99237) 2325000; Email: ddzt@ddzt.tj*

ТАҲҚИҚИ ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ АНТРОПОНИМҲО ДАР “ВОЙНА И МИР”-И Л.Н. ТОЛСТОЙ

Абдулвадудова О.М.

**Донишгоҳи байналмилалӣи забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улугзода**

Муҳимияти омӯзиши мавзӯ дар он зоҳир меёбад, ки дар мақолаи мазкур хусусиятҳои хоси антропонимҳо дар “Война и мир”-и Л.Н. Толстой таҳқиқ гардидаанд, ки барои омӯзиши минбаъдаи ин масъала, муайян кардани хусусиятҳои хоси корбурди исмҳои хос дар асари мазкур, муқаррар кардани вижагиҳои тарҷумаи исмҳои хос аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ заминаи мусоид фароҳам меорад. Антропонимика яке аз бахшҳои муҳими ономастика маҳсуб ёфта, номҳои шахс, фамилия ва лақабу тахаллуси инсонро меомӯзад [3, с. 33].

Мақсади мақолаи мазкур аз таҳқиқи хусусиятҳои хоси антропонимҳо дар “Война и мир”-и Л.Н. Толстой иборат мебошад.

Дар раванди навишти мақолаи мазкур методҳои тавсифӣ ва методи муқоисавӣ-таتبикӣ татбиқ гардидаанд, ки ба мушоҳида, тафсир ва гурӯҳбандии маводи забонӣ ва баррасӣ намудани масъалаҳои мусоидат менамоянд, ки дорои ҷанбаи забонӣ-типологӣ мебошанд.

Таҳқиқи исмҳои хос, махсусан, антропонимҳо тавачҷуҳи олимони соҳаро зиёд ба худ ҷалб намудааст. Ба ин бахшҳои ономастикаи забоншиносон ва номшиносони хориҷӣ А.З. Розенфелд, Н.А. Белгородский, О.А. Сухарева, М.С. Андреев, А.А. Реформатский, А.В. Суперанская, Н.М. Тупиков, В.К. Чичагов, В.А. Никонов, Л.В. Успенский, О.Н. Трубаев, Н.В. Подольская диққати махсус зоҳир намуда, як қатор масоили назариявӣ ва амалии онро баррасӣ намудаанд.

Олимону забоншиносони тоҷик низ ба таҳқику баррасии ҷанбаҳои гуногуни антропонимика, махсусан, антропонимикаи бадеӣ ё китобӣ пардохта, номвожаҳои, ки дар осори бадеӣ корбаст гардидаанд, ҳама ҷониба мавриди омӯзиш қарор додаанд.

Антропонимҳо дар баъзе асарҳои бадеӣ таърихӣ аз ҷониби олимону забоншиносон, аз ҷумла Р.Х. Додихудоев, Ш. Исмоилов, О. Маҳмадҷонов, Н. Офаридаев, Р. Шодиев, Д. Ҳомидов, О. Муҳаммадҷонзода, О.Ғафуров, С. Абдуллоева, Ш. Ҳайдарӣ, М. Шодиев, Д.Д., Мирзоева, Л.Т. Рузиева, Д. Майунусов, Ф. Давлатова, Р. Шоев, Шаҳбози Рустамшо, Ҷ. Темиров то андозаи мавриди пажӯҳиш қарор гирифтаанд.

Забоншиноси тоҷик Р. Шоев дар қатори дигар номвожаҳои антропонимҳоро дар насри ривоятии “Самаки айёр” ба риштаи таҳқиқ кашида, онҳоро аз рӯи сохтор ва маънӣ таҳлил намудааст. Д. Майунусов дар рисолаи номзодии худ номвожаҳои шоҳасари Ҳакими Тӯсӣ “Шоҳнома”-ро таҳқиқ намуда, ба хулосаи меояд, ки дар ин манзумаи безавол беш аз 800 антропонимҳои асливу иқтибосиро Фирдавӣ зимни таълиф ба кор бурдааст. Антропонимикаи “Таърихи Систон” аз ҷониби Шаҳбози Рустамшо баррасӣ гардида, қабатҳои маъноӣ ва баромади забонии онҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Пажӯҳишҳои дар ин самт ба сомонрасидаро ба назар гирифта, метавон ҳаҷс зад, ки бо вучуди таҳқиқоти назаррас дар самти антропонимика дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ, антропонимикаи асари Л.Н. Толстой, ки аз ҷиҳати фарогирии номвожаҳои ашхос ба фароҳоман ва пурғановат арзёбӣ мешаванд, шоистаи пажӯҳиш мебошад.

Романи “Война и мир”-и Л.Н. Толстой аз ҷиҳати дарбаргирии антропонимика рангин буда, муаллиф дар мавридҳои мухталиф номвожаҳои гуногунро ба кор бурдааст.

Антропонимияи халқ ҳам бо таърихи забони миллий ва ҳам бо ҳуди мардум алоқаи зич дорад. Он барои фаҳмидани тафаккури одамон, фикру ақида, орзую умеди онҳо ёрӣ мерасонад. Таърихи номҳо бо таърих, фарҳанг ва идеологияи ҷомеае, ки дар он эҷод шудаанд, зич алоқаманд аст. Исмҳои хоси одамон нисбат ба исмҳои умумӣ бештар мазмуни миллий доранд. Ин аст, ки антропонимҳо дар зарбулмасалу мақол, матнҳои бадеӣ (ба истилоҳ ном ва насабҳои “гӯянда”), дар жаргонҳои ҷиноӣ ва сленги муосири ҷавонон хеле ғайбӣ истифода мешаванд [5, с. 141]. Вазифаи аввалиндараҷаи антропоним одатан номинативӣ ба шумор рафта, дар баробари

он вазифаҳои дуҷумдараҷа, аз қабилӣ иҷтимоӣ, эҳсосӣ, мақсаднок, экспрессивӣ, эстетикӣ ва услубӣ бештари вақт ғайб мешаванд.

Исмҳои хос дар таркиби луғавӣ ҳар як забон ҷойм намоёнро ишғол мекунад. В.В. Анисимова таъкид мекунад, ки номгузориҳои шахсро ҳар як миллат ба таври хос баён мекунад. “Сарфи назар аз он ки дар ифодаи исмҳои хос умумият ба назар мерасад, қорбурди он бо вижагиҳои ташаккули фардӣ халқ муайян карда мешавад” [9, с. 14].

Антропонимҳо яке аз роҳҳои асосии номгузориҳои шахс буда, дар ифодаи хислатҳои миллию фарҳангии мардум нақши бориз доранд.

Бо таҷассум намудани таҷрибаи фарҳангиву таърихӣ миллат, номҳои шахсӣ дорои ғанитарин нерӯ, нерӯи забонӣ-фарҳангӣ мебошанд. Ин ақидаро гуфтаҳои А.В.Суперанская, “исми хос бо фарҳанг ва анъанаҳои фарҳангии халқ алоқамандии бевосита дорад” [Суперанская, 40] таъкият медиҳад. Исмҳои хос ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи тасвири забони ҷаҳон, “муҳимтарин пайванде ба ҳисоб мераванд, ки инсонро бо муҳити наздики ӯ ва умуман ҷомеа мепайвандад” [7, с. 145].

С.А. Скуридина қайд мекунад, ки дар осори бадеӣ коди ономастикӣ эҷод мешавад, ки дар он воҳидҳои ономастикӣ “дорандагон ва ифшокуандагонӣ навъҳои гуногуни маълумот, аз қабилӣ автобиографӣ, таърихӣ-фарҳангӣ, мифопоэтикӣ (асотирию назмӣ), замонӣ маконӣ ва амсоли инҳо мебошанд, ки бо ёрии он мувофиқати рамзии маъноҳои хоси матнҳои бадеӣ аз ҷониби муаллиф пешниҳод ва аз ҷониби хонанда муайян карда мешавад” [8, с. 3].

Масъалаи антропонимҳо дар осори бадеӣ нависандаи барҷастаи рус Лев Николаевич Толстой аз ҷониби як қатор олимони, ба монанди Б.М. Эйхенбаум, М.С. Олман, Г.А. Ахметова, Е.Ю. Полтаветс, Е.А. Масолова, И.В. Мура-дян ва дигарон таҳқиқ гардидааст.

Муҳаққиқон антропонимҳоро дар осори Л.Н. Толстой асосан дар асоси маводи романҳои ӯ меомӯзанд. Б.М. Эйхенбаум номи қаҳрамонони “Война и мир” (“Ҷанг ва Сулҳ”)ро беаҳаммият ва номувофиқ мешуморад, зеро онҳо дорои мафҳумҳои рамзӣ ва типӣ намебошанд [11, с. 58]. Э.Г. Ростова бар ин назар аст, ки дар оними адабии Наташа Ростова, ки ҳамчун модари бениҳоят хуб муаррифӣ шудааст, маънои он дар забони латинӣ (natalia - таваллудкуанда) муҳим арзёбӣ мегардад; дар исми хоси Николай Ростов тасаввурот оид ба Николай Угодник таҷассум ёфтаанд; поэтоними Андрей Болконский аз мардонагии князь Андрей далолат мекунад [6, с. 82]. Аз нуктаи назари Е.Ю. Полтаветс, князь Андрей бо Апостол Андрей ва Пер Безухов бо Апостол Симон-Пётр робита доранд [4, с. 29-34].

Бояд таъкид дод, ки бо ёрии антропонимҳо метавон мавқеи иҷтимоии қаҳрамонон, мақоми онҳо дар ҷомеа ва, инчунин, муносибати муаллиф нисбат ба қаҳрамонҳоро муайян кард. Масалан, насаби “Болконский” дар Рус насабҳои князь ба ҳисоб мерафт. [1, с. 11]. Бо муайян кардани маъно ва таърихи пайдоиши антропонимҳо метавон мавқеи қаҳрамонони асарро дар ҷамъият нишон дод.

Ҳамин тавр, дар антропонимияи “Война и мир” (“Ҷанг ва сулҳ”) тафовути иҷтимоӣ равшан инъикос ёфтааст, ки табақаи ашрофиёнро бо табақаи деҳқонону хизматгорон муқобил гузоштааст. Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар қорбурди номҳо нависанда Л.Н. Толстой талаботи номгузориҳои он давраро риоя намудааст. Тибқи талаботи динӣ, одамони он давр бо истифода аз номи “авлиёҳо”, яъне рӯйхати номҳои насронӣ номгузорӣ карда мешуданд. Бо вучуди ин, номи шахсии ашроф, ҷун қоида, аз номи шахсии деҳқонон фарқ дошта, ба нобаробарии ҳокимият ишора менамуд.

Дар асоси гуфтаҳои боло тасмим гирифтём, ки антропонимҳои асари “Война и мир” (“Ҷанг ва сулҳ”)ро дар асоси мавқеи қаҳрамонон дар ҷомеа ба гурӯҳҳои зерин тақсим намоем:

1) **Номҳои мардонаи ашрофиён:** Александр, Анатолий, Андрей, Борис, Василий, Дмитрий (Митенька), Илья, Ипполит, Кирилл, Михаил, Николай, Павел, Петр (Пьер), Сергей ва амсоли инҳо:

Пьер жил у князя **Василия** Курагина и участвовал в разгульной жизни его сына **Анатолия**, того самого, которого для исправления собирались женить на сестре князя Андрея (62).

Князь Василий исполнил обещание, данное на вечере у **Анны** Павловны княгине Друбецкой, просившей его о своем единственном сыне **Борисе** [12, с. 67].

2) **Номҳои занонаи ашрофиён:** Анна, Вера, Елена (Элен), Елизавета, Екатерина, Жюли, Ирина, Мария, Наташа, Ольга, Соня, Софи ва ғайраҳо:

Марья Львовна Карагина с дочерью! — басом доложил огромный графинин выездной лакей, входя в двери гостиной [12, с. 69].

В одном, более мужском, центре был аббат; в другом, молодом, — красавица княжна **Элен**, дочь князя Василия, и хорошенькая, румяная, слишком полная по своей молодости, маленькая княгиня Болконская. В третьем — Мортемар и **Анна Павловна** [12, с. 40].

3) **Номҳои хизматгори, солдатон ва деҳқонон:** Яков Алтатыч, Михаил Иванович, Тихон, Лаврушка, Катя, Семён, Тарас:

Ты полагал! — закричал князь, всё поспешнее и несвязнее выговаривая слова. — Ты полагал... Разбойники! прохвосты! Я тебя научу полагать, — и, подняв палку, он замахнулся ею на **Алтатыча** и ударил бы, ежели бы управляющий невольно не отклонился от удара. — Полагал! Прохвосты! — торопливо кричал он. Но, несмотря на то, что **Алтатыч**, сам испугавшийся своей дерзости — отклониться от удара, приблизился к князю, опустив перед ним покорно свою плешистую голову, или, может быть, именно от этого князь, продолжая кричать: «прохвосты! закидать дорогу!» не поднял другой раз палки и вбежал в комнаты [12, с. 273].

— Что барин? — спросил он у **Лаврушки**, известного всему полку плута-лакея Денисова [12, с. 174].

4) **Номҳои деҳқонзанҳо ва канизон:** Дар қисми 1-и романи “Война и мир” танҳо як номи каниз **Катя** мушоҳида мешавад:

Катя, — сказала она **горничной**, — принеси княжне серенькое платье, и посмотрите, *mon Dieu*, как я это устрою, — сказала она с улыбкой предвкушения артистической радости [12, с. 278].

Но когда **Катя** принесла **требуемое платье**, княжна Марья неподвижно всё сидела перед зеркалом, глядя на свое лицо, и в зеркале увидела, что в глазах ее стоят слезы, и что рот ее дрожит, готовясь к рыданиям [12, с. 278].

Инчунин, корбурди исмҳои хоси муайян заминаи фарҳангӣ ва таърихӣ асарро ифода мекунад. Истифодаи шахсиятҳои таърихӣ воқеӣ имкон медиҳад, ки дар асоси онҳо замони дар асар тасвиршуда муайян карда шавад. Дар романи “Война и мир” номҳои таърихӣ пур аз рамзҳои муҳим, ба мисли *Михаил Кутузов*, *Наполеон Бонапарт* ва амсоли инҳоро мушоҳида намудан мумкин аст. Бояд ёдовар шуд, ки муаллифи асар Л.Н. Толстой як қатор номҳоро дар шакли каме тағйирёфта истифода намудааст: *Денисов*, *Друбетской*, *Долохов* ва ғ. Ҳамин тавр, Т.В. Кудрявцева қайд мекунад, ки “Вазифаи антропонимҳо на танҳо номгузорӣ, балки, инчунин, ба вучуд овардани ягонагии замону макон мебошад, ки хонандаро бо замону фазо ва муҳити муайяни иҷтимоӣ фарҳангии асар ошно месозад” [1, с. 335].

Таҳлили антропонимҳо асари Л.Н. Толстой “Война и мир” собит менамояд, ки дар он номҳои шахсиятҳои таърихӣ таҷассум ёфтаанд, ки дар он давра замони умр ба сар мебарданд. Ин нави исмҳои хос ба гурӯҳи антропонимҳои ифодакунандаи номҳои воқеӣ дохил мешаванд, аз қабилӣ:

1) **Номи подшоҳон, зану фарзандони онҳо, мулкдорон:**

А) **Император ва ҳокимон:** Александр I, Франц, Наполеон, Константин Павлович:

Англия с своим коммерческим духом не поймет и не может понять всю высоту души императора **Александра** [12, с. 33].

Наполеон велик, потому что он стал выше революции, подавил ее злоупотребления, удержав все хорошее [12, с. 50].

Б) **Завҷаи император:** императрица Мария Феодоровна:

Так говорила в июле 1805 года известная Анна Павловна Шерер, фрейлина и приближенная императрицы **Марии Феодоровны**, встречая важного и чиновного князя Василия, первого приехавшего на ее вечер [12, с. 31].

В) **Гертсого:** Ольденбургский, Энгельский:

Казнь герцога *Энгиенского*, — сказал Пьер, — была государственная необходимость; и я именно вижу величие души в том, что Наполеон не побоялся принять на себя одного ответственность в этом поступке [12, с. 50].

2) Ходимони давлатӣ ва хизматчиёни ҳарбии Руссия: Адам Ежи Чарторыйский — вазири корҳои хориҷӣ, Пётр Иванович Багратион — генерал-лейтенант, Михаил Илларионович Кутузов — генерал-фельдмаршал, сарфармондеҳи артиши Россия, Фёдор Фёдорович Буксгевден — генерал, Пётр Петрович Долгоруков — генерал-адъютант, князь, Дмитрий Сергеевич Дохтуров — генерал, Михаил Андреевич Милорадович — генерал, Игнатий Яковлевич Пржибышевский — генерал, Александр Иванович Чернышёв — флигел-адъютант Александра I. ва амсоли инҳо:

Вы хороши с **Михаилом Иларионовичем Кутузовым**, рекомендуюте ему Бориса в адъютанты [12, с. 47].

Но вот что мы сделаем: у меня есть хороший приятель, генерал-адъютант и прекрасный человек, **князь Долгоруков** [12, с. 312].

3) Сиёсатмадорони Фаронса: Жанн Ланн — маршали Фаронса, командири корпуси 5-уми армияи бузург, Иоахим Мюрат — маршал Фаронса, командири аскарони запаси Наполеон, Доминик Жан Ларрей — духтури *Наполеона*, Савари — афсар:

Но левый фланг, который одновременно был атакован и обходим превосходными силами французов под начальством **Ланна** и который состоял из Азовского и Подольского пехотных и Павлоградского гусарского полков, был расстроен [12, с. 239].

Мюрат уверял, что уже идут переговоры о мире и что потому, избегая бесполезного пролития крови, он предлагает перемирие [12, с. 222].

4) Ходимони давлати Австрия: Франц фон Вейротер, австрийский генерал, Иоганн Генрих фон Шмит — австрийский генерал-квартирмейстер, **Штраух** — австрийский генерал:

стратегический пункт, на котором приходилось действовать, был до малейших подробностей известен австрийскому генералу **Вейротеру**, руководившему войска (как бы счастливая случайность сделала то, что австрийские войска в прошлом году были на маневрах именно на тех полях, на которых теперь предстояло сразиться с французом) [12, с. 313].

В то время как князь Андрей сошелся с Несвицким и Жерковым, с другой стороны коридора навстречу им шли **Штраух**, австрийский генерал, состоявший при штабе Кутузова для наблюдения за продовольствием русской армии, и член гофкригсрата, приехавшие накануне [12, с. 171].

Ба интихоби номҳои алоҳидаи қаҳрамонҳои автобиографияи фазои ономастики матни бадеӣ таъсири калон мерасонад, яъне дар матнҳои бадеӣ ҳаётии нависанда, далелҳои тарҷумаи ҳоли ӯ ё тарҷумаи ҳоли одамони, ки ӯ мешиносад, таҷдид мегардад, ки заминаи асосии интихоби номҳои қаҳрамонҳои алоҳидаро фароҳам меорад. Автобиографизм дар романи Л.Н. Толстой дар он зоҳир мешавад, ки баъзе персонажҳо ба прототипҳои худ, яъне одамони ҳаёти воқеии замони нависанда нигаронида шудаанд, инчунин ба ташаккули баъзе персонажҳо воқеаҳо ва вохӯриҳои муайяни Л.Н. Толстой таъсир расонидааст. Хангоми навиштани романи “Война и мир” ба мундариҷаи асар вохӯрии Лев Николаевич бо С.Г. Волконский таъсир расонидааст. Ин мулоқот як навъ лаҳзаи “мушаххасгардӣ”-и мақсади Толстой дар бораи Пиер Безухов гардидааст. Ифво, кӯшиши мубориза бурдан, рад гардидан, ки дар ҳаёти Пиер мавҷуд аст, дар тақдири Волконский низ мушоҳида мешаванд. Мақсад аз истифода гардидани тарҷумаи ҳоли нависанда хоҳиши аз нав дида баромадани рӯйдодҳои муайян, инчунин тасдиқи ҳаққонияти он чизест, ки тасвир шудааст. Илова бар ин, асбоби автобиографиро барои тасвири киноя истифода бурдан мумкин аст, зеро ҳамзамонҳои нависанда метавонанд худро дар асарҳои ӯ эътироф кунанд. Масалан, губернатори Москва Василий Степанович Перфилев манзараи нонуштаи Облонскийро хонда, ба Толстой мегуяд: “Хайр, Лёвочка, ман боре ҳам бо қаҳва як кулча бо равшан нахурдам. Шумо аллакай маро тӯҳмат кардаед!” [6, с. 98]. Дар баъзе мавридҳо муаллиф дар исмҳои хос решаҳои синонимӣ ё ҳамсадоҳоро истифода бурда, аз тобишҳои забонӣ қорбасти менамояд. Масалан, прототипи Николай Андреевич Болконский дар “Война и мир” бо бои Лев Николаевич аз ҷониби модараш - Николай Сергеевич Волконский мебошад. Хулоса, қорбурди антропонимҳо аз ҳаёти

вокей доираи ассотсиатсия (тасаввурот)-ро васеъ ва ғанӣ менамояд, ки дар натиҷа образи бадеӣ амиқ мегардад.

Натиҷаи таҳлилҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки Л.Н. Толстой дар номгузории қаҳрамонони асари худ “Война и мир” аз номҳои наздикони худ бо тағйир додани шакли онҳо истифода намудааст. Антропонимҳоро дар асоси шаклашон метавон ба се гурӯҳи асосӣ: номҳои воқеӣ, номҳои воқеии шаклан тағйирёфта ва номҳои нав дар асоси модели номи воқеӣ чудо намуд.

Дар романи “Война и мир” як қатор антропонимҳое ба назар мерасанд, ки аз номҳои воқеии он даврон сарчашма гирифта, шаклан тағйир ёфтаанд. Роҷеъ ба ин масъала худи нависанда чунин мегӯяд: “Ман аксар вақт аз ҳаёт тасвир мекунам. Қаблан ман ҳатто номи аслии қаҳрамонҳоро дар қайдҳои сиёҳнавис навишта будам, то шахсеро, ки аз ӯ навиштаам, равшантар тасаввур кунам. Ва номҳоро ҳангоми ба итмом расонидани асар иваз менамудам” [4, с. 59]. Ин гуфтаҳо далели онанд, ки антропонимҳои асари “Война и мир” аз номҳои воқеӣ сарчашма гирифта, як қатори онҳо шаклан иваз гардидаанд. Масалан, насаби *Болконский* аз насаби *Волоконский* бо иваз гардидани ҳарфи аввал пайдо шудааст. Баъзе муҳаққиқон таъкид менамоянд, ки прототип (тимсол)-и *Николай Андреевич Болконский* бобои худи нависанда *Николай Сергеевич Волконский*, *Марья Николаевна Болконская* модари нависанда *Мария Николаевна Волконская*, ҳамсари князь *Андрей Елизавета Карловна Болконская* завҷаи амакбачаи нависанда *Александра Алексеевич Волконский* *Луиза Ивановна Волконская* мебошанд:

Знаете, этот известный князь Болконский, оставленный еще при покойном императоре и прозванный прусским королем [12, с. 36].

Приехала и известная, как la femme la plus séduisante de Pétersbourg (самая обворожительная женщина в Петербурге), молодая, маленькая княгиня Болконская [12, с. 37].

Инчунин, насаби *Курагин* бо иваз гардидани ҳарфи “к” дар насаби воқеии *Куракин* ба ҳарфи “г” сохта шудааст. Дар он даврон бо насаби *Куракин* ходими давлатии рус *Алексей Борисович Куракин* зиндагонӣ мекард:

Пьер вспомнил, что у Анатоля Курагина нынче вечером должно было собраться обычное игорное общество, после которого обыкновенно шла попойка, кончавшаяся одним из любимых увеселений Пьера. «Хорошо бы было поехать к Курагину», — подумал он [12, с. 63].

Дар асар қаҳрамонони мазкур бо насаби *Курагин* ба назар мерасанд:

Василий Сергеевич Курагин – князь, ашрофи сарватманд ва бонуфуз, ходими дарбор, сардори оилаи Курагинҳо;

Алина Курагина – зани князь Василий ва ҳеши Безухови пир;

Анатолий Васильевич (Анатоль) Курагин – писари хурдии князь Василий;

Ипполит Васильевич Курагин – писари князь Василий;

Елена Васильевна (Элен) Курагина – духтари князь Василий, зани якуми Пьер.

Насаби *Долохов* низ дар натиҷаи иваз гаштани ҳарфи “р” дар насаби *Дорохов Иван Семёнович* – генерал-майор, сардори полк, командири отряди партизан, ашрофи рус ба вучуд омадааст:

Это был Долохов, семеновский офицер, известный игрок и бретёр, живший вместе с Анатодем [12, с. 64].

Насаби *Друбецкой* ба туфайли тағйир ёфтани ҳарфи аввали насаби воқеии *Трубецкой Сергей Петрович* – иштирокчи *Чанги Ватании соли 1812*, полковники гвардия падида омадааст. Дар асар ду қаҳрамон *Анна Михайловна Друбецкая* ва писари ӯ *Борис Друбецкой*-ро бо насаби *Друбецкой* метавон пайдо кард:

Князь Василий исполнил обещание, данное на вечере у Анны Павловны княгине Друбецкой, просившей его о своем единственном сыне Борисе [12, с. 67].

Княгиня Анна Михайловна Друбецкая, как домашний человек, сидела тут же, помогая в деле принятия и занимания разговором гостей [12, с. 68].

Насаби *Ахросимова Настасья Дмитриевна*, ки прототипи қаҳрамони асар *Марья Дмитриевна Офросимова* мебошад низ дар натиҷаи тағйир ёфтани шакли мавҷудаи насаби *Офросимова* зухур пазируфтааст:

Все барышни и даже дамы, исключая самых старых, встали. **Марья Дмитриевна** остановилась в дверях и, с высоты своего тучного тела, высоко держа свою с седыми буклями пятидесятилетнюю голову, оглядела гостей, и, как бы засучиваясь, оправила неторопливо широкие рукава своего платья [12, с. 96].

Дар қатори номҳои шахсони воқеӣ ва номҳои шаклан тағйирёфтаи номҳои воқеӣ дар асари нависандаи барҷастаи рус Л.Н. Толстой “Война и мир” як қатор номҳои нав низ мавҷуданд, ки дар асоси модели номи воқеӣ сохта шудаанд:

Анна Павловна Шерер дар асоси намунаи мавҷудаи номи воқеӣ сохта шудааст. Прототипи қаҳрамони асар фрейлини малика Мария Александровна **Анна Федоровна Тютчева**, духтари шоири бузург буд:

Так говорила в июле 1805 года известная **Анна Павловна Шерер**, фрейлина и приближенная императрицы Марии Феодоровны, встречая важного и чиновного князя Василия, первого приехавшего на ее вечер [12, с. 31].

Антропонимҳои **Кирилл Владимирович Безухов** ва **Пьер Кириллович Безухов** низ аз антропонимҳое мебошанд, ки онҳоро худи нависанда дар асоси талаботҳои он даврон эҷод намудааст. Аз ҷумла номи **Пьер**, ки шакли русии **Пётр** мебошад, дар шакли фаронсавӣ корбурд шудааст, зеро дар он давра номҳои фаронсавӣ миёни ашрофиён хеле маъмул буд ва нависанда Л.Н. Толстой дар корбурди антропонимҳо ингуна вижагиҳои номгузории он давронро ба назар гирифтааст:

Одна моя надежда теперь на графа **Кирилла Владимировича Безухова** [12, с. 81].

Хотя действительно **Пьер** был несколько больше других мужчин в комнате, но этот страх мог относиться только к тому умному и вместе робкому, наблюдательному и естественному взгляду, отличавшему его от всех в этой гостиной [12, с. 39].

Баъзе антропонимҳо дар асари Лев Николаевич бо номи авлиёи масеҳӣ алоқаманданд. Барои мисол, номи ҳокими рус **Андрей Николаевич** аз апостол (ҳаворӣ) **Андрей** сарчашма гирифта, насаби **Волконский** бо лексемаи “волхв” – “соҳир” алоқаманд мебошад.

Тарзу усулҳои номгузорӣ ба хусусиятҳои дастурӣ ва услубии забоне, ки асари бадеӣ бо он навишта шудааст, ба анъанаҳои таърихӣ миллии интиҳоби ном ва меъёрҳои фарҳангӣ асос ёфтааст. Онҳо бо рушди фарҳангӣ ва таърихӣ кишвар зич алоқаманд буда, хусусиятҳои фарқкунандаи тафаккури миллий ва ҳаёти маънавии мардумро инъикос менамоянд [2, с. 95].

Ҳамин тавр, антропонимҳо ҳамчун ҷузъи асосии таърихи халқ арзёбӣ гардида, беназир мебошанд. Дар онҳо ҳаёту фарҳанги соҳибзабонон таҷассум ёфта, вазифаи асосии онҳо аз нигоҳдорӣ ва интиқоли иттилооти марбут ба анъана ва фарҳанги миллий иборат мебошад. Аз ин рӯ, омӯзиши низоми антропонимҳо дар асоси асари мушаххас имкон медиҳад, ки натавон мазмун ва хусусиятҳои бадеии асар, балки таҷрибаи ҷамъиятию таърихӣ миллати дар онҳо сабтшуда низ таҳқиқ гардад.

**Муқарриз: Турсунов Ф.М., д.и.ф., профессор
РҶҲАТИ АДАБИЁТ**

1. Кудрявцева, Т.В. Средства ономапоэтики в создании имагологического портрета России (на материале немецкой поэзии) / Т.В. Кудрявцева // Имя в литературном произведении: художественная семантика. – М.: ИМЛИ РАН, 2014. – С. 327-345.
2. Масолова, Е.А. Антропонимы в романе Толстого «Воскресение» / Е.А. Масолова // Культура и текст, 2018. – № 3. – С. 7-21.
3. Маҳмадҷонов, О.О. Топонимия ва микротопонимияи қисмати шимолии водии Ҳисор/ О.О. Маҳмадҷонов. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2010. – 288с.
4. Полтавец, Е.Ю. Мифопоэтика «Войны и мира» Л.Н. Толстого / Е.Ю. Полтавец. – Москва: Ленанд, 2015. – 224 с.
5. Псеунова, Б.Х. Антропоним как отражение национально-культурной специфики языкового сознания носителя сленга / Б.Х. Псеунова // Вестник Адыгейского государственного университета. 2006. Вып. 3. С. 140-143.
6. Ростова, Е.Г. Символика имен собственных в романе Л.Н. Толстого «Война и мир» / Е.Г. Ростова // Русский язык за рубежом, 2012. – № 5. – С. 79-83.

7. Рылов, Ю.А. Аспекты языковой картины мира: итальянский и русский языки / Ю.А. Рылов. – М.: Гнозис, 2006. – 304 с.
8. Скуридина, С.А. Ономастический код художественных текстов Ф.М. Достоевского: автореф. дисс... д-ра филол. наук. / С.А. Скуридина. – Воронеж, 2020. – 40 с.
9. Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 368 с.
10. Сызранова, Г.Ю. Ономастика: учеб. пособие / Г.Ю. Сызранова. – Тольятти : Изд-во ТГУ, 2013. – 248 с.
11. Эйхенбаум, Б.М. Лев Толстой: исследования. Статьи / Б.М. Эйхенбаум. – Санкт-Петербург: Факультет филологии и искусства СПбГУ, 2009. – 952 с.
12. Толстой, Л.Н. Война и мир / Л.Н. Толстой. – М., 1968. – Том 1, 2. – 734 с.

ТАҲҚИҚИ ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ АНТРОПОНИМҲО ДАР “ВОЙНА И МИР”-И Л.Н. ТОЛСТОЙ

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи хусусиятҳои хоси антропонимҳо дар “Война и мир”-и Л.Н. Толстой бахшида шуда, дар он доир таснифоти маъноии исмҳои хос сухан меравад.

Дар муқаддима муаллиф рӯч ба муҳҳимияти мавзӯи таҳқиқ, мақсади навишти мақола, дараҷаи таҳқиқи мавзӯ маълумот дода, забоншиносонро номбар намудааст, ки дар доираи антропонимика қорҳои таҳқиқотӣ ба анҷом расонидаанд.

Дар қисмати асосии мақола муаллиф таснифоти маъноии антропонимҳои асари “Война и мир”-и Л.Н. Толстойро таҳлил намудааст. Дар ин қисмат муаллиф муайян кардааст, ки вижагиҳои хоси антропонимҳои дар асарҳои бадеӣ қорбастишуда дар он зоҳир меёбад, ки як қатори онҳо аз номҳои воқеии он даврон сарчашма гирифтаанд. Бо назардошти ин хусусияти исмҳои хоси асарҳои бадеӣ, антропонимҳои асари “Война и мир”-ро ба номҳои воқеӣ, номҳои воқеии шаклан тағйирёфта ва номҳои нав гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст.

Дар қисмати хулосавӣ муаллиф фикру ақидаи худро оид ба масъалаи хусусиятҳои хоси антропонимҳо дар “Война и мир”-и Л.Н. Толстой хулосабандӣ намудааст.

Калидвожаҳо: асари бадеӣ, исмҳои хос, антропоним, вижагиҳо, номҳои воқеӣ, номҳои тағйирёфта, номҳои нав, мулкдорон, ходимони давлатӣ ва хизматчиёни ҷарбии Руссия, сиёсатмадорони Фаронса, забони русӣ.

ИССЛЕДОВАНИЕ СПЕЦИФИКИ АНТРОПОНИМОВ В «ВОЙНЕ И МИРЕ» Л.Н. ТОЛСТОГО

Статья посвящена изучению специфики антропонимов в «Войне и мире» Л.Н. Толстого и обсуждает семантическую классификацию имён собственных.

Во введении автор сообщает об актуальности темы исследования, цели написания статьи, уровне её изученности, а также приводит список лингвистов, проводивших исследования в области антропонимии.

В основной части статьи автор анализирует семантическую классификацию антропонимов в произведении Л.Н. Толстого «Война и мир». В этой части автор определяет, что в ней проявляются специфические особенности антропонимов, используемых в художественных произведениях, ряд из которых восходит к реальным именам той эпохи. Учитывая эту особенность названий художественных произведений, антропонимы в произведении «Война и мир» можно разделить на реальные имена, реальные имена, претерпевшие изменения, и новые имена.

В заключении автор обобщает свои размышления по вопросу о специфике антропонимов в произведении Л.Н. Толстого «Война и мир».

Ключевые слова: литературное произведение, имена собственные, антропонимы, специфика, настоящие имена, измененные имена, новые имена, помещики, чиновники и военнослужащие России, французские политики, русский язык.

INVESTIGATION OF THE SPECIFICITY OF ANTHROPONYMS IN L. N. TOLSTOY'S "WAR AND PEACE"

The article is devoted to the study of the specificity of anthroponyms in L. N. Tolstoy's "War and Peace" and discusses the semantic classification of proper names.

In the introduction, the author reports on the relevance of the research topic, the purpose of writing the article, the level of its study, and also provides a list of linguists who conducted research in the field of anthroponymy.

In the main part of the article, the author analyzes the semantic classification of anthroponyms in L. N. Tolstoy's work "War and Peace". In this part, the author determines that it displays specific features of anthroponyms used in works of art, a number of which go back to real names of that era. Given this feature of the titles of works of art, anthroponyms in the work "War and Peace" can be divided into real names, real names that have undergone changes, and new names.

In conclusion, the author summarizes his thoughts on the issue of the specificity of anthroponyms in L. N. Tolstoy's work "War and Peace".

Keywords: *literary work, proper names, anthroponyms, specificity, real names, changed names, new names, landowners, officials and military personnel of Russia, French politicians, Russian language.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдулвадудова Оразбону Мамадалиевна – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи С.Улугзода, унвонҷӯи кафедраи забониносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. Суроға: 734019, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Муҳаммадиев 17/6. Тел: (+992) 888-11-92-29*

Сведения об авторе: *Абдулвадудова Оразбону Мамадалиевна – Таджикский международный университет иностранных языков имени С.Улугзода, соискатель кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. Адрес: 734019, ш. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел: (+992) 888-11-92-29*

Information about the author: *Abdulvadudova Orazbonu Mamadaliyevna – Tajik International University of Foreign Languages named after S.Ulugzoda, applicant at the department of Comparative linguistics and the theory of translation. Address: 734019, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Muhammadieva, Str., 17/6. Tel: (+992) 888-11-92-29*

ВИЖАГИҲОИ МУТАЗОДҲО ДАР ДОСТОНҲОИ “ЛАЙЛӢ ВА МАЧНУН”-И НИЗОМИИ ҒАНҶАВӢ, АБДУРАҲМОНИ ҚОМӢ ВА ШАМСИДДИНИ ШОҲИН

Азимова З.С.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улӯғзода**

Зидмаъноҳо дар таркиби луғавии забон мавқеи хоссае доранд ва онҳо аз ҷиҳати маънову ҳолат ва амал хилофи ҳамдигаранд. Забоншиносон мутазодҳоро чун ҳодисаи инкишофёфтаи забон қайд кардаанд ва дар онҳо аломату хусусияти шайъу ҳодисаҳо дар раванҷҳои гуногуни воқеъ акс ёфтаанд. Онҳо ҳамчун воситаи муассир барои равшан ифода намудани фикр дар суҳан нақши бориз дорад.

Ҳамзамон, доир ба мавзӯи мутазодҳо дар соҳаи забоншиносӣ Н. Маъсумӣ, Р. Ғаффоров, Б. Камолитдинов, С. Сабзаев, М. Муҳаммадиев, Ҳ. Маҷидов, М. Қосимова, Ҳ. Талбакова ва дигарон тадқиқотҳои илмӣ гузаронида, дар ин самт ба муваффақиятҳо ноил гаштаанд.

Бояд қайд намуд, ки мутазодҳо бо калимаҳои сермаъно ва муродифҳои луғавӣ робитаи бо ҳам зич доранд. Вобаста ба ин масъала Насриддини Тӯсӣ дар хусуси сермаъноии калимаҳо ва муродифҳои луғавӣ ва бо калимаҳои дигар муносибати антонимӣ доштани онҳоро дарк намуда, чунин нигоштааст: “Ва ҳамчунин назар дар тазод, ки якеро зид бувад ва дигареро набувад, монанди тоқ дар адад, ки зидаш чуфт бувад ва дигареро набувад” [5, 213].

Мутазодҳо бо хусусияти грамматикӣ худ ба ин ё он ҳиссаи нутқ мансубанд ва дар доираи як ҳиссаи нутқ бештар сайқал меёбанд, дар забон на ҳамаи калимаҳо муносибати антонимӣ пайдо карда метавонанд. Аз ин лиҳоз, калимаҳои антонимӣ, хусусан бештари онҳо, ба сифат ва зарф тааллуқ доранд. Донишманди дигар Ҳоча Ҳасани Нисорӣ дар рисолаи “Чаҳор гулзор”-и худ гуфтааст: “Дуюм мутазод он аст, ки дар назм ва ё наср чанд алфоз оварда шавад, ки зидди якдигар бошанд, чун некиву бадӣ, торикиву равшанӣ, баландиву пастӣ ва амсоли инҳост” [5, 218].

Воқеан ҳам, мутазодҳо калимаҳое мебошанд, ки маънои қимилан муқобил доранд. Забоншиноси маъруф М. Муҳаммадиев дар хусуси мутазодҳо чунин андеша дорад: “Антонимҳо яке аз категорияҳои муҳими лексикӣ буда, дар забон вазифаҳои гуногуни услубиро адо менамоянд. Калимаҳое, ки маънои хилофи ҳамдигарро ифода мекунад, антониманд. Антонимҳои лексикӣ берун аз матн ҳам хусусияти антонимии худро нигоҳ медоранд. Аммо дар дохили матн дар алоқамандӣ бо калимаҳои антонимии худ ҷиҳати антонимияшон равшантар аст. Ба ҳамин тариқ, калимаҳои антонимӣ ба тариқи муқоиса мафҳум ё ягон хусусияти сифатии мафҳум ва ё предметҳо ба ҳам муқобил гузошта мешавад” [11, 103].

Илова бар ин, забоншиноси рус Л. А. Новиков ақидаи худро доир ба мутазодҳо чунин зикр намуда, гуфтааст: “дар омӯзиши антонимҳо аз ҳама муҳим ва асосӣ дарки дурусти мафҳуми зиддият мебошад” [15, с. 210].

М. Қосимова бошад, дар монографияи “Таърихи забони адабии тоҷик” доир ба мутазодҳо чунин зикр намудааст: “Антонимҳо калимаҳое ҳастанд, ки аз ҷиҳати маъно ба ҳам зид мебошанд. Антонимҳои маъноҳои предметӣ, аломат, миқдор, ҳолат, ҳодисаҳои табииро ифода мекунанд: гармо-сармо, рӯз - шаб, дӯст- душман, каж-рост... Калимаҳои антонимӣ бештар ашё, аломату ҳолат, миқдору андозаро мефаҳмонанд” [7, 94].

Вожаҳои антонимӣ дар забон хусусияти услубӣ зоҳир намуда, осори бадеиро бо зидиятҳои равшан пуробуранг мегардонанд. Эҷодкорон бо мақсадҳои гуногун аз мутазодҳо истифода бурда, аломату хусусияти мафҳумҳоро бо ҳам зид гузошта, бо таҳайюли эҷодии худ дар асарҳо ҳодисаву воқеа, муносибат, ҳиссиёт ва ҳолати шахсро нишон медиҳанд. Антонимҳои луғавӣ калимаҳое ҳастанд, ки чи дар осори бадеӣ ва чи берун аз он хусусияти

зидмаъноии худро нигоҳ дошта, зиддияти персонажҳо ва ҳодисаву воқеаҳоро ба вучуд меоранд.

Доир ба мутазодшавии маъноҳои луғавии калимаҳо дар забони тоҷикӣ забоншинос Ҳ. Маҷидов чунин иброзу андеша дорад: “Мутазодҳо инъикосгари қонуниятҳои ягонаи олам ва муқобилияти ба ҳам зидҳои паҳлуҳои муқталифи он буда, онҳо тазодҳои олами воқеиро дар шакли воситаҳои ифоданоки луғавӣ акс мекунанд. Дар маъноҳои ба ҳам зидди калимаҳо аломату хусусиятҳои муқталифи шайъҳо, ҳодисаҳо ва равандҳои гуногуни воқеӣ акс ёфтаанд. Аз ин лиҳоз, дар навбати аввал калимаҳои ифодагари шайъҳо: ширин - талх, хуб - бад, ғафс - борик; аломати аломат: кам - беш, дур - наздик, зуд - оҳиста ҳаракат: рафтани омадан, хестан - нишастан, додан - гирифтани бо ҳам антоним мешаванд” [10, 82].

Омӯзиш ва таҳқиқи антонимҳо дар соҳаи забоншиносии тоҷик дар қараёни омӯзиш буда, то ҳол ҳаллу фасли худро пурра наёфтааст. Забоншинос Ҳ. Талбакова дар китоби худ “Луғати антонимҳои забони тоҷикӣ” антонимҳоро чунин шарҳ додааст: “антонимҳо, ба хусус маъноҳои ба ҳам зидди онҳо ҳама вақт воситаи асосии таҷдиди шайъҳо, хусусият ва амали онҳо мебошанд. Чунин, **рӯзро** аз он сабаб дӯст мебарем, ки мо **шаби** торро дидаем, **осмонро** дар баландӣ ва **заминро** дар пасти эҳсос мекунем” [16, 8].

Марҳум Қ. Муҳторӣ дар асари илмӣ “Хусусиятҳои луғавию услубии ашъорӣ Рӯдакӣ” оид антонимҳо фикри ҷолибро баён намудааст: “Табиист, ки антонимҳо дар осори ҳама гуна эҷодкор хусусиятҳои забонро инъикос намуда, дорои нишонаҳои фардӣ мегарданд. Нигоранда аломат ва хусусияту мафҳумҳоро бо ҳам зид мегузорад, ки дар таҳайюли образ офарандаи ӯ меғунҷад. Аз ҷониби дигар калимаҳои бо ҳам зидгузошташаванда бо объекти тасвир мавзӯ ва мундариҷаи шеър алоқамандии устувор доранд” [13, 108].

Мутазодҳо дар достонҳои “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомии Ғанҷавӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва Шамсиддини Шохин мафҳумҳои гуногунро ифода намуда, бо мазмунӣ баланди шоирона коркард шудаанд. Вожаҳои зидмаъно дар достонҳои мазкур фаровон истифода шудаанд ва ҳар кадоме бо таҳайюли эҷодии худ, бо рангорангии луғавӣ дасти тавоно дошта, онҳоро бомаҳорат истифода намудаанд.

Ҳангоми ҳудо намудани мутазодҳо дар достонҳои шоирони болозикр ба чунин андеша омадем, ки қисми зиёди онҳо бо ҳам монанд мебошанд, вале аз ҷиҳати мавқеи истеъмолашон аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Замину осмон ду вожаи бо ҳам муқталиф ва муқобили якдигар дар табиат мебошанд. Вожаи **замин** дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба чунин маъно омадааст: 1. хок; сатҳи хок. 2. кишвар, мамлакат [17, 433]. **Осмон** бошад, дар луғати мазкур чунин маъноро ифода мекунад: 1. фазои бениҳоят, ки ба назар қабудранги гунбазшакл менамояд, сипеҳр фалак. 2. сакф, шифт. 3. олами боло, ки гӯё макони Худо. 4. маҷ. тақдир, сарнавишт [17, 926]. **Замину осмон** дар достонҳои Низомии Ғанҷавӣ ва Абдурахмони Ҷомӣ бо ҳам муқобил омада шакли истифодашон монанд аст, аммо Шамсиддини Шохин бошад ҳамчун шоири навофар ба ҷойи калимаи “**осмон**” “**фалак**”-ро интихоб намуда, бо **замин** муқобил гузоштааст:

Ҳоҷатғаи ҷумлаи ҷаҳон ӯст,

Меҳроби **замину осмон** ӯст. [14, с. 99].

Эй садринишини ҳар ду олам ,

Меҳробу **замину осмон** ҳам. [18, с. 35].

Лекин ҷӣ кунам, ки бахт ин кард,

Ҷро **фалаку** маро **замин** кард. [19, с. 215].

Дӯст ва **душман** ифодакунандаи муносибати мусбат ва манфии шахс мебошад. Калимаҳои **дӯсту душман** ҳамчун антонимҳои номӣ ба шумор мераванд. Вожаи **дӯст** серистеъмол буда, дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба маъноҳои: 1. рафиқ, шафиқ, меҳрубон, ёр, ошно. 2. маҳбуба, маъшуқа, ошиқ [17, 409] меояд. Калимаи **душман** низ дорои маънои луғавии зерин мебошад: ҳасм, адӯ, бадхоҳ; муқолиф, маҷозан рақиб, рақобаткунанда [17, 407]. Дар ин байтҳои зерини хеле пурмаъно Низомии Ғанҷавӣ ва Абдурахмони Ҷомӣ муносибати байни “**дӯст ва душман**”-ро ба таври шоиронаву фалсафӣ баён намуда, бо услуби ба худ хос тасвир намудаанд. Шамсиддини Шохин ба ҷойи вожаҳои **дӯст** ва **душман**,

калимаҳои **ёру агёрро** дар достони хеш ба кор бурда, ҳақиқати воқеии бо ҳам муҳолиф будани **“ёру агёр”**-ро фош намудааст:

Он **дӯст**, ки буд саломдушман,
Кардеш кунун тамои **душман**. [14, с. 136].
Будем ба ҳам ду мағзу як пӯст,
Пӯшида зи чашми **душману дӯст**. [18, с. 170] .

Ин гуфт ба **ёр** в-он ба **агёр**,
То парда фитод аз рухи кор. [19, с. 172].

Оташу об ҳамчун мутазодҳои исмӣ ба шумор мераванд. Калимаи **оташ** сермаъно буда, равшаниву гармӣ, тундиву тезӣ, ғазаб, сузу гудозро ифода мекунад, вожаи **об** ба маъноҳои гуногун аз қабилӣ моеъи шаффофӣ беранг, дарё, ашк, тозагӣ меояд:

Дар гардиши рӯзгор дер аст,
К-**оташ забар** асту **об зер** аст. [14, с. 55].

Ҳастем ба ҳам чу **оташу об**,
Аз суҳбати ҳамдигар инонтоб. [18, с. 53].

Оташ ба даҳону **об** дар чашм,
Андеша ба узру ишк дар хашм. [19, с. 177].

Адибон дар ин байтҳои боло ду унсури муқобил **“оташ”** ва **“об”**-ро бо ҳам ба кор бурда, **“оташ”**-ро рамзи шар, фитна, оташириҳо нишон дода бошанд, пас **“об”**-ро ҳамчун рамзи осоиш, оромӣ ва покӣ дар зерӣ замин қарор дорад, ифода намудаанд. Муаллифон тавассути ин ду вожа, яъне оташ ва об на танҳо зебоии забонро, балки ахлоқи инсониро тараннум кардаанд..

Пешу пас, пасу пеш, пешу қафо мутазодҳои ба ҳам муқобил буда, вазъу ҳолатро ифода мекунад ва ҳамчун антонимҳои зарфӣ ба шумор мераванд. Калимаи **пеш** қабл, собиқ, аввал, оғоз, оянда буда, **қафо** пушт, дунбол, ақиб, пасро ифода мекунад ва бо ҳам муқобиланд:

Аз **пешу паси** қабилӣ ёрон,
Карданд басичи тирборон. [14, с. 134] .
Ин турфа рама, ки аз бузу меш,
Гирди ту гирифта аз **пасу пеш**. [18, с. 120].
Маҷнун ба адабсаро ҳамерафт,
Дил **пешу** ғам аз **қафо** ҳамерафт. [19, с. 177].

Гул - хор яке аз мутазодҳои машҳур ба шумор мераванд. Ва ин калимаҳои антонимӣ дар осори классикон мавқеи намоён доранд. **Гул** рамзи зебӣ, покӣ ва шукуфӣ аст. **Хор** бошад дар забон ҳам ба маънои аслӣ ва ба маънои маҷозӣ кор фармуда мешавад. Низомии Ганҷавӣ дар байти зер бо истифода аз муқоисаи **гул** ва **хор** андешаи орифона худро баён намуда, ҳақиқати зиндагиро тасвир мекунад:

То ғунҷаи **гул** шукуфта гардад,
Хор аз дари боғ рӯфта гардад [14, с. 123].

Абдурахмони Ҷомӣ ва Шамсиддини Шохин бо истифода аз мутазоди **гул** ва **хор** ифодаҳои пурмаъноро дар дostonхояшон ба кор бурда, зебӣ, покиро бо хори ранҷ, озор, монеа муқобил гузошта, маҳорати суҳанварии худро нишон додаанд.

Гул к-он, на турост, **хор** беҳтар,
Бугзоштаниш ба хор беҳтар. [18, с. 157].

Аз **хор** чу **гул** набинад озор.
Кӯ домани **гул** ба худ кашад **хор**? [19, с. 242].

Току чуфт мутазодҳои бо ҳам муқобилу чуфт буда, берун аз матн ҳам хусусияти зидмаъноии худро нигоҳ медоранд. Калимаи **тоқ** сермаъно аст, дар луғати “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба чунин маъноҳо омадааст: 1. фард, танҳо 2. маҷозан. танҳо, якка, бечуфт [17, 375]. Вожаи **чуфт** бошад баракси **тоқ** маънои дугона, ҳар чизе, ки дугона аст, монанд, баробарро мефаҳмонад.

Сар мезад бар замини меғуфт,

К-эй ман зи ту **тоқу** бо ғамат **чуфт**. [14, с.154].

Дар **тоқ** чамолҳо нухуфт аст,

Оинаи он чамол **чуфт** аст. [18, с. 93].

Он **тоқ** ба меҳр бо вафо **чуфт**,

Бигрист ба ҳой - ҳою баргуфт. [19, с. 203].

Дар ин байтҳои поён Низомии Ганҷавӣ вожаи **ҳалворо** бо **заҳр**, Шамсиддини Шохин бошад **заҳрро** бо **шакар** бо ҳам муқобил гузоштаанд. **Ҳалво** хӯрдани аст аз орд, ширинӣ, мағзи дона ва аз дигар маҳсулоти хӯрокии хушбӯй омода карда мешавад, маззаи ширин дорад, вале калимаи **заҳр** бошад, муҳолифи он омада, ба маънои моддаи кушанда аз ҳайвонҳо, мор, кажум ва ғайра мебошад:

Ҳалво, ки таоми нӯшбахр аст,

Дар ҳайза хурӣ ба ҷои **заҳр** аст. [14, с. 104].

Гар **заҳр** ба ман диҳеду **шаккар**,

Охир падари манеду модар. [19, с. 211].

Ҷафо - **вафо** калимаҳои бо ҳам мутазод мебошанд. Берун аз матн низ хусусияти антонимӣ доранд. Вожаи **ҷафо** дорои муродифҳоти луғавӣ буда, ҷабру ситам, зулм, ҷавр, озорро ифода мекунад. **Вафо** бошад дар муқоиса бо ҷафо ба ҷо овардани ваъда, устуворӣ, аҳду паймон ва дустии муҳаббат, сидку вафоро мефаҳмонад ва ҳар ду ҳам ба ҳолати руҳии инсон вобаста мебошад.

Бисёр **ҷафои** зан кашиданд,

В-аз ҳеч зане **вафо** надиданд. [14, с. 164].

Дар роҳи **вафо** қадам зи сар кун,

В-оини **ҷафо** зи сар бадар кун. [18, с. 40].

То чанд ба худ **ҷафо** намудан,

Бар сангдилон **вафо** намудан? [19, с. 188].

Нақши мутазодҳо дар забон барои мукамал кардани маъно дар тавсифи муфасссали ашё ва ҳодисаҳо, барои зебоии гуфтор ва таъсиргузорӣ дар сухан бо муқоиса ифода ёфта, кӯмак мекунад. Масалан, вақте мегӯем “**шаб**” барои донистану равшантар ифода шудани фикр “**рӯз**” - ро ба кор мебарем, ки ин хеле ҷолиб аст.

Ба адешаи муҳаққиқон мутазодҳо на танҳои чун унсури забонӣ, балки ҳамчун оинаи тафаккур ва як воситаи таъсирбахш дар иртиботи маънавӣ ва ахлоқӣ ба бадеи мебошанд.

Шоистаи зикр аст, ки забоншинос Ҳ. Талбакова дар мавзуи антонимҳои забони тоҷикӣ таҳқиқот бурда, баъзе паҳлуҳои ин унсури забониро равшан намудааст. Вобаста ба гуфтаҳои боло ин муҳаққиқ дар осори илмӣ худ “Луғати антонимҳои забони тоҷикӣ” андешаи худро чунин нигоштааст: “антонимҳои луғавии забони тоҷикӣ на танҳо дар шакли калимаҳои сода ва таркибӣ, ҳамчунин дар сурати калимаҳои мураккабу сохта низ ба назар мерасанд. Дар сохтани чунин калимаҳои мутазод васлшавии ҷузъҳо мақоми муҳим дорад....Баъзан вазифаи яке аз унсурҳои антонимиро дар чунин ҷузъҳо ҳиссаи калимасоз адо менамояд. Ба тарзи дигар аз ҷузъҳои антонимӣ яке дар шакли сохта, дигаре дар шакли мураккаб ба кор бурда мешаванд [16, 15-16].

Воқеъан, чунин антонимҳои сохтаву мураккаб дар забони тоҷикӣ назаррас аст. Масалан, дар байти поён Низомии Ганҷавӣ мутазодҳои “**дуруштию нармӣ**” ва инчунин “**сардиву гармӣ**”- ро ба кор бурдааст.

Ман карда **дуруштию** ту **нармӣ**,

Аз ман ҳама **сардӣ**, аз ту **гармӣ**. [14, с. 184].

Сард ва **гарм** вожаҳои бо ҳам муҳолиф мебошанд. **Сард** - хунукӣ, номехрубониро ифода мекунад. Вожаи **гармӣ** дар луғати “**Фарҳанги забони тоҷикӣ**” ба маънои боҳарорат, ҳароратдор, мачозан тунд, тез, бошитоб, ба рағбат, бо майлу ҳаваси тамом, ғазабнок, роиҷ, ҷорӣ кор фармуда шудааст [17, 258].

Он оҳани **сард** нарм карданд,

Ҳангомаи сур **гарм** карданд. [19, с. 212].

Вожаҳои **аввалам** бо **охирам** дар достони Низомӣ муқобили ҳамдигар омадаанд, калимаи **аввал** бо бандаки - **ам** омада, маънои нахустин, пеш, оғоз, ибтидо, саршавиро ифода кардааст. Калимаи **охирам** ба маънои оқибат, фарҷом, поён, анҷоми корро дорад. Калимаҳои сар ва анҷом, оғоз ва охир, оғоз ва анҷом низ ба чунин маъноҳо кор фармуда мешаванд.

Бардошти **аввалам** ба ёрӣ,
Бигзошті **охирам** ба хорӣ. [14, с. 167].
Аз баҳри зане на **сар** на **анҷом**,
Дар марҳалаи талаб ниҳад ғом. [18, с. 91]
Оғози вафо чу ёбад **анҷом**.
Монад зи ману ту дар ҷаҳон ном. [19, с. 227].

Имрӯз бо **фардо** калимаҳои бо ҳам муқолифанд ва ҳамчун мутаҷодҳои зарфӣ ба шумор рафта, ду вақтро ифода мекунанд. **Имрӯз** маънои рӯзе, ки вучуд дорем, рӯзи ҷорӣ аст. **Фардо** бошад маънии рӯзи баъд аз имрӯз, рӯзи ояндаро мефаҳмонад. Аз ин рӯ, онҳоро дар баъзе ҳолатҳо мутаҷодҳои нисбӣ гуфтан мумкин аст.

Имрӯз, ки рӯзи умр бар ҷост,
Мебояд кард кори худ рост.
Фардо, ки аҷал инон бигирад,
Узри ту ҷаҳон кучо пазирад? [14, с. 173].
Имрӯз зи мо рух ар битобӣ
Фардост, талаб кунӣ, наёбӣ. [19, с. 209].

Баланду пастӣ. Дар ин байтҳои поён антонимҳои ҷуфти калимаҳо на танҳо ҳамчун ҷуфтҳои маъноҳои луғавӣ ифода шудаанд, балки ба воситаи он робитаи байни ҳам доштани худро нишон додаанд. **Баланду паст** ҷуфтҳои антонимӣ буда, аз ҷиҳати маънои луғавӣ ҳамчун калимаҳои сермаъно ба шумор мераванд. Калимаи баланд дорои маъноҳои зерин аст: дароз, боло, тавоно, бақувват, равшан, шуълавар, ҷарангосӣ, шунавой, лекин калимаи паст баракси баланд маъноҳои гуногунро аз қабилӣ: кутӯҳ, калта, нотагон, камқувват, хира, норавшан, ношувона, ҳафифро ифода мекунад.

Эй шаш ҷиҳат аз **баланду пастӣ**,
Мамлук туро ба зердастӣ. [14, с. 198].
Дандонаи қуфли ганҷи ҳастӣ,
Сатри арақи **баланду пастӣ**. [19, с. 217].

Ҷанг-сулҳ калимаҳои ба ҳам муқобилмаъно мебошанд. Вожаи ҷанг ба маънои низоъ, кашмакаш зӯроварии байни ду ё чанд тарафҳо дорад. Калимаи сулҳ ба маънои тинҷиву оромӣ ва осудагӣ мебошад ва ин мутаҷодҳо дар достонҳои ин адибон ба мавқеона кор фармуда шуда, ҳолату вазъияту ҳолатро мефаҳмонад.

Ҳар кас, ки ба фарас **ҷанг** меронд,
Ў ҷумла дуои **сулҳ** меҳонд. [14, с. 132].
Маҷнун ба сафош санг бардошт,
Бе **сулҳ** нафири **ҷанг** бардошт. [18, с. 216].
Меғуфту ба сина санг мекуффт,
Бар худ дари **сулҳу ҷанг** мекуффт. [19, с. 175].

Дар истифодаи мутаҷодҳо ҳар як адиб калимаҳои мувофиқ муқобилро дар осорашон ба кор бурда зидиятҳои онҳоро нишон медиҳанд. Дар достони Низомии Ганҷавӣ калимаи **султон** - **ғулом** бо ҳам мутаҷод омадаанд. **Султон** - шахси дорои қудрат маънои подшоҳ, ҳоким фармонраво буда, **ғулом** – шахси бекас, тобег дар хидмати дигарон мебошад. Султон фармондеҳу ғулом фармонбардор, онҳо дар мақом ва озодаи муқобилӣ ҳамдигаранд.

То бо ту ба суннати Низомӣ,
Султони ҷаҳон кунад **ғуломӣ**. [14, с. 226].
То ӯ **шоҳ** аст, **бандаам** ман,
То ӯ ҷон аст, **зиндаам** ман. [18, с. 71].

Шоҳ ва **банда** низ мутазод мебошанд, ки дар осори Ҷомӣ истифода шудаанд. **Шоҳ** - подшоҳ, султон, соҳиби тоҷу тахт, наводмод, донас аз шатранҷ(шоҳмат) ро низ мегӯянд. **Банда** – шахси оддӣ, ғулом, асир, чокар, фармонбардор, хидматгор. Дар забони адабӣ вожаи банда барои ифодаи фӯрӯтанӣ низ истифода мешавад.

Дар достони Шамсиддин Шоҳин бошад ба ҷои калимаҳои **султон**у **ғулом**, **шоҳу банда** вожаҳои **шоҳ** ва **гадо** кор фармудааст. **Шоҳ** рамзи иззат, сарват ва ҳукумат бошад пас, **гадо** рамзи фақириву камбизоатӣ ва беқудрати буда, ин ду нуктаи муқобили иҷтимоиро ифода мекунанд ва бо ҳам мутазод шудаанд.

К-ин **шоҳ** сари **гадо** чӣ дорад,

З-ин дағдаға чӣ муддао дорад. [19, с. 206].

Меҳру кина ҳамчун антонимҳои ҷуфти луғавӣ ба ҳисоб мераванд ва ин гуна антонимҳо дар забони тоҷикӣ миқдорашон зиёданд ва бо ҳар навъ истифода мешаванд. **Меҳр** - навозиш меҳрубонӣ, ишқ, муҳаббатро ифода мекунад, лекин калимаи **кина** бархилофи он буда, маънои бадбинӣ, душманӣ ва нигоҳ доштани ранҷ, озор аст.

Ҳам ҳашамату ҳазина дорам,

Ҳам олати **меҳру кина** дорам. [14, с. 91].

Оҳам, ки шавад қаринаи ту,

Хушнуд ба **меҳру кина**и ту. [18, с. 58].

Шабҳо ба кӣ рози сина гӯяд?

Бо кӣ раҳи **меҳру кина** чӯяд? [202, Шоҳин].

Ин гуна муқоисаҳо ва тасвирҳои ба ҳам зид дар достонҳои Низомии Ганҷавӣ, Абдураҳмони Ҷомӣ ва Шамсиддини Шоҳин хеле фаровон истифода шудаанд.

Калимаҳои **зинда** ва **мурда** ба ҳам муқобилмаъно буда, ҳолат ва фаъолияти инсонро ифода мекунанд ва ин ду ҳолати муқобили мавҷудияти инсон мебошанд. **Зинда** касе, ки барҳаёт аст, нафас мекашад. **Мурда** - одами фавтида, касе, ки ҳаёташ поён ёфтааст. Ин мутазодҳо дар достони Низомӣ, Ҷомӣ ва Шоҳин корбаст шудаанд.

Ҳар ақл, ки бе ту, ақлбурда,

Ҳар ҷон, ки на ту **зинда**и ту **мурда**. [14, с. 35].

Ҳар кас, ки на **зинда** з-ӯст, **мурда**ст,

Ҳар кас, ки на гарм аз ӯ, фасурдаст. [18, с. 71].

Ман **мурда** ту **зинда** маслиҳат чист?

Номурда чӣ гуна метавон зист? [19, с. 197].

Дар ин байтҳои поён калимаи **ранҷ** бо **ганҷ** муқобил мебошанд ва ҳамчун мутазоди исмӣ ба шумор мераванд. Ранҷ ба маънои меҳнат, заҳмат қору амалро ифода мекунад. Ганҷ бошад, баракси ранҷ буда, ба маънои ҳазинаи симу зар ва ғайра истифода мешавад.

Муқбил, ки барад, ҷунон барад **ранҷ**,

Давлат, ки диҳад, ҷунон диҳад **ганҷ**. [14, с. 48].

Ту хуфта ҷу мор бар сари **ганҷ**,

Ҳамсоя зи ман фитода дар **ранҷ**. [18, с.189].

Абдураҳмони Ҷомӣ ба ҷойи калимаи **ганҷу ранҷ** вожаҳои **ганҷур** ва **ранҷурро** истифода бурда ду ҳолати мухталифи зиндагиро бо ҳам муқобил гузоштааст. Калимаи **ганҷур** ба маънои соҳибганҷ, ҳазинадор аст, **ранҷур** бошад маънои азобдида, азобкашида, ғамнок, озурда ва шахсе, ки бемору нотавон аст. Ранҷуру **ганҷур** маънои бою камбағалро низ мефаҳмонад.

Ганҷури ҳазонаҳои ифлос.

Ранҷури фасонаҳои васвос. [18, с. 49].

Калимаи **нав** ва **куҳан** ба ҳам муқобил омада, нав ба маънои ҷадид, он чӣ пеш пеш аз ин набуд, **куҳан** ба маънои қадим, пешин ва деринро ифода мекунад.

Донӣ, ки ман он суҳаншиносам,

К-абёти **нав** аз **куҳан** шиносам. [14, с. 49].

Не шарҳи ғами **наву куҳан** бод,

Мақсуди суҳан ҳамин суҳан буд. [18, с. 28].

Дастури **куҳан**, ки дошт, **нав** кард,
Дилро ба ҳазор ғам ғарав кард. 247, Шоҳин

Калимаҳои **тиҳию пур** ба ҳам мутазодҳои чуфтанд. **Тиҳӣ** ба маъноӣ холи, урён, соф, пок омада, вожаи **пур** бошад дорои маъноӣ луғавии лаболаб, бисёр, афзун, зиёд, хеле мебошад.

Ҳар байте аз **ӯ** чу риштаи дур,
Аз айб **тиҳию** аз ҳунар **пур**. [14, с. 52].

ӯ бечӯю ҷаҳон аз **ӯ** **пур**,
Танҳо на ҷаҳон, ки ҷон аз **ӯ** **пур**.
Ҳар зарра агарчи з-**ӯ** **тиҳӣ** нест,
Як зарра аз **ӯ**ш боварӣ нест. [18, с. 98].

Чун шиша дилаш **пур** аст аз мул,
Холи накунад магар ба қулқул. [19, с. 167]

Вожаҳои **талх - ширин** антонимҳои лексикӣ буда, ифодагари аломату хусусияти шайъ ба шумор мераванд, ҳамчун мутазодҳои сифатӣ маҳсуб меёбанд.

Соқӣ зи маю нишот маншин,
Май **талх** деҳу нишот **ширин**. [14, с. 72].

Ширин гардад аз он даҳонаш,
Ё талх шавад мазоқи ҷонаш. [18, с. 22].

Пир ва **ҷавон** калимаҳои ба ҳам муқобил мебошанд ва ифодагари ҳолати умри инсонӣ мебошанд. **Пир** – шахсе, ки қуҳансолу ҷавон маъноӣ барноро ифода мекунад. **Ҷавон** шахсе, ки ба ҳадди миёнаи умри худ расида бошад, барно аст. Навҷавон давраи умри инсонӣ ба шумор рафта, ба маъноӣ хеле ҷавон, тозаҷавон мебошад.

Он май, ки ҷароғи раҳравон шуд,
Ҳар **пир**, ки хӯрд аз **ӯ** **ҷавон** шуд. [14, с. 74].
Суде надихад чу нест тақдир,
Не саъйи **ҷавон**, на ҳиммати **пир**. [18, с. 114].

Ман **пир** шудам, ту **навҷавонӣ**
Ғарб бор ҳамекашӣ, тавонӣ. [19, с. 205].

Неку бад калимаҳои ифодагари мафҳумҳои ахлоқӣ ва сифатӣ ба ҳисоб рафта, мутазодҳои машҳуранд. **Некӯ** - нишондиҳандаи ҳислату рафтори нек ва амалҳои шоистаро ифода мекунад. **Бад** – ҳислатҳои ношоиста, амалҳои носолим мебошад.

Ҳар неку баде, ки дар шумор аст,
Чун дарнигарӣ салоҳи қор аст. [14, с. 78].
Ҳоҳам **бади** ман зи ту шавад **нек**,
Бо ман дами меҳр мезанӣ, лек. [18, с. 90].
Он, қун, ки раҳи хирад шиносад,
В-оини **накӯ** зи **бад** шиносад. [19, с. 189].

Зеру забар антонимҳо ҷуфт мебошанд. Калимаи **зер** дорои маъноӣ луғавӣ тағ, тахт, поинро ифода мекунад. Вожаи **забар** муқобили зер буда, маъноӣ боло, рӯйро дорад.

Шӯридасарам мадор чандин,
Зеру забарам мадор чандин. [14, с. 236].
Най **зер** нишасту май **забар** шуд,
Айш омаду ғам қаноратар шуд. [19, с. 214].

Шаб - рӯз мутазодҳои машҳуранд ва муносибати замонро ифода мекунанд. **Рӯз** - фосила дар байни баромадани офтоб то қуру рафтани он мебошад, **шаб** - муддати муайян аз қуру рафтани офтоб то баромадани онро мефаҳмонад:

Рӯзам ба **шаб** омад, эй писар хон!
Қонам ба лаб омад, эй писар хон! [14, с. 175]

Шаб бо дигарону **рӯз** бо мо,
Яқдил набувад ҳанӯз бо мо. [18, с. 62].

Калимаи **дарун** муқобили **бурун** буда, ҳамчун мутазоди исмӣ ба шумор мераванд:

Хуне, ки бувад **даруни** ҳар шох,
Берун чакад аз масоми сӯрох. [14, с. 250].

Гӯи занақаш зи сими сода,
Сабза зи **дарун бурун** надода. [14, с. 20].

Аз ғусса дилаш ҳазор пора,
Берун наму **андарун** шарора. [19, с. 216].

Ғам - **шодӣ** калимаҳои бо ҳам мутазод мебошанд ва онҳо ҳолати рӯҳии инсонро ифода мекунанд. **Ғам** - дилгирифтагии саҳт, ғусса, андӯхро мефаҳмонад. **Шодӣ** - хушҳолӣ, хурсандӣ, хушнудӣ мебошад.

Аз бандагии замона озод.

Ғам шод ба мову мо ба ғам шод. [14, с. 232].

Шуд Лайлиро дарун зи **ғам шод**,
В - он нома зи чайби хеш букшод. [18, с. 178].

Ў **хуррам** аз он, ки ком гирӣ,
Ў дар **ғам** аз он, ки ном гирӣ. [19, с. 182].

Мувофиқат бо **муҳолифат** бо ҳам мутазоданд. **Мувофиқат** - мувофиқ шудан, мувофиқат кардан бо чизе ё касе. **Муҳолиф** - муҳолифаткунанда, муқобил, зид, душман, ҳасм мебошад.

Мачнун камари **мувофиқат** баст,
Аз кашмакаши **муҳолифат** раст. [14, с. 230].

К-эй дил ба **мувофиқон** даровез,
В-аз чанги **муҳолифон** бипарҳез! [18, с. 40].

Мавриди зикр аст, ки дар достонҳои қиёсшаванда вожаҳои зидмаъно хеле зиёд корбаст гардида, аз ҷиҳати баромад гуногун буда, аксарияти онҳо тоҷикианд, аз қабилӣ: **чавон- пир, дӯст -душман, гул -хор, бад- нек, рост - кач, хом - пухта, хок – зар, ширин- талх, сиёҳ - сафед** ва амсоли инҳо. Ба ғайр аз ин, дар достонҳо мутазодҳои арабӣ низ мавриди истифода қарор гирифтаанд: **вафо- чафо, зулмот -нур, нозир- ҳозир, саъй- химмат, нафсу таъб, арш- фарш, висол- фироқ, тазарруъ - табарруъ, забар -зер, нифоқ- иттифоқ, содир - ворид, лутф - қаҳр, чароҳат-роҳат ва ғайраҳо**. Мутазодҳои тоҷикиву арабӣ дар достонҳои ин адибон бо ҳам омехта гардида, фаровон ба кор рафтаанд: **заҳм- марҳам, шакар -заҳр, нӯш -заҳр, оризу тавоно, хуррам- ғам, оқилу девона**.

Ҳамин тавр, вожаҳои зидмаъно дар достонҳои “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомии Ганҷавӣ, Абдурахмони Чомӣ ва Шамсиддини Шохин фаровон корбаст шудаанд ва мо ҳангоми ҷустуҷӯи ин гуна калимаҳои муқобилмаъно дарк намудем, ки ҳар кадоми ин адибон бо сабку салиқаи хеш аз ин воситаи тасвири бадеӣ хеле моҳиронаву оқилона истифода бурда, санъати мутазодро дар достонҳояшон аниқ ва равшан муқобилгузори намуда, дар ин ҷода нақши муҳим гузоштаанд. Истифодаи ин гуна мутазодҳо дар достонҳои адибон эҳсоси зиддият ва муқоисаро қавӣ гардонадааст. Ба воситаи вожаҳои зидмаъно таҳайюли эҷодии адиб ҳадафнок ва пуробуранг мегардад.

**Мукарриз: Гулназарзода Ж.Б., д.и.ф., профессор
РҶҲАТИ АДАБИЁТ**

1. Абдуқодиров, А. Забон ва услуби назми Мирзо Турсунзода /А. Абдуқодиров. – Душанбе: Дониш, 1988, – 125 с.
2. Бобомуродов, Ш. А. Муминов. Луғати мухтасари калимасозии забони адабии тоҷик / Ш. Бобомуродов, А. Муминов. – Душанбе: Маориф, 1983. – 117 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 1. – Душанбе: 1985. – 352.
4. Ғаффоров Р. Калимаҳои антонимӣ ва хусусиятҳои услубии онҳо. //Мақтаби советӣ. – Душанбе: 1977, № 2. – С. 25-27
5. Давлатбек Хоча. Ташаккул ва таҳаввули илми забоншиносии форсу тоҷик дар асрҳои миёна / Хоча. Давлатбек. – Душанбе: Диловар - ДДМТ, 1998. – 152 с
6. Зеҳни Т. Санъатҳои бадеӣ дар шеърӣ тоҷикӣ. – Сталинобод: 1960. – 258 с.

7. Қосимова, М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик. Ҷ. 1. / М. Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 492 с.
8. Маъсумӣ Н. Очерҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик: 1959, – 224 с.
9. Мачидов Ҳ. Антонимҳои луғавӣ // Маърифат, 1999. – № 1-2.
10. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. – Ҷ. 1. Луғатшиносӣ. – Душанбе: 2007. – 240 с.
11. Муҳаммадиев М. Очерҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. – Душанбе: 1968. – 64 с.
12. Муҳаммадиев М, Талбакова Ҳ, Нурмуҳаммадов Ю. Лексикаи забони адабии тоҷик. – Душанбе: 1997. – 190 с.
13. Мухторӣ, Қ. Хусусиятҳои луғавию услубии ашъори Рӯдакӣ / Қ. Мухторӣ. – Душанбе, 2006. – 129 с.
14. Низомии Ганҷавӣ Куллийет Ҷ 2, “Лайлӣ ва Мачнун”. – Душанбе: “Ирфон”, 1982. – 368 с.
15. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке. – М.: 1973. – 210 с.
16. Талбакова Ҳ. Луғати антонимҳои забони адабии тоҷик / Ҳ. Талбакова. – Душанбе, 2008. – 110 с.
17. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – М.: СЭ, 1969. – 951 с.
18. Ҷомӣ, Абдурахмон. Осор Ҷ 5. – Душанбе: Адиб, 1988. – 384 с.
19. Шамсиддини Шохин. Мунтахабот. – Душанбе, Адиб, 2016. – 320 с.

ВИЖАГИҲОИ МУТАЗОДҲО ДАР ДОСТОНҲОИ “ЛАЙЛӢ ВА МАЧНУН”-И НИЗОМИИ ГАНҶАВӢ, АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ ВА ШАМСИДДИНИ ШОҲИН

Дар мақолаи мазкур қорбурди мутазодҳо дар достони “Лайлӣ ва Мачнун” и Низомии Ганҷавӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва Шамсиддин Шохин мавриди баррасӣ шудааст.

Муаллиф қайд мекунад, ки мутазодҳо ҳамчун воситаи муассиркунанда барои равшан ифода намудани фикр нақши муҳим доранд ва дар забон вазифаҳои гуногуни услубиро адо намуда, ба таври муқоиса мафҳум ва ё шайъо ҳодисаҳо бо ҳам муқобил гузошта мешаванд. Ҳамзамон, роҳи истифодаи мутазодҳо дар достонҳои ин адибон муайян гардида, бо роҳи таҳлили муқоиса хусусиятҳои онҳо шарҳу эзоҳ ёфтаанд.

Ҳадафи асосии ин мақола дар он зоҳир мегардад, ки пеш аз ҳама қорбурди мутазодҳоро дар достонҳои адибони болозикр, ки дар замону асри худ истифода бурдаанд ва аз ҷиҳати забон ва услуб ва мавқеи истеъмолашон фарқ мекунанд кашф намудан аст.

Барои равшан намудани мутазодҳои достонҳои “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомии Ганҷавӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва Шамсиддини Шохин муаллифи ин мақола мутазодҳои луғавии достонҳои ин адибонро ба мутазоди исмӣ, сифатӣ, зарфӣ ва феълӣ ҷудо карда ва дар алоҳидагӣ онҳоро бо саҳифаҳои пешниҳод кардааст.

Калидвожаҳо: “Лайлӣ ва Мачнун”, зидматно, муқоиса, достон, исм, сифат, феъл, калима, муқобилгузорӣ.

ХАРАКТЕРИСТИКА АНТОНИМОВ В РАССКАЗЕ НИЗАМИ ГАНДАВИ, АБДУРАХМОНА ДЖАМИ И ШАМСИДДИНА ШАХИНА «ЛАЙЛИ И МЕДЖНУН»

В данной статье рассматривается использование антонимов в рассказе «Лейли и Меджнун» Низами Гянджеви, Абдурахмона Джами и Шамсиддина Шахина.

Автор отмечает, что антонимы играют важную роль как эффективное средство ясного выражения мысли. Они выполняют различные стилистические функции в языке, чтобы показать контрастные понятия или события друг с другом. В то же время был выявлен способ использования антонимов в рассказах этих писателей, и их характеристики были объяснены посредством сравнительного анализа.

Основная цель этой статьи - исследовать использование антонимов в рассказах вышеупомянутых писателей. Автор попытался показать различия с точки зрения языка, стиля, а также места антонимов.

Для того чтобы прояснить аналогии рассказов «Лейли и Меджнун» Низами Гянджеви, Абдурахмони Джоми и Шамсиддина Шахина, автор данной статьи разделил лексические

аналогии рассказов этих писателей на именные, адъективные, адverbialные и глагольные аналогии и представил их отдельно своими страницами.

Ключевые слова: «Лейли и Меджнун», антоним, сравнение, рассказ, существительное, прилагательное, глагол, слово, контраст.

CHARACTERISTICS OF ANTONYMS IN THE STORY “LAYLI AND MAJNUN” BY NIZAMI GANDHAVI, ABDURAHMON JAMI AND SHAMSIDDIN SHAHIN

This article discusses the use of antonyms in the story “Layli and Majnun” by Nizami Ganjavi, Abdurahmon Jami and Shamsiddin Shahin.

The author notes that antonyms play an important role as an effective means of expressing thought clearly. They perform various stylistic functions in language to show contrasting concepts or events with each other. At the same time, the way in which antonyms are used in the stories of these writers has been identified, and their characteristics have been explained through comparative analysis.

The main goal of this article is to explore the use of antonyms in the stories of the above-mentioned writers. The author tried to show the differences in terms of language, style, and the place of antonyms as well.

In order to clarify the analogies of the stories “Layli and Majnun” by Nizami Ganjavi, Abdurahmoni Jomi, and Shamsiddin Shahin, the author of this article divided the lexical analogies of the stories of these writers into nominal, adjectival, adverbial, and verbal analogies and presented them separately with their pages.

Keywords: “Layli and Majnun”, antonym, comparison, story, noun, adjective, verb, word, contrast.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Азимова Зухро Сулаймонкуловна* – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, ассистенти кафедраи забониносии. Суроға: 734019. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: Телефон: (+992) 900943664.

Информация об авторе: *Азимова Зухро Сулаймонкуловна* – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, ассистент кафедры языкознания. Адрес: 734019. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. E-mail: Телефон: (+992) 900943664.

Information about the author: *Azimova Zuhro Sulaymonqulovna* – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzoda, assistant teacher of the Department of Linguistics. Address: 734019. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mukhammadiev Street, 17/6. E-mail: Phone: (+992) 900943664.

Ашурова Н.

**Донишгоҳи байналмилалӣи забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улугзода**

Маросимҳои мардумӣ як ҷузъи муҳимми фарҳанги ҳар як халқ ва мардум ба шумор рафта, дар онҳо ойнҳо, расму русум ва анъанаҳои насл ба насл гузашта, ифода меёбанд. Забони тоҷикӣ низ, ҳамчун оинаи фарҳанги миллат, дорои луғоти ғанӣ ва фарогири маросимҳои гуногун аст. Ин вожагон на танҳо фарогири номгӯи маросимҳо мебошанд, балки мафҳумҳо, амалҳо ва воситаҳои марбут ба онҳоро низ мегиранд.

Вожагони маросимҳои мардумӣ на танҳо барои эҳё ва нигоҳдории фарҳанги миллий муҳиманд, балки барои омӯзиши таърихи забон, этнография ва дигар илмҳои гуманитарӣ низ сарчашмаи бебаҳо ба шумор мераванд. Ин вожагон, ки дар тури асрҳо аз насл ба насл гузаштаанд, гувоҳи зиндаи таърихи халқи тоҷик ва фарҳанги ғанӣ ва рангини он мебошанд. Таҳқиқ ва омӯзиши вижаҳои вожагони маросимҳои мардумӣ имкон медиҳад, ки мо ба ҷаҳони ботинии мардум, ба арзишҳо ва эътиқодҳои онҳо наздиктар шавем. Ин вожагон, ки дар ҳар як маросим садо медиҳанд, на танҳо рамзи он маросим, балки ифодагари ҷаҳонбинии мардум, муносибати онҳо ба табиат, зиндагӣ ва ғайрияти онҳо мебошанд. Бояд зикр намуд, ки вожагони маросимҳои мардумӣ дар тури таърих тағйир ёфта, бо вожаҳои нав ғанӣ мегарданд. Ин тағйирот аксар вақт натиҷаи таъсири фарҳангҳои дигар, дигаргуниҳои иҷтимоӣ ва пешрафти илму техника мебошанд. Аммо, сарфи назар аз ин тағйиротҳо, вожагони маросимҳои мардумӣ ҳамеша арзишҳои аслии фарҳанги миллиро ифода мекунанд.

Дар замони муосир, ҳифз ва эҳёи вожагони маросимҳои мардумӣ аҳамияти хосса дорад. Зеро, онҳо на танҳо барои нигоҳдории фарҳанги миллий муҳиманд, балки барои таҳкими ҳувияти миллий, тарбияи насли ҷавон дар руҳияи ватандорӣ ва эҳтиром ба арзишҳои аҷдодӣ низ мусоидат мекунанд. Мусаллам аст, ки воҳидҳои ифодакунандаи ҷашну маросим ва суннату анъанаҳои миллий ҳам дар забон мавқеи муайяноро ишғол намуда, таркиби луғавии онро бойи ғанӣ намуда, аз гузаштаи миллат, таърихи ва фарҳангу тамаддуни он дарак медиҳанд. Ин аст, ки Пешвои муаззами миллат Эмомалӣ Раҳмон китоби пурарзиши “Забони миллат- ҳастии миллат”-ро бо чунин сатрҳо оғоз менамоянд: “Танҳо забон аст, ки дар ҳама давраи замон таърихи воқеа ва ростии миллатро дар ҳофизаи худ нигоҳ медорад” [19, с.3].

Чӣ тавре ки маълум аст, вақтҳои охир диққати муҳаққиқон, забоншиносон ва фолклоршиносонро бештар вожагони ифодакунандаи расму оин ва урфу одатҳои халқӣ ба худ ҷалб намудааст. Сабаби он ки маросимҳои халқӣ дар рӯзгори омма ҳамчун ифодакунандаи расму оин ва урфу одатҳои халқӣ, касбу ҳунариҳои мардумӣ мақоми махсус ва таърихи қадима доранд, аз ин рӯ, онҳо боиси пайдо шудани сарвату ғановатбахшии забон ва калимаю истилоҳоти гуногун гардидаанд.

Инчунин, сабаби таваҷҷуҳи зиёди муҳаққиқонро дар баррасии вожагони ифодакунандаи суннату анъанаҳои миллий боз дар он мебинем, ки раванди глобализатсия, яъне ҷаҳонишавии фарҳангу тамаддунҳо хоҳ-нохоҳ таъсирашро ба фарҳангу тамаддун ва забони қавмҳо гузошта истодааст. Ин раванд метавонад на танҳо барои аз байн бурдани суннату анъанаҳои миллий мусоидат намояд, инчунин, дар баробари ин вожаву ибораҳои меъёрзеби забон низ метавонанд аз байн раванд.

Тоҷикон ҳам ба мисли дигар қавмҳои куҳнабунёд суннату анъана ва ҷашну маросимҳое зиёде доранд, ки ин суннату анъана ва ҷашну маросим на танҳо ҳоси тоҷикони кишвари мо, балки тоҷикони тамоми дунё мебошад. Бояд гуфт, ки дар айни замон дар бораи ватани таърихӣ тоҷикон, фарҳанг ва адабиёти онҳо теъдоди зиёди адабиёти илмӣ, таълимӣ ва энциклопедӣ мавҷуд аст [7, с. 5].

Маросимҳои мардумиро муҳаққиқон аз диду нигоҳи худ таҳлилу таҳқиқ намудаанд, адабиётшиносон аз нигоҳи илми адаб, файласуфон аз нигоҳи илми фалсафа, таърихшиносон аз нигоҳи таърих ва забоншиносон аз нигоҳи илми забоншиносӣ. Суннату анъана ва ҷашну маросимҳоро ба мавсимӣ, динӣ ва хонаводагӣ чудо намудаанд.

Бештар хусусиятҳои миллии гузаронидани дар ҷашну маросимҳои хонаводагӣ ба мушоҳида мерасанд. Чи тавре ки маълум аст, баргузориҳои ҷашну маросимҳои оилавӣ назар ба ҷашну маросимҳои дигар миёни мардуми тоҷик зиёдтар ба назар мерасанд. Ҷашну маросимҳои хонаводагӣ ба андозае зиёданд, ки ҳар як муҳаққиқ барои инъикоси тасвири забониҳои ҷаҳони қавму қабилаҳои гуногун самтҳои гуногуни ин мавзӯро мавриди омӯзишу пажӯҳиш қарор додааст [9, с. 53].

Ҳатнусур ҳам яке аз маросимҳои хонаводагӣ маҳсуб ёфта, суннату анъанаҳои зиёде дорад. Суннату анъанаҳои хатнасур низ бештар хусусиятҳои милливу фарҳангиро зоҳир намуда, фарогири калимаву истилоҳоти зиёд мебошанд.

Воқеан, хатнасур миёни қавмҳои мусулмон, аз ҷумла, тоҷикон анъана ба ҳисоб нафафта, балки суннати деринаи онҳо маҳсуб меёбад. Гарчанде ин суннати деринаи халқҳои мусулмон ба ҳисоб равад ҳам, аммо дар ҳуди китоби муқаддаси «Қуръон» оид ба суннати хатна қардан чизе оварда нашудааст. Роҷеъ ба зарур будани хатна барои мардуми мусулмон дар аксарияти ҳадисҳои андешаҳои ҷолиб ба назар мерасанд.

Чи тавре ки маълум аст, маросими хатнасур байни мардуми тоҷик ба таври хоса гузаронида шуда, дар ҳар як мавзӯ ва минтақа бо хусусиятҳои хоси худ онро ба ҷо меоранд. Аз ин мебарояд, ки дар ҳар як манотиқи кишвари мо ин гурӯҳи калимаҳо шаклҳои гуногун доранд, гарчанде маънои умумӣ дошта бошанд ҳам. Масалан, ҳуди вожаи “*хатнасур*” боз байни мардуми тоҷик бо гунаҳои *даст ҳалол қардан*, *ҷукбурон*, *ҷулбурон* ва *тӯй* қорбасти мегардад, ки ҳар яке аз онҳо заминаҳои пайдоиши худро доро мебошанд. Гарчанде иддае аз ин калимаҳо барои ворисони забони тоҷикӣ ҳамчун калимаҳои халқӣ гуфтугӯӣ маъмул бошанд ҳам, аммо қисми дигари онҳоро муҳаққиқон ҳамчун ибораҳои халқӣ қабул намудаанд, ки овардаи гунае аз онҳо дар китоби “Фарҳанги ибораҳои халқӣ” далели ин гуфтаҳост: “даст ҳалол қардан хатна қардан”: Да ҳамин набераҷа ҳам ҳалол мекардем, анҷа хотирҷамъ мешудем [15, с. 115]. Аз сабаби он ки ин ибораи маъмули халқӣ ба ҳисоб меравад, устод С. Айнӣ ҳам онро дар мавриди лозимӣ хеле моҳирона истифода намудааст: Зудтар *дасташиро ҳалол қарда* ба қатори мардум дарор [3, с. 50].

Гарчанде ки таркиби “*даст ҳалол қардан*” ибораи халқӣ бошад ҳам, аммо истифодаи онро дар забони адабии тоҷикӣ низ ба мушоҳида гирифтаем. Дар ташаккули ибораи “даст ҳалол қардан” вожаи “даст”, ки баромади тоҷикӣ дорад, нақши калонро бозидааст. Яке аз фарқиатҳои барҷастаи калимаҳои аслии тоҷикӣ дар он аст, ки онҳо хусусияти калимасозӣ дошта, барои ташаккули дигар калимаҳо нақши беҳамторо бозида метавонанд. Масалан, тавассути вожаи “*даст*” дар забони тоҷикӣ вожаҳои зиёде ташаккул ёфтаанд, аз қабилӣ: *даста*, *дастбандак*, *дастбаста*, *дастагузорӣ*, *дастагул*, *дастакаланд*, *дастакфуруш*, *дастакӣ*, *дастқутоҳ*, *дастамбуй*, *дастандозӣ*, *дастануқра*, *дастафион*, *дастдароз*, *дастадорак*, *дасткафон*, *дасткач*, *дастқушода*, *дастмол*, *дастмоя*, *дастнавис*, *дастовез*, *дастпарвар*, *дастпеч*, *дастиҷуяк*, *дастпӯшак* ва ғайра, иддае аз онҳо дар луғатномаҳо низ дарҷ гардидаанд [8, с. 50].

Вожаи “хатна”, ки дар ташаккули калимаи мураккаби “хатнасур” нақши калонро бозидааст, калимаи иқтибосӣ буда, аз забони арабӣ ба забони мо иқтибос шудааст. Воридшавии калимаҳои арабӣ ба дохили луғати забони тоҷикӣ, албатта, бесабаб нест ва сабаби он ба ҳодисаи таърихии дар асрҳои VII-VIII Хуросон ва Мовароуннахрро забт қардани истилогарони араб алоқамандӣ дорад, ки ба баъд ҳам идома ёфт. Донишманди маъруфи тоҷик Н. Маъсумӣ дар ин бобат чунин менависад: «Тағйироти ҷиддӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ дохил шудани калима ва ибораҳои арабӣ мебошад, ки ин на танҳо ба воқеаи таърихии дар асрҳои VII-VIII рӯйдодагӣ вобаста аст, балки протсессии дохилшавии унсурҳои забони арабӣ дар тамоми даврҳои ҳаёти тореволюсионии мардуми Осиёи Миёна давом дошт» [11, с. 131].

Чӣ тавре дар боло зикр намудем ибораи “даст ҳалол қардан”-ро вожаи “хатнасур” иваз қарда метавонад. Аксарияти ворисони забони тоҷикӣ ба вожаи “хатнасур” боз калимаи маросимро зам намуда, онро дар шакли “маросими хатнасур” мавриди истифода қарор медиҳанд.

Шарҳ тафсириу калимаи “маросим” ҳам аз ҷониби муҳаққиқон ба тарзҳои гуногун дода шудааст. Масалан, муҳаққиқ Г.З. Абдуллоева вожаи “маросим”-ро чунин тафсир намудааст: “**Маросим** ба маънои динӣ ин шакли рафтори рамзӣ мебошад, ки бо эътиқод ба қувваҳои олий (фавқулода ва деринашаванда: ба имкониятҳои фавқулодаи ҳайвоноти тотемӣ, ашӯҳои сеҳрнок ва ё муқаддас, ба руҳҳо, худоён, ҷодугарӣ, афсун, ҷашм кардан ва амсоли инҳо; дар динҳои яктопарастӣ – эътиқод ба Худо) алоқаманд аст. Калимаи **маросим** боз ду гурӯҳи ҳодисаҳои семиотикиро ҳам ифода мекунад, ки ба эътиқодот ягон муносибате надоранд: 1) маросимҳои дунявӣ, яъне рафторҳои рамзии ба тартибдаровардашуда, баъдан дар асоси талаботи расмӣ дар ҳолатҳои муайян. Масалан, “занги охирин” ҳангоми хатми мактаби миёна; 2) дар муқаррароти рафторӣ ворид кардани ба истилоҳ **рафторӣ**, “**тазоҳуротӣ**”-и баъзе **ҳайвонот** ва **паранда** бо истифодаи сигналҳои ишоратии тасвири гунагӣ (иконикӣ) ва амали ифодагар (масалан, зангҳои “маросимӣ”-и ғавазнҳо) [2, с. 66].

Дар аксарияти ҳолатҳо “хатнасур” боз дар забони тоҷикӣ ва лаҳҷаву шеваҳои он боз бо гунаи “туйи хатна” маъмул аст. Дар ин маврид ба калимаи хатна вожаи “туй” ҳамроҳ мешавад. Вожаи “туй” дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” чунин тафсир шудааст: ҷашн, ид, маросими хурсандӣ, ки ба муносибати туйи арусӣ ва ғайра барпо мешавад [18, с. 382].

Чӣ тавре ки дар боло зикр намудем, хатнасур ҳам ба мисли дигар ҷашну маросим ва суннату анъана таърихи пайдоиши худро доро буда, бо гузашти солҳо ба он артибутҳои дигар зам гаштаанд. Аз ин мебарояд, ки дар баробари зам гардидани артибутҳо, инчунин, вожаву истилоҳоти нав дар забон пайдо мешаванд. Масалан, ба ин маросим боз анъанае тарошидани сари писари туймешударо боз зам намуданд, ки боиси пайдо шудани калимаи “сартарошон”, “шаҳбача” ва “устои сартарош” гардидаст.

Маросими хатнасур миёни мардуми тоҷик бо як шукуҳу шахмати хосса гузаронида шуда, як ҳафта идома меёбад, ки маҳз, ин анъана боиси пайдо шудани теъдоди зиёди калимаву истилоҳот дар забон гардидааст.

Аз сабаби он ки ин гурӯҳи вожаҳо бештар хусусиятҳои гуфтугӯиро доро мебошанд, бештар онҳоро муҳаққиқони лаҳҷашинос мавриди омӯзишу паҷуҳиш қарор додаанд. Вожаҳои ифодагари суннату анъанаҳои хатнасурро бештар дар доираи лаҳҷаву шеваҳои муайян таҳлил намуда, хусусиятҳои фарқкунандаи онҳоро нишон дода тавонистаанд. Ва роҷеъ ба ин масъала андешаҳои ҷолиби худро баён намудаанд. Масалан, муҳаққиқ Н. Гадоев роҷеъ ба ин масъала чунин овардааст: «Ба ин силсила вожаҳо ва истилоҳҳои дохил мешаванд, ки ба расму оин ва анъанаву маросими халқӣ тавъаманд, ё онҳоро дар худ инъикос менамоянд. Масалан: *ғайба* (пахтаи сӯзонидашуда), *чағак* (асбоби маҳсули хатнакунӣ), *даст ҳалол кан* (хатна кардан), *шабача* (кӯдаки хатнашуда), *базмҷӣ* (ҳофиз), *дафӯвӣ* (доиразан), *найкаиш* (шаҳси най менавохтагӣ), *арғуитӣ* (раққос), *раққосанъсулкӣ* (масҳарабоз), *мошлотбоз* (масҳарабоз), *сӯде* (тақлидкор) ва амсоли инҳо» [5, с. 64].

Синонимҳои ин гурӯҳи калимаҳо дар дигар лаҳҷаву шеваҳо ба мушоҳида мерасанд. Масалан, муҳаққиқи дигари шевашинос Абдуллоева Г. ҳангоми таҳлилу таҳқиқи вожаҳои лаҳҷаи Қаратоғ ин навъи вожагонро дар доираи як лаҳҷаи муайян ба риштаи таҳлил кашида, калимаҳоро пайдо намудааст, ки бо калимаву истилоҳоте, ки Н. Гадоев дар лаҳҷаи Тағнов дар ин маврид баррасӣ намуда, хусусияти синонимиро зоҳир менамоянд, аз қабилӣ: *марҳам* (пахтаи сӯзонидашуда), *теги ислом* (асбоби маҳсули хатнакунӣ), *мусулмон қаран* (хатна кардан) *шабача* (кӯдаки хатнашуда), *ашулаҷӣ* (ҳофиз), *доираҷӣ* (доиразан), *меҳтарнавоз* (шаҳси най менавохтагӣ), *бозингар* (раққос), *масҳарабоз* (масҳарабоз), *нағмагар* (тақлидкор) ва амсоли инҳо [1, с.95]. Аз ин мебарояд, ки гарчанде ин гурӯҳи калимаҳо дар лаҳҷаву шеваҳои муайяни забони тоҷикӣ шаклҳои гуногун дошта бошанд ҳам, вале маънову муҳтавоияшон як аст.

Инчунин, ҳангоми гузаронидани маросими хатнасур истифодабарии вожаву ибораҳои *хатмбахшон* (рӯзи якум муллоро хонда ба ҳаққи гузаштагон хатм мебахшанд, то ин ки руҳи онҳо аз ин кори хайр шод гардад), *маслиҳатошӣ* (ош барои маслиҳат бо ҳешу табор), *сурфакушоен* (занҳо ҷамъ шуда ордҳоро барои омода сохтани кулҷаву нон бехта тайёр мекунанд), *сабзирезакунон* (сабзҳои туйро реза мекунанд), *гурунҷтозакунӣ* (биринҷҳоро аз сангу сафол тоза намудан), *ҳамсинфталбон* (падару модари хатнашаванда базм орошта ҳамсинфон ва ҳешу ақрабон

наздики худро металбанд), *кундакафонӣ* (кафонидани чӯби ғафси нотарошидаи дағали кутоҳ, барои сӯзишворӣ) ва ғайра ба мушоҳида мерасанд.

Дар ташаккули ин вожаҳо ба мисли калимаҳои тоҷикӣ калимаҳои иқтибосӣ низ саҳм гузошта тавонистаанд. Масалан, калимаи “сурфакушоён” тавассути вожаи иқтибосии “суфра”, ки ба тағйироти фонетикӣ гирифта шуда, шакли “сурфа”-ро гирифтааст, ташаккул ёфтааст. Гарчанде калимаи “сурфа” иқтибосӣ бошад ҳам, чунон дар луғати забони тоҷикӣ ҳазм шуда, чунон зиёд мавриди истифода қарор мегирад, ки аз иқтибосӣ будани он танҳо нишонае намебинем. Ба ҷуз маҳазҳое, ки дар онҳо ин падида исбот гардидаанд. Дар робита ба ин масъала профессор Ҳ. Маҷидов фикру андешаи хешро чунин овардааст: “Тавассути суғдӣ ба форсии дарӣ ва гузаштаи он аз забонҳои хитой, ҳиндӣ ва дигарҳо низ калимаҳо ворид шудаанд. Масалан, калимаҳои хитойии **қоғаз**, **тим** “бозори пӯшида”, **чунг** “рост, қоим”, **суфа** “ҷойи нишаст”, **фағфур** “чинивор” тавассути ҳамин забон ворид шудаанд [10, с.98].

Воқеан, аксарияти ин калимаҳо дар гузаштаи қадим низ дар ин шакл маъмул будаанд, ба ин мисол шуда метавонад вожаи “*гурунҷ*”. Истифодаи ин вожа дар забони адабии тоҷикӣ маҳдуд гардида, дар нутқи мардуми деҳот серистеъмол аст.

Бояд зикр кард, ки дар маросими хатнасур бештар дар нутқи замон калимаи «*ордбезон*» ба мушоҳида мерасад. Ордбезон миёни тоҷикон таърихи хеле куҳан дорад. Қариб ҳамаи чашну маърақаҳои тоҷикон бо ин маросим оғоз гашта, аз ин лиҳоз, ин калима дар забони тоҷикӣ хеле серистеъмол мебошад. Бо истифода аз осори ниёгонамон собит намудем, ки дар гузашта вожаи «*ордбез*» дар ифодаи номи касб корбаст шуда, бештар бо ин касб мардҳо шуғл меварзиданд:

Ордбезам рад ба мижгон ошиқонро корд зад,

Даст сӯи элакаш бурдам, ба чашмам орд зад [12, с.452].

Чӣ тавре ки дар боло зикр намудем маросими хатнасур калимаву истилоҳоти зиёдеро дар бар мегирад ва зиёди мавод моро водор сохт, ки онро бо таври зерин гурӯҳбандӣ намоем:

а) истилоҳоти марбут ба ашхоси мутасаддӣ: *шаҳбача* (писари хатнашаванда), *устои чуқбур* (дастхалолкун), *элчӣ* (туйхабаркун), *ошпаз* (шаҳсе ки дар туй ошро омода месозад), *самоворчӣ* (ҷойчӯшон), *меҳтарчӣ* (меҳтарнавоз), *доирачӣ* (доиранавоз), *аспакбоз* (нағмагар бо аспӣ сунъӣ), *бозингар* (раққоса), *ашулачӣ*, *ҳофиз* (сароянда), *дорбоз* (ҳунарманде, ки дар болои тор роҳ мегардад), *шарбатбош* (мутасаддии ҳӯроқа ва шириниҳои туй), *раиси маърақа* (шаҳсе, ки дар рафти маърақаи хатнатӯй барандагӣ мекунад), *лаълисоzkун* (зане, ки ба занҳо лаълиҳои шириниро омода месозад), *киҳитпарто* (зане, ки ба сари занҳои ба тӯйномада матоъ мепартояд), *туҳфақабулкун/ дастовез қабулкун* (шаҳсе, ки дар туй туҳфаҳоро аз дасти меҳмонон мегирад) ва ғайра. Вожаи “доирачӣ” дар лаҳҷаи Тағнов дар шакли “дафзан” маъмул аст [5, с.452].

Калимаи “дастовезқабулкун” дар заминаи анъанаи дастовезбарӣ пайдо шуда, дар дигар маросимҳо низ ба мушоҳида мерасад. Масалан, ҳангоми ба меҳмонӣ рафтан то айни замон миёни мардуми тоҷик анъанаи дастовезбарӣ ҳифз шудааст. Муҳаққиқи дигари тоҷик З. Валиева дар мақолаи хеш «Ҷазои когнитивии «меҳмондорӣ» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҷанбаҳои гуногуни ин гурӯҳи калимаҳоро омӯхта, оид ба истилоҳи «дастовез», ки маҳз ба маросими меҳмоннавозӣ марбут аст, чунин овардааст: «Миёни тоҷикон анъанаи ба дастархон гузоштани дастовези меҳмон то ҳол маҳфуз мондааст, дар ин вақт таркиби луғавии «*Аз Шумо буд, аз мо шуд*»-ро вирди забон меорад» [4, с.52].

Дар айни замон калимаи «*элчӣ*» ба мисли калимаҳои *кӯшхона* (иҷора гирифтани хонаи ҳамсоя бепул, барои шинонидани меҳмонҳо дар рӯзи туй), *шабхона* (хонае, ки барои шабгузаронии меҳмонҳо омода менамуданд) мавқеи истеъмоли худро аз даст дода, ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ дохил шудаанд.

Калимаи “туҳфа”, ки тавассути он вожаи мураккаби “*туҳфақабулкун*” ташаккул ёфтааст, моли забони арабӣ аст, ки ин дар китоби “Забони миллат- ҳастии миллат” чунин ёдрас шудааст: “Тоҳо калима ва истилоҳот пас аз заволи ҳукумати ғолиб то дер мавҷудияти худро идома медиҳанд, монанди луғатҳои арабӣ, чун туҳфа, ақд, эҳтиром ғанимат ва ғайра, ки то имрӯз дар забони тоҷикӣ боқӣ мондааст” [19, с.429].

б) номи анвои хӯрданӣ: *мағзи бодом*, *писта*, *чормағз*, *қанди чормағздор*, *шакалот*, *гулинг*, *печак*, *парварда*, *салача*, *санбусаи ба гӯшт*, *санбусаи кадугӣ*, *санбусаи пудинагӣ*, *тандӯрқабоб*,

қайла, қотурма, қатлама, лўлакабоб, гўштбирён, моҳибирён, мурғбирён, чўҷабирён, ош, оши якбаяк, шўрбо, хомшўрбо ва ғайра.

Дар ташаккули ин гурӯҳи вожаҳо нақши калимаҳои иқтибосии туркӣ узбекӣ назаррас аст, ки онҳо ҳам омилҳои ворид шудани худро доро мебошанд. Тоҷикон бо узбекон ва дигар халқҳои туркнажод аз замонҳои қадим дар як сарзамин зиндагӣ мекунанд. Онҳо дар ҳамсоиягӣ зиста, ҳамеша рафтуомад ва додугирифт доштанд ва доранд. Аз ин рӯ таъриху маданият, тарзи зиндагӣ, урфу одат, либос, таом ва ғайра ба ҳам монанданд. Ҳаёти муштаракӣ маданӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва адабӣ ба забони ҳамдигар бе таъсир намонд. Табиист, ки калимаҳои тоҷикӣ ба забони узбекӣ ва калимаҳои узбекӣ ба забони тоҷикӣ дохил шудаанд.

Иқтибоси калимаҳои туркӣ-ӯзбекӣ дар забони тоҷикӣ таърихи қадима дорад. Вобаста ба ҳодисаҳои маълуми таърихӣ "ба забони тоҷикӣ дохил шудани элементҳои забони қавмҳои туркнажод аз асри XIII сар карда тезтар шудааст" [11, с. 145]. Иқтибоси калимаҳои туркӣ, муғулӣ, узбекӣ, дар забони тоҷикӣ натиҷаи эҳтиёҷот ва муносибатҳои таърихист.

Маросими хатна ва хатнагуӣ дар фарҳанги мардумони Чин бештар ба он қисмати аҳолиаш ирибот мегирад, ки онҳо пайрави дини ислом ва мазҳаби яҳудия ҳастанд, яъне ин маросим дар фарҳанги динии мардумони хитойтабор он қадар маълуму машҳур нест ва дар ин замина, ин масъала дар маҳзҳаби буддой низ маъмул нест.

Бояд ёдовар шуд, ки хатна дар аксари фарҳангҳои кишварҳои дунё як маросими ҷарроҳӣ ё муолиҷаи тиббӣ аст, ки дар узвҳои таносули мард ё зан анҷом дода мешавад. Хатна дар бештар маврид ба чинси мард иртибот дорад ва сарчашмаи пайдоиши он хеле қадима мебошад ва бори аввал дар маҳзҳаҳои Мисри Қадим сабт шудааст. Ин маросим бештар аз ду ҷанба - мазҳабӣ ва ғайримазҳабӣ - тиббӣ арзёбӣ мегардад:

➤ контексти динӣ: Дар кишвари Чин хатна асосан, бо дини яҳудӣ ва ислом алоқаманд аст. Дар дини яҳудӣ хатнаро дар рӯзи ҳаштуми баъди таваллуди писар ҳамчун рамзи аҳд бо Худо муқаррар мекунад; дар ислом бошад, умуман, хатна қардани писаронро дар кӯдакӣ ҳамчун як қисми имон медонанд;

➤ омилҳои ғайримазҳабӣ: Дар солҳои охир, бо рушди технологияҳои тиббӣ ва нигарониҳои саломатӣ, баъзе волидайнӣ чинӣ низ хатнаро барои писарон бо мақсади пешгирии бемориҳо, аз қабилӣ сироятҳо аз саратони узв ва ғайра интиҳоб мекунанд. Аммо ин рафтор бештар хусусияти тиббӣю табобатии замони муосир асос ёфтааст, на ба урфу одатҳои фарҳангии анъанавии мардум. Бо пешрафти ҷомеа ва технологияи тиббӣ, усулҳои хатнасур низ пайваста тақмил меёбанд. Буридани ҳалқаҳо ва технологияҳои лазерӣ, ки дар беморхонаҳои муосир истифода мешаванд, ҷарроҳиро бехатартар, тезтар ва бароҳаттар мекунанд. Дар баробари ин ба нигоҳубин ва барқарорсозии пас аз хатна таваҷҷуҳи бештар зоҳир қарда шудааст. Дар дини яҳудӣ ва ислом хатна аҳамияти фарогири фарҳангӣ дорад ва на танҳо ифодаи имон, балки нишонаи хувият аст. Барои диндорон хатна як маросими муқаддас ва муҳим ба шумор меравад.

Хулоса, ҳангоми таҳлили мавод собит шуд, ки маросими хатнасур фарогири калимаву ибораҳои зиёде буда, ин калимаву ибораҳо барои бойю ғанӣ ғаштани таркиби луғавии забони тоҷикӣ ва чинӣ мусоидат намудаанд. Гарчанде аксарияти онҳо дар забони имрӯзаи тоҷикӣ низ хеле семаҳсул бошанд ҳам, аммо бо мурури замон иддае аз ин калимаҳо ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ дохил шуда истодаанд. Ва таҳлилҳои ба сомон расонидашуда метавонанд барои устувору побарҷо мондани онҳо мусоидат намоянд.

**Муқарриз: Муҳаммадҷонзода О.О., д.и.ф., профессор
Адабиёт**

1. Абдуллоева, Г.З. Лексикаи лаҳҷаи Қаратоғ / Г. Абдуллоева. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 190 с.
2. Абдуллоева, Г.З. Семиотика / Г.З. Абдуллоева. – Душанбе: Эр – граф, 2021. – 135 с.
3. Айнӣ, С. Дохунда / С. Айнӣ. – Душанбе, 2017. – 384 с.
4. Валиева, З.А. Ҷазои когнитивии «меҳмондорӣ» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / З.А. Валиева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – №7. – С. 52-57.
5. Гадоев, Н. Лексикаи лаҳҷаи Тағнов / Н. Гадоев. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 208 с.
6. Зеҳниева, Ф. Сурудҳои маросими тӯйи тоҷикон / Ф. Зеҳниева. – Душанбе: Дониш, 1978. – 162с.

7. Кабиров, Х. Этнолингвистическая исследования битовой лексики языка таджиков Китая: автореф. дис... канд. филол. наук / Х. Кабиров. – Душанбе, 2017. – 24 с.
8. Калонтаров, Я.И. Луғати имлои забони адабии тоҷик / Я.И. Калонтаров. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 673 с.
9. Лузина, Зафардухт. Таҳлили лексикаи урфу одат ва ҷашну маросим дар забонҳои гуногунсохтор: ҷанбаҳои назариявӣ ва лингвофарҳангӣ: дисс... номзади илмҳои филологӣ [Матн] / Зафардухт Лузина. – Душанбе, 2022. – 205
10. Маҷидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе: Деваштиҷ, 2007. – 242с.
11. Маъсумӣ Н. Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат/ Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 1966. – 267 с.
12. Сайидои Насафӣ. Девони мунтахаби Сайидо. – Сталинобод, 1980. – 443 с.
13. Суфиева, Г. Баъзе суннатҳои мардумӣ дар ашъори Лоик Шералӣ / Г. Суфиева // Маводи конференсияи байналмилалӣ ДТТ ба номи Абуалӣ ибни Сино. – Душанбе, 2018. – с.227-230.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – М.: Советская Энциклопедия, 1969. – 951 с.
15. Фарҳанги ибораҳои халқӣ. – Душанбе: Адиб, 1988. – 400 с.
16. Хуррамова, Б. Ҷашнҳои мавсимии мардуми Машиқзамин дар ҷараёни маданияти анъанавӣ / Б. Хуррамова // Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявӣ ДТТ ба номи Абуалӣ ибни Сино «Роҳи абрешим ва робитаҳои байнифарҳангии Аврусиё», бахшида ба «Соли сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ». – Душанбе, 2018. – С. 132-134.
17. Ҳалимова, С. Вожаи истилоҳоти пешаварӣ дар осори Сайидои Насафӣ / С. Ҳалимова. – Душанбе: Маориф, 2014. – 152 с.
18. Раҳмон, Э. Забони миллат – ҳастии миллат / Э.Раҳмон. – Душанбе, 2018. – 516 с.
19. Раҳмон, Э. Забони миллат – ҳастии миллат / Э. Раҳмон. – Душанбе, 2020. – 432 с.
20. Раҳмон, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби якум. Аз Ориён то Сомониён / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 124 с.

НАЗАРЕ БА ВОЖАҶОНИ МАРОСИМҶОИ МАРДУМӢ ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИҚӢ ВА ЧИӢ

Дар мақола зикр гардидааст, ки воҳидҳои ифодакунандаи ҷашну маросим ва суннату анъанаҳои миллӣ ҳам дар забон мавқеи муайянро ишғол намуда, таркиби луғавӣ онро бойу ғанӣ менамоянд. Ин гурӯҳи вожаҳо аз гузаштаи миллат, таърихи ва фарҳангу тамаддуни он дарак медиҳанд. Инчунин, оварда шудааст, ки вақтҳои охир диққати муҳаққиқон, забоншиносон ва фолклоршиносонро бештар вожаҳои ифодакунандаи расму оин ва урфу одатҳои халқӣ ба худ ҷалб менамоянд, зеро маросимҳои халқӣ дар рӯзгори омма ҳамчун ифодакунандаи расму оин ва урфу одатҳои халқӣ, касбу ҳунароҳои мардумӣ мақоми махсус ва таърихи қадима доранд, аз ин рӯ, онҳо боиси пайдо шудани сарвати ғановатбахшии забон ва калимаи истилоҳоти гуногун гардидаанд. Муаллифи мақола зикр намудааст, ки вожаҳои ибораҳои ифодакунандаи маросими хатнасур бештар калимаҳои тоҷикӣ мебошанд. Дар баробари калимаҳои тоҷикӣ, инчунин, дар ин бахш калимаҳои иқтибосии арабӣ ва туркӣ муғулиро пайдо кардан мумкин аст. Аксарияти ин калимаҳо аз даврҳои аввали рушди забони тоҷикӣ маншаъ мегиранд. Ҳамин тариқ, дар мақола собит шудааст, ки маросими хатнатӯй калимаҳои ибораҳои зиёдеро фарогир аст. Ва гарчанде бо гузашти айём ба ин маросим артибутҳо ва дар баробари ин калимаҳои истилоҳотҳои зиёде ворид шаванд ҳам, аммо баъзе аз ин калимаҳо ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ дохил шуда, дар айни замон, мавриди истеъмол қарор надоранд. Истифодаи бештари калимаҳои ибораҳои ифодакунандаи маросими хатнасур бештар дар лаҳҷаҳои шеваҳои тоҷик ба мушоҳида расида, иддае аз онҳо шакли талаффузи лаҳҷавиро касб намудаанд.

Калидвожаҳо: забон, забони тоҷикӣ, маросими хатнасур, суннат, анъана, миллат, расм, оин, вожа, вожагон, калима, калимаҳои иқтибосӣ, калимаҳои қўҳнашуда ва ғайра.

К ВОПРОСУ О ЛЕКСИКЕ НАРОДНЫХ ОБРЯДОВ В ТАДЖИКСКОМ И КИТАЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье отмечается, что единицы, выражающие праздники, церемонии, национальные обычаи и традиции, также занимают определенное положение в языке и обогащают его лексический состав. Эта группа слов отражает прошлое народа, его историю, культуру и цивилизацию. Также указывается, что в последнее время внимание исследователей, лингвистов и

фольклористов все больше привлекают слова, выражающие народные обряды и обычаи, поскольку народные обряды имеют особый статус и древнюю историю в общественной жизни как выражение народных обрядов и обычаев, народных ремесел, и поэтому они привели к появлению богатого языкового богатства и разнообразных слов и терминов. Автор статьи отмечает, что слова и словосочетания, выражающие обряд обрезания, в основном являются таджикскими словами. Наряду с таджикскими словами в этой категории можно встретить и монгольские заимствованные слова из арабского и турецкого языков. Большинство этих слов берут свое начало с ранних этапов развития таджикского языка. Таким образом, в статье доказывается, что обряд обрезания включает в себя множество слов и словосочетаний. И хотя со временем к этому обряду было добавлено много атрибутов и слов и терминов, некоторые из этих слов стали архаичными и в настоящее время не используются. Использование слов и фраз, описывающих церемонию обрезания, более распространено в таджикских диалектах и стилях, а некоторые из них приобрели диалектные формы и произношения.

Ключевые слова: язык, таджикский язык, обряд обрезания, традиция, нация, ритуал, обряд, слово, слова, заимствованные слова, устаревшие слова и т. д.

ON THE ISSUE OF THE VOCABULARY OF FOLK RITUALS IN THE TAJIK AND CHINESE LANGUAGES

The article notes that units expressing holidays, ceremonies, national customs and traditions also occupy a certain position in the language and enrich its lexical composition. This group of words reflects the past of the people, its history, culture and civilization. It is also noted that recently the attention of researchers, linguists and folklorists has been increasingly attracted by words expressing folk rites and customs, since folk rites have a special status and ancient history in public life as an expression of folk rites and customs, folk crafts, and therefore they have led to the emergence of a rich linguistic wealth and a variety of words and terms. The author of the article notes that words and phrases expressing the circumcision rite are mainly Tajik words. Along with Tajik words in this category, one can also find Mongolian loanwords from Arabic and Turkish. Most of these words originate from the early stages of the development of the Tajik language. Thus, the article proves that the circumcision rite includes many words and phrases. And although over time many attributes and words and terms were added to this rite, some of these words have become archaic and are not used at present. The use of words and phrases describing the circumcision ceremony is more common in Tajik dialects and styles, and some of them have acquired dialectal forms and pronunciations.

Keywords: language, Tajik language, circumcision rite, tradition, nation, ritual, rite, word, words, borrowed words, obsolete words, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ашурова Насиба* - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, докторанти (PhD) курси сеюми ихтисоси 6D021300 – Забонишиносӣ. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6. Тел.: 007076170

Седения об авторе: *Ашурова Насиба* - Таджикский международный университет иностранных языков имени С. Улугзода, докторант (PhD) 3-ого курса по направлению 6D021300 – Языкознание. Адрес: 734019, г. Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6. Тел.: 007076170

Information about the author: *Ashurova Nasiba* - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotuim Ulughzoda, the doctoral student (PhD) 3rd course of speciality 6D021300 – Linguistics. Adras: 734019, Dushanbe, Muhammadiyev Street 17/6. Phone.: 007076170

МАВҶЕИ МАӢНОИ ГРАММАТИКӢ ДАР МАӢНОШИНОСӢ

Баҳромова Х.А.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улугзода

Мухимияти мавзӯ. Дар ҳар як забон мафҳумҳое дар сатҳи грамматикӣ мавҷуд буда, ҳамчун унсурҳои асосии сохтори он ба ҳисоб мераванд. Маъноӣ грамматикӣ яке аз ҷузъҳои муҳими низомии маъноии забон ба шумор меравад, ки дар таҳқиқоти маъношиносӣ нақши калидӣ мебозад. Маъношиносӣ – қисмати забоншиносӣ аст, ки ба мутолиаи маънӣ дар забон мепардозад. Он **маъноӣ луғавиро пурра ва равшан мекунад**, муносибати калимаҳоро бо ҳам нишон медиҳад ва дар ҷумла робитаи маъноиро ба вучуд меорад. **Маъноӣ грамматикӣ** бо категорияҳои грамматикӣ (чинс, шахс, замон, ҳол, ҳолат, шумора, таркиб ва ғ.) ифода меёбад. Агар маъноӣ луғавӣ (лексикӣ) муҳтавои асосии воҳиди забонро ифода кунад, пас маъноӣ грамматикӣ робита ва муносибати байни калимаҳоро дар сатҳи ҷумла ва нутқ муайян месозад.

Барои он ки муҳаққиқ тавонад сохтори грамматикӣ ва низомии онро дурусту амиқ фаҳмад, ӯ бояд бо мафҳумҳои асосии грамматикӣ ошноӣ ва сарукор дошта бошад. Яке аз мафҳумҳои асосии сохтори грамматикӣ забон категорияи грамматикӣ (морфологӣ ва синтаксисӣ) мебошад.

Маъношиносӣ ҳамчун як бахши муҳими забоншиносӣ на танҳо ба маъноӣ луғавии калимаҳо, балки ба низомии маъноҳои грамматикӣ низ таъяс мекунад. Зеро тафовути шаклҳои грамматикӣ, ба монанди замон, шумора, шахс, ҳолат ва чинс, метавонад маъноӣ ҷумла ё фикрро куллан тағйир диҳанд. Масалан, тафовут миёни «меравам» ва «рафтаам» на танҳо як фарқи грамматикӣ, балки маъноӣ муҳталифи замонири инъикос мекунад. Аз ин рӯ, маъноӣ грамматикӣ дар маъношиносӣ наметавонад канорагирӣ шавад, балки он бояд ҳамчун омилӣ муҳим дар таҳлили маънии нутқ ва матн мавриди омӯзиш қарор гирад.

Воқеан, ҳангоми таҳлили воҳидҳои забонӣ (морфема, калима, лексема ва ғ.) ва шаклҳои грамматикӣ ин воҳидҳо метавон пай бурд, ки дар таркиби онҳо ғайр аз маъноӣ луғавӣ боз “як чизе” қарор дорад, ки ба муносибатҳои гуногуни калимаи мазкур ба дигар воҳидҳо, ба дигар шаклҳои он ишора менамояд, умумият медиҳад, бо шаклҳои худ мазмунҳоро ифода менамояд, ки онҳо ҳодисаҳои типиро, яъне мазмуни грамматикӣ калимаро ташкил медиҳанд.

Мазмуни грамматикӣ ифодаи забонии худро дар намуди зоҳирии калима ба даст меорад. Дар забоншиносии имрӯза эътироф гардидааст, ки зерӣ ифодаи шакли грамматикӣ калима на танҳо намуди зоҳирии он, балки ҳамбастагии намуди зоҳирӣ бо вазифа (мазмун)-и он фаҳмида мешавад, ки дар ин шакл ҷойгир аст. Ҳар як шакли грамматикӣ, ки ба сатҳи сарф ва наҳв мансуб аст, вазифаи муайянеро дар сохтори забон иҷро мекунад. Ин вазифа (мазмун)-ро гуногунанд ва ҷунин падидор мешаванд: шакли муайяни калима як маъноӣ умумии мавҳумро ифода менамояд, он ба болои мазмуни луғавии калима ҷун як қабати иловагӣ “гузошта” мешавад, яъне як мазмуни мавҳумро мефаҳмонад. Масалан, пасванди -ҳо (-гон, -вон, -ён) ба исм ҳамроҳ шуда, маъноӣ шакли ҷамъро ифода мекунад: китобҳо, ё ин ки пасоянди -ро дар охири исм омада (китобро) мазмуни наҳвӣ пукунандаи бевоситаро ифода мекунад. Дар ҳар ду ҳолат мазмуни луғавии калима бетағйир мемонад, аммо мазмуни грамматикӣ баробари тағйирёбии шакли грамматикӣ дигар мешавад. Шакли грамматикӣ ва мазмуни грамматикӣ ягонагии яклуҳте ва аз ҳамдигар ҷудонашавандаеро созмон медиҳад, ки якеро бе дигараш наметавон тасаввур кард. Дар ҳаёти воқеӣ, дар олами моддӣ шакл бе мазмун арзи ҳастӣ надорад: шакл ва мазмун ягонагии диалектикӣро ташкил медиҳад.

Маъношиносӣ наметавонад танҳо бо таҳлили маъноӣ луғавии калимаҳо маҳдуд гардад, он, ҳамчунин, ба **шакл ва сохтҳои грамматикӣ**, ки маъноӣ иловагӣ ба калимаҳо медиҳанд, таъяс мекунад. Масалан, калимаи «**омӯхт**» маънии луғавии “ягона шахс амали омӯзишро анҷом додан”-ро дорад. Вале вақте меғӯем:

«**Ман омӯхтаам**» – шахси якум, замони гузашта

• «**Ту меомӯзӣ**» – шахси дуум, замони ҳозира

• «**Онҳо хоҳанд омӯхт**» – шахси сеум, ҷамъ, замони оянда

Ҳамаи ин шаклҳо маънои луғавии амалро (омӯхтан) нигоҳ медоранд, аммо **маънои грамматикӣ** (замон, шахс, шумора) онҳоро ба **шаклҳои гуногуни маъноӣ** табдил медиҳад, ки барои фаҳмиши дурусти ҷумлаҳо заруранд.

Мисоли дигар — калимаи «**китоб**»:

- «**Китоб**» (шакли муфрад, асосӣ)
- «**Китобҳо**» (шакли ҷамъ)
- «**Китобхоро**» (шакли аломатдиҳандаи миқдори муайян ва таъсирпазир)

Дар ҳамаи ин ҳолатҳо, маънои луғавӣ ягона аст (як объекти хонданӣ), вале **маънои грамматикӣ ба воситаи афзудани пасвандҳо** тағйир меёбад, ки таъсири муҳим ба маънои умумии ҷумла мерасонад. Мисол:

- «**Ман китоб хондам**»
- «**Ман китобхоро хондам**»

Дар ҷумлаи аввал як китоб дар назар аст, дар дувум — якчанд китоб. Яъне, маънои грамматикӣ мустақиман таъсир мерасонад. Ҳамчунин, дар мисоли «рафтам» ва «меравам» — тафовути танҳо дар шакли грамматикӣ (замон) аст, вале маънои умумии ҷумла ва ҳолати суҳангӯӣ куллан тағйир меёбад. Яъне, тағйири як воҳиди грамматикӣ метавонад натиҷаи маъноиро дигар кунад.

Аз ин рӯ, дар маъношиносӣ фаҳмидани **маънои грамматикӣ** ҳамбаста бо маънои луғавӣ аҳамияти бузург дорад. Он на танҳо ба фаҳмиши дурусти калима ва ҷумла, балки ба **табдил додани андешаҳо ба воситаи забон** хизмат мерасонад. Маънои грамматикӣ ҳамчун воситаи танзими муносибатҳои мантиқӣ ва наҳвӣ дар ҷумла, яке аз заминаҳои асосии таҳлили маънои матн ба ҳисоб меравад.

Хусусияти қабати дохилии маъноҳои грамматикӣ метавонад ҳамчун нишондиҳандаи фарқият ва мустақилияти нисбии воҳидҳои грамматикӣ нисбат ба воҳидҳои луғавӣ баррасӣ шавад. Ин қабат, дар асл, дараҷаи аз даст рафтани мустақилияти маъноии воҳиди грамматикиро инъикос мекунад, зеро он бештар хусусияти хизматрасон дошта, маънои иловагӣ ё муносибати грамматикӣ байни воҳидҳои луғавиро нишон медиҳад. Дар ҷунин ҳолат воҳиди грамматикӣ ба ҳайси ҷузъи системаи морфологӣ амал намуда, ба категорияи муайяни морфологӣ дохил мегардад ва ба шакли хурдтарини маънои грамматикӣ — **граммема** — табдил меёбад. Дар натиҷа, маънои хоси ин воҳиди грамматикӣ тадриҷан заиф шуда, ба таври мустақил амал намекунад ва ҳамроҳшавии он бо калима маънои луғавии аслии калимаро дигар намесозад, балки танҳо онро аз ҷиҳати грамматикӣ пурра ва равшан менамояд масалан:

-дар феъли **рафтам** – бандаки феъли “-ам” шакли шахсии грамматикӣ буда, танҳо шахсро (ман) нишон медиҳад. Пас, “-ам” маънои мустақил надорад, танҳо маънои калимаи луғавиро дақиқтар мекунад.

Мазмуни грамматикӣ метавонад тавассути як шакли муайяни грамматикӣ ифодаи худро ёбад ва ё баръакс, ҳар як шакли грамматикӣ ба як маънои муайяни грамматикӣ вобаста аст. Инак, мазмуни грамматикӣ якҷоя бо шакли грамматикӣ категорияи грамматикӣ (сарфӣ ё наҳвӣ) -ро ташкил медиҳад. Категорияи грамматикӣ ягонагии ҷудонопазири маънои луғавӣ ва мазмуни грамматикӣ мебошад.

Категорияҳои грамматикӣ маъношиносӣ он гурӯҳбандии маъноҳо мебошанд, ки дар асоси **шаклҳои грамматикӣ** ва **муносибатҳои мантиқӣ-маъноии байни воҳидҳои забон** ба вучуд меоянд. Ин категорияҳо ба фаҳмиши **муносибати калимаҳо дар ҷумла, таҳлили наҳвӣ, ва тафсири маъноии матн** кӯмак мерасонанд.

Худи мафҳуми категория аввалин шуда дар илми мантиқ, дар фалсафа (аз ҷониби Арасту) истифода шудааст, ки он дар ин соҳаи илм бо шарҳу маънидоди ҳархела то имрӯз вучуд дорад. Дар илми забоншиносӣ низ мафҳуми категорияро бо тарзи мухталиф шарҳ ва ба он таърифҳои гуногун додаанд. Мутаассифона, истилоҳ ва мафҳуми “категорияи грамматикӣ” дар илми забоншиносӣ то имрӯз таърифи яхела ва истифодаи якрангро надорад. Ин хулосаро аз якчанд таҳлили дар сарчашмаҳои илмӣ мавҷудбуда метавон баровард. Масалан, Л.И. Баранникова менависад: “Ҳамчун категорияҳои грамматикӣ мафҳумҳои умумии грамматикӣ унвон дода мешаванд, ки хусусияти забонро муайян месозанд ва ифодаи худро дар калима ва

чумла меёбанд” [2,с. 216]. Тибқи ақидаи Д.А. Штелинг, худи категорияи грамматикиро метавон ҳамчун муносибате таъриф дод, ки дар сохтори грамматикӣ забон ба тавассути муқобилгузории ду (на аз он зиёд) қатор (ё гурӯҳ)—и шаклҳои ҳамдигарро истиснокунанда ифода ёфтааст: ин ягонагии тазодҳои ҳамдигарро истиснокунанда мебошад [13,с. 56].

Категорияҳои грамматикӣ маъношиносӣ воситаҳои асосии сохтани **маъноӣ мантиқӣ ва равоӣ нутқ** мебошанд. Онҳо барои фаҳмиши сохтори чумла, дарки муносибати калимаҳо, тафсири дурусти сухан, тарҷума ва омӯзиши забон нақши калидӣ доранд. Маъноӣ луғавӣ танҳо як порчаи маъниро медиҳад, дар ҳоле ки маъноӣ грамматикӣ онро пурра мекунад ва ба он сохтор мебахшад.

Дар категорияҳои грамматикӣ қонуни асосии тафаккури инсон — қонуни ягонагии зиддиятҳо — инъикос меёбад. Аммо агар мо чунин таърифро бипазирем, саволе ба миён меояд: бо он зухуроти сохтори грамматикӣ чӣ гуна бояд рафтор кард, ки ба ин доираи таъриф рост намеоянд? Масалан, категорияи падеж дар забонҳои гуногун шумора ва сохтори яксон надорад: дар баъзе забонҳо чор, дар дигарҳо шаш, даҳ ва ҳатто бештар шаклро дар бар мегирад. Ё, масалан, категорияи замон: дар забони русӣ се, дар немисӣ шаш ва дар забони тоҷикӣ то дувоздаҳ шакли гуногун дорад. “Категорияи грамматикӣ гуфта он мафҳумҳоеро меноманд, ки тавассути морфемаҳо ифода меёбанд”,- таъкид сохтааст забоншиноси фаронсавӣ Жорж Вандриес.

Масалан, мафҳумҳои чинс, шумора, шахс, замон, сифа, пурсиш, инкор, тобеъият, мақсад, ҳолат ва ғ. – ҳама категорияҳои грамматикӣ дар забонҳо мебошанд, ки дар онҳо барои ифода морфемаҳои махсус вучуд доранд” [5,с. 91]. Ақидаи Ю.С. Маслов дар бораи категорияи грамматикӣ чунин аст: “Муқобилгузори (тазод)ҳои грамматикӣ системаҳоеро ташкил медиҳанд, ки категорияҳои грамматикӣ ном доранд. Ҳамин тавр, категорияи грамматикиро чун низом (мачмуи ба низом даровардашуда)—и маъноҳои грамматикӣ ба ҳамдигар муқобилгузошташуда метавон таъриф дод, ки тавассути ин ё он нишондодҳои зоҳирӣ ифода ёфтаанд.

Дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” зикр гардааст, ки категорияи грамматикӣ ба воситаи шакли грамматикӣ ифода ёфта, ду масъалаи ба ҳам алоқамандро дар бар мегирад: категорияи морфологӣ ин системаи қаторҳои ба ҳамдигар муқобилгузошташудаи шаклҳои морфологӣ бо мазмуни якхела мебошад.

Таркиби категорияи морфологӣ одатан аз ду ё бештар гурӯҳи шаклҳо иборат аст. Масалан, категорияи шумора дар исм ду шакл дорад — **танҳо** ва **ҷамъ**. Ҳар як гурӯҳи шаклҳо қисми категорияи морфологӣ ба шумор меравад.

Маъноӣ умумие, ки ба ҳамаи шаклҳои ин гурӯҳ хос аст, **мазмуни категориалӣ** номида мешавад. Муносибати байни шаклҳои як категорияро **тазоди морфологӣ (оппозитсия)** меноманд [10, қ.1,с. 456]. Ба ин маъно дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” чунин омадааст, ки категорияи грамматикӣ ҳамчун маъноӣ умумӣ ба воситаи ифодаи маъноҳои грамматикӣ алоҳида зоҳир мешаванд. Тарзи ифодаи категорияҳои алоҳидаи грамматикӣ натиҷаи тазоди ду ва ё зиёда воҳиди якхелаи забонист, ки барои ошкор кардани фарқи ин воҳидҳо истифода мешавад, масалан, тазоди исмҳои танҳо ва ҷамъ [6, қ.1,с. 79]. Таҳлилу мушоҳидаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар кулли ин таърифҳо мазмуни грамматикӣ чун ҷузъи ҷудонашавандаи категорияи грамматикӣ эътироф гардидааст. Ин акидаро дар таърифи категорияи грамматикӣ, ки аз ҷониби Ф.М. Березин ва Б.Н. Головин пешниҳод шудааст, низ метавон дарёфт намуд: “Категорияи грамматикӣ ин ягонагии дар забон воқеӣ вучуд доштаи як навъ мазмуни грамматикӣ ва воситаҳои шакли ифодаи он мебошад. Ҷанбаи асосӣ ва созмондиҳандаи категорияи грамматикӣ мазмуни он мебошад” [3, с.180]. Ҷолиби диққат аст, ки дар асари Ю.С. Степанов низ категорияи грамматикӣ ҳамчун ягонагии мазмуни грамматикӣ ва шаклҳои грамматикӣ эътироф гардидааст [12, с.150]. О.И. Москальская, яке аз муҳаққиқони намоёни назарияи грамматикаи забони олмонӣ, таъкид месозад, ки чун кулли аломатҳои забон категорияҳои грамматикӣ дорои маъно мебошанд ва аз ду ҷиҳати ба ҳамдигар пайваست иборатанд: аз шакл ва мазмун, яъне, категорияҳои грамматикӣ категорияҳои дупахлӯй (билатералӣ) мебошанд [16,с. 64]. А.В. Бондарко дар бораи ин хусусияти категорияи грамматикӣ

андеша ронда, меғӯяд: “Ҳангоми дар бораи моҳияти ду ҷиҳати категорияҳои грамматикӣ сухан кардан бояд суоле гузошт: кадоме аз ҷанбаҳои он асосӣ ва фарқкунанда аст – ҷанбаи маъноияш ё шакливу сохториаш? Ба ақидаи мо, бешубҳа, ҷанбаи маъноияш” [4, с.31]. Масъалаи муҳими дигар дар таҳқиқоти категорияҳои грамматикӣ гурӯҳбандии онҳо, яъне ба намудҳо ҷудо кардани онҳо мебошад. Категорияҳои грамматикӣ пеш аз ҳама ба категорияҳои сарфӣ ва наҳвӣ ҷудо карда мешаванд. Категорияҳои сарфӣ хоси шаклҳои калима мебошанд, категорияҳои наҳвӣ ба ибора ва ҷумла хосанд. Ин намудҳои категория баробарҳуқуқанд ва ба ҳамдигар тобеъ нестанд, балки бо тарзҳои гуногун якҷоя амал карда, якдигарро пурра мекунанд [11, с.14]. В.Г. Адмони, забоншиноси маъруфи даври шӯравӣ, дар асарҳои хеш ба таҳқиқи категорияҳои грамматикӣ рӯ оварда, се намуди онҳоро ҷудо мекунад: 1) категорияҳои мантиқиву грамматикӣ (категорияҳои соф морфологиву грамматикӣ); 2) категорияҳои муоширативу грамматикӣ (категорияҳои сарфиву наҳвӣ); 3) категорияҳои сохториву грамматикӣ [1, с. 66-67]. Ё таъкид мекунад, ки категорияҳои мантиқӣ ва грамматикӣ (ё сарфиву грамматикӣ) ашё, ҳодиса, амал ва муносибатҳои воқеии зиндагиро дар шуури инсон ба таври умум ва таҷдидшуда нишон медиҳанд. Масалан, категорияи шумораи исм барои номгузорӣ ба объект ё амал истифода мешавад [15, с.11].

Муносибатҳои категорияи сарфӣ бо сохтори ҷумла гуногунанд. Ҳангоми муайян кардани категорияи сарфӣ, он метавонад ба таркиби наҳвӣ таъсир расонад ва ҳатто наҳви онро тағйир диҳад. Масалан, агар яке аз ҷузъҳои категория иваз шавад, наҳви наҳв низ метавонад дигар шавад. Дар баъзе ҳолатҳо, сохтори наҳв аз шакли категорияи сарфӣ вобастагӣ надорад. Ҳамаи шаклҳои калима, ки ҷузъи категорияи сарфӣ мебошанд, дар таркиби ҷумла ва муҳити наҳвӣ амал мекунанд. Муносибати категорияҳои сарфӣ бо порчаҳои мураккаби наҳвӣ боз мураккабтар ва гуногунтар мешавад.

Бо вучуди ин, категорияҳои сарфӣ нисбатан мустақиланд ва хусусияти грамматикӣ ва сарфӣи худро нигоҳ медоранд. Ҷузъҳои категорияи сарфӣ дар шакли калимаи муайян дар ҷумла маъно ва вазифаи (функсияи) муайянро ифода мекунанд. Онҳо ҳамеша хусусияти грамматикӣ ва сарфӣи калимаро нигоҳ медоранд, на хусусияти ҷумларо. Ҳамчун категорияҳои калима онҳо дар қатори категория ва воҳидҳои наҳвӣ дар ниҳояти қор барои ифодаи маъно дар раванди муошират хидмат мекунанд [4, с. 19-20]. Мавриди зикр аст, ки ҳар ду наҳви категорияҳои грамматикӣ (мантиқиву грамматикӣ ва муоширативу грамматикӣ) бо ҳамдигар зич алоқаманд мебошанд: категорияи мантиқиву грамматикӣ дар як вақт дар ташкил ва мачрои нутқ ва сухангӯӣ нақши муҳимтаринро мебозад, ки барои ба роҳ мондани муошират хеле зарур аст, аз ҷиҳати дигар, категорияҳои муоширативу грамматикӣ дар як вақт пур аз маънои мантиқӣ мебошанд. Вале моҳияти грамматикии маънои асосии онҳо, ба ҳар ҳол, гуногун мебошанд. Бо тарзи одӣ метавон гуфт, ки ҳар кадом категорияи муоширативу грамматикӣ мундариҷаи мантиқӣ низ дорад. Ҳар як категорияи мантиқиву грамматикӣ барои вазифаи муоширатӣ низ хизмат менамояд [1, с. 15].

Дар заминаи ошноӣ бо афкори забоншиносони гуногун оид ба ин мавзӯ, баррасӣ ва қиёсу муқобалаи ин ақидаҳо ва, ҳамчунин, бо назардошти вежагиҳои забонҳо лозим мешуморем, ки таърифи зерини категорияи грамматикиро пешниҳод намоем: категорияи грамматикӣ як мафҳуми умумии грамматикӣ мебошад, ки муносибатҳои гуногуни байни ашё, ҳодиса ва воқеаҳои олами моддиро тавассути низомии шаклҳои грамматикӣ дар шуури инсон инъикос менамояд. Категорияҳои грамматикӣ дар ҳар як забон вежагиҳои хоси худро доранд. Онҳо моҳияти типии ҳар як забонро муайян месозанд ва маҳсули инкишофи бисёрасраи тафаккури инсон мебошанд.

Дар охир метавон гуфт, ки дар таҳқиқ ва омӯзиши мавзӯҳои мушаххас муҳаққиқ метавонад усулҳои гуногунро истифода барад, аз ҷумла усулҳои якдигарро такмилкунанда, зеро ин роҳ нисбатан самарабахш аст. Ҳангоми истифодаи дурусти ин усулҳо дар маъношиносӣ метавон чунин натиҷа гирифт:

- Маънои калима тавассути муқоиса бо калимаҳои монанд ва ошкор кардани хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо муайян мешавад;

- Ҳангоми баррасии калимаи сермаъно фаҳмидан мумкин аст, ки дар маънои иловагӣ на танҳо хусусиятҳои умумӣ, балки яке аз ҷузъҳои маънои аслии низ таҷассум ёфтааст;
- Маънои калимаи интиҳобшуда бо маънои калимаҳои гурӯҳи луғавӣ-маъноӣ муқоиса карда мешавад;
- Маънои ҳар як калима аз маҷмуи маъноҳои он иборат аст;
- Таркиби забон аз воҳидҳои алоҳида ва бенизом нест, балки як низоми муташаккил аст, ки аломатҳо ва ҷузъҳо бо ҳам алоқаманданд;
- Муайян кардани аломатҳо ва муносибатҳои ба шаклгирӣ ва рушди таркиби луғавии забон кӯмак мерасонад.

**Муқаррир: Гулназарзода Ж., д.и.ф., профессор
Адабиёт:**

1. Адмони В.Г. Синтаксис современного немецкого языка (система отношений и система построения). – Л.: Наука, 1973. – 368 с.
2. Баранникова Л.И. Введение в языкознание. - Саратов: Саратовский университет, 1973. – 384 с.
3. Березин Р.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. - М.: Просвещение, 1979. – 345 с.
4. Бондарко А.В. Теория морфологических категорий. – Л.: Наука, 1976. – 256 с.
5. Вандриес Ж. Язык. / Перевод с французского. Примечания П.С. Кузнецова. Под редакцией и с предисловием Р.О. Шор. – М.: Государственное социальноэкономическое издательство, 1937. – 410 с.
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Фонетика ва морфология. Ҷ. 1. - Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
7. Грамматика современного русского литературного языка. - М.: Наука, 1970. – 767 с.
8. Маслов Ю.С. Введение в языкознание. 4-е издание. - М.: Высшая школа, 1975. – 328 с.
9. Перетрухин В.Н. Введение в языкознание. – М.: Просвещение, 1984. – 143 с.
10. Русская грамматика/Гл. ред. Н.Ю. Шведова. – М.: Наука, 1980, Т. I – 783 с.; Т. II – 709 с.
11. Рустамов Ш. Исм (категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаи нутқ). - Душанбе: Дониш, 1981. – 216 с. Sharipov A. Sh., Kuzieva N. M. Some Considerations Concerned with the Notion of Grammatical Categories and their Varieties 146
12. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. – М.: Просвещение, 1975. – 271 с.
13. Штелинг Д.А. О неоднородности грамматических категорий // Вопросы языкознания. – № 1. - 1959. – С. 55-64.
14. Энциклопедияи советии тоҷик/Сармуҳаррири илмӣ М.С.Осимӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ энциклопедияи советии тоҷик, 1980, Ҷ. 2. – 640 с.
15. Admoni W. G. Der deutsche Sprachbau. 4. Aufl. - М.: 1986. – 336 S. 16. Moskalskaia O.J. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. 3., verbesserte und erweiterte Aufl. – М.: 1983. – 344 S.

МАВҚЕИ МАЪНОИ ГРАММАТИКӢ ДАР МАЪНОШИНОСӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили нақши маънои грамматикӣ дар сохтори маъноии забонҳо ва ба хусус дар забони адабии тоҷик равона шудааст. Дар мақола зикр гардидааст, ки маънои грамматикӣ на танҳо робита ва муносибати байни калимаҳоро муайян мекунад, балки ба фаҳмиши дурусти ҷумла ва матн мусоидат мекунад. Мазмуни грамматикӣ бо шаклҳои грамматикӣ яклухт ва ҷудонашаванда буда, ба таври назаррас маънои луғавиро тақмил медиҳад. Муаллиф категорияҳои грамматикӣ, аз ҷумла сарфӣ ва нахвири таҳлил намуда, онҳоро ва мавқеи маънои грамматикиро дар зеҳни инсон ва равонии нутқро баррасӣ мекунад. Дар мақола таъкид гардидааст, ки маънои грамматикӣ ва луғавӣ ҳамоҳанг ва ҳамзамон якбора муҳим буда, барои таҳлили дурусти нутқ ва матн нақши калидӣ доранд.

Калидвожа: маънои грамматикӣ, маъношиносӣ, забони тоҷикӣ, категория, грамматика, категорияҳои грамматикӣ, сарф, таҳлили матн, услуби нутқ.

РОЛЬ ГРАММАТИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ В СЕМАНТИКЕ

Настоящая статья посвящена анализу роли грамматического значения в семантической структуре языков, в частности таджикского литературного языка. Введение и проведённое исследование показывают, что грамматическое значение не только определяет связь и отношение между словами, но и способствует правильному пониманию предложения и текста. Грамматическое содержание является неделимым и единым с грамматическими формами, существенно дополняя и уточняя лексическое значение. Автор анализирует грамматические категории, включая морфологические и синтаксические, рассматривая их функционирование в человеческом сознании и речевой деятельности. В статье подчёркивается, что грамматическое и лексическое значения находятся во взаимной гармонии и одновременно играют ключевую роль в правильном анализе речи и текста.

Ключевые слова: грамматическое значение, семантика, таджикский язык, категория, грамматика, грамматические категории, морфология, анализ текста, речевой стиль.

THE ROLE OF GRAMMATICAL MEANING IN SEMANTICS

This article focuses on analyzing the role of grammatical meaning in the semantic structure of languages, particularly in the Tajik literary language. The introduction and research findings demonstrate that grammatical meaning not only determines the relationships and connections between words but also contributes to the accurate comprehension of sentences and texts. Grammatical content is inseparable and integral to grammatical forms, significantly enriching and refining lexical meaning. The author examines grammatical categories, including morphological and syntactic ones, exploring their functioning within human cognition and speech processes. The article emphasizes that grammatical and lexical meanings are harmoniously interrelated and play a crucial role in the correct analysis of speech and text.

Keywords: grammatical meaning, semantics, Tajik language, category, grammar, grammatical categories, morphology, text analysis, speech style.

Маълумот дар бораи муаллиф: Баҳромова Хиросон Авлиёевна – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ ба номи Сатим Улугзода, муаллими калони кафедраи назария ва амалияи забониносии. Нишонӣ: 734019, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел: 915470199, суроғаи электронӣ: bkhiroson@gmail.com

Сведения об автор: Бахромовна Хиросон Авлиёевна –Таджикский международный университет иностранных языков имени Сатима Улугзаде, старший преподаватель кафедры теория и практика лингвистики. Адрес: 734019, Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: 915470199, электронная почта: bkhiroson@gmail.com

Information about the author: Bahromova Khironson Avliyoevna – Tajik International University of Foreign Languages named after Satim Ulugzade, senior teacher at the Department of Theory and practice of Linguistics. Address: 734019, Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiyeva street, 17/6. Tel: 915470199, email: bkhiroson@gmail.com

ВИЖАГИҲОИ МАЪНОИ ПРАГМАТИКӢ

Гулназарзода Ж.Б., Бустонзода Т. Б.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода**

Прагматика як соҳаи нисбатан навбунёди забоншиносӣ маҳсуб меёбад ва ҳамчун соҳаи алоҳида таърихи тулонӣ надорад. Шарҳи классикии прагматикаро (pragma-кор, амал) соли 1938 Чарлз Моррис додааст. Ба ғайр аз ин, сарчашмаи асосии омӯзиши прагматика таълимоти Ч.С. Пирс ва дар асоси ғояҳои равияи фалсафии прагматизм У. Чемс, К. И. Люис, Ч. Дю, Ч. Г. Мид ва баъдтар Р. Рорти маҳсуб меёбанд. Сарчашмаи асосии дигар дар доираи лингвистикаи фалсафӣ коркардшудаи назарияи амали нутқ, пеш аз ҳама, дар пажӯҳишҳои Чон Остин ва Ч. Сёрл ба шумор меравад.

Сараввал сухан дар бораи қисмати семиотика ё аломатшиносии дар муқобили наҳв (синтаксис) ва маъношиносӣ (семантика), таҳқиқи муносибати байни аломат ё қиёфаи овозӣ ва истифодабарандагонӣ он мерафт. Дар муқоиса бар ин шарҳ марзҳои воқеии прагматикаи муосир хеле инкишоф ёфтааст. Айни замон, зери мафҳум ё истилоҳи прагматика омӯзиши шинохтӣ (когнитивӣ), иҷтимоӣ ва фарҳангии забон ва иттилоот дарк мегардад. Дар маҷмӯъ, прагматика чӯзӣ байнисоҳавии истифодабарандаи метод ва назарияҳои илмҳои гуногун маҳсуб меёбад. Дар фазои муосири илмӣ ин қисмат вобаста ба шиддатнокии инкишоф ва таъсирпазирӣ ба дигар қисматҳои илмӣ ҷойгоҳи назаррасро ноил гаштааст. Баъзан дар доираи прагмалингвистика ба зиммаи ин соҳа омӯзиши вазифавии аломатҳои забониро дар нутқ, ҳамчунин, алоқаи миёни нутқ ва маънои аломатҳои забонро воғузор намуда, вазифа ва мавқеашро маҳдуд мекунанд.

Нақши меҳвариро дар ташаккули бевоситаи прагмалингвистика назарияи П. Грайс, ки баъзан бо номи “мантиқи сухангӯӣ” ё назарияи прагматикии маъно маъмул аст, бозидоаст. Инчунин, қисман дар пажӯҳишҳои Ч. Лич ин мавзӯ баррасӣ шудааст. Бояд қайд кард, ки Э. Гоффман ҳам дар таҳқиқоти хеш вобаста ба масъалаҳои умумии нутқ, расмиёти нутқ, стратегия дар муколама (диалог) сухан рондааст. Андешаҳои Гоффман қисман бар маънои назарияи муосири муколама меистоданд. Дар заминаи андешаҳои бунёдии ин донишмандон дар прагмалингвистика назарияи лингвистии “хушгӯӣ” ё “хушгуфторӣ” (“вежливости”) падидаи омада, ҷойгоҳи асосиро касб намуд. Асосгузори ин назария метавон П. Браун ва С. Левинсонро шумурд, ки андешаҳоиашон дар фарҳанги забонҳои гуногун зиёд истифода мешаванд, тақриз шуда, мукаммал шуда истодаанд [3, с. 294-310]. Дар инкишофу танзими гардидани прагматика маънои прагматикӣ мавқеи меҳварӣ дорад.

Маънои прагматикӣ вобаста ба гуяндаи нутқ, воқиди нутқ, муносибати байни иштирокдорони иртибот ва вазъияти муошират омӯхта мешавад. Аз сабаби ба ҷанбаҳои дигари лингвистӣ бархурд доштани прагматика ба омӯзиши масъалаҳои дар доираи риторика, услубшиносӣ, назария ва типологияи нутқу ғаъолияти нутқӣ, забоншиносии иҷтимоӣ, забоншиносии равонӣ, назарияи дискурс марбутбуда омӯхта мешавад [4, с. 389-390].

Л.А. Новиков хусусияти маънои прагматикиро баррасӣ намуда, онро ҳамчун «субстансияи мундариҷавӣ» меномад. Ҳангоми муқоиса бо маънои сигнификативӣ меорад, ки маънои прагматикӣ сифатан аз маънои сигнификативӣ бо он фарқ мекунад, ки он бо роҳи интиҳоб муносибатро нисбат ба ифодашаванда ифода мекунад, яъне аломати муайяно аз байни аломатҳое, ки дорои як мундариҷаи маъноиянд, истифода мебарад. Ҳангоми баррасии типҳои ахбор – семантикӣ ва эстетикӣ, вижагиҳо муайян мегарданд, яъне агар типҳои аввал сирф хусусияти мантикии универсалӣ буда, тарҷумашаванда бошад, типҳои дуюм, ки ҳолати эҳсосотӣ ва ҳаяҷонро ба вуҷуд меорад ё аз сар мегузаронад, айнан тарҷума намешавад, воқитаҳо бо роҳи дигар танҳо онро иваз мекунанд [9, с. 101].

М.А. Кронгуаз сараввал аз таърихи пайдоиши ин падида ва асосгузори он суҳан ронда, дар мавриди прагматика ва маъноӣ калима маълумоти муфасссале медиҳад ва ҳамзамон, истилоҳоти марбут ба он чун *индекс* (нишондиҳандаи луғавӣ ё грамматикӣ), *дейксис* (муносибати байни аломати матн ё дискурс ва вазъияти нутқ) ва *шифтерро* (масалан, шахсу шумора шифтер шуда метавонад) бо мисолҳо баррасӣ менамояд. Инчунин, дар бораи фаҳмиши матн дар вазъияти нутқ низ маълумот дода, муносибат ва дарки хонандаю муаллифро нишон медиҳад ва ҷаҳор пастилат ва зерпастилатҳои П. Грайсро қайд мекунад [3, с. 294-310].

И.М. Кобозева маъноӣ прагматикиро ҳамчун ҷузъи маълумоти луғавӣ-маъноӣ махсуб доништа, мегӯяд, ки маъноӣ прагматикӣ аз нуқтаи назари он ки ахборро доир ба муносибати инсон ба калимаи истифодашуда мерасонад; объекте ё нишони ахбор, ки калима онро ифода мекунад, инчунин, вижагиҳои ахбори ғайбӣ нутқӣ, ки бо ёрии калимаи интихобшуда амалӣ мегардад, бо маъноӣ денотативӣ-сигнификативӣ муқобил меистад. Ӯ зикр мекунад, ки ҳанӯз дар адабиёти илмӣ ба маъношиносии луғавӣ бахшидашуда барои ифодаи ин қабати маъноӣ истилоҳи ягонаи эътирофшуда, инчунин, қадом падидаи маъноӣ ба ин қабат мансуб аст ва чӣ гуна онҳоро бояд нишон дод, нест. Ин маълумоти луғавӣ ё маъноҳои иловагӣ бо истилоҳҳои **прагматикӣ** [Апресян 1974; 1995], **коннотативӣ** [Телия 1986], **экспрессивӣ** [Городецкий 1969; Шмелёв, 1973], **услубӣ** [Винокур 1990] ифода шудаанд. Сабаби гуногунандешагӣ дар он аст, ки ин навъи маъноӣ луғавӣ акнун бештар диққати муҳаққиқонро ба худ ҷалб намудааст ва дар таҳқиқи забоншиносӣ гузариш аз таҳқиқи забон ҳамчун маҷмуи аломатҳо ба таҳқиқи вазифаи ин низом дар муошират ва нутқ сабаб шудааст. Маъноӣ прагматикӣ вижагиҳои худро дорад, ки се навъи он дар маъноӣ луғавӣ маъмул аст: муносибати гӯянда ба ифодакунанда, муносибати гӯянда ба нишонӣ, маълумот оид ба вазифаҳои прагматикии калимаҳо [2, с. 87-92].

В.Г. Токарев дар доираи маъноӣ луғавӣ маъноӣ прагматикиро тавсиф мекунад: «Маҷмуи маъноӣ истеъмолии луғавӣ (прагматикӣ) дар асоси ҷузъҳои эҳсосотӣ, услубӣ ва коннотативӣ ба вучуд меояд. Дар ин маҷмӯъ муносибати гӯянда ба ҳақиқат, ба мундариҷаи ахбор, ба нишонӣ (адресат) ифода мешавад» [13, с. 31].

А.Ю. Маслова ин масъаларо нисбатан васеъ дар доираи «Муқаддимаи прагмалингвистика» [«Введение в прагмалингвистику»] баррасӣ мекунад ва зина ба зина доир ба мавзӯ ва матраҳи он андешаҳои олимони барои тақвияти фикр меорад. Ӯ таъкид мекунад, ки прагмалингвистика дар як муддати муайян ҳамчун илми алоҳидаи соҳаи забоншиносӣ муаррифӣ гардидааст, ки манбаи омӯзиши худро дорад ва гуфтаи Ю.Д. Апресянро замиа менамояд: «Зери мафҳуми прагматика мо мустақамшавии муносибати гӯяндаро тавассути воҳидҳои забон ба воқеият, ба мундариҷаи ахбор ва ба нишонӣ (адресат) мефаҳмем» [6, с. 32].

Дар тарҷумаи китоби олими фаронсавӣ Ф. Полмер омадааст: «Асли забон ва ба вижа забони гуфторӣ иттилоърасонӣ нест, балки нақшҳои дигару қомилан мутафовитеро ба уҳда дорад». Ва ҷойи дигар ақсоми маъниро ба ҷаҳор: шинохтӣ (когнитивӣ), тасаввурӣ [идеансионалӣ], тасреҳӣ [денотативӣ] ва гузораӣ [пропозитсионалӣ] [прагматикӣ –] ҷудо намуда, вобаста ба ин қисматҳо низоми маъноиро матраҳ менамояд [17, с. 29, 68-72].

Куруши Сафавӣ меорад, ки «дигар аз мушкilotе, ки дар мутолиаи маъно пешӣ рӯйи мутахассис қарор дорад, тамоиз миёни маъношиносӣ ва қорбурдшиносӣ [pragmatics] аст, зеро дар ҳар ду ин шохаҳои забоншиносӣ масъалаи маъно ва интиқоли он аз тариқи забон матраҳ аст» [16, с. 42]. Номбурда Ч. Моррис ва Р.Карнапро асосгузори омӯзиши ин падида ҳисобида, ақидаи Р. Карнапро зикр мекунад, ки «қорбурдшиносӣ мутолиаи маъно бо таваҷҷуҳ ба гӯянда ва шунаванда ва маъношиносӣ мутолиаи маъно мустақил аз гӯянда ва шунаванда ба ҳисоб меояд» [16, с. 42].

Куруши Сафавӣ барои рӯшан кардани матраҳ намунаро матраҳ намуда, қайд мекунад, ки «дар суннати мутолиоти маъношинохтӣ имтиёзи қоиладарӣ тамоиз миёни ин ду маъно он аст, ки маъношиносӣ сарфан ба мутолиаи маъноӣ дарунзабонӣ (тафсири – Г.Ж) мебардозаду баррасии робитаи дусӯя миёни дониши дарунзабонӣ ва дониши берунзабониро

ба корбурдшинос маҳвал мекунад» [16, с. 43]. Дар фасли дигар муҳаққиқ таъкид бар он мекунад, ки барои дарёфти маъноӣ прагматикӣ *пораи гуфтор, ҷумла ва гузора* (ҳар яке дар шакли комил – Г.Ж.) мавқеъ дорад. Инчунин, исрор мекунад, ки истилоҳи *гузора* на ба маъноӣ предикат дар ҷумла, балки ба маъноӣ гунаи нави истилоҳи пешини *қазия* баррасӣ мешавад.

Дар китоби «Асосҳои прагматингвистика» доир ба таърихи пайдоиши истилоҳи прагматика дар семиотика, гузариш ва мавқеи он дар забоншиносӣ муфасссал сухан меравад, аз он ҷумла, зикр мегардад, ки дар ин раванд таҳқиқоти равоншиносии австриягӣ Карл Бюллерро метавон бунёдӣ шумурд, ҳарчанд ки дар он истилоҳи прагматика ҳамчун баҳши алоҳидаи илм ёдрас нашудааст. Карл Бюллер дар «Назари забон: вазифаи репрезентативии забон» («Теория языка: Репрезентативная функция языка») меорад, ки забон дар раванди амалкард гӯяндаро бо шунаванда ва вазъият алоқаманд мекунад ва вобаста ба ин се вазифаро иҷро мекунад: репрезентативӣ, экспрессивӣ ва апеллативӣ.

Репрезентативӣ – мувофиқати аломат бо шайъ ва вазъият; экспрессивӣ – бо аломат гӯянда ҳолати ботинии худро ифода мекунад; апеллативӣ – бо аломат гӯянда ба шунаванда муроҷиат менамояд.

Таснифоти Карл Бюллерро Р.О. Якобсон такмил дода, шумораи вазифаҳои бунёдии иртиботи нутқро ба шаш расонид:

1) эмотативӣ; 2) коннотативӣ; 3) шоирона; 4) маҷхулӣ; 5) хулосавӣ (референтивӣ); 6) ногузир (фатикӣ).

Пайдоиш ва таҳлили назари семиотикӣ кӯшиши муҳаққиқон аз шаклгарой, аз омӯзиши забон ҳамчун низомии шаклӣ ва пайдоиши ташаккули парадигмаи антропологист. Мусаллам аст, ки прагматика зери таъсири парадигмаи забон созгор ва мувофиқ бо нутқ ташаккул меёбад [11, с. 10-12].

Носири Хусрав ҳангоми баррасии нутқ, қавл ва калом дар мавриди қавл аввал мегӯяд: «Қавл аз нутқ асар аст ва бар ӯ далел аст». Баъдан ба шарҳи қавл мепардозад: «сухане бошад кӯтоҳ ва маънидор» 1) сухани касе; 2) эътиқод; 3) майлу рағбати касе; 4) «...ва ҷаҳорум ҳар кӣ сухане бигӯяд, ки онро маъние бошад рост ё дурӯғ, он қавл бошад аз ӯ ба ҳар забоне, ки бошад» ва билохира «Ҳар қавлро аз он маъние бошад ва ба маҷмӯъ он маонӣ ҷуз он маънӣ ҳосил наояд» [14, с. 106-107]. Дар «Зод-ул-мусофирин» доир ба қавл меорад: «Қавл номҳост тартибкарда, к-андар зери ӯ маънӣ аст». Дар шарҳи Носири Хусрав ном ба маънии калима аст [14, с. 108].

Агар вобаста ба тавзеҳи Носири Хусрав қавлро ҳамчун истилоҳ баррасӣ кунем, аввал, ба маънии ҷумла ва дуом, он чи ки дар нутқ истифода мешавад, омадааст. Сабаби овардани ин тавзеҳот дар он аст, ки маъноӣ прагматикӣ, ки муҳаққиқон гуфтаанд, дар «қавл»-и гуфтаи Носири Хусрав падид меояд.

Пас, дар нутқ ва гуфтор ҳам имкониятҳои маъноҳои гуногуни луғавӣ ва ҳам имкониятҳои грамматикӣ ба назар гирифта мешавад.

Забоншинос Ҳ. Маҷидов меорад, ки «маъноҳои мафҳумии калимаҳо ба унсурҳои мухталифи эҳсосотӣ, обуранги субъективӣ ва тобишҳои услубӣ олудаанд. Ба хусус, паҳлуҳои гуногуни олами ботинии инсон – эҳсосоти гуногун, майлҳои иродавӣ, тавсифу баҳодихҳои ҳодисаҳои воқеӣ бисёр вақт дар шаклу тобишҳои маъноҳои мафҳумӣ зоҳир мегарданд. Дар маъноҳои мафҳумии калима, ҳамчунин, мавридҳои истеъмоли онҳо сабт мегардад. Вобаста ба он, ки чунин маъноҳо дар қадом мавридҳо ба қор бурда мешаванд, ба оҳангу ҷилоҳои махсус соҳиб мегарданд, ки дар сабку услубҳои гуногун тавассути калимаҳои мухталиф ифода мегарданд» [5, с. 26].

3. Мухторов ҳангоми баррасии матн ҳамчун воҳиди забон меорад, ки матн ахборест ё маълумотест, ҳамчун ҳуҷҷати хаттии муназзами қоркардшуда ва дар таносуб бо навъ ва намуд аз яқлуктию ягонагии муайян иборатбуда, ки таркиби он бо мувофиқати луғавӣ, грамматикӣ ва мантиқӣ алоқаманд аст ва хусусияти муайяни модалӣ ва муқаррароти прагматикӣ дорад [8, с. 60].

Аз ин таҳлилу баррасиҳо метавон хулоса баровард, ки маънои луғавии прагматикӣ ҳангоми корбурди парадигмаи забон падида меояд.

Агар вобаста ба зинаи аввали омӯзиши масъала таҳлил намоем, маънои прагматикӣ, пеш аз ҳама, барои муайян ва нишон додани хусусияти экспрессивӣ, эҳсосотӣ, услубии калима ва муассирии он истифода мешавад.

Дар маънои прагматикӣ муносибати мутақобилаи гӯянда, шунаванда ва вазъият ҳатмист. Инчунин, интиҳоби ифода аз байни ифодаҳои дорои як мундариҷаи маъноӣ василаи асосии ифодаи маънои прагматикист. Дар ифодаи маънои прагматикӣ маънои денотативӣ-сигнификативӣ саҳмгузор аст.

Дар маънои прагматикӣ қарина ва алоқаи маъноӣ метавонад васеъ ва метавонад маҳдуд гардад.

Маҷмуи маънои прагматикӣ дар навъҳои эҳсосотӣ, услубӣ ва коннотативӣ мавқеи муносибати мутақобилаи гӯянда, ифода, шунаванда ва вазъият ё мавридро нишон медиҳад.

Метавон дар намунаи ҷонишинҳо ин ҳолатро баррасӣ кард. Масалан, кӯдакон дар нутқ худро бо ҷонишин ифода намеkunанд, зеро нутқи онҳо акнун ташаккул ёфта истодааст ва гузариши референтро дар нутқ ба зудӣ дарк карда наметавонанд. Масалан, ба ҷойи “ман хоб дорам”, номи худро, фарз кардем, Дороб хоб дорад, ё шакли кӯтоҳшуда вобаста ба синну соли кӯдак: “Долоб алла”. Дар ин маврид ҷонишини ман бо гӯянда муродиф намешавад, яъне ҷойнишин гӯянда намегардад, балки шахси сеюм таносуби маъноӣ бо гӯянда барқарор мекунад. Шахси дуюм низ чунин хусусиятро дар баён ва нутқ касб мекунад. Дар суҳбат ин ҷонишинҳо танҳо ба мусоҳиб не балки ба дилхоҳ шунаванда(адресат) тааллуқ дорад ва муродифи ҳамсуҳбат ё мусоҳиб шуда наметавонад. Масалан, ҳангоми хондани шеър:

Кист он кунад сипар синаи пур аз муҳаббаташ?

Кист он кунад зафар дар набарди душманони миллаташ?

Он кӣ ҷон ба каф гирифта тан ба тан,

Бар адӯ ситезаду ба ҷони Аҳриман

Он кӣ субҳу шом кашида назми саф

Хонад ӯ қасидаву таронаи Ватан

Кист сарсупурдаи Ватан?

Ману туем, ману туем!

Он кӣ дӯст дорад ин чаман?

Ману туем, ману туем [18].

Чунин хусусият дар калимаҳои дигар чун: ин ҷо, он ҷо, ҳозир, имрӯз камтар ҳам бошад, вобаста ба замон ва макон дида мешавад.

Бояд зикр кард, ки таҷрибаи инфиродии ҳаёти ва хусусияти фардӣ, бешак, ба истифодаи забон таъсиргузорад. Дар ин ё он сатҳ ба маҷмуи луғат (лексикон) мерасад, яъне бархурд мекунад. Дар ин маврид маънои прагматикӣ субьективӣ ва объективӣ мегардад. Масалан, дар сифати хуб/бад субьективӣ ва дар рангҳо маънои прагматикӣ объективӣ мегардад.

Хусусияти прагматикӣ дар матн низ ҳувайдост.

“Ана ҳамин Шаҳноза ҳоло назди вай меистод.

– Бачаҳакам бемор, хоҳар, аз хона хабар оварданд, касе намеёбам, ки ба ҷоям истад, – алами дилаширо гуфт ба вай.

– Равед, апа, ман ба ҷоятон меистам.

– Шумо ба ҷои ман дар тағи дар меистед? – Бори дигар нигоҳаш ба сар то қадами духтар, ки гӯё зарҳалпеч шуда буд ва инқадар зебо, дилкаш менамуд, давид.

– Ҳа, равед. Ман ба ҷоятон меистам. – Ў ба сӯи курсичаи дами дари даромади синфхонаҳо равон шуд, ба ҷои Мушарраф нишаст...

Ҳамин тавр, бо одаме, ки як умр аз дасти вай айшаи талх гашт, шинос шуд, шиносӣ бо рӯзи сиёҳ, бо бахти бадаш. Аз вай аз замин то осмон миннатдор, хурсанд буд. Шаб пеши шавҳараш намедонист аз кадом ҷиҳат Шаҳнозаро таъриф кунад: аз нозукона либоспӯшиҳо, ҳарфу сухангӯиҳо, аз ҳусни худододаш. Дар ҷавоб шавҳар хомӯш буд, дар асл ба вай

механдидаасту Мушарраф беҳабар. Беҳуда дар ҳамон лаҳзаҳо ғамхор нашуда будааст ин духтар ба очаи Меҳрубон, медонистааст, ки ӯ зани Нозимӣ аст, мешинохтааст” [7, с. 8-9].

Яъне, муносибат вобаста ба замон, мавқеи гӯянда, шинохти адресат аз ҷониби гӯянда сифати хуб ё бад маълум мегардад, яъне ин ҷо субъективист.

Ҳангоми шинохти матн дар натиҷаи тағирёбии воқеӣ ва потенциалии муаллиф ҳар лаҳза бо гуногунии дарку фаҳмиш рӯ ба рӯ мешавад.

Фаҳмиши матн дар нутқ аз захираи дониши гӯянда ва шунаванда, мақсад ва стратегияи рафтор ё амал дар ҳолати додашуда вобаста аст. Ин меъёрҳо ҳамеша тағйир меёбанд. Як чизро талаффуз кардани ду нафар гуногун аст, метавонад ҳар кадоме ҳолату мақсади гуногунро дар назар дошта бошанд.

Семантикаи матн на танҳо аз гӯянда, балки аз нишонӣ (адресат) ё шунаванда ҳам вобаста аст. Ягонагии шарҳи матн вучуд надорад, зеро адабиётшиносон, мунаққидон, муфасссирон бо равиши ба худ писандида матнро шарҳ медиҳанд.

Хуллас, маънои матн ё худ тасаввуроти маъноӣ ҳамагӣ яке аз далоили дар дарки он таъсиргузор маҳсуб меёбад ва онро муайян намекунад. Барои тасвири ин далел қолабҳои гуногун мебояд. Метавон ба инобат гирифт, ки дар маъношиносӣ маъноҳои гуногун вучуд доранд. Масалан, маъно дар забон ва маъно дар нутқ, маънои гӯянда ва маънои шунаванда, маънои одӣ ва маънои прагматикӣ. Мебояд ҳисобид, ки маънои матн дар натиҷаи коммуникатсияи (актуализатсия) воқеӣ тағйироти муайяно таҳаммул мекунад. Дар байни ин далоили таъсиргузор ба тағйирот, ҳамчуноне ки ёдрас шуд, амали нутқ, маълумотномаи гуногуни гӯянда ва шунаванда, захираи донишу маълумоти онҳо, қисмати умумии захираи донишу маълумот, стратегияҳои муҳобиротӣ (коммуникативӣ), мавқеъ ва назари гӯянда ва шунаванда ва амсоли ин дохиланд. Яке аз тасвири бунёдии стратегияи амали нутқ ва инҳирофи имконпазир аз маънои асли ба П. Грайс тааллуқ дорад, ки бар маънои равиши муносири прагматикӣ асос ёфтааст.

П. Грайс қайд мекунад, ки муколама (диалог) фаъолият ё гуфтори муштараки иштирокдорон аст. Дар ҳолати муқаррарӣ иштирокдорон мақсади умумӣ ва чараёни муколамаро қабул доранд ва дар мувофиқа ба ин хусусияти умумӣ ба ифодаи Грайс принсипи кооператсиявиро пайгирӣ мекунанд. Ў андеша дорад, ки саҳми коммуникативӣ ё муҳобиротии ҳар иштирокдор дар ҳар қадами муколама бояд ба ҳар талаботи мақсад ва чараёни муколама, ки дар ҳамбастагӣ қабул шудааст, мутобиқат кунад. Бидуни принсипи умумии кооператсия постулатҳои нисбатан мушаххас ҷудо мешаванд. Бо номи постулатҳои гуфтугӯ ба гӯянда тааллуқдошта ва риоя дар умум риояи ин постулат ҳам маҳсуб меёбад. Ин постулатҳо ба ҷаҳор категория: микдор, сифат, муносибат ва тарз ҷудо мешаванд.

Ба постулати микдор ду постулат

1. Сухани гӯянда бояд аз маълумоте, ки вобаста ба иҷрои мақсади муколамаи раво лозим аст, кам набошад.

2. Сухани гӯянда бояд аз маълумоте, ки вобаста ба иҷрои мақсади муколамаи раво лозим аст, зиёд набошад.

Ба категорияи сифат постулати умумии “Кӯшиш намо, ки суханат ҳақиқӣ ва воқеӣ бошад” дохил аст, ки ду зерпостулат дорад:

1. “Нагӯ он чиро ки дурӯғаш мепиндорӣ”;

2. “Нагӯ он чиро ки дар борааш асоси кофӣ ё басанда надорӣ”.

Ба категорияи муносибат як постулат дохил мешавад:

“Аз мавзӯ дур нарав” ё “Аз мавзӯ берун набаро” ё ин ки “Дар доираи мавзӯ сухан гӯӣ”.

Ба категорияи тарз як постулат: “Фикратро равшану мушаххас баён намо”.

Ин постулат аз ҷаҳор зерпостулат таркиб меёбад:

“Аз ифодаҳои номафҳум ё норавшан дурӣ бичӯӣ”;

“Аз номуайянии дурӣ бичӯӣ”;

“Кӯтоҳбаён бош”;

“Муташаккил бош”.

Ҳамчунин, постулатҳои эстетикӣ, иҷтимоӣ, маънавӣ, масалан “Хушгуфтор бош” ё “Нармгуфтор бош” мавҷуданд.

Ҳамаи ин постулатҳо ифодагари мақсади асосии муҳобиротии нутқ – таъсирпазирии додани маълумот мебошанд (Андешаҳои Носири Хусравро вобаста ба калом ба ёд оред).

Вайронкунии барқасдонаи ин постулатҳо маълумоти иловагӣ ба бор меорад, ки яке аз усули имконпазири муҳобиротӣ маҳсуб меёбад. Грайс вобаста ба ин маврид мафҳуми “импликаторҳои муҳобиротӣ”-ро пешниҳод менамояд.

Масалан:

“Муҳаррир боз Шафииро дар масъалаи Нозимӣ ҷеғ зада будааст. Хайрият, ариза аз болои Шафӣ набудааст... шукр.

– *Занаи арз кардааст, бо сӯзу гудоз навиштааст. Боандеша, бофаросат, будааст ӯ. – Мактуби муфассали Мушаррафро хонда мутаассир шуда буд Мавлонзода. – Ҳа, рафиқ Мавлонзода, зани Нозимӣ бонуи боақл, медонам, хонаашон мерафтам, дар хона ҳам нағз... тило. Кӯдакҳоиро намегӯед, – аз гуфтаҳои муҳаррир Шафӣ рӯҳбаланд шуда буд.*

– *Ҳамин гапҳояшонро ба ҳуди Нозимӣ намегӯед, насиҳат намекунед. Дар бораи дӯстӣ менависем, ҳамдилӣ, ҳамраӣ мегӯем, падару модаронро, ки кӯдаконашонро сағира мекунанд, танқид мекунем, лекин ҳудамон...*

– *Ҳуди Нозимӣ дар ин мавзӯҳо бисёр менависад. Нопок аст, одами ифлос...*

– *Барои ҳамаамон айб, шармандагӣ... Гӯед, бо занаи ошӣ шавад, агар нахоҳад, не гӯяд, аз кор равад, наирия ҷои ин хелҳо не, ҷои одамони пок, тоза... – Муҳаррир Шафииро ҷавоб дод ва фармуд, ки баъд бо Нозимӣ наздаи дарояд.*

Лаҳзаҳои шодиовари рӯзгори Шафӣ даррасид. Аз утоқи муҳаррир бо чехраи шукуфон, таби ҳуш берун омад. Дар утоқи ҳудаш ҷои шиит намеёфт: ба курсичае нишаста пой рӯи по гузошт [7, с. 48].

Вайронкунии постулатҳо ба пайдоиши импликаторҳои муҳобиротӣ сабаб мегардад. Дар қисмати охири суҳбат маълумотҳои иловагӣ падид омаданд, “не гӯяд, аз кор равад” ва ҳолати яке аз ҳамсуҳбатон, ҳулосаи муаллиф ва амсоли ин.

Импликаторҳои муҳобиротӣ чанд навъ мешаванд: ҳамаи постулатҳо риоя мешаванд ё ҳадди ақал яке аз онҳо риоя намешавад

“Ҳанӯз мавзӯи суҳбати муаллим дигар нашуда буд, ки чанд бор дари синф оҳиста тик-тик зада шуд. Мудир дарро кушод. Баъд Нозимӣ пеш даромад.

Нигоҳи мудир аз афташ, аз миёни духтарон онҳоро меҷуст, ки ба вай лозим буданд. Мушаррафро хезонд, ду дугонаи дигарашро ҳам. – Ҳаминҳоянд ҳамон духтарҳо” [7, с. 27].

Номутаносибии маъноии муколама дар сухани мудир падид аст ва аз ҷониби муаллиф тавзеҳ ёфтааст.

“Маънии «ҳаминҳоянд» гуфтани мудир ба Мушаррафино маълум... Онҳо аъзоёни маҳфили ҳаваскорони мактабанд. Аз ҳама хуб мерақсанду суруд мехонанд, овозаашон ба ҳама ҷо расидааст, аз телевизион омада онҳоро бурда буданд. Чанд рӯз пеш дар мусобиқаи байни ҳаваскорони мактабҳои район ҷои аввалро соҳиб шуданд. Нозимӣ дар бораи онҳо мақола навиштанӣ будааст” [7, с. 27].

Дар ин муколама боз имплицитори муҳобиротӣ омадааст:

“– Бо инҳо сӯҳбат мекунед? – Мушаррафу дугонаҳоиро ба Нозимӣ нишон дод мудир.

– Албатта...” [7, с. 27].

Яъне, мудир дар назар дорад, ки ин қаҳрамонҳо барои мақолаи Нозимӣ муносиб ҳастанд ё не.

Дар гурӯҳи дуюм намунаҳои ворид мешаванд, ки постулатҳо ба ҳам муқобил мешаванд. Чунончи:

“– Ферма нарафта будӣ? – рӯзи дигар Шоҳназар хона омада Меҳрубонро дидааст.

– Имтиҳон доистем” [7, с. 172].

“– Табаи баланд, – ва илова намуд: – додо мегӯяд, падараш дар кучо? – Пурсид аз Мушарраф.

– **Падараш?**.. – Мушарраф пеши ӯ ҳам дилаширо холӣ карданӣ буд, лекин забонаш нагаиш, ҳис кард, ки алҳол аз ҷудошавии онҳо, зангирии Нозимӣ огоҳ нест, сир бой надод, дурӯғ гуфт. Намехост пеши ҳама коҳи кӯҳнаро бод диҳад. Тоқаташ намонда буд аз ин гапҳо ҷои гурез мечуст.

– **Дар сафар аст?**

– **Ҳа**, – нимгурма ҷавоб дод.

– **Кучо рафтааст?** – Зани аз дарди дили вай ноогоҳ ба ҷароҳаташ хор мехалонд, ўро месўзонд.

– **Ба ҷои дур.**

– **Хабар диҳед, гўед, баргардад**” [7, с. 81].

Дар гурӯҳи сеюм намунаҳое дохил мешаванд, ки гўянда қасдан постулатҳоро риоя намекунад. Дар постулати микдор:

“– **Вазири мард зан, духтарам, дилаширо ёб**, – дар масъалаи Меҳрубон маслиҳат дод модар ба ӯ.

– **Дағал аст, бисёр дағал.**

– **Гуфтам–ку, роҳ ёб.**

– Намешавад, – дар хаёли ӯ ҳам ҳалли ҳамин масъала буд. Вале Абдушукур ба гапи вай намедаромад. «Нагўй, ба хотирам набиёр!» дод мезад ба сараи.

Дуруст мегуфтааст модар, **вазири мард зан будааст**. Ниҳоят Абдушукур ба гапиш галтид, нимколорозӣ шуд» [7, с. 161].

Дар постулати муносибат

“– **Оча, чой дам кардед?** – мехост ба монанди ҳаррўза баъди аз кор омадани падар сари дастархон нишинанд.

– **Заҳр меҳўрем, бачам, заҳр**, – ҷавоб дод ӯ ва дар оиҳона аз қаҳр табақро бо дег, чумчаро ба табақ зада «кор» мекард” [7, с. 4].

Вайроншавии постулати тарз:

“– **Ташақкур, муаллим аҳволи мо ба худатон маълум...** Шогирдатон кўдақҳоро партофт, оишқи шайдои вай...

Шунидам, ҳамаашро гуфтанд, хуб накардааст, бачагӣ кардааст, мо ҳам вайро ҷанг кардем, лекин ба гапамон гўш накард, зиндагӣ кардан намехоҳам, мегўяд... Мегўяд, ки дилаш мондааст, шумо тез, бадҷаҳл будаед.

– **Тоқат карда натавонистам, муаллим, аз ҳад гузаронд.**

– **Баъзан барои тинҷии зиндагӣ, ба хотири фарзандон зану шавҳарҳои боандеша аз гуноҳи якдигар мегузаранд, яке сабуки кунад, дигаре вазнин мешавад. Ҳамин хел будан лозим, келин...**” [7, с. 21].

Постулати хушгуфторӣ ё нармгуфторӣ аз постулатҳои умумӣ маҳсуб меёбад. Донишмандон бар ин андешаанд, ки ин постулат як тарзи ҳимоя аз хушунат, ҷаҳл, зурварӣ ва бартараф кардани он, ҳамчуни ба вучуд овардани самимият, меҳр, нармӣ, мувофиқа ва ҳамдигарфаҳмӣ мебошад.

Шунидам, ки бошад забони суҳан,

Чу алмоси буррову теги куҳан.

Чу алмос, к-оҳан бибуррад ҳаме,

Суҳан низ дилро бидаррад ҳаме.

Суҳан бифганад минбару дорро,

Зи сўрох берун кашад морро.

Чу ёқут бояд суҳан бар забон,

Сабуксанг, лекин баҳояш гарон. [15, с. 17-18].

Назарияи хушгуфторӣ ё нармгуфторӣ омўзиши байнисоҳавист, ин назария ба забоншиносӣ, иҷтимоӣ, равоншиносӣ ва фарҳангшиносӣ тавъам аст. Ин ба мафҳуми (face-лицо-имидж) обрӯ бештар мутааллиқ аст ва алоқаманд ба эҳтиром ва, баръакс, беэҳтиромӣ, яъне метавон обрӯро ҳифз кард ва метавон онро аз даст дод, яъне беобрӯ шуд. Ба назарияи

хушгуфторӣ ё нармгуфторӣ рӯ оварда, мафҳумҳои амали гуфтори ба обрӯ таҳдидкунанда (face-threatening acts FTA) падида меоянд [ниг.10, 138]. Чунончи:

Бетамизихои мардум аз сухан пайдо шавад

Пистаи бемағз агар лаб во кунад, расво шавад [15, с. 80].

Масалан:

“Шавҳараи ин қадар Шаҳнозаро дӯст медоштааст! Вайро дар хушрӯйӣ бемисл, дар одоб, дар рақс бемисл гуфта ба осмон баровардааст! Он мақола не, гӯё мактуби ошиқонаи шавҳараи ба Шаҳноза буд. Баъди ин Мушарраф гуноҳи Нозимро набахшид. Ҳаргиз, ба ҳеҷ ваҷҳ! [7, с. 12].

Дар назарияи хушгуфторӣ ё нармгуфторӣ чанд стратегияи пайдоиши амали гуфтори ба обрӯ таҳдидкунанда ҷудо мешаванд, ки бунёдияшон стратегияи мусбат ва манфӣ мебошанд.

“Аз Нозимӣ дарак набуд. Нағз, ҳамин ки аз дар дарояд, хабари «хуш» мерасонад ба ӯ. Дилаш кашоли вазифаи Шафӣ буд. Акнун рӯзаширо мебинад...

Мискин ҳарак орзуи дум кард,

Наёфта дум, ду гӯш гум кард” [7, с. 48].

Бо нармгуфториро назорати ҳолати равонӣ матлаб, мақсад ва мавқеи гӯянда ба нишонӣ ва ҳамсухбатон аз рӯйи тавозуни хуб/бад, эҳтиром/беэҳтиромӣ муайян мегардад.

– Мушаррафи моя айби ҳудаи ҳам ҳаст, – пас аз ҳамаи занҳои ҳамсои янгии калонаи ба таънаи ӯ забон кушод. – Дар вақтаи ҳамаамон ҳудамонро хӯрдем, ки ин одам муносиби вай нест, вай одами шаҳр, идораиш, нозук... Мо иззатшонро ба ҷо оварда наметавонем, биё мон, нагир ҳамин бачаро гуфтем... Киро мегӯӣ? Аз обхӯри баланд дилаш об кашид. Гап-гапи ҳудам, гуфт. Ана оқибатаи: оби дидаи дар парои рӯ, ду кӯдакаи пеш-пеш омад... Сагираҳои вай мардак акнун дарди сари мо [7, с. 117].

Ҳамин тариқ, прагматика қисмати мустақили забоншиносӣ бо номи прагмалингвистика шинохта шудааст. Дуруст аст, ки на марз ва на вазифаҳояш на ҳамеша дақиқ муайян мегарданд. Ҳадду ҳудуди маъношиносии лингвистӣ ва прагмалингвистика низ ҷудо нашудааст. Беҳтар аст, ки ҳолати баррасишаванда бештар ба бархурд ва гузариши марзи яқдигари маъношиносии лингвистӣ ва прагмалингвистика ҳисобида шавад.

Тасвири тому ягонаи гуфтор ё нутқ бебаҳс танҳо маъношиносӣ ва прагматика не, балки тасвири механизм ва таъсирпазирӣ низ ҳаст.

Рӯйхати адабиёт:

1. Апресян, Ю.Д. Лексическая семантика/ Ю.Д. Апресян. – М., 1974. – 380с.
2. Кобозева, И.М. Лингвистическая семантика / И.М. Кобозева. – М.: МГУ, 2007. – 352с.
3. Кронгауз, М.А. Семантика / М. А. Кронгауз. – М., 2005. – 352с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 683с.
5. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. Ҷ.1 /Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 241с.
6. Маслова, А.Ю. Введение в прагмалингвистику / А.Ю. Маслова – М.: Флинта, Наука, 2010. – 148с.
7. Мирзоев К. Дар орзуи падар. / К. Мирзоев – Душанбе: Адиб, 2009. – 600с.
8. Мухторов, З. М. Структура и семантика текста (на материалах таджикского и русского языков) / З.М. Мухторов. – Душанбе, 2013. – 242с.
9. Новиков, Л. А. Семантика русского языка/ Л. А. Новиков. – М., 1982. – 272с.
10. Новое в зарубежной лингвистике. Вып.16. Лингвистическая прагматика. – Москва., 1985. – С.137-217.
11. Основы прагмалингвистики. / Г.Г.Матвеева, А.В. Ленец, Е.И. Петрова. – М: Флинта-Наука, 2014. – 231с.
12. Телия, В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н.Телия. – М.: Наука, 1986. – 143с.
13. Токарев, В.Г. Современный русский литературный язык. Лексикология / В.Г. Токарев. – Тула, 2008. – 150с.

14. Хочаев, Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI/ Д.Хочаев. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 310с.
15. Хочаев, Қ. Суханварӣ. / Қ.Хочаев – Душанбе: Бухоро, 2013. – 256 с.
16. کروش صفوی. نوشته های پراکنده برگردانهایی در باب زبانشناسی. – تهران 1391 – 597 ص
17. فرانک پالمر. نگاهی تازه به معنی‌شناسی. ترجمه ی دکتر کروش صفوی تهران 1376
18. <https://www.facebook.com/watch/?v=699114132262471>

ВИЖАГИХОИ МАЪНОИ ПРАГМАТИКӢ

Дар мақола вобаста ба масъалаи таърих, инкишоф ва вижагии прагматика маълумот дода мешавад. Аз ҷумла, қайд мегардад, ки Нақши меҳвариро дар ташаккули бевоситаи прагмалингвистика назарияи П. Грайс, баъзан бо номи мантиқи сухангӯӣ ё назарияи прагматикии маъно маъмул аст, бозидаст. Инчунин, қисман дар паҷуҳишҳои Ч. Лич ин мавзӯ баррасӣ шудааст. Бояд қайд кард, ки Э. Гоффман ҳам дар таҳқиқоти хеш вобаста ба масъалаҳои умумии нутқ, расмиёти нутқ, стратегия дар муқолама (диалог) сухан рондааст. Андешаҳои Гоффман қисман бар маънои назарияи муносири муқолама меистоданд. Дар заминаи андешаҳои бунёдии ин донишмандон дар прагмалингвистика назарияи лингвистии “хушғуфторӣ” ё “нарамғуфторӣ” (“вежливости”) падида омада, ҷойгоҳи асосиро касб намуд. Асосгузори ин назарияро метавон П. Браун ва С. Левинсонро шумурд, ки андешаҳояшон дар фарҳанги забонҳои гуногун зиёд истифода мешаванд, тақриб шуда, инкишоф ёфта истодаанд. Дар охир ҳулоса мегардад, ки прагматика қисмати муқтаки забоншиносӣ бо номи прагмалингвистика шинохта шудааст. Дуруст аст, ки на марз ва на вазифаҳояш на ҳамеша дақиқ муайян мегарданд.

Калидвожаҳо: прагматика, маъношиносӣ, забоншиносӣ, муқолама, нутқ, прагмалингвистика, постулат.

ОСОБЕННОСТИ ПРАГМАТИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ

В статье представлена информация по вопросам истории, развития и особенностей прагматики. В частности, отмечается, что центральную роль в непосредственном формировании прагмалингвистики играет теория П. Грейса, иногда называемая речевой логикой или прагматической теорией смысла. Также частично в исследованиях Дж. Лича обсуждалась эта тема. Следует отметить, что Э. В своем исследовании Гоффман также говорил об общих вопросах речи, речевых процедурах и стратегии в диалоге. Идеи Гоффмана частично основывались на современной теории диалога. На основе фундаментальных идей этих ученых в прагмалингвистике появилась и заняла главное место лингвистическая теория “красноречия” или “тихой речи” (“вежливости”). Основателями этой теории могут быть П. Браун и С. Левинсон, считавшие, что их идеи широко используются в культуре разных языков, пересматриваются и развиваются. В конце концов, можно сделать вывод, что прагматика является самостоятельной частью лингвистики, известной как прагмалингвистика. Это правда, что ни граница, ни ее функции не всегда четко определены.

Ключевые слова: прагматика, семантика, лингвистика, диалог, речь, прагмалингвистика, постулат.

FEATURES OF PRAGMATIC MEANING

The article provides information on the issue of history, development and peculiarity of pragmatics. In particular, it is noted that the central role in the direct formation of pragma-linguistics is the theory of P. Graice, sometimes known as speech logic or pragmatic theory of meaning, played. Also, partly in the researches of J. Leach discussed this topic. It should be noted that E. In his research, Goffman also spoke about general issues of speech, speech procedures, and strategy in dialogue. Goffman's ideas were partly based on the modern theory of dialogue. On the basis of the fundamental ideas of these scholars in pragma-linguistics, the linguistic theory of “eloquence” or “soft-spoken” (“вежливости / politeness”) appeared and took the main place. The founders of this theory can be P. Brown and S. Levinson considered that their ideas are widely used in the culture of different languages, are being reviewed and are developing. In the end, it can be

concluded that pragmatics is an independent part of linguistics known as pragma-linguistics. It is true that neither the border nor its functions are always clearly defined.

Keywords: pragmatics, semantics, linguistics, dialogue, speech, pragma-linguistics, postulate.

Маълумот дар бораи муаллифон: Гулназарзода Жило Бурӣ – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректор. Нишони: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+99237) 2325000; E-mail: ddzt@ddzt.tj

Бӯстонзода Таҳмина Бӯстон– Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, муаллими калони кафедраи назария ва амалияи забониносии. Нишони: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: 904912323.

Сведения об авторах: Гулназарзода Жило Бурӣ – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, доктор филологических наук, профессор, ректор. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+99237) 2325000; E-mail: ddzt@ddzt.tj

Бостонзода Таҳмина Бостон– Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, старший преподаватель кафедры теории и практики лингвистики. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: 904912323.

Information about the authors: Gulnazarzoda Zhilo Buri – International University of Foreign Languages of Tajikistan named after Sotim Ulughzoda, doctor of philological sciences, professor, rector. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Tel.: (+99237) 2325000; E-mail: ddzt@ddzt.tj

Bostonzoda Tahmina Boston– International University of Foreign Languages of Tajikistan named after Sotim Ulughzoda, senior teacher of the Department of Theory and Practice of Linguistics. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str.. Tel.: 904912323.

САҲМИ НОСИРҶОН МАЪСУМӢ ДАР РУШДИ АҲКОРИ ЗАБОНШИНОСИИ НАВИНИ ТОҶИКӢ ДАР СОЛҲОИ 40 -70 -УМИ АСРИ XX

Вализода Ҳ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар таърихи илми суҳаншиносии давраи навини тоҷик устои зиндаёд Носирҷон Маъсумӣ яке аз чехраҳои дурахшон маҳсуб меёбад. Н.Маъсумӣ ҳамчун забоншиноси нуктасанҷу бориқназар дар боби таърихи забон, услубшиносӣ, луғат ва сарфу наҳв мақолаву дастур ва рисолаҳои алоҳида таълиф намуда, дар рушди афкори забоншиносии навини тоҷикӣ дар солҳои 40 - 70 - уми асри XX саҳми муҳим гузоштааст.

Оид ба фаъолияти забоншиносии ин донишманди фозил шогирди ӯ профессори зиндаёд Р.Ғаффоров рисолае бо номи “Суҳансанҷ ва суҳанвар” ханӯз соли 1999 ба таъб расондааст ва дар рисола самтҳои асосии фаъолияти забоншиносии мавсуф ботафсил шарҳу эзоҳ ёфтааст, аммо доир ба саҳми ӯ дар боби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ таваққуф накардааст.

Дар ин мақола мо кушиш менамоем, ки назару биниши ин донишмандро роҷеъ ба яке аз мавзӯҳои камтаҳқиқшудаи наҳви забони тоҷикӣ дар солҳои 40 - 70 - уми асри XX, яъне ҷумлаи мураккаби тобеъ, баррасӣ кунем. Бояд таъкид кард, ки дар забоншиносии навини тоҷик, яъне забоншиносии замони шуравии тоҷик, аввалин маълумот дар бораи наҳви ҷумлаҳои мураккаб дар китоби дарсии “Сарфу наҳви тоҷикӣ” – и Сайидризо Ализодаи Самарқандӣ (1926) дода шудааст. Албатта он маълумот хеле мухтасару ноқис аст. С.Ализода махсус боб ё фасла барои ҷумлаи мураккаб ҷудо накардааст ва зимни ҷумлаи ибтидоия ва мутаммима, ҷумлаи шартия ва ҷозоия оид ба ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави муайянкунанда ва ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави шарт маълумот додааст. Ҳоло муҳокимаҳои ӯро дар ин бобат меорем: Ҷумлаи ибтидоия он аст, ки маънои вай дар ҷумлаи дигар тамом шавад ва онро ҷумлаи мутаммима гӯянд. Монанди: Бипарҳез аз нодоне, ки худро доно шуморад. Дар ин ҷо ҷумлаи “Бипарҳез аз нодоне” ҷумлаи ибтидоия ва ҷумлаи “худро доно шуморад” ҷумлаи мутаммима аст... Ҷумлае, ки дар вай шарт бошад, ҷумлаи шартия ва ҷумлае, ки машрути он бошад, ҷумлаи ҷазоия номанд, мисол: Агар ба хондан бикушӣ, тӯро дӯст дорам. Дар ин ҷо ҷумлаи “Агар ба хондан бикушӣ”, ҷумлаи шартия ва “тӯро дӯст дорам” ҷумлаи ҷазоия мебошад [2, 76]

Дар воқеъ, С.Ализода ин ду навъи ҷумлаи мураккаби тобеъ – ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави муайянкунанда ва ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави шартро аз нигоҳи сохтор ва мундариҷа дуруст муайян кардааст, аммо дар истифодаи истилоҳи онҳо аз мавқеи сарфу наҳви арабӣ муносибат кардааст, дигар ин ки доир ба ҳелҳои дигари ҷумлаҳои пайрав дар таркиби ҷумлаи пайрав чизе нагуфтааст.

Мо дар ин мақола назару андешаи Н.Маъсумиро дар боби ҷумлаи мураккаби тобеъ дар асоси ду асари ӯ: 1. Нишондодҳои методӣ ва супоришҳо аз забони модарӣ, қисми II барои синфҳои III-IV омӯзишгоҳҳои педагогии ғойбона (Сталинобод, 1949); 2 Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик (Сталинобод, 1959) нишон медиҳем.

Асари якуми Н.Маъсумӣ “Нишондодҳои методӣ ва супоришҳо аз забони модарӣ” (Минбаъ дар шакли кутӯҳ “Нишондодҳо”... оварда мешавад Д.Х) асар ё дастури таълимиест, ки асосан мавзӯҳои наҳви забони тоҷикиро дар бар мегирад. Дастур аз 93 саҳифа иборат буда, 70 саҳифаи он ба наҳви ҷумлаи сода ва 24 саҳифа ба наҳви ҷумлаи мураккаб бахшида шудааст. Ва аз 24 саҳифаи ба наҳви ҷумлаи мураккаб танҳо 3 саҳифа ба ҷумлаи мураккаби пайваست таълуқ дорад.

Ин ҳолат аз он дарак медиҳад, ки дар солҳои 40-уми асри XX ҷумлаи мураккаб ҳоло таҳқиқи илмӣ нашуда буд. Ин мавзӯ дар сатҳи барномаи таълими мактабҳои таҳсилоти умумӣ то андозае матраҳ шуда, ба китобу дастурҳои таълимӣ ворид карда шудаанд [2, 46]. Аз ин ҷост, ки дар якҷанд китоби дарсӣ, ки то ибтидои солҳои 40 ба таъб расидаанд, ба мисли “Сарфу наҳви тоҷикӣ”-и Сайидризо Ализодаи Самарқандӣ (Самарқанд, 1926), “Қоидаҳои забони тоҷикӣ”-и А.Фитрат (Тошкент, 1930), “Наҳви забони тоҷикӣ”-и А.М.Беленитский, Б.Ҳодизода (Сталинобод, 1936), “Грамматикаи забони тоҷикӣ.” Қисми 2. Синтаксис. А.Мирзоев, Ш.Ниёзӣ,

М.Ғафуров.-Сталинобод, 1942. “Синтаксиси мухтасари забони тоҷик”-и Л.Бузургзода (Сталинобод,1942) барои омӯзишгоҳҳои ғойибона дар ҳаҷми барномаи таълимӣ маълумот оварда шудаанд. Албата аз ин миён китоби Л.Бузургзодаро метавон истисно намуд, чаро ки дар он оид ба бисёр масъалаҳои баҳсангезу таҳқиқнашудаи наҳви ҷумлаҳои мураккаби тобеъ то андозае равшанӣ андохта шудааст [4, 76].

Бояд таъкид кард, ки аввалин китоби дарсии синтаксиси забони тоҷикӣ барои омӯзишгоҳҳои омӯзгорӣ ғойибонаро ҳанӯз соли 1942 забоншиносии соҳибистеъдод Лутфулло Бузургзода таълиф намуда буд. Мувофиқи таъкиди профессор Р.Ғафуров дар навиштани “Нишондодҳо” Н.Маъсумӣ аз “Синтаксиси мухтасари забони тоҷик”-и устодаш Л.Бузургзода баҳра бардоштанд, аммо муҳаққиқ дар боби ҷумлаи мураккаби тобеъ ин муҳокимаро матраҳ накардааст

Дар асари А.Фитрат, ки бо номи “Қойидаҳои забони тоҷик” соли 1930 бо усули сохтгаро навишта шудааст, қисми сеюми он “наҳв” номида шудааст. Муаллиф дар ин қисм оид ба хусусиятҳои сохториини ҷумлаи сода сухан ронда, оид ба ҷумлаи мураккаб чизе нагуфтааст.

Дар китоби дарсии “Наҳви забони тоҷикӣ”-и А.М. Беленитский, Б.Ҳочизода, ки соли 1936 чоп шудааст, фасли ҷумлаи мураккаб муҳимтарин қисмат ҳисоб меёбад. Дар ин фасл аввал ҷумлаи мураккабро ба ду: ҷумлаи пайвастаи ба ҳам тобеъ (муаллифон истилоҳи пайваст)-ро ба маънои мураккаб кор фармудаанд, ки он қадар мувофиқ нест, чаро ки маҳфуми пайваст бо тобеъ дар муносибати тазодии нисбӣ қарор доранд ва ҷумлаи пайвасти ғайри тобеъ.

Ҳангоми шарҳи сохториву маъноии ҷумлаи мураккаби тобеъ муаллифон моҳияти сарҷумла ва ҷумлаи пайравро, асосан, дуруст кушодаанд, истилоҳи “сарҷумла”-ро низ ба кор бурданд, аммо аз истилоҳи “ҷумлаи пайрав” худдорӣ карда, онро танҳо ҷумлаи тобеъ гуфтаанд. Ғайр аз ин муаллифон ба ҷойи истилоҳи ҳоло роиҷи “пайвандакҳои тобеъкунанда” истилоҳи бандакҳои ҷумла “банди тобеъкунанда”-ро ба кор бурданд.

Ҷумлаи пайрав (ба истилоҳи муаллифон ҷумлаи тобеъ)-ро аз рӯи вазифа ва мундариҷа ба чунин ҳелҳо ҷудо карданд: ҷумлаи сабабӣ, замонӣ, шартӣ, монандӣ, пуркунанда, мақсадӣ, натиҷагӣ, ҳилофӣ, муайянкунанда.

Муаллифон моҳияту вазифа ва сохтори ҳар кадоме аз ҷумлаҳои пайрави таҳлил кардашонро, асосан, бо мисолҳо дуруст муайян намуданд, аммо оид ба ҳелҳои дигари ҷумлаҳои пайрав: ҷумлаи пайрави мубтадо, хабар, тарзи амал, миқдору дараҷа, макон маълумот надоданд. Аз ин маълум мешавад, ки то солҳои 40-уми асри XX дар китобҳои дарсӣ барои мактабҳои таҳсилоти умумӣ кушиш карда шудааст, ки таснифи нисбатан пурраву саҳеҳи ҳелҳои ҷумлаи пайрав нишон дода шавад. Дар ин бобат ду китоби дарсӣ “Грамматикаи забони тоҷикӣ ” Қ. П. Синтаксис. Барои мактабҳои миёна (муаллиф А.Мирзоев, Ш.Ниёзӣ, М.Ғафуров) - Сталинобод, 1942; “Синтаксиси мухтасари забони тоҷик”-и Лутфулло Бузургзода (Сталинобод, 1942)-ро метавон ном бурд [16, 56].

Дар ин китобҳои дарсӣ таърифи ҷумлаи мураккаби тобеъ, шинохти вижагӣҳои сохториву мундариҷавии анвои ҷумлаи пайрав такмил меёбад масалан, дар “Грамматикаи забони тоҷикӣ”-и А.Мирзоев, Ш.Ниёзӣ, М.Ғафуров дар шинохт ва шарҳу эзоҳи ҷумлаи мураккаб ин тавр қазоват шудааст: “Ҷумлаи мураккабе, ки дар он як ҷумла ба ҷумлаи дигаре тобеъ аст ва онро эзоҳ мекунад, ҷумлаи мураккаби тобеъ номида мешавад...

Ҷумлаи мураккаби тобеъ аз сарҷумла ва ҷумлаи пайрав иборат аст. Ҷумлаи пайрав ба сарҷумла тобеъ буда, вайро муайян, пурра ва равшан мекунад.

Ҷумлаи пайрав, одатан, аз рӯи маъно ба ягон калимаи сарҷумла тобеъ буда, ба саволҳое, ки ба ҳамон калима гузошта мешавад, ҷавоб медиҳад.

Сарҷумла ҳамон ҷумлаест, ки ҷумлаи пайрав ба вай тобеъ буда ва ҳуди он ба ҷумлаи дигаре тобеъ нест.

Ба як сарҷумла якҷанд ҷумлаи пайрав тобеъ шуда метавонад.” [7, 46]

Дар маълумоти назариявии фавқ, асосан, ҷумлаи мураккаби тобеъ, сарҷумлаву ҷумлаи пайрав дуруст шинохтаву тавзеҳ шудааст, аммо назарияи ҷумлаи мураккаб ва шинохти он пурраву саҳеҳ нест ва маълум мешавад, ки то замони таълифи китоби мазкур фаҳмиш дар бораи ҷумлаи мураккаб то ҳамин андоза будааст. То солҳои 50-уми асри XX дар таснифоти ҷумлаҳои

пайрав дар забоншиносии рус меъёри анъанавӣ - қиёсан ба аъзоҳои ҷумлаи сода тасниф кардани ҷумлаҳои пайрав ё усули шаклӣ- вобаста ба пайвандакҳову калимаҳои ҳамнисбат тасниф кардани ҷумлаҳои пайрав ҳукумрон буд, ки он ба забоншиносии тоҷик низ таъсир дошт.

Дар китоби дарсии мазкур ҷумлаи пайрав ба чунин хелҳо ҷудо карда шудааст: 1. Пурқунанда; 2. Мубтадо; 3. Хабар; 4. Муайянқунанда; 5. Ҷумлаи пайрави ҳолшаҳрқунанда: а) ҷумлаи пайрави тарзи амал (ҷумлаи пайрави монандӣ-ташбеҳӣ: микдору дараҷаро низ муаллифон ба қатори ҷумлаи пайрави тарзи амал дохил кардаанд. Д.Х.); б) ҷумлаи пайрави замон; в) ҷумлаи пайрави мақсад; г) ҷумлаи пайрави сабаб; ғ) ҷумлаи пайрави натиҷа; д) ҷумлаи пайрави шартӣ; е) ҷумлаи пайрави ҳилофӣ.

Ба ҳамин тариқ, муаллифони ин китоби дарсӣ [7, 48] хели ҷумлаи пайравро нишон доданд; аммо оид ба ҷумлаи пайрави ҳоли монандӣ, микдору дараҷа ва макон маълумот надоданд.

Дар “Синтаксиси мухтасари забони тоҷик”-и Л.Бузургзода, ки барои омӯзишгоҳҳои педагогии ғоибона навишта шудааст, оид ба гурӯҳбандии хелҳои ҷумлаи пайрави таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ маълумоти назариявии густурдатар ва нисбатан нав оварда шудааст. Аз баррасиҳои муаллиф маълум мешавад, ки ӯ аз назарияи забоншиносии рус дар боби ҷумлаҳои мураккаб огоҳии хуб доштааст. Масалан, дар таснифу гурӯҳбандии хелҳои ҷумлаи пайрав ҳам аз усули қиёсан ба аъзоҳои ҷумлаи сода тасниф кардани ҷумлаҳои пайрав (ин усул дар забоншиносии рус аз ҷониби профессор И.Ф.Буслаев такмил дода мешавад) ва ҳам усули сохтгарой (ин усулро Б.Шапиро пешниҳод мекунад) Л.Бузургзода истифода намудааст. Аммо бисёр ҷолиби таваҷҷуҳ аст, ки ҳанӯз дар ҳамаи солҳои 40-уми асри XX забоншиносии нозуктаб дар баъзе ҳолатҳо аз усули сохториву маъноие, ки В.А.Богородитский дар забоншиносии рус пешниҳод карду онро дар солҳои 50-60-уми асри XX Н.С.Поспелов, С.Ч.Крючков, Л.Ю.Максимов, А.Б.Белашапкина, С.Т.Ильенко ва дар забоншиносии тоҷик Д.Т.Тоҷиев инкишоф доданд, баҳра бурдааст [5, 48].

Чунончи, А.Бузургзода пас аз шарҳу эзоҳи хелҳои ҷумлаи пайрав фикри худро ин тавр ҳулоса менамояд: “Инак, ҷумлаҳои пайравро ба се гурӯҳ ҷудо кардан мумкин: а) Онҳое, ки ба аъзоҳои пайрав монанданд; б) Онҳое, ки ба саръазоҳо монанданд; в) Онҳое, ки ба аъзоҳои ҷумла монанд нестанд.”

Ин гурӯҳбандии ҷумлаҳои пайрав аз ҷониби Л.Бузургзода икдоми нахустин ва бисёр бомантиқ аст. Аммо муҳаққиқ ҷумлаҳои пайрави макону замон, сабабу мақсад ва натиҷаро аз хелҳои ҷумлаи пайрави пурқунанда донистааст, чунончи: Ҷумлаҳои пурқунандаи бавосита аз рӯйи маъно ва вазифаи худ ба хелҳои зерин ҷудо мешаванд: а) Ҷумлаи пурқунандаи сӯй (Ту ба кучое ки раӣ, ман ҳам ба он ҷо меравам); б) Ҷумлаи пурқунандаи баромад-ҷудой (Бозор аз кучое ки гузарад, ман аз он ҷо мегузарам); в) Ҷумлаи пурқунандаи макон (Дар кучое, ки шолӣ ҳаст, дар онҷо курмак ҳаст); г) Ҷумлаи пурқунандаи замон (Дар вақте ки офтоб ба болои сари Ятим... расида буд, туркман аз кулбаи худ баргашта омад (С.А.)); ғ) Ҷумлаи пурқунандаи интиҳо (Бо ҳар кучое ки хоӣ, то ба он ҷо бурда мерасонам); д) Ҷумлаи пурқунандаи сабаб (Аҳли маҷлис моро наменинохт, зеро ки ман ба ин район фақат ду рӯз аз ин пеш омада будам); е) Ҷумлаи пурқунандаи мақсад (Ман омадам, ки шуморо бинам); ё) Ҷумлаи пурқунандаи натиҷа (Барф ки борид, хунук шуд)

Ба ҳамин тартиб ҷумлаи пайрави ҳамроҳӣ-восита, ҷумлаи пурқунандаи борагӣ, ҷумлаи пурқунандаи интиҳо низ оварда шудааст.

Л.Бузургзода аксар ҷумлаҳои пайрави ҳолро бо исми ҷумлаи пайрави пурқунанда овардааст. Албатта ҳамаи ҷумлаҳои пайрав: хоҳ ҷумлаҳои пайраве, ки ба мундариҷаи умумии сарҷумла муносибатдоранд, хоҳ ба ҳиссае аз он, яъне ба аъзои ҷудогонаи сарҷумла, хусусияти пуррақунии сарҷумларо доранд, аммо аз нигоҳи сохтор ва мазмуну муносибати нахвӣ фарқ менамоянд.

Ин амали муҳаққиқ аз он сабаб сар задааст, ки дар он солҳо усули сохториву маъноӣ дар таснифоти ҷумлаҳои пайрав дар нахвиносии рус роиҷ нагашта буд, балки ду усул ё меъёр; яке қиёсан ба аъзоҳои ҷумлаи сода ва дигаре ба асоси калимаҳои ҳамнисбату пайвандакҳо гурӯҳбандӣ кардани ҷумлаҳои пайрав ҳукумрон буд. Аз ин рӯ, то ин андоза дар бораи ҷумлаҳои

мураккаби тобеъ ва гурӯҳбандӣ кардани ҷумлаҳои пайрав аз диди он солҳо хизмати бузург маҳсуб мешуд. Ва ин андешаи Л.Бузургзода “ҷумлаҳои пайравро мебинем, ки на ба пуркунандаҳо мувофиқат мекунад ва на ба дигар аъзоҳои пайрав монандӣ доранд,”¹ иқдоми нахустин аст дар таснифи саҳеҳ, ки бояд пешниҳод шавад ва аз ноқисии усули қиёсиву сохторӣ дарак медиҳад [5, 48].

Л.Бузургзода низ ҷумлаҳои пайрави миқдору дараҷа ва монандӣ-қиёсиро аз хелҳои ҷумлаи пайрави тарзи амал донистааст. Ва ҳангоми овардани мисолҳо ҷумлаи пайрави мисли зеринро ҷумлаи пайрави монандӣ-қиёсӣ гуфтааст, ки дуруст нест, балки он ҷумлаи пайрави муайянкунанда мебошад: Девори пастаки кулбаи Мурод бошад, гӯё доре буд, ки барои бозии бузғола кашида мондаанд (С.А.)

Дар китоби “Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик” оид ба ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар повести “Марги судхур”-и устод Айнӣ муаллиф дар ҳаҷми 38 саҳифа маълумот додааст.

1. Мувофиқи таҳқиқи Н.Маъсумӣ дараҷаи истеъмоли ҷумлаи мураккаби тобеъ дар повест нисбат ба ҷумлаи сода ва мураккаби пайваст камтар будааст.

2. Натиҷагирӣ аз баррасии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар повест нишон медиҳад, ки аз хелҳои ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар повест бештар ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави тарзи амал серистеъмол будааст.

Азбаски хусусиятҳои сохториву маъноии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ то солҳои 70-уми асри XX дар забоншиносии тоҷик пурра омӯхтаву таҳқиқнашуда буд, Н.Маъсумӣ дар “Очеркҳо...” баъзе хелҳои ҷумлаи пайравро ба тарзи омехта баррасӣ кардааст, масалан, ин ду хели ҷумлаи пайравро дар як қатор гузашта, ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави ҳоли тарзи амал гуфтааст:

1. Бо ин шаклу шамоил намуди зоҳирии ноиб ба ҳуволи пургандум монад буд, ки даҳони вайро як қабза карда бо даҳанбанд баста бошанд (С.А. М.С)

2. Булбулон, чи тавре ки парвона ба гирди шамъ мегардида бошад, ба гирди сари мо чарх мезаданд (С.А.М.С.100)

Дар ҷумлаи аввал сарҷумла: “Ба ин шаклу шамоил намуди зоҳирии ноиб ба ҳуволи гандум монад буд,” мебошад ва ҷумлаи пайрав “ки даҳони вайро як қабза карда бо даҳанбанд баста бошанд,” аст.

Дар ҷумлаи дуюм сарҷумла: “Булбул ба гирди сари мо чарх мезад” буда, ҷумлаи пайрав “чи тавре ки парвона ба гирди шамъ мегардида бошад” мебошад.

Акнун ин ду ҷумлаи мураккаби тобеъро аз нигоҳи сохт ва мундариҷа баррасӣ менамоем ва мебинем, ки онҳо як хели ҷумлаи мураккаби тобеанд, ё хелҳои гуногунанд.

Дар ҷумлаи мураккаби тобеи аввал шайъи ташбеҳшаванда ва ташбеҳкунанда ва адоти ташбеҳ дар таркиби сарҷумлаанд ва ҳолати шайъи ташбеҳкунанда дар ҷумлаи пайрав ифода шудааст, яъне ҷумлаи пайрав намуди зоҳирии “ҳуволи гандум”-ро шарҳ додааст ва тавассути мундариҷаи ҷумлаи пайрав намуди зоҳирии ташбеҳшаванда - намуди зоҳирии ноиб, низ маълум гардидааст, ба тарзи дигар, дар таркиби сарҷумла ташбеҳдиҳанда, ташбеҳкунанда адоти ташбеҳ омаааст, аммо вачҳи ташбеҳ дар ҷумлаи пайрав дарҷ гардидааст. Мундариҷаи сарҷумла аз ташбеҳ додани намуди зоҳирии ноиб ба ҳуволи пургандум иборат аст. Ибораи “ҳуволи пургандум” дар нақши пуркунандаи бавосита омадааст ва мундариҷа ё мазмуни ҷумлаи пайрав аломати зоҳирии ҳамоно пуркунандаи сарҷумла-исми “ҳувол”-ро, шарҳ додааст [21, 33].

Дар асоси ин ҳама омилҳо ҷумлаи пайравро наметавон ҷумлаи пайрави ҳоли тарзи амал ё ҳоли монандӣ номид, балки ин омилҳо далолат менамояд, ки ҷумлаи пайрав ҷумлаи пайрави муайянкунандаи монандӣ-ташбеҳӣ аст.

Дар ҷумлаи мураккаби тобеи дуюм мундариҷаи ҷумла тасдиқи амали субъёкти ҷумла, яъне мубтадо ва макони вуқуи он амал мебошад ва мундариҷаи ҷумлаи пайрав ташбеҳи амали субъёкти сарҷумла ба субъёкти ҷумлаи пайрав аст. Аз ин рӯ, ҷумлаи пайрав ҷумлаи пайрави тарзи амал буда, амали фоили сарҷумларо бо роҳи монандкунӣ шарҳ додааст.

¹ Бузургзода Л.Ситаксиси мухтасари забони тоҷик. Сталинобод, 1942, с 50.

Ҳанӯз солҳои 70-уми асри XX мо дар таҳқиқи ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави муайянкунанда ба ҳулосае омада будем, ки ин хели ҷумлаи пайравро аз рӯи ифодаи маънову вазифаи худ ҷумлаи пайрав ва шайъи эзоҳшавандаву воситаҳои алоқаи дастурӣ як хели ҷумлаи пайрави муайянкунанда-ҷумлаи пайрави муайянкунандаи монандӣ-ташбеҳӣ номидан мувофиқ меояд [14, 93].

Бояд қайд кард, ки тобиши монандӣ доштани чунин хели ҷумлаи пайрави муайянкунанда сабаби он гардидааст, ки дар баъзе асарҳои илмӣ ба таҳқиқи ҷумлаи мураккаби тобеъ бахшидашуда ва китобҳои дарсии наҳви забони тоҷикӣ ин хел ҷумлаи пайравро ба қатори ҷумлаи пайрави тарзи амал ва монандӣ дохил карда, чунин ҷумлаҳоро мисол овардаанд: Ў монандӣ чакраи муме, ки аз шамъи афрӯхта мечакад, фаврӣ ях баста монда буд (С.А.)

Абрҳои хурд монанди моҳиҳои хокистаранг, ки дар баҳри васеи шаффоф сайр карда гарданд, дар ҳавои соф шино мекарданд.

Маводҳои гирдовардаи мо нишон медиҳад, ки ин хели ҷумлаи пайрав дар забони адабии тоҷик ва ғӯйишҳои он хеле серистеъмол буда, дар он як навъ маҳсусгардонӣ ва ҷудокунӣ шайъи эзоҳшавандаи сарҷумла дида мешавад. Дар ин хели ҷумлаи пайрави муайянкунанда аломату сифат, хислату хусусиятҳои шайъи тавзеҳшаванда бевосита не, балки ба воситаи ташбеҳу монандкунӣ он ба шайъи дигар баён мегардад, чунончи: Ҳезумкашон монанди мурғоне, ки пас аз борон барои донбӯи мебароянд, заминро ханҷол мекашиданд. (С.А.)

Дар мисоли мазкур мубтадои сарҷумла - исми ҷамъи “ҳезумкашон” дар худ сарҷумла бо исми ҷамъи ҷондори “мурғон” монанд карда шудааст. Нависанда ба мақсади қиёси ҳоли ташбеҳшавандаву ташбеҳкунандаро равшан намудан ташбеҳкунандаро бо ёрии ҷумлаи пайрави муайянкунанда эзоҳ додааст.

Устоди шодравон Н.Маъсумӣ низ зимни таҳқиқи вижагиҳои наҳвии повести “Марги судхӯр”-и устод Айни ин хели ҷумлаҳои пайравро ҷумлаи пайрави муқоисавӣ-ташбеҳӣ номида, ҷумлаи зеринро намуна овардааст: Қорӣ... фарёд мекашад ва монанди бачае, ки бозичаро аз дасташ базӯр мегиранд, хунгос зада гиря сар мекунад.

Дар ҷумлаи мураккаби тобеи мазкур монандкунӣ дар таркиби сарҷумла аст, на дар ҷумлаи пайрав. Дар ҷумлаи пайрав ҳолату вазъияти исми ташбеҳкунанда, яъне исми шахс - “бача,” баён шудааст, ки он ҳолату вазъият, вазҳи ташбеҳ ё монандкунандаи Қорӣ ба бача мебошад. Аз ин рӯ исми “бача” ҳамчун аъзои эзоҳшаванда морфема-е гирифтааст ва он исмро муҳтоҷи эзоҳи ҷумлаи пайрав кардааст.

Ҷумлаи пайрав, бешубҳа, ҷумлаи пайрави муайянкунандаи монандӣ -ташбеҳӣ аст.

Профессори шодравон Д.Тоҷиев дар мақолаи алоҳидае бо исми “Ҷумлаи пайрави ҳоли монандӣ,” ки ба таҳқиқи ҷумлаи пайрави монандӣ бахшида шудааст, бори аввал дақиқназарона таъкид мекунад, ки ҷумлаи типӣ: Ў монанди чакраи муме, ки аз шамъи афрӯхта мечакад, фаврӣ як баста монда буд (С.А.), бешубҳа, ба ҷумлаи пайрави муайянкунанда дохил мешавад.

Баъдтар, яъне соли 1973, муҳаққиқи наҳвиносо К.Қаландаров дар асоси маводи “Бадеъ-ул-воқеъ”-и Восифӣ ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави муайянкунандаро таҳқиқ карда, ин хели ҷумлаи пайравро ҷумлаи пайрави муайянкунандаи монандӣ – ташбеҳӣ меномад ва фикри профессор Д.Тоҷиевро ҷонибдорӣ мекунад.

Муҳаққиқи наҳвиносои дигар Х.Ҳусейнов, ки дар таърихи забоншиносии навини тоҷик нахуст рисолаи илмӣ оид ба ҷумлаи мураккаби тобеъ бо исми “Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави замон дар забони адабии ҳозираи тоҷик” навишта, онро соли 1960 ба таъб мерасонад, дар рисолаи дигари худ “Забон ва услуби “Одина”-и устод Айни дар асоси маводи ин асари устод Айни ин хели ҷумлаҳои пайравро ҷумлаҳои пайрави муайянкунандае мешуморад, ки бар зами вазифаи аслии ҳудашон вазифаи ташбеҳӣ-қиёсиро ҳам адо мекунад [19, 13]. Профессор Ш.Рустамов дуруст таъкид кардааст, ки ” ... бисёр касон дар муайян намудани ҷумлаи пайрави муайянкунанда, ки бар эзоҳи ҳоли монандӣ омадааст, иштибоҳ мекунанд, онро ҷумлаи пайрави монандӣ мепиндоранд” [23, 56].

Дар ҳақиқат, чунин хели ҷумлаҳои пайрав, ки мазмун ва вазифаи онҳо низ кушодани моҳияти шайъ, нишон додани аломату сифат ва кушодани хусусияти олами ботинии шахсу

шайъи зикргардида, ё тасаввуршавандаи сарчумла мебошад, ба гурӯҳи дуҷумлаи ҷумлаҳои пайрави муайянкунанда мансубанд.

Воситаҳои алоқаи тобеъ дар ҷумлаи пайрави муайянкунандаи монандӣ-ташбеҳӣ низ, пеш аз ҳама, пайвандаки тобеъкунандаи муштараквазифаи “ки”, калимаҳои ҳамнисбат, калимаву таркибҳои тобеъкунандаи ҷонишинӣ, ҷойи ҷузъҳо ва оҳанги ғӯйиши тобеъ мебошад. Албатта, хусусият ва дараҷаи истеъмоли баъзе аз ин воситаҳо дар алоқаи грамматикӣ ин хели ҷумлаи пайрав нисбат ба дигар хели ҷумлаҳои пайрави муайянкунанда фарқ мекунад. Масалан, калимаҳои ҳамнисбат дар ҷумлаи пайрави муайянкунандаи ҷудой бештар истифода мешаванд, аммо дар ҷумлаи пайравӣ муайянкунандаи монандӣ - ташбеҳӣ камтар ба назар мерасад.

Аммо баъзан ҳам калимаи ҳамнисбати ҷонишинӣ ҳам пешоянди мисли (одоти ташбеҳ) ва ҳам морфемаи-е дар таркиби сарчумла бо исми эзоҳшаванда дар як таркиб меоянд ва аз нигоҳи сохтори худ ба хели якуми ҷумлаи пайрави муайянкунанда, яъне ҷумлаи пайрави муайянкунандаи аслий (ҷудой), монанд мешавад.

Муқоиса шавад:

1. Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави муайянкунандаи аслий:

Он гуна касонеро, ки ҳаққи ятимони худро хӯрдаанд, ҳукумат ҷазо ҳам медиҳад (С.А.)

2. Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави муайянкунандаи монандӣ-ташбеҳӣ:

Ту бошӣ, мисли он касоне, ки кулакро аз плакатҳо кофта мегиранд, ба салла, ҷома, риш, бурут ва шиками як кас нигоҳ карда, ба кулакии ӯ ҳукм мекуни (С.А.)

Дар ҷумлаи мураккаби тобеи якум ҷумлаи пайрав исмеро, ки ба вазифаи пуркунандаи бевоситаи пасоянддор ё нишондор омада, бо ҷонишини таркибии ишоракунандаи сифату хусусияти ашхоси ҷудо гардида ишора шудааст, муайян кардааст.

Дар ҷумлаи мураккаби тобеи дуҷумлаи пайрав ҳоли монандии сарчумларо шарҳ додааст ва мундариҷаи ҷумлаи пайрав хусусияту аломати шайъи ташбеҳкунандаро дар бар гирифтааст.

Ба ҳамин тариқ, ҷумлаи пайрави муайянкунандаи монандӣ-ташбеҳӣ шайъи эзоҳшавандаро ба ду тарз тавзеҳ медиҳад:

1. Шайъи ташбеҳшавандаву ташбеҳкунанда, воситаҳои ташбеҳ (адоти ташбеҳ) дар таркиби сарчумла омада, ҷумлаи пайрави муайянкунандаи монандӣ-ташбеҳӣ ҳамон мундариҷаеро, ки сабаби ташбеҳ мешавад, ифода мекунад, яъне вачҳи ташбеҳро мефаҳмонад, ҷунончи: Бандҷаҳои пахтаҳо монанди кабутарони сафед, ки ба чанголи шаҳбозҳо гирифта омада бошанд, ба тезӣ чида мешуданд. (С.А.)

Ҳолатҳои низ дида мешавад, ки воситаи ташбеҳ ва шайъи ташбеҳкунанда дар таркиби сарчумла омада, шайъи ташбеҳшаванда ифода намегардад, аммо тасаввур карда мешавад, мисол: Ҷун милли кутбнамое, ки ба ҷониби кутб равад, ба тарафи Исоиддин маҳдум гашта ҷашмонаш ба дасти вай дӯхта шуд. (С.А.)

2. Шайъи ташбеҳшаванда дар таркиби сарчумла ба вазифаи ягон аъзои он омада, воситаи ташбеҳ ва ташбеҳкунанда дар таркиби ҷумлаи пайрави муайянкунанда меояд. Дар ин ҳолат ҷумлаи пайрави муайянкунанда аъзои ҷудогонаи сарчумларо эзоҳ медиҳад. Ва дар таркиби ҷумлаи пайрави муайянкунанда ифодаи ҳоли монандӣ ҳатмист:

а) Мубтадои сарчумларо шарҳ медиҳад: Пас аз имом як кас, ки рангаш монанди мурда паридагӣ буд, ба котиб ариза дод (С.А.)

б) Пуркунандаи сарчумларо шарҳ медиҳад: Ангуштҷоеро, ки монанди ангуштҳои зочагон борик буд, фишурда истода: шумо ҳам чинак баромада, ба ин ангуштони нозук озор расонед - дия, -афсус гуфт (С.А.)

в) Ҳоли макони сарчумларо эзоҳ медиҳад: Дар доманаҳои ҳомаҳои рег, ки монанди дараҳои кӯхистон ба назар менамуд, хонаҳои сиёҳ, ҷодирҳо ва қапаҳо барпо карда буданд. (С.А.)

г) Муайянкунандаи сарчумларо шарҳ медиҳад: Аз мӯрии бисёртарини хонаҳои қишлоқ, ки мисли қуттиҳои занбури асал дар кабудии васеъ паҳн шуда буданд, дудҳои ғавси сиёҳу сафед баромада паҳн мешуданд. (Р.Ҳ.)

Хулоса, ин хели ҷумлаи пайрав аз ҷиҳати сохт - ифодаи калимаҳои ҳамнисбат, хусусан, морфемаи - е, калимаҳои тобеъкунандаи ҷонишинӣ, пайвандаки тобеъкунандаи “ки” ва мундариҷаи ҷумлаи пайрав ба қатори ҷумлаи пайрави муайянкунанда дохил гардид, бо роҳи монанду муқоисакунӣ сифату аломат, хислату хусусияти шайъи эзоҳталаби сарҷумларо кушода медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Оид ба вазъияти забоншиносии тоҷик// Шарқи сурх, 1952, №6.-с.3-8
2. Ализода С. Сарфу наҳви тоҷикӣ.-Душанбе, 2006-79с.
3. Атобуллоев С. Ҷумлаҳои пайрави мубтадо ва хабар дар забони адабии тоҷик - Душанбе, 1975.-215с.
4. Беленитский А.М., Ҳочизода Б. Наҳви забони тоҷикӣ. Барои синфҳои VI ва VII мактабҳои миёна.-Сталинобод-Самарқанд, 1936-140с.
5. Бузургзода Л. Синтаксиси мухтасари забони тоҷик. Дар кит: Дурахши ахтари сузон. Ҷ.11.-Душанбе, 2013. С. 255-337.
6. Буслаев Ф.И. Опыт исторической грамматики русского языка.- Спб, 1858.
7. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.3-Душанбе, 1989.-221с.
8. Гаффоров Р. Сухансанҷ ва суханвар.-Душанбе, 1999.-99с.
9. Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик. –Душанбе, 2017.-320с.
10. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Барои студентони факултетҳои филологии мактабҳои олий. - Душанбе, 1970. - 267 с.
11. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Қисми 2. Китоби дарсӣ барои студентони факултетҳои филологии мактабҳои олий. - Душанбе, 1984. - 325 с.
12. Зикриёев Ф. Ҷумлаҳои пайрави тарзи амал ва монандӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик.-Душанбе, 1977.-127с.
13. Камолиддинов Б. Масъалаҳои баҳсноки наҳви забони тоҷикӣ.- Душанбе, 2003.-132с.
14. Маъсумӣ Н. Нишондодҳои методӣ ва супоришҳо аз забони модарӣ. Қисми 11. Барои синфҳои III- IV омӯзишгоҳҳои педагогии ғойбона.-Сталинобод, 1949.-93с.
15. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик.-Душанбе, 2011.-385с.
16. Мирзоев А., Ниёзӣ Ш., Гафуров М., Грамматикаи забони тоҷикӣ. Ҷ.11 Синтаксис . Барои мактабҳои ҳафтсола ва миёна. - Сталинобод, 1942.-96с.
17. Ниёзмухаммадов Б. Очеркҳо оид ба баъзе масъалаҳои забони адабии ҳозираи тоҷик.-Сталинобод, 1960.
18. Ниёзмухаммадов Б., Рустамов Ш., Баъзе масъалаҳои синтаксиси забони ҳозираи тоҷик.-Душанбе, 1968.
19. Рустамов Ш., Таълими ҷумлаи мураккаби тобеъ.-Маориф ва маданият, 12.01.1974.
20. Тоҷиев Д. Ҷумлаи пайрави ҳоли монандӣ.-Мақтаби советӣ, №8, с. 25-29.
21. Ходжаев, Д. Сложноподчиненные предложения с придаточными определительными в современном таджикском литературном языке. Автореф. дисс... канд. фил. наук [Текст] / Д. Ходжаев. - Душанбе, 1980. -19 с.
22. Хочаев Д. Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави муайянкунанда дар забони адабии ҳозираи тоҷик.- Душанбе, 2021.-141с.
23. Хусейнов Х. Забон ва услуби “Одина”и устод Айнӣ.- Душанбе, 1973.

САҲМИ НОСИРҶОН МАЪСУМӢ ДАР РУШДИ АФКОРИ ЗАБОНШИНОСИИ НАВИНИ ТОҶИКӢ ДАР СОЛҲОИ 40 70 -УМИ АСРИ XX

Носирҷон Маъсумӣ ҳамчун забоншиносии нуктасанҷу бориқназар дар боби таърихи забон, услубшиносӣ, луғат ва сарфу наҳв мақолаву дастур ва рисолаҳои алоҳида таълиф намуда, дар рушди афкори забоншиносии навини тоҷикӣ дар солҳои 40 - 70 - уми асри XX саҳми муҳим гузоштааст.

Оид ба фаъолияти забоншиносии ин донишманди фозил шогирди ӯ профессори зиндаёд Р.Гаффоров рисолае бо номи “Сухансанҷ ва суханвар” ҳанӯз соли 1999 ба таъб расондааст ва дар рисола самтҳои асосии фаъолияти забоншиносии мавсуф ботафсил шарҳу эзоҳ ёфтааст. Дар ин

мақола мо кушиш менамоям, ки назару биниши ин донишмандро роҷеъ ба яке аз мавзӯҳои камтаҳқиқшудаи наҳви забони тоҷикӣ дар солҳои 40 - 70 - уми асри XX, яъне ҷумлаи мураккаби тобеъ, баррасӣ кунем.

Асари якуми Н.Маъсумӣ “Нишондодҳои методӣ ва супоришҳо аз забони модарӣ” (Минбаъ дар шакли кутӯҳ “Нишондодҳо”... оварда мешавад Д.Х.) асар ё дастури таълимиест, ки асосан мавзӯҳои наҳви забони тоҷикиро дар бар мегирад. Дастур аз 93 саҳифа иборат буда, 70 саҳифаи он ба наҳви ҷумлаи сода ва 24 саҳифа ба наҳви ҷумлаи мураккаб бахшида шудааст. Ва аз 24 саҳифаи ба наҳви ҷумлаи мураккаб танҳо 3 саҳифа ба ҷумлаи мураккаби пайваст таълуқ дорад.

Воқеан ҳам муҳаққиқи наҳвиносо Н.Маъсумӣ тавонистааст, ки дар таърихи забоншиносии навини тоҷик оид ба ҷумлаи мураккаби тобеъ фикру андешаҳои мустақилона бо далелҳои шайъӣ баён намояд. Профессор Ш.Рустамов дуруст таъкид кардааст, ки “... бисёр қасон дар муайян намудани ҷумлаҳои пайрав иштибоҳ мекунам”, ки ин мавзӯро Н.Маъсумӣ то андозае тавзеҳ дода, равшан намудааст.

Қалидвожаҳо: афкор, сарф, наҳв, таърих, аввалин, таълиф, ҷумла, тобеъ, забоншинос, аҳаммият, илм, шаклгирӣ, рушд, қоида, арзиш.

ВКЛАД НОСИРДЖОНА МАСУМИ В РАЗВИТИЕ НОВОЙ ТАДЖИКСКОЙ ЛИНГВИСТИКИ В 1940 – 1970 ГОДЫ XX ВЕКА

Носирдҷон Масуми, будучи скрупулезным и проницательным лингвистом, написал статьи, пособия и отдельные трактаты по истории языка, стилистике, лексике и грамматике, внеся важный вклад в развитие современной таджикской лингвистической мысли в 1940-1970-х годах.

Что касается лингвистической деятельности этого выдающегося ученого, то его ученик, покойный профессор Р. Гаффоров, опубликовал в 1999 году трактат под названием «Речь и речь», в котором подробно изложены основные направления лингвистической деятельности ученого. В данной статье мы попытаемся рассмотреть взгляды этого ученого на одну из наименее изученных тем таджикской грамматики 1940-1970-х годов, а именно, на сложное придаточное предложение.

Первая работа Н. Масуми «Методические указания и задания на родном языке» (источник в сокращенной форме «Указания»... Д.Х.) представляет собой труд или учебное пособие, в основном посвященное таджикской грамматике. Пособие состоит из 93 страниц, 70 из которых посвящены грамматике простых предложений и 24 страницы — грамматике сложных предложений. При этом из 24 страниц, посвященных грамматике сложных предложений, только 3 страницы относятся к сложносоставным предложениям.

Действительно, грамматик Н. Масуми смог выразить самостоятельные мысли и идеи, опираясь на объективные данные из истории современной таджикской лингвистики, касающиеся сложного придаточного предложения. Профессор Ш. Рустамов справедливо подчеркнул, что «...многие люди допускают ошибки при определении придаточных предложений», что Н. Масуми в некоторой степени объяснил и уточнил.

Ключевые слова: мысль, использование, грамматика, история, первый, композиция, предложение, придаточное, лингвист, важность, наука, формирование, развитие, правило, значение.

NOSIRDJON MASUMI'S CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF NEW TAJIK LINGUISTICS IN THE 1940-1970 th

A meticulous and insightful linguist, Nosirjon Masumi wrote articles, manuals, and separate treatises on the history of language, stylistics, vocabulary, and grammar, making an important contribution to the development of modern Tajik linguistic thought in the 1940s-1970s.

Regarding the linguistic work of this outstanding scholar, his student, the late Professor R. Ghafforov, published a treatise in 1999 entitled "Speech and Speech," which details the main areas of

the scholar's linguistic work. In this article, we will examine this scholar's views on one of the least studied topics in Tajik grammar from the 1940s to 1970s: the complex subordinate clause.

N. Masumi's first work, "Methodological Instructions and Tasks in the Native Language" (abbreviated as "Instructions" by D.Kh.), is a work or textbook primarily devoted to Tajik grammar. The textbook consists of 93 pages, 70 of which are devoted to the grammar of simple sentences and 24 to the grammar of complex sentences. Of the 24 pages devoted to the grammar of complex sentences, only 3 pertain to complex sentences.

Indeed, the grammarian N. Masumi was able to express independent thoughts and ideas, drawing on objective data from the history of modern Tajik linguistics regarding the complex subordinate clause. Professor Sh. Rustamov rightly emphasized that "...many people make mistakes when defining subordinate clauses," which N. Masumi to some extent explained and clarified.

Keywords: *thought, usage, grammar, history, first, composition, sentence, subordinate clause, linguist, importance, science, formation, development, rule, meaning.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Вализода Ҳокимхон* – номзоди илмҳои филологӣ, унвонҷӯи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Мудири шуъбаи аттестационии илмҳои гуманитарии Комиссияи олии аттестационии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тамос: (+992) 988 57 49 49.

Сведения об авторе: *Вализода Хокимхон* – кандидат филологических наук, соискатель Таджикского национального Университета. Заведующий аттестационного отдела гуманитарных наук Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан. Тел: (+992) 988 57 49 49.

Information about the author: *Valizoda Hokimkhon* – Valizoda Khokimkhon – candidate of philological sciences, applicant at the Tajik National University. The Chairman of the Attestation department Humanitarian Science of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan. Phone: (+992) 988 57 49 49.

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ АНТРОПОЛОГИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ РУССКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ СААДИ ШЕРОЗИ «БУСТАН»

Джамирова Л.И.

Таджикский международный университет иностранных языков
имени Сотима Улугзаде

Антропологически ориентированная современная лингвистика обратилась к изучению опредмеченного в языке мировидения, системы ценностей этноса. Дискретность понятия, глубина его осмысления, представленность оценочных параметров проявляются в плотности выражающего это понятие языкового поля. Формирование смыслового/семантического поля соотносится с проблемой диалектной вариативности национального языка, отражающей вариативность субкультурную. В этой ситуации особую актуальность приобретают теоретическая проработка и практическое (лексикографическое) решение проблемы диалектной синонимии (ср. начатую работу в этом направлении Г.А. Ракова [1]), так называемой междиалектной (межъязыковой) синонимии (изосемии).

Проблема междиалектной (межъязыковой) синонимии (изосемии), ее значимости в современных семантически ориентированных исследованиях была поставлена на XIII Международном съезде славистов (Любляна, 2003) в докладе С.М. Толстой «Семантическая реконструкция и проблема синонимии в праславянской лексике»: «... нужды диалектологии, сравнительно-исторического, этимологического изучения славянской лексики ставят перед исследователями задачу разработки более строгого логического и терминологического подхода к явлениям так называемой междиалектной (межъязыковой) синонимии, лексических и семантических параллелей, моделей номинации (мотивационных моделей), поисков других регулярных межсистемных семантических отношений. Диалектные словари и атласы разного профиля и масштаба, этимологические словари и специальные лексикологические исследования славянских языков создают для этого богатую эмпирическую основу и содержат ценные частные наблюдения, ожидающие систематизации и теоретического осмысления» [2, с. 550]. В своем докладе С.М. Толстая приводит яркие примеры эвристичности учета явления семантического параллелизма при реконструкции промежуточных звеньев семантических цепочек - мотивационных моделей (например, глаголы *jigrati и *gul'ati, являющиеся для некоторых славянских ареалов типичными междиалектными синонимами и имеющие «перекрестные» основные значения, обнаруживают несколько семантических сфер, в которых они оказываются эквивалентными; слова труд и мука, семантически не соотносительные в современном употреблении, в общеславянской перспективе оказываются параллельными в нескольких показательных контекстах и т.п.).

Языковая картина мира отражает восприятие мира носителями данной культуры, но отражение мира в сознании человека и его кодировка языковыми средствами не являются механическими, а носят творческий (и поэтому в известной мере субъективный) характер. Развивающую идею В. фон Гумбольдта о создании сравнительной антропологии исследование «стереотипов» культурного сознания и реконструкция языкового сознания народа предъявляют особые требования к семантической стороне языковых знаков, их принадлежности к единому смысловому пространству (ср. мысль В. фон Гумбольдта, что предмет сравнительной антропологии - вопрос о том, как человек мыслит, чувствует, эмоционально реагирует и действует в условиях различных культур). Актуальность теоретической проработки и практического, лексикографического, решения проблемы так называемой междиалектной (межъязыковой) синонимии (изосемии) и в том, что выделение наряду с типичными семантическими моделями и их вариантами «периферийных» или нетипичных моделей требует усиления культурологической составляющей исследования, иначе говоря, выхода из сферы отношений языка и мышления в сферу отношений языка и культуры. В современном лингвистическом исследовании особое внимание уделяется изучению антропологической

лексики — слов, обозначающих человека, его качества, моральные и духовные характеристики. Сопоставительный анализ лексики разных языков позволяет выявить культурные и ценностные различия, отраженные в языке. Антропологическая лексика занимает центральное место в любой языковой системе, поскольку человек — ключевая категория культуры и познания. Сопоставительное изучение лексем, связанных с человеком, позволяет выявить особенности мировидения, закреплённые в языке. Таджикская литература, восходящая к персидской классике, представляет собой богатейший источник данных для анализа представлений о человеке в восточной культурной традиции. Одним из наиболее значимых произведений является «*Бустан*» (сад добродетелей) Саади Шерози, написанный в 1257 году [5; 6]. В этом произведении через притчи и поучительные истории раскрываются этические, философские и социально-антропологические категории. Переводы «*Бустана*» на русский язык (в частности, в версиях Н. Осипова, А. Крымского и других) создают уникальную базу для межкультурного анализа антропологической лексики. Таджикский язык, являющийся продолжением персидской литературной традиции, сохранил богатую систему выражения человеческих качеств, тесно связанную с моральными и религиозными нормами. Произведение Саади Шерози «*Бустан*» является классическим источником для изучения таких языковых единиц, так как поэт уделяет особое внимание описанию нравственных и духовных качеств человека.

Антропологическая лексика определяется как совокупность слов, обозначающих человека, его физические и моральные качества, эмоциональные состояния и социальные роли. В лингвистике выделяются несколько подходов к ее изучению: лексико-семантический, культурно-семиотический и психолингвистический.

Сопоставительный анализ языков предполагает изучение эквивалентов в другом языке, выявление совпадений и различий в значении, оценку коннотаций и культурной специфики. В таджикском языке на качество человека оказывают влияние исламская и суфийская традиции, что отражается в богатой системе слов, обозначающих моральные качества, добродетели и пороки. В русском языке, хотя существует схожая лексика, акцент смещен в сторону секулярной морали и психологической характеристики личности. Исследование базируется на принципах **когнитивной и сопоставительной лингвистики**. Под антропологической лексикой понимается совокупность слов и выражений, обозначающих:

1. телесность человека (части тела, возраст, пол, физические характеристики);
2. социальный статус (царь, раб, дервиш, мудрец);
3. морально-нравственные качества (щедрость, гордыня, милосердие);
4. эмоциональные состояния (радость, страх, сострадание).

Исходным материалом послужили оригинальный таджикско-персидский текст «*Бустан*» и его русские переводы. Для анализа отобраны фрагменты, в которых человек выступает в качестве носителя нравственных качеств и субъектом действия.

1. Сравнительно-сопоставительный анализ — сопоставление таджикских слов с русскими эквивалентами.

2. Лексико-семантический анализ — выявление значения и коннотаций слов, обозначающих человеческие качества.

3. Культурно-семантический анализ — выявление культурных различий в понимании тех или иных качеств.

1. Лексика, обозначающая нравственные качества

В «*Бустоне*» Саади большое внимание уделяет нравственным качествам человека, что отражается в таких словах таджикского языка:

Адолат — справедливость.

Фазл — добродетель, благородство.

Сабр — терпение.

Хирс — жадность, алчность.

Сравнение с русскими эквивалентами показывает, что в таджикском языке эти слова несут не только моральную, но и духовную окраску, тесно связанную с исламской этикой. Русские слова, хотя и передают значение, часто лишены религиозного оттенка и воспринимаются более

абстрактно. Например: «Адолат инсонро ба фазл мерасонад ва дилро аз хирс пок мекунад.»
Русский перевод: «Справедливость ведет человека к добродетели и очищает сердце от жадности.»

Здесь видно, что таджикские термины несут религиозно-нравственный подтекст, который в русском языке передается скорее описательно.

2. Лексика, описывающая телесность и внешность

Таджикский язык в описании внешности использует метафоры, связанные с природой и светом:

чехра — лицо (буквально: "сияние, образ");

чаши — глаз (символ восприятия истины);

даст — рука (орудие милости или наказания).

Пример: «Чашм он аст, к-аз айб пӯшад, на он к-айб бинад.»
(Истинный глаз — тот, что скрывает порок, а не тот, что его видит.)

В русском языке телесная лексика более конкретна и лишена философской нагрузки. Так, «глаз» — лишь орган зрения, тогда как в таджикском он — **символ духовного видения**.

3. Морально-нравственная антропологическая лексика

Основная идея «*Бустана*» — совершенствование человека. Центральными являются слова:

адл (справедливость),

рахм (милосердие),

шукр (благодарность),

ифтихор (гордость),

тавазуъ (смирение).

В переводах эти лексемы передаются многозначно:

тавазуъ → смирение, скромность, покорность;

рахм → жалость, милосердие, сострадание.

Русская лексика сохраняет моральную семантику, но утрачивает **религиозно-этическую коннотацию** слова. Например, *рахм* связано с понятием божественной милости (رحمت), что не полностью передаётся словом *жалость*.

4 Лексика, обозначающая эмоциональные качества

Саади также описывает эмоциональные состояния человека:

Ишк — любовь, страсть.

Ғам — печаль, скорбь.

Шодӣ — радость, веселье.

В русском языке эти слова переводятся напрямую, но эмоциональная окраска может быть мягче, чем в таджикском оригинале, где часто присутствует философский или поэтический подтекст.

Пример: «Ишк одамро ба фазилят мебарад ва ғам онро заиф мекунад.»
Русский перевод: «Любовь ведет человека к добродетели, а печаль ослабляет его»

5. Лексика, обозначающая пороки и недостатки

Антропологическая лексика также включает слова, обозначающие отрицательные качества:

Гирбоз — гневливый.

Бефазл — недобродетельный, безнравственный.

Харис — алчный, жадный.

Русские эквиваленты: «гневливый», «безнравственный», «жадный». Анализ показывает, что в таджикской традиции пороки часто описываются в контексте духовного падения, тогда как в русском языке они рассматриваются скорее в социально-моральной плоскости.

6 Культурно-семантические различия

В таджикской лексике качества человека тесно связаны с моральной и духовной культурой: многие слова имеют суфийскую или исламскую окраску, указывая на духовное совершенство или падение личности.

В русском языке аналогичные качества передаются через понятия морали и этики, часто без религиозного подтекста. Например, слово «**фазл**» в таджикском языке несет идею добродетели как духовного достижения, тогда как «добродетель» в русском языке чаще рассматривается в социально-этическом контексте.

Эти различия отражают особенности культурного восприятия человека в восточной и западной традициях.

Сравнительно-сопоставительный анализ антропологической лексики

Ниже приведена таблица, где таджикские слова из «Бустона» сопоставлены с русскими эквивалентами, указаны смысловые оттенки и культурные коннотации:

	Таджикское слово	Русский эквивалент	Смысловые оттенки	Культурно-семантический комментарий
	Адолат	Справедливость	Праведность, моральная честность	В таджикском языке — также духовное качество, тесно связано с исламской этикой; в русском языке — социальная и правовая концепция
	Фазл	Добродетель, благородство	Моральное совершенство, щедрость	Таджикское слово несет суфийский оттенок; русский эквивалент более нейтрален
	Сабр	Терпение	Выдержка, стойкость	Таджикская концепция терпения имеет духовно-моральный смысл; в русском языке — психологическая характеристика человека
	Хирс	Жадность, алчность	Негативное качество, привязанность к материальному	В таджикском языке — порок, влияющий на духовность; в русском — моральный недостаток, социальная оценка
	Ишк	Любовь, страсть	Эмоциональная привязанность, духовная любовь	В таджикском — часто имеет философский/поэтический подтекст; в русском — эмоциональное чувство
	Ғам	Печаль, скорбь	Грусть, страдание	Таджикское слово может носить духовно-философский оттенок (тест на смирение перед судьбой); русский — психологическое состояние
	Шодӣ	Радость, веселье	Эмоциональное переживание счастья	В таджикском языке часто связано с внутренним духовным состоянием, в русском — внешнее эмоциональное состояние
	Гирбоз	Гневный	Склонность к злости	

Сопоставительный анализ антропологической лексики русского и таджикского языков на материале произведения Саади Шерози «Бустан» позволяет сделать следующие выводы:

1. Таджикская лексика, обозначающая человеческие качества, имеет ярко выраженную морально-духовную окраску, тесно связанную с исламской культурой.

2.

Русские эквиваленты передают значение слов, но зачастую теряется религиозно-философский подтекст, что отражает культурные различия в понимании человеческих качеств.

3. Анализ выявляет ценностные и семантические различия, что важно для переводческой деятельности и межкультурной коммуникации.

Таким образом, сопоставление языков позволяет не только глубже понять специфику выражения качеств человека, но и увидеть, как культурные и религиозные традиции формируют языковую систему.

Рецензент: Хасанзода Ш.Р., к.ф.н., доцент

Список литературы

1. Бабаева, Е.Э. О проекте «Исторического словаря современного русского языка» [Текст] / Е.Э. Бабаева, А.Ф. Журавлев, И.И. Макеева // *Вопр. языкознания*. - 1997. - № 2. - С. 34-46.
2. Джамирова, Л.И. Структурно-семантический анализ возрастной лексики в таджикском языке в сопоставлении с русским языком [Текст] / Л.И. Джамирова. – Душанбе, 2016. – 186 с.
3. Зализняк, А. А. Семантическая деривация в синхронии и диахронии: проект «Каталога семантических переходов» [Текст] // *Вопр. языкознания*. - 2001. - № 2. -С. 13-25.
4. Раков, Г.А. Диалектная лексическая синонимия и проблемы идеографии [Текст]/ под ред. О.И. Блиновой. - Томск, 1988. - 271 с.
5. Саади Шерози. *Бустан*. Душанбе: Ирфон, 1989.
6. Саади Шерози. *Бустан*. Пер. с персидского. М.: Художественная литература, 1983.
7. Саидов Х. Женщина в традиционном обществе Средней Азии. — Ташкент: Фан, 1990.
8. Шмелёв, А. Д. Языковая картина мира и проблемы семантики. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 288 с.
9. Толстая С.М. Семантическая реконструкция и проблема синонимии в пра-славянской лексике // *Славянское языкознание*. - М., 2003. - С. 549-563.
10. Трубаев О.Н. «Молчать» и «таять»: О необходимости семасиологического словаря нового типа // *Труды по этимологии: Слово. История. Культура*. - Т. 1. - М., 2004. - С. 311-318.

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ АНТРОПОЛОГИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ РУССКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ СААДИ ШЕРОЗИ «БУСТАН»

Статья посвящена сопоставительному анализу антропологической лексики русского и таджикского языков на материале произведения персидского поэта Саади Шерози «Бустан». Основное внимание уделено лексике, описывающей качества человека, включая нравственные, эмоциональные и моральные характеристики. Проведен сравнительно-сопоставительный анализ таджикских и русских эквивалентов, выявлены культурно-семантические различия. Результаты исследования позволяют глубже понять специфику выражения человеческих качеств в разных языковых и культурных традициях и имеют практическое значение для переводческой деятельности и межкультурной коммуникации. Целью работы является выявление универсальных и национально-специфических особенностей лексических средств, обозначающих человека, его социальный статус, внутренние качества, эмоционально-нравственные характеристики и телесные признаки. На основе анализа оригинального текста «Бустана» и его русских переводов определяются типы концептуализации человека в двух языковых картинах мира.

Ключевые слова: антропологическая лексика, человеческие качества, культурно-семантические качества, лингвистическое исследование, таджикский язык, сопоставительная лингвистика, «Бустан», лексико-семантический анализ.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ЛЕКСИКАИ АНТРОПОЛОГИИ ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА ТОҶИӢ ДАР АСОСИ АСАРИ САӢДИ ШЕРОЗӢ «БӢСТОН»

Мақола ба таҳлили муқоисавии лексикаи антропологии забонҳои русӣ ва тоҷикӣ дар асоси асари шоири форсизабон Саъдии Шерозӣ «Бӯстон» бахшида шудааст. Таваҷҷуҳи асосӣ ба лексикае равана гардидааст, ки хислатҳои инсонро тавсиф мекунад, аз ҷумла хусусиятҳои

ахлоқӣ, эҳсосӣ ва маънавӣ. Таҳлили муқоисавӣ-тақобулии эквивалентҳои тоҷикӣ ва русӣ анҷом дода шуда, фарқиятҳои фарҳангӣ-семантикӣ муайян гардидаанд. Натиҷаҳои таҳқиқот имконият медиҳанд, ки хусусияти ифодаи сифатҳои инсон дар анъанаҳои гуногуни забонӣ ва фарҳангӣ амиқтар дарк карда шавад ва аҳамияти амалӣ барои фаъолияти тарҷумонӣ ва муоширати байнифарҳангӣ доранд.

Ҳадафи таҳқиқот муайян намудани хусусиятҳои умумӣ ва миллӣ-вижаи воситаҳои лексикӣ мебошад, ки инсон, мавқеи иҷтимоии ӯ, сифатҳои дохилӣ, хусусиятҳои эҳсосӣ-ахлоқӣ ва нишонаҳои ҷисмониро ифода мекунанд. Дар асоси таҳлили матни аслии «Бӯстон» ва тарҷумаҳои русии он намудҳои концептуализатсияи инсон дар ду тасвири забонии ҷаҳон муайян карда мешаванд.

Калидвожаҳо: лексикаи антропологи, сифатҳои инсонӣ, хусусиятҳои фарҳангӣ-семантикӣ, таҳқиқоти забонишиносӣ, забони тоҷикӣ, лингвистикаи муқоисавӣ, «Бӯстон», таҳлили лексикӣ-семантикӣ.

COMPARATIVE ANALYSIS OF ANTHROPOLOGICAL LEXICON IN THE RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES BASED ON SAADI SHIRAZI'S "BUSTAN"

This article presents a comparative analysis of the anthropological vocabulary of the Russian and Tajik languages, using the work "Bustan" by the Persian poet Saadi Sherozi as a source. The focus is on vocabulary describing human qualities, including moral, emotional, and ethical characteristics. A comparative analysis of Tajik and Russian equivalents is conducted, revealing cultural and semantic differences. The results of the study provide a deeper understanding of the specific expression of human qualities in different linguistic and cultural traditions and have practical implications for translation and intercultural communication. The aim of the study is to identify universal and nationally specific features of lexical means denoting a person, their social status, inner qualities, emotional and moral characteristics, and physical attributes. Based on an analysis of the original text of "Bustan" and its Russian translations, the author identifies types of conceptualization of the human being in two linguistic worldviews.

Keywords: anthropological vocabulary, human qualities, cultural-semantic qualities, linguistic research, Tajik language, comparative linguistics, "Bustan", lexical-semantic analysis.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Джамирова Леммара Иосифовна*, ДБЗХТ ба номи С.Улугзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забон ва адабиёти рус. Нишони: 734019, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: +992901100684

Сведения об авторе: *Джамирова Леммара Иосифовна*, ТМУИЯ имени С.Улугзаде, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой методики преподавания русского языка и литературы. Адрес: 734019, Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: :+992901100684

About the author: *Lemmara Iosifovna Dzhamirova*, Tajik State University of Languages named after S. Ulugzade, Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor, Head of the Department of Methods of Teaching Russian Language and Literature. Address: 17/6 Muhammadiyeva Street, Dushanbe 734019, Tajikistan. Tel.: +992 901100684

ТАҲҚИҚИ ЛИНГВИСТИИ ДАРАЧАҲОИ СИФАТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ОЛМОНӢ

*Исоқова Сабрина Алиевна**Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ*

Дар хусуси таҳлил ва баррасӣ намудани паҳлуҳои гуногуни илми забоншиносии тоҷик дар солҳои охир яке аз муҳимтарин масъалаҳои баррасишавандаи симити типологияи муқоисавии забонҳои мухталиф ба муваффақиятҳои калони илмӣ типологию-муқоисавӣ ноил гардидааст. Барои равшани намудани ҷозибанокии пурқувватар ва пуртасвир баён кардани матлаб дар забонҳои муқоисашаванда лозим мебошад, ки барои мо пажӯҳишгарон имконияти васеътар дар таҳлилу баррасӣ намудани самтҳои илмӣ ба таври услубӣ ва лексикӣ бояд забонҳои хориҷиро хуб дониста бошем. Аз ҳамин сабаб, оид ба масъалаи сифат, ҳелҳои сифат, дараҷаи муқоисавӣ таҳлил намудан дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ зарур мешуморем.

Аз ҳамин ҷиҳат, забоншиносии муқоисавӣ низ ба мисли илмҳои дигар дорои хусусияти методҳои таҳқиқоти илмӣ худро дорад, ки дар ин методҳои назариявӣ, амалӣ, таърихӣ, типологӣ, киёсӣ, тасвирӣ, муқоисавӣ, таҷрибавӣ, оморӣ (статистикӣ) таърихию-муқоисавӣ ва ғайра, ки яке масъалаҳои муҳим дар рушди илми забоншиносӣ, ҳосатан дар забонҳои муқоисашаванда мебошад.

Дар натиҷаи марҳилаи рушди таҳқиқот мо дар ин мақола ҷиҳати ҳаматарафа баррасӣ ва ба пажӯҳиш қарор додани хусусиятҳои лексикӣ, грамматикӣ, сохторӣ ва маъноии дараҷаҳои сифат дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ равона намудем, ки ҳангоми пажӯҳиши илмӣ барои мо шароити мусоид фароҳам овард, ки дар самти мубрами таҳқиқот дар ин мақола ба таҳлили функционалӣ, сохторӣ ва маъноии дараҷаҳои сифат ҳангоми истифодабарии онҳо дар забонҳои муқоисашаванда аҳамияти аввалиндараҷа дода, сохт ва мавқеи корбурди дараҷаҳои сифатро дар забонҳои гуногунсохт дар асоси сарчашмаҳои тоҷикӣ ва олмонӣ аз рӯи нуктаи назариявӣ ва амалӣ пажӯҳиши илмӣ намоем.

Вобаста ба мавқеи падидаи назарияи сарчашмаҳои анҷомёфта дар нукоти таҳқиқоти лингвистии мо барои муайян намудани хусусиятҳои сохтории дараҷаҳои сифат дар забонҳои гуногунсохтор хусусан дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ равона гардида, масъалаи сарчашмаҳои дар рафти таҳқиқоти омӯзишӣ ва баррасии марбут ба забоншиносони ватанӣ ва хориҷӣ аз қабili Н.А. Артемова, Н.Г. Ачкасова, Андреев Н.Д., Чамшедов П., Н. Маъсумӣ, Рустамов Ш. ва дигар сарчашмаҳо рӯ овардем, ки заминаи назарияи таҳқиқотии мо ҳангоми пажӯҳиши илмӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

Зимни пойгаҳ дар заминаи таҳқиқот ва муайян намудани мавқеи дараҷаҳои сифат дар асоси сарчашмаҳои таҳқиқёфтаи забоншиносон вобаста ба дузабон будани самтҳои паҳлуҳои муҳими мухталиф ҳангоми таҳқиқот дар рушди забонҳои муқоисавӣ хеле густурда ва басо муҳим мебошанд. Қайд кардан ба маврид ҳаст, ки доир ба корбурди дараҷаҳои сифат ва падидаи омӯзиши дараҷаҳои сифат ба масоили таҳқиқоти марбут ба сохти онҳо ҳануз дар асри XIX оғоз ёфта, таҳқиқотҳои зиёде аз ҷониби муҳаққиқони забоншиносони ватаниву хориҷӣ анҷом ёфта буд. Аз он ҷумла: .Г. Ивлева, М.В. Раевский, А.В. Дядичева, Ю.Д. Апресян, Н.А. Артемова, Н.Г. Ачкасова, Н.Д. Андреев, А.В. Дядичева, М.А. Кручинина, Д.А. Паремская, Б. Камолиддинов, Н.Маъсумӣ, Б. Ниёзмӯҳаммадов, Г. Камянова, Ш. Рустамов, П. Чамшедов ва дигаронро дохил намудан мумкин аст.

Забоншиноси рус И.П. Сусов қайд менамояд, ки “.....хусусияти дараҷаҳои сифат ва мавқеи корбурди онҳо дар забонҳои муқоисавӣ дар асоси сохти тасвирии грамматикӣ ва лексикӣ-грамматикӣ падидаи омада, ҳангоми муайян намудани хусусияти онҳо бо сохти сохторӣ ва маъноӣ аз ҳамдигар дар ду забони муқоисашаванда тафовут дошта, яке аз ҳамдигар бо вичағиҳои фарқунандаи дараҷаҳои сифат дар ҳангоми истифода гардидан дар ҷумлаҳо вобаста ба корбурди онҳо бо бандакҳо ва пасвандҳои суффиксоз истифода намуд” [15, с.115].

Мавқеи корбурди Б. Ниёзмухаммадов дар хусуси корбурди сохторию-маъноии дараҷаҳои сифат дар забонҳои муқоисашаванда ба инобат гирифта, бандаки изофии **-тар**, ба таври дигар пасванди **-тар** ва ё пасоянди «**-тарин**» **дар забони тоҷикӣ** қабул гардида, шакли яке аз дигаре бо хусусияти маъноии худ васеъ истифода мегардад. Дар забони олмонӣ низ корбурди дараҷаҳои сифат хос низ аст. Чун ки хусусияти истифодабарии дараҷаҳои сифат дар забони олмонӣ хеле густурда буда, **ҳар кадоме аз онҳо дар риштаи пажӯҳишӣ функсияи сохторю-маъноии худро доранд** [12, с.176-182].

Парвона Ҷамшедов ба он назар аст, ки «*Сифат ҳиссаи мустақили нутқ буда, аломат, хосият ва ҷиғунагии ашёро ва ё ба онҳо аз ягон ҷиҳат алоқамандиро ифода мекунад. Сифат бо исм алоқаи ҷудонашаванда дошта, ҳуди ашёи грамматикиро не, балки хосият, вазъият нисбат ба ҳолату ҷиғунагии ашёро дар бар мегирад*» [16, с.85].

Дар ин самт, қайд кардан ба маврид аст, ки категорияи ҷамъбандӣ барои баррасӣ намудани ҳиссаҳои мустақили нутқ сифат аз ҷиҳати маъно ва хусусияти аломатии исро мефаҳмонад. Аз ҷиҳати хусусияти аломат он ба саволҳои **чӣ гуна?**, **чӣ хел?** ҷавоб мешавад. Дар самти типологияи муқоисавии забонҳои гуногуни хориҷӣ дар аз ҷумла аз забони тоҷикӣ ба забони олмонӣ дар ҳар масъалагузори байнизабонӣ аз тарафи олимони тоҷик корҳои зиёде дар ин маврид таҳқиқ ва дифоъ гардиданд.

Профессор Парвонахон Ҷамшедов дар «Очеркҳо оид ба типологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ» [16, с. 52] - и худ корбурди дараҷаи сифатро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муқоиса намуда, чунин баён кардааст: «Дар ҳарду забонҳо мавқеи корбурди хусусиятҳои лексикӣ- грамматикӣ сифат яке аз унсурҳои аломати ашё мебошад. Маҳз дар ҳамин корбаст метавон таҳқиқи лингвистии дараҷаҳои сифатро ба чунин категория ҷудо намуд;

1. Яке аз масъалаҳои муҳими забоншиносӣ, ин натиҷагирӣ намудани сифат вобаста ба маъноии аломат ва хусусияти сифат дар ашё ифода гардида, ба саволҳои **чӣ гуна?**, **чӣ хел?** ҷавоб мешавад.

2. Агар дар масъалаи сифат нигарем, он хос набуда, бинобар ин масъалаи исми хос чӣ дар шакли ҷамъ ва чӣ дар шакли танҳо ба вуҷуд ояд, аммо мавқеи сифат вобаста ба ҳолат дар шумораи танҳо мондан мегирад. масалан; **манзараи зебо-schöne Aussicht, манзараҳои зебо-schöne Aussichten, абри сафед-weiße Wolke, абрҳои сафед-weiße Wolken ва ғайра.**

3. Нақши сифат дар ҳар ду забон аз рӯи сохти мавҷудияташон ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: сифатҳои аслӣ ва сифатҳои нисбӣ. Аз рӯи гурӯҳи якум сохти морфологӣ сифатҳо се дараҷа: *Der positive Grad* - **дараҷаи оддӣ**, *Der komparativ Grad* - **муқоисавӣ (қиёсӣ) ва Der superlativ Grad** - **дараҷаи олии доранд** [3, с. 42-48].

Хусусияти сифати аслӣ дао он аст, ки он ба аломат ва хосияти ҷиғунагии ашёро дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ифода менамояд. Дар баррасии сифатҳои аслӣ мувофиқи маънои луғавии худ вобаста ба сохти морфологии онҳо ба амсоли *ранг-Farbe, бӯй-Geruch, маза-Geschmack, вазн-Gewicht, хусусият-Eigenschaften, ҳарорат-Temperatur, устуворӣ- Stabilität* ва дигар мафҳумҳои ашёро ифода менамоянд: *Сурх-rot, сафед-weiß, сиёҳ-schwarz, зард-gelb, кабуд-blau, ширин-süß, талх-bitter, бамаза-lecker, ҳушбӯй-duftend, бадбӯй-übelriechend, калон-groß, хурд- klein, баланд-hoch, кӯтоҳ-kurz, майда-klein, вазнин-schwer, сабук-leicht, ғафс-dick, тунук-dünn, бориқ-schmal, васеъ- breit, гарм-warm, хунук- kalt, салкин- kühl, мустаҳкам-fest, сахт-hart, мулоим-weich, суст-schwach* ва ғайра дохил мегарданд. Бинобар ин, бештари сифатҳои аслӣ дар сохти морфологии худ аз рӯи баромад ва пайдоиши худ бо калимаҳои решагии аслӣ пайваست буда, ба давраи қадимтарини забон мансубанд: *хуб-gut, бад-schlecht, сурх-rot, сафед- weiß, нав-neu, қухна-alt, калон-groß, хурд-klein, майда-winzig, нир-alt, ҷавон-jung, рост-gerade* ва ғ.

Дар натиҷаи муқоиса намудан бо сифатҳои нисбӣ чунин хусусиятҳои лексикӣ ва грамматикӣ сифатҳои аслиро қайд кардан лозим аст:

1) Сифатҳои аслӣ бо хусусияти морфологии дараҷаи қиёсӣ истифода мегарданд: чунон чӣ; *хуб-gut, хубтар-besser, хубтарин-am besten, калон-groß –калонтар-größer ва калонтарин-am größten.*

а) Чиҳати истифода гардидани сифат бо зарфу микдор то андозае дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ серистеъмоланд: *Бисёр хуб-Sehr gut, хеле калон-sehr groß, нияят васеъ-extrem breit, бениҳоят дури-xtrem weit ва ғайра.*

2) Ҳолати мавҷудияти дараҷаи камӣ, зиёдӣ ва хурдию навозиш: *сурхча-Röteln, кабудча-Blaubeere, сурхтоб-rötlich, кабудтоб-bläulich, сурхина-Rothaarige, зардина-Gelb, сафед-weiß-weiß, сиёҳ-schwarzäugigs, калонакак-der Große, хушрӯякак-heiter, зебо як-Schön.*

3) Аксарияти сифатҳои асли калимаҳои антонимӣ доранд: *хуб-бад gut-schlecht, калон-хурд-groß-klein, талх-ширин-bitter-süß, дароз-қутоқ lang-kurz, равшан-торик-hell-dunkel ...*

4) Вобаста ба истифодагардидани сифатҳои асли бо ёрии пасванди –и (-ги) исмҳои абстракт сохта мешаванд: *бад-бадӣ schlecht-teuflisch, сахт-сахтӣ hart-Härte, сафед-сафедӣ weiß-Weiße, нек-некӣ gut-Güte, моза-мозагӣ sauber-Sauberkeit.*

Бояд гуфт, ки ҳар як сифати асли дорои ҳамаи ин хусусияту аломатҳо мебошанд, ки мавҷудияти ин хусусиятҳо имконият медиҳад, ки сифатҳои аслиро аз нисбӣ фарқ намоем. Дар ин натиҷа маълум мегардад, ки сифатҳои нисбӣ ба ҳеҷ кадоми ин хусусиятҳо соҳиб нестанд. Агар дар хусуси сифатҳои нисбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ таҳқиқ намоем, он чигунагии аломатро аз чиҳати нисбат доштан ба предметҳои дигар ва ҳодисаҳо нишон медиҳанд. Чунончи:

1) Таҳқиқи лингвистии истифодаи сифатҳои нисбӣ **нисбат ба одамон**: *меҳри падарӣ-väterliche Liebe, дустии бародарона-brüderliche Freundschaft, чинтаи донишҷӯ-Studentenausweis, забони модарӣ-Muttersprache.*

2) Таҳқиқи лингвистии истифодаи сифатҳои нисбӣ **нисбат ба предметҳо**: дарвозаи чубин-Holztor, ҳайвони хонагӣ-Haustier, кундуки оҳанин-Eisenbrücke, ҳамёни чармин-Lederbrieftasche;

3) Таҳқиқи лингвистии истифодаи сифатҳои нисбӣ **нисбат ба мафҳумҳои абстракт**: меҳнати фикрӣ-geistige Arbeit, кори илмӣ-wissenschaftliche Arbeit, отряди ихтиёрӣ-Freiwilligeneinheit;

4) Таҳқиқи лингвистии истифодаи сифатҳои нисбӣ **нисбат ба макон**: биноҳои европӣ-Europäische Gebäude, куртаи тоҷикӣ-Tadschikisches Hemd, одами инҷой-Person vor Ort, моқии нашмин-Wollmütze;

5) Таҳқиқи лингвистии истифодаи сифатҳои нисбӣ **нисбат ба замон**: ҳодисаи имрӯза-Heutige Veranstaltung, шӯбаи шабона-Nachtabteilung;

6) Таҳқиқи лингвистии истифодаи сифатҳои нисбӣ **нисбат ба амал**: курси таёрӣ-Vorbereitungskurs, бозии шикорӣ-Jagdspiel, қобилияти харидорӣ-Kaufkraft, қобилияти шунавоӣ-Hörvermögen [1, с. 33].

Дар хусуси таҳқиқи морфологӣ сифатҳои нисбӣ аз сифатҳои асли ҳангоми муайян намудан ба он фарқ мекунанд, ки онҳо сохти дараҷаи қиёсӣ ва антонимӣ надоранд, инчунин ба мафҳуми камӣ зиёдӣ ва хурдию навозишро ифода намекунад. Дар ин самт сифатҳои нисбӣ дар доираи шакли сохта ва пайваста зохир мегарданд, ки сифатҳои асли бошанд, аз шакли калимаҳои решагӣ иборатанд, вале дар баъзан ҳолат бар хилофи қоидаи қатъии сифатҳои нисбӣ бо таъсири сифатҳои асли бо суффиксҳои қиёсӣ баррасӣ шуда, сохти худро бо хусусияти маъноӣ суффиксҳо қабул карда, мавқеи корбурди модулияти дараҷаҳои мешаванд, ки ин ҳолат характери умумӣ надошта, ҳамчунин ҳодисаи табиӣ ҷудогонаи истисноӣ қайд карда мешавад: *шармгин-schüchtern – шармгинтар-schüchterner, ғамгин-traurig ғамгинтар-trauriger* [5, с. 86].

Дар сохти функционалию-морфологӣ сифатҳои нисбӣ дар суръати ба маъноии сифати асли омаданашон ба хусусиятҳои таҳқиқшавандаи сифати асли дар забонҳои муқоисавӣ асоснок мегарданд. Масалан, *калидҳои оҳанин-Eisenschlüssel, пулодин-Stahl, заррин-Gold, сангин-schwer*, аз як тараф, аз кадом материал сохта шудани предметро фаҳмонда, сифати нисбӣ мешаванд (*дарвозаи оҳанин-Eisentor, овезаҳои заррин-Goldanhänger, девори сангин-Steinmauer, меҳи чубин-Holznagel*), аз тарафи дигар, аз сабаби ба ҷи гуна аломат доро будани предметҳо ва шахсҳо ифода намудан ба сифати асли

мегузарад (Бозуи оҳанин- *Eiserner Arm*, иродаи пулодин- *stählerner Wille*, интизоми оҳанин- *eiserne Disziplin*).

Қойдаи сохти категорияи истифодабарии дараҷаҳои сифат дар забони олмонӣ ба табиати морфологии ҳиссаҳои мустақили нутқ вобастгии калон дорад, ки ҳар кадоми онҳо категория ва шаклҳои хоси худро доранд. Масалан, сифат аломату хосияти предметро мефаҳмонад ва ба исм бештар бо бандаки изофӣ тобеъ мешавад, он ба саволи *WELCHE*-кадом алоқаманд дошта, хусусияти тасрифи он аз рӯи сахт ва вазифаҳо дар ҷинсҳо вобаста ба маъноии сифат ба таври зайл тасриф карда мешавад. “Ҳолати истифодабарии сифат вобаста ба ҷинсияти исмҳо; (*WELCHE*-дар ҷинси занона, *WELCHER*-дар ҷинси мардона, *WELCHES*-ҷинси миёна)” ва ё *WIE*-чи хел ҷавоб мешавад, амалӣ мегардад. Дар натиҷаи тақиқоти илмӣ дар забонҳои олмонӣ ва тоҷикӣ раванди дараҷаи сифат дар қисми дигари сохти ҷумласозӣ яке аз аъзоҳои ҷумла ба сифати аъзои умумӣ воқеъ гардида, дар инкишоф додани ҳамаи ҳиссаҳои ҷумлаи мураккаб пайваست ва мансубият дорад, ки дар натиҷаи ҷанбаҳои асосии раванди таҳқиқоти мо метавонем дар ин ҷумла мушаххас намоем. Масалан; *Аввалҳои моҳи январӣ соли 1921 ҳаво дар ғояти сардӣ буд, барф меборид, сар то сари дару бони Қариширо тӯдаҳои барф фаро гирифта, вайро ба шакли як кӯҳи барфин оварда буданд- Anfang Januar 1921 war das Wetter extrem kalt, es schneite und Karshi war von Kopf bis Fuß mit Schnee bedeckt und das Dach war mit Schnee bedeckt und verwandelte sich in einen Schneeberg.*

Ҳангоми истифода бурдани дараҷаҳои сифат ду забонҳои муқоисашаванда вобаста ба мафҳуми муайянкунии вазифаҳояшон дар сохтори ҷумласозӣ ва маъноӣ аз ҳамдигар тафовут доранд, ки яке аз вижагиҳои фарқунанда дар он аст, ки дараҷаҳои сифат дар забони тоҷикӣ ҳангоми дар ҷумлаҳо истифода бурдан метавонанд, бо бандҳои сохти дараҷаҳои сифат тағйир меёбанд. Дар забони олмонӣ бошад, дараҷаҳои сифат хусусиятҳои хоси худро доро мебошад, ки ҳангоми мавҷудият ё падида омадани он дар ҷумла вазифаи худро бо падеж ва артикли муайянӣ низ истифода мекунад, ки дар забони олмонӣ *er-map, am...ste-map* *schön*-зебо, *schöner* –зебо*map, am schönste*-зебо*map* *groß* - калон, *größer*-калон*map, am größte*-калон*map* *stark* - боқува, *stärker*-боқува*map, am stärkste*-боқува*map* *gut*–хуб, *besser*-хуб*map, am besten*-хуб*map* ва ғайра. Дар натиҷа, вобаста ба ҳолати истифодабарии артиклҳо, ки ба онҳо дараҷаи сифат мушоҳида мегардад, шаклҳои худашонро пасвандакҳо дар артиклҳои исмӣ тағйирот ворид мегардад. Вобаста ба ҳолати истифодабарии артиклҳои муайянӣ, номуайянӣ ва беартикл низ тасриф карда мешаванд. *Das schöne Haus, ein schönes Haus, schönes Haus, der neue Wagen, ein neuer Wagen, neuer Wagen, die rote Blume, eine rote Blume, rote Blume, die alten Bücher, alte Bücher.* [6. с, 14].

Хусусияти лингвистии дараҷаи сифатро ба инбат гирифта, дар заминаи таҳлил ва баррасӣ намудани занҷири сифатҳо пеш аз исмҳои мардона бо коҳиши қавӣ *heller Raum-утоқи равшан, hellen Raums - hellem Raum - hellen Raum* [5. с, 14]. истифода гардида, барои муайян намудани ин принципи дараҷаи сифат дар забони олмонӣ хеле муҳим аст. Дар ин натиҷа, мушаххас кардан ба маврид ҳаст, ки мавҷудият ва ҳолати истифодабарии сифат дар забони олмонӣ моҳияти структуравӣ дошта, барои инкишоф додан ва мукаммалтар намудани сохти морфологӣ дар грамматика буда, аз рӯи дараҷаи муқоиса ва ё яқоя шудан бо дигар артиклҳо вобаста ба вазифаҳояшон хидмат мекунанд. Мисол; *ein interessantes Buch*-китоби шавқовар, *die schöne Frau*-зани зебо, *das Buch ist neu*-китоб нав аст, *die Tasche ist weiß*-сумка сафед аст, *der Film ist interessant*-филм шавқовар аст, *die Stühle sind bequem*-курсиҳо ба роҳат ҳастанд [6. с, 53].

Инчунин дар таҳқику таҳлил намудани ҷумлаҳо ин пеш аз ҳама муайян намудани моҳияти дараҷаи сифат дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ буда, ҳамчунин баррасӣ гардидани сифат дар забонҳои муқоисашаванда мебошад. Хусусияти дигари дараҷаи муқоисавии сифат дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ дар он аст, ки сифат дар шакли морфологию-синтаксисӣ буда, маъноии калима бо таркибҳои забонӣ дар забон қабул мекунанд. Дар ин маврид, аломати предмет дар ҳолати пуркуваттар ифода гардида, дараҷаи сифат ба вазифаи калимаҳои морфологии сифати таъкидии гуногун хеле васеъ истифода мешаванд, ки дар сохти ин ҷумлаҳо морфемаи морфологии онҳо дида мешавад. Чунон чӣ; «...ман фазой

мафтункунандаи атрофи иморат ва кухпораро, ки аз дурахши барқ равшан шуда буданд, ба ёд меовардам- *und ich erinnerte mich an den atemberaubend schönen Anblick des Herrenhauses und der Klippen, die von einem Blitz erleuchtet wurden*» [8, с. 30].

«... Auf dem Cover war das Profil des herzerreißend schönsten Mädchens, das ich je sehen werde-... дарруи ин сатх; чехраи зеботарин духтаре нақш ёфта буд, ки ман вайро хоҳам дид» [8, с. 57].

Олим, забоншиноси рус Ю.Д. Апресян дар асоси таҳқиқоти худ ба масъалаи морфологии дараҷаҳои сифат пажухиши илмӣ низ намудааст, ки ӯ бештар дар самти муқоисаи дараҷаҳои сифат хусусан дар забонҳои англисӣ ва русӣ мароқ зоҳир намуда, дар баррасӣ намудани сохти морфологии дараҷаҳои сифатии диахронии сохташуда, ки аз чанд решаи калима мавҷуд аст, тавачҷуҳ намудааст. Хусусан вай ба сохти дараҷаҳои сифати *atemberaubend*-мафтункунанда, *herzerreißend*-даҳшатамал, *entsetzlich schön*-бениҳоят зебо, *ansprechend*-дилчасп бештар таъя намудааст [4, с.189-192].

Ҳангоми таҳқиқоти дараҷаҳои сифат пажухиш ё суҳан ронем, яке аз муҳимтарин ва мувоҳидаҳо дар илми забоншиносӣ мебошад. Тавре аз ҷониби Н.Г. Ачкасова, нуктаи маърифатии ҳиссаҳои нутқ қайд гардида, барои муайян кардани нақши рамзии муодилоҳои сифат ин муайян намудани ҳолати иқтишофии дараҷа дар ҷумла мебошад [2, с.38].

Бисёре аз муҳаққиқон нишон медиҳанд, ки сифатҳо бо хусусият ва тобеияти худ ба назар мерасанд, ки ба барои ҳаракати яқвақта дар миқёсро инъикос мекунанд ва ин ҷанбаи хусусияти диахрониро дар забонҳои муқоисавӣ дар бар мегирад, ки дар натиҷаи рушди ҳама гуна объект аз сифр ба як ё ба ҳадди ниҳой мерасад. Аз ин рӯ, ин гурӯҳи калимаҳои сифатӣ бо миқёси номаълум ё ду ва зиёда аз он тавсиф карда мешавад, ки дар мавриди тавсифи дараҷаҳои сифат, ки хусусиятҳои серистеъмолтаринро нишон медиҳанд ва баррасӣ намудан онҳо функцияи диахронии худро аз як забон ба забони дигар интиқол медиҳанд.

Бо вучуди ин, шахс наметавонад ҳарорати объективӣ мушаххасро иникос намекунад ба таври объективӣ мушаххас намояд, зеро дар ин ҳолат асоси арзёбии сифат ҳолати ба воқеияти дараҷа худӣ ӯ аст. Аз ин рӯ, барои ба тавсиф расонидан ин хусусияти ҳароратнок, истифодаи қисми объектҳои воқеияташонро норавшан дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ хеле муфид аст, ки вазифаи онро дар сохтори морфологии сифат дар ин ҷо баръало дида метавонем. Агар калимаи дараҷаи сифатии сард, гарм, торик, равшан, сабук, вазнин, вазнин ва сабук вобаста ба ҳолати сифр нигарем, маълум мешавад, ки дараҷаи сифат ба сифр табдил ёфтааст, ки муайянкунии он аз рӯйи сохти морфологии сифат хеле душвор аст. Масалан; *на гарму на сард-weder heiß noch kalt, на равшану на торик-weder hell noch dunkel, на сабуку на вазнин-weder leicht noch schwer* ва ғ.

Хулоса, таҳқиқоте, ки дар мақолаи илмӣ мавриди баррасӣ ва натиҷагирӣ қарор гирифт, ин ҷанбаи мушаххас намудани заминаи морфологии сохти вазифавии дараҷаҳои сифат дар забонҳои гуногунсохтор, хусусан дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтанд. Дар натиҷаи таҳқиқот мавҷудияти вазифавии дараҷаҳои сифатро аз рӯйи дараҷа одӣ, қиёсӣ ва олий дар забонҳои қиёсӣ мавриди пажухиши илмӣ дар ин мақола қарор гирифт.

Муқарриз: Ҳайбуллоев Ш., н.и.ф.

Адабиёт:

1. Артемова, Н.А. Немецкий язык. Время грамматики: Пособие для эффективного изучения и тренировки грамматики для младших школьников / Н.А. Артемова. - М.: Эксмо, 2017. - 479 с..
2. Ачкасова, Н.Г. Немецкий язык для бакалавров: Учебник. / Н.Г. Ачкасова. - М.: Юнити, 2016. - 312 с.
3. Андреев Н.Д. Проблемы структурно-вероятностного анализа языков / Н.Д.Андреев Днепропетровск, - М., - 1975. - 212 с.
4. Апресян Ю.Д. Синтаксис и семантика в синтаксическом описании. - В кн.: Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие / Ю.Д. Апресян - М., 1969. - 344 с.
5. Дядичева А.В. Вся грамматика немецкого языка в 20 таблицах / А.В. Дядичева. М.: АСТ:

СЛОВО, 2010. — 64 с

6. Забони адабии ҳозираи тоҷик (лексикология, фонетика, морфология). Қ. 1. — Душанбе: Ирфон, 1983. — 464 с.
7. Ивлева, Г.Г. Немецкий язык. Практический курс: Второй этап обучения / Г.Г. Ивлева. - М.: Высшая школа, 2005. - 415 с.
8. Кручинина, М.А. Немецкий язык от грамматики к устной речи / М.А. Кручинина. - СПб.: Корона-Век, 2015. - 192 с.
9. Камолитдинов, Б. Стилистические особенности морфологии таджикского языка / Б. Камолитдинов-Душанбе: Маориф, -1992-128 с.
10. Камянова Т.Г. Практический курс немецкого языка/Т.Г. Камянова.- Москва 000 «Дом Славянской книги»,-2011, 383 с.
11. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. /Н.Маъсумӣ. — Сталинобод: Ирфон, 1959. — 249 с.
12. Ниёзмӯҳаммадов, Б. Забоншиносии тоҷик. / Б. Ниёзмӯҳаммадов. Асарҳои мунтахаб. — Душанбе: Дониш, 1970. — 386 с.
13. Паремская, Д.А. Практическая грамматика (немецкий язык): Учебное пособие / Д.А. Паремская. - Минск: Вышэйшая школа, 2012. - 351 с.
14. Рустамов, Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм /Ш. Рустамов — Душанбе, Ирфон, 1972. — 90 с.
15. Сусов, И.П. Семантическая структура предложения / И.П. Сусов. — Тула, 1973. — 283 с.
16. Чамшедов Парвона ва дигарон. Очеркҳои оид ба типологияи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / П. Чамшедов - Душанбе: Ирфон, 1980.-189с.

ТАҲҚИҚИ ЛИНГВИСТИИ ДАРАЧАҲОИ СИФАТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Мақолаи илмӣ таҳқиқоти дар раванди омӯзишу таҳқиқи лингвистии дараҷаҳои сифат дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ мавриди баррасии илмӣ қарор гирифтааст. Муҳаққиқ дар ин мақола, вобаста ба инъикос намудани ҷанбаҳои хусусияти дараҷаҳои сифат дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ пажӯҳиши илмӣ намудааст. Муаллифи мақола зимни таҳқиқи илмӣ оид ба фароҳам овардани принцип ва методҳои таҳлили маъноии дараҷаҳои сифат дар илми забоншиносӣ бо сохтори маъноии сифат дар забоншиносии муқоисавӣ таҳқиқоти ҳамаҷониба намудааст. Аз ҷумла муаллиф қайд мекунад, ки дар натиҷаи марҳилаи рушди таҳқиқотии дар ин мақола мо ҷиҳати ҳаматарафа баррасӣ ва ба пажӯҳиш қарор додани хусусиятҳои лексикӣ, грамматикӣ, сохторӣ ва маъноии дараҷаҳои сифат дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ равона намудем. Тағйири асосҳои сифат ин пешбинӣ намудани маъноии он бо паҳлуи морфологӣ марбут аст, гарчанд шаклҳои морфологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ гуногунпаҳлуанд. Онҳо тавассути лексика, тавассути маъноӣ маҷмуи мулоҳизаҳои сифатҳо дар илми забоншиносӣ амалӣ мешаванд. Дар ҷунин сохти морфологии дараҷаҳои сифат муайян мегардад, ки он ба воситаи шаклҳои грамматикӣ интиқолдода хеле аҳамиятноканд, чунки он бо функцияи услубии равандҳои муайянқунии дараҷаҳои сифат робита дорад.

Муаллиф мақола доир ба мавзуи мазкур таҳқиқотбурда, моҳияти истифодабарӣ, ташаққул ва методҳои мавзуи мазкурро пешниҳод ва равшан намуд. Муаллиф зимни таълифи мақола қўшиш ба ҳарч додааст, ки дар асоси сарчашмаҳои илмӣ дар заминаи таҳқиқотҳои зиёди муҳаққиқони дохилию хориҷӣ, асарҳои муътамади илми забоншиносӣ, бадеӣ ва сомонаҳои интернетӣ, раванди ташаққул ва таҳаввули мавзуи мазкур ва қорбурди онҳоро ошкор намуд.

***Калидвожаҳо:** дараҷаҳои сифат, муқоиса, сифати аслӣ, сифати нисбӣ, хусусият, хусусияти морфологӣ, пажӯҳиши илмӣ, таҳқиқот, аниқ, мафҳум, баррасӣ, масъала, натиҷагирӣ, грамматика, олмонӣ, маъноӣ, забонҳои муқоисавӣ.*

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНОЕ В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Научно-исследовательская статья рассматривается в процессе изучения лингвистических прилагательное в таджикском и немецком языках. В данной статье исследователем проведено

научное исследование по отражению специфики прилагательной в таджикском и немецком языках. Автор статьи в ходе своих научных исследований провел комплексное исследование по разработке принципов и методов семантического анализа прилагательного в языкознании, а также семантической структуры качества в сравнительном языкознании. Изменение основы прилагательного, его семантическое предикативное значение связано с морфологическим аспектом, хотя морфологические формы в таджикском и немецком языках. Они реализуются через словарный запас и через значение прилагательных в лингвистике.

В такой морфологической структуре определяются прилагательные, которые передаются через грамматические формы и имеют очень важное значение, поскольку связаны со стилистической функцией процессов определения.

Автор статьи исследовал данную тему, изложив и разъяснив суть ее использования, формирования и методов. При написании статьи автор стремился раскрыть процесс становления и развития данной темы и ее применения, опираясь на научные источники, многочисленные исследования отечественных и зарубежных исследователей, достоверные труды по языкознанию, литературе, а также интернет-сайты.

Ключевые слова: прилагательное, сравнение, качественное прилагательное, относительное прилагательное, особенность, морфологические характеристики, научное исследование, расследование, объект, концепция, рассмотрение, проблема, вывод, грамматика, ученые, семантика, сравнительные языки.

LINGUISTIC RESEARCH OF ADJECTIVE IN TAJIK AND GERMAN LANGUAGES

The scientific research article is considered in the process of studying and studying linguistic adjective in Tajik and German languages. In this article, the researcher conducted scientific research on reflecting the specific aspects of adjective in Tajik and German languages. The author of the article, during his scientific research on developing principles and methods for the semantic analysis of adjective in linguistics, conducted a comprehensive study of the semantic structure of adjective in comparative language. In particular, the authors note that as a result of the research development phase in this article, we focused on a comprehensive consideration and study of the lexical, grammatical, structural, and semantic features of adjective in Tajik and German languages. The change in the basis of the adjective, its semantic prediction, is related to the morphological aspect, although the morphological forms are diverse in Tajik and German languages. They are implemented through vocabulary, through the meaning of the set of adjectives in linguistics. In such a morphological structure, the adjective are determined, which are transmitted through grammatical forms and are very important, because they are related to the stylistic function adjective of the processes in determining.

The author of the article researched presenting and clarifying the essence of its use, formation, and methods in this topic. In writing of this article, the author has made an effort to reveal the process of formation and development of this topic and its application, based on scientific sources, numerous studies by domestic and foreign researchers, reliable works of linguistics, literature, and Internet sites.

Keywords: adjective, comparison, qualitative adjective, relative adjective, feature, morphological feature, scientific research, research, object, concept, consideration, problem, conclusion, grammar, scientists, meaning, comparative languages.

Маълумот оид ба муаллиф: Исоқова Сабрина Алиевна - докторанти (PhD)-и кафедраи забониносии ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Телефон: (+992) 987-47-54-40, 901-22-40-74. Суроға: ш. Кӯлоб, кучаи С. Сафаров 16. E-mail: Sabrina.isakova.98@mail.ru

Сведения об авторе: Исоқова Сабрина Алиевна, доктор (PhD)- кафедраи языкознания и сравнительной типологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, г.Куляб, ул. С.Сафарова 16. Телефон: (+992) 987-47-54-40, 901-22-40-74. E-mail: Sabrina.isakova.98@mail.ru

Information about the author: Isoqova Sabrina Alievna – Doctor's Degree (PhD) of linguistics and comparative typology department of Kulob State University named after Abuabduullohi Rudaki. Address: 735360, Kulob city, 16 S.Safarov st. Phone: (+992) 987-47-54-40, 901-22-40-74; E-mail: Sabrina.isakova.98@mail.ru

*Кабилов Б.А., Солихов Н.Х.***Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода**

Фарҳангшиносӣ, дар воқеъ як равиши ҳоссаи илмӣ аст, ки барои таҳия ва танзими фарҳанги вожаҳо мавриди истифода қарор мегирад. Фарҳанги вожаҳо худ китобест, ки вожагони як забонро ҳамроҳ бо маънии онҳо, чун фарҳангҳои якзабона ё муодили онҳо аз қабилӣ ду ё чандзабона ба сурати алифбой тақдим месозад ва дар баробари онҳо иттилооти мавриди ниези вожагон, муштаракоти маъноӣ ва созгорию афзун менамояд [2, с. 121].

Фарҳангшиносии араб ҳарчанд дар муқоиса ба фарҳангшиносии ҷиниёну ошуриён ва ҳиндӣ аз нигоҳи таърихӣ каме баъдтар ба миён омада бошад ҳам, вале дар як муддати кӯтоҳ дар ин фарҳангшиносӣ равишҳои ба қор бурда шуд, ки вижаи андешаи донишмандони араб ва арабинисгонии форс буд.

Гирдоварии луғати араб ва оғози фарҳангшиносӣ дар таърихи забоншиносии араб аз қарни дуюми ҳиҷрӣ оғоз меёбад. Аввалин нафаре, ки ба ин қор иқдом намуд, Ҳалил ибни Аҳмади Фароҳидӣ (ваф. 175 ҳ.) мебошад, ки луғатномаеро зерӣ унвони "Китоб-ул-айн" таълиф намуд. Ин асар дар таърихи илми фарҳангшиносӣ номи ӯро мондагӯ сохта, сармашқи ҳамаи таълифоте гардид, ки то кунун дар ин замина навишта шудааст. Ҳалил дар луғатномаи худ ба гирдоварии вожаҳо бар асоси садои ҳуруф таваҷҷуҳ намудааст. Рағиби Ҳалил дар тартиби вожаҳо ба маҳориҷи ҳуруф таъя дорад. Муаллифи асар муддате дар бодия ба сайру гардиш пардохта, шунидаҳои худро дар маҷмӯае сабт кардааст. Аз он ҷо, ки ин китоб дар қарни дуюми ҳиҷрӣ таълиф шудааст, он бо муқаддимае роҷъ ба ҷиғунагии алфози араб ва тақсимбандии ҳуруф бар асоси маҳраҷи талаффуз оғоз мешавад. Дар поёни муқаддима баён мекунад, аз он ҷо, ки маҳраҷи ҳарфи "айн" дуртарин аст, китобро аз он шуруъ мекунад. Манобеи "Китоб-ул-айн" умуман бар асоси истинодоти Қуръон, ҳадис, шеър ва ҷумлаҳои наслии фасеҳ, ки ғолибан дар қолаби амсол ва ҳикам ифода ёфтааст, мавриди таваҷҷуҳи муаллиф қарор гирифтааст. Баҳрамандии Ҳалил аз истинодоти ғуноғуни Қуръон, шеър, ҳадис ва истинод ба ашъори шоирони қаблаҳои муҳталифи Ҷазираи араб маҳсусан, шоирони сарзамини Начд метавон "Китоб-ул-айн"-ро манбаи муҳим дар шарҳу фаҳмиши вожаҳо ва матнҳои даврҳои нахустини исломӣ қаламдод намуд. Баъд аз "Китоб-ул-айн" китобҳои зиёде дар гирдоварии луғат навишта шудаанд, ки ҳама бо таваҷҷуҳ ва истифода аз он таълиф гардидаанд. Аз зумраи ин ғуна асарҳо метавон ба луғатномаҳои "ат-Таҳзиб"-и Азҳарӣ, "ал-Муҳкам"-и Ибни Сидда, "ас-Сихоҳ"-и Ҷавҳарӣ, "Ҷамҳарат-ул-луға"-и Ибни Дурайд ва "Муъҷам мақойис-ил-луға"-и Аҳмад ибни Форис ишора кард [1, с. 72].

Аз таҳлилу баррасии мавзӯ бармеояд, ки фарҳангшиносии араб марҳилаҳои ғуноғуни таърихро паси сар намудааст. Вобаста ба хусусиятҳои тадвину таълифи фарҳангҳо метавон онҳоро ба ду марҳила: а) то таълифи «Китоб-ул-айн»-и Ҳалил ибни Аҳмади Фароҳидӣ ва б) баъд аз таълифи фарҳангномаи мазкур тасниф намуд. Воқеан, таълифи «Китоб-ул-айн» марҳилаи сифатан нав, нуқтаи оғози тадвини фарҳангномаҳои арабӣ ва таҳаввуле дар ин ҷода ба шумор меравад. Баъд аз зуҳури «Китоб-ул-айн» таваҷҷуҳи донишмандони араб дар баробари эҳтимом варзидан ба масоили наҳвию сарфӣ ва балоғии забон меафзояд ва дар як муддати кӯтоҳ рағишҳои ғуноғуни таҳияи фарҳангҳо ба миён меояд, ки то имрӯз намунаанд. Фарҳангҳо баъд аз «Китоб-ул-айн» бо рағишҳои ғуноғун, аз қабилӣ тартиб аз рӯи қофия, тартиб аз рӯи сохтори қалима, тартиби одии алифбой ва тартиби нутқии вожаҳо ба майдон омадаанд.

Ҳалил ибни Аҳмади Фароҳидӣ «Китоб-ул-айн»-ро бо муқаддимаи муфассале оғоз намудааст, ки воқеан аз нигоҳи матраҳномаии масоили ғуноғуни овой, морфологӣ, синтаксисӣ ва решашиносӣ фаротар аз муқаддимаи фарҳангнома буда, як рисолаи хурди арзишманди илмӣ ба шумор меравад. Дар ин муқаддима атрофи тартиби маҳраҷии ҳарфҳо, ки фарҳангнома тибқи он мурағтаб ғаштааст, сохтори қалимаҳо аз нигоҳи ба қадом ҳиссаи нутқ дохил шудани онҳо, шиноҳти ҳарфҳои решағиву ҳарфҳои иловашудаи қалимаҳо, шиноҳти қалимаҳои асилу

иктибосӣ бо будану набудани бархе ҳарфҳо дар сохтори калима, шарҳи муфасссали маҳраҷи ҳарфҳо, ҷойивазшавии ҳарфҳо дар зимни калима ва таъсири он ба тағйири маъно, шумораи ҳарфҳо дар забони арабӣ ва роҳҳои шинохти калимаҳои музоафӣ саҳеҳ баҳс шудааст [3, с. 47-60]. Сипас бо анҷоми муқаддима Халил ибни Аҳмад мегӯяд: «Ин китоби худро бо ع [‘], ки аз нигоҳи маҳраҷи поинтарин ҳарф аст, бо илова кардани ҳарфи баъдӣ аз рӯи маҳраҷи оғоз кардем, то ба ин равиш гуфтори роичу ноошнои арабро ғирдоварӣ намоем. Овардани сохтори калимаҳоро бо музоаф (калимаҳои сеҳарфие, ки ҳарфҳои дувуму савумашон якранг ف ر ر [frr] ва калимаҳои чаҳорҳарфие, ки ҳарфҳои якуму савум ва дувуму чаҳорумашон ص ر ص [srr] якранг мебошад – К.Б.) оғоз кардем, зеро ин гуна калима ҳам дар талаффуз ва ҳам дарки маънояш осон аст» [3, с.60].

Дар идома Халил ибни Аҳмад «باب العين مع الحاء والهاء والخاء والغين», ки ифодагари таркибӣ ёфтани калимаҳо бо ин ҳарфҳо мебошад, оғоз мебахшад. Вожаҳо дар китоби мавриди баҳс бо назардошти маҳориҷи овозҳо – аз ҳалқ ба боло, ба гунаи зер танзим шудааст:

ع ح ه خ غ ك ق ج ش ض ص ز ط د ث ل ن ف م و ا ي

Тартиби «Китоб-ул-айн» ба ин гуна аст, ки як ҳарф бо ҳарфи дигаре, ки аз рӯи маҳраҷи баъди он қарор дорад, оварда шуда, сипас ҳамон реша ба таври баръакс дода мешавад. Масалан, ҳарфи ع [‘] бо ق [q] ё ع [‘] ва ҳарфи ق [q] бо ع [‘] оварда мешавад. Дар идома ҳарфи ع [‘] бо ك [k] ва баръакс ҳарфи ك [k] бо ع [‘] дода мешавад. Вақте ҳарфи ع [‘] бо охири ҳарфи ي [y] بع [‘y/’] оварда шуд, ба ҳарфи баъдӣ аз рӯи маҳраҷ – ح [h] мегузарад ва он низ ба ҳама ҳарфҳои аз нигоҳи маҳраҷи баъди ح [h] қарорёфта оварда мешавад, вале ҳарфи мазкур бо ҳарфи ع [‘], ки маҳраҷаш пеш аз маҳраҷи ح [h] қарор гирифтааст, дигар дубора оварда намешавад. Ҳамин аст, ки ҳар қадар ҳарф аз маҳориҷи поёнтар бошад, калимаҳо бо он бештар аст ва ҳар қадар маҳраҷи болотар бошад, калимаҳо бо он камтар мешаванд. Ба ин нукта ҳуди муаллиф ишора карда мегӯяд: «م [mīm] охири ҳарфи саҳеҳ аст ва калимаҳое, ки аз ҳарф таркибӣ ёфтаанд, ҳамагӣ пештар гузаштаанд ва барои ин ҳарф ғайри лафиф дигар намунае намондааст» [8, с.421]. Яъне, тамоми калимаҳое, ки дар боби م [mīm] оварда мешаванд, аз нигоҳи сохтор ба гурӯҳи калимаҳои лафиф م+ي+م/م+ي+ي [m y m/m y y] дохил мешаванд.

Талоши асосии Халил ибни Аҳмад дар таҳияи «Китоб-ул-айн» ин фаро гирифтани ҳама калимаҳои забони арабӣ будааст. Хусусан, равиши тақсими калимаҳо ба дурешагиву серешагӣ ва чоррешагиву панчрешагӣ, ҳамзамон, бо ҷойивазнамоии ҳарфҳо сохтани вожаҳо ба Халил ибни Аҳмад мусоидат намудааст, то шумораи эҳтимолии калимаҳо, ё ба ибораи дигар, ҳаҷми фонди луғавии забони арабиро баён намояд. Чунончи, Ҷалолиддини Суютӣ тақия ба китоби «Мувозана»-и Ҳамзаи Исфаконӣ мегӯяд: «Халил дар «Китоб-ул-айн» шумораи вожаҳои мустаъмалу ғайримустаъмал арабиро бо гурӯҳбандӣ дар чор даста: дурешагиву серешагӣ ва чоррешагиву панчрешагӣ, 12305412 адад (дувоздаҳ миллиону сесаду панҷ ҳазору чорсаду дувоздаҳ) доништааст, ки калимаҳои дурешагӣ 756 адад, серешагӣ 19650 адад, чоррешагӣ 491400 адад ва панчрешагӣ 11793600 ададро ташкил медиҳад [10, с.74-75]. Ин гуфтори Суютӣ ишора ба он менамояд, ки бо истифода аз ҳарфҳои арабӣ метавон дар вазнҳои аз дурешагӣ то панчрешагӣ беш аз 12 миллион калима сохт. Дар ин маврид Суютӣ ба истифодашавандагӣ ва истифоданашавандагии вожаҳои арабӣ ишорае намекунад. Вале Абубақр Муҳаммад ибни Ҳасан Забидӣ дар «Мухтасари Китоб-ул-айн» шумораи вожаҳои арабиро бо ҷудо кардани онҳо ба мустаъмалу ғайримустаъмал пешниҳод намудааст, ки ба гунаи зил аст:

Шумораи вожаҳо	Роич	Истифоданашаванда
Дурешагӣ	750	489
Серешагӣ	19650	4269
Чоррешагӣ	33400	820
Панчрешагӣ	6375600	42
Ҳамагӣ	6429400	5620

Тибқи ҳисоби Забидӣ, шумораи умумии калимаҳои арабӣ 6429400 (шаш миллиону чорсаду бисту нӯҳ ҳазору чорсад) калимаро ташкил медиҳад, ки аз ин 5620 калима мустаъмал/роич ва 6693680 калима ғайримустаъмал/истифоданашаванда мебошад [10, с.76].

Мавриди зикр аст, ки сарфи назар аз таҳқиқоти зиёде, ки дар робита ба муарработ дар забоншиносии араб анҷом шудааст, дар мавриди муарработи «Китоб-ул-айн»-и Халил ибни Аҳмади Фароҳидӣ пажухишҳои назаррасе дида намешавад, ба истиснои рисолаи хурди Ҳодӣ Атия Матар ал-Ҳилолӣ бо номи «Риёдат-ул-Халил лимаърифат-ил-муарраб ва-д-дахил» ва мақолаи Абдулазиз Ёсин Абдуллоҳ бо номи «Ал-Муарраб ва-д-дахил фи «Китоб-ул-айн»: диросат ва муъҷам». Дар китоби Ҳодӣ Атия Матар ал-Ҳилолӣ шумораи муарработ дар «Китоб-ул-айн» 120 калима доништа мешавад, ки 100-тои он ба забони форсӣ ва 20-и он ба забонҳои дигар нисбат дода шудааст [13, с.5]. Абдулазиз Ёсин Абдуллоҳ бошад, шумораи муарработи «Китоб-ул-айн»-ро 198 калима доништа, таъя ба қайдҳои Халил ибни Аҳмади Фароҳидӣ онҳоро ба забонҳо мансуб доништааст [12, с.72].

Дар забоншиносии форсӣ танҳо мақолаи «Калимоти форсӣ дар қадимитарин фарҳангномаи форсӣ», ки ба қалами Сайид Маҳдӣ Зарқонӣ тааллуқ дорад, ба муарработи форсӣ дар «Китоб-ул-айн» бахшида шудааст. Мақолаи мазкур шомили 52 калима ва таркиби форсиест, ки дар «Китоб-ул-айн» оварда шудаанд [9].

Вале таҳқиқоти мо дар мавриди муарработи «Китоб-ул-айн» нишон дод, ки шумораи онҳо дар ин асар ба 219 вожа расида, муносибати мусанниф ба онҳо яқинан нест. Ба ин маъно, ки Халил ибни Аҳмади Фароҳидӣ бархе калимаҳои муаррабро ба унвони моддаи луғавӣ оварда ба шарҳу тавзеҳи онҳо пардохтааст, дар ҳоле ки бархе дигарро ҳамчун муродифи тавзеҳдиҳандаи моддаи луғавӣ ба қор бурдааст.

«Китоб-ул-айн» дар таърихи забоншиносии араб ба унвони дастури шинохти калимаҳои асили арабӣ ва ғайриарабие, ки бо истилоҳи муаррабу дахил ёд мешаванд, муаррифӣ мешавад. Чунончи, Халил ибни Аҳмад дар муқаддимаи ин фарҳанг ва ҳангоми шарҳи калимаҳо ба ҷиғунагии хусусиятҳои сохтори калимаҳо, ҳамнишинии ҳарфҳо дар зимни вожаҳо ва дар қадом вазнҳо омадани онҳо сухан гуфта, усули шинохти калимаҳои худиро аз бегона асос гузоштааст. Меъёрҳои, ки дар «Китоб-ул-айн» оварда шудаанд, на фақат барои фарҳангшиносии араб, балки барои фарҳангшиносии классикии форсӣ тоҷик низ ҳамчун усули шинохти калимаҳои асили арабию муарраб ва дахил пазири будааст. Масалан, Рашидӣ дар баробари «Фарҳанги Рашидӣ» ва «Мунтахаб-ул-луғат» боз «хушбахтона маҷмуи таҳқиқоту татаббуоти худро дар рисолаи мустақили бисёр нафисе гирд овардааст ба номи «Муарработ», ки дар забони форсӣ нахустин тасниф дар ин мақолаи муҳим шумурда мешавад» [11, с.7]. Бо мутолиаи «Муарработ»-и Рашидӣ, хусусан муқаддимаи он, ки фарогири меъёрҳои дигаргунии калимаҳои муарраб мебошад, метавон ба хубӣ аз таъсирпазирии ӯ аз «Китоб-ул-айн» пай бурд [11, с.9-13].

Аз таҳлилу баррасии муарработ дар «Китоб-ул-айн» бармеояд, ки мусанниф бархоро ба хоستانгоҳи забониаш нисбат дода, дар бархе дигар танҳо ба ғайриарабӣ будани он ишора кардаасту тамом. Ба ин тартиб, дар 39 маврид калимаҳоро ба забони форсӣ нисбат додааст, вале бо таъбирҳои гуногун. Чунончи, Халил ибни Аҳмади Фароҳидӣ ҳангоми ишора ба муарраб будани калима дар 30 маврид вожаи فارسيّة [fārsiya] форсӣ, дар 6 маврид таъбири تسمية الفرس [tusammiyuhu-l-fursu] форсҳои чунин меноманд, дар 2 маврид бо таъбири مشتق من الفارسية [muštaqqun min-al- fārsiyati] аз форсӣ гирифта шудааст, дар ду маврид аз таъбири كأنها فارسية/كأنه فارسي [kaanahā fārsiya/kaanahu fārsiya] гӯе ки форсӣ аст/ба назар мерасад, ки форсӣ аст ба қор бурдааст. Таъбири ахир - гӯе ки форсӣ аст/ ба назар мерасад, ки форсӣ аст, аслан, ба тардиди мусанниф дар нисбатдиҳии калимаҳо ба забони форсӣ далолат мекунад.

Илова бар ин, мусанниф 10 маврид муарработро ба забони ироқӣ нисбат додааст. Чунончи, дар се маврид كلمة عراقية [kalimatun ‘irāqiya] вожаи ироқӣ, дар се маврид بلغة أهل العراق [bi lughati ahl-il-‘irāq] ба забони аҳли Ироқ, ду маврид من كلام أهل العراق [min kalāmi ahl-il-‘irāq] аз гуфтори аҳли Ироқ, 1 маврид اسم عراقي [ismun ‘irāqiyun] номи ироқӣ ва 1 мавриди дигар كلام عراقي [kalāmun ‘irāqiyun] гуфтори ироқиро ба қор бурдааст.

Дар 12 маврид калимаҳои муаррабро Халил ибни Аҳмади Фароҳидӣ ба забони мардуми савод бо таъбирҳои من كلام أهل السواد [min kalāmi ahl-is-sawād] аз гуфтори мардуми савод се маротиба, سوادية [sawādiya] саводӣ се маротиба, اسم سوادى [ismun sawādiyun] номи саводӣ ду маротиба, بلغة أهل السواد [bi lughati ahl-is-sawād] ба забони мардуми савод ду маротиба, يسمى به أهل

السواد [yusammīyu bihbī ahl-us-sawād] ин гуна мардуми савод меноманд 1 маротиба ва بلغة السواد [bi lughat-is-sawād] ба забони саводӣ 1 маротиба нисбат додааст.

Муарработ аз ҷониби мусаннифи «Китоб-ул-айн» дар 8 маврид ба نبطية [nabaṭīya] забони набатӣ, 6 маврид ба رومية [rūmīya] забони румӣ, 3 маврид ба عبرانية [‘ibrānīya] забони ибрӣ, ду маврид ба بلغة الهنداهندية [bi lughat-il-hind/hidiya] забони ҳиндӣ, 2 маврид ба خراسانية بلغة خراسان [hkurāsānīya/khurāsān] забони хуросонӣ, 2 маврид ба بلغة السريانية [bi lughat-is-suyaniyati] забони сурёний (дар ҳоле ки дар як маврид таъбири بالسرانية [aḏunnuhā bi-s-suyaniyati] ба гумонам ба сурёний аст овардааст, ки ишора ба тардиди мусанниф дар нисбатдиҳии калима ба забони сурёний менамояд), 4 маврид ба حميرية بلغة حمير/حميرية عبادية/عادية حميرية [ḥimyarīya/bi lughati ḥimyar/‘ibādīya/‘ādīya ḥimyarīya] забони ҳимярӣ, 1 маврид ба قبطية [qibṭīya] забони қибтӣ, 1 маврид ба سنديا [sindiya] забони синдӣ, 1 маврид ба باليمنية [bi-l-yamanīya] забони яманӣ, 1 маврид ба حبشية [ḥabašīya] забони ҳабашӣ, 1 маврид ба بلغة أفريقية [bi lughatin afīqīyatin] забони африқой, 1 маврид ба من كلام بلعم [min kalāmi bal‘am] забони арманӣ, 1 маврид ба في كلام أرمنية [fī kalāmi armanīya] забони арманӣ, 1 маврид ба بلغة أهل الطائف والغور [bi lughati ahl-iṭ-ṭāif wa-l-ghūr] забони мардуми Тоифу Ғур, 1 маврид ба في لغة البربر ومصر [fī lughat-il-barbar wa miṣr] забони барбару Миср ва 1 маврид ба بغدادية [baghdādīya] забони бағдодӣ нисбат дода шудаанд.

Ба ин тартиб, Халил ибни Аҳмади Фароҳидӣ калимаҳои муаррабро ба 19 забон: 1) форсӣ, 2) ироқӣ, 3) саводӣ, 4) набатӣ, 5) румӣ, 6) ибрӣ, 7) ҳиндӣ, 8) сурёний, 9) хуросонӣ, 10) ҳимярӣ, 11) қибтӣ, 12) синдӣ, 13) яманӣ, 14) ҳабашӣ, 15) африқой, 16) арманӣ, 17) ҳабашӣ, 18) балъам ва 19) бағдодӣ нисбат додааст.

Таҳлили бевоситаи мо аз хостангоҳи муарработи «Китоб-ул-айн» нишон дод, ки вожаҳои муарраби ин китоб ба 22 забон тааллуқ дорад. Аз нигоҳи оморӣ нисбати муарработ ба забонҳо чунин аст: 124 **форсӣ** (98 форсӣ, 4 паҳлавӣ, 1 авестой/паҳлавӣ/форсӣ, 18 паҳлавӣ/форсӣ, 1 форсӣ/суғдӣ, 1 паҳлавӣ/сурёний, 1 ачамӣ), 17 **юнонӣ** (14 юнонӣ, 1 юнонӣ/румӣ, 2 юнонӣ/форсӣ), 11 **хиндӣ** (4 ҳиндӣ, 1 ҳиндӣ/санскритӣ, 1 ҳиндӣ/набатӣ, 4 санскритӣ, 1 санскритӣ/форсӣ), 5 **набатӣ** (4 набатӣ, 1 набатӣ/форсӣ), 5 **ироқӣ** (3 ироқӣ, 1 ироқӣ/форсӣ, 1 ироқӣ/набатӣ), 5 **ибрӣ** (4 ибрӣ, 1 ибрӣ/оромӣ/сурёний), 4 **сурёний**, 4 **румӣ**, 3 **ҳимярӣ**, 2 **қибтӣ** (1 қибтӣ/форсӣ/хиндӣ, 1 мисрии қадим/бобули), 2 **яманӣ** (1 яманӣ, 1 яманӣ/форсӣ), 2 **лотинӣ**, 2 **туркӣ**, 2 **ҳабашӣ** (1 ҳабашӣ, 1 африқой), 1 **аккадӣ**, 1 **шумерӣ**, 1 **оромӣ**, 1 **саводӣ**, 1 **балъамӣ**, 1 **чигзӣ**, 1 **чинӣ** ва 1 **арманӣ**.

Ҳангоми омӯзиши муарработи «Китоб-ул-айн» мо ба ин ҳолат дучор шудем, ки бархе калимаҳо, чи дар фарҳангномаҳои гузашта ва чи муосири араб, ба забони паҳлавӣ, авестой, форсии қадим, суғдӣ, форсӣ, бархе ба санскритӣ, ҳиндӣ ва ғ. нисбат дода шудааст. Азбаски забони форсӣ меросбар ва ё марҳилаи наву идомадиҳандаи забонҳои авестой, форсии қадим, суғдӣ ва паҳлавӣ аст, калимаҳои мансуб ба онҳоро дар зер забони форсӣ овардем. Ба ҳамин тартиб вожаҳои мансуб ба забони санскритиро бошад, бехтар шуморидем, ки дар зер забони ҳиндӣ қарор диҳем. Ҳамзамон бо ин, ҳангоми пажӯҳиши асли калимаҳои муарраби ин асар мо ба вожаҳои рӯбарӯ шудем, ки ба ду ё се забони алоҳида нисбат дода шудаанд. Масалан, асли бархе муарработ аз қибтӣ/форсӣ/хиндӣ, паҳлавӣ/сурёний ё юнонӣ/форсӣ шуморида шудааст. Дар ин маврид мо мансуб шуморидани муаррабро ба забоне, ки аз нигоҳи тартибӣ аввал оварда шудааст, тарҷеҳ додем. Ба ин маъно, ки вожаи اللّٰقَن [laqan] [5, с.162] аз форсии lagan ва юнонии līkanē ба маънои 1) лаган, лаълӣ; 1) тағораи миссӣ, дар бештари фарҳангҳо аввал ба форсӣ баъд ба юнонӣ нисбат дода шудааст, аз ин рӯ, овардани онро дар рӯйхати калимаҳои муарраби аслашон форсӣ тарҷеҳ додем. Аммо калимаи اللّٰك [lakk] [5, с. 280-281] аз санскритии lākṣā ва форсӣ lak ба маънои 1) пусти ошдодашудае, ки дар дастаи кордҳо ба кор меравад ва 2) ранги сурх дар сарчашмаҳо нахуст ба санскритӣ пасон ба форсӣ нисбат дода шудааст, аз ин рӯ, онро дар зимни калимаҳои муаррабӣ ҳиндӣ овардем.

Мувофиқи ҳисоби нисбатдиҳии муарработ ба забонҳои асл хостангоҳи бештари муарработ забони форсӣ (аз 219 вожаи муарраби “Китоб-ул-айн” 124 вожа бевосита ба забони форсӣ нисбат дода шудааст) мебошад. Вале ханӯз ин омори ниҳони калимаҳои муарраби форсӣ дар «Китоб-ул-айн» нест, чаро ки калимаҳои муарраби ба забонҳои ироқӣ ва саводӣ низ, аслан, реша дар забони форсӣ доранд. Масалан, калимаи النّٰجِة / استوجة / الإستنجاء والإستنجاء

[istāj/istīj/ustūja/usjūta/ danāja] [7, с.49-50] ба маънои чӯбе, ки дар атрофи он риштаро тоб медиҳанд, ҳам ба забони ироқӣ ва форсӣ нисбат дода шудааст ва аз забони форсӣ будани он тарҷеҳ дода мешавад. Ин дар ҳолат, ки бархе муаррабат ба забони арабӣ аз дигар забонҳо, хусусан аз забонҳои юнонӣ ва ҳиндӣ тавассути забони форсӣ гузаштааст. Чунончи, калимаи *الْكَرْبَاسَة* [kirbāsa] [5, с.427], ки дар арабӣ ба маонии 1) карбос, пахта; 2) либоси дурушти пахтагин; 3) зарфе, ки дар он об гирифта мешавад, меояд, муарраб аз калимаи санскритии *karpāsah/kārpāsā* мебошад, вале ба забони арабӣ тавассути забони форсӣ дохил шудааст [14]. Калимаи *الْأَنْجَر* [anjar] [6, с.106-107], ки муарраби *ankura*-и юнонӣ будаву ифодагари лангар аст, ба таъкиди бештари сарчашмаҳо маҳз тавассути забони форсӣ ба арабӣ гузаштааст [14].

Дар «Китоб-ул-айн» 20 калимаи муаррабе оварда шудааст, ки мусанниф ба ғайриарабӣ будани он таъкид мекунад, вале дар мавриди ба кадом забон мутааллиқ будани онҳо ишорае наменамояд. Воқеан, таҳлилу ҷустуҷӯҳои мо дар робита ба ин 20 калима, чи дар фарҳангномаҳои классикӣ ва чи муосир, натиҷаи дилхоҳе надод. Масалан, дар фарҳангномаи муосири «Фарҳанги таърихи Давҳа» дар мавриди ин калимаҳо танҳо ҳамон маълумотеро меоранд, ки дар «Китоб-ул-айн» омадааст. Чунончи, дар «Китоб-ул-айн» калимаи *البَضْبَاضُ* [baḍḍāḍ] [7, с.16] бо калимаи замбурӯғ шарҳ дода шуда, таъкид шудааст, ки он *ليس بمحضة* [laysa bi maḥḍa] арабии холис нест. Маҳз ҳамин таъбири «арабии холис нест» ба муарраб будани он далолат мекунад ва дар ҳама фарҳангҳои баъдӣ ҳамин ҷумла истифода шудаасту тамом. Дар шарҳи вожаи *البَهْوَنِي* [bahvanī] [4, с.59] низ ҳамин мушкิลӣ дида мешавад. Мусанниф ин калимаро ба шутуре, ки омехта ба навъи арабию кирмонӣ аст маънидод намудааст ва дар охир таъкид мекунад, ки он ғайриарабӣ *دخيل في الكلام* [dakhīlun fī-l-kalām] аст. Бо ин таъкиди Халил ибни Аҳмади Фароҳидӣ дар муарраб будани вожаи *البَهْوَنِي* [bahvanī] дар арабӣ дигар ҷойи тардид нест, дар ҳоле ки то имрӯз ба кадом забон мутааллиқ будани он ношинохта боқӣ мондааст.

Хулоса, таҳлили муаррабат аз нигоҳи хостангоҳи вожаҳо нишон медиҳад, ки бештари онҳо ба забони форсӣ тааллуқ дошта, мусанниф дар нисбатдиҳии онҳо бо истилоҳоти гуногун, аз қабили забони форсӣ, аъчамӣ, аз гуфтори мардуми форс, номи аъчамӣ ва ғ. истифода кардааст. Ҳамзамон бо ин, аз нисбатдиҳии муаррабат ба забонҳои хостангоҳашон маълум гардид, ки муарработи «Китоб-ул-айн» аз ду оилаи забонӣ – ҳиндуаврупой ва сомӣ сарчашма мегиранд. Муарработи оилаи забонҳои ҳиндуаврупой дар ин фарҳанг аз муарработи забонҳои сомӣ бештар аст, дар ҳоле ки забони арабӣ аз ҷумлаи забонҳои сомӣ мебошад.

Муқарриз: Ҳайбуллоев Ш., н.и.ф.

Адабиёт

- [1]. Солиҳов Н.Ҳ. «Китоб-ул-айн» – нахустин фарҳангномаи мукамал дар таърихи забоншиносии араб *[Матн]* / Н.Ҳ. Солиҳов. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. №7, 2019. – С. 67-73.
- [2]. Солиҳов Н.Ҳ. Аҳамият ва зарурати фарҳангшиносии араб ва форсӣ тоҷик *[Матн]* / Н.Ҳ. Солиҳов. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. №7, 2020. – С. 121-128.
- [3]. أبو عبد الرحمن الخليل بن أحمد الفراهيدي. كتاب العين. تحقيق الدكتور مهدي المخزومي، الدكتور إبراهيم السامرائي. الجزء الأول. دون تاريخ الطباعة. – 381 ص.
- [4]. أبو عبد الرحمن الخليل بن أحمد الفراهيدي. كتاب العين. تحقيق الدكتور مهدي المخزومي، الدكتور إبراهيم السامرائي. الجزء الرابع. دون تاريخ الطباعة. – 473 ص.
- [5]. أبو عبد الرحمن الخليل بن أحمد الفراهيدي. كتاب العين. تحقيق الدكتور مهدي المخزومي، الدكتور إبراهيم السامرائي. الجزء الخامس. دون تاريخ الطباعة. – 464 ص.
- [6]. أبو عبد الرحمن الخليل بن أحمد الفراهيدي. كتاب العين. تحقيق الدكتور مهدي المخزومي، الدكتور إبراهيم السامرائي. الجزء السادس. دون تاريخ الطباعة. – 326 ص.
- [7]. أبو عبد الرحمن الخليل بن أحمد الفراهيدي. كتاب العين. تحقيق الدكتور مهدي المخزومي، الدكتور إبراهيم السامرائي. الجزء السابع. دون تاريخ الطباعة. – 496 ص.
- [8]. أبو عبد الرحمن الخليل بن أحمد الفراهيدي. كتاب العين. تحقيق الدكتور مهدي المخزومي، الدكتور إبراهيم السامرائي. الجزء الثامن. دون تاريخ الطباعة. – 486 ص.
- [9]. سيّد مهدي زرقانی. کلمات فارسی در قدیمی ترین فرهنگ نامه عربی. جستارهای ادبی (ادبیات و علوم انسانی سابق) شماره 171، زمستان 1389. – صص. 109-142.

- [10]. عبد الرحمن جلال الدين السيوطي. المزهرة في علوم اللغة وأنواعها. شرحه وضبطه وصححه وعنون موضوعاته وعلق حواشيه محمد أحمد جاد المولى بك، محمد أبو الفضل إبراهيم، علي محمد البخاري. ط.3. – القاهرة: مكتبة دار التراث، د.ت. الجزء الأول. – 651 ص.
- [11]. عبد الرشيد بن عبد الغفور حسيني مدني تتوي. فرهنگ رشیدی. به تحقیق و تصحیح محمد عباس. ج.2. از انتشارات کتاب خانه بآرانی. – 811 ص.
- [12]. عبد العزيز ياسين عبد الله. المعرب والدخيل في كتاب (العين): دراسة ومعجم. آفاق الثقافة والتراث مجلة فصلية ثقافية تراثية. – دولة الإمارات العربية المتحدة، السنة العاشرة، العدد السابع والثلاثون – المحرم 1423 هـ – نيسان (أبريل) 2002 م. – صص. 88-71.
- [13]. هادي عطية مطر الهلالي. ريادة الخليل لمعرفة المعرب والدخيل. – بغداد، 1992. – 111 ص.
- [14]. <https://www.dohadictionary.org> [mu‘jam-ud-dawḥa-t-tārīkhī] [معجم الدوحة التاريخي] [Санаи муруҷиат: 23 майи соли 2025]

«КИТОБ-УЛ-АЙН» – КУҲАНТАРИН ФАРҲАНГИ МУАРРАБОТ

Дар мақолаи навбатӣ роҷеъ ба муарработ дар «Китоб-ул-айн»-и Халил ибни Аҳмади Фароҳидӣ пажӯиш анҷом гирифтааст. Таъкид ба амал омадааст, ки «Китоб-ул-айн» дар таърихи забоншиносии араб ба унвони дастури шинохти калимаҳои аслии арабӣ ва ғайриарабие, ки бо истилоҳи муаррабу дахил ёд мешаванд, муаррифӣ мешавад. Чунончи, Халил ибни Аҳмад дар муқаддимаи ин фарҳанг ва ҳангоми шарҳи калимаҳо ба ҷиғунагии хусусиятҳои сохтори калимаҳо, ҳамнишинии ҳарфҳо дар зимни вожаҳо ва дар кадом вазнҳо омадани онҳо сухан гуфта, усули шинохти калимаҳои худиро аз бегона асос гузоштааст. Муаллифон асари мазкурро ҳамчун қадимтарин фарҳангномаи арабӣ ба қалам дода, ишора намудаанд, ки фарҳангшиносии араб ба ду марҳила тақсим мешавад, ки маҳаки асосии он тақсим маҳз тасниф шудани «Китоб-ул-айн» мебошад. Дар мақола «Китоб-ул-айн» куҳантарин сарчашмаи муътамади муарработ унвон шуда, тазакурр дода шудааст, ки Халил ибни Аҳмад дар ин асар меъёрҳои шинохти муарработро гузоштааст. Дар асари мазкур муарработ ба 19 забон нисбат дода шудааст, дар ҳоле ки пажӯиши муаллифони мақола ба 22 забон тааллуқ доштани онҳоро нишон додааст.

Калидвожаҳо: Халил ибни Аҳмади Фароҳидӣ, «Китоб-ул-айн», фарҳангшиноӣ, фарҳангшиносии араб, фарҳангшиносии классикии форсу тоҷик, забони арабӣ, забони форсӣ, муарраб, вожа, маҳраҷи талаффуз

«КИТАБ-УЛЬ-АЙН» – СТАРЕЙШИЙ СЛОВАРЬ МУАРРАБАТА

В следующей статье, посвященной муаррабату в «Китаб-уль-айн» Халила ибн Ахмада Фарихиди, проведено исследование. Подчеркнуто, что «Китаб-уль-айн» представлен в истории арабского языкознания как руководство по распознаванию слов арабского и неарабского происхождения, которые называются муарраб и дахиль. Например, Халил ибн Ахмад во введении в эту словарь и при объяснении слов говорил об особенностях строения слов, сочетании букв в словах и в каком весе они бывают, а также основал метод распознавания собственных слов от иностранных слов. Авторы написали этот труд как старейшую книгу по арабском словаре и указали, что арабский словарь делится на два этапа, основным моментом которых является классификация «Китаб-уль-айн». В статье «Китаб-уль-айн» назван старейшим достоверным источником муаррабата и отмечено, что Халил ибн Ахмад задал в этом труде критерии признания муаррабата. В данной работе муаррабаты отнесены к 19 языкам, тогда как исследования авторов статьи показывают, что они принадлежат к 22 языкам.

Ключевые слова: Халил ибн Ахмад Фарихиди, «Китаб-уль-айн», лексикография, арабская лексикография, классический персидско-таджикская лексикография, арабский язык, персидский язык, муарраб, слово, место артикуляции звуков.

"KITAB-UL-AYN" – THE OLDEST DICTIONARY OF MUARRABOT

In the following article, devoted to the relationship between Khalil ibn Ahmad Farahidi's Kitab-ul-ain, a study was conducted. It is emphasized that "Kitab-ul-ain" is presented in the history of arabic language as a guide to recognizing words of arabic and non-arabic origin, which are called muarrab

and dahil. For example, Khalil ibn Ahmad, in the introduction to this dictionary and when explaining words, talked about the peculiarities of the structure of words, the combination of letters and words, and how they are, as well as the basic method of distinguishing own words from foreign words. The authors wrote this work as the oldest book on arab dictionary and pointed out that arab dictionary is divided into two stages, the main point of which is the classification "Kitab-ul-ain". In the article "Kitab-ul-ain" called the oldest reliable sources, it is mentioned that Khalil Ibn Ahmad has made the criteria for recognition. In this work, it is related to 19 languages, while the authors' research shows that it belongs to 22 languages.

Key words: Khalil ibn Ahmadi Farohidi, "Kitab-ul-ain", lexicography, arabic lexicography, classical Persian-Tajik lexicography, Arabic language, Persian language, muarrab, word, place of articulation of sounds.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Кабилов Бехрӯз Асомуддинович** – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи С. Улугзода, унвонҷӯи кафедраи филологияи Шарқи Наздик. **Суроға:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Муҳаммадиев, 17/6. **E-mail:** behruz.kabirov10@gmail.com. **Тел.:** (+922) 803-58-53-53.

Солиҳов Наҷмиддин Ҳамдамович – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи С. Улугзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи Шарқи Наздик. **Суроға:** 734019, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Муҳаммадиев, 17/6. **E-mail:** najmiddin83@bk.ru. **Тел.:** (+922) 935-27-84-28.

Сведение об авторах: **Кабилов Бехруз Асомуддинович** – Международный университет иностранных языков Таджикистана имени Сотима Улугзода, соискатель кафедры филологии Ближнего Востока. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. **E-mail:** behruz.kabirov10@gmail.com. **Тел.:** (+922) 803-58-53-53.

Солихов Наджмиддин Хамдамович – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, кандидат филологических наук, доцент кафедры филологии Ближнего Востока. **Адрес:** 734019, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Мухаммадиев, 17/6. **E-mail:** najmiddin83@bk.ru. **Тел.:** (+922) 935-27-84-28.

Information about the authors: **Kabirov Behruz Asomuddinovich** – Tajik international University of foreign Languages named after Sotim Ulugzoda, applicant of the Department of Near East Lexicography. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev Str., 17/6. **E-mail:** behruz.kabirov10@gmail.com. **Phone:** (+922) 803-58-53-53.

Solihov Najmiddin Hamdamovich – International University of foreign languages of Tajikistan named Sotim Ulugzoda, candidate of philological sciences, associate professor of the Department of Near Eastern lexicography. **Address:** 734019, Dushanbe, Republic of Tajikistan, prospect Muhammadiev, 17/6. **E-mail:** najmiddin83@bk.ru. **Phone:** (+922) 935-27-84-28.

СЛЕНГ, ЖАРГОН ВА АРГОТ: ТАҲЛИЛИ ИҶТИМОЙ ВА МУҚОИСАВИИ ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Кабиров Л. А.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Сленг, жаргон ва аргот унсурҳои муҳим ва динамикии забони ғайриадабӣ мебошанд, ки дар ҷомеаҳои гуногун барои ифодаи муносибатҳои иҷтимоӣ, рамзгузорӣ ва ҳамбастагии гурӯҳӣ хизмат мекунад [1, с. 9; 4, с. 11]. Сленг ҳамчун шакли мустақили забони ғайрирасмӣ, ки ба гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва субкультураҳои муайян хос аст, ҳамеша тавассути навоарӣ, кӯтоҳумрӣ ва шаклҳои хусусии изҳорӣ фарқ мекунад [5, с. 27]. Манбаи этимологии калимаи «сленг» пурра равшан нест: бархе муҳаққиқон онро ба калимаи англисӣ *slanguage* (асри 18) нисбат медиҳанд, ки барои забони вулгарӣ ва маъмулан барои гурӯҳҳои махсус истифода мешуд [9, с. 9], ва бархе дигар пайдоишро ба забонҳои скандинавӣ ё румӣ вобаста медонанд [11, с. 6].

Бар асоси таҳқиқоти Hubáček [11, с. 8], сленг ҷузъи забони милли буда, бо номгузориҳои махсуси табақаҳои иҷтимоии ғайриадабӣ дар амалияи муошират амалӣ мешавад ва ба нишон додани вобастагӣ ва узвият ба муҳити муайян хизмат мекунад. Ҷаргон ва аргот низ дар доираи забони ғайрирасмӣ ба қор бурда мешаванд, аммо функсияи онҳо каме фарқ мекунад: ҷаргон бештар ба гурӯҳҳои касбӣ ва соҳаҳои муайян марбут аст, дар ҳоле ки аргот ҳамчун забони махфӣ барои пешгирӣ аз фаҳмидани гуфтор аз ҷониби ғайриомӯзишон сохта мешавад [32, с. 8; 18, с. 22].

Дар замони муосир, таҳлили муқоисавии сленг, жаргон ва аргот дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ барои фаҳмиши муносибатҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аҳамияти баланд дорад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки сленг на танҳо барои ҳамдигарфаҳмӣ, балки барои нишон додани узвият ва ҳамбастагӣ дар гурӯҳ низ истифода мешавад [4, с. 11; 14, с. 26]. Истифодаи калимаҳои нав, метафораҳо ва ибораҳои фразеологӣ дар ҳар ду забон ба тавоноии иртиботӣ ва эҷодкории нутқ мусоидат мекунад, ҳарчанд дар забони тоҷикӣ қобилияти сохтани калимаҳои гибридӣ нисбат ба англисӣ маҳдудтар буда, бештар ба муҳити маҳаллӣ ва донишҷӯён вобаста мебошад [12, с. 14].

Ҳамзамон, равандҳои морфологӣ ва семантикии сленг — аз қабилҳои деривация, пайваستсозӣ (compounding), кӯтоҳсозӣ (clipping), омехтасозӣ (blending) ва гузариши функционалӣ [functional shift] — ба эҷоди калимаҳои нав, наздикӣ ва иртиботи бевосита мусоидат мекунад [4, с. 15–16; 22, с. 17]. Мақсади ин таҳқиқот, дар асоси таҳлили муқоисавӣ, фаҳмидани хусусиятҳои забонии сленг ва нақши он дар ташаккули шиносномаи иҷтимоӣ ва эътимоди гурӯҳҳои иҷтимоӣ дар англисӣ ва тоҷикӣ мебошад.

Бо дарназардошти ин, мақола равандҳои лексикӣ, морфологӣ ва семантикии сленг, ҷаргон ва арготро таҳлил намуда, фарқиятҳо ва шабоҳатҳоро дар истифодаи онҳо дар муҳитҳои иҷтимоии гуногун — аз ҷумла донишҷӯён, ҷавонон ва гурӯҳҳои касбӣ — муайян менамояд. Ин таҳқиқот метавонад барои ғанигардонии луғат ва рушд додани забони гуфтугӯии тоҷикӣ аҳамияти назаррас дошта бошад.

Сленг ҳамчун шакли мустақили забони ғайриадабӣ, ки дар забони милли вучуд дорад ва бо терминологияи он алоқаманд аст, баррасӣ мешавад [1, с. 9]. Манбаи этимологӣ ва таърифи дақиқи калимаи «сленг» номуайян аст. Бар асоси як назария, калимаи «сленг» аз калимаи англисӣ *slanguage* (асри 18) омада, аввалан барои тавсифи забони вулгарӣ, ки гурӯҳҳои махсус, масалан, сарбозон ё мусикибозон истифода мекарданд, истифода мешуд [9, с. 9]. Назари дигар калимаро ба забонҳои румӣ ё норвежӣ нисбат медиҳанд [9, с. 9].

Калимаҳо ва ибораҳои сленг бо хусусиятҳои баландтари ғайрирасмӣ, ошноӣ ва бойи вокабуляр фарқ мекунад. Онҳо асосан тавассути гурӯҳҳои муайяни одамон, ки бо алоқаи муайян пайвастанд, истифода мешаванд: масалан, масоҳати ҷуғрофӣ (Калифорния), синну

сол (наврасон), субкултура (донишчӯён) ва асосан дар шакли ғӯишӣ пайдо мешаванд [11, с. 6].

Чаргон ва аргот низ дар сабки забонӣ истифода мешаванд. Фарқи дақиқи ин се истилоҳ мушкил аст, зеро таърифхояшон вобаста ба манбаъ фарқ мекунад; бо вучуди ин, маънои онҳо одатан каме фарқ мекунад. Бар асоси Wikipedia, чаргон як терминологияест, ки ба ғаболияти муайян, касб ё гурӯҳ алоқаманд аст. Он мисли сленг ба шакли кӯтоҳшуда рушд мекунад, то идеяҳоеро, ки аксар вақт миёни аъзои гурӯҳ баррасӣ мешаванд, зуд ифода кунад [32, с. 8].

Аргот (аз фаронсавӣ ва испанӣ «сленг») забони махфист, ки барои пешгирӣ кардани ғабмиши одамони ғайривақтӣ аз гуфтугӯҳо истифода мешавад, аз ҷумла гурӯҳҳои ҷиноӣ ва дуздҳо [32, с. 8].

Бар асоси Chloupek, фарқият байни сленг ва забони касбӣ дар хусусияти изҳории калимаҳо мебошад: истифодаи калимаҳое, ки бо метафора сохта шудаанд, кӯтоҳ кардани калимаҳо ва кам кардани калимаҳои мураккаб, хосиятҳои умумии сленг ва забони касбиро ташкил медиҳанд [1, с. 57].

Бар асоси Suk, фарқият байни сленг ва аргот дар он аст, ки аргот барои ноғабмо кардани гуфтор ба ғайриомӯзишон сохта мешавад, вале дар раванди рушди он функцияи коммуникативӣ муҳимтар мешавад ва тадриҷан ба сленг табдил меёбад [18, с. 22].

Travnick сленгро ҳамчун калимаи лингвистикӣ хориҷӣ, ки бо синонимҳо, ба мисли «диалект», истифода мешавад, таъриф мекунад. Вай сабабҳои фарқият ва истифодаи сленгро ҷунин таҳлил мекунад: эҳтиёҷоти гуногуни воситаҳои изҳорӣ вобаста ба мазмун, тасаввури шахсии шахрвандон, муносибати гуногун байни гуфторкунанда ва объект, майл ба ноғабмо будан барои аъзои табақаҳои гуногун, кӯтоҳ кардани изҳорот ва нест кардани калимаҳои изофӣ [9, с. 13].

Бар асоси Hubáček, калимашинос Адольф Келлнер термин «нараси қабатӣ» [strata dialects] барои сленгро истифода мебарад ва онро ҳамчун маҷмӯи воситаҳои изҳорӣ, ки бо сабаби омилҳои иҷтимоии муайян, истифодабарандагони забони милли аз якдигар фарқ мекунад, ва ки аъзои табақаҳои иҷтимоии муайян истифода мебаранд, таъриф мекунад [9, с. 13].

Таърифи сленг — Равиши соҷолингвистии англисӣ

Тавре ки қаблан зикр шуд, ҷандин таърифҳои сленг пешниҳод гардидаанд. Гарҷанде ки онҳо яқсон нестанд, фарқиятҳо нисбатан каманд. Хусусиятҳои умумии сленг: номгузориҳои мушаххас, ғайрирасмӣ будан, изҳоркунӣ ва функцияи коммуникативӣ — ин хусусиятҳо барои як гурӯҳи муайяни одамон, ки бо вазъи иҷтимоӣ саҳт муайян мешаванд, хосанд [4, с. 11].

Бо вучуди душвории таърифи дақиқи истилоҳ, [4, с. 12-13] навоарӣ ва кӯтоҳумрӣ [ephemerality] -ро ҳамчун хусусиятҳои асосии сленг таъкид мекунад. Калимаҳои сленг нисбат ба луғати умумӣ муддати кӯтоҳ вучуд доранд, зеро онҳо ё бо истилоҳи дигар иваз мешаванд ё синоними калимаи мавҷуда мешаванд, масалан: *bogel* ва *hang* барои «кор накардан дар маҳсус»; ё онҳо метавонанд нопадид шаванд ва ба мувофиқаи услуби модавӣ дубора пайдо шаванд [4, с. 12].

Eble низ қайд мекунад, ки калимаи сленг метавонад ба маънои нав васеъ карда шавад, ки ба манфиатҳои инсон, ки сленгро ихтироъ мекунад, даҳл дорад, масалан: *Tom* (аз totally obedient moron) барои «компютер» [4, с. 12].

Бар асоси Eble, «луғати донишчӯён ҳислати кӯтоҳумр ва навоариҳои сленгро нишон медиҳад. Як усул барои баҳодиҳии кӯтоҳумрии сленг муқоиса кардани луғати сленг дар муассисаҳои гуногун дар замонҳои гуногун аст» [4, с. 12].

Green низ ҳамон мушкилотро баррасӣ мекунад: «Мумкин аст, мушкили асосӣ дар он аст, ки сленг зуд тағйир меёбад, бинобар ин таҳлили дақиқи калимаҳои сленг имконнопазир аст» [5, с. 27].

Бар асоси таърифҳои гуногун, сленг маҷмӯи калимаҳо ва ибораҳои ғайрирасмӣ мебошад, ки нутқкунандагон барои ташаккули шиносномаи иҷтимоӣ ё мустаҳкам кардани

ҳамбастагӣ дар гурӯҳ ё мувофиқат ба услуби модавӣ истифода мебаранд [4, с. 11]. Ин намуди луғат метавонад ҳамон қадар қадим бошад, ки ҳуди забон, зеро сленг қисми ҳар забоне мебошад, ки барои муоширати муқаррарӣ дар ҷомеа истифода мешавад [11, с. 11].

Leech ва Svartvik сленгро чунин арзёбӣ мекунад: «Сленг забони хеле ошно ва одатан маҳдуд ба аъзои гурӯҳи иҷтимоии мушаххас аст, масалан, «сленги наврасон», «сленги артиш», «сленги театр». Сленг барои одамони хориҷ аз гурӯҳи мушаххас одатан пурра фаҳмо нест ва аризи он дар нишон додани наздикӣ ва ҳамбастагии аъзои гурӯҳ аст» [14, с. 26].

Ғайр аз сленг, дар услуби англисии ғайристандартӣ чанд жанр фарқ карда мешавад: аргот, ҷаргон, cant, flash, идиом ва ғайра. Луғатҳои гуногуни сленг нюансиҳои хурди байни онҳо ва таърифиҳои гуногунро нишон медиҳанд [2, с.2]. фарқиати намудҳои забони ғайристандартиро таҳлил мекунад:

- Сленг одатан кӯтоҳумр аст ва ба синну сол ё гурӯҳи иҷтимоӣ хос аст; барои муайян кардани гурӯҳҳои дохил ва хориҷ истифода мешавад.
- Ҷаргон забони махсуси гурӯҳи касбӣ ё манфиатӣ аст ва функцияи он ҳам барои дохил кардан ва ҳам барои хориҷ кардани аъзои дигар мебошад.
- Cant забони махфии дуздон ва гебагон аст, барои фиреб ва пинҳон кардан истифода мешавад.
- Flash ишора ба сленги модавии Лондон дар асрҳои 18-19 дорад.

Ҳудудҳои байни ин намудҳои забон равшан муайян намешаванд ва истилоҳҳо метавонанд аз як категория ба категорияи дигар гузаранд [8, с. 2]. Hotten фарқиати синну солро бо мисолҳои конкретӣ нишон медиҳад: «Cant кӯҳна аст, сленг ҳамеша нав ва тағйирёбанда мебошад» [8, с. 7].

Таъриф ва хусусиятҳои сленги донишҷӯён

Сленги донишҷӯён ҳамчун услуби ғайриадабӣ дар байни донишҷӯён хос мебошад. Он бо хусусиятҳои зерин фарқ мекунад:

- Махсус барои муҳити донишҷӯён ва бо сабаби ин муҳит тағйирёбанда аст [[8, с. 58].
- Маҳдуд ба макон, вақт ва ҳатто ба мактаб ва риштаи таҳсил мебошад.
- Навоварӣ, оригиналӣ, тоза, ғайрирасмӣ ва пур аз эҳсосот.
- Истифодабарандагон асосан ҷавонон бо маҳдудиятҳои иҷтимоии кам, ки формализмро паст мебинанд ва дониши фавриро ҷустуҷӯ мекунад [8, с. 83-84].

Хусусиятҳои овозӣ низ: интинасион, ритм, таъкид ва талаффузи нодуруст ё қисман норасоӣ; калимҳо кӯтоҳ, осон ва тасодуфан талаффуз мешаванд. Масалан: *What'm I going t'do now? Ah'm over here, innit?, wunnit, dunno, lemme*, калимаҳои муқоламаи ғайрирасмӣ: *dough* (пул), *cool* (аъло), идиомҳо: *The first game ever played* (барои алоқаи ҷинсӣ), *Have a mind like a steel trap* (осон омӯхтан) [8, с. 84].

Сленг аксар бо забони вулгарӣ ва мавзӯҳои табу алоқаманд аст, масалан: калимаҳои ҷинсӣ ва ифшо, ки барои тавсиф ё таъкид истифода мешаванд. Ба назар мерасад, ки васеъ истифода шудани ибораҳои манфӣ ва вулгарӣ метавонад аз ҷониби насли калонтар интиқод шавад [8, с. 84].

Навъ ва функцияҳои иҷтимоии сленг: муқоисаи англисӣ ва тоҷикӣ

Сленг ҳамчун як воситаи махсуси коммуникативӣ дар байни гурӯҳҳои иҷтимоӣ хосиятҳои мушаххас дорад. Он на танҳо барои ҳамдигарфаҳмӣ, балки барои нишон додани узвият ва ҳамбастагӣ дар гурӯҳ истифода мешавад [4, с. 11].

Ин хусусият дар ҳар ду забон — англисӣ ва тоҷикӣ — мушоҳида мешавад, ҳарчанд дар шакли истифода фарқиатиҳои маҳаллӣ мавҷуданд.

Навъҳои сленг

Дар англисӣ ва тоҷикӣ, сленг метавонад чанд нав дошта бошад:

1. **Сленги ҷавонон ва донишҷӯён** — истифодаи калимаҳо ва ибораҳои навоар ва эҷодии шахси ҷавон, ки хосияти ғайрирасмӣ ва эмоционалӣ доранд [10, с. 83]. Мисолҳои англисӣ: *cool, dough, innit?*; мисолҳои тоҷикӣ: «қаллоб», «пулдор», «чӣ хел?» [табиист].

2. **Сленги касбӣ (jargon)** – истилоҳоти махсус барои гурӯҳҳои касбӣ ё донишӣ, ки барои аъзои гурӯҳ фаҳмо ва барои хориҷиён маълум нест [32]. Дар англисӣ: *IT jargon* (компютерӣ), дар тоҷикӣ: «истилоҳоти тиббӣ» ё «забони муҳандисон».
3. **Аргот ва каломҳои махфӣ (argot, cant)** – забони махфии гурӯҳҳои алоҳида (дуздон, гурезон), ки барои пинҳон нигоҳ доштани маълумот истифода мешавад [8, с. 7]. Ин навъи сленг дар забони тоҷикӣ низ бо номи «забони махфӣ» вучуд дорад.

Функсияҳои иҷтимоӣ

Функсияҳои иҷтимоии сленг дар ҳар ду забон тақрибан шабеҳанд:

- **Нишон додани узвият** – узвияти гурӯҳ ва ҳамбастагӣ бо истифодаи истилоҳоти хос [4, с. 11]. Масалан, донишҷӯён бо калимаҳои махсус бо ҳамдигар муошират меkunанд ва нафарони берун аз гурӯҳ онро пурра намефаҳманд.
- **Иҷод ва навоарӣ** – калимаҳои нави сленг ба муҳити иҷтимоӣ мувофиқат меkunанд ва барои инъикоси фикр ва эҳсосот истифода мешаванд. Мисол: *Tom* барои «компютер» [4, с. 11].
- **Назорат ва ҷудой** – барои фарқ кардани дохили гурӯҳ ва хориҷиён, махсусан дар сленги касбӣ ва аргот [2, с. 2].
- **Таъкид ва изҳори ҳиссиёт** – истифодаи калимаҳои вулгарӣ ё манфӣ барои таъкид ва изҳори эҳсосот [10, с. 84]. Дар тоҷикӣ низ, истилоҳоти вулгарӣ ва манфӣ бо ҳамин функция истифода мешаванд.

Муқоиса миёни англисӣ ва тоҷикӣ

Хусусият	Англисӣ	Тоҷикӣ	Тавзеҳ
Навъи сленг	ҷавонон, касбӣ, махфӣ	донишҷӯён, касбӣ, махфӣ	Навъҳо ба ҳам мувофиқанд, фарқият дар истифодаи истилоҳҳо ва контекст аст
Функсияи иҷтимоӣ	нишон додани узвият, навоарӣ, таъкид	Ҳамон	Фарқият асосан дар маданият ва муҳити иҷтимоӣ аст
Давомноки	кӯтоҳумр ва тағйирёбанда	кӯтоҳумр ва маҳдуд ба муҳити донишҷӯён	Ҳарду забон ба модавӣ ва муҳити ҷавонон тобеъанд

Муқоисаи англисӣ ва тоҷикӣ нишон медиҳад, ки **функсияҳои иҷтимоии сленг ба куллӣ шабеҳанд**, вале фарқиятҳо дар хусусияти истилоҳҳо, муҳити истифода ва таъсири фарҳангӣ зоҳир мешаванд.

Таҳлили лингвистии сленг: муқоиса миёни англисӣ ва тоҷикӣ

Пайдоиши калимаҳои сленг ҳатто дар забони адабӣ низ зиёдтар шудааст. Онҳо ба нутқҳои оммавӣ, забони илмӣ ворид мешаванд ва маҳдудиятҳои байни забони адабӣ ва ғайриадабиро мешикананд. Пайваستшавии сленг зудтар ба воситаи воситаҳои ахбори омма ва байни ҷавонон паҳн мешавад [13, с. 14].

Ду раванди асосии истеҳсоли калимаҳои сленг вучуд дорад:

1. **Трансформация** — васеъ кардани луғат тавассути деривация (афзунсозӣ), композитсия (пайваст кардани ду ё чанд калима) ё кӯтоҳсозӣ.
2. **Транспозиция ё равандҳои семантикӣ** — асосан ба метафора, метонимӣ, ибораҳои фразеологӣ ва қарзгирӣ аз забонҳои дигар вобаста аст.

Дар англисӣ низ ду раванд фарқ карда мешавад:

- **Неологизмҳои семантикӣ** – маънои нав ба калимаи аллакай мавҷуд дода мешавад, на калимаи нав эҷод мешавад. Масалан: *dead soldier* (қуттии нӯшокиҳои ҳолӣ), *plastic cow* (кремер на ширӣ) [4, с.15].
- **Неологизмҳои услубӣ** – калимаҳо аз як қабати услубӣ ба қабати дигар гузаронида мешаванд (диалект → забони нейтралӣ; расмӣ/касбӣ → ғайрирасмӣ) [22, с.17].

Хусусиятҳои морфологӣ ва грамматикӣ

Сохтани калимаҳои сленг дар Забони англисӣ зиёдтар ва гуногунтар аз Забони тоҷикӣ мебошад. Калимаҳои сленг асосан тавассути равандҳои зер сохта мешаванд:

- **Муракаб (Compounding)** – пайваст кардани ду ё чанд калимаи грамматикӣ:
 - англисӣ: *couch potato* ('одами камҳаракат'), *buzz crusher* ('чизе, ки ҳаловати маро вайрон мекунад')
- **Афзунсозӣ (Affixation)** – истифодаи префиксҳо ва суффиксҳо:
 - префикс **mega-**: англисӣ: *megabitch*, *megawork*; англисӣ: *permagrin*, *permaproblem*
 - суффиксҳо: **-er, -y, -age, -omatic, -orama, -aholic, -dom, -fest**: англисӣ: *bummer*, *dorky*, *fratdom*, *beerfest* [4, с. 32–33]

2.2. Муқоиса бо тоҷикӣ

Дар забони тоҷикӣ низ калимаҳои сленг асосан тавассути:

- пайваст кардани ду ё чанд калима: **қаллоб-пулдор**
- афзунсозӣ бо суффиксҳои маъмули тоҷикӣ: **донишчӯён-чи, маводкорӣ-гарон**
- кӯтоҳсозӣ ва кӯтоҳгусторӣ: **дониш** ('донишчӯ'), **клуб** ('клуби донишчӯён')

Аммо дар муқоиса бо англисӣ, қобилияти сохтани калимаҳои нав ва гибридии дар тоҷикӣ камтар аст ва бештар ба муҳити маҳаллӣ ва донишчӯён маҳдуд мешавад.

Равандҳои маъноӣ ва семантикӣ дар сленг ва муқоиса бо тоҷикӣ

Равандҳои маъноӣ ва семантикӣ дар сленг асосан ба метафора, метонимия, ибораҳои фразеологӣ ва қарзгирӣ аз забонҳои дигар вобастаанд. Ин равандро ба калимаҳои сленг хусусиятҳои зеринро медиҳанд:

1. **Метафора** – калима ё ибора ба маънои рамзӣ ё шабеҳи истифода мешавад.
 - Англисӣ: *dead soldier* ['куттии нӯшокиҳои ҳалӣ'], *couch potato* ['одами камҳаракат']
 - Тоҷикӣ: **қаллоб-пулдор** ['одами қаллоб ва пулдор'], **донишчӯ-пахлӯгир** ['донишчӯе, ки ҳамеша тарафдор аст']
2. **Метонимия** – аломат ё атрибут ба маънои объект ё амали асосӣ ишора мекунад.
 - Англисӣ: *plastic cow* ['кремер на ширӣ'] – робита байни «мӯйсафед» ва «крем»
 - Тоҷикӣ: **қаламкор** – касе, ки бо қалам ё эҷоди матн машғул аст
3. **Фразеологизм** ва ибораҳои гурӯҳӣ – иборасе, ки маънои куллиро тавассути якчанд калима медиҳанд.
 - Англисӣ: *come up for air* ['як дам истироҳат кардан']
 - Тоҷикӣ: **як дам ҳаво гирифтан** – истилоҳи маъмул байни донишчӯён
4. **Қарзгирӣ** аз дигар забонҳо – истилоҳҳо ва калимаҳо аз дигар забонҳо ба сленг дохил мешаванд.
 - Англисӣ: *Mc- prefix* [масалан, *McJob*, *McWorld*]
 - Тоҷикӣ: истилоҳҳои англисӣ ба мисли *чек*, *клуб*, *хайн* бештар дар муҳити донишчӯён ва ҷавонон истифода мешаванд

Муқоиса бо тоҷикӣ:

Дар забони тоҷикӣ, калимаҳои сленг бештар:

- маҳдуд ба муҳити донишчӯён ва ҷавонон
- истифодаи метафора ва ибораҳои фразеологӣ баёнкунандаи эҷодкорӣ ва озодии нутқ аст
- қарзгирӣ аз англисӣ ва русӣ хеле зиёд аст [масалан: *клуб*, *хайн*,]
- ба воситаи кӯтоҳкунонии калимаҳо ва бофтаҳои нави маъноӣ [семантикӣ] баён мешавад

Ҳамин тариқ, равандроҳои маъноӣ ва семантикӣ дар сленг воситаи асосии эҷоди навоарӣ, шеваи иртибот ва нишон додани эътимод ва пайвастагии иҷтимоӣ дар гурӯҳҳои муайян мебошанд [12, с. 14].

Гузариши функционалӣ [Functional shift] ва истифодаи калимаҳои сленг:

Гузариши функционалӣ равандест, ки дар он корбар қисми нутқи калимаро тағйир медиҳад, бе он ки шакли калимаи асосӣ тағйир ёбад. Ин хусусият асосан дар нутқи шифоҳӣ ва сӯҳбат дида мешавад [4, с.34–35]. Чаҳор намуди асосии гузариши функционалӣ мавҷуд аст:

1. Аз номи предмет ба феъл
 - ace – «ба даст овардани баҳои А» [I definitely aced the exam.]
 - flag – «ба даст овардани баҳои F» [Unfortunately, I flagged the test.]
 - potato – «ба кор намеравӣ, ором истодан» [I want to potato all Saturdays.]
 - x – «ист кардан» [I x-ed smoking.]
 - butt in – «добав кардани сӯҳбат» [Don't butt in on their conversation!]
 - crash – «хоб кардан» [May I crash at your place tonight?]
2. Аз феъл ба номи предмет
 - bust – «хато» [It was my bust.]
 - raise – «муаллимон / волидон» [My raise are sometimes on the rack.]
 - bash – «ҷашн» [I'm having a huge bash tonight.]
 - flow – «маош / пул» [I've got plenty of flow to have a party!]
3. Аз сифати худ ба номи предмет
 - bad – «хато» [It was his bad!]
 - brew – «калимаи шумораи пиво» [Would you like an ice-cold brew?]
4. Аз сифати худ / равиш ба феъл
 - harsh – «танқид кардан» [I hate the way you keep harshing on me.]
 - later – «иттилоъ додани ба анҷом расонидани муносибат» [My boyfriend latered me last week.]

Муқоиса бо тоҷикӣ:

Дар забони тоҷикӣ, гузариши функционалӣ камтар расмӣ аст ва бештар дар сӯҳбатҳои донишҷӯён ва ҷавонон истифода мешавад. Масалан:

- «хоб кардан» – аз номи предмет [хоб] ба феъл [хоб кардан]
- «қаҳратовар шудан» – аз сифати худ ба феъл [қаҳратовар → ба амал овардан]
- «ҷашнгирӣ кардан» – аз номи предмет [ҷашн] ба феъл

Ин раванд ба сленг имкон медиҳад, ки калимаҳо чандир ва самаранок истифода шаванд, махсусан дар муҳити донишҷӯён ва гурӯҳҳои иҷтимоии махсус.

Кӯтоҳ кардани калимаҳо – акронимҳо, клиппинг, блендинг

Кӯтоҳ кардани калимаҳо [abbreviation] равандест, ки калимаҳои мавҷударо кӯтоҳ мекунад ва барои иқтисоди забон истифода мешавад. Ҳамин раванд се шеваи асосӣ дорад [17, с.128]:

1. Акронимҳо [Acronyms] – истифодаи ҳарфи аввали калимаҳо, ки ё ҳамчун ҳарфҳои алоҳида талаффуз мешаванд [alphabetisms / initialisms] ё ҳамчун калимаи воҳид [word acronyms] талаффуз мешаванд.
 - Alphabetisms: DOE [Department of Education], HSDP [High School Diploma Program]
2. Намунаи истифодаи акронимҳо

Намуди истифодабарӣ	Англисӣ	Тоҷикӣ
Номҳои муассисаҳо	PTA, HS, DOE, MTM, DOEL	[Мақтаби таҳсилоти миёна], [Донишқадаи муҳандисӣ]
Номҳои фанҳо	PT, OEL, RE	ТФ [Тарбияи ҷисмонӣ], ФАД [Фанҳои амалӣ ва дуруст]
Фанҳо ва санадҳо	IEP, GED, ABE, ESL, CBA	ПБ [Порлументи Бачагон], СТ [Санади таҳсил]

Муқоиса бо тоҷикӣ:

Дар забони тоҷикӣ низ кӯтоҳкунии калимаҳо роиҷ аст, махсусан дар муҳити таҳсилот ва фанҳои нав. Масалан:

- МТМ – Мактаби таҳсилоти миёна
- ДМТ – Донишкадаи муҳандисӣ
- ПБ – Порлументи Бачагон

Акронимҳо дар ҳама забонҳо барои зудии иртибот ва осон намудани талаффуз истифода мешаванд. Забони донишҷӯён ва ҷавонон махсусан ба ин раванд тобеъ аст.

Семантика ва таҳлили маъноии калимаҳои сленг:

Семантикаи калимаҳои сленг раванд ва усули таҳлили маъноии калимаҳо мебошад, ки бо назардошти муҳити иҷтимоӣ ва гурӯҳи истифодабаранда муайян мешавад. Калимаҳои сленг одатан маъноҳои иловагӣ, рамзӣ ё метафорӣ доранд ва барои таъкиди ҳиссиёт, иртиботи бевосита ва шиносии гурӯҳи истифода мешаванд [4, с. 15–16].

1. Маъноии метафорӣ ва метонимӣ

Дар сленг, калимаҳо метавонанд маъноҳои рамзӣ дошта бошанд, ки фаҳмиши онҳо ба фарҳанг ва дониши иҷтимоии гурӯҳ вобаста аст. Масалан, калимаи *dead soldier* ҳамчун метафора маъноии «контейнери пивои ҳолӣ» дорад, ва *plastic cow* маъноии «*nondairy creamer*»-ро медиҳад, ки ба муносибати метонимӣ байни *cow* ва *cream* асос ёфтааст [4, с. 15].

- Муқоиса бо тоҷикӣ: Дар забони тоҷикӣ низ мафҳумҳои рамзӣ ва метонимӣ дида мешаванд, масалан: «хонаи ҳолӣ» ба маъноии ҷойи бекор ва «сардори бекор» ба маъноии шахсе, ки кор намекунад.

2. Неологизмҳои семантикӣ ва услубӣ:

- Неологизмҳои семантикӣ [Semantic neologism] маъноии навро ба калимаҳои мавҷуда илова мекунанд, бе он ки калимаи нав истеҳсол шавад.

Неологизмҳои услубӣ [Stylistic neologism] калимаро аз як қабати услубӣ ба қабати дигар мегузоранд, масалан, аз забони расмӣ ба забони ғайрирасмӣ ва баръакс [21, с.14].

- Муқоиса бо тоҷикӣ: Дар тоҷикӣ низ калимаҳои расмӣ метавонанд дар муҳити донишҷӯён ё ҷавонон шакли ғайрирасмӣ гиранд, мисол: «имтиҳон додан» → «имтиҳон кардан» ё истифодаи калимаҳои кӯтоҳшуда ва шифохӣ.

3. Маъноии иҷтимоӣ ва рамзии сленг:

Калимаҳои сленг на танҳо барои иртибот истифода мешаванд, балки барои нишон додани узвият ба гурӯҳ, синну сол, фарҳанг ё субкультура низ хизмат мекунанд. Масалан: «*couch potato*» ба маъноии шахси фаромӯшкори хонашин ва «*tree hugger*» ба маъноии муҳити дӯстона [4, с. 26–27].

- Муқоиса бо тоҷикӣ: Дар муҳити донишҷӯён ва ҷавонон низ чунин маъноҳои иҷтимоӣ вучуд доранд. Масалан, «тез-зан» ба шахси ғайрӣ ва ҷасур, ё «қаҳратовар» ба шахси дувоздаҳгона ва нороҳат.

4. Истифодаи таъб ва шеваҳои адабӣ:

Сленг метавонад бо истифодаи таъб, ҳашият ва ё тағйири фраза маъноии нави эмоционалӣ пайдо кунад. Масалан, «*hang out*» – «ба кӯча баромадан ё бо дӯстон вақт гузаронидан» ва «*crash*» – «хоб кардан ё ба ҷойи дигар гузаштан» [[4, с. 34–35].

- Муқоиса бо тоҷикӣ: Калимаҳои шифохӣ ва сленгӣ дар тоҷикӣ низ чунин хусусият доранд, масалан: «ғаввос кардан» – ба маъноии ғаввос кардан дар сӯҳбатҳои шӯҳӣ ё «дар ҳаво паридан» – ба маъноии корҳои бекор ва бефоида.

Семантика ва таҳлили маъноии калимаҳои сленг нишон медиҳанд, ки онҳо на танҳо маъноии забонӣ доранд, балки ба гурӯҳи иҷтимоӣ, муҳити иҷтимоӣ ва шеваи иртибот ҳам сахт вобастаанд. Ҳарду забон — англисӣ ва тоҷикӣ — хусусиятҳои монанд доранд: калимаҳои сленг рамзӣ, метафорӣ ва иҷтимоан танзимшуда мебошанд.

Clipping ва Blending дар сленг

Clipping – ин равандест, ки дар он калимаҳои бисёрҳаҷмӣ кӯтоҳ мешаванд. Ин усул махсусан дар муҳити таҳсил ва гурӯҳҳои махсус мисол мешавад:

Англисӣ: exam[ination], math[ematics], lab[oratory], gym[nasium], varsity [university]; инчунин hiddy [hideous], def[initely], sitch [situation] [4, с. 15–16].

Blending – таркиби ду калимаро боқӣ мегузорад, ки калимаи нав фаҳмо бошад. Мисолҳо:

№	Калимаи англисӣ	Калимаҳои асл [решаҳо]	Тарҷумаи тоҷикӣ	Тавзеҳ [маъно]
1	slanguage	<i>slang + language</i>	забони сленгӣ	Забоне, ки аз калимаҳои сленгӣ иборат аст; забони хоси ҷавонон ё гурӯҳҳои иҷтимоӣ.
2	edutainment	<i>education + entertainment</i>	Омӯзиш ва фароғат	Барнома ё фаъолияти, ки ҳам таълимӣ аст ва ҳам фароғатӣ.
3	droned	<i>drunk + stoned</i>	масту сархуш /	Шахсе, ки ҳам маст аст ва ҳам зерӣ таъсири маводи мухаддир қарор дорад.
7	vomatoise	<i>vomit + comatose</i>	беҳуш	Ҳолати беҳушии шадид ё нотавонӣ баъд аз мастӣ [4, с. 15–16].

Сленг, жаргон ва аргот — унсурҳои муҳими забони ғайриадабӣ мебошанд, ки дар ҳар як забон барои ифодаи муносибатҳои иҷтимоӣ, гурӯҳӣ ва фарҳангӣ нақши хос доранд. Ба гуфтаи Hubáček [9, с. 9], сленг як шакли мустақили забонест, ки дар доираи забони милли амал мекунад ва бештар бо муҳитҳои ҷавонон, донишҷӯён ва гурӯҳҳои иҷтимоии маҳдуд алоқаманд аст.

Дар забони англисӣ, мувофиқи таҳқиқоти Eble [4, с. 11–13], сленг воситаи ифодаи ҳамбастагии гурӯҳӣ ва «рамзи фарқият» мебошад, ки ҷавонон онро барои таъкиди истиқлолияти иҷтимоии худ истифода мебаранд. Дар забони тоҷикӣ низ ҳамин гуна хусусиятҳо мушоҳида мешаванд: донишҷӯён, ҷавонони шаҳрӣ ва қорбарони шабакаҳои иҷтимоӣ сленгро барои ифодаи эҳсос, наздикӣ ва фарқ аз забони расмӣ истифода мебаранд.

Аз ҷиҳати сохт ва пайдоиш, тавре ки Hladky [7, с. 49] ва Vogel [22, с. 17] қайд мекунанд, сленг тавассути усулҳои морфологӣ, аз қабili деривация [афзунсозӣ], композитсия [пайвастсозӣ], омехтасозӣ [blending] ва кӯтоҳсозӣ [shortening] ба вуҷуд меояд. Масалан, дар англисӣ калимаи *smog* [аз *smoke + fog*] намунаи омехтасозӣ мебошад, дар ҳоле ки дар тоҷикӣ мисолҳои монанд, чун *донишҷӯёна* ё *соҳибқорӣ*, тавассути деривация сохта мешаванд.

Green [5, с. 27] ва Coleman [2, с. 2] таъкид мекунанд, ки сленг як падидаи доимо тағйирёбанда аст, ки бо тағйироти фарҳангӣ ва технологӣ нав мешавад. Мисолан, таҳқиқоти Crystal [3, с. 164–165] нишон медиҳад, ки забони интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ [SMS, chat, memes] ба тавлиди садҳо воҳиди нави сленгӣ, ба мисли *LOL*, *BRB*, *OMG* мусоидат кардааст. Дар тоҷикӣ низ чунин падида тавассути қарзгирии мустақим ба вуҷуд меояд: «лайк кардан», «фолло кардан», «коммент навиштан».

Ҷиҳати муҳими дигар — ин таъсири иҷтимоиву гурӯҳии жаргон аст. Жаргон, мувофиқи Wikipedia contributors [32], забони касбӣ ё гурӯҳӣ мебошад, ки барои осон кардани муоширати дохилигурӯҳӣ ва фарқ аз забони умумӣ истифода мешавад. Масалан, жаргони ИТ-шахсиятҳо дар англисӣ [*bug, crash, update*] ва тоҷикӣ [*баг гирифттан, программа парид, система нав шудан*] решаи умумӣ доранд. Ин нишон медиҳад, ки равандҳои иҷтимоӣ ва техникӣ ба ҳар ду забон таъсири шабеҳ мерасонанд.

Аргот бошад, ба гуфтаи Partridge [18, с. 102–104] ва Hotten [8, с. 7], аз ибтидо барои пинҳон кардани маъно дар муҳитҳои махфӣ ва ҷиноятӣ истифода мешуд. Дар англисӣ он шакли *cant* дошт, ки баъдтар ба забони рӯзмарра ворид гардид. Дар тоҷикӣ низ баъзе калимаҳои доройи маънои «рамзӣ» дар муҳити маҳдуд вуҷуд доранд, мисли «парда кардан» [‘пинҳон доштан’], «ҳалқаш танг шудан» [‘дар ҳолати хавф афтодан’].

Муқоиса нишон медиҳад, ки дар ҳар ду забон — англисӣ ва тоҷикӣ — сленг, жаргон ва аргот на танҳо падидаҳои лингвистӣ, балки иҷтимоӣ низ мебошанд. Онҳо дар ташаккули шахсияти ҷавонон, тарзи гуфтор, интиҳоби калима ва муносибати гурӯҳӣ нақши муҳим доранд. Агар ба гуфтаи Vogel [20, с. 10] ва Mattiello [15, с. 25–40] нигоҳ кунем, ин воҳидҳо

воситаи тавонои «шахсиятисозӣ» дар ҷомеа мебошанд, зеро ҳар гурӯҳ меҳодад забони худро дошта бошад.

Аз нуқтаи назари семантикӣ, равандҳои метафора ва метонимия дар ҳар ду забон нақши асосӣ доранд. Масалан, *brain drain* [англ.] ва «фурӯзон шудани майна» [тоҷикӣ] ҳарду тавассути метафора маънои «аз даст додани мутахассисон»-ро ифода мекунад. Мисли он, ки Thorne [19, с. 274] қайд мекунад, ҳар як калимаи сленг таърихи иҷтимоии худро дорад, ки он аз муҳити иҷтимоӣ ва фарҳангӣ вобаста аст.

Ҳамин тавр, таҳлили муқоисавии сленг, жаргон ва аргот дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ нишон медиҳад, ки ин падидаҳо воситаи динамикии забон мебошанд. Онҳо ҳамзамон навоварии луғавӣ, ифодаи хувияти гурӯҳӣ, ва масдудкунии забони расмӣ мебошанд. Барои забони тоҷикӣ, ки дар марҳилаи фаъоли рушди лексикаи муосир қарор дорад, таҳқиқи амиқи чунин равандҳо метавонад ба ғанигардонии луғат ва таҳкими забони гуфтугӯӣ мусоидат намояд.

Муқарриз: Ҳасанзода Ш.Р., н.и.ф., дотсент

Адабиёт

1. Chloupek, J. *Knížka o češtině*. – Prague: Odeon, 1974. – С. 57.
2. Coleman, J. *The Life of Slang*. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – ISBN 978-0199277052. – С. 2.
3. Crystal, D. *Language and the Internet*. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – ISBN 978-0521672610. – С. 164–165.
4. Eble, C. *Slang and Sociability: In-group Language Among College Students*. – Urbana: University of Illinois Press, 1996. – ISBN 978-0252066239. – С. 11–39.
5. Green, J. *African American English: A Linguistic Introduction*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – ISBN 978-0521805961. – С. 27.
6. Hladky, J. *Blending in English Word-Formation*. – Prague: Charles University Press, 1994. – С. 49.
7. Hladky, J. *English Word-Formation and Slang*. – Brno: Masaryk University Press, 1994. – ISBN 978-8021004125. – С. 49.
8. Hotten, J. C. *The Slang Dictionary: Etymological, Historical and Anecdotal*. – London: Routledge, 2008. – ISBN 978-0415490247. – С. 7.
9. Hubáček, J. *O českých slanzích*. – Praha: Academia, 1979. – С. 9, 13.
10. Hubáček, J. *O českých slanztech*. – Prague: Academia, 1979. – ISBN 978-8000026340. – С. 83–84.
11. Hubáček, J. *Malý slovník českých slangů*. – Ostrava: Profil, 1988. – ISBN 80-7053-049-5. – С. 6, 8.
12. Hubáček, J. *Malý slovník českých slangu*. – Prague: Academia, 1988. – ISBN 978-8000026326. – С. 7–14.
13. Hubacek, O. *Český studentský slang: Lexikální a morfologický rozbor*. – Praha: Academia, 1988. – ISBN 978-8020012314. – С. 14, 17.
14. Leech, G., & Svartvik, J. *A Communicative Grammar of English*. – London: Longman, 1981. – ISBN 978-0582018050. – С. 26.
15. Mattiello, E. *English Slang: Linguistic and Sociological Perspectives*. – Milano: FrancoAngeli, 2008. – ISBN 978-8856809172. – С. 25–40.
16. Mattiello, E. *Introducing English Slang: A Sociolinguistic Perspective*. – London: A&C Black, 2008. – ISBN 978-0826478845. – С. 35–40.
17. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. – London: Longman, 1985. – ISBN 978-0582517341. – С. 1580.
18. Partridge, E. [2002]. *A Dictionary of Slang and Unconventional English*. Routledge. ISBN 9780415286057. – с. 102–104, 355.
19. Thorne, T. [2014]. *Dictionary of Contemporary Slang*. Bloomsbury Publishing. ISBN 9781408128719. – с. 18–21, 274.

20. Vogel, D. *An Introduction to Sociolinguistics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – ISBN 978-0521676572. – С. 10.
 21. Vogel, F. *Stylistic Neologisms in Contemporary English*. – Berlin: Walter de Gruyter, 2007. – ISBN 978-3110198765. – С. 17.
 22. Vogel, S. *English Word-Formation: An Introduction*. – London: Routledge, 2007. – ISBN 978-0415407357. – С. 17.
 23. Wolfram, W., & Estes, J. *Dialect and Education: Students' Use of Nonstandard English*. – Detroit: Wayne State University Press, 1998. – ISBN 978-0814315626. – С. 2.
 24. Wolfram, W., & Estes, J. *American English: Dialects and Variation*. – Oxford: Blackwell Publishers, 1998. – ISBN 978-0631215453. – С. 2.
- Фарҳанго ва энциклопедияҳо
25. *Encyklopedický slovník češtiny*. – Prague: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. – ISBN 80-7106-820-2. – С. 565.
 26. *Encyklopedický slovník cestiny*. – Praha: Academia, 2002. – ISBN 978-8020009734. – С. 565.
 27. Hubáček, J. *Malý slovník českých slangů*. – Ostrava: Profil, 1988. – ISBN 80-7053-049-5.
 28. Hubáček, J. *Malý slovník českých slangu*. – Prague: Academia, 1988. – ISBN 978-8000026326.
- Сомонаҳои интернетӣ
29. *All Acronyms*. [2025]. SMS acronyms list. – Режим доступа: <http://www.all-acronyms.com/tag/sms> [дата обращения: 04.10.2025].
 30. *Emoticon tables*. Adapted from *Wikipedia*. [2025]. *Emoticon*. – Режим доступа: <http://en.wikipedia.org/wiki/Emoticon> [дата обращения: 04.10.2025].
 31. *Web translator*. [2025]. *Whoohoo translator*. – Режим доступа: <http://www.whoohoo.co.uk> [дата обращения: 04.10.2025].
 32. *Wikipedia contributors*. [2008]. *Jargon*. – Режим доступа: <http://en.wikipedia.org/wiki/Jargon> [дата обращения: 04.10.2025].
 33. SMS acronyms. Adapted from All Acronyms. [2025]. *SMS acronyms list*. Available at: <http://www.all-acronyms.com/tag/sms>, accessed 4 October 2025.

СЛЕНГ, ЖАРГОН ВА АРГОТ: ТАҲЛИЛИ ИҶТИМОӢ ВА МУҚОИСАВИИ ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Мақола таҳлили васеи иҷтимоӣ ва лингвистии шаклҳои ғайриадабии забон, аз ҷумла сленг, жаргон ва арготро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ пешниҳод мекунад. Мақсад фаҳмидани хусусиятҳои морфологӣ, семантикӣ, функционалӣ ва иҷтимоӣ ин шаклҳои забонӣ ва муқоиса намудани истифодаи онҳо дар муҳити донишҷӯён, ҷавонон ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ мебошад. Дар таҳқиқот равандҳои ташаккули калимаҳои нав, тағйирёбии маъноӣ, ҳамчунин таъсири мода ва фарҳанги иҷтимоӣ бар шаклҳои гуногуни ибораҳои ғайриадабӣ баррасӣ карда мешавад. Мақола нишон медиҳад, ки сленг ҳамчун шакли бароҳат ва иҷтимоан танзимшавандаи забон бо хусусиятҳои фарҳангӣ ва иҷтимоӣ пайваст аст ва имкон медиҳад, ки гурӯҳҳои муайян ҳамдигарро аз рӯи ибораҳо ва истилоҳҳои махсус шиносанд. Илова бар ин, муқоисаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон медиҳад, ки ҳарду забон дорои равандҳои шабеҳ ва фарқкунандаи эҷоди ибораҳои ғайриадабӣ мебошанд, ки ба шарофати контекст ва замони истифода фарқ мекунанд. Таҳқиқот инчунин аҳамияти сленгро дар ташаккули хувияти иҷтимоӣ ва муоширати ғайрирасмӣ таъкид мекунад.

Калидвожаҳо: Сленг, жаргон, аргот, забони ғайриадабӣ, морфология, семантика, функсия, иҷтимоӣ, донишҷӯён, ҷавонон, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, муқоиса, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, ибораҳои нав, таъсири фарҳанг, модаданӣ, эҷодкорӣ, маъно, контекст, муошират, хувият.

СЛЕНГ, ЖАРГОН И АРГО: СОЦИАЛЬНЫЙ И СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

Статья представляет обширный социолингвистический и сравнительный анализ нестандартных форм языка, включая сленг, жаргон и аргот, в таджикском и английском языках. Цель исследования — выявить морфологические, семантические, функциональные и

социальные особенности этих языковых форм, а также сравнить их использование среди студентов, молодежи и различных социальных групп. В исследовании рассматриваются процессы создания новых слов, изменения значений, а также влияние моды и социально-культурного контекста на формирование нестандартных выражений. Статья показывает, что сленг является гибкой и социально регулируемой формой языка, тесно связанной с культурными и социальными особенностями, что позволяет определённым группам идентифицировать друг друга через специализированные выражения. Сравнение таджикского и английского языков демонстрирует как сходства, так и различия в процессах создания нестандартных выражений, зависящих от контекста и времени использования. Исследование подчеркивает важность сленга в формировании социальной идентичности и неформальной коммуникации.

Ключевые слова: Сленг, жаргон, аргот, нестандартный язык, морфология, семантика, функция, социальные группы, студенты, молодежь, сравнение, английский язык, таджикский язык, новые выражения, влияние культуры, мода, креативность, значение, контекст, коммуникация, идентичность.

SLANG, JARGON AND ARGOT: SOCIAL AND COMPARATIVE ANALYSIS OF ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

The article provides an extensive socio-linguistic and comparative analysis of non-standard language forms, including slang, jargon, and argot, in Tajik and English. The study aims to identify the morphological, semantic, functional, and social characteristics of these linguistic forms and to compare their use among students, youth, and various social groups. The research examines the processes of creating new words, semantic shifts, and the influence of fashion and socio-cultural context on the formation of non-standard expressions. The article demonstrates that slang is a flexible, socially regulated language form closely connected with cultural and social features, enabling specific groups to identify each other through specialized expressions. The comparison between Tajik and English shows both similarities and differences in the processes of non-standard expression creation, dependent on context and usage. The study also emphasizes the role of slang in shaping social identity and informal communication.

Keywords: *Slang, jargon, argot, non-standard language, morphology, semantics, function, social groups, students, youth, comparison, English language, Tajik language, new expressions, cultural influence, fashion, creativity, meaning, context, communication, identity.*

Маълумот доир ба муаллифон: *Кабилов Лутфулло Абдусаломович* – номзади илмҳои филология, унвонҷӯи кафедраи назария ва типологияи забони англисии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, тел: +992907151628. элек. Почта: *lutfullo.kabirov95@mail.ru*

Сведения об авторе: *Кабилов Лутфулло Абдусаломович* — кандидат филологических наук, соискатель кафедры теории и типологии английского языка Бохтарского государственного университета имени Носири Хусрава. Телефон: +992907151628. Электронная почта: *lutfullo.kabirov95@mail.ru*

Information about the author: *Kabirov Lutfullo Abdusalomovich* — Candidate of Philological Sciences, PhD applicant at the Department of Theory and Typology of the English Language, Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav. Phone: +992907151628. E-mail: *lutfullo.kabirov95@mail.ru*

ЧОЙГОҲИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ДАР КИТОБИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ, МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН “ЗАБОНИ МИЛЛАТ – ҲАСТИИ МИЛЛАТ”

Каримова Ш. А.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Дар шароити рушди бемайлони ҷаҳонишвай ҳифзи арзишҳои милливу фарҳангӣ, бахусус, забон яке аз василаҳои муҳимми шинохти давлату начоти миллат ва рушди фарҳанг маҳсуб меёбад.

Роҷеъ ба мақом ва ҷойгоҳи забон аз ҷониби муҳаққиқону донишмандон ва забоншиносон садҳо осори илмиву таҳқиқотӣ таълиф гардидааст, ки зарурати навишти онҳо пеш аз ҳама ҳамаро ба масъалаи худшиносиву худогоҳӣ ва арзишҳои милливу фарҳангӣ талқин намудааст.

Дар робита ба ин, асосгузори назарияи забоншиносӣ В. Гумболтд чунин таъкид намудааст, ки «забон нафас, руҳи миллат аст» [1].

Ин аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пайваста дар меҳвари хирадмандона ва фарҳангофаронаи худ ҷиҳати ҳифзу беолоиш нигоҳ доштани забони тоҷикӣ мароқ зоҳир намуда, дар баробари ин, ҳамчун ҳомии ҳифзи арзишҳои миллӣ, алалхусус, забони тоҷикӣ мебошанд.

Чи тавре ки Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудаанд: “Танҳо забон аст, ки дар ҳама давраи замон таърихи воқеӣ ва ростини миллатро дар ҳофизаи худ нигоҳ медорад” [10, с. 3] ё дар ҷойи дигар: **“Имрӯз ҷаҳониён миллати моро бо номи тоҷик, яъне ориёӣ давлатамонро бо номи Тоҷикистон ва забонамонро бо номи забони тоҷикӣ мешиносанду эътироф ва эҳтиром менамоянд. Бинобар ин, ҳар яки мо вазифадорем, ки забони модарии ширину шево ва шоиронаи худро ҳифз кунем, барои боз ҳам сайқал додану ғанӣ гардонидани он талош намоем ва саҳм гузорем”** [8]. Дар воқеъ имрӯз раванди ҷаҳонишавӣ моро водор менамояд, ки барои ҳифзу гиромидошт ва ғанӣ гардонидани забони тоҷикӣ пайваста таваҷҷуҳ зоҳир намоем.

Ҷойгоҳи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар хусуси пуштибониву сарпарастӣ аз забони давлатӣ ва роҳнамоии пайваста дар рушду густариши он, алалхусус, дар осори Пешвои миллат возеҳу равшан инъикос ёфтааст, ки барои мо, тоҷикон намунаи ибрат аст ва омӯзишу баррасии ин таълифоти бунёдӣ барои ҳар як фарди меҳандӯсту ҳештаншинос ҷиҳати шинос гардидан аз таъриху фарҳанг ва забони миллии бостониву ганҷинаи беҳамто мусоидат менамояд.

Осори ду ҷилдаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Забони миллат – ҳастии миллат» (2016, 2020) [10; 11] таҳлили бунёдии масъалаҳои марбут ба забон, таърих ва фарҳанги тоҷик, ҳастӣ ва ҳувияти миллати тоҷик мебошад. Таълифи ин осори бунёдӣ барои илми забоншиносии муосири тоҷик саҳифаи навро боз намуд.

Чи тавре ки маълум аст забон ҳамчун рукни меҳварии худшиносии миллӣ ва пояи ҳастии давлат дар ҳамаи давраҳои таърихӣ нақши калидӣ бозидааст. Дар ин замина, китоби Эмомалӣ Раҳмон «Забони миллат – ҳастии миллат» (2016, 2020) яке аз муҳимтарин сарчашмаҳои муосири таҳқиқи равандҳои ташаккули забони тоҷикӣ, масъалаҳои ҳофизаи таърихӣ, сиёсати забонӣ ва асолати фарҳангӣ ба шумор меравад [10; 11].

Рӯҷуи таърихӣ ва ҷойгоҳи забон

Чуноне ки Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бомаврид дар хусуси ҷойгоҳи забон нигоштаанд, ки «Забони модарӣ қудрати бузурге дорад, ки миллатро аз парешонӣ нигоҳ медорад ва онро дар баробари хатарҳо устувор мегардонад» [10, с. 23].

Ин андеша ба назарияи муосири миллатсозӣ мувофиқ аст, ки забонро ҳамчун меъмории ҳувият медонад. Забон дар шаклигирии тафаккури миллӣ, арзишҳои муштарак ва фазои маънавии ҷомеа таъсири қавӣ мерасонад.

Дар хусуси робитаи забон ва ватандорӣ чунин омадааст: «Барои ниёғони мо мафҳуми Ватан ва забон ҳаммаъно будааст» [10, с. 13].

Таҳлили мантиқӣ ва фалсафӣ нишон медиҳад, ки забон ҳамчун рамзи муқаддаси миллӣ қабул шуда, дар давраҳои душвор низ нақши муттаҳидкунанда доштааст.

Доир ба инъикосгари марҳилаҳои таърихӣ забон чунин тавсиф шудааст: «Забон... як бахши нигорандаи таърихи халқӣ мо буда, оинаест, ки дар он роҳҳои дуру дарози тайкардаи халқ инъикос меёбад» [10, с. 20]

Воқеан, забон дар баробари дигар рисолатҳояш ҷиҳати инъикосу муаррифии марҳилаҳои муҳтавои таърихӣ мусоидат мекунад.

Инчунин, дар китоб нақши Сомониён дар устуворсозии забон чунин тавсиф шудааст: «Сомониён забонро чун силоҳи муқовимат истифода бурда, барои эҳёи фарҳанги миллӣ замина гузоштанд» [10, с. 132]. Дар ин давра забони тоҷикӣ мақоми давлатӣ касб намуда, ба забони илм ва аҳли адаб пайдо кардааст: «Забони тоҷикӣ дар давраи Сомониён ба сифати забони мавҷудияти адабӣ ва илмӣ ҳукмфармо шуд» [10, с. 177]. Ин воқеият аз назари таърихшиносӣ бо густариши давлатӣ, рушди шаҳришинӣ, эҳёи илм ва адабиёти классикӣ ҳамоҳанг аст.

Дар асар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ҳамчун манобеи муҳимии фонди забони тоҷикӣ маънидод шудааст: «“Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ганҷинаи бебаҳои вожагону истилоҳоти қадиму асили тоҷикӣ мебошад» [10, с. 294]. Дар воқеъ «Шоҳнома»-и ҳаким Фирдавсӣ ҳамчун сарчашмаи забон низ шинохта шудааст.

Дар асри миёна, хусусан, замони Сомониён забони тоҷикӣ натавониста ҳамчун забони давлатӣ, инчунин, ба ҳайси забони муоширати байни миллатҳо нуфуз пайдо мекунад: «Забони форсии дарӣ ҳамчун як забони байналмилалӣ дар даврони миёна нуфуз пайдо карда буд» [10, с.16].

«Густариши забони тоҷикӣ ба мантиқи дигари ҷаҳон ... ба давраи Сомониён, ғазнавиён ва салҷуқиён рост меояд» [10, с. 361].

Дар асоси таҳқиқоти забоншиносон дар асрҳои X-XII забони форсӣ дарӣ ба сифати:

- забони илм;
- забони девонсолорӣ;
- забони адабиёти дарборӣ;
- забони муоширати байнимилалӣ будааст.

Эҳёи забони тоҷикӣ дар замони истиқлол

Мавриди зикр аст, ки истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳалаи муҳимми рушд ва устувор гардидани рукни муҳимми миллат – забони тоҷикӣ гардид. Эҳё ва ба забони тоҷикӣ дода шудани мақоми забони давлатӣ ба шакли расмӣ барои аз хатари нестӣ наҷот ёфтани давлатдорӣ миллии тоҷикон яке аз муҳимтарин асос ва неруи бунёдӣ ба ҳисоб меравад.

Барои рушди забони миллӣ маҳз, истиқлоли давлатӣ имконият медиҳад. Зеро истиқлоли давлатӣ ба мардуми Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон дод, ки мактаби давлатдорӣ миллии худро рушд дода, амсилаи муосирро озодона интихоб намояд. Маҳз, дар ҳамин давра заминаҳои устувори сиёсӣ ва ҳукукии сохти нав, яъне давлати демократии дунявӣ ҳуқуқбунёд гузошта шуданд.

Агар истиқлоли давлатӣ ғояи меҳварии манфиати миллӣ бошад, дар паҳлӯи он маҷмӯи дигар манфиатҳои калидӣ низ ҷой доранд, ки иҷрои самараноки истиқлолиятро дар кишвар таъмин менамоянд. Манфиати миллӣ пеш аз ҳама тавассути татбиқи сиёсати фарҳангсолорӣ ҳифз мегардад; сиёсие, ки меъмор ва илҳомбахши асосии он Президенти муҳтарам Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Маҳз ҳамин сиёсат ба эҳёи хотираи таърихӣ, таҳкими пояҳои маънавии худшиносӣ ва устувории ҳувияти миллӣ дар ҷомеаи кунунӣ заминаи воқеӣ фароҳам овардааст [3].

Дар ин ҳошия, ҳифз ва густариши забони миллӣ ҳамчун забони давлатӣ яке аз ҷузъҳои бунёдии манфиати миллӣ ба шумор меравад. Истиқлоли давлатӣ барои мардуми тоҷик имкони пушти сар намудани марҳалаи муҳими эҳё, барқарорсозӣ ва таҳкими давлатдорӣ

миллӣ фароҳам овард. Ин равандро метавон аз муҳимтарин дастовардҳои даврони Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ намуд.

Чуноне, ки Пешвои миллат таъкид намудаанд: «Истиқлолият ба забони тоҷикӣ мақоми воқеии давлатиро баргардонд» [10, с. 23].

Ҳанӯз ҳам вазифаи миллӣ муҳим боқӣ мемонад:

«Мо бояд забони давлатӣ - тоҷикиро рақобатпазир гардонем» [10, с. 260].

Ба андешаи инчониб ҷиҳати рақобатпазир гардонидани забон бояд ба масъалаҳои зерин аҳамият дода шавад:

- тамоюлотҳои ҷаҳонишавӣ;
- рақобати илмӣ-техникӣ;
- рушди фарҳанги рақамӣ;
- истилоҳсозии муназзам.

Истифодаи истилоҳоти бегона дар китоб ба сифати танзимшаванда шарҳ дода шудааст, аз ҷумла: «Истифодаи истилоҳоти бегона бояд бо мизони илмӣ ва меъёрҳои забони тоҷикӣ мутобиқ карда шавад» [10, с. 286].

Аз нигоҳи илми забоншиносӣ ду навъи истилоҳсозӣ муҳим аст:

Иқтибос — қабули калимаи бегона бо мутобиқсозии фонетикӣ.

Таркибсозӣ — сохтани истилоҳ аз захираҳои дохилии забон.

Ҳарду механизм барои рушди муосир заруранд, вале бояд мутаваззин бошанд.

Натиҷагирӣ.

Бар асоси таҳлили иқтибосҳо ва бахшҳои муҳими китоб метавон ба ин натиҷаҳо расид:

Забон ҳофизаи таърихӣ ва рамзи ҳувият аст. Он дар ташаккули миллат нақши марказӣ мебозад.

Давраи Сомониён ва эҷодиёти Фирдавсӣ поягузори бақо ва нуфузи ҷаҳонии забон гардид.

Истиқлолият имкони давлатсозии забони тоҷикӣ-ро фароҳам оварда, вазифаҳои нав пеш гузошт.

Камбудиҳои ҳозира дар истилоҳсозӣ ва сиёсати забонӣ бояд бо роҳҳои илмӣ ва муттаҳидсозии сохторҳои давлатӣ ислоҳ шаванд.

Хулоса, китоби Эмомалӣ Раҳмон «Забони миллат – ҳастии миллат» ҳамчун манбаи илмӣ ва сиёсӣ имкон медиҳад, ки таърихи забони тоҷикӣ, марҳилаҳои тақомули он ва аҳамияти давлатию фарҳангии ба назари ҳамаҷониба дарк карда шавад. Забони тоҷикӣ имрӯз ҳамчун пояи давлатдорӣ миллӣ ба сиёсати устувор, муҳофизат, таҳким ва рушди илмӣ эҳтиёҷ дорад. Давлат, ҷомеа ва ҳар фарди кишвар, ба таъбири муаллиф, вазифадоранд:

«Ҳар яки мо бояд барои ҳифзи забон ва бузургдории он саҳм гузорем» [10, с. 12].

Муқаррир: Ҳасанзода Ш.Р., н.и.ф., дотсент

Адабиёт

1. Гумбольдт, В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М., 1984. – 398 с. 1
2. Даҳ соли Қонуни забон. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 142 с.
3. Истиқлол ва манфиатҳои миллӣ. – Душанбе, 2021. – 160 с.
4. Муҳаммад, А. Истиқлол ва ҷиҳзи манфиатҳои миллӣ [Матн] / А. Муҳаммад. - Душанбе, 2021. – 194 с.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Ҷилди 1. [Матн]. – М., 1969. – 952 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Ҷилди 2. [Матн]. – М., 1969. – 952 с.
7. Эмомалӣ Раҳмон. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 372 с.
8. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми шодбошӣ ба муносибати Рӯзи забони давлатӣ [Манбаи электронӣ]. URL: <https://prezident.tj/event/news/47965> (санаи истифода: 20.05.2025)
9. Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагир. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 364 с.
10. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 1. – Душанбе, Эр-граф, 2016. – 516 с.
11. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 2. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 432 с.

ҶОЙГОҲИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР КИТОБИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ, МУҲТАРАМ ЭМОМАӢ РАҲМОН “ЗАБОНИ МИЛЛАТ – ҲАСТИИ МИЛЛАТ”

Мақола ба таҳлили мавқеъ, арзиш ва паҳлуҳои назариявӣ амалии забони тоҷикӣ дар китоби бунёдии мондагори Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Забони миллат – ҳастии миллат» бахшида шудааст.

Дар пажӯиш масъалаҳои назариявии забон ҳамчун пояи ҳастии миллий, нақши он дар ташаккули давлатдорӣ, фарҳанг, худшиносӣ ва ваҳдати миллий мавриди баррасии илмӣ қарор мегиранд.

Муаллиф бо итинод ба бахшҳои асосии китоб нишон медиҳад, ки забони тоҷикӣ дар давраҳои таърихӣ, аз тамаддуниҳои бостонӣ то давраи Сомониён ва то замони истиқлол, унсурҳои муҳими ташаккули ҳувияти миллий буда, ҳамчун рамзи давлатдорӣ тоҷикон ҷойгоҳи беназирро касб кардааст.

Калидвожаҳо: *Пешвои миллат, забони тоҷикӣ, асолати забон, ҳастии миллат, давлатдорӣ, истилоҳсозӣ, Сомониён, сиёсати забон, фарҳанги миллий, ҷаҳонишавӣ.*

МЕСТО ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В КНИГЕ ЛИДЕРА НАЦИИ, ДОСТОПОЧТЕННОГО ЭМОМАЛИ РАХМАНА «ЯЗЫК НАЦИИ – СУЩНОСТЬ НАЦИИ»

Статья посвящена анализу положения, ценности, а также теоретических и практических аспектов таджикского языка в основополагающей и непреходящей книге Лидера нации, достопочтенного Эмомали Рахмона, «Язык нации – сущность нации».

В исследовании рассматриваются теоретические вопросы языка как основы национального существования, его роли в формировании государственности, культуры, самосознания и национального единства.

Опираясь на основные разделы книги, автор показывает, что таджикский язык играл важную роль в формировании национальной идентичности в исторические периоды — от древних цивилизаций до периода Саманидов и до обретения независимости, и занимал уникальное место как символ таджикской государственности.

Ключевые слова: *Лидер нации, таджикский язык, самобытность языка, существование нации, государственность, терминология, Саманиды, языковая политика, национальная культура, глобализация.*

POSITION OF THE TAJIK LANGUAGE IN THE BOOK OF THE LEADER OF THE NATION, THE HONORABLE EMOMAL RAHMAN "THE NATION LANGUAGE-THE NATION EXISTANCE"

The article is devoted to the analysis of the position, value, as well as theoretical and practical aspects of the Tajik language in the fundamental and enduring book of the Leader of the Nation, the Honorable Emomali Rahmon, “The nation language-the nation existence”.

The study examines theoretical issues of language as the basis of national existence, its role in the formation of statehood, culture, self-awareness and national unity.

Drawing on the book's main sections, the author demonstrates that the Tajik language has played a vital role in shaping national identity across historical periods—from ancient civilizations to the Samanid period and up to independence—and occupied a unique place as a symbol of Tajik statehood.

Keywords: *Leader of the nation, Tajik language, language identity, existence of the nation, statehood, terminology, Samanids, language policy, national culture, globalization.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Каримова Шарифамо Аҳмадовна, Донишгоҳи давлатии Данғара, ассистенти кафедраи забонҳои хориҷӣ. Нисбонӣ: н. Данғара, кӯчаи Марказӣ, 25. Тел.: +992550937878*

Сведения об авторе: *Каримова Шарифамо Ахмадовна, Дангарский государственный университет, ассистент кафедры иностранных языков. Адрес: н. Дангара, центральная улица, 25. Тел.: +992550937878*

Information about the author: *Sharifamo Akhmadovna Karimova, Danghara State University, Assistant of the Department of Foreign Languages. Address: Dangara, central street, 25. Tel.: +992550937878*

ВОЖАҲОИ «ДИЛ» ВА «ЧАШМ» ДАР «ДЕВОНИ ФОРСӢ»-И МИР АЛИШЕРИ НАВОӢ -ФОНӢ

Қиёмов И.И.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Мир Алишери Навоӣ яке аз шахсиятҳои бонуфузи фарҳангии сиёсии асри XV маҳсуб ёфта, ба сифати арбоби барҷастаи давлатӣ, шоири тавоно ва асосгузори адабиёти мумтози турку ўзбек шинохта гардида, дар баробари аз илмҳои дастраси давр ҳамаҷониба баҳраҳои судманд бардоштану ба корҳои давлатӣ шугъл варзидан, ҳамчунин дар майдони илму адаб ва фарҳанги туркизабонону форситаборон хидматҳои шоистае ба анҷом расонидааст. «Аз осори адабию илмӣ ба баъдинагон меросмондаи Алишери Навоӣ ба забонҳои туркӣ-ўзбекии қадим ва форсии тоҷикӣ равшан мегардад, ки номбурда аз пурқортарин суҳанварон ва донишмандони даврони худ маҳсуб ёфта, дар таърихи адабу фарҳанги мардуми туркизабон, аз ҷумла ўзбек ҳамчун чехраи тавонои адабию фарҳангӣ доништа шудааст» [ниг.: 1; 3; 4; 6; 9; 10; 11; 13; 14, 45]. Ў дар байни мардуми Осиёи Миёна ва берун аз он ба сифати шоири дузабона ё зуллисонайн эътибору эътироф дошта, ба забони туркии ўзбекӣ бо таҳаллуси «Навоӣ» ва ба забони форсии тоҷикӣ бо таҳаллуси «Фонӣ» шеър эҷод кардааст. Дар рисолаи номзадии А. Худойдодов масъалаи мақоми ғазалиёти Хоҷа Ҳофиз дар таърихи адабиёти тоҷику ўзбек, дар мисоли эҷодиёти шоирони ўзбеки қарнҳои XIV ва охири асри XIX, оид ба таъсирпазирии Алишери Навоӣ аз ғазалсарои лисонулғайб, доир ба ғазалиёти форсӣ-тоҷикии Навоӣ – Фонӣ ишораҳои мушаххас ҷой дорад. Ҳамин равиши корро дар диссертатсияи М. Р. Суюнов «Ҳофизи Шерозӣ ва Алишери Навоӣ (Масъалаҳои анъана, навоарӣ ва маҳорат)» мушаххастар метавон дид [12, 45]. Вале ин корҳои илмӣ низ ба таври бояду шояд мавзӯи мадди назарро фаро гирифта натавонистаанд. Аз мундариҷаи маъхазҳои дастрас, ки худ «Девони форсӣ»-и Алишери Навоӣ ва ишораҳои ӯ аз боби осори форсии тоҷикиаш, баҳусус, ғазалиёти ин девон, ишораи тазкираҳо, китобҳои ба таърихи адабиёти тоҷику ўзбек бахшидашуда, рисолаю монографияҳои алоҳидаи доир ба рӯзгору осори Амир Алишери Навоӣ навишташуда, таҳқиқот оид ба асарҳои алоҳидаи суҳанвари зуллисонайн, асарҳои энциклопедӣ, муқаддимаҳо ба «Девони форсӣ»-и адиб, ки дар Ўзбекистону Тоҷикистон ва Эрону Афғонистон интишор ёфтаанд, бармеояд, ки дар ҳеҷ мавриде доир ба ҷиҳатҳои забон ва тарзи баёни ин девони шоир ба ҷуз ишораҳои ҷузъӣ андешаи фарогире рӯйи қор наомадааст [ниг.: 1; 4; 7; 8]. Аз ин рӯ, дар доираи ин мақола тасмим гирифта шуд, ки доир ба баъзе вижагиҳои луғавии «Девони форсӣ»-и Алишери Навоӣ-Фонӣ суҳане ҷанд гуфта бошем.

Тавре маълум аст, дар ғазалиёти «Девони форсӣ»-и Алишери Навоӣ, ки бо унвони «Девони Фонӣ» низ маъруф аст, дар ифодаи вожаҳои узви бадан, яъне соматизмҳои калимаҳои аслии тоҷикӣ фаровон истифода шудаанд ва вожаи **дил** ва **чаши** аз қабилҳои калимаҳои аслан тоҷикӣ буда, калимаҳои мазкур дар забони ғазалиёти девони номбурда барои ифодаи мафҳумҳои гуногун, ифодаи эҳсоси инсонӣ, баёни маъноӣ коннотативӣ, ки ҷузъҳои ҳиссӣ,экспрессивӣ, баҳодихӣ, услубӣ-функционалиро фаро мегирад, қорбурд гардида, ҷиҳати калимасозии забони тоҷикӣ мусоидат мекунад. Ба ин гурӯҳ калимаҳои аслии қадима, ки реша аз забонҳои эронӣ, аз ҷумла, форсии қадима мегиранд, шомил мебошанд. Масалан, аз рӯйи ҳисоби анҷомдодаи мо (дар заминаи матни интиқодии «Девони форсӣ»-и Алишери Навоӣ) мушаххас гардид, ки дар шакли танҳо ва ҷамъ вожаҳои аслии тоҷикии **сар** (324 маротиба), **рӯ//рӯӣ** (523 маротиба), **чаши** (504 маротиба), **дил** (875 маротиба), **лаб** (70 маротиба), **дахон** (197 маротиба), **даст** (309 маротиба), **дандон** (14 маротиба), дар «Девони форсӣ»-и Алишери Навоӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Мо аз «Девони форсӣ»-и Алишери Навоӣ ҷандин мисол доир ба «дил» ва «чаши» ҳамчун ифода- кунандаи номи узви бадан ё соматизмҳои ҷун ҷузъи ифодагари мафҳуми инсон пайдо кардаем ва ҷанде аз онҳоро дар поён меоварем.

-Барои ифодаи «дил». Вожаи дил ба маънои узви марказии низомии гардиши хуни одам ва ҳайвон, ки ҳаракати хунро идора мекунад, қалб, маҷозан марказ, васат, миён, дарун, замир,

хотир ботин, майл, хоҳиш ҳавас, азму ирода, ният, **дили касеро фаҳмидан** (майлу хоҳиши касеро доништан, аз нияти касе огоҳ шудан) [13] ва амсоли инҳоро ифода карда, дар ашъори форсии шоир чанде аз ин маъниҳои вожаи дил ба назар мерасад:

-дар дил фузуд моро:

Соқӣ, зи ҳад фузун деҳ май, к-аз малоли даврон

Ҳар дам малоли дигар **дар дил фузуд моро**. [16, 4]

Дар байти мазкур узввожаи *дил* барои шакл гирифтани ифодаи маҷозии «дар дил фузуд моро» мусоидат кардааст. Зимни ин байт шоир гуфтани аст, ки аз номехрубониву ноадолатии даҳр дар дунё ташвишу нооромӣ беш гардид ва барои аз ин душвориҳо раҳо ёфтан бештар нӯшидани май лозим аст, ки дар ғаму ғусса камтар бошад.

-сад ғам ба дил дорам:

Соқӣ, зи бедоди ҷаҳон **сад ғам ба дил дорам** ниҳон,

Ҷоме бидору вораҳон 3-онҳо мани ғамнокро. [16, 4]

Дар байт узввожаи *дил* дар таркиби ифодаи маҷозии «сад ғам дар дил дорам» ифод ёфта, ҳолати ночории худро аз беадолатии ҷаҳон тасвир карда, муноҷот ба соқӣ карда, бо ҷоми май вораҳонданро аз ин мушкилиҳо илтиҷо дорад. Дар ин байт вожаҳои *соқӣ*, *ҷом*, *ғам* дар як радиф ифодакунандаи рамзу мутақобила бошад, дар анбуҳи онҳо дили ғамгини қаҳрамони лирикии шоир барои наҷот аз ин ташвишу ноадолатиҳои зиндагӣ кӯшиш дорад. Дар ҳамин байт узввожаи *дил* чун вожагони меҳвар барои ифодаи ҳолати зоҳирӣ ва ботинии ошиқи ночорро мусоидат кардааст, ки шоир аз нигоҳи лингвокогнитивӣ тавассути рамзи «дил», ки нишонаи меҳру муҳаббат ва саршор аз ташвишҳои зиндагист, ҳолати ошиқи азхудгузаштаву ба душвориву ноадолатиҳо пурсабрро нишон додааст, яъне сад ғам ба дил дораму боз зистан меҳоҳам ва аз ин ғаму ғуссаи зиндагӣ ҳарос надорам.

-аз сина дуд баровардан:

Ғар аввал оташи ишқ осон намуд моро,

3-ӯ як шарар **баровард аз сина дуд моро**. [16, 4]

Дар байти мазкур узввожаи *сина* барои шакл гирифтани ифодаи маҷозии «аз сина дуд баромадан» мусоидат кардааст, ки ба маънии гирифтани душвориву машаққат буданро нишон медиҳад. Дар контексти мисраи аввал шоир бо ифодаи дар ибтидо осон намудани оташи ишқро нишон дода бошад, дар мисраи дуюм дар ин ҷода ба душвориҳо рӯ ба рӯ гардиданро ифода кардааст. Дар байт маънои ишқи ирфонӣ ифода ёфта, талқин мекунад, ки ба ишқи илоҳӣ ба осонӣ ноил намегардад кас ва барои ноил гардидан душвориҳоро бояд паси сар кард. Дар байти мазкур узввожаи «**сина**» чун вожагони меҳвар аз нигоҳи лингвокогнитивӣ нишонаи меҳру муҳаббати ирфонӣ буда, новобаста ба душвориҳо барои расидан ба он мекушад.

-дилдӯз, дил:

Тири дилдӯз ба ҳар дил занӣ, эй қотили маст,

Новаке чанд ниғаҳ дор барои дили мо. [16, 5]

Дар байти мазкур узввожаи *дил* чун вожаи меҳварӣ дар ин байт дар шаклҳои *дилдӯз*, *дил задан*, *ниғаҳ доштани дил барои новак* омада, муассири байти мазкурро дучанд афзун кардааст. Дар ин мисол ифодаи «**Тири дилдӯз ба ҳар дил задан**» ишора ба ҳолати зоҳирии ошиқи шайдо буда, вале дар асл ӯ нисбат ба ишқу ошиқӣ вафодор аст.

-наргиси шахло:

Эй, ба гулистон ҳазор **наргиси шахло**

Дар гилу гулзори **оразат** ба тамошо. [16, 6]

-руҳи рӯз аз руҳи ту бориқан меҳр, дили шаб

Дар **руҳи рӯз** аз **руҳи ту бориқан меҳр**,

Дар **дили шаб** аз ғами ту мояи савдо. [16, 6]

-ошиқи бедил зи шавқи рӯйи ту Мачнун:

Ошиқи бедил зи шавқи рӯйи ту Мачнун

Карда баҳона, вале муҳаббати Лайло. [16, 6]

-оразии Юсуф:

Оразии Юсуф намуда ламъаи рӯят,

3-ӯ шуда машъуфу зори ишқ Зулайхо. [16, 6]

Ғазали мазкур аз 9 байт иборат буда, 18 мисраъро фаро мегирад. Дар чор байти он шоир Фонӣ силсилавожаҳои ифодакунандаи мафҳуми узви баданро чун чузъи концепти инсон бо тамоми маҳорати баланди шоирона мавриди корбурд қарор додааст, ки дар натиҷа як ғазали басо аз нигоҳи мазмуну мундариҷа баланл эҷод гардидааст. Дар байтҳои ин ғазал ифодаҳое, ки бо вожагони узви бадан шакл гирифтаанд, чун: **наргиси шахло, дар руҳи рӯз, руҳи ту бориқан меҳр, дар дили шаб, ошиқи бе дил, зи шавқи рӯйи ту, орази Юсуф, ламъаи рӯй** ва амсоли инҳо. Аз ин ҷиҳат, агар байтҳои ғазалро тафсир намоем, чунин маънӣ ҳосил мешавад: Маъшук ба ошиқ хитоб мекунад, ки «Эй, ба гулистон ҳазор **наргиси шахло**, Дар гилу гулзори **оразат** ба тамошо». Вожাগони наргис ба маънои маҷозии чашми зебо ва шахло омада, орази зебои маъшукро мекунад тамошо. Дар ин байт вожаҳои **наргис** ва **ораз** ҳамчун услуби баланди сухан мавриди корбурд қарор гирифта, барои тавзеҳи яке аз паҳлуҳои мафҳуми инсон корбурд ёфтааст.

Дар байти дигар: «Дар **руҳи рӯз** аз **руҳи ту бориқан меҳр**, Дар **дили шаб** аз ғами ту мояи савдо» вожаҳои ифодагари узви бадан боиси шаклгирии ифодаҳои шоиронаи «**руҳи рӯз**», «**руҳи бориқи меҳр**» ва «**дили шаб**» гардида, мазмуну мундариҷаи байтро чун чузъи ғазал афзун кардааст. Ифодаҳои «**руҳи рӯз**», «**руҳи бориқи меҳр**» ва «**дили шаб**» дар қолаби калимасозии изофӣ шакл гирифта, ба маънои равшанӣ («**руҳи рӯз**»), зебогӣ («**руҳи бориқи меҳр**») ва нимашаб («**дили шаб**») далолат мекунанд.

Ошиқи бедил зи шавқи рӯйи ту Мачнун

Карда баҳона, вале муҳаббати Лайло. [16, 6]

Зимни байти мазкур шоир дилбастагии басо зиёдро ба ошиқии Мачнун ба Лайлӣ нишон дода, бо ин мазмун қиссаи Лайлию Мачнунро ёдрас мекунад ва зикри он як навъи санъати талмеҳро мемонад.

Орази Юсуф намуда ламъаи рӯят,

3-ӯ шуда машъуфу зори ишқ Зулайхо. [16, 6]

Дар байти мазкур вожаи **ораз** чун синоними услуби баланди калимаи рӯй бар ифодаи зебогии Юсуф омада, ҷанбаи зебопарастии шоирро нишон медиҳад. Дар воқеъ, Юсуф аз нигоҳи зебогӣ мувофиқи ривоятҳо монандие надоштааст ва аз ин хотир қаҳрамони яке аз қиссаҳои асри миёнагии халқа- мон маҳсуб мешавад ва истифодаи он низ дар асарҳои бадеӣ рӯи таъри- хиро дорост.

Ба соле гар шаби қадрест, дар як маҳ ду шомӣ қадр

Бувад аз **гесувони анбарин рӯйи чу моҳатро** [16, 7].

Дар байти мазкур вожаи дигари ифодакунандаи узви бадан **гесӯ (зулф)** мавриди истифода қарор гирифтааст. Калимаи **гесӯ** аз вожаҳои аслии форсии тоҷикӣ буда, дар услуби баланди ифодаи байт омада, тобиши мусбат дорад.

Дар ғазалиёти «Девони форсӣ»-и Алишери Навоӣ дар радаи вожаҳои ифодагари узви бадан ё соматизмҳо бештар калимаҳои аслии забони форсии тоҷикии давраи нав ба кор бурда шудаанд, ки мо ба услуби истифодаи онҳо аз ҷониби ин шоири забондон тавачҷух намудем. Масалан, дар «Девони форсӣ»-и Алишери Навоӣ вожаву ифодаҳои *симинбадан* [16, 4], *чашии пок* [16, 4], *ҷамоли пок* [16, 4], *сад ғам ба дил дорам* [16, 4], *баровард аз сина дуд моро* [16, 4], *чашии роҳат хуш мегунуд моро* [16, 4], *дар дил фузуд моро* [16, 4], *чун рӯ ба нестиҳо ҳичрон намуд моро* [16, 4], *ғайри ҳуноб наёбанд ба чашии дили мо* [16, 4], *тири дилдӯз* [16, 4], *ба ҳар дил занӣ* [16, 4], *новаке чанд ниғаҳ дор барои дили мо* [16, 4] ва монанди инҳо, ки дар шаклгирии онҳо вожаҳои ифодакунандаи соматизмҳо нақш доранд ва дар натиҷа чанд ифодаи маҷозӣ шакл гирифтааст, аз маҳорати баландии шоир Фонӣ дарак медиҳад.

-симинбадан, чашии пок, ҷамоли пок:

Бар ҳар кас эй **симинбадан**, манмой **рӯйи хештан**,

Бояд чу **чашии поки** ман з-он сон **ҷамоли покро**. [16, 4]

Дар ин байт Фонӣ ба маҳбуба мегӯяд, ки рӯйи зебои худро ба ҳар кас нишон надех, зеро танҳо **чашии поки ман** сазовори дидани он ҷамоли пок аст. Дар зоҳир байт маънои ишқӣ дорад, аммо дар асл як андешаи *амиқи маънавӣ ва ахлоқиро* ифода мекунад. Шоир ду узви инсон – **рӯй**

ва **чашм**-ро ба сифати рамз истифода бурда, миёни онҳо робитаи маънавӣ барқарор месозад. **Рӯй** дар фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ рамзи *зоҳир, ҷамол ва ҳақиқат* аст, ки фош кардани он ба ҳар кас ба маънои ошкор сохтани *асрори ботин* шуморида мешавад. Вожаи **чашм** ифодакунандаи *рамзи дарк, маърифат ва покҷидонӣ* аст, яъне танҳо он касе, ки чашмаш аз нигоҳи маънавӣ пок аст, ҳаққи дидани ҷамоли ҳақиқиро дорад [13, 656]. Бо ин васила, шоир таъкид мекунад, ки «ҷамоли пок»-ро танҳо «чашми пок» мебинад. Дар ин ҷо покӣ ҳам ба маънои ахлоқӣ (дурӣ аз нафсу шаҳват) ва ҳам ба маънои ирфонӣ (дарки ҳақиқати маънавӣ) истифода шудааст. Аз дидгоҳи лингвокогнитивӣ, байт робитаи «идроки пок – шинохти пок»-ро нишон медиҳад, ки дар он идроки инсон бо покии ботинӣ тавъам аст. Ҳамин тавр, Фонӣ тавассути рамзҳои **чашм** ва **рӯй** як модели маънавии «зебӣ ва маърифат танҳо барои дили пок ошкор мегардад»-ро меофарад, ки реша дар анъанаи фарҳангиву маданияи форсӣ-тоҷикӣ дорад.

-Барои ифодаи «чашм». Вожаи «**чашм**» барои ифодаи узви биниш дар инсон ва ҳайвон ба маънои асли меояд ва ба маънои маҷозӣ **чашм(он)и бодомӣ** (чашми бодомшакл); **чашми тар** (дидаи гирён); **чашми тира** (чашми камнур ва хира); **чашм(он)и мешӣ** (чашмони калон-калони сиёҳ), **чашмони шахло** (чашми сиёҳи моил ба кабудӣ, ки бисёр зебо ҳисоб меёбад), назар, нигоҳ, умед, интизорӣ, сӯроҳии баъзе чизҳо (**чашми сӯзан**, **чашми ғалбер**; **чашми дарахт (чӯб)** (ҷойи уқдаи дарахт ва чӯб), **чашми бад** (чашме, ки аз нигоҳаш озуру нуқсон расида метавонад), **чашми бедор** (чашми кушода ва хушёр), **чашми бино** (чашми равшан ва ҳамабин) [13, Ҷ.2, 656] ва амсоли инҳо омада, барои ҷаззобияти ғазали шоир Алишери Фонӣ мусоидат кардааст, ки барои тақвияти андешаи хеш чанд мисол меоварем:

-наргиси шахло:

Эй, ба гулистон ҳазор **наргиси шахло**

Дар гилу гулзори **оразат** ба тамошо. [16, 6]

Дар байти мазкур узввожаҳои *наргис ва ораз* барои шакл гирифтани ифодаҳои маҷозии «*наргиси шахло*» «*дар гилу гулзори оразат*» мусоидат кардааст, ки ба маънии зебогӣ, хушрӯйи руху чашмони ошиқ ишора гардидааст, ки ин аз мафҳумҳои марбут ҷисми инсон аст.

-чашми пок:

Бар ҳар кас эй симинбадан, манмӯй рӯйи хештан,

Бояд ҷу **чашми поки** ман з-он сон ҷамоли покро. [16, 4]

Дар ин байт Фонӣ ба маҳбуба мегӯяд, ки рӯйи зебои худро ба ҳар кас нишон надех, зеро танҳо **чашми поки ман** сазовори дидани он ҷамоли пок аст. Дар зоҳир байт маънои ишқӣ дорад, аммо дар асл як андешаи *амиқи маънавӣ ва ахлоқиро* ифода мекунад. Шоир ду узви инсон – **рӯй** ва **чашм**-ро ба сифати рамз истифода бурда, миёни онҳо робитаи маънавӣ барқарор месозад. **Рӯй** дар фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ рамзи *зоҳир, ҷамол ва ҳақиқат* аст, ки фош кардани он ба ҳар кас ба маънои ошкор сохтани *асрори ботин* шуморида мешавад. Вожаи **чашм** ифодакунандаи *рамзи дарк, маърифат ва покҷидонӣ* аст, яъне танҳо он касе, ки чашмаш аз нигоҳи маънавӣ пок аст, ҳаққи дидани ҷамоли ҳақиқиро дорад. Бо ин васила, шоир таъкид мекунад, ки «ҷамоли пок»-ро танҳо «чашми пок» мебинад. Дар ин ҷо покӣ ҳам ба маънои ахлоқӣ (дурӣ аз нафсу шаҳват) ва ҳам ба маънои ирфонӣ (дарки ҳақиқати маънавӣ) истифода шудааст. Аз дидгоҳи лингвокогнитивӣ, байт робитаи «идроки пок – шинохти пок»-ро нишон медиҳад, ки дар он идроки инсон бо покии ботинӣ тавъам аст. Ҳамин тавр, Фонӣ тавассути рамзҳои **чашм** ва **рӯй** як модели маънавии «зебӣ ва маърифат танҳо барои дили пок ошкор мегардад»-ро меофарад, ки реша дар анъанаи фарҳангиву маданияи форсӣ-тоҷикӣ дорад.

-моро чашми роҳат хуш мегунуд:

Орому хоб аз мо, эй ҳамдамон, маҷӯед,

Рафт он, ки **чашми роҳат хуш мегунуд моро**. [16, 4]

Дар байти мазкур узввожаи *чашм* барои шакл гирифтани ифодаи маҷозии «*моро чашми роҳат хуш мегунуд*» мусоидат карда, маънии рафтани оромиву осоиштагӣ аз ҳаёти ошиқ ба хотири ишқро нишон додааст. Дар контексти мисраи аввал шоир бо вожаи хоб, ки ба узввожаи *чашм* рабт дорад, робитаи қавӣ доштани силсилавоқеа, чун рафтани оромӣ, надоштани хоб ва роҳат надидани *чашм* ва амсоли инҳоро ифода карда, ҳолати зоҳирии ошиқро, ки хастагиву нооромӣ аст, басо хуб тасвир кардааст.

-ғайри хуноб наёбанд ба чашму дили мо:

Ғайри хуноб наёбанд ба чашму дили мо,

Гӯиё ишқ ба хун кард мухаммар гили мо. [16, 5]

Дар байти мазкур узввожаҳои *чаши ва дил* барои ифодаи ҳолати руҳии ошиқ омада, аз ташвишу нооромии рӯзгор наёфтани ғайри хуноб ба чашму дил ва дар натиҷа ошиқи бечора ба ташвишҳо гирифтор гардидаи ифода ёфтааст. Дар ин мисол ифодаи «*хун кардан*» баробари май, яъне ҳамр аст, ки дар шакли мухаммар омадааст. Ифодаи «*гили мо*» ишораи аз гил бунёд ёфтани даҳру инсон бо қувваи илоҳӣ бошад, дар он кашидани ранчу азоб дар қолаби «*ғайри хуноб наёбанд*» ифода ёфтааст. Пас, ин байт маънии ирфонӣ дошта, шоир ба ишқи илоҳӣ гирифтор будани ошиқро нишон додааст.

-зоғи чашмони сиёҳат сиёҳии чашмро ба зоғ шабоҳат додан:

Аз он дидори Ҳақ дидӣ, ки ҳам нури Илоҳӣ кард,

Мунир аз сурмаи мо **зоғи чашмони сиёҳатро**. [16, 33]

Дар ин мисол узввожаи **чашм барои** шаклгирии ифодаи “*мунир аз сурмаи мо зоғи чашмони сиёҳатро*” бо якҷоягии вожагони Ҳақ, нури илоҳӣ, ки ҷанбаи динӣ дорад, барои ифодаи росткориву растагорӣ истифода гардидаанд.

-чашми раҳмат афкандан нигоҳи ҷиддӣ кардан ба гирду атроф:

Чу ҳар сӯ **чашми раҳмат афканӣ**, аз гӯшаи чашме

Ба Фонӣ бин, ки ӯ ҳам чашм дорад як нигоҳатро. [16, 34]

-чашм доштан ба нигоҳаш диққат додан, пиндошта, гумон кардан:

Чу ҳар сӯ **чашми раҳмат афканӣ**, аз гӯшаи чашме,

Ба Фонӣ бин, ки ӯ ҳам **чашм дорад** як нигоҳатро. [16, 34]

-чашми пок муқобили чашми бад:

Бо ҳар кас, эй **симинбадан**, манмой рӯи хештан,

Бояд чу **чашми поки ман** з-он сон ҷамоли покро. [16, 34]

-чашми роҳат ба маънои маҷозии муқобили чашми бад:

Орому хоб аз мо, эй ҳамдамон, маҷӯед,

Рафт он, ки **чашми роҳат хуш мегунуд моро**. [16, 34]

-чашми кофир маҷозан ба маънии чашми бад:

Намедонам зи май шуд сурх **чашми кофират**, ё худ

Либоси ол пӯшондӣ ба қатли аҳли дин ўро. [16, 41]

-кӯтаҳназар он чашм маънои маҷозиаи чашми кутаҳбин:

Бо кӯҳнасафоли дари майхонаи мастӣ,

Кӯтаҳназар он чашм, ки бар ҷоми зар афтод. [16, 41]

-мардуми чашм гавҳари чашм, қимматтарин ҷойи чашм:

Ба ҷойи хол ҷӣ бошад, ки мардуми чашмам

Ниҳад руҳашро машшотое, ки орояд?. [16, 136]

-чашми тира чашми камнур ва хира:

Ману чашми тира судан ба ғубори маркабат, ваҳ,

Ҷӣ сипоҳи фарруҳ он, к-ӯ чу ту шахсувор дорад. [16, 136]

-чашм кардан захми чашм асар кардан, аз сабаби нигоҳи чашми ҳасад ба чизе расидани балову офат:

Холе ба **чашм кардам** бар рӯи дилрабоне,

Савдо нигар, ки пухтам ҷоеву ваҳ ҷӣ ҷое! [16, 136]

-ҳалқаи чашм, ба чашм маънои итоатро дорад:

Даруни ҳалқаи **чашм** ашқ баста чун айнак,

Вале **ба чашм** аз он не фуруғи касбу на тоб. [16, 136]

-чашми тарбият бо чашми неку некбинона ва муқобили чашми бад:

Шаванд афлоку анҷум гар ба **чашми тарбият**, бинӣ,

Ба рӯзи бор хирғахро дар ӯ гулҳои камсонро. [16, 336]

-чашми гирён чашми тар ва ашқолуд:

Чунон гар абри боранда дарояд барқ дар хоро,

Дили сангиндилонро пора созад **чашии гирёнаш**. [16, 396]

-чашии мустаъчил чашии тезбин:

Ба қатъи роҳи ҳастӣ ҳайфишон аст **чашии мустаъчил**,

Чу абри раҳмату дурӯҳои баҳри файз боронаш. [16, 386]

Дар ин мисол узввожаи **чашии** дар таркиби ифодаи **“чашии мустаъчил”** омада, ба қатъи роҳи ҳастӣ ҳайфишон будани **чашии мустаъчил нишон дода шуда, чу** абри раҳмату дурӯҳои баҳри файз боронаш барои инъикоси ҳолати табиати зебо мусоидат кардааст.

-чашии мардум ишора ба дидаи мардум ва **мардуми чашии** ишора ба гавҳари чашии аст:

Зиҳӣ аз шамъи рӯят **чашии мардум** гашта нуронӣ,

Чаҳонро **мардуми чашии** омадӣ аз айни инсонӣ. [16, 376]

Дар ин мисол узввожаи **чашии** дар таркиби ифодаҳои **“чашии мардум”** ва **“мардуми чашии”** омада, барои ифодаи зистан аз шамъ ё зебоии рӯи ёр ва пурнур гаштани чашии мардум аз ин ҳолат нишон дода шудааст. Дар мисраи дуюм зебогии чаҳон дар нигоҳи аз қатъи роҳи ҳастӣ ҳайфишон будани **чашии мустаъчил нишон дода шуда, чу** абри раҳмату дурӯҳои баҳри файз боронаш барои инъикоси ҳолати табиати зебо мусоидат кардааст.

-дӯзад чашии чашии дӯхтан, нигоҳ кардан:

Ҳар ки **дӯзад чашии** бар зар, ҳамчу абҳар чашии ӯ

Лоиқӣ нӯги синон монанди чашии абҳар аст. [16, 276]

-чашии комил муқобили чашии танг:

Чашии комил чашмаи Хизр асту бошад ҳарду айн,

3-ин ду ҳар якро касе к-ӯ ёфт, умри бемар аст. [16, 376]

Дар умум, **чашии** ҳамчун вожаи ифодагари **узви бадан** дар ғазалиёти «Девони форсӣ»-и Алишери Навоӣ мавқеи муҳим дошта, дар таркиби ифодаҳои маҷозӣ, фразеологизмҳо, ифодаҳои шоирона, тасвири санъатҳои бадеии тавсиф, маҷоз, мутаҷҷаз, талмех ва амсоли инҳо бо маъноҳои аслии ва маҷозӣ омада, таъсиру манзалати ғазалиёти шоир Алишери Навоӣ-Фониро дучанд меафзоянд.

Муқаррир: д.и.ф., профессор Ҳатлонӣ С.

Адабиёт:

1. Абдуллоҳи Қомӣ ва Алишери Навоӣ – ибрати ҳамкориҳои азалии ва абадии мо (маҷмуаи мақолаҳо). – Самарқанд, 2004. – 160 с.
2. Айний, С. Луғати нимтафсилаи тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик. Қуллӣёт. Ҷ.12. // С. Айний. – Душанбе, 1976. – С.23-558.
3. Восифӣ, Зайниддин Маҳмуд. Бадоеъ-ул-вақоеъ / Зайниддин Маҳмуди Восифӣ. Таҳияву тадвини матн аз М. Диловаров. – Душанбе: Адиб, 2017. – 480 с.
4. Анварӣ, С. Вожасозӣ дар забони ашъори Хоҷа Камол // Адаб, № 4-6, 2007. – С.42-46.
5. Бердиева, Т. Назарияи иқтибос // Т. Бердиева. – Душанбе, 1991. – 128 с.
6. Додарова, Т.Ш. Номвожаҳои нучумӣ дар ашъори форсӣ-тоҷикии Алишер Навоӣ – Фонӣ ва таҳлили луғавии онҳо / Т. Ш. Додарова // Паёми ДМТ, № 1, 2020. – С. 74-80.
7. Қосимова, М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои 9-10). Қисми 1. – Душанбе, 2003. – 490 с.
8. Маҷидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1. Луғатшиносӣ // Ҳ. Маҷидов. – Душанбе, 2007. – 243 с.
9. Раҳмон, Э. Мавлоно ва тамаддуни инсонӣ // Э. Раҳмон. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 132 с.
10. Раҳмон, Э. Забони миллат – ҳастии миллат // Э. Раҳмон. – Душанбе, 2018. – С. 140.
11. Самарқандӣ, Давлатшоҳ. Тазкирату-ш-шуаро / Давлатшоҳи Самарқандӣ. – Хучанд: Ношир, 2015. – С. 455.
12. Сулонов, М. Р. Ҳофизи Шерозӣ ва Алишери Навоӣ // Масъалаҳои анъана, навоарӣ ва маҳорат. – Тошканд, 2001. – С. 56.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. – Москва: СЭ, 1969. – Ҷ.1. – 906 с.; Ҷ. 2. – 908 с.
14. Қомӣ, Абдуллоҳи. Баҳористон / Абдуллоҳи Қомӣ. – Душанбе: Адиб, 2014. – С. 160.
15. Хондамир, Ғиёсиддин. Макориму-л-ахлоқ / Ғиёсиддини Хондамир. – Тошкент: Фан, 1968. – 232 бет.

Манбаъ:

16. Фонӣ, Алишери Навоӣ. Девони форсӣ // Алишери Навоӣ-Фонӣ ба ҷоп ҳозиркунанда А.М. Хуросонӣ. – Душанбе, 2021. – 420 с.

ВОЖАҲОИ «ДИЛ» ВА «ЧАШМ» ДАР «ДЕВОНИ ФОРСӢ»-И МИР АЛИШЕРИ НАВОӢ-ФОНӢ

Дар мақолаи мазкур нақши вожаҳои «дил» ва «чашм» барои ифодаи маъноҳои асли ва маҷозӣ дар «Девони форсӣ»-и Алишери Навоӣ-Фонӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, зикр мегардад, ки дар ғазалиёти «Девони форсӣ»-и Алишери Навоӣ, ки бо унвони «Девони Фонӣ» низ маъруф аст, дар ифодаи вожагони узви бадан, яъне соматизмҳо калимаҳои аслии тоҷикӣ фаровон истифода шудаанд ва вожаи **дил** ва **чашм** аз қабili калимаҳои аслан тоҷикӣ буда, калимаҳои мазкур дар забони ғазалиёти девони номбурда барои ифодаи мафҳумҳои гуногун, ифодаи эҳсоси инсонӣ, баёни маъноӣ коннотативӣ, ки ҷузъҳои ҳиссӣ, экспрессивӣ, баҳодиҳӣ, услубӣ-функционалӣ лиро фаро мегирад, қорбурд гардида, ҷиҳати калимасозии забони тоҷикӣ мусоидат мекунад. Ба ин гурӯҳ калимаҳои аслии қадима, ки реша аз забонҳои эронӣ, аз ҷумла, форсии қадима мегиранд, шомил мебошанд. Инчунин дар калимасозӣ низ ин узввожаҳо басо ғайр аз буда, дар таҷаккули ҷадин калимаҳои мураккаб, ҷун дилбохта, дилдода ва ғ. нақш доранд, ки шоир ин вожаҳоро дар девонаш истифода кардааст. Аз ин ҷиҳат, мазмуну муҳтавои девони шоир ҷолиб гардида, дар он вожаҳои дил ва чашм ҷойи муҳимро касб кардааст.

Калидвожаҳо: *дил, чашм, соҳа, вожагон, лугат, вижагӣ, адиб, шоир, осор, мазмун, эҷод, услуб, сарвати забон, ватан, кишвар, тарона, узви бадан, соматизм, ғазалиёт, калима ва ғайра.*

СЛОВА «СЕРДЦЕ» И «ГЛАЗ» В «ПЕРСИДСКОМ ДИВАНЕ» МИР АЛИШЕРА НАВОИ-ФОНИ

В данной статье анализируется роль слов «сердце» и «глаз» для выражения как прямых, так и переносных значений в «Персидском диване» Алишера Навои-Фони. Отмечается, что в газелях «Персидского дивана» Алишера Навои, также известного как «Диван Фони», при выражении названий частей тела, то есть соматизмов, широко используются исконно таджикские слова. Слова «сердце» и «глаз» относятся к таким исконно таджикским словам. Эти слова в языке газелей упомянутого дивана используются для выражения различных понятий, человеческих чувств, коннотативных значений, охватывающих чувственные, экспрессивные, оценочные и стилистико-функциональные компоненты, и способствуют словообразованию таджикского языка. К этой группе относятся древние исконные слова, корни которых восходят к иранским языкам, в том числе к древнеперсидскому.

Ключевые слова: *сердце, глаз, область, слова, лексика, особенность, литератор, поэт, произведения, содержание, творчество, стиль, богатство языка, родина, страна, песня, часть тела, соматизм, газели, слово и т.д.*

THE WORDS "HEART" AND "EYE" IN MIR ALISHER NAVOI-FONI'S "PERSIAN SOFA"

This article analyzes the role of the words "heart" and "eye" to express both direct and figurative meanings in the "Persian Sofa" by Alisher Navoi-Foni. It is noted that in the newspapers of Alisher Navoi's Persian Sofa, also known as "Sofa Foni", native Tajik words are widely used when expressing names of body parts, that is, somatisms. The words "heart" and "eye" refer to such native Tajik words. These words in the gazelle language of the mentioned sofa are used to express various concepts, human feelings, connotative meanings, covering sensual, expressive, evaluative and stylistic-functional components, and contribute to the word formation of the Tajik language. This group includes ancient native words whose roots go back to the Iranian languages, including ancient Persian.

Keywords: *heart, eye, area, word, vocabulary, features, writer, poet, work, content, creativity, style, richness of language, homeland, country, song, body part, somatism, gazelles, word, etc.*

Маълумот дар бораи муаллиф: **Киёмов Искандар Исломович** – унвонҷӯи кафедраи забони тоҷикӣ факултети филологияи тоҷикӣ Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Нишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Бохтар, ДДБ ба номи Н.Хусрав, кӯчаи Айнӣ Тел: 992 888 88 04 58

Сведения об авторе: **Киёмов Искандар Исломович** – соискатель кафедры таджикского языка филологического факультета государственного университета Бохтар имени Носири Хусрава. Адрес: Республика Таджикистан, г. Бохтар, БГУ им. Н. Хусрава, ул. Айнӣ. Тел: 992 888 88 04 58.

Information about the author: **Kiyomov Iskandar Islamovich** is a candidate for the Department of Tajik Language at the Faculty of Philology of Nosiri Khusrav Bokhtar State University. Address: Aini St., N. Khusrav BSU, Bokhtar, Republic of Tajikistan. Tel.: (992) 888 88 04 58.

Қосимзода М. Х.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон

ба номи Сотим Улугзода

Пеш аз он ки мо ба баррасии ақидаҳои асосӣ дар бораи ҷонишинҳо ва алалхусус ҷонишинҳои номуайяни шуруъ намоем, бояд назарияҳои асосиро муайян созем, зеро мо дар ин таҳқиқот ба онҳо таъя менамоем.

Дар баробари дигар муҳаққиқони муосир мо аз мафҳуми забон ҳамчун системае мебароем, ки дар он ҳама чиз ба ҳам алоқаманд ва вобаста аст. Сарфи назар аз он, ки забоншиносии муосир бидуни равиши системавӣ ғайриимкон аст, то ҳол таърифи ягонаи мафҳуми система вучуд надорад. Дар қори худ мо мафҳуми системаеро, ки Б.А.Абрамов додааст, «Система ба маънои умумии илмӣ ҳамчун тартиббандии маълуми иерархикӣ элементҳо аз рӯи хислатҳои муҳим ва алоқаи байнихамдигарии онҳо фаҳмида мешавад» [1,286]-ро ҳамчун асос қабул менамоем.

Меъёри асосии сатҳи забонро дар он мавҷудияти як навъ воҳиди ниҳонии аввалия, ки аломат ва хусусиятҳои нишон медиҳад, ки аз аломат ва хусусиятҳои воҳидҳои таркибии он бароварда намешавад.

Мо нуқтаи назари ҳамон муаллифони қабул менамоем, ки дар забон дараҷаи фонологӣ, морфологӣ, лексикӣ ва синтаксисро фарқ мекунад. Ин нуқтаи назар тахминан ба тақсимои анъанавии забон ба фонология (фонетика), лексикология, морфология ва синтаксис мувофиқат мекунад [2, 32].

Дар адабии забоншиносии солҳои 50-60-уми асри 20 ҷумла ҳамчун сохтори бисёрҷанба, ҳамчун воҳиди мураккабе, ки бо аломатҳои муайяни шаклӣ хос асту васеъ инкишоф ёфтааст, фаҳмида мешуд. Ин мафҳум ба фаҳмиши анъанавии ҷумла ҳамчун воҳиди тафаккур, ҳамчун воҳиди коммуникативии ифодакунандаи андешаи мукамал муҳолиф аст. Дар забоншиносии муосир ҷумла «бо ду тарз фаҳмида мешавад: ё ҳамчун баёнӣи мушаххас, воқеӣ дар мавҷудияти бевоситаи худ, яъне ҳамчун воҳиди матн, ё ҳамчун схемаи абстрактӣ, модели, ки дар забон дар ибораҳои мушаххас амалӣ мешавад, вале бо онҳо мушоҳида нашудааст» [7, 62].

Ақидаи аксари забоншиносон ба истилоҳи «ҷумла» ба таври алоҳида дарҷ гардидааст. Зери консепсияи анъанавии пешниҳод ҳадди аққал ду падида мавҷуд ҳаст, ки бояд фарқ дошта бошанд. Забоншиносони чех чунин ақидаро баён кардаанд, ки бояд байни ду мафҳум зери истилоҳи «ҷумла» ба таври возеҳ фарқ намоёнд:

- 1) ҷумла ҳамчун соддатарин зухуроти забонӣ, ки бо вазъияти мушаххас алоқаманд аст;
- 2) ҷумла ҳамчун шакли маъмулии хоси ин зухурот [3, 83].

Ба ақидаи В.Г.Адмони, А.М.Мухин ва дигар забоншиносон пайравӣ намуда, ҷумларо воҳиди асосии синтаксисӣ эътироф намуда, мо ақидаи Н.Ю. Шведоваро ҳақ мешуморем, ки синтаксис ин системаи таркиби мураккабдошта мебошад.

Зеро, ҷумла ҳамчун воҳиди асосии синтаксис буда, таркибҳои амиқ ва рӯизаминиро дар бар мегирад, ки воҳидҳои чуқури синтаксисии худро доранд. [4, 233].

Инчунин муҳим ба назар мерасад, ки танҳо як ҷумла ҳамчун модели абстрактӣ шакли синтаксиро дорост ва бояд ба забон нисбат дода шавад. Модели абстрактӣ ё формулаи ҷумларо «сохти синтаксисӣ, ки аз як қатор калимаҳо воҳиди минималии коммуникативӣ берун аз доираи нутқ ба вучуд меорад» мефаҳмад [5, 277]. Ин равиш ба мо имкон медиҳад, ки ҷумларо ҳамчун як воҳиди забон аз баён ҷудо кунем ва ҷумларо ҳамчун объекти назариявии синтаксисӣ ҷудо намоем.

Мо дар таҳқиқоти худ бештар ба ҷиҳатҳои шаклӣ ва ҳам мазмуни ҳодисаҳои синтаксисӣ аҳамияти калон медиҳем. «Имрӯз тезис дар бораи моҳияти дучандии ҳодисаҳои забон бо алоқаи бевоситаи шаклу мундариҷаи онҳо торафт самарабахштар мегардад» [6, 33]. Дар доираи ин равиши назариявӣ мо ҷанбаи шаклӣ ва пурмазмун будани воҳидҳои оддиро пайваستا ба назар мегирем.

Масъалаи ҷонишинҳои умумӣ ва алалхусус ҷонишинҳои номуайян бо масъалаи умумии хиссаҳои нутқ зич алоқаманд аст. Сабаби ихтилофи назари забоншиносон дар масъалаи

мавҷудияти ҷонишинҳо ҳамчун ҳиссаҳои нутқ гуногун будани категорияҳои морфологӣ ва вазифаҳои синтаксисии онҳост.

Дар асоси маводҳои забонҳои гуногуни ҳинду-аврупоӣ назарияе ба миён гузошта шуд, ки имконияти муайян кардани ҷонишинро ҳамчун қисми махсуси нутқ инкор мекунад. Муаллифони бисёре аз китобҳои грамматика кӯшиш кардаанд, ки ҷонишинҳоро аз рӯи категорияҳои аломатҳо ва исмҳо тақсим намоянд, аммо ин ҳеҷ асосе надорад, зеро аз ҷиҳати синтаксисӣ ҷонишинҳо дар як вақт як ва ё дигар ҳиссаи нутқ ё дуру дар як вақт ҳамроҳ мекунанд. Вазифаҳои синтаксисии ҷонишинҳо аслан бо вазифаи исм ва сифат мувофиқат мекунанд.

Аммо, дар баробари ин, хусусияти ҷонишинҳо гум мешавад, яъне ба ашё алоқаманд набудан, ки ҳамаи зеркатегорияҳои гуногунро фаро гирифта, онҳоро дар як ҳиссаи нутқ муттаҳид намоёнд. Вазифаи асосии синфи ҷонишинҳо дейксис (ишора) мебошад. Мо ба ақидаи К.Е.Майтинский, В.В.Бурлакова, Г.Г.Почепцов шарик ҳастем, ки маҳз ҳамин маънои умумии ба як ҷузъи нутқ пайвастании категорияҳои аз ҷиҳати морфологӣ ва синтаксисӣ фарқкунанда асос ёфтааст.

Масъалаи тақсимбандии ҳиссаҳои нутқ ба ҳиссаҳои мустақил ва номустақил бисер забоншиносонро қонеъ нагардонд. Ва баҳсҳои ҷолибро ба бор овардааст. Чи хеле ки К.Э. Майтинский, қайд намудааст чунин таснифот дар асоси омезиши ду аломат асос ёфтааст: аломати маъно (ҳиссаҳои мустақил) ва аломати мавқеъ (номустақил).

Ҳиссаҳои нутқро бо муайян кардани онҳо бо унсурҳои сохти синтаксисӣ фарқ кардан мумкин нест, яъне дар асоси фактҳои дараҷаи синтаксисии забон. Алоқаи синтаксисии дар таркиби ҷумла мавҷудбуда низ барои муайян кардани ҳиссаҳои нутқ асос шуда наметавонанд. Ҳангоми омӯختани ҳиссаҳои нутқ ҳамчун воҳидҳои морфологӣ аз қорбурди онҳо дар ҷумла ва ё гуфтори мурағаб таҷрида кардан лозим меояд [5, 143].

Ақидаи баъзе забоншиносони хориҷиро диди назар менамоем. Баъзе аз олимони грамматикаи забони англисӣ тақия ба луғатҳои этимологӣ намура, ҷонишинро ҳамчун калимае, ки ба ҷойи ном истифода мешавад, муайян менамоянд. [9, 121].

Дар таснифи ҷонишинҳои англисӣ аз рӯи меъёрҳои семантикӣ манзараи махсусан рангоранг мушоҳида мешавад. Пас, масалан, Г.Свит, гарчанде ки ҷонишинҳоро аз рӯи асоси функционалӣ ба вобаста ва мустақил тасниф мекунад, бо вучуди ин ба таснифоти функционалӣ-маъноӣ афзалият медиҳад. Ба ақидаи ӯ, ҷонишинҳои англисиро аз ҷиҳати маъноӣ ба муайяни ва номуайяни тақсим кардан мумкин аст ва минбаъд ин гуруҳҳоро ӯ муфассалтар тасниф мекунад (дар маҷмӯъ 8 категорияи ҷонишинҳоро муайян мекунад). Дар ин бобат чунин изҳороти ӯ ҷолиби диққат аст, ки чунин тақсмоти ҷонишинҳо шарт шуморидааст [9, 175].

Ҳама калимаҳое, ки одатан ба ҷонишинҳо таалуқ доранд, ҳамчун зергуруҳҳои исм баррасӣ мегарданд: Ду ҷумларо муқоиса намура *All are free; All men are free*, қайд менамоем, ки *all* ба ҷумлаи якум таалуқ дорад.

Дар осори тавсифшиносони амрикоӣ Л.Блумфилд ва Э.А.Найда ҷонишинҳо ҳамчун синфи функционалии ивазкунанда баррасӣ шуда, дар баробари дигар синфҳои аз ҷиҳати маъно ва грамматикӣ муҳими калимаҳо фарқ мекунанд [8, 500].

О.Есперсен ҷонишинҳоро ҳамчун ҷузъи мустақили нутқ муайян намура, ба назар гирифтани ҳам шакл, ҳам вазифа ва ҳам маъноро зарур мешуморад, ҳол он ки ӯ шаклро ҳангоми муайян кардани ҳиссаҳои нутқ меъёри асосӣ медонад. Вай шумораро як категорияи махсуси ҷонишинҳо ҳисоб карда, пешниҳод мекунад, ки ҷонишинҳои зарфӣ низ ба гуруҳи ҷонишинҳо дохил карда шаванд.

Бояд қайд кард, ки таснифоти умумии эътирофшудаи ҷонишинҳо вучуд надорад ва дар байни забоншиносон дар мавриди шумораи гуруҳҳои ҷонишинҳо яқдилона вучуд надорад. Ҳамин тариқ, Ч. Кёрм 7 категорияи ҷонишинро муайян мекунад, В.Коллинсон низ 7 гуруҳ, муаллифони яке аз грамматикаҳои амрикоӣ А.Бёрк ва Г.Бёрк танҳо 5 гуруҳро ҷудо мекунанд [9, 241].

Биёед ба масъалаи ҷонишинҳо дар забоншиносии рус ва советӣ назар меафканем. Таърифи анъанавии синфи ҷонишинҳо ҳамчун ҷонишинҳои номӣ дар грамматикаи рус ҳанӯз дар нимаи аввали асри 19 рад шуда буд, ҳарчанд дар байни грамматикҳои рус низ дар масъалаи ҷонишинҳо ақидаи ягона вучуд надорад.

Олимони рус А.А.Потебня, Ф.Ф.Фортунатов, А.М.Пешковский дар ҷонишинҳо мавҷудияти грамматикӣ ҳиссаҳои нутқро инкор намуда, нишон доданд, ки ҷонишинҳо аз ҷиҳати хусусиятҳои синтаксисӣ ба чунин категорияҳои грамматикӣ исм, сифат ва зарфҳо наздиканд. В.В.Виноградов таърифи ҷонишинҳоро дар асоси меъёрҳои маъноӣ қарор дода, онҳоро як синфи калимаҳои субъективӣ ишоратӣ, ки воқеиятро нисбат ба гуянда, ба вазъияти нутқи додашуда муайян мекунад» асос намудааст.[6,155].

А.А.Шахматов ҷонишинро ҳамчун ҳиссаи алоҳидаи нутқ эътироф кардааст. Слюсарева Н.А. дар асоси аломатҳои расмӣ, гуруҳҳои ҷудогонаи ҷонишинҳоро ё чун ҷонишин-исм ва ё ҷонишин-сифат ё ҷонишин-зарф тасниф кардааст [6, 156] андешаи Пешковский низ бо нуқтаи назари М.И.Алехин, ки ҷонишинро ҳамчун як навъи махсуси исм, сифат ё зарф муайян мекунад. Ҷонишин дар нутқ исм, сифат ё тамоми ҷумлаҳо иваз мекунад [2,98].

М.И.Алехина ҷонишинҳоро ҳамчун ҷузъи алоҳидаи нутқ ба баррасӣ намуда, қайд менамояд, ки «ҷонишинҳо ба як ҳиссаи алоҳидаи нутқ на дар баробари дигар ҳиссаҳои нутқ, балки бо онҳо баъда мегузаранд, бинобар ин, аз як тараф, ҷонишинҳоро ҳамчун моҳият, миқдор ва ғайра ва аз тарафи дигар, мо метавонем дар барои исм-ҷонишинҳо, сифатҳо, шумораҳо ва ғайра, суҳанронем.» [2,99].

Дар байни забоншиносон боз як зиддияти асосӣ мавҷуд аст, ки он чунин аст: ҷонишинҳо ба қадом ҳиссаи нутқ, мустақил ё ёридиҳанда тааллуқ доранд? Баъзе забоншиносон чунин мешуморанд, ки ҷонишинҳо ба ҳиссаҳои мустақили пурраи нутқ тааллуқ доранд ва дар айни замон хусусиятҳои хос доранд (Катзнерсон, 1965, 5-6).

Дигарон, масалан, Ю. Марков, А.П.Шапкин ҷонишинҳоро калимаҳои ёридиҳанда мешуморанд. Ақидаи ягона дар барои мавқеи ишғолкардаи ҷонишинҳо дар системаи ҳиссаҳои нутқ дар сохти ҳуду таснифҳо ва дар принсипҳои сохти онҳо зоҳир мегардад. Махсусан ихтилофоти қалон дар тасниф ҳангоме мушоҳида мешавад, ки тасниф аз руи хусусиятҳои маъноӣ асос ёфтааст.

Дар ин росто қори К.Е.Майтинскаяро ёдовар мешавем, ки дар маводи тақрибан 250 забони ҳафтон тадқиқоти типологӣ анҷом дода, ба ҳулоае омадааст, ки агар ҷонишинҳои шахсӣ қариб дар ҳамаи забонҳо ҳамчун ҳиссаи алоҳидаи нутқ амал мекунад, пас дигар навъҳои ҷонишинҳо дар баъзе забонҳо синфи алоҳида ташкил карда, дар баъзеи дигар байни ҳиссаҳои гуногуни нутқ тақсим мешаванд [5, 134].

Дар адабиёти забоншиносӣ чунин ақида беш аз пеш баён мешавад, ки таснифи ҳиссаҳои нутқ дар маҷмӯъ бояд дар асоси маҷмӯи аломатҳои гуногун сураат гирад. Маъноӣ луғавӣ қалима ва тарзи рафтори он дар мавқеи муайяни синтаксисиро ба назар гирифта лозим аст; Инчунин муҳим аст, ки қалимаи додашуда қадом категорияҳои морфологиро дорост.

Он чи ки дар барои ҳиссаҳои нутқ гуфта шудааст, ба дараҷаи олий категорияи ҷонишинҳоро тавсиф мекунад. Ҷонишинҳо, ки асолати шадиди маъноӣ, морфологӣ ва синтаксисӣ доранд, на танҳо бо дигар ҳиссаҳои нутқ хусусияти шабеҳ нишон медиҳанд, балки як қатор хусусиятҳои хоси танҳо ба онҳо хосро доранд. Ин хусусияти ҷонишинҳоро бисёр забоншиносон қайд намудаанд. Ҳамин тариқ, Ю.В.Волтова, ба назари мо, дуруст мешуморад, ки таснифоти ҷонишинҳо дар забони русӣ бояд бисёрҷониба бошад. Он, аз як тараф, ба хусусиятҳои маъноӣ асос ёфта бошад, аз тарафи дигар, ҳангоми тасниф қардан вобастагии синтаксисии ҷонишинҳо низ бояд ба назар гирифта шавад [5, 135].

Баррасии ҳама ақидаҳо ва таснифоти мавҷуд дар мавриди ҷонишинҳо имконнопазир аст ва махсусан зарур нест.

Алалхусусуҳан дар мавриди ҷонишинҳои номуайяни меавад, ки мураккаб менамояд. Забоншиносон борҳо қайд қардаанд, ки яке аз мушкилтарин масъалаҳо масъалаи ба синфи ҷонишинҳои номуайян мансуб намудани ин ё он қалима мебошад.

Масъалаи тасниф намудани ҷонишинҳои номуайян чунин шарҳ дода мешавад, ки ҳар гуна таснифҳо, аввалан, ҳуду хосиятҳои объекти таҳқиқшаванда ва дуоим, мавқеи дар он истодагарӣ намудани муҳаққиқро ба дараҷаи баланд инъикос менамояд.

Ҷонишинҳои номуайян (ҷонишинҳои номуайяни) дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳое ҳастанд, ки ба шахс ё ҷизе ишора намекунад ва номгузорӣ намешаванд. Онҳо барои ифодаи номуайянии

шахс, чиз ё мафҳум истифода мешаванд. Ҷонишинҳои номуайян дар забони тоҷикӣ инҳоянд: касе - барои ишора ба шахси номаълум: Масалан: Касе дарро мезанад; чизе - барои ишора ба чизе, ки номаълум аст: Масалан: Чизе дар ҳаво парвоз кард. Масалан: Ҳар чизе, ки меҳохӣ, ҳаст; касе дигар - барои ишора ба шахси дигар: Масалан: Касе дигар ин корро анҷом диҳад.

Ҷонишинҳои номуайян дар ҷумлаҳо барои ифодаи номаълуми шахс, чиз ё мафҳум истифода мешаванд ва барои сохтани ҷумлаҳои умумӣ ва номуайян муфиданд.

Ҳангоми таҳлили адабиёти забоншиносии ватанӣ ва хориҷӣ оид ба масъалаи ҷонишинҳои номуайян мебинем, ки муҳаққиқони хориҷӣ масъаларо асосан ба муайян намудани мавқеи ҷонишинҳои номуайян дар категорияҳои калимаҳои равона мекунад. Воҳидҳое, ки ҳамчун ҷонишинҳои номуайян тасниф мешаванд, дар баъзе мавридҳо хусусиятҳои доранд, ки дар бораи хусусияти пасвандии онҳо шубҳа ба вуҷуд меоранд. Тафовути зиёди шумора ва сифати воҳидҳои ин гурӯҳи ҷонишинҳо, аз афташ, бо бархурди муҳаққиқон ба ин гурӯҳи ҷонишинҳо, ки ба ақидаи Крейзинга метавон «ғанҷинаи ҷонишин» дониста шавад, шарҳ дода мешавад [9,129].

Ч.Фриз дар грамматикаи худ, ки дорои маводи бой аст ба ҷонишинҳои номуайяни на танҳо *each, every, everyone, everybody, everything*, балки *all, several* ворид намудааст. Миёни забоншиносон ҳатто баҳс оиди гурӯҳи *much, many, little, few* омадааст. [9,273]. К.Шибсбай, ба монанди Ч.Фриз, ба гурӯҳи ҷонишинҳои номуайян шумораи зиёди воҳидҳоро ба монанди *one, some, several, many, all, any, much, somebody, someone, something, anything, every, everybody, everyone, each, both, either, neither, other, another* дохил намудааст. [9,273]. Ч.Керм хусусиятҳои маъноиро асос гирифта, дар қатори калимаҳои *somebody, anybody, everybody, something, some a person, a man, a fellow, a thing, a chap* ҷонишинҳои номуайяно ворид намудааст. Аз тарафи дигар ӯ чунин ҷонишинҳои номуайяно *all, any, each, some* ба сифат дохил намудааст. [9,200]. В.Коллинсон гурӯҳи ҷонишинҳои номуайяно ҷудо намуда, ба он дар баробари ҷонишинҳо ба мисли *some, any* ҳамчунин *a certain*-ро вобаста ба категория ва воситаи алоқа дохил намудааст. Забоншиносии машҳури олмонӣ Лэмпрехт категорияи номуайянии калимаҳоро ба назар нагирифта, ҷонишинҳои *some, every, any*-ро калимаҳои калимасоз номида, *many, much, few, little* ҷонишинҳои номуайян номидааст, [1,201].

Ба ақидаи мо, масъалаи ҷонишинҳои номуайян дар забоншиносии шӯравӣ дақиқ ва пурра фаро гирифта шудааст. Ба ғайр аз асарҳои умумии оид ба грамматика, ки бо ин ё он ҷонишинҳо машғул мешаванд, як қатор рисолаҳо ва мақолаҳои махсус ба ин масъала бахшида шудаанд. Муаллифони грамматикаҳои назариявӣ ва амалӣ бар он ақидаанд, ки ҷи гуна воҳидҳоро бояд ба гурӯҳи ҷонишинҳои номуайяни забони англисӣ ворид намоянд. Нотакрор будани ин гурӯҳи алоҳидаи ҷонишинҳо, хусусиятҳои гуногуне, ки ба онҳо хос аст, имкон медиҳад, ки забоншиносон нисбати он на танҳо аз нуқтаи назари гуногун назар намоянд, балки пешниҳоди камбудҳои худро низ баён намоянд.

Баъзан ба ҷонишинҳои номуайяни *some, any* дохил мешаванд. Дигар филологҳои англис калимаҳоро, ки ба таври анъанавӣ ҳамчун ҷонишинҳои номуайян тасниф шудаанд, ба чанд гурӯҳ тақсим мекунад ва ҳамин тавр шумораи умумии гурӯҳҳои ҷонишинҳоро зиёд мекунад. Ҳамин тариқ, Е.М.Гордон ва И.П.Крылова бо эътирофи ҷонишинҳои номуайян ҳамчун як гурӯҳи алоҳида, ба ҳар ҳол зарур мешуморанд, ки онҳоро ба зергурӯҳҳо ҷудо намоянд:

1. шахс-номуайяни: *some, any, no, somebody, anybody, something, someone, nobody, none, anything*;

2. дистрибутивӣ: *all, every, each, other, either, both, everyone*;

3. квантативӣ: *much, many, (a) little, (a) few, a lot of, lots of, a great deal, a great many*.

Б.А.Ильпп қайд намудааст, ки фосолаи байни ин ё он синфи шумораҳоро муайян кардан душвор мебошад. Алалхусус ин вожаҳои *many, much, little, few*, мебошанд, ки аз ҷиҳати аломати морфологиашон, ки дараҷаи муқоисавӣ доранд, ба синфи сифатҳо дохиланд. Дар баробари ин, аз баъзе ҷиҳатҳо ин воҳидҳо хусусиятҳои намоёни ҷонишинӣ дошта, мавқеи аъзои объекти ҷумларо ишғол мекунад, ки барои сифатҳо тамоман ғайриоддӣ аст: пас аз сифат гурӯҳе омада наметавонад аз *of + noun* ва ё *group noun* бошанд [10, 76].

Дар мавриди ба қадом категория мансуб будани ҷонишинҳои номуайяни мавҷудияти фикру ақидаҳои гуногун аз далели ба ҳам ворид шудани категорияҳои гуногун равшан гувоҳӣ медиҳад.

Дар ин бобат гуфтаҳои В. Г. Адмони мисол овардан бамаврид аст, ки дар забоншиносии муосир байни бисёр ҳодисаҳои забонӣ, ба ду ва ҳатто якчанд категория ҷалб намудани онҳо ҳамчун хусусияти ба сохтори забонӣ ҳоси объективӣ ба назар гирифта шуда истодааст. Аз ин гуна тамоюл ва дурнамои инкишофи падида дар баъзе мавридҳо ба «саҳеҳ кушодани моҳияти падидаи додашуда нисбат ба сохтани схемаҳои катъӣ» оварда мерасонад [3, 99]. Аз ин рӯ, мо чунин мешуморем, ки ба баъзе рисолаҳои рӯй оварем, ки оиди дараҷаи омӯзиши масъалае, ки мо таваҷҷӯҳ дорем, тасаввуроти мукамал медиҳанд. Аз ин силсилаи асарҳо инҳо диққатро ба худ ҷалб мекунанд. Дар осори А.П.Шапкин кӯшиши ҷолиби омӯзиши хусусиятҳои семантикӣ-таксимоти ҷонишинҳои *some* ва *any* вучуд дорад. А. П. Шапкин *some, any* ҷонишинҳои номуайянии бисёрҷанба мешуморад, ки бо як қатор вариантҳои функционалӣ-синтаксисӣ ифода мешаванд. Хулосае, ки муаллиф меояд, барои тадқиқоти мо муҳим ба назар мерасад: ҷонишинҳои *some, any* аз рӯи таксимоти ҳос ва семантикаи худ фарқ мекунанд. Ба ҷонишинҳои мураккаб бо қисмати *some, no, any, every* диссертатсияи И. А. Бжилянскоӣ бахшида шудааст. Дар таҳқиқоти маъноӣ гуруҳҳои ҷонишинҳои зерин ва хусусиятҳои онҳоро баррасӣ намудааст. Муқоисаи ин ҷонишинҳо бо гуруҳҳои мувофиқи дигар ҷонишинҳо ва исмҳо ҷолиби таваҷҷӯҳ мебошад. Ю. М. Эдельштейн ҷонишинҳои номуайяниро хуб таҳлил намудааст. Вай ба таснифоти ҷонишинҳои номуайян вобаста ба мавқеи онҳо дар ҷумла назар афканда, ин категорияи ҷонишинҳоро ба се гуруҳ тақсим мекунанд. Мо фикри Ю. М. Эдельштейнро ҷонибдорӣ менамоем, ки асоси таснифоти ҷонишинҳои номуайян танҳо аз вазъу ҳолат тақсим шуда метавонад, аммо хулосаи зерини муаллиф қобили қабул шуда наметавонад, зеро хусусиятҳои истифодабарии мазмун ва мустақилии ҷонишинҳо яхелаанд, алалхусус дар ҷумлаҳо: *Other people came; Others came*. Мазмуни синтаксисӣ ва семантикии унсурҳои зоҳиран яхела *other* ва *others* ба назри мо, яқинан нестанд. Агар ба мафҳумҳои таркибӣ ва таҳлили синтаксими ҷумлаҳо назар афканем, мо шояди он мегардем, ки аввал, *other* бо калимаи *people* дар асоси пайванди тобей пайваста шуда, ҷузъи вобастаи ҷумларо таҷассум мекунанд. Вале дар мавриди дуюм, *others* ҳосияти худро дар асоси пайвасти предикативии ядрой, чун ҷузъи асосии предикативии ядрой (предмет), касб мекунанд. Аз ин рӯ, синтаксисҳои ифодакунандаи ин унсурҳо бо ҳамдигар мухталиф ва рангинанд. Дар роҳномаи таҳқиқи гуруҳи махсуси унсурҳо (детерминативҳо), ки метавонанд мавқеи мақоларо ишғол намояд, тадқиқоти Т.С.Харитоновна қисман бахшида шудааст. Қор аз самти синтагматикӣ анҷом ёфтааст. Ҷолиб он аст, ки муаллиф ба хулосае меояд, ки мазмуни забонии унсурҳои *many, much, every, each, some* дар таркиби ҷумла танҳо бо аломати вобастагӣ маҳдуд намешавад. Тақия ба вижагиҳои дифференсиалии синтаксисӣ ба ӯ имкон дод, ки дар байни дигар воҳидҳои забонӣ мавқеи худро муқаррар намуда, онҳоро ҳамчун воҳидҳои ибтидоии сатҳи синтаксисӣ — ҷузъҳои ҷумла муайян намояд. Б. А. Илиш ҳосиятҳои тақсимотӣ ва вазифаҳои синтаксисии ҷонишинҳоро дар робитаи онҳо бо дигар синфҳои калимаҳо омӯхта, онҳоро «микросистемаи калимаҳои аз маъноӣ мушаххаси луғавӣ маҳрумгашта» мешуморад. [10, 23]. Ҳамчун як гуруҳи калимаҳои кванторӣ, ки маъноӣ онҳоро маҷмӯи «семаҳои истилоҳӣ» муайян мегарданд, Яцук Т.А. таҳқиқ намудааст. Ҷонишинҳои номуайяний ҳам ҳамчун ибораҷонишинҳо ба монанди *many of them, some of them* “микдоре, ки моҳияти семантикаи микдорро муайян мекунанд” мавриди омӯзиш қарор гирифтанд.

Номгуи асарҳоеро, ки ба омӯзиши ҷонишинҳои номуайяний бахшида шудаанд, идома додан мумкин аст. Ҳамаи онҳо роҷеъ ба равишҳои гуногуни забоншиносӣ алалхусус ба масъалае, ки марок зоҳир намудаем бахшида шудаанд.

**Муқарриз: Ҳалимова М., н.и.п., дотсент
АДАБИЁТ**

1. Абрамов, Б.А. Теоретическая грамматика немецкого языка/ Б.А. Абрамов [Текст]// Сопоставительная типология немецкого и русского языков – М.: Владос, 2001. -286 с.
2. Адмони, В.Г. Основы теории грамматики/ В.Г. Адмони [Текст]. - М.; Л.: Наука, 1964. -105 с.
3. Алехина, М.И. Местоимение как часть речи/ М.И. Алехина [Текст]// Явления переходности в грамматическом строе современного русского языка. - М., 1988. - С.97-102.
4. Бозидов, Н. Муқаддимаи забоншиносӣ/ Н. Бозидов [Матн]. –Душанбе: Маориф,1977. -233 с.
5. Bloomfield L. Language. - London: G.Allen and Unwin, Ltd., 1948. - 566 p.

6. Fries Ch.C. The structure of English. An Introduction to the Construction of English Sentences. - New York: Harcourt, Brace and Co., 1952. - 304 p.
7. Ийисч В.А. The Structure of Modern English. - М.Л.: Prosvescheniye, 1965 - 378 p.
8. Майтинская, К. Е. Местоимения в языках разных систем/ К. Е. Майтинская. - М.: Наука, 1969. - 308 с.
9. Рубинчик Ю. А. К характеристике персидских имен существительных как и чиз /Ю. А. Рубинчик // Краткие сообщения Ин-та Народов Азии. – Москва, 1961. – С. 32-35 с.
10. Слюсарева Н.А. О некоторых проблемах иерархической организации языка. - Б кн.: Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие. М., 1969. - 269 с.
11. Сусов, И. П. Семантика и прагматика предложения/ И.П. Сусов. - Калинин, 1980. - 50 с.

ТАФСИРИ ҶОНИШИНҲОИ НОМУАЙЯНӢ ДАР АДАБИЁТИ ЗАБОНШИНОСИ

Мақолаи мазкур ба унсурҳои синтаксисӣ дар забони англисии муосир бо ҷонишинҳои номуайянии *some, any, every*, серистеъмолии онҳо, инчунин *other, another* дар адабиёт бахшида шудааст. Ин унсурҳо дар мақола ҳамчун воситаи ифодаи синтаксис гуногуни номуайяни баррасӣ шудаанд. Дар ин таҳқиқотот синтаксиси номуайяни ҳамчун воҳиди синтаксисӣ-инварианти элементарӣ фаҳмида мешавад, ки дар забон бо системаи вариантҳо ифода ёфта, дар асоси робитаҳои синтаксисӣ дар таркиби ҷумла ҷудо гардида, маҷмӯи хусусиятҳои синтаксисию семантикӣ дорад, ки аломатҳои асосиашон нишонҳои номуайяни аст.

Калидвожаҳо: тафсир, ҷонишин, номуайян, синтаксис, маънои номуайяни, дифференциалӣ, синтагматика

ТРАКТОВКА НЕОПРЕДЕЛЁННЫХ МЕСТОИМЕННИЙ В ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Данная статья посвящена синтаксическим элементам, представленные в современном английском языке неопределёнными местоимениями *some, any, every*, их производными, а также *other, another* в литературе. Указанные элементы рассматриваются в работе как средства выражения различных индефинитных синтаксем. Под индефинитной синтаксемой в настоящем исследовании понимается элементарная синтаксическая единица-инвариант, представленная в языке системой вариантов, выделяемая на основе синтаксической связи в структуре предложения и наделённая совокупностью синтаксико-семантических признаков, из которых ведущим и обязательным является признак индефинитности.

Ключевые слова: трактовка, местоимение, индефинитный, синтаксема, семантика неопределённое.

INTERPRETATION OF INDEFINITE PRONOUNS IN LINGUISTIC LITERATURE

This article is devoted to syntactic elements represented in modern English by the indefinite pronouns *some, any, every*, their derivatives, as well as *other, another* in literature. These elements are considered in the article as means of expressing various indefinite syntaxes. In this study, an indefinite syntax is understood as an elementary syntactic unit-invariant, represented in a language by a system of variants, distinguished on the basis of syntactic connections in the structure of a sentence and endowed with a set of syntactic-semantic features, of which the leading and obligatory attribute is indefiniteness.

Keywords: interpretation, pronoun, indefinite, syntax, indefinite semantics.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қосимзода Мавҷудай Хусрав -Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, ассистенти кафедраи забонҳои романӣ-германӣ. Нишони: ш. Душанбе Муҳаммадиев, 17/6, тел. (+992) 937000675.

Сведения об авторе: Касимзода Мавджудай Хусрав – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, ассистент кафедры романо-германских языков. Адрес: ш. Душанбе, Мухаммадиева, 17/6, тел. (+992) 937000675.

Information about the author: Kasimzoda Mavjudai Khusrav – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzoda, assistant at the department of Romance-Germanic languages. Address: sh. Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., tel. (+992) 937000675.

**КОГНИТИВНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МАКРОПОЛЯ ЃĪD-JAMĀT
«ДОМ – СЕМЬЯ» В ЯЗЫКАХ ШУГНАНО-РУШАНСКОЙ ГРУППЫ***Некушоева Ш.С.***Институт гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова
Национальной академии наук Таджикистана**

Изучение концепта *Дом* в шугнано-рушанской (далее шугн.-руш.) группе языков не только проливает свет на механизмы концептуализации пространства в данной языковой группе, но и подтверждает общую лингвистическую закономерность: коммуникация возможна благодаря устойчивым когнитивным структурам, однако их наполнение и способы репрезентации остаются динамичными и зависят от культурных факторов.

Концепт *Дом* в сознании носителей шугн.-руш. группы языков представляет собой многогранное когнитивное образование, выходящее за рамки исключительно пространственного или архитектурного представления. Он охватывает не только физическую составляющую жилища, но и включает в себя исторические, религиозные, философские и культурно-нравственные аспекты, тем самым отражая глубоко укоренённую национальную специфику народов Западного Памира.

Следует отметить, что каждый концепт возникает в результате процесса категоризации, в ходе которого объединяются многочисленные разнообразные элементы, создавая целостное и интегрированное представление о явлении. Восприятие объекта как «дома» автоматически подразумевает включение его в категорию явлений, характеризующихся дополнительными ассоциациями тепла, уюта и защищённости. Категоризация выступает механизмом структурирования повседневного опыта и формирования глубинных, эмоционально насыщенных смыслов, которые лежат в основе концепта *Дом*. Согласно Дж. Лакоффу, исследовавшему феномен категоризации, данный процесс «не является тем, к чему следует относиться легкомысленно», поскольку «нет ничего более фундаментального для человеческого мышления, восприятия, действия и речи, чем категоризация. Каждый раз, когда мы воспринимаем что-либо как определённый тип объекта, например дерево, мы осуществляем акт категоризации» [10, с.5].

Целью настоящего исследования является детальный когнитивно-семантический анализ макрополя *ЃĪd-JamĀt - Дом – Семья* в рамках модели концепта *Дом* в языках шугнано-рушанской группы. Выбор именно этого макрополя обусловлен его особой значимостью и центральным положением в культуре и языковом сознании носителей шугнано-рушанских языков. Концепт *Дом* в изучаемой группе языков тесно связан с институтом семьи и включает комплекс глубоких культурных, социальных и исторических смыслов, отражающих ценностные установки, мировоззрение и традиции народов Западного Памира. Исследование данного макрополя позволит наиболее полно выявить культурную специфику концептуализации пространства и семейных отношений, а также раскрыть внутреннюю структуру, семантическую организацию и иерархию ключевых компонентов концепта.

Концепт *Дом*, рассматриваемый через призму категории *Дом – Семья*, обретает многослойное содержание, объединяющее как материальные, так и социально-эмоциональные аспекты. Здесь физическое понимание дома как архитектурного сооружения неразрывно связано с образом семейного очага, где формируются и поддерживаются близкие отношения, ощущается безопасность, уют и чувство принадлежности. В данном контексте процесс категоризации синтезирует элементы бытовой, культурной и эмоциональной сфер, позволяя создать единое ментальное представление, в котором дом выступает не только как место проживания, но и как символ семейного единства и поддержки. Категоризация концепта *Дом* через призму *Дом – Семья* демонстрирует интеграцию материальных и

нематериальных характеристик, что подчеркивает его роль как ключевого социального института, способствующего формированию и развитию семейных отношений.

Следует отметить, что «для выявления и определения структуры концепта, важен лексикографический анализ, так как материал толковых словарей, этимологические словари, частотные словари, словарь синонимов дают возможность выявить значение ключевого слова, выражающего конкретный концепт, определить ядро и периферию концепта» [1, с.10]. Определение и моделирование *полевой структуры концепта Дом* представляет собой непростую задачу, требующую использования разнообразного языкового материала. Этот материал играет ключевую роль в лингвистическом анализе и когнитивном описании. Языковые данные не только служат эмпирической основой исследования, но и выступают важным инструментом для выявления внутренней организации концепта, определения его компонентного состава, а также установления связей между различными значениями внутри семантического поля [5, с.9-10; 9, с.17-26; 4, с.63-65].

Базовым источником для анализа макрополя *Āid-Jamāt (Дом – Семья)* послужили онлайн словарь Кармшоева Д. [11], который в некоторых случаях содержит определение слов и для других языков шугн.-руш. группы, Этимологический словарь ваханского языка Стеблина-Каменского И.М. [8], Рушанские и хуфские тексты и словарь, а также Бартангские тексты и словарь Соколовой В.С. [6; 7], Шугнанские тексты и словарь Зарубина И.И. [2], Сарыкольско-русский словарь Пахалиной Т.Н [3].

Данный концепт в картине мира формировался на протяжении веков, претерпевая изменения в содержании и наполняясь различными смысловыми слоями, которые тесно связаны с мировосприятием носителей шугн.-руш. языков и культуры. Его эволюция прослеживается в мифологических сюжетах, религиозных верованиях и философских интерпретациях, где *Дом* представляется не только как материальный объект, но и как сакральное пространство, воплощающее идеи родового наследия, духовного центра и устойчивости традиционных жизненных устоев.

Результаты исследования подтверждают, что концепт *Дом* играет ключевую роль в картине мира народов Западного Памира, выступая не только как обозначение физического пространства, но и как многослойное когнитивное образование, отражающее фундаментальные мировоззренческие установки данной этнолингвистической группы.

Распределение лексических единиц по макро и микрополям позволил установить, что их группировка по семантическим параметрам демонстрирует наличие как основных, так и второстепенных полей разного уровня, отличающихся степенью значимости и частотности употребления в языках группы. Дальнейшая систематизация выявленных полей и их ступеней дала возможность реконструировать иерархическую структуру концепта *Дом* в пределах изучаемой группы языков. В процессе исследования была установлена сложная организация концепта, отражающая его многоаспектную природу, в рамках которой лексические единицы не только обозначают материальные характеристики дома, но и репрезентируют его культурные, символические и функциональные параметры.

Методом семантической декомпозиции нами была сформулирована семантико-когнитивный модель концепта дом для исследуемых нами языков. В ходе работы данный концепт был подвергнут многоуровневому разбору, в результате чего он был расчленен на более крупные макрополя и относительно мелкие семантические микрополя, обладающие внутренней структурой и состоящие из иерархически организованных ступеней. Каждое из выделенных микрополей обладает собственной семантической спецификой, определяемой совокупностью лексических единиц, репрезентирующих различные аспекты концепта *Дом* в языке.

В настоящем исследовании проводится детальный и систематизированный анализ исключительно одного макрополя, представленного в модели концепта *Āid - Дом* под наименованием *Āid – Jamāt «Дом–Семья»*, что позволяет выявить его структурные особенности и функциональное значение в общей системе.

Макрополя зоны ближней периферии концепта *Дом* в исследуемых языках представляют собой сложную систему лексико-семантических средств, включающую как нейтральные, так и стилистически дифференцированные формы репрезентации. Такая структура позволяет не только обеспечивать базовое вербализующее выражение данного концепта, но и вносить дополнительные стилистические и коннотативные оттенки, отражающие специфические культурно-коммуникативные особенности носителей языка.

В рамках представленной концептуальной модели каждое макрополе, обладая определённым набором микрополей, самоорганизуется в многоуровневую систему, включающую ядерную, приядерную, зону ближней периферии и зону дальней периферии. Проведённый анализ ценностных составляющих каждой макрополи позволяет установить иерархический порядок их приоритетности, что отражает функциональную значимость и культурную доминанту данных компонентов в репрезентации концепта *Дом* в языковой картине мира шугн.-руш. группы. Ниже приведён определённый порядок приоритета между макрополями:

В рамках когнитивно-семантической модели концепта *Дом* для шугн.-руш. группы памирских языков основополагающим макрополем является поле, обозначаемое термином *Ĉīd-Jamāt* «Дом-Семья». Это макрополе структурировано посредством четырех микрополей, а именно: микрополе *mardīnā*, микрополе *kaхоу*, микрополе *qawm*, а также группы лексических единиц, выражающих единство и отношение человека к дому. Совокупная система данного макрополя включает 106 лексических единиц различного функционального и семантического уровня. Несмотря на относительно меньшее количество терминов родства, устойчивых сочетаний и глагольных конструкций, связанных с семейными отношениями, а также лексем, характеризующих специфические отношения к дому, именно это макрополе определяется как доминантная составляющая зоны ближней периферии концепта *Дом*. Данная доминанта обусловлена тем, что в культуре носителей исследуемых языков концепт *Дом* неразрывно связан с институтом семьи: как сам процесс возведения дома, так и планировка интерьера предполагают строгое разделение на женскую, мужскую и детскую зоны. Это разделение не только отражает структурное и функциональное устройство жилища, но и подчеркивает ценностную значимость семейного института, предопределяя доминирование макрополя *Ĉīd-Jamāt* в составе общей концептуальной модели концепта *Дом* (см. Таблица 1).

Таблица 1.

Семантико-когнитивная структура макрополя *Ĉīd-Jamāt* (Дом-Семья)
Semantic-Cognitive Structure of the Macrofield *Home-Family*

Макрополе <i>Ĉīd-Jamāt</i> (Дом-Семья)			
Микрополе	Количество лексических единиц	Примеры лексических единиц и сочетаний	Семантические особенности
Mardīnā (мужчина)	32	<i>mardīnā</i> (мужчина), <i>dod</i> (отец), <i>kata-bob</i> (прадедушка, от кого произошел род), <i>puc</i> (сын), <i>ĉīd fištīr puc-and // ĉīd sar zulik puc-and</i> (дом принадлежит самому младшему сыну), <i>mardīnā buzurg</i> (мужчина в доме почитаемый), <i>dod xāsitan</i> (отец – царь столп дома)	Подчеркивает уважение и авторитет мужской фигуры в семейном очаге
Кахоу (женщина)	22	<i>kaхоу</i> (женщина), <i>yaх at nān</i> (мама), <i>γin</i> (жена), <i>yaх</i> (сестра), <i>rizīn</i> (дочь), <i>kaхоу joy pi kicor</i> (место	Отражает значимость женской роли, родственные связи и домашние функции

		женщины на пространстве вокруг очага)	
Qawm (родственник)	41	<i>qawm</i> (родственник), <i>kasot</i> (близкий человек), <i>jamāt</i> (семейная общность), <i>awlod</i> (род, потомство), <i>rakīkat</i> , <i>xudi</i> – свой, близкий, родной	Демонстрирует многообразие родственных связей и их социально-генеалогическую организацию
Digayen (другие люди)	11	<i>soibxūnā</i> (владелец дома), <i>katanak</i> (старший), <i>abīn</i> (бывшая жена/любовница), <i>amsoyā</i> (сосед), <i>wistod</i> (мастер-строитель), <i>ṡayrūā</i> – (предикативно) чужой, посторонний, чужак.	Отражает социальные и функциональные отношения, связанные с домом и бытовым пространством

Согласно вышеизложенной таблице, семантико-когнитивное поле макрополя *Ġīd-Jamāt* («Дом–Семья») можно представить в виде структурированной модели дома, включающей в себя четыре самостоятельных смысловых сегмента — микрополя, каждое из которых характеризуется собственной семантической автономией и функциональной спецификой. Среди указанных сегментов особую, ключевую позицию занимает микрополе *mardīnā* («мужчина»). Центральность этого микрополя обусловлена глубинными когнитивными и культурно-семантическими факторами, определяющими восприятие мужского начала как фундаментального элемента семейной и социальной организации. В контексте концепта *Дом* присутствие мужчины символизирует безопасность и целостность внутреннего пространства жилища, придавая ему устойчивость и защищённость. Соответственно, домочадцы ощущают себя защищёнными и уверенными в стабильности своей жизни. Женщина в такой концептуальной структуре воспринимает присутствие мужчины как опору, оказывающую ей поддержку в решении жизненных вопросов и обеспечивающую психологический комфорт. Кроме того, наличие мужского начала наделяет дом высоким социальным авторитетом, сохраняет и укрепляет репутацию и честь всей семьи в сознании сообщества. Семантический анализ выражений и фраз исследуемой языковой группы показывает, что отсутствие мужчины в доме воспринимается не просто как физическое отсутствие, но и как культурно-семантическая пустота, утрата смыслов, обеспечивающих полноценное функционирование семьи и её социальную идентичность.

Данное микрополе представлено 32 терминами родства и устойчивыми лексико-синтаксическими сочетаниями, отражающими уважительное отношение к мужскому полу в данной культуре. В этом микрополе представлены разнообразные единицы, демонстрирующие многогранность мужской идентичности и родственных связей. Так, термин *mardīnā* обозначает мужчину, в то время как *ġorik* и *ġor* используются как синонимичные обозначения мужчины или мужа. Понятия отцовства выражаются через термины *dod* и *tāt*, а *dod-ej* уточняет значение отчима. Семейные и родственные отношения иллюстрируются посредством *bob* – дедушка и *kata-bob* – прадедушка, а также через *virod* – брат, *virod-ej* – сводный брат и *virod-dor*, подчеркивающий наличие брата; аналогичное значение имеет *boyi-virod*, также обозначающий сводного брата. Лексические единицы, связанные с потомством, включают *puc* сын, *puc-ej* сводный сын, *puc-dor*, обозначающий наличие сына и *nibos* – внук. Кроме того, синтаксические конструкции, отражающие межпоколенные отношения, представляют собой сложное явление, в рамках которого языковые средства фиксируют не только родственные связи, но и глубокие культурные нормы, присущие носителям шугнано-рушанской группы языков. Выражения *dod-at-virod*, обозначающее наличие в доме «отца и брата», и *dod-at-virod-dor*, подчёркивающее родовую идентичность женщины посредством указания на присутствие отца и брата, а также конструкции *dod-at puc* («отец и сын») и *dod-at puc dor* («имеющая отца и сына»), выступают

в качестве семантических и культурных маркеров, выполняющих интегративную функцию. Они объединяют в себе генетико-бытовые и социокультурные коды, формируя представление о семейной принадлежности и социальной идентификации индивида в рамках данной культуры. В этой связи значимым является также выражение *wef xāsitan as miyen sut* («их царь-столб ушёл из жизни»), используемое для констатации факта смерти главы семьи, который в данном контексте воспринимается не только как кормилец, но и как центральная опора и защитник домашнего пространства и домочадцев. Употребление приведённых выше выражений свидетельствует о специфическом понимании социальных ролей и моральных норм в данном культурном сообществе, согласно которому поведение девушки, выходящее за рамки общепринятых приличий, трактуется как нарушение и деформация устоявшихся моральных устоев, отражающаяся прежде всего на мужчинах её семьи. Мужчины при этом воспринимаются как символическая и фактическая основа дома, защитники его чести и репутации, и именно их статус и социальный престиж подвергаются риску утраты в случае отклонения девушки от традиционно принятых норм поведения.

Дополнительные специализированные обозначения, представленные выражениями *mardīnā buzurg* - букв. «мужчина великий», подчёркивающим высокий авторитет мужчины в семье и его значимость в организации домашнего пространства, *mardīnā sutuni xūnā* - «мужчина - столб дома» и *dod xāsitan* - «отец царь-столб дома», раскрывают особую семантическую роль мужского начала в концептуальном макрополе «Дом – Семья». Употребление данных выражений позволяет проследить символическое представление о мужчине как о центральной опоре, фундаменте и защитнике домашнего пространства, гарантирующем стабильность и безопасность жизни членов семьи. В этой связи концепт *Дом* воспринимается не только как физическое пространство проживания, но и как место, обладающее сакрально-культурным смыслом, устойчивость которого обеспечивается именно наличием мужчины.

Таким образом, микрополе *mardīnā* демонстрирует сложную и многоуровневую семантическую структуру, отражающую глубоко укоренённые культурные представления о мужчине как гаранте авторитета, чести и репутации семьи. Его центральная позиция и символическое значение определяют не только внутреннюю организацию дома, но и его внешний социокультурный образ, подтверждая тесную взаимосвязь между концептом дома и репрезентацией мужского начала в языковой картине мира исследуемой группы.

В рамках микрополя *kaxoy*, репрезентирующего категорию «женщина», выявлено наличие 22 лексических единиц, что свидетельствует о практически полной семантической оппозиции относительно терминов микрополя *mardīnā* - мужчина, за исключением того, что отсутствуют устойчивые лексические сочетания, выражающие статус мужчины как значимого и авторитетного члена семейной структуры. Согласно результатам проведённого исследования, указанное микрополе включает следующий синонимический ряд для определения понятия «женщина»: *kaxoy* - женщина, *awratīnā* - женщина, *kaxoy-bačā* - девушка, девочка, молодая женщина, *ḡinik* - женщина. Женщина в этой родовой связи представлена следующими родственными терминами: *ḡin* - жена, *nān* - мама, *mūm* - бабушка, *kata-mūm* - прабабушка, *nān-ez* - мачеха, *rizīn* - дочь, *rizin-êz* - сводная дочь, *rizīn-dor* - обозначающее наличие дочери, *yaḥ* - сестра, *yaḥ at nāndor* - лицо, имеющее дочь и мать, *yaḥ-ez* - сводная дочь, *yaḥ-dor* - обозначающее наличие сестры, *boḡi-yaḥ* - сводная дочь и *nibês* - внучка. Данные единицы образуют комплексную и разветвлённую семантическую структуру, отражающую специфику репрезентации женского начала в доме и его разнообразных семейно-родственных ролей в исследуемом языковом сообществе.

Аналогичным образом, как и в предыдущем микрополе оппозиционные выражения *yaḥ at nān*, обозначающее «сестра и мама», *yaḥ at nān-dor* подчёркивающее наличие сестры и мамы, а также *rizīn-dor* «имеющий(ая) дочь» и *yaḥ-dor* «имеющий сестру», функционируют не только как терминологические конструкции, фиксирующие межпоколенные и гендерные отношения, но и как символические маркеры, отражающие глубокие культурные нормы. Эти лингвистические формы обязывают мужчин семьи выражать уважение как к женщинам

своей семьи, так и ко всем женщинам, поскольку в лице сестры и матери воплощается целостность и стабильность родовых связей, охватывающих не только семью, но и весь дом, выступающий как символ семейного очага.

В этом контексте понятие уважения к женщине приобретает комплексное значение: оно эквивалентно почитанию матери и сестры, что, в свою очередь, предопределяет связь данных выражений с макрополем *Āid-Jamāt* – «Дом – Семья» и концептом *Дом* в языковой картине мира носителей языков данной группы. Дом выступает не только как физическое пространство, но и как культурный и моральный ориентир, объединяющий членов рода и поддерживающий целостность традиций. Таким образом, эти оппозиционные синтаксические конструкции интегрируются в более широкий культурный дискурс, где семейные связи и образ дома становятся фундаментом общественной идентичности и морального самосознания.

В рамках проведённого лингвокультурного исследования микрополя *qawm* – родственник, установлена система из 41 лексических единиц и устойчивых сочетаний, отражающих многообразие родственных связей и особенности их культурного и стилистического обозначения в данной языковой традиции. Начальное понятие родственности передаётся термином *qawm*, который используется в общем смысле, в то время как *kasot* уточняет данное понятие, акцентируя значение близкого человека. Далее термин *kasot-dor* обозначает лицо, имеющее родственника или близкого человека, что подчёркивает активное участие индивида в родственных отношениях. Понятия рода и происхождения выражаются лексемой *zot*, тогда как *awlod* охватывает понятия рода, поколения и родни, демонстрируя коллективный аспект родового единства. Потомство и потомки именуется *awlodā*, а наличие родни указывают с помощью *awlod-dor*, что свидетельствует о закреплённости социальных связей в генеалогической структуре. Семейное единство обозначается термином *jamāt*, который подчеркивает коллективный характер родственных отношений в рамках единой семейной общности.

Духовный аспект родственных отношений представлен посредством специализированных терминов *arwo* и *arwo-gūn*, первый из которых обозначает душу покойного родственника, а второй – души ушедших членов семьи в совокупности. Данные лексические единицы подчёркивают сохранение символической связи между поколениями и свидетельствуют о том, что родственные узы продолжают существовать и оказывать своё влияние даже после физической утраты членов рода или дома. Кроме того, система родства включает термины *rakīkat* и *kasot*, обозначающие родственников или близких лиц, а также производные формы *rakīkat-dor* и *kasot-dor*, указывающие на наличие у субъекта соответствующих родственных связей. Термины *arwo* и *arwo-gūn* характеризуются специфическим коннотативным значением, отражающим представление о покойных родственниках как о духовных защитниках дома, продолжающих выполнять функцию охраны и оберега семьи в потустороннем измерении. Напротив, термины *rakīkat*, *kasot*, а также их производные формы *rakīkat-dor* и *kasot-dor*, акцентируют внимание на членах семьи и близких людях, выступающих в качестве непосредственных защитников, опоры и поддержки, реализуемых в физическом и социальном пространстве. Данные термины демонстрируют сосуществование и взаимодополняемость двух уровней защиты дома – духовного и физического, подчёркивая многоуровневость и сложность родственной организации в исследуемом языковом сообществе.

Фундаментальные категории рассматриваемой лингвокультурной системы выражены посредством термина *dod-at-nān*, который обозначает родительскую пару – отца и мать, а также синтаксической конструкции *dod-at-nān-dor*, характеризующей индивида через наличие у него обоих родителей. Указанные выражения обладают особой семантической значимостью, поскольку подчёркивают принципиальную важность семейного единства как основы формирования и передачи социального и культурного опыта в пределах исследуемого сообщества. Наличие обоих родителей воспринимается в сознании представителей данной культуры как обязательное условие для реализации концепта *Дом* в

его полноценном и идеальном понимании, где дом ассоциируется с гармонией, целостностью и устойчивостью семейного очага. Образ дома, в котором присутствуют оба родителя, становится символическим отражением правильного, полного дома, соответствующего культурным идеалам и нормам данного общества.

Неотъемлемым элементом лексической системы макрополя *Āid-Jamāt* «Дом-Семья» является категория, охватывающая понятие детей, которое представлено терминами *ziryot*, *bāč-kac* и *buc-balā*. Множественность обозначений потомства указывает на многогранность и нюансированность восприятия этого понятия в рамках изучаемой языковой традиции. Метафорическое использование выражений *savza-yi Xudo* – «зелень божья» и *kūdak sado wef cīd-and nist* – «в их доме нет голоса ребенка» подчеркивает фундаментальную роль детей в семейной структуре. Данное лингвистическое конструирование указывает на то, что детский голос воспринимается как неотъемлемый элемент жизненной энергии и эмоционального равновесия внутри домашнего пространства, а его отсутствие символизирует утрату жизненной динамики и внутренней гармонии, что в свою очередь отражает их значимость в более широкой системе бытия.

Концептуальное представление о предках в рассматриваемой лингвокультурной системе репрезентировано через термин *pixt*, обозначающий собственно понятие «предки». Вместе с тем синтаксическая конструкция *wūvd pixt*, подразумевающая наличие семи поколений предков, подчёркивает иерархически выстроенную многоуровневость родовой организации и свидетельствует о наличии развитой структуры внутрисемейных и родовых связей. Данные терминологические единицы раскрывают идею единства и непрерывности рода, отражая происхождение членов семьи из единой родовой линии и подчёркивая их принадлежность к общему дому. Совокупность терминов *pixt* и *wūvd pixt* выступает как семантический маркер идентификации индивида, определяющий его принадлежность не только к определённой роду и дому, но и к широкой родовой династии. Это, в свою очередь, становится важным показателем социального, культурного и статусного позиционирования личности в исследуемом сообществе.

Термины и синтаксические конструкции, обозначающие межсемейные и межродовые взаимоотношения, формируемые посредством брачных союзов и связанные с родителями супругов, в исследуемой лингвокультурной системе репрезентированы специализированными терминами *xisur* и *xix*, при этом первый термин обозначает фигуру тестя или свёкра, а второй соответствует фигуре тёщи или свекрови. Эти термины демонстрируют влияние супружеских отношений на генеалогическую структуру рода, подчёркивая тем самым социальную и культурную значимость брачных союзов как объединяющего фактора, определяющего связи между домами и родовыми группами. Межсемейные связи, возникающие в результате брачных союзов, также описываются термином *qudā* и его множественной формой *qud-gūn*, характеризующие взаимное родство родителей жены и мужа, демонстрируя тем самым интеграцию двух семей и сложность родственных отношений, распространяющихся за пределами зоны дома.

Дополнительное культурно-символическое измерение межсемейных взаимоотношений выражается через метафорическую фразеологическую единицу *xi bulod-and xac cīdow*, букв. «полить воду в фундамент дома», а также её синонимическую конструкцию *xūnā nosoyač cīdow* – букв. «беспокоить дом». Обе эти фразеологические единицы содержат глубокий семантический подтекст и выражают идею беспокойства, тревоги или нарушения устойчивого равновесия и внутреннего покоя дома вследствие неэтичных действий или поступков, направленных против рода жениха или невестки. Данные выражения подчёркивают важность соблюдения моральных и культурных норм в отношениях между родственными домами, демонстрируя негативные последствия их нарушения и акцентируя внимание на необходимости бережного и ответственного отношения к поддержанию гармонии и социальной стабильности внутри расширенной семейно-родовой структуры.

В контексте данной культуры конфликт с родителями супруга рассматривается как крайне нежелательное явление, способное нарушить устойчивость семейных уз, покой двух

домов. Это обусловлено тем, что брак воспринимается как прочный фундамент семьи, обеспечивающий её стабильность и продолжение. В первом выражении метафора «фундамент дома» указывает на центральную роль семейных отношений: если влить воду в фундамент, здание может ослабнуть и разрушиться. Подобным образом, конфликты с родителями супруга могут привести к дестабилизации брачного союза, что ставит под угрозу его целостность и устойчивость. Эти выражения акцентируют значение семейной сплочённости и уважительных отношений между родственными домами.

Завершающим элементом лексической системы макрополя *Īd-Jamāt* «Дом – Семья» является микрополе *Digayen* – «Другие», отражающее различные отношения к дому, где каждая лексическая единица характеризует специфический аспект взаимодействия с этим понятием. Так, термин *soibxūnā* обозначает лицо, являющееся владельцем дома, что подчеркивает институт собственности и личное владение жилищем. Понятие старшинства в семейном и бытовом контексте выражается через слово *katanak*, означающее старшего, а его конкретизация как старшего в доме представлена составной единицей *katanaki xūnā*, акцентирующей руководящую роль в домашней иерархии.

Межличностные и интимные отношения в пределах домашнего пространства выражены через лексему *abīn*, обозначающую бывшую жену или любовницу мужа, которая в языковой картине мира исследуемых народов традиционно воспринимается как враг или противник дома, представляющий угрозу для его внутреннего покоя. Анализируемый термин характеризуется выраженной отрицательной семантической окраской, что указывает на его наличие негативной оценочной нагрузки. Такой лексический элемент сопровождается устойчивыми негативными коннотациями, обусловленными специфическими историко-культурными условиями формирования данного понятия, что сказывается на его функциональном использовании в языковой практике. Развитие данной категории прослеживается в термине *abīn-orj*, описывающем взаимное положение жены и бывшей жены, что демонстрирует наличие специфических отношений между ними.

Социальное взаимодействие за пределами семьи, но в пределах локального сообщества, обозначается термином *amsoyā*, который определяет соседа, подчеркивая значение пространственной и культурной близости между обитателями одного района. Процесс совместного пребывания и организации быта в доме отражается через термин *sarjam sidow*, указывающий на коллективное собираться вместе в пределах домашнего пространства, а единица *yakjo* акцентирует понятие совместности и нахождения вместе. Иерархическая структура внутри дома проявляется в выражении *katanak niyixtow*, означающей послушание старшему, что свидетельствует о строго определенных социальных нормах, регулирующих внутрисемейные отношения.

Технологический и ремесленный аспект организации жилища представлен термином *wistod*, обозначающим мастера, построившего дом, что подчеркивает важность архитектурного и строительного мастерства в формировании домашнего пространства. Функциональное распределение ролей внутри дома отражено в лексической единице *mardikor*, которая обозначает прислуживающего, подчеркивая наличие специализированных обязанностей и позиций в структуре домашнего устройства.

Таким образом, представленное микрополе демонстрирует богатство и многослойность системы терминов, отражающих как материальные, так и социально-культурные аспекты отношения к дому, что позволяет глубже осмыслить значение и организацию домашнего пространства в изучаемой языковой традиции.

В рамках исследования макрополя *Īd-Jamāt* «Дом – Семья», установлена связь между этим макрополем и концептом *Дом* на нескольких уровнях. В частности, на метафорическом уровне выражение *mardinā xūnā xāsitan* характеризует мужчину как «главный столб дома», что подчёркивает его основную роль в поддержании стабильности и структуры семейного быта. Выражение *ziriyot-en-en dawlat-i xūnā* «дети богатство дома» акцентирует на важности потомков как ценности дома. В свою очередь, выражение *katanak barakat-i xūnā* «старшие благодать дома» отражает духовную и моральную значимость старших в рамках семейных

отношений. В метафорическом контексте также встречается конструкция *māš tāt māš xāsitan* «наш отец – наш царь-столб» подчеркивает царствующую роль отца в пределах домашнего пространства.

На лексическом уровне связи между концептом *Дом* и понятия *семья* проявляются через сложную лексему *Ād-Jamāt*, которая служит универсальным термином, обозначающим одновременно «дом» и «всех людей, живущих в одном доме». Этим подчеркивается не только материальная сущность жилища, но и коллективная идентичность домочадцев в рамках духовной и социальной общности. Посредством этого термина, выполняющего двойную функцию - одновременное обозначение как физического пространства жилища, так и коллектива людей, ясно демонстрируется неразрывная связь между материальным понятием дома и абстрактным понятием семейного единства в языковой картине мира носителей исследуемой группы языков. В данном контексте термин *Ād-Jamāt* может использоваться не только для обозначения конкретного жилого пространства, но и в качестве метафоры для детей или всей семьи (домочадцев), что ярко подчеркивает полисемантическую и многоступенчатость значения данного термина в рамках повседневной практики. Такая многозначность подчеркивает роль этого термина в интеграции различных аспектов семейного и социального бытия. Дополнительным подтверждением глубокой взаимосвязи между родом и жилищем служит использование родственных терминов в устойчивых словосочетаниях, которые включают, например, фразу, обозначающую дом, откуда происходит человек: *kata-ād* – дом предков. Это лексическое сочетание акцентирует внимание на генеалогической преемственности и постоянной связи с местом происхождения, что подчеркивает важность исторической и культурной преемственности, а также устойчивости семейных и родовых отношений в социокультурной среде.

Выражение *buc-balā*, означающее как «дети», так и «семья» или «домочадцы», указывает на взаимосвязь индивидуальных членов семьи и общего домашнего состава. Лексемы, относящиеся к родственным отношениям, также могут быть использованы в контексте дома, создавая устойчивые словосочетания, такие как *kata-bob ād*, что переводится как «дом откуда мы родом» букв. «дом прадеда», символизируя не только место проживания, но и идентичность, передающуюся через поколения.

На культурном и социальном уровнях традиции и семейные ценности находят отражение в выражении *ād fištīr buc-and* «дом принадлежит младшему сыну», подчеркивая социальную практику и структурированные родственные отношения внутри семьи, где младший сын наследует дом в качестве культурной нормы. Таким образом, микрополе *Ād-Jamāt* служит важным индикатором того, как в языке и культуре родственных отношений и понятий сопровождаются глубокой многозначной символикой на разных уровнях восприятия дома и семьи. На культурном и социальном уровнях наблюдается отражение специфических норм наследования и распределения домашнего имущества, выражающееся в возможности передачи права собственности на дом младшему сыну. Такая модель свидетельствует о существовании в социокультурном контексте устойчивых регулятивных механизмов, направленных на организацию передачи семейного наследия, и акцентирует особую роль младшего поколения в обеспечении преемственности традиций и сохранении культурной идентичности.

В рамках языковой картины мира исследуемых народов все языковые единицы, входящие в макрополе *Ād-Jamāt* «Дом – Семья», напрямую соотносятся с концептом *Дом*, выступая его смысловыми компонентами и образуя интегративную связь между понятиями «дом», «семья» и «династия». Данные единицы служат маркерами принадлежности индивида к определённому дому и отражают его воспитание в среде, где уважение традиций, следование заветам предков и передача родового опыта от одного поколения к другому рассматриваются как фундаментальные факторы, обеспечивающие формирование личной идентичности и культурно-ценностной системы. Таким образом, языковые единицы макрополя *Ād-Jamāt* раскрывают концепт *Дом* как пространство, в котором происходит

накопление и сохранение культурного, социального и духовного наследия, составляющего основу идентификации личности в данном сообществе.

Рецензент: к.ф.н., дотсент Хайбуллоев Ш.

Литература:

1. Давлатмирова М.Б. Универсальное и этноспецифичное в языковой репрезентации макроконцепта «судьба» (на материале таджикского, арабского и шугнано- рушанской группы языков) / автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. – Душанбе, 2019. – 51с.
2. Зарубин И.И. Шугнанские тексты и словарь. М., Л. Изд-во АН СССР, 1960. – 387с.
3. Пахалина Т.Н. Сарыкольско-русский словарь. М.: Из-ство. «Наука», 1971. – 312с.
4. Радзиевская С.А. Концепт дом в поэтических текстах: новые пути познания / Вестник РУДН, серия Лингвистика, 2010, № 1. – С. 63-70
5. Слепцова Е.В. Концепт дом в русской языковой картине мира и в театралогии "братья и сёстры" Ф.А. Абрамова / Автореферат дисс. на соискание ученой степени кандидата филол. наук. Владивосток, - 2009.
6. Соколова В.С. Бартангские тексты и словарь. М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1960. – 200с.
7. Соколова В.С. Рушанские и хуфские тексты и словарь. М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1959. – 334с.
8. Стеблин-Каменский И.М. Этимологический словарь ваханского языка. – СПб.: Петербургское востоковедение, 1999. – 480 с.
9. Шустова С. В., Исаева Е.В., Зубарева Е.О. Концептуальное поле в современной лингвистической парадигме / Евразийский гуманитарный журнал. №3. 2019. – С. 17-26.
10. Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. University of Chicago Press. – 614 p.
11. <https://www.pamiri.online/>

КОГНИТИВНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МАКРОПОЛЯ ЪЇD-JAMĀT «ДОМ – СЕМЬЯ» В ЯЗЫКАХ ШУГНАНО-РУШАНСКОЙ ГРУППЫ

Статья посвящена когнитивно-семантическому анализу макрополя ЪЇd-Jamāt «Дом – Семья» в языках шугнано-рушанской группы. Исследуется концепт «Дом» как многогранное явление, которое, через языковые единицы данного макрополя, раскрывает свои смысловые компоненты и образует интегративную связь между понятиями «дом», «семья» и «династия». Особое внимание уделяется роли Дома как пространства, в котором сохраняется и передается культурное, социальное и духовное наследие, являющееся основой формирования идентичности личности в исследуемых сообществах. Работа основывается на анализе лексических единиц и их контекстуальных связей, выявляя когнитивные аспекты, отражающие восприятие концепта «Дом» в контексте шугнано-рушанской языковой картины мира.

Ключевые слова: когнитивно-семантический анализ, концепт Дом, семья, метафорический уровень, выражение, лингвокультурный анализ.

ТАЊЛИЛИ КОГНИТИВИИ-СЕМАНТИКИИ ВОЊИДЊОИ ҚАТОРИ ЪЇD-JAMĀT - "ХОНА – ОИЛА" ДАР ЗАБОНЊОИ ГУРЊҲИ ШУГНОНЇ-РУШОНЇ

Ин мақола ба таҳлили когнитивии-семантикии воҳидҳои забони қатори «ЪЇd-Jamāt "Хона-Оила"» дар забонҳои гурӯҳи шугнонӣ-рушонӣ бахшида шудааст. Консепти «Хона» ҳамчун падидаи бисёрҷанба, ки тавассути воҳидҳои забони ин қатор, унсурҳои маъноии ҳудро ошкор карда, пайванди интегративиро байни мафҳумҳои «хона», «оила» ва «қавм» ташкил мекунад, таҳлил мешавад. Таваҷҷуҳи махсус ба нақши Хона ҳамчун фазое, ки дар он арзишҳои фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва руҳонӣ нигоҳ дошта шуда, аз як насл ба насли дигар интиқол дода мешавад, зоҳир шудааст. Қори илмӣ мазкур бо таҳлили воҳидҳои лексикӣ ва

пайванди контекстуалии онҳо сохта шудааст, аспектҳои когнитивиро ошкор мекунад, ки муаррифгари концепти «Хона»-ро дар контексти тасаввури забонии соҳибони ин фарҳанг инъикос мекунад.

Калимаҳои калидӣ: таҳлили когнитивии-семантикӣ, концепти Хона, оила, сатҳи метафорӣ, ифода, таҳлили лингвофарҳангӣ.

COGNITIVE-SEMANTIC ANALYSIS OF THE ČĪD-JAMĀT "HOME – FAMILY" MACROFIELD IN SHUGHNI-RUSHANI GROUP OF LANGUAGES

This article is devoted to the cognitive-semantic analysis of the macrofield Čīd-Jamāt "Home – Family" in Shughni-Rushani group of languages. The concept of Home is examined as a multifaceted phenomenon that, through the linguistic units of this macrofield, reveals its semantic components and forms an integrative connection between the concepts of "home," "family," and "dynasty." Special attention is given to the role of Home as a space in which cultural, social, and spiritual heritage is preserved and transmitted, forming the basis for the identity of individuals in the studied communities. The work is based on the analysis of lexical units and their contextual relationships, identifying the cognitive aspects that reflect the perception of the "Home" concept within the linguistic worldview of the Shughni-Rushani group of languages.

Keywords: cognitive-semantic analysis, concept of Home, family, metaphorical level, expression, linguistic and cultural analysis.

Сведения об авторе: Некушоева Шахло Саиднуриддиновна – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела памирских языков Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ, ГБАО, г. Хорог, ул. Холдорова 4; e-mail: nekushoevash@gmail.com, тел.: 93 5971176

Некушоева Шахло Саиднуриддиновна – номзади илми филология, ходими калони илмии шӯъбаи забонҳои помирии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ, ВМКБ, ш.Хоруг, кучаи Холдорова 4. e-mail: nekushoevash@gmail.com, тел.: 93 5971176

Nekushova Shahlo Saidnuriddinovna – candidate of philology sciences, senior scientific worker of Pamir Languages Department of the Institute of Humanities of NAST. Address: Khorog city, Kholdorov street 4, e-mail: nekushoevash@gmail.com, тел.: 93 5971176

ВАЗЪИ ЛИНГВИСТИИ ЗАБОНИ ТОЧИКОНИ ВАХОНИЗАБОН (ДАР МИСОЛИ СОКИНОНИ НОҲИЯИ АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ)

Мамадаминова З.Б.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улугзода**

Муҳимияти омӯзиши мавзӯ. Аз таърих маълум аст, ки муҳочират дар ҳамаи давраҳои таърихӣ ҳар халқу миллат вучуд доштааст ва имрӯз низ идома дорад. Албатта, сабабҳои муҳочират гуногун буда, вобаста ба воқеаҳои замон: заруратҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ғайра сурат мегиранд, ки аз ин раванд миллати тоҷик низ истисно нест.

Аз як ҷо ба ҷойи дигар кӯчидан, махсусан муҳочирати солҳои 40-50-уми асри XX давраи шӯравӣ дар Тоҷикистон суратгирифта, рӯйдоди иҷтимоӣ набуда, амали сиёсӣ буд. Ҳадафи асосии он таъмини рушди иқтисодӣ ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ буд. Ин масъала барои ба қор андохтани заминҳои бекорхобида аз аввали таъсиси Тоҷикистон дар маркази сиёсати ҳукумат қарор дошт.

Ҳамин тавр, барои аз худ намудани заминҳои бекорхобидаи водии Вахш аз рӯйи супориши Кумитаи Марказӣ (КМ) ҲК (б) Иттиҳоди Шуравӣ (аз 13-уми декабри соли 1945) КМ ҲК (б) Тоҷикистон соли 1945 аз ноҳияҳои баландкӯҳ ба колхозҳои пахтакори водии Вахш кӯчонданд.

Бинобар асоси қарори номбурда зимистони соли 1947 як қисми сокинони Роштқалъаи ВМКБ низ ба водии Вахш муҳочир мешаванд. Мардуми ин ҷойро дар ноҳияи собиқ Куйбешев (ҳоло А.Ҷомӣ) бо макони зист таъмин мекунанд. Мардуми муҳочиршуда дар ин макон деҳае бунёд намуда, ба он номи Помирро сазовор медонанд.

Дар ҳақиқат ҳам деҳаи Помир бо сарзабзӣ хурраиаш деҳаҳои ВМК Бадахшонро ба хотир меорад.

Мақсади таҳқиқот. Мардуме, ки ба водии Вахш муҳочир шуда омаданд, қисме аз онҳоро тоҷикони ваҳонизабон ташкил медод. Бинобар ин, пажӯҳиши вазъи лингвистии забони онҳо яке аз масъалаҳои муҳимми сотсиолингвистӣ буда, барои дақиқ намудани ин масъала таҳқиқоти мазкур анҷом дода шуд.

Методҳои таҳқиқот. Дар таҳқиқот асосан аз методи тасвирӣ ва пурсиш истифода шудааст. Хусусан, бо сокинони деҳа ҳамсуҳбат шуда, бештари маълумотҳои муфиду судманд дар бораи ин мардум ба даст оварда шуд.

14-уми июли соли 2018 барои ҷамъовариҳои мавод ба ин ҷо омадем. Дар ин деҳа бо Сангинмурод Хучамкулов, ки мардум ӯро бисёр эҳтиром мекарданд, ҳамсуҳбат шудем ва бештари маълумотҳои муфиду судмандро дар бораи ин мардум ба даст овардем.

Инчунин, аз фурсати муносиб истифода бурда, аз мардуми деҳа низ, чи хурд ва чи бузург доир ба таърихи маскуншавӣ ва ниғаҳдории забони модарӣ пурсон шудем. Ақидаҳои сокинони деҳа қариб як хел буданд.

Мувофиқи маълумоти яке аз сокинони деҳа С. Хучамкулов беш аз 70 сол мешавад, ки ин мардум дар деҳаи Помири ноҳияи Абдураҳмони Ҷомӣ зиндагӣ мекунанд. Аз гуфтаҳои С. Хучамкулов маълум мешавад, ки мардуми ба ин ҷо муҳочиршуда асосан аз водии Ваҳони самти чапи дарёи Панҷ аз Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон будаанд. Бо сабаби нооромиҳои Ҳукумати ҳамондавраи Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон тақрибан ҳудуди 4-5 хонавода ба ҷониби рости дарё, ба ноҳияи Роштқалъаи ВМКБ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон гузашта, ин ҷойро макони зисти худ қарор доданд.

Ин мардум беш аз 20-21 сол дар ноҳияи Роштқала зиндагӣ карда, ҳаёти хешро гӯё аз сари нав ташкил намуданд.

Пас аз гузашти солҳо шумораи хонаводаи онҳо ба 25-30 оила мерасад. Соли 1947 бо мақсади азхудкунии заминҳои водии Вахш ба ин мавзеи бепахно оилаҳои мазкурро низ муҳочир кардаанд.

Қисмати асосӣ: Айни ҳол дар деҳаи Помир пурра ваҳониҳо буда, забонашон ваҳонӣ мебошад. Маконе, ки бобоёну аҷдодони сокинони деҳаи Помирро ба он ҷо муҳочир намудаанд,

як ботлокзор ва туғайзор будааст. Ба ақидаи шоҳидони онвақта, яъне бобоёну ачдодон, одамон дар болои асп низ аз хатари ҳайвонҳои ваҳшӣ дар амон набуданд. Макони зисти онҳо аз обу ҳавои тоза маҳрум буд. Муҳочирон аз обе, ки барои нӯшидан ғайриимкон буд, истеъмол менамуданд. Кӯдакон аз гармӣ ва нӯшидани оби нопок ҳалок мегардиданд. Ҳатто ҷавонон ва бархе аз калонсолон низ ба чунин шароит тоб наоварда, ҷон мебохтанд. Аммо мардум дар чунин шароити номуносиб зиндагиро оғоз намуда, ин маконро ба як мавзеи бемислу монанд табдил доданд.

Аввалин сокинони деҳаи Помир зимистони он солро дар хандакҳо ба сар мебуданд. Мардум барои аз барфу борон ва сардиҳои зимистон паноҳ ёфтан, заминро канда, худ дар дохили он даромада, болои онро бо қамиш мепӯшонданд. Баъд аз фасли сармо дар баробари заҳмати саҳро қад-қадӣ канали обгузар барои худ хонаҳои гилин бунёд карданд.

Бо амри тақдир, мардуми ҷабрдида ба ҳамаи ин саҳтиҳо тан дода, ҳамеша меҳнат мекарданд, то даме ки Ҳукумати Ҷумҳурии соли 1960 ба муҳочирон манзилҳои зист сохт. Одамон ин деҳаи харобазорро обод намуда, тариқи қубурҳо худро аз оби ошомидани таъмин намуданд. Даре нагузашта, он қамишзор ба як деҳаи ободу хушманзара мубаддал гашт. Шумораи 25-30 хонавода рӯз то рӯз меафзуд. Мардум ба обу ҳавои ин минтақа одат кардан гирифтанд.

Чун таърих гувоҳ аст, аз аввали солҳои навадуми асри XX ҷанги шаҳрвандӣ шуруъ шуд. Ба ақидаи сокинони деҳа маркази асосии ҷанг дар ноҳияи собиқ Куйбешев будааст. Бадбахтона, дар айёми ҷанги шаҳрвандӣ тамоми машаққатҳои мардуми ин деҳа барбод рафт. Одамон беҳонаву дар монда, ҳама гуреза шудаанд ва ба ҳар тараф паҳну парешон гаштаанд. Қисми зиёде аз онҳо ба ноҳияи Ишқошими Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон гурехтанд. Чандин шахсони номдору ватанпарвар дар ин ҷанг ҳалок гашта, деҳае, ки бо ҳазорҳо ҳазор заҳматҳо обод гардида буд, ба хок яксон гардид.

Баъд аз ҷанги шаҳрвандӣ, аввали солҳои навадум мардум боз ба маскуни хеш баргаштанд. Баъд аз ҷанг зиндагии ин халқи бетакдир гӯё боз аз нав сар шуд. Деҳаи ба хок яксоншударо аз нав обод намуданд. Деҳае, ки имрӯз бо сарзабию хуррамӣ ва дарахтони ар-ари сар ба фалаккашидааш деҳаҳои Помири ВМКБ-ро ба хотир меорад, заҳматҳои дубораи мардуми деҳаи Помир мебошад.

Мақсад аз гуфтаҳои дар боло зикршуда, он аст, ки забони модарии ин мардуми ранҷбурда дар деҳаи мазкур хеле хуб ҳифз шудааст.

Ҳадафи асосии мақола низ аз ҳамин иборат аст, ки вазъи забони ваҳонӣ дар чунин минтақае, ки гӯяндагони он солҳои тӯлонӣ арзи ҳастӣ намуда, ба маркази пойтахт хеле наздик аст, то кадом дараҷа бо забонҳои гуногун омезиш ёфтааст. Зеро гирду атрофи онро миллатҳои мухталиф, ба монанди ўзбекзабонон низ ихота намудаанд. Барои ҳамин, дар натиҷаи муошират байни мардуме, ки забонҳои гуногун доранд, хоҳ нохоҳ таъсири онҳо ба забони ваҳонӣ мерасад.

Пажӯҳиши мавзӯ ба асоси усули назарсанҷӣ ва пурсиш ба мабноси таҳқиқоти саҳроии лингвистӣ истифода шуда, дар ҳолатҳои зарурӣ аз унсурҳои лексикӣ-семантикӣ ва муқоисавӣ-таърихӣ истифода шудааст.

Аммо дар деҳаи Помир ҳифз намудани забон аз сокинони деҳа хеле вобастагии зиёд дошт, зеро дар ин деҳа ғайр аз тоҷикони ваҳонизабонон дигар соҳибзабонон қариб ки дида нашуд. Пас гуфтан мумкин аст, ки мардум барои аз даст надодани мероси гаронбаҳои аҷдодӣ – забони модариашон кӯшиши зиёд ба харҷ дода, ҳамроҳи фарзандонашон бо ин забон гуфтугӯ мекунанд. Тамоми мардуми деҳа низ куллан бо забони ваҳонӣ сухан мегӯянд. Агар дар ин деҳа дигар соҳибзабон (масалан, ўзбекзабон) арӯс шуда биёяд, ҳатман забони ваҳониро омӯхта, бо оила ва атрофиён бо забони ваҳонӣ гуфтугӯ мекунанд.

Дар натиҷаи сухбатҳо бо мардуми деҳа ва пур кардани пурсишномаҳо ба хулосае омадем, ки ба забони модарии ин мардум то ҷое таъсири ҷиддӣ нарасидааст. Калонсолон бо забони тозаи ваҳонӣ сухан мегуфтанд. Дар нутқи онҳо вожаҳои бегона хеле кам ба гӯш мерасид. Ҳатто дар оҳанги талаффузи онҳо ягон тағйирот мушоҳида намешавад. Масалан, калимаҳои **zroxur** (ҷойи маҳсус барои алафхурии ҳайвонҳои хонагӣ), **xum** (ғалладонае, ки ҳанӯз алаф ҷудо нашуда, баъд аз майда кардани он дар як ҷо ҷамъ карда мешавад), **sor** (ғалладонае, ки аз алаф ҷудо шуда, дар

як чо мекунанд), барои онҳо фаҳмо аст, чунки мардум то ҳол ба парвариши ҳайвонҳои хонагӣ сару кур доранд.

Чавонон ва наврасон ҳам то дараҷае ба падарону бобоёни худ пайравӣ карда, кӯшиш менамоянд забонашонро дар шакли қаблӣ нигоҳ доранд. Аммо мутаассифона, дар бораи бархе аз вожаҳое, ки моли асосии забони вахонианд, тасаввурот надоранд. Агар шунида бошанд ҳам, ба маънои аслии бархе аз чунин вожаҳо сарфаҳм намераванд.

Сабаби асосие, ки боиси аз байн рафтани бархе аз вожаҳои бунёдии вахонӣ гаштаанд, ин аз истифода баромадани худӣ ашӯҳои қадимӣ мебошад. Чунки, дар деҳаи Помири ноҳияи Абдурахмони Ҷомӣ низ мардум бо кишту кор машғул ҳастанд. Аммо асбобҳое, ки дар давраҳои пеш барои кишту кор намудани заминхояшон истифода менамуданд, имрӯз ба кор намераванд. Ба ивази он асбобҳои худсохт ва қадимӣ аз техникаву технологияҳои муосир ниҳоят васеъ истифода мебаранд.

Масалан, калимаҳои ба монанди **spundr**, **sə(n)vər**, **samdarč**, **sig**, **kilč**, **vəšp**, **nowək**, **pəy**, **ɟymčuk**, **kšəpč**, **wyrgəšt** аз қабилӣ вожаҳои қадимӣ буда, дар кишту кори заминҳои қора аз олоти мазкур истифода мебаранд.

Вожаҳои мавриди назар барои чавонон ва наврасони ноҳияи А.Ҷомӣ қуллан нофаҳмо аст. Ба ҷойи ин калимаҳо ҳоло дар баробари истифодабарии техникаву технологияҳои ҳозиразамон вожаҳои аз қабилӣ **плуг**, **трактор**, **комбайн**, **канал** (қоп) ва ғайраҳо маъмуланд.

Spundr – сипор, асбоби суннати шудгоркунӣ. Забоншиносон калимаи **«spundr»-po**, ки аз решаи ***spāra-** мебошад, як решаи қадимӣ шумурда, дар забонҳои қадими эронӣ бо маъноҳои марбут ба шудгор алоқаманд медонанд. Ин реша дар забони тоҷикӣ дар шакли *sipor* маҳфуз аст.

Дар забонҳои бадахшонӣ ва дигар лаҳҷаҳои минтақаи мазкур, ин вожа қариб ки монанд истифода мешавад. Масалан, дар забони ишкешимӣ **«uspīr»**, санг. **“spər”**, шугн. **«sipōm»**, руш., хуф. **spōrn** сариколӣ **“s(u/i)pur”**, язг. **“s(o)per”** ва ғайра ба маънои “асбобҳои қорафзори кишоварзӣ” (ЭСВЯ. с. 315) мавриди истифода қарор гирифтааст.

Дар Фарҳанги забони тоҷикӣ ба маъноҳои “1. асбоби шудгоркунӣ, поза; 2. олот, асбоби хона, чидоз.” омадааст.

Sə(n)vər – юғ. “олоти махсуси деҳқонӣ, ки ба гардани ҷуфти гов мебаранд ва омор (позаи ҷӯбин барои рондани замин) (сипор)-ро ба он пайваста, қорҳои гуногуни хоҷагиро ба анҷом мерасонанд” [ФЗТ, с. 625].

Аз таҳқиқот ва муқоисаҳои лингвистӣ маълум мешавад, ки калимаи **sə(n)vər** аслан ба решаҳои эронии қадим **sam(f)-bara**; **sam (darč)**-банди юғ **ва vər**-бор, тааллуқ дошта, маънояш “доштан”, “ба даст гирифтани”-ро дорад [ЭСВЯ, с. 323].

Samdarč – ресмони махсусе, ки аз пашми ноҳамвор тайёр карда шуда, ба зерӣ гардани гов мебаранд [ЭСВЯ, с. 307]. **Ин банд** дар давоми асрҳо барои идора намудани ва дар гардани барзагов пайвасти қардани сипор ва юғ хизмат мекунад.

Rig – “ду тор ҷӯбҳои ба ҳам печида” [ЭСВЯ, с. 295]. **Rig** ресмони аз чарм ё наваҳои тар бофташуда, ки онро дуто карда аз юғ мегузaronанд ва ба воситаи меҳи ҷӯбӣ **“kilč”** ба сурохиҳои тири сипор устувор мекунад. Ҳоло ба ҷойи наваҳои бофташуда резинҳои мошин ба қор бурда мешаванд. Дар дигар забонҳои бадахшонӣ дар шаклҳои ишк. **fīruz**, сангл. **sryay**, бад.-тадж. **foryuy**, **foryuj**, шугн. **Fīruyn** - банди ҷӯбине, ки юғро бо сипор мепайвандад. Дар забони тоҷикӣ ин навъи олоти **“отанг”** меноманд.

Kilč - меҳи ҷӯбӣ, асое, ки вазни юғро дар ҷӯбдаст нигоҳ медорад. Ин вожа дар забони эронии бостон шакли **ktlačt** ва дар забонҳои паиш. **kero**, порс. тоҷ. **kalid**, афғ. **kili (калид)**, шугн. **tajarak**, хуф. **tajarak** -ро дорад. Гарчанде шакли калимаи мавриди назар дар забонҳои мазкур гуногун аст, аммо бо як маъно, яъне “васлак дар қунҷи сипор, ки дар ҳалқаи юғ пайвасти шуда, онро нигоҳ медорад” омадааст [ЭСВЯ, с. 209].

Vəšp - ҷӯби дарозе, ки байни ду барзагов гузошта шуда, юғро бо сипор мепайвандад. Калимаи мазкур дар дигар забонҳои ба монанди шугн. **fīlwōd**, хуф. **fīlawuδ**, барт. **fīlāwd** чунин шакл дорад.

Nowək – олоти нӯгтест аз оҳан, ки дар нӯги сипор маҳкам карда, замин шудгор мекунад. Дар забони тоҷикӣ ин олот **“поза”** ном дорад.

Муодили вожаи **поза** бо номи **говоҳан** низ дар бархе аз гӯйишҳои забони тоҷикӣ ба кор меравад. **Говоҳан** шакли куҳани вожаи **поза** буда, дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” сабт гардида, чунин тавзеҳ ёфтааст: “оҳане, ки ба нӯги испор (омоч, сохтук) гузаронда, заминро шудгор мекунад” [ФЗТ. 1969, 273].

Рәу – махсус чӯбдасте, ки барои бод додани гандум хизмат мекунад, то ки алаф аз гандум тавассути шамол чудо карда шавад.

Ҷымҷук – чӯбе ғафсест барои кӯфтани хӯшаҳои гандум истифода мешавад.

Кšәрç – сабади аз қамиш ё наваҳои тари дарахт бофташуда, ки барои кашонидани коҳ ба кор меравад.

Wyrğəšt – муодили вожаи сабад аст; аз ҷиҳати ҳаҷм **kšərç** аз **wyrğəšt** хурдтар аст ва онро бештар барои ҷамъоварии сӯзишворӣ ба кор мебаранд.

Хулоса, баррасии масъалаи таҳаввул ва ташаккули забони ваҳонӣ моро водор месозад, ки доир ба роҳҳои он дар тӯли таърих андешаронӣ намуда, вазъияти забони мазкурро дар давраҳои гуногуни таърихӣ муайян намоем.

Таркиби луғавии ҳар як забон унсурҳои гуногун аз қабилҳои вожаҳои аслӣ, иқтибосӣ, нав, куҳнашуда ва ғайраро доро мебошад ва онҳо ҳамеша дар ҳоли ташаккул ва таҳаввул қарор доранд. Қобили зикр аст, ки чунин аломатҳоро дар забон дар натиҷаи таҳлилу таҳқиқи таърихи ҷандинасра муайян намудан имконпазир аст.

Инкишофи илму техника ва пешрафти соҳаҳои гуногуни ҳаёт, аз ҷумла фарҳанг, рушди сайёҳӣ, ташаккули вожаҳои байналхалқии сиёсӣ ва пеш аз ҳама ҷаҳонишавӣ ба забонҳо таъсири ҷиддӣ мерасонанд ва инчунин мардумро ба донишҷӯи ҷаҳонӣ забон водор месозанд. Чунин вазъият дар ҷомеаи ноҳияи Абдурахмони Ҷомӣ низ ба мушоҳида мерасад.

Дар рафти суҳбатҳои майдонӣ маълум гашт, ки миёни тоҷикони ваҳонизабони ноҳияи А.Ҷомӣ забони ваҳонӣ то ҳол мавқеи хоса дошта, сокинон ба забони модаринашон эҳтиром мегузоранд. Сокинони ноҳияи мазкур ҳам дузабона буда, ба забонҳои хориҷӣ (аз ҷумла англисӣ) тавачҷуҳ доранд. Наслҳои солхӯрда ҳамеша талош менамоянд, ки забони модаринашонро барои наслҳои ҳозира ва оянда бе олоиш мерос гузоранд. Гарчанде бархе аз вожаҳои забони ваҳонӣ дар нутқи ҷавонон ва наврасон мушоҳида нашуда бошад ҳам, аммо аз истифодаи калимаҳои бегона худдорӣ менамоянд. Ҷавонон ва наврасон низ барои ҳифзи ин гавҳари меросӣ ҷаҳду талош меварзанд.

Муқарриз: Матробиён С., д.и.ф.

Адабиёт:

1. Матробиён С. Марзгустариҳои этнолингвистӣ доир ба густариши вожаи «Шогун» (Наврӯз). Аҳбори АМИТ. – Душанбе: Дониш, №1, 2021. – С. 166-171.
2. Мирбобоев А. Назаре ба таҳаввули забонҳои эронии минтақаи Ҳиндукуши шарқӣ. Номаи пажуҳишгоҳ №2. – Душанбе: 2002. – С.59-70.
3. Пахалина Т.Н. Ваханский язык. – М.: Наука, 1975. – 341с.
4. Пахалина Т.Н. Памирские языки. – М.: Наука. 1969. – 163 с.
5. Помир дар Вахшонзамин. Маҷаллаи “Сафо”. № 04, – Душанбе, 2018. – с. 14-16.
6. Стелин-Каменский И.М. Этимологический словарь ваханского языка. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 1999. – 480с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. М.: Советская энциклопедия. 1969. – Ҷ. 1. – 951 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. М.: Советская энциклопедия. 1969. – Ҷ. 2. – 949 с.

ВАЗЪИ ЛИНГВИСТИИ ЗАБОНИ ТОҶИКОНИ ВАҲОНИЗАБОН (ДАР МИСОЛИ СОКИНОНИ НОҲИЯИ АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ)

Мақолаи мавриди назар доир ба вазъи лингвистии забони тоҷикони ваҳонизабони сокинони ноҳияи Абдурахмони Ҷомӣ бахшида шудааст.

Дар мақолаи мазкур муаллиф бо истифода аз усулҳои тадқиқоти филологӣ ва лингвистӣ вазъи имрӯзаи забони ваҳонӣ дар яке аз деҳаҳои ноҳияи Абдурахмони Ҷомӣ, ки Помир номгузори шудааст, мавриди баррасӣ қарор додааст. Бояд қайд намуд, ки сокинони деҳаи Помир пурра тоҷикони ваҳонизабон буда, хело мардуми меҳнаткаш ва азобдида мебошанд. Ин мардум

гарчанде, макони зисташонро то се маротиба иваз намуда, дар байни мардумони гуногунагон умр ба сар бурдаанд, аммо забони модарашонро ба таври бояду шояд хифз намудаанд. Бо баъзе сабабҳо иҷтимоӣ агар дар забони вахонии ноҳияи зикршуда дигаргунӣ мушоҳида шавад, лекин забон то ҳол дар байни соҳибзабонон беолоиш ва тоза нигоҳ дошта шудааст.

Калидвожаҳо: забони вахонӣ, соҳибзабонон, тоҷикони вахонизабон, деҳаи Памир, мардумони гуногунагон.

ЯЗЫКОВАЯ СИТУАЦИЯ ВАХАНСКОГО ЯЗЫКА У ВАХОНОЯЗЫЧНОГО ТАДЖИКИ (НА ПРИМЕРЕ ЖИТЕЛЕЙ РАЙОНА АБДУРАХМОНА ДЖОМИ)

Статья посвящена языковой ситуации ваханского языка у вахоноязычного таджика жителей района Абдурахмона Джомы.

В данной статье автор, используя филологические и лингвистические методы исследования, рассматривает современное состояние ваханского языка в одном из сел района Абдурахмона Джомы, именуемого Памир. Следует отметить, что жители поселка Памир — сплошь таджики, говорящие на ваханском языке, очень трудолюбивые и терпеливые люди. Хотя эти люди меняли место жительства до трех раз и жили среди народов, говорящих на разных языках, они достойно сохранили свой родной язык. По некоторым социальным причинам, хотя в ваханском языке вышеупомянутого района и произошли изменения, среди его носителей язык по-прежнему сохранился в неизменном и чистом виде.

Ключевые слова: ваханский язык, носители языка, вахоноязычные таджики, памирское село, многоязычный народ.

LANGUAGE SITUATION OF THE WAKHAN LANGUAGE IN THE WAKHAN-SPEAKING TAJIKS (ON THE EXAMPLE OF RESIDENTS OF THE ABDURAHMON JOMI DISTRICT)

The article is devoted to the linguistic situation of the Wakhi language among the Wakhi-speaking Tajik inhabitants of the Abdurakhmon Jomi district. In this article, the author, using philological and linguistic research methods, examines the current state of the Wakhi language in one of the villages of the Abdurakhmon Jomi district, called Pamir. It should be noted that the inhabitants of the Pamir village are entirely Tajiks who speak the Wakhi language, very hardworking and patient people. Although these people changed their place of residence up to three times and lived among peoples speaking different languages, they have worthily preserved their native language. For some social reasons, although changes have occurred in the Wakhi language of the above-mentioned district, but among its speakers the language has remained unchanged and pure.

Key words: Wakhi language, native speakers, Wakhi-speaking Tajiks, Pamir village, multilingual people.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мамадаминова Замира Бахтиевна - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илми филология, омӯзгори калони кафедраи забониносии. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Муҳаммадиева 17/6, E-mail: mamadaminova_87@mail.ru. Телефон: (+992) 501806512,

Сведения об авторе: Мамадаминова Замира Бахтиевна - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры лингвистики. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, E-mail: mamadaminova_87@mail.ru. Телефон: (+992) 501806512

Information about the author: Mamadaminova Zamira Bakhtievna - Tajik International University of Foreign languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, Senior lecturer, Department of Linguistics. Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev st., tel .: (+992) 501806512; E-mail: mamadaminova_87@mail.ru.

БАЪЗЕ РОҶҶОИ ИСТИЛОҶСОЗӢ ДАР ФАРҶАНГИ “ИСТИЛОҶОТИ АНАТОМӢ”

Мусозода М.А.

Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино

Дар замони истиқлол осори зиёди илмӣ дар соҳаҳои мухталиф, аз ҷумла оид ба забоншиносӣ ва таърихи забон рӯи кор омадаанд. Махсусан, таълифоти пурарзиш ва эътимодбахши Президенти кишвар, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон дар баҳши забоншиносӣ қобили қайд аст. Дар робита ба ин масъала зикр намудан бамаврид аст, ки асари “Забони миллат - ҳастии миллат” барои пажӯҳиши ҳамаҷонибаи илмӣ таърихи забони миллии мо нақши ниҳоят бузурге дорад.

Дар ин замина, дар қатори дигар бахшҳои забон ба истилоҳоти миллии он бояд таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда шавад, зеро соҳаи илм наметавонад бидуни он рушду такомул ёбад. Мушкилии кор дар он аст, ки то ҳанӯз заминаҳои рушду инкишоф ва ташаккулу такомули ин соҳаи илми забоншиносӣ ба қадри зарурӣ фароҳам оварда нашудааст, аз ҷумла, тавре Қ. Тоҳирова дар “Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” ишора менамояд, таркиби луғавии забони адабии ҳозираи тоҷик ба дараҷаи кофӣ тадқиқ нашудааст.

Системаи истилоҳоти муосири тиббӣ яке аз доманадортарин ва мураккабтарин гурӯҳи истилоҳот мебошад. Дар навбати худ, як баҳши азим, асос ва бунёди истилоҳоти тиббиро истилоҳоти анатомӣ ташкил медиҳанд, ки қисми махсуси истилоҳоти илмӣ забони тоҷикӣ мебошанд.

Истилоҳ, истилоҳшиносӣ, танзим ва ҳамгунсозии истилоҳот яке аз бахшҳои муҳимми забоншиносӣ ба шумор меравад. Заминаҳои ба вучудой ва ташаккули истилоҳоти илмӣ тоҷикӣ таърихи тулонӣ дошта, аз замони қадим ибтидо мегирад. Таҳлилу баррасӣ ва омӯзиши чараёни ташаккул ва таҳаввули хусусиятҳои дастурӣ, сарфӣ ва нахвӣ истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ дар забоншиносии муосир масъалаи муҳим буда, таҳқиқи бевоситаи онҳо аз ҷониби олимону донишмандони ватанӣ хориҷӣ хуб ба мушоҳида мерасад. Қобили зикр аст, ки ҳамаи пажӯҳишгарон доир ба таҳқиқи ташаккули истилоҳот тибқӣ идеологияи замони худ муносибат намудаанд. Аз ин рӯ, масъалаи таҳқиқи истилоҳот ва истилоҳшиносӣ ва ҳам масоили мухталифи фавқуззикр аз қадим то ба имрӯз ба таври бояду шояд номуруттабу номукамал сурат гирифтааст.

Дар замони шуравӣ яке аз масоили пурпечутоби забон ин истилоҳ, истилоҳшиносӣ, танзим ва ҳамгунсозии истилоҳоти мухталифи соҳавӣ буд, ки олимону донишмандон роҷеъ ба ин масъала фикру андешаҳои мухталиф доштанд.

Бархе аз олимону донишмандон масоили забони адабӣ ва қонуну қавоиди забон ва истилоҳоти илмиро мавриди таҳлил қарор медоданд. Тавре дақиқу равшан гардид, ин гурӯҳи олимону донишмандон роҳу усулҳои анъанавӣ истилоҳсозиву истилоҳгузиниро дар забони тоҷикӣ маҳкум менамуданд.

Вале ҳамин нукта низ дуруст аст, ки забон ва истилоҳоти илмӣ ҳамчун роҳу воситаи рушду инкишоф ва ташаккулу таҳаввули ҷомеа соҳаҳои мухталифи ҳешро дорад. Дар ҳар як соҳа низоми хоси истилоҳоти илмӣ ва хусусиятҳои забоние вучуд дорад, ки аз дигар соҳаҳои мухталифи илм фарқ мекунад. Дар навбати худ ҳар яке аз ин соҳаҳо забони хоси баёни маъниву мафҳумҳои хосеро доро буданд, ки аз ҳам куллан тафовут доштанд. Мафҳуми забон ва истилоҳоти илмӣ дар забоншиносии тоҷик падидаи нав буда, маҷмуи забон ва ҳам истилоҳоти илмӣ ва ё соҳаҳои гуногунро дар худ фаро гирифта, барои ба таври умумӣ ифода намудани забон ва соҳаҳои умумии он корбаст мешавад.

Қайд намудан бамаврид аст, ки забон ва истилоҳоти илмӣ дар заминаи қонуну қавоиди дастурии забон ба миён меояд. Забон ва истилоҳоти илмӣ бо дақиқбаёнӣ, ягонагии маънӣ ва кӯтоҳиву мафҳум будани хеш чи дар дохили матн ва берун аз он аз забони адабӣ тафовути амиқ

дорад, яъне кӯтоҳбаёниву мафҳуми ягонаи илмӣ доштан хусусияти хоси забон ва истилоҳоти илмӣ будааст.

Забон ва истилоҳоти илмӣ мафҳум ва маънии соҳавиро дақиқу равшан баён намуда, бар хилофи забони адабӣ доираи маҳдуди истифода доранд, ки мафҳум ва маъниҳои илмӣ дар онҳо танҳо ба мутахассисони соҳа хос аст.

Масъалаи дигар, ин маҷмуи истилоҳоти соҳавӣ, ки дар натиҷаи андешаҳои нави маънавӣ ба вучуд меоянд, воситаи асосии бою ғанишавии забон ба ҳисоб мераванд, ки ин падида низ дар забон ва истилоҳоти илмӣ таҷриба, мушоҳида ва тафаккури илмӣ наваз маҳсуб доништа мешавад. Чунин фикру андеша ва афкори нави иҷтимоӣ дар доираи қолаби истилоҳоти илмӣ соҳавӣ ифода меёбад. Таркиби луғавии забони илмро бошад, нафақат калимаҳои маъмулии забон, балки маҷмуи истилоҳоти ифодакунандаи мафҳумҳои илмӣ, маҷмуи истилоҳоти ифодакунандаи номҳои риёзӣ, ҳандасӣ, биологӣ, химиявӣ, сохтмонӣ, варзишӣ, ситорашиносӣ, аз ҷумла тиб ва соҳаҳои мухталифи он ташкил медиҳад. Таҳлилу баррасӣ ва дақиқу равшан намудани масоили илмӣ истилоҳоти соҳавӣ, ки ҳамчун воҳиди луғавӣ асосии забон ва истилоҳоти илмӣ маҳсуб доништа мешаванд, ҷиҳатҳои илмиву назарии маҳсусро соҳибанд.

Бидуни ҳамгунсозӣ, танзим ва ба низом даровардани истилоҳоти анатомӣ, ки таърихи зиёда аз 2500-сола дорад [3], ҳамгунсозӣ ва танзими истилоҳоти тиббӣ дар маҷмӯъ имконнопазир аст [7].

Дар забони тоҷикӣ шуруъ аз миёнаҳои асри XX дар мавзӯи мавриди назари мо танҳо ду таҳқиқот анҷом дода шудааст, ки яке «Луғати анатомии лотинӣ-русӣ-тоҷикӣ»-и Х. Х. Мирзоев (с.1966) ва дигаре дучилдаи «Анатомияи одам» мебошад, ки соли 1995 аз тарафи доктори илмҳои тиб профессор Ф. А. Адбураҳмонов таълиф гардидааст. Мутаассифона, бисёр аз истилоҳоти пешниҳодии ин асарҳои барои замони худ арзишманд имрӯз аз истифода монда, номвожаву ибораҳои зиёде наваз барои ифодаи мафҳумҳои анатомӣ вориди истеъмол шудаанд.

Мухимият. Мавзӯи истилоҳоти анатомӣ умуман кам таҳқиқ шудааст. Мавқеи имрӯзаи забони тоҷикӣ, ба сифати забони таълиму пажӯҳиш устувор шудани он зарурати танзим, ҳамгунсозӣ, стандартизатсия ва таҳияву нашри фарҳанги номвожаҳои анатомӣ, таҳқиқи ҳамаҷонибаи мавзӯро боз бештар мубрам мекунад.

Мақсад ва вазифаи тадқиқот дар заминаи фарҳанги “Истилоҳоти анатомӣ” муайян кардани баъзе роҳҳои сохтани истилоҳоти анатомӣ, унсурҳои истилоҳсозии тоҷикӣ ва мавқеи онҳо дар ғанӣ гардонидани системаи истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ мебошад.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Ба ҳайси маводи пажӯҳиш фарҳанги “Истилоҳоти анатомӣ” мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шуд. Ҳангоми таҳқиқ аз усулҳои тавсифӣ, лингвистӣ ва муқоисавӣ истифода намудем.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Забони тоҷикӣ ба гурӯҳи забонҳои аналитикӣ дохил шуда, тақрибан 80 аффикси калимасоз дорад, ки бо ёрии онҳо истилоҳҳои сохта, мураккаб ва таркибӣ тартиб дода мешаванд. Мо дар таҳқиқоти худ маҳз истилоҳоти сохтаре мавриди омӯзиш қарор додем, ки як баҳши истилоҳоти анатомиро ташкил медиҳанд.

Калимаи сохта аз ҷузъҳои морфологӣ иборат мебошад. Асоси онро воҳиди мустақили луғавӣ ташкил медиҳад, ки ба он унсурҳои калимасоз илова мешаванд. Ҳангоми таҳлили таркиби луғавии калима ҳам маънии воҳиди луғавӣ ва ҳам маънии грамматикӣ аффиксҳои калимасоз равшан мегардад. Ба кадом маънӣ омадани калимаҳои сохта, то кадом андоза барои иҷрои вазифаи истилоҳ мувофиқ будани онҳо ҳангоми таҳлили таркиби морфологӣ калима барҷаста аён мешавад.

Дар маҷмӯъ, зиёд истилоҳоти анатомӣ дар забони тоҷикӣ бо ёрии аффиксҳо сохта шудаанд. Роҳҳои маъмултарини чунин истилоҳсозиро дар асоси намунаҳо аз фарҳанги “Истилоҳоти анатомӣ” дар зер таҳлил менамоем.

1) Бо пешванд:

Пешванди бе - (<форсии миёна: *abe* - // *ape*-). Пешванди мазкур ба набудани аломату хосият ва чизе далолат мекунад ва аз ҷумлаи пешвандҳои сифатсоз ба шумор меравад, аммо дар истилоҳоти анатомӣ қорбурди васеъ надорад: беном (ангушти беном) [8, с.13], ғадудҳои эндокринӣ (ғадудҳои бемаҷро) [8, с.102].

2) *Бо пасванд:*

Пасванди - а. а) аз исм: даҳона [8, с.105], гардана [8, с.109], даста [8, с.151], тега [8, с.24], шоха [8, с.24], мухра [8, с.26], дандона [8, с.29], димоға [8, с.27];

б) аз сифат: талха [8, с.79], сарбаста [8, с.22], қисми тобхӯрда [8, с.89];

в) аз шумора+исм: панча, [8, с.131],

г) аз шумора+исм+пасванди - а: сетора [8, с.11], дувоздаҳангушта (рӯдаи дувоздаҳангушта) [8, с.76], чоркунча (пардаи чоркунча) [8, с.85], секунча (чуқурчаи секунча) [8, с.191];

2. *Пасванди – ӣ.* Бо истифода аз ин пасванд аз ҳиссаҳои мухталифи нутқ истилоҳҳои анатомӣ сохта шудаанд: ноҳияи паҳлӯӣ [8, с.12], тегаи ғалберӣ [8, с.24], шоҳаи афсарӣ, қисми алвеоларӣ, шоҳаи мучӣ [8, с.26], мухраи меҳварӣ [8, с.27], ковиши қулфакӣ [8, с.29], канори медиалӣ [8, с.29], канори латералӣ [8, с.29], устухони марказӣ [8, с.31], роғи уфуқӣ, пардаи мушакӣ [8, с.87];

3. *Пасванди - ак.* Пасванди мазкур ба хурдӣ далолат намуда, истилоҳсозии он дар фарҳангномаҳои таҳассусӣ ба мушоҳида мерасад: қадкашак [8, с.12], болиштак [8, с.16], пулак (-и устухони паси сар), нармак (-и косахонаи сар) [8, с.17], қўяк (-и шарёни хоб), оринчак (-и канали асаби рӯӣ), забонак (-и устухони фонашакл), пуштак (-и зин) [8, с.18], ғилофак (-и шоҳаи дарафшшакл) [8, с.21], сарак (-и қоғи поён), гарданак (-и қоғи поён), забонак (-и қоғи поён) [8, с.26], қулфак [8, с.30], айнак (-и зону) [8, с.35], ғалтак (-и устухони гурзшакл) [8, с.36], пайвандак (-и камоншакли зиҳор) [8, с.40], мушак [8, с.50], лаҷомак (-и лаби боло) [70], пистонак (-и милқӣ (байнидадонӣ)), бодомак (-и забон), ҳавзак (-и гурда) [8, с.89], пиёзак (-и қазиб) [8, с.93], гўшак [8, с.96], қулфак [8, с.110], чангак (-и болшакл), чанбарак, бандак, танобак [8, с.142];

4. *Пасванди –анда.* Пасванди –анда пасванди таърихӣ таркибӣ (анд+а) буда, дар истилоҳсозии муосир низ иштирок менамояд. Пасванди мазкур одатан ба асоси замони ҳозираи феъл ҳамроҳ шуда истилоҳоти анатомӣ сохтааст: тарангкунанда (мушаки тарангкунандаи пардаи гўш) [8, с.53], нигоҳдоранда (бандаки нигоҳдорандаи пўст [8, с.65], , ламскунанда (лўлаҳои ламскунанда (чуқурчаи думғоза) [8, с.58], ҳамкунанда (шоҳаи ҳамкунанда), пайвасткунанда (вариди пайвасткунандаи боло) [8, с. 129], каткунанда, росткунанда, чунбанда (қабурғаҳои чунбанда (XI— XII) [8, с.55], пўшанда (сўроҳи пўшанда), оваранда (теппачаи оваранда), мушаки чавскунанда, зичкунанда, тазьқидиҳанда, ихотакунандаи (фастсия (пардаи тунуки ихотакунандаи мушак), бардоранда (мушаки бардорандаи пилки боло) [8, с.52], , поинкашанда (мушаки поинкашандаи лаби поён) [8, с.52], мушакҳои даврзананда, шарёни дарози марказӣ (шарёни баргарданда), варидҳои сўроҳкунанда [8, с.135].

5. *Пасванди – гоҳ.* Ин пасванд бештар исми макон месозад. Бо чузҳои зерин истилоҳи анатомӣ сохтааст:

- бо исм: тихигох (устухони тихигох) [8, с.55], тақягоҳ (тақягоҳи устухони гурзшакл) [8, с.58], дастгоҳи (дастгоҳи ҳозима) [8, с. 70], лақунаҳои (ҳолигоҳҳои) пешоброҳа [8, с.94], (чини гузаргоҳҳои рӯдаи дувоздаҳангушта ба рӯдаи ҳолӣ) [8, с.101], нохунгоҳ [8, с.139],
- бо феъл: баромадгоҳ (баромадгоҳи меъда (пилорус) [8, с.75], даромадгоҳ (вариди даромадгоҳ) [8, с.203]; нигоҳдоранда (бандаки нигоҳдорандаи пўст) [8, с.65];

6. *Пасванди – ин.* Ин пасванд сифатсоз буда, аз чизе сохтани чизеро ифода менамояд: мушаки зинашакли хурдтарин [8, с.53], шохчаи сангин [8, с.110], қисми охири (қисрӣ) [8, с.115], шарёни болотарини байни қабурға [8, с.111], мўқалам, лифчаи мўин [8, с.140], майдони ақибтарин [8, с.149].

12. *Пасванди – ча.* Бо истифода аз ин пасванди истилоҳсоз истилоҳоте сохта мешаванд, ки маънии хурдро ифода менамоянд: чуқурча (-и зери устухони чакка) [8, с.16], теппача (-и ҳалқ), шохача (-и юғӣ) [8, с.17], суфрача (-и устухони фонашакл), каналча (-и (асаби) тори таблӣ), деворача (-и алвеоларӣ) [8, с.24], гарданча (-и қабурға) [8, с.28], майдонча (-и пеши байнимўчӣ) [8, с.35], бандча (-ҳои дароз) [8, с.42], шикамча, ҳалтача (-и синовиалӣ), тасмача (-и пай) [8, с.50], ҳубобча (-и калони устухони ғалбершакл), варидча [8, с.90], маҷроъча (-ҳои гумроҳшуда) [8, с.91], навардча (-ҳои қисми исфанҷӣ) [8, с.93], лонача, сафедча, найча, пўпакча, [8, с.95], лавҳачаи моҳича (-и пасисарӣ), гирехча, тасмача, болғача, теғача, рахча, майнача,

буғумча, гирехча, шохча [8, с.140], решача, пойча, теғача, қабзача, рахча, чукурча, гарданча, тўбча, чазирача, забонча, тасмача, меъдача, пойча [8, с.141].

Дар баъзе маворид пасвандҳои ифодагари хурдии - **ак** ва - **ча** якҷоя ба кор бурда шуда, тафриқаи дақиқро нишон додаанд. Мисол: **канори пулакчагӣ** [8, с.22], **чангакчаи устухони ашк** [8, с.23];

д) Пасванди – **й** (<ф.м. -ih) сермахсул буда, бо исмҳои таркиб шуда, истилоҳро мушаххас месозад: ковиши фарқисарӣ, сатҳи буғумӣ, сатҳи дарунӣ [8, с.21], канори ашкӣ, шохай комӣ, теғай ғалберӣ [8, с.24], шохай афсарӣ, қисми алвеоларӣ, шохай мучӣ, шохай аҳромӣ [8, с.26], чукурчаи буғуми болоӣ, чукурчаи буғуми поёнӣ, муҳраи меҳварӣ [8, с.27], ковиши кулфакӣ, чӯяки шушӣ, нӯти тӯшӣ, канори медиалӣ, канори латералӣ [8, с.29], устухони марказӣ [8, с.31], чӯяки бучулакӣ, сатҳи буғумӣ [8, с.35], дарзи пулкӣ (дарзи пешонӣ) [8, с.39], пардаи пӯшишӣ [8, с.42], пайвандаки квадратӣ (мураббаъшакл), пайвандаки байникулфакӣ [8, с.44], қабати фиброзӣ [50], лавҳачаи рӯякӣ [8, с.54], қисми шикамӣ [8, с.56], маркази пайӣ, қисми камарӣ [8, с.57], мушаки болоии дугоникӣ [8, с.63], фазои (лакунаи) мушакӣ [8, с.65], канори милкӣ, ғадуди луобӣ [8, с.70], қисми сатҳӣ, сатҳи забонӣ, сатҳи тамосӣ [8, с.71], дандонҳои ширӣ, дандонҳои доимӣ [8, с.72], лӯлачаи найӣ, пардаи луобӣ [8, с.74], фазои наздихалкӣ, фазои пасихалкӣ, қисми шикамӣ, ковиши кунҷӣ, суроҳии кардиалӣ [8, с.75], шохай чарбӣ [8, с.78], хошияи хоричибатнӣ, пайвандаки варидӣ сатҳи виссералӣ [8, с.79], пардаи серозӣ [8, с.80], сатҳи пешӣ, сатҳи ақибӣ, бинии берунӣ [8, с.83], қисми байнитағоякӣ, пайвандаки даҳлезӣ, конуси эластикӣ [8, с.85], роғиуфукӣ, пардаи мушакӣ [8, с.87], маҷроҳои алвеолӣ [8, с.88], ғилофаи чарбӣ, ғилофаи фиброзӣ, ҳиссаҳои кишрӣ [8, с.89], қисми батнӣ, қисми косӣ [8, с.90] ва ғ.

Баъзе калимаҳои мустақил низ ба унсури истилоҳсозӣ табдил ёфта, истилоҳоти зиёд месозанд. Чунончи:

- вожаи **шакл**: делта**шакл** [8, с.12], найча**шакл** [8, с.14], ғалбер**шакл** [8, с.15], пистонак**шакл** [8, с.17], ламбада**шакл** [8, с.17], камон**шакл** [8, с.20], сигма**шакл**, дарафш**шакл**, юг**шакл**, фона**шакл** [8, с.21], ҳилол**шакл**, чангак**шакл** [8, с.23], бол**шакл**, шамшер**шакл**, зина**шакл**, [8, с.26], минқор**шакл**, конус**шакл**, трапетсия**шакл**, ғалтак**шакл** [8, с.30], ҳилол**шакл**, нахӯд**шакл**, чангак**шакл**, кунҷид**шакл** [8, с.32], камбала**шакл** [8, с.35], заврак**шакл**, гурз**шакл** [8, с.36], мукааб**шакл** [8, с.37], пулак**шакл** [8, с.38], курра**шакл**, байза**шакл**, мӯч**шакл**, зин**шакл** [8, с.41], конус**шакл**, трапетсия**шакл**, минқор**шакл**, ҳалқа**шакл**, ҳалта**шакл** [8, с.44], дос**шакл** [8, с.46], заврак**шакл** [8, с.47], куб**шакл** [8, с.48], дӯк**шакл** [8, с.50], нок**шакл** [8, с.63], кирм**шакл** [8, с.64], ришта**шакл**, нова**шакл**, барг**шакл** [8, с.72], бол**шакл** [8, с.74], доира**шакл** [8, с.76], дона**шакл**, сипар**шакл** [8, с.83], кафлес**шакл**, кунҷид**шакл** [84], нахл**шакл** [96], пистонак**шакл** [105], пешфона**шакл** [8, с.113], шингил**шакл** [8, с.133], трапетсия**шакл**, ромб**шакл**, зайтун**шакл** [8, с.148], пӯк**шакл**, кура**шакл** [8, с.150], чалғуза**шакл**, зону**шакл** [8, с.153], наск**шакл**, камон**шакл** [8, с.156], маҳмез**шакл** [8, с.159], спирал**шакл**, дарафш**шакл** [8, с.169], ситора**шакл** [8, с.178];

- вожаи **хона**: ноҳияи **чаишхона** [8, с.11], дандон**хона** [8, с.24], коса**хона**и сар [8, с.17],

- вожаи **парда**: устухон**парда** (периост), тағояк**парда** (перихондрӣ) [8, с.14], мушаки ним**пардагӣ** [8, с.63], сафед**парда** [8, с.69], қабати тағи луоб**парда** [8, с.70], мушаки бардорандаи пеш**пардаи** ком [8, с.73], мушак**парда** [8, с.76], тасмаи чини шикам**пардаи** қулун [8, с.78], шаҳои садон**парда** [8, с.84], гӯшт**парда**, шарёни ақибии мағз**парда** [8, с.109], ним**пардаи** ҳарроммағз [8, с.141], тӯр**парда** [8, с.186].

- вожаи **монанд**: гӯш**монанд** [8, с.28], пайвандаки шона**монанд** [8, с.58], пистонакҳои наск**монанд** [8, с.72], тағояки шохча**монанд** [8, с.84], вожаи **бофт**: варид**бофти**, варид**бофт**, раг**бофт** [8, с.154], асаб**бофт** [8, с.171] ва ғ.

Ба таври ҳулоса метавон гуфт, ки дар заминаи таҳлили фарҳанги мавриди назар усулҳои воситаҳои истилоҳсозии забони тоҷикиро муқаррар кардан мумкин ва қулай аст. Мо дар истилоҳсозӣ хеле ғаёл шудани пасвандҳои –**ак** ва –**ча**-ро мушоҳида кардем, ки маъниҳои ба осонӣ даркшаванда ва саҳеҳро месозанд. Бояд гуфт, агар як қисми чунин истилоҳҳо аз забони халқ гирифта шуда бошанд, қисми дигар аз тарафи мутахассисон сохта шудаанд, ки далели аризиши баланди ин пасвандҳои забони тоҷикӣ барои истилоҳсозӣ мебошад.

Пасвандгунаҳои – **шакл**, – **монанд**, – **хона** ва ғайра низ дар истилоҳсозӣ хеле ғаёл мебошанд.

Аммо дар маҷмӯъ ҳар пешванду пасванди забони тоҷикӣ метавонад дар мавқеи худ дар бунёди истилоҳоти анатомӣ хизмат намояд, ки мисолҳои пайдокардаи мо далели ин мебошанд.

Юсупова Б., н.и.ф.

Адабиёт

1. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология/ Акад. наук СССР. Ин-т языкознания. - Москва: [б. и.], 1959.- 14 с.; 20 см.
2. Суперанская А.В., Н.В.Подольская, Н.В.Васильевна. Общая терминология: Вопросы теории/ Отв.ред. Т.Л.Канделаки. Изд. 6-е. – М.: Книжный дом «Либроком», 2012. – 248с.
3. Абуали ибн Сина. Канон врачебной науки. Кн.2. Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1961. -765 с.
4. Кутя С.А., Николаева Н.Г., Авабде Д.С., Фархутдинова Г.С., Еремин А.В.// [макола]. “Этимология терминов в анатомии пищеварительной системы”.
5. Нуралиев Ю. Н. Медицина эпохи Авиценны. Душанбе: Ирфон, 1982. -190 с.
6. Саид Исмоили Чурчонӣ. Захираи Хоразмшоҳӣ (Нусха аз гуфтори дувум), чопи дувум. Техрон, 1351. - С. 32-45.
7. Курбонов У.А., Юсупов А.И. Истилоҳоти тиббӣ. Душанбе, 2012, С.47
8. Абдурахмонов Ф.А., Убайдулло Курбон, А.И.Юсупов. Истилоҳоти анатомӣ (зиёда аз 6500 истилоҳ) «Ҳикмат», Душанбе с.2015, 203 сах.
9. Фатхуллоев Т., Юсуфов А.И., Шехов А.М. Истилоҳоти тиббии забони тоҷикӣ дар шароити кунунӣ // <http://www.vestnik-ipovszrt.tj>
10. Юсупов А.И. «Танзим ва ҳамгунсозии истилоҳоти анатомӣ дар забони тоҷикӣ» с.2015, 8 сах.

НЕКОТОРЫЕ СПОСОБЫ ТЕРМИНООБРАЗОВАНИЯ В СЛОВАРЕ “АНАТОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ”

Анатомическая терминология как особый раздел таджикской научной терминологии, обозначающий определенные понятия, требует по возможности унификации внутри данного языка. Это может быть возможным лишь после детального исследования путей развития и формирования анатомической терминологии, зародившейся ещё в древние времена.

Ключевые слова: анатомическая терминология, особенность, функция, структура и пути образование анатомической терминологии в таджикском языке

БАЪЗЕ РОҶҶОИ ИСТИЛОҲСОЗӢ ДАР ФАРҶАНГИ “ИСТИЛОҲОТИ АНАТОМӢ”

Терминологияи анатомӣ ҳамчун як баҳши махсуси истилоҳҳои илмӣ тоҷикӣ, ки мафҳумҳои муайянро ифода менамоянд, дар доираи ин забон ҳамгунсозии ҳадалимконро тақозо мекунад. Расидан ба ин ҳадаф танҳо пас аз омӯзиши муфассали равандҳои рушди ташаккули истилоҳоти анатомӣ, ки аз замонҳои қадим оғоз ёфтаанд, имконпазир мегардад.

Возжаҳои калидӣ: истилоҳоти анатомӣ, хусусият, вазифа, сохтор ва роҳҳои ташаккули истилоҳоти анатомӣ дар забони тоҷикӣ

SOME WAYS OF TERM FORMATION IN THE DICTIONARY "ANATOMICAL TERMINOLOGY"

Anatomical terminology, as a special section of Tajik scientific terminology, denoting certain concepts, requires, if possible, unification within this language. This can be possible only after a detailed study of the development paths and the formation of anatomical terminology that originated in ancient times.

Keywords: anatomical terminology, feature, function, structure and ways of formation of anatomical terminology in Tajik

Маълумот дар бораи муаллиф: Мусозода Меҳрангези Асомуддин – унвонҷӯи кафедраи забони тоҷикии МДТ “Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино”. Суроға: ш. Душанбе, н. Сино, маҳаллаи Чортутӣ Боло, хонаи 477. E-mail: musozoda.mekhrangez@mail.ru, телефон: 988 85 61 16

Сведения об авторе: Мусозода Меҳрангези Асомуддин - соискатель кафедры таджикского языка ГОУ “Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибни Сино”, Адрес: Душанбе, р. Сино, м/р Чортутӣ Боло, дом 477. E-mail: musozoda.mekhrangez@mail.ru, телефон: 988 85 61 16

Information about the author: Musozoda Mehrangez Asomuddin - Applicant SEI "Avicenna Tajik State Medical University". Address: Dushanbe, Sino district, m/d Chortuti Bolo, h. 477. E-mail: musozoda.mekhrangez@mail.ru, phone: 988 85 61 16

НАЗАРЕ БА БОВАРҲОИ ДАР РОБИТА БО МАФҲУМҲОИ БЕМОРИ ТАШАККУЌФТАИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ЧИНӢ

Зафарзод О.

Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улугзода

Дар мақола сухан роҷеъ ба боварҳое, ки мафҳумҳои бемориро ифода менамоянд, сухан ба миён гузошта шудааст. Маълум аст, ки боварҳо дар забони тоҷикӣ доираи илми фолклоршиносӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шудаанд, аммо нишон додани хусусиятҳои забонии онҳо ва муқоисаи онҳо бо забони чинӣ то андозае аз маъди назари забоншиносон дур мондааст.

Хусусиятҳои фолклории боварҳоро муҳаққиқи тоҷик, фолклоршинос Д. Рахимов дар рисолаи номзодии худ таҳти унвони “Приметы как жанр таджикского фолклора” (Боварҳо ҳамчун жанри фолклорӣ) нишон дода тавонистааст [13, с. 150].

Хусусиятҳои этнолингвистии боварҳоро бошад муҳаққиқон Г. Абдуллоева дар рисолаи докториаш бо номи “Таҳқиқи этнолингвистии вожагони соҳаи ҳунармандӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор” ҳангоми барасии вожагони соҳаи ҳунармандӣ [3, с. 390] ва Броимшоева М.К. дар рисолаи номзодии хеш таҳти унвони “Этнолингвистический анализ шугнанских примет и предсказаний” (Таҳлили этнолингвистии боварҳо ва шугунҳои шугонӣ) нишон додаанд [5, с. 24].

Аз сабаби он ки дар қаламрави кишвари мо ба мисли кишвари намоёндагони гурӯҳҳои этникӣ ва лаҳҷаву шеваҳои гуногун истиқомат менамоянд, аз ин лиҳоз боварҳо низ дар аксарияти ҳолатҳо хусусиятҳои лаҳҷавиро касб менамоянд. Масалан, бовари “*агар аруса да таҳи чъдар да чилла тоқа мънӣ, ӯ касалӣ мешава*” танҳо ба намоёндагони шеваи ҷанубӣ, ва бовари “*агар шахси бемор дар беморхона анҷомҳои худро фаромӯш кунад, аз сари нав ба бемористон меафтад*” ба намоёндагони шеваи шимолӣ ошно аст. Дар ташаккулёбии ин боварҳо бештар мавқеи калимаҳои умумиистеъмолӣ назарасанд, аксарияти онҳо ба мисли “бемористон” дар луғатҳо дарҷ гардидаанд [18, с. 498].

Хусусияти лаҳҷавию шевагӣ доштани бовару шугунҳо дар забони чинӣ ҳам ба мушоҳида мерасанд. Зеро дар қаламрави кишвари Чин намоёндагони панҷову шаш лаҳҷаву шева зиндагӣ менамоянд, ки боиси дигар шудани на танҳо вожаву ибораҳо, инчунин, дигар унсурҳои забонӣ, аз он ҷумла боварҳо гашта метавонанд. Бовари “*агар дар хонаи хоб ба касе салом диҳӣ, он бадбахтӣ меорад, аз ин рӯ ҳама, ҳатто беморон, бояд либос пӯшанд ва дар меҳмонхона нишаста ба якдигар салом диҳанд*” -
如果你在卧室里和别人打招呼, 就会带来厄运, 所以每个人, 即使是病人, 也应该穿好衣服

, 坐在客厅里互相问候(Rúguǒ nǐ zài wòshì lǐ hé biérén dǎzhāohu, jiù huì dài lái èyùn, suǒyǐ měi gèrén, jìshǐ shì bìng rén, yě yīnggāi chuān hǎo yīfú, zuò zài kètīng lǐ hùxiāng wènhòu) танҳо ба намоёндагони лаҳҷаи пекинӣ ошно буда, бештар дар нутқи онҳо мавриди истифода қарор дорад.

Бояд зикр намуд, ки диққати муҳаққиқонро, маҳз, хусусияти лингвокултурологии боварҳо ба худ ҷалб намудаанд.

Аслан, вожаи “бовар” дар забони чинӣ шакли “相信”-ро дошта, синоними он калимаи 神话 маҳсуб меёбад [20].

Гуногунии тасвири забонии ҷаҳонии қавмҳо боиси пайдо гардидани хурофоту боварҳо мегарданд. Дигаргунии хурофоту боварҳоро на танҳо дар қаламрави Тоҷикистон ва Чин ба мушоҳида гирифтани мумкин аст, балки дар қаламрави дигар кишварҳои дунё, аз ҷумла Россия низ гуногунии боварҳо ба ҷашм мерасанд. Қавмҳое, ки дар Россия арзи вуҷуд доранд ҳар якеашон дорои таъриху тамаддуни худ мебошанд. Боварҳо низ дар тасвири забонии ин қавмҳо мавқеи муайяноро ишғол менамоянд. Маҳз, гуногунии тасвири забонии ин қавмҳо муҳаққиқони он кишварҳоро водор намудааст, ки тафовутҳои забоншиносии фарҳангиро дар доираи боварҳо нишон диҳанд.

Ин буд, ки муҳақиқ П.А. Гайдарбекова мақолаеро таҳти унвони “Языческие божества и поверья кумыков” (Хурофотҳо ва боварҳои кумикҳо) ба таъб расонида, диққати хешро бештар ба хусусиятҳои забони боварҳои гуруҳҳои этникии кумик равона намуда чунин нигоштааст: “Парастиши оташ, ки дар эътиқоди ҳамаи халқҳо ҷойгоҳи хеле муҳимро ишғол кардааст, дар байни кумкҳо ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад” [7, с.65].

Муҳақиқи дигар Л.Б. Гмиря бошад, дар мақолаи “Обряды вызова дождя в традиционной культуре народов дагистана (классификация и анализ содержания) (Маросимҳои боронӣ дар фарҳанги анъанавии халқҳои Доғистон) (тасниф ва таҳлили мундариҷа) овардааст, ки “амали асосӣ дар ҳамаи расму оинҳое, ки аз тарафи мардум эҷод шудаанд, иҷроиши оинҳо махсус мебошад” [8, с.125].

Мусаллам аст, ки боварҳо низ ба мисли дигар ҷузъҳои фолклорӣ аз бойи ғановат будани фарҳангу тамаддуни мардуми тоҷикӣ чинизабон гувоҳӣ медиҳанд. Таърихи пайдоиши аксарияти боварҳоро бо пайдоиши ҷомеаи ибтидоӣ баробар медонанд.

Чӣ тавре ки дар боло зикр намудем, боварҳо таърихи куҳан дошта, бо мифология иртиботи ногусастанӣ доранд. Иддае аз онҳо дар асоси ягон ҳодиса ва воқеае, ки пас аз онҳо нохушӣ ба вуҷуд омадааст, пайдо шудаанд. Аксарияти боварҳоро ҳуди мардум бофтаанд. Роҷеъ ба боварҳо муҳақиқон фикру андешаҳои ҷолиб баён намудаанд. Бархе аз муҳақиқон мафҳуми калимаи «бовар» - ро бо калимаи «шигун» як мешуморанд. Бархе дигар бошанд, фарқияти онҳоро ошкор намудаанд, ки тавонистем намунаеро орем, масалан: «Боварҳо ва таъбирҳо дар маҳал ва минтақаҳои Тоҷикистон бо номҳои ирим, ақида, боварҳо, фол, қарина ёд мешаванд, вале бояд эътироф намуд, ки вожаҳои мазкур ва ҳамчунин, ин калимот шугун маънои аслии ин намуни маънавиятро дуруст ифода карда наметавонанд. Масалан, шугун танҳо аломат, ё хабари хурсандибахшро ифода менамояд» [5, с. 9].

Бояд тазакурр дод, ки решаи идае аз боварҳое, ки дар забони тоҷикӣ мавҷуданд ба даврони ориёӣ рафта мерасанд. Ин аст, ки дар китоби «Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ» муаллифи китоб боби сеюмро «Оинҳои тозардуштӣ» номгузорӣ намуда, лозим доништааст, ки зербоби аввали онро «Эътиқод ба боварҳои ҳиндуориёӣ» унвон додаанд. Мардуми мо аз гузашта чунин мепиндоштанд, ки ҳамаи мавҷудот дорои руҳи ҷонанд, ва дар пайравии ин андеша миёни ин мардум хурофотҳо ва боварҳои зиёде бавуҷуд омаданд. Дар ин боб андешаҳои судманди роҷеъ ба ин масъала баён гардиданд, ки яке аз онҳоро чун намуна лозим донистем орем: «Тавре ки осори боқимондаи хаттӣ, бозёфтҳои бостоншиносӣ ва ғуёишҳои халқӣ гувоҳӣ медиҳанд, ориёӣҳо, аз як сӯ, одамони хушро кунҷков, зиндадилу кӯшо ва ғаёлу серҳаракат буда, аз ҷониби дигар ташаббускор ва соҳиби андешаҳои ҳаёлии босамар ва дурпарвоз буданд. Онҳо ашён ҷаҳонро муқобилгузорӣ карда, чунин мепиндоштанд, ки тамоми ҷаҳон ва аносирӯ падидаҳои он дорои руҳи ҷон буда, ҳар ашё соҳиби олами ботинии худ мебошад» [15, с. 262].

Ин андешаи онҳо то айни замон дар тафаккури мардуми мо нақш бастааст. Масалан, мардуми тоҷик дарахтро чизи ҷондор ҳисобида, дар робита ба ин боваре доранд, “агар шахс дар таги дарахти ҷанор/ сановбар хоб равад бемор мешавад”. Ориёӣҳо мисли соири халқҳои ҷаҳон дар иптидо ба ҳодисаҳо, падидаҳо, ва унсурҳои табиӣ, анҷоми самовӣ эътиқод доштанд.

Дар байни иддае аз мардумони дигар дарахти ҷанор / сановбар қувваю ҷозибай бениҳоят хуб доранд, масалан байни мардуми рус оине аст, агар дар соли омада дар деҳа туй намешуд, пас якшанбей охирини пеш аз рӯза (пасхо) тамоми мардуми деҳа дар майдони деҳа ҷамъ мешуданд. Аксарияти онҳо либоси туёнаро ба бар менамуданд. Ва туйи рамзиро баргузор менамуданд. Нақши «арус»-ро дарахти санавбар, ки пешакӣ интиҳоб карда буданд, мебозид. Дар ҷангал писари мучаррадро ба дарахти санавбар нигоҳ мекарданд, яъне дарахти санавбарро духтари аруспавандаро иваз мекард. Пас аз туй домод дарахтро мисли арус бо гулчанбару лентаҳо оро дода, ўро бот ахти арусӣ ба ароба шинонда, ба деҳа меоварданд. Аз рӯйи ин хурофот минбаъд дар деҳа туй бисёр мешуд.

Бояд тазакурр дод, ки нигоҳи доштани саломатӣ ва насли солиму бардам ба дунё овардан ҳам яке аз оинҳои асосии мардуми ориёӣ ба ҳисоб мерафт. Ин буд, ки банди «Вадидод» дар китоби муқаддаси зардуштӣ «Авесто» дар шакли «Видаевата» омада, мафҳуми маҷмуи қонун

бар зиди девҳоро дорад. Ҳар фасли онро, ки ба таври умум 22- то аст, фаргард мегӯянд [15, с. 376].

Фаргарди бистум аз 15 банд буда, дар бораи пизишки, табобат ва бемориҳо аст. Номи як силсила бемориҳо зикр карда мешавад. Масалан, Зардушт аз Ахуромаздо мепурсад, ки нахустин табибе, ки бемориҳоро дар банд карда, марги нобаҳангомро пешгирӣ кардааст, кӣ аст? Ҷавоб мешунавад, ки Срита, нақӯкоре аз хонадони Сом аст. Вай чиҳати муолиҷаи бемориҳо на танҳо аз алафу каломи муқаддас, балки аз корд ҳам истифода мекард. Ин табиб чиҳати дарёфти Хшатра Вайрия фариштаи муваккили филизот мурочиат карда буд. Дар ин фаргард аз се навъи муолиҷа-дармонӣ - ба василаи доруву даво растанию сабзавот, аврод- ба василаи сухани муқаддас ва корд- амалиёти ҷароҳӣ ном бурда шудааст [15, с. 381-382].

Ин аст, ки боварӣ *“агар дар таги сари қӯдак корд гузорӣ, бало наметанад ва ӯ бемор намешавад”* аз ҳамон давр сарчашма мегирад.

Маълум гардид, ки миёни мардуми тоҷик ва чинӣҳо зери таъсири омилҳои гуногуни иҷтимоӣ бовару эътиқодҳои гуногун ба вуҷуд омадаанд, аксарияти онҳо ҳолати бемории инсон иртибот доранд. Ин бовару эътиқодҳо дар ҷаҳонбинии мардум таъсиргузор буда, тасвири забони ҷаҳони тоҷикон ва чинӣҳоро нишон дода метавонанд. Дар боварҳо ҳам хусусиятҳои милливу фарҳангии забон инъикос меёбанд, ки барои чунин гурӯҳбандӣ намудани онҳо имконият дода метавонанд:

а) боварҳои, ки дар заминаи хурофотҳо пайдо шудаанд:

Агар шахси ба беморӣ дучорашта, аз болои шахси солим парида гузарад, бемориаш ба шахси солим мегузарад.

Агар дар рӯзи сешанбе занҳо сар шӯянд, дар косаи бивӣҳое, ки оши бибисешанбегӣ гузаронида истодаанд мӯйи сар меафтаду занҳо бемор мешаванд.

Гарчанде борвари якумро ба забони чинӣ тарҷума намудан ба монета дучор нашавем, ки чунин аст: 如果一个患有疾病的人跳过一个健康的人, 疾病就会传染给健康的人(Rúguǒ yīgè huàn yǒu jíbìng de rén tiàoguò yīgè jiànkāng de rén, jíbìng jiù huì chuánrǎn gěi jiànkāng de rén).

Дар бовари дуюм ибораи *“оши бибисешанбегӣ”* вуҷуд дорад, ки хусусияти лингвофарҳангӣ дошта, муодили он дар забони чинӣ вуҷуд надорад. Ин маросиме, ки дар рӯзи сешанбе ба муносибати *“Биби сешанбе”* миёни занҳои тоҷик гузаронида мешавад. Дар ин рӯз умоч ва чалпак пухта занҳои деҳа дар се ғӯшаи деҳа се нукча мегузоранд, ки барои мардуми Чин бегона мебошад. Танҳо бо роҳи тарҷума моҳияти ин маросимро ба намоёндагони забони чинӣ интиқол додан мумкин аст.

Бовари дигар бевосита дигаргун будани тасвири забони ҷаҳони тоҷиконро бо чинӣҳо нишон медиҳад, ки чунин аст *“агар дар рӯйи одам паранда наҷосат намояд, он одам боӣ мешавад”*, вале ин бовар дар тафаккури намоёндагони мардуми Чин, тамоман, ба таври дигар ҷойгир гаштааст *“агар дар ҷангал, ба сари одам наҷосати паранда афтад, бадбахтӣ интизор шавед”*-在森林里, 如果鸟粪落在人身上, 就会带来厄运。(Zài sēnlín lǐ, rúguǒ niǎo fèn luò zài rén shēnshang, jiù huì dài lái èyùn).

Маънову муҳтавои боварҳои *“агар шахси ба аёдати бемор омада, дар поёни пойи шахси бемор нишинад, бемориш шахси бемор боз ҳам вазнинтар мешавад”* ва *“агар шахси беморхабаргир дар рӯзи шанбе ба аёдати шахси бемор равад, бемориш шахси бемор боз ҳам шадидтар мешавад”* низ барои мардумони чинизабон бегона буда, дар асоси хурофотҳои динӣ ба вуҷуд омадаанд.

Чӣ тавре ки маълум гашт, дар тасвири забони тоҷикон шанбе рӯзи хуб нест. Беҳуда намегуянд *“дар рӯзи шанбе ҳук мӯй намепазояд”*. Барои мардуми Чин низ шанбе начандон рӯзи хуб аст. Барои мардуми тоҷик аз ҳама рӯзи хубу пурбарор рӯзи ҷумъа ба ҳисоб меравад, ки дар иртибот бо дини мубини ислом дар тафаккури миллии мардуми мо ҷой шудааст.

Дар Чин бошад, якшанбе (星期日) беҳтарин (муҳимтарин) рӯз ҳисобида мешавад, зеро рӯзи якшанбе рӯзи *“офтоб”* аст ва дар замонҳои қадим он рӯзи маҳсус ҳисобида мешуд. Якшанбе, инчунин, дар анъанаҳои масеҳӣ, вақте ки одамон барои намоз дар калисо ҷамъ мешаванд, аҳаммияти маҳсус дорад.

Гарчанде забони тоҷикӣ ва чинӣ аз рӯйи сохтори морфологӣ ва аз рӯйи таснифоти генологӣ гуногун буда, аз рӯйи хешигари забони чинӣ ба оилаи забонҳои сино-тибетӣ ва аз рӯйи сохтори морфологӣ ба гурӯҳи забонҳои решагӣ шомил бошад ҳам, аммо баъзе умумиятҳо дар тафаккури миллии онҳо ба мушоҳида мерасанд, ки дар давоми асрҳо ташаккул ёфтаанд. Аксарияти боварҳо низ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ аз ҷиҳати маъно ба ҳам наздиканд. Масалан, бовари “агар ҳангоми чаҳмоқак / раъду барқ одам ба сараи ягон чизи оҳаниро гузошта ба берун барояд, раъду барқ мезанаду ва он одами раду барқ зада, дар ҷояш вафот мекунад” вучуд дорад.

Дар тафаккури миллии чинизабонон низ дар аксарияти ҳолатҳо зиёнрасон будани ҳодисаи табиат, яъне раду барқро ба мушоҳида гирифтм, ки мавҷудияти бовари 在刮大风或打雷的时候, 不要大声喊叫, 以免激怒至尊神明, 导致健康问题 (Zài guā dàfēng huò dàlǎi de shíhòu, bùyào dàshēng hǎnjiào, yǐmiǎn jīnù zhìzūn shénmíng, dǎozhì jiànkāng wèntí)- “Агар ҳангоми шамоли сахт ё раъду барқ бо овози баланд дод занӣ; ин метавонад Худоро ҳашмгин кунад ва боиси мушкilotи саломатӣ гардад”, аз ин гувоҳӣ медиҳад. Дар ин маврид дар тафаккури миллии тоҷикзабонон ва чинӣҳо раъду барқ ҳамчун ҳодисаи зиёнрасон ба саломатӣ нақш бастааст, ки ҳатто қудрат дорад одамро нобуд намояд.

Бовари дигаре, майдони маъноияш забони хитоиро убури намуда, то ба забони мо омада расидааст, ин 如果您的左眼抽搐, 那就有麻烦了(Rúguǒ nín de zuǒ yǎn chōuchù, nà jiù yǒu máfanle) - “Агар чаҳми чапат нарад беморию ноҳуширо интизор бош” ба ҳисоб меравад, ки то айнӣ замони миёни ин ду мардум моҳияти хешро гум накардааст.

Майдони маъдониро дар баъзе ҳолатҳо майдони семантикӣ низ меноманд. Майдони функционалӣ – семантикии ин истилоҳи граматикии фонетикаи функционалӣ буда, ҳам тарзи баён ва ҳам тарзи мазмунро дар бар мегирад [10, с. 31].

Майдони маъноии бовари “агар дар моҳи Сафар зарфҳоро шикастӣ, ба шикаст дучор мешавӣ”, чунон фарох аст, ки то ба намоёндагони забони чинӣ рафта расида, танҳо ибораи “моҳи Сафар” аз сабаби дигаргунии фарҳангу тамаддунҳо ба мушоҳида нарасида, дар чунин шакл миёни чинизабонҳо дар истифода қарор дорад: 你不能打破盘子那一年将会不吉利。(Nǐ bùnéng dǎpò pánzi nà yī nián jiāng huì bù jílì).

Бовари 你也不应该打破盘子这一年将会不吉利 (Nǐ yě bù yīng gāi dǎpò pánzi—zhè yī nián jiāng huì bù jílì). – “агар тортанақро қушӣ, дар хона бахту сарват гум мешавад”, миёни тоҷикзабонон низ дар ҳамин шакли маънӣ қарор дорад, ки ин ҳам аз умумияти баъзе вижагиҳои забонҳои тоҷикиву чинӣ далолат медиҳад.

Дар боварҳои мардумони тоҷику чинӣҳо, ки дар иртибот бо саломатӣ ба зуҳур омадаанд, дар баробари умумият дар маънои онҳо, инчунин, фарқиати маъноӣ низ ба мушоҳида мерасанд, ки дар ин маврид низ гуногунии тасвири забони онҳо ба мушоҳида мерасад: 揉的时候不要揉得太过, 会疼, 肚子痛) (Róu de shíhòu bùyào róu dé tàiguò, huì téng, dùzi tòng)- агар ҳангоми ҳамир кардан, онро бисёр мушт намоӣ, ин боиси дард ва дарди меъда мегардад). Аммо дар байни мардуми тоҷик дар ин маврид бовари дигаре вучуд дорад, ки чунин аст: “агар ҳамирро чӣ кадаре, ки мушт кунӣ, ҳамаи қадар нони хуб мебарояд.” Ин бовар барои пайдоиши мақоли “ҳамира мушту занакани мушт” асос гузошта тавонистааст, ки бо забони чинӣ, гарчанде чунин тарҷума шавад 哈密拉·穆什图·扎纳卡·帕什特(Hā mǐ lā·mù shí tú·zhā nà kǎ·pà shén tè)” ҳам, вале маънои он ба мардуми Чин ошно нест.

Бовари дигаре, ки мансубияташ ба забони чинӣ бештар аст, ба ин гурӯҳи боварҳо дохил намурад мумкин аст:

如果在房子里挂一面镜子, 使其反射出另一个房间的景象, 那么这种行为就会导致该家庭生病(Rúguǒ zài fángzi lǐ guà yīmiàn jìngzi, shǐ qí fǎnshè chū lìng yīgè fángjiān de jìngxìang, nàme zhè zhǒng xíngwéi jiù huì dǎozhì gāi jiāting shēngbìng) – “Агар оинаро дар хона тавре овезон намоӣ, ки он ҳуҷраи дигарро инъикос намояд, ин амал боиси бемории он хонавода мегардад”.

Ба ҳамагон маълум аст, ки оина дар тафаккури миллии тоҷикзабонон чизи аз ҳама беҳтарин нақш бастааст. Ва ҳатто миёни мардуми тоҷик урфе то айнаи замон мафҳуз мондааст, яъне хангоми ба хонаи домод ворид шудани арус ба дасти ӯ оина медиҳанд, то ин ки ҳаёташ ба мисли оина равшан шавад.

Ҳангоми таҳлили мавод собит намудем, ки фарҳагу маданияти Чин бо мавҷудияти хурофот ва боварҳо иртиботи ногуфтаанд. Маълум гардид, ки дар ҷаҳон мардуми Чин аз ҳама хурофотпарасттарин мардум ба ҳисоб мераванд. Дар гузашта онҳо тақрибан ҳар рӯз як бовар мебофтанд. Мардуми Чин аз хурофотпарастии худ бениҳоят ифтихор мекунанд, зеро ба ин арзишҳо қадима будани фарҳангу тамаддуни Чин асос гузошта тавонидааст. Ин маънои онро дорад, ки тасвири забони ҷаҳони онҳо низ дигар буда, дар дарки сохтори ҷаҳон донишҳои зиёде ба даст оварда тавонидаанд.

б) боварҳое, ки дар заминаи об пайдо шудаанд:

Умумиятро дар боварҳое, ки дар заминаи ғойдаовар будани об барои саломатии инсон ба зуҳур омадаанд, миёни ин ду миллат ба мушоҳида гирифтаем, аз қабилди: *“агар шахс ҳар пагоҳӣ як пиёла оби ширгарм нӯшад, ба саломатии ӯ ғойдаи хуб дорад”* - 如果一个人每天早上喝一杯温牛奶, 对健康大有裨益(Rúguǒ yīgè rén měitiān zǎoshang hē yībēi wēn niúnnǎi, duì jiànkāng dà yǒu bìyì).

Муқаддас будани об на танҳо дар тафаккури миллии тоҷикон ва чинӣҳо нақш бастааст, инчунин, дигар халқҳо низ онро муқаддас меҳисобанд. Тибқи таҳлили мавод ошкор сохтем, ки дар тафаккури миллии кумикҳо низ об чизи аз ҳама муқаддас ба ҳисоб меравад. Дар ин бобат овардани андешаи зерин хеле бамаврид аст: «Аз замонҳои қадим обро аҷдодони кумикҳо объекти парастии медонистанд. Бесабаб нест, ки дар замонҳои қадим парастии мавҷудоти илоҳӣ, ки обро тасвир мекунанд, инкишоф ёфтааст» [8, с. 68].

Дар нутқи мардуми тоҷик вожаи “ширгарм”, ки дар таркиби бовари мавриди таҳқиқ ба мушоҳида мерасад, хеле серистеъмол аст. Ин вожа аз даврони аввали рушди забони тоҷикӣ сарчашма гирифтааст. Истифодаи он дар назму насри ниёгонамон бештар ба мушоҳида мерасад. Дар «Маснавии маънавии» Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ вожаи “ширгарм” ба маънои “мулоим”, “гарм ба андозаи гармии шири тозадӯшида” омадааст, ки инро муаллифи китоби “Забони миллат-ҳастии миллат” низ тасдиқ менамояд:

Гуфт: “Обаш деҳ, валекин ширгарм”

Гуфт: “Лоҳавл, аз туамбигрифт шарм” [17, с. 68].

Бавари *“агар шахс оби замзамро мунтазам, нӯшад, ба беморӣ гирифта намешавад”* дар заминаи муқаддас будани оби замзам пайдо шудааст.

Дар забони чинӣ низ боварҳо дар доираи илми фолклоршиносӣ ба риштаи таҳқиқ қашида шудаанд, зеро хусусиятҳои забони шугунҳо ва боварҳоро ба риштаи таҳқиқ қашидан хеле кори машаққатгара аст, зеро забони чинӣ бениҳоят забони мураккаб аст. Дар шугунҳо ва боварҳо бештар аз рӯи баромади этимологиашон таҳқиқ карда мешаванд, зеро ҷӣ тавре ки дар боло зикр намудем, дар кишвари Чин намояндагони панҷову шаш гурӯҳи этникӣ умр ба сар мебаранд, ки ҳар кадоми онҳо тарзи зиндагонӣ, урфу одат ва эътиқоди ба худ хоси этникӣ доранд.

в) боварҳое, ки дар заминаи зебогии инсон пайдо шудаанд

Зебогии низ бо саломатии инсон иртиботи зич дорад. Ва танҳо одами солим зебо буда метавонад. Аз қадимулайём замонҳои тоҷик бо мӯйҳои дарози марғуладори худ миёни дигар миллатҳо фарқ доштанд. Нигоҳубини мӯй миёни тоҷикон ба ҳукми анъана даромада буд. Дар байни мардуми тоҷик якчанд бовар дар иртибот бо парвариши мӯйи сар вучуд доранд, аз қабилди:

Агар мӯйи сари духтар бо порӯб якҷоя шавад, он гоҳ духтар кал мешавад.

Агар мӯйи сари духтари хона бо ҷомаи қурбоқа(обсабз) часпад, духтар кал мешавад.

Пайдоиши захмҳо, обилаго, чароҳатҳо ва касалиҳои пӯстро низ мардуми тоҷик бо хурофотҳо алоқаманд мешуморанд. Дар иртибот бо ин падида чунин боварҳо ба зуҳур омадаанд:

Агар аз чизе сахт тарсӣ, дар лабат табхол мебарояд.

Агар калтакалос дар дасти одам пешоб кунад, он гоҳ одаме, ки дар дасти ӯ калтакалос пешоб кард, нес мешавад.

Агар тухмро бо ҷургот омехта намуда, истеъмол намой, он гоҳ нес мешавӣ.

Агар пойи шахсро касе чиқад вай ба беморию нохунпечак гирифтормешавад. Воҳиди лугавиш “нохунпечак” дар гузашта дар шакли “гир кардани нохун” арзи вучуд доштааст, ки дар фарҳангҳои пешин дар ҳамин шакл омадааст [14, с. 186].

“Агар мори сафедро бинӣ, дар баданат бисмил мебарояд”. Вожаи “бисмил” ба ғайр аз маънои аслии худ “ҳар чиз, ки онро забҳ карда бошанд, яъне сар бурида бошанд” [12, с. 56] ба маънои “заҳми пурчароҳате, ки аз он аксарияти одамон талаф меёбанд”, мавриди истифода қарор дорад.

Ҳангоми таҳлили мавод собит намудем, ки асарияти боварҳоро ҳуди мардум бе ягон асос бофтаанд. Масалан, бовари “агар дар термос ҷой дам карда нӯши, ҷой месӯзад ба беморию оташак гирифтормешавӣ”-ро ягон пайдо карда натавонистем. Ба пайдоиши вожаи “оташак” вожаи “оташ” асос гузоштааст. Ин бемори аз гузашта бо ин ном маъмулу машҳур будааст, ки зикри он дар луғатти «Чароғи ҳидоят» аз ин далолат медиҳад: Оташакӣ – касе ки мариши оташак дошта бошад. Ашраф гӯяд, байт: Ҳар шабаз шавқӣ он бути намакӣ, Шамъ сӯзад чу нафси оташакӣ [14, с. 13]. Оташак ба маънои барқ бошад; ва кирми шабтобро низ гуфтанд. Ваҷонварест ва рӯшноии шабеҳ ба парвона. Ва гӯянд он рӯшноӣ аз фазлаи ӯст ва марише ҳам ҳаст маъруф ва машҳур ба обилаи фаранг [12, с. 43] Яке аз унсурҳои муқаддас, ки барои сокинони кӯҳистону даштҳо сарчашмаи ҳаёт ба шумор мерафт, оташ буд. Дар замони бостон тавлиди оташ заҳмати фаровон тақозо мекард. Аз ин ҷиҳат одамон кӯшиш менамуданд, ки онро ҳифз кунанд ва дар муддати тулонӣ нигоҳ доранд [15, с. 266]

Вожаи оташ дар назму насри муосир низ еле зиёд ба мушоҳида мерасад:

Матлаби оташпарастон

Шуълаҳо бисёр дорад,

То кунад равшан ҷаҳонро.

Мазҳаби оташпарастон

Марги оташвор дорад,

То бисӯзад душманонро [11, с. 138].

2) боварҳое, ки дар иртибот бо тавлиди тифл ва нигоҳубинии кӯдак пайдо шудаанд:

Дар тафаккури миллии тоҷикон ва чинизабонҳо боварҳое, ки дар иртибот бо таваллудкунии тифл ва нигоҳубинии кӯдак ба зуҳур омадаанд, мавқеи калонро мебозанд, аз қабилӣ:

Агар зани бачамурда ба аёдати зани нававаллудкарда равад, кӯдак таваллудшуда зиёнзада шуда, дучори беморӣ мегардад.

Агар зани нававаллудкарда хӯрокҳои хунукро зиёд истеъмол намояд, ба беморию зардча гирифтормегардад.

Агар зани нававаллудкарда доғи рӯяшро бо шири синааш тоза намояд, доғ аз рӯяш меравад. Вожаи “доғ” дар осори пурғановати ниёгонамон низ ба ҳамин шаклу маънӣ хеле қорбаст шудааст:

Зи доғат солҳо дар хоб будам,

Зи шавқат беҳуду беҳоб будам [4, с. 131] .

Агар мӯйи сари кӯдак дароз шавад, кӯдак лозару касалӣ мешавад. Агар дар тағи сари кӯдаки хурдсол китоби Қуръонро нагузорӣ, дар ин ҳолат, кӯдак зиёнвара мешавад. Дар забони чинӣ ин бовар дар шакли агар дар зери болини кӯдак қайчиро кӯдак гузорӣ, то руҳ ва арвоҳҳои бад ба кӯдак зиён намерасонанд 剪刀放在孩子的床垫下, 可以驱除邪灵。(Jiǎng jiǎndào fàng zài háizi de chuáng diàn xià, kěyǐ qūchú xié líng) арзи вучуд дорад.

Агар дасти кӯдакро бӯса кунӣ, кӯдакро беморӣ беиштар таҳдид менамояд.

Ҳангоми таҳлили мавод собит намудем, ки ин гурӯҳи боварҳо барои намояндагони мардуми Чин бегонаанд, зеро ин боварҳо тавассути унсурҳои забоние ташаккул ёфтаанд, ки роҳи дурударози тайкардаи мардумони тоҷикро инъикос намуда метавонанд. Аксарияти унсурҳои фолклорӣ решаи амиқ миллиро соҳибанд [10, с. 16] .

Дар забони чинӣ мавқеи боварҳое, ки дар робита бо тағлиди тифл ва нигоҳубини ӯ пайдо шудаанд хеле устуворанд. Онҳо низ дар заминаи урфу одатҳо пайдо шуда, аз дигаргунии урфу одати мардуми Чин далолат медиҳанд, аз қабилӣ: 家里不能开伞，不然孩子长得矮。(jiālǐ bùnéng kāi sǎn, bùrán háiǐ zhǎng dé ǎi.) – “Агар дар хона чатр кушӣ, бачаҳо каднаст калон мешаванд” майдони маъноиаҷаш маҳдуд буда, аз байни чиниҳо дур рафта наметавонад.

Бовари 孕妇不能回娘家陪产，刚生完孩子的妇女不能和别人的孩子玩耍。(Yùnfù bùnéng huí niángjiā péichǎn, gāng shēng wán háizǐ de fùnnǚ bùnéng hé biérén de háizǐ wánshuǎ) – “Агар зани нававлудкарда бо кӯдакон бозӣ кунад, ин кор оқибати хуб надорад” – ро низ ба ин гурӯҳи боварҳо дохил намудан мумкин аст.

如果新生儿的母亲在遇到孕妇时不改变与婴儿的路线，人们认为孕妇会嫉妒新生儿的母亲，而她们的嫉妒会吸引恶灵，从而导致婴儿生病(Rúguǒ xīnshēng ér de mǔqīn zài yù dào yùnfù shí bù gǎibiàn yǔ yīng'ér de lùxiàn, rénmen rènwéi yùnfù huì jí dù xīnshēng ér de mǔqīn, ér tāmen de jí dù huì xīyīn è líng, cóng'ér dǎozhì yīng'ér shēngbìng)

果你让婴儿的腹部保持温暖，尤其是小婴儿的腹部，它就不会着凉，也不会让婴儿生病(Rúguo nǐ ràng yīng'ér de fùbù bǎochí wēnnuǎn, yóuqí shì xiǎo yīng'ér de fùbù, tā jiù bù huì zháoliáng, yě bù huì ràng yīng'ér shēngbìng)

Муқарриз: Ҳамроев О., н.и.ф.

1. Абдуллоева, Г.З. Лексикаи лаҳҷаи Қаратоғ [Текст] / Г.З. Абдуллоева. – Душанбе, 2017. – 192 с.
2. Абдуллоева, Г.З. Ҷанбаҳои этнолингвистии каллимаву истилоҳоти ифодакунандаи мафҳумҳои тиббӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор [Матн] / Г.З. Абдуллоева / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2021. – № 5. – С. 115-123.
3. Абдуллоева, Г.З. Таҳқиқи этнолингвистии лексикаи соҳаи ҳунармандӣ ва маишӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор [Матн] / Г.З. Абдуллоева. – Душанбе, 2023. – 306 с.
4. Абдурахмони Ҷомӣ. Ҳафт авранг. Ҷ.4. [Матн] / А.Ҷомӣ. – Душанбе, 1964. –231с.

5. Броимшоева, М.К. Этнолингвистический анализ шугнанских примет и предсказаний: автореф. дис...канд. фил. наук [Текст] / М.К. Броимшоева. – Душанбе, 2006. – 24 с.
6. Гадоев, Н. Лексикаи лахчаи Тагнов [Матн] / Н. Гадоев. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 208 с.
7. Гайдарбеков, П.А. Языческие божества и поверья кумыков [Текст] / П.А. Гайдарбекова // Известия российского государственного университета им А.И. Герцена. – Москва 2008, – №24 /55. – С. 65 – 71.
7. Гмыря, Л.Б. Обряды вызова дождя в традиционной культуре Дагистана [Текст] / Л.Б. Гмыря // Вестник Института ИАЭ. – Москва, 2010. – №4 –С. 122 – 133.
8. Ибрагимова, М.Т. Мафҳуми майдон ва моҳияти он дар илми забоншиносии муосир [Текст] / М.Т. Ибрагимова // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ – Душанбе 2018, – №7 –С. 31 – 33.
9. Кармышева, Б. Н. Тажикские пословицы и поговорки обобщение социально- исторического опыта народа [Текст] / Б.Н. Кармышева // Суханшиносӣ . – Душанбе, 2022. – № 3. – С. 16-21.
10. Кутбӣ, Киром. Аз гулу хоку шуълаи оташ [Матн] / Киром Кутбӣ. – Душанбе: Адиб, 1989. – 255 с.
11. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотъ. Ҷ. 1 [Матн] / Бурҳон Муҳаммадхусайн. – Душанбе: Адиб. – 1993. – 416 с.
12. Рахимов, Д. Приметы как жанр таджикского фольклора: дисс... кан. филол. наук [Текст] / Д. Рахимов. – Душанбе, 2003. – 186 с.
13. Сирочуддин, Алихони Орзу. Чароғи ҳидоят [Матн] / Орзу Алихони Сирочуддин. – Душанбе, 1992. – 238 с. 15. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. [Матн]. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951 с.
14. Эмомалӣ, Раҳмон. “Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ / Э. Раҳмон. - Душанбе, 2006. – 372 с.
15. Эмомалӣ, Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 1 [Матн] / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе, 2016. – 516 с. 251.
16. Эмомалӣ, Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 2 [Матн] / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе, 2020. – 431 с.
17. Энциклопедияи миллии тоҷик. Ҷ.2. [Матн] – Душанбе, 2011. – 661 с.
18. 同义词、近义词研究与对外汉语词汇教学（四川大学博士学位论文）2005年4月15日，邹雪. http://traduko.lib.ru/ch_ch_hydc.html(саннаи мурочират 25.09.25) .
19. 不同类型汉语近义词习得难度考察（中山大学 国际汉语学院，广东 广州. http://traduko.lib.ru/ch_ch_hydc.html(саннаи мурочират 25.09.25) .

НАЗАРЕ БА БОВАРҲОИ ДАР РОБИТА БО МАФҲУМҲОИ БЕМОРИЙ ТАШАККУЌФТАИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ЧИНӢ

Дар мақола сухан роҷеъ ба боварҳое, ки мафҳумҳои беморию ифода менамоянд сухан ба миён гузошта шудааст. Боварҳо дар доираи илми фольклоршиносӣ ва забоншиносии қавмӣ ба риштаи таҳқиқ қашида шудаанд. Нишон додани хусусиятҳои забонии онҳо ва муқоисаи онҳо бо забони чинӣ то андозае аз маъди назари забоншиносон дур мондааст. Дар робита бо бемориҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ боварҳои зиёде ба мушоҳида мерасанд, ки аз рӯи маъно боз онҳо ба гурӯҳи мухталлиф ҷудо мешаванд. Инчунин, муаллиф дарҷ намудааст, ки аксарияти вожаҳои ифодакунандаи номи бемориҳо, ки дар ташаккули боварҳо мавқеи калонро бозида метавонанд, аз даврҳои аввали забони тоҷикӣ ва чинӣ маншаъ гирифта, дар луғатҳои пешин низ дарҷ гардидаанд. Боварҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ бештар хусусиятҳои лаҳҷавиро касб намудаанд, ки сабаби асосии он мавҷудияти лаҳҷаву шеваҳои гуногун дар Тоҷикистон ва Чин мебошанд. Ҳамин тариқ, дар мақола бо факту далелҳо собит карда шудааст, ки боварҳое, ки дар иртибот бо бемориҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ пайдо шудаанд, бештар хусусиятҳои лингвофарҳангиро зоҳир менамоянд. Гарчанде дар иддае аз боварҳои забони чинӣ умумияти маъноӣ ба мушоҳида расад ҳам, аммо аксарияти онҳо хусусиятҳои хоси худро буда, марзи

маъноияшон аз доираи чинизабонон берун рафта наметавонанд, ки сабаби асосии ин раванд гуногунии тасвири забони ҷаҳони намояндагони забони тоҷикӣ ва чинӣ маҳсуб меёбад.

Калидвожаҳо: забони чинӣ, забони тоҷикӣ, бовар, хурофот, урфу одат, расму оин, сунъату анъана, фарҳангу тамаддун, тасвири забони ҷаҳон, майдони маъноӣ.

ВИДЕНИЕ НА ПОВЕРЬЯ, ОБРАЗУЮЩИХСЯ В СВЯЗИ С ЗНАЧЕНИЕМ БОЛЕЗНИ В ТАДЖИКСКОМ И КИТАЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются поверья, выражающие представления о болезни. Поверья изучались в области фольклора и этнолингвистики. В некоторой степени выявление их языковых особенностей и сравнение с китайским языком осталось за пределами внимания лингвистов. В таджикском и китайском языках существует множество поверий о болезнях, которые подразделяются на различные группы в зависимости от их значения. Автор также отмечает, что большинство слов, выражающих названия болезней, которые могут играть значительную роль в формировании поверий, восходят к ранним периодам развития таджикского и китайского языков и также были включены в предыдущие словари. Поверья в таджикском и китайском языках приобрели более диалектные черты, основной причиной чего является существование различных диалектов и говоров в Таджикистане и Китае. Таким образом, в статье с помощью фактов и доказательств доказывается, что поверья, возникшие в связи с заболеваниями в таджикском и китайском языках, в большинстве своём демонстрируют лингвистические и культурные особенности. Хотя в некоторых верованиях китайского языка наблюдается общность смысла, большинство из них имеют свою специфику, а их семантическое поле не могут выйти за рамки китайского языка. Основной причиной этого процесса является многообразие языковой картина мира представителей таджикского и китайского языков.

Ключевые слова: китайский язык, таджикский язык, верования, суеверия, обычаи, обряды, традиции, культура и цивилизация, языковое представление о мире, семантическое поле.

A LOOK AT BELIEFS ASSOCIATED WITH THE MEANING OF DISEASE IN THE TAJIK AND CHINESE LANGUAGES

This article examines beliefs expressing ideas about disease. Beliefs have been studied in the fields of folklore and ethnolinguistics. To some extent, identifying their linguistic features and comparing them with Chinese has remained unnoticed by linguists. The Tajik and Chinese languages contain numerous beliefs about diseases, which are divided into various groups based on their meaning. The author also notes that most words expressing the names of diseases, which may play a significant role in the formation of beliefs, date back to the early periods of the development of the Tajik and Chinese languages and were also included in previous dictionaries. Beliefs in the Tajik and Chinese languages have acquired more dialectal features, primarily due to the existence of different dialects and subdialects in Tajikistan and China. Thus, this article uses facts and evidence to demonstrate that the beliefs surrounding illnesses in the Tajik and Chinese languages largely exhibit linguistic and cultural characteristics. Although some Chinese beliefs share common meanings, most are unique, and their semantic scope cannot extend beyond the Chinese language. The primary reason for this is the diversity of the linguistic worldviews of Tajik and Chinese speakers.

Keywords: Chinese language, Tajik language, beliefs, superstitions, customs, rituals, traditions, culture and civilization, linguistic worldview, semantic scope.

Маълумот оид ба муаллиф: Зафарзод Олисомон- Донигоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, докторанти курси дуҷуми зинаи PhD аз рӯйи ихтисоси рӯйи ихтисоси 6D021300 – Забониносии.Ниишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: +992 553917171 T-mail: Olik_0000@mail.ru

Сведения об авторе: Зафарзод Олисомон – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, докторант первого второго курса PhD по специальности 6D021300 – Лингвистика. Адрес: 734019, ш. Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6, телефон: +992 553917171 T-mail: Olik_0000@mail.ru

About the author: Safarsod Olisomon - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzoda, first-year doctoral student at the PhD level in the specialty 6D021300 - Linguistics. Address: 734019, Dushanbe, Muhammadiev Street, 17/6, tel.: +992 553917171 T-mail: Olik_0000@mail.ru

**МАТРИЧНЫЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В КОНТЕКСТЕ
«ГУЛИСТОНА» СААДИ ШЕРОЗИ И ИХ ПЕРЕВОДОВ НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК***Рустамзода Ш.Р.***Таджикский национальный университет**

Современная когнитивная лингвистика проявляет устойчивый интерес к фразеологическим единицам (ФЕ) как носителям ментальных структур, отражающих коллективный опыт, ценностные ориентиры и мировоззренческие коды культуры. Особое значение приобретает анализ классических художественных текстов, где фразеология выполняет не только экспрессивную, но и концептуально-мировоззренческую функцию. Одним из наиболее выразительных примеров такого текста служит «Гулистон» Саади, насыщенный символикой, аллегориями и архетипическими мотивами, воплощёнными в устойчивых словесных комплексах.

Параллельно с изменением научной парадигмы в области фразеологии традиционные модели анализа – структурно-семантическая (В.В. Виноградов, Н.М. Шанский) и функционально-коммуникативная – уступают место когнитивным и лингвокультурно-семиотическим подходам. В их рамках фразеологизм осмысливается как языковая репрезентация концептов, структурирующих ментальное пространство. Однако глубина современного научного запроса требует более комплексного аналитического инструментария, способного отразить многомерность языкового знака.

Одним из таких инструментов становится когнитивно-матричный анализ. Он позволяет рассматривать ФЕ как структуры, формирующиеся в перекрёстии когнитивных, семиотических и аксиологических параметров. Понятие «матрицы», перенесённое в гуманитарный дискурс, имеет глубокие научные корни. Введённый в 1850 году Джозефом Сильвестром термин первоначально обозначал числовые таблицы, применяемые при решении систем линейных уравнений. Однако фундамент для будущей матричной алгебры был заложен ещё ранее – в трудах Уильяма Гамильтона и Артура Кэли [8], чьи исследования в области кватернионов и инвариантов подготовили почву для становления теории матриц как универсального аналитического инструмента.

Концептуальный задел, созданный математической теорией матриц, находит продуктивное развитие в когнитивной лингвистике, где понятие «матрица» приобретает содержательную и методологическую глубину. В этом контексте особенно значимой является работа Р. Лэнекера, впервые введшего термин «матрица» в лингвистический обиход. Его трактовка легла в основу инструментального осмысления данной категории в рамках когнитивной науки. Согласно Р. Лэнекеру, когнитивная матрица представляет собой совокупность концептуальных доменов – автономных, но пересекающихся областей знания, активируемых в процессе формирования значения языковой единицы [10, с. 44].

Такая интерпретация позволяет видеть за лексемой не одномерную семему, а сетевую структуру, в которой каждая компонента значения соотносится с определённым концептуальным контекстом. Например, в анализе значения слова *glass* (стакан) Р. Лэнекер демонстрирует, как смысловая матрица формируется за счёт взаимодействия доменов формы, материала, функции, типичного сценария употребления и прочих релевантных признаков [10, с. 47]. Тем самым язык предстаёт как система, отражающая энциклопедический характер познания, где значение не фиксируется, а конструируется в конкретной ситуации репрезентации.

Когнитивная матрица, охватывая многоаспектность знания, множественность языковых репрезентаций, вариативность концептуальных структур и многозначность языковых единиц [1, с. 85], должна рассматриваться не просто как инструмент описания, а как динамическая система когнитивного взаимодействия между языком, мышлением и культурой. В этой системе фразеологизмы выступают не пассивными знаками, а активными конструкторами смысла, трансформирующими культурные концепты при межкультурной коммуникации. Такой подход

позволяет не только реконструировать внутреннюю ментальную модель, но и прогнозировать трансформации смыслов в процессе перевода, открывая новые горизонты когнитивной лингвистики и теории перевода.

Развивая эту линию, Н.Н. Болдырев предлагает более системную концептуализацию когнитивной матрицы. Он определяет её как «систему взаимосвязанных когнитивных контекстов или областей концептуализации объекта» [3, с. 5]. Здесь акцент смещается с внутренней структуры значения на перспективность его осмысления, то есть на те точки зрения, из которых субъект может рассматривать концепт. Такой подход позволяет не только выявить структуру значения, но и смоделировать вариативность его когнитивной проекции в зависимости от коммуникативной установки.

Свою лепту в развитие концепта вносит и С.В. Балакин, подчёркивающий многомерность когнитивной матрицы как системы. Он описывает её как «сложную систему, состоящую из множества доменов, переплетающихся друг с другом и создающих комбинации различного уровня сложности и специфичности» [2, с. 187]. В этом понимании матрица становится не статичной схемой, а динамической конструкцией, в которой концепты находятся в состоянии постоянного взаимодействия. Значение, таким образом, рассматривается как результат когнитивной интерференции и концептуальной интеграции, формирующих сложные смысловые кластеры в языковом сознании.

Опираясь на изложенные теоретические основания, в рамках настоящего исследования когнитивная матрица трактуется как **многоуровневая интегративная модель взаимосвязанных концептуальных сфер**. В её структуре каждое фразеосемантическое ядро фиксирует динамику концептуализации на пересечении культурных кодов, образных схем и аксиологических векторов. Такое понимание позволяет не только описывать внутреннюю организацию фразеологического значения, но и моделировать его когнитивную архитектуру в межкультурном измерении.

Применяя эту модель к анализу фразеологии классического восточного текста, можно представить структуру фразеологизма как многоосевую систему, где каждый компонент пересекается с рядом смысловых координат. В частности, выделяются следующие оси: – **концепт** (ментальное содержание: любовь, страдание, гнев, мудрость); – **образная схема** (базовая метафорическая форма: сосуд, движение, огонь, звук, тяжесть); – **культурный код** (религиозно-мифологический, зооморфный, обрядовый, акциональный и др.); – **эмоционально-оценочная валентность** (позитивная, негативная, амбивалентная); – **аксиологическая направленность** (нравственный императив, наказание, искушение, воздаяние, просветление); – **фреймовая структура** (типичный жизненный сценарий: ученик – наставник, правитель – подданный, странствие – озарение); – **семантические связи** (антонимия, синонимия, гиперонимия, гипонимия, межполевые взаимодействия); – **языковой маркер** (лексико-грамматические особенности, тип образа: глагольный, номинативный, адъективный).

Данная многоосевая конфигурация позволяет вскрыть не только глубинную организацию фразеосемантического пространства, но и выявить культурно-концептуальные доминанты, задающие контуры духовной картины мира соответствующей эпохи. Принципиальную значимость приобретают как вертикальные и горизонтальные связи между фразеосемантическими кластерами, так и механизмы полисемантических сдвигов, проявляющихся в устойчивой образности и многозначных интерпретациях.

Именно в таком аналитическом ракурсе фразеологизмы Саади, насыщенные суфийской символикой и универсальными антропомифологическими моделями, демонстрируют высокий потенциал для когнитивно-матричного анализа. Фразеологическая система его поэтики формируется на стыке образного, концептуального и аксиологического уровней, что открывает возможность выявления как специфических черт ирано-таджикского культурного сознания, так и универсальных когнитивных структур, проявляющихся в различных языках и традициях.

В то же время следует отметить, что отдельные методологические суждения, представленные в ряде работ, вызывают обоснованные сомнения. Речь идёт, в частности, о высказывании некоторых авторов о якобы недостаточном внимании к изучению фразеологизмов

в поэтическом наследии Саади [4, с. 6]. Между тем, актуальные исследования демонстрируют устойчивый интерес к фразеосемантическому и когнитивному потенциалу его произведений, включая разносторонний анализ текстов «Бустона» и «Гулистана». Следовательно, столь категоричная оценка, по-видимому, обусловлена либо ограниченностью привлечённой библиографии, либо стремлением подчеркнуть новизну собственной исследовательской позиции.

В логике рассмотренного теоретического основания дальнейшее развитие анализа ФЕ в поэтике Саади оказывается как закономерным, так и методологически продуктивным шагом. Применение когнитивно-матричного подхода позволяет интегрировать образные и концептуальные схемы, культурные коды, фреймовые структуры и эмоционально-оценочную валентность в рамках единой модели. Такая перспектива открывает доступ к реконструкции глубинных механизмов ментальной репрезентации в тексте «Гулистана» – как в пределах внутренней логики ирано-мусульманской культурной парадигмы, так и в проекции на интерлингвальные соответствия.

Анализ фразеологизмов «Гулистана» на основе данной модели позволил выделить ряд компонентов, формирующих структуру каждой единицы в рамках когнитивной матрицы. Эти компоненты охватывают как семантические и концептуальные характеристики, так и культурно обусловленные образы, что обеспечивает комплексное понимание фразеологического значения в его многослойной архитектонике.

Современная когнитивная парадигма интерпретации устойчивых выражений уводит исследование за пределы линейно-семантических трактовок, предлагая вместо них доменную модель, в которой фразеологизм предстает как точка пересечения множественных ментальных структур, позволяющие видеть в каждой единице не статичный элемент языка, а динамическую когнитивную конфигурацию, активирующую целый спектр концептуальных доменов [10, с. 44]. В трактовке Н.Н. Болдырева, когнитивная матрица включает ядро (инвариантный концепт) и когнитивные компоненты (ячейки матрицы), репрезентирующие разные аспекты этого концепта в зависимости от контекста [3, с. 7].

Согласно этому представлению, ФЕ порождает ментальную модель, построенную на взаимодействии различных когнитивных зон: от универсальных образов до культурно-специфичных смыслов. В условиях перевода подобная модель требует особого внимания, поскольку значение не воспроизводится в форме буквального соответствия, а воссоздаётся через когнитивную реконфигурацию, адаптированную к смысловой системе другого языка.

Собственно, перевод фразеологизмов в когнитивной перспективе выступает не как механический акт замены, а как сложная операция смысловой реконструкции. По справедливому замечанию И.Н. Ремхе, «принципиальное преимущество нейросетевого подхода к переводу заключается в том, что перевод осуществляется не пословно, а с учётом многомерной, гетерогенной смысловой структуры, основанной на контексте и когнитивной модели» [9, с. 70]. Переводчик интерпретирует исходную образность, устанавливает её культурные импликации и предлагает целевой эквивалент, сохраняющий концептуальное ядро и эмоционально-ценностную окраску. Таким образом, ФЕ осмысливается как семиотический фокус, в котором сходятся концепты, образы, фреймы и коды – и только в их совокупности возникает полновесное значение, способное к адекватной межкультурной передаче.

Рассматривая ФЕ как семиотические фокусы, в которых сходятся концепты, образы, фреймы и культурные коды, мы получаем возможность выделить их ядро – инвариантный концепт – и когнитивные компоненты, активируемые в конкретном контексте. Именно в такой многоосевой структуре фразеологизмы **хавас пухтан** («вынашивать желание») и **ба сар бурдан** («унести с головой») из «Гулистана» Саади демонстрируют глубокую интеграцию образной и концептуальной составляющей.

Контекстная реализация наблюдается в строках: **В-он дигар пухт ҳамчунин хавасе / В-ин иморат ба сар набурд касе** [6, с. 24]. В авторском английском переводе: *And that one also had desires and whims, but no one had completed this structure* [11, с. 5].

Фразеологизм **хавас пухтан** буквально означает «варить желание», что активирует базовую метафорическую схему **желание = пища = нечто, подлежащее приготовлению**. В когнитивной матрице это выражение включает: **концепт**: стремление, замысел, мечта; **образную схему**: «варка» как метафора вынашивания, обдумывания; **эмоционально-оценочную валентность**: амбивалентную (желание как потенциально положительный импульс, но и как источник иллюзии); **культурный код**: повседневно-кулинарный, что делает метафору доступной и выразительной в восточном контексте; **фрейм**: «внутреннее намерение – попытка реализации – неудача». В когнитивной парадигме это выражение не просто обозначает эмоциональный импульс, а репрезентирует сложный процесс внутреннего созревания мотивации, связанной с длительным обдумыванием и выстраданной аффективной направленностью.

В рамках частной когнитивной матрицы фразеологизма **хавас пухтан** можно выделить следующие структурные элементы:

Ядро матрицы – концепт **ЖЕЛАНИЕ / СТРАСТЬ** как внутренне зрелый импульс, противопоставляемый мимолётного желания.

Физиологический домен: глагол *пухтан* («варить», «готовить») переносит образ приготовления пищи на сферу переживаний, обозначая постепенное накопление и «созревание» желания.

Психоэмоциональный домен: фразеологизм выражает не спонтанное чувство, а устойчивое, выношенное влечение, сопряжённое с аффективным напряжением.

Когнитивный домен: стремление осмысливается как результат длительного ментального процесса, предполагающего внутреннюю концентрацию и рефлексивность.

Социокультурный домен: сдержанность и внутренняя работа над желаниями соответствуют ценностям восточной ментальности, где подлинное стремление должно пройти этапы внутреннего утверждения.

Ввиду этого, фразеологизм **хавас пухтан** концептуализирует желание как экзистенциальную мотивацию, прошедшую фазу «внутреннего приготовления». Он выражает глубинную эмоционально-когнитивную динамику, свойственную восточной модели мышления.

Однако в английском переводе Саади: *“And that one also had desires and whims, but no one had completed this structure”* [11, с. 5], значение **хавас пухтан** сведено к поверхностным, т.е. переводчик применяет семантическую замену фразеологизма на описательную конструкцию «had desires and whims». Такая передача приводит к серьёзной семантической потере: устраняется образ «созревающего» чувства, исчезает аллюзия на процессуальность и глубину внутренней мотивации. Утрата метафоры → **деколорация** фразеологизма. Перевод нивелирует внутреннюю драматургию желания, представленную в оригинале как вызревшая потребность, а не мимолётная прихоть. Это ведёт к искажению ментального кода оригинала.

Вторая ФЕ **ба сар бурдан** («унести с головой») восходит к архаичному образу **головы какместилища разума, судьбы или завершённого дела**. В основе лежит метафора движения к пределу, к завершению жизненного пути. Здесь актуализируются: **концепт**: завершение, достижение; **образная схема**: движение вверх, несение как завершённый акт; **культурный код**: акциональный (действие, направленное к цели), а также мифопоэтический (голова как центр жизненной силы); **аксиологическая направленность**: положительная (завершение дела); **фрейм**: «проект – труд – итог». Фразеологизм активирует комплекс смыслов, структурируемых в рамках когнитивной матрицы:

Ядро матрицы – концепт **СМЕРТЬ / ПЕРЕХОД**, репрезентируемый через образ завершения и трансцендентного исхода.

Пространственно-временной домен: путь как движение к финальной точке; смерть как завершение жизненного маршрута.

Телесно-онтологический домен: *сар* (голова) как символ целостности, центра личности и окончания цикла.

Религиозно-мифологический домен: смерть как переход в иную реальность; традиционная исламская и восточная картина мира трактует смерть не как разрушение, а как духовное возвращение.

Аксиологический домен: смерть, представленная не как трагедия, а как достойное завершение, связанное со смирением, терпением и исполнением судьбы.

Из этого следует, что ФЕ **ба сар бурдан** – это не просто акт завершения, а эвфемистическая метафора смерти, в которой реализуется символика движения, трансформации и преодоления. Эта структура отражает восточную онтологическую установку, в которой конечность воспринимается не как обрыв, а как полнота завершённого бытия.

Между тем в английском переводе фразема передана как *«no one had completed this structure»* [11, с. 5], что сводит смысл до уровня бытовой завершённости действия, устраняя образную и философскую насыщенность оригинала. Тип трансформации – *фразеологическая калька с частичной адаптацией*. Фразеологизм подвергся семантической нейтрализации – значение осталось, но идиоматичность утрачена. Концептуальная редукция переводного варианта нивелирует глубинную метафору смерти как трансцендентного акта. Перевод упрощает структуру фрейма, заменяя переход и завершение жизненного пути на чисто акциональное, профанное действие – «завершение строительства».

Более корректный перевод, учитывающий когнитивную матрицу, может быть сформулирован как: **«Though many nurtured the dream, but no one could carry this building away with them»** (пер. Р.Ш.).

Этот вариант адекватен, потому что:

- **nurtured the dream** – передаёт идею внутреннего вынашивания желаний (хавас пухтан);
- **could carry this building away with them** – метафорически показывает, что никто не уносит материальное с собой после смерти (ба сар набурдан касе);
- сохраняется контраст между стремлением и невозможностью реализации, что соответствует фреймовой структуре «намерение - труд - смерть».
- сохраняет идею жизни как строящегося проекта, метафору пути и кульминацию в смерти как переходе, отражая культурную и ментальную модель, актуальную для таджикской и шире – исламской традиции.

Обе ФЕ – **хавас пухтан** и **ба сар бурдан** – формируют семантическую оппозицию, в которой *внутреннее стремление* (эмоциональное и ментальное созревание) противопоставляется *внешнему исходу* (жизненному завершению, которого никто не достиг). Значение возникает на пересечении двух доменов: **желание как внутренняя энергия** и **достижение как внешняя реализация**, что позволяет представить этот поэтический фрагмент как **когнитивно-философская микромодель человеческого несовершенства**: между глубоким желанием и полной реализацией всегда остаётся разрыв. Это и есть экзистенциальный горизонт, который невозможно полностью преодолеть.

Перевод ФЕ требует воспроизведения не формы, а концептуального содержания. Ключевым является не лексическая замена, а восстановление образной структуры, ментальных схем и культурных кодов, лежащих в основе выражения. Обе ФЕ в контексте перевода с таджикского на английский подверглись трансформациям: утрата образности (десемантизация), замена фразеологизма описательной конструкцией, семантическая адаптация. Эти процессы демонстрируют важность культурного кода и образной мотивации в фразеологии и сложность их сохранения при межъязыковом переводе.

ФЕ функционируют как когнитивные узлы, в которых пересекаются значения из различных доменов: физиологического, эмоционального, аксиологического, культурного и онтологического. Их семантика организована в рамках частной когнитивной матрицы – структуры, включающей концепт, образную схему, культурный код, эмоциональную валентность и фрейм.

ФЕ **хавас пухтан** активизирует метафору «желание = пища», в которой «варка» отражает процесс внутреннего созревания. Домены: физиологический (пухтан - варить),

психоэмоциональный (долговременное влечение), когнитивный (намерение как результат обдумывания), культурный (восточная сдержанность, метафора готовности как зрелости).

Фразема *ба сар бурдан* структурирован как метафора завершения через образ головы как центра жизни. Домены: пространственно-временной (завершение пути), телесно-онтологический (голова как образ целостности), религиозный (переход в иной мир), аксиологический (достойный исход).

Каждый фразеологизм связан с определённой фреймовой структурой: *ҳавас пухтан*: «внутреннее намерение – процесс обдумывания – отсутствие реализации»; *ба сар бурдан*: «жизнь – усилие – итог – смерть».

Игнорирование когнитивной матрицы при переводе приводит к потере смысловых и образных компонентов фразеологизмов. Перевод требует не номинации, а реконструкции: перевода ментальной модели, а не языковой оболочки.

Рецензент: к.ф.н., дотсент Сарахонзода М.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Амирбекова, А.Б. Когнитивно-матричный анализ репрезентации метафизических концептов в казахских дискурсах / А.Б. Амирбекова // Материалы международной заочной научно-практической конференции. – Новосибирск. – 2012. – Ч. 1. – С. 85-88.
2. Балакин, С.В. Использование когнитивно-матричного метода в исследовании деривационных процессов / С.В. Балакин // Вестник ЧГПУ: Филология и искусствоведение. – 2013. - №12. – С. 184-190.
3. Болдырев, Н.Н., Алпатов В.В. Когнитивно-матричный анализ английских христианских топонимов // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2008. - № 4. – С. 5-14.
4. Гулназар, Ж.Б. Мавқеи калимаҳои услуби баланд дар воҳидҳои фразеологии ғазалиёти Саъдии Шерозӣ / Ж.Б. Гулназар, Ш. Ёраҳмадзода // Вестник университета языков. – 2025. - №1(57). – С. 5-12.
5. Дубровская, В.В. Домен количества в лексико-семантическом пространстве английского языка: дисс. канд. филол. наук: 10.02.04 / Дубровская Вероника Владимировна. – Нижний Новгород, 2014. – 184 с.
6. Исрофилниё, Ш.Р. Шарҳи мунтахаби «Гулистони»-и Саъдии Шерозӣ / Ш.Р. Исрофилниё, А. Раҳнамо. – Душанбе: «Бебок», 2016. – 220 с.
7. Куликов, В.Г. Когнитивная матрица и локальные концепты в диалектных исследованиях [Текст] / В.Г. Куликов // Вестник ТюмГУ. – 2005. – №2. – С. 193-201.
8. Матрица. [https://ru.wikipedia.org/wiki/Матрица_\(математика\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Матрица_(математика))
9. Ремхе, И.Н. Когнитивно-матричный аспект моделирования переводческого процесса: дис. д-ра филол. наук: 10.02.20 / Ремхе Ирина Николаевна. – Челябинск, 2021. – 347 с.
10. Langacker, R.W. Cognitive Grammar. A basic Introduction / R.W. Langacker. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 573 p.
11. The Gulistan (Rose Garden) of Sa'di translated by Wheeler M. Thackston. – Bethesdo, Maryland. 2008. – 439 p.

ТАҲЛИЛИ МАТРИТСАИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР ЗАМИНАИ «ГУЛИСТОН»-И САЪДИИ ШЕРОЗӢ ВА ТАРҶУМАИ ОНҲО БА ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур воҳидҳои фразеологии «Гулистон»-и Саъдӣ мавриди таҳлили амики когнитивӣ-матритсавӣ қарор гирифтаанд. Пажӯҳиш ба диди лингвокогнитивӣ асос ёфта, барои муайян кардани сохторҳои нисбати зеҳнӣ, рамзҳои фарҳангӣ ва қолибҳои образнок, ки маҷмуи ибораҳои устуворро ташкил медиҳанд, равона шудааст. Дар доираи матритсаи когнитивии воҳидҳои фразеологӣ чӯзҳои асосӣ ҷудо мешаванд: домени концептуалӣ, қолиби образнок, рамзи фарҳангӣ, татбиқи забонӣ ва муаррифии тарҷума. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки чи тавр ҷунин ифодаҳои устувор дар матн мавриди қорбаст қарор гирифта, тобишҳои маъноии мураккаб ва фарҳангиро таҷассум месозанд. Дар тарҷумаи забони англисӣ бештар ин нозуқиҳо фоқид мегардад, ки ин боиси коста гаштани муассирӣ ва барҳам хӯрдани ғаври дарки матни асли мегардад. Ин зарурати истифодаи стратегияҳои мутобиқсозии тарҷумаро таъкид мекунад, ки бо мақсади ҳифзи қабатҳои когнитивӣ ва муассирии образҳои фразеологизмҳо равона шудааст. Диди когнитивӣ-матритсавӣ дар ин замина ҳамчун абзори самаранок барои тафсири

байнизабонӣ ва байнифарҳангӣ амал карда, имкон медиҳад, ки на танҳо қабати забонӣ, балки модели дохилии зеҳнӣ низ барқарор гардад. Сарфи назар кардани чунин ҷанбаҳо боиси аз байн рафтани ҷузъиёти маъноӣ ва фарҳангӣ мегардад, ки ба сифати тарҷума таъсири манфӣ мерасонад.

Калидвожаҳо: Гулистон, фразеологизм, таҳлили матрикса, тарҷума, концепт, фрейм, домен, метафора, рамзи фраҳанг.

МАТРИЧНЫЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В КОНТЕКСТЕ «ГУЛИСТОНА» СААДИ ШЕРОЗИ И ИХ ПЕРЕВОДОВ НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

В настоящей статье представлен углублённый когнитивно-матричный анализ ФЕ «Гулистона» Саади. Исследование основывается на лингвокогнитивном подходе и направлено на выявление скрытых ментальных структур, культурных кодов и образных схем, формирующих устойчивые словесные комплексы. В рамках когнитивной матрицы фразеологизмов выделяются ключевые компоненты: концептуальный домен, образная схема, культурный код, языковая реализация и переводческая репрезентация. Исследование показывает, как эти устойчивые выражения функционируют в тексте, передавая сложные смысловые и культурные оттенки. В переводах на английский язык часто наблюдается утрата этих нюансов, что приводит к снижению выразительности и потере глубины восприятия оригинала. Это подчёркивает необходимость использования адаптивных стратегий перевода, направленных на сохранение когнитивной многослойности и образной выразительности фразеологизмов. Когнитивно-матричный подход в данном контексте выступает как эффективный инструмент для межкультурной интерпретации, позволяя реконструировать не только языковую оболочку, но и внутреннюю ментальную модель. Игнорирование таких аспектов ведёт к потере смысловых и культурных компонентов, что негативно сказывается на качестве перевода.

Ключевые слова: Гулистон, фразеологизм, матричный анализ, перевод, концепт, фрейм, домен, метафора, культурный код.

MATRIX-BASED ANALYSIS OF IDIOMS IN THE CONTEXT OF GULISTAN BY SAADI SHIRAZI AND THEIR ENGLISH TRANSLATIONS

This article presents an in-depth cognitive-matrix analysis of idioms in Saadi's *Gulistan*. The study is grounded in a linguo-cognitive approach aimed at identifying hidden mental structures, cultural codes, and image schemas that underlie stable verbal complexes. Within the cognitive matrix of idioms, the key components are distinguished as: conceptual domain, image schema, cultural code, linguistic realization, and translation representation. The research demonstrates how these fixed expressions function in the text to convey complex semantic and cultural nuances. English translations frequently exhibit a loss of these subtleties, resulting in diminished expressiveness and a reduced depth of perception of the original. This underscores the necessity for adaptive translation strategies aimed at preserving the cognitive multilayeredness and imagistic expressiveness of idioms. In this context, the cognitive-matrix approach serves as an effective tool for cross-linguistic and intercultural interpretation, enabling the reconstruction not only of the linguistic form but also of the underlying mental model. Neglecting these aspects leads to a loss of semantic and cultural components, which adversely affects translation quality.

Keywords: *Guliston, idiom, matrix-based analysis, translation, concept, frame, domain, metaphor, cultural code.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Рустамзода Шодимурод Рустам – номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи умумидониҳои забони англисии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯ-докторант, Тоҷикистон, ш. Душанбе, muallififarhang@gmail.com Тел.: +992-777-11-26-96.

Сведения об авторе: Рустамзода Шодимурод Рустам - кандидат филологических наук, доцент общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета, соискатель-докторант, Таджикистан, г. Душанбе, muallififarhang@gmail.com Тел.: +992-777-11-26-96.

Information about the author: Rustamzoda Shodimurod Rustam - candidate of philological sciences, associate professor of the comprehensive university English department of the Tajik national university, doctoral candidate, Tajikistan, Dushanbe, muallififarhang@gmail.com Phone number: +992-777-11-26-96.

Саидов К.И.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улугзода

Дар замони муосир васоити ахбори омма (ВАО) ба бахшҳои гуногуни фаъолияти инсон таъсири амиқ мерасонад. Тарҷумаи матнҳои интернетии ВАО дорои мураккабҳои хеш мебошад. Дар навбати аввал, ин мураккабӣ, пеш аз ҳама, бо воқеиятҳои ин ва ё он фарҳанги дар матнҳо ВАО инъиксофта ва мушкилиҳои забонӣ: фонетикӣ, луғавӣ ва грамматикӣ робита дорад. Дар навбати дуюм, настриҳои интернетӣ қолаби махсус ва як қатор хусусиятҳои таъкилӣ ва пешниҳоди маводро ба хонанда доро мебошанд.

Имрӯз масъалаи кадом қолаби ВАО бештар хондашаванда мебошад, хело мубрам маҳсуб мешавад. Бо зуҳури технологияҳои нав, одамон иттилооти бештареро тавассути сомонаҳои иттилоотӣ, аз ҷумла гузинаҳои интернетии рӯзномаву маҷаллаҳо ба даст меоранд. Ба шарофати технологияҳои муосир, бисёр воситаҳои ахбори умум тавачҷуҳи хонандагонӣ нисбатан зиёдтареро ҷалб намуда, зимнан, мавқеи худро дар қолбҳои анъанавӣ мустаҳкам мекунад, аммо истифодабарандагонӣ воқеии «ВАО навин» – асосан, муштариёни фаъоли Интернет ҷавонони то 30-40 сола мебошанд [14].

Забон, ҷуноне ки маълум аст, муҳимтарин воситаи муоширати инсонҳост, ки ба воситаи он одамон мубодилаи афкор менамоянд ва ба ҳамдигарфаҳмӣ ноил мегарданд. Муоширати байни одамон асосан бо ду роҳ сурат мегирад: *шифоҳӣ* ва *хаттӣ*. Агар одамони муошираткунанда бо як забон сухан ронанд, муошират *мустақиман* сурат мегирад, аммо вақте ки одамон бо забонҳои гуногун ҳарф мезананд, *муоширати бевосита* ғайриимкон мегардад. Имрӯз инсоният бо зиёда аз 3000 забон ҳарф мезанад. Ҳар як забон дорои як системаи махсуси донишҳо дар бораи ҷаҳон ва дарки он мебошад, ки дар сохтори забонӣ ва қоидаҳои он сабт шудааст. Ҷунин гуногунии забонҳо ба ҳамдигарфаҳмӣ ҳалал мерасонад, дар ин ҳолат, танҳо тарҷума ягона наҷотбахши онҳо маҳсуб мешавад. Бо рушди ҷомеаи башарӣ тарҷума аз як забон ба забони дигар талаботи зиёд пайдо кардааст. Сайёҳон, савдогарон, сафирон пеш аз тарҷумонҳои касбӣ ин нақшо мебозиданд, ки аксари онҳо ду ва зиёда забонҳоро медонистанд. Дар тарҷума шахсиятҳо, фарҳангҳо, тарзи тафаккур, адабиёт, давраҳо ва дараҷаҳои гуногуни рушд, анъанаҳо ва муносибатҳои гуногун ба ҳам меоянд. Забоншинос ва файласуфи маъруф Ҷ.Штайнер навиштааст: *фаҳмидан – яъне тарҷума кардан*, аммо Вилхелм Гримм дар асарҳои худ *тарҷумаро бо убури ба соҳили дигар* муқоиса мекунад [11].

Моро зарур аст, ки, пеш аз ҳама, маънии вожаи «тарҷума»-ро аз луғатҳо ва фарҳангҳои тафсирий муайян созем. Дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ калимаи «тарҷума» аз вожаи арабии *ترجمة* гирифта шуда, *гардонидани мазмун аз як забон ба забони дигар* [8, Ҷ.П, 318] тафсир гардидааст.

Дар таҳқиқоти забоншиносони рус муносибати ягона нисбат ба мафҳуми «тарҷума» мавҷуд нест. Дар Луғати тафсирии С.И. Ожегов *тарҷума – матне, ки аз як забон ба забони дигар тарҷума шудааст* [11] маънидод гардидааст. И.Р. Галперин тарҷумаро ҳамчун ҷараёне, ки дар натиҷаи он матн ба дигар забон пайдо мешавад (*тарҷума – интиқоли мазмуни маъноӣ ва хусусиятҳои услубии гуфтори як забон тавассути воситаҳои дигар забон*); Г.В. Колшанский (*тарҷума – яке аз навъҳои муҳимтарини фаъолияти иртиботие мебошад, ки, пеш аз ҳама, ба интиқоли пурра ва муносиби забони асл равона гардида, фарогири тамоми маҷмуи алоқаҳои забонӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мебошад*); О.С. Ахманова (*тарҷума – интиқоли иттилооти дар ин асари нутқ ҷойгиришуда тавассути воситаҳои дигар забон*) [4, 9]; А.В. Федоров (*тарҷума – ифодаи саҳеҳ ва пурраи он чизи пештар бо воситаҳои як забон ифодашуда тавассути воситаҳои дигар забон*) [9] муайян мекунад.

Тарҷума бояд на танҳо ҳамагуна робитаи байни матнҳои забони асли ва забони тарҷума, балки танҳо муносибатҳои табиӣ, яъне маъмулӣ ва мунтазам тақроршавандаро баррасӣ кунад.

Дар баробари онҳо таҳлили муқоисавии матни асл ва матни тарҷума, одатан, шумораи зиёди муносибатҳои (таносуби) алоҳида, номунтазам ва танҳо барои як ҳолати мушаххас муқарраргардидаро ошкор мекунад [2,7]. Тарҷума ҳамчун усули бартараф намудани монеаи забонии масъалаи илми забоншиносӣ таваҷҷуҳи бештареро ба худ ҷалб карда истодааст. Агар пеш майлу рағбати муҳаққиқони забоншинос ба тарҷумаи матнҳои бадеӣ ва динӣ равона шуда бошад, имрӯзҳо диққат ва таваҷҷуҳи онҳоро ба худ тарҷумаи матнҳои матбуоти даврӣ: ахбориву иттилоотӣ, сиёсӣву иқтисодӣ, иҷтимоиву фарҳангӣ, илмию техникӣ ва ҳарбӣ ҷалб намуда истодааст.

Ҳангоми тарҷума 2 матн, аммо ба андешаи олими рус А.И. Смирнитский [5] «*асарҳои нутқӣ*» мавҷуд мебошанд, ки яке аз онҳо *ибтидоӣ* ё *аввал* (*аслӣ*) ва новобаста аз дуюмӣ, аммо матни дуюм дар асоси матни аввал тавассути амалиётҳои махсус – таҳвили байнизабонӣ сохта мешавад. Матни аввал матни *нусаҳои асли* (ё одатан, *асл*), вале дуюмӣ – *матни тарҷума* (одатан, *тарҷума*) номида мешаванд.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, мо метавонем мафҳуми зерини тарҷумаро пешниҳод намоем: *Тарҷума як навъ ҷараёни табдил додани матни аслии як забон ба матни тарҷумаи забони дигар бо нигоҳ доштани мазмуну мундариҷаи матни асл маҳсуб мешавад.*

Хусусияти тарҷума ҳамчун намуди фаъолияти иттилоотӣ танҳо бо хусусияти забонии матнҳои тарҷумашаванда, ҳуди маводи тарҷума ва роҳу усулҳои кор бо онҳо маҳдуд намешавад, балки он, пеш аз ҳама, хусусияти вазифавӣ дорад. Дар баробари тарҷумаҳои анъанавии хаттию шифоҳии матнҳо, намуд ва шаклҳои нави тарҷума (*фишурдавӣ*, *хулосавӣ* ва *ҷанбаवӣ*) васеъ паҳн шудаанд, ки ҳар яке онҳо талаботи махсуси ҳешро доро мебошанд.

Намудҳои нави фаъолияти тарҷумонӣ нисбат ба тарҷумаи анъанавӣ табиати хело мушкил дорад. Баъзе аз ин намудҳо омехтаи ҷараёни тарҷума бо дигар намудҳои коркарди иттилоотии матнҳо – ба тарзи фишурда пешниҳод намудани мухтасарии матнҳо, тафсиру шарҳи онҳо ва ғайра мебошад.

Бояд таъкид дошт, ки забони рӯзномаву маҷаллаҳо хусусияти хоссеро соҳиб мебошад, ки онро аз забони гуфтугӯӣ ва адабиву илмӣ фарқ мекунонад. Кӯшиши дар муддати кӯтоҳ дар бораи ахбори навин маълумот пешниҳод намудан, забон ва усули нигориши матбуотро махсус мегардонад, чунки хонанда намехоҳад, вақти зиёди ҳешро ба мутолиаи рӯзномаву маҷаллаҳои оммавии ғайримахсус сарф намояд. Аз ин рӯ, ахбори рӯзномаҳо чунин пешкаш карда мешаванд, ки онҳо бояд мухтасаран мазмуни асосии иттилоотро ифода намуда, ба хонанда таъсири муайяни эҳсосӣ расонанд.

Бояд қайд намуд, ки маводи иттилоотии ВАО кишварҳои араб ҷиҳати таъмини дастрасии оммаи васеи хонандагон ба истифодаи забони адабии арабӣ майл мекунад. Матни иттилоотии шабакаҳои телевизионӣ ва рӯзномаву маҷаллаҳои арабӣ пур аз ибораҳои устуворе мебошад, ки бештар истифода ва ҳамин тариқ шакли тамға (қлише)-ро касб мекунад [6], масалан: муқовимат бо экстремизм ва терроризм – *مواجهة التطرف والإرهاب*.

Шароити махсуси наشري рӯзномаҳо – муддати кӯтоҳи омода намудани маводи ҷопӣ имкон намедиханд, ки он аз рӯйи сабки адабӣ кор карда шавад, тақрорёбии мавзӯҳо ва маҳдудияти доираи онҳо боиси он мешаванд, ки аксаран услуби оммавии рӯзномаҳо сода ва як меъёри муайянеро соҳиб мегарданд.

Метавон якҷанд вазифаҳои рӯзномаҳоро ҷудо намуд: *иттилоотӣ*, *маърифатӣ*, *тарбиявӣ*, *ташкilotӣ*, *тафриҳӣ* (*дилхушӣ*) [3]. Вале вазифаи асосӣ ва махсуси рӯзнома – ин *вазифаи таъсирий-иттилоотӣ* маҳсуб шуда, таъсири он ба мафкураи ҳазорҳо аҳли ҷомеа бетаъсир намеронад.

Яке аз хусусияти луғавӣ-услубии забони рӯзномаҳо *тақрорёбии калимаву ибораҳо* мебошад. Бисёре аз ин ибораҳоро метавон дар адабиёти илмиву бадеӣ, вале на ба он миқдоре, ки дар рӯзномаву маҷаллаҳо мавҷуд аст, ҳам вохӯрд.

Дар хусусияти миқдорӣ-сифатии луғавии рӯзномаҳо, чуноне ки И.В. Арнолд [1,75-82] қайд мекунад, фоизи зиёдро исмҳои хос: *номи ашхос*, *вазифа*, *рутба*, *номи муассисаву корхонаҳо*, *номҳои ҷуғрофӣ* ва *таърихи моҳу сол* ташкил мекунад.

Таҳлило нишон медиҳанд, ки сохти матнҳои ахбори забони арабӣ қолаби матнҳои

итилооти забони англисиро ба хотир меорад, ки солҳои тӯлонӣ барои матбуоти кишварҳои араб ҳамчун намуна хизмат мекард. Ин хусусиятҳо 2-тоянд: 1) муносибати байни унвони мақола ва матни он; 2) сохти банди аввали мақола.

Унвони мақолаҳои арабӣ ахбори асосии мақоларо фаро гирифта, ҳатто дар баъзе маврид метавонад маълумотро ифода кунад, ки дар худ мақола такрор намешавад ва як ҷумлаи комилро ташкил мекунад. Банди аввали мақола аз рӯи меъёрҳои қабулшудаи рӯзномаҳои англисӣ арабӣ бояд аз як ҷумла иборат буда, ба 6 савол ҷавоб диҳад: 1) кӣ?; 2) кай?; 3) дар куҷо?; 4) барои чӣ?; 5) чӣ? ва 6) чӣ ҳел? Масалан:

الْقَاهِرَةُ (3) – مَراسِلٌ خَاصَّةٌ لِلْأَهْرَامِ – اسْتَقْبَل (5) أَمْسٍ (2) وَزِيرُ (1) الْإِقْتِسَادِ الْمِصْرِيِّ بَرْنِيس (1) أَلْبَنِيكَ الدُّوَلِيَّ لِلْإِنشَاءِ وَالتَّعْمِيرِ اسْتِقْبَالًا حَارًّا (6) وَقَدْ تَرَكَزَ (4) أَلْبَحْثُ (5) فِي هَذَا الْإِجْتِمَاعِ حَوْلَ ثَلَاثَةِ مَوْضُوعَاتٍ رَئِيسِيَّةٍ.

Тарҷума: Қоҳира (3) – муҳбири махсуси «ал-Аҳром» – Дирӯз (2) вазири (1) иқтисоди Миср раиси (1) Бонки Байналмилалӣ Таҷдид ва Рушдро гарм (6) истиқбол намуд, ки дар ин вохӯрӣ атрофи се масъалаи асосӣ (4) баҳсу мунозара (5) ҷараён гирифт.

Яке аз хусусиятҳои муҳими луғавӣ-услубии забони рӯзномаҳои арабӣ истифодаи калимаҳои нави иқтибосӣ аз забонҳои хориҷӣ мебошад, ки барои ифода намудани мафҳумҳои нави сиёсӣ, илмӣ ва хусусияти умумидошта истифода мешаванд. Дар давраҳои гуногуни таърихӣ инкишофи забони арабӣ иқтибосҳо аз забонҳои гуногун ба миқдори маҳдуд ҷараён мегирифт. Ин амр то ҳоло идома ёфта, имрӯз забони арабиро бо иқтибосҳои луғавӣ нав дар ҳамаи соҳаҳои илм, техника ва ҳаёти рӯзмарра ғаний мегардонад.

Иқтибосҳо ба забони арабӣ тавассути қоидаҳои фонетикӣ ҷараён гирифта, дар ин маврид садонокҳои калимаҳои хориҷӣ бо 2 роҳ: *пурра* (вақте ки садонокҳо тавассути ҳарфҳои *у*, *а* ва *й*) ва *нопурра* (ҳангоме ки онҳо тавассути садонокҳои кӯтоҳ ё ҳаракатҳои *фатҳа* (*а*), *замма* (*у*) ва *касра* (*и*)) ифода меёбанд. Масалан: *видео* – *فِيدِيُو*, *стерео* – *اسْتِيرِيُو*, *Интернет* – *إِنْتَرْنِت*, *факс* – *فَاكْس*, *телекс* – *تِلِكْس*, *компьютер* – *كَمْبِيُوْتَر*, *принтер* – *پَرِنْتَر*, «Спутник» – «سَبُوْتْنِيْك», *СПИД* – *إَيْدَز*, *лазер* – *لَازَر*, *технология* – *تِكْنُوْلُوجِيَا*, *Интерпол* – *إِنْتَرْبُول*, *мафия* – *مَافِيَا*, *Ковид-19* – *كُوْفِيد-19* ва ғайра. Баъзан навишти калимаҳои хориҷӣ аз ҳамдигар фарқ мекунад. Масалан: *телефон* – *تَلِفُون* = *تَلِفُون*, *электрон* – *إِلِكْتَرْوَن* = *إِلِكْتَرْوَن*, *Аврупо* – *أَرْوَبَا* = *أَرْوَبَا*.

Забони арабӣ бо сермаъногии калимаҳояш нисбат ба дигар забонҳо фарқ мекунад, аз ин рӯ, маъноҳои ҳар яки онро танҳо дар матнҳои мушаххас муайян кардан мумкин аст. Масалан, *исми* (*رَبُّ* (أَرْبَابُ) رَبِّ رَبَّةٍ Ч.З.) – маъноҳои *а*) *ҳазрат*; *б*) *соҳиб*, *хӯҷаинро* ифода мекунад. Ба маънои дуум дар таркиби ибораҳои зерин омада, маъноҳои гуногунро ифода мекунад: *падар*, *сардори оила* – *رَبُّ* *أَرْبَابُ الْعَمَلِ* – *соҳибкорон*; *Аَرْبَابُ الْمَصَانِعِ* – *соҳибони корхонаҳо*; *أَرْبَابُ الْبَنُوكِ* – *банкирҳо*; *أَرْبَابُ الْعَائِلَةِ* – *бандагон*.

Ё ки калимаи (*أَحْكَامُ*) *ҳукм* – *ҳукм*, *ҳокимият*, *қарор*, *низом*, *сохтор* дар таркиби ибораҳои зерин омада, маъноҳои зеро ифода мекунад: *худмухтор* – *أَلْحُكْمُ الْأَدَاتِي*; *мансабҳои ҳукуматӣ* – *أَلْحُكْمُ*; *низоми (сохти) ҷумҳуриявӣ* – *أَلْحُكْمُ الْجُمْهُورِي*; *низоми (сохти) монархӣ (шоҳонавӣ)* – *أَلْحُكْمُ*; *Аَلْأَحْكَامُ الْغَرْفِيَّة* – *қонунҳои замони ҷанг*, *ҳолати ҷангӣ*; *أَلْحُكْمُ النَّيَابِي* – *парлумонӣ*; *أَلْحُكْمُ*; *Аَلْمَلَكِي* – *иерархӣ*.

Маънои асосии феъли *عَدَدَ (и)* – *бастан*, лекин дар забони ҳозираи арабӣ, махсусан, матбуот бештар дар 2 маънои маҷозӣ истифода мешавад: 1) *шартнома*, *муоҳада бастан*:

عَقَدَتْ مُعَاهَدَةَ الصَّدَاقَةِ بَيْنَ الطَّرَفَيْنِ.

Байни 2 тараф шартномаи дӯстӣ баста шуд.

عَقَدَتْ طَاجِكِسْتَانُ إِتِفَاقِيَّةَ تِجَارِيَّةٍ مَعَ

Тоҷикистон ва Русия шартномаи тиҷоратӣ бастанд.

رُوسِيَا.

2) *даъват намудан*, *ҷамъ намудан* (*ҷаласа*, *анҷуман*, *конфронс*, *шабнишинӣ* ва ғ.):

عَقَدَتْ رِيسَاةُ الْجَامِعَةِ إِجْتِمَاعًا وَاسِعًا لِلْمَجْلِسِ الْعَلَمِيِّ.

Раёсати донишгоҳ маҷлиси васеи Шӯрои

илмиро даъват намуд.

Анҷумани нависандагони кишвар дар ибтидои

سَيَعْقِدُ مُؤْتَمَرُ كِتَابِ الْبِلَادِ فِي أَوَّلِ السَّنَةِ الْمُقْبِلَةِ.

соли оянда даъват карда хоҳад шуд.

Дар матбуоти даврӣ номи зиёди одамон ба ҷашм мерасад. Номҳои хоси арабӣ ба 4 дараҷа тақсим мешаванд: 1) *عَلَمٌ* – номи асосӣ; 2) *كُنْيَا* – куня (падар ва фарзанди касе будан) номи асосӣ; 3) *نَسَبٌ* – номи нисбӣ; 4) *لَقَبٌ* – лақаб (фахрӣ, шӯҳиомез ва ғ.). Масалан: *شَمْسُ الدِّينِ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدٌ بْنُ أَحْمَدَ آلِ ذَهَبٍ*. Дар ин ҷо номи асосӣ – Мухаммад; куня – Абуабдуллоҳ ва Ибни Аҳмад; номи нисбӣ – *Аз-Заҳабӣ* (тиллой); *лақаб* – Шамсуддин (Офтоби дин).

Тарҷума барои ҳаёти ҷомеаи муосир ниҳоят муҳим аст, зеро дар айни замон тамоми ҷаҳон ба равандҳои мубодилаи иттилоот ва иртиботи байнифарҳангӣ ҷалб карда шудааст. Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки ба ғайр аз душвориҳои луғавӣ-грамматикӣ ва услубии тарҷумаи илмию техникӣ, мушкилиро инчунин талаботи иловагӣ нисбат ба тарҷумон ба миён мегузорад: вай бояд на танҳо истилоҳоти дахлдори ҳар ду забонро хуб донад, балки фарогири дониши махсуси техникӣ низ бошад.

Бояд хотирнишон намуд, ки муайян намудани мушкилиҳои ба тарҷумаи саҳеҳи матнҳои ВАО аз арабӣ ба тоҷикӣ ва баръакс ҳалалрасонанда ва роҳҳои ҳалли онҳо аз қадамҳои муҳим ҷиҳати тарҷумаи дурусти матнҳои пешниҳодшаванда мебошад. Ба андешаи мо, як қатор *мушкилиҳо ва хусусиятҳои хоси тарҷумаи* матнҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва илмӣ-техникии ВАО аз забони арабӣ ба тоҷикӣ ва баръакс мавҷуд мебошанд, ки онҳоро мавриди таҳлил қарор медиҳем:

1. Хусусиятҳои имлоӣ: забони арабӣ ҳарфҳои калон надорад, аз ин рӯ, ҳатто номҳои хос бо ҳарфҳои хурд навишта мешаванд. Аз ин лиҳоз, агар вожае барои мутарҷим аз забони арабӣ ноошно бошад, бояд вақти зиёде сарф кунад, то бифаҳмад, ки ин номи хосе мебошад, ки тарҷумаро талаб намекунад. Чунончи: Мутарҷим метавонад ибораи «*أَكْدَ الْمُخْتَسِبُ فِي لِقَائِهِ الْخَاصَّ عَلَيَّ*» [15]-ро чунин тарҷума намояд: «*назоратчи дар мусоҳибаи махсуси хеш ба шабакаи «ал-Арабия» таъкид намуд, ки...*», ҳарчанд ки дар ин ибора вожаи «*الْمُخْتَسِبُ*» исми хос буда, «Ал-Муҳтасиб» мешавад. Вале, ин мушкилӣ ҳангоми тарҷума аз тоҷикӣ ба арабӣ вучуд надорад. Ин масъаларо дар баъзе мавридҳо бо роҳи ҷалб намудани диққати тарҷумон ба мавқеи калима дар ҷумла ҳал кардан мумкин аст.

2. Сермаъногии калимаҳо: дар баъзе аз соҳаҳои техникӣ барои як калима маънои тамоман гуногун истифода бурда мешаванд. Чунончи, барои ифодаи вожаи *тирпуркунандаи тир дар танк* калимаи *مُعَمَّر* истифода бурда мешавад, ки маънои асосии он *мустамликачӣ, мустамликадор* мебошад. Ё калимаи *تَلْقِيمٌ*, ки маънои асосии он *хӯронидан, дар даҳонгузорӣ* аст, дар ибораи *جهاز التلقيم الآلي* – *системаи тирпуркунии худкор*, ба маънои ҳарбӣ-техникии *тирпуркунӣ* истифода гардидааст. Дар хотир бояд дошт, ки ҳангоми тарҷумаи матнҳои илмию техникӣ на танҳо моҳияти матнро баён кардан, балки ба носоҳеҳиҳои хурд роҳ дода нашавад. Масалан, ҳатогихиҳои хурд дар тарҷумаи дастурамали техникӣ оид ба истифодабарии таҷҳизот метавонад ба оғози кори бомуваффақона ҳалал расонад ё ба истифодаи нодурусти ин таҷҳизот оварда расонад.

3. Манъи тарҷумаи тавсифии истилоҳот: аксар вақт ҳолатҳое ба миён меоянд, ки тарҷумон, ки мутахассиси ин соҳа нест, маънои матни илмиро дарк мекунад, вале истилоҳоти дақиқро наметавонад. Масалан, барои ифодаи ибораи *пардаи дуд (ҳарбӣ)* истилоҳи «*عَمَلِيَّةُ التَّمْوِيهِ*» истифода мешавад, вале тарҷумон метавонад онро ба таври нодуруст «*سِتَارَةُ الدُّخَانِ*» тарҷума намояд. Аз ин рӯ, ба ӯ тавсиф ё тавзеҳ додани мафҳумҳои матн манъ аст, вай бояд дар забони мавриди ҳадаф истилоҳоти мувофиқро истифода барад. Мушкилоти асосӣ барои тарҷумони матнҳо донишгари ҳатмӣ истифодаи тамоми истилоҳоте, ки дар соҳаи мушаххаси тарҷума дучор мешаванд, мебошад.

4. Дар матнҳои ВАО, махсусан матнҳои сиёсӣ иҷимой ва фарҳангию иқтисодӣ *серистеъмол будани масдарҳо*. Онҳо як мушкилии муҳимми тарҷумаро ташкил дода, дар ҷумла вазифаҳои гуногун (*муайянишаванда, пуркунанда, хабар ва ғайра*)-ро иҷро мекунанд [10]. Тарҷумон бояд тамоми маъно ва вазифаҳои масдарҳоро донад ва дарк намояд, то ҳангоми тарҷума ба ҳатогӣ роҳ надиҳад. Имрӯз дар ахбори сиёсӣ масдарҳои *مُنَاقَشَةٌ*, *بَحْثٌ*, *عَقْدٌ*, *تَحْدِيدٌ* ва ғайра ҳамроҳ бо феъли ёридаҳандаи *تَمَّ*, ки маънои аслии худро аз даст додааст, дар вазифаи хабари ҷумла истифода мешаванд: *мавриди баҳс қарор гирифт* – *مُنَاقَشَةٌ* (*مُبَاحَثَةٌ*); *баргузор шуд* – *تَمَّ*; *ба имзо расид* – *تَمَّ تَوْقِيعٌ*; *истеҳсол шуд* – *تَمَّ إِنْتَاجٌ*; *ба намоиш гузошта шуд* – *تَمَّ عَرْضٌ*; *истифода шуд* – *تَمَّ اسْتِغْدَامٌ*; *муайян гардид* – *تَمَّ تَحْدِيدٌ*; *таъкид гардид (шуд)* – *تَمَّ تَأْكِيدٌ*; *масдиқ шуд* – *تَمَّ اِعْتِمَادٌ* ва ғ. Агар тарҷумон ин нозукиҳоро надонад, метавонад ибораҳои мазкурро чунин тарҷума намояд: *баҳс (муноқиша) тамом шуд; аҳднома ба итмом расид; имзокунӣ ба анҷом расид; истеҳсол ба итмом расид; намоиш тамом шуд; истифода ба анҷом расид, муайянкунӣ (маҳдудкунӣ) ба охир расид; таъкидкунӣ ба итмом расид, эътимод (боваркунонӣ) ба анҷом расид ва ғ.*

5. Гуногунии ҳаҷмҳои матнҳои асл ва тарҷума: дар забони арабӣ танҳо ҳарфҳои ҷопӣ

мавчуданд, шумораи калимаҳо дар як сатр назар ба матни тоҷикӣ камтар аст. Ин ба ҳаҷми умумии матни тарҷумашаванда таъсир мерасонад. Ҳангоми аз тоҷикӣ ба арабӣ тарҷума кардан, ҳаҷми матни тарҷума нисбат ба матни асл кам мешавад ва баръакс, ҳангоми аз арабӣ ба тоҷикӣ тарҷума намудан ҳаҷми матни тарҷума меафзояд. Дар натиҷа, мо ду матни аз нигоҳи ҳаҷм гуногунро бо миқдори якхелаи иттилоот мегирем. Масалан, барои тарҷумаи як саҳифаи матни тоҷикӣ ба арабӣ ҳамагӣ ним саҳифа лозим аст. Аз ин рӯ, мо наметавонем рақамҳои саҳифаҳои матнҳои асл ва тарҷумаро мувофиқ созем.

6. Мавҷуд будани тарҷумони электронии тоҷикӣ ба арабӣ ва арабӣ ба тоҷикӣ дар шабакаи умумиҷаҳонии Интернет, вале ба талаботи мавҷуда пурра ҷавобгӯ набудани сифати тарҷумаи онҳо: айни ҳол матнҳои тамоми бахшҳои ҳаёти ҷомеа тавассути воситаҳои электронии шабакаи умумиҷаҳонии Интернет аз забони арабӣ ба тоҷикӣ ва баръакс тарҷума мешаванд, вале фоизи самаранокӣ, саҳеҳӣ ва мувофиқати матни тарҷума бо матни асл нисбатан пасттар мебошад. Бояд ҳар донандаи забони арабӣ ва мутахассиси соҳавӣ маводи бештарро бо тарҷумаи ду забон – тоҷикӣ ва арабӣ ба сомонаҳои интернетӣ ҳарчи бештар ворид созад.

7. Пайдоиши гуногунии вожаҳои иқтибосӣ дар забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ: дар забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ вожаҳои дигар забонҳо мавҷуданд, аммо иқтибосҳо аз манобеи мухталиф меоянд, ки ин ҳам мушкилии зиёди тарҷумаро ба бор меорад. Ҳамин тавр, ҳангоми ҷустуҷӯи маънои дурусти калима ба пайдоиши он эътибор додан лозим аст.

Ҳамин тавр, ба қадри имкон хусусиятҳо ва мушкилиҳои асосии тарҷумаи матнҳоро аз забони арабӣ ба тоҷикӣ ва баръаксро муайян намудем. Бояд қайд намуд, ки масъалаи таҳиягардида – ин нисфи мушкилии ҳалшуда махсус гардида, калиди ҳалли пурраи мушкилиҳо дар ҳамкориҳои байни соҳибони забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ, бо мақсади фаҳмиши нисбатан амиқи ҳар ду забонҳо, ниҳон аст.

Бояд таъкид дошт, ки хусусиятҳои фарҳангии халқҳо дар забон инъикос мегардад: фардияти онҳо ҳам дар алифбо ва ҳам дар таркиби луғавию грамматикӣ дар маҷмӯъ, ифода меёбад.

Дар вақти омӯзиши матнҳои сиёсӣ шароити эҷод ва талаффузи матн, вазифа ва мақсадҳои он, тавсифномаҳои шахсии мураттиби он, хусусиятҳои дарки матн аз тарафи мухотабро ба назар гирифтани лозим аст. Дар чунин матнҳо ибораҳои мушаххасе мавҷуданд, ки тобиши эҳсосии ифодаёфта доранд. Чун қоида, ин гуна ибораҳо дар луғатҳо сабт намешаванд, аз ин рӯ, тарҷумон барои тарҷумаи муносиби он бояд ба матни истифодаи ин ибора диққати махсус диҳад. Ҳангоми тарҷумаи матнҳои сиёсӣ ба ҳам пурра мувофиқ наомадани маънои калимаҳоро ба инобат гирифтани лозим аст.

Одатан, тарҷумонҳои касбӣ дар байни воҳидҳои луғавии тоҷикӣ-арабӣ *се* намуди мувофиқати маъноиро ҷудо мекунад: мувофиқати *пурра*, *ҷузъӣ* ва *набудани мувофиқат*.

Ба шумораи калимаҳое, ки мувофиқати *пурра* доранд, инҳоро дохил кардан мумкин аст: *исмҳои хос*, *номҳои ҷузъӣ*, *мафҳумҳои техникӣ* ва *илмӣ*. Аксар вақт, бо мувофиқати *ҷузъӣ* миқдори маъноҳои калима дар забони асл аз калимаи шабеҳи забони дигар бештар аст.

Масалан, сифати забони тоҷикии **баланд** ва муродифи арабии он вожаи **عال**-ро мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Дар байни маъноҳои ба ҳам мувофиқ мо метавонем инҳоро ҷудо намоем: калон аз *нигоҳи дарозӣ* (**بِنَاءٌ عَالٍ** – *бинои баланд*), аз *ҷиҳати шиддатнокӣ* муҳим (**ضَغْطٌ عَالٍ** – *фишори баланд*), аз *нигоҳи дараҷа* (**مُسْتَوًى عَالٍ** – *сатҳи баланд*) ва ғайра. Аммо дар байни маъноҳои тоҷикии вожаи **баланд** метавон маъноҳои аслий – *афрошта*, *баланд*, *олӣ*, *афзун* ва ғ. (*девори баланд*, *кӯҳи баланд*, *иқтидори баланд* ва ғ.) ва маъноҳои маҷозии *хеле хуб*, *хориҷулода*, *олӣ* (*маҳорати баланд*, *мазмуни баланд*, *сухани баланд*, *табъи баланд*, *истеъдоди баланд*; *нархи баланд* ва ғ.) [7, Ҷ.I, 125]-ро қайд кардан мумкин аст. Дар забони арабӣ маънои калимаи **олӣ**, **баланд** бо истифода аз сифати **سَامٍ** (ч.з. **سَامِيَّةٌ**; ш.ҷамъ: **سَمَاءٌ**) ифода карда мешавад. Чунончи: **намояндаи олӣ** – **الْمَنْدُوبُ السَّامِيُّ**; **фармон (амри олӣ)** – **الْأَمْرُ السَّامِيُّ**.

Мавҷуд набудани мувофиқат дар байни воҳидҳои луғавӣ бо нотаҳои худ мафҳум, ё ашё дар намояндагони дигар гурӯҳҳои забонӣ тавсиф карда мешавад. Калимаҳои ин намуд ба забонҳои дигар бо чанд роҳ ифода карда мешаванд: *транслитератсия* (навиштани ҳарфҳои як алифбо бо ҳарфҳои алифби дигар), *транскрипсия* (овонависӣ), *калка* (тарҷумаи ҳарф ба ҳарф),

инчунин бо роҳи тавсифӣ, инчунин тарҷумаҳои тавсифӣ, наздик ва шаклдигаркунанда (*трансформатсионӣ*).

Масалан, дар забони арабӣ мавҷуд набудани мафҳуми *бозсозӣ* (*перестройка* ба забони русӣ)-ро метавон ба забони арабӣ ҳам бо ёрии транслитератсия *بيرسترويكًا* ва ҳам тарҷумаи ҳарф ба ҳарф *إعادة البناء* тарҷума намуд. Ҷолиби таваҷҷуҳ аст, ки ин истилоҳ дар бисёр мавридҳо шарҳи бештарро талаб намекунад, зеро ба аксари шунавандагон ва тамошобинони араб шинос аст. *Тарҷумаи ибораҳои рехта*, ки дар матнҳои сиёсӣ хеле маъмуланд, барои тарҷумон низ душвор буда метавонад.

Бояд гуфт, ки баъзе воҳидҳои рехтаи хориҷӣ дар мулоҳизаҳои сиёсӣ бо забони иқтибосшаванда бе тағйирот ҷаълола истифода мешаванд, масалан: *أَصْحَافُ الصَّفْرَاءِ* – *матбуоти зард* (*матбуоти виҷдонфурӯш*), *المطبّع السياسي* – *ошхонаи сиёсӣ* (*дасисаи сиёсӣ*), *الضوء الأخضر* – *равшани сабз* ва ғ.

Аммо баъзеи онҳо, ҳар чи ҳам бошад, дар робита ба қоидаҳои забони истифодашавии онҳо мавриди тағйирёбӣ қарор мегиранд. Дар забони арабӣ тарҷумаи аслии ибори *«пӯстканди гапро гуфтан»* вучуд надорад, зеро низомии зарурии алифбо мавҷуд нест. Ба ҷойи ин, арабҳо чунин меғоянд: *تَضَعُ النُّقْطَةَ عَلَى الْخُرُوفِ* ба маънои *корро ба охир расонидан, ба суҳан нуқта гузоштан*. Ҳамин гуна ҳолат дар гузинаи арабии ибори рехтаи *ба ҷашм хок пошидан* – *نَزَّ الرَّمَادُ فِي الْعَيْنِ* садо медиҳад, ки айнан *ба ҷашм хокистар пошидан* тарҷума мешавад.

Ин мисол шабоҳати маъноҳо (ба вучуд овардани таассуроти бардурӯғ дар бораи объекти суҳан), вале фарқиятҳоро дар нақшаи маъноӣ-сохтори ин ибораҳо нишон медиҳад. Дар сурати мавҷуд набудани шабеҳи фразеологӣ, мутахассисон ҳуқуқ доранд аз усули тарҷумаи ҳарф ба ҳарф истифода баранд, ки ба он тафсири иловагӣ ва тарҷумаи тавсифӣ илова мешавад. Илова бар ин, тарҷумонҳо метавонанд ибори рехтаро ҳамчун ибори муқаррарӣ шарҳу тавзеҳ диҳанд, ки ин иштибоҳи дағалона буда, метавонад ба нофаҳмӣ дар муколамаи фарҳангҳо оварда расонад.

Ҳангоми тарҷумаи ибораҳои маҷозӣ номувофиқатӣ пайдо шуда метавонад. Масалан, ибори тоҷикӣ *вақт ба охир расид* ҳамчун *انْصَرَمَ الْوَقْتُ* тарҷума гардидааст, ки маънои таҳтуллафзии он *вақт бурида шуд* мебошад.

Қайд бояд намуд, ки барои анҷом додани тарҷумаи мувофиқ тарҷумон бояд доираи васеи салоҳиятҳоро дошта бошад: вазифаи ӯ на танҳо донишмандии грамматика ва захираи луғавии забони арабӣ, балки инчунин ба назар гирифтани омилҳои фарқияти байни забон ва вазъияти сиёсӣ қарор мебошад.

Ҳадафи асосии тарҷума – ин дуруст ва беҳато расонидани мафҳумҳо ва мундариҷаи матни асл мебошад. Азбаски матнҳои тахассусӣ пур аз истилоҳоти махсуси марбут ба ҳар як соҳа ва мавзӯ мебошанд, тарҷумаи матнҳои махсус кори осон нест. Тарҷумаи матнҳои арабӣ аз ин қор истисно нест. Дар тарҷумаи чунин матнҳо мутарҷим соҳибкасб, дар баробари доштани маҳорати баланди тарҷумонӣ ва аз худ қардани забони арабӣ, инчунин бояд ба соҳаи тахассусии соҳаи дилхоҳ ошно бошад, то маънои пурра ва дурусти матнҳои махсусро бе қам қардани бори илмӣ матн ба шунавандагон интиқол диҳад.

Бояд хотирнишон сохт, ки барои босифат, саҳеҳ ва равон тарҷума намудани матнҳои арабӣ, мутарҷим, дар баробари доштани таҷрибаи ғании қарӣ ва маҳорати хуби тарҷумонӣ, бояд бисёр нуктаҳо ва ҷиҳзҳо, ки барои муқаммал тарҷума намудани матнҳои забони арабӣ мусоидат мекунанд, риоя кунад.

- шиносӣ бо мавзӯи матни тарҷума;
- риояи эътиҳод ва қаноагирӣ аз ҳама гуна даҳлат ва қарид намудани тағйири иловаҳо;
- истифодаи вожаҳо ва истилоҳоти марбут ба матнҳои соҳавӣ;
- истифода аз луғату фарҳангҳои мувофиқ;
- шиносӣ бо истилоҳот ва услубҳои амалии забонҳои қарҷашма ва тағйинот;
- қондани матн ва аз ёд қардани қалимаҳои душвор ва нави он.

Барои он ки тарҷумаи матни махсус аз забони арабӣ ба тоҷикӣ бо сифати беҳтарин анҷом дода шавад, *нуктаҳои муҳим ва амалии зерин* бояд аз ҷониби тарҷумони соҳибқасби самти дахлдор *риоя ва амалӣ гарданд*:

- таиҳиси феъл, сига ва замони он;
- таваҷҷуҳ ба ҷонишинҳо ва тарҷумаи онҳо;
- таваҷҷуҳ ба морфология, синтаксис ва умуман, грамматикаи забони арабӣ;
- таваҷҷуҳ ба эъробҳо (надежҳо)-и калимаҳо;
- муайянкунии исми фоил (субъект) ва исми мафъул (объект);
- дақиқӣ дар фарқ кардани тарафҳои мусбат ва манфии ҷумла;
- фарқ намудани феълҳои гузаранда (مُتَعَدٍ) ва монда (لَا زَمَّ);
- таваҷҷуҳ намудан ба ибораҳои исму сифат (الصِّفَةُ وَالْمَوْصُوفُ) ва исму исм (مُضَافٌ وَ مُضَافٌ إِلَيْهِ).

(Али ба донишгоҳ расид.)

Бояд таъкид намуд, ки барои он ки тарҷумаи матнҳои таҳассусии арабӣ ба тоҷикӣ ба дурустӣ анҷом шавад, бархе аз қоидаҳои муҳим ва зарурӣ вучуд доранд, ки бояд мавриди таваҷҷуҳ қарор дода шаванд. Барои мисол бахши феълҳои баррасӣ менамояд. Қори аслии ин бахш фарқ кардани маъноҳои феъл мебошад, монанди **وَصَلَ عَلَى إِلَى الْجَامِعَةِ** (Али ба донишгоҳ расид.) ва **أَوْصَلَ عَلَى صَدِيقِهِ إِلَى الْجَامِعَةِ** (Али дӯсташро ба донишгоҳ расонд.)

Вожаи **إِسْتِغَاثَةً** (даъват ба ёрӣ)-ро набояд тарҷумаи тахтлафзӣ намуд, зеро тарҷумаи комили беиртибот ва заиф хоҳад буд. Масалан, тарҷумаи ҷумлаи «يا لِلْأَخْرَارِ لِلْمُسْتَضْعِفِينَ!» ба «Эй озодагон барои заифон» саҳеҳ нест. Дар ин маврид, мутарҷим бояд бо таваҷҷуҳ ба мафҳуми **إِسْتِغَاثَةً**, яъне, *фарёдҳои, кумак хошан, ёрӣ талабидан, монети амри зишт шудан, ҷумларо тарҷума кунад ва аз ин рӯ, ҷумлаи болозикрро ба сурати «Эй озодагон, ба доди заифон бирасед!» тарҷума намудан зарур аст.*

Тарҷумон бояд шахси соҳибмаълумот, дорои донишҳои фароҳ ва гуногунҷанба буда, бо ба ном «воқеиятҳо» ошно бошад. Зери мафҳуми «воқеиятҳо» хусусиятҳои ҳаёт, ҳастӣ, сохтори давлатдорӣ ҳар як кишвар, урфу одат, расму оин, ҳуқуқ ативор, эътиқодот ғаммида мешавад, зеро надоништанӣ воқеиятҳо ба ҳатоғиҳо дар тарҷума оварда мерасонад ё тарҷумаро беарзиш гардонда, тобиши миллии онро аз даст медиҳад.

Он метавонад ба ҳатоғиҳои дағал оварда, тасаввуроти дурӯғинро дар бораи кишвар ва халқи эҷод созад. Чунончи, тарҷумони амрикоӣ Лео Винер дар вақти тарҷумаи ҷойи зерини романи «Ҷанг ва сулҳ»-и Л.Н. Толстой ба ҳатоғии дағал роҳ дод: «Графхонум ба нохунҳо нигоҳ карда, ба меҳмонхона баргашта (баъд аз он ки табиб гуфт, ки Наташа беҳтар аст ва ӯ сиҳат шуда истодааст), хушҳолона якҷанд маротиба **туф кард**» [13]. Тарҷумон калимаи **поплева** (зери забон туф-туф гуфтан ба маънои чаши нарасидан)-ро ҳамчун **spat out – туф кардан** тарҷума намудааст. Ин ҳатоғӣ тасвири нодурусти фарҳанг, ҳаёт ва урфу одати аён ашрофи ҳамон асрро пешниҳод менамояд. Толстой дар ин маврид, **фоли махсус** (гӯи аз чаши расидан ҳимоя мекунад)-ро дар назар дорад, Лео Винер эҳтимолан бо урфу одат ва расму оини асри Толстой ошно набуд. Ҳамин одати зери **лаб туф-туф гуфтан** ба маънои чаши нарасидан дар байни халқи тоҷик низ маъмул аст.

Ҳангоми тарҷумаи матни тоҷикӣ ба забони арабӣ, як қатор ҳатоғиҳои нисбатан паҳншуда мавҷуданд, ки онҳоро бояд тарҷумони тоҷикӣ ба арабӣ бояд донад:

– қоидаҳои истифодаи артикли муайяни забони арабӣ **ال**-ро, ки сарчашмаи ҳатоғиҳои зиёде мебошад;

– дар як ҷумла ду феъл (масдар)-ро истифода бурдан мумкин нест, масалан: **إِحْتَدَامَ وَإِسْتِدَادَ الْقِتَالِ** (тафсидан ва шиддатгирии мубориза). Ба ҷойи ин бояд пешоянди ба феъли аввал мансубро истифода бурда шавад, яъне дуруст ин тавр бояд гуфт: **إِحْتَدَامَ الْقِتَالِ وَاشْتِدَادَهُ** (мубориза тафсид ва шиддат гирифт);

– дар забони арабӣ феълро пас аз пешоянд истифода набояд бурд, ба монанди **فِي تَسْرِيحٍ ... لَهُ** (Дар изҳорот дар бораи шартҳои амният дар минтақаи халиҷи Араб, – изҳор дошт вазири муҳофизати ИМА). Дуруст бояд чунин гуфт: **قَالَ وَزِيرُ الدِّفَاعِ الْأَمْرِيكَ (وازيرو الدِّفَاعِ الْأَمْرِيكَ فِي تَسْرِيحٍ لَهُ عَنِ الْأَحْوَالِ الْأَمْنِيَّةِ فِي الْخَلِيجِ إِنَّ ...)** (Вазир муҳофизати ИМА дар изҳороти худ дар бораи шартҳои амниятӣ дар халиҷи Араб гуфт, ки ...);

– агар истифодаи як пайвандаки пайвастандан ба барои исмҳои чидашудаи мадари забони арабӣ бесаводона ҳисобем, пас ба ҷойи он гузоштани аломати вергул (،) ҷандон дуруст нест, чунончи: **إِسْتُخْدِمَتِ الْحُكُومَةُ لِتَفْرِيقِ التَّظَاهِرِينَ الرَّصَاصَ، الْغَزَّ الْمُسِيلَ لِلدُّمُوعِ، الضَّرْبَ الْعَصِيَّ.** (Ҳукуматдорон

барои пароканда намудани тазоҳуркунандагон тирҳо **ва** газҳои ашқовар истифода бурданд **ва** бо ҷӯбдастҳо кӯфтанд). Дурустаи бояд чунин гуфт: *اِسْتَعْمَدَتِ الْحُكُومَةُ لِتَفْرِيقِ التَّظَاهِرِينَ الرَّصَّاصَ وَالْغَارَ الْمَسِيلَ لِلدَّمُوعِ وَالضَّرْبَ الْعَصِيَّ*.

– агар мутарчим калима ба калима (тахтулафзӣ) тарҷума кунад, пас он ба хатогиҳои бузург оварда мерасонад. Масалан: истифодаи вожаи **ضَدَّ** (зидди, ба муқобили, нодуруст аст, агар ғўянд: *حَارَبُوا ضَدَّ اِسْتِغْمَارَ* (Бар зидди мустамликадорӣ мубориза бурданд). Дурустаи бояд ин тавр ғўянд: *شَنَّ حَرْبًا عَلَيَّ اِسْتِغْمَارَ* (Чангро бар зидди мустамликадорӣ бурданд.);

– истифодаи нодурусти феъли **وَصَلَ** (омад) – *وَصَلَ مِصْرَ مَسَاءَ اَمْسٍ وَزَيْرُ الْاِقْتِصَادِ فِي دَوْلَةِ الْكُوَيْتِ*. (Омад ба Миср дирӯз бегоҳӣ вазири иқтисод дар Давлати Кувайт). Бояд ин тавр гуфт ва навишт: *وَصَلَ وَزَيْرُ الْاِقْتِصَادِ فِي دَوْلَةِ الْكُوَيْتِ اِلَيَّ*. – *مِصْرَ مَسَاءَ اَمْسٍ*.

– истифодаи нодурусти маъноӣ бо ёрии бо пешоянди зарфии **عَبَّرَ**: *بِوَاسِطَةِ* (ба воситаи таҷҳизоти коммуникатсионӣ), дурустаи бояд чунин гуфт: *عَبَّرَ اَجْهَزَةُ الْاِتِّصَالِ* (ба ёрии таҷҳизоти коммуникатсионӣ);

– калимаи *бекоркунӣ, лағвкуниро* дар забони арабӣ бояд дар тарзи мафъулий истифода бурд. Дуруст бояд ин тавр гуфт: *يَعُدُّ الْاِتِّفَاقُ مُلْعِيًا مِنْذُ مَسَاءِ الْيَوْمِ*. (Шартномаи мазкур аз бегоҳии имрӯз бекор гардид.) ба ҷойи *يَعُدُّ الْاِتِّفَاقُ لَاغِيًا مِنْذُ مَسَاءِ الْيَوْمِ*. (Шартномаи мазкур аз ин бегоҳӣ аз эътибор соқитишуда ҳисоб мешавад);

– одатан тарҷумонон ба забони арабӣ пешоянди таркибии *аз тарафи, аз ҷониби (مِنْ قِبَلِ)*-ро нодуруст истифода мебаранд: *دُوْنَتْ الْمُلَاحَظَاتُ مِنْ قِبَلِ الْجَنَّةِ*. (Мулоҳизаҳо (эродҳо) аз тарафи комитет навишта шуд). Вале дурустаи бояд ин тавр гуфт: *دُوْنَتْ اللِّجَنَةُ الْمُلَاحَظَاتُ*. (Комитет мулоҳизаҳо (эродҳо)-ро навишт.);

– истифодаи калимаи *барои* баъзан зиёдатӣ ҳисоб карда мешавад. Масалан: *اِنْخَفَضَتْ اَسْعَارُ* (Қимати асър паст гардид, аммо барои маркаи олмонӣ дар нисбат ба доллари америкой паст шуд) бо забони арабӣ бесаводона ҳисоб мешавад, бояд чунин гуфт: *اِنْخَفَضَتْ اَسْعَارُ الْعُمَلَاتِ، اَمَّا الْمَارِطُ الْاَلْمَانِي فَقَدْ اِنْخَفَضَتْ مُقَابِلَ الدُّوَلَارِ*. (Қимати асър паст фаромаданд, аммо маркаи олмонӣ бошад, нисбат ба доллари америкой паст шуд);

– фарқият дар истифодаи пешояндии *إِلَى* (ба, ба сӯи ба маънои интиҳо) ва *لِ* (барои ба маънои соҳибият). Чунончи: *سَلَّمَ الْمَلْفَ كَامِلًا اِلَى رَئِيسِ مَجْلِسِ الْاَمْنِ*. (Тамоми ҳуҷҷатҳоро ба Раиси Шӯрои амният супорид.), шакли дуруст бояд ин тавр бошад: *سَلَّمَ الْمَلْفَ كَامِلًا لِرَئِيسِ مَجْلِسِ الْاَمْنِ*. (Тамоми ҳуҷҷатҳо ба Раиси Шӯрои амният супорида шуд.)

Аз ҳамаи ин гуфтаҳо бармеояд, ки тарҷума фаъолияти махсус буда, донишмандони хуби забонро талаб мекунад ва тарҷумонро хело муҳим аст, ки дорои маҳорати аз як забон ба забони дигар гузаштанро дошта бошад. Ё бояд нақши муҳимро дар интиҳоби гузинаи (варианти) тарҷумаи матни асл бозида, ҳам лаҳзаҳои забоншиносӣ ва ҳам ғайризабоншиносиро ба инобат гирад.

Аммо ҳангоми тарҷумаи матнҳо ба забони арабӣ, мутарчим бояд хусусияти системаи забонии адабии арабиро донанд. Яъне, ӯ бояд соҳиби донишҳои умумифилологӣ бошад, чунки бисёр масъалаҳои тарҷума танҳо дар пояи васеи филологӣ ҳаллу фасл мегарданд. Баъдан, ӯ метавонад онро аз хатогиҳо ҳифз намуда, ҳислати филологии забони арабиро равшан дарк кунад. Аз ин рӯ, бояд бо таваҷҷуҳ он истилоҳотро тарҷума намуд, ки дар матнҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ мавҷуданд, зеро ҳамагуна хатоги метавонад ба ҷангҳо ва ё низоъҳои дипломатӣ оварда расонад [13].

Ҳамин тавр, дар мақола кӯшиш ба харҷ дода шуд, ки хусусиятҳои нисбатан муҳимми тарҷумаи матнҳои ВАО, истифода ва интиҳоби гузинаҳо ва шаклҳои дурусти калимаю ибораҳо ва қолабҳои иборасозӣ дар мисолҳои мушаххас мавриди баррасӣ қарор гиранд. Дар қараёни таҳқиқ тарзи дурусти истифодаи ин ва ё он калимаю ибораҳо ҳангоми тарҷумаи матнҳои ВАО нишон дода шудаанд. Хулоса карда шуд, ки дар вақти тарҷумаи матнҳои сомонаҳои интернетӣ, ба инбат гирифтани қоидаҳо ва усулҳои муайяни дар мақола овардашуда, ба манфиати қори мутарчимон мебошад. Бо фарогирии хусусиятҳои ҳоси дар боло овардашуда, дӯстдорон ва омӯзандагони забони арабӣ маҳорату малакаи тарҷумонии хешро сайқал дода, дар оянда метавонанд мустақилона аз уҳдаи тарҷумаи дилҳох матнҳои матбуоти даврӣ бароянд.

Адабиёт:

1. Арнольд Н.В. Стилистика современного английского языка. – Москва: Просвещение, 1990. – 385 с.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). – Москва: Международные отношения, 1975. – 240 с.
3. Кожина А.М. Стилистика русского языка. – Москва, 2008. – 464 с.
4. Семко С.А. Проблемы общей теории перевода. – Таллин, 1988. – 197с.
5. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. – Москва: Издательство литературы на иностранные языки, 1957. – 284 с.
6. Терещенко В.В. Лексико-грамматические особенности образования многокомпонентных военных и военно-технических терминов в арабском языке: в сопоставлении с русским языком. Автореферат диссертации ... кандидата филологических наук. – Москва, 2001.
7. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибора аз 2 ҷилд). Ҷ.I (А-Н). – Душанбе, 2008. – 950 с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибора аз 2 ҷилд). Ҷилди II (О-Я). – Душанбе, 2008. – 945с.
9. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. – Москва, 1983. – 303 с.
10. Шақуф Али. Проблемы перевода научно-технических текстов (на материале русского и арабского языков). Международная коммуникация в науке, культуре и образовании: Сборник научных статей XII Международной студенческой научно-практической конференции 17 апреля 2019 г. / сост. С. С. Владимиров, А. П. Иванова, Ю. Г. Карпеченкова, Р. В. Костицина. – СПб.: Медиапир, 2022. – 284 с. – С.256-259.
11. Швейцер А. Теория перевода. – Москва, 1988. – 212 с.
12. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М., 2004. – 1198с.

2) сарчашмаи электронӣ:

13. Джасим М.А. Распространенные ошибки переводчиков с арабского языка. Центр научного сотрудничества «Интерактив плюс». [Сарчашмаи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: <https://interactive-plus.ru2> (санаи мурочиат: 05.04.2024).
14. Новые медиа и их влияние на формат современных СМИ // Smashing Journal. – 2014. – [Сарчашмаи электронӣ] Речаи дастрасӣ: <http://smashingjournal.ru/?p=9396> (санаи мурочиат: 05.04.2025).
15. [Сарчашмаи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: <https://www.alarabiya.net/aswaq/exclusive/2025/01/19> (санаи мурочиат: 05.04.2025).

ТАРҶУМА – НАМУДИ МАХСУСИ ФАЪОЛИЯТИ ИТТИЛООТӢ: МУШКИЛИҶО ВА ХУСУСИЯТҶОИ ТАРҶУМАИ ХАБАРҶОИ ВАО АЗ АРАБӢ БА ТОҶИҚӢ ВА БАРӢАКС

Бо зуҳури технологияҳои нав, инсоният иттилооти бештареро тавассути сомонаҳои иттилоотӣ, аз ҷумла гузинаҳои интернетии рӯзномаву маҷаллаҳо ба даст меорад. Бо рушди ҷомеаи башарӣ тарҷума аз як забон ба забони дигар талаботи замони бӯда, нақши мутарҷим дар пайвасти намуҷдани халқҳо ва фарҳангҳо ва баровардани ниёзҳои одамон ҳело назаррас мебошад.

Муаллиф дар мақолаи мазкур бо истифода аз адабиётҳои илмӣ ва сарчашмаҳои интернетӣ мафҳуми истилоҳи «тарҷума»-ро пешниҳод ва хусусиятҳои асосии луғавӣ, морфологӣ ва грамматикӣ вохидҳои луғавии хабарҳои сиёсии васоити ахбори оммаро ҳангоми тарҷумаҳои матнҳо аз забони арабӣ ба тоҷикӣ ва барӢакс баён намуҷдааст. Кӯшиш карда шудааст, ки принципҳои ва қоидаҳои асосии тарҷумаи матнҳои арабӣ, ҳатогихҳои маъмул ва роҳи усулҳои тарҷумаи мақолаҳои матбуоти даврии хусусияти сиёсӣ иқисодӣ ва фарҳангӣ дошта, махсуан аз шабакаи умумиҷаҳонии Интернет, аз забони арабӣ ба тоҷикӣ мавриди таҳлил қарор гирад, ки ба баланд гаштани маҳорати касбии мутарҷимон кумаки бевосита мерасонад.

Муаллифи мақола сарчашмаҳо ва адабиёти илмӣ дастрасро баррасӣ намуҷда, тавсия медиҳад, ки барои босифат, саҳеҳ ва раван тарҷума намуҷдани матнҳои ВАО бо забони арабӣ ва барӢакс, мутарҷим, дар баробари доштани таҷрибаи баланди қорӣ ва маҳорати тарҷумонии ин соҳа, бояд бисёр нуктаҳо ва қоидаҳои муҳимми дар ин қор нишондодашударо ҷиҳати тарҷумаи мукаммали матнҳои забони арабӣ ба инобат гирад.

Қалидвожаҳо: тарҷума, мутарҷим, маҳорат, забони тоҷикӣ, забони арабӣ, хусусиятҳои луғавӣ, морфологӣ ва грамматикӣ, васоити ахбори омма, Интернет, матни асл ва тарҷума, қоидаҳо, роҳи усулҳо, хабар, ҳатогихҳо.

ПЕРЕВОД – ОСОБЫЙ ВИД ИНФОРМАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ПРОБЛЕМЫ И ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА НОВОСТЕЙ СМИ С АРАБСКОГО НА ТАДЖИКСКИЙ И НАОБОРОТ

С появлением новых технологий человечество получает все больше информации через

информационные сайты, в том числе онлайн-версии газет и журналов. С развитием человеческого общества перевод с одного языка на другой стал необходимостью времени, и роль переводчиков в установлении связей между народами и культурами, а также в удовлетворении потребностей людей стала весьма значимой.

В данной статье автор, используя научную литературу и интернет-источники, дает понятие термину «перевод» и описывает основные лексические, морфологические и грамматические особенности лексических единиц политических новостей СМИ при переводе текстов с арабского языка на таджикский и наоборот. Сделана попытка проанализировать основные принципы и правила перевода арабских текстов, типичные ошибки и приемы перевода периодических статей политического, экономического и культурного характера, особенно из Интернета, с арабского языка на таджикский, что будет напрямую способствовать повышению профессионального мастерства переводчиков.

Автор статьи анализируя имеющиеся источники и научную литературу, рекомендует, что для качественного, точного и ясного перевода медиатекстов на арабский язык и наоборот, переводчику, помимо наличия большого опыта работы и навыков перевода в данной области, следует учитывать множество важных моментов и правил, изложенных в данной работе для полного перевода арабских текстов.

Ключевые слова: перевод, переводчик, навыки, таджикский язык, арабский язык, лексические, морфологические и грамматические особенности, средства массовой информации, Интернет, исходный текст и перевод, правила, методы и приемы, новости, ошибки.

TRANSLATION IS A SPECIAL KIND OF INFORMATION ACTIVITY: PROBLEMS AND FEATURES OF TRANSLATING MEDIA NEWS FROM ARABIC TO TAJIK AND VICE VERSA

With the advent of new technologies, humanity receives more and more information through information sites, including online versions of newspapers and magazines. With the development of human society, translation from one language to another has become a necessity of the time, and the role of translators in establishing connections between peoples and cultures, as well as in meeting the needs of people has become very significant.

In this article, the author, using scientific literature and Internet sources, gives a definition of the term «translation» and describes the main lexical, morphological and grammatical features of lexical units of political media news when translating texts from Arabic into Tajik and vice versa. An attempt was made to analyze the basic principles and rules of translation of Arabic texts, typical mistakes and techniques for translating periodical articles of a political, economic and cultural nature, especially from the Internet, from Arabic into Tajik, which will directly contribute to improving the professional skills of translators.

The author of the article analyzes the available sources and scientific literature, recommends that for a high-quality, accurate and clear translation of media texts into Arabic and vice versa, the translator, in addition to having extensive experience and translation skills in this area, should take into account many important points and rules set out in this work for the complete translation of Arabic texts.

Keywords: translation, translator, skills, Tajik language, Arabic language, lexical, morphological and grammatical features, mass media, Internet, source text and translation, rules, methods and techniques, news, errors.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидов Кароматулло Иззатуллоевич, ДБЗХТ ба номи Сотим Улугзода, муаллими калони кафедраи филологияи Шарқи Наздик. **Сурога:** 734019, Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. **Телефон:** (+992) 919-05-90-15.

Сведения об авторе: Саидов Кароматулло Иззатуллоевич – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, старший преподаватель кафедры филологии Ближнего Востока. **Адрес:** 734019, Душанбе, Республика Таджикистан, улица Мухаммадиева, 17/6. **Телефон:** (+992) 919-05-90-15.

Information about the author: Saidov Karomatullo Izzatulloevich, Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda Senior Lecturer, Department of Philology of the Middle East. **Address:** 734019, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Muhammadiev street, 17/6. **Phone:** (+992) 919-05-90-15.

АНТРОПОНИМҲОИ РЕШАҲОИ ИБРӢ ДАШТАИ БОХТАР

Саидзода М., Одинаева Ҳ.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Антропонимика дар давраи муосир ҳамчун як ҷузъи ономастка, ки дар навбати худ қисми забоншиносӣ мебошад, дар қатори дигар илмҳои лингвистӣ мавқеи хоса дорад. Дар аксари адабиёти илмӣ нуктаи назар оид ба муайян кардани маънои истилоҳи "антропоним", "антропонимия" ва "антропонимика" қариб якхеланд:

Ба ақидаи В.А.Никонов антропонимия маҷмуи номҳои хоси одамон аст. Он ному насаб, тахаллус, лақаб, шаклҳои кӯтоҳшуда ва сохтаи номро дар бар мегирад.

Дар "Словарь лингвистических терминов" [Лугати истилоҳоти лингвистӣ] О.С. Ахманова антропонимикаро қисми лексикология медонад, ки номи хоси одамонро меомӯзад [8, 50]. Ж. Марузо антропонимикаро қисми ономастика меномад, ки бо омӯзиши номи хоси одамон машғул аст [7, 33]. Ба ақидаи муҳаққиқи тоҷик Саидзода М.Б. антропонимика қисми забоншиносӣ, ки маҳз исмҳои хоси одамонро меомӯзад [6, 18].

Маълумоти антропонимӣ барои таърихи забон пурқимат аст. Аз баъзе забонҳои азбайнафта ба мо дар шакли ёдгориҳои хаттӣ танҳо номҳои хоси одамон боқӣ мондаанд. Калимаҳои ҳастанд, ки маънии пешинаи хешро гум карда, ба маънии дигар истифода мешаванд ва маънии аввалии онҳо танҳо дар номҳо боқӣ мондаанд: **Дехқон**, ки пеш ба маънии заминдор, мулкдор истифода мешуд, ҳоло маънои шахси бо кишти кор сарукор доштаре мефаҳмонад [2, 350]. **Девона** – "яздонӣ" [аз **дев** - худо + **она** - суффикс] [10, 168; 47, 82] дар давраи кунунӣ ба маънои "нокисулақл", "девасаркарда" маъмул аст.

Омӯхтани ҷамъоварӣ ва аз ҷиҳати илмӣ таҳлил намудани ному насабҳо, тахаллусу лақабҳо на танҳо барои соҳаи забоншиносӣ, балки барои соҳаҳои таърих, этнография, фарҳанг низ қимату заруранд. Онҳо барои таҳқиқи таъриху этнография ва фарҳанг дорои маводи фаровон буда, таъриху фарҳанги ҷаҳонамро халқ, таҳаввули вазъи сиёсӣ, иҷтимоиву маданӣ, ҷаҳонбинии фалсафӣ, динӣ, маънавию ахлоқӣ, эстетикӣ, шавқу завқ, майлу хоҳиш, донишу тафаккур, эътиқоду меҳру муҳаббати ба ниёгон ва расму ойини доштаи мардумро дар худ таҷассум менамоянд. Антропонимия метавонад дар аниқ намудани таркиби этникӣ ва кӯчиши аҳоли дар давраи кӯҳан ҳамчун манбаи пурқимати таърихӣ хизмат намояд. Аз сохту намуд ва миқдори антропонимҳо дар кадом сатҳ ва чӣ қадар давом кардани муносибатҳои байниҷамъагирӣ халқу миллатҳои гуногунзабонро муайян кардан мумкин аст.

Номшиносии тоҷику форс таърихи қадим дорад. Навиштаҷоти бостонии "Авасто", "Бундаҳишт", "Фарҳанги Паҳлавик", катибаҳои Бесутун, кӯҳи Муғ, Қабони Зардушт, Тахти Ҷамшед, ки шаклу вариантҳои қадимаи номҳои қавму халқҳои гуногуни қадимро дар бар гирифтаанд, барои омӯзишу тадқиқи номҳо сарчашмаҳои муътамад мебошанд.

Донишмандону равшанфикрон ҳанӯз аз асрҳои миёна ба тавассути сарчашмаҳои таърихиву ҷуғрофӣ, тавсифу тадқиқи паҳлӯҳои ҷудогонаи номҳо бунёди ин соҳаро гузоштаанд. "Осорулбоқия"-и олим ва мутафаккири бузург Абурайҳон Берунӣ, "Китобалансоб"-и Абӯсаид Абулқарим Ас-Самъонӣ, "Таърихи Байҳақӣ"-и Абулфазли Байҳақӣ, "Ахлоқи Носирӣ"-и Хоҷа Насриддини Тӯсӣ, "Исмҳои бузургони Бухорои Шариф", "Дар баёни тавориhi анбиё", "Ҷомеъуттавориh"-и Рашидуддин, «Форснома»-и Ибни Албалҳӣ барои номшиносӣ далелҳои фаровони муътамад медиҳанд.

Абурайҳон Берунӣ дар "Осорулбоқия" дар баробари таҳлил ва тадқиқи масъалаҳои гуногун ному лақаб ва нисбаи шохону паёмбарон, халифаву имом ва авлоди эшон, шахсони маъруфу машҳури гузашта ва муосири худро зикр намуда, гоҳо шарҳу маънии ному лақаб ва ба кадом забон мансуб будани онҳоро низ овардааст [4, с.98]

Донишманди асри XII Абӯсаид Абулқарим Ассамъонӣ дар асари хеш "Китобалансоб" рӯйхати номҳои ашхоси маъруфу машҳурро бо тартиби алифбо фароҳам овардааст.

Муаллифони “Таърихи Байҳақӣ”, “Қобуснома”, “Ахлоқи Носирӣ”, “Исмҳои бузургони Бухорои Шариф” ба масъалаҳои номгузорӣ дахл намуда, барои фарзандон гузоштани Номҳои неку босазо ва зебову шинамро таманно кардаанд [17,8].

Қобили зикр аст, ки ҷанбаҳои гуногуни масоили ономастикаи Шарқ дар осори олимони Аврупои асри XIX, алалхусус дар осори арзишманди Х. Бартоломе, Е. Бенвенист, Л.Каэтанӣ, Г.Е.Колбрук, Ч. Габриеллӣ, Л. Рену, Гарсен де Тассӣ ва Ф. Юстӣ низ тадқиқ гардидаанд.

Аз ҷумла дар миёнаҳои асри XIX маҷмуи мақолаҳои забоншиносии франсуз Гарсен де Тассӣ бо номи “Memaire sur les noms propres et les titres musulmans” нашр мешавад, ки дар он этимология ва семантикаи Номҳои мусулмонӣ пажӯҳиш ёфтаанд [3,с.98].

Дар робита ба Номҳои давраи қадим луғати Х. Бартоломе “Altiranisches Worterbuch” низ яке аз манбаъҳои пурқимат доништа мешавад. Он дар баробари луғати муқаррарӣ як қатор антропонимияи давраи қадим, гоҳо давраи миёна ва навро низ дар бар гирифтааст [8,с.98].

Дар асари калони Ф. Юстӣ “Iranisches Namenbuch” [Номҳои эронӣ] маводи бисёри антропонимии марбут ба Номҳои мифологиву таърихии давраи қадим, миёна ва нав ҳто асри XIX]-и Форс, ки дар сарчашмаҳои адабӣ ва ёдгориҳои таърихӣ мавхудаанд, аз рӯи факту рақамҳо ҷамъоварӣ ва мураттаб шудаанд. Қисми бештари номҳо аз ҷиҳати этимологӣ таҳлил гардида, ҳамзамон соҳибони маъруфи ин гуна номҳо тазаққур ёфтаанд. Инчунин шарҳу тафсили шаклҳои грамматикӣ ва формантҳои номсоз низ истисно нашудаанд [2,с.98].

Ба пажӯҳиши этимологии баъзе Номҳои авастой асари Э. Бенвенист ва Л. Рену “Vrta et Vraragna” бахшида шудааст [199]. Э. Бенвенист ҳамчунин асари дигареро бо номи “Titres et noms propres en iranien ancien” [Унвон ва Номҳои шахс дар забонҳои Эрони қадим] таълифу тасниф намудааст, ки он асосан ба таҳлили Номҳои шахсии одамон ва унвону рутбаҳои шӯҳрони Форси қадиму Эрони қадим, яъне авастой бахшида шуда, зимни он катибаву мадракоти Бесутун ва Тахти Ҷамшед ҳамчун манбаъ мавриди истифода қарор гирифтаанд [8,с.54].

Асари дучилдаи Л.Каэтанӣ ва Ч.Габриеллӣ “Onomasticon arabicum” [Ономастикаи араб], ки дар он сохти антропонимияи асри миёнаи араб тадқиқ ёфтааст, аз ҷиҳати таърихӣ қимати калон дорад. Зеро он барои аниқ кардани Номҳои аслии арабӣ дар дохили антропонимияи халқҳои мусулмони ғайриараб, ки баъди қабули дини ислом Номҳои арабиро ба таври васеъ иқтибос гирифтаанд, ёрӣ мерасонад [2,с.43].

Дар мақолаи Г.Е.Колбрук “On the proper names of the Mohammedas” ному лақабҳои паёмбари ислом Муҳаммад ва наздикони ӯ зикр ёфта, инчунин доир ба ному лақаб ва унвонҳои ашрофзанҳои дарбори Темуриён дар асри XVI маълумоти ҷолиби диққате оварда шудааст [2,с.32].

Бинобар муштарак будани наҷод, таъриху маданият ва номгузории тоҷикону форсҳо омӯзишу тадқиқи антропонимияи тоҷикро бе антропонимияи Эрону Афғонистон наметавон тасаввур кард. Муҳимтарин ҷанбаҳои антропонимияи ин халқҳо дар фарҳангу рисолаҳои “Номнома”-и Ҳусайн Нохой, “Номҳои эронӣ”-и Меҳрубон Гуштасппури Порсӣ, “Фарҳанги Номҳои эронӣ”-и Фарида Доноӣ, “Фарҳанги Номҳои “Авасто”-и Разӣ Ҳошим, “Зиндагӣ ва муҳожирати ориёӣён”-и Фаридун Ҷунайдӣ, “Фарҳанги “Шоҳнома” [Номҳои касон ва ҷойҳо]”-и Ҳусайн Шаҳидии Мозандаронӣ, “Фарҳанги Номҳои эронӣ бо зикри маншаи таърихӣ ва маонии асомӣ”-и Аббоси Муҳаммад, “Фарҳанги бузурги дучилдаи мусаввари форсӣ ба форсӣ”-и Амид Ҳасан баррасӣ шудаанд.

То солҳои 60 дар собиқ ИҶШС оид ба ономастика мақолоти ангуштшуморе мавҷуд буданд. Вале баъдҳо, хусусан соли 1968, вазъият тағйир ёфт. Аввал топонимия, аз паси он антропонимия, этнонимия ва дигар навъҳои ономастика ҳар яке дар алоҳидагӣ мавриди пажӯҳиши илмӣ қарор гирифтанд. Оид ба ономастика адабиёти илмӣ ҷоп гардида, конференсияҳои махсуси ономастикӣ гузаронида мешуданд [ниг.: 10-120].

Доир ба ҷанбаҳои гуногуни антропонимика корҳои бисёре ба сомон расидаанд. Аввал осори як қатор олимони маъруфи рус А.З. Розенфелд, В.А. Боголюбов, Н.А.

Белгородский, И.М. Оранский, В.И. Абаев, Н.В. Бирил, В.А. Лившиц, О.М. Смирнова, А.Л. Хромов, К.Е. Гагкаев, Л.В. Гогичаева, Е.Ф. Данилина, М.И. Исаев, Г.П. Калокутская, Ю.А. Карпенко, В.А. Никонов, Н.В. Подольская, А.В. Суперанская, В.Э. Сталмане, О.А. Сухарева, М.С. Андреев, Н.И. Толстой, В.Н. Топоров, О.Н. Трубачёв, Ю.К. Юркенас, В.К. Чичагов, Э.А. Грантовский, Г.М. Налбандян, Д.Г. Резник, сипас, осори И.В. Бестужев-Лада, З.Г. Исаева, А.А. Кузьмина ва дигарон дар дохилу берун аз марзи Россия баҳои сазоворро гирифтаанд. Дар онҳо бисёр масъалаҳои антропонимия - пайдоиш, сохт, инкишофу ҷаҳлияти системаи антропонимӣ ҳалли ҳешро ёфтаанд. Олимон на танҳо ба ономастикаи дохилӣ, балки ба Номҳои ҳоси берун аз марзи Россия низ рӯ меоранд. Ба таҳқиқи омӯзиши Номҳои ҳоси эронӣ ва гурӯҳҳои он муҳаққиқон В.И. Абаев, Н.А. Белгородский, А.А. Кузьмина, Ж.Б. Логашова, В.А. Никонов, диққати махсус додаанд. В.И. Абаев дар мақолаҳои худ бо далелҳои раднопазир эронӣ будани баъзе номҳоро шарҳ медиҳад ва нуктаи назари ҳешро перомунӣ то ба замони мо омада расидани навҳои бисёри сохти антропонимӣ баён менамояд [1, 262-276]. Н.А.Белгородский дар асараш унсурҳои иҷтимоиро дар ному лақаб ва унвону фамилияҳои форсӣ ошкор карда бошад, А.А. Кузьмина аз рӯи маводҳои зиёди таърихӣ-лингвистӣ Номҳои ҳоси муосири мардуми форсизабони Эронро таҳқиқ намудааст. Ба ин мавзӯ Ж.Б. Логашова низ рӯ оварда, тафсири номномаи муосири Эронро тартиб додааст. В.А. Никонов дар мақолаҳои ҳеш сохту шаклҳои насаб ва баъзе Номҳои ҳоси мардуми Осиёи Миёнаро таҳлилу таҳқиқ.

Дар монографияи М.С.Андреев "Таджики долины Хуф" дар бораи расму ойини тоҷикони ин минтақа мухтасар сухан меравад. То ба балоғатрасии кӯдак номи аслиро пинҳон дошта, ба ҷойи он лақабро истифода кардани мардуми Хуф, вобаста ба сабаб, мақсад ва вазъият номгузорӣ кардани атфол аз эътиқодмандӣ ва ба ном аҳамияти махсус додани эшон дарак медиҳад. Шеваи мардуми Хуф ба шеваи шар-қизронӣ тааллуқ дошта бошад ҳам, Номҳои шахсии эшон ба лексикаи забони тоҷикӣ мансубанд [ниг.:14].

О.А.Сухарева дар мақолаи ҳеш "Мать и ребенок у таджиков" баъзе Номҳои дар байни тоҷикони болооби Зарафшон маъмулро номбар карда, семантикаи Номҳои Саримсоқ, Ёғул ва Ҳамроро фаҳмонда, эътиқодмандии мардумро ба қувваи фавқуллодаи ном баён менамояд [ниг.:162].

Таҳқиқоти ономастикӣ торафт васеъ гардида, ҳудуди бештари Осиёи Миёнаро низ фаро мегирад. Дар баробари топонимика антропонимика низ васеъ инкишоф меёбад. Дар забоншиносии тоҷик оид ба ҷанбаҳои гуногуни антропонимия олимони тоҷик О.Ғ. Ғафуров, Р.Р. Раҳимов, Ф. Абдулло, Д.К. Карамшоев, А. Қаландаров, Б. Тилавов, Ш. Ҳайдаров, А.А.Горбачевский ва дигарон таҳқиқот бурдаанд.

Аввалин кори илмӣ махсус ба антропонимияи муосири тоҷик бахшидашуда рисолаи номзадӣ О.Ғ.Ғафуров "Лично-собственные имена в таджикском языке" [Номҳои ҳоси ашхос дар забони тоҷикӣ] мебошад, ки соли 1964 дифоъ шудааст. Муаллиф дар он шароитҳои пайдоиш ва ташаккули ному лақаб, патрониму насаб, нисбаву таҳаллус, хусусиятҳои фонетикиву морфологӣ, сохту маъно ва Муҳимтарин масъалаҳои маданияту таърихӣ ва этнографияи номҳоро таҳқиқ намудааст [36]. Баъдтар натиҷаи ҷустуҷӯи таҳқиқоти олим ба тавассути рисолаҳои "Рассказы об именах" ҳ1968], "Лев и Кипарис. О восточных именах" [1971], "Шарҳи исми лақабҳо" ҳ1981], "Маънои ҳазору як ном" [1987] ва мақолаҳои сершумори илмиву оммавӣ пешкаши соҳибномҳо мегардад [ниг.: 2; 33; 34; 35; 36; 37; 38; 39; 84].

Ф.Абдулло соли 1972 дар ҳаҷми 70 саҳифа аз рӯи маҷмӯи материалҳои ономастикӣ "Номнома" тартиб медиҳад [8,с7].

Соли 1978 дар маҷмӯаи "Ономастика Средней Азии" ҷопи Москва 2 мақолаи Р.Р. Раҳимов "Две заметки антропонимии Зеравшанской долины [Термины родства и личные имена, Тезка Аристотеля]" ҷоп мешаванд, ки таркиби терминҳои ҳешутаборӣ ва Номҳои шахсӣ, инчунин вариантҳои расмӣю ғайрирасмӣи ҳамноми Аристотел - Арасту таҳлили худро ёфтаанд [16].

Соли 1986 Ш. Ҳайдаров дар "Луғати чандомади антропонимияи тоҷикони райони Ашт", ки нахустин таҷрибаи луғати чандомади номшиносии тоҷик аст, Номҳои хоси бошандагони ноҳияи Ашти вилояти Ленинобод ҳазира Суғд]-ро дар ҳаҷми 226 саҳифа ба таври лингвостатистикӣ, лингвогеографӣ баррасӣ менамояд [18].

Тазаккур бояд намуд, ки номҳои ибрий тавассути забони арабӣ ва дини ислом ба забони тоҷикӣ ва забонҳои дигари мардумони мусулмон роҳ ёфтаанд. Ин номҳо ҷанбаи динӣ доранд. Муҳаққиқ А.С.Суперанская дар ин бора менависад: «Номҳои динии ибрий аксаран дар шакли ҷумла бо ифодаи мубтадо, яъне истилоҳи ифодагари «Худо»-il, el, l, io сураи мегиранд: Иоани [Iāni]-«Худо илтифот мекунад», Рафаил [Rafail]-«шифои Худо», «Измаил [Izmail]-«Худо меишнавад», Данаил [Danail]-«Худои ман довар», Иля [Ilya] – «Худои ман Яҳё» [11,с.32-33].

Дар низоми антропонимии асар ҷунин номҳои ибрий мустаъмаланд: а) номҳое, ки дар охири он ҷузъи il [Худо] дида мешавад: Исмоил [Ismoil], Исрофил [Isrāfil] Исроил [Isroil], Дониёл [Dāniyāl] \Дониёр [Dāniyār]; б) номҳои ибрии, ки сохторан мухталифанд: Иброҳим [Ibrāhim], Исо [Isā], Марям [Maryam], Масеҳ [Maseh], Мӯсо [Musā], Дониёл [Dāniyāl], Довуд [Dāvud] ва ғайра.

Антропонимҳои ибрий падидаю зухуроти тамоман дигар аст. Асос ва заминаи онро номҳое ташкил мекарданд, ки дар китоби Инҷил зикр шуда буданд, бидуни мансубияти этникии онҳо, на фақат ибронӣ, балки мисриҳо, шомӣҳо, оромӣҳо дар шаклҳои махсус истифода менамоянд. Дар ин асоси замина номҳои дигари юнӣ, латинӣ ва дигар номҳои Инҷил низ ташаккул ёфтаанд, ки ҳама вақт ҳамгуна будаанд. Ниҳоят, антропонимҳои нави ибрий, яъне номҳои фидоӣну шаҳидони муқаддас, афзалан латинӣ буданд, [аксаран, ғайриклассикӣ ва нав ташаккулёфта] ва юнӣ, ҳамҷунин келтӣ, аз асри V ва олмонӣ, дигар номҳо низ латинӣ буданд.

Дар «Бохтар» номҳои зерини ибрий омадааст: а) номҳое, ки дар охирашон патроними «il» [Худо] дида мешавад: б) номҳои ибронӣ, ки сохташон гуногун аст ва ғ. ки шуморашон ба тағи 50 - адад мерасад.

Аксари номҳои динии ибрий, ки дар китоби муқаддаси яҳудиён Таврот вомерӯанд, қариб дар антропонимҳои тамоми халқҳои дунё дохил шудаанд.

Антропонимҳои ибрии, ки мо зимни ҷустуҷӯи асар ошкор кардем, Иброҳим [Ibrāhim] аст.

Иброҳим [Ibrāhim] номи ибрий ба маънои «падари оӣ», номи сураи ҷаҳордахуми Қуръон буда, дорои 52 оят аст. Иброҳим [Ibrāhim] аз паёмбарони Бани Исроил, мулаққаб ба «Халилulloҳ» [Khalilullāh], падари Исҳоқ [Ishāq] ва Исмоил [Ismāil] аст, ки арабҳо ва яҳудиён худро аз насли он медонанд.

Иброҳим [Ibrāhim] як номи ибрии мардона аст. Асли он «Аброҳим» [Abrāhim] аст. Маънои «Аброҳим» [Abrāhim] «аб»-падар ва «роҳим» меҳрубон буда, маънои луғавиаш «падари меҳрубон» аст. Муҳаққиқон зикр намудаанд, ки ин номро ҳазрати Иброҳим дар 100 солагиаш аз ҷониби фарзандонаш гирифтааст. Баъзе аз забоншиносон вожаи «Иброҳим» [Ibrāhim]-ро баргирфта аз вожаи форсии «Баҳром» [Bahram] медонанд [8, с. 65].

Эроншинос З. Г. Исаев меғӯяд: «Номи Иброҳим этимологияи баҳсӣ дорад. Бо яке аз сарчашмаҳо ин вожа туркӣ буда, тарҷумаи русиаш «падари халқҳо» мебошад. Дар «Библия» вожаи «Иброҳим» бо ду намуд зикр шудааст: «Авраам» ва «Абраҳим» [8, с. 18]. Дар ҷойи дигар забоншинос Исаева вожаи Иброҳимро мардона ва мансуби забони арабӣ донистааст. Ин вожа бо шаклҳои Абраҳам [Abraham], Авраам [Avkaam], Иброҳим [Ibrāhim] ва Иброим [Ibrāim] истифода мешавад.

Сипас, номи «Абраҳим» дар тасвирҳои русӣ дар шакли «Иброҳим» [Abrāhim] ва «Ибрагим» [Ibrāhim] ба вуҷуд омадаанд. Ба назари забоншиносони рус «Ибрагим» [Ibrāhim] дар забонҳои қадимаи аврупоӣ дар шакли «Авраам» [Avkaam]—«падари миллат», бо забони тарӣ «паёмбар» истифода шудааст.

Т. З. Козырева меғӯяд: «Ибрагим ба арабӣ «إبراهيم»-шакли номи «Авраам»-ро мегирад, ки маънои «падари оӣ»-ро мефаҳмонад [4, с. 254]

Иброҳим [Ibrāhim] дар китоби «Библия» дар шакли «Абром» [Abrām] зикр гардидааст. Муҳаққиқ Аҳмад Дидот дар китоби худ «Библия дар бораи Муҳаммад чӣ мегӯяд?» менависад: Тибқи китоби Библия, Иброҳим пеш аз он ки Худованд номи ӯро тағйир диҳад, Абром ном дошт [8, с. 217].

Иброҳим [Ibrāhim] ибрии қадим–Abrham [падари тамоми халқҳо], дар Таврот–Abram, дар англисӣ–Abraham, дар булғорӣ–Аврам, дар русӣ–Авраам, Авраамий, дар немисӣ–Abraham, дар италявӣ–Abrahamo, испанӣ–Abrahan, дар франсавӣ–Abrahan, дар арабӣ إبراهيم, дар латинӣ–Abrahamus, дар асар бошад, ба шакли арабиаш омадааст [8, с. 120].

Ба андешаи мо, «Иброҳим», «Иброҳм» ва «Иброҳом» шаклҳои гуногуни номи Иброҳим аст, ки Иброҳим кӯҳантарин номи ӯ аст. Дар бораи маънои вожаи «Иброҳим» нахустин бахш «аб», «иб» ба маънои «падар» луғати сомӣ аст. Ҳамчунин, дуҷумин бахш, яъне «ҳим» ба маънои «дӯст доштан», «баландмартаба» ва «олӣ доништан» маънидод мекунад. «Падари олий» ва ё «Мутаолӣ» ҳамчунин маъно, ки барои «Аброҳим» шакли гӯйиши он «Авраҳом» аст «Як нафар аз сардорони Шомӣ, вақте барои музокира ба урдуи сипоҳсолори Мухтор мерафт аз ҷое, ки дохили урду шуд, то ҷое, ки ба хидмати Иброҳим расид, як калимаи арабӣ аз забони сипоҳиён нашунид. Яъне ҳамаи сипоҳиён аз миллатҳои ғайри араб буданд» [14, с. 560].

Довуд [Dāvud] аз ҷиҳати сохт сода буда, мансуби забони ибрӣ «דָּוִד» ва ба маънои «маҳбуб», «дӯстдошта» меояд.

Вожаи Довуд ба забонҳои гуногуни дунё шакли навишт ва талаффузҳои мухталифро доро буда, дучори ковишҳои забонӣ гардидааст: абхазӣ «Daut», ба озорбойҷонӣ «Davud/Davut», ба албанӣ «Davidi», ба англисӣ «David», ба арабӣ «داؤود» [Da'ud/Da'oud/Da'wud/Da'wood/], ба арманӣ «Դավիթ» [Davith], ба беларусӣ «Давид», ба боснӣ «Davud/Dawud/Daud/Daut», ба каталанӣ «David», ба корнӣ «Daveth», ба чеченӣ «David», ба эстонӣ «Taavet», ба финӣ «Taavetti», ба французӣ «David», ба голисӣ «Davide», ба грузинӣ «დავით» [Davith], ба гресенӣ «Δαβίδ/Δαυίδ/Δαυείδ», ба ивритӣ «דָּוִד, דָּוִד» [David], ба венгерӣ «Dávid», ба исландӣ «Dávid», ба ирландӣ «Dáíyhídh/Dáíyhídh/Daithí», ба итолявӣ «Davide», ба япониягӣ «デイビッド» [Deividdo], ба қазокӣ «Дәуіт [Däuit]», ба корейгӣ «데이빗, 데이비트, 데이비드», ба латинӣ «David», ба лотишӣ «Dāvids/Dāvis», ба литовӣ «Davidas/Davydas/Dovydas», ба чинӣ «戴维 [Dài-wéi], 大卫[Dà-wèi]», ба англисӣ «Davij/Davi/Dav», ба маорӣ «Kāwīkī», ба форсӣ «داود» [Davud], ба аолиягӣ «Dawid», ба португалӣ «Davi/David», ба руминӣ «David», ба шотландӣ «Dàìhídh/Dàìhídh», ба сербиягӣ «Давид [David]», ба славянӣ «Dávid/David», ба испанӣ «David», ба туркӣ «Davut/Davud/Dāvud», ба туркманӣ «Dawut», ба забони украинӣ «Давид/Dafydd/Dewi/Dai [Davyd]» ва ба ирдишӣ «דָּוִד [Dóvid]» [16, с. 213].

Ба анешаи мо, антропоними Довуд [Dāvud] аз ҷиҳати сохт сода буда, маънояш «маҳбуб» мебошад «Чунончи, ҳазрати Одам кишоварз буданду Нӯҳ дуредгар, Идрис дӯзанда, Солеҳ тоҷир, Довуд зиреҳбоф, Сулаймон сабадбоф, Мӯсову Шуъайбу Пайғамбари ислом Муҳаммади Мустафо[с] ба ҷӯпонӣ машғул буданд» [14, с. 536].

Одам [Ādam]. Антропоними дигаре, ки зимни таҳқиқ дар асар ошкор гардид, ин антропоними Одам [Ādam] аст. Вожаи одам аз ҷиҳати сохт сода буда, мансуби забони ибрӣ аст. Одам мувофиқи асотири Таврот аввалин инсон, ки Худо ӯро аз гил офаридааст ва бо васасаи Шайтон аз гандуми мамнуъ хӯрда, бо ҷуфташ Ҳавво аз бихишт ронда шудааст. Падари Одамиён, Абулбашар, Одамизод, инсон ва ғ. Ин антропоним ба чанд маънӣ дар фарҳангҳо омадааст: Иسمи мазкур дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» чунин шарҳ ёфтааст: «асмар», «сиёҳранг», «гандумгун», «мардум», «халоиқ», «навкар», «хизматгор», «шаҳс», «кас», «башар», «инсон», «Одамизод», «ҳазрати Одам», «чуфти Ҳавво», Иسمи машҳури асотирий ва динӣ, нахустинсон, Абулбашар, ҳазрати Одам, чуфти Ҳавво. Дар сураҳои «Бақара», «Аъроф», «Анбиё», «Ҳичр», «Тоҳо», «Сод, Қаҳф» аз мавзуоти зер сухан

ба миён омадааст: Офариниши Одам, сачдаи фариштагон ва сачда накардани Иблис, фиреб додани Одам тавассути Иблис ва ронда шудан аз бихишт, тавбаи Одам ва ғ [2, с. 18].

Ба забони ибрӣ вожаи «Одам» ба маънои «хоку замин» меояд. Гарчи решаи ин вожаро аз забонҳои сомӣ медонанд, вале ба боварии баъзе пажухишгарон ин шакли тағйирёфтаи вожаи «овтомой» дар забони «сонскрит» [аз забонҳои ҳиндуаврупой] ба маънои «инсон» аст. Баъзеи дигар онро баргирифта аз вожаи аврупоӣ «отам» медонанд [5, с. 15].

Ин вожа дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» «Одамизод, инсон, башар; кас, шахс; хизматгор, навкар, халоиқ, мардум; одам шудан» маънидод шудааст [12, с. 18].

Дар фарҳанги тафсирии «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсуддин калимаи «одам» чунин маънидод шудааст: Одам ба маънии шутури сафед ва оҳуи сафед, ки бар пушташ хатҳои сиёҳ бошад, низ омадааст [159, с. 21].

Ба андешаи мо, вожаи «Одам» аз решаи «адм» гирифта шудааст, ки ба маънои «чизҳое аст, ки ба ғизо ва нон изофа мешавад», то матбуъ ва лазиз шавад, осуда ва раиси қавм ё хонавода, машхур ва маъруф, ботини ашё. Вожаи «Одам» бар хилофи вожаҳои «инс» ва «башар», ки арабианд. Одам вожаи ибрӣ буда, ба маънои «хок» аст. Вожаи Одам мавриди истифодаи фарох дошта, анқариб дар ҳамаи забонҳо дар шакли аҷамии худ мавриди қорбурд қарор дорад. Ин вожа дар забонҳои мухталиф шакли овозии худро тағйир додааст: русӣ–Адам; юнонӣ–Ἀδάμ, англисӣ–немисӣ–Adam; ибронӣ–אָדָם, [Адам]; туркӣ–Adam ва ғ. «Чунончи, ҳазрати Одам кишоварз буданду Нӯҳ дуредгар, Идрис дӯзанда, Солеҳ тоҷир, Довуд зиреҳбоф, Сулаймон сабадбоф, Мӯсову Шуъайбу Пайғамбари ислом Муҳаммади Мустафо[с] ба чӯпонӣ машғул буданд» [14, с. 536].

Айюб [Ауӣ]: Айюб [Ауӣ] аз ҷиҳати сохт сода буда, дар луғату фарҳангҳои муътамад ба маъноҳои мухталиф зикр гардидааст. Ба андешаи мо, вожаи «Айюб» дар луғати ибрӣ [ибрӣ] [אֵיּוֹב] ба маънои «бозгашткунанда» аст.

Айюб ба ибрӣ [אֵיּוֹב], забони русӣ Иов, Иуд, Ийов אִיּוֹב ва ба христианӣ Иов ба туркӣ [Euḡr] ба маънои «баргашт ба сӯи Худо» аст. Аввалин маротиба ин ном дар шакли «Тустҳазкиё» ном бурда шудааст. Айюб номест ибрӣ, ки «Айбуб» ё «Юобоб» низ хонда шудааст. Вожаи Айюбро баъзе эҳтимол баргирифта аз решаи «Айбуб» ба маънои «гиря» ё аз «Айбат» ба маънои «надба» доштаанд. Баъзе шорехони Таврот онро дар асл арабӣ ва тарҷумашуда ба ибрӣ медонанд. Ин вожа ба «айб» ба арабӣ ба маънои «бозгашткунанда ба сӯи Худо» наздик аст.

Айюб [Aḡub] дар арабӣ танвин [ан, ин ва ун] нагирифтааст, ин беҳтарин далели ғайриарабӣ будани ин ном аст. Аюб номи паёмбаре аст, ки ба сабри бисёраш ба саҳтиҳо машхур аст «Дар он даврони асримиёнагӣ аврупоӣҳо ҳанӯз ғарқи хурофоту ақибмондагӣ буданд, вале мусулмонони соҳибфарҳанг дар он замон тамаддуни исломии мавриди эҳтиромеро офариданд, ки шахсиятҳои бузурги он, чун Абдурахмони Севум, ал-Мансур, Салоҳиддини Айюбӣ ва дигарон аз сарзамини ислом ва уммат дифоъ мекарданд» [14, с. 530].

Яъқуб [Ya`qub]. Номи мардонаи ибрӣ аст, ба маънои «он ки пошноро мегирад». Аммо дар луғатномаи «Деххудо» ва чанд луғатномаҳои форсӣ ва низ луғатномаи «Лисон-ул-араб» ба маънои «кабки нар» низ омадааст. Номи писари Исҳоқ ва падари Юсуф аст. Ин ном ба сурат «Жоқуб», «Ҳоқуб», «Ёқуб», «Ҷоқуб», «Ҷақ» ва ғайра ба қор рафтааст. Шакли ҷамъаш «яъқиқ» [1, с. 54].

Яъқубро аҳли Инчил ба номи Исроил [Iskāil] мешиносанд, ки ба забони ибрӣ ва ё яҳудии қадим маънои «руҳуллоҳ»-ро дорад. Номи дигари Яъқуб [Ya`qub] Исроил [Iskāil] аст ва Банӣ Исроил аз ҳамин ном гирифта шудааст.

**Яъқуб [Ya`qub]** ба забони ибрӣ [אֶבְרָהָם] буда, ба сурати «Жоқуб» [Ĵāqub], «Ҳоқуб» [Hāqub], «Ёқуб» [Ya`qub], «Ҷақ» [Ĵāk] ва дигар вожаҳо ба қор рафта, дар назди ибронӣён, мусалмонон ва масеҳиён бо номи «Халифаллоҳ» ё «Халифаи Худо» маъруф аст.

Номи Яъқуб [Ya`qub] дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» вожаи арабӣ муаррифӣ шудааст [12, с. 693].

Дар «Ғиёс-ул-луғот» ин антропоним чунин шарҳ дода шудааст: «Яъқуб [Ya`qub]–кабки нар ва номи набӣ алайҳиссалом, ки падари Юсуф [Yusuf] алайҳиссалом буданд ва ин

лафз арабӣ нест, ибронист ва номи имом Абуюсуф [Айуусуф], ки шогирди Имоми Аъзам [Imāmi A'zam] Абуҳанифа [Айуҳанифа] буд ва номи марде имом ва мучтаҳиди мазҳаби насоро [аз «Кашф» ва «Бурҳон» ва «Суроҳ» ва ғайри он] [8, с.12].

Ба андешаи мо, ин номвожа ибрӣ буда, маънояш «ҷойгузини макони касе» аст «Дар атрофи Бишр ибни Сулаймон айёрони Сиистон ва ҷавонмардони музофотҳои атроф гирд омада, тахти сарварию Яъқуби Лайс ба муҳорибаи зидди Тоҳириён шуруъ карданд» [14, с. 638].

Исмоил [Ismā'il]. Ин антропоним мансуби забони ибрӣ буда, аз ҷиҳати сохт таърихан мураккаб аст, зеро аз вожаи «Исмо» ё «асмо» ва пасванди «ил» таркиб ёфтааст. Аммо дар айни замон дар забони тоҷикӣ аз рӯи сохт сода қабул шудааст. Исмоил [יִשְׁמָאֵל] мансуби забони ибрӣ буда, ба маънои «Худо ӯро шунид» аст. Исмоил ба забони англисӣ «Ishmael» дар асл «Яшимъил» аст. Исмоил ба маънои «ясмаъуллоҳ» [Худоро мешунавад] низ маънидод шудааст. Сабаби номгузориашро исломшиносон мегӯянд, ки вақте, ки Ҳочар хангоми таваллуди Исмоил шаш маротиба байни Сафо ва Марва давр зад, об наёфт то ташнагии Исмоилро шиканад, ҳафтумин маротиба дуо кард ва об пайдо шуд ва гуфт, ки «Худо дуоямро шунид» ва ба хотири шукраш писарашро Исмоил номид, то дар ёд дошта бошад, ки чӣ гуна Худованд фарёдашро, хангоме ки ба ӯ нидо кард, шунид. Исми Исмоил ба исми «Шамуил» бисёр наздик аст ва ихтилофи он дар сарфи феъли «самаъа», яъне «шамаъа»—и ибрӣ аст [8, с.154].

Дар забони арабӣ вожаи «исмо» ба маънои «шунидан» буда, вожаи «ил» дар сарчашмаҳо бо забони сомӣ номи Ҳақ таоллоҳ; ба туркӣ ба маънии сол; дар арабӣ ба маънии «ғавазн» ва «бӯзи кӯҳӣ» маънидод шудааст. Агар дар асоси шарҳи алоҳидаи ҷузъҳо ва ба инобат гирифтани хусусияти асосии вожа [Азроил] таҳлилро ҷамъбаст намоем, тахминан чунин хулоса баровардан мумкин аст: «бандаи Худо», «онеро, ки Худованд халқ намудааст».

Вожаи «Ил» бештар дар забони ибрӣ дида мешавад. Дар забони аккодӣ вожаи «ил» вожаи одӣ барои истифодаи номи Худо аст. Вожаи «Ил» ба унвони бахше аз исмҳои хос ба шумор меравад. «Ил» дар забони ибрӣ ҳам ба шакли муфрад «El» ва ҳам ба шакли ҷамъ «Elyon» истифода мешавад. Масалан, «El hay» [Парвардигори Баланд], «El Hai» [Худои Зинда], «El 'Olam» [Худои Олам], «El Shaddai» [Худои Қодир], «El Gibbor» [Худои Тавано], «El Elohe» [Худои Исроил], «El Ro'i» [Худои Басир] истифода шудааст. Илова бар ин ҳамчунин дар сифоти «Ҷабраил» [Қудрати Худо], «Микоил» «Шабехи Худо», «Рафоил» [Дармони Худованд], «Доноил» [Худованд довари ман аст], «Азроил» [Касе, ки бо Худо ситезаҷӯӣ мекунад], «Моноил» [Худо бо мост] корбурди мушобех дорад [8, с. 165-167] «Пешрафту пирӯзиҳои рӯзафзуни Яъқуби Лайс халифаи Бағдод Муътамидро [870-899] саҳт ба ҳарос афканда, ӯро водор намуд, ки ба ҳиллаву таҷрибаи озмудаи халифаҳои собиқи Аббосӣ рӯ оварад. Ӯ соли 874 чандин муқаррабонашро зери сарварию қозии вақт Исмоил ибни Исҳоқ бо тухфаҳои муносиб, парчами давлат ва маншури аморати мулкҳои Хуросон, Табаристон, Ҷурҷон, Рай, Форс ва шӯртай[шаҳрбони] Бағдод фиристод, то ки пешравию ҳучуми ногаҳонии Яъқуби Лайсро ба ҷониби маркази хилофат— шаҳри Бағдод боздорад» [14, с. 653-654].

Ҳорун [Hārūn]: антропоними дигаре, ки дар асар корбурд дорад, ин «Ҳорун» [Hārūn] аст. Ҳорун [Hārūn] дар «Ғиёс-ул-луғот» ба маънои «номи пайғамбаре, ки бародари калони Мусо алайҳиссалом буданд ва номи халифаи Бағдод, ки ӯро Ҳоруни Рашид мегуфтанд, ба маънии «қосид, пайк, нақиб ва посбон» омадааст [6, с. 379].

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» барои ин вожа чунин маъно оварда шудааст: Ҳорун— «посбон», «нигаҳдор» «қосид», «пайк», «номи бародари бузурги Мусои пайғамбар» [8, с. 53].

Ба андешаи мо, Ҳорун дар ибрии қадим ба маънои «шоҳе, ки зангӯла ба тан мебаст, то роҳдорон монеи он нашаванд», «нигаҳбон», «посбон», дар Таврот ба маънои «кӯҳнишин» омадааст. Ҳорун «фурӯмондагӣ» ва «хайрат» буда, аммо ин луғати аҷамӣ аст, форсӣ нест.

Ҳамин тариқ, дар асоси маъхазҳо ва сарчашмаҳои забоншиносӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки вожаи Ҳорун ба гурӯҳи вожаҳои ибрӣ шомил буда, маънои «посбон», «нигаҳдор» «қосид», «пайк»-ро дорад «Ҳатто дар ин давра арбобони завқу ҳунари ашъори

наврӯзиро дар китобҳои алоҳида гирдоварӣ намудаанд, ки дар байни онҳо «Ан-наврӯз ва-л-меҳрчон»-и ал-Ибни Ҳорун, «Ал-ибод ва-н-навориз»-и Мӯсо ибни Исои Касравӣ, «Ал-ашъору-с-соир фй-н-наврӯз ва-л-меҳрчон»-и Ҳамзаи Исфаҳонӣ шуҳрати зиёд доштаанд» [14, с. 686].

Сулаймон [Sulaimān]. Сулаймон ба ибрӣ «Шулуму» [שְׁלֹמֹה], ба арабӣ Сулаймон [سليمان], ба англисӣ Соломон талаффуз мешавад. Номи Сулаймон дар забони сомӣ ба маънои «оштӣ» маънидод шудааст. Сулаймон ҳамчун сарватманд ва паёмбар дар китобҳои Таврот ва Қуръон зикр шудааст [6, с. 165-167].

Ба андешаи мо, Сулаймон мансуби забони ибрӣ буда, ба маънои «пур аз саломатӣ» аст. Инчунин, Сулаймон номи ду кӯҳе аст, дар ҷанубу шарқии Афғонистон. Доманаи кӯҳи Сулаймон маскани паштуҳо аст.

Илёс [Ilyās] Мансуби забони ибрӣ буда, ба ибрӣ «Илёҳ» [אֱלִיָּהּ], ба маънои «Аллоҳ Худои ман аст» меояд ва дар асар бо номи «Илёс» [Ilyās] зикр шудааст. Илёс [Ilyās] ба англисӣ «Elias» ё «Elijah» паёмбари Бани Исроил аст. Илёс [Ilyās] лафзи аҷамӣ аст [1, с. 14].

Ба андешаи мо, вожаи «Илёс» [Ilyās] мураккаб буда, аз ҷузъи «ил» ва «ёс» таркиб ёфтаанд. Вожаи «Ил» дар сарчашмаҳо бо забони сомӣ номи Ҳақ таоллоҳ; ба туркӣ ба маънии сол; дар арабӣ ба маънии «гавазн» ва «бӯзи кӯҳӣ» маънидод шудааст. Агар дар асоси шарҳи алоҳидаи ҷузъҳо ва ба инобат гирифтани хусусияти асосии вожа [Илёс] таҳлилро ҷамъбаст намоем, тахминан чунин хулоса баровардан ба мақсад мувофиқ аст: бандаи худо, онеро, ки худованд халқ намудааст.

Ёс [Yās]: Забоншинос С. Абдуллоева менависад, ки «ёс» як номи духтаронаи сода буда, мансуби забони форсӣ аст. Маънои вожаи «ёс», «бемуродӣ», «ҳирмон», «дилсардӣ», «дилшикастагӣ», «сархӯрдӣ», «ноумедӣ», «нокомӣ», «номуродӣ» ва «навмедӣ» аст [2, с. 97].

Инчунин, вожаи Ёс [Yās], ҳамчун номи чашма дар ноҳияи Ванҷи Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода шудааст. Илова бар ин, номи деҳае дар ҷамоати деҳоти Ромити шаҳри Ваҳдат мебошад. Номвожаи ҷуғрофии мазкур аз нигоҳи сохт сода аст. Ба маънои мавзеи дар натиҷаи заҳмати зиёд зиндагӣ бурдан мумкин аст, мебошад.

Ба назари мо, вожаи «ёс» ба маънои «гули сари сабад», «гули зиннатӣ, мансуб ба ҳазрати Заҳро» низ меояд. Баъзе забоншиносон вожаи «ёс»-ро муҳаффафи «ёсуман», яъне гулест сурху сафеду кабуд донистаанд. Инчунин, дарахтест барои зиннат додан, аз авлоди зайтун. Ин вожа ба маънои «гулдон» низ меояд. Дар китобҳои гиёҳшиносӣ вожаи «ёс»-ро дарахте медонанд, ки дар боғҳо кошта мешаваду баландиаш 2-3 метр мебошад. Асли ин гиёҳро аз Эрон дониста, аз ин макон интиқолашро ба тамоми нуқоти олам тасдиқ мекунанд.

Имрон [Imrān]: ба забони ибрӣ [עמרם] «Ибром» [Ibrām] хонда шуда, ба маънои «қавми Худои Таоллоҳ» маънидод мешавад. Дар забони арабӣ дар шакли «Имрон» [Imkān] тағйир ёфтааст [3, с. 28].

Имрон [imrān]//[Emrān] маънои «ободонӣ», «созандагӣ» ва «ободӣ»-ро дорад. Имронро забоншиносон мансуби забони ибрӣ дониста, решаашро забони арабӣ унвон кардаанд. Имрон [Imrān] номи падари Марям ва номи сураи Қуръон аст. Имрон [Imrān]—«ду остин», «ду гӯштпора», «касе, ки замони дароз зист карда бошад», «касе, ки молу сарвати худро лозим медонад»-ро низ гӯянд. Онро «амарон»-низи гӯянд. Ин вожаро ба замми аввал ва фатҳи дуҷум талаффуз кунем, «ободониҳо» мешавад. Форсиён онро бо сукун истеъмол намоянд, ба маънои «ободон»-ро медиҳад [5, с. 180].

Вожаи Имронро ба замми айн талаффуз кунем, «умрон» мешавад, дар забони арабӣ аз решаи «амара» ба маънои «ободӣ» ва «ободкорӣ» омонимии «харобкорӣ» аст, аммо «Имрон» ба касри айн вожаи ибрӣ ва номи шахсе ба номи «Имром» аст, ки ҳарфи «мим»-и онро забони арабӣ ба «нун» табдил кардааст. Имрон дар Таврот ба исми «Имром» мавриди истифода қарор гирифтааст. Тибқи баррасии забоншиносон вожаи «Имром» мураккаб аст, аз «им» ба маънои «қавм» ва «ими», яъне «қавми ман» дар ин маврид низ мақсуд аз «им» қавм аст. «Ром» ба маънои «Худо» ва ё «олимақому баландмартаба», ки «рома» ё «ромут» ифодаи баландмартабагӣ мекунад. Бинобар ин, маънои вожаи «Имром» «қавми Худо» ё «қавми баландмартаба» аст [8, с. 321] «Аҳли Макка асли баромад ва насаби худро аз Иброҳими

Халилulloҳ доништа, ўро нахустин бунёдкунандаи хонаи муқаддаси Каъба мешумурданд. Воқеан, дар сураи Оли Имрон дар ин боб чунин омадааст: «Нахустин хонае, ки барои мардум бино шуда, ҳамон аст, ки дар Макка аст» [14, с. 426].

Хулоса, дар асар антропонимҳои ибрий [номҳои одамон] чун дигар онимҳо дар тасвири воқеаҳо ва ҳаводиси он нақши намоён доранд. Ҳамчунин, маҳз омӯзиши ин қабати антропонимӣ дар ошкор намудани арқоми таърихӣ ва ошкор намудани номвожаҳо кӯмак расонида, барои рӯйи кор овардани арқоми дурусти ҳаводиси таърихӣ ва дар забони меъёр ворид намудани калимаҳои фаромӯшшудаи китоб [архаизмҳо] нақши асосиро адо намуданд.

Омӯзиш ва тадқиқи антропонимҳо нишон дод, ки онҳо ҳузби ғаъли лексика буда, ҳама гуна дигаргуниҳои ҷамъиятро инъикос мекунанд.

Ба антропонимияи давраи қадим номҳое дохил мешаванд, ки ба давраи аҳди бостони забонҳои эронӣ марбут буда, бо антропонимияи дар ёдгориҳои ин давр мавҷуда бевосита мувофиқат мекунанд ва дар давраи нав ба сабаби тағйири шаклӣ ва маъноии калимаҳо, матрук гардидани элементҳои кӯҳна ва пайдоиши элементҳои нав дар таркиби калима, тағйири фонетикӣ ва мукаммалу суфташавии забон мафҳуми маънои онҳоро бе таҳлили этимологӣ муайян кардан имконнопазир мебошад.

Антропонимияи давраи миёна аз ҷиҳати маънои луғавӣ ва сохти фонетикӣ грамматикӣ ба забони форсии нав наздик мебошад ва дар таркиби он каму беш ворид шудани номҳои юнонӣ мушоҳида мешавад.

Ба номҳои давраи нав таваҷҷӯҳ намоем, аввалан, онҳоро ба сабаби ба лексикаи зиндаи тоҷикӣ қаробат доштани онҳо ба осонӣ, бе таҳқиқоти махсус ғаъмидан мумкин аст, сониян, таркиби луғавии онҳо бо рӯйдодҳои сиёсӣ фарҳангӣ ва иқтисодӣ, бо таъсири дини ислом ва забонҳои хориҷ - арабӣ, туркӣ, русӣ интернационалӣ ғаний гардида, тағйир ёфтаанд.

**Муқарриз: Насруллозода М., н.и.ф., дотсент
Адабиёт:**

1. Алиакбар, Деҳхудо. Луғатнома /Д. Алиакбар. Ҷ. 9–Техрон, 1341–500 с.
2. Ваҳба, А. Тафсири Мунир дар ақида, шариат [аҳком] / А. Ваҳба– Техрон: Нашри Эҳсон, 2005, –2652 с.
3. Давлатов, Э. А. Лингвистическое исследование ономастики «Касас–ул–анбиё». /Э. А. Давлатов–Душанбе: Адабиёт, 2017–156 с.
4. Козырева, Т. З. Осетинская антропонимия древнего и средневекового периода [Ономастики Кавказа]/Т. З. Козырева–Махачкала, 1976–330 с.
5. Ҷӯраев, Р. Этимология 100 калима/Р. Ҷӯраев–Душанбе: Маориф, 1985–28с.
6. Муҳаммад, Ғиёсуддин. Ғиёс–ул–луғот / Ғиёсуддин Муҳаммад–Душанбе: Адиб, Ҷ. 2, 1988–416 с.
7. Нуоров, А. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Ҷ. 2. / А. Нуоров–Душанбе, 1984–608 с.
8. Саидов, М.Б. Ономастикаи Қуръон [таҳқиқи забоншиносӣ].-Душанбе: «Матбаа», 2023.–190 с.
9. Суперанская, А.В. Восточные имена [Текст] / А.С.Суперанская / Ударение в собственных именах в современном русском языке. –М., 1966. –С. 108-115.
10. Суперанская, А.В. Как вас зовут? Где вы живете? [Текст] / А.В.Суперанская –М.: 1964. –95 с.
11. Суперанская, А.В. Структура имени собственного. Фонология и морфология [Текст]. – М.: Наука, 1969. –207 с.
12. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ ҳибрат аз 2 ҷилд]–Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ. 2010. ҳнашри дувум], Ҷ. 1–996 с. ; Ҷ. 2–1095 с.
13. Ш. Рустамшо. Антропонимияи «Таърихи Систон» / Шаҳбози Рустамшо–Душанбе: «Матбаа», 2021–200 с
14. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён [нашри дувум]. – Душанбе: «Ирфон», 2020, 704 саҳ.
15. قرآن مجيد. مترجم: مهدى الهى قمشه‌اى-قم: چاپخانه‌ی بزرگ قرآن کریم، 1385. 882 ص

АНТРОПОНИМҲОИ РЕШАҲОИ ИБРӢ ДАШТАИ БОХТАР

Дар мақолаи мазкур оид ба моҳият, мазмун ва ташаккули антропонимҳои ибрии “Бохтар”, ки як баҳши илми ономастика ба ҳисоб меравад, сухан ронда шуда, дар бораи ономастика худ ҳамчун як баҳши мустақили илми забоншиносӣ мулоҳиза ронда шудааст.

Муаллиф дар мақола ба таҳлилу баррасии антропонимҳои ибрии асарро мавриди баррасӣ қарор дода, густариши ин баҳши илми ономастикаро аз ибтидои омӯзиш то шароити кунунӣ шарҳ дода, онро дар давраҳои гуногуни рушди забоншиносӣ қиёс намуда, бобати таърихи тавлид, сохт ва маънои онҳо дар асоси сарчашмаҳои муътамади илмӣ сухан рондааст.

Ба андешаи муаллиф дар асар антропонимҳои ибрӣ ҳномҳои одамон чун дигар онимҳо дар тасвири воқеаҳо ва ҳаводиси он нақши намоён доранд. “Ҳамчунин, маҳз омӯзиши ин қабати антропонимӣ дар ошкор намудани арқоми таърихӣ ва ошкор намудани номвожаҳо кӯмак расонида, барои рӯи кор овардани арқоми дурусти ҳаводиси таърихӣ ва дар забони меъёр ворид намудани калимаҳои фаромӯшшудаи китоб [архаизмҳо] нақши асосиро адо намуданд”.

Муаллиф зимни таълифи мақола кӯшиш ба ҳарч додааст, ки антропонимҳои ибрии асарро дар асоси сарчашмаҳои бурҳони илмӣ ва луғату қомусҳои муътамад таҳлил ва маънидод намояд. Инчунин, муаллиф ба ҳар қабати таснифнамудааш дар асоси ахбори сарчашмаҳои солим ва арқоми саҳеҳи таърихӣ маълумоти алоҳидаи комил додааст.

Калидвожаҳо: санъати номгузорӣ, таърихи тавлид, таҳлилу баррасӣ, вожа, омӯзиш, тадқиқ, номҳои одамон, маводи антропонимӣ, этимология, ибрӣ.

АНТРОПОНИМЫ БОХТАРА С КОРНЯМИ ИВРИТА

В данной статье о сущности, значении и образовании ивритских антропонимов «Бохтара», которая считается отраслью науки ономастика, а сама ономастика рассматривается как самостоятельная отрасль науки языкознания.

В статье автор рассматривает анализ и обзор еврейских антропонимов произведения, объясняет развитие этого раздела ономастики от начала исследования до современных условий, сравнивает его в разные периоды языкового развития, говорит о истории их создания, структура и значение основаны на достоверных научных источниках.

По мнению автора, значительную роль в описании событий и их событий играют еврейские антропонимы [химена людей], как и другие имена. "Также именно изучение этого антропонимического слоя помогло в выявлении исторических личностей и открытии существительных, и сыграло главную роль в установлении правильных исторических фигур и введении в литературный язык забытых слов книги [архаизмов]".

В ходе написания статьи автор постарался проанализировать и интерпретировать еврейские антропонимы произведения на основе научных источников и достоверных словарей. Также автор предоставил полную отдельную информацию каждому классифицированному слою на основе информации из достоверных источников и точных исторических цифр.

Ключевые слова: искусство именования, история создания, анализ и обзор, лексика, изучение, исследование, имена людей, антропонимический материал, этимология, иврит.

ANTHROPONYMS OF BOKHTAR WITH THE HEBREW ROOTS

In this article about the essence, meaning and formation of Jewish anthroponyms “Tajiks in the mirror of history. From Orians to Somonians” by Emomali Rahman, which is considered a branch of the science of onomastics, and onomastics itself is considered as an independent branch of the science of linguistics.

In the article, the author examines the analysis and review of Jewish anthroponyms of the work, explains the development of this section of onomastics from the beginning of the study to

modern conditions, compares it in different periods of linguistic development, talks about the history of their creation, structure and meaning are based on reliable scientific sources.

According to the author, Jewish anthroponyms [names of people], like other names, play a significant role in the description of events and their events. "Also, it was the study of this anthroponymic layer that helped in identifying historical figures and the discovery of nouns, and played a major role in establishing the correct historical figures and introducing forgotten words of the book [archaisms] into the literary language."

While writing the article, the author tried to analyze and interpret the Jewish anthroponyms of the work on the basis of scientific sources and reliable dictionaries. The author has also provided complete separate information for each classified layer based on information from reliable sources and accurate historical figures.

Keywords: *the art of naming, history of creation, analysis and review, vocabulary, study, research, names of people, anthroponymic material, etymology, Jewish.*

Маълумот дар бораи муаллифон: **Саидзода Муҳаммад Бегмурод** – н.и.ф., дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷ.Т, ш.Кӯлоб, кӯчаи. С.Сафарова 16. E-mail: Saidzod-@mail.ru

Одинаева Хуснигул - ассистенти кафедраи забониносии ва таърихи забони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷ.Т, ш.Кӯлоб, кӯчаи. С.Сафарова 16. E-mail: Saidzod-@mail.ru, тел: [+992]988024527

Информация об авторах: **Саидзода Мухаммад Бегмурод** – к.ф.н., дотсент кафедры иностранных языков Кулябского государственного университета имени Абуабдуллохи Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16. E-mail: Saidzod-@mail.ru

Одинаева Хуснигул - ассистент кафедры языкознания и истории языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллохи Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16. E-mail: Saidzod-@mail.ru, телефон: [+992] 988024527

Information about the authors: **Saidzoda Muhammad Begmurod** – candidate of philology, docent of the Foreign Languages Chair of Kulob State University named after Abuabdullohi Rudaki. Address: 735360, Tajikistan, Kulob, 16 S. Safarov St.. E-mail: Saidzod-@mail.ru

Odinaeva Khusnigul - Assistant of the Department of Linguistics and History of Language, Kulob State University named after Abuabdullohi Rudaki. Address: 735360, Tajikistan, Kulob, 16 S. Safarov St.. E-mail: Saidzod-@mail.ru, Phone: [+992]988024527

НАЗАРЕ БА КАЛИМАВУ ИСТИЛОҲОТИ ПИЛЛАПАРВАРӢ ДАР ЗАБОНӢ ТОЧИКӢ ВА ЧИНӢ

Саидова М.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улӯғзода**

Дар мақола сухан роҷеъ ба калимаву истилоҳоти ифодакунандаи мафҳумҳои пиллапарварӣ ба миён гузошта шудааст. Соҳаи пиллапарварӣ миёни мардуми тоҷик хеле маъмулу машҳур буда, калимаву истилоҳоти зиёдеро дар бар мегирад. Калимаву истилоҳоти соҳаи пиллапарварӣ аз сабаби он ки бештар хусусиятҳои лаҳҷавиро касб намудаанд, аз ин лиҳоз дар забони тоҷикӣ бештар дар доираи лаҳҷаву шеваҳо ба риштаи таҳқиқ кашида шудаанд. Муҳаққиқон Ш. Исмоилов, Р. Сангинова ва Г. Абдуллоева ин гурӯҳи калимаҳоро ҳамчун диалектизмҳои лексикӣ таҳлилу таҳқиқ намуда, хусусиятҳои хоси онҳоро дар доираи лаҳҷаву шеваҳои гуногун матраҳ намудаанд.

Инчунин, профессор Н. Гадоев дар таҳқиқоти худ лексикаи лаҳҷаи Тағнов бахши алоҳидаеро бо номи “Калимаву истилоҳоти соҳаи пиллапарварӣ” ба риштаи таҳқиқ кашида, хусусиятҳои ҳар яке аз онҳоро нишон дода тавонистааст, ки иддае аз онҳоро ҳамчун намуна оварда тавонистем, аз қабилӣ: *чойлов* (катаке ки дар он кирмакро парвариш менамоянд), *равгани лътоқ* (равгане, ки ба пояи катак мемоланд, то аз кат ба болои катак мӯрча набарояд), *шълапазак* (номи растание, ки барои танидани кирма маънои болои катҳо мегузоранд), *бъринҷак* (кирмаки нав аз тухм баромада), *дъғърма* (чойгиршавии ду кирм дар як ғӯза) ва ғайра [4, с. 81].

Иддае аз калимаву истилоҳоти соҳаи пиллапарварӣ дар забони тоҷикӣ хусусияти сермаъноиро низ зоҳир менамоянд. Масалан, вожаи “*чойлов*” ба ғайр аз маънои аслии худ ба маънои “кати токи ангур”-ро низ ифода менамояд.

Чӣ тавре ки дар боло зикр намудем, гарчанде ки ба риштаи таҳқиқ кашида шудани калимаву истилоҳоти соҳаи пиллапарварӣ аз ҷониби муҳаққиқони тоҷик начандон зиёд ба мушоҳида расанд ҳам, аммо дар доҳили дигар рисолаву мақолаҳо роҷеъ ба вижагиҳои ин гурӯҳи калимаву истилоҳот сухан ба миён гузошта шудааст. Масалан, рисолаи номзодии муҳаққиқ С. Усмонова низ ба вожагони бофандагии забони тоҷикӣ бахшида шуда, роҷеъ ба мафҳумҳои ифодакунандаи соҳаи пиллапарварӣ низ маълумот муфасссал дода шудааст [12, с. 234].

Инчунин, муҳаққиқ Абдуллоева, Г.З. дар мақолаи “Лексикаи соҳаи бофандагӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор ва муодилҳои он дар забони русӣ” ин гурӯҳи калимаҳоро ба риштаи таҳқиқ кашида, овардааст, ки “барои тайёр намудани пилла дар водии Ҳисор бештар ин гурӯҳи калимаҳо мавриди истифода қарор мегиранд, аз қабилӣ *кирмак*, *дастамон*, *танидан*, *пилачинӣ*, *пиласафедкун*, *пиларес* ва ғайра [1, с. 72].

Бояд қайд кард, ки соҳаи пиллапарварӣ аз он лиҳоз маъмулу машҳур гаштааст, ки бофандагӣ пешаи маъмули мардуми тоҷик ба ҳисоб рафта, воситаи асосии рӯзгузаронии мардум буд. Ин пеша таърихи куҳан дошта, то айнӣ замон миёни мардуми мо ҳифз шуда, ташаккул ёфтааст. Ҳатто, муаллифи китоби «Тоҷикон» Бобочон Ғафуров оид ба куҳан будани ин касб миёни мардуми тоҷик андешаронӣ намуда, чунин нигоштааст: «Бофандагӣ миёни тоҷикон хеле рушд карда буд. Матоъҳо аз абрешим, пахта ва зағирпоя тайёр карда мешуданд» [5, с. 68].

Масъалаҳои муҳими калимаву истилоҳоти соҳаи пиллапарварӣ дар даврони Истиқлол ба мисли дигар соҳаҳо омӯзишу пажӯҳиши амиқро тақозо менамуд. Зеро “Забони мо бо Истиқлоли ватанӣ пайванди ногузастанӣ дорад, яъне ватани мо озод ва мустақил будааст, забони мо ҳам шукуфо ва истиқлол доштааст ва баръакс [19, с. 13].

Ҳангоми таҳлили мавод, инчунин, ба мушоҳида гирифтём, ки хусусиятҳои гуногуни калимаву истилоҳоти соҳаи пиллапарварӣ дар забони тоҷикӣ назар ба забони чинӣ бештар ба мушоҳида мерасанд. Масалан, аксарияти ин калимаҳо дар забони тоҷикӣ ба гурӯҳи калимаҳои камистеъмол дохил шуда истодаанд, ки инро дигар муҳаққиқон низ ба мушоҳида гирифтаанд, аз қабилӣ *халифагӣ* (марде, ки дар хонаи мардум ба бофандагӣ машғул аст), *обчоқ* (марде, ки дар

танидани тору пуди алочабофий маҳорат дорад), *абрмон* (бофандае, ки матои алочаи абр мебофад) ва ғайра” [2, с.149].

Камистеъмол шудани ин гурӯҳи калимаву истилоҳот омилҳои асосии худро доштанд. Дар даврони Шуравӣ қариб, ки касби бофандагӣ ба ғӯшаи нестӣ рафта буд, дар ғӯйиши мардумони ин мавзеъ калимаву истилоҳи ин соҳа низ кам ба назар мерасиданд. Дар ҳамон дар аксарияти мавзеъҳои кишвари мо бофандаҳо рӯстӣ дар хонаҳои худ ба касби бофандагӣ шуғл меварзиданд. Аз қадимулайём барои серрангу пурчило бофтани матоъ диққати махсус медоданд. Касби бофандагӣ, ки шуғли дӯстдоштаи сокинони ин мавзеъ буд, аз нашъунамои дарахти тут вобастагии сахт дорад. Умуман, матоъҳои абрешимие, ки мардуми тоҷик истеҳсол менамуд, ҳанӯз дар асрҳои IX-X миёни дигар халқҳо шукӯҳу шаҳомати хосса дошт.

Соҳаи пиллапарварӣ ва бофандагӣ аз гузашта яке касбҳои машаққаталобтарин дар миёни мардуми тоҷик ба ҳисоб меравад. Сайидои Насафӣ, ки худ аз ҳунармандӣ воқиф буд, машаққати ин ҳунарро тавонистааст, ки тавассути сухан таҷассум намояд:

Дилакам зардоб шуд аз ҷаҳ ҷаҳи бофандагӣ,
Чашмакам пуроб шуд аз риштаҳои кандагӣ.

Аксарияти номҳои дигари марбути соҳаи бофандагӣ берун аз ҳудуди кишвари мо низ маъмулу машҳур гаштаанд. Масалан, матои абрешимии “зандонича”-ро бо ҳамин ном дар бисёр ҷойҳо мешиносанд, зеро порчаҳои зандоничаи абрешимии давраи пеш дар баъзе осорхонаҳои ҷаҳон то ҳанӯз маҳфуз мондаанд [5, с. 228].

Барои базӯхур омадани калимаву истилоҳоти соҳаи пиллапарварӣ омиле асос шудааст. Бо пешравии ҷамъият калимаву истилоҳоти ин соҳа низ рушду такомул ёфта, теъдодашон зиёд гардидааст. Дар соҳаи пиллапарварӣ калимаву истилоҳоте ба мушоҳида мерасанд, ки айнан дар забони чинӣ низ ҳамин маъниҳоро дода метавонанд, зеро пайдоиши худӣ ин вожаву истилоҳот бо фарҳангу маданияти Чин иртибот доранд, аз қабили пилладорӣ-茧居(jiǎn jū), пиллакаш - 小贩(xiǎofàn) пиллакашӣ - 茧居(jiǎn jū), пиллапаз - 茧(jiǎn), пилламон - 楼梯(lóutī), пиллапеч - 茧(jiǎn), пиллапоя - 梯子(tīzi), пилласозӣ - 茧的制作(Jiǎn de zhìzuò), пилласупорӣ - 茧运送(jiǎn yùnsòng), пиллатайёркуни - 茧运送(pǔ lā tí), пиллаҳона - 茧(jiǎn), пиллаҳушкунак - 丝绸烘干机(sīchóu hōng gān j), пиллачинӣ - 烫(tàng), пиллақабулкунӣ 服用药丸(fúyòng yàowán) ва ғайра. Гунаи тоҷикии ин калимаву истилоҳот дар “Луғати имлоии забони адабии тоҷик” дар ҳамин шакл оварда шудаанд [7, с.190].

Пиллапарварии мардуми Чин бештар дар забони чинӣ бо ибораҳои “абрешими чинӣ” ва “абрешими хитой” иртибот доранд. Аз ҷӣ сабаб бошад аз гузашта то айни замон дар нутқи мардуми тоҷикзабон бештар топоними Чин назар ба номвожаи Хитой бештар мавриди истифода қарор дорад, ки мавҷудияти ин сатрҳо аз он далолат медиҳанд:

Ба мушқу Чину Чингил нест чини гул муҳтоҷ,
Ки нофаҳош зи банди қабои хештан аст! [16, с.25].

Тоҷикон ва чиниҳо аз гузашта бо истеҳсоли абрешим ва нахи он дар ҷаҳон машҳур шуда буданд. Маҳз, истеҳсоли нах ва корҳои зиёди он таъсирашро ба таркиби луғавии забон низ гузошта тавонист. Дар ин бобат донишманди рус О.А. Сухарёва чунин нигоштааст: “Дар истеҳсолоти асримиёнагии коркарди нах, коркарди тайёр кардани матоъ, либос ё ҷузъиёти он касбу корҳои зиёде мавҷуд буд” [11, с.18].

Аксарияти калимаҳои соҳаи пиллапарварӣ, гарчанде бо мурури замон шакли аслиашон тағйир наёфта бошад ҳам, вале иддае аз онҳо дар шакли пештараи худ дар айни замон мавриди истифода қарор надоранд, ба монанди: қаззи абрешум навъе аз абрешум. Ва ба маънии кирми пилла, ки қаз дар он пайдо шавад [10, с.162]; Петак бар вазни мехак; кирмест ки чомаҳои абрешумиро ҳӯрад ва зоеъ кунад [9, с.255].

Ҷӣ тавре ки дар боло зикр намудем, абрешим яке аз масолеҳи қадимӣ ва пулларизиш буда, дорои тобиш ва нозукии беназир аст. Таърихи таъсиси он бо фарҳанг ва саноати истеҳсолии Чин зич алоқаманд аст. Аслан, ватани пиллапарварӣ, яъне абрешимбарорӣ Чин буда аз он мавзеъ ба кишвари мо кирмаки пилларо овардаанд, ки ин падида дар сарчашмаҳои таърихӣ низ ба

мушоҳида мерасад: “мақому мартабаи аспу уштурҳои бохтарио дар он замон танҳо бо шуҳрати абрешими оламгир муқоиса метавон кард. Шоҳии нафису ҳариру паранд ва дебои қимҳои чинӣ ба бозорҳои овозадори олам бар вазни тилло баркашида мешуд. Асрори бофтани ин матоъҳоро чун сирри муҳимми давлатӣ ҳифз мекарданд ва шахсонро, ин асрорро ифшо намуданд, ба куштан медоданд. Вале ин сир то ба охир барҷо намонд. Шоҳбонуи чиние ба яке аз шоҳзодаҳои сақои марзи Хутану Суғд ба шавҳар баромада, тухми кирми абрешим ва дарахти тутро дар қабати мӯйҳо ва сарпӯшаки бодабадааш хаста аз Чин берун бурд ин андешаро дигар муҳаққиқон низ ҷонибдорӣ намудаанд [18, с. 15].

Агар асрори истеҳсоли абрешимро ошкор кунем, ба мушоҳида мерасад, ки аз сабаби кори бениҳоят машаққатталаб буданаш, ҳатто афсонаҳо дар бораи пиллапарварӣ ва истеҳсоли абрешим вучуд доранд, ки онҳо ҷузъи мероси халқии мардумони Шарқ гардидаанд. Аз сабаби кори бениҳоят мушkil буданаш бофандагиро тавассути риштаҳои абрешимин дар гузашта “корбофӣ” меномиданд [2, с.149].

Дар ҳақиқат, ин калимаву истилоҳот дар ин соҳа беҳуда пайдо нашудаанд. Танҳо бо тасаввур кардани манзараи пурраи пайдоиши ин маводди нодир мо имкон дорем, ки зебӣ ва арзиши онро пурратар ва бештар ҳис намоем.

Агар истеҳсоли абрешими тоҷикӣ бо номи Шоҳбонуи чиние, ки ба яке аз шоҳзодаҳои сақои марзи Хутану Суғд ба шавҳар баромада буд иртибот дошта бошад ҳам, вале дар Чин бошад, истеҳсоли абрешим, яъне кирмакпарарио бо номи маликаи Чин Леи Зу 中国皇后嫪祖(Chin Lei Zu) вобаста медонанд. Малика бесабаб унвони “модари кирмак 桑葚之母(Sāngrèn zhī mǔ)-ро нагирифтааст. Маҳз, Леи Зу маълум кард, ки дар зери таъсири гармӣ пиллаи кирмак риштаро босифат метанад ва торҳои ин ришта канда нашуда, қувваи матоъ ва намуди онро хеле беҳтар мекунанд. Дар ин маврид на танҳо сифати риштаи абрешимӣ беҳтар шуд, инчунин, дар забони чинӣ вожаи “модари кирмак” - 茧虫之母(Sāngrèn zhī mǔ) [5, с. 68] пайдо шуд, ки бештар хусусияти лингофарҳангӣ дорад. Дар ин маврид ибораи “модари кирмак” - 茧虫之母(Sāngrèn zhī mǔ) маънои “пиллапарвари беҳамто” 独特的茧培育者(Dútè de jiǎn péiyù zhě) ифода накарда, балки маънои “пири кор “老人(Lǎorén)-ро зоҳир намудааст.

Дар забони тоҷикӣ ҳам ба мисли забони чинӣ ба маънои “кордон”, “коромӯз” ва “пири кор” корбаст шудани вожаи “модар” ба мушоҳида мерасад. Масалан, дар забони тоҷикӣ, дар соҳаи занбӯрпарварӣ вожаи “модарзанбӯр” вучуд дорад, ки барои ташаккули он амале, ки занбӯ ба итмом мерасонад боис шудааст. Модарзанбӯр ин занбӯри таҷрибаташтае мебошад, ки ба ҷавонон аз саҳро шахд овардан, онро бо асал коркард намудан, дар шонаҳо ҷойгир сохтан, ба мум сарпӯшбандӣ кардани меомӯзонад. Мавҷудияти модарзанбӯр дар оилаи занбӯрон барои асалғундорӣ ҳатми ва зарур аст. Пас аз ин мебарояд, ки дар ин маврид модарзанбӯр ифодакунандаи мафҳуми “тавлидкунанда, сарчашмаи насл” набуда, балки дар худ мафҳуми “таҷрибадиҳанда”, “коромӯз”-ро қасб намудааст. [2, с.225-226].

Чӣ тавре ки маълум гашт, дар Чин Леи Зу дастгоҳи бофандагиро ҳам такмил дода, истеҳсоли матоъҳои навро ба роҳ мондааст. Аслан, риштаи абрешимӣ барои бофтани либос, коғаз ва риштаи моҳидорӣ истифода мешуд ва то ихтирои аввалин матои сунъие, ки соли 1881 истеҳсол карда шудааст, абрешими чинӣ зеботарин ва устувортарин мавод дар ҷаҳон барои бофтани матоъ маҳсуб мешуд.

Дар масъалаи матои абрешим бояд ҳаминро гуфт, ки пештар мавҷуд будани онро бечуну чаро ба содироти Хитой вобаста мекарданд. Навтарин бозёфтҳои археологӣ далолат мекунанд, ки кирмакдорӣ ва шоҳибофӣ дар ибтидои асрҳои миёна дар Осиёи Миёна пурра аз худ шуда буд. Аз Хитой ба Осиёи Миёна пеш аз ҳама шоҳӣ (абрешим ва ҳамчунин оинаҳои биринҷӣ, маҳсулоти рангмоӣ) ва ғайра меоварданд. Дар савдо бо Хитой бохтариҳо ва суғдиҳо мавқеи калонро ишғол менамуданд [17, с.208].

Инчунин, дар сарчашмаҳои таърихӣ зикр шудааст, ки соли 552 ба шарофати макри императори Византия Юстиниан тухми кирмак ва технологияи истеҳсоли кирмак ба Аврупо ва

сипас ба дигар кишварҳои Осиё ва Африка гузаронида шуд. Дар Чини Қадим абрешим бори аввал ҳамчун пул истифода мешуд. Он ҳатто барои “ҳифзи сарҳадҳо” абреширо кўчманчиён пардохт мекарданд, то ки онҳо ҳамла накунанд.

Қабилаҳои бодиянишини чанговар маводди абреширо барои ду хусусияташ бениҳоят кадр мекарданд: гармӣ ва муҳофизат. Дар ҳолати аввал, либоси абрешимӣ, ки дар аз таги ҷавшан пӯшида мешуд, ҳарорати баданро гирифта, муддати дароз онро гарм мекард. Дар ҳолати дуюм, агар тири душман ҳатти ҷавшанро сӯрох кунад, либоси абрешимӣ ба туфайли кувваи нотақрораи баданро бевосита муҳофизат менамуд.

Тавассути истеҳсоли зиёди абрешим “Роҳи абрешим” ба зухур омад, ки ду на танҳо ду империяи бузургро ба ҳам пайваست, яъне империяҳои Рим ва Чинро. Римӣён, ки пештар, асосан, аз пашм либос медӯхтанд, аз истеҳсоли ин матои матои нозук шод буданд, инчунин, дигар кишварҳо низ дар соҳаи савдо маъмулу машҳур гаштанд.

Баъдтар дар кишвари мо низ шукуҳи шаҳомати пиллапарварӣ ва истеҳсоли абрешим дучанд гардид. Дар Хучанд касби бофандагӣ басо маъмул буд ва беҳуда нест, ки дар ин ҷо гузари карбосбофон, шустагарон, абрбандҳо, шоҳибофон, пиллакашон ва ғайра буданд. Соли 1906 дар шаҳр 230 дӯкони шоҳибофӣ, чархресӣ, ҳаллоҷӣ ва ғайра вучуд доштанд. Дар бекии Кӯлоб низ бофандагӣ яке аз касбҳои муҳим ба шумор мерафт ва дар ин касб занҳо низ бисёр ширкат доштанд [5, с 737].

Тавассути пиллапарварӣ ҳунари риштаҳои маҳини абрешимин истеҳсол карда мешавад. Бо ин риштаҳо миёни мардуми тоҷик ҳунароҳои гулдӯзӣ, сӯзандӯзӣ, даравшакдӯзӣ, шероздӯзӣ ба сомон расонида мешавад, ки миёни мардуми тоҷик маъруфияти хосса дошта, дар нутқашон хеле сермаҳсул аст, масалан:

3- атри марғулаҳои кокули ёр,
Ин ҳавогард ҳам муаттар шуд.
Домани парпариву гурдӯзӣ,
Ба каф омад варову ёвар шуд [8, с 98].

Инчунин, тавассути калимаи абрешим дар забони тоҷикӣ калимаву истилоҳоти зиёде таппакул ёфтаанд, аз қабилӣ: абрешимбофӣ, абрешимдӯзӣ, абрешимин, абрешимкаш, абрешимкашӣ, абрешимкоркунӣ, абрешиммонанд, абрешимрес, абрешимресӣ, абрешимчигӣ ва ғайра.

Ҳангоми таҳлили мавод исбот намудем, ки калимаву истилоҳоти ифодакунандаи мафҳумҳои пиллапарварӣ хеле зиёд ба мушоҳида мерасанд, ки онҳоро ба тариқи зайл гурӯҳбандӣ намудан мумкин аст, аз қабилӣ :

1. Номи макони пиллапарварӣ: пиллаҳона-蚕场(cán chǎng), кирмакхона 基尔马霍纳(jī ěr mǎ huò nà) ва ғайра. Кирмакро дар хонаи маҳсули тозаи сафедкардашуда парвариш менамоянд, зеро ҳатто аз бӯйи нохуш ҳам кирмакҳо мемуранд, аз ин лиҳоз хонае, ки маҳсул барои парвариши кирмак ва пилла омода карда мешавад. Дар забони чинӣ ҳам дар ҷузъи пиллаҳона - 蚕场 (хона барои парвариши кирми абрешим), одатан калимаи 房 (fáng, хона/хонача) ба мушоҳида мерасад. Инчунин, ин вожа ба маъноҳои蚕场 (cánchǎng) –пиллапарварӣ, хоҷагии пиллапарварӣ»,蚕场(cánchǎng) ҷой барои парвариши пилла миёни чинизабонон маъмул аст.

2. Амалҳое, ки кирмак ба сомон мерасонад хоби якум (дараи якуми аз як то ду рӯз хоб рафта, чизе нахӯрдаани кирмак) - 第一阶段是毛毛虫睡觉一到两天, 不吃任何东西(dì yī jiēduàn shì máomáo chóng shuìjiào yī dào liǎng tiān, bù chī rènhé dōngxī), хоби дуюм (дараи дуюми аз як то ду- рӯз хоб рафта, чизе нахӯрдани кирмак)- 第二阶段持续一到两天(dì èr jiēduàn chíxù yī dào liǎng tiān), хоби сеюм (дараи сеюми аз як то ду рӯз хоб рафта, чизе нахӯрдани кирмак)- 第三次睡眠 (睡眠一至两天且不吃任何东西的第三个阶段dì sān cì shuìmián (shuìmián yīzhì liǎng tiān qiè bù chī rènhé dōngxī de dì sān gè jiēduàn, ба даҳа рафтан (дах рӯз чизе нахӯрдани кирмак) - 禁食 (十天不吃任何东西(jìn shí shí tiān bù chī rènhé dōngxī) ва ғайра.

Таркиби луғавии “ба даҳа рафтагӣ” чунон ҳам дар зехни мардуми тоҷик хуш омадааст, ки ҳатто ибораҳои халқӣ бо ин чузъ ба мушоҳида мерасанд: Кирмаки ба даҳи баромадагӣ баринором. хомӯш. Писаратон писарчон-дия! Ба гапи ҳама ором гӯш карда мешинаду мағзи гапа чудо карда мегирад. Он қадар орому хомӯш, ки кирмаки ба даҳа рафтагӣ барин [15, с 93].

Ҳар як воҳиди забон хусусияти хоси худро доро мебошад. масалан ибораи халқии “кирмаки ба даҳа рафтагӣ” тобиши маъноӣ мусбӣ дошта, дар тавсифи одами хубу оромтабиат гуфта мешавад. Аммо ибораи халқии “кирмаки нав аз даҳа баромадагӣ” тобиши маъноӣ манфӣ дошта, дар ифодаи шахси гурусна ва серхӯрок мавриди истифода қарор мегирад, ки дар ташаккули ҳар ду нақши амали “ба даҳа рафтани кирмак” бағоят калон аст [15, с 93].

Таркиби луғавии “ба даҳа рафтан” дар лаҳҷаи Тағнов дар шакли “дахӯрӣ” маъмул аст.

3. Номи ашёҳои пиллапарварӣ: кат - 茧床(jiǎn chuáng), даста - 团队(tuánduì), барги дарахти тут - 桑树(sāngshù), куттӣ барои нигоҳ доштани тухми кирмак - 毛毛虫卵储存盒(máomao chónghé), ангуштмона барои чен кардани тухми кирмак - 用于测量虫卵的手指(yòng yú cèliáng chónghé luǎn de shǒuzhǐ) ва ғайра.

Чӣ тавре ки маълум аст, вожаи “ангуштмона” тавассути вожаи “ангушт” ташаккул ёфтааст. Бо решаи “ангушт” дар забони тоҷикӣ, инчунин, ташаккулёбии вожаву ибораҳои ангушти шаҳодат, ангуштпеч, ангуштари зинҳор, ангушт баровардан аз ситам, ангуштари по, ангуштарбозӣ, ангушти асал ва ғайра ба мушоҳида мерасад, ки дар фарҳангҳои пешин низ дарҷ гардидаанд [10, с 27].

4. Номи ашхоси пиллапарвар: пилладор 茧居(jiǎn jū), пилларес, 支柱(zhīzhù), пиллакаш 梯子(tīzi), пиллапаз 茧(jiǎn), пилламон 楼梯(lóutī), пиллапеч 抓饭(jǎn), пилласоз 茧制造者(jiǎn zhìzào zhě), пилласупор 小贩(xiǎofàn), пиллатайёркун 药丸制造者(yàowán zhìzào zhě), пиллахонасоз 盖房子来守茧的人(gài fángzǐ lái shǒu jiǎn de rén), пиллахушкун 晒茧的人(shài jiǎn de rén, пиллачин 人渣人渣(rén zhā), пиллақабулкун 收到茧的人(shōu dào jiǎn de rén) ва ғайра.

Калимаву истилоҳоти соҳаи пиллапарварӣ бештар дар забони тоҷикӣ ва чинӣ хусусиятҳои гуфтугӯиро касб намудаанд. Аз сабаби он ки дар кишвари мо ва Чин лаҳҷаву шеваҳои гуногун арзи вуҷуд доранд, пиллапарварӣ низ бештар хусусияти маҳаллӣ доранд. Инчунин, аксарияти онҳо хусусияти сермаъноиро касб намудаанд. Дар айни замон иддае аз онҳо ба гурӯҳи калимаҳои камистеъмол дохил шуда истодаанд.

Ҳамин тариқ, ҳангоми навиштани мақола ба чунин ҳулосае омадем, ки калимаҳои соҳаи пиллапарварӣ аз давраҳои аввали рушди забони тоҷикӣ маншаъ мегиранд. Аксарияти онҳо бо гузашти айём дар шакли аввали худ мавриди истифода надоранд.

Аксарияти калимаву истилоҳоти соҳаи пиллапарварии забони тоҷикӣ дар забони чинӣ муодилоҳои худро доро мебошанд. Муодилоҳои иддае аз онҳоро пайдо карда натавонистем, ки ин аз гуногунии тасвири забони ҷаҳони тоҷикон ва чинизабониҳо далолат медиҳад.

Муқарриз: доктор PhD, Ҳамроев О.

Адабиёт

1. Абдуллоева, Г.З. Лексика ткацкого дела Гиссарской долины и её эквиваленты в русском современном русском языке [Текст] / Г.З. Абдуллоева // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2018. – № 7. – С. 71-74.
2. Абдуллоева, Г.З. Таҳқиқи этнолингвистикии лексикаи соҳаи хунармандӣ ва маишӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор [Матн] / Г.З. Абдуллоева. – Душанбе, 2023. – 306 с.
3. Бобомуродова, М. Вожаҳои ифодакунандаи хунари бофандагӣ [Матн] / М. Бобомуродова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2019. – № 8. – С. 38-41.
4. Гадоев, Н. Лексикаи лаҳҷаи Тағнов [Матн] / Н. Гадоев. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 208 с.
5. Ғафуров, Б. Тоҷикон (Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна). Китоби 1 [Матн] / Б. Ғафуров. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 701 с.
6. Исмоилов, Ш. Лексикаи лаҳҷаи водии Рашт [Матн] / Ш. Исмоилов. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 332 с.

7. Калонтаров, Я.И. Луғати имлои забони тоҷикӣ [Матн] / Я.И. Калонтаров. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 331 с.
8. Кутбӣ, Киром. Аз гулу хоку шуълаи оташ [Матн] / Киром Кутбӣ. – Душанбе: Адиб, 1989. – 255 с.
9. Муҳаммадхусайни, Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Ҷ. 1 [Матн] / Бурҳон Муҳаммадхусайн. – Душанбе: Адиб. – 1993. – 416 с.
10. Сирочуддин, Алихони Орзу. Чароғи ҳидоят [Матн] / Орзу Алихони Сирочуддин. – Душанбе, 1992. – 238 с.
11. Сухарёва, О.А. Бухара ХIХ начало ХХ века [Матн] / О.А. Сухарёва. – М: Наука, 1966 – 328
12. Усмонова, С. Лексика орнаментации текстиля в таджикском языке: дисс. канд. филол. наук [Текст] / С. Усмонова. – Душанбе, 1971. – 234 с
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1 [Матн]. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2 [Матн]. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 947 с.
15. Фарҳанги ибораҳои халқӣ [Матн]. – Душанбе: Адиб, 1988. – 400 с.
16. Ҳофизӣ, Шерозӣ. Насихат гуш кун чоно [Матн] / Шерозӣ Ҳофиз. – Душабе: Маориф ва фарҳанг, 2008. – 193с.
17. Эмомалӣ, Раҳмон. “Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ / Э. Раҳмон. - Душанбе, 2006. – 372 с.
18. Эмомалӣ, Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби якум. Аз Ориён то Сомониён [Матн] / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 124 с.
19. Эмомалӣ, Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 1 [Матн] / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе, 2016. – 516 с.
20. Эмомалӣ, Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 2 [Матн] / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе, 2020. – 431 с.
21. 彩图版小学生同义词近义词反义词词典 (于明善, 北京: 华语教学出版(Цветной иллюстрированный словарь синонимов, антонимов и синонимов для учащихся начальной школы (Юй Миншань, Пекин: издательство «HuaYu Teaching Publishing House») http://traduko.lib.ru/ch_ch_hydc.html(саннаи мурочират 25.09.25)).
22. 漢語大詞典, «Ханьюй Да Цыдянь», Большой толковый словарь китайского языка. [Все словари для ABBYY Lingvo® - Главнаяhttp://traduko.lib.ru/ch_ch_hydc.html](http://traduko.lib.ru/ch_ch_hydc.html)(саннаи мурочират 25.09.25).

ХУСУСИЯТҲОИ ЛИНГВОФАРҲАНГИИ БА КАЛИМАВУ ИСТИЛОҲОТИ ПИЛЛАПАРВАРӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ЧИНӢ

Дар мақола зикр гардидааст, ки соҳаи пиллапарварӣ миёни мардумони тоҷик ва чинизабон хеле маъмулу машҳур буда, калимаву истилоҳоти зиёдеро дар бар мегирад.

Инчунин, қайд карда шудааст, ки аксарияти ин калимаву истилоҳот хусусиятҳои лингвофарҳангӣ дошта, тасвири забонии ҷаҳони ворисони забонҳои тоҷикӣ ва чиниро нишон медиҳанд.

Муаллиф қайд менамояд, ки калимаҳое дар иртибот ба соҳаи пилладорӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ пайдо шудаанд, таърихи пайдоиши хеле қадима доранд, зеро пиллапарварӣ пешаи кухани мардуми тоҷик ва чинизабон махсуб меёбад. Аксарияти калимаҳое ки дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ, дар луғатҳои фарҳангномаҳо зикр ёфтаанд, дар айни замон дар шакли пешинаи худ мавриди истифода қарор надоранд. Ҳамин тариқ , ҳангоми навиштани мақола ба чунин ҳулосае омадем, ки калимаҳои соҳаи пиллапарварӣ аз давраҳои аввали рушди забони тоҷикӣ маншаъ мегиранд. Аксарияти онҳо бо гузашти айём дар шакли аввали худ мавриди истифода надоранд.

Муаллиф ба ҳулосае меояд, ки аксарияти калимаву истилоҳоти соҳаи пиллапарварии забони тоҷикӣ дар забони чинӣ муодилҳои худро доро мебошанд. Муодилҳои иддае аз онҳо дар забони вучуд надоранд. Ин падида аз гуногунии тасвири забонии ҷаҳони тоҷикон ва чинизабонҳо далолат медиҳад.

***Калидвожаҳо:** забони тоҷикӣ, забони чинӣ, соҳаи пиллапарварӣ, кирмак, абрешиш, лингвокултурология, майдони маъноӣ, фарҳанг, тамаддун, Роҳи абрешиш ва ғайра.*

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СЛОВ И ТЕРМИНОВ, СВЯЗАННЫХ С КОКОНОВОДСТВОМ, В ТАДЖИКСКОМ И КИТАЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье отмечается, что сфера коконоводства весьма популярна и известна среди носителей таджикского и китайского языков и включает в себя множество слов и терминов. Также отмечается, что большинство этих слов и терминов обладают лингвокультурными особенностями, отражая языковую картину мира потомков таджикского и китайского языков.

Автор отмечает, что слова, связанные с областью коконоводства, появившиеся в таджикском и китайском языках, имеют очень древнюю историю происхождения, поскольку коконоводство считается древним занятием таджикского и китайского языков.

Большинство слов, упомянутых в таджикском и китайском языках, в словарях и энциклопедиях, в настоящее время не используются в своем первоначальном виде. Таким образом, при написании статьи мы пришли к выводу, что слова, обозначающие коконоводство, берут начало с ранних этапов развития таджикского языка. Большинство из них со временем вышли из употребления в своем первоначальном виде.

Автор приходит к выводу, что большинство слов и терминов, обозначающих коконоводство в таджикском языке, имеют эквиваленты в китайском языке. Некоторые из них не имеют эквивалентов в этом языке. Это явление свидетельствует о многообразии языковой репрезентации мира таджиков и носителей китайского языка.

Ключевые слова: таджикский язык, китайский язык, коконоводство, шелкопряд, тутовый шелкопряд, лингвокультурология, семантическое поле, культура, цивилизация, Великий шелковый путь и др.

LINGUISTIC AND CULTURAL FEATURES OF THE WORDS AND TERMS OF COCOON FARMING IN THE TAJIK AND CHINESE LANGUAGES

The article notes that the field of cocoon farming is very popular and well-known among the Tajik and Chinese-speaking peoples, and includes many words and terms. It is also noted that most of these words and terms have linguocultural features, reflecting the linguistic image of the world of the successors of the Tajik and Chinese languages.

The author notes that the words related to the field of cocoon farming that appeared in the Tajik and Chinese languages have a very ancient history of origin, since cocoon farming is considered an ancient pastime of the Tajik and Chinese-speaking peoples. Most of the words mentioned in the Tajik and Chinese languages, in dictionaries and encyclopedias, are currently not used in their original form. Thus, when writing the article, we came to the conclusion that the words of the field of cocoon farming originate from the early stages of the development of the Tajik language. Most of them have fallen into disuse in their original form over time.

The author concludes that most of the words and terms of the field of cocoon farming in the Tajik language have their equivalents in the Chinese language. Some of them do not have equivalents in the language. This phenomenon indicates the diversity of the linguistic representation of the world of Tajiks and Chinese speakers.

Keywords: Tajik language, Chinese language, field of cocoon farming, silkworm, silkworm, linguoculturology, semantic field, culture, civilization, Silk Road, etc.

Маълумот оид ба муаллиф: Саидова Манзура Ашрафовна – Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, докторанти курси дуюми зинаи PhD аз рӯйи ихтисоси рӯйи ихтисоси 6D021300 – Забониносии. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: 115117710 T-mail: saidovab67@gmail.com

Сведения об авторе: Саидова Манзура Ашрафовна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, докторант второго курса PhD по специальности 6D021300 – Лингвистика. Адрес: 734019, ш. Душанбе, улица Мохаммадиева 17/6, телефон: 115117710 T-mail: saidovab67@gmail.com

Information about the authors: Saidova Manzura Ashrafovna - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzoda, first-year doctoral student at the PhD level in the specialty 6D021300 - Linguistics. Address: 734019, Dushanbe, Muhammadiev Street, 17/6, tel.: 115117710 T-mail: saidovab67@gmail.com

ПАЖУҲИШ ВА ОМУҶИШИ НУТҚИ КЌДАК ДАР ЗАБОНШИНОСИИ ҒАРБ

Сайдалиева М. Х.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таърихи омуҷиши нутқи кўдак дар забоншиносӣ зиёда аз сад солро фаро мегирад. Соли 1800 омуҷиши забони кўдакон оғоз ёфта буд. Он вақт биологҳои дарвинӣ меҳостанд, ки нишонаҳои махсуси забони инсон ва забони ҳайвонотро нишон диҳанд.

Дар ҳамин раванд, аввалин забоншиносони равонӣ, ки ба илми онтолингвистика замина гузоштаанд, Ч. Осгуд, Ч. А. Миллер ва Д. И. Слобин буданд. Баъдтар дар нимаи дуҷуми асри XIX аз ҷониби олимони олмонӣ ва австриягӣ дар самти ташаккули ва талаффузи нутқи кўдакон таҳқиқот гузаронида шуданд. Дар давраи аввали омуҷиши нутқи кўдак хотиранависӣ маъмул буд. Яъне, омуҷиши нутқи кўдакон аз ҷониби олимони ғарбӣ шахсони алоҳида тавассути навиштани нутқи онҳо сурат гирифтааст. Дар қорҳои анҷомдодашуда, ташаккули нутқи кўдак дар умум ба қайд гирифта мешуд ва ба масъалаҳои забонӣ кам тавачҷуҳ зоҳир мегардид. Хотиранависӣ оид ба шакли нутқи кўдакони алоҳида маъмул гардид ва онҳо ҷоп низ шудаанд.

Равишҳои таҳқиқот дар ин солҳо ҷандин маротиба иваз шудаанд. Забоншиносии америкӣ Д. Инграм, аввалин маротиба гурӯҳи муҳаққиқонро ҷамъ намуда, раванди ташаккули нутқи кўдаконро мавриди омуҷиш қарор додааст. Д. Инграм дар таърихи омуҷиши нутқи кўдак се давраи муҳимро ҷудо намудааст:

- 1) 1876 – 1926;
- 2) 1926 – 1957;
- 3) 1957 то имрӯз [13, с. 16].

Аввалин таҳқиқоти классикӣ, ки ба ташаккули забони кўдак бахшида шудааст, китоби В. Стернов «Die Kindersprache» («Язык ребёнка» «Забони кўдак») мебошад, ки соли 1907 ҷоп шудааст ва он давраи ташаккули пешазгуфтории забон (перидизатсия)-ро фаро мегирад. Хотираҳои таҳқиқотӣ аз камбудӣ ҳолӣ набуданд. Хотираҳои тавсифӣ, ки бо дарназардошти пайдарҳам ёд гирифтани забон қайд мешуданд, далелҳои бешумори фарогирӣ ва рушди забонро доро буданд, лекин ин хотираҳо арзиши назариявӣ надоштанд. Дар онҳо принсипи асосӣ – ташаккули системаи забонӣ дар нутқи кўдак камтар мавриди тавачҷуҳи пажуҳиш қарор мегирифт.

Д. Инграм давраи дуҷумро ба соли 1926 мансуб медонад. Дар ин давра ақидаҳои бихевиористӣ (англ. behavior(u)ism – рафтор. Равияе дар равшиносии америкӣ асри XX, ки рафтори инсон ҷун предмети равшиносӣ дар мадди аввал гузошта, зеро он аксуламали ҷисмонӣ ба омилҳои ғарбӣ мешавад), ки ба психология таъа менамуданд, боис гаштанд, ки дар маркази омуҷиши ташаккули нутқи азхудкунии нутқи кўдак ва муносибату иртиботи кўдак ба атроф қарор гирад [13, с. 12].

Дар баъзе пажуҳишҳои олимони ба нудрат калимаҳои кўдакони баррасӣ мешуданд. Дар пажуҳишҳои пешин, камбудии асосӣ набудани таҷҳизоти сабтӣ буд. Онҳо гуфтори кўдаконро шунида, менавиштанд, аз ин рӯ инкишофи нутқи як кўдакро муайян қардан душвор буд. Маводи зиёди шифоҳӣ ҷамъоварӣ мешуд ва мушкилиҳои зиёдеро барои муҳаққиқон эҷод менамуд, зеро қор қардан аз болои маводи зиёд осон набуд.

Давраи сеҷуми кӯшишҳои илмӣ ба аввалҳои соли 1957 рост меояд. Дар ин марҳила равиши нави таҳқиқ ба қор бурда мешуд. Омуҷиши нутқи кўдак дар фосилаҳои муайян гузаронида мешуд, то ки нағзҳои нутқи муайян қарда шаванд. Ин равиш дигар усули равишқоро низ дар худ муттаҳид месохт. Равиши якум ба омуҷиши дурудароз варавиши дуҷум кўдакони зиёдро мавриди омуҷиш қарор дода буд.

Дар Америка охири солҳои 1950-ум олимони ба се гурӯҳ ҷудо шуда, ба омуҷиши нутқи кўдак дар давраҳои муайян ва бо равишҳои гуногун оғоз намуданд.

Олими дигар, ки дар ин ҷода бисёр масъалаҳои муфиди ташаккули нутқро матраҳ сохтааст, Д. Слобин аст. Ӯ барномае сохта буд, ки дар он 268 кўдаки хурд ва қалонсол, ки онҳо

забонҳои англисӣ, олмонӣ, испанӣ, туркӣ ва ибриро медонистанд, объекти омӯзиш қарор дода буд. Дар байни кӯдакон синну соли гуногуни кӯдакон аз 3 то ба 5-сола низ дида мешуд. Вазифаи муҳаққиқон дар ин барнома вижагиҳои забониро дар ҳолати нақли кӯдакон аз рӯйи расм муайян кардан буд.

Академик П. Аристэ соли 1941 ба масъалаҳои ташаккули нутқи кӯдак диққат дода, «*Lastekeele semasiologiast*» («Дар бораи семасиологияи забони кӯдак») лексикаи кӯдаконроинтишор намудааст.

Равияи равоншиносӣ дар забоншиносӣ расман солҳои 1953-1954 дар ИМА, дар яке аз семинарҳои илмӣ равоншиносон ва забоншиносонэълон шуда буд. Иштирокчиёни ин семинар кӯшиданд, то аз нақшаи забонӣ ба шакли дастури тавлидшавандаи Н. Хомский ва баъд дар забоншиносии когнитивӣ (лот. *cognoscere* дарк кардан, фаҳмидан. Равияест дар равоншиносӣ, ки дарку фаҳмишро дар фаъолияти инсон аввал медонад) пажӯҳишҳои илмӣ худро анҷом диҳанд. Метавон гуфт, ки дар айни замон муҳаққиқон дар поёи андешаҳои Н. Хомский ба забоншиносӣ ва забоншиносии равонӣ гаравидаанд. Мувофиқи ин усули таҳқиқ, омӯзиш аз калима ба ҷумла ва аз ҷумла ба омӯзиши матн (дискурс) сурат мегирад. Дар соли 1957 ба чунин равиши таҳқиқоти тавсифӣ ба таъб расидани китоби Н. Хомский нукта гузошт, яъне андешаҳои олимони се гурӯҳи болоро Н. Хомский дар асараш «Қолабҳои синтаксисӣ» («Аспекты теории синтаксиса») ба як низом овард. Забоншиносии равониро ҳанӯз дар қорҳои Г. Штерн دیدан мумкин аст, ки «мафҳуми даркшаванда»-ро мафҳуми дарки шахсӣ медонист, ки дар натиҷаи худназораткунӣ пайдо мегардад. Дар пажӯҳиши илмӣ забоншиносии равонӣ омӯзишҳои ду наслро метавон ҷудо намуд. Ба насли якум Ч.Э. Осгуд, Т.А. Себеок ва дигарон калимаҳои алоҳида, алоқаҳои грамматикӣ ва шаклҳои грамматикиро дар нутқи кӯдакон барои муайян намудани шаклгирӣ нутқ мавриди пажӯҳиш қарор медоданд. Пажӯҳишгарони насли дуюм Н. Хомский ва Ч. Миллер буданд. «Ба андешаи Н. Хомский ҷумлаҳои пайдарпайи пайваст захираи грамматикӣ қолабхоро меофаранд. Қолабҳо дар ҷузъҳои семантикӣ шакл мегиранд ва дар семантика интерпретатсия мешаванд, ки бо ёрии ҷузъҳои фонология ба вучуд меоянд» [3, с.40].

Маҳорати забонӣ, аз назари Н. Хомский, чунин аст: маҳорат ирсӣ буда, дар натиҷаи истифодаи маҳорат дар нутқи гуфторӣ фаъолияти нутқӣ ташаккул меёбад. Маҳорати забониро Н. Хомский ба таҳқиқоти забоншиносӣ нисбат дода, худӣ ӯ ин истилоҳро ба забоншиносӣ ворид намудааст. Фаъолияти нутқиро забоншиносони равонӣ ба забоншиносӣ ворид намудаанд. Н. Хомский ва Ч. Миллер қоидаҳои ирсии универсалиро пешниҳод намуданд, яъне ҳама кӯдакон забони модарии худро аз худ мекунанд.

Ҷу грамматикаро маҷмӯи қоидаҳои муайян номид, ки дар марказаш синтаксис қарор дорад. Андешаи Н. Хомский муҳаққиқонро ба омӯзиши наҳв дар ташаккули нутқи кӯдак водор намуд, ҳол он ки то ин давра олимони бештар ба азхуднамоии фонетика ва морфология тавачҷуҳ зоҳир менамуданд. Таҳқиқоти густарда бо кӯдакони 1 то 2-3-сола гузаронида шуданд, ки объекти омӯзиши онҳо аз худ намудани системаи овозии забон ва ё пайдо шудани ҷумлаҳои аввалини кӯдакон буданд. Пажӯҳиши ӯ боиси пайдо шудани равишҳои мураккабтару мушкили пажӯҳишҳои лингвистӣ ба шумор мераванд. Кӯдакон вақте таваллуд мешаванд, тавонмандии забонӣ надоранд, аммо дорои майнаи сари инсонӣ ҳастанд, ки қобили рушд буда, имкони фаъолият ва муоширатро дар ҷамъият фароҳам меорад. Чанд механизми раванди ташаккули барвақтии нутқи кӯдакро қайд хоҳем кард. Чунончи, Н. Хомский қайд мекунанд: «Маҳорати забонӣ (*language competence*) фонди қоидаҳои умумие мебошад, ки аз замони тифлӣ дар инсон пайдо мешавад, дар худ бавучудоварандаи асосҳои фаъолияти нутқии инсонро таъмин менамояд» [9, с. 21].

Механизми нутқи тифл дар яқмоҳагӣ бо барномаи меросӣ амал менамояд, ки таъминкунандаи функсияи экспрессии ҳолати дохилии равонӣ дар шакли ҳаракатдиҳанда (муҳаррикӣ) ва пайдоиши овозӣ мебошад. Яъне, ташаккули дарккунӣ ва ҳосил намудани овозҳои нутқӣ дар яқмоҳагии тифл бо мувофиқати барномаи генетикӣ зерӣ таъсири сигналҳои нутқӣ пайдо мешаванд. Барномаи мероси нутқӣ муҳтавои худро дар зинаи ташаккули грамматикӣ нигоҳ медорад, ки онро дар синну соли 3-7-солагӣ мушоҳида намудан мумкин аст.

Кӯдакон бе сабаб ягон калимаро талаффуз намекунад. Онҳо бо калонсолон, ҳатто, бо кӯдакон ва худ муошират менамоянд. Нутқи онҳо нақшаи муайянеро пайгирӣ менамояд ва вақте ки кӯдакон бо нидо номи шахсони муайяно гирифта наметавонанд, ба кас даст расонда, андешаашонро мефаҳмонанд. Баъдтар калимаҳои ба монанди “Ъ”, “Эй”, “чи”, “медонӣ” ва ғайраро оғози суҳбаташон қарор медиҳанд: **Ъ-ъ бо долъм** [*Ъ-ъ bo dolm*] (Боз дорам). **Э тъла мегум!** [*E, ṭɬla megum*] (Эй туро мегӯям). **Ти, мо кати у лафтем, ти ба омадем** [*Ti, m̄a kati u laftem, ti, ba āmadem*] (Чи мо ҳамроҳи ӯ рафтем, чи баъд омадем). **Медонӣ, мо суми пър долем** [*Medāni, m̄a sumi p̄r dālem*] (Медонӣ, мо пули бисёр дорем); **Медонӣ, ма дъ китоб доръм, тъ надорӣ** [*Medāni, ma kitāb dār̄m, ṭɬ nadāri*] (Медонӣ ман ду китоб дорам, ту надорӣ).

Ба ақидаи Н. Ҳомский оид ба навоварихо дар илми забоншиносӣ хоҳем ишора кард, зеро таҳқиқоти мо дар заминаи назарияҳои ӯ анҷом шудааст. Ӯ бунёдгузори заминаи наво дар илми забоншиносӣ аст, ки мутобиқи он воҳиди асосии забон на фонемаву морфема, балки чумла мебошад.

Соҳтани чумлаҳоро дар гуфтори кӯдакон Н. Ҳомский аз унсурҳои тавлидшаванда медонист, ки дар асоси қоидаҳои ҳулосакунада (формационные правила) қоидаҳои дастурӣ (трансформационные правила) асоснок мекард: *Модарам омад. Падарам бо модарам омад. Модару падарам якҷоя омаданд. Модару падарам якҷоя бо ҳам омаданд.* Ба андешаи ӯ, забон маҷмӯи қоидаҳо набуда, балки созандаи ифодаҳои дуруст мебошад.

Ба ҷойи унсурҳо ӯ категорияе ба монанди S (аломати оғози чумла), NP (гурӯҳи номӣ), VP (гурӯҳи феълӣ)-ро ба қор мебурд: **Оча, у саг рафт. Оча, отам қор булафт. Оча, отам ба мошин булафт, саг давид. Мо индо систагӣ** (Мо дар инҷо нишастаем). **Мо инча ба дугонам бозӣ кадем.** Шакли грамматикӣ нутқ дар назардошти маънии пӯёӣ (динамикӣ), яъне аз моделҳои муҳимми грамматикӣ ба ҳисоб меравад. Яъне, бо қонуниятҳои ҷудокунӣ кӯдак метавонад аломати чумларо чанд маротиба иваз кунад ё аломатҳои гуфташударо ба монанди занҷираи ядрой созад.

Дар солҳои 90-уми асри XX муҳаққиқон вобастагӣ ва алоқамандии вокалҳои пешоговфторӣ-шифоҳиро бо вожаҳо нишон додаанд: калимаҳои аввалини кӯдакон ба шаклҳо ва намунаҳои даврони овозҳои аввалин алоқаманд ҳастанд. Калимаҳои аввалин аз ҳамон овозҳои *ангу-унг* пайдо мешаванд, ки ин овозҳо муддати чанд моҳ дар нутқи кӯдак ба мушоҳида мерасанд [15, с. 65-114].

Ж. Пиаже нутқи се фарзанди худро объекти пажӯҳиш қарор додааст. Ӯ илми психоллингвистика ва шаклгирии нутқи кӯдакро бо таснифоту таҳлисиҳои равонии зиёд анҷом додааст. «Кӯдаке, ки нутқро меомӯзад, мошини такроркунанда ва офарандаи нутқ набуда, балки нутқи ӯ беихтиёрон (худӣ аз худ) ва дар натиҷаи такрор ташаккул меёбад» [11, с. 69].

Дар бораи нақши такрор дар ташаккули нутқи кӯдак андешаҳои гуногун иброз гардидаанд: «Барои он ки кӯдакон забонро аз худ намоёнд, онҳо бояд нутқеро, ки мешунаванд, такрор намоёнд» [2, с. 42].

Равоншиноси олмонӣ Вилиям Штерн (1871-1938) барои шарҳу эзоҳи равиҳои биологӣ иҷтимоӣ оиди масъалаҳои инкишофи кӯдак кӯшиши зиёд ба ҳарч додааст, ки ӯ дар китоби «Психологияи синни барвақти бачагӣ» андешаҳои ӯро ҷамъбаст кардааст.

Кӯдак дар синни 1,5-2-солагӣ ба ҳубӣ мефаҳмад, ки ҳар як ашё номи хос дорад, яъне кӯдак тавассути номбар кардани чизҳо амалҳои мураккаби интеллектуалиро иҷро мекунад, ки тавассути иҷрои чунин амалҳо кӯдак моҳияти маъноӣ калимаҳо ва забонро меомӯзад [4, с. 12].

В. Штерн иброз медорад, ки «калимаҳои аввалини кӯдакон...ба шаклҳои овозие, ки дар даврони овозҳои тифлӣ – **ангу-унгӣ** (лепет) доранд, кӯшиши нутқ қардан менамоянд» [11, с. 78].

Аз калимаҳои сершуморе, ки кӯдак мешунавад нисфе аз онро дар хотирнигоҳ дошта наметавонад. Кӯдак ба воситаи тафаккур онҳоро ҷо ба ҷо мегузорад. Аҷиб аст, ки калимаву иборотро талаффуз карда, мавзунияти онро эҳсос менамояд. В. Штерн низ тарафдори ақидаҳои Ж. Пиаже буд. Хусусиятҳои нуқсонӣ нутқи дар кӯдакон ва дар синни калонсолӣ аз якдигар фарқ мекунад, ки ин фарқиатҳоро дар тифлӣ муайян қардан номумкин аст. Ба андешаи ӯ, волидон набояд аз истифодаи бисёри имову ишора дар ташвиш бошанд, зеро кӯдакон бо калимаҳо рӯз аз рӯз бисёртар шинос мешаванд.

Жан Пиаже (1896-1980) дар бораи зинаҳои инкишофи равонии кӯдакон сухан ронда, нақши таъсири омили иҷтимоиро хеле муҳим арзёбӣ менамояд. Бо вучуди ин ӯ мегӯяд, ки муҳити иҷтимоӣ ба инкишофи равони кӯдак он қадар таъсир намерасонад. Жан Пиаже нақши таълимоӣ дар инкишофи равонӣ инкор мекунад, вале ӯ чунин мешуморад, ки таълим мазмун ва инкишофи тадриҷии бачаро таъйир дода наметавонад. Жан Пиаже бар он ақида буд, ки дар синну соли бачагӣ инкишофи маънавияти кӯдак дар асоси таносуби муносибати байниҳамии кӯдаку калонсолон ташаккул меёбад.

Яке аз психологҳои амрикоӣ Съзен Эрвин Трип чунин қайд мекунад: “Барои он ки забондон шавӣ бояд қоидаҳоро донӣ. Яъне, худро чунон вонамуд кун, ки гӯё онҳоро медонӣ” [2, с. 54]. Кӯдакон якчанд калимаро донанд ҳам, худро донандаи забон мегиранд. Дар аввал гуфтори яккалимагиро ёд мегиранд, ки онҳо дорои алоқаи коммуникатсионӣ мебошанд. Онҳоро ҷумлаҳои якалимагии кӯдакон гуфтан мумкин аст. Ҳамин қадамҳои нахустин ба сӯи наҳв мебошанд. Зинаи дуюм, ки кӯдакон ба наҳв ворид мешаванд, ташаккул ёфтани қолабҳои наҳв дар нутқи онҳо мебошад, ки муносибатҳои пайвастанӣ, муайянкунандагӣ (атрибутсия), мансубият (принадлежность), ҷойгиршавӣ (местоположение) ва муносибати фоил-мафъулро ро инъикос мекунад: *Луктакам а бозитом* [*Luktakm a bodidom*] Луктакам ва бозичаҳоям. *И кътаи навмай* [*I kʔtai navmay*] И куртаи навам аст. *И мосини бобамай* [*I mosini bobamay*] Ин мошини падарам аст. Пийола а болои мосин аст [*Piypya a boloi mosin ast*] Пиёла дар болои стол аст. *Тъ туба партофтӣ* [*Tu tuba partofti*] Ту тупро партофтӣ.

Механизми нутқи тифл дар якмоҳагӣ бо барномаи меросӣ амал менамояд, ки таъминкунандаи функсияи экспрессии ҳолати дохилии равонӣ дар шакли ҳаракатдиханда (муҳаррикӣ) ва пайдоиши овозӣ мебошад. Яъне, ташаккули дарккунӣ ва ҳосил намудани овозҳои нутқӣ дар якмоҳагии тифл бо мувофиқати барномаи генетикӣ зери таъсири сигналҳои нутқӣ пайдо мешаванд. Барномаи мероси нутқӣ муҳтавои худро дар зинаи ташаккули грамматикӣ нигоҳ медорад, ки онро дар синну соли 3-7-солагӣ мушоҳида намудан мумкин аст.

Кӯдакон бе сабаб ягон калимаро талаффуз намекунанд. Онҳо бо калонсолон, ҳатто, бо кӯдакон ва худ муошират менамоянд. Нутқи онҳо нақшаи муайянро пайгирӣ менамояд ва вақте ки кӯдакон бо нидо номи шахсони муайяно гирифта наметавонанд, ба кас даст расонда, андешаашонро мефаҳмонанд. Баъдтар калимаҳои ба монанди “**ъ**”, “**эй**”, “**чи**”, “**медонӣ**” ва ғайраро оғози суҳбаташон қарор медиҳанд: *Ъ-ъ бо долъм* [*Ъ-ъ bo dolm*] (Боз дорам). *Э тьла мегум!* [*E, tʔla megum*] (Эй туро мегӯям). *Ти, мо кати у лафтем, ти ба омадем* [*Ti, mʔ kati u laftem, ti, ba ʔmadem*] (Чи мо ҳамроҳи ӯ рафтем, чи баъд омадем). *Медонӣ, мо суми пър долем* [*Medʔni, mʔ sumi pʔr dʔlem*] (Медонӣ, мо пули бисёр дорем); *Медонӣ, ма дъ китоб доръм, ть надорӣ* [*Medʔni, ma kitʔb dʔrʔm, tʔ nadʔri*] (Медонӣ ман ду китоб дорам, ту надорӣ).

Имову ишора ва мимикае, ки калонсолон ҳангоми нутқ истифода мебаранд, дар нутқи кӯдакон низ ба ҳубӣ дида мешавад ва ҳамон ритмо, ки дар муколамаи ду нафар мушоҳида менамоем, дар муколамаи кӯдакони дусола низ вохӯрдан мумкин аст. Пас, маълум мегардад, ки онҳо аллакай медонанд, ки гуфтор дар шакли ду тараф сурат мегирад ва монологи онҳо ба таври диалог сурат мегирад.

Ҳамчунин, наздик намудани вожа ба ашёи дахлдошта, дар кӯдакон ба зудӣ рух намедихад. Чун борҳо қайд намудем, ки кӯдак аввал вожаро ҳамчун ҳолат ё мавқеъ дарк мекунад ва бештар ҳам амал дар рафи он меистад. Кӯдакон дар синни яксолагӣ, аллакай, ба амрҳое монанди даҳон, бинӣ, чашмон, модар кучост? Бо ангушти ишора ва мимикаи чеҳра нишон дода метавонанд ва ҳамин муоширатро муоширати когнитивӣ ва коммуникатсионии кӯдакон гуфтан мумкин аст. Аммо ин амалро ғайри модар дигар одамон аз ӯ хоҳиш намоянд, шояд иҷро кардан натавонанд. Модару фарзанд бо якдигар дар алоқаи пайвастанӣ ба якдигар чунон вобаста ҳастанд, ки нутқи баъзе кӯдаконро то синни 3-солагӣ танҳо модарон мефаҳманд. Аз тифлӣ оғоз намуда, кӯдакон бо модари хеш нисбат ба дигарон ба таври дигар суҳбат мекунанд. Барои ҳамин ҳам ҳама овозу садо, имову ишораи кӯдаконро модарон беҳтар медонанд. Вақте ки ба кӯдак сухан мекунем, кӯдак ба калимаҳо диққат намедихад, ба амале ки баъди он сухан иҷро мешавад, он садоҳои шунидаро пайвастанӣ менамояд. Чун ба кӯдак “хоб рав” гуфта сарамонро дар болишт мегузorem, ӯ низ он садоро ба нишонаи “рамз” қабул менамояд. Ба

кӯдакон гӯянд, ки “тарсон” ва чашмонро пӯшида, кушода ба ӯ нишон медиҳанд ва баъди чанде кӯдак ин амалро ба хубӣ иҷро менамояд. Бо мурури вақт ин зинаҳо ҳам паси сар мешаванд ва кӯдакон ба дарки калима шуруъ менамоянд. Дарк намудани муносибати калима бо ашёро кӯдакон ба восита (волидайн) аз худ мекунанд. Вақте ба онҳо нисбати чизе ишора намуда, он чизро овар ё гир гӯем, дарав кӯдакон меомӯзанд. Ҳар кореро дар ин вақт оғоз кардан барояшон осон аст ва агар ба онҳо амри амал “накардан” дода шавад, ба зудӣ намехоҳанд кори оғозкардашонро қатъ намоянд. Амри “не”, “накун”-ро кӯдакон аз яксолагӣ дарк мекунанд. Дар синни дусолагӣ калимаҳо пеш аз маъно ҳам аз худ карда мешаванд.

Дар забоншиносӣ омӯзиши нутқи кӯдакон муддати дарозе мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор нагирифта буд. Солҳои 70-уми асри XX дар Британияи Кабир маҷаллае бо номи «Newsletter of child language» («Паёми нутқи кӯдакон» «Вестник детской речи») интишор мешуд, ки айни ҳол бо номи «Journal of Child Language» («Маҷаллаи забони кӯдакон» «Журнал детского языка») фаъолият мекунад ва дар он маводҳо доир ба ташаккули нутқи кӯдакони забонҳои гуногун то ба ҳол ҷоп карда мешаванд.

Ҳоло маҷаллаҳои «Language acquisition» («Фарогирии забон» «Овладение языком») дар ИМА, «First Language» («Забони якум» «Первый язык») дар Британияи Кабир доир ба омӯзиши нутқи кӯдакон нашр мешаванд. Метавон гуфт, ки ба омӯзиши нутқи кӯдак бори нахуст дар Ғарб диққат дода шуда, ҳамчун сарчашмаи назариявии пайдоиши нутқ – нутқи кӯдакон омӯхта шудааст.

Муқарриз: Қурбонов С., д.и.ф., профессор

Адабиёт

1. Белянин В.П. Психоллингвистика [Матн] / В.П. Белянин. Учебник – М. Флинта: Московский психолого-социальный институт, 2004. – 232 с.
2. Елисеева. М. Б. Фонетическое и лексическое развитие ребенка раннего возраста / М. Б. Елисеева. – СПб.: Наука, 2008. – 273 с.
3. Леонтьев, А.А. Основы психоллингвистики / А.А. Леонтьев. – М: Смысл; СПб. 1997. – 287 с.
4. Мустафоқулов, Т. , Назруллоев, М. Асосҳои психологияи синну солӣ ва педагогӣ / Т. Мустафоқулов, М. Назруллоев. – Кӯлоб, 1993. – 300 с.
5. Пиаже, Ж. Речь и мышление ребенка / Ж. Пиаже. – М.: Педагогика-Прес, 1994. – 526 с.
6. Сайдалиева М. Х. Ташаккули нутқи кӯдак / М.Х. Сайдалиева. Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – № 4/7(217). – Душанбе, 2016. – С. 111-116.
7. Слобин, Д., Грин Д. Психоллингвистика / Д. Слобин. – М.: Прогресс, 1977. – 350 с.
8. Хомский, Н. Аспекты теории синтаксиса / Н. Хомский. – М: изд-во Московского университета, 1965. – 258 с.
9. Хомский, Н. О природе языка / Н. Хомский. – М.: КомКнига, 2005. – 288 с.
10. Хомский, Н., Бервик Р. Человек говорящий. Эволюция и язык / Н. Хомский, Р. Бервик. – СПб.: Питер, 2018. – 304 с.
11. Штерн, В. Языковая система и речевая деятельность / В. Штерн. – Л.: Наука, 1974. – 428 с.
12. Штерн, В. Психология раннего детства до шестилетнего возраста: из книги В. Штерна: учение / В. Штерн. – М.: // История зарубежной психологии конца XIX века: хрестоматия: учебное пособие / Ред. Е.С. Минькова. – М.: Флинт: МПСИ, 2009. – С. 80-70.
13. Ingram, D. First Language Acquisition. Method, Discription, and Explanation. – Cambridge, 1989.
14. Miller W., Ervin S. The development of grammar in child language // Three processes in the child’s acquisition of syntax. – Cambridge, 1964. – P. 9-34.
15. Mine, Stoel-Gammon. 1993. – P. 65-114.
16. Taine H. On the acquisition of language by children // Mind. 1876. – №2. – P. 285-294.

ПАЖУҲИШ ВА ОМӢЗИШИ НУТҚИ КӢДАК ДАР ЗАБОНШИНОСИИ ҒАРБ

Дар мақолаи зерин оид ба аввалин маротиба пажуҳиш шудани нутқи кӯдак аз ҷониби олимони Ғарб оварда шудааст. Таҳқиқотгарон ва олимони хориҷӣ оид ба нутқ ва шаклирифтани он таваҷҷуҳи пештаре ба ин масъала додаанд. Ин албата, ба мактабҳои забоншиносие, ки дар он мамлакатҳо буд, сабаб буда метавонад.

Олимони Ғарб солҳо ташаккули нутқи кӯдакро зери назорат гирифта, шаклигирии овозҳо ва ташаккули нутқро дар муддатҳои муайян, бо як низоми махсус дар мадди назари кӯдакон қарор гирифтани забони модариро таҳқиқ намудаанд.

Аз нигоҳи баъзе олимони нақши таълимиро дар инкишофи равонӣ инкор мекарданд, вале онҳо чунин мешуморад, ки таълим мазмун ва инкишофи тадриҷии бачаро тағйир дода наметавонад. Бар он ақида буданд, ки дар синну соли бачагӣ инкишофи маънавияти кӯдак дар асоси таносуби муносибати байниҳамии кӯдаку калонсолон ташаккул меёбад.

Калидвожаҳо: нутқ, кӯдак, ташаккул, раванд, мактабҳои забониносии, синну сол, забони модарӣ.

ИССЛЕДОВАНИЕ И ИЗУЧЕНИЕ ДЕТСКОЙ РЕЧИ В ЗАПАДНОЙ ЛИНГВИСТИКОЙ

В следующей статье описывается первое исследование детской речи западными учеными. Зарубежные исследователи и ученые, занимающиеся речью и ее формированием, первыми обратили внимание на этот вопрос. Непримиенно, это может быть причиной появления лингвистических школ в этих странах.

Западные ученые на протяжении многих лет следят за развитием речи детей, изучая формирование голоса и развитие речи в течение определенного периода времени, с помощью специальной системы, ориентированной на родной язык детей.

С точки зрения некоторых ученых, они отрицают роль образования в психическом развитии, но считают, что образование не может изменить содержание и постепенность развития ребенка. В его основу легла идея, что в детстве развитие духовности ребенка основывается на отношениях ребенка и взрослого.

Ключевые слово: речь, ребенок, становление, процесс, языковые школы, возраст, родной язык.

RESEARCH AND STUDY OF CHILDREN'S SPEECH WESTERN LINGUISTICS

The following article describes the first study of children's speech by Western scientists. Foreign researchers and scientists involved in speech and its formation have paid attention to this issue. Of course, this may be the reason for the emergence of linguistic schools in these countries.

Western scientists have been monitoring the development of children's speech for many years, studying the formation of the voice and the formation of speech in certain periods, having a special system in the eyes of children in their native language.

From the point of view of some scientists, they deny the role of education in mental development, but believe that education cannot change the content and gradual development of a child. It is based on the idea that in childhood the development of a child's spirituality is based on the relationship between the child and the adult.

Keyword: speech, child, formation, process, language schools, age, native language.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайдалиева Мухайё Хостихудоевна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторант (PhD), ассисенти кафедраи . Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: +992 988 20 19 03. Почтаи электронӣ: saydaliyeva89@mail.ru

Сведения об авторе: Сайдалиева Мухайё Хостихудоевна – Таджикского национального университета, докторант (PhD), история языка и типология.. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992 988 20 19 03. Электронная почта: saydaliyeva89@mail.ru

Information about the author: Saidalieva Muhaio Khostikhudoevna – Tadjik National University, doctor (PhD). Adres: 734025, Respublik Tadjikistan, Dushanbe sity, prospect Rudaki. Phone number: +992 988 20 19 03. E-mail: saydaliyeva89@mail.ru

ИСТИЛОҲОТИ ДОРУСОЗИИ ЛОТИНӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ФАРОНСАВӢ

Сафарзода О. И.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таҳқиқоти илмӣ забоншиносӣ дар ҳама бахшҳои мухталифи он, аз ҷумла омӯзиш ва таҳлилу баррасии ҳамаҷонибаи истилоҳоти тиббӣ дорусозӣ бидуни омӯхтани луғат ва истилоҳот, пеш аз ҳама, омӯзиши маводи илмӣ дорусозии марбут ба забони лотинӣ ғайри қобили қабул аст.

Заҳираи луғавӣ байналмилалӣ истилоҳоти соҳаи дорусозӣ ва фарҳангу луғатномаҳои соҳаи мазкур фарогири хеле зиёди истилоҳоти дорусозии иқтибосоти лотинӣ мебошанд.

Таъкид намудан бамаврид аст, ки дар бораи истилоҳоти дорусозӣ, гиёҳҳо, растаниҳо, маъданҳо, шаклҳои маводи дору, мевачоту сабзавоти шифобахш доруворӣ дар сарчашмаҳои қадими забони лотинӣ маводи бештаре ба назар мерасад [7, с.8].

Бинобар ин, маҷмуи истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои мухталифи Аврупо аз шумораи умумии истилоҳоти иқтибосии дорусозии лотинӣ аз ин ҳодисаи маъмулии забон истисно нестанд.

Қобили қайд аст, ки забони лотинӣ, ки дар як давраи муайяни таърихӣ ҳамчун як бахши асосии забони илмӣ дар тамаддуни ҷаҳониву сарзамини Аврупои Ғарбӣ қабул шудааст, бидуни ягон шакку шубҳа, ба рушду такомули забонҳои миллии ҳар як давлату кишвар, дар маҷмӯъ ва алаҳусус, забони истилоҳоти дорусозӣ таъсири бевоситаи худро расонидааст: *acorus calamus* – шамшергиёҳи ботлоқӣ [9, с. 91], *absinthium* – таҳач [9, с. 99], *absorbens* – ҷаббанда [9, с. 102], *acetum* – сирко [9, с. 119], *acidum* – кислота [9, с. 109], *acus* – сӯзан [9, с. 201], *adeps* – чарбу [9, с. 19], *adhaesivus* – часпак [9, с. 28], *adiposus* – серчарбу [9, с. 23], *adjuvans* – ёридиҳанда [9, с. 31], *admisceo* – омехтан [9, с. 42], *adstringo* – бастан [9, с. 28].

Гуфтан бамаврид аст, ки вобаста ба истилоҳоти дорусозӣ, гиёҳҳо, растаниҳо, маъданҳо, мевачоту сабзавоти шифобахш доруворӣ дар сарчашмаҳои қадимаи забони тоҷикиву фаронсавӣ маводи бештаре ба назар мерасад. Дар маҷмӯъ чунин мавод имрӯз дар тибби муосири тоҷик ва Фаронса ба таври васеъ коркард мешаванд ва аз ин гуна растаниву гиёҳҳои шифобахш маводи доруворӣ зиёде омода мегардад, ки мо номгӯи баъзе аз онҳоро дар зер ба сифати истилоҳи дорусозӣ дарҷ менамоем. *Angelique* – ешиум [10, с. 47], *estragon* – тархун [10, с. 291], *marjolaine* – кокутӣ [10, с. 436], *basilic* – райҳон [10, с. 90], *fenouil* – шибум розиёна [10, с. 311], *ail* – сир [10, с. 32], *rhubarb* – чукрӣ, ревоҷ [10, с. 617], *menthe* – нудина [10, с. 443], *epine vinette* – зирк [10, с. 284], *cumin* – зира [10, с. 200], *argousier* – анғам [10, с. 60], *eglantine* – наставан [10, с. 261], *les fruits de genévrier* – мевачоту арча [10, с. 339], *aubépine* – дулона [10, с. 75], *sésame* – кунҷум [10, с. 644], *noix* – чормағз [10, с. 470], *chevreuille* – бушол ё мушол [10, с. 148], *ail de montagne* – хурёк [10, с. 32], *prèle* – чилбуғум, хома [12, с. 1761], *liseron* – печак [12, с. 421], *oseille* – шилха, туршак [12, с. 487], *ferule* – рова [12, с. 313].

Бояд зикр кард, ки баъзе аз истилоҳоти зерин дар забони тоҷикӣ ва фаронсавӣ мавриди истифодаи умум қарор дошта, баъзан аз онҳо бидуни тарҷума, мустақиман ба дигар забонҳо гузаштаанд: *cachet* – ҳаб, *capsule* – ғилофадору [13, с. 123], *cataplasme* – тарбандӣ [13, с. 135], *sinapismes* – хардал [13, с. 154], *collyre* – доруи обакӣ барои ҷашм [13, с. 231], *drogue* – маводи мадҳушкунанда [13, с. 146], *comprimé* – ҳаб [13, с. 234], *suppositoire* – шамъчадору [13, с. 234], *elixir* – ҷавҳар ё нақеъ [13, с. 233], *médicament générique* – доруи ғайриширкати [13, с. 241], *intramusculaire* – дохилимушакӣ [13, с. 123], *artère* – рағи шараён [13, с. 237], *intraveinuse* – дохиливарид [13, с. 73].

Истилоҳоти дорусозии лотинӣ аз нигоҳи решашиносӣ, яъне унсурҳои сохтории калимаву таркибӣ, ки дар низомии истилоҳоти байналмилалӣ тиббӣ мавқеъ ва маънои махсус доранд ва барои рушду такомули истилоҳоти соҳа хидмат мекунанд, дар истилоҳосозиву истилоҳгузинии дорушиносии забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ нақши махсус доранд: *aegrota* – бемор [9, с. 31], *albus* – сафед [9, с. 33], *alkohol* – маишубот [9, с. 35], *almus* – серғизо [9, с. 141], *Althaea* – гули

хайрӣ [9, с. 41], *amica* – дугона [9, с. 43], *Amygdala* – бодом [9, с. 31], *Amygdalus* – дарахти бодом [9, с. 48], *atylum* – оҳор [9, с. 52], *animal* – ҳайвон [9, с. 131].

Ҳамин нуктаро низ қайд кардан ба маврид аст, ки забонҳои лотинӣ ва юнонӣ аз сарчашмаҳои нахустини таърихи пайдоиши ҳеш аз нигоҳи марзӣ, худудӣ, таърихӣ бо ҳам таъсир ва равобити мутақобила доштанд. Дар натиҷаи чунин ҳодисаву воқеаҳои таърихӣ баъзе нишонаҳои илмиву фарҳангӣ, аз ҷумла истилоҳоти дорусозӣ аз юнонӣ ба лотинӣ ва аз лотинӣ ба забони фаронсавиву тоҷикӣ ҳамчун истилоҳоти иқтибосӣ ворид шуда, пас аз муддате ба қавонину қавоиди забонҳои муқоисашаванда мувофиқ шуда, комилан ҳазм шудаанд. Ҷараёни воридшавӣ ва азхудкунии истилоҳоти дорусозӣ аз юнонӣ ба лотинӣ зуд роҳ ёфт, зеро бештари табибони сарзамини Рум аз аҳли Юнон буданд [2, с. 23-31].

Олимону донишмандони тоҷик низ бо истифода аз донишу фарҳанги юнонии ҳеш дар заминаи тарҷумаи арабии осори дорусозии онҳо дар таълифоти худ ба осори тиббии дорушиносии олимону донишмандони Юнону Рим, аз қабили Афлотун, Букрот, Ҷолинус, Диоскуридус ва дигарон ба таври фарох истифода намудаанд, ки имрӯз ҳам дар тибби муосири Шарқ мавриди истифода қарор дорад [5, с.12-24; 6, с.57-84].

Истилоҳоти дорусозии лотинӣ қисмати бузургтарини истилоҳоти тиббиро фаро мегирад, ки маъниву мафҳумҳои асосиро дақиқу равшан ифода менамояд. Омӯзиши ҳамаҷонибаи унсурҳои лотинӣ ба ташаккулу таҳаввули минбаъдаи воҳидҳои луғавӣ мусоидат мекунад.

Истилоҳоти лотинӣ қариб дар ҳама соҳаҳои илму фарҳанг, табиӣёт, риёзӣёт, фалсафа, ситорашиносӣ, кайҳоншиносӣ, физика, кимия, аз ҷумла дорусозӣ ба мушоҳида мерасад, ки ба давраи аввали ташаккули забони форсии тоҷикӣ ва фаронсавӣ рост меояд.

Дар раванди рушду такомули истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ унсурҳои лотиниву юнонӣ, лотиниву фаронсавӣ ба ҳам омада, истилоҳоти нави фаронсавиро сохтаанд, ки мафҳумҳои мушаххасро ба вуҷуд овардаанд.

Дар баробари истилоҳоти соҳаҳои мухталифи ҷомеа истилоҳоти дорусозӣ, номгӯи доруҳо, маводи доруворӣ, номи гиёҳу растаниҳои шифобахш, маъданҳои рағванҳои молиданӣ ва қисматҳои илми тиббу табобат дар асоси роҳу усулҳои лотинӣ сохта шудаанд, ки бо роҳи мустақим ба забони тоҷикиву фаронсавӣ дохил шудаанд: *harmale* – *испанд* (аз лотини *“Peganum harmala”*) [11, с. 193], *pathogene* – *бемориюфар* (аз лотини *“pathogenus”*) [11, с. 304], *multiflore* – *сергул* (аз лотини *“multiflorus”*) [11, с. 256], *menthe* – *пудина* (аз лотини *“Mentha”*) [11, с. 221], *absinte* – *махач* (аз лотини *“Artemisia absinthium”*) [11, с. 124], *platane d' Orient* – *чинор* (аз лотини *“Platanus orientalis”*) [11, с. 306], *purpure* – *арғувонӣ* (аз лотини *“purpureus”*) [11, с. 312], *leonure* – *газнаи сазак* (аз лотини *“Leonurus”*) [11, с. 144], *heterogene* – *гуногуннавъ* (аз лотини *“heterogenus”*) [11, с. 122], *catomille* – *бобуна* (аз лотини *“Chatomilla”*) [11, с. 112], *somnifere* – *хобовар* (аз лотини *“somnifer”*), *pin* – *санавбар* (аз лотини *“Pinus”*) [11, с. 213], *carvi* – *сияҳдона* (аз лотини *“Carum carvi”*) [11, с. 143], *fenouil* – *шибум* (аз лотини *“Foeniculum”*) [11, с. 186], *violette* – *бунафша* (аз лотини *“Viola”*) [11, с. 226], *pistachier* – *писта* (аз лотини *“Pistacia”*) [11, с. 122], *animal* – *ҳайвон* (аз лотини *“animalis”*) [10, с. 47], *anis* – *бодиён* (аз лотини *“Anisum”*) [11, с. 48], *artère* – *шохрағ* (аз лотини *“arteria”*) [10, с. 64].

Ҳамин тавр, мавҷудияти чунин роҳу усулҳои истилоҳозии дорушиносиро қайд намуда, С.И. Волфсон таъкид менамояд, ки раванди мазкурро дар ҳар як забони пешрафтаи байналмилалӣ ва ҳам дар забони илм мушоҳида кардан мумкин аст [4, с. 31- 42].

Бо воридшавии истилоҳоти дорусозии лотинӣ ба забони тоҷикӣ ва фаронсавӣ захираи луғавии ин забонҳо ғанитар гардид. Воқеан, забони лотинӣ низ дар баробари забони юнониву дигар забонҳои байналмилалӣ манбаи асосии бою ғанӣ сохтани истилоҳоти дорусозӣ будааст.

Рушду такомули истилоҳоти тоҷикиву фаронсавӣ дар соҳаи дорусозӣ дар заминаи луғатҳои лотиниву юнонӣ сурат гирифтааст.

Истилоҳоти лотинӣ дар ташаккули низоми истилоҳоти дорусозии тоҷикӣ ва фаронсавӣ нақши муҳимро бозидааст. Илова бар ин, истилоҳоти лотинӣ дар заминаи таърихи тиббу табобати юнониён, услуби нигориши луғатномаҳо аз аҳди юнони бостон сарчашма гирифтааст.

Нуктаи муҳимми дигар ин аст, ки ханӯз дар сарзамини бостонии қитъаҳои лотинӣ мақоми зисту қору фаъолият намудани баъзе қавму миллатҳои германӣ, саксҳо ва ютҳо дар байни ин қабिलाҳо ва римӣён муносибатҳои мухталифи илмиву фарҳангӣ, сиёсиву тичоратӣ ва таърихӣ ба миён омаданд, ки баъзе осори тиббӣ, аз ҷумла дорусозии онҳо дар забони римӣён боқӣ мондааст. Истилоҳоти дорусозие, ки дар ин давра ворид шудаанд, иқтибосоти лотинии даврони аввал буда, низоми истилоҳсозиву истилоҳофаринии дорусозии қавмҳои германиро дар худ инъикос менамуд. Истилоҳоти нави дорусозӣ дар ин давра одатан мафҳуму маъноҳои дорусозиро ифода менамуданд, ки дар робитаи мутақобилаи забониву фарҳангии рӯбатараққинамудаи мардуми Рим ба миён омада буданд: *bacca – буттамева* [3, с. 239], *Betula – тус* [3, с. 231], *bestia – ҳайвон* [3, с. 266], *bibo – нӯшидан* [3, с. 38], *sacao – какао* [3, с. 189], *calidus – гарм* [9, с. 181], *Camphora – кофур* [9, с. 301], *caput – сар* [9, с. 309], *carbo – ангишт* [9, с. 311], *catulus – сазбача* [9, с. 314], *causa – сабаб* [9, с. 311], *caute – эҳтиёткорона* [9, с. 310], *centrum – марказ* [9, с. 316], *cera – мум* [9, с. 317], *Chamomilla – бобуна* [9, с. 321], *charta – қозғаз* [9, с. 321], *cholagogus – талхарон* [9, с. 328].

Ҳамаи ин мисолҳои овардашуда ба таҳлили муқоисавию таърихӣ асос ёфта, забоншиносии муқоисавию таърихӣ таркиби луғавии забонҳои мавриди омӯзишро муқоиса намуда, тафовутҳо ва хусусиятҳои умумии бисёре аз истилоҳоти дорусозии лотиниро дар забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ муайян кардааст.

Ҳамин тариқ, истилоҳоти дорусозии лотинӣ дар сарчашмаҳои илмии тиббии қадим, алалхусус, дар истилоҳоти дорусозии забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ бештар ба мушоҳида мерасанд. Истилоҳоти иқтибосии лотинӣ дар забони тоҷикӣ ба қонуну қавоиди савтиёти забони тоҷикӣ мувофиқ гардонида шуда, дар баъзе мавридҳо таъсири бевоситаи забони арабӣ низ дар ин замина ба назар мерасад. Дар сарчашмаҳои илмиву тиббӣ истилоҳоти дорусозии ифодакунандаи номи гулу гиёҳҳо, растаниҳо, маъданҳо, ҷонварону ҳайвонот, парандаҳо, нӯшиданиҳо ва шарбатҳои мухталифро дидан мумкин аст. Баъзе аз истилоҳоти дорусозие, ки дар забони лотинӣ муодили тоҷикӣ надоранд, бо забони сода шарҳу баён ёфтаанд. Истилоҳоти дорусозии лотинӣ дар бештари соҳаҳои тибби муосир ворид шуда, барои ифодаи доираи васеи истилоҳоти дорусозии байналмилалӣ, ки мафҳумҳои нави илмиро ифода мекунанд, ба таври фарох истифода мешаванд.

Муқаррир: н.и.ф., дотсент Назаров Т.

АДАБИЁТ

1. Абу Райхан Беруни. Фармакогнозия. Избранные произведения. Т.4. Ташкент: Фан., – 1973. – с. 36-47.
2. Аристотель. История животных. – Москва., 1996. – 543 с.
3. Бактияров В. А. Латинская терминология некоторых паталогических процессов. – Кемерово, 1969, -54-63.
4. Вольфсон С. И. Латино-русский медицинский словарь. Медгиз. 1957. – 189 с.
5. Каримов У. И. Диоскорид, Педаний. В кн.: Абу Райхан Беруни. Фармакогнозия. – с. 62-75.
6. Ковнер С. История арабской медицины. Киев, 1893. – с. 86-97.
7. Начмободӣ М. Таърихи тиб дар Эрон пас аз Ислом. Чопи дуюм. Техрон, 1992. – 1020 с.
8. Нуралиев Ю. Н. Фитотерапия при Саманидах. Наследие предков, 1999, №4. С. 69-78.
9. Словарь иностранных слов. Москва: “Русский язык”. 1989. – 622 с.
10. Чумаев Т. Б. Персидские заимствования во французском языке: лексико-семантический и грамматический анализ. – Душанбе: Ашуриён, 2022. – 199 с.
11. Jehan Thierry, Dictionaire fransais-latin. Thierry, Jehan. – Paris, 1564. -865 с.
12. Le Robert des jeunes: Dictionnaire de la langue francaise. – Paris, 2000. – 1234 с.
13. Le Robert Micropoche: Dictionnaire de la langue francaise. – Paris, 1988. – 987 с.

ИСТИЛОҲОТИ ДОРУСОЗИИ ЛОТИНӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКИВУ ФАРОНСАВӢ

Дар мақола яке аз масъалаҳои муҳимми илми забоншиносии истилоҳоти дорусозии лотинӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Табиист, ки истилоҳоти тиббӣ ва соҳаҳои мухталифи онро истилоҳоти байналмилалӣ ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, истилоҳоти

иктибосии дорусозии лотинӣ яке аз манбаъҳои асосии захираи луғавии истилоҳоти байналмилалӣ маҳсуб доништа мешавад.

Тавре муаллифи мақола таъкид менамояд, доир ба истилоҳоти дорусозӣ, гиёҳхоро растанӣҳо, маъданҳои шифобахши дорусозӣ, шаклҳои маводи дору, меваҷоту сабзавоти давобахши доруворӣ дар сарчашмаҳои қадими забони лотинӣ маводи бештаре ба назар мерасад. Қобили зикр аст, ки забони лотинӣ дар як давраи муайяни таърихӣ ҳамчун забони илм дар тамаддуни ҷаҳонӣ мавриди истифода қарор гирифта, бидуни ягон шакку шубҳа ба рушду такомули забонҳои мухталифи дунё, аз ҷумла ба забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ, алалхусус, ба истилоҳоти дорусозии ин забонҳо таъсири бевоситаи худро расонидааст, ки ин масъаларо бо истилоҳоти зиёди дорусозии лотинӣ шарҳу тавзеҳ иеҷидад.

Калидвожаҳо: лотинӣ, тоҷикӣ, фаронсавӣ, истилоҳ, таҳқиқ, дорусозӣ, мавод, забони илм, байналмилалӣ, гиёҳдавоӣ, решашиносӣ, ташаққул.

ЛАТИНСКИЕ ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ В ТАДЖИКСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается один из важнейших вопросов лингвистической науки, т.е. латинская фармацевтическая терминология на таджикском и французском языках. Естественно, что медицинская терминология и ее различные отрасли составляют международные термины. Поэтому заимствование латинские фармацевтические термины считаются одним из основных источников словарного запаса международных терминов.

Как подчеркивает автор статьи о фармацевтической терминологии, растениях, лекарственных и минеральных веществах, форма лекарственного вещества, лекарственных фруктах и овощах в древних источниках латинского языка встречаются гораздо больше сведений.

Следует отметить, что латинский язык использовался в качестве языка науки в мировой цивилизации в определённый исторический период и, без сомнения, оказал непосредственное влияние на развитие различных языков мира, включая таджикского и французского языков, особенно фармацевтических терминов этих языков.

Ключевые слова: латинский, таджикский, французский, термин, исследование, фармацевтика, вещества, научный язык, международный, фитотерапия, этимология, формирования.

LATIN PHARMACEUTICAL TERMS IN TAJIK AND FRENCH

The article discusses about one of the most important issues of linguistic science, i.e. Latin pharmaceutical terminology in Tajik and French. Naturally, medical terminology and its various branches constitute international terms. Therefore, borrowing Latin pharmaceutical terms is considered one of the main sources of the vocabulary of international terms.

As the author of the article emphasizes, there is much more information about pharmaceutical terminology, plants, medicinal and mineral substances, the form of a medicinal substance, medicinal fruits and vegetables in ancient sources of the Latin language.

It should be noted that Latin was used as the language of science in world civilization in a certain historical period and, without a doubt, had a direct influence on the development of various languages of the world, including Tajik and French, especially pharmaceutical terms in these languages.

Keywords: Latin, Tajik, French, term, research, pharmacy, substances, scientific language, international, herbal medicine, etymology, formations.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарзода Одинамуҳаммад Ислои – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ ва фаронсавӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Тел.:** 98 777 98 74; **Email:** darg.74@mail.ru

Сведения об авторе: Сафарзода Одинамуҳаммад Ислои – Таджикский национальный университет, старший преподаватель общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудакӣ, 17. **Тел.:** 98 777 98 74; **Email:** darg.74@mail.ru

Information about the author: Safazoda Odinamhammad Islom – Tajik National University, senior lecturer of the department of German and French languages. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **Tel.:** 98 777 98 74; **Email:** darg.74@mail.ru

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ СТАНОВЛЕНИЯ ТЕРМИНА «КОНЦЕПТ» И ЕГО ОПРЕДЕЛЕНИЕ В ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Сафарова А.

**Таджикский международный университет иностранных языков
имени Сотима Улугзаде**

В данной статье мы рассмотрели основные тенденции становления термина концепт в современной лингвистической науке. Термин «концепт» в исследовании языковых особенностей является ключевым элементом. Концепт – как понятие является инновационной идеей, содержащее в себе созидательный смысл. Именно концепт содержит основные информации, распространяемые в научном портале языков. Он связан с картиной мира, которая приобретает на современном этапе развития языков «новые краски» с точки зрения эмоциональной сферы сознания. По мнению лингвистов, «...эмоциональное восприятие окружающего мира, позволяет нам выделить эмоциональную картину мира. Она представляет собой мировидение, которая проецируется эмоциональной сферой сознания и отражает ценностный (аксиологический) приоритет в национальной культуре». [10, с. 44]

«Концепт» является философским понятием, означает содержание слова в смысловом значении имени. Отличается от самого знака и от его предметного значения. Этими значениями являются денотаты, объёмы понятия. Также этот вопрос отождествляется с понятием и сигнификатом. «Концепт» как инновационная идея содержит в себе созидательный смысл в языковом пространстве.

Прежде чем «концепт» приобрёл статус термина, его определение в лингвистической науке перешёл множество барьеров. Именно эти барьеры определили его устойчивый статус в лингвистике. Рассмотрим этапы становления термина:

- Слово «концепт» имеет латинское происхождение (*conceptus*) – это его ментальное образование, включающее в себя как существенные признаки предмета или явления в языке, так и ассоциации, связанные с данным предметом или явлением в общем обзоре языкового фона;

- «Концепт» филологическое понятие, отражает содержательную сторону словесного знака в фонетическом и словообразовательном ракурсе.

- «Концепт» в лингвоконцептологии – это ментальное, сугубо ареальное образование, обладающее семантической расчленённостью, зафиксированное в языковой форме как научное понятие;

- «Концепт» в лингвокультурологии, обеспечивающее ментальное образование с семантической расчленённостью в национально-культурной маркированности, зафиксированное в языковой форме как лингвокультурный аспект имеет своё место в общем языкознании;

- «Концепт в философии» – это содержание понятия, смысловое значение имени (знака). Оно отличается и от его предметного значения – денотата или объёма понятия;

- «Концепт» - это инновационная идея научного мышления с созидательным смыслом. От этого рождается понятие «продукт» демонстрирующий новую идею под названием концепт-продукт;

- «Концепт» может являться художественным приёмом или концептизмом в литературных жанрах (стремление к усложнению смысла а не языка); [1, с. 75]

- «Концепт» - произведение концептуального искусства;

- «Концепт – арт» - направление в искусстве, призванное в нём отражать только идею, а не форму или внешние атрибуты;

- «Социальный концепт или социальный конструкт» - порождение конкретной культуры общества, существующее исключительно в силу того, что люди согласны действовать так, будто оно существует, или согласны следовать определённым условным правилам – ментальности;

- «Концепт - журнал», периодический, научно-методический, электронный, где распространяются все научные материалы.

Наименование данных особенностей концепта, освещают его разнообразный и содержательный фон в области различных научных направлений.

Эти научно-лингвистические барьеры способствуют выявлению сугубо языковой формы понятия концепт. Концепт это выявления содержания, его смысловая наполненность с вердиктом отвлечения от конкретно-языковой формы его выражения. В отличие от понятия, концепт, включает в себя не только существенные и необходимые признаки, но также и несущественные. Учёными исследовано, что «...понятия, чем концепт имеют более простую структуру: в структуре концепта представлено больше компонентов, а сам концепт имеет эмоционально-оценочный ореол (почёт)». [6, с. 240]

Существует два типа концептов: хай-концепт (высокая концепция) и лоу-концепт (существующий, не новый, известный концепт), они также как и многие другие понятия отражают сущность выявления лингвистических особенностей знака в культурных направлениях. Эти особенности в большинстве случаев функционируют в философских и лингвокультурологических направлениях языка. Есть базовые концепты, к этому разряду можно отнести те концепты, которые составляют фундамент языка и всей картины мира; среди них: космические концепты, социальные концепты, психические и духовные концепты. Современные специалисты в области лингвистики проводят свои исследования, сопоставляя особенности каждого из этих видов имеющих свои разнообразные ветви.

Из всех выдающихся учёных в области исследования концептов, более серьёзно этим вопросом занимались П. Абеляр основоположник концептуализма – ни является основоположниками термина концепт, он исследовал роль его определения и развития в лингвистической науке. После анализа их исследований можно осмыслить значение концепта – как «...замысла определяющего стратегию действий при осуществлении реформ, проектов, планов, программ, в которых рассматривается система взглядов на процессы и явления в природе и в обществе» [3, с. 111].

В пределах лингвистических вузов необходимо отметить культурные тенденции концепта – они отражают имена более абстрактных понятий, где культурная информация прикрепляется к понятийному ядру, так как ключевые концепты культуры это базовые единицы картины мира, обладающие экзистенциальной значимостью, как для отдельной языковой личности, так и для лингвокультурного сообщества в целом.

В этом варианте необходимо изучить универсальные концепты, Маслова В.В., он утверждает, что «...к универсальным концептам относятся время, пространство место, подобие, причина, долг, истина, правда, искренность, правильность, ложь, милосердие, свобода, судьба, память, язык и многие другие многозначные понятия» [8, с. 201].

Концепт всегда является направляющим маяком, показывающий направление в котором она будет двигаться и это движение является исследованием значений. Наиболее важные концепты кодируются именно в языке. А центральные для человеческой психики концепты отражаются в грамматике, именно их грамматическая категория создаёт, специальную концептуальную сетку, тот каркас специально для концептуального материала, который выражается лексически. В грамматике тех языков, всегда находят отражение те концепты, которые наиболее существенны для данного языка.

Исследуя основные тенденции становления термина концепт и его определение в лингвистической науке, мы должны рассмотреть, значение понятия «концепт». Понятие «концепт» используется при описании семантики языка, так как выражение языковых значений приравниваются к выражаемым в них концептам или концептуальным структурам. Подобное истолкование схожести концепта и значения не является единственно возможным в структуре лингвистики.

Как термин концепт это посредник между словами и экстралингвистической действительностью, из-за этого значение слова не может быть сведено исключительно к образующим его концептам. В большинстве случаев концепты соотносимы со значением слова.

Учёными доказано, что концепт выражается в концептуализации, это одно из направлений в лингвистике, существует в концептуализации и когнитивная наука,

наблюдающая над процессом познавательной деятельности человека. «Оно заключается в осмыслении поступающей информации и образовании концептов, концептуальных структур и всей концептуальной системы в психике человека. Именно процесс концептуализации тесно связан с процессом категоризации» [11, с. 140].

Мы рекомендуем начинающим лингвистам опираться на словарные статьи, терминологического характера именно в этих материалах они смогут вникнуть в мир науки усвоить основы научных исследований. Выявление концептуальной природы различных понятий происходит не только посредством разноструктурных словарей, но и с помощью исследования контекстуального анализа. Одними исследованиями словарных статей усвоение всех когнитивных особенностей концептов недостаточно. «Концепт своего рода точка зрения, в которой раскрывается главная, необходимая, актуальная мысль – мысль, имеющая научное обоснование и индивидуальную несхожую с другими формулировками обоснование» [7, с. 96] Каждая мысль логически оформлена и доказана автором, в которой читатель только знакомится с его содержанием.

Термин «концепт» многозначен, исходя из ранее исследованных фактов, обобщающих различные точки, зрения мы выявили следующие его особенности:

- термин концепт – это элемент сознания, ментальная единица, которая в процессе мысли замещает нам неопределённое множество предметов одного и того же рода;
- концепт изначальная идея, замысел, проект;
- тенденция, как направление развития, склонна к стремлению, изложению и изображению;
- тенденция определяет взгляды и рассматривает предложения в лингвистическом правопорядке исследования факторов.

Как можно сосредоточиться, чтоб определить лояльность и предубеждения в возникших вопросах. «Концепт понятие неконсервативное, оно имеет исторические корни, но всегда развивается в ногу со временем. Это развития наблюдаются в сфере образования, науки и в основах контекста художественных текстов» [7, с. 160].

Необходимо исследовать историю становления терминов в лингвистике. Возникновение терминов в языке обусловлено стремлением всех людей дать точное и ясное определение понятиям и реалиям объективной действительности. Термины в лингвистике представляют собой область специальной лексики языка, формирующейся в результате научно- технического прогресса в этой области. «Все термины подчиняются словообразовательным, грамматическим и фонетическим правилам данного языка, создаются путём терминологизации слов общенародного языка, заимствования или калькирования иноязычных термино-элементов. Большой объём терминов являются иноязычными и этот статус внушает к ним уважение, как к логике уже исследованных факторов» [4, с. 201].

По упоминанию же западных учёных, заложивших основу теории терминологии, в первую очередь следует упомянуть имя австрийского учёного Ойгена Вюстера. Он был активным приверженцем эсперанто, ярким сторонником точного профессионального общения и разработал собственную теорию терминологии. Вюстер отмечает «Термин «термин» в современном значении появился на подготовленном этапе развития терминоведения, который продолжался в основном с эпохи Ренессанса, когда появились первые терминологические словари, а термины были предметом побочного рассмотрения лингвистами, логиками во всём мире» [5, с. 70].

Термины в основном делятся на два типа: термины-слова и термины-словосочетания. В соответствии с морфемной структурой слова выделяются непроеизводные, производные, сложные, сложные термины-слова и аббревиатуры. Они образуются на базе существующих корней общелитературной и специальной лексики: при этом используются те же способы, что и при деривации общеупотребительной лексики – семантической, морфологической и синтаксической. Отмечается, что «...концепты являются важным компонентом национально-специфической картины мира. Каждый язык обладает определённым набором концептов, составляющих уникальный концептологический рисунок той или иной культуры. В концепте

как единице знания о мире, элементе памяти фиксируется большой ряд предметов со сходными свойствами, им охватывается класс реалий»[7, с. 108].

Как расшифровать значение тенденции?

Тенденция как термин является направлением развития, склонность или стремление к инновациям. Другим значением тенденции является «тренд» - определённое направление движения. Если возникает вопрос исследования концептуальных значений, то тренд имеет следующие направления, это тенденция, направление, склонность, стремление, веяние, направленность и динамика. И так концепт в науке это вид лингвистического искусства. В виду того, что концептуальность отражает мысль или представление. То его можно рассмотреть и в художественной литературе. В литературном концептуализме концепция произведения важнее его физического выражения, цель искусства в передаче идеи. Концептуальные идеи в произведениях могут существовать в виде фраз, текстов, схем, графиков, чертежей, фотографий, аудио и видеоматериалов. Если необходимо выявить концептуализм объектом искусства можно выбрать любой предмет, явление, процесс, поскольку концептуальное искусство представляет собой чистый художественный жест.

Эта особенность тоже является одним из свойств концепта, которая конкретизирует литературный процесс. Эти особенности вырабатывают существенный характер роли концепта в языке на основе текстов различных литературных жанров.

Таким образом, проведённый нами сравнительно-сопоставительный и описательный анализ становления термина «концепт», показали основные тенденции его становления, показали, что большая часть терминов в языках представлена простыми производными терминами, которые в свою очередь раскрывают сложнейшие характеры образования, большая их часть заимствована из английского и латинского языков. Но на современном этапе они стали активными и функциональными.

Термины изучаются во всех отраслях науки, или другими словами термины являются ключом в процессе изучения лингвистических текстов. Общее терминоведение изучает наиболее общие свойства, проблемы и процессы, происходящие в специальной лексике, а частное или отраслевое терминоведение занимается изучением специальной лексики и понятий отдельных областей знания конкретных языков в условиях коммуникации научных направлениях. Основные тенденции становления термина «концепт» и его определение в лингвистической науке очень многообразны в плане его появления, содержания, реализации и постоянства. Эти постоянства отражаются в образовательных и научных текстах.

Студентам современных лингвистических вузов для самообразования предоставлен многозначный материал для исследования значения компонентов, эти материалы доступны в лингвистических приложениях интернет сетей. Исходя из этого, мы не исключаем появления новых предложений в области исследования концептуальных особенностей в области языкознания.

Основные трактовки становления термина «концепт» в современной лингвистической парадигме с позиции когнитивной лингвистики и лингвокультурологии проводят анализ функциональных особенностей художественного концепта качественно отличающихся от других языковых особенностей.

Термин «концепт» неоднократно подвергался переосмыслению и преобразованию. В научном дискурсе он утвердился в средневековье в ходе спора об общих понятиях в сфере их универсальностей. Концептуалисты всегда были сторонниками схоластической философии, основанного Петром Абеляром в области научной лингвистики. Он доказал, что универсалии не существуют в виде физических явлений. Эти и другие особенности «концепта» как термина в научном направлении языковых дисциплин.

В статье нами исследованы факторы образования концептов, их функциональные свойства, тенденции развития и их исторический компонент существования, где они не растеряли свои значения и особенности. Эти особенности разделены на две группы: - концепты исторически обоснованные; концепты современного происхождения. Все эти концепты

появляются в определённых позициях, получают статус постоянности и разделяются по различным научным направлениям.

Рецензент: к.ф.н., Мирзоева Г.Х.

Литература:

1. Алымова Е.В. Культизм и концептизм. Статья. Материалы международной конференции от 11.10. 2009. Херсонский государственный университет. Курс лекций. 2009. 250 с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. - М.: Советская энциклопедия, 1966. - 608 с.
3. Абельяр П. Логика. Сборник сочинений. Переиздание, перевод с французского. Просвещение. М.: 1972. 190 с.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика. Учебное пособие. Просвещение. М.: 312 с.
5. Вюстер О. Терминоведение. Учебник. Перевод издания на русском языке, изд Наука М.: 1960. 204 с.
6. Кравченко А. Что изучает концептология. Статья. Материалы международной конференции от 5-7 октября 2011. Барнаул. Изд АптГПА. 251 с.
7. Колесов В.В. Пименова М.В. Концептология. Учебное пособие, М.: 2012. 289 с.
8. Маслова В.В. Лингвокультурология. Учебное пособие. Изд Филология. М.: 2001. 358 с.
9. Ожегов С.И. Словарь русского языка: (53000 слов) / Под ред. Л. И.Скворцова. - 24-е изд., испр / С.И. Ожегов. - М.: ООО Оникс: ООО Мир и Образование, 2008. - 640 с.
10. Сребрянская Н.А. Эмотивная лингвистика – перспективное направление. Статья. Вестник Воронежского государственного университета. 2008. 248 с.
11. Тимофеев Л.Н. Краткий словарь литературоведческих терминов / Л. Н. Тимофеев. - М.: 1958. -187 с.

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ СТАНОВЛЕНИЯ ТЕРМИНА «КОНЦЕПТ» И ЕГО ОПРЕДЕЛЕНИЕ В ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ НАУКЕ

В данной статье рассмотрены особенности тенденции становления термина «концепт» и его определение в лингвистической науке. Нами исследованы факторы образования концептов, их общие и индивидуальные функциональные свойства, тенденции развития и их исторический компонент существования в языке. Студентам лингвистических вузов для самообразования предоставляются материалы для исследования значения компонентов, эти материалы доступны в интернет-сайтах.

В статье приведены цитаты из научных исследований ведущих лингвистов. Их работы являются источниками информации в области лингвистики. Цель статьи является выявление тенденции развития становления концептов в различных языковых направлениях.

Ключевые слова: лингвистика, концепт, термин, терминология, язык, культура, факт, тенденция, языкознание, информация, логика.

ТАМОЮЛҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ ИСТИЛОҲИ «КОНЦЕПТ» ВА ТАЪРИФИ ОН ДАР ИЛМИ ЗАБОНШИНОСӢ

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои раванди сохтори истилоҳи “концепт” ва мафҳуми он дар илми забоншиносӣ омӯхта мешавад. Мо омилҳои ташкилшавии концептҳо ва хусусиятҳои ғаъол ва индивидуалии онҳо, равандҳои тарақиёт ва қисмати таърихӣи онҳоро дар забон таҳқиқ намудем. Ба донишҷӯёни донишгоҳҳои олии барои худомузӣ маводҳо барои таҳқиқи хусусиятҳои қисматҳои концепт, ки дар сайтҳои интернетӣ мавҷуданд пешниҳод карда мешаванд.

Дар мақола иқтибосҳо аз қорҳои илмӣи олимони намоёни соҳаи забоншиносӣ оварда шудаанд. Ин қорҳо сарчашмаи ахборотҳо дар илми забоншиносӣ мебошанд. Мақсади мақола омӯхтани равандҳои тарақиёт ва барқароршавии концептҳои гуногуни забонӣ мебошад.

Калидвожаҳо: лингвистика, концепт, истилоҳ, истилоҳотшиносӣ, фарҳанг, маданият, воқеият, тамоюл, забоншиносӣ, ахбор, мантиқ.

THE MAIN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE TERM "CONCEPT" AND ITS DEFINITION IN LINGUISTIC SCIENCE

This article examines the features of the trend of formation of the term concept and its definition in linguistic science. We have studied the factors of concept formation, their general and individual functional properties, development trends and their historical component of existence in the language. Students of linguistic universities are provided with materials for self-education to study the meaning of components these materials are available on Internet sites.

The article contains quotations from scientific research of leading linguists. Their works are sources of information in the field of linguistics. The purpose of the article is to identify the trend of development of concept formation in various linguistic areas.

Keywords: linguistics, concept, term, terminology, language culture, fact, trend, linguistics, information, logic.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарова Азиза - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, докторанти соли дуюми Phd, факултети забони англисӣ. **Суроға:** 734019. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кучаи. Ф. Муҳаммадиев, 17/6. **Тел:** 557888844

Сведения об авторе: Сафарова Азиза. – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, докторант Phd 2 курса факультета английского языка. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Ф. Мухаммадиева, 17/6, **Тел:** 557888844

Information about the author: Safarova Aziza – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, 2nd year PhD student of the English faculty. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiyev str., Tel: 557888844

ИФОДАҶОИ GERUNДИЙ ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ (аз рӯи асари «Чен Эйр»-и Шарлота Бронте)

*Собирова У.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Вакте сухан дар мавзуи сарфу наҳв меравад, муқоисаи он бо мавзӯҳои грамматикаи дигар забонҳо, бахусус забони модарӣ, гузаронида мешавад. Ҳангоме, ки мо мавзуеро аз грамматикаи забони англисӣ бо забони модарии худ муқоиса мекунем, ё роҳҳои тарҷумаи онро муайян месозем, забони модарӣ чун забони ченкунанда хизмат мекунад, аммо сохтори сарфу наҳви забони модарӣ ва забонҳои хориҷӣ мухталиф мешаванд, зеро ҳар як забон унсурҳои грамматикӣ худро дорад. Маҳз ба ҳамин васила мо ҷиҳатҳои фарқкунанда ва монандии грамматикаи дигар забонҳоро меомӯзем ё доир ба мавзӯе тадқиқот мегузаронем. Аз ин бар меояд, ки муқоиса беҳтарин усули омӯзиши забон ва барои муайян кардани хусусиятҳои ба ҳам монанд ва фарқкунандаи он ба ҳисоб меравад. Дар аини замон гузаронидани тадқиқоту муқоисаҳо дар масоили мавзӯҳои грамматикӣ бештар ба назар мерасад. Забон воситаи муоширати инсонҳо буда, одамон тавассути забон фикри якдигарро мефаҳманд.

Забон дорои ҳиссаҳои нутқ мебошад. Бояд гуфт, ки забони англисӣ яке аз забонҳои пешрафтаи дунё ба шумор рафта дорои ҳиссаҳои мустақил ва номустақили нутқ мебошад. Яке аз ҳиссаҳои номустақили нутқи забони англисӣ ин герундий мебошад. Герундий - шакли номустақили нутқ буда, дорои тобиши исмӣ ва феълӣ мебошад. Аз ин рӯ, мо аз гуфтаи муҳаққиқони соҳа Камянова Т., Ильиш Б.А., Иванова И., Чахоян Л., Беляева Т. ва асари бадеии Шарлота Бронте «Чен Эйр» истифода намуда, доир ба мавзуи мазкур маълумот хоҳем дод.

Герундий як унсури грамматикӣ муҳими забон аст, ки дар забонҳои гуногун шаклҳо ва хусусиятҳои махсус дорад. Дар забони тоҷикӣ, гарчанде ки мафҳуми "герундий" (gerund) мисли забонҳои англисӣ ё русӣ бо ҳамин ном истифода намешавад, шаклҳои мазмунан наздик ва ифодаҳои аналогӣ мавҷуданд.

Ҳарчанд мафҳуми "герундий" асосан ба забонҳои латинӣ ва англисӣ хос аст, асарҳои Богородицкий дар таҳқиқи шаклҳои феълӣ дар забонҳои славянӣ муҳиманд ва метавонанд барои муқоисаи категорияҳои грамматикӣ манбаъ бошанд.

В.А. Богородицкий, гарчанде ки таҳқиқоти муҳим дар бораи категорияҳои грамматикӣ анҷом додааст, мафҳуми "герундий"-ро дар доираи грамматикаи забони русӣ баррасӣ накардааст. Агар ӯ ба чунин мафҳум ишора карда бошад, он метавонад дар муқоисаи грамматикаи забонҳои славянӣ ва дигар забонҳо (мисли латинӣ) бошад [1, 117].

К.У. Усмонов яке аз забоншиносони маъруфи тоҷик, дар асарҳои худ оид ба грамматикаи забони англисӣ ба масъалаи герундий тавачҷуҳ кардааст. Дар китоби ӯ герундий ҳамчун яке аз шаклҳои ғайришахсии феъл баррасӣ шудааст. К.У. Усмонов герундиёро ҳамчун шакли феъл шарҳ медиҳад, ки дорои хусусиятҳои ҳам исмӣ ва ҳам феълӣ мебошад. Ҳамчунин, ба ғайр аз Усмонов К., дар бораи герундий ва ифодаи он дар забони тоҷикӣ як қатор забоншиносони дигари тоҷик низ таҳқиқот анҷом додаанд. Аз ҷумла Ш. Шукуров дар пажӯҳишҳояш дар бораи грамматикаи муқоисавии тоҷикӣ ва дигар забонҳо, масъалаи истифодаи герундий дар забони тоҷикӣ ва муодилҳои он дар забонҳои дигарро таҳлил кардааст [5, с. 178].

Мушкилоти асосии мавзуи герундий ин роҳҳои тарҷумаи он ба забони тоҷикӣ мебошад, чунки дар забони тоҷикӣ чунин ҳиссаи нутқ бо номи герундий вучуд надорад. Аз сабабе, ки герундий дар забони тоҷикӣ ягон мувофиқат надорад, пас тарҷумаи он метавонад мушкилиҳои гуногунро ба вучуд орад. Герундий ба забони тоҷикӣ бо якчанд усулҳои гуногун тарҷума мешавад, ки дар бисёр маврид аз табиати ду донагии он аз шакли он, аз пайваستшавии он дар ҷумла ва вазифаи синтаксисе, ки дар он истифода мешавад, вобастагӣ дорад. Дар умум усулҳои асосии тарҷумаи герундий ба забони тоҷикӣ ҳамчун исм, исми феълӣ, исм бо пешоянд, масдар, феъли ҳол ва сифат дар ҷумлаи пайрав тарҷума мешавад, ки ба нақши синтаксисии герундий дар

чумла мувофиқат мекунад. Тарҷумаи герундий бисёр вақт аз он вазифаи синтаксисе, ки он дар чумла иҷро мекунад, вобастагӣ дорад.

Ҳамин тариқ, ба вазифаи мубтадо ё ҷузъи хабар герундий ба забони тоҷикӣ ҳамчун исм, масдар ва ҳатто феъли шахс тарҷума мешавад:

- **Hiring** a mistress is the next worse thing to buying a slave [9, 400] – Фоҳишаро ба худ *гирифтан* баробари ғулом харидан аст [6, с. 305].
- **Her coming** disturbed me [9, с. 433] – *Ӯ меомаду* вучудамро ҳаяҷон фаро мегирифт [6, с. 328].
- Bessie had now **finished dusting** and tidying the room, and having washed her hands [9, с. 16]. – Бесси *гардрубӣ ва батартибдарории* хонаро анҷом бахшида, дастонашро шуст [6, с. 19].
- I had much ado often to avoid **straining** you then and there to my heart [9, с. 404] – ...баъзан худро аз хоҳиши туро *ба бар кашидан* бузӯр нигоҳ медоштам [6, с. 308].

Дар мисоли якум ва дуум герундий **hiring, coming**, ки дар вазифаи мубтадо қарор дорад, дар забони тоҷикӣ чун масдар «гирифтани» ва чун феъли шахс «меомад» тарҷума шуда, дар мисолҳои сеюму чорум, ки дар вазифаи ҷузъи хабар таркибӣ қарор дорад (**dusting, straining**) чун исм «гардрубӣ ва батартибдарорӣ» ва масдар «ба бар кашидан» тарҷума шудааст.

Тарҷумаи герундий дар чумлаҳои инкорӣ шаклҳои гуногун дорад:

- She was three days **without speaking**, but last Tuesday she seemed rather better [9, 209]. – Се руз *аз ҳарфзани боз монд* ва оқибат сешанбеи гузашта, ҳолаш гӯйё каме беҳтар шуд [6, с. 218].
- Having stifled my sobs, wiped my eyes, and muttered something **about not being** very well that morning [9, с. 510] – Оху ноларо фурӯ бурда, чашмонамро пок карда зери лаб гуфтам, ки имрӯз худро *нотоб ҳис мекунам* [6, с. 372].

Дар ин ду мисоли тарҷумон дар тарҷумаи герундий «without speaking» ва «about not being very well»-ро, ки дар шакли инкорӣ омадааст, усули антонимии тарҷумаро истифода бурда «аз ҳарфзани боз монд» ва «нотоб ҳис мекунам» тарҷума кардааст. Тарҷумон метавонист онро чун шакли инкорӣ ба тариқи зайл тарҷума кунад: «Се руз *ӯ ҳарфе назад* ва оқибат сешанбеи гузашта, ҳолаш гӯйё каме беҳтар шуд» ва «Оху ноларо фурӯ бурда, чашмонамро пок карда зери лаб гуфтам, ки имрӯз худро *нағз ҳис намекунам*», вале ин маънои пурраи чумларо дода наметавонад, зеро вай аз сабаби беморӣ аз ҳарфзани монда буд.

- No flying fish broke the surface and there was **no scattering** of bait fish [12, с. 46]. – *На* ягон *моҳии парон* сатҳи обро ҳалалдор мекард ва *на* ягон моҳичае дар гирду атроф менамуд [12, с. 47].

Дар мисоли мазкур дар тарҷумаи герундий (no flying, no scattering) дар забони тоҷикӣ низ шакли инкории «на ... на» истифода шуда, феъл дар шакли хабарӣ тарҷума шудааст, ки ин мувофиқатро нишон медиҳад.

- But the result was **not couraging**. [11, с. 72]. – Аммо дар ин ҷо ҳам *ҳеҷ натиҷае* ба даст оварда *натавонист* [8, с. 131].

Дар мисоли мазкур герундий **couraging** дар шакли инкорӣ бо ҳиссачаи инкории **not**, ки пеш аз герундий омадааст, дар тарҷумаи тоҷикӣ бо инкори дукарата ифода ёфтааст: «ҳеҷ натиҷае» «натавонист».

Қайд бояд кард, ки дар забони англисӣ шакли инкор дар чумла бархилофи забони тоҷикӣ як маротиба истифода бурда мешавад ва инкори дукарата дар чумла аз нуқтаи назари грамматикӣ хато аст. Масалан: He **never** thought of **not avoiding** such conversation. (хато аст)

He **never** thought of **avoiding** such conversation. Вай *ҳеҷ гоҳ* фикри аз чунин суҳбат дурӣ ҷӯстанро фикр *накарда* буд.

- He burst into tears and **stopped talking** [9, с. 26]. – Вай дигар *гап зада* наметавонист, яқбора гиряро сар дод [6, с. 28].

- He experienced **no suffering** from estrangement – **no yearning** after reconciliation; and though, more than once, my fast falling tears blistered the page over [9, с. 523] – Вай зоҳиран, аз бегонашавии мо *ғам намехӯрд*, ҳарчанд ки ҳангоми машғулияти якҷоямон баъзан ашкҳои ман саҳифаҳои китобро тар мекард [6, с. 379].

Дар мисоли якум герундий **stopped talking** ва дар мисоли дуюм **no**

suffering, no yearning чун «гап зада наметавонист», «ғам намехӯрд» тарҷума шудааст, ки дар ҳар ду мисол дар забони тоҷикӣ феъл пешванди инкории **-на** қабул кардааст.

Таҳлилҳо собит месозад, ки дар забони англисӣ герундий шакли инкориро бо роҳҳои гуногун месозад, аз ҷумла бо пешванди **without**, ҳиссаҳои инкории **no, not**, феъли **stop** ва ғайраҳо, ки дар забони тоҷикӣ дар ҳама ҳолат чун пешванди инкории **-на** тарҷума мешавад.

Шаклҳои герундий ба замонҳои давомдор (Continuous) ва сифати феълии I (Participle I) монандӣ дорад, аммо ин ду шакли гуногуни феълӣ мебошанд, ки аз рӯи маъно ва вазифаи синтаксисашон фарқ мекунанд. Герундий ба шаклҳои сифати феълӣ монанд аст, вале аз сабабе, ки дар забони тоҷикӣ шаклҳои мувофиқи герундий вучуд надорад, бояд ба усулҳои тарҷумаи он диққати ҷиддӣ диҳем. Тарҷумаи герундий аз вазифаи он дар ҷумла низ вобастагӣ дорад.

- Adele came **running** to meet us in the hall [9, с. 99]. – Дар толор Адел ба назди мо *давида* омад [6, 104].
- I was tired **of sitting** still in the library through a whole long morning [9, с. 102]. – Ман дар китобхона аз *нишастани* тӯлонӣ хаста шудам [6, с. 107].
- She kissed me, and **was** still **keeping** me at her side, she proceeded to address Helen Burns [9, с. 64]. – ӯ аз рӯи ман бӯсид ва ҳануз маро *раҳо накарда* мурочиатан ба Элен Бернс давом дод [6, с. 68].

Дар мисоли якум шакли **-ing** (running) – сифати феълӣ, дар мисоли

дуюм шакли **-ing – sitting** бо пешоянди **of** истифода шудааст, герундий ва дар мисоли сеюм бо феъли **to be (was)** истифода шудааст, сифати феълӣ (Participle I) мебошад, ки замони давомдор (Continuous) сохтааст.

Шакли перфекти (Perfect) герундий ҳамеша ба забони тоҷикӣ бо ҷумлаи пайрав тарҷума мешавад, ки дар он ба герундий шакли шахси феъл мувофиқат мекунад.

- Does not the consciousness **of having done** some real good in your day and generation give pleasure [9, с. 496]. – Эҳсоси он, ки ба *шогирдонатон манфиати воқеӣ расонед*, шуморо хурсанд намекунад? [6, с. 365].

Қайд бояд кард, ки герундий дар шакли перфект (Perfect) дар ин асар хеле кам ба назар мерасад.

Герундий бештар дар забони тоҷикӣ бо масдар ифода меёбад.

Дар забони муосири англисӣ низ самти омехташавии герундий бо масдар дида мешавад ва шояд дар оянда яке аз онҳо аз байн равад, вале айни ҳол категорияи герундий ба таври мустақил вучуд дорад. Герундиро дар забони тоҷикӣ бештар бо масдарҳое, ки ба вазифаи мубтадо омадаанд, тарҷума кардан мумкин аст. Масалан:

- **Her coming** disturbed me [9, с. 323]. – Аз *омадани* ӯ вучудамро ҳаяҷон фаро мегирифт [6, с. 328].
- One does not jump, and spring, and shout hurrah! **at hearing** one has got a fortune [9, с. 487] – Одамон аз *шунидани* хабари сарватманд шуданашон частухез намекунанд, «ура» намегуянд [6, с. 358].
- Words can cause **misunderstanding** [9, с. 73]. – Сухан барои *фаҳмидани* ҳамдигар фақат ҳалал мерасонад [6, с. 71].

Дар забони муосири англисӣ герундий ба таври васеъ истифода

мешавад ва дар бисёр ҳолатҳо бо масдар рақобат мекунад. Дар ҳолатҳои зерин танҳо герундий истифода мешавад:

- I **declined accepting** more than was my due [9, с. 208]. – Лекин ман аз ҳаққи худ зиёд *гирифтано* рад намудам [6, с. 220].

- I had much ado often to **avoid straining** you then and there to my heart [9, с. 404] – ...баъзан худро аз хоҳиши тупо ба бар *кашидан* бузӯр нигоҳ медоштам [6, 308].
- Dianna, as she passed in and out, in the course **of preparing** tea, brought me a little cake, baked on the top of oven [9, с. 442] – Диана баробари чой *ҷӯшонидан*, ҳар замон ба хучра даробаро мекард, санбӯса меовард [6, с. 333].

Герундий дар забони тоҷикӣ бо исм низ тарҷума мешавад.

- The tears welled into her eyes – not so much from strength **of feeling** as from the weakness of chronic overwork [10, с. 41] – Дар чашмони хоҳар ашк чарх зад, вале ин на таъсири *ҳиссиёти* зур, балки таъсири сустию бемадорию буд, ки аз хастагии доимӣ рӯй меод [7, с. 41].
- I wanted to be weak that I might avoid the awful passage of further **suffering** I saw laid out for me; [9, с. 382] – ...ман орзуи сустиродагӣ мекардам, то аз ин *имтиҳони* нави ба ман дучоргардида дурӣ ҷӯям [6, с. 292].

Герундий бештар бо пешванд истифода мешавад. Аз сабабе, ки пешояндҳо танҳо бо исмҳо (ё ҷонишинҳо) ҳазм мешаванд, ҳама гуна феъл баъди пешоянд шакли герундийро, яъне шакли феълро, ки аз рӯи хусусиятҳои худ ба исм наздик аст, мегирад. Тарҷумаи герундий баъди пешвандҳо.

- You said Mr. Rochester was not strikingly peculiar, Mrs. Fairfax,' I observed, when I rejoined her in her room, **after putting** Adele to bed [9, с. 118]. – Шумо гуфтед, дар шахсияти ҷаноби Рочестер ягон хусусияти фарқкунанда, ки ба чашм бархурд, нест, хонум Фэйрфакс, - чун воридаи хучраи ӯ шудему Аделро *хобонда*, изҳор доштам ман [6, с. 124].
- You little sharp thing! you've got quite a new way **of talking** [9, с. 33]. – Ана шумо чи гуна маккоред? Шумо комилан бо шеваи дигар *суҳбат намуданро* шуруъ кардед [6, с. 37].
- I thought you were **for flying off** on some excursion [9, с. 497] – Гумон кардам, ки шумо нияти *сафар кардан* доред [6, с. 365].
- I gave an involuntary half-start **at hearing** the alias [9, с. 445] – Ин номи бофтаро *шунда* беихтиёр такон хӯрдам [6, 335].
- For I knew Diana and Mary would derive more pleasure **from seeing** again the old homely tables, and chairs, and beds... [9, с. 499] – Меҳмонхона ва хонаи хобро ба хотири Диана ва Мэри бетағйир гузоштам, зеро онҳо ба деворҳои ашӯи он одат карда буданд [6, с. 366].
- He found daily business **in visiting** the sick and poor in its different districts [9, с. 503] – Ба ӯ лозим омад, ки ҳар рӯз беморонашро хабар бигирад, масофаи байни маҳалҳои аҳолинишин ҳам наздик буд [6, с. 368].

Тарҷумаи герундий бо ҷумлаҳои тобеъ низ мушоҳида мешавад.

- I heard **her sweeping** away [9, с. 11]. – Ман шундам, *ки чи таъри* ӯ *широбон дур шуд* [6, с. 16].
- Soon I heard **him entreating** me earnestly to be composed [9, 389] – Пас аз як лаҳза ман шундам, *суханеро, ки интизор будам* [6, с. 297].
- We may, perhaps, succeed **in restoring** her to them, if she is not obstinate [9, с. 434] – Шояд мо битавонем *ӯро ба оилааш баргардонем*, вале ман дар чехраи ӯ иродаи маҳкам доштани мехонам [6, с. 329].

Герундий аз дигар шаклҳои ғайришахсии феъли англисӣ бо он фарқ мекунад, ки дар забони тоҷикӣ мувофиқатӣ бевосита надорад. Дар мақолаи мазкур усулҳои бештар истифодашавандае, ки ҳангоми тарҷумаи герундий кор фармуда мешаванд, номбар ва муҳокима шудаанд, аммо аз сабаби гуногунии тарзи истеъмол ва хусусиятҳои фардии он, усулҳои тарҷумаи он ба забони тоҷикӣ метавонанд дигаргун ва бо якдигар вобаста шаванд. Қайд кардан зарур аст, ки муҳокимаи масъалаи усулҳои тарҷумаи герундий дар асоси муқоисаи таркиби луғавии асарҳои бадеӣ дар ду забон (англисӣ ва тоҷикӣ) бо он мушкил мегардад, ки чунин воқиди забонӣ мисли герундий дар забони тоҷикӣ умуман вучуд надорад.

Хулоса герундий бештар дар вазифаҳои гуногуни синтаксисӣ дар забони тоҷикӣ дар ин асар бо масдар ифода меёбад. Инчунин барои суфта шудани тарҷума тарҷумони асар онро бо исм,

феъли шахс, ҳамчун ҷумлаи пайрав низ ифода кардааст. Зикр бояд кард, ки дар баъзан ҷумлаҳо ҳатто герундий тарҷума нашудааст.

Дар мақола тарҷумаи герундий дар шакли инкорӣ низ баррасӣ шудааст. Герундий дар шакли инкорӣ дар забони англисӣ ғайр аз ҳиссаҳои инкор **not, no**, ки пеш аз он гузошта мешавад, бо роҳҳои дигар низ сохта мешавад, ки ин дар мақола бо мисолҳо далелнок карда шудааст. Дар забони тоҷикӣ он танҳо бо гузоштани пешванди инкории «на» ифода ёфтааст.

Муқарриз: н.и.ф., дотсент Абдулфайзов С.

АДАБИЁТ

1. Богородицкий В. А. Краткий очерк сравнительной грамматики ариоевропейских языков. – Изд. 2-е, испр. и знач. доп. – Казань: Типо-лит. Ун-та, 1917. – [2], IV, 207 с.
2. Ильиш Б. А. История английского языка. М.: Высшая школа, 1968. 420 с.
3. Иванова И. П. и др. История английского языка: учебник, хрестоматия, словарь / Иванова И., Чахоян Л., Беляева Т. – СПб: Лань, 1998. – 509 с.
4. Камянова Т. Грамматика английского языка: теория и практика / Т. Камянова. 2-ое издание. – «Дом Славянской Книги» – М., 2015. – 1023 с.
5. Усмонов, К.У. Морфологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ. – Хучанд. – 2015. – 231 с.

АДАБИЁТҲОИ БАДЕЙ

6. Бронте Ш. Ҷен Эйр. ТҶБ «Истиқбол» Душанбе, 2010. – 409 с. (тарҷумаи Салими Зарафшонфар)
7. Чек Лондон. Мартин Иден. (Тарҷумаи Ӯ. Холиқов) – Душанбе: Ирфон, 1981. – 407 с.
8. Марк Твен. Шоҳзода ва гадо. Нашриёти «Ирфон» Душанбе, 1975. – 221 с.
9. Brontë Charlotte. Jane Eyre. М.: 2020. – 890 pp.
10. Jack London. Martin Eden. The Modern Library New York. – 2002. – 418 pp.
11. Mark Twain (Samuel Clemens). The Prince and The Pauper. – М., 2014. – 154 p.

ФАРҲАНГҲО

12. Dictionary Merriam Webster

ИФОДАҲОИ GERUNDIY ДАР ЗАБОНИ TOJIKIY

(аз рӯи асари «Ҷен Эйр»-и Шарлота Бронте)

Дар мақолаи мазкур мавзӯи герундий, ки як шакли ғайритасрифӣи феъл дар забони англисӣ буда, дар забони тоҷикӣ муодил надорад, бо ифодаҳои дар забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Ҳадафи мақола бо роҳи омӯзишу таҳлил муайян кардани ифодаҳои герундий дар забони тоҷикӣ мебошад, зеро доир ба ин мавзӯ дар типологияи муқоисавии англисӣ-тоҷикӣ ягон таҳқиқоти муқаммале то имрӯз анҷом наёфтааст.

Пас аз таҳлили мисолҳо аз асари тарҷумашудаи Шарлотта Бронте «Ҷен Эйр» мо собит сохтем, ки муҳокимаи масъалаи усулҳои тарҷумаи герундий дар асоси муқоисаи таркиби луғавии асарҳои бадеӣ дар ду забон (англисӣ ва тоҷикӣ) бо он мушкил мегардад, ки чунин воҳиди забонӣ мисли герундий дар забони тоҷикӣ умуман вучуд надорад. Герундий бештар дар вазифаҳои гуногуни синтаксисӣ дар забони тоҷикӣ дар ин асар бо масдар ифода меёбад. Инчунин барои суфта шудани тарҷума тарҷумони асар онро бо исм, феъли шахс, ҳамчун ҷумлаи пайрав низ ифода кардааст. Зикр бояд кард, ки дар баъзан ҷумлаҳо ҳатто герундий тарҷума нашудааст.

Дар мақола тарҷумаи герундий дар шакли инкорӣ низ баррасӣ шудааст. Герундий дар шакли инкорӣ дар забони англисӣ ғайр аз ҳиссаҳои инкор **not, no**, ки пеш аз он гузошта мешавад, бо роҳҳои дигар низ сохта мешавад, ки ин дар мақола бо мисолҳо далелнок карда шудааст. Дар забони тоҷикӣ он танҳо бо гузоштани пешванди инкории «на» ифода ёфтааст.

Калидвожаҳо: ифода, герундий, шакли ғайритасрифӣ, муодил, вазифаи синтаксисӣ, исм, масдар, шакли шахс.

ВЫРАЖЕНИЕ ГЕРУНДИЙ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ (на основе произведения «Джейн Эйр» Шарлотты Бронте)

В данной статье рассматривается тема герундия, который является неличной формой глагола в английском языке и не имеет аналога в таджикском языке. Анализируется, каким образом выражения герундия передаются в таджикском языке.

Цель статьи – посредством изучения и анализа определить способы передачи герундия в таджикском языке, так как до настоящего времени в сравнительной типологии английского и таджикского языков не проводилось всестороннего исследования данной темы.

После анализа примеров из переведённого произведения Шарлотты Бронте «Джейн Эйр» мы пришли к выводу, что обсуждение методов перевода герундия на основе сравнения лексической структуры художественных произведений на двух языках (английском и таджикском) осложняется тем, что такая языковая единица, как герундий, в таджикском языке полностью отсутствует. Герундий чаще всего выражается посредством инфинитива при выполнении различных синтаксических функций. Кроме того, для улучшения качества перевода переводчик использовал существительное, личную форму глагола или же придаточное предложение. Следует отметить, что в некоторых предложениях герундий вообще не был переведён.

В статье также рассматривается перевод герундия в отрицательной форме. Отрицательная форма герундия в английском языке образуется не только посредством отрицательной частицы **not, no**, которая ставится перед ним, но и другими способами, что подтверждается примерами в статье. В таджикском языке отрицательная форма выражается исключительно с помощью отрицательной приставки «на».

Ключевые слова: выражение, герундий, неличная форма, аналог, синтаксическая функция, существительное, инфинитив, личная форма.

EXPRESSING GERUND IN TAJIK LANGUAGE (Based on the work "Jane Eyre" by Charlotte Brontë)

This article addresses the topic of the gerund, a non-finite verb form in English language that has no direct equivalent in Tajik. It examines how gerund expressions are rendered in Tajik.

The aim of the article is to identify the ways gerund expressions are conveyed in Tajik through analysis and study, given that no comprehensive research on this subject has been conducted in the comparative typology of English and Tajik.

After analyzing examples from the translated version of Charlotte Brontë's "Jane Eyre", we established that discussing methods of translating the gerund based on the comparison of the lexical structure of literary works in two languages (English and Tajik) presents challenges, as such a linguistic unit as the gerund does not exist in Tajik. In most cases, the gerund is rendered in Tajik through the use of the infinitive. Additionally, to ensure the fluency of the translation, the translator has employed nouns, finite verb forms, or subordinate clauses. It is also worth noting that in some sentences, the gerund has not been translated at all.

The article also explores the translation of the gerund in its negative form. In English, the negative gerund is constructed not only by adding a negation particle **not, no** but also through other methods, which are substantiated with examples in the article. In Tajik, it is expressed solely by adding the negative prefix "на" (na).

Keywords: expression, gerund, non-finite form, equivalent, syntactic function, noun, infinitive, finite form.

Маълумот дар бораи муаллиф: Собирова Угулбӣ Садулоевна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.ф., муаллими калони кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавӣ факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 985-77-38-48. **Почтаи электронӣ:** sobirovaugulbi@gmail.com.

Сведения об авторе: Собирова Угулби Садулоевна – Таджикский национальный университет, к.ф.н., старший преподаватель кафедры английского языка и сравнительной типологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. **Телефон:** (+992). 985-77-38-48. **Электронная почта:** sobirovaugulbi@gmail.com.

Information about the author: Sobirova Ugulbi Saduloevna. - Tajik National University, Senior Lecturer of the Department of English Language and Comparative Typology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe Rudaki Avenue 17. **Phone:** (+992). 985-77-38-48. **E-mail:** sobirovaugulbi@gmail.com

ТАҲҚИҚИ ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАСНИФОТИ ҶУМЛАҲОИ СОДА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Турсунов Ф.М., Солиева У.Л.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода,
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни**

Ҷумла воситаи асосии муошират ва яке аз воҳидҳои барҷастаи нахви ҳар як забон маҳсуб меёбад. Ташаккул, ифодаёбӣ ва навиҳои ҷумлаи сода дар ҳар як забон ба таври хос сурат мегирад. Аз ин лиҳоз, муҳимияти омӯзиши мавзӯ дар он зоҳир меёбад, ки дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои назариявии таснифоти ҷумлаҳои сода дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳқиқ гардидаанд, ки барои омӯзиши минбаъдаи ин масъала, омӯзиши забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва, ҳамчунин, муайян кардани хусусиятҳои хоси тарҷумаи онҳо дар раванди тарҷума заминаи мусоид фароҳам меорад. Дар замони имрӯза тавсифи забонҳои дунё яке аз масъалаҳои аввалиндараҷаи забоншиносӣ ба шумор меравад, зеро ба ғайр аз афзалияти умумиметодологӣ, таҳқиқоти муқоисавӣ-типологӣ барои бисёр масъалаҳои хусусияти амалидошта, аз қабili тарҷума аз як забон ба забони дигар, таълиму омӯзиши забонҳо (усулҳои таълим) ва амсоли инҳо аҳамияти назаррас дорад [7, с. 66].

Тавре ки ишора рафт, ҷумла яке аз воҳидҳои марказӣ ва муҳими нахв маҳсуб ёфта, ҳамчун василаи асосии ташаккул, ифода ва иртиботи афкор хизмат мекунад, аз ин рӯ, таҳқиқи муқоисавии он дар забонҳои гуногуннизом мубрам ба шумор меравад, зеро нақши таҳқиқоти муқоисавӣ дар муайян кардани тамоми нозукиҳои забонҳои муқоисашаванда бориз арзёбӣ мегардад. Дар бештари илмҳо, хусусан, забоншиносӣ таҳқиқи муқоисавии забонҳоро бештари олимону муҳаққиқон ҷонибдорӣ менамоянд.

Қайд кардан бааврид аст, ки муқоисаи забонҳо барои ноил шудан ба ду мақсади асосӣ: муқаррар кардани умумият ва хусусиятҳои хос миёни забонҳо ва муайян кардани таҳаввули забон ва мутобиқат миёни забонҳои ба ҳам хеш ба роҳ монда мешавад. Тавре забоншинос А. Мейе қайд менамояд: “Муқоисаро барои расидан ба ду ҳадаф: барои нишон додани қонуниятҳои умумӣ ва ба даст овардани маълумоти таърихӣ истифода намудан мумкин аст” [4, с. 11].

Таҳқиқоти муқоисавӣ, ки ба муқаррар кардани рушду таҳаввули забон равона гардидааст, дар забоншиносӣ ҳамчун омӯзиши муқоисавӣ-таърихӣ маъмул мебошад. Дар муқоиса намудани ду забонҳое, ки аз шохҳои гуногун сарчашма гирифта, ба ҳам хеш нестанд, усули муқоисавӣ-таърихӣ татбиқ намешавад. Дар ин маврид забоншиносон ба усули муқоисавӣ-типологӣ рӯ меоваранд, ки дар таҳқиқи забонҳои гуногуннизом зиёд корбаст мешавад.

Дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ нақши таҳқиқоти муқоисавӣ-типологӣ бориз арзёбӣ мегардад. Ҳангоми омӯзиши муқоисавӣ натавонанд умумият, балки хусусиятҳои хос низ нишон дода мешаванд, ки дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ шароити муосид ба вучуд меорад. Ҳангоми омӯзиши муқоисавии забонҳо низоми ҳар як забони мавриди назар дар алоҳидагӣ таҳқиқ гардида, натиҷаҳои бадастомада ба ҳам қиёс карда мешаванд, ки ниҳоятан, ҳама хусусиятҳои умумӣ ва хоси мавҷуда ба пуррагӣ дарёфт мегарданд. Ин нуктаи назарро дар ақидаи забоншиносон М.А. Стренина ва И.А. Стренин метавон мушоҳида намуд, ки чунин гуфтаанд: “Мақсади омӯзиши муқоисавӣ аз нишон додани хусусиятҳои умумӣ ва хоси зернизоми забонии забонҳои гуногун иборат мебошад; дар он зернизоми забонҳои муқоисашаванда дар алоҳидагӣ омӯхта шуда, баъдан натиҷаҳои таҳқиқот муқоиса карда мешаванд” [6, с. 11-12].

Мақсади мақолаи мазкур аз таҳқиқи ҷанбаҳои назариявии таснифоти ҷумлаҳои сода дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ иборат мебошад.

Дар раванди навишти мақолаи мазкур методҳои тавсифӣ ва методи муқоисавӣ-татбиқӣ татбиқ гардидаанд, ки ба мушоҳида, тафсир ва гурӯҳбандии маводи забонӣ ва баррасӣ намудани масъалаҳое мусоидат менамоянд, ки дорои ҷанбаи забонӣ-типологӣ мебошанд.

Ҷумла ҳамчун воҳиди асосии нахви ҳар як забон диққати зиёди забоншиносонро ба худ ҷалб намудааст. Забоншиносони тоҷик Б. Ниёзмӯҳаммадов [1960], Ф. Зикриёев [1978], Н. Маъсумӣ [1959], Д. Тоҷиев [1971], М. Қосимова [1975], Б. Камолиддинов [2007; 2010], К. Усмонов [2009;

2017] дигарон дар баробари масъалаҳои мухталифи забон, хусусан, наҳви забони тоҷикӣ, масъалаи назариявии ҷумлаҳои содаро дар забони тоҷикӣ ба таври маҳдуд баррасӣ намуда, то андозае ин масъаларо матраҳ намудаанд.

Ба омӯзиши ҷумлаҳои содаи забони англисӣ забоншиносон В.Л. Каушанская ва Р.Л. Ковнер “Грамматикаи забони англисӣ”, Ҷ. Лайонз “Муқаддимаи забоншиносии назариявӣ”, А.И. Смирнский “Наҳви забони англисӣ”, М.Я. Блох “Грамматикаи назариявии забони англисӣ”, И.П. Иванова ва В.В. Бурлакова “Грамматикаи назариявии забони англисии муосир”, Б.А. Илиш “Сохтори забони англисии муосир”, С.Д. Катселсон “Типологияи забон ва тафаккури шифоҳӣ”, Л. Тенйер “Асосҳои наҳви сохторӣ”, О. Есперсен “Фалсафаи грамматика” диққати хоса дода, як қатор масъалаҳои назариявӣ ва амалии онро дар асарҳои худ баррасӣ намудаанд.

Ҷумла дар сатҳи наҳв ҳамчун воҳиди мукаммали наҳвӣ муайян шуда, фикри томо ифода менамояд. Он тамоми алоқаҳои дастурии миёни воҳидҳои хурдтарро амалӣ мегардонад, ки ба таркиби ҷумла дохил мешаванд. Мураккабӣ ва серҷабҳа будани ҷумла тартиб додани таърифи ягона ва мукаммали онро душвор мегардонад, аз ин рӯ, дар забоншиносӣ ин воҳиди наҳвӣ дорои таърифҳои зиёде мебошад, ки то ба имрӯз таърифи ягонаи он муайян нашудааст.

Забоншиносон И.П. Иванова, В.В. Бурлакова ва Г.Г. Почептсов ҷумларо ҳамчун таркиби хурдтарини наҳвие муайян кардаанд, ки “дар муошират истифода мешавад ва ба он хабарият ва сохтор (қолиб)-и муайян хос мебошад” [1, с. 165]. Воқеан, ҷумла воҳиди хурдтарини наҳв буда, аз калимаву ибора ба кулӣ фарқ мекунад. Ба ҷумла хабарият ва мавҷудияти қолаби муайян хос буда, фикри томо ифода менамояд.

Забоншиноси тоҷик М. Норматов таърифи ҷумларо дар асари худ таҳти унвони “Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик” чунин пешниҳод намудааст: Ҷумла воҳиди ҷудогонаи нутқест, ки аз тарафи гӯянда ва шунаванда ҳамчун шакли яклухти грамматикӣ қабул карда шуда, барои ифодаи забонии фикр хизмат мекунад [5, с. 23].

Ҷумла ҳамчун воҳиди хурдтарини аз ҷиҳати дастурӣ ташкил ёфтае мебошад, ки барои ифодаи фикр ва, дар баробари он, ҳиссиёту эҳсосот ва хоҳишу ирода корбаст мешавад. Аломати асосӣ ва пурмазмуни ҷумла хабарият ба ҳисоб меравад. Тафовути аз ҳама муҳимми миёни калима, ибора ва ҷумла хабарият маҳсуб меёбад, ки дар ҷумла мавҷуд буда, дар ибора ва калима вучуд надорад. “Муносибати калима ва ибора бо воқеият ва натиҷаи ягон раванд гардидани онҳо танҳо дар сурате имконпазир аст, ки онҳо дар таркиби ҷумла ва ё ҳамчун ҷумла истифода шаванд” [1, с. 166]. Хабарият ҳамчун категорияи дастурӣ воқеӣ будани изҳоротро дар замони ҳозира, гузашта ва оянда муайян карда, ба муносибати гӯянда нисбат ба мундариҷаи мулоҳиза ишора менамояд.

Ҳамин тавр, хабарият категорияи наҳвист, ки модалияти воқеӣ ва замони иҷро шудани амалро нишон медиҳад. Хабарият муносибати умумии иттилоот ва воқеиятро муқаррар мекунад ва таносуби умумӣ ҳам чараёни хабарро дар як вақти муайян (мафҳуми замони наҳвӣ) ва ҳам муносибати хабарро ба воқеият аз рӯи эътимодноқӣ (мафҳуми модалият) дар бар мегирад.

Ҷиҳати модалии ҷумларо забоншиносон ҳамчун аломати сеюми он муайян кардаанд. Хусусиятиҳои хабарӣ ва модалии ҷумла бо ёрии воситаҳои гуногун, аз пеш аз ҳама, хабари ҷумла баён меёбад, ки бо сиғаҳои феъл ифода мегарданд. Ҳамчунин, онҳо тавассути феълҳои ёридиҳанда, бандакҳои хабарӣ ва ҳиссаҳои низ баён мегарданд.

Ҳамин тавр, ҷумла воҳиди муошират буда, дорои категорияҳои модалият ва замон мебошад, ки иттиҳоди ҷудопозирро ташкил медиҳанд. Хабарият хусусияти хоси ҷумла буда, имкони ҷудо намудани ҷумларо аз дигар иттиҳодияҳои наҳвии калимаҳо, аз ҷумла ибораҳо фароҳам меорад.

Аломати дигаре, ки барои ҳар як ҷумла ҳатмӣ маҳсуб меёбад, оҳанг маҳсуб ёфта, ин воҳиди наҳвиро аз ибора фарқ мекунонад. Вобаста ба навъи ҷумла, оҳанги он низ мухталиф мебошад. Дар хусуси мавҷудияти оҳанги хоси ҳар як ҷумла забоншиносон .П. Иванова, В.В. Бурлакова ва Г.Г. Почептсов чунин гуфтаанд: Ҳар як ҷумла дорои оҳанг мебошад. Танзими оҳанг хусусияти ҷудопозири ҳар як ҷумла мебошад. Дар забон, дар танзими оҳанг на хусусиятиҳои мутлақӣ чунин тартиб, балки хусусиятиҳои нисбие муҳим мебошанд, ки дар асоси муқобилгузориҳои оҳанг, навъҳои гуногуни коммуникативии ҷумлаҳоро тавсиф мекунад. Масалан, оҳанги ҷумлаи хабарӣ ва саволӣ (саволи умумӣ) [1, с. 170].

Дар бештари забонҳо, хусусан, забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҷумлаҳо аз рӯи намунаи муайян, қолиби ягона ва умумӣ сохта мешавад, ки хусусияти хоси нахви забонҳои мавриди назар ба шумор меравад.

Ҷумла ҳамчун иттиҳоди маъноӣ-дастурии амал карда, дар он маънои умумии дастурии ҷумла бо ёрии шаклҳо (сохтору таркибҳо)-и гуногуни дастурии ифода меёбад, ки мувофиқи маънои зарурии интиҳоб шудаанд. Маънои зарурии дар ин маврид ба таври умумӣ, чун семантикаи нахвӣ бар хилофи мазмуни хоси ҷумла-изҳороти алоҳида фаҳмида мешавад. Бояд гуфт, ки сохторҳои гуногуни нахвӣ ҷумлаҳо маъно ва мазмуни гуногуни нахви ифода мекунад, ҳарчанд маълумоти асосии ин ахборот як далели умумии воқеият буда метавонанд, яъне дар тарзи ғоил ва мағӯл, маълумоти умумӣ тавассути шаклҳои гуногун интиқол дода мешавад.

Ҷумла ҳамчун воҳиди нахвӣ сатҳҳои гуногуни ташкилӣ дорад; сохтори дастурии асоси хабарияти ҷумла (мубтадо ва хабар) ифода мекунад; сохтори маъноӣ – маънои мавҳуми забонии он мебошад, ки муносибати ҷузъҳои маъноиро ифода намуда, он дар натиҷаи робитаи мутақобилаи маъноҳои дастурии ва луғавии аъзои ҷумла ба вучуд меоянд; сохтори муоширатӣ (коммуникативӣ) - ҷузъҳои маълум ва номалуми изҳоротро ба шунаванда ифода менамояд.

Тавре ки зикр кардем, ҷумла як падидаи бисёрҷанба аст, аз ин рӯ, таснифоти ҷумлаҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо назардошти аломатҳои гуногун, аз қабилӣ маъно, мақсад ё вазифа ва сохтор ба роҳ монда мешавад.

Дар забоншиносии англис таснифоти ҷумлаҳо ба таври гуногун пешниҳод гардидааст. Аз ҷумла, забоншиносон И.П. Иванова, В.В. Бурлакова ва Г.Г. Почептсов ҷумлаҳоро ба ҷумлаҳои аслий ва ҷумлаҳои сохта-хайёлиӣ ҷудо намудаанд [1, с. 174].

Ҷумлаҳои аслий, ба истиснои ҷумлаҳои унвонӣ, асосан роҷеъ ба ягон ҳодиса ва ё воқеа маълумот дода, аз мубтадову хабар ва ё танҳо хабар таркиб ёфтаанд ва аз ҳамдигар бо робитаи мундариҷа ба воқеият фарқ мекунад. Ҷумлаҳои сохта-хайёлиӣ оид ба ягон падидаву ҳодиса маълумот намедихад ва дар тариқи онҳо хабар ба назар намерасад. Онҳо одатан мурочиат ва ё ҳиссиёту эҳсосотро ифода менамояд. Ҳамчунин, ин нахви ҷумлаҳо барои барқарор ва ё қатъ намудани робитаи нутқ хизмат мекунад.

Ҷумлаҳои аслиро забоншиносон И.П. Иванова, В.В. Бурлакова ва Г.Г. Почептсов дар навбати худ ба ҷумлаҳои хабарӣ, саволи, шартӣ ва амрӣ ҷудо намудаанд [1, с. 174].

Ба қатори ҷумлаҳои сохта-хайёлиӣ забоншиносони мазкур ҷумлаҳоро дохил менамоянд, ки яктаркиба буда, аз “муҳотаб ва ё нидо таркиб ёфтаанд ва ё аломати муошират мебошанд” [1, с. 174].

Забоншиноси тоҷик М. Норматов ҷумлаҳои содара аз ду ҷиҳат: таркибу сохт ва марому мақсад гурӯҳбандӣ намудааст.

Дар забони тоҷикӣ вобаста ба мақсади гуфтор, ки дар чунин нахви таснифот ҷумлаҳо вобаста ба оҳанги гуфтор ва мазмуну мундариҷа гурӯҳбандӣ мешаванд, ҷумлаҳо ба “ҳикоягӣ, саволи, амрӣ ва хитобӣ” [5, с. 24] тасниф мешаванд. Ҷумлаҳои ҳикоягӣ чунин нахви ҷумлаҳое мебошанд, ки дар бораи ягон воқеият, падида, ҳодиса ва амсоли инҳо дар шакли инкорӣ ва ё тасдиқӣ маълумот медиҳанд. Ҷумлаҳои ҳикоягӣ нахви маълумтарини ҷумла буда, вобаста ба мазмун ва сохт хеле гуногун мебошанд. Дар забони тоҷикӣ ҷумлаи ҳикоягӣ чунин таъриф шудааст: Ҷумлаи ҳикоягӣ дар хусуси предметҳо ва воқеаву ҳодисаҳои ҳақиқати объективӣ маълумот медиҳанд ва инчунин гуянда бо ёрии он фикру ақида ва андешаи худро баён мекунад, фикри ҳамсӯҳбаташро тасдиқ ё инкор мекунад [5, с. 40].

Дар забони англисӣ бошад, ҷумлаи ҳикоягӣ ҳамчун “ҷумлае” шарҳ дода шудааст, ки “воқеаро дар шакли тасдиқӣ ва инкорӣ баён менамояд” [5, с. 264].

Ҳамин тавр, дар ҳарду забонҳои муқоисашаванда ҷумлаи ҳикоягӣ нахви ҷумлае мебошад, ки ягон воқеаро тасдиқ ва ё инкор менамояд. Сарфи назар аз таърифи ягона дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҷумлаҳои ҳикоягӣ дар ин забонҳо дорои вижагиҳои хос мебошанд.

Ҷумлаҳои саволи бо мақсади водор кардани шунаванда ба баёни андешае қорбаст мешавад, ки гуянда меҳаҳад маълумот гирад. Ҷумлаҳои саволи аз ҷиҳати мазмун ва шакли дастурии худ муҳталиф мебошанд. “Муҳимтарин хусусиятҳои расмие, ки дар нахвҳои гуногуни ҷумлаҳои

саволӣ ба таври гуногун муттаҳид мешаванд, оҳанги хоси саволӣ, тартиби калимаҳо ва мавҷудияти ҷонишинҳои пурсишӣ мебошанд” [5, с. 177].

Дар ташаккули ҷумлаҳои саволӣ оҳанг муҳим арзёбӣ мегардад. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар як қатор мавридҳо ягона василаи фарқ кардани ҷумлаи хабарӣ ва ҷумлаи саволӣ маҳз оҳанг маҳсуб меёбад. Оҳанги саволӣ воситаи “пурқувваттарин” аст. Танҳо бо истифода аз он хусусиятҳои сохтории ҷумлаи хабариро аз байн бурдан мумкин аст ва ҳар як қисми ҷумлаи хабарӣ метавонад ба ҷумлаи саволӣ табдил ёбад [5, с. 178].

Ҷумлаҳои амрӣ барои водор сохтани шунаванда ба иҷрои амале корбаст мешаванд. Дар забони тоҷикӣ “маъноҳои фармон, супориш ва ё даъват, хоҳиш, илтимосу маслиҳат ба воситаи ҷумлаҳои амрӣ ифода мегардад” [5, с. 45]. Дар забони англисӣ ҷумлаи амрӣ барои водор сохтани шахс ба иҷрои коре хизмат менамояд, аз ин рӯ, он фармон, хоҳиш, даъват ва амсоли инҳоро ифода менамояд [2, с. 267]. Аз таърифҳои мазкур маълум мегардад, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои ифода намудани амру фармон, хоҳишу даъват ва амсоли инҳо ҷумлаҳои амрӣ корбаст мешаванд, ки роҳҳои махсуси ифодаи худро доро мебошанд.

Ҷумлаҳои хитобӣ бошанд, тобиши эҳсосӣ дошта, бо оҳанги махсуси хитобӣ ифода мешаванд. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар ҷумлаҳои хитобӣ фикр бо ҳиссиёти баланд ва ҳаяҷон ифода мешавад. Тавре ки забоншиноси рус В.Л. Каушанская иброз медорад: “Ҷумлаи хитобӣ ҳиссиёту эҳсосотро ифода менамояд. Он одатан бо калимаҳои *what* ва *how* сар шуда, доимо дар шакли тасдиқӣ мебошад” [2, с. 267]. Дар забони тоҷикӣ дар ифодаи ҷумлаҳои хитобӣ нақши ҳиссачаҳо ва калимаҳои модалӣ бориз арзёбӣ мегардад. Агар дар ҷумлаҳои хитобии забони англисӣ инверсия ба назар нарасад, пас дар шаклгирии ҷумлаҳои хитобии забони тоҷикӣ, нақши инверсия дар баробари ҳиссача ва калимаҳои модалӣ назаррас мебошад. Ин нуктаро забоншинос М. Норматов чунин баён намудааст, ки “инверсия, тағйири ҷойи муқаррари аъзо низ дар шаклгирии ҷумлаҳои хитобӣ ёрӣ мерасонд” [5, с. 46].

Хусусиятҳои сохтории ҷумлаҳо дар асоси ба назар гирифтани хусусиятҳои сохта мешаванд, ки сохтори ҷумларо нишон медиҳанд. Аз рӯи сохт ҷумлаҳо сода ва мураккаб буда метавонанд, ки ҳолати мазкурро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Дар забони англисӣ низ вобаста ба шумораи воҳидҳои хабарият ҷумлаҳо ба сода ва мураккаб ҷудо мешаванд [3, с. 221].

Дар забони тоҷикӣ ва англисӣ ҷумлаҳои сода вобаста ба мавҷудияти саръазои ҷумла дар таркиби онҳо ба яктаркиба ва дутаркиба ҷудо мешаванд. Ҷумлаҳои содае, ки дар шаклгирии онҳо ҳар ду саръазо – мубтадо ва хабар иштирок доранд, ҷумлаҳои дутаркиба меноманд [5, с. 24]. Бояд гуфт, ки дар таснифи ҷумлаҳои дутаркиба шартӣ асосӣ мавҷудияти ҳар ду саръазои ҷумла мебошад. Новобаста аз мавҷудияти ҳама аъзои пайрав дар таркиби ҷумла, агар яке аз саръазо дар ҷумла ифода наёфта бошад, пас, чунин навъи ҷумла ҳамчун ҷумлаи яктаркиба на дутаркиба муайян мешавад. Ҷумлаҳои содае, ки дар шаклгирии онҳо яке аз саръазои ҷумла иштирок мекунад, яктаркиба ном доранд [5, с. 24].

Дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои яктаркиба, дар навбати худ, ба ду зергурӯҳи дигар: ҷумлаи яктаркибаи феълӣ ва ҷумлаи яктаркибаи номӣ [5, с. 25] ҷудо мешавад. Таснифоти мазкур вобаста ба саръазои ҷумла дар таркиби ҷумлаи сода вобастагӣ дорад. Агар ҷумлаи яктаркиба бо хабар шакл гирифта бошад, пас чунин навъи ҷумла, ҷумлаи яктаркибаи феълӣ ба ҳисоб меравад. Ин ақидаро метавон бо гуфтаҳои забоншиноси тоҷик Норматов М. асоснок кард, ки иброз медорад: Ҷумлаҳои яктаркибаи феълиро барои он феълӣ меноманд, ки хабар иштирок дорад ва ин саръазо онҳоро, аз як тараф, ба як гурӯҳ муттаҳид мекунад ва, аз тарафи дигар, аз ҳамдигар фарқ мекунонад [5, с. 25].

Ҷумлаҳои яктаркибаи феълӣ ба навъҳои гуногун тақсим мешаванд, ки таснифоти онҳо ба гурӯҳҳои алоҳида дар заминаи ифодаи хабари онҳо ва мавҷудияти аъзои пайрав дар таркиби онҳо ба роҳ монда шудааст.

Ҷумлаҳои яктаркибаи феълӣ муайяншаҳс, умумишаҳс, номуайяншаҳс ва бешаҳс мешаванд [5, с. 25].

Дар забони англисӣ бошад, ҷумлаҳои сода ба муайяншаҳс, умумишаҳс, номуайяншаҳс ва бешаҳс вобаста ба роҳҳои ифодаи мубтадо дар таркиби онҳо тақсим мешаванд.

Чумлаи содаи яктаркибаи муайяншахс дар забони тоҷикӣ чунин навъи чумлаи яктаркибае мебошад, ки дар он иҷрокунандаи амал тавассути хабар ифода ёфта, дар он мубтадо дарҷ намегардад. Тафовут миёни чумлаҳои муайяншахс ва чумлаҳои бемубтадоро забоншинос М. Норматов чунин муайян намудааст: Чумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншахс ба гурӯҳи чумлаҳои яктаркибаи бемубтадо дохил мешаванд, вале аз онҳо ба кулӣ фарқ мекунанд, зеро дар ин гурӯҳ чумлаҳо аз рӯйи хабари чумла иҷрокунандаи амалро пайдо кардан ва саҳеҳ нишон додан душвор нест [5, с. 26]. Хабар дар чумлаи муайяншахс одатан дар шахси якум ва дуум дар шумораи танҳо ва ҷамъ ифода меёбад.

Дар чумлаҳои умумишахс бошад, иҷрокунандаи амал ба таври умумӣ дарҷ мегардад ва хабари чумла бо шакл ва шахсҳои гуногунии феъл ифода меёбад. Дар забони тоҷикӣ дар чумлаҳои умумишахс низ иҷрокунандаи амал тавассути хабари чумла муайян карда мешавад. “Ин чумлаҳо он маъноеро ифода мекунанд, ки вай дар натиҷаи таҷрибаи ҷамъиятӣ, ҳулосабарориҳои одамон ба амал омадааст, бинобар ин ҳама аъзои ҷамъият онро як ҳел қабул мекунанд [5, с. 28].

Дар низоми наҳви забони тоҷикӣ чумлаҳоро низ мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар онҳо хабар бо феъл дар шахси сеюми ҷамъ ифода ёфта шудааст ва муайян кардани иҷрокунандаи он дар асоси хабар ғайриимкон мебошад. Ин навъи чумлаҳо дар забони тоҷикӣ ҳамчун чумлаҳои номуайяншахс маъмул мебошанд.

Чумлаҳое, ки дар онҳо муайян кардан ва ё донишгари иҷрокунандаи амал дар асоси хабар ва мазмун чумла ғайриимкон буда, амале, ки иҷрои онҳо ҳатмӣ, зарур, имконпазир ва ё баръакс нодаркор ва имконнопазир мебошад, чумлаҳои бешахс мебошанд. Забоншинос М. Норматов оид ба чумлаҳои бешахс чунин ибрази ақида намудааст: “Ин чумлаҳо табиатан чумлаи бемубтадо мебошанд, ба он эҳтиёҷ надоранд ва аз рӯйи хабар ба мубтадо савол гузоштан ҳам имкон надорад. Набудани мубтадо ва ягон шахс ва ё предмет тааллуқ надоштани амал ба маъно ва сохти чумла нуқсон намерасонад” [5, с. 32]. Дар воқеъ, хусусияти ҳоси чумлаҳои бешахс дар он аст, ки зикр наёфтани мубтадо ва ифода наёфтани он бо бандҳои феълию хабарӣ муҳтавои матнро кошта намегардонад, зеро ин навъи чумлаҳо ба ягон шахс ё ашё равона нашудаанд.

Навъи чумлаи содаи яктаркибае, ки аз дигар навъи чумлаҳои ин гурӯҳ ба кулӣ фарқ мекунанд, чумлаҳои унвонӣ мебошанд. Дар чумлаҳои унвонӣ он ашёе, ки гӯянда меҳодад дар бораи он маълумот диҳад, номбар карда мешавад ва дар чумлаҳои минбаъда дар бораи он маълумоти муфассал дода мешавад. Тавре ки забоншиноси тоҷик М. Норматов қайд менамояд: Чумлаҳои унвонӣ як навъ махсуси чумлаҳои содаи яктаркиба мебошад... . Ин чумлаҳо предмет, ҳодиса, воқеа, ҳолат, ҷой ва ё замонро ном мебаранд ва дар як вақт мавҷуд будани чизҳои номбаркардашонро тасдиқ менамоянд. Чумлаҳои унвонӣ бо чумлаҳои пасу пеши худ алоқаи зич доранд, зеро онҳо аксар фикри дар чумлаи унвонӣ ифодагريدаро равшантар, пурратар мекунанд [5, с. 35].

Илова бар ин, вобаста ба иштироки аъзои чумла, чумлаҳои сода ба ҳулла ва тафсиلى тасниф мешаванд. Чумлаҳои яктаркиба ва дутаркиба ҳулла ва тафсиلى шуда метавонанд. Агар чумла танҳо аз асосҳои предикативӣ таркиб ёфта бошад, пас чунин чумла, чумлаи ҳулла ба шумор меравад. Чумлаҳои тафсиلى бошанд, аз саръазо ва аъзои пайрав таркиб ёфтаанд [2, с. 224-225].

Чумлаҳои яктаркиба ва дутаркиба дар сурате чумлаи пурра арзёбӣ мегарданд, ки дар онҳо ҳама унсурҳои лозимаи чумла ифода ёфта бошанд. Дар забоншиносии тоҷик чумлаи пурра ҳамчун “чумлаи содае” муайян шудааст, ки “дар таркиби онҳо ҳама аъзои зарурӣ барои ифодаи фикр мавҷуданд” [5, с. 24].

Чумла, дар сурати баён наёфтани як ё якчанд унсурҳои таркиби чумла, ки дар асоси контекст ё вазъият ба осонӣ муайян карда мешаванд, чумлаи нопурра маҳсуб меёбад. Тавре забоншиноси тоҷик М. Норматов дарҷ намудааст: Чумлаи содае, ки дар он яке аз аъзо ва ё якчанд аъзои он зикр нашудааст, нопурра ном дорад [5, с. 25]. Бояд таъкид кард, ки дар чумлаҳои нопурра зикр нагардидани аъзо ба фаҳмидани фикр монеа намешавад, зеро онро шунаванда аз контекст ва ё рафти сухан ба осонӣ дарк карда метавонад. Дар забонҳои мавриди назар чумлаҳои содаи нопурра бештар дар муколамаҳо мавриди истифода қарор мегиранд.

Ҳулоса, чумла воҳиди забон ва наҳв буда, муттаҳидшавии дастурии вожаву ибораҳо мебошад ва дорои мазмуну оҳанги махсус мебошад. Чумла воҳиди марказии наҳв ба ҳисоб рафта,

таваҷҷуҳи олимону забоншиносони зиёдро ба худ ҷалб намудааст, аз ин рӯ, шумораи зиёди асарҳоро дар забонҳои гуногунниҳом, хусусан, забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ пайдо намудан мумкин аст, ки ба омӯзиши ҷумла дар умум ва ҷанбаҳои гуногуни он бахшида шудаанд. Таҳлили фикру ақидаи забоншиносон роҷеъ ба ҷумлаҳои содаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон дод, ки дар забонҳои мавриди назар умумият дар шарҳи ҷумлаи сода, таснифи он аз рӯи сохт ва мақсади гуфтор зиёд ба назар мерасанд. Дар баробари умумиятҳо вижагиҳои хос низ мавҷуданд, ки бештар дар ифодаёбии ҷумлаҳои содаи ин забонҳо инъикос ёфтаанд.

Сарфи назар аз таҳқиқоти мавҷуда марбут ба ҷумла, махсусан, ҷумлаҳои содаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ як қатор масоили гуногуни он баррасӣ нашудаанд, ки омӯзиши амиқро тақозо менамояд ва дар таҳқиқоти минбаъдаи мо муфасссал ва дақиқ баррасӣ хоҳанд шуд. Маврид ба ёдоварист, ки бинобар маҳдудияти доираи мақолаи илмӣ, фаро гирифтани ҳама он масъалаҳои баҳсталаби марбут ба ҷумла дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар доираи як мақола ғайриимкон мебошад, зеро доираи мақолаи илмӣ маҳдуд мебошад, аз ин рӯ, дар таҳқиқоти минбаъдаи худ мо ҳама он масъалаҳои баҳсталабро зина ба зина матраҳ менамоем.

Адабиёт:

1. Иванова, И.П. Теоретическая грамматика современного английского языка: Учебник. / И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, Г.Г. Почепцов. – М.: Высш. школа, 1981. – 285 с.
2. Каушанская, В.Л. Грамматика английского языка: пособие для студентов педагогических институтов / В.Л. Каушанская, Р.Л. Конвер, О.Н. Кожевникова, Е.В. Прокофьева и др. – 5-е изд., испр. и доп. – М.: Айрис-пресс, 2008. – 314 с.
3. Каушанская, В.Л. Сборник упражнений по грамматике англ. языка: пособие для студентов пед. ин-тов. Изд. 3-е / В.Л. Каушанская и др. – Л. “Просвещение”, 1973. – 208 с.
4. Мейе, А. Сравнительный метод в историческом языкознании / А. Мейе. – М.: Наука, 1954. – 104 с.
5. Норматов, М. Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик: Воситаи таълимӣ барои донишҷӯён / М. Норматов. – Душанбе: “Матбуот”, 2001. – 185с.
6. Ожегов, С. И., Шведова, Н.Ю. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – Москва, 2010. – 940 с.
7. Саймиддинов, Д., Холматова С. Д, Каримова С. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ /Д.Саймиддинов, С. Д. Холматова, С. Каримова. –Душанбе, 2006. –783.с.
8. Филипов, К.А. Лингвистика теста / К.А. Филипов. – СПб.,2003.–336 с.
9. Чернухина, И. Общие особенности поэтического текста/ И. Чеонухина.–Москва, 1987.–141с.
- 10.Стренина, М.А. Сопоставление как лингвистическая методология / М.А. Стренина, И.А. Стренин. – Воронеж: “РИТМ”, 2021. – 215 с.
- 11.Юрченко, В.С. Простое предложение в современном русском языке / В.С. Юрченко. – М.: КомКнига. 2005. – 280 с.

ТАҲҚИҚИ ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАСНИФОТИ ҶУМЛАҲОИ СОДА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур муҳаққиқ ҷанбаҳои назариявии таснифоти ҷумлаҳои содаро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ матраҳ намудааст. Дар муқаддима муаллиф дар аввал аҳамияти мавзӯи таҳқиқро муфасссал шарҳ дода, мақсади мақолаи мазкурро муайян намудааст. Ҳамчунин, дар ин қисмат муаллиф дараҷаи омӯзиши мавзӯи таҳқиқро нишон додааст. Дар қисмати асосии мақола муаллиф шарфи мафҳуми “ҷумла”-ро дар асоси фикру ақидаи забоншиносон нишон дода, таснифоти ҷумлаҳоро аз рӯи мақсад ва сохт дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон додааст. Дар ин қисмат муаллиф таҳқиқоти ҳудро дар асоси асарҳои илмии муҳаққиқони тоҷик, рус ва англис ба роҳ мондааст. Дар қисмати хулоса муаллиф фикру ақидаи ҳудро хулосабарорӣ намудааст. Муаллиф ба хулосае омадааст, ки ҷумла воҳиди марказии наҳв дар забонҳои гуногунниҳом, махсусан, забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба шумор меравад. Дар баробари умумиятҳо миёни ҷумлаҳои содаи забонҳои мавриди назар як қатор хусусиятҳои хос ба назар мерасад, ки бештар дар роҳҳои шаклгирии онҳо инъикос меёбад.

Калидвожаҳо: ҷумла, наҳв, таснифот, ҷумлаи сода, ҷумлаи яктаркиба, ҷумлаи дутаркиба, ҷумлаи пурра, ҷумлаи нопурра, забони тоҷикӣ, забони англисӣ.

ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ КЛАССИФИКАЦИИ ПРОСТЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье исследователь рассматривает теоретические аспекты классификации простых предложений в таджикском и английском языках. Во введении автор сначала подробно объясняет важность темы исследования и определяет цель данной статьи. Также в данном разделе автор указывает уровень изученности темы исследования. В основной части статьи автор определяет понятие «предложение» на основе мнений лингвистов и показывает классификацию предложений по цели и структуре в таджикском и английском языках. В данном разделе автор проводит свое исследование на основе научных трудов таджикских, русских и английских исследователей. В заключении автор делает свои выводы. Автор приходит к выводу, что предложение является центральной единицей синтаксиса в языках разнотипных языках, особенно в таджикском и английском языках. Наряду с общими чертами между простыми предложениями рассматриваемых языков существует ряд специфических черт, которые в наибольшей степени отражаются в способах их образования.

Ключевые слова: предложение, синтаксис, классификация, простое предложение, односоставное предложение, двусоставное предложение, полное предложение, неполное предложение, таджикский язык, английский язык.

STUDY OF THEORETICAL ASPECTS OF CLASSIFICATION OF SIMPLE SENTENCES IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

In this article, the researcher examines the theoretical aspects of classification of simple sentences in Tajik and English. In the introduction, the author first explains in detail the importance of the research topic and defines the purpose of this article. Also in this section, the author indicates the level of study of the research topic. In the main part of the article, the author defines the concept of "sentence" based on the opinions of linguists and shows the classification of sentences by purpose and structure in Tajik and English. In this section, the author conducts his research based on the scientific works of Tajik, Russian and English researchers. In conclusion, the author makes his own conclusions. The author comes to the conclusion that the sentence is the central unit of syntax in languages of different systems, especially in Tajik and English. Along with the common features between simple sentences of the languages under consideration, there are a number of specific features that are reflected to the greatest extent in the methods of their formation.

Keywords: sentence, syntax, classification, simple sentence, one-member sentence, two-member sentence, complete sentence, incomplete sentence, Tajik language, English language.

Маълумот дар бораи муаллифон: Турсунов Фаёзҷон Мелибоевич – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забонишиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. Суроға: ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992)935772037; почтаи эл.: fayzbakhsh@rambler.ru

Солиева Умеда Лутфуллоевна – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, унвонҷӯи кафедраи забони англисӣ. Тел. +992-985-76-23-03, **E-mail:** umeda.soliyeva@bk.ru

Сведения об авторах: Турсунов Фаёзджон Мелибоевич – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзаде, доктор филологических наук, профессор кафедры сравнительного языкознания и теории перевода. Адрес: г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992)935772037; эл. почта: fayzbakhsh@rambler.ru.

Солиева Умеда Лутфуллоевна - Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айна, соискатель кафедры английской филологии. Тел. +992-985-76-23-03, **E-mail:** umeda.soliyeva@bk.ru

About the authors: Fayoz M. Tursunov – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Comparative Linguistics and Theory of Translation. Address: 17/6, Muhammadiev Str., 734019, Dushanbe, Tajikistan. Tel.: (+992) 935772037; e-mail: bakhsh@rambler.ru

Solieva Umeda Lutfulloevna – Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, the applicant department of the English philology. Tel. +992-985-76-23-03, **E-mail:** umeda.soliyeva@bk.ru

НАЗАРИЯИ ТАХВИЛОТИ ТАРЧУМАВӢ ДАР ФАРОЯНДИ ТАРЧУМАИ ВОСИТАҲОИ ТАСВИРИ БАӢНИ ОСОРИ БАДЕӢ

Соҳибназарзода Ҳ. Т.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода**

Дар ҳама забонҳои ҷаҳон, ҳатто агар маъноӣ калимаҳо дар шакли ҳолис ифода нашаванд ҳам, онҳо дар ҷумла мавқеи муайяноро ишғол мекунанд, зеро фикри том тавассути таркиби калимаҳо дар ҷумла ифода меёбад. Баъзан дар онҳо унсурҳои гуногуни эҳсосот, завқ, услуби субъективӣ, ҷаззобӣ ва ғайра мушоҳида карда мешавад, ки дар умум онҳоро воситаҳои тасвири бадеӣ ё баён ном гузоштаанд. Аслан, воситаҳои тасвири бадеӣ дар қолаби воҳидҳои тайёр ва устувори забон ҳиссиёти манфӣ ва мусбати гӯяндаро ифода мекунанд, ки нисбат ба ашӯ ё одамон ба маъноӣ айнан ва образнок истифода мешаванд.

Ин хусусиятҳои ҳоси луғавӣ онҳо дар матнҳои бадеӣ мушоҳида карда мешаванд ва таркиби луғавӣ матни бадеӣ дар раванди тарҷума аҳамияти муҳим пайдо мекунанд. Ҳамин тавр, дар ҷараёни тарҷумаи осори адабӣ хусусиятҳои луғавӣ воситаҳои тасвири бадеӣ яке аз ҷанбаҳои муҳимтарини тарҷума ба ҳисоб мераванд. “Мушкilotи асосие, ки тарҷумон ҳангоми интиқоли маъноӣ образнокӣ дар матни асл ифодаёфта бо он дучор мешавад, номутобикати доираи маъноӣ ҳоси воҳидҳои забони асл ва забони тарҷума мебошад. Ду забоне вучуд надорад, ки дар он воҳидҳои маъноӣ – морфемаҳо, калимаҳо, ибораҳои муқаррарӣ дар тамоми доираи маъноӣ истинодиашон қомилан мувофиқат кунанд. Ҳарчанд ҳуди маъноҳои ифодашуда (“мафҳумҳо”) бештар ба ҳам мувофиқанд, усулҳои ифодаи онҳо – гурӯҳбандӣ, тақсимкунӣ ва муттаҳидшавӣ, дар дохили як воҳиди расмӣ (ё якҷанд воҳидҳо), чун қоида, дар забонҳои гуногун аз ягон ҷиҳат фарқ мекунанд. Умуман, ҳамаи намунаҳои мувофиқати маъноӣ воҳидҳои луғавӣ ду забонро метавон ба се намуди асосӣ ҷудо кард: 1) мувофиқати пурра; 2) мувофиқати нопурра; 3) набудани мувофиқат” [3, с. 74].

Яке аз масъалаҳои муҳим дар адабиёти дузабона тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ ба шумор меравад. Муҳаққиқони соҳа дар мавриди тарҷумаи мухталифи воситаҳои тасвири бадеӣ ақидаҳои ҷолиб баён намудаанд, вале татбиқи ин усул ва раванди тахвилоти тарҷумавӣ дар амалияи тарҷума ба эътибор гирифта намешавад ва дар натиҷа дарки мазмуни матни асл дар матни тарҷума барои хонанда монеа эҷод менамояд.

Лозим ба ёдоварист, ки байни тахвилоти тарҷумавӣ дар тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеи таркиби воҳидҳои бемуодил бештар тахвили дастурӣ ва дар тарҷумаи воҳидҳои муодил тахвили луғавӣ истифода шуда, барои ба даст овардани тарҷумаи мукамал шароит фароҳам меоранд.

Масъалаҳои назарии ифодаи воситаҳои тасвири бадеӣ ва истифодаи самараноки он дар матнҳои бадеӣ, аз назм то забони наср, то андозаи мавриди таҳқиқ қарор гирифта бошанд ҳам, дар назария ва амалияи тарҷума баҳсҳои зиёде мавҷуданд, ки таваҷҷуҳи мутахассисони соҳаро ҷалб мекунанд.

Аз ин рӯ, таҳқиқи мазкур барои ба таври фарогир баррасӣ намудани таносуби тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ заминаи бозътимод буда, барои бартараф намудани камбудҳои ҷойдошта дар доираи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ шароити мусоид фароҳам меорад.

Воситаҳои тасвири бадеӣ дар адабиёти бадеӣ мақоми бузурги эстетикӣ доранд. Нақши пешбарандаи воситаҳои тасвири бадеӣ ва қорбурди онҳо дар асарҳои бадеӣ аз ҷониби тарҷумашиносон ва забоншиносон таъкид гардидааст, вале тахвилоти тарҷумавӣ онҳо дар назарияи тарҷума ҳанӯз ба таври қофӣ омӯхта нашудааст.

Ҳарчанд тарҷумаи бадеӣ барои ибораву ҷумлаҳо дар забони асл ва забони тарҷума як қатор қолабҳои тайёру устувор дорад, ки қори тарҷумонро осон мекунанд, бо вучуди ин, набудани воситаҳои дигари забонӣ дар баъзе мавридҳо ба мукаммали тарҷума таъсири манфӣ мерасонанд, зеро интиҳоби маъно дар матни бадеӣ яке аз ҷанбаҳои муҳим ба шумор меравад.

Бояд гуфт, ки мутарчим бояд маънои асосии байни маъноҳои мухталифи калима, асли ва маҷозиро дарк кунад ва муодили дурустро дар забони тарҷума пайдо кунад. Тавре А. Паршин қайд мекунад: “Кӯшиши интиқоли муодилнокии мундариҷаи матни асл наметавонад барои истифодаи воситаҳои забони тарҷума маҳдудиятҳои муайяне ҷорӣ накунад. Тарҷумаҳо аз матнҳои асл бо истифодаи бештари сохторҳои монанд ба сохторҳои забони тарҷума, микдори зиёди воҳидҳои ба таври сунӣ сохташуда (мутобиқатҳо, иқтибосот ва калкаҳо)-и хусусиятҳои расмӣ воҳидҳои забони хориҷиро инъикоскунанда, воҳидҳои луғавӣ, ки мундариҷаи калимаҳои сердаромади забони хориҷиро таҷдид мекунанд, фарқ мекунанд” [13, с. 158].

Аслан, сермаъногии калимаҳо гуфта, падидаеро дар назар доранд, ки ба раванди тарҷума таъсир мерасонад ва мушкилоти асосии тарҷума дар дарёфти муҳтавои мувофиқ муносиб, дуруст дарк намудани маънои калима ва пайдо намудани муодили мувофиқ аз ҷониби тарҷумон ба миён меояд. Агар ин гуна ибораҳо нодуруст интиқол дода шаванд, мазмуни матн, маънои аслии ҷумла ва ҳатто муҳтавои тамоми матн коста мегардад. Низомӣ воҳидҳои луғавӣ ҳамчун ҷузъи воситаи ифодаи бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баъзан ба ҳам мувофиқ намеояд ва, аз ин рӯ, вазифаи асосии таҳвили луғавӣ, муқаррар кардани воҳиди калимаҳо ва ифодаҳо, иваз кардани воҳидҳои луғавӣ забони асл ба забони тарҷума мебошад. Илова бар ин, ҳарчанд ин гуна ибораҳо баробар нестанд ва дар алоҳидагӣ маънои комилан дигар доранд, вале роҳҳои ҳамгироии онҳо дар тасвири забонии ҷаҳон якхел аст. Дар аксари мавридҳо маънои калима ё мафҳуми як забон аз маъно ва мафҳуми калимаи забони дигар фарқ намекунад, ки ин ҳангоми тарҷумаи матни бадеӣ мушкилиҳоро ба вучуд меорад. Масалан, вожаи *“moon”* (моҳ) агар бо пешвандҳои *-over* якҷоя шуда бошад, маъноҳои *“саргардон, ҳаракат кардан, мисли хоб, ҷунбидан, алвонҷ хӯрдан”* ё *“барои касе ранҷ кашидан, дар бораи касе, чизеро орзу кардан”*-ро дорад. Ё вожаи *“моҳ”* дар забони тоҷикӣ дар ду шакл: ҳамчун *“моҳ”* – *“month”* ва *“моҳ”* – *“moon”* истифода мешавад, ки ҳангоми интиқол ба забони англисӣ барои тарҷумон монеа эҷод мекунад. Ба тӯфайли ҳаҷми маъноӣ, ҳамбастагии калимаҳо васеътар мешаванд ва аз ин рӯ, онҳо робитаҳои гуногун пайдо карда, бо ин васила, имкони ифодаи онҳо дар тарҷума васеъ мегардад.

Таҳлилҳо собит карданд, ки матнҳои адабӣ василаҳои инъикоси фарҳанг ва анъанаҳои як халқро таҷассум намуда, тавассути онҳо фарҳанг ва тамаддуни як миллат муаррифӣ мешавад ва нақши тарҷума дар амалӣ намудани ин масъала бориз аст. Аз ин рӯ, ҳангоми тарҷумаи матни бадеӣ аз мутарчим на танҳо донишмандии забонҳои модарӣ ва хориҷӣ, балки дарк кардани фарҳанг, тарзи зиндагӣ, меъёрҳои ахлоқӣ ва эътиқоди динии забони модарӣ, ки тавассути санъатҳои нозук ифода мешаванд, талаб карда мешавад.

Дар матни бадеӣ воситаҳои гуногуни забонӣ, аз ҷумла, хусусиятҳои фарҳангии як халқ инъикос меёбанд. Тарҷумаи ин гуна воҳидҳои забонӣ барои муаррифии асари додашуда дар муҳити фарҳанги дигар бо мушкилоти муайян алоқаманд аст, зеро дар байни фарҳанг ва тамаддуни забони асл ва забони тарҷума тафовутҳои зиёди фарҳангӣ ва миллии вучуд дорад, ки дар баъзе мавридҳо тавассути онҳо воҳидҳои луғавиро ифода кардан душвор аст. Ин вижагиҳои мушаххас бо ҳаёти иҷтимоии забони модарӣ алоқаманд буда, дар як минтақаи махсуси ифодаи як забон истифода мешаванд ва дар забони тарҷума муодили пурра ё қисман надоранд.

Ба андешаи И.С. Алексеева “ҳангоми тарҷумаи ҷунин матне, ки дар зинаи баланди ғояи тарҷума, дар соҳаи тағйирнопазирии воситаҳои гуногуни забонӣ мавҷуданд, аксар вақт, ихтилофи шакл ва мундариҷа ба вучуд меояд. Оди карда гӯем, тарҷумон бояд воситаҳои зиёди гуногунро интиқол диҳад, ки интиқоли яке аз онҳо ба интиқоли дигар ҳалал мерасонад. Масалан, такрори луғавиро захира кардан мумкин буд, аммо он ба такрори фонематикӣ дохил карда нашудааст, зеро калимаҳои тарҷума бо ҳарфи дигар сар мешаванд ё воҳидҳои фразеологӣ интиҳобшуда ба ритми ибора мувофиқ нестанд. Он гоҳ тарҷумон бояд чизеро қурбон кунад. Дар ин кор бадеи нест, вале бо як шарт: тамоми воситаҳои забонӣ дар матни додашуда бонизом буда, муҳимаш на интиқоли ҳар як ташбеҳ, балки нигоҳ доштани факти мавҷудияти ташбеҳҳо дар принцип аст” [1, с. 312]. Ин фикр ба ақидаи Е.А. Беретская монанд аст, зеро ҳангоми тарҷумаи матнҳои бадеӣ ба маънои ҳар як калима диққат додан мумкин нест, вале дар тарҷума баъзан воситаҳои образӣ луғавӣ ифода аҳаммияти калон доранд, то ки тобиши эҳсосиро гум накунанд. “Вазифаи муҳими экспрессивӣ-маъноӣ (услубӣ)-и шакли дастуриро дар ин ҷо метавон

ба забони русӣ бо ёрии як воҳиди луғавии изофӣ, бидуни изофаҳои шарҳи тарҷумон ва нигоҳ доштани тобиши нутқи ғайримустақим интиқол дод, ки хоси нутқ аст” [4, с. 162].

Бояд тазакурр дод, ки ҳангоми тарҷумаи санъатҳои бадеӣ тарҷумон ба мушкилии интиҳоби гунаи тарҷума рӯ ба рӯ мешавад ва душвориҳои муҳим ва зарурии тарҷумаро барои бартараф намудани монеаи ҷойдошта дар матн ҳал мекунад. Дар ин гуна мавридҳо, тарҷумон бояд бартариати луғавии худро дарк кунад ва шарҳ диҳад.

Назария ва амалияи тарҷума бо ҳам алоқаманданд, зеро дониши амалӣ бидуни дониши назариявӣ бесамар аст. Ҳангоми тарҷума аз забони англисӣ ба тоҷикӣ ва баръакс, дар баробари мушкилоти умумӣ, баъзе тағйироти луғавӣ ба амал меоянд, ки дар назарияи тарҷума таҳвили дурусти худро доранд. Ин навъи таҳвилро таҳвили луғавӣ меноманд. “Аммо, дар баробари мушкилоти умумӣ, дар тарҷумаи вожаҳои марбут ба як ҷуфти муайяни забонҳо мушкилот ба миён меоянд, зеро онҳо дорои вижагиҳои забонӣ ва этникӣ мебошанд. Мо онҳоро аз рӯи гурӯҳҳои алоҳидаи луғат баррасӣ хоҳем кард, ки онҳоро, аслан, дар ҳама забонҳо фарқ кардан мумкин аст, аммо вобаста ба хусусиятҳои муносибати онҳо бо гурӯҳҳои яхела, тарҷумаҳо дар ҳар забон гуногунанд” [1, с. 180-181].

Воситаҳои ифодаи забон ҳангоми тарҷума, бинобар хусусияти таносуб миёни гурӯҳҳои алоҳидаи воҳидҳои луғавӣ, ки тарҷумаҳои хоси худро доранд, баъзе мушкилиҳо ба вучуд меоянд ва барои ҳалли чунин масъалаҳо дар вақти тарҷума таҳвили тарҷума истифода мешавад. А. Паршин таҳвили тарҷумавӣ (байнизабонӣ)-ро тағйиротҳое мешуморад, ки “бо ёрии онҳо аз воҳидҳои асли ба воҳидҳои тарҷумавӣ ба маънои муайян гузаштан мумкин аст. Азбаски тағйироти тарҷума бо воҳидҳои забоние сурат мегиранд, ки ҳам нақшаи мазмун ва ҳам нақшаи баён дошта, дорои хусусияти маъноии расмӣ мебошанд, ҳам шакл ва ҳам маънои воҳидҳои аслиро тағйир медиҳанд” [13, с. 138].

Ин тағйирот, одатан, барои ба даст овардани баробарӣ, ҳифзи тобишҳои миллӣ, тобишҳои маъноӣ ва услубӣ ва вазифаҳои луғавию дастурӣ дар матни асл ва тарҷума истифода мешаванд. Ҳамин тавр, таҳвили тарҷумавӣ (минбаъд ТТ) раванDEST, ки дар он воҳидҳои забони асл ба воҳидҳои забони тарҷума иваз шуда, дар он тамоми меъёрҳо ва усулҳои тарҷума амалӣ мешаванд.

Баръакс, В.В. Сдобников ин равандро танҳо ба истифодаи воҳидҳои луғавии бемуодил хос мебинад: “Яке аз сабабҳои истифодаи таҳвили тарҷумавӣ мавҷудияти яке аз забонҳои мутақобилаи ба истилоҳ “шаклҳои бемуодил” мебошад, ки муайян кардани он аз ҷониби маълумоти забоншиносии муқоисавӣ амалӣ карда мешавад” [15, с. 75]. Ин нуқтаи назарро муҳаққиқи тоҷик А.Х. Наврузов низ ҷонибдорӣ менамояд, зеро ба қавли ӯ, таҳвили тарҷумавӣ дар ҳоле истифода мешавад, ки муодили онҳо вучуд надошта бошад ва ё истифодаи муносиби онҳо дар луғатҳои дузабона номумкин аст [12, с. 8]. Бо андешаҳои В.В. Сдобников ва А. Наврузов розӣ шудан мумкин аст, зеро сабаби асосии таҳвили тарҷумавӣ мувофиқати ихтилофоти луғавӣ мебошад, вале бояд гуфт, ки таҳвилоти тарҷумавӣ на танҳо ҳангоми мавҷуд набудани интиҳоби муодилу мувофиқат истифода мешавад, балки он метавонад ҳангоми мавҷудияти номутобиқати сохторӣ ва нахвӣи забони асл ва забони тарҷума ба вучуд ояд.

Тарҷумашиносии рус И.С. Алексеева бошад, таҳвилотро як дигаргунсозии тарҷумавӣ мешуморад, ки он пурарзиш ва амалист.

Барои гурӯҳи ТТ гурӯҳбандии ягона вучуд надорад, зеро олимони дар қорҳои худ намудҳои гуногунро барои таҳвили матн истифода мебаранд.

В.Н. Комиссаров гурӯҳҳо ва намудҳои зерини ТТ-ро муайян мекунад:

- луғавӣ – транскрипсия, транслитератсия, калкакунӣ, бадалҳои луғавӣ-маъноӣ (мушаххасгардонӣ, умумигардонӣ, модулятсия);
 - дастурӣ – тарҷумаи таҳтулафз/ассимилятсияи нахвӣ, бадалҳои дастурӣ ва тақсимооти ҷумла;
 - маҷмӯӣ/луғавӣ-дастурӣ – тарҷумаи тафсирий/тасвирий, тарҷумаи антонимӣ ва ҷуброн/тағйирёбии яклухт [6, с. 164].
- Дар асоси назарияи В.Н. Комиссаров, А. Наврузов нахвҳои луғавӣ, дастурӣ ва луғавӣ-дастурии таҳвили тарҷумаро низ ба миён мегузорад [12, с. 8].

Ҳ. Аҳрорӣ ду навъи таҳвилро пешниҳод кардааст: “талаф” (опущение) ва “бадал” (замена) [2, с. 106], вале бояд гуфт, ки онҳо ҷузъи таҳвили луғавианд.

Ба гуфтаи В.В. Сдобников, Т. Левитская ва А. Фитерман таҳвилоти тарҷумавӣ инҳоянд: “луғавӣ (мушаххасгардонии мафҳумҳо, умумигардонии мафҳумҳо, тарҷумаи антонимӣ, -инкишофи маъноӣ, ҷуброн), дастурӣ (аз нав ташкил кардан, бадали шаклҳои калима, бадали қисмҳои нутқ, бадали аъзои ҷумла, бадали наҳвӣ дар ҷумлаи мураккаб, иловаҳо, ҳазфҳо, инчунин, муттаҳид кардани ҷумлаҳо ва ҷудо кардани ҷумлаҳо) ва услубӣ” [15, с. 261-265; 7, с. 12-23].

Т.Р. Левитская ва А. Фитерман мутобиқати байни забони асл ва забони тарҷумаро ҳамчун муодилҳо ва таҳвилот муайян кардаанд ва ин мутобиқатро таҳвилоти тарҷумавӣ номидаанд, яъне бинобар ақидаи онҳо таҳвилоти тарҷумавӣ набудани муодили воҳиди луғавии матни асл дар забони тарҷума мебошад. Ин нуктаи назарро И.С. Алексеева зери тозиёнаи танкид кашидааст, зеро вай пешниҳод мекунад, ки “онҳо дигаргуниҳои дастурӣ, луғавӣ ва услубиро аз ҳамдигар ҷудо кардаанд. Аммо ҳамон муаллифон, инчунин, “худи тарҷумаро як навъ таҳвил” мешуморанд ва бо ҳамин таъкид мекунанд, ки истилоҳи “таҳвил” метавонад на танҳо як навъи мутобиқат, балки раванди ба даст овардани онро низ ифода кунад” [1, с. 154]. Вай тавассути таҳвилот дигаргуниҳои байнизабониро дарк карда, таҷдиди сохторро дар сатҳи луғавӣ, дастурӣ ё матнӣ талаб менамояд [1, с. 158]. Назарияи Р. Миняр-Белоручев ба назарияи ин муҳаққиқон шабоҳат дорад, зеро дар китоби худ бо номи “Назария ва усулҳои тарҷума” [11] ба ҷойи назарияҳои услубӣ ӯ таҳвилоти маъноиро қорбааст кардааст.

Дигар муҳаққиқон таҳвилоти тарҷумавиро ҳамчун усулҳои тарҷума медонанд: “Намудҳои усулҳои тарҷума, ки мавриди баррасӣ қарор доранд, таҳвилоти луғавӣ-маъноиро дар бар мегиранд: *умумигардонӣ, мушаххасгардонӣ, рушди маъноӣ* ва *тарҷумаи антонимӣ*. Онҳо ба муносибатҳои мантиқии умумигардонӣ, маҳдудиятҳо (мушаххасгардонӣ), қоғиш ва ҷобачогузориҳои байни сохторҳои маъноӣ воҳидҳои номинативӣ (инкишофи маъноӣ ва тарҷумаи антонимӣ) асос ёфтаанд” [10, с. 175].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки навъҳои таҳвилоти тарҷумавӣ яке аз масъалаҳои марказии тарҷумашиносии муосир ба ҳисоб рафта, ақидаи забоншиносон дар масъалаи таснифи таҳвили тарҷума муҳолиф аст.

Ба ақидаи олимони дигар, ду намуди таҳвили тарҷума вучуд дорад: “таҳвили дастурӣ ва таҳвили луғавӣ” [14, с. 72; 16, с. 43].

Ақидаи олимони дигар бораи таснифоти навъҳои таҳвил фарқ мекунад ва ҳангоми таҳвили воситаҳои ифодаи бадеӣ мо ба назарияи таснифоти пешниҳодкардаи Я.И. Ретскер ва А.Б. Шевнин така намудем, зеро ҳамаи намудҳои таҳвил, ки муҳаққиқон пешниҳод кардаанд, ба моҳияти таҳвили луғавӣ ва дастурӣ асос ёфтаанд.

Таҳвилоти луғавӣ ифодаи маъноӣ аслии матни асл бо воҳидҳои бемуодил ё ба дигар маъноҳо, номутобиқатиҳои байни воҳидҳои луғавии забон дар тарҷума мебошад. Л.К. Латишев ин таҳвилро “дуршавӣ аз мутобиқати луғавӣ” номидааст [8, с. 180]. Мутобиқан, “амалиёти мутаносиби тарҷумаро, ки дар он ба сифати унсурҳои мутақобилаи забони асл ва забони тарҷума калимаҳо баромад мекунанд, ҳамчун интиҳоби мутобиқати тарҷумавии аз ҷиҳати луғавӣ нокифоя меномем, зеро он калимаҳо муодили системавӣ (парадигматикӣ) нестанд,” [9, с. 127], яъне моҳияти таҳвили луғавӣ иваз намудани воҳидҳои луғавии забони асл бо воҳидҳои луғавии забони тарҷума мебошад, ки маънои дигар надоранд ва муодили онҳо нестанд.

Пас, “усулҳои тафаккури мантиқӣ, ки мо бо ёрии онҳо маънои калимаи бегонаро дар матн ошкор мекунем ва ҳамтои русии онро пайдо мекунем, одатан, таҳвилоти луғавӣ номида мешаванд. Моҳияти таҳвил аз он иборат аст, ки воҳиди луғавии тарҷумашуда бо калима ё ибораи иваз карда шавад, ки маънои воҳиди додаи забони аслро амалӣ мекунад” [5, с. 12]. Аз ин рӯ, вай ҳамаи таҳвилоти луғавии байни мафҳумҳоро дар асоси муносибатҳои мантиқии расмӣ медонад.

Қобили зикр аст, ки дар низомии воҳидҳои луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки ифоданокии бадеиро дар бар мегиранд, як қатор монандӣ ва номутобиқатӣ мушоҳида мешавад. Зеро дар низомии тасвири бадеӣ метавон як зумра воҳидҳои луғавии марбут ба як забонро аз

нигоҳи фарҳанг ва урфу одат пайдо кард. Ҳамин тавр, сохтори маъноии калимаҳо, ки ҷузъи ифодаи бадеии забонҳо махсуб меёбанд, гуногун буда, бевосита тавассути таҳвили луғавӣ амалӣ мешаванд.

Дар тарҷумашиносӣ навъҳои гуногуни таҳвили луғавӣ пешниҳод шудааст, ки дар осори як қатор муҳаққиқони ин соҳа мушоҳида мешаванд. Бинобар сабаби дар назарияи тарҷумаи тоҷикӣ вучуд надоштани шакли тоҷикии як қатор истилоҳоти марбут ба таҳвилоти луғавӣ мо аз адабиёти илмӣ муҳаққиқони рус истифода бурдем. Аз ин рӯ, шакли русии истилоҳоти мавҷуда дар қавс бо забони русӣ оварда мешаванд: мушаххасгардонӣ (конкретизация), умумигардонӣ (генерализация), тарҷумаи антонимӣ (антонимический перевод), илова (приём лексического добавления), ҷуброн (компенсация), талаф (приём опущения), бадал (замена).

Таҳлилҳо нишон доданд, ки мукаммалӣ тарҷумаи бадеӣ дар интиқоли тамоми воҳидҳои забонии матн асл намудор мегардад. Воқеан, дар аксари мавридҳо дарки маъноӣ воҳидҳои забонӣ кафолати дарки мазмуну мундариҷаи матнро ба пуррагӣ намедихад, зеро ҳар як забон дорои меъёрҳои хоси луғавию дастурӣ мебошад.

Вазифаи тарҷумон дар интиқоли санъатҳои бадеӣ ва дигар ҷузъҳои воситаҳои тасвири баён аз он иборат аст, ки сохтори дастурии забони асл ва тарҷумаро муайян карда, ба ин восита, истифодаи дурусти калимаю ибораҳоро дар матн тарҷума ба роҳ монад.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки тарҷумаи осори бадеӣ яке аз равандҳои мураккабест, ки дар назди тарҷумон мушкilotи махсус ба вучуд меорад ва вазифаи асосии ӯро дар гузоштани як қатор масъалаҳои мушаххас муайян мекунад.

Низомӣ воҳидҳои луғавӣ ҳамчун ҷузъи воситаи ифодаи бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баъзан ба ҳам мувофиқ намеояд ва аз ин рӯ, вазифаи асосии таҳвили луғавӣ иваз кардани воҳидҳои луғавии забони асл ва забони тарҷума мебошад. Ҳангоми бадали воҳидҳои луғавӣ тарҷумонро зарур аст, ки ба ҳар як воҳиди забонӣ диққати махсус зоҳир намояд, зеро дар натиҷаи нодуруст интиҳоб гардидани воҳиди луғавӣ маъноӣ воситаи тасвири бадеӣ коста гашта, ба таҳрифи мазмуну мундариҷаи матн асл боис мешавад;

Дар низомӣ воҳидҳои луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки ифоданокии бадеиро дар бар мегиранд, як қатор монандӣ ва номувофиқатӣ мушоҳида мешаванд. Зеро дар низомӣ тасвири бадеӣ метавон як зумра воҳидҳои луғавии марбут ба як забонро аз нигоҳи фарҳанг ва урфу одат пайдо кард. Аз ин рӯ, сохтори маъноии калимаҳо, ки ҷузъи ифодаи бадеӣ дар забонҳои мухталиф мебошанд, гуногунанд ва бевосита тавассути таҳвили луғавӣ амалӣ мешаванд.

Феҳристи адабиёт

1. Алексеева, И.С. Введение в переводведение. Учеб. пособие для студ. филол. и лингв. фак. высш. учеб. заведений / И.С. Алексеева. – 3-е изд., стер. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: Издательский центр “Академия”, 2004. – 352 с.
2. Ахрорӣ, Ҳ. Тӯйхӯрии мӯйсафедон / Ҳ. Ахрорӣ // Маҷмӯи ҳикоя ва мақолаҳо. – Душанбе, 1984. – 160 с.
3. Бархударов, Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода / Л.С. Бархударов. – М.: “Международ. отношения”, 1975. – 240 с.
4. Березкая, Е.А. Основы культуры речи. Учебное пособие / Е.А. Березкая. – Новокузнец, 2003. – 185 с.
5. Коломейцева, Е.М. Лексические проблемы перевода с английского языка на русский: Учеб. пособие / Е.М. Коломейцева, М.Н. Макеева. – Тамбов: Изд-во Тамб.гос.техн. ун-та, 2004. – 92 с.
6. Комиссаров, В.Н. Современное переводоведение. Учебное пособие / В.Н. Комиссаров. – М.: ЭТС., 2002. – 424 с.
7. Левицкая, Т. Почему нужны грамматические трансформации при переводе? // Тетради переводчика / Т. Левицкая, А. Фитерман. – М., 1971. – Вып.8. – С.12-23.
8. Латышев, Л.К. Курс перевода. Эквивалентность перевода и способы ее достижения / Л.К. Латышев. – М.: Международ. отношения, 1981. – 246 с.

9. Латышев, Л.К. Перевод: теория, практика и методика преподавания / Л.К. Латышев, А.Л. Семенов – М.: Академия, 2003. – 192 с.
10. Логический анализ языка. Перевод художественных текстов в разные эпохи / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Издательство “Индрик”, 2012. – 400 с.
11. Миньяр-Белоручев, Р.К. Как стать переводчиком? / Р.К. Миньяр-Белоручев. – М.: Готика, 1999. – 175 с.
12. Наврузов, А.Х. Проблема адекватности перевода и сохранения авторского стиля в переводах художественного текста с русского языка на таджикский (на материале перевода романа М. Шолохова “Тихий Дон” на таджикский язык, выполненного Э. Муллокандовым): дисс... канд. филол.наук: 10.01.08 / А.Х. Наврузов. – Душанбе, 2021. – 163 с.
13. Паршин, А. Теория и практика перевода / А. Паршин. – М.СПб: СГУ, 1999. – 202 с.
14. Рецкер, Я.И. Пособие по переводу с английского языка на русский / Я.И. Рецкер. – Л.: Просвещение, 1973. – 199 с.
15. Сдобников, В.В. Теория перевод. Учебник для студентов лингвистических вузов и факультетов иностранных языков / В.В. Сдобников, О.В. Петрова. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 448 с.
16. Шевнин, А.Б. Теория и практика перевода: пособие для студентов филол. фак. ун-тов и фак. иностр. яз. пед. ин-тов / А.Б. Шевнин, В.С. Серов. – Элиста: КГУ, 1979. – 125 с.

НАЗАРИЯИ ТАҲВИЛОТИ ТАРҶУМАВӢ ДАР ФАРОЯНДИ ТАРҶУМАИ ВОСИТАҶОИ ТАСВИРИ БАӢНИ ОСОРИ БАДЕӢ

Мақолаи мазкур ба масъалаи назарияи таҳвилоти тарҷумавии воситаҳои тасвири баён дар ташаккули осори бадеӣ бахшида шудааст. Дар он муаллиф, инчунин, андешаҳои назариявии муҳаққиқони соҳаро роҷеъ ба таҳвилоти тарҷумавӣ дар ифодаи воситаҳои тасвири бадеӣ нишон додааст.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар адабиёти дузабона тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеӣ ба шумор меравад. Муҳаққиқони соҳа дар мавриди тарҷумаи мухталифи воситаҳои тасвири бадеӣ ақидаҳои ҷолиб баён намудаанд, вале татбиқи ин усул ва раванди таҳвилоти тарҷумавӣ дар амалияи тарҷума ба эътибор гирифта намешавад ва дар натиҷа дарки мазмуни матни асл дар матни тарҷума барои хонанда монеа эҷод менамояд.

Лозим ба ёдоварист, ки байни таҳвилоти тарҷумавӣ дар тарҷумаи воситаҳои тасвири бадеии таркиби воҳидҳои бемуодил бештар таҳвили дастурӣ ва дар тарҷумаи воҳидҳои муодил таҳвили луғавӣ истифода шуда, барои ба даст овардани тарҷумаи мукамал шароит фароҳам меоранд.

Ба ақидаи муаллиф, матнҳои адабӣ василаҳои инъикоси фарҳанг ва анъанаҳои як халқро таҷассум намуда, тавассути онҳо фарҳанг ва тамаддуни як миллат муаррифӣ мешавад ва нақши тарҷума дар амалӣ намудани ин масъала бориз аст. Аз ин рӯ, ҳангоми тарҷумаи матни бадеӣ аз мутарҷим на танҳо донишҷӯи забонҳои модарӣ ва хориҷӣ, балки дарк кардани фарҳанг, тарзи зиндагӣ, меъёрҳои ахлоқӣ ва эътиқоди динии забони модарӣ, ки тавассути санъатҳои нозук ифода мешаванд, талаб карда мешавад.

***Калидвожаҳо:** таҳвили тарҷумавӣ, воситаҳои тасвири бадеӣ, матни асл, матни тарҷума, тарҷумаи осори бадеӣ, таҳвили луғавӣ, мушаххасгардонӣ, умумигардонӣ, талафу бадал.*

ТЕОРИЯ ПЕРЕВОДИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ В ПРОЦЕССЕ ПЕРЕДАЧИ ОБРАЗНЫХ И ВЫРАЗИТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ В ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

Данная статья посвящена теории переводческих трансформаций в процессе перевода образных и выразительных средств в литературных текстах. Автор также представляет теоретические взгляды учёных в этой области на роль таких преобразований в воспроизведении выразительных средств.

Одной из центральных проблем в области двуязычной литературы является перевод образных и выразительных средств. Хотя исследователи предложили ценные идеи по поводу

различных методов перевода этих средств, их применение на практике и процесс переводческой трансформации часто упускаются из виду, что в конечном итоге мешает адекватному пониманию исходного текста читателем.

Следует подчеркнуть, что в рамках переводческих трансформаций передача образных средств, принадлежащих к неэквивалентным единицам, чаще всего сопровождается грамматической трансформацией, тогда как перевод эквивалентных единиц, как правило, опирается на лексическую трансформацию. Это различие создаёт необходимые условия для достижения точного и адекватного перевода.

По мнению автора, литературные тексты являются средством отражения культуры и традиций народа, через которое представлены цивилизация и ценности нации, и в этом отношении роль перевода имеет первостепенное значение. Следовательно, перевод литературного текста требует от переводчика не только владения исходным и целевым языками, но и глубокого понимания культуры, образа жизни, моральных норм и религиозных верований сообщества, говорящего на исходном языке, которые передаются с помощью изобразительных средств.

Ключевые слова: переводческая трансформация, средства художественной выразительности, исходный текст, переводной текст, перевод художественной литературы, лексическая трансформация, конкретизация, генерализация, опущения и замена.

THEORY OF TRANSLATIONAL TRANSFORMATION IN THE PROCESS OF TRANSLATION OF IMAGINATIVE EMPHASIZES

The article deals with the issue of the theory of translational transformation of imaginative emphasizes in the formation of works of art. The author also shows the theoretical ideas of researchers in the field regarding translational transformation in the expression of imaginative emphasizes in it.

One of the important issues in bilingual literature is the translation of expressive means of art. Researchers have expressed the interesting ideas regarding the translation of various expressive means of art in this field, but the application of this method and the process of translational transformation in translation practice is not taken into account, and as a result, it creates an obstacle for the reader to understand the content of the source language in the target language.

It is worth noting that among the translational transformation, in the translation of artistic means of depiction of the composition of culture-specific items grammatical transformation is most often used, and in the translation of equivalent units, lexical transmission is used, creating conditions for obtaining a complete translation.

According to the author, literary texts embody the means of reflecting the culture and traditions of a people, through which the culture and civilization of a nation are presented, and the role of translation in implementing this issue is obvious. Therefore, when translating a literary text, the translator is required not only to know the native and foreign languages, but also to understand the culture, lifestyle, moral standards and religious beliefs of the native language, which are expressed through imaginative emphasizes.

Keywords: translational transformation, imaginative emphasizes, source language, target language, translation of works of art, lexical transformation, concrete definition, general definition, omission and addition.

Маълумот дар бораи муаллиф: Соҳибназарзода Хавасмоҳ Тилло, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, н.и.ф., дотсент, мудири кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. Суроға: 734019, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев 17/6, тел. (+992)937-00-04-37, e-mail: havas3001@mail.ru

Сведения об авторе: Сохибназарзода Хавасмох Тилло, Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзода, к.ф.н., доцент, заведующий кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел. (+992)937-00-04-37, e-mail: havas3001@mail.ru

Information about the author: Havasmoh Tillo Sohibnazarzoda - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Comparative Linguistics and Theory of Translation. Address: 734019, Dushanbe, st. Muhammadiev 17/6, tel. (+992)937-00-04-37, e-mail: havas3001@mail.ru

РОҲҶОИ СОХТА ШУДАНИ ИСМҶОИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ ДАР ОСОРИ БАДРИДДИН ҲИЛОЛӢ

Соҳибназарзода М. С.

Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино

Бадриддин Ҳилолӣ осори рангину боғановате дорад, ки дорои забони сода, равон, фасеҳ мебошад ва омӯзишу баррасии таркиби луғавию фразеологӣ, вижагиҳои калимасозиву ибораорой ва грамматикӣ он метавонад ба ҳалли масъалаҳои мухталифи забони адабӣ мусоидат намояд.

Калимасозӣ калимаҳои мураккаби тобеъ яке аз васоити асосии ғанӣ гардидани таркиби луғавии забони адабӣ ба шумор меравад. Бадриддин Ҳилолӣ дар осори хеш бо ин қолаб вожаҳоеро ба кор бурдааст, ки маъниву мафҳумҳои гуногунро ифода мекунанд.

1. Исмҳои мураккаби тобеъ қисми муҳимми калимаҳои мураккабро дар бар мегиранд. Исмҳои мураккаби тобеъ аз ҷиҳати алоқии грамматикӣ ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд. Исмҳои мураккаби тобеъ, ки дар онҳо ҷузъи якум ба дуум тобеъ мебошад ва баръакс. Дар объекти таҳқиқи мо ҷунин исмҳои мураккабе, ки аз исм+исм таркиб ёфтаанд, ба мушоҳида расиданд: **сархайл, сарвқад, сарпанча, шерсаг, гулдаста, хуноб, чашмзахм, тирмор, симбар, сармоя, соҳибхунар, дастагул, парирух, сардафтар, гулбарг, сарришта, шаҳсавор, зухрачабин, моҳтобшаб, сихкабоб** ва ғ.

2. Исмҳои мураккабе, ки ҷузъи дуумашон калимаи асосӣ буда, ҷузъи якум ба дуум тобеъ мебошад ва онро аз ягон ҷиҳат эзоҳ медиҳад, дар исмҳои мураккаби тобеъ мавқеи асосиро ишғол менамояд. Ба қадом вазифа ва маъно омадани исмҳои мураккаб, ҷӣ гуна мафҳумро ифода намудани ин асосан ба ҷузъи асосии калима вобаста мебошад [5, 164]. Исмҳои мураккабе, ки ҳарду ҷузъашон исм буда, ҷузъи якум ба дуум тобеъ мебошанд, ҷунин тақсимбандӣ қардан мумкин аст:

а) Исмҳои мураккабе, ки мафҳумҳои гуногунро ифода мекунанд. Дар ин қолаб исмҳои **моҳтобшаб**-шаби мотобӣ, **сарвқад** қадӣ чун сарв, **гулбарг** –баргӣ гул, **сихкабоб** кабоб дар сих, **хуноб** оби хун, **гулдаста**- дастаи гул, **чашмзахм**, парирух, зухрачабин.

Дар ин қолаб бо вожаи **гул** исмҳои мураккаби **гулдаста, гулбарг** мушоҳида гардиданд. Исми мураккаби тобеи **гулдаста** аз ибораи изофии **дастаи гул** таркиб ёфта, ҷузъи асосӣ исми **даста** мебошад, ҷузъи тобеъ якум аст. Бояд зикр намуд, ки исми мураккаби **гулдаста** ду давраи калимасозиро аз сар гузаронидааст. Якум аз ду реша-гул ва даст вожаи гулдаст “моҳир, санъаткор, хунарманд” ва бо пасванди –а исми мураккаби гулдаста сохта шудааст. Вожаи гулбарг аз ибораи изофии баргӣ гул ба миён омадааст:

Дасти ту дар ҳиност **гулдаста**,

Гули сурх он кафи ҳинобаста [2, 336].

Аз нақшу нигори дасти он гул, **Гулбарг**и сафед шоҳи сунбул [1, 242].

Эшон ҳама гил ниҳода бар даст,

Ў **дастгуле** гирифт дар даст [1, 240].

Исми мураккаби **хуноб** аз исмҳои **хун** ва **об** сохта шуда, ба маънои маҷозии “аши хунин, аши саҳт аз ҳасрату ғам” қорбаст шудааст:

Рух ба **хуноби** дида мешӯяд,

Бо дили ғамкашида мегӯяд [1, 337].

Исми мураккаби **чашмзахм** аз ибораи изофии **захми чашм** таркиб ёфта, дар байти зерин ба маънои “чашмрасӣ, расидани чашми бад” истифода гардидааст:

Ҳеч ранҷе ба дасти ту нарасад,

Чашмзахме ба шасти ту нарасод! [2, 348].

Исми мураккаби **моҳтобшаб** аз ибораи изофии **шаби моҳтобӣ** сохта шудааст:

Маҳтобшабе чу рӯз равшан,

Гардун зи ситора шуд гулшан [1, 272].

Исмҳои мураккаби **сарвқад** аз ибори вобастагии **қад**и **чун сарв**, **зӯхрачабин** чехраи мисоли чехра, **симбар**-бари симин ба миён омадаанд. Исмҳои мураккаби мазкур дар асл сифат буда, бо роҳи калимасозии морфологӣ-синтаксисӣ ба вазифаи исм гузаштаанд. Чунин исмҳои мураккаб категорияҳои грамматикӣ исро қабул мекунад. Исми сарвқадд артикли номуайянии –е қабул кардааст:

Сарвқадде, ки чун қадам мезад,

Ҳар қадам оламе ба ҳам мезад [2, 321].

Ҳар кӣ ўро кашида то сари дӯш, **Сарвқадде** кашида дар оғӯш[2, 347].

То ин шаби тираро набинам,

Бо **зӯхрачабини** худ нишинам[1, 244].

Қимати ҷаҷу нуқра гашт гарон, Қаҳт шуд ҳамчу васли **симбарон** [2, 365].

В-он **симбарони** номусулмон, Мактаб чу бихишти ҳуру ғилмон [1, 242].

Дар ин қолаб дар байтҳои зерин исмҳои мураккаби **парирӯхон**, **соҳибхӯнар** корбаст гардидаанд:

Буданд **парирӯхони** мактаб,

Дар суҳбати Қайс рӯз то шаб [1, 241].

Соҳибхӯнаре, ки ботамиз аст,

Бар дидаи мардумон азиз аст [1,237].

Б] Исмҳои мураккабе, ки номи парандагон, ҳайвонот, хазандагон ва ғ-ро ифода мекунанд. Ин нави исмҳо мураккаб дар маводи мо камистеъмол мебошанд: **тирмор**, **шерсаг**, **охубара**, **уштурғала** мушоҳида гардиданд. Исми мураккаби **тирмор** маъмул ва серистеъмол аст, аммо исми мураккаби **шерсаг** ба маънои “саге чун шер нотарс, зӯр ва фарогирандаи шикор” истифода гардидааст, ки камистеъмол мебошад:

Тирморию рост чун каядум

Ҳамаро неш мезанӣ аз дум[2, 350].

Бар дари шоҳ дид **шерсаге**,

Саг нагӯям, паланги тезтаге[2, 334].

Оҳуи раманда ром бар вай,

Охубара дар хиром бо вай [2, 271].

Уштурғалаҳо қатор карда, Дар силсилаи маҳор карда [2, 288].

2.Гуруҳи дувумро исмҳои мураккабе, ки ҷузъи якум асосӣ буда, ҷузъи дуюм ба он тобеъ мебошад, ташкил мекунанд. Дар ин қолаб исмҳои мураккаби **сарпанча**, **сардафтар**, **шаҳсавор**, **соҳибхӯнар**, **сарҳалқа**, **сарришта** ва ғайра шомиланд. Калимаи **сархайл** аз исми сар ва вожаи арабии, ки маъноҳои “гуруҳ, ҷамоа, тоифа; муқ. хел. 2. аскарони савора, саворон. 3. ғалаи аспҳо” ифода мекунад, сохта шудааст. Калимаи **сархайл** дар байти зер ба маънои “сардори даста, сарвари тоифа, авлод” омадааст:

Буд **сархайли** он ҳама моҳе,

Мулку иқлими ҳусро шоҳе [2, 321].

Бо исми соматикӣ **сар** чунин исмҳои мураккаб сохта шудаанд: **сарпанча**, **сармоя**, **сардафтар**, **сарришта**, **сарҳалқа** ва ғ.

Сарпанча- “панҷаи даст; даст. 2. маҷ. зӯр, қувват” [216] дар байти зер ба маънои “зӯр, боқувват” омада, ҳислати шахсро ифода кардааст:

Ҳар кӣ сарпанҷае чунин дорад,

Мушти каядум дар остин дорад[2, 334].

Вожаи **сардафтар** ба маънои маҷозии “поягузор, оғозкунада, асосгузор” истифода мешавад. Дар мисоли зерин **сардафтар** ба маънои маҷозии “асосгузор, пешво” корбаст гардидааст:

Сардафтари ҷумла духтаре буд,

Чун моҳи духафта ахтаре буд [1, 242].

Он сарвари ошиқони офок,

Сардафтари бедилони муштоқ [2, 269].

Исми мураккаби **сарришта** ба маъноҳои зерин ташреҳ ёфтааст: сарришта شتر. 1. сари ришта, сари калова, нӯги ресмон. 2. маҷ. роҳи ҳалли ягон масъала; сарриштаи кори худро гум кардан бесаранҷом шудан, чи кор кардани худро надониста мондан [13, 217]. Дар байти зер Ҳилолӣ онро ба маънои маҷозии “ҳалли мушкилот, ҳалли муаммо, масъала” ба кор бурдааст:

Сӯзан ба каф ору ришта бардор,

Сарриштаи худ зи даст мағзор [1, 250].

Дарди дили зор бо кӣ гӯям, **Сарриштаи** кор аз кӣ чӯям [1, 267].

Исми мураккаби **сарҳалқа**- “садрнишинӣ, раисии маҳфил; сардор, пешво” [13, 220] як маротиба ба маънои “сардори деконаҳо” омадааст:

Аз доираи хирад бурун шуд,

Сарҳалқаи маҷмаи чунун шуд [1, 253].

Сармоя истилоҳоти соҳаи иқтисодиёт мебошад ва имрӯз низ серистеъмол мебошад. Дар байти зерин ба маънои маҷозӣ омадааст:

Сармояи умр бас азиз аст,

Дарёб, ки ин нафас азиз аст [1, 236].

Бадриддин Ҳилолӣ барои тавсиф, ҳолати рӯҳии одамон, табиат, фаслҳои сол ва ҳаводиси рӯзгор аз имконоти калимасозии исмҳои мураккаб бомаврид истифода намудааст. Дар сохтани исмҳои мураккаби тобеъ чунин қолабҳоро мушоҳида кардан мумкин аст:

1. **Исм+исм**. Дар ин қолаб исмҳои мураккаби тобеъ зиёд ба мушоҳида расиданд.

Азбаски ин навъи исмҳои мураккаби тобеъ дар боло таҳлилу баррасӣ гардиданд, зикри онҳоро ин ҷо ҷои надонистем. Он мисолҳоро ин ҷо баррасӣ мекунем, ки дар боло ба қалам намодаем: **гулбун, гулбонг, сихкабоб, сарманзил, мушкбед** ва ғ.

Дар ранги ҳино ба пой нохун,

Чун барги гуле ба пой **гулбун** [1, 243].

Барҳез, ки булбули саҳарҳез,

Гулбонги ҳазор зад, ки барҳез [1, 278].

Дар **сихкабоб** мурғи бирён,

Шуд гарми самоу гашт гирён [2, 283].

Дар дашти кушода ҷой дорӣ,

Сарманзили дилкушой дорӣ [2, 296].

Сарпанҷаи ту гули умед аст, Хуштар зи ҳазор **мушкбед** аст [2, 298].

Туғрокаи ин **саломнома**,

Бар нома чунин кашид хома [2, 287].

Буд Ибни Салом 3-ин миёна,

Сархайли қабоиلى замона [2, 287].

Зангибачагон ҳам аз тарафҳо,

Чун хайли мижа кашид сафҳо [2, 288].

Исм+сифат. Дар ин қодаб исмҳои мураккаби **сангпора ва лаълпора** ба мушоҳида расиданд. Чунин тарзи сохтани исмҳои мураккаб бемаҳсул аст:

Афтода зи реғу **сангпора**,

Зери қадам аҳгару шарора [2, 301].

Ҳар санг чу **лаълпорае** буд,

Ҳар реғи равон шарорае буд [2, 301].

Сифат +исм. Дар чунин қолаб сохта шудани исмҳои мураккаби тобеъ маъмул ва серистеъмол аст. Дар маводи мо чунин исмҳои мураккаби тобеъ мушоҳида гардиданд: **ширинписар, зебосанам, сияҳнома, сиёҳхона, навбода, тозаниҳол, хунинкафан, хунинҷигар**.

А] Исмҳои мураккабе, ки шахсро ифода мекунанд. Дар ин қолаб исмҳои **ширинписар, хунинкафанон ва зебосанам** мушоҳида гардиданд, ки сифат буда, бо роҳи субстаниватсия ба вазифаи исм гузаштаанд. Исмҳои мураккаби ширинписар аз ибораи изофии писари ширин сохта шудааст.

Бо шах лабу даҳони ширин,

Ширинписаре чу чони ширин [1, 239].

Зебосанам аз ибораи изофии санами зебо ҳамчун тавсифи Лайлӣ ба маънои бути нозанин, духтари зебо омадааст:

Зебосанаме ба номи Лайлӣ,

Ошуби ҷаҳон. Кадам Лайлӣ [1, 242].

Исмҳои **хунинкафанон** ба маънои шахидон, онҳое, ки олудаи хунанд омадааст:

Хунинкафанон ба хок хуфтанд,

З-они аст, ки лолаҳо шукуфтанд [2, 320].

Б] Исмҳои мураккабе, ки номи ашӯҳои гуногун, макон, мафҳумҳои гуногунро ифода мекунанд: **сияхнома** аз сифати сиях/сиёҳ ва исми нома сохта шуда, ба маъноҳои “он ки номаи аъмолаш сиёҳ бошад, бадкирдор” [13, 241] истифода шудааст:

Аз ҳамсабақон мағир хома,

З-он хома машав **сияхнома** [1, . 250].

Дар ин қолаб исмҳои мураккаби **сиёҳхона** ба назар расид, ки дар сарчашмаҳо зикр нашудааст:

Чун субҳ зи гардиши замона,

Пурнур шуд аз **сиёҳхона** [1, 252].

Маҳрум зи ошонаи ёр,

Медид **сиёҳхонаи** ёр [1, 271].

Шуд кунҷии **сиёҳхонаам** ҷой,

Дар гӯшаи тира мондаам, вой [2, 296].

Исмҳои мураккаби **тозаниҳол** ба маънои “ниҳоли нав шинондашуда, ниҳоли навруста” фаҳмида мешавад, аммо дар мисоли мо ба маънои маҷозии ҷавон омадааст:

Ҳар нахли куҳан чу дар бар ояд,

Аз **тозаниҳол** хуштар ояд [2, 292].

Исмҳои мураккаби **навбода** дар сарчашмаҳо шарҳ наёфтааст. Он ба маънои маҷозӣ қорбасти гардидааст:

Навбодаи қорбоғи одам,

Ороиши қортоқи олам [1, 261].

Дар ин қолаб исмҳои сияхбодом дучор омад, ки чунин навъ ҷой надорад:

Сияхбодомӣ ӯ аз ҷаври айём

Шуд аз айни сафедӣ мағзи бодом. [1, 472].

В] Исм-асоси замони **ҳозираи феъл**. Ҷузъҳои аксарияти исмҳои мураккабе, ки аз исми асоси замони ҳозираи феъл сохта шудаанд, ба ҳам дар муносибати объекту амал буда, бештари онҳо исмҳои фоил мебошанд, ки шахсро далолат мекунанд. Бо ин қолаб дар маводи мо чунин исмҳои мураккаб ба мушоҳида расиданд: **нақш+банд, ҷаҳон+афрӯз, нукта+дон, роз+дон, кабутар+боз, камон+дор+он, ишқ+бозӣ, гӯша+гирон, қор+фармо, хабар+дор, офтоб+параст,**

Исмҳои мураккаби **нақшбанд** дорои чунин маъниҳост: **нақшбанд** 1. кит. наққош, рассом, сураткаш. 2. таър. лақаби Баҳоуддини Бухорӣ, ки сарвари силсилаи тасаввуфии нақшбандия буд [асри XV]; ◇ нақшабанди аҷал киноя аз Худо [12, 891]. Дар байти зерин киноя ба навиштани тақдир, киноя аз Худованд мебошад:

Нақшбанди саҳифаи азали,

Бо вучуди қадим ламазали [2, 305].

Бо ёрии асоси замони ҳозираи феъли **дон** [донистан] калимаҳои мураккаби нуктадон, роздон мушоҳида гардиданд, ки ба вазифаи исм гузаштаанд: **Нуктадон** —“борикфаҳм, зирак; он ки хубу

бадро нағз фарқ мекунад [хусусан сухан ро]; сухандони забардаст” [12, 944]. Дар мисолҳои зерин исми мураккаби нуктадон ба маънои сухандони забардаст омадааст:

Нуктадоне ки дошт маърифате,

Хост, то ғунчаро кунад сифате [2, 315].

Нуктадоне дури сухан суфтаст,

Сухане чанд дар миён гуфтаст [2, 313].

Исми мураккаби **роздон** ишора ба шахсест, ки аз сири касе огоҳ буда, онро муқаддас медорад.

Ки ҳама маҳзани сухан буданд,

Роздони наву қуҳан буданд [2, 313].

Зикр қардан бомаврид аст, ки бештари исмҳои мураккаби дар ин қолаб сохташуда бо роҳи калимасозии морфологӣ- синтаксисӣ ба вазифаи исм гузаштаанд. Чунончи: шабравон-“ он ки шаб роҳ меравад ё шабона аз пайи қоре мешавад” [13, 616], ғушагирон “ҳилватнишин, қанорашиш”, ҳабардор – “огоҳ, воқиф”, ҳудопараст- “муътақид ба Худо, диндор, итоатқор ба фармудаҳои дин” [12, 457], офтобпараст- аз ду калимаи аслий –офтоб ва феъли парастидан сохта шуда, дар ФТЗТ чунин шарҳ ёфтааст: 1. پرست بفتا. қҳн. он ки офтобро парастидан мекунад, зардуштӣ. 2. бот. ғиёҳи соқабаланди қалонбарге, ки сараш ҳамеша ба тарафи офтоб моил аст, донаҳои онро таф дода меҳуранд ё аз онҳо равшан мекашанд [13, 44]. Бадриддин Ҳилолӣ онро ба маънои зардуштӣ ба қор бурдааст:

Шабравоне, ки қалбу ҳилагаранд,

Аз ту шаб то ба рӯз барҳазаранд [2, 338].

Ин сифатҳо тариқи пирон нест,

Лоиқи таври **ғушагирон** нест! [2, 349].

Гуфт: Бо ин гадо чӣ қор қунам,

Ки **ҳабардораш** аз шикор қунам? [2, 353].

Дар ҳаво баски буд волиҳу маст,

Ҳалқ гуфтандаш **офтобпараст** [2, 341].

Ҳар тараф мешуданд санг ба даст,

Ки: Қучо рафт **офтобпараст**? [2, 342]

Шуд муайян миёни душману дӯст,

Ки ба олам **худопараст** худ ўст [2, 341].

Дар байти зер исмҳои мураккаби **дебочанавис**, **уъҷбанигор** ба назар расиданд, ки ба ин маънӣ ва қолаб дар истеъмом нестанд. Калимаи арабии **аъҷуба** // уъҷуба дорои чунин маънист: “он чи ё он ки одамро ба таъҷуб меоварад; ғавқулода, аҷоиб, ниҳоят аҷиб, бисёр ҳайратовар: маҳлуқи аъҷуба” [12, 106]. Дебочанавис ба маънои “муқаддиманавис. 2. маҷ. асосгузор, сардафтар” [12, 436] истеъмом мегардид:

Дебочанависи қор дафтар,

Уъҷбанигор ҳафт манзар [2, 294].

Асосҳои замони ҳозираи феъл- асоси замони ҳозираи феъл. Дар ин қолаб вожаи **нӯшханд** дучор омад, ки ҳоси услуби бадеӣ мебошад:

Ҳар қадам оламе ба ҳам мезад [2, 321].

Ҳар ғаҳ он **нӯшханди** шаккарлаб

Сифат +феъл. Дар ин қолаб исмҳои мураккаби **пок+боз+он** мушоҳида шуд, ки дар ФТЗТ чунин ташреҳ шудааст: زبالا. қасе, ки бе ҳила ва мақр қимор мебозад; қасе, ки то охири пули худ қимор мебозад. 2. ростқор, ҳалолқор, дурустқор. 3. ошиқи босадоқат, ошиқи беғараз. 4. порсо, парҳезқор [13, 110]. Бадриддин Ҳилолӣ исми покбозонро ба маънои **порсо**, **парҳезқор** истифода намудааст:

Покбозон дуои шах гуфтанд,

Дурри маънӣ дар ин сухан суфтанд [2, 351].

Шумора+исм. Дар ин қолаб исмҳои мураккаби **қортоқ** ва **қорбоғ** ба назар расид:

Чортоқи тарабсарои вучуд,

Чорбоғи фазои гулшани чуд[2, 311].

Дар сохтани исмҳои мураккаби тобеъ калимаҳои чудогона мавҷуданд, ки ҳамчун ҷузъи исмҳои мураккаб калимаҳои зиёде сохтаанд. Бадриддин Ҳилолӣ бо исми **хона** исмҳои мураккабе сохтааст, ки макон ва ҷойро ифода мекунад: **майхона, сиёхона, бандахона, ғамхона, тавфхона, хонасиёх, меҳнатхона, бутхона, хилватхона, хонахароб**.

Дар маводи мо бо вожаҳои май ва хона исми мураккаби **майхона** сохта шуда, 11 маротиба истифода гардидааст. Майхона ҷойи майфурӯшӣ ва макони майнӯшӣ. Синоними калимаи майкада мебошад :

Аз дари хонақаху мадраса корам накушуд, Баъд аз ин хокнишини дари майхона шавам [2, 195]
Сокиё, майхона дарёест, пур з-оби ҳаёт, Ҷаҳд кун, то киштии худро дар он дарё кашем[2, 202].

Исми мураккаби **бандахона** аз исмҳои **банда** ва **хона** таркиб ёфта ба маъноии маҷозии хонаи ишқ омадааст. Вожаи бандахона дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” чунин ташреҳ ёфтааст: **Бандхона** **بندخانه** 1. хонаи ғулум. 2. Хонаи ман, хонаи камина [*шахси гӯянда аз рӯи хоксорӣ истеъмоли мекунад*] [12, 131]. Вожаи ишқ исми маънӣ мебошад ва шоир ба маъноии киноя аз хонаи маъшӯқ ба маъноии маҷозӣ ба қор бурдааст:

Чу хуш фитод Ҳилолӣ ба **бандахонаи** ишқ, Бар ӯ ғулумии ин хонадон муборак бод! [2, 32].

Калимаи **ғамхона** ба маъноии “хонае, ки дар он ғам ҳукмфармоӣ, ғамкада, қулбаи эҳзон” [12, 374] истифода мегардад. Шоир ба макони хеш ишора намуда, ба маъноии маҷозӣ истифода намудааст. Имрӯз низ ин вожа дар гуфтугӯ серистеъмоли буда, хонаеро, ки дар мотам, ғаму дард аст, мефаҳмонад:

Дар он **ғамхона** ҳар соат ғаме дошт,
Зи ғамҳои ҷудой мотаме дошт [2, 467].

Дар маводи мо вожаи **меҳнатхона** мушоҳида гардид, ки дар сарчашмаҳои дигар ба назар нарасиданд. Вожаи мураккаби **меҳнат+хона** офаридаи шоир буда, ба маъноии макони ранҷу азоб омадааст:

Ба майдон муттасил вайронае буд,
Дар он вайрона **меҳнатхонае** буд [2, 468].

Бувад олам ҳамин вайронае чанд, Ба ҳар вайрона **меҳнатхонае** чанд [2, 474].

Исми мураккаби **тавфхона** аз исми арабии тавф/тавоф “маросими махсуси гардидан дар атрофи Каъба дар вақти ҳаҷ [13, 290] ” ва исми хона сохта шудар, дар фарҳангҳо шарҳ наёфтааст:

Маҷнун чу зи **тавфхона** баргашт,
Бар дарғаҳи дӯст хоки дар гашт [2, 304].

Бояд зикр намуд, ки яке аз роҳҳои маъмули пайдо шудани калимаҳои мураккаб ибораи махсус меёбад. Забоншинос Ш. Рустамов тамоми хусусиятҳои калимаҳои мураккаб, хусусан исмҳои мураккабро ба эътибор гирифта чунин қайд кардааст: «Тадқиқоти исмҳои мураккаб нишон медиҳад, ки бештарини исмҳои мураккаби тобеъ аз ибораҳои гуногун сохта мешудаанд шояд ҳамин ҷиҳати калимаҳои мураккаб ва муносибати ҷузъҳои онҳоро баъзеҳо калимасозии морфологӣ-синтаксисӣ номида бошанд» [9, 45].

Ҳаминро бояд қайд кард, ки дар калимасозӣ хусусиятҳои хоси ҳар як забон бештар зоҳир мешавад. Масалан, калимасозии «факки изофа» хоси забони тоҷикӣ буда, дар забонҳои ғайри тоҷикӣ истифода намешавад, мавҷуд будани он қалиб аз имкон дур аст. Вале калимасозии «факки изофа» назарияи аз ибораҳо сохтани исмҳои мураккабро дар мисоли калимасозии забони тоҷикӣ бори дигар тасдиқ менамояд. Яъне дар хусуси аз ибораҳо сохтани калимаҳои мураккаб олимони забоншинос хеле барвақт маълумот додаанд. Забоншинос Рустамов Ш, ки дар бахши калимасозии забони тоҷикӣ тақиқоти ҷиддиеро ба сомон расонидааст, дар бобати калимасозии калимаҳои мураккаби тобеъ чунин менависад: «Заминаи асосии калимаҳои мураккаб воҳидҳои синтаксисӣ, пеш аз ҳама ибора мебошад. Аз ҳамин ҷиҳат калимасозии исмҳои мураккаб масъалаи муносибати исмҳои мураккаб ва ибораро ба миён меорад [9, 57].

Вожаи мураккаби **хонасиёҳ** аз ибораи “хонаи сиёҳ” таркиб ёфтааст ва дар сарчашмаҳо шарҳ наёфтааст. Дар байти зерин хонасиёҳ на ба маънои исми макон, балки он чун сифат ба маънои бадбахт, бетолё омадааст:

Ин ҳама нола, ки ман мекунам аз дарди фироқ, Ҳеч мотамзадаи хонасиёҳе накунад [2, 107].

Калимаи **бутхона** синоними калимаи маъмули **буткада** мебошад. Бутхона ибодатгоҳи бутпарастон аст:

Эй хоҷа, машав сокини **бутхонаи** сурат, Берун раву дар олами маънӣ сафаре кун [2, 216].

Дар ин **бутхона** моро қиблагӯҳест, Дили ҳар бут ки бинӣ, санги роҳест [2, 471].

Калимаи мураккаби **хилватхона** аз исми маънии хилват ва исми модии хона таркиб ёфта, ба маъноии “ҷои хилват, ҷои танҳо ва ҳолӣ аз бегонагон. 2. ҷои осоиш” [13, 435].

Биёроям ба **хилватхонаи** фикр

Арӯси фикрро чун шохиди бикр[407]

Вожаи хонахароб аз исми хона ва сифати хароб таркиб ёфта, ба маънои: “1. хонавайрон, муфлису дарбадар. 2. хонасӯхта; **хонахароб кардан** касеро беҳонаву ҷой, бечизу дарбадар кардан; **хонахароб шудан** дарбадар ва беҳонаю ҷой шудан, хонавайрон гардидан” [13, 449]:

Мо **хонахаробему** надорем паноҳе, Вайронаи моро дару девор набошад [2, 88].

Шаҳр вайрон кунам аз ашки худ, эй ганҷи мурод, То дам аз ишқи ту ҳар **хонахаробе** назанад [2, 106].

Бадриддин Ҳилолӣ дар сохтани исмҳои мураккаби тобё аз тамоми имконоти калимасозии калимаҳои мураккаб истифода намуда, вожаҳое сохтааст, ки қисме аз онҳо ба маънои аслӣ ва қисми дигар ба маънои маҷозӣ қорбаст шудаанд, ки бархе наврожаҳо буда, дар сарчашмаҳо шарҳ наёфтаанд: **меҳнатхона**, **бандахона**.

Муқарриз: Абдуллоева Г., д.и.ф.

Адабиёт:

1. Бадриддин Ҳилолӣ. Осори мунтахаб. Нашриёти давлатии Тоҷикистон. Сталинобод. 1958. –367 с.
2. Бадриддин Ҳилолӣ. Девон. – Душанбе, «Адиб», 2016, –480 с.
3. Ганиева С. Ономастический подход к сложному словообразованию таджикского литературного языка./ С. Ганиева - Худжанд. 1996. 156с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985.-қисми I: Фонетика, Морфология. - 356 с.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. -Душанбе: Маориф, 1973. -Қисми I: Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олии. -464 с.
6. Кумахов М.А. О соотношении морфемного строения слова и словообразования /Кумахов М.А. // Вopr. языкознания. -1963. -№6. -С.107-120.
7. Низомова С. Ф. Сифатҳои мураккаб дар достони “Хусрав ва Ширин”-и Низомии Ганҷавӣ./ С. Ф. Низомова // Паёми донишгоҳи милли. 2001. № 3(7). С. 3-7.
8. Пейсиқов Л. С. Вопросы синтаксиса персидского языка./ Л.С. Пейсиқов -М.: Изд-во МГУ. 1975. -207 с.
9. Рустамов Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм./ Ш. Рустамов - Душанбе; Ирфон, 1972.-92 с.
10. Саймиддинов Д. Вожасозии забони форсии миёна./ Д. Саймиддинов -Душанбе: 2001, -310с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX): -М.: Сов. энциклопедия, 1969. Ҷ. 1. - 951с.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX): -М.: Сов. энциклопедия, 1969. Ҷ. 2. - 948 с.
13. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. -Душанбе, 2008.Ҷ.1 - 949с

РОҲҲОИ СОХТА ШУДАНИ ИСМҲОИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ ДАР ОСОРИ БАДРИДДИН ҲИЛОЛӢ

Мақола ба омӯзиш ва таҳқиқи нақши калимасозии исмҳои мураккаби тобё дар осори Бадриддин Ҳилолӣ бахшида шудааст. Мавзӯе, ки дар мақола баррасӣ шудааст, аз нигоҳи илмӣ актуалӣ буда, то имрӯз мавзӯи мазкур мавриди таҳқиқи алоҳида сурат нагирифтааст. Дар мақола

дар баробари нишон додани нақши калимасозии исмҳои мураккаби тобеъ сараввал бо истифодаи сарчашмаҳои илмиву адабӣ, инчунин луғатҳои тафсири сайри таърихӣ намуда, нақши ин роҳи калимасозиро бо овардани далелҳои арзишманд нишон додааст. Дар баробари ин, мақоми ин роҳи калимасозии исмро дар осори илмӣ олимону муосир ва ҷойгоҳи онро дар ҷаҳони муосир аз нуқтаи назари муҳаққиқон баррасӣ шудааст. Азбаски мавзӯи асосии мақоларо омӯзиш ва баррасии нақши калимасозии исмҳои мураккаби тобеъ дар осори Бадриддин Хилолӣ ташкил мекунад, муаллиф дар ҷараёни таҳқиқи моҳияти асосии масъалаи мақоми исмҳои мазкурро дар осори адиб нишон додааст.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, наҳв, забониносии, калимасозӣ, калимаҳои мураккаб, исмҳои мураккаби тобеъ.

СПОСОБЫ ОБРАЗОВАНИЯ СЛОЖНЫХ ПОДЧИНЕННЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ БАДРИДДИНА ХИЛОЛИ

Статья посвящена изучению и исследованию роли словообразования сложных придаточных существительных в творчестве Бадриддина Хилали. Тема, затронутая в статье, является актуальной с научной точки зрения, и до сегодняшнего дня данная тема не подвергалась отдельному исследованию. В статье, наряду с указанием роли словообразования сложных придаточных существительных, он сначала совершил историческое путешествие, используя научные и литературные источники, а также пояснительные словари, показывая роль этого способа словообразования, приводя ценные доказательства. В то же время рассматривается статус данного способа образования существительного в научных трудах современных ученых и его место в современном мире с точки зрения исследователей. Поскольку основной темой статьи является изучение и рассмотрение роли словообразования сложных придаточных существительных в творчестве Бадриддина Хилали, автор в процессе исследования показал основное содержание вопроса о статусе этих существительных в творчестве писателя.

Ключевые слова: таджикский язык, нахв, лингвистика, словообразование, сложные слова, сложные подчиненные существительные.

WAYS OF FORMING COMPLEX SUBORDINATE NOUNS IN THE WORKS OF BADRIDDIN HILOLI

The article is devoted to the study and research of the role of word formation of complex subordinate nouns in the work of Badriddin Hilali. The topic covered in the article is relevant from a scientific point of view, and to date this topic has not been subjected to a separate study. In the article, along with indicating the role of word formation of complex subordinate nouns, he first made a historical journey using scientific and literary sources, as well as explanatory dictionaries, showing the role of this method of word formation, providing valuable evidence. At the same time, the status of this method of noun formation in the scientific works of modern scientists and its place in the modern world considered from the point of view of researchers. Since the main topic of the article is the study and consideration of the role of word formation of complex subordinate nouns in the work of Badriddin Hilali, the author in the process of research showed the main content of the question of the status of these nouns in the writer's work.

Keywords: *Tajik language, Nahw, linguistics, word formation, complex words, complex subordinate nouns.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Соҳибназарзода Муқаддас Соҳибназар, 9Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино, омӯзгор. Нишони: 734003, ҶТ, ш.Душанбе, н.Сино, куч.Сино 29-31. Тел.: 919176379

Сведения об авторе: Соҳибназарзода Муқаддас Соҳибназар, Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибн Сино, преподаватель. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, район Сино, ул. Сино, 29–31. Тел.: 919176379

Information about the author: *Sohibnazarzoda Muqaddas Sohibnazar, Avicenna Tajik State Medical University, Lecturer. Address: 734003, 29–31 Sino Street, Sino District, Dushanbe, Republic of Tajikistan. Tel.: +992 919176379*

МУШКИЛОТИ МУАЙЯН КАРДАНИ ВОҲИДИ ТАРЧУМА ДАР САТҲИ ГУНОГУНИ ВОҲИДҲОИ ЗАБОНӢ

Холмуродов Ш.Н.

**Донишгоҳи байналмилалӣи забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода**

Мушкилоти воҳиди тарҷума – яке ҷанбаҳои мураккабтарин дар назарияи тарҷума ба ҳисоб меравад. Дар назария ва амалияи тарҷума роҷеъ ба масъалаи “воҳиди тарҷума” фикру андешаҳои мухталиф ҷой дорад ва ҳатто як қатор тарҷумашиносон мавҷудияти ин гуна воҳидро инкор мекунанд. Ҳамчунин, муайян кардани воҳиди тарҷума дар ягон сатҳи муайян ғайриимкон аст, зеро тарҷума дар сатҳҳои гуногун ба роҳ монда мешавад ва воҳидҳои гуногуни забон, аз фонема то ба матн ба ҳайси воҳиди тарҷума амал карда метавонанд.

Муайян кардани воҳиди тарҷума дар сатҳҳои гуногуни воҳидҳои забонӣ ба осон гардидани раванди тарҷума ва мукаммалии сифати он мусоидат менамояд, аз ин рӯ, таҳқиқи ин масъала заминаи назариявӣ ва амалиро барои тарҷумонони навқалам ва мутахассисони ин соҳа фароҳам меорад.

Мақсади мақолаи мазкур аз муайян кардани мушкилоти воҳиди тарҷума дар сатҳҳои гуногуни воҳидҳои забонӣ иборат мебошад.

Масъалаи “воҳиди тарҷума” аз ҷониби як қатор забоншиносону тарҷумашиносони хориҷию ватанӣ, аз қабилӣ И.И. Ревзин [6], З.Е. Роганова [7], О.С. Родионова [8], Р.К. Миньяр-Белоручев [5], Н.К. Гарбовский [3], В.В. Сдобников [9], А.Ф. Ширяев [11], Е.В. Бреус [1], Ю. Катцер, А. Кунин [4], Ф.М. Турсунов [10] ва дигарон таҳқиқ гардидааст.

Мафҳуми воҳиди тарҷума аз ҷониби муҳаққиқону тарҷумашиносон гуногун шарҳ дода шудааст. Тарҷумашиносони маъруфи рус И.И. Ревзин ва В.Ю. Розенвейг мафҳуми “воҳиди тарҷума”-ро ҳамчун “порчаи хурдтарини матни забони асл муайян кардаанд, ки ба маҷмуи маъноҳои маъмул дар забони миёнарав мувофиқ буда, дар навбати худ метавонад бо порчаи муайяни матн дар забони тарҷума мувофиқат кунад” [6, с.117].

Бояд гуфт, ки мафҳуми “воҳиди тарҷума” бештар хусусияти нисбӣ дошта, он қисмат ва ё порчае, ки ҳангоми тарҷума аз забони англисӣ ба забони русӣ воҳиди тарҷума ба ҳисоб меравад, дар раванди тарҷума аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ метавонад воҳид набошад. Ин ақидаро бо гуфтаҳои тарҷумашиносон И.И. Ревзин ва В.Ю. Розенвейг асоснок кардан мумкин аст, ки мегӯянд: “он чизе, ки ҳангоми тарҷума аз забони русӣ ба забони фаронсавӣ воҳид мебошад, ҳангоми тарҷума аз забони русӣ ба забони олмонӣ метавонад воҳид набошад” [6, с.117].

Яке аз мушкилоти асосие, ки ҳангоми муайян кардани “воҳиди тарҷума” ба вучуд меояд, ин ҷудо намудани “воҳиди тарҷума” дар доираи матни асл ва ё матни тарҷума мебошад. Бархе аз тарҷумашиносон воҳиди тарҷумаро дар доираи забони асл муайян мекунанд, яъне ҳангоми муқаррар намудани “воҳиди тарҷума” мутарҷим на ба забони тарҷума, балки забони асл таъя намуда, дар доираи матни асл воҳиди тарҷумаро дар сатҳҳои гуногун муайян месозад. Ҳамчунин, муайян кардани он воҳидҳои забоние, ки дар раванди тарҷума ҳамчун “воҳиди тарҷума” амал карда метавонанд, масъалаест, ки фикру ақидаи тарҷумашиносон роҷеъ ба он мухталиф мебошанд. Аз ҷумла, тарҷумашинос З.Э. Роганова “воҳиди тарҷума”-ро ҳамчун “воҳиди матни асл” [7, с. 30] муайян кардааст. Ӯ ҳангоми шарҳ додани “воҳиди тарҷума” аз истилоҳи “транслема” [7, с. 30] истифода менамояд. Бо мақсади дуруст ва беҳтар фаҳмидани матн он ба қисмҳо ва ё порчаҳо тақсим мешавад, ки онро воҳиди матн меноманд ва бино бар ақидаи З.Э. Роганова ҳамон порчаҳои матнро дар раванди тарҷума ҳамчун “воҳиди тарҷума” муайян намудан мумкин аст.

Дар раванди тарҷума на ҳама воҳидҳои луғавию дастурӣ мутабиқатҳои худро дар забони тарҷума пайдо менамоянд. Агар “воҳиди тарҷума”-ро ҳамчун воҳидҳои луғавию дастуриё муайян кунем, ки дар забони тарҷума мутабиқати худро доранд, пас он воҳидҳоеро, ки мутабиқати худро дар забони тарҷума доро намебошанд, ҳамчун “воҳиди тарҷума” муайян кардан мумкин нест. Аз ин рӯ, дар диссертатсияи мазкур мо ақидаи тарҷумашинос Р.К. Миньяр-

Белоручевро ҷонибдорӣ менамояд, ки бино бар ақидаи ӯ “воҳиди тарҷума ҳар гуна воҳиди нутқ мебошад, ки тарҷумаи онҳо қарорҳои муайяно талаб мекунад ва ин қарорҳо метавонанд дар мутобиқат ва номутобиқати тарҷума зоҳир шаванд” [5, с. 87]. Дар воқеъ, ба ҳайси “воҳиди тарҷума” муайян кардани он воҳидҳои забони асл, ки дар забони тарҷума мутобиқати худро доро мебошанд, то андозае нодуруст мебошад, зеро дар раванди тарҷума воҳидҳои луғавию дастуриеро дар забони асл пайдо намудан мумкин аст, ки дар забони тарҷума мутобиқати худро пайдо намекунад, аммо онҳо роҳи усулҳои хоси тарҷумаи худро доро мебошанд. Аз ин рӯ, сарфи назар аз мутобиқати воҳидҳои забони асл ва тарҷума ба ҳайси “воҳиди тарҷума” ҳама гуна воҳиди нутқ муайян карда мешавад, ки тарҷумаи онҳо восита ва қарорҳои хосро тақозо менамояд.

“Воҳиди тарҷума” аз ҷониби як қатор тарҷумашиносон на ҳамчун калима ё ибора ва ё ҳатто матн, балки ҳамчун як зернизоми мураккаб дар таркиби низоми мукамал мебошад. Зери мафҳуми “низоми мукамал” ҳуди раванди тарҷума фаҳмида мешавад. Аз ҷумла, тарҷумашинос Н.К. Гарбовский “воҳиди тарҷума”-ро ҳамчун “як зернизоми мураккаб дар дохили низоми мукамали раванди умумии тарҷума” муайян кардааст, “ки зухуроти берунии он дар асоси воҳиди самтгирӣ сохта шуда, як ё якчанд воҳиди муодилро дар бар мегирад, ки мафҳуми матни асло бо шаклҳои мувофиқи матни тарҷума алоқаманд мекунанд” [3, с. 263]. Аз ҷуфтаҳои тарҷумашиноси мазкур бар меояд, ки “воҳиди тарҷума” дар асоси “воҳиди самтгирӣ” шакли муайянеро касб менамояд. Мафҳуми “воҳиди самтгирӣ” мафҳуми ҷолиби диққат дар таърифи тарҷумашинос Н.К. Гарбовский мебошад, ки дар шарҳи он фикри ақидаи тарҷумашиносон мухалиф мебошад.

Воҳиди тарҷумаро дар ҳама сатҳҳои забон муайян кардан мумкин аст, яъне воҳиди тарҷума воҳиди ҳар сатҳи забонӣ буда метавонад. Аз ин рӯ, барои муайян кардани воҳиди тарҷума мутарҷимро зарур аст, ки аз воҳидҳои забонӣ огоҳ бошад ва онҳоро дар матн ҷудо намуда тавонад.

Дар забоншиносии муосир, сатҳҳои зерин дар таркиби забон муқаррар шудаанд ва тарҷума низ дар сатҳҳои мазкур амалӣ мешавад:

- сатҳи **фонема** (дар нутқи хаттӣ – **графем**);
- сатҳи **морфема**;
- сатҳи **калима**;
- сатҳи **ибора**;
- сатҳи **ҷумла**;
- сатҳи **матн**.

Дар забоншиносии муайян кардани матн ҳамчун воҳиди забон яке аз масъалаҳои баҳсбарангез мебошад. Азбаски раванди тарҷума на ба забон ҳамчун низоми, балки ба интиқоли нутқ равона гардидааст, аз ин рӯ, дар диссертатсияи мазкур матн ҳамчун воҳиди забон муайян карда мешавад, зеро дар назария ва амалия тарҷума баррасӣ намудани раванди тарҷума дар сатҳи матн муҳим арзёбӣ мегардад. Дар тарҷума нақши матн дар муайян кардани усули тарҷума ва қабули қарорҳои тарҷумавӣ аввалиндараҷа мебошад, зеро ҳуди тарҷума бо асарҳои мушаххаси нутқӣ ё матнҳо сарукор дорад.

Ҳамин тавр, вобаста ба сатҳи воҳиди тарҷума тарҷумаро дар сатҳи фонема (графема), морфема, калима, ибора, ҷумла ва матн амалӣ намудан мумкин аст.

Дар амалия тарҷума фонемаҳо (ё графемаҳо) ҳамчун воҳидҳои тарҷума низ муайян карда мешаванд, сарфи назар аз он ки фонемаҳо дорои маъно набуда, вазифаашон танҳо аз фарқ кардани маъно дар забон иборат мебошад. Дар раванди тарҷума фонемаҳои забони асл бо фонемасе, ки дар забони тарҷума аз ҷиҳати талаффуз ва садо наздиктаранд, иваз карда мешаванд, аз ин рӯ, фонемасҳоро ҳамчун воҳиди тарҷума муайян кардан мумкин аст. Тарҷума дар сатҳи фонема бештар ҳангоми интиқоли исмҳои хос аз як забон ба забони дигар амалӣ мегардад. Навъи тарҷумасе, ки дар он мувофиқати байни воҳидҳои забонҳои асл ва тарҷума дар сатҳи фонема муқаррар карда мешавад, ҳамчун транскрипсияи тарҷумавӣ маъмул мебошад:

The said Eliza, John, and Georgiana were now clustered round their mama in the drawing-room [J.E., c. 6]. – Номбурдагон Элиза, Чон ва Чорчиана Ридҳо дар меҳмонхона пиромуни модарашон чамъ омада буданд [Ч.Э., с. 5].

Тавре дар ин мисол дида мешавад, исмҳои хоси *Eliza, John* ва *Georgiana* ба забони тоҷикӣ тавассути усулҳои транскрипсия ва транслитератсия дар шакли *Элиза, Чон ва Чорчиана* интиқол дода шудаанд. Дар ин маврид тарҷумон тарҷумаро дар сатҳи фонема ба роҳ мондааст, яъне ба ҳар як фонемаи забони англисӣ фонемаи мувофиқ дар забони тоҷикӣ интиҳоб гардидааст. Ҳангоми интиқоли исми хоси *Eliza* – [i'laɪ.zə] тарҷумон аз усули транслитератсия корбаст намуда, дар ифода намудани фонемаи “e” тарҷумон аз ҳарфи “э” на “е” ва ё “и” истифода намудааст, зеро он дар интиқоли шакли графикаи исми хоси англисӣ ба забони тоҷикӣ мувофиқ мебошад. Мутарҷим исмҳои хоси *John* ва *Georgiana*-ро тавассути усули транслитератсия тарҷума намудааст, яъне тарҷумон дар забони тоҷикӣ овозҳои мувифики таркиби исмҳои хоси англисиро интиҳоб намуда, шакли овозии онҳоро ба забони тарҷума интиқол додааст.

Дар назария ва амалия тарҷума дар баробари транскрипсия транслитератсия низ мавҷуд аст. Бо муқаррар намудани мувофиқат дар сатҳи графема, яъне на тасвири садой, балки шакли графикаи калима усули транслитератсия корбаст мешавад. Ҳамин тавр, бо истифода аз усули транслитератсия тасвири графикаи калимаи асл ба забони тарҷума интиқол дода мешавад.

‘Lizzy! Georgy! (calling to his sisters) Joan is not here: tell mama she is run out into the rain—bad animal!’ [12, c. 9]. – Лиззи! Чорҷӣ! Хоҳаронаширо ҷег зад. Ҷоана дар ин ҷо нест. Ба модарҷонам гӯед, ки вай тағи борон гурехта рафтааст. Аҷаб бадзот! [2, с. 7].

Дар мисоли фавқ тарҷума дар сатҳи фонема дар интиқоли исмҳо хос мавриди истифода қарор гирифтааст, яъне дар ин мисол ҳангоми интиқоли исмҳои хос фонема ба ҳайси воҳиди тарҷума муайян шудааст. Исми хоси “*Lizzy*” ва “*Georgy*” бо истифода аз усули транслитератсия интиқол ёфта, шакли графикаи онҳо дар забони тоҷикӣ инъикос ёфтааст. Тарҷумаи исми хоси “*Joan*” ҷолиби диққат мебошад. Дар низоми номҳои забони англисӣ ин ном дар ду шакл: *Joan* ва *Joana* мушоҳида мегардад. Ҳангоми интиқоли он ба забони тоҷикӣ тарҷумон шакли мавҷудаи онро дар низоми забони русӣ дар шакли Джоана ба асос гирифта, онро ба забони тоҷикӣ мутобиқ намудааст. Мусалам аст, ки овози “Дж”-и англисӣ, ки барои ифода намудани фонемаи “J” тавассути “Ч” ифода меёбад, аз ин рӯ, исми англисии “*Joan*” ба забони тоҷикӣ ҳамчун “*Ҷоана*” интиқол ёфтааст. Дар ин ҳолат низ фонемаҳои забони англисӣ ба ҳайси воҳиди тарҷума муайян шудаанд.

Тарҷума дар сатҳи фонема (графема) дар назария ва амалия тарҷума дар доираи маҳдуди воҳидҳои забонӣ мавриди истифода қарор мегиранд, зеро, тавре ки қайд карда шуд, худӣ фонемаҳо (ба монанди графемаҳо) ягон маъно надоранд.

Дар назария ва амалия тарҷума ба ҳайси воҳиди тарҷума морфема низ муайян гардидааст, яъне тарҷума дар сатҳи морфема ба роҳ монда мешавад. Дар ин навъи тарҷума ҳар як морфемаи калимаи забони асл ба морфемаи мушаххаси калима дар забони тарҷума мувофиқат мекунад.

All looked colder and darker in that visionary hollow than in reality [12, c. 18]. – Ҳама чиз бароям дар ин жарфои шаффоф қиёсан бо воқеият тирамару сардтар падидор гафт [2, с. 12].

Тавре ки дар ин мисол дида мешавад, пасванди “-er”, ки дар забони англисӣ барои сохтани дараҷаи қиёсии сифат корбаст шудааст, дар забони тоҷикӣ мутобиқати худро дар пасванди “-тар” пайдо намудаанд. Дар забони тоҷикӣ низ пасванди “-тар” барои ифода намудани дараҷаи қиёсӣ истифода мешавад.

Дар раванди таҳлил ҳолатҳои низ ба назар расиданд, ки дар онҳо пешвандҳои калимасозии забони англисӣ бо забони тоҷикӣ мутобиқат намудаанд:

‘Unjust!—unjust!’ said my reason, ... [12, c. 19]. – “Охир, ин беадолатона аст, беадолатона!” – исрор мекард ақли ман ... [2, с. 13].

Дар ин мисол дида мешавад, ки пешванди калимасозӣ “-un”, ки дар забони англисӣ маъмултарин пешванди дорои тобиши манфӣ буда, ба сифатҳо, исмҳо ва феълҳо бо мақсади млова намудани тобиши манфӣ илова мегардад. Дар забони тоҷикӣ низ мавҷудияти чунин

пешвандҳо ба назар мерасад ва ҳангоми тарҷума мутарҷим калимаи “*unjust*”-ро дар сатҳи морфема интиқол додааст.

Ҳамин тавр, мисолҳои фавкузикр далели мавҷудияти тарҷума дар сатҳи морфема мебошад. Тарҷума дар сатҳи морфема нисбат ба тарҷума дар сатҳи фонема ё графема камтар аст.

Калима назар ба фонема ва морфема бештар ба сифати воҳиди тарҷума амал менамояд.

Be seated somewhere; and until you can speak pleasantly, remain silent [12, с. 7]. – *Бирав, ягон ҷо бинишин ва то даме хушадаб буданро наомӯзӣ, ҳомӯш бош* [2, с. 5].

Тавре ки дар ин мисол дида мешавад, ҳангоми интиқол додани ҷумлаи англисӣ ба забони тоҷикӣ ба бештари калимаҳои асл дар забони тарҷума муодил интиҳоб гардидааст, яъне тарҷума дар сатҳи калима ба роҳ монда шудааст. Азбаски тарҷумаи калима ба калима на ҳамеша ба мукаммалии тарҷума мусоидат менамояд ва истифодаи ин усул боиси коста гаштани тарҷума мегардад, мутарҷим дар баробари истифодаи муодилҳои вожаҳои забони асл дар забони тарҷума аз як қатор таҳвилоти тарҷумавӣ ва усулҳои мухталифи тарҷума низ қорбаст менамояд, то ба мукаммалии ва саҳеҳии тарҷума ноил гардад.

Дар назария ва амалияи тарҷума воҳиди тарҷума дар заминаи забони асл муайян карда мешавад ва ба ҳайси воҳиди тарҷума воҳидҳои забони асл амал мекунанд. Аз ин рӯ, вақте ки калимаи забон асл бо ибораи забони тарҷума мутобиқат мекунад, ин наъи тарҷума ҳамчун тарҷума дар сатҳи калима шарҳ дода мешавад, зеро дар забони асл воҳиди тарҷума дар шакли калима муқаррар гардидааст.

I feared nothing but interruption, and that came too soon [12, с. 7]. – *Танҳо аз як чиз бим доштам, аз он, ки ба ман халал хоҳанд расонд ва ин, мутаассифона, басо зуд руҳ дод* [2, с. 7].

Дар мисоли фавқ ба якҷанд калимаҳои англисӣ дар забони тоҷикӣ ибораҳо мувофиқат мекунанд, яъне калимаи забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тавассути ибора интиқол дода мешавад. Сарфи назар аз мутобиқати калимаи англисӣ ба ибора дар забони тоҷикӣ чунин наъи тарҷума ҳамчун тарҷума дар сатҳи калима муайян карда мешавад, зеро воҳиди забони забони асл, ки дар матни тарҷума мувофиқати он дар шакли ибора интиҳоб гардидааст, калима мебошад ва мусалам аст, ки воҳиди тарҷума ҳамчун “воҳиди матни асл” [Роганова 1971, с. 30], яъне дар заминаи забони асл муқаррар карда мешавад. Чунин ҳолатҳо дар амалияи тарҷума зиёд ба назар мерасанд ва он дар назария ва амалияи тарҷума ҳамчун мукотибаҳои бисёрсатҳа маъмул мебошанд, яъне воҳиди тарҷума дар забони асл ба забони тарҷума тавассути воҳиде ифода карда мешавад, ки ба сатҳи дигар (одатан баландтар, гарчанде ки баръакс низ имконпазир аст) тааллуқ дорад. Мутобиқати калима бо ибора аз ҷониби муҳаққиқи тоҷик С.Р. Кесамирова “ҳамчун дараҷаҳои мутобиқати воҳидҳои луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” [Кесамирова 2019, с. 66] нишон додааст. Забоншиноси рус И.А. Стернин бошад мутобиқати калимаи аслро бо ибораи тарҷума ҳамчун “мутобиқатҳои векторӣ” [Стернин 2007, с. 41-42] номгузорӣ кардааст.

Сарфи назар аз он ки тарҷума дар сатҳи калима назар ба тарҷума дар сатҳи фонема ва морфема бештар ба назар мерасад, доираи қорбурди он низ маҳдуд мебошад. Дар назарияи тарҷума дар сатҳи калима анҷом додани тарҷума ҳамчун тарҷумаи калима ба калима маъмул мебошад. Ҳангоми интиқол додани ҷумлаи забони асл ба забони тарҷума на ҳамеша калимаҳои асл дар забони тарҷума муодили худро пайдо мекунанд. Дар бештари мавридҳо як қатор воҳидҳои таркиби ҷумлаи асл дар сатҳи ибора тарҷума карда шуда, танҳо дар баъзе мавридҳо тамоми калимаҳои таркиби ҷумлаи асл дар забони тарҷума муотибқати худро пайдо менамоянд.

The breakfast-room door opened [12, с. 9]. – *Дари ошхонаяк боз гардид* [2, с. 7].

Тавре дар мисоли мазкур дида мешавад, ҳар як калимаи таркиби ҷумлаи асл дар забони тарҷума муодили худро ёфтаанд. Чунин тарҷумаи комил дар сатҳи калима асосан ҳангоми интиқоли ҷумлаҳои аз ҷиҳати сохт ва таркиб сода мушоҳида мегардад. Аммо дар ин маврид низ ихтисоршавии артикли муайянии “*the*” ба назар мерасад, ки ин ҳолат ба беназирии низоми дастурии забони англисӣ вобаста мебошад. Ҳамчунин, дар ин мисол ҷойивазнамоии тартиби калима дар интиқоли ибораи “*the breakfast-room door*” дида мешавад. Азбаски дар забони тоҷикӣ мавқеи муайяншаванда пеш аз муайянкунанда мебошад, тартиби калима дар таркиби ибораҳои англисӣ дар забони тоҷикӣ дар бештари мавридҳо тағйир меёбад.

Мубтадои расмӣ “*It*” дар забони англисӣ дар шахс ва ашёро ифода намекунад ва ҳангоми тарҷума намудани ҷумлаи дорои мубтадои расмӣ “*It*” ҷонишини мазкур интиқол дода намешавад, яъне он дар забони тоҷикӣ ихтисор карда мешавад:

‘It is well I drew the curtain,’ thought I [12, с. 9]. – Хуб, ки ман пардаҳоро пӯшонидам, андешидам ман [2, с. 7].

Ҳангоми интиқоли ҷумлаи ғавки англисӣ ба забони тоҷикӣ ихтисор ёфтани мубтадои расмӣ “*It*” ба назар мерасад. Дар баробари ихтисорнамоӣ дар раванди тарҷума илованамоӣ низ ба назар мерасад. Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ пайвандаки тобеъкунандаи “ки” илова гардидааст, ки он дар ҷумлаи асл мушоҳида намешавад. Дигар калимаҳои таркиби ҷумлаи англисӣ муодили пурраи худро дар забони тоҷикӣ пайдо намудаанд, яъне тарҷума дар ин ҳолат дар сатҳи калима ба роҳ монда шудааст. Дар интиқоли ҷумлаи болозикр калима ҳамчун воҳиди тарҷума муқаррар шудааст.

Ҳамин тавр, ҷумлаҳое, ки дорои сохтори мураккаб бо намудҳои гуногуни омилҳои дастурӣ ва луғавӣ тарҷумаро дар сатҳи калима ғайриимкон мегардонанд ё истифодаи онро то ҳадди ақал кам мекунад.

Намунаи барҷастатарини тарҷума дар сатҳи ибора тарҷумаи ибораҳои рехта ва воҳидҳои фразеологӣ маҳсуб меёбад. Азбаски маънои онҳо ба маъноҳои ҷузъҳои онҳо дар умум баробар нест, ҳангоми интиқоли онҳо қорбасти тарҷумаи калима ба калима дар бештари мавридҳо ғайримкон буда, тамоми ибора ҳамчун воҳиди тарҷума хизмат мекунад:

She regretted to be under the necessity of keeping me at a distance [12, с. 6]. – ...ӯ хеле афсус меҳӯрад, аммо маро аз бачагони боқимонда ҷудо кардан зарур аст [2, с. 5].

Дар ҷумлаи мазкур ибораи устувори “*to keep sb/smith. at a distance*”-ро мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар интиқоли он тарҷума дар сатҳи ибора амалӣ гардидааст. Ибораи “*to keep sb/smith. at a distance*” дар фарҳанги тафсирии забони англисӣ ҳамчун “*to avoid becoming too friendly with someone*” – **тарҷ.муҳак**. “аз дӯстии наздик бо касе пайдо намудан худдорӣ кардан” маънидод гардидааст. Дар интиқоли ҷумлаи мазкур ба ҳайси воҳиди тарҷума ҳам калима ва ҳам ибора муайян гардидааст, зеро дар як сатҳи забон муқаррар кардани воҳиди тарҷума дар интиқоли як ҷумла на ҳамеша имконпазир мебошад. Дар тарҷумаи ҷумлаи англисӣ ба забони тоҷикӣ як қатор таҳвилоти тарҷумавӣ ба амал омадаанд.

Тарҷума дар сатҳи калима ҳангоми интиқоли ибораҳои рехта ва воҳидҳои фразеологӣ дар сурате имконпазир мегардад, ки таркиби онҳо дар забони асл ва забони тарҷума мувофиқати комил дошта бошанд, яъне муодили пурраи ибораи рехта ва ё воҳиди фразеологӣ забони асл дар забони тарҷума мавҷуд бошад.

Бояд таъкид кард, ки воҳиди тарҷума дар сатҳи ибораҳо натавонанд ибораҳои рехта ва ё воҳидҳои фразеологӣ ба ҳисоб мераванд, балки ибораҳои озод, ки маънои он дар забони тарҷума пурра аз маҷмӯи маъноҳои калимаҳои таркиби он иборат аст, ба ҳайси воҳиди тарҷума дар раванди тарҷума дар сатҳи ибораҳо низ амал карда метавонанд:

...and I wished fervently he might not discover my hiding-place: nor would John Reed have found it out himself; he was not quick either of vision or conception [12, с. 9]. – ...гарму ҷӯшон таманно кардам, ки ғурезгоҳамро ҳеҷ кас ошкор насозад, аслан Ҷон Рид, ки на бо ҳушёрӣ хоса ва на бо ҳушфаҳмӣ хоса фарқ дошт, ба ҳеҷ ваҷҳ онро ошкор намесохт [2, с. 7].

Дар ин мисол, гарчанде ки ҳар як калима дар ибораи англисӣ маънои луғавии асосии худро нигоҳ медорад, ҳангоми тарҷума ба забони тоҷикӣ ибора дар умум ҳамчун воҳиди тарҷума амал мекунад.

Тарҷума дар сатҳи ибора назар ба дигар навъи тарҷумаҳои болозикр навъи хеле маъмули тарҷума мебошад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки ҳангоми интиқоли як ҷумла тарҷума дар сатҳҳои гуногун ба роҳ монда мешавад. Тарҷумаи як қисми ҷумла дар сатҳи калима ва қисми дигари он дар сатҳи ибора амалӣ мешавад.

...I never liked long walks, especially on chilly afternoons [12, с. 6]. – ...ман дар зимистон муддати тӯлонӣ сайр карданро наменамандам, хоса шомҳангом [2, с. 5].

Дар ҷумлаи мазкур дар сатҳи ибора мутобикати *long walks* – **муддати тӯлонӣ сайр кардан** муқаррар карда мешаванд.

Ҳамин тавр, тарҷума дар сатҳи ибора асосан ҳангоми интиқол додани ибораҳои рехта ва воҳидҳои фразеологӣ ба роҳ монда мешавад. Дар чунин мавридҳо на калимаҳо дар алоҳидагӣ, балки ҳуди ибора дар умум ҳамчун воҳиди тарҷума хизмат мекунад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки ҳангоми тарҷумаи ибораҳои озод низ тарҷума дар сатҳи ибора истифода мегардад.

Дар назария ва амалия тарҷума ҳолатҳои низ муайян шудаанд, ки дар онҳо ҳатто ибораҳо наметавонанд ба ҳайси воҳидҳои тарҷума амал кунанд, зеро ин навъи тарҷума боиси коста гаштани маъноӣ гуфтор мегардад. Дар ин сурат мувофиқати тарҷумаро танҳо дар сатҳи тамоми ҷумла муқаррар кардан мешавад, яъне тарҷума дар сатҳи ҷумла ба роҳ монда мешавад. “Боз ҳам, ин аксар вақт дар он ҳолатҳои руҳ медиҳад, ки ҷумлаҳои тарҷумашаванда аз ҷиҳати маъно идиоматикӣ бошанд, яъне маъноӣ онҳо ба ҷамъи маъноҳои калимаҳо ва ибораҳои, ки онҳо дар бар мегиранд, баробар нест. Зарбулмасалу мақолҳо аз ҷумлаи ин ҷумлаҳо мебошанд [4, с. 103-109]:

I was glad of it [12, с. 6]. – Хайр, боз беҳтар [2, с. 5].

Тавре дар ин мисол дида мешавад, ҷумлаи забони англисӣ маъноӣ маҷозӣ надошта, он зарбулмасал ва ё ибораи рехта нества маъноӣ онҳо комилан бо маҷмуи маъноҳои калимаҳои, ки онҳо ташкил медиҳанд, мувофиқат мекунад. Сарфи назар аз ин мутарҷим тарҷумаро дар сатҳи тамоми ҷумла амалӣ намудааст, ки дар он ҷумла ҳамчун як воҳиди ягона ва тақсимнашавандаи тарҷума амал мекунад.

Нихоят, ҳолатҳои ҳастанд, ки ҳатто ҷумлаҳо наметавонанд ҳамчун воҳидҳои тарҷума хизмат кунанд ва дар чунин мавридҳо мутарҷим тамоми матнро ҳамчун воҳиди тарҷума муайян мекунад, яъне гурӯҳи ҷумлаҳои мустақил дар умум, ки дар доираи порчаи нутқ муттаҳид шудаанд ба ҳайси воҳиди тарҷума амал мекунанд. Дар наср, ин падида зоҳиран истисноӣ нодир аст; аммо, дар ҳангоми интиқоли шеърҳо аз забони асл ба забони тарҷума ин навъи тарҷума, яъне тарҷума дар сатҳи матн хеле маъмул мебошад:

*Where the Northern Ocean, in vast whirls,
Boils round the naked, melancholy isles
Of farthest Thule; and the Atlantic surge
Pours in among the stormy Hebrides [12, с. 7].
Он ҷой, дар Шимоли дур, паҳноби яҳини уқёнус
Пешорӯйи ҷазираҳои урёну ваҳшӣ ҷгш мезанад.
Ба Атлантика амвоҷи хешро
Ба Гебриди тира фурӯ мерезад [2, с. 6].*

Дар ин ҷо, муқаррар кардани мувофиқатҳои байни матни асли ва матни тарҷума, на дар сатҳи калимаҳои алоҳида (ба истисноӣ, *naked* – урён, *isles* – ҷазираҳо, *boils* – ҷӯш мезанад, *surge* – амвоҷ), на дар сатҳи ибораҳо ва ҳатто дар сатҳи ҷумлаҳо ғайриимкон аст, зеро ҳеҷ як ҷумлаи матни тоҷикӣ, ки дар алоҳидагӣ, берун аз контексти додашуда гирифта шудааст, аз ҷиҳати маъно ба ҷумлаҳои матни англисӣ баробар ҳисобида намешавад. Воҳиди тарҷума дар ин ҷо матни дар маҷмӯ маҳсуб меёбад, зеро сарфи назар аз набудани мувофиқат байни ҷузъҳои он, шеърӣ забони асл дар маҷмӯ метавонад ба шеърӣ тарҷума баробар ҳисобида шавад, зеро ҳарду асосан як маълумоти маъноӣ ва бадеиро мерасонанд.

Ҳамин тавр, воҳиди тарҷума метавонад дар ҳама гуна сатҳи забон - аз фонема то матн майян карда шавад. Ҳангоми интиқоли матн воҳиди тарҷума дар сатҳҳои гуногун муайян карда мешавад, яъне он тағйир меёбад, дар доираи як матн воҳиди тарҷума калима, ибора, як ҷумлаи пурра ва ғайра буда метавонад. Яке аз мушкилоти асосии тарҷума дар қобилияти муайян кардани воҳиди тарҷума дар ҳар як ҳолати мушаххас аст, ки метавонад дар ҳама гуна сатҳи забон ҷойгир бошад.

Муқаррир: д.и.ф., Соҳибназарзода Ҳ.Т.

Адабиёт:

1. Бреус, Е.В. Теория и практика перевода с английского языка на русский / Е.В. Бреус. – М.: Изд-во УРАО, 2001. – Ч. 1. – 104 с.
2. Бронте, Ш. Цен Эйр: Роман/ Ш. Бронте. – Душанбе: ТҚБ Истиқбол, 2010. - 412 с.

3. Гарбовский, Н.К. Теория перевода / Н.К. Гарбовский. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 544 с.
4. Катцер, Ю. Письменный перевод с русского языка на английский / Ю. Катцер, А. Кунина. – М.: Высшая школа, 1964. – 405 с.
5. Миньяр-Белоручев, Р.К. Общая теория перевода и устный перевод / Р.К. Миньяр-Белоручев. – М.: Воениздат, 1980. – 237 с.
6. Ревзин, И.И. Основы общего и машинного перевода / И.И. Ревзин, В.Ю. Розенцвейг. – М.: Высшая школа, 1964. – 243 с.
7. Роганова, З.Е. Перевод с русского языка на немецкий / З.Е. Роганова. – М., 1971. – 208 с.
8. Родионова, О.С. К вопросу о единицах членения текста / О.С. Родионова // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. – № 1. – Пенза, 2008. – С. 81-84
9. Сдобников, В.В. Теория перевода / В.В. Сдобников, О.В. Петрова. – М.: АСТ Восток-Запад, 2006. – 340 с.
10. *Турсунов, Ф.М. Роҷеъ ба воҳиди тарҷума ва воҳиди забон, Ф.М. Турсунов* // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе. – 2019, №6 (83). – С. 44-52.
11. Ширяев, А.Ф. Синхронный перевод / А.Ф. Ширяев. – М., 1979. – 183 с.
12. Bronte, Ch. Jane Eyre / Ch. Bronte. – L., 1999. – 496 p.

МУШКИЛОТИ МУАЙЯН КАРДАНИ ВОҲИДИ ТАРҶУМА ДАР САТҲИ ГУНОГУНИ ВОҲИДҲОИ ЗАБОНӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаи муайян кардани воҳиди тарҷума дар сатҳи гуногуни воҳидҳои забонӣ баррасӣ гардидааст. Дар мақола муаллиф кӯшиш ба харҷ додааст, то воҳиди тарҷумаро дар сатҳи гуногуни забон бо мисолҳо таҳлил намояд.

Дар муқаддима муаллиф аҳамияти мавзӯи таҳқиқ, мақади мақола ва дараҷаи коркарди ин масъаларо аз ҷониби забоншиносон ва тарҷумашиносон нишон додааст.

Дар қисмати асосӣ муаллиф мафҳуми “воҳиди тарҷума”-ро дар асоси фикру ақидаи забоншиносону тарҷумашиносон шарҳ додааст. Ҳамчунин, дар ин қисмат муаллиф воҳиди тарҷумаро дар сатҳҳои гуногуни забонӣ: фонема, морфема, калима, ибора, ҷумла ва матн муайян карда, онро бо мисолҳо асоснок кардааст.

Дар хулоса муаллиф фикру ақидаи худро роҷеъ ба масъалаи муайян кардани воҳиди тарҷума дар сатҳи гуногуни воҳидҳои забонӣ ҷамъбаст намудааст.

***Калидводаҳо:** воҳиди тарҷума, воҳиди забон, фонема, морфема, калима, ибора, ҷумла, матн, тарҷума, забони асл, забони тарҷума, забони англисӣ, забони тоҷикӣ.*

ПРОБЛЕМА ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЕДИНИЦЫ ПЕРЕВОДА НА РАЗНЫХ УРОВНЯХ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ

В данной статье рассматривается вопрос определения единицы перевода на разных уровнях языковых единиц. В статье предпринята попытка анализа единицы перевода на разных уровнях языка с примерами.

Во введении автор обозначил актуальность темы исследования, цель статьи и уровень разработанности данного вопроса лингвистами и переводологами.

В основной части автор разъяснил понятие «единица перевода», опираясь на представления лингвистов и переводологов. Также в этой части автор дал определение единицы перевода на разных языковых уровнях: фонема, морфема, слово, словосочетание, предложение и текст, подкрепив это примерами.

В заключении автор обобщил свои идеи по вопросу определения единицы перевода на разных уровнях языковых единиц.

***Ключевые слова:** единица перевода, языковая единица, фонема, морфема, слово, фраза, предложение, текст, перевод, исходный язык, целевой язык, английский язык, таджикский язык.*

THE PROBLEM OF DEFINITION OF TRANSLATION UNITS AT DIFFERENT LANGUAGE LEVELS

This article examines the issue of defining translation units at different language levels. The article attempts to analyze translation units at different language levels, using examples.

In the introduction, the author outlined the relevance of the research topic, the purpose of the article, and the level of research on this issue by linguists and translation scholars.

In the main section, the author explained the concept of "translation units," drawing on the understanding of linguists and translation scholars. In this section, the author also defined translation units at different language levels: phoneme, morpheme, word, phrase, sentence, and text, supporting this with examples.

In the conclusion, the author summarized his ideas on defining translation units at different language levels.

Keywords: *translation unit, language unit, phoneme, morpheme, word, phrase, sentence, text, translation, source language, target language, English language, Tajik language.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Холмуродов Шохрух Нарзиевич – докторант (PhD)-и кафедраи забонишиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷумаи Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода. Суроға: 734019, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев 17/6, тел. (+992)900860096, E-mail: tj.07@bk.ru*

Сведения об авторе: *Холмуродов Шохрух Нарзиевич – докторант (PhD) кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел. (+992)900860096, E-mail: tj.07@bk.ru*

Information about the author: *Kholmurodov Shohrukh Narzievich – Doctoral Student (PhD) of the Department of Comparative Linguistics and Theory of Translation of the Tajik International University of Languages named after Sotim Ulugzoda. Address: 734019, Dushanbe, st. Muhammadiev 17/6, tel. (+992)900860096, E-mail: tj.07@bk.ru*

ҲИССАЧАҲОИ САВОЛӢ ВА НИДО ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР ИФОДАИ САВОЛ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Ҳакимова З. А.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Воҳидҳои луғавӣ ва дастурии забон дар ҷумла дар вазифаҳои гуногун корбаст шуда, барои боз ҳам дақиқтару нишонрас гардидани матлаби гӯянда мусоидат меkunанд. Ҷумла ҳамчун воҳиди нисбатан мукаммали муоширатӣ маҳз аз ҳамин гуна воҳидҳо ташаккул меёбад ва дар раванди муоширати касбӣ ва ғайрикасибӣ ва шифоҳӣ хаттӣ ҷойгоҳи хос дорад. Алалхусус, ҷумлаҳои саволӣ ҳамсӯҳбатро ба баёни маълумоте водор месозанд, ки сухангӯӣ тавассути саволи худ меҷӯяд онро муайян намояд. Дар забонҳои гуногунниҳом савол бо роҳи воситаҳои мухталиф ифода меёбад, ки аз хусусиятҳои луғавӣ, сарфӣ ва нахвӣ забон вобастагӣ дорад.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ воситаҳои гуногуни луғавӣ, сарфӣ ва нахвӣ ифодаи савол мавҷуд аст. Илова бар ҷонишинҳои саволӣ ба воситаҳои луғавӣ ва нахвӣ ифодаи савол дар забони тоҷикӣ ҳиссаҳои саволӣ ва нидоҳо ба шумор мераванд.

Дар ниҳоми ҳиссаҳои нутқи забони тоҷикӣ ҳиссаҳои саволӣ ҳамчун навъи алоҳидаи ҳиссаҳо муқаррар шудааст. Ҳиссаҳои саволӣ аз ҷониби гӯянда дар нутқ бо мақсади эҷоди фазои эмотсионалӣ корбаст мешаванд.

Мақсад аз навиштани мақолаи мазкур таҳлил ва нишон додани вижагиҳои ҳиссаҳои саволӣ ва баъзе нидоҳо аз нигоҳи ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад.

Дар мақолаи мазкур методҳои таҳқиқи воҳидҳои забонӣ, таҳлили маъноӣ ва методи муқоисавӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Инак, ҳиссаҳои саволӣ дар “Забони адабии ҳозираи тоҷик” яке аз воситаҳои асосии ифодакунандаи пурсиш ба шумор мераванд. Ин ҳиссаҳо миқдоран зиёд буда, аз *-мӣ, -чӣ. оё-, а, магар, наҳод, наҳод ки, на ин ки* ва ғайра иборат мебошанд. Ҳиссаҳои *-мӣ, -чӣ, -а, наҳод, наҳод ки* умумӣ буда, ҳиссаҳои *оё* ва *магар* бештар ба нутқи китобӣ хос мебошанд. Ҳиссаҳои саволӣ на фақат танҳо пурсишро ифода менамоянд, балки ба «нутқ тобишҳои маъноии ҳисси-иродавӣ низ дода метавонанд [4, с. 430].

Ҳиссаҳоро аз ҷиҳати ба калима, ибора ва ё ҷумла алоқаманд шуда омаданашон ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст [4, с. 421].

Ҳиссаҳои *ана, мана, ҳу (ҳӯ, ҳо) фақат, ҳато, ҳам, боз, ҳиссаҳои саволи -чӣ, -мӣ* ва ғайра ҳиссаҳои инкорӣ не дар нутқ ба калима ва ба ибораву ҷумла алоқаманд шуда омада метавонанд [4, 421].

Ҳиссаҳои саволи *-чӣ* пеш аз фикри гуфташуда омада, ифодаи маъноӣ пурсишро таъкид мекунад:

-Чӣ навъ меравӣ? Вақтаи шавад, худам бурда менам (1, 45).

Ҳиссаҳои *-чӣ* баъд аз калимаи алоқаманд омада ин маъноҳоро ифода менамояд:

Пурсишро мефаҳмонад: *Буз тайёр-мӣ? - пурсид аз ӯ раис. –Тайёр - ҷавоб дод Улфатов. - Муқофотҳо чӣ? - пурсид раиси комитроия (9, 89).*

Пурсишро ба таври тақлиф ё хоҳиш мефаҳмонад: *Боз ягонта ҷой дам карда биёям-чӣ? (9). Ин китобро ба ман диҳед-чӣ?*

Ҳиссаҳои *-мӣ* пурсишро мефаҳмонад: *Акнун ба хонаатон печка нишондан гирем ҳам, мешавад-мӣ? (6). Истамбой, як дам гирем-мӣ? (10). Шумо Ибодовро мешиносед-мӣ? Пагоҳ шумо ба театр меравед-мӣ?*

Ҳиссаҳои *магар, наҳод, оё, на ин ки. мабодо, рафту, ки, гӯё ки, илоҳӣ, кани, биё, мон, бигзор* ва монанди онҳо бошанд, фақат ба ҷумла алоқаманд шуда меоянд [4, с. 422].

Магар ҳанӯз дилатон хунук нашудааст? (1). *Магар* хислати одами нек ҳамин хел мешавад? (10). *Қорӣ-амак, аз дасти шумо магар халосӣ нест?* (2). *Магар* мо наметавонем ин вазифаро адо кунем? *Наҳод* ки рафиқони шумо дер монанд? *Наҳод* шумо аз ин бехабар бошед?

Дар забони тоҷикӣ ҳиссаҷаҳои саволӣ на ба аъзои алоҳида, балки ба тамоми ҷумла алоқаманд буда, “аз бобати ҷой ба се гурӯҳ тақсим мешаванд: пешмавқеъ (оё, магар), пасмавқеъ (-мӣ), нисбатан озод (-а, -чӣ)” [3, с. 330-331].

Ҳиссаҷаҳои пешмавқеъ дар нутқи бадеӣ зиёд корбаст гардида, дар забон хеле маъмуланд. Дар баробари ифодаи савол ҳиссаҷаҳои пешмавқеъ дар баъзе мавридҳо тобишҳои мухталифи модалӣ ва эҳсосӣ, аз қабилӣ ҳайрат, тааҷҷуб, норозигӣ ва амсоли инҳоро низ ифода менамоянд:

– *Магар чархҳо фуруи нашуданд?*

– *Фуруи шуданд....* (1, с. 78).

Дар ин мисол дар баробари пурсиши маълумот, тааҷҷубу ҳайрати гӯянда низ ифода ёфтааст.

Магар падару модарат ин коратро шунаванд, чӣ мегӯянд? (1, с. 90).

Магар онҳо ба ин кори ту розӣ мешаванд? (1, с. 90) Магар намебинед, ки ҳезум аст? (5, с. 18).

Магар сездаҳ – чордаҳ центнер ғалла аз ҳар гектар ҳадди охири аст? (5, с. 23).

Оё Фотима шабро дар ҳамин ҷо гузаронад намешавад? (5, с. 180).

Оё аз номи муассисаи давлат ҳамин хел корҳо кардан мумкин аст? (5, с. 322).

Бояд гуфт, ки ҳиссаҷаи “**магар**” дар ҷумлаҳои забони тоҷикӣ на ҳамеша дар аввали ҷумла мавқеъ мегирад, дар баъзе мавридҳо дар охири ҷумла омадани ин ҳиссаҷа низ ба назар мерасад, чунончи:

Театри Калон кати театрҳои мо баробаранд магар? (5, с. 32).

Илоҷи воқеа қабл аз вуқӯъ кардан беҳтар нест магар? (5, с. 129).

Дили касро фаҳмидан осон магар? (5, с. 236).

Ҳамчунин ҳиссаҷаи мазкур дар миёнаи ҷумла, яъне дар ҷумлаҳои пурқунандадор миёни мубтадою пурқунанда ва дар ҷумлаҳои ҳулласи дутаркиба байни мубтадо ва хабар меояд:

– *Ман магар ба шумо даллагӣ мекунам? – гуфт ҷавони посбон оташинона (1, с. 400).*

Комсомолка магар дил надорад, ҳис надорад? (5, с. 187). Худи Абдувоҳид – амак магар дил надорад? (5, с. 281).

Дар забони тоҷикӣ тавассути савол ифода намудани тааҷҷубу ҳайрат бо истифода аз ҳиссаҷаи **наход** низ имконпазир аст. Саволҳои аз ин ҳиссаҷа таркибёфта бештар вақт тааҷҷубу ҳайратро ифода менамоянд:

Наход надонӣ, ки Азроил барои чӣ ба пеши кас меояд? (5, с. 125). Наход гӯштин гирифташ лозим шавад? (5, с. 154).

Дар забони англисӣ барои ифода намудани тааҷҷубу ҳайрат тариқи савол одатан саволҳои инкорӣ корбурд мешаванд, яъне ин навъи саволҳо ба мисли саволҳои умумӣ сохта шуда, феъли ёридиҳанда ва ё феъли модалӣ асосан дар шакли инкорӣ истифода мешавад:

Doesn't an old thing always know when a new thing comes? (18, p. 154).

Ҳиссаҷаи **оё** дар ифодаи саволҳои умумӣ зиёд корбурд шуда, ба қатори ҳиссаҷаҳои пешмавқеъ дохил мешавад:

– *Оё медонед, ки сабаби ин чист?*

– *Не, намедонам ва аз кучо медонистам? – гуфтам ман дар ҷавоб (1, с. 378).*

Тавре ки дар ин мисол дида мешавад, ҳиссаҷаи **оё** барои ифодаи саволи умумӣ истифода шуда, пеш аз хабари ҷумла ҷой гирифтааст. Бояд гуфт, ки ин ҳиссаҷа одатан пеш аз мубтадо меояд, аммо, азбаски дар ҷумлаи фавқ иҷроқунандаи амал бо бандакҷонишини ифода ёфтааст ва дар он мубтадо ба назар намерасад, ҳиссаҷаи пеш аз хабар ҷой гирифтааст.

Дар забони англисӣ дар ин ҳолат ҳиссаҷаи истифода намешавад, зеро дар забони англисӣ ҳиссаҷаи саволӣ вучуд надорад. Бо мақсади ифодаи саволҳои умумӣ аслан феълҳои ёридиҳанда, инверсия ва ё оҳанги саволӣ корбаст мешавад:

Do you realize what this is? (18, p. 72).

Ҳиссаҷаҳои пешмавқеъ дар баёни саволи риторикӣ низ истеъмом гардида, ҳарчанд зоҳиран саволро ифода намоянд ҳам, ба тарзи ҳаҷҷономез ақидаи дар савол ифодагардидаро тасдиқ мекунанд:

Магар ҳаққи 12-сола хизмати ман ним ҷувол гандум мешавад? “Шумо бо ин кор меҳаҳед, ки зани ҳалоли худро ба худ ҳаром гардонед?” (1, с. 51)

Бар хилофи ҳиссачаҳои пешмавқеъ, ҳиссачаҳои пасмавқеъ ва озод бештар ба нутқи гуфтугӯӣ хос буда, дар асарҳои бадеӣ дар муколамаҳои қаҳрамонони асар зиёд дучор мешаванд.

Ҳиссачаи **-а** дар охири ҷумла мавқеъ гирифта, маъноҳои гуногун, аз қабилҳои саволи соф, тасдиқи саволомез ва саволи таклифомезро ифода мекунад:

Дар вақти тамошо додани осӣ ман ба ту нишон дода будам-а?

– Ҳа-ҳа! (1, с. 28).

Кухистони мо ба назарат хеле дигар шудааст-а?

Дар мисоли мазкур ҳиссачаи **-а** барои ифодаи саволе корбаст шудааст, ки тасдиқомез мебошад. Дар ин ҳолат ҷавоби савол бештар шакли тасдиқӣ дорад.

Ҳолати мазкурро дар мисоли зер низ мушоҳида намудан мумкин аст:

– Шумо забони онҳоро мефаҳмидед-а? – гуфт Қорӣ.

– Албатта, мефаҳмам! – гуфт ноиб (2, с. 144).

Қайд кардан бамаврид аст, ки ҳиссачаи **-а** ҳамчун савол барои ифодаи тааҷҷуб дар алоҳидагӣ низ истифода мешавад:

А? – гуфт Иброҳимхоҷа тааҷҷубкунон, – шумо ба ин кор аз ҷайби худ пул ҳам медиҳед? (1, с. 112).

Ҳиссачаи **-чӣ** дар ду маврид – ҳам дар аввал ва ҳам дар охири ҷумла омада, маъноҳои гуногунро ифода менамояд.

Агар ягон шаккок бо кафишешмонии ҳазрат аз ин ҷо наравад-чӣ? (1, с. 362).

Дар мисоли мазкур ҳиссачаи **-чӣ** барои ифодаи саволе корбаст шудааст, ки ҷавоби пурраро талаб менамояд.

Ҳиссачаи **-чӣ** барои баёни саволи шубҳаомез низ корбурд мешавад:

Агар ҳуди ман ҳам аслан ба кино равона бошам –чӣ? (5, с. 307).

Ин навъи савол тааҷҷубу ҳайратро ифода намуда, ба шунаванда маълумотро тариқи савол мерасонад.

Дар сурати истеъмор гардидани ҳиссачаи **-чӣ** бо сиғаи амрӣ ва аорист, нутқи гӯянда оҳанги нарми хоҳишу илтимос ва таклифро касб менамояд:

Бисёр хуб, ин тавр бошад, аз номи ман ба бой як хат нависед –чӣ? (7, с. 215).

Дар забони англисӣ барои ифодаи намудани таклиф ва ё маслиҳате, ки тобиши амрӣ дорад, саволҳои махсуси инкорӣ корбурд мешаванд. “Саволҳое, ки бо “*Why don’t you*” ва ё “*Why not*” сар мешаванд, одатан ҳамчун ҳукм ё дастур (directives) истифода мешаванд. Онҳо маъмулан таклиф, пешниҳод ва ё дастур мебошанд. “*Why don’t you*” маслиҳатро ифода намуда, аслан интиқодомез талаффуз карда мешавад” [17, p. 821]:

Why don’t you drive down to Hurlingham with us? (16, p. 119)

Ҳиссачаи **-мӣ** аслан дар нутқи гуфтугӯӣ истифода мешавад ва дар насли бадеӣ он танҳо дар таркиби муколамаҳо мушоҳида мегардад. Ин ҳиссача, дар охири ҷумлаҳои саволӣ мавқеъ гирифта, барои равшантар ифодаи шудани маънои саволи онҳо мусоидат менамояд:

Тӯй намекардед, намешуд –мӣ? (1, с. 22).

Қайд кардан бамаврид аст, ки ҳангоми истифодаи шудани мухотаб дар ҷумлаи ҳиссачаи саволӣ пеш аз он мавқеъ гирифта, чун қоида мухотаб бо вергул аз тамоми ҷумла ҷудо карда мешавад:

Даррав гирифта меравед – мӣ, бойбача? (7, с. 93).

Дар забони англисӣ барои тасдиқ ё инкор намудани маълумоти дар изҳороти гӯянда баёнёфта ё муайян кардани воқеаи будан ё набудани он саволҳои ҷудой (ҳамрайгӣ) корбурд мешавад, ки дар забони тоҷикӣ роҳҳои ифодаи он гуногун мебошанд:

You don’t hesitate to take a place at my side, do you? (13, p. 330).

Дар забони тоҷикӣ барои тасдиқ ё инкор намудани изҳороти худ гӯянда одатан ҷонишини таркибии “*ҳамин тавр*” ва ҳиссачаи инкории “*не*”-ро дар якҷоягӣ истеъмор менамояд

“Лекин дуздӣ намекунам” гӯӣ! **Ҳамин тавр не?** – гуфта Ҳоҷӣ Зокир ба Ҳошим суол дод ва оташинона давом намуд... (1, с. 321).

Як қатор ҳиссачаҳои саволии забони тоҷикӣ дар баробари пурсиши маълумот, инчунин, барои ифодаи тобишҳои гуногуни эҳсосӣ ва баёни тахмин корбаст мешаванд. Барои мисол калимаи **магар** ҳангоми истисноӣ оҳангӣ ба калимаҳои туфайлӣ наздик мешавад:

Магар рост истода гап задан ба қозиш пир зӯр омад, ки ба асои ҷавбедаш така карда нишиаст ва ҳам ҳамсӯҳбатонашро ба нишиастан фармуд ва сухани худро давом дод (1, с. 84).

Тавре дида мешавад, ҳиссачаи саволии **“магар”** дар ин ҷумла бо оҳанг ҷудо карда шуда, маъноӣ тахминро ифода менамояд ва аз рӯйи бо калимаю таркибҳои *эҳтимол*, *аз афти кор* ва муродифҳои онҳо наздик мебошад. Дар ин маврид ҳиссачаи мазкур саволро ифода намекунад, аз ин рӯ, дар охири ҷумла аломати савол гузошта нашудааст.

Дар забони тоҷикӣ ба ҷузъ ҳиссачаҳои саволӣ корбурди ҳиссачаи тасдиқии **ҳа** дар ифодаи савол низ ба назар мерасад, ки дар ин ҳолат онҳо барои қувват додани мурочиати саволомез корбаст мешаванд:

– **Ҳа, чӣ мегӯӣ?** – гуфта пурсид (1, с. 32).

Ҳиссачаҳое, ки ҷиҳати ҳиссии нутқро таъкид менамоянд, ба гуфтор тобишҳои эмоционалӣ-экспрессивӣ медиҳанд ва ифоданокии нутқро пурқувват мегардонанд. Дар истеъмоли ҳиссачаҳои ин гурӯҳ нақши интонатсия калон аст. Онҳо асосан бо ҳамроҳии интонатсия ин ё он тобиши ҳиссии нутқро таъкид карда метавонанд [4, с. 435].

Ба ин гурӯҳ ҳиссачаҳои *охир*, *дия*, *-да*, *е* (э), *-ку*, *-куя* дохил мешаванд. Ҳиссачаҳои мазкур асосан дар нутқи гуфтугӯӣ ва дар нутқи диалогии асарҳои бадеӣ кор фармуда мешаванд.

Ҳиссачаи **охир** нисбат ба ҳиссачаҳои дигари ин гурӯҳ аз ҷиҳати маъно мустақилтар буда, вобаста ба интонатсия чунин тобишҳоро ифода менамояд:

Дар ҷумлаҳои саволӣ оҳанги саволро таъкид мекунад: **Охир**, ту ин кордро аз кучо ёфтӣ? (8, с. 30). **Охир**, бачаи бечора чӣ кор кунад? (6, 320).

Ҳамин тавр, дар забони тоҷикӣ ҳиссачаҳо яке аз воситаҳои сарфии баёни савол маҳсуб ёфта, дар нутқи бадеӣ ва гутфугӯӣ зиёд истифода мешаванд.

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик нидо ба имою ишора ва интонатсия алоқаманд аст. Маъноӣ нидо на фақат ба воситаи овоз, балки бо оҳанги нутқ низ ифода меёбад. Оҳанги муассир нисбат ба миқдори калимаҳои мантиқии нутқ муносибати баръакс дорад: тааҷҷубу ҳайратро бо ҷумлаи мураккаб (Ман ҳайронам, ки ту дар ин ҷо чӣ тавр пайдо шудӣ) ва бо як нидо (Оҳҳо!), ки бо лаҳни маҳсус (-о -и мадиду пастшапанда) ва имою ишора (бикшодани чашм, боло кашидани абру, бардоштани китф, ба росту чап ҷунбонидани сар ва ғ.) сурат мегирад, ифода намудан мумкин аст [4, с. 437].

Нидо аз зумраи калимаҳоест, ки маъноӣ луғавӣ надорад, эҳсоси ботиниву зохирии гӯяндаро нисбат ба нутқи ҳамсӯҳбат ва ашёю ҳодисаи дунёи воқеъ бо аломатҳои маҳсус ифода менамояд. Нидо дар забони ҳозираи тоҷик ҳиссаи муҳими нутқи соф фардиро ташкил карда, таассуроту ҳиссиёт, ҳашму ғазаб ва ҳаяҷони бевоситаро ифода менамояд ва таъсири забони интеллектуалиро равшан акс менамояд.

Ҳамин тавр, ҳиссаи нутқе, ки ҳаяҷону ҳиссиёти гуногун ва изҳори иродаро ифода мекунад, нидо номида мешавад [4, с. 437].

Ба қатори воситаҳои сарфии ифодаи савол нидоро низ шомил намудан мумкин аст, ки дар забони англисӣ камистеъмол буда, аслан дар нутқи гуфтугӯӣ истемол мешавад ва дар асарҳои бадеӣ онро дар таркиби муколамаҳо мушоҳида намудан мумкин аст.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар забони англисӣ нидои **“eh”** ба мисли саволҳои ҷудой барои таъкид кардани он сухан ё ақидае корбаст мегардад, ки қаблан дарҷ гардидааст. Ҳамчунин, ин нидо ҳангоми аз шунаванда талаб кардани баёни фикр дар бораи вазъияти баёнгардида аз тарафи гӯянда истеъмол мегардад. Дар фарҳангҳои тафсирии забони англисӣ нидои **“eh”** чунин шарҳ дода шудааст: interjection. (an interrogative utterance, usually expressing surprise or doubt or seeking confirmation) [15] – **тахтул**. нидо. (баёни пурсиш, одатан изҳори

тааччуб ё шубҳа ё чустучӯи тасдиқ). Аз тафсири мазкур бармеояд, ки нидои **“eh”** ҳам барои ифода намудани изҳороти тааччуб ва ҳам тасдиқи сухани гуфташуда корбурд мешавад:

‘But well carried out, eh? Don’t you think so? (13, p. 308).

Тавре ки дар ҷумлаи ғавқ дида мешавад, бо истифода аз нидои **“eh”** гӯянда аз шунаванда талаб дорад, то фикри худро роҷеъ ба ҳолати мавҷуда баён намояд.

Дар бештари мавридҳо агар нидои **“eh”** дар охири ҷума омада, бо вергул ҷудо шавад, вазифааш аз талаби баёни андеша аз шунаванда иборат мебошад. Дар сурати танҳо корбаст гардидан он такрори сухани гуфташуда ва ё тасдиқи онро талаб менамояд. Нидои **“eh”** – “an exclamation used to express questioning surprise or to seek the repetition or confirmation of a statement or question” [14] – **таҳтул**. “нидоест, ки барои изҳори тааччуби пурсиш ё чустучӯи такрор ё тасдиқи изҳорот ё баёни савол истифода мешавад”:

“Eh? What of it, then? Has it returned to life and flapped off through the kitchen window?” (12, p. 96)

Дар забони тоҷикӣ дар ин маврид нидои **“э”** истифода мешавад, ки “маъноҳои хурсандӣ, шодӣ, вачд, тааччуб, ҳайрат, маломат, сарзаниш, таъна, таҳмин, фарз, тарсу ваҳм, даҳшат, хавф, дард, озор, алам, ранҷ, норозигӣ, ҳасрат, андӯх, афсӯс, ҳафагӣ, истехзо, тамасхур, ришханд, ҳаҷв, таҳдид, дӯғу пӯписа, хатар, шодӣ, ҷасорат, ҷуръат, бебоқӣ, ҳашм, ғзаб, қаҳр ва монанди инҳоро ифода карда метавонад” [3, с. 337]. Вобаста ба мазмуни нутқ, вазъият, ҳолати рӯҳӣ ва таассуроти гӯянда барои ифодаи маъноҳои гуногун оҳанги нидо низ тағйир меёбад: дар як маврид баланди пастишаванда, дар мавриди дигар пасти баландшаванда, ё ин ки мавзун ва ё кашишнок ва ғайра шуда метавонад.

Дар забони англисӣ нидои **“heh”** дар баробари савол, барои ифодаи ҳиссиёти мухталиф, аз қабилӣ ғаму шодӣ, тааччубу ҳайрат ва нафрату бадбинӣ корбаст мешавад. Дар фарҳанги тафсирии забони англисӣ нидои **“heh”** interjection. *an exclamation of surprise or inquiry* [15] – **таҳтул**. нидо, нидои тааччуб ё пурсиш таъриф шудааст:

If you were asked to wear any dress which we might give you, you would not object to our little whim. Heh?’

‘No,’ said I, considerably astonished at his words (12, p. 175).

Дар ин ҷумла, нидо барои тасдиқ ва ё инкор намудани изҳорот корбурд шудааст. Дар он нидо бо вергул ҷудо нашудааст, балки дар алоҳидагӣ омада, изҳороти барои тасдиқ ва ё инкор пешниҳодшуда бо ҷумлаи мураккаб баён гардидааст.

Ҳамин тавр, дар забони англисӣ ва тоҷикӣ нидо низ дар баёни савол истифода мешавад, ки камистеъмол буда, одатан дар нутқи гуфтугӯӣ корбаст мегардад.

Ҳиссаҷаҳои саволӣ ва баъзе гурӯҳҳои нидоҳо дар ифодаи савол корбаст гардида, нисбат ба нидоҳо ҳиссаҷаҳои саволӣ серистеъмолтаранд. Ғайр аз ин, таҳлилу баррасии муфассали тобишҳои маъноии гуногуни ин ду ҳиссаи нутқ аз нигоҳи тарҷума дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз вазифаҳои минбаъдаи муаллиф маҳсуб меёбад.

Адабиёт:

1. Айни, С. Ёддоштҳо (ҷаҳор қисм). Иборат аз як китоб. [Матн] / С. Айни. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ ЭМТ, 2009. – 680 с.
2. Айни, С. Марги судхӯр / С. Айни. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1961. – 350 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди I. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш. 1985. – 356 с.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Лексикология, фонетика ва морфология. – Душанбе: Ирфон. 1973. – 465с.
5. Муҳаммадиев, Ф. Осори мунтахаб: Иборат аз 2 ҷилд. Повестҳо / Ф. Муҳаммадиев. – Душанбе: Адиб, 1990. – Ҷ. 2. – 448 с.
6. Раҳим Ҷалил. Ҳикояҳо. – Душанбе, 1984. – 480 с.
7. Улуғзода С. Восеъ: Роман.- Душанбе: Ирфон 1979.
8. Улуғзода С. Субҳи ҷавонии мо. – Сталинобод, Таджикгосиздат, 1956. – 362 с.
9. Фотеҳ Ниёзӣ. Вафо. – Сталинобод, 1954. – 361 с.

10. Чалол Икромӣ. Асарҳои мунтахаб. “Тирмор” ва “Ман гунаҳкорам”. – Душанбе, 1987. – 352 с.
11. Чалол Икромӣ. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди 3. Шодӣ. – Душанбе, 1971. – 420 с.
12. Arthur, Conan Doyle. Adventures of Sherlock Holmes / Arthur Conan Doyle. – USA: Quality Paperback Book Club, 1994. - 307 p.
13. Bronte, Ch. Jane Eyre / Ch. Bronte: манбаи электронӣ. Речаи дастрасӣ: <https://www.planetebook.com/jane-eyre>
14. EH definition and meaning | Collins English Dictionary [Манбаи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/eh>
15. HEH Definition & Meaning | Dictionary.com [Манбаи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: <https://www.dictionary.com/browse/heh>
16. John Galsworthy. The forsyte Sade. The man of property. 1956. - 440
17. Randolph, Quirk. A Comprehensive Grammar of the English language Randolph, Quirk . – London, 1985. – 1780 p.
18. Ray Bradbury. The Martian Chronicles /пер. с англ. Л Жданова. - Москва: Эксмо, 2021. – 512 с.

ҲИССАЧАҲОИ САВОЛӢ ВА НИДО ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР ИФОДАИ САВОЛ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур таҳлили вижагиҳои ҳиссаҷаҳои саволӣ ва нидоҳо аз нигоҳи ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ анҷом дода шудааст. Дар он аз ҷумла роҳҳои ифодаи ҷумлаҳои саволӣ бо иштироки ҳиссаҷаҳо ва нидоҳо дар як забон ва воситаҳои муштаракаи ифодаи онҳо дар забони дуҷум баррасӣ гардидаанд. Муаллиф қайд менамояд, ки дар забонҳои мухталиф савол бо рошӯ воситаҳои махсус ифода меёбад.

Дар мақола аввал ба моҳияти дастурии ҳиссаҷаҳо ва мисолҳои мушахас бо ҳиссаҷаҳои ҷудогона таҳлил карда шудааст, ки бар асоси маводди назариявии дастурии ҳар ду забон сурат гирифтааст. Мисолҳо аз сарчашмаҳои мушаххаси адабиёти бадеии муосир бо ду забон оварда шудаанд.

Хусусияти нидоҳо аз нигоҳи ифодаи савол ба таври ҷудогона сурат гирифта, ақидаҳои муаллиф бо ҷумлаҳо-мисолҳои муътабад собит карда шудаанд.

Дар хотима таҳлили муфассали ҳиссаҷаҳои саволӣ ва нидоҳо аз нигоҳи тарҷума ва вижагиҳои дигари забонии онҳо дар ду забон ҳамчун вазифаи таҳқиқотии муаллиф дар оянда ишора шудааст.

Калидвожаҳо: ҳиссаҷа, нидо, савол, ҷумлаи саволӣ, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, муқоиса, роҳи ифода, дастури забон, тарҷума.

ВОПРОСИТЕЛЬНЫЕ ЧАСТИЦЫ И МЕЖДОМЕТИЯ И ИХ РОЛЬ В ВЫРАЖЕНИИ ВОПРОСА В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье анализируются особенности вопросительных частиц и междометий с точки зрения выражения вопросов в таджикском и английском языках. В частности, рассматриваются способы выражения вопросительных предложений с участием частиц и междометий в одном языке и распространённые средства их выражения во втором языке. Автор отмечает, что в разных языках вопросы выражаются определёнными способами и средствами.

В статье впервые анализируется грамматическая природа частиц, и приводятся конкретные примеры с отдельными частицами, основанные на теоретико-грамматических материалах обоих языков. Примеры взяты из конкретных источников современной художественной литературы на обоих языках.

Особенности междометий показаны отдельно в плане выражения вопроса, а идеи автора подкреплены обоснованными примерами предложений.

В заключение в качестве дальнейшей исследовательской задачи автора обозначен подробный анализ вопросительных частиц и междометий с точки зрения их перевода и других языковых особенностей в обоих языках.

Ключевые слова: частица, междометие, вопрос, вопросительное предложение, таджикский язык, английский язык, сравнение, способ выражения, грамматика языка, перевод.

INTERROGATIVE PARTICLES AND INTERJECTIONS AND THEIR ROLE IN EXPRESSING QUESTIONS IN THE TAJIKI AND ENGLISH LANGUAGES

in terms of expressing questions in the Tajiki and English languages. Specifically, it examines the ways of expressing interrogative sentences using particles and interjections in one language and the common means of expressing them in the other. The author notes that in different languages questions are expressed in certain ways and means.

This article analyzes the grammatical nature of particles for the first time, providing specific examples of individual particles based on theoretical and grammatical materials from both languages. The examples are drawn from specific sources in contemporary fiction in both languages.

The features of interjections are shown separately in terms of expressing a question, and the author's ideas are supported by substantiated examples of sentences.

In conclusion, the author identifies a detailed analysis of interrogative particles and interjections from the point of view of their translation and other linguistic features in both languages as a further research task.

Keywords: particle, interjection, question, interrogative sentence, Tajiki language, English language, comparison, method of expression, grammar of language, translation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳакимова Зарина Абдуалимовна* - Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, ассистенти кафедраи забонҳои хориҷӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Кӯлоб, к. С.Сафаров 16. Тел (992) 988 80 88 40.

Сведения об авторе: *Хакимова Зарина Абдуалимовна* – Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки, ассистент кафедры иностранных языков. Адрес: 735360, Республика Таджикистан г. Куляб, ул. С. Сафарова 16. Тел. (992) 988 80 88 40.

Information about the author: *Khakimova Zarina Abdualimovna* - Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki, assistant of the Department of Foreign Languages. Address: 735360, S. Safarova 16 Str., Kulab town, Republic of Tajikistan Tel. (992) 988 80 88 40.

ЧУМЛАҲОИ БЕШАХС БО ПРЕДИКАТИ ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНИ ОЛМОНӢ ВА МУОДИЛИ СИНТАКТИКИИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Ҳалимова М.С.

Донишгоҳи байналмилалӣи забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода

Дар ҷумлаи олмонӣ чонинишини *es* дар паҳлӯи предикат ҷойи 1-ум ё 3-юмро ишғол мекунад, он ҷузъи ҳатмӣ сохтори ҷумла мебошад; Дар байни ҷумлаҳои ғайришахсӣ бо предикати феълӣ 9 ғуруҳи сохторию семантикиро ҷудо кардан мумкин аст, ки ҳар яке онҳо муфассалтар мавриди таҳлил қарор мегиранд.

1) Ҳодисаҳои табиӣ:

а) падидаҳои атмосфера ва метеорологӣ: *Draußen nieselte es noch immer.* - Ҳанӯз дар кӯча борон меборид (борон буд) [10, 78]. *"Jetzt ist es Zeit, schlafen zu gehen, draußen dämmt es, die Hühner haben sich bereits verkrochen."* - "Ҳоло вақти хоб аст, дар берун торик мешавад, мурғҳо аллакай барои хурӯс нишастаанд" [9, 185].

б) равандҳои кимиёвӣ ва табиӣ: *Irritiert betrachtete der Professor den verkohlten Rest des Klingelknopfes.* Ин хуб аст, ки профессор боқимондаҳои сӯхтаи тугмаи сигналро аз назар гузаронд. Он ҳанӯз ҳам каме сигор мекашид [9, 329]. Ин ҷумла раванди сусти сӯхтан, сӯзонданиро, ки бо дуд ҳамроҳӣ мекунад, тасвир мекунад. Мисоле ҳаст, ки маънои сарҳадӣ, маҷозии «раванди кимиёвӣ» ва «ҳолати психофизиологӣ»-ро дорад, ки эҳсоси дард ба воситаи феъли *brennen* (сӯхтан) интиқол дода мешавад: «- Ҳамчун захми кушода дард мекунад, вақте ки Фрицик ногаҳон даромада, бетантана эълон кард: «Киштии боркаш омад» [10, 364].

Ҳама феълҳои ин ғуруҳ ғайришахсӣ мебошанд. Феълҳои маъмултарин *regnen* *vîmp* (борон кардан, борон меборад), *schneien* *vîmp* (барф кардан, барф меборад) мебошанд. Аз ин рӯ, сохторҳои синтаксисии ин гуна ҷумлаҳо дар ҳарду забон хеле монанданд, зеро сарфи назар аз тафовути ифодаи расмӣ субъекти грамматикӣ, шахси семантикии субъект дар феъл дар шаклҳои флективӣ қомилан ифода карда мешавад - ин шахси 3-юми шумораи танҳо мебошад.

2) Ҳолатҳои физиологӣ ва функционалӣ:

Ин самт феълҳоеро дар бар мегиранд, ки эҳсосоти инсонро дар натиҷаи таъсири шароити муҳити зист ва обу ҳаво ба ӯ ифода мекунанд, инчунин ҳодисаҳое, ки ҳолати функционалии организми зинда, бадани инсонро нишон медиҳанд: *frösteln* (ларзондан, ях кардан), *bluten* (хунравӣ), *sich schlafen* (хобидан). Ин ғуруҳи маъноии феълҳо хеле хурд мебошанд. Ҷумлаҳои ин зерғуруҳ дар забони олмонӣ ба ҷумлаҳои ғайришахсӣ баробаранд, ки аз ҷиҳати сохтор як ҷузъӣ мебошанд. Аз ҷиҳати маъно, ҳама феълҳо дар олмонӣ гузаранда мебошанд.

Масалан: *Katja ging ins Zimmer, als es sie fröstelte.* - Катя ба хона даромад, вақте, ки хунук хурд [8, 196]. *Barbara nickte. „Ja, beim Zähneputzen blutet es... und Nasebluten habe ich auch ein paar Mal ganz doll gehabt."* - Барбара сар чунбонд. "Бале, вақте ки дандонҳоятонро шустаед, хун мешавад (хунравӣ), ... ва хунравии бинии ман якчанд маротиба хеле дахшатнок буд » [10, 205]. *Unterm Bett schläft es sich nicht sonderlich bequem*", hörte ich Dr. Kallwit sagen. - "Дар зери бистар хобидан чандон бароҳат нест (* хоб кардан нороҳат аст)" Ман овози доктор Калвайтро шунидам [10, 321].

3) Ҳолатҳои сифатии олами атроф, ки тавассути ҳиссиёт дарк мешаванд:

а) бӯе, ки узвҳои бӯй қабул мекунанд: феъл рангҳои гуногуни услубӣ, муносибати гуногунро нисбат ба бӯй ифода мекунад. Феълҳои маъмул: *duften* *vi* (бӯй кардан, хушбӯй), *riechen* *vi* (бӯй кардан), *stinken* *vi* (бӯй кардан). Ҳама феълҳои ин зерғуруҳ гузаранда мебошанд. Аксар вақт ҷумлаҳо бо феъли *riechen* *vi* (бӯй кардан) мавҷуданд, ки ранги услубӣ бештар бетараф доранд. *Например: Es duftete nach Knoblauch, Majoran und Äpfeln.* - Бӯи хушбӯи сирпиёз, марҷон ва себ меомад [10, 59]. *Es roch nach Reinigungsmitteln, nach Feuchtigkeit, nach Kaffee...* - Аз он бӯи маҳсулоти тозакуний, намӣ, қаҳва меомад. [7.71].

б) зухуроти рӯшноӣ, таъсири рӯшноӣ ба узвҳои биной: феълҳои маъмултарини ин зергурӯҳ *blitzen* vi, *vimp* (сверкать), *flimmern* vi, *vimp* (милт-милт), *irrluchtern* vi (дурахшон, дурахш), *glänzen* vi (дурахшон), *einfallen* vi (намоён, ба ҷашм афтодан), *auffallen* vi (намоён, огоҳӣ). Ҳама феълҳо ғайришахсӣ мебошанд. Шумо метавонед дар OP- Saal, дар dem es vor Sauberkeit ва Chrom blitzte. - Онҳо дар як ҳучраи хурди ҷарроҳӣ истода буданд, ки ҳама ҷиз аз тозагӣ ва озодагӣ медурахшид [8, 253].

в) овозҳо, таъсири акустикии овозҳое, ки узвҳои шунаво қабул мекунанд: феълҳои ин зергурӯҳ овозҳоро бо қувва ва заъфи худ тавсиф мекунанд, тобишҳои гуногуни овозҳоро ифода мекунанд.

Масалан, хичиррос кардан, ғириш кардан, ҳуштак задан ва тарс задан: *Es brennt, rauscht, pffft* - Сӯхта, ғавғо бароварда, ҳуштак мезанад. *In meiner Nähe entzündete jemand Feuerwerkskörper. Es zischte und knallte, rote und gelbe Leuchtkugeln zerplatzten über uns.* — Дуртар аз ман касе оташбозӣ мекард. Зери садои гулдуррос ва тарқиш, алангаҳои сурху зард ба болои мо мерехтанд.

Феълҳои гуногуне мавҷуданд, ки садоҳои паст, тақ-тақро тасвир мекунанд: *klopfen* vi (так-тақ кардан), *pochen* vi (так-кӯб, задан), *hämmern* vi (тараф задан, бо болға задан), *brummen* vi (гулзаниӣ): *Geisterhaft zuckten Lichtkurven auf riesigen Bildschirmen, es brodelte wie im Innern eines Vulkans.* - Качҳои дурахшон дар экранҳои азим ҷаҳид (ларзиданд), он мисли дар қаъри вулқон ҳубобӣ мекард [9, 163]. Феълҳои *hämmern* ва *brummen* аксар вақт ҳолати ботинии шахс, таҷрибаҳои ботинии уро ифода мекунанд: *Du musst etwas unternehmen, hämmerte es in mir, er wird sie umbringen.* - Шумо бояд коре кунед, ки гуё дар даруни ман гурз зада бошад, онҳоро нобуд мекунад [10, 211]. *In meinem Schädel brummte es, als umschwärmten mich Bienenvölker.* Сарам садо медод, ки гуё гирди маро селани занбур ихота карда бошад [9, 65].

Овози гирду атроф ё садои дар фазо инъикосёфта (эхо) бо феълҳои *klingen* vi (садо кардан), *hallen* vi (садо баровардан), *zurücktönen* vi (акси садо додан, дар ҷавоб шунида шудан), *sich anhören nach (D.)* vi (шунидан, шунидан), *zurückkommen* vi (дар ҷавоб шунида шудан): *Es hörte sich an wie ein makabrer Scherz.* - Ин ҷамҷун як шӯҳии даҳшатнок садо дод [7, 166]. Феъли *hallen* (wiederhallen) метавонад мисли феълҳои зикршудаи *hämmern*, *brummen* ва *klingeln* ҳолати дохилии шахс - «садо (занг) дар сар»-ро ифода кунад: *Oder hallte es nur in seinem Kopf wieder?* - Ё ин боз сараш садо дод? (*Ё боз дар сараш садо медод?) [7, 28]. Ҳама феълҳои ин зергурӯҳ монда мебошанд.

4) эҳсосоти дохилии шахс, ҳолати эмотсионалӣ, эҳсосоти шахс дар натиҷаи таъсири олами атроф:

а) эҳсоси қаноатмандӣ, ҳаловат: ин зергурӯҳи феълҳо 30 воҳид дорад, феълҳои маъмултарини онҳо *gefallen* vi (писанд шудан), *genügen* vi (қонеъ шудан), *reichen* vi (ба даст гирифтан, кофӣ будан), *sich freuen* vi (шод шудан). Ҳама феълҳои ин зергурӯҳ дар ҳарду забони омӯхташуда ғайримукаррарӣ мебошанд: "Prima", Ruth war befriedigt, "es genügt". — «Олӣ», — қаноатманд шуд Рут, «хуб» [8, 191]. "Kinder, hört endlich auf mit eurem Unsinn, mir reicht es langsam. Der Chef fängt auch schon an zu spinnen - total überarbeitet." - "Кӯдакон, ниҳоят гапи сафсатаро бас кунед, ман сер шудам (охиста-охиста аз он хаста шудам). Сардор низ аллакай ба нақл кардани афсонаҳо шуруъ мекунад - ӯ комилан аз ҳад зиёд кор кардааст».

б) эҳсоси оромӣ, сабукӣ: тавассути феълҳои гузаранда *beruhigen* vt (ором кардан), *trösten* vt (тасаллӣ додан, таскин додан), *erleichtern* vt (сабук кардан) ифода мешавад. Феъли муодил дар забони олмонӣ низ аз ҷиҳати маъно гузаранда аст: *Hier betrat er ihren Olymp, und es tröstete ihn...* — Акнун у ба Олимпии онҳо баромада буд ва ин уро тасаллӣ дод... (АЭ:60).

в) ҳайрон, тааҷҷуб, ошӯфтагӣ: феълҳои ин зергурӯҳ ҳам дар ҷумлаи олмонӣ ва ҳам дар муодили синтаксиси тоҷикӣ гузарандаанд. Яъне феъл ҳузури ҳатмии пуркуандаи бевоситаро дар падежи Genetiv тақозо мекунад, ки одатан предмети амалро ифода мекунад. Ин гурӯҳи феълҳо аз ҷиҳати гуногунӣ фарқ надоранд: *wundern* vt (ҳайрон кардан), *überraschen* vt (армуғон, тааҷҷуб кардан), *überwältigen* vt (ба оғӯш гирифтан, дар ҳайрат мондан), *enttäuschen* vt (ноумед кардан, парешон кардан): "„Es hätte mich auch sehr gewundert", sagte Frank Herburg laut und

zufrieden", - "Ин маро ҳам дар тааччуб меовард", гуфт Франк Ҳербург бо овози баланд ва хушхолӣ. [9, 233].

г) *ҳаяҷон, ҳолати васвосии тӯлонии изтироб*: дар ин зергурӯҳ аксари феълҳо (~90%) гузаранда мебошанд: anöden vt (озор кардан), aufregen vt (ҳаҷр кардан, ба ҳаяҷон овардан), irritieren vt (ҳаҷр кардан), mahlen vi (чархзанӣ, маҷақ кардан): Also Me, das Phänomen, will dich sprechen, **mahlte es langsam in mir. Demnach gibt es ihn wirklich, kein Geist, kein Automat, sondern ein lebendiges Etwas hat dich eine Botschaft überbringen lassen.**— Умуман Ме, падида, меҳоҳад бо ту суҳбат кунад, ин фикр дар майнаам пайваста чарх мезад (*дар майнаам оҳиста-оҳиста чарх мезад). Аз ин рӯ, ӯ дар ҳақиқат вучуд дорад; на арвоҳ ва на автомат, балки як чизи зинда, ки ба ту паём мефиристад.

д) *ҳолати афсурдагӣ, ноумедӣ*: ин зергурӯҳ ҳам хурд буда, аз феълҳои гузаранда ҳам дар олмонӣ ва ҳам муодили онҳо дар тоҷикӣ иборат аст: rühren vt (нороҳат кардан, мутаасир кардан), stören vt (нороҳат кардан, ҳалал расонидан), belasten vt (запар расондан, муттаҳам кардан), bedrücken vt (ситам кардан, ҳафа кардан): Sie hatte gelogen, aber es belastete sie nicht. — Ӯ фиреб кард, вале ин ӯро афсурда накард [8, 298].

е) *тарс, ҳарос*: ин зергурӯҳ аз 2 воҳид иборат аст - kaltüberlaufen vi (вачаррос задан(аз тарс)), befürchten vt (тарсидан, ҳаросидан). Муодилҳои синтаксиси забони тоҷикӣ ҷумлаҳои дучониба мебошанд, ки дар онҳо субъекти амал шахс буда метавонад, инчунин ҳуди эҳсоси инсонӣ, ки ҳосиятҳои моддаи эҳёшуда пайдо мекунад: Gemal spürte plötzlich, wie es ihm kalt über den Rücken. **этиқод.** - Гемал ногаҳон ҳис кард, ки баданаш вичиррос мезад [9, 227]. Aber sie sprang nicht sofort auf, wie es ihr Vater befürchtet hatte, sondern blieb auf dem Bett liegen. -Аммо вай, ҳамон тавре, ки падараш тарсид (чунон ки падараш аз он метарсид) дарҳол аз по нарафт, балки дар болои кат хобиданро идома дод [9, 80].

ж) *ғазаб*: эҳсоси ҳашм танҳо бо як феъли ärgern vt ифода мешавад (ғазабнок шудан, ҳашмгин шудан). Феъл дар ҷумлаи олмонӣ, инчунин дар муодили синтаксиси тоҷикӣ он гузаранда аст. Гузаришнокии феъл предмети маъноии амалро нишон медиҳад: Auch meine Zeichnungen lagen noch im Mond. Es ärgerte mich maßlos, nicht daran gedacht zu haben. - Ва ман расмҳои худро дар моҳ мондам (фаромӯш кардам). Ман саҳт ҳашмгин будам, ки ман дар ин бора фикр накардаам [3, 250].

5. Фаъолияти зеҳнӣ ва нутқии шахс дар натиҷаи таъсири олами атроф ба ӯ:

а) *равандҳои маърифатӣ, ки бо тафаккур, хотира ва дарки инсон дар бораи олами атроф алоқаманданд*: ин зергурӯҳ 73 воҳидро дар бар мегирад. Феълҳои маъмултарин инҳоянд heißen vi, vt (маънӣ доштан, гуфта шудан, номидан), sich interessieren vi (ҳавас кардан, шавқ доштан), bedeuten vt (маънӣ доштан, фаҳмондан, ишора кардан, маҷбур кардан), fernliegen vi (тахмин кардан), einfallen vi (фикр кардан, қайд кардан), auffallen vi (қайд кардан, ба назар расидан), gelten vi (арзидан, эътибор доштан, аҳамият доштан..). Феълҳое, ки бо гуногунии маъноҳояшон ҳосанд: Es liegt mir fern, Auls Vater den guten Willen abzusprechen,. .. – Ҳеҷ гоҳ ба фикри ман намеояд (аз андеша дурам) фазилати Падар Оулро инкор кунам " [1, 146]... .

б) *равандҳои маърифатӣ, ки бо фаъолияти коммуникатсионии инсон алоқаманданд аст*: ин зергурӯҳ бо гуногунии маъноии феълҳо ва басомади нисбатан ками корбурди онҳо ҳос аст: widersprechen vt (эътироз кардан, муҳолифат кардан), erklären vt (шарҳ додан), sich herumsprechen vi (лақигарӣ кардан, ғайбат кардан), beschreiben vt (тасвир кардан, баён кардан), sich fragen vi (пурсидан), vorhersagen vt (пешгӯӣ кардан), sich sagen vi (гуфтан, ба назар гирифтан): „...Ist nicht jeder ein Narr, der nicht versucht, den Augenblick festzuhalten?“ „Das ist er, mein Alter. **Es fragt sich nur, wie man den Augenblick festzuhalten versucht.**“ «...Магар аҳмақ нест нафаре, ки лаҳзаро қапидан меҳоҳад? «Инак, вай дар назди шумост (Ин манам), дӯстам. Ягона савол ин аст, ки чӣ гуна метавон лаҳзаро ба қапид?» [6, 118]. Ҷумлаи ғайришахсии зерин бо феъли гузаранда sich herumsprechen маънои шахсии номуайян дорад, es ҳамчун маҷмӯи зиндаи одамон ҳисобида мешавад, ки ин бо эквиваленти синтаксиси забони тоҷикӣ равшан нишон дода шудааст: **Es hatte sich schon herumgesprochen, dass er am vergangenen Nachmittag mit der Tochter des Chefs herumgeschrien hatte.** - Аллақай дар ҳама ҷо гап шуд, ки дирӯз нисфирӯзӣ бо духтари сардор ҷанг кардааст [8, 170].

б) Амали беихтиёронаи шахс дар натиҷаи таъсири қувваҳои олами атроф: дар ин гуруҳ феълҳои: treffen vt (дучор шудан, ба вучуд омадан), überfallen vt (дучор шудан, ҳамла кардан, чалб кардан), erwischen vi, vt (дучор шудан, сайд кардан; ба касе расидан), ziehen vt, vi (кашидан, фирефтан, чалб кардан), drängen vi, vt (кашидан, шитоб кардантанг кардан) шомил мебошанд. Ҳамаи феълҳо ҳам ба сифати гузаранда ва ҳам ҳамчун монда кор фармуда мешаванд. Аз ин лиҳоз, феълҳои гуруҳи мазкурро бо он фарқ мекунам, ки дар натиҷаи таъсири қувваҳои олами атроф амали инсон, ки бо онҳо ифода ёфтааст, беихтиёр аст: *Unten angekommen, zog es ihn dann aber doch in die Pressekonferenz.* - Вай аз ошёнаи якум бархоста, ба нишастӣ матбуотӣ шитофт (*ин баъдтар уро ба нишастӣ матбуотӣ бурд) [7, 73]. Эквиваленти асосии синтаксисӣ дар забони тоҷикӣ барои ин зергурӯҳи ҷумлаҳои олмонӣ ҷумлаи ғайришахсӣ аз ҷиҳати грамматикӣ якҷузъӣ мебошад. Аммо, бар хилофи забони олмонӣ, пурркунада (субъекти семантикӣ) дар ҷумлаи тоҷикӣ на танҳо дар шакли сифат (бо феъли гузаранда), балки дар ҳолати дативӣ ва инструменталӣ (бо феъли гузаранда) низ ифода ёфта метавонад: «Ihn hat's härter erwischt", sagte Pernam. "Aber er hat das in einer Stunde vergessen..." - "Вай сарзаниши зиёд гирифт" гуфт Пернам. «Аммо дар як соат фаромуш кард...» [4, 145].

а) *ногаҳониш зухури қувваи фаъоли номаълум*: феълҳои ин зергурӯҳ дар ҳарду забони мавриди омӯзиш ғайришахсӣ, рефлексивӣ мебошанд, масалан: sich herausstellen vi (маълум шудан, ошкор шудан), sich erweisen vi (маълум шудан, (*худо*) нишон додан), sich zeigen vi (пайдо шудан, маълум шудан), sich finden vi (воқеъ будан (дар ҷое): Es zeigte sich, dass Suliman alle Fallen beseitigt hatte. — Маълум шуд, ки Сулимон ҳама домҳоро бартараф кардааст [9, 237].

б) беихтиёр рафъ кардани қувваи фаъол: entfahren vi (баромадан, рафтан), entgehen vi (баромада рафтан, лағжидан), herausbrechen vi (зада баромадан, бархӯрдан), auslösen vi, vi (баромадан, озод кардан). Масалан: Dann brach es aus ihr heraus. Sie weinte... — Баъд ҳиссиёташ бархурд (*баъд ҳиссиёташ аз вай берун шуд). Гирифт... [9, 193]. Sie sah ihm ins Gesicht, und es **entging ihr nicht**, dass seine braune Haut fahl wurde. — Вай ба чехраи ӯ нигарист ва аз ӯ дур намешуд, ки пӯсти тирааш парида шудааст [8, 235]. Умуман, гуруҳи феълҳое, ки амали беихтиёри шахсро дар натиҷаи таъсири қувваҳои олами атроф ифода мекунам, 45 вохид доранд, ки ин 3,5 ғоизи шумораи умумии ҷумлаҳои ғайришахсиро бо предикати феълӣ ташкил медиҳад. Муодилҳои синтаксисӣ дар забони тоҷикӣ, мисли забони олмонӣ, ҷумлаҳои як ҷузъӣ ғайришахсӣ мебошанд, ки предикати бо феълҳои рефлексивӣ ё феълҳои бо “-т, -о” анҷомшаванда ифода ёфтаанд. Феълҳо дар ҳарду забон аз ҷиҳати семантикӣ гузаранда мебошанд.

7) *зухуроти фаъоли амал ва фаъолияти олами атроф*:

а) *нобуд кардан, зарар расонидан*: (zer)reißen vt (азоб додан, пора кардан), schwertreffen vt (зарба задан), schaden vi (зарар расонидан), durcheinanderbringen vt (парешон, чаппагардон кардан), umbringen vt (чон (касро) гирифтан, куштан). Феълҳои ин зергурӯҳ ҳам монда ва ҳам гузаранда мебошанд. Феъли (zer)reißen бо басомади истифода фарқ мекунад: „Und das einem liebenden Vater! **Es zerreißt** einem das Herz!“ - Ва ин барои падари меҳрубон аст! Ин дилашро мешиканад!» [10, 167].

б) *амали фаъоли маъноҳои гуногун*: зергурӯҳи мазкур бо гуногунии феълҳои aktiv фарқкунанда буда, дорои 75 вохид мебошад: tun vi (амал кардан, кардан), machen vi, vt (ичро кардан), sich beschäftigen vi (машғул шудан), geben vt (додан), spielen vt (бозӣ кардан), helfen vi (ёрӣ расонидан), bringen vt (овардан, пешбарӣ кардан), bieten vt (пешниҳод кардан) ва ғайра. Ибораҳои фразеологӣ бо феъли tun (33 вохид) дар забони олмонӣ муосир то ҳол маъмуланд, ки дар якҷоягӣ бо зарфҳои leid, weh, wohl, gut истифода мешаванд, ки хусусияти амалро муайян мекунам. Аксар вақт дар як ҷумлаи олмонӣ ва муодили тоҷикӣ он субъекти семантикӣ дар шакли феъли ададӣ низ мавҷуд аст.

в) *ҳаракати фаъол дар фазо, ҳаракат*: ин зергурӯҳ бо феълҳои führen vi (роҳбарӣ кардан, рондан (нақлиёт)), ziehen vi (кашидан, кашола додан, пӯшидан), kommen vi (рафтан, омадан), fließen vi (ҷорӣ шудан, тағйир ёфтан) ва ғайра ифода мешаванд. Дар зергурӯҳ ҳамагӣ 16 вохид мавҷуд аст. Масалан: In diesem Augenblick wusste er nicht, dass es falsch war, dass **es zu nichts führen würde** - er konnte der Versuchung nicht widerstehen... Дар ин лаҳза надонист, ки ин

нодуруст аст, ба ҳеч чиз оварда намерасонад — вай ба ин иғва зиддият карда натавонист... [8, 219]. Феъли ziehen метавонад маънои фразеологии “шамол додан” “кашола кардан” ва инчунин “кашол додан”-и масъаларо дошта бошад, яъне рафти умумии воқеахоро тавсиф кунад: Nur die zerschnittene Fensterscheibe gefiel ihm nicht, zumal es durch die Buchstaben heftig zog. — Ба танҳо шишаҳои буридаи тиреза ба ӯ писанд набуд, махсусан аз сӯроҳҳои ҳарфҳо ҳавои тоза меомад [1, 144] Мисоли дигарро бо муқоиса бо забони тоҷикӣ дида мебароем, ки дар он es олмонӣ ба ҷонишини шахсии 3-юми тоҷикӣ баробар аст: "...Alles fließt - ein richtiger Gedanke." Es kommt aber darauf an zu wissen, warum und wohin es fließt. " - "...Ҳама чиз ҷараён дорад (ҳама чиз тағир меёбад), аммо бояд донист, ки барои чӣ ва ба кучо ҷараён мегирад.

2) *ҷараёни ҳаракати дуру дароз, раванд, ҳолати статикӣ*: ҳамаи феълҳои ин зергурӯҳ рафти воқеахоро ҳамчун ҷараёни бо суръати гуногун тағйирёбанда ё ҷараёни бетағйир (ҳолати статикӣ) тавсиф мекунанд. Дар ин зергурӯҳ 62 воҳид мавҷуд аст, ки аз ҷиҳати адабӣ феълҳои зерин фарқ мекунанд: dauern vi, vîmr (давом додан, идома ёфтан), bleiben vi (мондан), liegen vi (хуфтан), stehen vi (истодан), eilen vi (шитоб кардан): Und es eilte, wie es noch nie geeilt hatte. — Масъала таъхирнопазир буд, ки ҳеч гоҳ ингуна таъхирнопазир набуд (*ин онгуна таъҷили буд, ки то ин ҷониб ягон маротиба нашуда буд) [7, 208]. А ҳама ҷолибтараш он аст, ки феълҳои bleiben, liegen ва stehen дар ташаккули ибораҳои устувор дар *der Macht stehen* (дар зери қудрати касе будан, қодир будан), j-m (D.) erspart bleiben (муваффақ шудан), auf der Hand liegen (аён будан) bei etw. (D.), liegen (аз чизе вобаста аст), Масалан: Zum Glück blieb es mir erspart, es auszuprobieren, denn der Portier hob nur indigniert die Augenbrauen und meinte... — Хушбахтона, ба ман муяссар шуд, ки инро аз сар гузаронидам, зеро дарбон бо ҳашм абрӯвони худро боло карда гуфт... [7, 193]. Чунон ки аз мисолҳои овардашуда дида мешавад, муодили синтаксисии забони тоҷикӣ ҷумлаҳои ду-ҷузъӣ буда, бо ҷонишини предмети “ин” ба ҷумлаҳои грамматикӣ дучузъӣ табдил ёфтан мумкин аст.

д) *алоқа, якҷояшавӣ, вобастагӣ*: феълҳои ин зергурӯҳ гӯё ба таври «*муошират, иртибот, робитаи мутақобила*»-и олами атрофро бо шахс ё предметҳои дигар, инчунин вобастагии ҳамдигарии амали муҳити атрофро ифода мекунанд. Аз ин рӯ, феълҳои ин зергурӯҳ дар забони олмонӣ монда буда, пешояндҳои zusammen-, ab- ё рефлексивӣ (sich) доранд. Дар зергурӯҳ 14 воҳид мавҷуд аст. Ба ин зергурӯҳ феълҳои зерин дохил мешаванд: zusammenhängen vi (вобастагӣ доштан), abhängen vi (вобастагӣ доштан), zusammenkommen vi (бо ҳам омадан, наздик шудан), sich verbinden vi (алоқаманд кардан, пайваст шудан): "...Die Antwort wird allerdings erst nach einer Stunde und zwanzig Minuten eintreffen, es hängt mit der Entfernung zusammen." - "...Ҷавоб шояд танҳо пас аз як соату бист дақиқа меояд, ин ба масофаи дароз вобаста аст." [1, 275]. Дар баробари ин феъли zusammenkommen маънои фразеологӣ гирифта метавонад. Масалан: "Wissen Sie, es kommt immer alles zusammen". - «Медонед, ҳама чиз ҳамеша якбора меояд» [7, 71].

е) *ҳаракати босуръати ногаҳонии беихтиёрии фикр* (раванди маърифатӣ, феълҳои ин зергурӯҳ бо феълҳои гуруҳи 5-ум умумияти зиёд доранд, зеро онҳо ҷараёни тафаккурро ифода мекунанд ва бо гуруҳи 6, азбаски онҳо беихтиёро таъкид мекунанд. Аммо мо онҳоро ба як гурӯҳи алоҳида (17 воҳид) ҷудо мекунем, зеро мо мехоҳем таваҷҷӯхро ба он ҷалб кунем, ки gehen durch (Акк.) vi (аз чизе гузаштан, дурахшидан), kommen in (D.) vi (ба зехн омадан, фикр кардан), durchfahren vi (бо андеша сӯроҳ кардан), schießen vi (паррондан, бо андеша) ҳаракати босуръатро дар фазо ифода мекунанд.

Wenn du willst, kannst du jetzt noch umkehren, kam es mir in den Sinn, ein paar hundert Meter, und du bist Wieder bei ihnen. — Фаҳмидам (ба ҳаёлам омад), агар хоҳӣ, акнун метавонӣ, дусад метр баргард ва боз ба назди онҳо мераси. *Er macht sich lustig über dich, schoss es mir durch den Kopf, er hat kein Wort geglaubt.* Ва ногаҳон фаҳмидам, ӯ ба ҳоли шумо механдид, ба гон калимае, ки шумо гуфтед бовар накард [9, 215].

ж) *оғоз/охири амал, тағйирёбии ҳолат*: феълҳои ин зергурӯҳ аз рӯи ифодаи оғоз ё охири амал якҷо мешаванд. Зергурӯҳ аз рӯи гуногунӣ маъноии феълҳо фарқ намекунад, 17 воҳидро дар бар мегирад: losgehen vi (*шурӯъ шудан, сар шудан*), (ver)ändern vi, vi (*тағйир додан, иваз кардан*), anfangen vi (*оғоз кардан*), beginnen vi (*оғоз кардан*) ва *гайра*. „*Angefangen hat es*

ganz harmlos. Solche Dinge fangen immer ganz harmlos an, weißt du?" "Ин хеле безарар оғоз ёфт. Ту медонӣ, ки чӣ тавр ин чизҳо ҳамеша безарар сар мешаванд?" [7, 89]. Дар ин зергурӯҳ феъли *beginnen* ба назар мерасад, ки ибтидои амал, тағири ғайриихтиёрии ҳолатро ифода мекунад (ибора аз 2 воҳид): *Es hatte begonnen, leicht zu schneien.* - Барф каме борид (*барф каме сафед кард) [7, 69].

8) Модалият, муносибат ба ҳодисаҳо:

Ин гурӯҳи феълҳо аз ҷиҳати маънои худ яке аз муҳимтарин ба шумор меравад, зеро **феъли тасрифшаванда** аз рӯи маъно муносибатро ба амал ифода мекунад. Ва азбаски шахси ҳаракаткунанда, чун дигар ҷумлаҳои бешахс олами атроф дар шахси 3-юми шумораи танҳо мебошад, пас маҳз ва ӣ аниқтараш "*вай, чизе*" муносибати худро ба амали инсон баён мекунад. Яъне, "*вай, ин, чизе*" аз шахс чизро "*қабул кардан*", "*маҷбур кардан*", "*талаб кардан*", "*хостан*" талаб мекунад.

а) *тасдиқ, иҷозат* (= *имкон/ғайриимкон*): ин зергурӯҳ 38 воҳидро дар бар мегирад. Он якҷанд феълҳои махсусан муҳимро дар бар мегирад, аз ҷумла: *stimmen vi* (мувофиқ шудан, наздик шудан), *passen vi* (мувофиқ будан), *sich verbieten vi* (манъ кардан), *erlauben vt* (иҷозат додан), *ermöglichen vt* (ба амал баровардан, имконпазир будан, иҷозат додан) ва ғайра. Масалан, дар ҷумлаи зерин феъли *ermöglichen* (иҷозат додан) аслан маънои имконпазир карданро дорад: *Aber da hatte ich mir schon ein Stemmen verhandelt, das es mir ermöglichte, seine Macht mit Gewalt zu brechen.* - Аммо баъд ба худ чизро гирифтам, ки ба ман имкон дод, ки бо зӯрварӣ ба қудрати ӯ монеъ шавам [7, 101].

б) зарурат: асоси зергурӯҳи мазкурро (19 воҳид) аз феълҳои зерин ташкил медиҳад: *nützen vi* (муфид будан, кӯмак кардан, фоида овардан), *bedürfen (Gen.) vi* (эҳтиёҷ доштан), *brauchen vi, vi* (эҳтиёҷ доштан), *zustehen vi* (мансуб будан, аз рӯи ҳуқуқ таалуқ доштан): *Bedurfte es noch eines anschaulicheren Beweises für seine vorgetäuschte Großmut? Auf einer ausgebrannten Erde ließ es sich in der Tat schlecht leben.* - Оё далели дигари аёнии саховатмандии ӯ буд? Воқеан дар сатҳи сӯхтаи Замин ҳуб зиндагӣ кардан ғайриимкон буд (ҚТ: 262). "*Es hat uns mehr gehindert als genützt.*" - "Ин ба мо бештар монеъ шуд, аз он ки кумак карда бошад (фоида овард)" [9, 22].

в) *маҷбурӣ, тақозо* (= *ухдадорӣ, зарурат*): ин гурӯҳи феълҳо аз гурӯҳи маънои (семантикии)-и қаблӣ бо он фарқ мекунад, ки «зарурият»-и иҷрои амал ихтиёрӣ баҳо дода намешавад. Вай «ухдадорӣ, вазифа» ба шумор меравад. Дар картотекаи мо ҳамагӣ 2 воҳид бо ҷунин мисолҳо мавҷуд аст: *zwingen vt* (*маҷбур кардан*), *erfordern vt* (*талаб кардан*). *Und doch war alles, was das körperlose Wesen dachte und wiedergab, von apodiktischer Logik, es zwang mich zum Mitdenken und Nachdenken.* - Бо вучуди ин, ҳар он чизе, ки мавҷудоти ғайриҷисмӣ фикр мекард ва гуфт, мантиқан раднашаванда буд, он фикрҳо ва андешаҳои маро бедор кард (маро маҷбур кард, ки андеша ва фикр кунам) [1, 241].

г) *арзиш, аҳамият* (= зарурат): хусусияти маъноии феълҳои ин зергурӯҳ дар он аст, ки онҳо «*арзиш, зарурат*»-и амали иҷрошавандаро ифода мекунанд. Дар зергурӯҳ ҳамагӣ 20 воҳид мавҷуд аст: *gelten vt, vi* (арзиш кардан, маъно доштан), *kosten vt* (арзиш доштан), *sich lohnen vi* (арзишманд будан, лозим будан), *lohnenswert vt* (арзиш доштан, мукофот додан). Масалан: *Cindy zögerte immer noch, es kostete die Überwindung zu reden, und doch, gleichzeitig lockte es sie ungeheuer.* — Синди ҳамоно шубҳа дошт, барои оғози сухбат аз ӯ саъю кушиши зиёд лозим буд ва бо вучуди ин, дар баробари ин, вайро ба он хеле ҷалб мекард [7, 82].

д) хоҳиш (= хостан): дар ин зергурӯҳ мо танҳо як феъли *reizen vt* (ба ҳаяҷон кардан, ҷалб кардан, хостан) ҷудо мекунем. Онро мо дар картотека ду маротиба истифода мебарем, масалан: *Es reizte mich, ihm von der Inquisition zu erzählen,...* - Ман мехостам (маро ба худ кашид) дар бораи инквизиция ба ӯ нақл кунам... (ҚҶ: 146). Ҷолиб он аст, ки дар забони олмонӣ *reizen* як феъли гузаранда буда, маънои хоҳиши рафънопазир барои анҷом додани кореро дорад.

9) *Маънии ҳастӣ, ҷараёни умумии кор ва ҳодиса:*

Ин зергурӯҳ аз ҷиҳати адабӣ калонтарин аст, ки дорои 697 воҳид, ки 54% шумораи ҷумлаҳои ғайришахсӣ бо предикати шифоҳӣ мебошад. Феълҳои ин гурӯҳ ҳуди факти мавҷудияти олами атроф, қувваҳои табиат ва мавҷудиятро ифода мекунанд. Бо вучуди зиёд будани миқдори мисолҳои ишорашуда, набояд гуфт, ки феълҳои ин гурӯҳ бо ҳамон

гуногунрангии бойи маъноии гурӯҳҳои 3, 4, 5, 7 фарқ мекунад. Бо вучуди ин, *будан* ҳамчун як навъ шабеҳи махлуқи зинда аз ҷониби инсон дорои хислатҳои гуногун буда, хусусиятҳои хоси худро дошт. Дар доираи гурӯҳи семантикии «чараёни умумии кор, ҳодиса» мо панҷ зергурӯҳро ҷудо мекунем.

а) *вучуд доштани ҳастӣ, ходиса*: аз рӯи миқдори мисолҳои муқарраршуда зергурӯҳи дорои маънои «мавҷудияти ҳастӣ, рӯйдодҳо (ҳодисаҳо)» ки дорои а ҳама зиёд - 323 вохид мебошад. Феълҳои асосӣ: *geben* (es gibt) vi, vimp (ҳаст, мавҷуд аст), *haben* vt (чизе доштан), *haben* (mit D. etw. auf sich) vi (бо касе, ба чизе муносибат доштан).

Барои **сохтори** es gibt дар забони русӣ низ якчанд эквивалентҳо мавҷуданд:

- ҷумлаи аз ҷиҳати сохтори якҷиҷояи ғайришаҳсӣ бо предикате, ки ҳамчун феъл дар шахси 3-юм ифода шудааст, аз ҷумла онҳое, ки бо феъли рефлексивӣ ифода шудаанд: «Es gibt ja ein ganz anderes Motiv!» - «Анғезаи тамоман дигар вучуд дорад!» [6, 156];

- ҷумлаҳои аз ҷиҳати сохт ду ҷузъӣ, ки бо феъли рефлексивии предикатӣ ифодашудааст „... Körner gab es schon genug - aber Mehl...? " - "...Ғалла зиёдтар ба назар мерасид, аммо орд...?" [8, 236] бо мубтадои ҳамчун ҷонишини ишоратӣ ифодашуда, масалан: Es gibt bei der Polizei bestimmt einige, denen es stinkt, dass ich schon draußen bin... – Эҳтимол аст, ки дар идораи полис ба ягон нафар дар озодӣ будани ман ҳалал мерасонад... [6, 239].

б) устувории ҳастӣ, набудани ходисаҳо: ин зергурӯҳ аз рӯи маъно ба зергурӯҳи «а» муҳолифат мекунад. Аз ҷиҳати маъно дар он ду феъл фарқ мекунад: *fehlen* vi (ғоиб будан, нокифоя будан) ва *mangeln* vi (нокифо (кам) будан). Дар забони тоҷикӣ муодили синтаксисӣ ҷумлаҳои шахсии якҷузъӣ буда, феъли предикатии ғайригузаранда доранд. Масалан: „...Es fehlt ihm an der nötigen Nestwärme.“ – “Вай аз ҷиҳатӣ хушбахтӣ танқисӣ мекашад” [8, 113].

в) тасодуфи хушбахтона (ғайриихтиёрии), рӯйдодҳо: ин зергурӯҳ 56 феълро дар бар мегирад, аз қабилӣ: *gelingen* vi (муваффақ шудан), *schwerfallen* vi (бо душворӣ муваффақ шудан), *klappen* vi (баромад кардан, инкишоф додан), *glücken* vimp (муваффақ шудан, баромадан) ва ғ. . Ҳама феълҳои зергурӯҳ гузаранда мебошанд. Масалан: ... dank ihrer besonderen Zauberkraft gelang es ihr, den Leichnam zu finden. - ...ба шарофати ҷодугарии ғайриоддӣ худ ба ӯ муяссар шуд, ки ҳасади мурдари пайдо кунад [6, 84]. Феъли *schwerfallen* бар хилофи феълҳои дигари ин зергурӯҳ семантикаи манфии «рафти бебарори ходиса»-ро дорад: Es war ein neuwertiges Fahrrad; **es fiel schwer, sich vorzustellen**, dass es einfach vergessen worden war. - Ин дучарҳаи замонавӣ буд; тасаввур кардан душвор буд, ки ӯ фаромӯш шудааст [7, 23]. Эквиваленти синтаксисӣ дар забони русӣ як ҷумлаи ғайришаҳсӣ аст, ки бо предикат бо феъли аз ҷиҳати маъно гузаранда ифода шудааст. Ҷунон ки шохид гаштем, дар баъзе феълҳо семантикаи мусбаии «равиши бомуваффақияти ҳодисаҳо», дар баъзеи дигар семантикаи манфии «рафти нобарори ҳодисаҳо» доранд.

г) *тахайюли, зуҳури ногаҳонии ҳастӣ, рафти воқеаҳо*: феълҳои асосии ин зергурӯҳ: *aussehen* vi (вонамудан, ба назар расидан, будан), *geschehen* vi (рӯй додан, ба вуқӯъ пайвастан), *scheinen* vi (ба назар расидан), *kommen zu* (D.) vi (рӯй додан, шудан), *vorkommen* vi (руй додан, шудан), *passieren* vi (руй додан, шудан). Шумораи умумии мисолҳо дар ин зергурӯҳ 134 ададро ташкил медиҳад. Феълҳои номбаршуда аз ҷиҳати маъно монда ва гетерогенӣ мебошанд. Дар маънои феълҳо вобаста ба тарзи пайдоиши "будан" фарқиятҳои хурд мавҷуданд. Маънои дохилии феълро таҳлил намуда, ба решаи калима таъя карда, ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки феълҳои *kommen*, *vorkommen* ва *ausgehen* «ҳаракат, ҷойивазкунӣ дар фазо»-ро таъкид мекунад. Феълҳои *scheinen*, *erscheinen* бо пайдоиши ягон тасвире, ки бо нури дурахшон мунаввар шудааст ё худ аз худ нур мебарорад, алоқаманд аст. Феъли *aussehen* ба он вобаста аст, ки "будан ва вонамудан" чӣ гуна тасвири визуалӣ "он (вай)" дар шахс мегузорад. Феъли рефлексивии *sich verhalten* метавонад «ҳолати дохили»-и олами атроф, «рафтор»-и онро ҳамчун чизи дорои қувваи ғайри таъсир додан кунад. Бо вучуди ин, ҷунон семантикаи гуногуни дохилии феълҳои экзистенсиалӣ дигар дар ҷумлаҳои забони муосири немисӣ зоҳир намешавад. Масалан: . *Например*: „...Aber wenn ich sage, wir bewegen uns jetzt im Spiralnebel der Jungfrau, dann **verhält es sich so** - hast du das begriffen, Fritz? – “Аммо агар гӯям, ки мо ҳоло дар тирагии спиралӣ дар бурҷи Вирҷ ҳаракат карда истодаем, пас ин тавр хоҳад шуд - шумо мефаҳмед, Фриц?” [10,128].

д) *чараёни умумии кор, ҳодиса*: феълҳои ин зергурӯҳ аз ҷиҳати маъно ба феълҳои гуруҳи «г» монандӣ доранд. Аммо ба ин зергурӯҳ мо феълҳоеро дохил мекунем, ки воҳидҳои фразеологиро бо маънои чараёни умумии кору ҳодисаҳо ташкил медиҳанд: : *gehen (es geht D.) vi, gehen (es geht um Akk) vi, sich handeln (es handelt sich um Akk.) vi, ankommen auf Akk. vi, stehen (es steht um Akk.) vi, ergehen an Akk. vi, sich leben vi*. Ҳама феълҳои ин зергурӯҳ ғайришаҳсӣ мебошанд. Чунин воҳидҳои фразеологӣ хеле маъмул буда, дар байни сохторҳои дорои маънои ғайришаҳсӣ бештар бартарӣ доранд. Ифодаҳои “*es geht um (Akk), es handelt sich um (Akk.)*” – “Сухан дар бораи меравад” ... ҳодисаеро бидуни таваҷҷуҳ ба хусусиятҳои он ифода мекунад: “*Es geht um Axel*”, *sagte sie* - “Сухан дар бораи Аксел меравад”, гуфт вай (MF: 304). Бо сабаби ифодаи услубӣ набуданашон чунин воҳидҳои фразеологӣ дар забони матнҳои илмӣ-оммавӣ истифода мешаванд, масалан: *Es handelt sich um die Abbildung eines Brandopfers....* — Гап дар бораи қурбонии ӯхтор меравад... [7, 97].

Ифодаҳо *es geht i-m (D.)+Adv.; es lebt sich+Adv.* сифати ҳодисаи ба амаломадаро тавсиф карда, муносибатро ба рафти воқеа баён мекунад. Дар забони тоҷикӣ онҳо асосан ба ҷумлаҳои дучузъӣ бо мазмуни рафти умумии кору ҳодисаҳо мувофиқ меоянд. Ҷумлаҳои ғайришаҳсӣ аз ҷиҳати сохторӣ низ метавонанд муодилнок шаванд, масалан: “*Es wird dir bald besser gehen.*” - “Ба зудӣ шумо худро беҳтар ҳис хоҳед кард (ба зудӣ қорҳо барои шумо беҳтар мешаванд)” [6, 288] “*Nun schlecht lebt es sich bei uns doch nicht.*” - «Акнун зиндагонии мо беҳбуд ёфт (накўтар зиндагӣ мекунем)».

Эквивалентҳои синтаксисӣ дар забони тоҷикӣ ба ҷумлаҳои олмонӣ бо феълҳои ифодакунандаи “будан, чараёни умумии ҳодисаҳо” аз ҷиҳати сохторӣ ҷумлаҳои яктаркибаи бешаҳси бо предикат, ки ба маънои феъл ифодашуда (аз ҷумла феъли рефлексивӣ) – 75%, аксари онҳо (тақрибан 67%) бо воҳидҳои фразеологӣ ба ҷумлаҳои дучузъӣ табдил дода мешавад. Ҳамин тариқ, категорияҳои рефлексивӣ ва ғайришаҳсӣ дар забонҳои мавриди баррасӣ бо ҳам зич алоқаманд мебошанд.

Муқарриз: д.и.п., профессор Сайфуллоев Ғ.

АДАБИЁТ

1. Адмони, В. Г. Исторический синтаксис немецкого языка / В.Г. Адмони – М.: Высшая школа, 1963 - 335с.
2. Востоков, А. Х. Грамматика русского языка/ А. Х. Востоков. - С-Пб., 1831, 1839.-С. 109.
3. Есперсен, О. Философия грамматики / О. Есперсен; Пер. с англ. В.В. Пасека, С. П. Сафроновой. – М.: Иностран. лит-ра, 1958. - 404 с.
4. Сайфуллаев, Х. Г. Вопросительные местоимения в таджикском и немецком языках: дис. канд. филол. наук/ Х.Г. Сайфуллаев [Текст]. - Душанбе, 1981. – 162 с.
5. Сиёев, Б. С. Таърихи ҷонишинҳои забони тоҷикӣ/ Б.С. Сиёев. -Душанбе: Дониш, 1972. – 235 с.
6. Альтенмюллер Г. – Altenmüller_ H., Hannig, R., Schmitz, B. Suche nach Unsterblichkeit. Totenkult und Jenseitsglaube im Alten Ägypten / H. Altenmüller, R. Hannig, B. Schmitz. - Hildesheim, Pelizaeus-Museum und Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 1990.- 114 S.
7. Эшбах А. – Eschbach, A. Der Nobelpreis / A. Eschbach. - KölnRegensburg: Gustav Lübbe Verlag in der Verlagsgruppe Lübbe, 2005. - 555 S.
8. Фишер М. - Fischer, M.L. Kinderärztin Dr. Katja Holm / M.L. Fischer. - Genehmigte Sonderausgabe, 1998. - 143 S.
9. Конзалик Г. - Konsalik, H.G. Leila, die Schöne vom Nil / H.G. Konsalik. - München: Verlag München-Breitbrunn. - 256 S.
10. Циргигель Г. - Ziergiebel, H. Zeit der Sternschnuppen / H. Ziergiebel. – М.: Менеджер, 2001.- 384 S.

ЧУМЛАҲОИ БЕШАХС БО ПРЕДИКАТИ ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНИ ОЛМОНӢ ВА МУОДИЛИ СИНТАКТИКИИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили муқоисавии чумлаҳо бо ҷузъи *es* дар забони олмонӣ ва муодилҳои синтаксисии онҳо дар забони тоҷикӣ бахшида шудааст. Аҳамияти ин мақола ба як қатор омилҳо вобаста аст. Мақола фарзияи асосиро ба таври зайл ба миён мегузорад: азбаски принципи предикат алокаманд кардани маънои чумла бо олами беруна мебошад, шахси объективии мантикӣ бошад, таъриҳи маъноии чумла буда, асоси ташаккули категорияи субъектро ташкил медиҳад, пас схемаи концептуалии ҳар як чумлаи соддаи сохтори номинативӣ ҳамеша дучанд аст. Дар забонҳое, ки категорияи мавзӯ дар сатҳи синтаксис ба дараҷаи баланди грамматикизатсия мерасад, барои ифодаи он ҷузъи махсус пайдо мешавад.

Калидвожаҳо: *шахсият, субъект, предикат, олмонӣ, синтаксис, чумла, надидаи табиӣ, ҷузъ, воҳидҳои фразеологӣ, гузаранда, феълҳо.*

БЕЗЛИЧНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ С ГЛАГОЛЬНЫМ СКАЗУЕМЫМ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ СИНТАКСИЧЕСКИЕ ЭКВИВАЛЕНТЫ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья посвящена сопоставительному анализу предложений с предлогом *es* в немецком языке и их синтаксическим эквивалентам в таджикском языке. Важность этой статьи зависит от ряда факторов. Основная гипотеза статьи изложена следующим образом: Поскольку принцип сказуемого заключается в связи смысла предложения с внешним миром, а объективное логическое подлежащее является смысловой опорой предложения и составляет основу формирования категории подлежащего, то понятийная схема каждого простого предложения номинативной структуры всегда двусоставна. В языках, где категория подлежащего достигает высокой степени грамматикализации на синтаксическом уровне, появляется специальный элемент для ее выражения.

Ключевые слова: личность, подлежащее, сказуемое, немецкий язык, синтаксис, предложение, природное явление, компонент, фразеологизмы, переходный, глаголы

IMPERSONAL SENTENCES WITH A VERBAL PRECEPTIVE IN GERMAN AND THEIR SYNTACTIC EQUIVALENTS IN THE TAJIK LANGUAGE

This article is devoted to the comparative analysis of sentences with the preposition *es* in German and their syntactic equivalents in Tajik. The importance of this article depends on a number of factors. The main hypothesis of the article is stated as follows: Since the principle of the predicate lies in the connection of the meaning of the sentence with the external world, and the objective logical subject is the semantic support of the sentence and forms the basis for the formation of the category of the subject, the conceptual scheme of each simple sentence of the nominative structure is always two-part. In languages where the category of the subject reaches a high degree of grammaticalization at the syntactic level, a special element appears to express it.

Keywords: personality, subject, predicate, German, syntax, sentence, natural phenomenon, component, phraseological units, transitive, verbs

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳалимова Маҳбуба Сафаралиевна* – Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои филология, дотсент, декани факултети забонҳои Аврупо. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, к.Мухаммадиев, 17/6. Тел: (+992) 55 851 52 52

Сведения об авторе: *Халимова Махбуба Сафаралиевна* – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, кандидат филологических наук, доцент, декан факультета европейских языков. Адрес: 734019, г. Душанбе, село Мухаммадиева, 17/6. Тел: (+992) 55 851 52 52

About the author: *Halimova Mahbuba Safaraliyeva* – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of European Languages. Address: 734019, Dushanbe, Mukhammadiyeva village, 17/6. Tel: (+992) 55 851 52 52

ПОЛНЫЕ И ЧАСТИЧНЫЕ, АБСОЛЮТНЫЕ И ОТНОСИТЕЛЬНЫЕ ГРУППЫ ЭКВИВАЛЕНТОВ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ КЛАССИКОВ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ 19-ВЕКА)

Хамидова Т. М.

Таджикский Международный Университет Иностранных Языков
имени Сотима Улугзаде

По мнению Н.М.Шанского, «...при определении специфики русского языка как неродного необходимо изучение не только дифференцированных черт, сторонних тому или иному родному языку, но и в не меньшей степени черт сходства, в которых проявляются языковые контакты или родственные узы русского и родного языков, а также наличие в языке как орудии познания и форме существования знания так называемых лингвистических универсалий». [8,с.200].

Г. Гак и Я.И. Рецкер делят эквиваленты на две группы: полные и частичные, абсолютные и относительные.

Критерием отнесения ФЕ к первой группе является возможность передачи всех значений многозначных фразеологических единиц. При совпадении смысловых и стилистических характеристик выделяется полный эквивалент, при несовпадении - неполный, относительный эквивалент.

Полными (абсолютными) эквивалентами могут быть ФЕ, различающиеся по образной характеристике, но совпадающие в экспрессивном отношении. Полные эквиваленты соответствуют моноэквивалентам [2, с. 3].

Во фразеологических системах русского и таджикского языков имеются полные фразеологические эквиваленты - единицы, совпадающие по значению и стилистической окраске, соотносимые по компонентному составу и грамматической организации. Например: *руки не доходят* – «*даст намерасад*» - *нет времени, возможности заняться чем-либо; ни мало ни много* – «*на каму на зиёд*» - *ровно столько, сколько указано; как сквозь землю провалиться* – «*гуё ки замин кафиду даромад*» - *неожиданно пропал, скрылся*.

К межъязыковым фразеологическим эквивалентам относятся и те обороты, в которых не все лексические единицы или грамматические формы компонентов у многочленных соответствуют. Например: *под одной крышей «дар як хона»* - *в одном доме жить; с лёгким сердцем «бод или сафед»* (с белым сердцем) – *без опасений и тревог; смотреть в оба «чор чаиша нигоҳ кардан»* (смотреть четырьмя глазами) – *быть внимательным, бдительным*. В языкознании термин «эквивалент» трактуется весьма расплывчато и не всегда однозначно. В «Словаре лингвистических терминов» [1, с. 49] слову «эквивалент» дается такое определение: «Единица речи, совпадающая по функции с другой, способная выполнять ту же функцию, что другая единица речи». А.В. Кунин выделяет фразеологические эквиваленты двух видов: моноэквиваленты и выборочные фразеологические эквиваленты. К первым относятся единственно возможные соответствия русских фразеологизмов. Под выборочными фразеологическими эквивалентами понимается перевод одним из фразеологических синонимов.

Среди моноэквивалентов различаются полные и частичные фразеологические эквиваленты. Первые характеризующиеся совпадением значений, лексических составов, образности, стилистической направленности, грамматических структур. Вторые совпадают семантически и стилистически, но имеют расхождения в лексическом составе, грамматической структуре, образности. На основе лексико-грамматических расхождений частичных эквивалентов выделяются частичные лексические и частичные грамматические эквиваленты [3, с. 123].

Довольно часто фразеологизмы, отражая национальную специфику языка, в то же время показывают схожесть образного мышления русского и таджикского народов. Люди, живущие в постоянных ссорах, сравниваются с кошкой и собакой: как кошка с собакой «*сагу гурба барин*»; если кого-то или что-то заботливо оберегать, то говорят «*как зеницу ока*» *хамчун гавҳараки*

чаим; если кто-то сидит прямо, напряжённо, говорят «как аришин проглотил» - хода хурдагӣ барин (как шест проглотил).

Сопоставительный структурно-типологический анализ фразеологических соответствий обнаруживает отсутствие для некоторых устойчивых единиц полного эквивалента в одном из языков: как две капли воды «як себи ду кафон барин» (как две половины расколовшегося яблока) - очень похожи; капля в море «донае аз харман» (зёрнышко из кучи зерна) – ничтожно мало по сравнению с тем, что нужно; кто в лес, кто по дрова «яке аз богу дигаре аз роҳ» (один из сада, другой с дороги). И всё же такие фразеологические единицы, как нам представляется, типологически похожи.

Сравнение фразеологизмов русского и таджикского языков позволяет определить процесс формирования целостного переносного значения фразеологической единицы, имеющего как образную, так и логическую мотивированность: молоко на губах не обсохло «аз даҳонаш буи шир меояд» (у него изо рта идёт запах молока) – молодой, неопытный человек; гроша ломаного не стоит «ба як пули пучак ҳам намеарзад» (не стоит монеты, стёршейся от долгого употребления); старый (матерый) волк «гурги борондида» (волк, вымокивший под дождём); выносить сор из избы «гапи хона ба бозор баровардан» (домашний разговор выносить на базар).

«Так как механизм построения фразеологизмов в различных языках, как показывают исследования, то очевидна возможность использования знания фразеологии родного языка» [1, с.49].

Однотипность соотношения семантики фразеологических единиц русского и таджикского языков свидетельствует о типологической общности их семантической структуры, о наличии общих для фразеологизмов моделей. В некоторых случаях совпадение может быть только в логико - семантическом смысле, фразеологизм при этом может характеризоваться образно-национальным своеобразием: как лунь седой «пахта барин сафед» (белый как хлопок); засучив рукава «дев барин кор кардан» (работать как див); кожа да кости «ҳамчун савачӯб хароб» (худой как связка прутьев, которыми перебивают вату).

Следует отметить, что в русском и таджикском языках есть большая группа фразеологизмов, имеющих в своём составе одинаковые компоненты. Например, группа соматических фразеологизмов: рука об руку «даст ба даст»; чужими руками «ба дасти гайр»; брать себя в руки «худо ба даст гирифтан».

В рассматриваемых языках имеются и межъязыковые омонимы, создающие интерференцию при изучении русской фразеологии: «остаться с носом» - терпеть неудачу, остаться без того, на что рассчитывал, соответствует таджикскому «ду даст дар (ба) бини»; который имеет значения: 1) терпеть неудачу. 2) вернуться с пустыми руками, 3) не достичь цели;

- фразеологизм «лёгкая рука» - удачливый, приносящий успех, имеет в таджикском языке эквивалент «дасти сабук», выступающий со значениями: 1) умелый, искусный, 2) удачливый в торговле;

- фразеологизм «ставить (поднимать) на ноги», имеющий значения: 1) вылечить, избавлять от болезни, 2) воспитывать, доводить до самостоятельности, 3) заставить активно действовать, принимать деятельное участие в чём-либо, 4) будоражить, волновать, создавать суматоху, в таджикском языке имеет идеографический эквивалент «ба по монда» - будоражить, волновать [5, с.67].

При переводе языковых единиц, в том числе и фразеологических, необходимо передать смысл, эмоции, функции, стиль. Фразеологические обороты, таким образом, могут быть сопоставлены с точки зрения сохранения смыслового, эмоционально-экспрессивного и функционально-стилистического содержания, которое передавалось соответствующим устойчивым словосочетанием в языке оригинала. Так, большинство русско-таджикских межъязыковых фразеологических эквивалентов связаны с общностью мыслительных процессов двух народов: бок о бок «пахлу ба пахлу» - рядом, вместе, заодно; мастер на все руки «ба ҳар кор усто» - человек, умеющий всё делать, мастерить.

Заимствования из русского языка в основном характерны для выражений – терминов: *хамроҳи сунъии замин* «искусственный спутник земли»; *киштии фалакпаймо* «космический корабль» и др.

В каждом из сопоставляемых языков устойчивые фразеологические словосочетания изучены в достаточной степени.

Исследования по таджикской фразеологии воплотились в двухтомном фразеологическом словаре М. Фазылова «*Фарҳанги ибораҳои забони ҳозираи тоҷик*» на основе , которого возможны сравнения в обоих языках идентичных фразеологизмов и использования единого для обоих языков терминологического аппарата.

Практика сопоставительно-типологических исследований фразеологических оборотов подтверждает мысль о сопоставимости фразеологических систем.

В фразеологических системах русского и таджикского языков имеются полные фразеологические эквиваленты - единицы, совпадающие по значению и стилистической окраске, соотносимые по компонентному составу и грамматической организации. Например: с головы до ног «аз сар то по»- целиком, полностью; руки не доходят «даст намерасад»- нет времени, возможности заняться чем-либо; ни мало ни много «на каму на зиёд» - ровно столько, сколько указано; как сквозь землю провалиться «гӯё ки замин кафиду даромад» - неожиданно пропал, скрылся.

Фразеологические сочетания, соотносимые со словами, включены в словарный состав языка в качестве аналогов различных частей речи. Они характеризуются семантической целостностью, у них есть словесно-выраженная внутренняя форма. Внутренняя форма фразеологизма – это лексическое содержание свободного словосочетания, изначальный образ, ставший фразеологической единицей с устойчивым значением. Например: «*толоҷ воду в ступе*» (*попусту тратить время*) – *дар хован об куфтан*; *оҳани сард куфтан*; «*сгоняť семь потов*» (*изнурять, изматывать работой*) – *равгани касеро об кардан* (*кунондан*); «*терять почву под ногами*» (*лишаться уверенности*) - *этимод аз даст додан, мавқеъ гум кардан*. В данных фразеологизмах внутренняя форма почти явная, но она может и утрачивать свою мотивацию.

Например:*заморить червячка* – *шуибанд кардан*; *синий чулок* – *занаки мардтабиат* (*мардфеъл*); *отставной козы барабаничик* - *боми пастак*, *одами ношуди норуад*; *дать дуба* – *поча дароз кардан*; *казанская сирота* – *мусичаи бегуноҳ*; *под мухой* – *маст будан, ширакайф будан*.

Тем более трудно мотивировать значение фразеологической единицы, если в неё входят архаизмы. *разводить турусы* [на колёсах] – *харза гуфтан*, *сафсата гуфтан* [РТС,924], *точить лясы* – *прост*, *лақидан*, *гапфуруш кардан*, *сафсата гуфтан* [РТС,1110], *вверх тормашками*- *сарнагун*, *вожгун* [РТС,1108], *ничтоже сумняшеся*- *бе ҳеҷ такку шубҳа*, *бо каломи этимод* [РТС,1080]

Таким образом, в современном языке не всякая внутренняя форма обладает объяснительной способностью. В обычной речи фразеологизмы данной группы воспроизводят своё значение, а не значение составляющих их слов, их внутренняя форма нейтрализована. И в обычной речи мы не задумываемся над внутренней формой слов *самолёт*, *пароход*, *сапожник* и др.

На внутреннюю форму переводчик обратит внимание при калькировании как словообразовательном приёме.

«Вряд ли оправданы требования к тому, чтобы переводчик стремился к образной и структурной адекватности фразеологизмов рассматриваемого типа в языке перевода и оригинала. Это требование часто практически невыполнимо, а теоретически необоснованно. Переводчик обязан искать смысловое, экспрессивное и функционально – стилистическое соответствие фразеологизму оригинала, а не ломать голову над воспроизведением внутренней формы такой словесной единицы... Поэтому заранее можно сказать, что фразеологическим словосочетаниям анализируемого вида в языке перевода могут соответствовать фразеологизмы, отдельные слова и свободные словосочетания» [2,с.183].

Наиболее ярко национально-культурный компонент семантики проявляется во фразеологизмах. Фразеологические единицы передают от поколения к поколению культурные установки и архетипы.

В.Н. Телия пишет, что фразеологический состав языка – это «зеркало, в котором лингвокультурная общность идентифицирует своё национальное самосознание» [6, с. 76].

Фразеологизмы как бы подсказывают носителям языка особое видение мира. Например, о быте русского народа (*красный угол, печки-лавочки*), о поведении (*не в свои сани не садись, не солоно хлебавши, ломать шапку*), о традициях и обычаях (*вывести на чистую воду*).

Для передачи значения фразеологической единицы и её стилистической характеристики язык перевода предоставляет обычно 4 возможности:

1) В языке перевода оказывается фразеологизм, идентичный фразеологизму оригинала, т.е. имеющий то же значение, стилистическую окраску и внутреннюю форму: длинный язык – лаккй; бросать якорь-лангар андохтан [РТС,1239].

Их можно считать полными эквивалентами. Они адекватны по грамматическому составу, значению, экспрессивно-стилистической окраске.

У таких эквивалентов может быть своя национальная специфика, различия в сочетаемости, в стилистических оттенках.

2) В языке перевода есть эквивалентная фразеологическая единица с тем же или близким значением, стилистической окраской и внутренней формой белая ворона – зоғи ало; вести двойную игру – фитнагарй, найрангбозй [РТС,333]; кафтари дубома шудан, дурӯяғй кардан; кота в мешке покупать – кӯрхаридй кардан [РТС,415];

Подобные русские и таджикские фразеологизмы следует отнести к неполным эквивалентам.

3) В языке перевода есть стилистически эквивалентное фразеологическое сочетание, с тем же или сходным значением, но иной внутренней формой:

мартышкин труд – кори беҳуда, меҳнати бефоида [РТС,466]; козёл отпущения – бомаки паст [РТС,396]; считать ворон – 1) даҳанала будан; фурсат аз даст додан; 2) бекор гаштан; тамбалй кардан [РТС,122], когда рак свистнет ≈ кай думи уштур ба замин расад [РТС,940]; куда глаза глядят – ҳар ҷо, ки бошад; ҳар ҷо, ки рост ояд [РТС,177], из огня да в полымя ≈ аз барф гурехта ба бўрон вохӯрдан; аз борон гурехта ба новадон афтидан [РТС,613].

Такие пары также являются неполными (частичными) эквивалентами.

4. В языке перевода есть соответствующие по своему значению и стилистической окраске слова: как нельзя лучше – бисёр хуб, аъло, кори калон; краем уха – бедикқат, аҳамият надодан; кот заплакал – бисёр кам; как снег на голову – ногаҳон, банохост; оставлять желать лучшего – чандон хуб нест, он қадар нағз нест.

В этом случае перед нами однословные частичные эквиваленты фразеологизмов.

Итак, в переводе фразеологической единицы может соответствовать фразеологизм или слово, обладающее эквивалентным объёмом информации. «Конечно, переводчик должен стремиться к переводу фразеологизма фразеологизмом. Это основное требование. Выполнением его достигается, как правило, наибольшая равноценность в воссоздании фразеологии оригинала в переводе. Однако иногда такой приём невозможен: в языке перевода может не оказаться понятийно равного фразеологизма или он есть, но не подходит по своим стилистическим характеристикам. Именно в этом случае прибегают к помощи однословного соответствия, описательному переводу и иногда к калькированию». [2, с. 185].

Сопоставительный метод изучения фразеологических единиц даёт возможность увидеть такие особенности языка, подойти к которым изнутри трудно или даже невозможно. По мнению П.Гальперина, «первой задачей разъяснения нового языкового явления становится разъяснение мыслей, представлений, заключённых в формальной структуре, уяснение создания данным народом тех вещей, которые в других языках представляются существенно или отчасти иначе, а нередко и совсем не выделяются и вместо них выделяются другие стороны вещей». [3, с.101-103].

При сопоставлении русской фразеологии с таджикской, отражающей национальную культуру, обычаи, традиции, быт и исторические события, следует воспроизводить понятие и образность ФЕ, т.е. с лингвострановедческой точки зрения установить не только языковую форму, но и новые понятия, которые отсутствуют в мышлении носителя другого языка.

Во фразеологии образность, конкретность тесно связаны с конкретными предметами и вещами, с явлениями и событиями реальной действительности. Этим объясняется и то, что в таджикской фразеологии может отсутствовать понятие, выражаемое исконно русским фразеологизмом. Возможно расхождение и в образности русских и таджикских фразеологизмов. В образной фразеологии актуализируются потенциальные семантические компоненты слова, отражающие реальные свойства данного предмета или свойства, приписываемые ему в данном языковом коллективе.

Литература:

1. Быстрова Е.А. Теоретические основы обучения русской фразеологии в национальной школе. М.: Педагогика, 1985
2. Виноградов В.С. Введение в переводоведение. М., 2001
3. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 139с.
4. Русско-таджикский словарь. М.: Русский язык, 1985
5. Самокрутова Л.В., Мирсалимов П.К. Изучение русской фразеологии как средство обогащения русской речи учащихся – таджиков. // Совершенствование методов обучения русскому языку в таджикской школе. – Душанбе, 1983
6. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и культурологический аспекты. – М.: Школа, языки русской культуры, 1996. – 284с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М., 1969, Ҷ.1 – 951с., Ҷ. 2 – 949с.
8. Шанский Н.М. Фразеологические обороты русского языка. – М.: Русский язык, 1988. – 390с
9. Хамидова Т.М. БЭЛ русского языка и способы их перевода на русский язык. -Д., 2013

ПОЛНЫЕ И ЧАСТИЧНЫЕ, АБСОЛЮТНЫЕ И ОТНОСИТЕЛЬНЫЕ ГРУППЫ ЭКВИВАЛЕНТОВ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ КЛАССИКОВ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ 19-ВЕКА)

Типологическое сходство многих фразеологических оборотов основано на общности жизненного опыта, однотипности логических процессов мышления русского и таджикского народов, близкими фактами объективной действительности. А также на заимствованиях, обусловленных культурно-историческими связями, процессами взаимовлияния и взаимодействия языков.

Практика сопоставительно-типологических исследований фразеологических оборотов подтверждает мысль о сопоставимости фразеологических систем.

По мнению автора статьи, фразеологические соответствия, семантически и стилистически сходные, но различающиеся по грамматической организации компонентов, считаются неполными эквивалентами.

Таким образом, фразеологические эквиваленты обладают общим семантико-стилистическим значением и характеризуются совпадением лексического состава (при возможных частичных расхождениях) или соотносительностью образной структуры, с необязательно тождественной грамматической оформленностью.

Воспроизведение понятия и образности фразеологизмов изучаемого языка наилучшим образом происходит при сопоставлении, обнаруживая при этом национально-культурную специфику.

Ключевые слова: Типологическое сходство, культурно-исторические связи, дифференцированные черты, фразеологические системы русского и таджикского языков, полные фразеологические эквиваленты, грамматические формы компонентов, сопоставительный структурно-типологический анализ семантической структуры.

ГУРҶҲҲОИ ПУРРА ВА НОПУРРА, МУТЛАҚ ВА НИСБИИ МУОДИЛҲО (ДАР МИСОЛИ АСАРҲОИ КЛАССИКОНИ АДАБИЁТИ РУСИ АСРИ 19)

Ба ҳам монанд будани типологии бисёр ибораҳои фразеологӣ ба умумияти таҷрибаи ҳаёӣ, шабоҳати равандҳои мантикии тафаккури халқҳои рус ва тоҷик, далелҳои наздикии воқеияти объективӣ асос ёфтааст. Ва инчунин дар асоси истлоҳот, аз робитаҳои фарҳангии таърихӣ, равандҳои таъсири мутақобила ва таъсири мутақобилаи забонҳо вобастагӣ доранд.

Таҷрибаи омӯзиши муқоисавӣ-типологии воҳидҳои фразеологӣ андешаи доир ба қиёмпазирӣ низомҳои фразеологиро тасдиқ мекунад. Ба андешаи муаллифи мақола, мутобиқати фразеологӣ, ки аз ҷиҳати маъно ва услубӣ ба ҳам монанд, вале аз ҷиҳати ташкили грамматикӣ ҷузъҳо фарқ мекунанд, муодили нопурра ҳисобида мешаванд.

Ҳамин тариқ, муодили фразеологӣ маъноӣ умумии семантикӣ услубӣ дошта, бо мувофиқати таркиби луғавӣ (бо ихтилофоти эҳтимолии қисман) ё таносуби сохтори маҷозӣ, бо тартиби интихобан яхелаи грамматикӣ хос аст.

Таҷдиди мафҳум ва образнокии воҳидҳои фразеологӣ забони омӯхташаванда ҳангоми муқоиса ва ошкор намудани хусусиятҳои миллию фарҳангӣ беҳтар ба амал меояд.

Калидвожаҳо: шабоҳати типологӣ, робитаҳои фарҳангӣ ва таърихӣ, хусусиятҳои фарқкунанда, низомҳои фразеологӣ забонҳои русӣ ва тоҷикӣ, муодили фразеологӣ пурра, шаклҳои грамматикӣ ҷузъҳо, таҳлили муқоисавӣ сохторӣ ва типологӣ сохтори маъноӣ.

COMPLETE AND PARTIAL, ABSOLUTE AND RELATIVE GROUPS OF EQUIVALENTS (ON THE EXAMPLE OF RUSSIAN LITERATURE CLASSIC WORKS OF THE 19TH CENTURY)

The typological similarity of many phraseological phrases is based on the commonality of life experience, the similarity of the logical processes of thinking of the Russian and Tajik peoples, close facts of objective reality. And also on borrowings due to cultural and historical ties, processes of mutual influence and interaction of languages.

The practice of comparative-typological studies of phraseological units confirms the idea of the comparability of phraseological systems. Phraseological correspondences, semantically and stylistically similar, but differing in the grammatical organization of the components, are considered incomplete equivalents.

Thus, phraseological equivalents have a common semantic. The article provides information regarding the concept of “equivalent”, Phraseological equivalents have a common semantic and stylistic meaning and are characterized by the coincidence of the lexical composition (with possible partial discrepancies) or the relativity of the figurative structure, with not necessarily identical grammatical structure. The reproduction of the concept and imagery of phraseological units of the studied language occurs in the best way when compared, revealing the national-cultural specificity.

Keywords: Typological similarity, cultural and historical connections, differentiated features, phraseological systems of the Russian and Tajik languages, full phraseological equivalents, grammatical forms of components, comparative structural and typological analysis of the semantic structure

Маълумот дар бораи муаллиф: Хамидова Т.М. – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи назария ва таърихи адабиёти рус. **Нишонӣ:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 933454466

Сведения об авторе: Хамидова Т.М. - Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улуғзода, кандидат филологических наук, заведующий кафедрой теории и истории русской литературы. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 933454466

Information about the author: Khamidova T.M. - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, PhD in philology, Head of the Department of Theory and History of Russian Literature. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 933454466

Ҳамроқулова З.У.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Равобити фарҳангӣ ва забони форсизабонон бо кишвари Ҳинд аз қарри асрҳо сарчашма мегардад, зеро ин мардум ба як қавми бостонии ориёӣ тааллуқ дошта, ҳамзамон забонҳои тоҷикии форсӣ ва ҳиндӣ дар як оилаи забонҳои ҳиндуаврупой қарор доранд. Монандии фаровони забонӣ миёни забонҳои авестӣ ва санскрит, ҳамчунин умумияти зиёде дар асоси даврони қадимаи ҳинду эронӣ далели дигарест аз пайванди деринаи мо ва ин сарзамини афсонавӣ. Минбаъд равоити фарҳангии адабии Мовароуннаҳр Эрон ва Ҳинд дар даврони Ашкониён ва Сосониён хеле рушди инкишоф ёфта, бештар дар шакли тарҷумаи матнҳои қадимаи санскрит ба забони паҳлавӣ зоҳир мегардад.

Бо паҳншавии дини ислом дар нимҷазираи Ҳинд муносибатҳои адабӣ боз ҳам густариш ёфта, мустақкам гардид. “Чунин як далели ошқоре мисли қорбурди забони форсӣ ба унвони забони маъмурӣ-сиёсӣ як падида аст, зеро ин забон то омадани ҳокимони мусалмон дар ин қора вуҷуд надошт ва илова бар ин, сулолаҳои, ки забони форсиро оварданд, умдатан туркзабонҳо буданд. Сабаби асосии бартарии забон он буд, ки асосан форсизабонон, яъне тоҷикон ба муҳҷират рафтанд, ки дар сатҳи баланди фарҳангӣ қарор доштанд” [10, с. 46].

Метавон гуфт, ки дар тӯли садсолаҳо забони тоҷикии форсӣ дар тафаккур, равоит, сиёсат, иқтисод ва фарҳанги мардуми Ҳинд ҳукмфармо буд. Қисми зиёди осори муҳими фарҳангӣ, динӣ, сиёсӣ, адабӣ, муқотиба ва асноди шахсӣ давлатӣ дар Ҳинд бо ин забон навишта шуда, муддати тӯлонӣ ин сарзамин ба ғахвораи шеърӣ адаби форсӣ мубаддал гардид. Забони тоҷикии форсӣ дар дарбори бисёре аз ҳокимони Ҳинд ба ҳайси забони расмӣ истифода мешуд, ки барои далели ин гуфтаҳо нақшаи қорбасти ин забонро дар даврони гуногуни ҳукмронии салотини ин кишвар пешниҳод менамоем:

Номи султониқарӣ	Пойтахт	Замони ҳукмронӣ	Забони расмӣ
Салтанати Дехлӣ	Лоҳур (1206—1210) Бадоюн (1210—1214) Дехлӣ (1214—1327) Давлатобод (1327—1334) Дехлӣ (1334—1506) Агра (1506—1556)	1206-1526	Форсии тоҷикӣ
Салтанати Баҳманиҳо	Гулбарга (1347—1425) Бидар (1425—1527)	1347-1527	Форсии тоҷикӣ
Салтанати Банғола	Гаур Сонаргаон Пандуа	1352-1576	Форсии тоҷикӣ (суд ва дипломатия) банғолӣ (гуфтугӯӣ) арабӣ (динӣ)
Салтанати Аҳмаднагар	Аҳмаднагар, Давлатобод	1490-1636	Форсии тоҷикӣ, даққинӣ, маратҳхӣ
Салтанати Гучарат	Анаҳилвар, Аҳмадобод , Муҳам мадобод	1407-1573	Форсии тоҷикӣ, гучаратии қадим
Салтанати Бидар	Бидар	1527-1619	Форсии тоҷикӣ, урду
Салтанати Бичопур	Бичопур	1490-1686	Форсии тоҷикӣ, урду

Салтанати Голконда	Голконда , Ҳайдаробод	1512-1687	Форсии тоҷикӣ, теллугу, урду
Империяи Муғулҳои Бузург (Бобуриён)	Агра (1526—1571) Фотехпур-Сикри (1571—1585) Лохур (1585—1598) Дехлӣ (1598—1857)	21 апрели 1526 — 21 сентябри 1858	Форсии тоҷикӣ, чағатой(ӯзбекии кадим-сулолавӣ) урду(гуфтугӯӣ)
Империяи Дуррониҳо	Қандаҳор (1747—1773/1774) Кобул (1773/1774—1823)	1747 — 1823	Форсии тоҷикӣ, пашту(гуфтугӯӣ)
Князигарии Ҳайдаробод	Аврангобод (1724—1763) Ҳайдаробод (1763—1948)	1724 — 1948	Форсии тоҷикӣ, урду(гуфтугӯӣ), теллугу, мараттх и , каннада
Калат (хонигарӣ)	Калат	1638 — 1952	Форсии тоҷикӣ, брауӣ

Бо омадани хонадони тоҷикии Ғуриҳо бар сари қудрати Ғазна дар соли 1173 мелодӣ тасарруф ва фатҳи Ҳинд ба дасти ин сулола ба охир расид, ки он ба тасаллоти фарҳангии тоҷикӣ-форсии ҳафтсадсола ибтидо гузошт ва то омадани англисҳо дар садаи XIX идома дошт.

Бо ба сари қудрат омадани сулолаи Бобуриён, ки дар таърих бо номҳои Темуриёни Ҳинд, Моғулҳои Бузург, Қўрағониёни Ҳинд маълуманд, мавқеи забони тоҷикии форсӣ ҳамчун забони расмӣ дарбор ва мақомоти идорӣ, забони илму адаб таҳким ёфта, зарурати омӯхтани он низ барои табақаҳои гуногуни ҷомеа ба миён омад. Кишвари Ҳинд дар ин давра ба як маркази бонуфузи адабии фарҳангӣ табдил ёфт, ки: “Дар қарнҳои XV-XVIII фақат дар Кашмир тақрибан ҳазор нафар шоири тоҷикзабон зиндагӣ мекард” [14 , с.117]. Дар асрҳои XVI-XIX марказҳои адабии форсизабон дар вилоятҳои Панҷоб, Синд, Бангола, Дакан ва дигар музофотҳои Ҳинд низ раванқ пайдо мекунамд. Маҳз дар ҳамин давра асоси бунёди сабки латиғу ширини ҳиндӣ тавассути шоирони баландмақома монанди Назирии Нишопурӣ, Урфии Шерозӣ, Калими Ҳамадонӣ, Толиби Омулӣ, Соибӣ Табретӣ, Аттории Бадахшӣ, Боқии Қўлобӣ, Меҳнатии Ҳисорӣ, Абӯтолиби Калим, Абдурахмони Мушфиқӣ ва садҳо шоири дигар матину устувор гардид. Баъди ҷанде ин сабкро шоирони барҷастаи форсизабони Ҳиндустон Абулғайси Файзӣ, Носиралӣ Сарҳиндӣ, Мирзо Абдулқодири Бедил, Сирочиддин Алихони Орзу, Мир Зиёуддин, Мирзо Мазҳар, Муҳаммадтоҳир Ғании Кашмирӣ, Мулло Ҷомии Бехудии Лохурӣ ва бисёре дигарон ба сатҳи баландтар бароварданд.

Дар бораи мавқеи забону адабиёти форсии тоҷикӣ дар Ҳинд Алиасғари Ҳикмат чунин менигорад: «Дар тӯли муддати даҳ қарн, ки аз умри нашру инбисоти забони форсӣ дар шибҳи қораи Ҳиндустон мегузарад, он қадар осори назму наср дар он сарзамин ба зухур расида ва ончунон дар рӯҳу фикри ақвоми ҳиндӣ нуфуз кардааст, ки онро наметавон аз адаби миллии мардуми он кишвар бегона донист». [4, с.42] Маҳз ҳамин робитаҳои адабиву фарҳангӣ боис гафт, ки забони форсии тоҷикӣ дар Ҳиндустон доман паҳн намояд ва новобаста ба дину ойину мазҳаб ва ирқу наҷод тадриҷан ба яке аз забонҳои асосии мардуми ин сарзамин табдил ёбад.

Баъд аз барқарории давлати Темуриёни Ҳинд ва интишори забони тоҷикӣ-форсӣ дар ин сарзамин маркази илми фарҳангшиносии тоҷику форс низ ба ин кишвари паҳновар интиқол ёфт ва яке аз давраҳои пурмаҳсултарини рушду нумуи фарҳангшиносӣ ба шумор меравад, ки метавон онҳоро ба марҳилаҳо ҷудо намуд. Дар марҳилаи аввал, ки асрҳои XIII-XVI, яъне давраи пеш аз ҳукмронии сулолаи Бобуриёнро дар бар мегирад, фарҳангҳои зерин таълиф гардидаанд:

Фарҳанги Қаввос	Фаҳруддин Муборакшоҳ Қаввоси Ғазнавӣ	с.1291	1050калима
Дастур-ул-афозил	Рафеи Деҳлавӣ	с.1343	2071калима
Лисон-уш-шуаро баён-ул-фузало ва	Ошиқ	с.1352-1388	
Адот-ул-фузало	Қозӣ Бадруддин Муҳаммади Деҳлавӣ	с.1419	

Мифтоҳ-ул-фузало	Муҳаммад ибни Довуд ибни Маҳмуди Шоҳободӣ	с.1469	
Фарҳанги зуфонгӯе ва чаҳонпӯе	Бадруддин Иброҳим	с.1469	4300калима
Донишномаи Қадархон	Ашраф ибни Шарафулму- заккари Алфоруқи	с.1405	
Шарафномаи муняри ӯ Фарҳанги Иброҳимӣ	Шайх Иброҳим Қивомӣ Форукии Мунярии Бихории Ҳиндӣ		8000калима
Мучмал-ул-Аҷам	Осим Шуайби Абдусӣ	с.1494	
Тухфат-ус-саодат ӯ Фарҳанги Искандарӣ	Маҳмуд ибни Шайх Зиёуддин Муҳаммад	с.1511	1990 калима
Фарҳанги Иброҳимшоҳӣ	Муаллифаш номаълум	с. 1517-1526	

Марҳилаи дуюм, ки ба замони ҳукмронии Бобуриён (XVI-XIX) рост меояд, давраест, ки тавре Муҳаммадтақӣ Баҳор ишора менамояд: «ривочи забон ва адабиёти форсӣ дар дарбори Деҳлӣ зиёд аз дарбори Исфаҳон буд» [8, с.257]. Дар ин давра дар ҳамаи соҳаҳои илм ба забони тоҷикӣ осори зиёде навишта шудаанд. Ин ҳама ба анъанаи фарҳангшиносии таъсири амиқе расонидааст. Фарҳангҳо воситаи беҳтарини омӯختани захираи луғавии забон гардиданд ва ҳамчун дастури асосии истифода аз забони адабӣ шуҳрат пайдо карданд. Дар ин давра фарҳангҳои зерин таълиф шудаанд:

Фарҳаннома	Ҳусайни Вафой	Асри XVI	
Фарҳанги Чаҳонگیرӣ	Азудуддавла Мир Ҷамолиддин Ҳусайн ибни Фаҳриддин Ҳасани Инҷуи Шерозӣ	с.1608	
Бурҳони қотеъ	Муҳаммадхусайн ибни Халафи Табрезӣ	с.1652	20211калима
Фарҳанги Рашидӣ	Абдуррашид ибни Абдулғафур Ат-Татавӣ	с.1653-54	9000калима
Ҷароғи ҳидоят	Сирочиддин Алихони Орзу	с.1734	2075 калимву ибора
Баҳори Аҷам	Рой Тикчанд Баҳор	с.1739-1740	
Ғиёс-ул-луғот	Муҳаммад Ғиёсуддин ибни Ҷалолиддин ибни Шарафуддин	с. 1827	17537 мақоли луғавӣ
Шамс-ул-луғот	Муаллифаш номаълум	-	45000 калима

Осори умдаи дигаре, ки дар таълифу таҳияи онҳо саҳми тоҷиктаборони Ҳинду Синд хеле зиёд буда, дар таърихи адабу фарҳанги мо ҷойгоҳи хос доранд, дастурнависию таърихномаҳо ва тазкиранигорӣ мебошад. Мувофиқи тасдиқи Шаҳриёри Нақавӣ «Дар ҳудуди нимаи осори форсӣ, ки дар тамоми ҷаҳон ба вучуд омад, дар он ду кишвар (яъне, Ҳиндустон ва Покистон) ба риштаи таҳрир кашида шуд. Дар заминаҳои фарҳангнависӣ, тазкиранигорӣ, иншонависӣ ва таърихнависию дастурнависию форсӣ Ҳинду Покистон нисбат ба Эрон пешӣ чуст» [13, с.18]. Хидмати донишмандони Ҳинд дар ҷопу интишори осори адабиёти форсӣ тоҷик ва ҳамзамон таҳияи китобҳои сершуморе оид ба дастури забон, аз қабилӣ “Мизони форсӣ” (номи дигараш – “Қонуноти форсӣ”)-и Ҷамолуддин Ҳусайн ибни Сайиднуруллоҳи Шуштарӣ (1752), “Ҷомеъу-л-қаваид” – “Дастури забони форсӣ”-и Муҳаммадқулихони мутахаллис ба Муҳиб (1759), асари манзуми “Қавоиди форсӣ” ӯ “Ҳафтул”-и Комто Пуршод (1787), “Ҷавҳари дониш”-и Нуруддин Ғуломхусайнхони Ҷавҳар (1797), “Наҳҷу-л-адаб”-и Ҳаким Абдулғаниҳон Соҳибӣ Ромпурӣ (1724, комилтарин ва муфассалтарин дастури забони форсӣ дар Ҳинд) низ хеле бузург аст. Дастурҳои забони тоҷикӣ барои омӯзандагон, аз ҷумла аҳолии маҳаллӣ таҳия гардида,

шумораашон бештар аз 115 буд, ки алҳол дар китобхонаҳои Ҳиндустон, Покистон ва Бангладеш нигоҳдорӣ мешаванд.

Мавзӯҳои асосии таърихномаҳои тоҷикӣ-форсии Ҳинд таърихи умумии ҷаҳон, таърихҳои қавмӣ ва марҳилавӣ мебошанд, ки бештар аз 60 адади онҳо фарогири таърихи умумии сулолаи Темуриёни Ҳинд ба шумор мераванд.

Дар ин давра дар байни дигар анвои адабӣ тазкира ва тазкиранависӣ мақоми махсус ва муҳимме пайдо мекунад, зеро он бо ҳамаи ихтилофҳои даври муҳит ва нобасомониҳо ба қадри имкон фарогири лаҳзаҳои ҳаёту ғайолият ва намунаҳои ашъори шоирони форсизабон буд. Дар баробари ин бурду боҳти ҳаёти адабию фарҳангии замонро инъикос менамуд. Шумораи зиёди тазкираҳо, ки дар Ҳиндустон тартиб дода шудаанд, аз ҷиҳати фаро гирифтани теъдоди шуаро ва ашъори онҳо бартарӣ доранд. Айни замон метавон аз аксари онҳо, ки дар пажӯҳишу омӯзиши таърихи илму адаби форсии тоҷикӣ нақши мондагоре доранд, ёдовар шавем:

1.Тазкираи «Нафос-ул-маосир», ки роҷеъ ба шуарои форсизабони дарбори Акбаршоҳ маълумот медиҳад.

2. «Хулосат-ул-ашъор ва зубдат-ул-афкор»-и Тақиуддини Кошонӣ. (с.1638)

3.«Сухуфи Иброҳимӣ»-и Иброҳимхони Халили Банорасӣ (с.1828 дар шарҳи аҳволи 3278 шоири порсигӯи Эрон ва Ҳинд тартиб дода шудааст).

4.«Майхона»- аз ҷониби Абдуннабии Фаҳруззамонӣ, ки дар давраи ҳукмронии Ҷаҳонгиршоҳ дар Ҳиндустон зиста, дар бораи шоироне, ки соҳиби «Сокинома»-анд, маълумот медиҳад.

5.«Маосири Раҳимӣ»- муаллифаш Абдулбоқии Наҳовандӣ (асрҳои XVI-XVII) .

6. «Сарви озод», «Яди байзо», «Хизонаи омира»- муаллиф Мавлавӣ Ғуломалии Озод (асри XVIII).

7. «Оташкада»-и Лутфалибек ибни Оқохон Бекдили Шомлу мутахаллис ба «Озар». (с.1815)

8.«Сафинаи Хушгӯ», таълифи Биндробандоси Хушгӯ.

9.«Мачмаъ-ун-нафос»-и Сирочиддин Алихони Орзу. (с.1786)

10.«Махзан- ул-ғароиб»-и Шайх Аҳмад Алихони Синдилавӣ.

11.«Мақолот-уш-шуаро»-и Қиёмуддини Ҳайрат.

12.«Сафинаи Ҳиндӣ» таълифи Бҳагван Доси Ҳиндӣ.

13.«Баҳористони сухан»-и Мир Абдурраззоқ маъруф ба Наввоб Самсомуддавла.

14.«Миръот-ул-хаёл»-и Амир Шералихони Лудӣ (с.1691) ва ғайраҳо.

Дарвоқеъ, мақоми тазкиранигорони форсизабони Ҳинд дар таърихи адабиёти форсӣ тоҷик бузург аст ва муҳаққиқони ватанию хориҷӣ муайян кардаанд, ки анъанаи навиштани тазкираҳо дар Ҳиндустон нисбат ба кишварҳои форсизабон хеле ҳам густариш ёфта буд. Ва ҳатто барои зарурати таҳқиқи ин ҳазинаи бебаҳо ишора намуда, доктор Шаҳриёри Нақавӣ мегӯяд: «Чӣ хуш буд, ки ҳимматҳо дар ин роҳ ғумошта мешуд, то наслҳои ҳозир ва ояндаи Эрон аз вучуди ин сармояи азизи адаби порсӣ дар он диёр огоҳ бошанд» [13, с.13].

Дар натиҷаи дар давоми асрҳои зиёд рушду инкишоф ёфтани забону адабиёти форсӣ ҳатто «дар заминаи луғат як навъ лаҳҷаи тақаллуми хоси ҳиндӣ ба вучуд омад, ки онро «форсии ҳиндӣ» гуфтанд» [18, с.16]. Ҳочӣ Абдулҳамиди Ирфонӣ нигоштааст, ки «Дар Ҳинду Покистон «форсии ҳиндӣ» аз ҷануб то шимол ва аз шарқ то ғарб забони зинда ва забони имрӯз ва ҳамчунин забони фардо буд» [18, с.16].

Бояд зикр намуд, ки Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар боби «Забони тоҷикӣ ва Темуриёни Ҳинд»-и китоби «Забони миллат-ҳастии миллат» роҷеъ ба таъсири муҳити Ҳинд ва фарҳангу тамаддуни он дар забони тоҷикӣ ёдовар шуда, изҳор менамояд: «Дар ин се қарн (XVI – XVIII) забону адабиёти мо дар ҳудуди Ҳиндустон доман густурда буд ва осори таърихӣ фарҳангӣ адабии олимону адибони ин минтақа на фақат дар тамаддуну афкори мардуми форсизабон, балки дар тамаддуну афкори дигар мардуми дунё таъсири қобили мулоҳиза дорад» [14, с.89].

Ин ҳама аз фазилати олимпарварӣ ва шоирнавозии Темуриёни Ҳинд дар саросари кишвар мебошад, ки таъкиранависону таърихнигорон дар осори таърихиву адабии худ ишора ба он намудаанд. Ва чунон ки донишманди эронӣ Забехуллоҳи Сафо изҳор менамояд: «Ин аҳд бе ҳеҷ гуна тардид яке аз беҳтарин давраҳои тарвиҷи забон ва шеърӣ форсӣ дар сарзамини Ҳинд ва аҳди ташвиқу тарғиби муаллифону нависандагон ва шоирони порсигӯӣ ба ҳадди аълои имкон дар саросари даврони таърихи адабии форсӣ ва дигар он ҳеҷ гоҳ назире наёфт ва нахоҳад ёфт» [8, с.280].

Осори ба форсӣ навишташудаи ин давра ва рушду нумӯи адабии ин марҳалаи таърихӣ тамаддуни муштаракӣ ҳиндуэронӣ дар тамоми китобҳои таърихи адабиёт ва асарҳои ҷудогонаи ба равобити адабиву фарҳангии Осиёи Марказӣ, Эрону Ҳиндустон бахшидашуда мавриди баррасиву таҳқиқ қарор гирифтааст, ки ба ҳамагон маълуманд. Муаррихи адабиёти форсӣ, ховаршиноси олмонӣ Ҳерман Эте ин давраи адабиёти форсии тоҷикиро «баҳори ҳиндӣ шеърӣ форсӣ» [16, с.126] номидааст.

Дар асри XIX дар Калкатта, Лакхнав, Бомбай, Канпур, Кашмир, Лоҳур китобҳои зиёде ба забони форсӣ ҷоп гардида, ба ғушаву канори олам фиристода мешуданд. Воқеан, Ҳинд маркази асосии ҷопи осори форсизабон ба шумор мерафт ва бояд гуфт, ки ҳатто нашри рӯзномаҳо бо ин забон аз соли 1798 бо номи “Ахбор” оғоз гардид. Сипас, рӯзномаҳои “Миръот-ул-ахбор” дар соли 1822 ва “Ҳабл-ул-матин” дар соли 1893 ба фаъолият шурӯъ намуданд.

Ҳарчанд баъди истилои ин кишвар аз ҷониби нерӯҳои ҳарбии Англия мақоми забони форсӣ маҳдуд гардид ва осори хаттӣ зиёди нодир аз ин кишвар ба музею китобхонаҳои кишварҳои ғарбӣ бурда шуданд, бо вучуди он, тибқи маълумоти муаррих Аҳрор Мухторов осори хаттӣ форсӣ “ба ғайр аз китобхонаҳо дар музей ва архивҳо нигоҳ дошта мешаванд. Масалан, дар архиви вилоятии шаҳри Ҳайдаробод 8915 китоби қаламӣ ба забони тоҷикӣ-форсӣ маҳфуз аст”. [12, с.3]. Аз ин бармеояд, ки донишмандони шибҳи қораи Ҳинд ва алоқамандони зиёди осори хаттӣ форсӣ суннатҳои деринаро пос доштаанд ва то имрӯз ҳазорҳо ҷилд китоби нодир дар ганҷинаи китобхонаҳои ин кишвар нигоҳдорӣ мешаванд.

Асри XX яке аз бузургтарин суҳанварони форсизабони оламро дар сарзамини Ҳинду Покистон ба арсаи таърих овард, ки аллома Муҳаммад Иқбол буд. Тавре ки донишманди тоҷик Мирзо Муллоаҳмад изҳор доштааст: «Эҷодиёти серпахлуи Иқбол намунаи барҷастаи на танҳо анъанаҳои адабии тоҷикӣ ҳинд, балки умуман имтизочу пайванди тамаддуни Шарқу Ғарб аст. Ӯ асарҳои ҷовидонии худро ба забонҳои урду ва форсии тоҷикӣ эҷод карда, латофату ширинии ҳар ду забонро таъкид мекунад ва ҳатто бартарии форсии дариро таъкид месозад» :

Дар узубат гар чи ҳинди шаққар аст,

Тарзи гуфтори дарӣ ширинтар аст. [10, с.235]

Айни замон низ дар Ҳиндустон забони форсии тоҷикӣ мавқеи шоиста дорад. Бино ба гузоришҳо, дар саросари Ҳинд беш аз 50 бахши забони форсӣ дар донишгоҳҳо ва коллеҷҳо ба фаъолият машғуланд. Дар Донишгоҳи Кашмир (Сринагар) аз соли 1969 инҷониб маҷаллаи “Дониш” ба забони форсӣ нашр шуда, радиои кишвар барномаеро бо ин забон таҳия менамояд. Ҳамзамон, тибқи иттилои рӯзномаи “Tehran Times”, чанде пеш ҳукумати Ҳиндустон дар баробари забонҳои санскрит, тамилӣ, малаялам, каннада, телугу ва ория забони форсиро низ дар доираи сиёсати нав оид ба маориф ба Феҳристи забонҳои классикии Ҳинд шомил намуд. Дар бинои парлумони мамлакат бо забони асл хаттотӣ шудани шохбайти зерини Ҳофизи Шерозӣ:

Дар ин равоқи забарҷад навиштаанд ба зар,

Ки ҷуз нақъии аҳли қарам нахоҳад монд. [9, с.538]

аз арҷгузорӣ нисбат ба ин забон дар кишвари ба мо дӯсти Ҳиндустон гувоҳӣ медиҳад. Ҳамзамон бояд гуфт, ки мардуми Ҳинду Покистон имрӯзҳо низ бо адабиёти форсизабони худ ифтихор менамоянд. Дар ин бора доктор Ҳоҷӣ Абдулҳамиди Ирфонӣ чунин изҳор намудааст: “Бидуни тардид метавон гуфт, ки олитарин сармояи таърихи ҳазорсолаи ҳинду ва мусулмон дар шибҳи қора забону адабиёти форсӣ буд. Бузургтарин ифтихори таърихи Ҳинду Покистон дар адабиёт ҳамон адабиёти форсӣ буд” [18, с. 23]

Аслан бояд гуфт, ки “Таҳлили маноabei таърихӣ ва осори муаррихони ватаниву хориҷӣ собит менамояд, ки яке аз марҳилаҳои асосии рушду нумӯи унсурҳои фарҳанги миллии тоҷикон

ба аҳди Сомониён рост меояд...” [17, с.23] ва бубинед, ки дере нагузашта шуруъ карда аз асри XI аллакай дар ҳудуди шибҳиқораи Ҳинд анъанаи ба забони форсии тоҷикӣ таълиф намудани адабиёти бадеӣ оғоз меёбад ва минбаъд тайи чандин садсола дар кишвари Ҳинду Покистон суҳанварон, донишмандон, таърихнигорон ва тазкиранависони зиёде зиндагиву эҷод намуда, шамъи илму адаби форсии тоҷикиро фурӯзон нигоҳ доштаанд. Ҳар кадоме аз онҳо мероси гаронбаҳое ба ёдгор мондаанд, ки бешак дар ғанӣ гардонидани тамаддуни ганҷинаи башарӣ мавқеи муҳим доранд.

Муқарриз: н.и.ф., дотсент Ҳайбуллоев Ш.

Адабиёт

1. Абдуллоҳ Саид. Адабиёти форсӣ дар миёни хиндувон. Тарҷумаи дуктур Муҳаммадасламхон / Саид Абдуллоҳ. -Техрон, 1371.- 282 с.
2. Авфӣ Муҳаммад. Лубоб-ул-албоб. Ҷ.1 Бо саъю эҳтимом ва тасҳеҳи Эдвард Браун / Муҳаммад Авфӣ. - Лондон, 1906.
3. Браун Эдвард. Таърихи адабиёти форсӣ. Ҷ.3. / Эдвард Браун - Техрон: “Интишороти Амири Кабир”, 1351. -1346 с.
4. Алиасғари Ҳикмат. Сарзамини Ҳинд / Алиасғари Ҳикмат. Техрон,- 1337 ш., -84с.
5. Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. Отв. ред. Б.А. Литвинский. / Б.Г. Гафуров – М.: «Наука», 1972.-371с.
6. Гетиғаллоҳи Растагор. Афсонаи забони форсӣ дар Ҳинд // Гетиғаллоҳи Растагор. Маҷаллаи донишқадаи адабиёт ва улуми инсонии Маҷшад, шумораи мусалсаи 28. -Маҷшад, 1350.- 819с.
7. Гафуров А. Назми форсизабони Ҳинду Покистон дар нимаи дуввуми асри XIX ва аввали асри XX / Гафуров А.-Душанбе: Дониш, 1975. -143 с.
8. Сафо, Забехулло. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷилди 3/2 / Забехулло Сафо.-Техрон, 1386. -саҳ. 705-1461.
9. Кулӣи Ҳофиз. Техрон, 1328 шамсӣ, саҳ. 125-126. Маонӣ, Аҳмад Гулчин. Таърихи тазкираҳои форсӣ. / Аҳмад Гулчини Маонӣ. -Техрон, 1363. (дар ду ҷилд). -1771 с.
10. Мирзо Муллоаҳмад. Инсон. Адабиёт. Фарҳанг. (Маҷмуаи мақолаҳо) // Муллоаҳмад Мирзо.- Душанбе: Адиб, 1998.-336с
11. Мухамедхочаева П.А. Онтогонез и синтез общественно-философских идей средневекового Индийского субконтинента. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, с.2024, №2 саҳ. 48-54. ISSN 2074-1847.
12. Мухторов Аҳрор. Дурдонаҳои маданияти Тоҷикистон дар ганҷинаҳои Ҳиндустон / Аҳрор Мухторов. – Душанбе: “Ирфон”, 1984. -206 с.
13. Нақавӣ, Шаҳриёр. Адабиёти татбиқии форсӣ // Шаҳриёри Нақавӣ. – маҷ. Ҳилол Қарочӣ, март 1972.-23с.
14. Раҳмон Эмомалӣ. Забони миллат-ҳастии миллат./ Эмомалӣ Раҳмон.-Душанбе: Нашри муосир, 2020.- 431с
15. Навоӣ, Абулхусайн. Эрон ва ҷаҳон./ Абулхусайн Навоӣ.-Техрон, 1366/1988.-саҳ. 479
16. Эте Герман. История литературы Ирана. Перевод доктора Ризазаде Шафака /Герман Эте.- Тегеран. 1337 х./1958.- 261 стр.
17. Шарипов Ҷ.С. Махсусияти забони тоҷикӣ дар аҳди Сомониён аз нигоҳи Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, с.2024, №3 саҳ. 41-46.
18. Ҳоҷӣ Абдулҳамиди Ирфонӣ. Достонҳои ишқии Покистон / Ҳоҷӣ Абдулҳамиди Ирфонӣ.- Техрон, 1961.- с.23

ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА ҶОӢГОӢИ ОН ДАР ҲАВЗАИ АДАБИИ ҚОРАИ ҲИНД

Мардуми Мовароуннаҳру Хуросон ва Эрон Ҳиндустон фарҳанги муштаракӣ деринаи таърихӣ доранд ва анъанаи бо забони форсии тоҷикӣ таълиф намудани осори илмиву адабӣ хеле пештар оғоз шуда, баъдтар дар ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ ва адабии ин кишвари бостонӣ нақши мондагоре гузоштааст. Маҳз ҳамин робитаҳои адабиву фарҳангӣ боис гафт, ки забони форсии тоҷикӣ дар Ҳиндустон доман паҳн намояд ва новобаста аз дину ойину мазҳаб ва ирку наҷод тадриҷан ба яке аз забонҳои асосии мардуми ин сарзамин, табдил ёбад. Пеш аз ҳама бояд гуфт, давраи тиллоии адабиёти форсии Ҳинд, ҳамоно замони ҳукмронии сулолаи Темуриёни Ҳиндустон (1526-1803) мебошад, Муаррихи адабиёти форсӣ, ховаршиноси олмонӣ Ҳерман Эте ин давраи адабиёти форсии тоҷикиро «баҳори ҳиндӣ шеърӣ форсӣ» номидааст. Тавре ки мебинем, аз асри XI сар карда дар ин кишвар анъанаи ба забони форсии тоҷикӣ таълиф намудани адабиёти бадеӣ оғоз ёфтааст ва минбаъд тайи чандин садсола дар кишвари Ҳинду Покистон суҳанварон, донишмандон, таърихнигорон ва тазкиранависони зиёде зиндагиву эҷод намуда, шамъи илму адаби форсиро фурӯзон нигоҳ доштаанд.

Калидвожаҳо: Тазкиранависон, забони тоҷикӣ, робитаҳои адабию фарҳангӣ, таърихнигорон, сулолаи Темуриён.

ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК И ЕГО МЕСТО В ЛИТЕРАТУРНОМ РЕГИОНЕ ИНДИЙСКОГО КОНТИНЕНТА

Народы Мавереннахра, Хоросана, Ирана и Индии располагают общей исторической культурой, корни которой уходят в далекую древность и потому традиция создания произведений на персидском языке, зародившись гораздо раньше, впоследствии сыграла важную роль в социально-политической и литературной жизни этой древней страны. Именно эти культурно-литературные связи послужили той точкой опоры, благодаря которой персидско-таджикский язык получил столь широкое распространение в Индии и, вопреки всяким религиозно национальным различиям, постепенно стал одним из основных языков народа этой страны. Прежде всего, необходимо сказать, что золотым веком персидской литературы Индии был все тот же период правления династии Тимуридов Индии (1526-1803). Исследователь персидской литературы, немецкий востоковед Герман Эте назвал этот период персидско-таджикской литературы «индийской весной персидской поэзии» Как видим, начиная с XI века в этой стране зародилась традиция создания художественной литературы на персидско-таджикском языке. Впоследствии, на протяжении нескольких столетий, проживая и создавая свои произведения поэты и писатели, историки и авторы антологий еще ярче воспламенили свечу персидской науки и литературы на этой благодатной земле.

Ключевые слова: Авторы антологий, таджикский язык, культурно-литературные связи, историки, династия Тимуридов.

TAJIK LANGUAGE AND ITS PLACE IN THE LITERARY REGION OF THE INDIAN CONTINENT

The peoples of Mawrennahr, Khorosan, Iran and India have a common historical culture, the roots of which go back to ancient times, and therefore the tradition of creating works in Persian, originating much earlier, later played an important role in the socio-political and literary life of this ancient country. It was these cultural and literary ties that served as the fulcrum through which the Persian-Tajik language became so widespread in India and, despite all religious and national differences, gradually became one of the main languages of the people of this country. First of all, it must be said that the golden age of Persian literature in India was the period of the Timurid dynasty of India (1526-1803). German orientalist Hermann Ehte, a researcher of Persian literature, called this period of Persian-Tajik literature 'Indian spring of Persian poetry' As we see, starting from the 11th century, the tradition of creating fiction in Persian-Tajik language was born in this country. Subsequently, for several centuries, living and creating their works poets and writers, historians and authors of anthologies even more brightly ignited the candle of Persian science and literature in this fertile land.

Keywords: Authors of anthologies, Tajik language, cultural and literary ties, historians, Timurid dynasty.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳамроқулова Зебуннисо Усмоновна - Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, и.в. дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе кӯч. Н. Қаробоев 63/3
тел: +992971249955, e-mail: usmonzebuniso@mail.com

Сведения об авторе: Ҳамроқулова Зебуннисо Усмоновна – Таджикский технологический университет, кандидат филологических наук, и.о. доцент кафедры таджикского языка, Республика Таджикистан, г. Душанбе ул. Н. Карабаева 63/3. тел: +992971249955, e-mail: usmonzebuniso@mail.com

Information about author: Hamroqulova Zebunniso Usmonovna - Tajik Technological University, Senior staff scientist, Ph.D. associate professor of the Tajik language Department of. Republic of Tajikistan, Dushanbe, 63/3 N. Karabaeva str. Phone: +992971249955, e-mail: usmonzebuniso@mail.com

ТДУ 821.161

**ЧАНБАҲОИ ВОҶЕИЯТНИГОРӢ ВА ТАҶРИБАИ
ЗИНДАГӢ ДАР ШЕЪРИ АСКАР ҲАКИМ**

Абдурраҳимзода Б.А., Қаҳорзода М.В.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода**

Яке аз хизматҳои шоёни Шоири халқии Тоҷикистон Аскар Ҳақим дар рушди илми адабиётшиносии тоҷик муайян намудани хусусиятҳои шеъри ғиноии муосири тоҷик мебошад. Дар ин замина, ӯ ба масъалаҳои тасвири симои шахсияти ғиноӣ, воқеияти зиндагӣ ва сюжетнокӣ дар чунин ашъор низ таваҷҷуҳ зоҳир кардааст. Мавсуф дар мақолаи «Тимсоли шеър ва шоир дар шеъри ғиноӣ» менависад: «Дар ашъори шуарои бузург санади ҳаёти шахсии онҳо ба санаде мубаддал мегардад, ки ба дигарон ҳам тааллуқ гирифта, ҳиссиёту таассуроти онҳоро низ ифода менамояд, яъне мазмун ва моҳияти таъминӣ касб мекунад» [12, с.12].

Аз ин бармеояд, ки санади воқеии дар шеъри ғиноӣ мавҷудбуда на танҳо порчае аз рӯзгори шоир, балки таҷассумгари таҷрибаи умумии инсонӣ низ мебошад. Зеро шоир аз воқеаи тасвиркардааш натиҷа ва ҳулосаи умумӣ барои инсоният мебарорад. Дар натиҷа, шеърҳои тасвирӣ ва воқеиятшиносӣ ба баҳши муҳими осори ӯ табдил меёбанд. Дар идомаи андеша Аскар Ҳақим илова мекунад, ки «ба олами ашъ рӯй овардан барои тасвири ифодаи ҷаҳони ботинӣ ва хориҷии фарди ғиноӣ имкони ба маротиб бештаре медиҳад» [11, с.100].

Шоирони муосир, нисбат ба шеъри андешавии эҳсосӣ ва рӯҳию равонӣ, ба шеъри воқеиятшиносона таваҷҷуҳи бештар зоҳир менамоянд, бинобар ин, теъдоди чунин ашъор дар эҷодиёти онҳо бештар ба назар мерасад. Маълум аст, ки «шеър рӯйхати маҷмуи воқеаҳои таърихӣ нест» [11, с.86], аз ин рӯ, он аз насри бадеӣ ва эпос фарқ дорад. Бо вучуди ин, мушоҳида мешавад, ки бисёр шоирон дар асарҳои манзум, ҳатто ғиноӣ, ба тасвири воқеаҳо рӯй меоранд, ки ҳоси асарҳои насрӣ ва эпикӣ мебошад. Ба қавли Аскар Ҳақим, «дар шеъри ғиноии асил шахсияти шоир ҳамеша ҳузур дорад» [11, с.29].

Дар адабиётшиносии тоҷик то ҳол таҳқиқоти махсус дар бораи истифодаи унсурҳои воқеият ва сюжет дар шеъри ғиноӣ, сабаб, ҳадаф ва аҳаммияти он анҷом дода нашудааст. Сабаби ин он аст, ки муҳаққиқон дуруст қайд кардаанд: дар асари бадеӣ на тасвири мавзӯ ва ҳодисаҳо, балки «баёни моҳият ва ҳалли дурусти он» [8, с.31] муҳим шуморида мешавад. Зеро агар дар шеъри воқеиятшиносона, баробари тасвири олами берун, ҷаҳони ботинӣ низ дуруст инъикос наёбад ва ба эҳсосоти хонанда таъсир нарасонад, он шеър наметавонад пазируфта гардад. Аз ин рӯ, инъикоси воқеаҳои зиндагӣ, тасвири рӯзгор ва ҳақиқатшиносӣ дар ашъори шоир вазифаи аввалиндараҷа надорад ва танҳо бо ҳадафи мушаххас амалӣ мешавад.

Аскар Ҳақим усули воқеиятшиносиро дар ашъори ҳамкасбонаш низ мавриди таҳқиқ қарор дода, ба ҳулосаҳои муҳим расидааст. Аз ҷумла, дар бораи зухури ин падида дар шеърҳои ғиноии Лоик менависад, ки тасвирҳои офаридаи ӯ асосан ҳаёлпардозонаанд, вале дорои унсурҳои вуқуъгарой низ мебошанд. Ба андешаи ӯ, Лоик «ҳангоме ки шеъри нав, озод ва ё жанрҳои тозабунёд, монанди ҷаҳорпора мегӯяд, эҳсос ва суханаш бештар заминаи вуқуъгароёна пайдо мекунад» [11, с.71].

Агар унсурҳои воқеагарой бештар дар ҷаҳорпораҳои Лоик мушоҳида шаванд, пас дар эҷодиёти дигар шоирон, аз ҷумла ҳуди Аскар Ҳақим, онҳо дар кадом ашъор ба қор рафтаанд ва чӣ нақше доранд? Ба гуфтаи муҳаққиқ, «сухани ҳикоятӣ... дар таркиби асарҳои навъи ғиноӣ ҳам ба қор рафта, хусусияти ғиноии онҳоро тағйир намедихад» [11, с. 425]. Минбаъд ӯ сабаби ворид сохтани унсурҳои воқеият ва сюжетро ба шеъри лирикӣ аз ҷониби шоирон таҳлил намуда, муайян кардааст, ки дар шеъри ғиноӣ истифодаи чанбаҳои воқеиятшиносӣ ва сюжетнокӣ ҳадафҳои мушаххаси бадеӣ дорад.

Хусусияти асосии воқеиятшиноӣ дар шеърӣ ғиноӣ аз он иборат аст, ки он дар тамоми шеър не, балки дар байт ё мисраъҳои алоҳида зоҳир мешавад. «Дар баъзе шеърҳо фақат як ё ду-се байт дорои чунин хусусияти реалистӣ мебошад» [19, с.20]. М. Шакурӣ низ истифодаи воқеиятшиноиро дар шеър як роҳи таҷассум ва амалиёти реализм шуморидааст [19, с.14-16]. Дар асл, ҳуди истилоҳи «реализм» (воқеият) ишора ба ҳақиқатшиноӣ ва воқеиятнокии чизи тасвиршуда дорад ва дар шеърӣ ғиноӣ вазифаи ифодаи ҳадафи асосии шоирро иҷро мекунад.

Маҷмуаи осори Аскар Ҳаким бо манзумаи «Номаи фаҳру сипос», ки ба муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бахшида шудааст, оғоз меёбад. Дар ин манзума симои шахсии шоир ба таври равшан таҷассум ёфтааст. Албатта, он аз эҳсосоти инсонӣ, дард ва андешаҳои шахсӣ ҳолӣ нест: «Ҳар чӣ гуфтам, фаҳри шоир будааст», - менависад ӯ дар яке аз мисраъҳои. Шоир дар баробари изҳори эҳтиром аз мушкили рӯйдодҳои шахсӣ низ ёдовар мешавад, ки бо ҳиммат ва ғамхории беғаразонаи Пешвои миллат паси сар шудааст:

Аз қазоям сактаи дил шуд раво,

Ҳиммату меҳри ту қард онро даво [10, с.16].

Ҳамин тавр, дар ин манзума услуби воқеиятшиноӣ тавассути тасвири симои шахсияти ғиноӣ ба таври муассир истифода шудааст.

Рӯй овардан ба саҳифаҳои зиндагии шахсӣ дар ашъори ғиноии Аскар Ҳаким борҳо мушоҳида мегардад. Ин мавзӯро ҳуди шоир аз дидгоҳи илмӣ низ мавриди таваҷҷуҳ қарор дода, дар асари муҳими худ – «Веҷаҳои анвои шеърӣ ғиноӣ» боби махсусро таҳти унвони «Шеърӣ ғиноии ҳикоятӣ» ба масъалаи воқеиятшиноӣ ва сюжетнокӣ бахшидааст. Дар ин боб, масъалаҳои асосии қорбурди усули воқеиятшиноӣ дар шеърӣ ғиноӣ баррасӣ гардида, ҳулосаҳои муҳимми илмӣ, назариявӣ ва амалӣ баён шудаанд. Маҳз тавассути ҳамин таҳқиқот имкон пайдо мешавад, ки назария ва амалияи ин усулро дар мисоли ашъори ҳуди Аскар Ҳаким мавриди таҳлил қарор диҳем.

Бисёре аз муҳаққиқон бар онанд, ки шоир дар шеърӣ лирикӣ бештар олами ботини инсон, яъне ҳолатҳои рӯҳӣ ва равонии ӯро тасвир мекунад. Аммо, ба қавли Аскар Ҳаким, ҳадафи шеърӣ ғиноӣ танҳо ифодаи ҳаққи ботин нест, балки инъикоси олами воқеӣ низ мебошад [11, с.32]. Унсӯри воқеиятшиноӣ ва сюжетнокӣ, гарчанде бештар ҳоси асарҳои ҳамосӣ ва насрӣ аст, дар шеърӣ ғиноӣ низ зухур меёбад. Ба таъкиди муҳаққиқ, «маводи шеърӣ ҳамосӣ тасвири ҷиғунагии ҳастии иҷтимоии мардум аст ва маводи шеърӣ ғиноӣ асосан ифодаи ҷиғунагии шуури иҷтимоии онҳост» [11, с.30]. Аз ин рӯ, ҳар ду ҳолат метавонанд дар ҳамдигар нуфуз кунанд, яъне «дар асарҳои ҳамосӣ хусусияти ғиноӣ ва дар асарҳои ғиноӣ муҳтассоти ҳамосӣ ҷой доштани мумкин аст» [11, с.450]. Ба қавли Аскар Ҳаким, ҳатто, Гегел «дар шеърӣ ғиноӣ тасвири олами воқеӣ ва шайъиро тамоман рад накардааст» [11, с.17].

Муҳаққиқон чунин нави тасвириро – вукуъгароӣ дар ашъори бисёр шоирони тоҷик мушоҳида кардаанд. Масалан, хангоми хондани шеърӣ Муъмин Қаноат – «Қатли Восеъ» «ханӯз аз оғози он ҷойи айшу ишрат ва қатлҳои мардуми бегуноҳ будани қасри беки Балҷувон маълум мегардад» [11, с.149], ки худ намунаи шеърӣ ҳикоятӣ ва вукуъгароёна мебошад:

Қаср,

Ишратҳои тобистони шох,

Ҷои қатли «осиёни бегуноҳ».

Шеърӣ «Шаршараи Восеъ»-и Ғаффор Мирзоро низ метавон дар ҳамин радиф зикр кард, ки ханӯз соли 1956 эҷод шудааст:

Дар даҳони ғор, поёни дара,

Мефарояд пахну суфта шаршара [4, с.67].

Чунон ки мушоҳида мешавад, ҳар ду шоир – Муъмин Қаноат ва Ғаффор Мирзо дар ашъори худ, ки ба як қаҳрамон бахшида шудаанд, усули воқеиятшиноиро қорбаст кардаанд. Онҳо макони воқеаро дақиқ нишон додаанд: яке дар назди ҷанор, дигаре дар поёни шаршара. Дар шеърӣ «Қатли Восеъ» истиораи «шаҳинор» аз Восеъ на танҳо марғи сарбаландонаи қаҳрамони халқро ифода мекунад, балки баландии пояи ҷасорат ва пайванди ӯро бо мардум ва диёраш таъкид менамояд [15, с.131].

Ба ҳамин монанд, муҳаққиқ А. Абдусаттор низ бисёр шеърҳои Аскар Ҳакимро ба «равияи тозаи вуқӯғароёнаи ашъори ошиқона» нисбат додааст [1, с.148].

Ҳар шоир аз воқеият ва сюжет ба андозаи дониш, таҷриба ва маҳорати эҷодии худ истифода мебарад. Дар ин чода ҳислат ва характери шахсии ӯ низ нақши муҳим мебозад. Аскар Ҳаким барои шоироне, ки бештар ашъори ғиноӣ меофаранд, истилоҳи «дарунгаро» ва барои онҳое, ки асарҳои ҳамосӣ меофаранд, истилоҳи «бурунгаро»-ро истифода кардааст. Ба андешаи ӯ, шоирони бурунгаро бештар ба ҳамосасароӣ майлдоранд, зеро воқеиятшиносии асосан ҳосилшудаи ҳамосист. Бо ҳамин сабаб, Аскар Ҳаким Муъмин Қаноатро ҳамчун шоири бурунгаро арзёбӣ намуда, менависад: «нигоҳи бурунгаро ҳосияти инсонӣ ҷазимоан ғайб аст» [11, с.56]. Баръакс, «ғайб дарунгаро дудил, мутафаккир ва муҳтот аст» [11, с.39].

Аз ин бармеояд, ки дар ашъори ғиноӣ бештар хусусияти дарунгароии шахсияти шоир эҳсос мегардад. Баррасии осори ҳади Аскар Ҳаким низ нишон медиҳад, ки ӯ дар шеърҳои ошиқона ва ғазалиёти худ бештар дарунгаро буда, дар достонҳо ва манзумаҳои худ тамоюли бурунгароиро таҷассум медиҳад. Ба қавли ҳади ӯ, «дарунгароӣ ба шеър сифати ғиноӣ диҳад, бурунгароӣ сифати ҳамосӣ медиҳад» [11, с.492].

Аскар Ҳаким мулоҳизаҳои ҳади дар ин маврид чунин тавзеҳ медиҳад: «Шоирон одамо ба ду навъ дарк месозанд: яке ҳади аз олам ва одам канор мегардад, дар ҳади ғайб меорад ва асарӣ ҳамаи ҳодисоти одамо дар дили ҳади меҷӯяд; дигаре, ҳади ба ҷаҳони шӯро қиёми зиндагӣ меандозад» [11, с.15].

Чунон ки ҳади мешавад, Аскар Ҳаким ҳади дар назария ва ҳади дар амалияи шеър саҳми намоён дорад. ӯ дар асарӣ ҳади оид ба истифодаи истилоҳоти қаломӣ бадеъ, ки бо масъалаи инъикоси воқеият дар шеърӣ ғиноӣ иртиботдоранд, андешаҳои қолиб баён намуда, аз ҷумла, дар бораи истилоҳи «қаҳрамони лирикӣ» чунин пешниҳод мекунад: «Шахсият ба қоли қаҳрамон, ба назари мо мувофиқтар мерасад» [11, с.29]. Зеро, ба қавли ӯ, «қаломӣ шахсият бар шахс бартар аст» ва ҳади асосӣ шоир офаридаи шахсият мебошад. ӯ пешниҳод мекунад, ки «персонаж»-ро «шахсият» ва «лирикаӣ персонажӣ»-ро «шеърӣ ғиноӣ шахсиятӣ» номидан дурусттар аст [11, с.334].

Аскар Ҳаким, ҳамчунин, истифодаи истилоҳи «шахс»-ро ба қоли «субъект» ва «шахсияти ғиноӣ»-ро ба қоли «қаҳрамони ғиноӣ» афзал ва ба ҳақиқат наздиктар мешуморад. ӯ бо назари стратегӣ таъкид мекунад, ки «агар адабиётшиносии ҳадишаи Тоҷикистонро Эронро Афғонистон на аз истилоҳҳои гуногун, балки ягона истифода кунанд, таваҷҷуҳ дар илми муштаракӣ форсӣ-тоҷикӣ ба бор ҳади овард, ки адабиётшиносии мо ба он саҳт ниёз дорад» [11, с.29].

Аз ҷумлаи чанд истилоҳоте, ки дар мавриди шеърӣ ғиноӣ ба қор рафтаанд, «шахсияти ғиноӣ», «воқеиятшиноӣ», «дарунгаро», «бурунгаро» ва дигарҳо метавон гуфт, ки онҳо бори аввал ба ҳади истилоҳоти илмӣ дар таҳқиқоти Аскар Ҳаким истифода шудаанд.

Услуби воқеиятшиноӣ, ки метавон онро «манзараниноӣ» низ номид, «дар шеърӣ форсии тоҷикӣ ҳадиҳои ҳазорсола дорад» [11, с.204]. Аз ин рӯ, аз шеърӣ ғиноӣ шоирони классик низ метавон намунаҳои зиёде дар бораи истифодаи воқеият ва сюжет овард. Аз ин услуб ҳар шоир ба андозаи дониш, маҳорати эҷодӣ ва хусусияти фикриву рӯҳии ҳади баҳра мегардад. Дар ҳади рост, Аскар Ҳаким хусусиятҳои шеърӣ дорои сюжет ва воқеиятро дар қалби «Қаломӣ шеър ва шоир дар шеърӣ ғиноӣ» чунин арзёбӣ кардааст: «Дар ашъори шуароӣ бузург санади ҳади шахсии онҳо ба санаде муваҷҷуҳ мегардад, ки ба дигарон ҳади тааллуқ гирифта, ҳиссиёти таассуроти онҳоро низ ифода менамояд» [12, с.12]. Аз ин ҳади бармеояд, ки санади воқеии истифодашуда дар шеърӣ ғиноӣ, пас аз ҳади шудани он аз қониби ҳади, таҳҳо ба эҷодқор тааллуқ надохта, ба қолиқияти маънавии ҳадиият табиал меёбад.

Бояд гуфт, ки воқеиятшиноӣ ва сюжетноӣ яке аз вежагҳои назарраси шеърӣ ғиноӣ Аскар Ҳаким ба шумор меорад. Чунин ашъор бештар ба воқеаҳои зиндагӣ, ҳодисаҳои тарҷумаиҳолӣ, рӯйдодҳои ҷазимой ва таърихӣ ишора қарда, дорои аҳаммияти маънавию ғайбӣ ҳос мебошанд.

Яке аз намунаҳои барҷастаи шеърӣ воқеиятшиноӣро манзумаи «Ойинаву қайроқу шона» аст. Дар он шоир таваҷҷути таваҷҷути рамаӣ ҳодисаи пурмазмуне меоғарад: шахсаворе бо туҳми

нур ва биной дар дасти худ бо аспи чобук ба сӯи мардум мешитобад, то ба онҳо нуру маърифат расонад, вале аз пасаш деви бадкор медавад. Дар роҳ саддҳои зиёд пеш меоянд, аммо қаҳрамон бо ақлу заковат аз онҳо мегузарад. Ниҳоят, нуруи бадкор ба ӯ мерасад, кулоҳашро аз сар мегирад ва мебинад, ки савора зани ҷавон аст:

Чун набуд дар марзу буми мо ҷавонмарде,

Боядам бо духтарӣ паймуд ойини ҷавонмардӣ [10, с.361].

Ин манзума намунаи возеҳи шеъри сюжетдор ва воқеиятшиноста аст, ки ҳамзамон дорои моҳияти рамзӣ мебошад.

Шеъри тасвирӣ низ бисёр вақт хусусияти воқеиятшиноста дорад. Аз ҷумла, дар ашъори «Эълomiaи ман», «Имтиёзи охирин», «Ду хоҳиш» ин хусусият ба таври мушаххас эҳсос мегардад. Аскар Ҳаким шеъри тасвириро ба се навъ ҷудо мекунад:

1. Ҷудо будани таассуроти объективӣ аз шахси шоир;
2. Ифодаи таассуроти объективӣ ба тарзи объективӣ;
3. Ба воситаи субъект – ҳуди шоир тасвир шудани объект [13, с.290-291].

Ба қавли муҳаққиқ, сарфи назар аз пешрафтҳои назарраси илму техника, шеъри тасвирӣ ҷойгоҳи ҳудро ҳифз кардааст, зеро «бо вучуди зиндагиро фаро гирифтани инқилоби илмӣ техника, пайванди инсон бо табиат аз он ҳам муҳимтар боқӣ мемонад» [13, с.288].

Тасвири воқеа ва усули воқеиятшиноста дар манзумаи «Анӯшервон дар додгоҳи адл» ва достони «Нону имон» (соли 1986), ки аз як силсилаи шеърҳо иборат аст, барҷаста мушоҳида мешавад. Аз ҷумла, дар шеъри «Суфраи модар» воқеаи зиндагии шахсӣ чунин инъикос ёфтааст:

Нони модар медиҳад атфолро зӯру мадор,

Ман ба тифлиям нахӯрдам сер нони модарам.

Рӯзхое, ки падар буд дар миёни корзор,

Шуд ба ҷурми нокасе барбод ҷони модарам.

Захмию ғамгин падар баргашт аз ҷанги шадид,

Хонаву ҷоро бидиду ҳамсари худро надид.

Чанд сола ғам кашиду баъд бахташро бикӯфт,

Ӯ ба худ зан ёфт, аммо тифли ӯ модар наёфт [14, с.414].

Дар банди дигар шоир ба ёд меорад, ки чӣ гуна баъд аз ин «бигрифт момо дар барам». Пас аз марги модар ва зан гирифтани падар, тарбияи шахсияти лирикӣ – ҳуди Аскар Ҳаким бар дӯши модаркалон меафтад. Бо вучуди ин, шахсияти ғинӣ, ҳатто, дар баркамолӣ, модари аздастрафтаи худро фаромӯш намекунад: «Гар кунун духтарчаоям дастхошонро ба ноз // Бо муҳаббат ҳалқ месозанд гирди гарданам», – меғӯяд ӯ ва бӯии модарро эҳсос мекунад. Муҳим он аст, ки ин воқеа аз зиндагии ҳуди шоир сарчашма мегирад.

Ҳамин тавр, дида мешавад, ки истифодаи усули воқеиятшиноста аз ҷониби шоирон «ҳодисаи тасодуфӣ» нест [19, с.23], балки амале доништа ва ҳадафмандона мебошад. Аскар Ҳаким низ ҳодисаи фочеабори зиндагии шахсии худро бо ҳадафи муайян ёдовар шуда, эҳсосоти худро нисбат ба воқеоти зиндагӣ ба таври бадеӣ инъикос кардааст. Зеро ба қавли мунаққиди рус В. Белинский, «шеър инъикоси зиндагист ё дурусттараш ҳуди зиндагист» [8, с.63]. Муҳаққиқ М. Шакурӣ низ дар мисоли ашъори нахустини устод Садриддин Айнӣ зикр кардааст, ки истифодаи лаҳзаҳои воқеӣ дар шеърҳои аввалини ӯ «аз нахустин қадамҳои эҷодӣ ба ҳаёти воқеӣ бештар ниғаронидани ӯро нишон медиҳад» [19, с.23]. Ин гуфта ба ашъори Аскар Ҳаким низ татбиқшаванда аст.

Баъзе муҳаққиқон бар онанд, ки истифодаи воқеаҳои зиндагӣ дар шеъри ғинӣ эҳсосот ва романтикаи онро кам мекунад, яъне ба бурунгарой мебарад. Аммо Аскар Ҳаким ва дигар шоирони лирикӣ исбот намудаанд, ки чунин нест. Чунон ки маълум аст, дар шеъри классикони тоҷик романтика дар ҷои аввал меистад ва воқеияти зиндагӣ, ки ҳосил реализм аст, камтар ба назар мерасад. Вале услуби эҷодии Аскар Ҳаким аз ин фарқ дорад, ӯ ба романтизми анъанавии шоирони классик камтар рӯ оварда, бештар таҳти таъсири реализми иҷтимоӣ эҷод кардааст.

Сабаби ин ҳолат, ба қавли муҳаққиқон, шароити иҷтимоӣ давраи шӯравӣ мебошад: «Заминаи тамоюлоти реалистии шеъри Айнӣ шароити иҷтимоӣ замони буд» [19, с.31]. Ин навъи воқеиятшиноста муҳаққиқи озарбойҷонӣ Ориф Ҳочиев «реализми демократӣ» номида, яке аз

вежагиҳои асосии онро дар он медонад, ки адабиёт «ба зиндагии оммаи халқ рӯ меорад; қаҳрамон ва хонандаи он мардуми одӣ мебошанд; шоирон нобаробарии иҷтимоиро равшану возеҳ дарк кардаанд» [3, с.33].

Ба ҳамин минвол, таваҷҷуҳи Аскар Ҳаким ба воқеиятшиносии низ аз шароити иҷтимоии солҳои ҳафтодуму ҳаштодуми асри XX сарчашма мегирад, замоне, ки маҳз дар он пояҳои эҷодиёти адабии ӯ гузошта шуданд.

Ҷоннок шудани услуби воқеиятшиносии дар назм ва ҳам дар наср, пеш аз ҳама, аз таъсири рӯҳии зиндагии худӣ муаллиф вобаста буда метавонад. Маълум аст, ки яке аз воқеаҳои фаромӯшнашавандаи давраи бачагии Аскар Ҳаким – ҳодисаи ғоҷеаборе буд, ки ба рӯҳу равони ӯ таъсири амиқ гузошт: дар ҳолати мастӣ як посбони сармаст модари ҷавони ӯро тарсонда, сабаби марги ӯ мегардад. Ин ғоҷа дар шуури шоир ба унвони як зарбаи рӯҳӣ нақш бастааст ва маҳз ҳамин ҳодиса ӯро то охири умр зидди шаробнӯшӣ гардонидаст. Аз ҳамин сабаб, дар тамоми осори шоир, ба истиснои ишораҳои ирфонӣ, ба васфи май ва шароб қариб ки рӯ ба рӯ намеоем. Ҳатто, дар дубайтиҳо ва рубоӣҳои Аскар Ҳаким, ки аз рӯи анъана майю мастӣ мавзӯи асосӣ доранд, вай ба маю шароби маънавӣ ва илоҳӣ рӯ меорад. Ба андешаи ӯ, шароби ҳақиқии ҷисмонӣ инсонро ба мурод намерасонад. Шоир дар рубоии «Тихимағзӣ» чунин мегӯяд:

Эй масти шароб, дар раҳи рост малағз,

К-аз чому шаробат масале гӯям нағз.

Ҳар кадр шавӣ пур аз шароби шиша,

Шиша тихӣ аз май шаваду ту аз мағз [14, с.327].

Дар рубоии дигар – «Қул-қули бисёр» низ сухан дар бораи ҳолигии рӯҳонӣ ва тихии ботини инсон аз шароб рафтааст:

Он шиша, к-аз он металабӣ рӯзи беҳӣ,

Дар маҳфили андеша кучо ёфт меҳӣ.

Фарқе набувад, ки одамӣ ё шиша,

Аз қул-қули бисёр шавӣ зуд тихӣ [14, с.398].

Шоир ҳамеша аз шишаву май нафрат изҳор кардааст:

«Ман шиша наям, ки қул-қулам маст кунад,

Ман булбуламу канори гул меҳохам». [14, с.348].

Дар ҷои дигар, бо ишора ба майи кӯҳна ва нав, ӯ маҳбуби пок ва бо таҷрибаро аз духтари ҷавон боло мегузорад: «Эй он ки кунӣ орзуи ёри наве // Мастӣ зи шароби кӯҳна беҳтар бошад». [14, с.313].

Хулоса, ба андешаи Аскар Ҳаким, майпарастӣ нишонаи сустии имон ва иродаи инсон аст.

Дар манзумаи «Санги ман – алмос» низ ҳамин воқеаи ғамангез – марги модар ба таври воқеиятшиносона тасвир шудааст. Шоир сабаби канорагириаш аз шароб ва мастиро чунин ошкор мекунад:

Падарам зи ҷанги ватанӣ бозомад,

Модарам шуд, вале аз айби қаровул шабе ин ҷой шаҳид [14, с.463].

Дар идомаи манзума, лаҳзаҳои ба ҳок супурдани модар, азоби ятимӣ ва эҳсоси дарунӣ ба таври таъсирбахш баён шудаанд:

Духтарам, ки гаҳе нусхаи модари ман мегӯянд,

Мезанад ҳалқа ба чашмонам ашк [14, с.464].

Мастию пастӣ сабабгори марги модар ва ранҷи кӯдакон шудааст ва шоир онро ҳамчун таҷрибаи ғоҷавӣ ёдовар мешавад: «Шуд аз он рӯз яқин мастию тире туфангам манфур» [14, с.463].

Воқеиятшиносии дар мисраҳои дигар низ намоён аст, ки дорои аҳаммияти ахлоқиву тарбиявӣ мебошанд ва хонандаро ба андеша меоранд:

Буд адибе, ки ба ҳар меҳмонӣ,

Сари минбар ҳатто

Ба ғанаб рафтаву хур-хур мекард

Ва гумон мекардӣ,

К-ӯ чӣ донанд чӣ бувад бедорӣ.
Лек хонӣ агар имрӯз ту осорашро,
Ҳафт пуштат шавад аз хоби абад ҳам бедор...
Ва на ҳар дидаи боз
Муҳри тасдиқи дили бедор аст [14, с.465].

Воқеиятшиносӣ, дар умум, яке аз падидаҳои муҳими назми ҷаҳонӣ аст. Чунон ки омадааст, Владимир Маяковский ва Борис Пастернак боре дар бораи ҷойгоҳи воқеият дар шеър баҳс намудаанд. Бо ҳадафи фаҳми беҳтари дидгоҳҳо Маяковский гуфтааст:

«Шумо дурахши барқро дар осмон дӯст медоред, вале ман онро дар дарзмоли барқӣ меписандам» [6, с.31].

Муҳаққиқ О. Бухориев, ин масъалаи назарио баррасӣ намуда, хулоса кардааст: «Шоирӣ воқеъгаро бештар ба масъалаҳои рӯзмарраи иҷтимоӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда... ишқу хостаҳои аз матни зиндагӣ интиҳоб мекунад» [20].

Воқеаҳои зиндагии шоирон ба шеър ба шаклҳои гуногун роҳ меёбанд. Аз мисолҳои боло дида мешавад, ки онҳо дар осори Аскар Ҳаким бештар дар лаҳзаҳои пурэхсос, аз ҷумла, дар ҳикояи марғӣ модар ва ҷоҳеи шахсӣ таҷассум ёфтаанд.

Шеърӣ воқеадор, бо пойдории асоси реалистӣ, устувории инъикоси зиндагиро таъмин мекунад. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки Аскар Ҳаким дар бисёр ашъораш шоирӣ воқеъгаро ва реалист аст.

Дар манзумаи «Санги ман – алмос» (1997), ки қуллаи баланди ашъори фалсафии шоир ба шумор меравад, таъсири шахсияти ӯ ва таҷрибаи зиндагӣ возеҳ эҳсос мешавад. Сохти шеър озод аст ва аз ҷиҳати шакл ба насли мусавҷҷа монандӣ дорад, ҳатто, метавон онро, ба таъбири мақолаи «Бухорои шариф», «шеърӣ мансур» номид [2]:

Дӯстони бачагӣям ҳама дар деҳ монданд,
Ман ба деҳ меоям,
Лек ҳамроҳи парастуҳо сола як бор [14, с.450].

Дар ин манзума воқеият ва сюжет ба таври барҷаста мушоҳида мешаванд. Чунончи, дар мисраъҳои «Медавидем, ки дар тоқиямон шабпарае дармонад» [14, с.451] ва «Чун шудам зода ба соли сагу бурҷи мизон» [14, с.453] воқеиятҳои мушаххаси зиндагӣ таҷассум ёфтаанд. Аммо афзалияти ин шеър дар тасвири фалсафии зиндагӣ аст, на дар сюжет. Шоир, ки мисли дигар бачагон бо бозиву шӯхӣ бузург мешуд, сарнавишт ӯро ба роҳи дигар – роҳи шеър бурд:

Ман, ки андохтам аз шавқ қулоҳам боре,
Рафту дар хӯшаи Парвин овехт [14, с.451].
Маълум аст, ки бурҷи Парвин дар ин ҷо рамзи эҷод ва қамоли маънавӣ аст.

Воқеаи ғамангези зиндагӣ дар шеърӣ «Ҷамои ризои модар» (аз силсилаи «Санги ман – алмос») низ пурэхсос ва таъсирбахш тасвир ёфтааст. Модар барои дидани фарзанди маҳбус ба зиндон меравад; чун ӯро роҳ намедиханд, шабро қанори дар меғузаронад. Пагоҳ зиндонбон мебинад, ки модар ҷон додааст ва аз қирдори худ пушаймон мешавад. Дар ин асар воқеият бо рамзи устуравӣ ҳамроҳанг мегардад: модар дубора зинда шуда, ба назди писараш меояд ва васият мекунад:

Гуфта будам, ки пойи тобутам,
Эй ҷигарбанди ман, ту бардорӣ,
Ғарҷи дар ин умед мазбутам,
Ту ҷӣ сонӣш, вале ба ҷой оӣ [14, с.477].

Аз ин шеър бармеояд, ки воқеиятшиносӣ дар осори Аскар Ҳаким на танҳо василаи тасвир, балки омили таъсирбахшӣ эҳсосӣ ва ахлоқист. Модар баъди расонидани паёми охир аз дунё меравад ва ҳамин манзара ба шеър қувваи бадеӣ ва маънавии ғавқулода мебахшад.

Ҳатто, дар шеърҳои кӯтоҳ, мисли «Билети рафту омад» низ воқеиятшиносӣ ба таври зинда истифода шудааст. Фурушанда ба қаҳрамони лирикӣ маслиҳат медиҳад, ки беҳтараш ҷиптаи дутарафа бихарад, арзонтар мешавад. Шоир бо шӯҳии латиф ҷавоб медиҳад:

Гуфтам: ба диёри умри инсон
Ин гуна билет дорӣ, оё? [10, с.275].

Ё дар шеъри кӯтоҳи «Лутфи ширин», ки як манзараи ҳаётии хурдро бозмедорад: қаҳрамони лирикӣ аз маҷлис мебарояд, бонӯе шеърхониашро таъриф мекунад ва шоир бо зехни тез ҷавоб медиҳад: «Шеър ам аз лабҳош ширин гашта буд» [10, с.290].

Воқеиятшигории шеъри «Нимшӯхӣ, нимҷиддӣ» аз таҷрибаи зиндагӣ сарчашма мегирад:

Чу аз шеър ам набошад дахлу сарфе,

Равам, гирам сари кори дигарро [10, с.346].

Дар шеъри «Эълумияи ман» низ зикри тарҳи рӯ ва дигар хусусиятҳои ҷеҳраи инсон хусусияти воқеиятшигории дорад. Дар ин асар шоир барои нахустин бор ба тасвири портрети шахсии худ рӯ овардааст:

Тарҳи рӯ: хоси урупост, муғулӣ андак,

Осиёӣ, нақше ҳам дорад аз зангӣ [10, с.312].

Шахсияти инсонро одатан дар варақаҳои расмӣ (анкетаҳо) муайян мекунам, вале шоир ин амалро ба таври бадеӣ анҷом додааст. Ба ҷуз аз тавсифи қадаш, ки «як саду ҳафтоду панҷ сантиметр» аст, ӯ хусусиятҳои ботинии худро низ меорад, аз ҷумла, сифатҳои «ошиқӣ»-ашро, ки бо он шахсияти лирикӣ мисли насими аз канори зан мегузарад – бе зиёну бе хиёнат. Ин гуна мазмуну мундариҷа дар адабиёти тоҷик, бахусус, дар шеъри ғиноӣ, камназир аст. Ҳадафи шоир аз ин, тавре ки худ ишора мекунад, шинос кардани хеш бо мардум мебошад:

Номаи ин эълум

Шояд ин ҷой шавад кард тамом,

Ман равам сӯйи шумо, хоста аз хеш суроғ,

Ва шумо сӯйи ман оед – маро чашму чароғ! [10, с.313].

Ҳамин тавр, метавон ба хулоса омад, ки сухани ҳикоятӣ, «гар дар таркиби асарҳои навъи ғиноӣ ба қор равад ҳам, хусусияти ғиноии онро тағйир намедиҳад» [11, с.425]. Баръакс, он дар ифодаи ҳадафи шоир мусоидат намуда, таъсири рӯҳӣ ва равонии шеърро ба хонанда меафзояд.

Ба қавли Б. Шарифзода, «дар шеъри ғиноии шахсиятӣ сухан аз шахсиятҳо меравад» [18, с.113]. Ба ҳамин далел, шеъри муфасссали «Талбаки талбидаам» ба шахсияти воқеӣ – ҷавони 24-солаи данғарагӣ Талбак Лолаев, ки дар ҳодисаи сӯхтани гандумзор қаҳрамонона ҳалок шудааст, бахшида шудааст. Дар ҳар банди шеър аз номи модар мисраи такроршавандаи «Талбаки талбидаам, ҷон Талбаки талбидаам» садо медиҳад, ки андуху таъсирбахшии шеърро афзун месозад.

Дар ин шеър қаҳрамонии ҷавони одӣ тасвир меёбад, ки, сарфи назар аз имкони қанораҷӯӣ, худро ба ҳатар меандозад, то гандумзорро аз сӯхтор наҷот диҳад. «Дар ҳамин даврони серию пурӣ... ба ҳимояти гандум... дар оташ сӯхтан ва ғайра, тезию тундии мубориза ва сифатҳои олии инсонии қаҳрамони дostonро падида меоранд» [7, с.204].

Дар ҳамин даврони сериву пурӣ, эй ҷони ман,

Баҳри гандум шарт буд оё дар оташ сӯхтан? [14, с.437].

Муҳаққиқ А. Сайфуллоев яке аз хусусиятҳои асосии шеъри мазкурро ҷунин арзёбӣ кардааст: «Шоир ба мавзӯи Ватан вусъат мебахшад, умумигӯӣ намекунад, балки фикру андешаҳои худро ба воситаи манзара ва образҳои мушаххас баён менамояд» [7, с.200]. Аз ин рӯ, ҳадафи шеър танҳо дар тасвири гандумзор ё қаҳрамонии як нафар маҳдуд намешавад; он муносибати самимона ва ҳайрхоҳонаи фарзандонро нисбат ба Ватан – модар таҷассум мекунад. «Мазмун аз доираи бозгӯии алами дил ва фирокномаи синаи абғори модар берун рафта, боз як бор аз эҳсосоти нозуки инсонӣ, масъулиятшиносӣ, қадрдонии нон ва меҳнати сахрии деҳқон дарақ медиҳад».

Шеъри «Дар ҳисори гушнагӣ» бошад, бар асоси як воқеаи мудҳиши Ҷанги Бузурги Ватанӣ навишта шудааст. Дар он ҳоли кӯдаке тасвир меёбад, ки дар Ленингради муҳосирашуда аз гуруснагӣ ранҷ мебард ва ба падараш мактуб менавишт, то зудтар ғалаба кунад ва ба хона баргардад. Кӯдак, аз сабаби заъфи ҷисмонӣ, номаро бо фосила менавишт – ҳар дафъа, ки каме неру мегирифт, сатре илова мекард. Ин шеър аз андух пур аст:

Номаро меҳостам бо шеър орам бар қалам,

Оҷиз омад гаҳ қалам, гаҳ қалбам аз дарду алам [14, с.443].

Дина рӯйи осмонро дида будам беғубор,

Осмони дидаи ман буд, аммо ашкбор [14, с.444].

Муҳаққиқ Б. Шарифзода, ки ба масъалаи шеъри шахсиятӣ ва вуқуъгароёна дар осори Аскар Ҳақим таваҷҷуҳ кардааст, менависад: «Дар шеъри ғиноии шахсиятӣ сухан аз шахсиятҳо меравад ва таваҷҷуҳи шоирон ба ин ё он навъи шахсиятҳо аз марому манзури эҷодӣ, матлаби иҷтимоӣ ва дилбастагиҳои шахсӣ ва монанди инҳо бармеояд» [18, с.113-114]. Ба қавли муҳаққиқ, шеъри ғиноии ҳикоятӣ «бунёд бар воқеаву ҳодиса дорад» [10, с.119].

Бо назардошти таҳлили унсурҳои воқеиятшиносӣ дар ашъори Аскар Ҳақим метавон ба хулосаҳои зерин омад:

1. Унсурҳои воқеиятшиносӣ ва сюжетнокӣ яке аз вежагиҳои марказии шеъри ғиноии Аскар Ҳақим мебошанд. Ў зарурати истифодаи ин унсурҳо дар назария ва амалияи шеъри ғиноӣ исбот намудааст.

2. Ашъори сюжетдор ва воқеӣ дар шеъри ғиноӣ, баробари аҳамияти бадеӣ доштан, воситаи асосии ифодаи мақсад ва ғояи шоир мебошанд. Ин унсурҳо дар авҷи эҳсосот падида омада, ҳадафи шахсияти лирикиро возеҳ мегардонанд.

3. Дар ашъори ғиноии шоирони классик унсурҳои воқеиятшиносӣ ва сюжетнокӣ ба чунин дараҷа дида намешаванд.

4. Аскар Ҳақим на танҳо ҳамчун шоир, балки ҳамчун муҳаққиқи назарияи шеъри вуқуъгароёна низ саҳми муҳим дорад. Ў ин назарияро дар осори худ татбиқ намуда, онро ба сатҳи амалияи муосири адабиётшиносӣ баровардааст.

АДАБИЁТ

1. Абдуссатор, А. Назари тоза ба шеъри ғиноии тоҷик [Матн] / А. Абдуссатор // Паҳлуҳои як истеъдод. – Душанбе: Дониш, 2021. – 590 с. – С. 139–152.
2. Бухорои шариф [Матн]. – Рӯзнома. – 1912. – Китобхонаи миллии Тоҷикистон.
3. Гаджиев, А. Реализм в литературах советского Востока [Текст] / А. Гаджиев. – Баку: Язычы, 1978. – 264 с.
4. Гаффор Мирзо. Ашъори мунтахаб. Китоби аввал [Матн] / Ғ. Мирзо. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 352 с. – С. 67.
5. Маниёзов, А. Публицистика ва назми устод Айнӣ [Матн] / А. Маниёзов. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. – 216 с.
6. Михайлов, А. Я знаю силу слов... (Традиция Маяковского – вчера и сегодня) [Текст] / А. Михайлов. – Москва: Художественная литература, 1983. – 174 с.
7. Паҳлуҳои як истеъдод: маҷмуаи мақолаҳо ба муносибати 75-солагии Аскар Ҳақим [Матн] / Зери назари президенти АМИТ Ф. Раҳимӣ. – Душанбе: Дониш, 2021. – 590 с.
8. Сатторов, А. Нуктаи пайванд (Баъзе масъалаҳои инкишофи шеър ва танқиди адабӣ) [Матн] / А. Сатторов. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 240 с.
9. Табаров, С. Айнӣ – қофиласолори адабиёти советии тоҷик [Матн] / С. Табаров. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 280 с.
10. Ҳақим, А. Маҷмуаи осор: иборат аз ҳафт ҷилд. Ашъор. Ҷилди I [Матн] / А. Ҳақим. – Хучанд: Ношир, 2017. – 424 с.
11. Ҳақим, А. Маҷмуаи осор: иборат аз ҳафт ҷилд. Вежагиҳои анвои шеъри ғиноӣ (дар мисоли шеъри ғиноии тоҷикӣ нимаи дуюми садаи XX). Ҷилди III [Матн] / А. Ҳақим. – Хучанд: Ношир, 2017. – 512 с.
12. Ҳақим, А. Маҷмуаи осор: иборат аз ҳафт ҷилд. Таҳқиқоти илмӣ, нақди адабӣ, мақолаҳо. Ҷилди IV [Матн] / А. Ҳақим. – Хучанд: Ношир, 2017. – 564 с.
13. Ҳақим, А. Маҷмуаи осор: иборат аз ҳафт ҷилд. Мақолаҳо, чехраҳои адабӣ, мусоҳибаҳо. Ҷилди V [Матн] / А. Ҳақим. – Хучанд: Ношир, 2017. – 652 с.
14. Ҳақим, А. Маҷмуаи осор: иборат аз ҳафт ҷилд. Ашъор. Ҷилди II [Матн] / А. Ҳақим. – Хучанд: Ношир, 2017. – 492 с.
15. Ҳақим, А. Вожа ва тасвир [Матн] / А. Ҳақим // Маҷмуаи осор. Ҷилди IV. – Хучанд: Ношир, 2017. – С. 80–141.

16. Ҳақим, А. Анвои шеърӣ ғиноӣ: нимаи дувуми садаи XX [Матн] / А. Ҳақим. – Душанбе: Дониш, 2022. – 654 с.
17. Ҳақим, А. Паҷӯшиш ва нақди шеър [Матн] / А. Ҳақим. – Душанбе: Дониш, 2023. – 312 с.
18. Шарифзода, Б. Ҳафт чилди илму эҳсос [Матн] / Б. Шарифзода // Паҳлуҳои як истеъдод. – Душанбе: Дониш, 2021. – 590 с. – С. 102–123.
19. Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ [Матн] / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 454 с.

Захираҳои электронӣ

20. Бухориев, О. Лаҳзае бо шеър будан [Электронный ресурс]. – 03.10.2021. – URL: <https://askar-hakim.tj> (дата обращения: 05.01.2025).
21. Сомонаи расмии Аскар Ҳақим [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.askar-hakim.tj> (дата обращения: 05.01.2025). – Ҳамчунин дар саҳифаи «Чамани ишқу андеша» (Telegram).

ҶАНБАҲОИ ВОҶЕИЯТНИГОРӢ ВА ТАҶРИБАИ ЗИНДАӢ ДАР ШЕЪРИ АСКАР ҲАҚИМ

Мақолаи мазкур ба таҳлили яке аз масъалаҳои муҳими назарияи шеърӣ муносири тоҷик – падидаи ва нақши унсурҳои воҷеиятнигорӣ ва сюжетнокӣ дар шеърӣ ғиноӣ бахшида шудааст. Муаллифон дар асоси осори шоири халқии Тоҷикистон Аскар Ҳақим ҷараёнҳои бадеӣ ва хусусиятҳои шеърӣ воҷеиятгароёнаро таҳқиқ мекунанд. Дар мақола зикр мегардад, ки Аскар Ҳақим на танҳо ҳамчун шоир, балки ҳамчун муҳаққиқи назарияи шеърӣ ғиноӣ саҳми назаррас дорад. Ӯ дар таҳқиқоти худ истилоҳоти илмиро, монанди «шахсияти ғиноӣ», «воҷеиятнигорӣ», «дарунгаро» ва «бурунгаро» пешниҳод намуда, зарурати ҷамоашиносии истилоҳоти адабиётшиносии тоҷикиву форсӣ ва афғониро таъкид кардааст. Муаллифон воҷеиятнигориро ҳамчун усули муҳими инъикоси ҳақиқат ва таҷрибаи зиндагии шахсӣ дар шеърӣ ғиноӣ тавсиф менамоянд. Бо мисолҳои фаровон аз ашъори Аскар Ҳақим – «Номаи фахру сипос», «Ойнаву қайроқу шона», «Санги ман – алмос», «Дар ҳисори гушнагӣ» ва дигарҳо нишон дода мешавад, ки унсурҳои воҷеият ва сюжет дар осори шоир на танҳо воситаи тасвир, балки василаи таъсиргузори ахлоқиву эҳсосӣ низ мебошанд. Хулоса карда мешавад, ки шеърӣ воҷеиятнигорона дар эҷодиёти Аскар Ҳақим ба таври устувор ҷой дошта, ба ташаккули нави шеърӣ ғиноӣ реалистии тоҷик мусоидат намудааст.

***Калидвожаҳо:** Аскар Ҳақим, шеърӣ ғиноӣ, воҷеиятнигорӣ, сюжетнокӣ, шахсияти ғиноӣ, шеърӣ ҳикоятӣ, вуҷӯғгароӣ, дарунгароӣ, бурунгароӣ.*

АСПЕКТЫ РЕАЛИСТИЧЕСКОГО ПИСЬМА И ЖИЗНЕННОГО ОПЫТА В ПОЭЗИИ АСКАРА ХАКИМА

Статья посвящена анализу одного из важнейших вопросов современной таджикской поэтики – явлению и роли реалистических и сюжетных элементов в лирической поэзии. Авторы, опираясь на произведения Народного поэта Таджикистана Аскара Хакима, исследуют художественные процессы и особенности реалистического направления в таджикской поэзии конца XX – начала XXI века. В статье отмечается, что Аскар Хаким проявил себя не только как поэт, но и как исследователь теории лирической поэзии, внесший значительный вклад в развитие таджикского литературоведения. Авторы подчеркивают, что в своих трудах он предложил и обосновал использование таких научных терминов, как «лирическая личность», «реалистическое письмо», «интроверт» и «экстраверт», а также выступил за унификацию терминологии таджикской, иранской и афганской школ литературоведения. Реалистическое письмо рассматривается как один из основных художественных способов отражения истины и жизненного опыта личности в лирике. На примере произведений Аскара Хакима – «Письмо чести и благодарности», «Зеркало, точило и гребень», «Мой камень – алмаз», «В кольце голода» и других – авторы показывают, что элементы реализма и сюжета служат не только средством изображения, но и важным инструментом эмоционального и нравственного воздействия на читателя. Делается вывод о том, что реалистическая поэзия в творчестве Аскара Хакима

занимает прочное место и содействует формированию нового типа таджикской реалистической лирики.

Ключевые слова: Аскар Хаким, лирика, реализм, сюжетность, лирическая личность, повествовательная поэзия, интроверсия, экстраверсия, реалистическое направление.

ASPECTS OF REALISTIC DEPICTION AND LIFE EXPERIENCE IN THE POETRY OF ASKAR HAKIM

The article is devoted to one of the key issues of modern Tajik poetics – the emergence and role of realistic and narrative elements in lyrical poetry. The authors, drawing upon the works of the People's Poet of Tajikistan Askar Hakim, analyze the artistic processes and features of realism in Tajik poetry of the late 20th and early 21st centuries. The article emphasizes that Askar Hakim distinguished himself not only as a poet but also as a scholar of lyric theory who made a significant contribution to the development of Tajik literary studies. The authors note that in his theoretical works Hakim introduced and substantiated the use of such scientific terms as *“lyrical personality,” “realistic depiction,” “introvert,”* and *“extrovert,”* and advocated for the unification of literary terminology among Tajik, Iranian, and Afghan schools of literary scholarship. Realistic depiction is described as a major artistic method for expressing truth and personal life experience in lyric poetry. Through the analysis of Askar Hakim's works – *“Letter of Honor and Gratitude,” “Mirror, Whetstone and Comb,” “My Stone – Diamond,” “In the Siege of Hunger,”* and others – the authors demonstrate that elements of realism and narrative serve not only as a means of artistic depiction but also as a powerful tool of emotional and ethical influence. It is concluded that realistic poetry occupies a stable place in Askar Hakim's creative legacy and contributes to the formation of a new type of Tajik realistic lyricism.

Keywords: Askar Hakim, lyric poetry, realism, narrative structure, lyrical personality, narrative verse, verisimilitude, introversion, extroversion.

Маълумот дар бораи муаллифон: Абдулрахимзода Бахтиёр Абдулрахим – дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода. Телефон: (+992) 904-10-85-85. E-mail: donishafzo-2025@mail.ru

Қаҳорзода Меҳроҷиддин Вайсиддин – унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода. Телефон: (+992) 984-44-09-96. E-mail: mehrojiddinqahori@mail.ru

Сведения об авторах: Абдулрахимзода Бахтиёр Абдулрахим – доцент кафедры теории и истории литературы Международного университета иностранных языков Таджикистана имени Сотима Улугзода. Телефон: (+992) 904-10-85-85. Электронная почта: donishafzo-2025@mail.ru

Қаҳорзода Меҳроҷиддин Вайсиддин – соискатель кафедры теории и истории литературы Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода. Телефон: (+992) 984-44-09-96. E-mail: mehrojiddinqahori@mail.ru

Information about the authors: Abdurrakhimzoda Bakhtiyor Abdurrakhim – Associate Professor of the Department of Theory and History of Literature at the International University of Foreign Languages of Tajikistan named after Sotim Ulugzoda. Phone: (+992) 904-10-85-85. Email: donishafzo-2025@mail.ru

Kahorzoda Mehrojiddin Vaysiddin – applicant of the Department of Theory and History of Literature, Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda. Phone: (+992) 984-44-09-96. E-mail: mehrojiddinqahori@mail.ru

ТАСВИРИ МАӢ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ МАЗМУНИ ЗАРОБОДӢ

Абдуллоева Парвина Саидҷоновна

Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллохи Рӯдакии

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Масъалаи аҳаммияти таҳқиқи мероси адабии суҳанварони ношинохтани ҳавзаҳои гуногуни адабии асрҳои XVI ва ибтидои XX-и Мовароуннаҳр аз таъкидҳои Садриддин Айни дар “Намунаи адабиёти тоҷик” [1] сарчашма гирифта, баъдан, аз ҷониби як зумра олимону адибони тоҷик ва мустафҳидон, ба риштаи таҳқиқ кашиданд, ки пажӯҳишҳои мазкур бисёр масъалаҳои норавшани таърихи адабиёти тоҷики даврҳои мавриди назарро равшан намуд. Воқеан, бидуни омӯзиши ҳамаҷонибаи осори мазкур наметавон, ки ба пуррагӣ таърихи адабиёти ин даврҳо ба қалам дод.

Дар заминаи Садриддин Айни гуфтааст, ки “ба асарҳои мутааххирин, нисбат ба пешиниён, бештар ҷой дода шаванд. Зеро асарҳои мутақаддимин дар девонҳо, тазкираҳо, дар китобҳои адабиёти форсӣ ва дар намунаи адабиёти Эрон сабт ва қайд ёфтаанд. Аммо асарҳои аҳди охирӣ дар баёзҳо, тазкираҳо, дар китобҳо ҷамъ шуда бошанд ҳам, бинобар ҷоп нашудан дар миёни оммаи аҳолии шояд нестанд” [1, с. 10]. Дар ҳақиқат, осори адабии даҳҳо адибони тоҷики асрҳои XVI ва XIX, ки теъдоди ками китобат доранд, дар баёзҳои тазкираҳо низ дарҷ нашудаанд, ки яке аз онҳо Муллоюсуф Мазмунӣ Зарободӣ яке аз шоирони ғазалсарои асри XVIII аст, ки то ҳол ношинохта боқӣ мондааст. Ба андешаи Алиӣ Муҳаммадии Хуросонӣ, ки сарчашмаҳои дигари дар бораи Мазмунӣ Зарободӣ иттилоъдода низ, асосан, ба маълумоти адабиётшиносии мазкур таъия кардаанд, шоир соли 1744-и мелодӣ дар деҳаи Заробод (имрӯз Зарободи ноҳияи Айни) ҷашм ба олам кушода, то охири умр дар ҳамаи ҷои зиста, ҳоло оромгоҳаш дар қабристони деҳа мавҷуд аст. Алиӣ Муҳаммадии Хуросонӣ таърихи таваллуд ва вафоти шоирро бар мабноси нақли ривоятҳои ҳамдеҳагон тахмин карда, гуфтааст, ки “роҷа ба рӯзгори сипаришуда ва осори боқимондаи шоир дар ҳамаи сарчашмаи адабиёти таърихӣ ва ҷунгу баёзҳо ҷузъитарин ишорае дастрас нагардид” [6, с. 10].

Суҳанвари зарободӣ аз худ ду девони ғазал боқӣ гузоштааст, ки нусхаи аввали он аз таъсири ҳаводиси рӯзгор то ба мо мукамал боқӣ намонда, дар заминаи нусхаи дуюми девони шоир бо саъю кӯшиш ва эҳтимоми Алиӣ Муҳаммадии Хуросонӣ “Ғузидаи ғазалиёт”-и ӯ соли 2002 дар нашриёти «Сурушан» ба нашр расидааст, ки таҳқиқи мо, асосан, дар заминаи он сурат гирифтааст.

То ба имрӯз дар бораи осори адабии Мазмунӣ Зарободӣ ба ҷуз муқаддимаи муфассале, ки Муҳаммад Алиӣ Хуросонӣ таҳти унвони “Сатрҳои муҳаббат” дар “Ғузидаи ғазалиёт”-и шоир навиштааст, дар адабиётшиносии тоҷик пажӯҳише рӯи кор наомадааст.

Соли 2010 Маҳмадшоев М. “Тазкираи шоирони Зарафшон”-ро ба нашр расонид, ки дар он роҷа ба рӯзгори шоир таҳти унвони “Мазмунӣ Зарободӣ” маълумоти мухтасар дода шудааст. Дар ин тазкира, ҳамчунин, 1 байт ва 2 ғазали Мазмунӣ Зарободӣ ба сифати намунаи ашъор оварда шудааст, ки дар маҷмӯъ, ҳамаи иттилои ин тазкира дар бораи шоир дар заминаи муқаддимаи “Ғузидаи ғазалиёт” (2002) гуфта шудаанд. Ба андешаи М.Маҳмадшоев, “аз Мазмунӣ Зарободӣ ба мо 251 ғазал омада расидааст, ки 1700 байтро ташкил медиҳад” [12, с.22]. Ин дар ҳолат, ки Муҳаммад Алиӣ Хуросонӣ аз нусхаи нисбатан саҳеҳи девони шоир (шартан, нусхаи 2-юм), ки шумораи ғазалиёти он зиёдтар аст, ба тариқи интиҳоб 251 ғазалро баргардон карда, ба таърифи расонидааст.

Ҳамаи тавр, Мазмунӣ Зарободӣ то ба имрӯз дар Тоҷикистон аз шоирони камиштиҳордошта буда, ғазалиёти ӯ шоистаи таҳқиқ ва шинохти бештаранд.

Роҷа ба масъалаи тасвири бадеии «май» дар илми адабиётшиносии муосири тоҷик тайи солҳои охир асарҳо ва мақолоти арзишманде рӯи кор омаданд, ки китоби «Май дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ: сайри таҳаввули маъно» (Вино в персидско-таджикской литературе: эволюция

смысла)-и Суфиев Ш.З., мақолаҳои Исрофилниё Шарифмурод “Тасвири май дар осори Ҳаким Низомӣ” [7, с. 106-112], Шарипов Ш.Р. [20, с. 141-145] аз зумраи онҳост.

Тасвири бадеии «май» дар ашъори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ба чашм расида, ҳатто, шоир қасидаи «Модари май»-ро сурудааст [20, с. 144].

Тасвири бадеии «май» дар ашъори адибони тоҷик (аз Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ то ба имрӯз) ба ду маънӣ: асли ва маҷозӣ истифода шудааст. Ба андешаи адабиётшинос Мирзоев А., «дар охири асри 11 ва аввали асри 12, гарчанде мафҳуми мавзӯ хеле тағйир ёфт, ба май, қадах, кӯзаи май ва дигар истилоҳи ба он алоқаманд маъноӣ маҷозӣ тасаввуфӣ дода шуд, вале мафҳуми аслии табиӣ ин мавзӯ ҳамоно дар баробари маънии маҷозӣ дар тамоми таърихи ғазалсароӣ давом кард» [13, с.75].

Ҳамин минвол, дар ғазалиёти Мазмунӣ Зарободӣ низ тасвири бадеии «май» ва гунаҳои дигарӣ он (бода, шароб) чашмгир аст ва ба ду маънӣ: асли ва маҷозӣ қорбурд дорад.

Тасвири бадеии «май» (бода, шароб) дар ғазалиёти шоир, ки ба маънии асли ба қор рафтаанд:

Чун май ҳурам, ки сӯхта рағҳои қони ман,
Заҳри фироқ талх, чунон аз шароб талх [6, с.46]
Ба хоки тира яксон мекунад барқи аҷал охир,
Дареғ аз боданӯшиҳову риндиҳову оғӯшам [6, с.230].
Менамояд акси май дар шиша монанди парӣ,
З-он руҳи ойинаи дилдор ёдам медиҳад [6, с.84]

Тасвири бадеии «май» (бода, шароб) дар ғазалиёти шоир, ки ба маънии маҷозӣ ба қор рафтаанд:

Диламро аз майи асрор пур кун аз хуми ваҳдат,
Ба сар ҷӯши «аналҳақ», дор чун Мансурҳо андоз [6, с.84]

Дар байти боло шоир таркиби “майи асрор”-ро дар тасвир ба қор гирифтааст. Дар ин маврид Суфиев Ш. гуфтааст, ки “шоирони суфимашраб дар аксари маврид истилоҳоти тасаввуфиро чунон ба қор гирифтаанд, ки онҳо ду маънӣ: дар илова ба маънии аслии худ маъноӣ иловагиро ифода кардаанд. Дар ашъори шоирони суфимашраб калимот ва истилоҳоти муқаррарӣ ифодаи махсус доранд. Онҳо то ҷое мармуз ва сермаъноянд, ки маъноӣ аслии онҳо аз меъёри матн берун рафта, дорои маъниҳои баланди таҳайюлӣ гаштаанд”. [16, с.153]. Агарчи дар ғазалиёти Мазмунӣ Зарободӣ то ба ин ҳад бозтоби калимот ва истилоҳоти тасаввуфӣ ба чашм намерасад, вале шоир то ҷое дар тасвирифаринӣ истилоҳоти мазкурро ба қор гирифтааст. Аз ин рӯ, дар вақти муайян қардани ҳатти тасвири дар байти вучуддошта мо наметавонем, ки баррасии маънаӣ мазкурро сарфи назар намоем. Бо дарназардошти рӯзгор ва шахсияти шоир метавон ба он назар расид, ки ҳолати руҳонии Мазмунӣ Зарободӣ ба Мансури Ҳаллоҷ баробар нест, ки «аналҳақ»-и ӯ дар заминаи ирфони таҷрибавӣ ҳосил шудааст. Ё ин гуна нест, ки шоир пурра ба мафҳуми “майи асрор” ва “хуми ваҳдат” ворид бошад. Ин ҷо тасвир дар заминаи ирфони назарӣ сурат гирифтааст ва то ба ҷое тасвир равшан аст, ки шоир “ҷӯши «аналҳақ» дар дор андохтанро на чун Мансур, балки дараҷаи болотар аз он – чун Мансурҳо” медонад.

Таркиби “майи асрор” тасаввуфӣ буда, дар адабиёти классикии тоҷик мафҳумоти “майи маънаӣ”, “воситаи вачди ирфонӣ” ё “ҳолоти мафҳуми марбути ишқ”-ро бозтоб менамояд. **Ҳофизи Шерозӣ фармудааст:**

Майи асрор бихӯру роз зи майхона бишнава,
Ки на ҳар кас, ки бибӯсад лаби моил, бошад...[21, с.411].

“Майи асрор”-и Ҳофизи Шерозӣ тақомулдиҳанда аст ва аз “рози майхона” меғӯяд, ки ба консепсияи ирфони амалӣ наздик аст. “Майи асрор”-и Мазмунӣ Зарободӣ, ки ҳамагӣ ду маротиба онро ба қор гирифтааст, “ба дор мебарад, ба мисли Мансури Ҳаллоҷ (аналҳақ) [14, с.41]” ва ё “беҳуд (саргарм) намуда, ошиқро месӯзонад”. Ҳамин минвол, “майи асрор”-и Мазмунӣ Зарободӣ дар мавриди яқум, ниёиш дорад, ки “дилашро бо майи асрор пур кунанд” ва дар мавриди дуҷум, дуҷаш иҷобат гардида, ба “майи асрор” мушарраф гардида, вучудаш аз он сӯхтааст:

Диламро аз майи асрор пур кун аз хуми ваҳдат,

Ба сар чӯши «аналҳақ», дор чун мансурҳо андоз [6, с.84]

Вожаи «май» ҳамчун истилоҳи тасаввуфӣ “таҷаллиёти илоҳиро гӯянд, аам аз он ки осоре бошад, ё афъоле ё сифоте ё зоте ба қадри васъи машраб бувад” [5, с.173].

Дар таркиби “маيي асрор” маънии асрорро метавон чунин тавзеҳ дод, ки ҷамъи сир, розҳост [19, с.87]. Дар “Манозир-ул-соирин” “сир дар майдони 83 қарор дорад. “Аз майдони афрод майдони сир зоид. Қавлаҳу таъоло “Ва-л-Лоҳу яъламу исрораҳум (Ва Худо пинҳон суҳан гуфтани онҳоро медонад) [9, сураи Муҳаммад, ояти 26]. Сир он ҳулосаи мард аст, ки бо Ҳақ дорад ва ниҳон, ки ҳаргиз забон аз он иборат натавонад кард. Ва мард онро аз худ ҳикоят натавонад кард. Ва он се аст: яке аз одамииён ниҳон ва дигаре аз фариштагон ниҳон ва сеюм аз худ ниҳон...” [19, с.87; 3, с. 179].

Вожаи “хум” дар фарҳангҳо ба маънои “зарфи сафолии бузург, ки дар он об ё сирко ё шароб ё чизи дигар бирезанд” [2, с.492] ва дар истилоҳоти орифон ба “мартабаи сиррӣ ва латифаи руҳиро гӯянд” [5, с.147]. Ҳамчунин, “дар истилоҳи орифон ваҳдат иборат аст аз аввал, ки “ҳақиқати Муҳаммадӣ”-ст” ва мартабаи қобилияти сирф ва онро “барзахи кубро” низ гӯянд, ки воҳидияту аҳадият тарафайни ӯст” [4, с.634].

Ҳамин тавр, қаҳрамони лирикӣ меҳоҳад, ки дилаш аз “таҷаллиёти илоҳӣ”, ки “аз одамииёну фариштагон ва аз худ ниҳон” аст, аз “ҳақиқати Муҳаммадӣ” ва мартабаи сиррӣ саршор бошад, ба сар чӯши «аналҳақ» ба мисли Мансури Ҳаллоҷ ба дори фано равад, то ҳаёти бақо ёбад.

Вожаи «ҷом» ҳамчун истилоҳи тасаввуфӣ “мучаллои таҷаллиёти илоҳӣ ва мазоҳири анвори номуттаноҳиро гӯянд, аам аз он ки дар мақом таври сирре бошад, ё таври руҳӣ ё таври ҳафӣ” [5, с.142]. Ба назари Шамсиддин Муҳаммади Лоҳичӣ ҷом “дар истилоҳи орифон дили солиқро, ки моллом аз маърифати Илоҳист, ҷом меноманд. Соғар, қаъс, ҷом аз истеъдодоти аъёнӣ собита аст” [10, с.511; 19, с.239]. Мазмуни Зарободӣ чунин фармудааст:

Бидод соқӣ аз он ҷоми май шароби ишқ,

Ҳамеша беҳуду сармасти он шароб шудем [6, с.206].

Ҳамин тавр, қаҳрамони лирикӣ меҳоҳад, ки дилаш моллом аз маърифати Илоҳӣ бошад, ба соқӣ – пири тариқат, дар навбати дигар ишорат ба Расули акрам (с), муроҷиат мекунад ва шароби ишқ – растаҳезгари вучуд, меҳоҳад, то ҳамеша аз беҳудӣ (шӯру шарӣ ишқ) баҳравар бошад.

Насруллоҳи Пурҷаводӣ дар осори Низомии Ғанҷавӣ «беҳудӣ»-ро маънои маҷозии «май» гуфтааст [7, с. 107]. Шарифмуроди Исрофилниё гуфтааст, ки дар осори Низомии Ғанҷавӣ мафҳуми «беҳудӣ» ба маънии ишқ низ истифода шудааст [7, с. 107]. Бо таваҷҷуҳ ба ин нукта, метавон ҳулоса кард, ки дар байте, ки дар боло дарҷ шудааст, вожаи «беҳуд»-ро ба маънии ишқ низ фаҳмидан мумкин аст.

Мазмуни Зарободӣ дар байти дигар хатти тасвириро, ки тавассути таркиби “маيي асрор” сохтааст, дигар мекунад. Дар байти боло “маيي асрор” ҳолати вачдест, ки ба дор мебарад ва дар байти зер вучудро месӯзонад:

Мо аз шароби соғари саршор сӯхтем,

Саргарм гашта, з-он маيي асрор, сӯхтем [6, 2002, с.223].

Агар ба байти мазкури Ҳофизи Шерозӣ на танҳо аз нигоҳи тасвири бадеӣ, балки аз назари паёмрасонӣ низ таваҷҷуҳ кунем, нисбат ба абёти Мазмуни Зарободӣ балеғтару зеботар аст. Зеро дар як байти Ҳофизи Шерозӣ чор паём ба ҷашм мерасад ва дар абёти Мазмуни Зарободӣ ду ва се паём ҷашмгиранд.

«Аналҳақ» гуфта, чун Мансур зи май саргарм дар ишқам,

«Ликои раббӣ», Мазмун, гуфта даври ишқ ҷон додам [6, с.178].

Ва:

Бикарда ҷуръае нӯш аз маيي сабуҳи ишқ,

Ҳамеша беҳуду сармасти он шароб шудем [6, с.186].

Ва ё:

Аз бодаи ишқӣ ту ҷунон нӯш намуда,

Саргарми маيي ишқӣ ту гаштем, ки мастем [6, с.210].

Дар байти зер мафҳуми «аналҳақ» ба кор гирифта шудааст, ки ин мавзӯ яке аз масоили серсару садо дар пажӯҳиши ирфон аст. Дар сохтани тасвир шоирон кӯшиш менамоянд, ки хангоми истифодаи истилоҳи суфиёнаи «аналҳақ» номи орифи маъруф Мансури Ҳаллоҷ (244х/858 м - 309х/922м) [11]-ро низ ба кор гиранд. Зеро «аналҳақ» асоси назарияи концепсияи тасаввуфии Мансури Ҳаллоҷ буда, мафҳуми “Қуз Худо ҳеҷ чиз нест ва ману мову ту нестем ва ҳама Ёст” [8]-ро ифода менамояд. Мазмуни Зарободӣ

«Аналҳақ» гуфта, чун Мансур зи май саргарм дар ишқам,

«Ликои раббӣ», Мазмун, гуфта даври ишқ ҷон додам [6, с.178].

Дар байти мазкур таркиби «лиқоу Раббӣ» (дидори ман Парвардигори ман аст) ниҳояти иштиёқи шоирро ба маъшуқа инъикос намудааст.

Агар ба ғазалиёти шоир (251-то) аз назари корбурди вожаҳои хамрия (май, шароб, бода, майхона, ҷом, чуръа, паймона, соғар, хум, набид) мутаваҷҷуҳ шавем, он гоҳ маълум мегардад, ки дар онҳо тавассути вожаҳои “май” – 10 маротиба, “шароб” – 6 маротиба, “бода” – 3 маротиба, “ҷом” – 1 маротиба, “чуръа” – 4 маротиба, “соғар” – 1 маротиба, “хум” – 2 маротиба, дар маҷмӯъ, 27 маротиба тасвири бадеӣ сохта, вожаҳои ба мавзӯи мазкур марбути “набид”, “паймона” ва “майхона”-ро ба кор нагирифтааст.

Агарчи корбурди вожаҳои хамрия дар ғазалиёти шоир басомад надорад ва ё тавассути онҳо тасвирҳои дар адабиёти мо мавҷудбуда (майи асрор, майи ишқ, бодаи ишқ, шароби ишқ) сохта шудаанд, Мазмуни Зарободӣ тавонистааст, ки ҳолатҳои ошиқонаи худро возеҳ ба қалам диҳад. Чунончи, дар байти аввал ишораи шоир ба ирфони назарӣ – саргарм гашта (беҳуд шуда), аз майи асрор аст ва дар байти дуюм тасвири ҳолати васл (дидор) аст, ки ошиқ аз дидани рӯи ёр чунон маст мешавад, ки завқи шароб аз дил бурун меронад:

Мо аз шароби соғари саршор сӯхтем,

Саргарм гашта 3-он майи асрор, сӯхтем [6, с.223].

Ва:

Гар намояд рӯи худро, махвашо, 3-ӯ дарзамон,

Боданӯшонро зи дил завқи шароб ояд бурун [6, с.259].

Дар ҳақиқат, дар адабиёти тоҷик тавассути таркибҳои марбути мавзӯи май, ки дар ғазалиёти шоир ҷашмгиранд, шоирони зиёди пешин тасвирҳои гуногун сохтаанд. Чунончи, Ҳофизӣ Шерозӣ гуфтааст:

Шӯри **шароби ишқи** ту он нафасам равад зи сар,

К-ин сари пурҳавас шавад хоки дари сарои ту [21, с.359].

Саъдии Шерозӣ фармудааст:

Биёр, соқии сармаст, ҷоми **бодаи ишқ**,

Бидеҳ ба рағми муносиҳ, ки медиҳад пандам [22, с.256].

Қамоли Ҳуҷандӣ сурудааст:

Сӯхтед аз аташ, эй аҳли сафо, бе **майи ишқ**,

Чӯби хушкед, бисӯзед, ки хуш месӯзед [18, с.321]!

Шояд басомад надоштани вожаҳои хамрӣ, аз ҷумла май дар ғазалиёти шоир ба ҷанбаҳои эътиқоди мазҳабии ӯ низ пайванд дошта бошад. Зеро Шарипов Ш.Р. гуфтааст, ки “дар ашъори шоирони орифи мо вожаҳои хамрӣ, ки тибқи маърифати исломӣ корбурди онҳо ба маънии хубӣ аз ҷониби муъмин раво нест, маъноӣ фалсафию ахлоқӣ ва ирфонӣ гирифта, дар муқобили қалимоти муқаддаси исломӣ: шайх, масҷид, мадраса, зоҳид, тоат, вузу, тақво, дин қарор гирифта, ҳатто, баръақс, нисбат ба мафҳумҳои асосии шаръӣ тарҷеҳ ёфтанд” [20, с. 142].

Агар гуфтаҳои ғавқуззикри Шарипов Ш.Р.-ро бар асос гирем, он гоҳ дар мавриди корбурди тасвири шоирона бадеии мафҳуми “ишқ” дар ғазалиёти Мазмуни Зарободӣ метавон чунин андеша кард:

1. Бо тақя ба аҳборе, ки дар бораи рӯзгори шоир аст, Мазмуни Зарободӣ мусулмони эътиқоди қомилдошта буда, ҳадди эътидоли корбурди “вожаҳои хамрӣ, ки тибқи маърифати исломӣ корбурди онҳо ба маънии хубӣ аз ҷониби муъмин раво нест”-ро риоя кардааст.

2. Шоир тавассути вожаи “май” тасвирҳои истиорӣ офарида, аз як тараф, тавассути таркиботи бо “май” сохташуда ниёиш ва, аз ҷониби дигар, ҳолати ошиқонаи худро ба қалам дода аст, ки онҳо бештар ба концепсияи тасаввуфи назарӣ монанданд.

3. Шоир тавассути вожаи “май”, агарчи таркибҳои тозаи бадеӣ насохтааст, аммо тавонистааст, ки тавассути онҳо дар тасвири умумии абёт тобишҳои гуногун эҳдо кунад. Масалан, дар байти зер шоир яке аз вежагиҳои “маи асрор” – “саргармкунӣ” (аз ҳолати муқаррарӣ берун кардан, беҳудкунӣ, мастии беҳад)-ро ба қалам додааст, ки ба тасвири муқаррарии “аз шароби соғар ва аз маи асрор сӯхтан” як навъ тозагӣ бахшидааст:

Мо аз шароби соғари саршор сӯхтем,

Саргарм гашта з-он маи асрор, сӯхтем [6, с.223].

Ҳолати беҳудӣ аз “маи ишқ”-ро Суфизода Ш.З. «... таҷрибаи ирфонӣ, қатъи робитаи хушёронаи шоири ориф ба дунёи воқеӣ...» [17, с.74] ва Исрофилниё Шарифмурод «нишонаи худшиносӣ» [7, с.211] гуфтаанд. Албатта, “саргармию беҳудӣ”-и Мазмуни Зарободӣ бештар ба ирфони назарӣ марбут аст, аммо аз завқи шоирона ва бадеӣ қаҳрамони лириқӣ худро мучарраби ирфонӣ ба тасвир қашидааст.

Азбаски шоир намоёндаи адабиёти асри XVIII аст ва таъсири сабки ҳиндӣ дар ин давра ба ашъори шоирони Мовароуннаҳр низ ба таври намоён назаррас буда, корбурди вежагиҳои сабки мазкур ба ҳукми анъана даромада буданд, бояд дар ғазалиёти ӯ дар мавриди корбурди вожагони ҳамрӣ низ шигардҳои адабию бадеӣ, аз зумраи ханҷоршиканию ғарибсозӣ, тасвирҳои мутаноқизию ҳисомезӣ ба қор гирифта мешуданд. Аммо дар ғазалиёти шоир вежагиҳои сабки ҳиндӣ дар ин маврид ба ҷашм намерасад. Яке аз хусусиятҳои дигари корбурди вожагони ҳамрӣ дар адабиёти мо тарҷеҳи вожагони ҳамрӣ нисбат ба мафҳумоти шаръист. Чунончи, ба ақидаи Ш.Суфиев, «он чӣ дар калом ва фикҳи исломӣ муқаддас аст, дар шеъри шоирони ориф номуқаддас мегардад ва баръакс, лафзи ғайришаръӣ мафҳуми муқаддас ба худ касб мекунад» [17, с.82]. Аммо ин нукта - тарҷеҳи вожагони ҳамрӣ нисбат ба мафҳумоти шаръӣ, дар ғазалиёти Мазмуни Зарободӣ ба назар намерасад.

Хулоса, Мазмуни Зарободӣ ба мисли шоирони дигар тасвири бадеии «май»-ро ба ду маънӣ: асли ва маҷозӣ истифода карда, дар сохтани тасвирҳои бадеӣ аз вожагони ҳамрӣ: май, шароб, бода, майхона, ҷом, чуръа, паймона, соғар, хум, набид камтар истифода намудааст. Ҳамчунин, аз вожаи “май” тасвирҳои маҷозӣ ва истиории кам сохтааст. Зеро муҳити зиндагонии шоир, ки ба кӯҳистон марбут аст, шеъри содаю осонфаҳм ва бештар, вуқӯғароёнаро тақозо мекард ва ин омил низ ба ҷанбаҳои руҳии эҷоди шеър бетаъсир намонда. Дар асри XVIII, ки мафкураи ҷамъиятӣ аз маърифати исломӣ реша мегирифт, барои шоири кӯҳистонӣ дар ҳадди эътидол тавассути вожагони ҳамрӣ сохтани тасвирҳои адабӣ мутобиқи матлаб буд.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Шарифзода Ш.Р.

Адабиёт

1. Айни, С. Намунаи адабиёти тоҷик. [Матн] / С.Айни. – Душанбе: ДДОТ, 2020. – 322с.
2. Амид, Ҳасан. Фарҳанги форсии Амид. [Матн] / Ҳасани Амид. – Техрон: Интишороти Роҳи рушд, 1389. - 1088 с.
3. Ансорӣ, Абдуллоҳ. Манозир-ул-соирин. Ба тарҷумаи дарӣ аз Равон Фарҳодӣ [Матн] / Абдуллоҳи Ансорӣ. – Кобул: Вазорати иттилоот ва култур, 1355. – 555 с.
4. Бақлӣ, Рӯзбеҳон. Шарҳи шатҳиёт. Шомили гуфторҳои шӯрангез ва рамзии суфиён. Тарҷумаи муқаддима аз дуктур Муҳаммадали Амирмуизӣ [Матн] / Рӯзбеҳон Бақлӣ. – Техрон: Таҳури, 1382. – 892 с.
5. Бертельс, Е.Э. Избранные труды. Суфизм и суфийская литература [Текст] /Е.Э. Бертельс. – Москва: Наука, 1965. – 528 с.
6. Зарободӣ, Мазмун. Гузидаи ғазалиёт. Таҳия ва тадвини матн бо муқаддима ва тавзеҳоти Али Муҳамадии Хуросонӣ. [Матн] / Мазмуни Зарободӣ. – Душанбе: Сурушан, 2002. – 280с.
7. Исрофилниё, Шарифмурод. Тасвири май дар осори Ҳаким Низомӣ [Матн] / Шарифмуроди Исрофилниё // Маҷаллаи «Адаб». - №№1-2, 2012. – С. 106-112.
8. Каримова Ш. Нақш ва ҷойгоҳи Мансури Ҳаллоҷ дар адабиёти араб. [www. osiyoavrupo.tj](http://www.osiyoavrupo.tj).

9. Куръон, сураи Муҳаммад, ояти 26
10. Лоҳичӣ, Шамсиддин Муҳаммад. Мафотех-ул-эъҷоз фӣ шарҳи “Гулшани роз”. Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммадризо Барзғари Холиқӣ ва Иффати Карбосӣ. Чопи шашум. [Матн] / Шамсиддин Муҳаммади Лоҳичӣ. – Техрон: Заввор, 1385. – 722 с.
11. Мансури Ҳаллоҷ. Иттилооти инфиродӣ. tg wikipedia.org.
12. Маҳмадшоев, М. Тазкираи шоирони Зарафшон [Матн] / Маҳмадшо Маҳмадшоев. - Хучанд, 2010. – 422 с.
13. Мирзоев, А. Рӯдакӣ ва инкишофи ғазал дар асрҳои X-XV [Матн] / А.Мирзоев. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1957. – 89 с.
14. Насриддин, А. Фарҳанги мушкilotи адабиёт (номаи мухтасар) [Матн] / Абдуманнони Насриддин. – Хучанд: матбааи Хучанд, 1992. - 114 с.
15. Раҳимзода, И.Ш. Мероси адабии Носири Бухорой ва тақомули ғазали ошиқонаи орифона дар асри XIV [Матн] / И.Ш. Раҳимзода. – Душанбе: Сифат, 2013. – 340 с.
16. Суфиев, Ш.З. Вино в персидско-таджикской литературе: эволюция смысла [Текст] / Ш.З.Суфиев. - Душанбе: Эт-граф, 2019. – 360 с.
17. Суфиев, Ш.З. Роҳҳои баёни маърифати ирфонӣ дар шеърӣ суфия [Матн] / Ш.З. Суфиев //Суханшиносӣ. –Душанбе: Дониш, 2013. №1. - 190 с.
18. Хучандӣ, Камол. Девон. [Матн] / Камоли Хучандӣ. – Хучанд: Хуросон, 2020 (матни интиқодӣ). – 1328 с.
19. Шабистарӣ, Маҳмуд. Гулшани роз. Муқаддима, тасҳеҳ ва шарҳу тавзеҳоти Шодимуҳаммад Суфизода [Матн] / Маҳмуди Шабистарӣ. – Душанбе: Дониш, 2015. – 284 с.
20. Шарипов, Ш.Р. Инъикоси “маӣ” ҳамчун воситаи ифодаи матлаб дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р. Шарипов // Паёми Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДДЗТ. 2021. - № 2(42). - С.141-145.
21. Шерозӣ, Ҳофиз. Девон. [Матн] / Ҳофизӣ Шерозӣ. – Душанбе: Адиб, 2015. - 480 с.
22. Шерозӣ, Саъдӣ. Ғазалиёт. [Матн] / Саъдии Шерозӣ. – Душанбе: Адиб, 2014. - 480 с.

ТАСВИРИ МАӢ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ МАЗМУНИ ЗАРОБОДӢ

Муаллиф дар мақолаи мазкур ба исбот расонидааст, ки тасвири шоиронаро бадеии мафҳуми “ишқ” дар ғазалиёти Мазмуни Зарободӣ ба маънои асли ва маҷозӣ омадаанд.

Муайян карда шудааст, ки дар ғазалиёти ҳадди эътидоли қорбурди вожагони ҳамрӣ, ки тибқи маърифати исломӣ қорбурди онҳо ба маънии хубӣ аз қониби муъмин раво нест, риоя гардидааст. Ошқор карда шудааст, ки шоир тавассути вожаи “маӣ” ниёиш ҳолати ошиқонаро ба қалам додааст. Муайян гардидааст, ки шоир тавассути вожаи “маӣ”, агарчи таркибҳои тозаӣ бадеӣ насохтааст, аммо тавонистааст, ки тавассути онҳо дар тасвири умумии абёт тобишҳои гуногун бахшад.

Ошқор шудааст, ки қорбурди вежагиҳои сабки ҳиндӣ ва дар мавриди истифодаи вожагони ҳамрӣ дар ғазалиёти шоир ба ҷашм намерасад ва дар ғазалиёти шоир вожагони ҳамрӣ нисбат ба мафҳумоти шаръӣ тарҷеҳ наёфтаанд.

Калидвожаҳо: *Мазмуни Зарободӣ, шоир, шеър, ғазал, маӣ, шароб, бода, маӣхона, ҷом, ҷуръа, паймона, соғар, хум, набид, сабк, сабки ҳиндӣ, тасвир, бадеӣ, шоирона, адабӣ.*

ОТОБРОЖЕНИЕ “ВИНО” В ГАЗЕЛИЯХ МАЗМУНИ ЗАРАБОДИ

В данной статье автор доказал, что поэтическое и художественное изображение понятия «вино» в газели Мазмуни Зарабоди носит как прямой, так и переносный характер.

Определено, что в газели соблюдена граница умеренности в использовании оскорбительных слов, которые, согласно исламским знаниям, недопустимы для верующего в хорошем смысле. Выявлено, что через слово «вино» поэт выразил состояние любви.

Определено, что через слово «вино», хотя поэт и не создал новых художественных произведений, ему удалось придать различные оттенки общему образу стихов. Выявлено, что использование особенностей индийского стиля и употребление виновных слов в газелях поэта не заметно, а виновные слова не имеют приоритета перед понятиями шариата.

Ключевые слова: Мазмуни Зарабоди, поэт, поэма, газель, вино, таверна, чаша, кувшин, мера, бокал, большой глиняный кувшин, вино из фиников, стиль, индийский стиль, описание, художественный, поэтический, литературный.

REPRESENTATION OF "WINE" IN THE GHAZELLES OF MAZMUNI ZARABODI

In this article, the author demonstrated that the poetic and artistic depiction of the concept of "wine" in Mazmuni Zarabodi's ghazals is both literal and figurative.

It was determined that the ghazal maintains a level of moderation in the use of offensive words, which, according to Islamic knowledge, are unacceptable for a believer in a positive sense. It was revealed that through the word "wine," the poet expressed a state of love. It was determined that through the word "wine," although the poet did not create new artistic works, he succeeded in imparting various nuances to the overall image of his poems.

It was revealed that the use of Indian style features and the use of guilty words in the poet's ghazals is not noticeable, and guilty words do not take precedence over Shariah concepts.

Keywords: Mazmuni Zarabodi, poet, poem, ghazal, wine, tavern, cup, jug, measure, glass, large clay jug, date wine, style, Indian style, description, artistic, poetic, literary.

Маълумот дар бораи муаллиф. Абдуллоева Парвина Саидҷоновна - унвонҷӯйи шӯъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Сурога: ш. Душанбе, abdulloyeva-parvina@mail.ru; tel.: +992 93 146 64 10.

Сведения об авторе. Абдуллоева Парвина Саидҷоновна - соискатель отдела истории литературы Института языка и литературы имени Абуабдуллохи Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, адрес: Душанбе, abdulloyeva-parvina@mail.ru; tel.: +992 93 146 64 10.

Information about the author. Abdulloeva Parvina Saidzhonovna - applicant of the Department of Literary History, Institute of Language and Literature named after Abuabdullohi Rudaki, National Academy of Sciences of Tajikistan, address: Dushanbe, abdulloyeva-parvina@mail.ru; tel.: +992 93 146 64 10.

ИНЪИКОСИ ИШҚИ ИРФОНӢ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ САЪДӢ

Абдулманнонзода М.А.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Вуруди тасаввуф ба шеъри порсӣ агарчи аз даврони Шайх Абусаиди Абулхайр оғоз ёфта буд, аммо тасвири Худо ба ҳайси объекти ормонҳои қалбӣ ва муҳарриқи эҳсосоти ботинии шоир дар эҷодиёти Саной ва Аттор, махсусан, ибтидои худро пайдо карда буд ва дар маҷмӯаи ғазалиёти Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ нуқтаи авҷ ва отифии худро пайдо намуд. Бояд зикр кард, ки дар маҷмӯаи ғазалиёти Шайх Саъдии Шерозӣ ҳам мақоми ашъори ирфонии вай, ба вижа тасвиру баёни ишқу муҳаббати ирфонӣ қобили таваҷҷуҳ аст. Агарчи дар қиёс бо ашъори ошиқона ғазалҳои орифонаи Саъдӣ мақоми дувумдараҷаро ишғол менамоянд, аммо, ин ғазалҳоро метавон дар радифи бехтарин манзумаҳои ирфонӣ дар адабиёти классикии форсу тоҷик эътироф намуд.

Осори Саъдӣ бо андешаю чакидаҳо ва таамуллотӣ ирфонию иҷтимоӣ тарбиятгар аст, ки ин оинаи ҳасоил ва хулқу ҳўю маншаи миллати куҳансол аст ва аз ҳамин рӯ ҳеҷ вақт шуқуҳу дурахши худро аз даст нахоҳад дод. Шеъри Саъдӣ шеъри истехкому зарофату устуворӣ ва зебодӣ аст. Забони Саъдӣ ҳеҷ гоҳ камоли худро ба руҳи муҳотабонаш намекашад. Ҳамчун солори баланди манзалат, дар айни камолу бартарӣ мутаवзеъу хошеъ аст ва ба ҳамин далил дили ҳар соҳибдилеро мерабояд ва дар гушаи хоҳири ҳар касе, ҷое барои ҳудаш боз мекунад.

Шоир ғазалро дар зеботарин ва мавзунтарин либосҳо орошта, мукамалтарин навъи шеърро ба вучуд овардааст. Ё таҷриба ва анъанаҳои гузаштагонӣ худро эҷодкорона такмил дода, зеботарин ва комилтарин намунаи ғазалро офарид ва дар осмони ғазалсароии асри XIII ҳамчун ситораи дурахшон бидурахшид. Саъдӣ бо суҳанони сӯзнокаш ба қавли олими ҳинд Аллома Шиблии Нуъмонӣ, «оташ дар тамоми Эрон барангехт» [6, с. 190].

Ғазалиёти Саъдиро ба ҷаҳор бахш, «Ғазалиёти қадим», «Таййибот», «Бадоеъ» ва «Хавотим», тақсимбанди намудаанд. Муҳаққиқон ба ин андешаанд, ки «Ғазалиёти қадим» дар даврони ҷавонӣ, «Таййибот»-у «Бадоеъ» дар даврони пухтагӣ ва авҷи шоирӣ Саъдӣ эҷод шудаанд. «Хавотим»-ро ба даврони пириӣ шоир марбут донистаанд. Ҷавҳари ғазалиёти Саъдиро ишқ ташкил медиҳад, аммо ин ишқ дар «Ғазалиёти қадим» ишқи заминӣ ва дар «Хавотим» ишқи ирфонӣ аст. Дар баъзе аз ғазалҳои «Хавотим» ахлоқ ва зуҳд ғалаба мекунад. Ин дугонагӣ дар ғазалҳои Саъдӣ таваҷҷуҳи муҳаққиқони бисёреро ба худ ҷалб кардааст. Ба назар чунин мерасад, ки яке аз муҳимтарин далели ин дугонагӣ он аст, ки Саъдӣ ишқро амалан аз заминӣ бо ирфонӣ ба таври табиӣ тай кардааст. Аз ин лиҳоз дар даврони пириӣ аз ин ҳис камбуди эҳсос намекунад. Ба назар мерасад, ки ин тақсимбанди ба яқин аз ҳуди Саъдӣ аст. Зеро ӯ дар ғазалиёташ ба «Таййибот» ва «Бадоеъ» чунин ишора кардааст:

Он чи рафтор асту қомат, в-он чи гуфтору қиёмат,

Чанд хоҳи гуфт Саъдӣ «Таййибот» охир надорад [11, с. 672].

Гар «Бадоеъ»-и Саъдӣ набошад андар бор,

Пеши аҳлу қаробат чӣ армуғон орӣ [12, с. 672].

Агар «Ғазалиёти қадим»-ро марбут ба даврони ҷавонӣ ё навҷавонӣ ва «Хавотим»-ро марбут ба даврони пириӣ Саъдӣ бидонем, пас «Таййибот» ва «Бадоеъ», ки зеботарин ғазалиёти Саъдиро фаро гирифтаанд, дар авҷи пухтагӣ ва тавоноии шоир суруда шудаанд. Дар маҷмӯъ чунин бардоште аз ғазалиёт, дур аз ҳақиқат нест. «Таййибот» ва «Бадоеъ» монанди «Ғазалиёти қадим» саршор аз ҳаяҷон ва шӯри ҷавонист.

Ин зиддият дар ғазал, диққати ҳар Саъдишиносро ба худ ҷалб кардааст. Абдулҳусайни Заринқуб менависад: «Саъдӣ як шоъирест, ки дунёро аз диди ишқ менигарад, бо як муаллими ахлоқе, ки инсонро дар масири тақомули ахлоқӣ дунбол мекунаду ҳамхонааст... Ишқи маҷозии Саъдӣ тарайқӣ меёбад ва дар ниҳоят ранг ва буи дигар мегирад. Баъдан ин ишқи зоҳирӣ то ҳадде таъолий мешаваду ошиқ дар вучуди Саъдӣ ҷои худро ба ориф волегузорад [4, с. 263].

Муҳаммадалии Фурӯғӣ низ муътақид аст, ки «Ишқи ӯ аз махлуқ оғоз мешавад, аммо саранҷом ба Холиқ мерасад, шеърӣ ӯ шеърӣ ғинояст [15, с. 16].

Дар мавриди ғазалиёти Саъдӣ муҳаққиқони бузург изҳори назар кардаанд ва ҳар кадоме аз муҳаққиқон низ далоили қонеъкунандае аз ғазалиёти Саъдӣ ироа кардаанд. Фурӯғӣ муътақид аст, ки «Ҳеҷ касе олами ишқро на монанди Саъдӣ дарк карда, на ба забон овардааст» [15, с.17]. Ба назар чунин мерасад, ки далели ин ҳама ихтилоф аз он ҷост, ки бисёре аз муҳаққиқон ғазалҳои Саъдиро маҳсули як замон донистанд. Дар ҳоле ки ғазалҳои ӯ маҳсули тамоми умр ва аз ҷавонӣ то пирӣ аст.

Чуноне ки гуфта шуд, нуқтаи қобили таваҷҷӯҳ дар зиндагӣ ва осори Саъдӣ таваҷҷӯҳӣ ӯ ба ишқи заминӣ аст. Ба андешаи Фурӯғӣ «Ин имтиёзоти вижа дар ғазали Саъдӣ, ҳама марбут ба ишқи махсус ва қобили ламси маҷозӣ ва заминӣ аст... Оё агар Саъдӣ чунин диди ғаноӣ ва ошиқона надошт ва ишқро намешинохт ва гирифтори он набуд, боз суҳанаш ба ин ширинӣ ва дилпазирӣ шакл мегирифт?» [15,с.10]. Сируси Шамисо монанди дигарон низ ҳамин ақидаро дорад. «Ашъори Саъдӣ монанди ҳар шоири бузурги дигар дорои мушаххас аст... Масалан, аксари ғазалиёти Саъдӣ тавре ба назар мерасад, ки ӯ аз ҳақиқат суҳан меронад ва маъшуқи махсусеро дар назар дорад» [9, с.89].

Саъдӣ дар бисёре аз ғазалҳоиаш аз умқи ҷон ва дил, дам аз маъшуқи ҳақиқӣ мезанад:

Хурушам аз тафи сина аст нола аз сари дард.

На чун дигар суҳанон к-аз сари маҷоз ояд [14, с. 514].

Ин ғароиз ба унвони ақидаҳое дар анбони фикр ва ҳофизаи Саъдӣ андухта нашудааст, ки дар давраҳои пирӣ гоҳу бегоҳ, хоста ва нохоста, бар забони ӯ ҷорӣ шуд, балкӣ дар замони худ пирузи карда, баъдан хотима ёфтааст ва ҷои худро ба ишқи илоҳӣ дода, ба ҳамин дил дар даврони пирӣ дар ғазалҳои пештар аз ирфон ва ахлоқиёт ё ишқи рӯҳонӣ ва маънавӣ дам мезанад. Агар дар давронӣ пирӣ абёт ё ғазалҳои ошиқонае ҳам месароид, ҳам он шӯро ҳаяҷони ғазалиёти қадимро надорад. Хавотим агар чи аз назари илмӣ ва фанӣ ҳеҷ нуқсе надорад, аммо як чиз кам дорад, аз он шӯро ҳол ва ҳаяҷони ҷавонӣ дар онҳо хабаре нест. Монанди селоб хурушон аз кӯх сарозер шудааст, ки ба дашти ҳамвор расида, ҷӯшу хуруши худро канор ниҳода ва ором гирифта бошад.

Фурӯғӣ мегӯяд, ки «Ишқи заминӣ давом нахоҳад дошт ва саранҷом рӯ ба заъифӣ хоҳад гузошт» [15, с.12]. Он чи дар мавриди ишқи заминӣ Саъдӣ нақл шуд, дигаргуни суҳани Саъдӣ дар «Хавотим» бисёр табиӣ менамояд. Саъдӣ дар «Таййибот» мегӯяд:

Кухан шуд ҳама касро ба рӯзгори иродат,

Магар маро, ки ҳамон ишқи авваласту зиёдат [12, с. 427].

Мисраи аввал мутаваҷҷеҳӣ ҳамон ишқи заминӣ аст, ки худи Саъдӣ барои аз байн рафтани он иқрор мекунад, мисраи дуюм ба ишқи маънавӣ волае аст, ки дар замони сурудани ғазал, Саъдӣ айёми миёнсолиро тай мекунад. Чуноне ки зикр кардем, «Ғазалиёти қадим» марбут ба даврони ҷавонӣ Саъдӣ ва мубтанӣ бар ишқи заминӣ аст ва «Хавотим» марбут ба даврони пирии ӯ ва бештар ба ишқи рӯҳонӣ ё ирфонӣ ва дар бар гирандаи ахлоқиёт ва зухду парҳезкорӣ аст ва тақрибан аз шӯро ҳаяҷонот ҷавонӣ ҳолӣ аст.

Саъдӣ ворид шудан ба дунёи муҳаббати рӯҳониро беҳтарин лаззат медонад ва ҷамоатеро, ки аз чунин лаззат ноогоҳанд, ба ҳайси давоб қаламдод менамояд. Ӯ дар абёти зер даъвои ишқи рӯҳонӣ менамояд:

Ҷамоате, ки надонанд ҳаззи рӯҳонӣ,

Тафовуте, ки миёни давобу инсон аст.

Гумон баранд, ки дар боғи ишқ Саъдиро

Назар ба себи занахдону нори пистон аст [13, с. 69].

Яке аз мавзӯҳои муҳим дар ашъори ирфонӣ Саъдӣ – ин садоқат дар муҳаббати зоти борӣ аст, ки вай муқаррар дар ин мавзӯ қалам фарсудааст. Саъдӣ, аз ҷумла, дар ҳамин маврид мегӯяд:

Мо дигар кас нагирифтём ба ҷои ту надим,

Иллаҳ, иллаҳ, ту фаромӯш макун аҳди қадим.

Ҳар як аз доираи ҷамъ ба роҳе рафтанд,

Мо бимондему хаёли ту ба як чой муқим [13, с. 216].

Дар ишқи ирфонии Саъдӣ маъшуқи азаллӣ султони қалби ўст ва ў аз ин ки дар хайли гадоёни маъшук қарор дорад, фахр дорад. Маъшуқи ирфонӣ шаҳрбандону асирони зиёдеро дар банди хеш дорад. Саъдӣ ошиқи ягона нест, чун вай ошиқони зиёде ниёз бар остони зулҷалоли вай мебаранд. Бинобар ин, маъшук агар ўро биронад ё бихонад, ин дар ҳиттаи ихтиёри вай қарор надорад. Дар вартаи ин ишқ Саъдӣ, ҳатто, номи худро ба боди фаромӯшӣ афкандааст. Бе вучуди суҳбати маъшук Саъдӣ на ин ки ин дунё, он дунёро низ ба чизе намегирад. Маъшук ба дараҷае қалби Саъдиरो асири хеш кардааст, ки вай аз баҳри чони худ гузашта метавонад, аммо аз баҳри маъшук гузашта наметавонад:

Мо гадоёни хайли султонем,
Шаҳрбанди ҳавои ҷононем.
Бандаро номи хештан набвад,
Ҳар чӣ моро лақаб диҳанд, онем.
Гар биронанд ва гар бубахшоянд,
Раҳ ба ҷои дигар намедонем.
Мар худованди ақлу донишро
Айби мо, гӯ, макун, ки нодонем.
Саъдиё, бе вучуди суҳбати ёр,
Ҳама олам ба ҳеҷ настонем.
Тарки чони азиз битвон гуфт,
Тарки ёри азиз натвонем [13, с. 219].

Яке аз хусусиятҳои ғазалҳои орифонаи Саъдӣ наздикии зиёди лафзиву лаҳнии он ба ғазалҳои ошиқона аст. Дар шиносӣ бар матни ғазалҳои Саъдӣ хонанда баъзан гумон мекунад, ки объекти мурочиати шоир маъшуқи заминӣ аст, инсонест, ки Саъдӣ ҷаҷомаҳои қалби хешро бар ў бахшидааст. Бепироягиву содагии гуфтор, лаҳни муътадили мисраоту абёт, инҳирофҷӯӣ аз суҳанпардозии зиёд, гурез аз сохтакорӣ дар бақоргирии васоити тасвир, дуриҷӯӣ аз истилоҳоти вижаи тасаввуфӣ маъшуқи ирфонии Саъдиро ҳамонанд бар як маъшуқи воқеӣ гардонидаст. Аз ҷумла, дар ин чанд байт аз як ғазали шоир ин гуфтаҳо собит мешаванд:

Шаби ошиқони бедил чӣ шабе дароз бошад,
Ту биё, к-аз аввали шаб дари субҳ боз бошад.
Аҷаб аст, агар тавонам, ки сафар кунам зи дастат,
Ба кучо равад кабӯтар, ки асири боз бошад.
Зи муҳаббатат нахоҳам, ки назар кунам ба рӯят,
Ки муҳибби содиқ он аст, ки покбоз бошад.
Ба карашмаи иноят назаре ба сӯи мо кун,
Ки дуои дардмандон зи сари ниёз бошад [11, с. 253-254].

Ҳазои эҷодқардаи Саъдӣ дар ғазали мазкур қариб ки ошиқона аст, на орифона: шаби дароз, ошиқи бедил мунтазири омадани маъшук дами субҳ мепояд. Ў ончунон дар муҳаббати маъшук пойбанд аст, ки чун кабӯтари дар доми боз гирифтورشуда дигар ҷойи гурез надорад. Аммо шоири ошиқ аз ин ҳолат розӣ аст. Ў то он ҳад маъшукро дӯст медорад, ки аз зиёдии муҳаббат ба рӯи маъшуқи хеш назар наменаояд, зеро онро ғайрипоқбозӣ мешуморад. Аммо худ аз маъшук тавалло мекунад, ки бо карашмаи иноят назаре ба сӯи вай бикунад ва ҷоми муҳаббати ўро саршор наояд. Дар ғазали зерин ҳам, ки ирфонӣ аст ва муҳтавои он ҳовии афкори орифона мебошад, ҳамин ҳазо эҳсос мешавад ва он ҳам ҳолу ҳаво ва оҳанги ошиқонаро ба хотир меоварад:

Ба ҳусни дилбари ман ҳеҷ дарнамеояд,
Ќуз ин дақиқа, ки бо дӯстон наменояд.
Ҳаловатест лаби лаъли обдорашро,
Ки дар ҳадис наёяд, ҷу дар ҳадис ояд [11, с. 294].

Ин хусусият тозагирӣ дар тарзи гуфтор ва тасвири Саъдӣ ато менамояд, чеҳраи ангоравии маъшуқи азаллиро дар хаёли ҳар хонанда осонфаҳмтар аз ҳар матни мармузу мушкили ирфониву тасаввуфӣ менамояд. Дар ҷунин ғазалҳо ҳамон оҳанги маҳзунона ва содагии гуфтори

ашъори ошиқона сахт эҳсос мешавад. Аммо дар ашъори орифонаи Саъдӣ ғазалҳое вомехӯранд, ки дар онҳо вожаҳои махсуси ирфонӣ, яъне истилоҳоти хосси орифону сӯфиён истифода гардидаанд, ки ба туфайли онҳо бори маънавиву ирфонии матни ғазал таъмин мегарданд. Дар ин навъ ғазалҳо ҳам, агарчи оҳангнокиву равонӣ ва тарзи гуфтори ғазалиёти ошиқона эҳсос мешавад, аммо ба мӯчиби корбурди истилоҳоти махсус онҳоро танҳо метавон ашъори орифона ном гузошт ва ишқеро, ки шоир талқин менамояд ишқи ирфонӣ эътироф кард. Аз ҷумла дар ин ғазал чунин хусусият ба назар мерасад:

Хуштар аз даврони ишқ даврон нест,
Бомдоди ошиқонро шом нест.
Мутрибон рафтанду сӯфӣ дар самоъ,
Ишқро оғоз ҳаст, анҷом нест.
Коми ҳар чӯяндаеро охирест,
Орифонро мунтаҳои ком нест.
Аз ҳазорон дар яке гирад самоъ,
З-он ки ҳар кас маҳрами пайғом нест.
Ошноён раҳ бад-ин маънӣ баранд,
Дар сарои хос бори ом нест.
То насӯзад, барнаёяд бӯйи уд,
Пухта донад, к-ин сухан бо хом нест.
Ҳар касеро номи маъшуқе, ки ҳаст,
Мебарад, маъшуқи моро ном нест.
Саъдиё, чун бут шикастӣ, худ мабош,
Худпарастӣ камтар аз асном нест [13, с. 223-224].

Чунонки дида мешавад, дар ғазали мазкур вожаҳои махсусе истифода гардидаанд, ки миёни орифону сӯфиён ба таври махсус корбурд мешаванд ва дар фарҳангномаҳои вижа шарҳу тафсир меёбанд. Аз ҷумлаҳои ин истилоҳот сӯфӣ, самоъ, ориф, ком, маҳрам, пайғом, хос, ом, пухта, хом, бут, худпарастӣ мебошанд. Дар ашъори ирфонии Саъдӣ образи Худо ба ҳайси объекти марказӣ бештар бо вожаҳои амсоли *ҷонон* ва *дилбар* ифода меёбад. Масалан, дар ғазали бо матлаи:

Ба хусни дилбари ман ҳеч дарнамеояд,
Ќуз ин дақиқа, ки бо дӯстон дарнамеояд [13, с. 294],

муроди Саъдӣ аз *дилбар* дар байти мазкур маъшуқи азаллӣ аст, вожаи дӯстон инро далолат мекунад; зеро дар мавриди ишқи воқеӣ истифода аз вожаи дӯст дар шумораи чамъ мӯчиби карохат аст, як маъшуқу чанд дӯст ҷуз аз ахлоқситезӣ нест. Аммо дар мавриди ишқи ирфонӣ карохате надорад, зеро маъшуқи азаллӣ ҳазорон дӯст дорад, балки лозимаи ишқи ирфонӣ тааддуди ошиқон аст. Бинобар ин, зиёдии дӯст барои маъшуқи азаллӣ айбе надорад, аммо барои маъшуқи воқеӣ дорои айб аст.

Мавзуи ишқи ирфонӣ дар каломии Саъдӣ бо ақоиди фалсафиву мутафаккирона омезиши зиёд дорад ва дар ин маврид афкори риндонаи Хоҷа Ҳофизро ба хотир меоварад. Ин хасисаи ғазалиёти Саъдӣ нишон медиҳад, ки то чи дараҷа Хоҷа Ҳофиз зери таассуроти афкори ирфонии вай қарор гирифтааст. Саъдӣ равиши орифонро тариқе бас хатарнок тавҷеҳ мекунад ва, ба андешаи ӯ, орифон, ки вай аз онон ба унвони покбозони тариқат ном мегирад, дорои чунин сифатанд, ки дар як назар нади ҷони хешро дар бозии ишқ ба пойи маъшуқ фуру мениханд ва худро фидои вай мегардонанд. Агар аҳли зуҳд ба хоҳири найл ба неъматҳои ухравӣ аз мансабу моли дунё даст мекашанд, ошиқони Худо дар роҳи маъшуқи хеш аз баҳри қуфру имон низ мегузаранд:

Покбозони тариқатро сифат, донӣ, ки чист?
Бар бисоти нард дар аввал назар ҷон бохтан.
Зоҳидӣ бар боди илло молу мансаб додан аст,
Ошиқӣ дар шашдари ло қуфру имон бохтан [14, с. 145].

Дар ирфони ошиқона ё ишқи ирфонии Саъдӣ объекти марказӣ, ҳамчунин, бо унвони *дӯст* ҳам бисёр зикр мешавад. Аммо, ин дӯст дар девони шоир маҳуми қулӣ низ дорад ва бар инсон

низ дар мисоли маъшуқи заминӣ ва ё рафиқи ҳамдаму мӯнис корбурд мешавад. Дар қиёс бо мафҳумҳои воқеӣ мақоми ирфонии вожаи дӯст ҳам ба ҳайси маъшуқи азаллӣ дар ғазлҳои Саъдӣ басо назаррас аст. Агар дӯстнигорӣ Саъдӣ дар мафҳуми воқеияш назаргоҳи ўро ба гуманизм бикашад ва дидгоҳи шахсии ўро ба самти як шоири инсонгарову инсонпарвар савк диҳад, дӯстнигорӣ дар мафҳуми фавқуттабиияш назаргоҳи Саъдиро ба дунёи маърифати раббонӣ ҷазб менамояд. Агар ҳадафи Саъдӣ аз корбурди вожаи мазкур чун шоири инсондӯст таблиғи дӯстиву видод ва иттифоқу баҳамойии инсонҳо бошад, ҳадафи ниҳони ӯ аз корбурди ин вожа дар маънои ирфонияш қоил будан бар васли илоҳӣ ё ташвиқи назарияи ваҳдати вучуд мебошад; чун ниҳояти ишқи ирфонӣ дарки таваҷҷуҳу илтифоти Худованд аз ҷониби ориф ва таҷаллии анвори лоязолии раббонӣ дар қалби вай аст, ки ин айни васл ё ваҳдати ботинӣ ё ирфонӣ аст. Дар девони ғазалиёти Саъдӣ намунаҳои зиёдеро метавон бархурд кард, ки дар онҳо манзури шоир аз вожаи дӯст зоти Худо мебошад, ба ҳайси маъшуқи азаллии орифону сӯфиён. Аз ҷумла, дар ғазали зерин бо ин матлаъ вожаи дӯст дар маънои ирфонӣ истифода гардидааст:

Субҳе муборак аст, назар бар ҷамоли дӯст,
Бар хӯрдан аз дарахти умеди висоли дӯст [13, с. 240].

Дар ин ғазал аз аввал то интиҳо вожаи дӯст дар маънои Худо истифода гардидааст. Сӯфиёну орифон ҷуз дӯстии инсонӣ, ки онро маҷозӣ мешумурданд, ҳамчунин, бар дӯстӣ миёни инсон ва зоти Худо низ қоил буданд. Сайид Ҷаъфарӣ Сачҷодӣ дар хусуси ин дӯстӣ чунин қайд менамояд: «Мурод дӯстӣ миёни банда ва Ҳақ аст бидуни сабаб ва ҷиҳати дунявӣ ухравӣ» [7, с.184]. Назаргоҳи Саъдӣ дар ғазали мазкур бар вожаи дӯст орифонаву сӯфиёна аст ва болотар аз мафҳуми воқеии он аст.

Як хусусияти ғазалҳои ирфонии Саъдӣ иборат аз он мебошад, ки дар онҳо нисбат ба ашъори ошиқона бори панду мавъиза вазнинтар мебошад ва шоир дар қиёс ба эҷоди ҳолати махсуси ишқӣ бештар ба умқи тафаккури назари Ҳаким Саной фурӯ рафтааст. Имтизочи панду андарз ё афкори ҳикмӣ бо мавзуи ишқӣ дар қисмате аз ғазалиёти орифонаи Саъдӣ ба таври равшан ба назар мерасад ва, ҳатто, дар баъзе мавридҳо ишқи ирфонӣ ҷойи худро ба панду мавъиза медиҳад. Ин равишро Саъдӣ бештар дар матлаи ғазалҳои худ ба кор мегирад. Масалан дар матлаи зерин аз як ғазали шоир ҳамин ҳолат ба ҷашм мерасад:

Равандагони муқим аз бало напарҳезад,
Гирифтагони иродат ба ҷавр нагрезанд [13, с.271],

Ҷуз аз ғазалҳое, ки афкори ишқии Саъдӣ дар онҳо бо панду мавъиза омезиши нисбӣ дорад, дар эҷодиёти Саъдӣ, ҳамчунин, ғазалҳое вомехӯранд, ки мавзуи ишқу муҳаббат дар онҳо қариб ки ба ҷашм намерасад ва ин мавзӯ ҷойи худро ба панду мавъиза ва афкори ҳикмӣ медиҳад. Ҳамин ҳолат дар ғазали зерин матлаи:

Аз ҷон бурун наёмада ҷононат орзуст,
Зуннор нобуридаву имонат орзуст [13, с. 218],

ба ҷашм мерасад, ки дар ғазали мазкур мавзуи асосии матни он ҳикмату мавъиза аст.

Дар ишқи ирфонии Саъдӣ маъшук баъзан бо гунаи болотар аз он чи орифони шоир ё шоирони ориф тасвир менамоянд, нақш мепазирад, он дорои азамату шахомат аст. Бояд қайд кард, ки чунин тарзи тасвир аз маъшук, аслан, ҳосси шоирӣ Саъдӣ нест, он тарзи шоирӣ омехта бо ҳикмати ҳамононди Носири Хусрав, зухдиёти Саной, ашъори орифонаи Шайх Атор ва, баъзан, Мавлоно Ҷалолуддини Балхиро ба ёд меоварад. Дар маъшукнигорӣ Саъдӣ маъшуқи азаллӣ ҳамчунонки дар ашъори ошиқона ва воқеии вай ҳамчун маъдани лутфу малоҳат ва маҳзани нозукиву ноз тасвир ёфтааст, дорои тамоми авотифу зебӣ аст. Аммо дар ғазали зерин сурати дигаре аз маъшук тасвир ёфтааст, ки инъикоскунандаи азамату ҷалол аст ва он фаротар аз эҳсосоти муҳиббонаи Саъдӣ ҷилва медиҳад:

Ё Раб, аз мо чӣ фалоҳ ояд, агар ту напозирӣ?
Ба худовандию фазлат, ки назар бознагирӣ.
Дарди пинҳон ба ту гӯям, ки Худованди қаримӣ,
Ё нагӯям, ки ту худ воқифи асрори замирӣ.
Гар биронӣ ба гуноҳи қабҳ аз дари ҳешам,
Ҳам ба даргоҳи ту оям, ки латифию ҳабирӣ.

Гар ба навмедӣ аз ин дар биравад бандаи очиз,
 Дигараш чора намонад, ки ту бе шибху назирӣ.
 Даст дар домани афват занаму бок надорам,
 Ки каримию ҳакимию алимию қадирӣ.
 Холиқи халқу нигорандаи айвони рафей,
 Фолиқи субху барорандаи хуршеди мунирӣ.
 Ҳочати мӯрию андешаи камтар ҳаявонӣ,
 Бар ту пӯшида намонад, ки самею басирӣ.
 Гар ҳама халқ ба ҳасмӣ фурӯ оянду адоват,
 Чӣ тафовут кунад онро, ки ту мавлову насирӣ.
 Ҳамаро мулки маҷоз асту бузургию амирӣ,
 Ту Худованди ҷаҳонӣ, ки намурдию намирӣ.
 Саъдиё, ман маликулмулки ғаниям, ту фақирӣ,
 Чора дарवेशию аҷз асту гадоиyo ҳақирӣ [13, с. 229-230].

Чунонки дида мешавад, дар ғазали мазкур ниёзмандихову розҷӯйихои ошиқонаи Саъдӣ ба чашм намерасад, Саъдӣ дар матни ғазали хеш ба ҳайси як мутафаккиру ҳаким баромад мекунад. Тафаккури Саъдӣ дар ин ғазал тафаккури ҳамонанди Носири Хусрав ва Ҳаким Саной аст, аммо, бар ҳилофи тарзи гуфтори ҳакимони мазкур, абёт ва мисраоти Саъдӣ орь аз лаҳни дурушту саҳт аст. Агарчи дар матни ин ғазал дар қиёс бо дигар ғазалиёти ҳам ошиқона ва ҳам орифонаи Саъдӣ як навъ саҳтии лаҳни гуфтор эҳсос мешавад, ин бастагӣ дорад бар объекти назари шоир, чун вай дар матни ғазали худ бар ин объект на аз нуқтаи назари ишқ, балки аз назаргоҳи болотару дастнаёфтани, ки дорои азамату қаҳру ситез аст, мурочиат кардааст, маъбуде, ки бо вай аз сари бим мавзуи ишқро пеш ниҳодан намешавад. Аммо, аз нигоҳи ғайрату тавоноии мурочиат бар ин объект - ба ҳайси зоти Холиқ ва Худовандгори қаҳҳор ва соҳиби ғазаб, ғазали Саъдӣ монандии саҳт бо тарзи мурочиати Носири Хусрав дорад. Бо ин ҳама, вижагӣ, ки ғазали мазкури Саъдиёро аз тарзи гуфтори Носири Хусрав фосила медиҳад, боз ҳам дар тарзи гуфтори малеҳи Саъдӣ ниҳон аст, ки ин тарзи гуфтори малеҳ ҳарчанд бо дигар ғазалиёти вай қиёснашаванда аст, аммо дар қиёс бо тарзи ҳакимонаи Носири Хусрав, ки омехта бо тундии гуфтор аст, хеле малеҳтар аст. Бо вучуди фарқияти ин қабил ғазалҳои Саъдӣ аз кулли ашъори ошиқонаву орифонааш, ӯ тавониста, ки дар матни ин ғазали аз ҳайси лаҳн саҳту қиддияш як навъ тарзи муомилаи мулоим ва ниёзмандонаро ба кор барад: вай кӯшиш мекунад, ки дарди пинҳони худро бар Худо бигӯяд, ҳол он ки Худо, ончунонки худи Саъдӣ дар мисраи баъдӣ мегӯяд, воқиф аз кулли асрори пинҳону ниҳон аст. Инчунин лаҳн дар баробари маъшук роиҷтар аст, на маъбуд. Дар байти дигар Саъдӣ мегӯяд, ки агар Худо ўро аз даргоҳаш ба қаҳр биронад, ӯ боз кӯшиши вусул ба даргоҳи Худоро мекунад. Ин лаҳн ҳам дар баробари Худо он қадар ҳам ҷоиз нест, чун маҳзури Худо шудан ва боз кӯшиши вусул бо даргоҳи вай ин аҷаб аст. Ин малоҳати гуфторест, ки Саъдӣ дар баробари Худованд ба ҳайси маъшук ба кор гирифтааст, ки дархури ниёзмандихои ошиқона дар баробари маъшук аст, на дар баробари Худо. Як чиз, ки дар ҷо-ҷойи матни ғазали боло дида мешавад, ин муносибат оддӣ ва содаи муаллиф бо объекти суҳанони худ аст, ки баъзе ҳикмати «Маснавии маънавӣ»- и Мавлоноро ба хотир меоварад. Чунончи дар ҷумлахову ифодаҳои «Дарди пинҳон ба ту гӯям», «латифию хабирий», «Даст дар домани афват занаму бок надорам», «Ҳочати мӯрӣ», «Бар ту пӯшида намонад», «Намурдию намирӣ» содамарди ҳикмати Мавлоноро ба хотир меовард, ки бо Худои худ чун як дӯсти наздику оддӣ суҳбат мекунад ва мубталоро муфтало мегӯяд ва чунин менамояд, ки Саъдӣ як деҳқони оддиест, ки бо зоти Худо аз сари сидку содагӣ муносибат мекунад. Ин тарзи муносибат латофати ниҳониеро дар матни Саъдӣ ба вучуд овардааст.

Дар девони ғазалиёти Саъдӣ ҳамонанди ғазали боло, ки дар он ба ҷойи ишқи ирфонӣ бештар тафаккуру андешаронии ҳакимонаву мутафаккирона ва орь аз сӯзи маҳсуси муҳаббат эҳсос мешаванд, боз вучуд доранд.

Мавзуи ишқ меҳвари кулли мавзуоти ғазалҳои Саъдӣ маҳсуб мешавад. Ин мавзӯ аз ду қутб иборат аст, ки яке тасвири ишқи заминӣ ё маҷозӣ, дигаре ишқи ирфонӣ ё ҳақиқӣ аст. Тасвири маъшуқи заминӣ дар ғазалҳои Саъдӣ мақоми хосса дорад. Агарчи тасвири ишқ ва

маъшуқи ҳақиқӣ дар ғазалиёти Саъдӣ нақши қобили таваҷҷуҳ дорад, нақши ҳолат ва хусусиёте, ки махсус бар ишқ ва маъшуқи маҷозӣ аст, дар тасвири ишқи ирфонии Саъдӣ басо барҷаста аст.

Муқаррир: д.и.ф., профессор Хатлонӣ С.

Адабиёт

1. Арфайён, Ҳасан. Ишқ ва зебӣ / Ҳасани Арфайён. – Ҷ. 1.-Техрон, 1371. – 284 с.
2. Анварӣ, Ҳасан. Садои сухани ишқ. Баргузидаи ғазалиёти Ҳофиз / Ҳасани Анварӣ. – Техрон: Сухан. – 1376 х.-399 с.
3. Деҳқон, Алӣ ва Олимуҳаммадӣ, Фотима. Чамоли шохид дар назари Саъдӣ (Нигоҳе ба андешаҳои чамолпарастонаи Саъдӣ) / Али Деҳқон ва Фотима Олимуҳаммадӣ // Таҳқиқоти таълимӣ ва ғиноии забон ва адаби форсӣ. – № 15. – Техрон. – 1392.-С.111-136.
4. Зарринқӯб, Абдулҳусайн. Ҳадиси хуши Саъдӣ / Абдулҳусайни Зарринқӯб.- Техрон: Сухан, 1386.- 346 с.
5. Ниёзкор, Фараҳ. Шарҳи ғазалиёти Саъдӣ / Фараҳ Ниёзкор.-Техрон: Хурмус, 1396 х.-1488 с.
6. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-Аҷам / Шиблии Нуъмонӣ. Мутарҷим: Сайид Муҳаммадтақӣ Фаҳри Доии Гелонӣ. – Ҷ. 3. – Техрон: Дунёи китоб, 1368. – 204 с.
7. Сачҷодӣ, Сайид Чаъфар. Фарҳанги мусталаҳоти урафо ва мутасаввифа / Сайид Чаъфари Сачҷодӣ. – Техрон: Муствафӣ, 1339 х. – 439 с.
8. Ҳақимов, А. Масъалаҳои тадқиқи шеъри ғиноӣ / А. Ҳақимов // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ. – №6 (67), 2015. – С. 143-151.
9. Шамисо, Сирус. Сайри ғазал дар шеъри форсӣ / Сируси Шамисо.-Техрон: Фирдавс, 1369.- 312 с.
10. Шерозӣ, С. Куллийёт / С. Шерозӣ. – Ҷ. I. Мураттиб ва муаллифи сарсухан: Саҳобиддин Сиддиқов. – Душанбе: Адиб, 1988. – 430 с.
11. Шерозӣ, С. Куллийёт / С. Шерозӣ. – Ҷ. II. Мураттибон: Саҳобиддин Сиддиқов, Назира Қаҳҳорова. – Душанбе: Адиб, 1989. – 414 с.
12. Шерозӣ, С. Куллийёт / С. Шерозӣ. – Ҷ. III. Мураттиб ва муаллифи сарсухан: Саҳобиддин Сиддиқов. – Душанбе: Адиб, 1988. – 365 с.
13. Шерозӣ, С. Куллийёт / С. Шерозӣ. – Ҷ. 4. Мураттиб: Саҳобиддин Сиддиқов. – Душанбе: Адиб, 1990. – 303 с.
14. Шерозӣ, Ҳофиз. Девон / Ҳофизӣ Шерозӣ.-Техрон: Анҷумани хушнависони Эрон, 1368. – 454 с.
15. Фурӯғӣ, Муҳаммадалӣ. Саъдӣ ва осори ӯ. Муқаддима / Муҳаммадали Фурӯғӣ // Саъдӣ. Куллийёт. – Техрон: Паймон, 1380.-С. 5-13.

ИНЪИКОСИ ИШҚИ ИРФОНӢ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ САЪДӢ

Мақола дарбаргирандаи хусусиятҳои ишқ буда, дарбаргирандаи як бахши муҳими мавзуҳои ғазалиёти Саъдии Шерозӣ мебошад.

Муаллиф дар мақола таҳлилу баррасии афкори ирфонии Саъдии Шерозӣ роҷеъ ба хусусиятҳои ишқро мавриди баррасӣ қарор дода, густариши ин бахши мавзӯоти ғазалиётро шарҳ додааст.

Ба андешаи муаллиф ҷаҳонбинӣ ва андешаҳои мутафаккиронаи Саъдӣ роҷеъ ба мавзӯи ишқ меҳвари кулли мавзӯоти ғазалҳои Саъдӣ махсуб мешавад. Ин мавзӯ аз ду қутб иборат аст, яке тасвири ишқи заминӣ ё маҷозӣ, дигаре ишқи ирфонӣ ё ҳақиқӣ аст. Тасвири маъшуқи заминӣ дар ғазалҳои Саъдӣ мақоми хосса дошта бошад ҳам, вале тасвири ишқ ва маъшуқи ҳақиқӣ дар ғазалиёти Саъдӣ қобили таваҷҷуҳ буда, нақши ҳолат ва хусусиёте, ки махсус бар ишқ ва маъшуқи маҷозӣ аст, дар тасвири ишқи ирфонии Саъдӣ басо барҷаста аст.

Муаллиф зимни таълифи мақола кӯшиш ба ҳарч додааст, ки мавзӯи мазкурро дар асоси сарчашмаҳои бурҳони илмӣ ва луғату қомусҳои муътамад таҳлил ва маънидод намуда аз осори шоир абъетҳои мушахас оварда шарҳ додааст. Инчунин, муаллиф ба ҳар қабати таснифнамудааш дар асоси ахбори сарчашмаҳои солим ва арқоми саҳеҳи таърихӣ маълумоти алоҳидаи комил додааст.

Калидвожаҳо: *ишқ, ошиқ, маъишқ, ирфон, Саъдии Шерозӣ, ғазал, маъно, суфӣ, самоъ, ориф, дӯст, афкори ҳикамӣ ғазалиёти ошиқона, ғазалиёти орифона, ишқи ирфонӣ, ишқи маҷозӣ ва ғ.*

ОТРАЖЕНИЕ МИСТИЧЕСКОЙ ЛЮБВИ В ГАЗАЛИХ СААДИ

В статье рассматриваются характеристики любви, составляющие важную часть тематики газелей Саади Ширази.

В статье автор анализирует и обсуждает мистические размышления Саади Ширази относительно характеристик любви, а также объясняет развитие этой части тематики газелей.

По мнению автора, мировоззрение Саади и его размышления на тему любви считаются осью всех тем газелей Саади. Эта тема состоит из двух полюсов: один — описание земной, или образной, любви, другой — мистической, или истинной. Хотя изображение земного возлюбленного занимает особое место в газелях Саади, изображение истинной любви и возлюбленного в газелях Саади заслуживает внимания, а роль атмосферы и характеристик, присущих любви и метафорическому возлюбленному, весьма заметна в изображении мистической любви у Саади.

При написании статьи автор приложил все усилия для анализа и интерпретации этой темы, опираясь на научные источники, авторитетные словари и энциклопедии, и привел конкретные стихи из произведений поэта с их толкованием. Кроме того, автор предоставил полную отдельную информацию по каждому классифицированному им слою, основанную на информации из достоверных источников и достоверных исторических деятелей.

Ключевые слова: *любовь, возлюбленный, возлюбленная, мистицизм, Саади Ширази, газель, значение, суфий, сама, ариф, друг, мудрые мысли, романтические газели, газели ариф, мистическая любовь, метафорическая любовь и т.д.*

REFLECTION OF MYSTICAL LOVE IN SAADI'S GHAZALS

This article examines the characteristics of love, which form an important part of the thematic content of Saadi Shirazi's ghazals.

In this article, the author analyzes and discusses Saadi Shirazi's mystical reflections on the characteristics of love and explains the development of this aspect of the ghazal themes.

According to the author, Saadi's worldview and his reflections on love are considered the axis of all the themes in Saadi's ghazals. This theme consists of two poles: one is the description of earthly, or figurative, love, and the other is mystical, or true love. Although the depiction of the earthly lover occupies a special place in Saadi's ghazals, the depiction of true love and the lover in Saadi's ghazals deserves attention, and the role of atmosphere and characteristics inherent in love and the metaphorical lover is quite noticeable in Saadi's depiction of mystical love.

In writing this article, the author made every effort to analyze and interpret this topic, drawing on scholarly sources, authoritative dictionaries, and encyclopedias. He also cited specific verses from the poet's works and their interpretations. Furthermore, the author provided complete, separate information for each classified layer, based on information from reliable sources and credible historical figures.

Keywords: *love, beloved, mysticism, Saadi Shirazi, ghazal, meaning, Sufi, sama, arif, friend, wisdom, romantic ghazals, arif ghazals, mystical love, metaphorical love, etc.*

Маълумот дар бораи муаллиф. *Абдулманнозода Муҳаммадсиддиқ Абдуҷаббор, номзади илми филологӣ, иҷроқунандаи вазифаи дотсенти кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: 735320, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ноҳияи Данғара, куч. Марказӣ, 25. Телефон: (+992) 985297474. имейл: muhammadsiddiqabdulmannonzoda@gmail.com*

Абдулманнозода Муҳаммадсиддиқ Абдуҷаббор — кандидат филологических наук, исполняющий обязанности доцента кафедры таджикского языка и литературы Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Республика Таджикистан, Хатлонская область, Дангаринский район, ул. Центральная, 25. Телефон: (+992) 985297474 Электронная почта: muhammadsiddiqabdulmannonzoda@gmail.com

Author Information. *Abdulmannonzoda Muhammadsiddiq Abdujabbor, Candidate of Philological Sciences, Acting Associate Professor at the Department of Tajik Language and Literature, Danghara State University. Address: 735320, Republic of Tajikistan, Khatlon Region, Danghara District, Central Street, 25. Phone: (+992) 985297474 Email: muhammadsiddiqabdulmannonzoda@gmail.com*

ТАҲЛИЛИ ТАЪРИХӢ, ФАЛСАФӢ ВА АДАБИИ ДОСТОНИ «ГАНЧИ СӢХТА»- И МУҲАММАДЗАМОНИ СОЛЕҲ

Абдуҷалили Амон

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

«Ганчи сӯхта» яке аз дostonҳои маъруфи нависандаи тобноки тоҷик Муҳаммадзамони М. Солеҳ мебошад [7, с. 396]. Ин дoston бо забони рамзии таърихӣ ва сабки бадеии пурмаънӣ масъалаҳои муҳими миллию инсониро матраҳ мекунад. Дар дoston се замон: гузашта, имрӯз ва пешгӯии фардо – ба ҳам омехта шудаанд, ки ба хонанда имкон медиҳад аз сарнавишти таърихӣ барои ҳолати имрӯза сабақ гирад ва дар бораи оянда андешаманд шавад. Муаллиф бо истифода аз образи рамзҳои таърихии Эрони бостон (аҳди Сосониён) ва рӯйдодҳои ғочиявии он давр воқеияти даврони хешро ба таври ғайримустақим ба қалам медиҳад. Дар ин мақола мо таҳлили таърихии дostonи «Ганчи сӯхта»-ро пешкаш намуда, ҷанбаҳои фалсафӣ, иҷтимоӣ ва адабии онро баррасӣ мекунем. Ҳадаф ин аст, ки паёми аслии нависанда Муҳаммадзамони М. Солеҳ ба хонанда равшан гардад: ӯ чӣ гуфтан мехоҳад ва чаро барои ифодаи андешаҳои худ ба воқеаҳои гузаштаи дур рӯ меорад.

Нависанда шахсиятҳои воқеии таърихӣ ва афсонаҳои марбут ба он давраро ба сифати қаҳрамонони асар интихоб кардааст. Аз ҷумла, дар дoston мо бо номҳои зерин вохӯраем:

Борбад – навозанда ва оҳангсози машҳур дар дарбори Хусрав Парвиз (подшоҳи сосонӣ) [3, с.18]. Борбад дар таърих бо эҷоди сӣ лаҳну суруди машҳур маъруф аст, ки баъзеи онҳо номҳои рамзӣ доранд, ба монанди «Ганчи сӯхта», «Кини Эраҷ», «Кини Сиёвуш», «Навбахорӣ» ва ғайра [8, с. 211]. Дар дoston Борбад ҳамчун шоҳиди асосии ҳаводиси ғочиябори замони худ тасвир ёфтааст. Ӯ рамзи фарҳангу ҳунари миллии, ки дар гирдоби ҳодисаҳои шадиди таърихӣ қарор гирифтааст.

Маздак – мубаллиғи ислоҳоти иҷтимоӣ ва роҳбари ҷараёни маздакия дар оғози асри VI [10, с. 113]. Маздак дар таърих ҳамчун як рӯҳонии ҷасур шинохта мешавад, ки баробарӣ ва адолати иҷтимоиро таълиф мекард, даъват ба шукуфоии умумӣ ва моликияти муштарак менамуд [5, с. 432]. Таълимоти ӯро баъзе муҳаққиқон ҳамчун нахустин андешаҳои "социалистӣ" мешуморанд, зеро тарафдоронаш молу мулкро якҷоя истифода мебуданд ва ба суду зиёни ҷомеа шарик буданд. Дар дoston Маздак бо овозаи паёмбари ислоҳотгар зухур мекунад: ӯ дар ибтидои асар дар маъбади оташ (Озарфаранбағ ё Озарбарзинмехр) назди ҷамъомади мардум суханронӣ мекунад ва бо нидои ҷаззобе «**Мурлиспанд!**» мардумро ба озоӣ ва баробарӣ даъват менамояд. Ин калимаи «мурлиспанд» худ як рукни калидии асар аст, ки маънии рамзии амиқ дорад. Тибқи гуфти қаҳрамон, Маздак шарҳ медиҳад, ки "мурлиспанд – мухтор будан дар ишқи худ" яъне озо ва соҳибхотӣ будан дар муҳаббат ва интихоби сарнавишти худ. Ин як василае мешавад барои баробару бародар кардани тамоми афроди ҷомеа. Бо ин шиор Маздак мехост адолати иҷтимоиро барқарор созад ва ҷаҳолату зулмро аз байн бибарад. Таърих гувоҳ аст, ки даъвати ҷасури Маздак ба баробарӣ боиси хашми ашрофу рӯҳониёни Зардуштӣ шуд ва дар ниҳоят ӯ бо фармони Хусрав Анӯшервон қатл гардид. Дар дoston ҳам ишора мешавад, ки барои Маздак боғи ҷазо сохтанд: «Барои Маздак боғе сохтанд... мурлиспанд» [7, с. 397] – ин ибора ишора ба ҷазои ваҳшиёнаест, ки подшоҳ барои тарафдорони Маздак таҳия намуд. Мувофиқи ривоятҳои таърихӣ, Хусрав Анӯшервон дастур дод, ки Маздак ва садҳо пайравони ӯро сарозер дар замин дафн карданд, то ҷасадҳои онҳо чун «боғи одамӣ» сар аз хок барорад. Дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ низ ин ҳодиса ба таври рамзӣ бо номи «бӯсти Маздак» тасвир ёфтааст:

Биёмад яке мард, Маздак ба ном,

Сухангӯю бодонишу рою ком [1, с. 337].

Ҳамин тавр, асар бо баёни нидои Маздак ва сарнавишти ғочиявии ӯ оғоз меёбад, ки аломатест аз оташи футуркунанда дар ҷомеаи сосонӣ – оташе, ки бо зӯрӣ хомӯш карда шуд, вале ба дунбол сухторҳои боз ҳам даҳшатноктареро дар пай овард.

Монӣ – асосгузори дини Моният (асри III мелодӣ) [10, с.114]. Монӣ низ мисли Маздак як мубаллиғи андешаҳои нав ва ҷаҳонии бунёдӣ буд. Ӯ омехтаи таълимоти Зардушт, насрония ва дигар ақоидро пешниҳоди ҷомеа карда, худро паёмбари Худованд (Ахуромаздо) мешуморид. Монӣ дар замони подшоҳӣ Шопури I ва писараш Хурмузд I нисбатан озод ғаёлият кард, аммо дар замони Баҳроми I (ки зери таъсири коҳини тундрав Картир қарор дошт) ба шадидан таъкиб шуд. Дар ниҳоят Монӣ бо фармони Баҳроми I ба қатл расид – мувофиқи баъзе манобеъ, ӯро зиндачилд озор дода, пӯсташро канданд ва ҷасади ӯро дар дарвозаи шаҳри Гундешопур овехтанд, то барои ҷамагон ибрат шавад. Достон ба ин воқеа низ ишора мекунад: қаҳрамон мегӯяд, ки «Ӯро барои ин нидои тозааш (яъне «мурлиспанд»-ро) ба дарвозаи Гунди Шопур овехтанд». Яъне Монӣ низ қурбони нидои озодиҳо ва ислохотҳо буд, худ гардид. Дар асар Монӣ ҳамчун пешвои қабилӣ ҳамон идеали «мурлиспанд» тасвир ёфтааст – гӯё Маздак нидои ӯро боз такрор мекард. Пас метавон гуфт, «мурлиспанд» на танҳо шиори маздакиён, балки як идеали куллии озодии рӯҳонӣ ва иҷтимоӣ аст, ки аз Монӣ оғоз шуда, тавассути Маздак ба ғуши дигарон расид.

Рӯзбеҳ (Салмони Форсӣ) – яке аз персонажҳои муҳими бахши дуввуми достон. Рӯзбеҳ номи аслии Салмон ал-Форисӣ, саҳобаи пайғамбари ислом Муҳаммад (с) мебошад. Вай зодаи Эрони замони сосонӣ (аз аҳолии Исфронд ё Ҷайи он давр) буда, дар ҷавонӣ дар ҷустуҷӯи ҳақиқат аз зардуштия ба насроният гаравид ва сипас дар Арабистон ба дини ислом шарафёб шуд [5, с. 414]. Дар таърих Салмони Форсӣ бо заковати баланд ва хизматҳои шоёнаш ба ислом машҳур аст: ӯ тарҷумаи Қуръонро ба забони форсӣ анҷом додааст ва дар ҷанги Хандак ба пайғамбар машварати стратегияи хандақканиро пешниҳод кард. Пас аз фатҳи Эронзамин аз ҷониби арабҳо, Салмон волии Мадоин (Тисфун – пойтахти сосонӣ) таъин гардид, ки ин воқеа рамзи ҳамроҳшавии ду тамаддун аст. Дар достон симои Рӯзбеҳ хеле ҷузъиёти намоянда мешавад: ӯро ҳамчун «марди саргаштаи биёбон, соҳиби уштури сафед» тасвир кардаанд. Дар қисмати миёнаи асар боби муфассале ҳаст, ки дар биёбони беобу гиёҳ сайр кардани Рӯзбеҳ (Салмон) ва анғезаҳои дарунии ӯро инъикос мекунад. Ӯ дар биёбони торик танҳо ҳаракат дорад ва баногаҳ садои «Мурлиспанд!»-ро шунида ба ёд меорад, ки ин суҳанро дар «боғи Маздак» шунида буд. Ин ҷост, ки пайванди гузашта ва оянда ба ҳам мепайвандад: Рӯзбеҳ гӯё ҳамон паёми деринтизорро аз нав мешунавад ва дарк мекунад, ки барои наҷоти халқи худ бояд ба як даъвати тоза ҳамроҳ шавад. Дар тасвири бадеии нависанда, Рӯзбеҳ дар ҳаёлоташ мебинад, ки мардуми Эронзамин дар як «шаҳри шохмотгун» дар зулмат ғулавар ҳастанд: ҳама табоҳи ахлоқию иҷтимоӣ шудаанд, пайвандҳои ҳешутаборӣ вайрон (хоҳар зани бародар, писар шавҳари модар ва ғ.), ҳар кас танҳо ғами шиками ҳеш дорад. Ин як тасвири рамзии фасоди ахлоқии ҷомеаи сосонист, ки аз нигоҳи муаллиф яке аз сабабҳои суқути он гардид. Рӯзбеҳ тасмим мегирад, ки «наҷоти» ин мардумро биёрад ва мешитобад, то бо "китоб"-и нав (Қуръон) ва дини нав онҳоро аз зулмат барорад. Дар асар лаҳзаҳои муҳим он аст, ки модари рамзии Рӯзбеҳ – олиҳа Аноҳито (наҳусточодаи об, ки дар митологияи ориёӣ поккунанда ва ниғаҳбони обҳои зулол аст) [9, с. 913] дар шакли як зан аз миёни алангаҳои оташ зухур мекунад ва ба Рӯзбеҳ хитоб менамояд: «Худро раҳондан наҷот нест! Гурехтан бардагист!» [7, с. 403]. Ин огоҳсозии муқаддас рамзи он аст, ки раҳиҳои фардии Рӯзбеҳ (яъне гурехтани ӯ ба дини ҷадид) наҷоти ҳақиқӣ барои миллат нест, балки наъве хиёнат ва асорат шудан ба бегонагон аст. Бо вучуди ин, Рӯзбеҳ роҳи худро интиҳоб мекунад – ӯ ба саҳнаи таърихӣ ҳамчун Салмони Форсӣ бо «як Китоб» бармегардад ва дар фатҳи Эрон сарм мегирад.

Рустам Фарохзод ва Яздигурд III – ишораҳои ғайримустақим ба ин шахсиятҳо дар достон дида мешавад. Рустам Фарохзод сарлашқари номдори сосонӣ буд, ки фармондеҳи лашқари Эрон дар ҷанги Қодисия (соли 636) бар зидди арабҳо буд. Ӯ дар ин ҷанг кушта шуд ва тибқи ривоятҳои таърихӣ адабӣ, пеш аз ҷанг бо намояндагони араб муколамаҳои пурмаънӣ дошт. Дар достон лаҳзае ҳаст, ки қаҳрамон овози тамасхуромези Рустамро шунида истодааст, ки ба араби фиристода мегӯяд: «Ин дук чист, ки ба даст дорӣ?» ва араб ҷавоб медиҳад: «Оташпораро аз кӯчакиву бузургӣ набошад айбе». Ин ишора ба як ҳикояти машҳур аст, ки дар он араб як ҷӯби оташгирифта (ё тири оташин)-ро нишон дода мегуфтааст, ки

агарчи хурд аст, метаворад шаҳреро ба коми оташ барад. Сипас Рустам мегӯяд: «Ғилофи шамшери туро базе кӯҳна мебинам», араб посух медиҳад: «Ғилофи шамшер агарчи кӯҳна, вале тег нав аст». Ин гуфтугӯ рамзи он аст, ки арабҳо (ислом) гарчанде зоҳиран бо либосу асбоби кӯҳна (набудани тамаддуни баланд) омадаанд, аммо теги онҳо (қувваи маънавии дини нав) тоза ва буррову марғбор аст. Ин гуна муколама воқеан дар манобеи таърихӣ низ омадааст ва хиради Рустамро дарбаробари часорати араб нишон медиҳад. Ҳамчунин аз овардани номҳои «Эрач» ва «Сиёвуш» (қаҳрамонҳои достони «Шоҳнома», ки ба бераҳмӣ кушта шуданд) бо калимаи «кинӣ» (яъне «кин ё интиқом»)-и Эрач ва Сиёвуш) метавон пай бурд, ки Рустами асар низ эҳсоси интиқом аз арабҳоро дорад – зеро арабҳо қасди интиқоми хуни мазлумон (гуё мазлумони режими сосонӣ) ва адолатхоҳӣ карда буданд. Дар достон суҳанони паҳлавонмарди арабе низ садо медиҳад, ки бо паёмбар ва халифаҳо иртибот дорад: аз ҷумла ӯ мегӯяд, ки «Худованд шуморо ҷанги хусравону қайсаронро ваъда додааст» [7, с. 402] ва даъват мекунад: «Бархезед, ҷанг бо форсро соз кунед!» [7, с. 402]. Ин ишора ба фармони халифа Умар барои ғозии футуҳоти Эрон аст. Ҳамчунин порчаи машҳури хитоба ба Яздигурд III дар достон омадааст: Яздигурд ба арабҳо пайғом медиҳад: «Дар ҳамаи олам даргоҳе аз даргоҳи мо анбӯхтар нест, ҳазинае аз ҳазинаи мо ободонтар нест, лашкаре аз лашкари мо далертар нест...» [7, с. 403] ва дар ҷавоб аз забони намоёндаи араб (гуфта мешавад, ки ин посухро Ҳазрати Алӣ дода буд) омадааст: «Оре, даргоҳи шумо анбӯх аст, валекин аз мутазаллумон; ҳазонаи шумо обод аст, валекин аз моли мардум; ва лашкари шумо далер аст, валекин бефармон...» [7, с. 402]. Ин ҷавоби сақиб ҳокии он аст, ки дар ҷомеаи сосонӣ зулму бедод фаровон шуда, мулки подшоҳ аз арзи мардум пур ва ҳазинааш аз амволи ғоратшуда обод, аммо лашкараш азбаски бовару имони воқеӣ надорад, фармонбардор нест. Дар таърих низ ҷунин мазмунҳо зикр шудаанд, ки арабҳои фатҳкор нобаробарӣ ва бадрафтории аҳди сосониро нақӯҳиш медоданд, то амалҳои худро тавҷеҳ кунанд. Аз дидгоҳи маънавӣ, ин суҳанҳо як навъ ҳукми "бедавлатӣ ва заволи шумо" [7, с. 402] будани сосониёнро медиҳанд. Маҳз ҳамин сустии дохилӣ ва беадолативу нотавонии давлат буд, ки сабаби аслии шикасти онҳо аз нерӯи нав (низомии исломӣ) гардид. Дар достон лаҳзаҳои сукути ниҳонии Эроншаҳр низ ба таври бадеӣ тасвир шудааст: подшоҳи охирин (Яздигурд) мисли Кайхусрав (қаҳрамони аҳди қадим) танҳо ва саргашта мегурезад, аз кӯҳҳои Албурз мегузарад ва дар лаби оби Урумия ғарқ мешавад. Ин тасвир ба ривояти марғии Яздигурд дар канори як дарё шабоҳат дорад (гарчанде таърих мегӯяд, ӯро дар Мурғоб куштанд). Дар ҳар сурат, муҳими рамз он аст, ки шоҳи сосонӣ дар оби ҳуди сарзаминаш нопадид мегардад, гуё ки Худоҳои кӯҳани Эрон ӯро дигар ҳимоят намекунанд – «худоҳо камфурӯг шудаанд» ва «олам ба коми насӯ афтодааст». Насӯ дар ойини зардуштӣ деви палидӣ ва ифлосист, ки ба ҷасадҳои мурда фаро мерасад [8, с. 531]; ишора ба насӯ яъне фурӯ рафтани кишвар ба фасоду нобудии комил аст. Нависанда бо ин васила ҳолати пас аз шикасти Эронро тасвир мекунад: насӯ (нопокӣ, ҷаҳолат) ҷаҳонро фаро гирифта, агар ҳама обҳои осмонӣ ҳам бирезанд, ин палидӣ пок нахоҳад шуд. Бинобар ин, номи достон – «Ганҷи сӯхта» – ба пуррагӣ ин ҳақиқати талхӣ таърихро инъикос мекунад: як ганҷинаи тамаддуну фарҳанг (Эрони бостонӣ, илму фарҳанги онон) дар оташи ҷанг сӯхта ҳокистар шуд.

Гуфтан ба маврид аст, ки паҳлуи таърихӣ достон хеле бой аст: асрори сукути як тамаддун ва гузариши он ба дасти тамаддуни дигарро ба риштаи тасвир мекашад. М. Солеҳ бо дониш ва ишораи бевасф лаҳзаҳои калидии таърих (аз ислоҳоти нокоми Маздак то фатҳи араб) ва шахсиятҳои боризи онро интиҳоб кардааст, то барои хонандаи имрӯз масъалагузорӣ намояд. Дар ин қолаб, ӯ воқеан таърихи гузаштагони моро зинда мекунад, аммо на ба шакли хушку холӣ, балки бо риштаҳои пурмаънии символӣ, ки бо замони имрӯз пайванди зич доранд. Дар баҳши баъдӣ мебинем, ки ин символизм ва ҳамсонӣ бо воқеияти замони нависанда чӣ гуна паҳлӯҳои фалсафӣ ва сиёсиро кушода медиҳад.

Достони «Ганҷи сӯхта» на танҳо як нақли таърихӣ, балки асаре саршор аз масъалаҳои фалсафӣ иҷтимоӣ ва ишораҳои сиёсӣ. Муҳаммадзамони М. Солеҳ аз тариқи таҳлил ва бозофаринии воқеаҳои таърихӣ, андешаҳои амиқи худро дар бораи озодӣ, адолат, дин ва

сарнавишти миллат баён мекунад. Дар ин бахш, мо муҳтавои фалсафӣ ва мавқеи сиёсиро, ки дар пасманзари рамзҳои таърихӣ нухуфтаанд, баррасӣ мекунем:

1. Мавзӯи озоӣ ва адолати иҷтимоӣ: Нидои «Мурлиспанд», ки дар асар борҳо тақрор мешавад, ғояи марказии фалсафии онро ташкил медиҳад. Гуфта мешавад, ки «мурлиспанд – мухтор будан дар ишқи худ», яъне инсон бояд дар муҳаббат ва зиндагии худ озоду соҳибхӯш бошад. Ин тарғиби озоӣ ва истиқлолияти фикрию рӯҳонӣ бар зидди ҳама гуна сарқубҳои замонаву замонҳо равона шудааст. Маздак бо ҳамин шиор меҳост мардумро аз зулми табақавӣ озод кунад ва баробарӣ биёрад. Аммо воқеаи таърихӣ он аст, ки нидои ӯ дар ибтидо бо хушнудии мардум истиқбол шуд («Озарма! Озарма!» садо меод аз байни издиҳом), вале дертар, вақте ӯ суоли «Озоӣ чист?» дод ва тӯдаи мардум лаҳзае хушӯр гаштанд, паҳлӯҳои хатарноки ин озодро эҳсос карданд. Дар асар ҳамин лаҳза хеле драмавӣ тасвир шудааст: аз осмон раъду барқ хурӯшиду чеҳраҳои қарахони мардум ба як лаҳза равшан шуданд, мардум даст бар чашмонашон гирифта ҳайрон монданд. Ин рамзест аз он ки тӯдаи одамон омодаи қабули маънии аслии озоӣ набуданд – онҳо мафҳуми "мурлиспанд"-ро дарк намекарданд, балки танҳо шиору ҳиссиёти зоҳириро пайравӣ менамуданд. Дар натиҷа, чуноне дар дoston омадааст, мардум оҳиста-оҳиста пароканда шуданд ва Маздак дар маъбади оташ танҳо монд, бо эҳсоси тоқатфарсоии танҳои дар миёни шаби тираи боронӣ. Ин ҳақиқати талх аст: дар ҷомеи воқеӣ низ аксар вақт даъват ба озоӣ ва адолат аз тарафи ҷасуроне чун Маздак садо медиҳад, аммо омма, ки асири тарсу таассуб аст, онҳоро танҳо меғузорад. Бо ин тасвир М. Солеҳ на танҳо фоҷиаи Маздакро, балки фоҷиаи ҳар як идеалист ва ислохотталабро нишон медиҳад, ки агар ҷомеа пухтагӣ надошта бошад, фирефтаи ваъдаҳои хом мегардад ё ба осонӣ пас меавад.

Аммо паём рӯшан аст: гарчи дар кӯтоҳмуддат нури озоӣ хомӯш карда мешавад, ормони озоӣ хомӯшнопазир аст. Боре Монӣ нидои «наҷот» дод, кушта шуд; баъдан Маздак ҳамон нидоро тақрор кард, қатл шуд; баъд аз сад сол боз аз қабри зулмати ҷомеа ҳамон нидо – ин дафъа тавассути дини нав – ба гӯш расид. Дар ниҳоят, ҳатто баъд аз ҳазор сол, он нидо ҳамона дар фазо танинандоз аст: «Пас аз ҳазор сол, пас аз даҳ ҳазор сол касе аз ин ҷода меғузарад ва фарёд бармеоварад: кучостӣ, эй ғуборгашта соҳиби Уштури Сафед? Аз замин садо барнамеояд. Ба ӯ посух медиҳанд кӯшкҳои шуда яксон ба хок, китобҳои рафта ба об: Мурлиспанд! Мурлиспанд!» [7, с. 405]. Ин анҷоми дoston маънои онро дорад, ки ғояи озоӣ ва адолат (мурлиспанд) чун як садои абадӣ дар тарих боқӣ мемонад, ҳатто агар ҷисми мубаллиғонаш нобуд шуда бошад. Пас, аз нигоҳи фалсафӣ, Муҳаммадзамони Солеҳ бовар дорад, ки идеали ҳақиқӣ ҳаргиз пурра намемиранд – он ҳамеша аз зери хокистарҳо дубора метавонад бархезад. Дар айнӣ замон, ӯ хушдор медиҳад, ки мардум бояд аз таърих ибрат гиранд: набояд таблиғгарони озодро танҳо гузошт ва набояд имконияти ислохоти дохилиро аз даст дод, вагарна озодии аз дастрафтаи онҳо дер ё зуд ба фоҷиа меанҷомад.

2. Нақши дин ва идеология: Асар хеле моҳирона бархӯрди ду ҷаҳонбиниро нишон медиҳад – ҷаҳонбинии бостонии эронӣ (дину фарҳанги зардуштӣ) ва идеологияи нави арабӣ-исломӣ. Дар паси ин тасвир, нависанда муқоисаи ду «китоб» ё ду низоми арзиширо меғузорад. Қисми охири асар саҳт ба ин нукта тамаркуз кардааст: дар як саҳна Борбад (ки гӯё намояндаи хувияти миллист) бо нафрат фарёд мезанад: «Оё бо як китоб?!» [7, с. 403]. Ӯ бовар карда наметавонад, ки арабҳо танҳо бо як китоби муқаддас (Қуръон) метавонистанд чунин пирӯзӣ ба даст оранд ва дунёро фаро гиранд. Дар ҳақиқат, тааҷҷуби ӯ тааҷҷуби тамоми онҳое буд, ки шоҳиди фатҳи босуръати арабҳо бар империяи пуриқтидори сосонӣ шуданд – чизе, ки бе иродаи ғавқулода ва идеологияи ҷаззоб ғайримумкин менамуд. Ҷавобе, ки таърих медиҳад, чунин аст: бале, бо як Китоб, бо як идеологияи қадид метавон дунёро тасарруф кард, агар он ба дилҳо нуфуз кунад. Дар дoston паёмбари ислом пеш аз вуқӯи воқеа дар як изҳороти рамзӣ ин пирӯзӣҳоро пешгӯӣ мекунад: «Дар шарори ҷарақаҳои каланд (читра) дидам, ки кӯшкҳои Ҳира ва Мадоин ва Руму Санъо ҳама аз он пайравони ту хоҳад шуд» [7, с. 403]. Ин ишора ба ҳадиси маъруфест, ки пешгӯии футухоти муслиминро мекунад ва инчунин инъикоси итминонест, ки паёмбар ба ёронаш дода буд. Пас аз ҷониби мусулмонон низ ин ҷанг ҳамчун як даъвати муқаддас ба наҷоти мардум аз ҷабру ситам

тасвир мешуд. Дар асар хитобаи дигаре аз забони ҳамон форсии мусалмоншуда (Салмон) оварда шудааст: «Сарзамини Ҳичоз набояд хона ва маскани шумо бошад... Бираведи сарзаминхое, ки Худо дар китоби худ фармуда шуморо вориси он кунад, ба ҷанг оваред». Ин дақиқан иқтибоси мазмунан аз Куръон аст, ки мусулмононро ворисони замин ва ғолиб бар динҳои дигар ваъда медиҳад (оятҳои 33 сураи Тавба [6, с. 114]). Ҳамин тавр, арабҳо бо боварии комили идеологӣ қадам ба майдон ниҳоданд, дар ҳоле ки ҷониби сосониён аз дарун мазлуми беэътимод ба худ шуда буданд (чуноне боло қайд шуд).

Муҳаммадзамони Солеҳ ба таври бисёр ҷолиб намоиш медиҳад, ки идеологияи ҷадид (дар симои ҳамон «як китоб») чӣ тавр метавонад тамаддуни кӯҳнаро шикаст диҳад. Ин ҷо нависанда гӯё ба замони муосири худ низ ишора мекунад. Мо медонем, ки ин дoston солҳои аввали истиқлол навишта шудааст. Дар он солҳо дар ҷомеаи мо низ бархӯрди идеологияҳо ба таври ошкор сурат мегирифт: аз як тараф идеологияи коммунистӣ фурӯ мерафт, аз тарафи дигар гуфтори тозае аз эҳё шудани арзишҳои миллӣ ва ҳатто динии исломӣ баланд мешуд. Нависанда бо овардани мисоли фатҳи арабҳо ба хонандаи ҳамзамони худ ҳушдор медиҳад, ки агар ҷомеа аз дохил ислоҳ нашавад, нерӯҳои бегонаву идеологияҳои мардумфиреб метавонанд сари мардумро ба осонӣ гардонанд. Масалан, дар лаҳзаҳои doston дида мешавад, ки ҳудаш Борбад (намои фарҳангсолори тоҷик) рӯҳафтода шуда меғӯяд: «Худоҳо камфурӯ гаштанд» [7, с.396]. – яъне эътиқодҳои суннатии миллии мо (мачозан, арзишҳои аслии фарҳангӣ) суст шуданд ва дигар мардум ба онҳо дилбастагии қавӣ надоранд. Дар ҳамин ҳол, китобу ҷаҳонбинии ҷадид (ғайр, новобаста аз он ки он коммунизми бедин буд ё исломи тозатаҷдидёфта) метавонанд ҷойгузини эътиқодҳои кӯҳна шаванд ва назми ҷомеаро таҳти даст гиранд.

Дар таърихи воқеъ, ҳамон тавр ки дидем, мубаллиғони ислом бо танқиди шароити сосонӣ ва ваъдаи баробарӣ растагорӣ зуд дилхоеро ба даст оварданд. Шиори онҳо – «бархе аз шумо бандагонӣ бархе дигаранд, мо омадаем то инсонро аз бардаи инсон будан раҳо кунем» [7, с.419]. – дар ҷомеаи табақагии Эрон таъсири қавӣ дошт. Ба ин монанд, нависанда ишора мекунад, ки дар замони ҳуди ӯ низ шиорҳои баробариву адолат (чи дар либоси коммунизм, чи дар либоси исломи сиёсӣ) метавонанд мардумро ҷазб кунанд, агар мушкилоти иҷтимоӣ ҳалнашуда боқӣ монанд. Дар «Ганҷи сӯхта» мутаассифона пирузии идеологияи ҷадид маънои нобудии ганҷҳои фарҳангиро медиҳад: мо мебинем, ки «Шаҳри Шотранҷгун месӯзад даруни шуълаҳо. Шуълаҳои оташи китобҳои муқаддас ба коми худ мекашанд шаҳри Шатранҷгунро» [7, с. 403]. Ин тасвир аллюзия ба сӯхтани китобхонаҳо, нобуд шудани осори хаттии порсӣ дар ҷараёни фатҳ аст. Масалан, маълум аст, ки арабҳо баъди гирифтани шаҳри Ктивфон (Мадаин) ҳазинаи кутуби онро ба Дижла рехтанд ё сӯзонданд, чун ки онро қобили истифода намедонистанд. М. Солеҳ ин воқеаро бо калимаҳои «китобҳои рафта ба об» ёд мекунад. Ҳамин тавр, «ганҷи сӯхта» на танҳо маънавист, балки воқеан ганҷҳои дониш ва фарҳанганд, ки дар ин бархӯрд нобуд мешаванд.

Аз дидгоҳи сиёсӣ, чунин ба назар мерасад, ки нависанда ҳушдори қавӣ медиҳад: агар миллати мо ба қадри ганҷҳои фарҳангии худ нарасад ва онҳоро ҳифз карда натавонад, онро бегонагон аз байн хоҳанд бурд. Дар doston симои Борбад, ки ниғаҳони он ганҷҳои фарҳангист, хеле бо алам тасвир мешавад. Ӯ мебинад, ки куҳанпарастони замони ӯ (мисли Зутар ва Картир) Монӣ ва Маздакро куштанд; рӯҳониёни зардуштӣ ба ҷои ислоҳ шудан нисбат ба адолатхоҳон таъассуб варзиданд; ҳуди Борбад низ мачбур мешавад, ки ба нишони эътироз барбати азизашро ба коми оташ андозад. Дар охир ҳатто дасти Борбадро буридаанд – «аз қафи дастони бепанҷааш хуни лолагуне мерехт» [7, с. 403]., яъне ангуштони навозанда бурида шуданд, то ӯ дигар суруд насозад. Ин як рамзи ғавқулода ҷонгудоз аст: маънояш ин аст, ки фарҳанг ва ҳунар ҳомӯш карда шуд, аз эҷодгар дастгирифта шуд ва ё бо зурии душманонаш захмӣ гардид.

Агар ин саҳнаро ба замони таълиф таҳлил кунем, мебинем, ки соли 1992-ум дар Тоҷикистон ҷанги шаҳрвандӣ аланга зад, ки яке аз натиҷаҳои талхи он муҳоҷирати зиёиёни зиёд ва «бурида шудани ангуштони ҳунар» буд – яъне сукут кардани фарҳанг, китобсузиҳо, қатли равшанфикрон. Ҳуди муаллиф ҳам матни гуфтугӯҳои зиёде дошт, ки гуфта мешавад

дар айёми чанг ғўрамарг шуд (яке аз мақолаҳои ёдбуди Салим Аюбзод меғўяд, ки дастнависҳои сўхбатҳои М. Солеҳро дар чараёни чанг ё дуздиданд ё сўзонданд). Аз ин чост, ки М. Солеҳро баъзан «нависандаи пешгўйикунанда» меноманд – зеро дар асарҳояш пешопеш хатариеро эҳсос ва инъикос мекард, ки баъдан воқея мешуд. Дар «Ганчи сўхта» ӯ бо истиораҳои таърихӣ гўё ояндаи наздики худро медид: эҳёи эҳсосоти динӣ (мисли тундгароии солҳои 90-ум), сукути низоми кўҳна (ҳукумати шўравӣ), кашмакашҳои хунин (чанги шаҳрвандӣ) ва дар ин миён аз байн рафтани боигарии фарҳангӣ (тирафканиҳо ба осорхонаҳо, канда шудани робитаи наслҳо). Ин ҳама зимнан бо мисоли сукути сосониён пешгўйӣ шудааст.

Албатта, ин маънои онро надорад, ки нависанда зидди дини ислом ё кадом идеологияи дигар аст. Баръакс, ба назар мерасад, ки мавқеи ӯ инсондўстона ва миллист: вай ҳам зулму таассуби аҳди сосониёро маҳкум мекунад (ки Монӣ ва Маздакро куштанд, мардуми худро сарпанча накарданд) ва ҳам ваҳшати юришгарони арабро наҳ мезанад (ки оташу хун рехтанд ва ганҷҳои фарҳангиро сўзонданд). Мавқеи ӯ ҷонибдорӣ ҳақиқат ва озодист, ки на дар ин тарафи комилан буд ва на дар он тараф – балки пора-пора дар ҳар ду ҷониб вучуд дошт. Ў аз як сў ба маздакиён ҳамдигар дорад (барои адолатхоҳӣ), аз сўи дигар ба мусулмонони ростин эҳтиром мегузорад (барои аз байн бурдани бедод). Аммо ғоча инчост, ки ҳамеша миёнаравони муғриз ё шайтонсифат ғалаба мекунад: дар сосониён Картиру ашроф, дар арабҳо гуруснагону регистониҳои дайду (тавре дар асар гуфта мешавад) шиорҳои баландро воситаи ғорати худ карданд. Ин аст, ки модари рамзии Салмон (Аноҳито) бо нафрат меғўяд: «Худро раҳондан наҷот нест! Гурехтан бардагист!» [7, с. 398]. Яъне ба бандаи идеологияи бегона табдил ёфтан баробари бардагӣ аст. Агар Салмон дар ватани худ мемонд ва онро ислоҳ мекард, шояд наҷоти ҳақиқӣ мебуд. Аммо ӯ гурехт, худро раҳонд, вале миллаташро дар бало гузошт – ин нуқтаи назари муаллиф нисбат ба масъалаи интиҳоб байни ватану боварӣ аст. Ин фикр албатта баҳсбарангез аст, вале арзиши фалсафии он инкорназар нест: наҷоти ҳақиқӣ на наҷоти фардӣ, балки наҷоти умум ва миллат аст.

3. Даврӣ будани таърих ва пешгўии оянда: Яке аз ҷанбаҳои фикрии достон ғояи тақрори даврҳои таърихист. Дар достон мо мебинем, ки таърих бозӣ мекунад: озодӣ хомӯш мешавад – дубора дар шакли дигар сар мезанад; як тамаддун меафтад – дигараш сарафроз мегардад; вале охири охир, шоҳиди ниҳой таърих ва вақт аст, ки адолатро барқарор мекунад. Тавре гуфтем, дар охир як нозири номаълум пас аз ҳазорсолаҳо аз вайронаҳо танҳо садои «мурлиспанд»-ро мешунавад. Ин ғояи фалсафии М. Солеҳ мебошад: арзишҳои абадӣ (озодӣ, ҳақиқат) мемонанд, ҳокимону фармонравоёни золим мераванд; китобҳои дурӯғин месўзанд, лекин садои ҳақиқати одилона (агарчи қаблан шикаст хурда буд) боз ҳам боқӣ хоҳад монд. Аз ин рӯ, ӯ ба оянда некбинӣ дорад, ҳарчанд асараш ғаму андӯҳи зиёдеро интиқол медиҳад. Инсоният шояд гаронмеҳнат дарсҳои таърихро меомўзад, вале оқибат мефаҳмад, ки «ганҷ» (меъроси маънавӣ ва фарҳангӣ) қимат дорад ва набояд сўхта шавад. Дар ҳуди зиндагиномаи М. Солеҳ ҳам ҳамин навъ ҳикмат эҳсос мешавад: ўро «ганчи ношинохта»-и адабиёт номиданд, зеро то ҳангоми дар қайди ҳаёт буданаш бисёрҳо қадрашро надонистанд, баъд аз марг фаҳмиданд. Шояд ӯ ҳамин даркро нисбати қаҳрамонони таърих ҳам татбиқ мекунад: Монӣ, Маздак ва дигаронро ҳамасроҳояшон нафаҳмиданд, балки баъд аз садсолаҳо рӯшанфикрон дарк карданд, ки онҳо чароғдорон буданд.

Аз нигоҳи сиёсӣ, тақдирӣ хотирнишон ин гуна аст: агар дарс омўхта нашавад, таърих тақрор мешавад. Ба ибораи дигар, муаллиф ҳамчун пешгўгари эҳтимоли оянда моро огоҳ мекунад: «ганчи сўхта»-и дирӯз метавонад «ганчи сухтаи» имрӯзи мо ҳам бошад, агар мо хатоҳои гузаштагони тақрор кунем. Бинобар ин, паёми аслии сиёсӣ ин аст, ки васл нагардидани ҳалқаи мардум бо пешвоёни ислохотхоҳ (Монӣ, Маздак) ва беадолативу таассуб, дари кишварро ба рӯи ғочаи бузург мекушоад – дар гузашта ин ғоча фатҳу истеъмори аҷнабӣ буд, дар замони муосир метавонад ҷангу хунрезӣ ва аз миён рафтани дастовардҳои миллӣ бошад.

Ҷанбаҳои адабӣ ва сабки баён

Унсурҳои адабие, ки Муҳаммадзамони М. Солеҳ дар достони «Ганчи сӯхта» ба кор бурдааст, ба арзиши бадеии асар ранги бештар мебахшанд ва хонандаро ба умқи мазмуни таърихию фалсафии он мебаранд. Дар ин ҷо мо ба баъзе паҳлӯҳои адабии муҳим ишора мекунем:

Рамзҳо ва тимсолҳо: Достон аз ибтидо то интиҳо пур аз рамзу тимсоли бадеист, ки ҳар кадом маънои ишоратӣ доранд. Масалан, оташкада ва шуълаи рақсон – рамзи фарҳанги бостон ва дини зардуштӣ мебошад. Шуълаҳои оташ дар оғози асар «хомӯшиву пурбимӣ»-ро дар маъбади нимторик равшан мекунанд. Ин баёнгари ҳолати ногувори он замон аст, ки гӯё ҳатто оташи муқаддас нооромона меларзад. Сояҳои равшанусангин, ки мерақсанд, рамзи шахсиятҳои бузурги он давр (подшоҳон, рӯхониён) аст, ки дар партави оташ азим метобанд, аммо дар асл сояҳои ларзонанд – яъне муассир нестанд, пойбанди тарс ва нобоварӣ ҳастанд. «Бозори пашшаҳо» – истилоҳе ки Борбад барои тасвири ҷаҳони пурғавго ва беҳадаф истифода мебарад. Ё оламеро, ки тартибаш пош хӯрдааст, ба бозори пашшаҳо монанд мекунад: пур аз садову ғавго, вале бе тартибу самар. Ин маҷоз эҳтимолан ба ҳамон муҳити сиёсӣ иҷтимоӣ замони сукути сосониён далолат мекунад (ва шояд ишорае ҳам ба замони шӯравӣ охирон бошад), ки дар он ҳар кас барои худ талош дорад, аммо ягонагиву низоме вучуд надорад. Ҷолиб ин аст, ки Муҳаммадзамони Солеҳ ҳамон истилоҳи «бозори пашшаҳо»-ро дар номи як асари дигари худаш низ истифода кардааст («Кобуси Кобус ё бозори пашшаҳо»), ки нишон медиҳад ин символ барои ӯ хеле маънидор аст: рамзи ҷаҳони бемурағабату пурмоҷаро. Шаҳри Шатранҷгун – тасвири бадеии дигари ҷолиб аст, ки шаҳриеро нишон медиҳад чун тахтаи шатранҷ, ки одамонаш мисли муҳраҳои шатранҷ ноқису гардунаанд. Ин рамзи ҷомеае аст, ки гӯё дигарон бо он ҳамчун бозича муносибат мекунанд; эҳтимолан ишора ба он ки Эронзамин майдони бозии қудратҳо (шоҳу ашроф, баъдтар арабҳо) шудааст ва ҳуди мардум дар ин бозӣ сеҳру маъюби рӯхӣ гардидаанд.

Ба ҳам омехтани воқеият ва ҳаёл (сюрреализм): Сабки баёни асар ба таври қобили мулоҳиза ҷанбаи реализм ва ҳаёлпардозиро ба ҳам тавҷам кардааст. Аксар саҳнаҳо монанди як руъё ё ҳоб тасвир мешаванд: масалан, Борбад дар қарори худ овозҳоеро мешунавад, ки ҳам аз гузаштаанд (овози Маздаку Монӣ), ҳам аз замони ҳозирааш (гуфтугӯҳои Рустаму араб) ва ҳам аз оянда (овози паёмбар ва Салмон). Ин омезиши вақтҳо ба услуби сюрреализм мемунад, ки дар он фосилаи замони аз байн меравад ва воқеияти ҳаётӣ чун як бутун тасвир мешавад. Барои Борбад фарқ надорад, ки овози кист – ӯ танҳо «мағал»-еро мешунавад мисли «рӯзи маҳшар», ки дар он ҳаққу ботил бо ҳам омехтааст. Ин техникҳои адабӣ ба нависанда имкон додааст, ки дар фазои ҳунарии як достони кӯтоҳ мазмунҳои хеле фарохро ҷой бидиҳад. Хонанда гоҳе худро дар аҳди Хусрав, лаҳзае баъд дар саҳрои Арабистон бо Салмон, баъдан дар майдони набард бо Рустам ва арабҳо мебинад. Ин ҷаҳишҳои замону макон на дар заминаи тартиби ривоятии анъанавӣ, балки бар пояи пайванди мавзӯӣ сураат мегиранд: ҳар манзара як пора аз муаммои кулӣ, яъне сукути ганҷро равшан мекунад. Ба ҳамин далел, асар ҳунармандиона тавонистааст бори мазмуниро, ки ба як роман месазад, дар қолаби як достони кӯтоҳ бор кунад.

Иқтибос аз адабиёти бостон: Зикри номҳои қаҳрамонони «Шоҳнома» (Эраҷ, Сиёвуш, Рустам), вожаҳои марбут ба мусикии Борбад, тавсифи ҷузъиёти ойини зардуштӣ (масалан, Зутар – ки эҳтимол маросимдори оташкада аст, Картир – ки коҳини ҳақиқии таърихӣ буд) ба асар амиқияти фарҳангӣ мебахшад. Ин аз саводи фарҳангии баланд ва мутолиоти муаллиф дарак медиҳад. Ҳамин тавр, ба осонӣ метавон пай бурд, ки Борбад дар асар на танҳо як шахси таҳайюлист, балки бар пояи воқеиятҳои таърихӣ ва афсонаҳои марбут ба ӯ сохта шудааст. Масалан, дар матн оварда мешавад, ки Борбад оҳангҳои «Кини Эраҷ», «Кини Сиёвуш», «Навбаҳорӣ», «Мурдиспанд» ва ғайраро дар сар мебарварид – ин далел дар манобеи таърихӣ низ омадааст, ки Борбад 30 лаҳн офарида буд ва номгӯи баъзе аз онҳо айнан ҳамин тавр то замони мо расидааст. Ҳатто номи «Ганчи сӯхта» низ аз ҳамон оҳангҳои Борбад аст. Бино бар тадқиқоти мусикишиносон, Борбад силсилаи сурудҳои таърихӣ дошт, ки «ганҷ» номгузорӣ шуда буданд (аз қабилҳои «Ганчи бодовард», «Ганчи сӯхта», «Ганчи ғав» ва ғ.). Масалан, ривоят аст, ки вақте лашкари Хусрав Парвиз Искандарияро ишғол кардани

шуд, бод тамоми хазинаҳои мардуми шаҳрро ба соҳили форсҳо оварду ин воқеа «Ганҷбод» ва «Ганҷи бодовард» ном сурудҳои Борбад гардид. Ба ҳамин минвол, метавон тасаввур кард, ки «Ганҷи сӯхта» шояд суруди Борбад дар васфи ҳодисаи сӯзонидани як ганҷина ё китобхонае будааст. Истифодаи чунин қузъиёт ва истинодҳои бадеӣ хонандаи мутолиакардаву фарҳангиро ба вачд меорад, зеро ӯ пай мебарад, ки муаллиф рамзҳоро аз ҳамон таърих худ гирифтааст. Инчунин, М. Солеҳ бо ин васила иртиботи адабиёти муосирро бо мероси кӯҳани адабию фарҳангии мо таъмин месозад, як навъ давомоти анъанаро нишон медиҳад. Масалан, агар Фирдавсӣ «Шоҳнома»-ро барои эҳёи хотираи миллат навишт, М. Солеҳ низ ба гунае бо ҳамин ҳадаф дoston эҷод кардааст. Фарқ ин аст, ки М. Солеҳ жанри насри рамзиро интихоб намуда, дар паси пардаи таърих сухани имрӯзаро гуфта истодааст.

Сабки забон ва услуби баён: Забони достони «Ганҷи сӯхта» шоирона аст. Гарчанде асар насрӣ мебошад, дар он бисёр ҷумлаҳо оҳанги назмӣ доранд. Текрори ҷумлаҳои кӯтоҳ (масалан: «Мерақсанд шуълаҳо, меларзанд сояҳо...» [7, с. 396]). дар чанд ҷо такрор шудааст) ба асар мусиқияти ҳосе медиҳад ва таъкидгузор мебошад. Ин усул, яъне такрори матлаби калидӣ – ҳосси дostonҳои манзуми классикист. Ҳамин тавр, бархе ҷумлаҳои қаҳрамонҳо нақли мустақими ҳуди манобеи таърихӣ ё ҳадисҳо ба назар мерасанд, ки дар боло зикр кардем (ҷавоби Ҳазрати Алӣ ба паёми Яздигурд, даъвати саҳобаҳо ба ҷиҳод ва ғ.). Вақте нависанда сухани қаҳрамони таърихро айнан меорад, барои хонандаи огоҳ таъсири саҳтбахшӣ дорад. Масалан, ибораи «Чун давлат рафт, олату созу сомон суде надорад» [7, с. 403]. мустақиман талмеҳ ба мақоли машҳури «Чун давлат науст, тадбир нахуст» аст, ё монанди он аз «Шоҳнома»-ву дигар манобеъи гирифта шудааст, ки ба инбат надошти адлу давлатро сабаби нобудӣ мешуморад.

Аз тарафи дигар, дар матн шеваи тасвир хеле модернистона аст: гузариши ногаҳонӣ аз як манзара ба манзараи дигар, пайвастанӣ тасвирҳои ҳаёӣ бо воқеа (масалан, ҳамон лаҳзаи мушоҳидаи Борбад аз паси шишагини панҷара, ки дар ҳаёлаш савораи танҳои Яздигурдро мебинад), ё хеле экспрессионистона тасвир ёфтани сахнаи гурехтани Салмон дар биёбон (бо таъя ба ҳиссиёт – тарс аз сағони дайду, пешпо хӯрдани уштур, ғуруши бод). Ин деталҳои хурди ҳиссӣ ба лаҳзаҳои ҳассос ҳузури воқеият медиҳанд: хонанда қариб бӯи ғубори биёбон ва садои ғавғораи бодро эҳсос мекунад. Пас, услуб ҳамзамон ҳам маҷозист, ҳам реалистӣ – омезише, ки ҳоси адабиёти постмодерн мебошад.

Бориши андеша (эссеизм) дар дoston: Дар достони «Ганҷи сӯхта» суханронии мустақими қаҳрамонҳо на он қадар зиёд аст, баръакс, шуури қаҳрамон (асосан Борбад) ва гуфтори ӯ бо худ (монолог) қисми асосии матнро ташкил медиҳад. Ин боис шудааст, ки асар то ҷое ранги эссе бигирад – яъне равиши андешаҳои муаллифро дар партави гуфтори қаҳрамон пайгирӣ карда метавонем. Масалан, Борбад борҳо аз худ савол мекунад: «Озодӣ чист?». ва талош мекунад ба он ҷавоб ёбад. Ё дар дили шаб Маздак бо худ гуфтугӯ мекунад: «Ман аз номи ту дурӯғ мегӯям, эй Маздо. Ман бо ин дурӯғ, ки бо номи ту саҳт марбут хоҳад буд, одамонро озоду хушбахт хоҳам кард» [7, с. 398]. Ин монологи Маздак як навъ мувоҳидаи ахлоқист: оё барои расидан ба адолати иҷтимоӣ дурӯғ гуфтан раво аст? Маздак иқрор мекунад, ки барои ҳадафи нек (озодии мардум) ӯ маҷбур аст аз номи худо (Ахуромаздо) ҳарфҳои барорад, ки шояд қомилан рост набошанд (эҳтимол ишора ба он ки таълимоти ӯ шоҳае ҷудо аз зардуштия буд, вале ӯ мегӯфт, ки ин навсозии дини Маздост). Ин баҳси ҷолиби ахлоқиро муаллиф дар либоси гуфтори Маздак матраҳ мекунад. Ҳуди Борбад низ пайваста масъалагузори мекунад: «Ин ҷӣ ҳол аст, худоё?! На ҷодае маълум, на марҳилае маълум... Хоб ё бедорӣ, руъё ё ҳастӣ?». Чунин пурсишҳои пайдарпай, ки бевосита ба хонанда нигаронида шудаанд, осори нависандагонӣ маҷрои модерн (масалан, Кафка, Камю ва дигарон)-ро ба хотир меоранд. М. Солеҳ воқеан бо адабиёти ҷаҳон хуб ошно буд ва мебинем, ки мавзӯҳои умумӣ (абсурд будани вазъият, саргардонии башар, ҷустуҷӯи маъно) низ дар асараш таҷассум ёфтаанд.

Дар маҷмӯъ, ҷанбаҳои адабии «Ганҷи сӯхта» собит месозанд, ки Муҳаммадзамони М. Солеҳ танҳо як хроникёри торих набуда, балки як адиби барқамол ва услубфарин аст. Ӯ тавонистааст тариқи забони бадеӣ ва ишоратҳои рамзӣ ҷизи зиёде бигӯяд, бидуни он ки

асарро ба як рисолаи хушк табдил диҳад. Қувваи таъсирбахшии дoston аз ҳамин ҳисоби ҳамоҳангии мундариҷа бо шакли бадеии он аст.

Дostonи «Ганчи сӯхта» натавонад ба нақли пуртамталуки таърихӣ, балки ба ойинаест, ки Муҳаммадзамони М. Солеҳ дар муқобили миллати худ гирифтааст, то дар он гузашта, имрӯз ва фардои эҳтимолиро якҷо бибинанд. Тавассути тасвири суқути як тамаддуни бostonӣ, нависанда меҳодад хонандаро водор созад, ки дарси ибрат гирад ва фаҳмад, ки сарнавишти миллат ба дасти худи ӯст, ҳамон мурлиспанд, ихтиёр дар муҳаббат ва сарнавишти худ.

Паёми асосии Муҳаммадзамони Солеҳ ба хонанда чунин аст:

Арзишҳои миллӣ ва фарҳангии худро ҳамчун як ганҷ бояд эҳтиёт кард ва эҳё намуд. Агар мо ба онҳо хиёнат кунем ё онҳоро нодида гирем (мисли подшоҳону рӯҳониёни сосонӣ, ки адолат ва ростиро фаромӯш карданд), он гоҳ бегонагон меоянд ва ин ганҷро ба коми оташ мекашанд. Дар дoston ганчи тамаддуни эронӣ (оташкадаҳо, китобҳо, ҳазинаҳо) дар натиҷаи бесалоҳиятии худи сарваронашон ва ҳучуми хориҷиён сӯхта набуд гардид. Ин як хушдори рӯшан аст ба ҳамаи миллатҳое, ки дар таърихи худ чунин фоҷиаҳо диданд – аз ҷумла миллати тоҷик. М. Солеҳ бо овардани ин мисолҳои таърихӣ меҳодад бигӯяд: нигоҳ кунед, мо як бор ганҷинаи бебаҳо – тамаддуни қуҳани ориёиро аз даст додем; имрӯз низ забон, фарҳанг, ваҳдати миллӣ – ҳамаи ин ганҷҳои мо ҳастанд, набояд иҷоза диҳем, ки ноадолатӣ ё даҳолати бегонагон онҳоро набуд созад.

Озодӣ, адолат ва баробарӣ, идеалҳои мебошанд, ки барои онҳо мубориза бурдан лозим аст, вале ин мубориза бояд худро аз ислоҳоти дохилӣ оғоз кунад. Қиссаи Монӣ ва Маздак дар асар нишон медиҳад, ки чомеае, ки имконияти ислоҳоти дохилиро намедиҳад ва пайгоми ҳақталабонаро сарқӯб мекунад, оқибат аз берун шикаста хоҳад шуд. Ин ҳам паём ба мардум аст (ки аз паи пешвоёни неқрав бираванд, на ин ки онҳоро танҳо гузоранд) ва ҳам ба ҳокимон (ки ба адлу инсоф амал кунанд, вагарна тахташон чаппа мешавад). Ин паём алалҳусус ба замони зиндагии худи нависанда низ дахл дорад: дар поёни даврони шӯравӣ низ бисёр фикрҳои ислоҳталабона (онд ба истиқлолият, эҳёи забону дин) мавриди сарқӯбии ҳукумат қарор мегирифтанд. Нависанда меғуфт, ки адабиёт пеш аз ҳама ҳикмату дониш аст ва бояд воқеиятро инъикос кунад. Бо «Ганчи сӯхта» ӯ хост воқеияти навро бо забони таърих гӯяд, то шунавандагон беҳтар дарк кунанд. Озодие, ки Маздак меҳост, дар сурате ҳақиқӣ мешавад, ки мардум худ босаводу огоҳ бошанд ва арзиши онро дарк кунанд. Дар акси ҳол, озодиро метавон бо ваъдаҳои дурӯғин (мисли шиорҳои динии арабҳои фатҳкор ё ҳатто шиорҳои баъзе ҳаракатҳои сиёсии муосир) ҷойгузин кард ва мардумро ба тобеияти тоза андохт. Бинобар ин, паёми дигар ин аст, ки мо бояд озодии воқеиро аз озодии қалбакӣ фарқ кунем. Модари Салмон (рамзи покии эътиқодҳои милливу инсонии ӯ) гуфт «гурехтан бардагист» – яъне танҳо шакли ғуломиро иваз кардан аст, агар мо мафҳумҳои озодиро нафаҳмида аз як тобеият ба дигараш гурезем. Барои тоҷикони замони М. Солеҳ ин матлаб хеле муҳим буд: бархе фикр мекарданд, ки бо ғурупошии шӯравӣ озод шуданд, вале дере нагузашта дар доми таассуби ҷанги шаҳрвандӣ уфтоданд, ки нави дигари асорат (тарси ҷон, бебандуборӣ, даҳолати бегона) буд. Нависанда инро пешбинӣ карда буд ва аз тариқи дoston таъкид кард, ки озодии ҳақиқӣ пеш аз ҳама озодии фикр ва ваҳдати миллӣ мебошад, на фақат раҳӣ аз як нерӯи беруна.

Таърихро фаромӯш набояд кард, зеро он пешомади фардору тарҳрезӣ мекунад. Асар таъкид мекунад, ки се замон – гузашта, имрӯз, фардо – пайванди ногусастанӣ доранд. Ин дар ифодаи рамзии «ҳазор сол баъд» хеле равшан шудааст. Он касе, ки баъд аз ҳазорсолаҳо аз вайронаҳо гузар мекунад, метавонд як нафар дар замони мо бошад, ки ба харобаҳои маданияти гузашта менигарад ва аз онҳо овози ҳақро мешунавад. Яъне, асли паём ин ҷост: агар имрӯз мо ба гузаштаи худ гӯш диҳем, ба садои Монӣ, Маздак, Фирдавсӣ, Рӯдакӣ, ибрат бигирем, фардоамонро аз шикасти такрорӣ эмин дошта метавонем. Худи М. Солеҳ бар ин бовар буд, ки «адабиёт пеш аз ҳама ҳикмат аст». Пас ӯ ҳикмати гузаштаро ба қалам дод, то ба имрӯзиён ибрат диҳад ва ояндаи беҳтарро пешгӯӣ кунад. Ояндае, ки ӯ дар ҳаёлаш мебинад, ин аст: дер ё зуд, ҳақиқат пирӯз мешавад, аммо нархи гарон дорад. Беҳтар он ки

пеш аз фурӯ рафтан ба коми зулмат (чанг, нобудӣ) акро кор фармуда, ислоҳот кунем ва роҳи начотро дар худи хеш бичӯем.

Дар поёни ин баррасӣ метавон натиҷа гирифт, ки Муҳаммадзамони Солеҳ бо достони «Ганчи сӯхта» рисолати иҷтимоӣ ва миллии адибро ба иҷро расондааст. Ӯ бо забони санъати сухан воқеахоро таҳлил карда, дарди миллатро нишон дод ва роҳи ҳалосиро талқин намуд. Меҳоҳад ба хонанда фаҳмонад, ки ганчи ҳақиқӣ – дониш, фарҳанг, озодӣ ва ҳувияти миллат – набояд сӯхта шавад; ва агар сӯхта шуд, дуди он наслхоро гирён хоҳад кард. Пас беҳтар аст, ки ҳанӯз фурузон аст, онро ниғаҳ дорему аз он гармӣ ва рушноӣ бигирем. Паёми ӯ аз гузаштаи дур мисол меорад, зеро таърих бузургтарин муаллим аст. Ҳамин ки моро хушдор дод: «Мурлиспанд!» – бояд бедор шавем ва қадри озодину адолатро пеш аз он ки дер шавад, бидонем. Ӯ меҳоҳад, ки хонанда чуръат кунад ва аз худ бипурсад: «Озодӣ чист?» ва ҷавобро дар амали худ ҷӯяд, на интизори начотдиҳандагони бегона бошад. Ин аст паёме, ки аз паси тамоми рамзҳои «Ганчи сӯхта» ҷилвагар аст – паёми бедорӣ, худшиносӣ ва ваҳдат дар роҳи ҳақиқат.

**Муқарриз: Суфизода Ш.З., д.и.ф., профессор
Адабиёт**

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. Ҷ.8.- Душанбе: «Адиб», 2007. -480 с
2. Асроров Ш. Инсон аз назари Фирдавсӣ // Садои Шарқ, 1975, №11, с. 130-135.
3. Аскаралӣ Раджабов. Борбад: эпоха, традиции и новаторства. - Душанбе, 2010 - 231 с.
4. Бобочон Ғафуров. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. Китоби 1,2. - Д., 2020. - 976 с.
5. Дехбошӣ, Алӣ. Фирдавсӣ ва «Шохнома. Маҷмӯи 36 гуфтор. –Техрон, 1370. – 647 с.
6. Куръони маҷид. Матни асл ва тарҷумаи маъноҳои он бо забони тоҷикӣ. Матни тарҷумаи тоҷикӣ ва тавзеҳоти Муҳаммадҷон Умаров. Душанбе: Эр-граф, 2011.- 560 с.
7. Муҳаммадзамони Солеҳ. Девори Хуросон. – Душанбе: Адиб, 2005. – 449с.
8. Нудушан, Муҳаммадалӣ Ислонӣ. Зиндагӣ ва марғи паҳлавонон дар “Шохнома”. –Техрон: Обон, 1349. – 435 с.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – Душанбе, 2008. – 950 с.
10. Шерзот, Абдуллозода. Асосҳои диншиносӣ. Душанбе: Граф -Принт, 2014. – 515 с.

ТАҲЛИЛИ ТАЪРИХӢ, ФАЛСАФӢ ВА АДАБИИ ДОСТОНИ «ГАНЧИ СӢХТА»- И МУҲАММАДЗАМОН СОЛЕҲ

Дар мақола таҳлили муқаммалӣ достони «Ганчи сӯхта» («Сожжѐнное сокровище»)-и нависандаи маъруфи тоҷик Муҳаммадзамони Солеҳ анҷом дода мешавад. Дар он воқеияти таърихӣ, марбут ба суқути давлати Сосониён ва тасарруфи арабҳо баррасӣ гардида, рамзшиносии образҳои Борбад, Маздак, Монӣ ва Салмони Форсӣ (Рӯзбех) нишон дода мешавад.

Ба тафсири фалсафии мафҳумҳои озодӣ, адолат ва интиҳоби маънавӣ тавачҷуҳи вижа зоҳир мегардад. Муаллифи таҳқиқ паҳлӯҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва маъноҳои пинҳонии асарро мекушояд, ки дар он гузашта, ҳозира ва пешбинии оянда дар як маҷмӯи ягона пайваست мегарданд.

Хусусиятҳои ҳунарии матн низ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд: истифодаи рамзҳо, усулҳои реализми ҷодуӣ, ёдоварӣ аз фарҳанг («реминисценция») аз «Шохнома»-и Фирдавсӣ ва мифологияи форсӣ.

Хулоса карда мешавад, ки андешаи асосии нависанда дар хушдор додан ба ҳамзамонон оид ба зарурати ҳифзи мероси фарҳангӣ ва расидан ба озодини ҳақиқӣ тавассути ислоҳоти ботинӣ ва ваҳдати миллии ифода меёбад.

Калидвожаҳо: *Муҳаммадзамони Солеҳ, «Ганчи сӯхта», рамзҳои таърихӣ, андешаҳои фалсафӣ, адабиёти тоҷик.*

ИСТОРИЧЕСКИЙ, ФИЛОСОФСКИЙ И ЛИТЕРАТУРНЫЙ АНАЛИЗ ПОВЕСТИ «СОЖЖЁННОЕ СОКРОВИЩЕ» МУХАММАДЗАМОНА СОЛЕХА

В статье проводится комплексный анализ повести «Ганджи сухта» («Сожжённое сокровище») известного таджикского писателя Мухаммадзамона Солéха. Рассмотрены исторические реалии, связанные с падением государства Сасанидов и арабским завоеванием, показана символика образов Борбада, Маздака, Мани и Салмана аль-Фариси (Рузбеха). Особое внимание уделяется философскому осмыслению понятий свободы, справедливости и духовного выбора. Автор исследования раскрывает социально-политический подтекст произведения, где прошлое, настоящее и предвидение будущего переплетаются в единое целое. Анализируются художественные особенности текста: использование символов, приёмы магического реализма, культурные реминисценции из «Шахнаме» Фирдоуси и персидской мифологии. Делается вывод, что главная идея писателя заключается в предупреждении современников о необходимости сохранения культурного наследия и достижения подлинной свободы через внутренние реформы и национальное единство.

Ключевые слова: Мухаммадзамони Солех, «Ганджи сухта», историческая символика, философские идеи, литература Таджикистана.

HISTORICAL, PHILOSOPHICAL, AND LITERARY ANALYSIS OF MUHAMMADZAMONI SOLEH'S "THE BURNT TREASURE"

This article provides a comprehensive analysis of the story "*Ganj-i Sūkhta*" (*The Burnt Treasure*) by the prominent Tajik writer Muhammadzamoni Soleh. It examines the historical context of the Sasanian Empire's decline and the Arab conquest, focusing on the symbolic representation of figures such as Borbad, Mazdak, Mani, and Salman al-Farisi (Ruzbeh). Special attention is given to the philosophical interpretation of freedom, justice, and spiritual choice. The study highlights the socio-political implications of the narrative, where the past, the present, and the foreshadowing of the future are intertwined. The literary aspects of the text are also analyzed, including the use of symbolism, techniques of magical realism, and intertextual references to Ferdowsi's *Shahnameh* and Persian mythology. The conclusion emphasizes that the author's central message is a warning to his contemporaries about the importance of preserving cultural heritage and achieving genuine freedom through internal reform and national unity.

Keywords: Muhammadzamoni Soleh, *The Burnt Treasure*, historical symbolism, philosophical concepts, Tajik literature.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуҷалили Амон Холиқзода – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, номзади илмҳои филологӣ, докторанти кафедраи назария ва таърихи адабиёти. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Телефон: (+992) 902 55 02 90, E-mail: abdujalil.amon@outlook.com

Сведения об авторе: Абдуджалили Амон Холиқзода – Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни, кандидат филологических наук, докторант кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудакӣ 121, тел.: (+992)902550290, E-mail: abdujalil.amon@outlook.com

About the author: Abdujalil Amon Kholiqzoda – Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, candidate of philology, Department of Theory and History of Literature. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, avenue Rudaki 121., phone: (+992)902550290, E-mail: abdujalil.amon@outlook.com

Аҳмадзода Н.Ф.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мероси хаттии адабиёти бадеии форсии тоҷикӣ аз ганҷинаҳои бебаҳо ва арзишманди фарҳанги башарӣ буда, дар миёни он осор, девонҳои шоирон мавқеи хос доранд. Яке аз шоирони барҷастаи қасидасарои тоҷик Азрақии Ҳиравӣ мебошад, ки бо сабки сухан, маҳорати шоирона ва таъсири амиқе, ки ба шеъри форсии-тоҷикӣ гузоштааст, миёни аҳли адаб шухрати хоса дорад.

Бо вучуди шинохти маҳдуд нисбат ба шахсияти комили Азрақӣ девонаш дар радифи муҳимтарин сарчашмаҳои шеъри замони гузаштаи форсии-тоҷикӣ қарор дорад. Нусхаҳои хаттии девони ӯ, ки дар китобхонаҳои гуногуни Эрон маҳфузанд, барои донишмандони таърихи адабиёт, матншиносон ва нусхашиносон муҳимияти вежа доранд. Таҳқиқи ин нусхаҳо на танҳо барои шинохти беҳтари сабк ва забони Азрақӣ кӯмак мекунад, балки ба раавандҳои нусхашиносии китобдорӣ дар минтақаи низ равшанӣ меандозад.

Азрақии Ҳиравӣ, ки номи пуррааш Шарафуззамон Зайниддин Абубакр Азрақии Ҳиравӣ мебошад, яке аз шоирони барҷастаи асри V ҳиҷрии қамарӣ (асри XII милодӣ) ва муқими шаҳри Хирот буд. Ӯ дар замони Салҷуқиён ғайолият мекард ва бо услуби хоси хеш дар шеъри форсии-тоҷикӣ хоса дар қасида нақши таъсиргузор доштааст. Аз ҷумла, девони ашъораш, ки қасида, қитъа ва рубоихоро фаро мегирад, намунаи барҷастае аз сабки адабии он давра мебошад.

Дар китобхонаҳои гуногуни Эрон нусхаҳои мутанаввеи дастанвиси девони Азрақии Ҳиравӣ маҳфузанд, ки ҳар кадоми онҳо дорои вежаҳои китобшиносӣ, санадӣ ва палеографӣ мебошанд. Ҳар яке аз ин нусхаҳо дар бораи раавандҳои китобат, истинсохи матн ва муҳити илмӣ-фарҳангии давра маълумоти арзишмандеро дарбар доранд.

Дар ин мақола мо тасмим гирифтем, ки нусхаҳои хаттии девони Азрақии Ҳиравино, ки дар китобхонаҳои Ҷумҳурии Ислонии Эрон маҳфузанд, баррасӣ намоем.

Аҳмади Мунзавӣ, феҳристнигори маъруфи Эрон дар “Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ” хабар медиҳад, ки дар китобхонаҳои мухталифи Эрон чандин нусахи хаттии девони Азрақӣ нигоҳдорӣ мешавад. Ба ҳисоби мо миқдори он ба сию ҳафт мерасад. Мо ҳамаи нусхаҳои зикрнамудаи Аҳмади Мунзавиро аз нигоҳи нусхашиносӣ баррасӣ менамоем. Ғайр аз ин, соири нусахе, ки дар китобхонаҳои он сомон маҳфузанд, аз рӯи феҳристи ҷопшудаи онҳо мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Дар нигоҳи мо шеваи тартиби замони риоят карда мешавад. Маълумоти феҳристнигории Аҳмади Мунзавиро дар бораи девони Азрақӣ ба ду даста тақсим кардан мумкин аст. Якум, нусхаҳое, ки таърихи китобат доранд ва он таъриххоро Мунзавӣ зикр кардааст. Дуюм, нусхаҳое, ки таърихи китобат надоранд. Бино бар ҳамин Аҳмади Мунзавӣ таърихи онҳоро наовардааст. Аммо назокат дар он аст, ки Аҳмади Мунзавӣ дақиқ хабар намедиҳад, ки ин нусхаҳо таърихи китобат надоранд. Аз ин рӯ ҳукм кардан душвор аст, ки чунин нусхаҳо таърихи китобат доранд ё на. Ба назари мо чунин нусхаҳо таърих надоранд, вагарна Аҳмади Мунзавӣ онҳоро зикр мекард.

Аз ҳамаи нусхаҳои хаттӣ, ки таърихи китобати онҳоро Мунзавӣ таъин кардааст сию се то мебошанд. Аз миёни ин нусхаҳои таърихдор шаштояш қадимитар мебошанд.

Инчунин муҳимтарин ахбори Аҳмади Мунзавӣ он аст, ки ӯ як нусахаи девони Азрақии Ҳиравино зикр мекунад, ки дар Китобхонаи маҷлиси Шӯрои Миллӣ таҳти шумораи 1183 нигоҳ дошта мешавад ва таърихи китобаташ соли 1003/1594² мебошад ва муҳим он аст, ки меғӯяд, ки ғайр аз қасида, қитъа, рубоӣ ғазал низ дорад. Барои мо нусахаи мазкур хело муҳим аст, зеро ки аз сию ҳафт нусахае, ки Мунзавӣ зикр мекунад, танҳо ҳамин нусаха дорои ғазал мебошад, аммо муаллиф шумори ғазалхоро дарҷ намекунад. Агар нусахаи мазкур дастрас гардад мо метавонем ғазалҳои Азрақиро омӯзем ва онҳоро бо қасидаҳояш муқоиса намоем ва

² Дар инҷо ва баъд зикри санаи мелодӣ аз ҷониби муаллифи ин сутур рақамгузорӣ шудааст.

хусусиятҳои ғазалҳояшро муайян намоем. Шояд ғазалҳояш мисли қасидаҳояш набошад ва ё мисли шоирони ҳамасраш набошад, чаро ки Азракӣ шоири ҳаким буд. Омӯхтани ин дастнавис барои мо хеле арзиш дорад, чунки қасида барои мамдӯх гуфта мешавад ва дар онҳо изҳори ҳунар дар пояи аввал қарор дорад, аммо дар ғазал эҳсосот ва отифаҳои табиӣ шоир таҷассум мешавад.

Агарчанде феҳристи Мунзавӣ як кори хело муҳим дар сохтани феҳристҳои хаттии форсӣ мебошад, мутаассифона дар “Феҳристи нусхаҳои хатӣ”-и ӯ гоҳо ба иттилооти хело ноқис дучор мешавем. Феҳристи оғои Мунзавӣ аз ҷумлаи феҳристҳои хело мухтасар мебошад. Ӯ дар бораи ҳамаи унсурҳои зоҳирии нусхаҳои хатӣ иттилоъ намедихад. Албатта ин ҳолат аз он сабаб рух додааст, ки ин феҳристнигори маъруф дар таҳияи феҳришташ аз феҳристҳои дигари қаблан ҷоп шудаи нусхашиносони Ғарбу Шарқ истифода ба амал овардааст. Инро ҳам гӯем, ки оғои Мунзавӣ баъзе нусхакорҳо худаш дар китобхонаҳои Эрон дидааст ва онҳоро варақ задааст. Бинобар ин, иттилооти ӯ доир ба ин гуна нусхаҳо то андозае комилтаранд. Гоҳе мебинем, ки дар бораи чунин нусхаҳо низ иттилооти таҳқиқии феҳристнигор мукаммал нестанд. Шояд сабаб дар он бошад, ки оғои Мунзавӣ ҳазорон нусхаҳои хаттиро ба даст гирифтааст. Онҳоро дидааст ва асбаски аксари нусхаҳо дар замонҳои ахир китобат шудаанд ва арзиши баланди кодикологӣ ва матншиносӣ надоранд лозим надонистааст дар бораи онҳо маълумоти комил ироа намояд. Масалан, қадимтарин нусхаи хаттии форсии девони Азракӣ, ки оғои Мунзавӣ дар китобаш овардааст, дар Китобхонаи Маҷлиси Шӯрои миллии шаҳри Техрон як дастнависи девони Азракӣ таҳти шумораи 6228/3 нигоҳдорӣ мешавад, ки хатти он настаълиқ буда, бо қалами Ҳидоятulloҳи Қумӣ навишта шудааст. Ин дастнавис ба гуфти Аҳмади Мунзавӣ то ҳол тавсиф нашудааст ва аз баргаи 90 то 119 девони Азракӣ истинсох шудааст. Муаллифи “Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ” ин нусхаро шахсан дидааст ва дар китобаш зикр кардааст. Санаи китобати нусха соли 996/1588 мебошад [13, 2222]. Инчунин дуҷумин нусхае, ки ба гурӯҳи нусхаи қадимтари девони Азракӣ маҳсуб мешавад, нусхаест, ки дар Китобхонаи Маҷлиси Шӯрои Миллӣ нусхае таҳти шумораи 1183/2 нигоҳдорӣ мешавад, ки дар боло зикри он рафт. [13, 2222].

Сеҷумин нусхаи қадимтарини девони Азракӣ, ки Мунзавӣ дар борааш маълумот додааст, дар Китобхонаи Миллии вобаста ба Вазорати фарҳанг ва ҳунар дар Эрон ва дар Китобхонаи Донишгоҳи адабиёт таҳти шумораи 156/8 нигоҳдорӣ мешавад. Хатти он настаълиқи ҳиндӣ буда, соли 1007/1595 китобат шудааст [13, 2222]. Аммо котиби он маълум набудааст. Инчунин боз се нусхаи қадимтари девони Азракӣ, ки яке дар Китобхонаи Маҷлиси Шӯрои миллии таҳти шумораи 1059 нигоҳдорӣ мешавад, ки таърихи китобати он ба соли 1010/1602 рост омада бо хатти настаълиқ китобат шудааст ва шумораи байтҳои он ба 1850 мераад. Дигаре дар Китобхонаи Остони Қудси Разавӣ таҳти шумораи 346 маҳфуз буда, дар он чанде аз девони шоирон истинсох шудаанд. Хатти нусхаи мазкур настаълиқ буда, он дар таърихи 20-уми моҳи муҳарраму соли 1011/1603 аз тарафи Муҳаммад Ҳусайн китобат шудааст. Чизи ҷолибаш дар он аст, ки дар ин дастнавис саргузашти Азракӣ Ҳиравӣ оварда шудааст. Ва дигараш дар Китобхонаи миллии вобаста ба вазорати фарҳанг ва ҳунар таҳти шумораи 68 нигоҳдорӣ мешавад. Он аз тарафи котиб Муҳаммад Муъмин дар 20-уми моҳи рамазони соли 1013/1607 китобат шуда дорои 2211 байт мебошад [13, 2222].

Шаш нусхаи хаттии форсӣ, ки зикри онҳо дар боло гуфта шуд, аз қадимтарин нусхаҳои хаттии девони Азракӣ дар китобхонаҳои Эрон мебошад, ки Аҳмади Мунзавӣ дар феҳристи худ овардааст.

Қайд кардан зарур аст, ки ғайр аз шаш нусхаи зикршуда, инчунин бисту ҳафт нусхаи дигари девони Азракӣ мавҷуд аст, ки таърихи китобати онҳо дар ҳудуди асрҳои XVII-XX мебошанд. Масалан, Мунзавӣ дар феҳришташ дар бораи нусхае хабар медиҳад, ки дар Китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон таҳти шумораи 1408 нигоҳдорӣ шуда, таърихи истинсохи он соли 1015/1608 будааст ва хатташ настаълиқ мебошад [13, 2222]. Феҳристнигор дар бораи нусхаи мазкур он қадар маълумоти мукаммал наовардааст, фақат санаи китобат ва бо қадом хат китобат шудани онро зикр кардааст. Инчунин дар Китобхонаи Маҷлиси Шӯрои Миллӣ таҳти шумори 249 нусхае нигоҳдорӣ мешавад, ки бо

хатти настаълиқ китобат шуда санаи китобати он 1206/1792 мебошад. Дар он рубой ва қасидаҳои шоир китобат шудаанд [13, 2222].

Мунзавӣ дар феҳришташ қайд мекунад, ки дар Китобхонаи миллии вобаста ба Вазорати фарҳанг ва ҳунар ва Китобхонаи Остони қудси Разавӣ нусхаҳои таҳти шумораи 103/2; 4681/1 нигоҳдорӣ мешаванд, ки яке дар санаи 1219/1805 ва дигаре дар моҳи муҳаррами соли 1256/1842 китобат шудаанд [13, 2222]. Ҳар ду нусха низ бо хатти настаълиқ истинсоҳ шудаанд.

Зикр кардан ба маврид аст, ки Мунзавӣ дар бораи ду нусхаи ҳамзамон хабар медиҳад, ки инҳо дар соли 1261/1847 китобат шудаанд [13, 2224]. Феҳришнавис дар бораи онҳо маълумоти зиёде надода танҳо дар кадом китобхона будан ва таҳти кадом шумора сабт буданашон иттилоъ медиҳад. Яке дар Китобхонаи Остони қудси Разавӣ таҳти шумораи 344 ва дигаре дар Китобхонаи Маҷлиси Шурои милли таҳти шумораи 348 нигоҳдорӣ мешавад.

Ин ҷо чанд нусхаи дигари девони Азракӣ, ки дар китобхонаҳои мухталифи Эрон маҳфузанд бо зикри ҳаҷми онҳо зайлан меоварем:

Дар Китобхонаи Маҷлиси Шурои милли таҳти шумори 6243/2 нигоҳдорӣ мешавад ва он то ҳол тавсифи комил нашудааст. Он соли 1273/1859 аз тарафи Муҳаммад Алӣ китобат шудааст [13, 2222].

Дар Китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон таҳти шумораи 4092 нигоҳдорӣ мешавад. Он соли 1275/1861 китобат шуда, дорои 2200 байт мебошад [13, 2222].

Дар Китобхонаи Маҷлиси Шурои Миллӣ таҳти шумори 941-940 нигоҳдорӣ мешавад. Он бо хатти настаълиқ аз тарафи Мирзо Роқим соли 1287/1872 китобат шудааст. Девон дорои қасида, қитъа ва рубой буда ҳавии 1850 байт мебошад [13, 2222].

Дар Китобхонаи Остони қудси Разавӣ таҳти шумораи 343 нигоҳдорӣ мешавад. Он аз тарафи Мулло Ҳайрони Яздӣ соли 1288/1873 китобат шудааст [13, 2222].

Дар Китобхонаи Остони қудси Разавӣ таҳти шумораи 345 нигоҳдорӣ мешавад. Он бо хатти настаълиқ аз тарафи Маҳмуди Кирмоншоҳӣ соли 1294/1879 китобат шудааст [13, 2222].

Дар Китобхонаи вақфи Ҳочоқо Ҳусайни Малик вобаста ба Остонаи Қудси Разавӣ таҳти шумораи 5023 нигоҳдорӣ мешавад. Он аз тарафи котиб Абдулҳусайни Қочор бо хатти настаълиқ, соли 1295/1880 китобат шудааст [13, 2222].

Дар Китобхонаи миллии вобаста ба Вазорати фарҳанг ва ҳунар таҳти шумораи 222 нигоҳдори шуда, он соли 1296/1881 бо хатти настаълиқ китобат шудааст [13, 2222].

Дар Китобхонаи миллии вобаста ба Вазорати фарҳанг таҳти шумораи 192 нигоҳдорӣ мешавад. Он дар соли 1305/1888 бо хатти настаълиқ китобат шудааст [13, 2222].

Дар Китобхонаи Маҷлиси Шурои милли таҳти шумори 939 нигоҳдорӣ мешавад. Он бо хатти насх дар санаи 1334/1915 китоб шудааст ва дорои қасида, қитъа ва рубой буда, ҳавии 2406 байтро ташкил медиҳад [13, 2222].

Дар Китобхонаи Маҷлиси Шурои милли таҳти шумори 4158 нигоҳдорӣ мешавад. Он соли 1342/1922 бо хатти насх барои Сайид Насрулоҳи Тақавӣ китобат шудааст [13, 2222].

Гузашта аз инҳо дар “Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ”-и Аҳмади Мунзавӣ нусхаҳои мавҷуданд, ки мусанниф бо асри китобаташон ишора кардааст. Масалан дар Китобхонаҳои Вақфи Ҳоч Оқо Ҳусайни Малик вобаста ба Остонаи Қудси Разавӣ таҳти шумораи 4829 нигоҳдорӣ мешавад ва он ба хати настаълиқ китобаш шуда, дорои ороишҳои ҳунари аст. Ин дастнавис дар саддаи XVII китобат шудааст. Гайр аз ин, дар Китобхонаи Маҷлиси Шурои милли ду нусхаи хаттии ҷунг маҳфузанд, ки дар асри XVII китобат шудаанд, ки яке таҳти шумораи 5976 буда, 321 байт аз Азракӣ Ҳиравӣ оварда шудааст. Нусхаи мазкур он қадар аҳамияти вежае дар матншиносӣ надорад, зеро дар он миқдори ками байтҳои шоир сабт шудаанд. Дигаре, таҳти шумораи 2326 нигоҳдорӣ мешавад, ки муаллифи феҳрист шумораи байтҳои аниқ мавҷудаи Азракӣро нагуфтааст. Танҳо аз будани миқдори ками абёти шоир сухан меронад. Инчунин, як нусхаи дигар, ки дар Китобхонаи Миллии Вобаста ба Вазорати Фарҳанг ва ҳунар таҳти шумораи 569/2 нигоҳдорӣ мешавад, ки он ба хати настаълиқ китобат

шуда таърихи он ба қарни XVII рост меояд. Дар ин девон танҳо қасида рубоӣҳои шоир сабт шуда, миқдори умумии байтҳои он маълум нест.

Бачо аст чанд нусхаи дигарро, ки дар ҳудуди асрҳои XIX-XX китобат шудаанд, инҷо оварем:

Дар Китобхонаи Донишгоҳи адабиёт таҳти шумораи 160 девони Азракии Ҳиравӣ нигоҳдорӣ мешавад, ки он дар асри XIX китобат шудааст. Девон дорои қасида ва рубоӣ буда ҳавии 2400 байт мебошад [13, 2222].

Дар Китобхонаи миллии вобаста ба Вазорати Фарҳанг ва ҳунар як нусхаи феҳришнашуда қарор дорад, ки бо муҳри Насириддиншоҳ ишора шудааст ва дар он танҳо қасидаҳои Азрақӣ мавҷуд аст. Санаи китобати он асри XIX мебошад ва он нусхаи султонист.

Дар Китобхонаи вақфи Ҳочоқо Ҳусайни Малик вобаста ба Остонаи Қудси Разавӣ таҳти шумораи 5174 нигоҳ дошта мешавад. Он ба хатти настаълиқ дар асри XIX китобат шудааст.

Дар Китобхонаи миллии вобаста ба Вазорати фарҳанг ва ҳунар таҳти шумораи 201/2 нусхае ҳаст, ки он то ҳол тавсиф нашудааст. Он ба хатти настаълиқ дар асри XX китобат шудааст.

Дар Китобхонаи Маҷлиси Сано таҳти шумора 92/2 бо хати настаълиқ дар асри XX китобат шудааст.

Дар Китобхонаи миллии вобаста ба Вазорати фарҳанг ва ҳунар таҳти шумораи 423 нигоҳдорӣ мешавад. Он нусха бо хатти настаълиқ буда, санаи китобаташ асри XX аст.

Дар китобхонаҳои гуногуни Эрон ҷаҳон нусхаи дигари девони Азрақӣ маҳфузанд, ки оқои Аҳмади Мунзавӣ дар феҳришташ онҳоро ҳамчун нусхаҳои бидуни таърих гуфтааст. Дар бораи онҳо маълумоти мухтасар додааст, шояд ба он далел ки ин нусхаҳо он қадар таърихи китобати куҳане надоранд. Чунки агар мебошанд феҳристнигор дар бораи онҳо маълумоти бештаре ироа менамуд. Яке аз чунин нусхаҳо дар Китобхонаи миллии вобаста ба Вазорати фарҳанг ва ҳунар таҳти шумораи 189/1 ва дигаре дар Китобхонаи Мадрасаи Олии Сипаҳсолор таҳти шумораи 376 нигоҳдорӣ мешавад. Сеюми дар Китобхонаи Машҳад таҳти шумораи 17 маҳфуз мебошад. Ҷаҳонӣ бошад дар Китобхонаи Остони қудси Разавӣ микрофилм аз девони Азрақӣ таҳти шумораи 943 нигоҳдорӣ мешавад.

Ковишҳои мо нишон медиҳад, ки ғайр аз 37 нусхаи мутазазира боз дар китобхонаҳои мухталифи Эрон нусхаҳои мавҷуди девони шоир вуҷуд доштааст.

Микрофилм дастнависе дар Донишгоҳи Техрон таҳти шумора 170 нигоҳдорӣ мешавад. Асли ин нусха аз Китобхонаи Ҳаким ӯғлӣ Алӣ Пошой (зери шумораи 669) будааст. Ин нусха маҷмӯаест, ки 12 девони шоиронро дар бар мегирад ва аз ҷумла девони Азрақиро. Ба гуфти донишманд Масъуди Ростипур “ин дастнависро шахси босаводе китобат намудааст” [10, 183]. Инчунин ин донишманд вижагиҳои расмулхати ин дастнависро низ баён мекунад. Маъмулан дар Туркия котибон девони шоиронро нисбат ба соири нуқот ба эҳтиёт истинсоҳ мекарданд. Бинобар ин, ин нусха бояд иштбоҳоти камтар дошта бошад.

Бори аввал донишманд оқои Саид Нафисӣ дар соли 1957 девони Азракии Ҳиравиرو дар Эрон ҷоп намудааст. Оқои Саъид Нафисӣ дар таҳия ва тасҳеҳи девони Азрақӣ аз ёздаҳ манбаъ истифода бурдааст, ки дар байни онҳо се нусхаи шахсии худӣ С. Нафисӣ, ки мутааллиқ ба асри XX аст. Инчунин як нусхаи шахсии дигари оқои Муҳаммад Дабири Сиёқӣ аст, ки он дар асри XIX китобат шудааст. Нусхаи дигаре, ки Саъид Нафисӣ зикр мекунад дар китобхонаи Донишгоҳи исломии олигарҳ аст ва он VII китобат шудааст. С. Нафисӣ дақиқ наменависад, ки нусхаи мазкур таҳти кадом шумора нигоҳ дошта мешавад ва дар бораи ин нусха чунин мегӯяд, ки “ин нусха аз рӯи нусхаи комили муътабарест истинсоҳ шудааст” [2, 112]. Вале аз рӯи кадом нусха китобатшуданаширо баён намекунад.

Инчунин ду донишманд Масъуди Ростипур ва Муҳаммадтакии Хулусӣ дар соли 2019 девони Азракии Ҳиравиرو интишор кардаанд [4, 410]. Мо ин китобро дорем ва дар муқаддимаи он ба нӯҳ манбаъ ишора мешавад, ки баъзеи онро мо дар боло зикр кардем. Ду нусхаи дигаре, ки бидуни таърихи китобат аст ва яке дар Китобхонаи Донишгоҳи адабиёт дар Машҳад таҳти шумораи 20814 нигоҳдорӣ мешавад. Дигаре таҳти шумораи 160 дар Китобхонаи Донишгоҳи адабиёт дар Техрон нигоҳдорӣ мешавад [4, 410]. Ин донишмандон

боз аз нусхаҳои гузидаи ашъор истифода бурдаанд, ки дар он ашъори андаки Азракии Ҳиравӣ сабт шудааст. Муҳимтарин нусхае, ки дар таҳияи ин девон истифода шудааст микрофилми нусхаи шумораи 170 Донишгоҳи Техрон аст, ки зикри он дар боло гуфта шуд.

Хулоса, аз баррасиҳои нусхаҳои мавҷуд дар китобхонаҳои Эрон, ки Аҳмади Мунзавӣ ва дигарон дар феҳристҳояшон роҷеъ ба онҳо иттилоъ додаанд, маълум мешавад, ки нусхаи шумораи 6228/3-и Китобхонаи Маҷлиси Шурои миллии шаҳри Техрон аз ҳама қадимтарин мебошад. Дуюмин нусхаи қадимтарин, ки дар Эрон мавҷуд аст, нусхаи шумораи 1183/2-и Китобхонаи Маҷлиси шурои миллии шаҳри Техрон аст.

Ғайр аз ин гуфтани дигар ин аст, ки аз миёни нусхаҳои гуфта шуда ҳаҷми нусхаи шумораи 1183/2 аз ҳама калонтар аст, ки ҳавии 2300 байтро ташкил медиҳад. Ба занни ғолиб нусхаҳои будини таърихи китобат асосан нусхаҳои мутахир мебошанд, варна агар онҳо арзши нусхашиносӣ ва матншиносӣ мебошанд феҳристнигорон роҷеъ ба он арзёбии худро зикр мекарданд.

Адабиёт

1. Азракӣ, Ҳиравӣ. Девон. Нусхаи дастнависи китобхонаи Маркази мероси хаттии АМИТ.- №853,1014х.қ.-94в.
2. Азракӣ, Ҳиравӣ, Девон. Бо тасҳеҳу муқобала ва муқаддимаи Саъид Нафисӣ. – Техрон: Заввор, 1336.-112саҳ.
3. Азракӣ, Ҳиравӣ. Девон. Бо ҷамъу тасҳеҳ ва таълиқоту хатти Алии Абдурасули. –Техрон: Чорхонаи Донишгоҳ, 1336.-462саҳ.
4. Азракӣ, Ҳиравӣ. Девон. Бо тасҳеҳ ва пешгуфтори Масъуди Ростипур ва Муҳаммадакии Хулусӣ. Китобхонаи музей ва маркази асноди маҷлиси шӯрои исломӣ. Техрон: 1398.
5. Бертельс Е.Э. Литература на персидском языке в Средней Азии // Избранные труды. История литературы и культуры Ирана.-М.: Наука, 1988, - с. 261-301
6. Броун Э. Таърихи адабии Эрон. Тарҷума, ҳавошӣ ва таълиқоти Алӣ Пошо Солеҳ. - Ҷ.2.- Чопи аввал.- Техрон: Амири Кабир, 1358.-1146 саҳ.
7. Броун Э. Таърихи адабии Эрон. Тарҷума, ҳавошӣ ва таълиқоти Алӣ Пошо Солеҳ. - Ҷ.2.- Чопи аввал.- Техрон: Амири Кабир, 1358.-1146 саҳ.
8. Ғаффоров Шохрух. Як нусхаи девони Азракии Ҳиравӣ ва арзиши он. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ.-Душанбе: Сино, 2008.№2 Саҳ. 146-148.
9. Ғаффоров Шохрух. Қасидасарои навоҷар.Душанбе: Ирфон 2015. -183саҳ.
10. Каталог восточных рукописей АН Тадж. ССР.- Под ред. А. Мирзоева, А. Н. Болдырева.- Т.2.-Душанбе: Знание, 1958.- 315с.
11. Мақсудзода, Бадриддин. Равиши таҳқиқи адабиётшиносӣ. Душанбе: 2012. -148саҳ.
12. Мақсудзода, Бадриддин. Муҳимтарин нусхаҳои дастнависи девони Азракӣ. Садои Шарқ. -2019, №5. саҳ 137-143.
13. Мунзавӣ, Аҳмад. Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ. Дар ҳафт ҷилд. Ҷ. 3. –Техрон: 1350х.ш –саҳ. 2222.
14. Мунзавӣ, Аҳмад. Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ. Дар ҳафт ҷилд. Ҷ. 2. –Техрон: 1350х.ш –саҳ. 2222.
15. Низомӣ, Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола. Тасҳеҳи аллома Муҳаммади Қазвинӣ. Бо эҳтимоми Муҳаммади Муин. – Чопи ҳаштум. –Техрон: Чомӣ, 1385. -136 саҳ.
16. Собрание восточных рукописей АН Узбекской ССР. Под ред. А.А.Семенова.- Т.1.- Ташкент: Изд.-во АН УЗ.ССР, 1953.-541с.
17. Фурӯзонфар, Бадеуззамон. Сухан ва суҳаварон. Чопи чаҳорум. –Техрон: Интишороти Хоразмӣ, 1369, -713.
18. Яламиҳо, Аҳмадризо. Муаррифии нусхаи нафиси фаромӯшшуда аз девони Азракии Ҳиравӣ. Маҷаллаи “Адаб ва забон”-Донишқадаи Шохиди боҳунари Кирмон. –баҳори 1390х. ш –с. 325.

НУСХАҲОИ ХАТТИИ ДЕВОНИ АЗРАҚӢ ДАР КИТОБХОНАҲОИ ЭРОН.

Таҳқиқи нусхаҳои хаттии девони Азракӣ барои шинохтани беҳтарин услуб ва забони шеъри шоир кумак мекунад. Ҳар як нусхаи хаттии девони Азракӣ мунҳасир ба фард буда, вижагиҳои хатӣ ва санадӣ дорад.

Чустуҷӯҳо нишон медиҳанд, ки дар китобхонаҳои мухталифи Эрон қариб чихилу се девони дастнависи Азракии Ҳиравӣ мавҷуд аст, ки баъзеи онҳо феҳрист нашудаанд ва баъзеи дигар то ҳол дастнохӯрда боқӣ мондаанд. Омӯхтани нусхаҳои хаттии девони шоир барои таҳияи матни илмӣ-интиқодии осори ӯ кӯмак хоҳад кард.

Калидвожаҳо: Азракӣ, дастнавис, девон, феҳрист, китобхона, хат, котиб, шоир, Эрон.

РУКОПИСИ «ДИВАНА» АЗРАКИ В ИРАНСКИХ БИБЛИОТЕКАХ.

Изучение рукописей дивана Азраки помогает выявить лучший стиль и язык поэзии поэта. Каждая письменная копия «Дивана» Азраки уникальна и имеет письменные и документальные характеристики.

Поиски показывают, что в различных библиотеках Ирана имеется около сорока трех рукописных диванов Азраки Хирави, некоторые из которых не были каталогизированы, а другие остались нетронутыми. Изучение рукописных копий стихов поэта поможет в разработке научно-критического текста его произведений.

Ключевые слова: Азраки, рукопись, диван, каталог, библиотека, каллиграфия, писец, поэт, Иран.

AZRAKI DIVAN MANUSCRIPTS IN IRANIAN LIBRARIES.

Studying the manuscripts of Azraki's divan helps to reveal the best style and language of the poet's poetry. Each written copy of Azraki's Divan is unique and has written and documentary characteristics.

Research shows that there are about forty-three manuscript divans of Azraki Hiravi in various libraries in Iran, some of which have not been cataloged, while others have remained intact. Studying the manuscript copies of the poet's poems will help in developing a scientific and critical text of his works.

Keywords: Azraki, manuscript, divan, catalog, library, calligraphy, scribe, poet, Iran.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аҳмадзода Навомехр Фармон - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D-и кафедраи таърихи адабиёти тоҷик факултети филологияи тоҷик. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** akmedakhmedov7@gmail.com. **Тел.:** (+992) 938-48-44-33

Сведения об авторе: Ахмадзода Навомехр Фармон - Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры истории таджикской литературы факультета таджикской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **E-mail:** akmedakhmedov7@gmail.com. **Тел.:** (+992) 938-48-44-33

Information about the author: Ahmadzoda Navomehr Farmon - Tajik National University, Doctoral Ph.D. department of the History of Tajik Literature faculty of Tajik philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **E-mail:** akmedakhmedov7@gmail.com. **Тел.:** (+992) 938-48-44-33

ТАРЧУМА – РУКНИ МУҲИММИ РОБИТАҲОИ АДАБӢ

*Бобоалиева З.П.*Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улӯғзода

Яке аз роҳҳои аслии муоширати фарҳангию адабӣ ва таъсирпазирии адабиёти бадеӣ миёни миллатҳои гуногун тарҷумаи бадеӣ ба ҳисоб меравад. Тарҷумаи бадеӣ пайванди робитаҳои адабиро мустақкам намуда, омилӣ аслию муҳимми ошноӣ бо фарҳангу адаб ва шинохту маърифати дурусти ҷаҳонбинӣ ва ормонҳои дигар халқу миллатҳо мегардад.

Перомуни равобити адабии тоҷик ва яке аз рукнҳои муҳимми он – тарҷумаи бадеӣ, миёни дигар халқу миллатҳо муҳаққиқони ватанӣ дар қарни XX ва дар бештар аз бист соли қарни XXI таҳқиқоти зиёди илмӣ таълиф намудаанд. Дар ин миён, Валӣ Самад силсилаосори илмӣ худро перомуни масоили равобити адабӣ нигошта, бахши қобили мулоҳизаи пажӯҳишҳои хешро ба масоили гуногуни тарҷумаи бадеӣ ихтисос додааст. Соли 1976 ду асари илмӣ муҳаққиқи мазкур – «Масъалаҳои асосии равобити адабии халқҳои тоҷику озар дар садаи XIX» ва «Пайвандҳои адабӣ-омили муҳимми рушди адабиёт» нашр ва дастраси алоқамандон гардид. Баъдан мавсуф осори дигари худро перомуни равобити адабӣ ва тарҷума, аз қабилӣ «Тӯшаи ҳамдилия» (1989), «Аз қаъри Хазар то авҷи Зухал» (1992), «Фирдавсӣ ва «Шоҳнома» дар Қафқоз» (Техрон, 2000), «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва Чернишевский» (2004, 2005) таълиф намудааст.

Валӣ Самад дар ин осор ба таври муфасссал роҷеъ ба равобити адабӣ ва тарҷумаи бадеӣ баҳс орошта, дар ин замина масоили зиёди мавриди назари хешро ҳаллу ҷасл намудааст, ки дорой аҳамияти баланди илмӣ мебошанд.

Аз адабиётшиносони машҳури дигари тоҷик, ки муҳимтарин самти пажӯҳишӣ хешро таҳқиқу баррасии масоили марбут ба равобити адабӣ ва тарҷумаи бадеӣ қарор додааст, Абдувалӣ Давронов мебошад. Самтҳои таҳқиқотии Абдувалӣ Давронов масоили назарию интиқодии тарҷумаи бадеӣ, робитаҳои адабӣ, адабиётшиносии муқоисавӣ, мушкilotи тарҷумаи назму насри муосири тоҷик ва нақди адабӣ мебошанд.

Ба таври кулӣ, соири асарҳои ӯ ба робитаҳои адабӣ ва тарҷумаҳои бадеии тоҷик ва русу арман бахшида шудааст, ки «Пайванди замонҳо ва қисмати адабиёт» (1994), «Мушкilotи пайвандҳои адабӣ» (1999), «Пайвандҳои адабии халқи тоҷику арман» (2003, бо ҳаммуалӣ Ҳ. Шодикулов), «Адабиёт ва маърифати инсон» (2006), «Издrevле сладостный союз...» (Краткие очерки истории таджикско-русских литературных связей, 2006, бо ҳаммуалӣ Ҳ. Шодикулов), «Дурдонаҳои адабиёти арман» (2008), «Орбита взаимодействия литератур» (2009), «Адабиёти марзҳо ва ҳунар» (2011) аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Осори мазкур дар шинохти дуруст ва илмӣ шаклгири равобити адабии халқҳои тоҷику арман ва шебу фарози равобити адабии ин ду миллат, ҳамчунин масъалаҳои куллии нақди адабию тарҷумаи бадеии тоҷик бисёр арзишманд мебошанд.

Профессор Абдусаттор Нуралиев низ перомуни масъалаҳои равобити адабии тоҷику қазоқ пажӯҳишҳои муҳим анҷом додааст. Рисолаҳои монографияҳои «Адабиёти халқҳои Осиёи Марказӣ» (1994), «Абай ва адабиёти тоҷик» (1995) ва «Таджикско-казахские литературные связи» (2011) аз нигоштаҳои ӯ дар ин самт мебошанд. Дар меҳвари таҳқиқоти Нуралиев А. баррасӣ ва таъйини заминаҳои ташккули равобити адабӣ ва хронологияи он, осори тарҷумашуда, таъсири адабиёти форсии тоҷикӣ, навъҳои шеърӣ адабиёти тоҷик ва қазоқ қарор гирифтааст. Бидуни шак, дар заминаи шинохти илмӣ масири ташаккул ва таҳаввули равобити адабӣ, дар зимн тарҷумаи бадеии халқҳои тоҷику қазоқ осори ин муҳаққиқ аз қорҳои бунёди маҳсуб мешавад.

Муртазо Зайниддинов соли 1990 бо номи «Робитаҳои адабии халқҳои тоҷику тотар дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX» рисолаи номзадӣ худро дифоъ намудааст. Мавсуф дар ин рисола бар мабной маводи таърихӣ адабӣ ва дастабандию таҳлили онҳо марҳалаи

огозин ва авомили шаклгирии робитаҳои адабии халқҳои тоҷику тоҷорро бисёр дақиқ таъин карда, ҳамзамон ба таври мустақим доир ба масъалаҳои тарҷумаи бадеӣ изҳори назар намудааст. Масъалаҳои мазкур дар солҳои баъдӣ низ дар меҳвари пажӯҳишҳои ин муҳаққиқ қарор гирифта, мавсуф яке аз сермаҳсултарин адабиётшиносон дар ин самт шинохта шуда, бо таҳқиқи рӯзгору осори адибони бузурги дунё ва муносибати онҳо дар иртибот бо адабиёти тоҷик маъруфият касб намудааст.

Назари донишмандони тоҷикро робитаҳои адабии Шарку Ғарб низ ба худ ҷалб кардаанд, ки дар ин миён метавон ба заҳматҳои Шокир Мухтор ба таври махсус ишора кард. Ин муҳаққиқ бештар перомуни масоили равобити адабӣ ва тарҷумаи бадеии адабиёти форсии тоҷикӣ дар Фаронса таҳқиқот анҷом додааст, дар ин замина осори захиме, аз ҷумла «Адабиёти тоҷик дар Франция» (1985), «Савтҳои Ховар» (1986) «Франция читаёт «Гулистан» (1987), «Замон ва тарҷумон» (1989) «Фирдавсӣ дар шеърӣ Дуне» (1991), «История развития французской научной иранистики» (1996), «Адабиёти замони Сомониён дар Фаронса» (1999), «Фирдоусӣ во Франции» (1999), «Шӯҳрати Румӣ дар Фаронса» (2000) ва «Баъзи назми классикии форс-тоҷик дар Фаронса» таълиф намудааст. Талошҳои ӯ ҷиҳати таҳқиқи осори адибони классики тоҷик ва фароянди тарҷумаи асарҳои онҳо дар Аврупо боиси таҳсин аст. Лозим ба зикр аст, ки яке аз машҳуртарин асарҳои ин донишманд дар миёни роғибони равобити адабӣ ва тарҷума маҳз «Замон ва тарҷумон» ба ҳисоб меравад.

Дигар устодону адабиётшиносон, ба монанди Муҳаммадҷони Шакурӣ, Раҳим Ҳошим, Эмонуил Муллоқандов, Ҳабиб Аҳрорӣ, Ҳамрокул Шодикӯлов, Закия Муллоҷонова, Абдурахмон Абдуманнонов, Азим Аминов, Меҳринисо Нағзибекова ва муаллифи ин сатрҳо-Бобалиева Зебониссо ва чанде дигар зимни баррасии ҳусну қубҳи осори тарҷумавӣ ишораҳои сарехе ба масоили равобити адабӣ низ карданд.

Мутаассифона, пас аз соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон мактаби равобити адабӣ, тарҷума ва тарҷумашиносӣ ба гунаи ҷашмрас рӯ ба таназзул ниҳод: «Аммо аз миёни ин ҷамъ имрӯз кам афроде дар қайди ҳаёт ҳастанд, бинобар ин мактаби замоне нерӯманди шинохти робитаҳои адабӣ, ки тарҷума низ бахше аз он аст ва дар ин мактаб ба ҷуз номбурдагон устодоне монанди Атахон Сайфуллоев, Шокир Мухтор, Валӣ Самад, Абдусаттор Нуралиев, Бароат Ҳочибоева ва чанди дигар хидматҳои шоиста ба ҷо овардаанд, мутаассифона, хеле заиф шудааст» [2, с. 6].

Бар ҳилофи солҳои аввали соҳибистиклолӣ, ки бо ҷанги шаҳрвандӣ ва низоъҳои дохилӣ ҳамроҳ буд, дар таҳаввулу тавсеаи робитаҳои адабӣ ва тарҷумаи бадеӣ дар даврони Шуравӣ як чанд омил нақши муассир дорад:

- баргузории рӯзҳои адабӣ, фарҳангӣ, таҷлили санаҳои таърихӣ ва ёдбурдҳо, ки ҷиҳати огоҳӣ ва таъсири мутақобилаи адабиёти халқҳои бародар имконияти нодире фароҳам меоварданд;

- муносибатҳои эҷодии адибони алоҳидаи тоҷик бо намоёндагони адабиёту фарҳанги миллатҳои дигар;

- тарҷума, бавижа тарҷумаю нашр гардидани осори адибон дар миқёси ин кишварҳо.

Баргузории Рӯзҳои фарҳанги давлатҳои аъзои Ҳукумати Шуравӣ дар кишварҳои якдигар ҷиҳати шинохти адабиёти муосир, фарҳангу ҳунар ва адабиёти халқҳои бародар ба унвони як падидаи таъсиргузор дар гуфтугӯи тамаддунҳо ҷойгоҳи арзандаеро касб намудааст, ки то кунун натиҷаю самарайи он баҳубӣ мушоҳида мешавад. Бахшида ба чунин санаҳо, ки хусусияти тақвимӣ доштаанд, тарҷумаи осори бадеӣ, маҷмуаҳои китобҳо ва мақолоти зиёде таълиф гардидаанд, ки дар рушди равобити адабии дӯҷониба ҷойгоҳи махсус доранд. Муҳаққиқон ва мутарҷимон дар робита ба ин шакли сиёсатгузории фарҳангии ҳукумати марказӣ талош кардаанд, ки осори намоёндагони барҷастаи миллатҳои гуногуни давлати шуравиро тарҷума намуда, дар хусуси робитаҳои адабӣ низ таҳқиқот анҷом бидиҳанд.

Дар муҳити адабии Россия аз қарнҳо қабл шоирону нависандагони рус бо таъсиргузории омилҳои зиёд бо адабиёти оломшумули форсии тоҷикӣ ошонии кофӣ доштанд. Қаламкашонӣ бузурги рус дар осори хеш ба таври мустақим ба адабиёти форсӣ

ишора карда, алоқамандӣ ва муҳаббати хешро ба ин адабиёт баён кардаанд. Дар бисёре аз осори онҳо ҳузури равшани адабиёти форсӣ, образҳо, мотивҳо, тасвирҳои шоирона, исмҳои хос ва ғайраро мушоҳида кардан мумкин аст. Аксари адибони рус дар таъсир аз адабиёти форсӣ ва мотивҳои он дар қолабҳои гуногуни адабии адабиёти хеш назираҳо суруда, ихлос ва алоқамандии самимии хешро ба чеҳраҳои мушаххаси адабиёти мо нишон додаанд, ки ин масъала дар адабиёти мо дар таҳқиқоти зиёд таҳлилу баррасӣ гардидаанд.

Дар замони шуравӣ, ки мактаби бузурги тарҷумонӣ шакл гирифта буд, ин алоқа ва таваҷҷуҳ коста нагардида буд. Дар рушди равобитаи адабии тоҷику рус мактаби тарҷумаи русӣ ва адабиёти рус таъсири зиёд ва нақши калидӣ дошта, марҳилаи тозаии равобитаи адабиёти миёни ин ду миллат замина гузоштааст. Дар ин давра хонандагони рус бо назму насри адабиёти классик ва муосири тоҷик ошно шуда, хонандагони тоҷик бошанд, имконияти бо забони худ мутолиаи осори адабиёти ғании ин миллатро пайдо намуданд.

Ин хусусиятҳоро муҳаққиқ А. Сайфуллоев падидаи таъсиргузор ва муфиди замон медонад: «Таҷрибаи ғоявию эстетикӣи адабиёти рус барои тамоми адабиёти халқҳои бародар ҳамчун мактаби реализм хизмат мекунад. Таъсири пурфайзу баракати адабиёти рус ба адабиёти дигар халқҳо пеш аз Револютсияи Октябр низ кам набудааст» [8, с. 4].

Дигар масъалаеро, ки забони русӣ барои мардуми шуравӣ нақши забони лингвафранк, яъне забони воситаро мебозид, дар ин ҷо бояд махсусан зикр намоем. Зеро ин тамоюл ба рушди робитаҳои адабӣ ва замина ҷиҳати шинохт аз осори дигар халқу миллатҳоро ба хонандаи шуравӣ мегузошт. Фароянди тарҷумаи бадеии тоҷик дар ин давр аслан ба воситаи забони русӣ амалӣ карда мешудааст. Қариб тамоми осори адабиёти бадеии кишварҳои Шарқу Ғарб нахуст ба забони русӣ тарҷума гардида, сипас ба забонҳои халқҳои дигари шомили ин ҳукумат баргардонида мешуд.

Мутарҷимони рус, ба далели пайванд доштан ба халқҳои фарҳангии аврупоӣ нисбат ба тарҷумонҳои миллатҳои дигар, ба хусус миллатҳои Осиёи Миёна, ба тарҷумаи осори аврупоӣ хеле қабл пардохта буданд. Аз ин рӯ, то тобӣ ва шомил шудани ОМ ба Россияи подшоҳӣ ва ИҶШС ба забони русӣ осори қобили мулоҳизае аз адабиёти бадеии адибони машҳури ҷаҳонӣ тарҷума гардида буд. Ҳарчанд, онҳо аз лиҳози назарияи илми тарҷума дар оғози роҳ қарор доштанд, аммо аз нигоҳи амалия мактаби бузурге шакл дода буданд. Мутарҷимони кишварҳои ОМ ба далели ошно набудан ва надонистани забонҳои аврупоӣ ағлаб аз тариқи забони восита, яъне забони русӣ тарҷумаи осори адибони ҷаҳонро барои мардуми худ тарҷума мекарданд.

Ин ҷанбаи тарҷумаи бадеӣ, ки хосси тамоми адабиёти давлатҳои тобӣи Ҳукумати Шуравӣ мебошад, дар осори забоншиноси хориҷӣ Сусанна Витт инъикос ёфтааст. Ба андешаи ӯ, фароянди тарҷума дар Иттиҳоди Шуравӣ бахше аз низомии сиёсӣ буд, ки давоми шаст сол идома дошт. Инчунин, забони русӣ дар Иттиҳоди Шуравӣ нақши забони лингвафранк, яъне забони воситаро мебозид, ки тариқи он кулли тарҷумаҳо аз забонҳои миллӣ ба забонҳои хориҷӣ ва баръакс анҷом дода мешуд [9, с. 25].

Дар робита ба баҳси мазкур ҳиндишинос Ҳабибулло Рачабов чунин назар дорад, ки «...тарҷума аз забони русӣ ба забонҳои дигари халқҳои Иттиҳоди Шуравӣ, аз ҷумла ба забони тоҷикӣ, сурат мегирифт. Бо ин васила барои хонандагони тамоми Иттиҳоди Шуравӣ дарвозаи васеъ ба ҷониби адабу фарҳанги ҷаҳон кушода шуда буд. Хонандаи тоҷик имкон пайдо намуд, ки на танҳо аз ҷаҳидаҳои қалами адибони давлатҳои ҳамсоя, балки аз эҷодиёти адибони мамолики Аврупоу Амрико огоҳӣ гирифта тавонад» [6, с. 186].

Муносибатҳои фарҳангии сиёсӣ, иқтисодӣ иҷтимоӣ ва адабии миллати тоҷик дар замони шуравӣ бо дигар миллатҳо рушд мекард. Аз ҷумла, бо миллати қирғиз, ки расму оин ва фарҳанги қадимаи наздик, дар як замин - дар ҳамсоягӣ ҳамзистӣ доштан онҳоро пайванд менамуд, дар ин давра боз ҳам рушд ва раванг меёбад. Робитаҳои дӯстонаи халқҳои тоҷику қирғиз аз тарзи зисту зиндагонӣ, расму оин, ҷашнҳо, дину мазҳаб ва адабиёт вобастагии мустақкам дорад.

Шоирӣ шинохтаи тоҷик Мирзо Турсунзода оид ба равобитаи адабию маърифатии ин ду давлати ҳаммарзу бум чунин андеша дорад: «Халқҳои тоҷику қирғиз аз замонҳои қадим

кариб дар як замин, дар як хок зиндагӣ мекарданд, аз як чашма, аз як ҷӯй об, аз як дастурхон нон меҳӯрданд... Ман оҳангу навои думбра ва комузро гӯш андохта, ҳамеша дар тааҷҷуб мемонам, ки онҳо як хел садо медиҳанд. Асбобҳои мусиқии мо, сурудҳои мо ҳамсадо ва ҳамнавои якдигаранд» [7].

Ҳамзамон, асоси ин муносибатҳоро равобити зичи аҷдоди тоҷику қирғиз дар чорҷӯбаи муносибатҳои фарҳангӣ бояд гузоштаанд, ки далели он адабиёти бадеии шифоҳии халқҳои мо ба шумор меравад. «Замоне таъсири назми классикии тоҷик дар шаклгирии инкишофи назми оқин нуфузи калоне дошта бошад, дар навбати худ давраеро номбар кардан мумкин аст, ки як қатор эҷодиёти даҳонакии халқи қирғиз ба монанди «Манас» дар байни тоҷикон паҳн ва машҳур гардиданд» [5, с. 26].

Ҷиҳати рушди равобити адабии миёни мардуми тоҷику қирғиз нақши мондагореро нависанда Чингиз Айтматов бозидааст, ки бо як қатор намояндагони илму адаби тоҷик муносибати дӯстона ва ҳамкорона доштааст. Солҳои зиёд ӯ бо шоири шинохта, устод Мирзо Турсунзода ҳамкору дӯстони самимие будаанд; адиби қирғиз яке аз дӯстони наздики хеш файласуф Акбар Турсунро меҳисобидааст; бо олими барҷаста М. Осимӣ низ онҳоро риштаи дӯстӣ пайванд менамудааст: аз шоирон Муъмин Қаноат, Лоик, Гулрухсор ва аз нависандагон Фазлиддин Муҳаммадиев, Мирсаид Миршакар, Юсуф Ақобиров ва дигарон бо носир дар муносибати дӯстию ҳамкорӣ қарор доштаанд.

Худи нависанда дар ҷандин мақола ва баромаду суҳанронихояш ин далелро зикр кардааст. Масалан, Доро Наҷот соли 1988 ба ифтихори 60-умин солгарди нависанда тарҷумаи сомондодаи хешро таҳти унвони «Дар васфи дӯсти тоҷикам»-ро дар рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» нашр менамояд. Дар он Айтматов аз боби дӯстӣ ва рафқати хеш бо А. Турсун суҳан гуфтааст. Ч. Айтматов ба муносибати самимӣ ва дӯстонаи хеш бо А. Турсун баҳои баланд медиҳад, ки дар навбати худ А. Турсун низ ин нуктаро дар силсилаи гуфторҳои хеш бо Д. Дӯст таҳти унвони «Ақл ва адл» соли 2010 дар маҷаллаи «Садои Шарқ» зикр намудааст. Мусоҳибаи мазкур дар қолаби як суҳбати файласуфона ва донишмандона доир гардидааст, ки дар он А. Турсун аз боби пайванди дӯстию рафқати хеш бо Ч. Айтматов нуктаҳои бисёр ҷолиб ва арзишмандро ироа намудааст.

Шоири шинохтаи тоҷик М. Қаноат низ яке аз дӯстони нависанда ба ҳисоб мерафтааст. Дар ин хусус М. Қаноат дар маҷаллаи «Да» (Платформи Диалог Евразия) соли 2009 дар мақолаи «Лицо друга» («Чехраи дӯст») ёддовар шудааст: «Ҳангоми зиёфатҳо, вақте ки устодони мо Мирзо Турсунзода, Расул Ғамзатов, Кайсин Қулиев, Мастай Карим, Камил Яшин, Берди Кербабаев, Давид Кугултинов ҷамъ меомаданд, ҳамеша ҳикмат ва суҳанварӣ ҳукмфармо буд. Аз қатори ҷавонон одатан Олжас Сулаймонов, Анвар Алимҷонов, ман ва гоҳо Чингиз иштирок мекардем. Гоҳо дар ғайбати ӯ Расул ва Кайсин зарофат карда мегуфтанд, ки Чингиз дар меҳмонхона ҳам шоҳкор меофарад» [4, с. 21].

Аз ин иқтибос метавон, далели бисёр муҳимро, ки ба рушди равобити адабии миллатҳо нақш доштааст мушоҳида намуда, дар робита ба ин, аз муносибати адабӣ, ҳамкорӣ ва дӯстии ду насли адабиёти даврони шуравӣ низ огоҳӣ пайдо намуд.

Чиниз Айтматов низ ба адабиёти классик ва муосири тоҷик назари хоссае дошта, дар бораи намояндагони адабиёти муосири он мақолаҳои ҷолибе нигоштааст. Таваҷҷуҳи бештари адибро фаъолияти эҷодии сардафтарии адабиёти муосири тоҷик устод Садриддин Айний ба худ ҷалб карда будааст. Ҳамин аст, ки ба ифтихори 90-солагии С. Айний мақолаи «Ду устод» («Два устада»), рӯзномаи «Маориф ва маданият»; «Гуфтор дар шаъни Айний» («Слово об Айнии»), рӯзномаи «Коммунисти Курғонтеппа» ва «Сарзамини шеърӯ адаб», («Земля поэтов и литераторов») дар маҷаллаи «Садои Шарқ» ва ғайра ба таърифи расиданд. Дар мақолаҳои мазкур Ч. Айтматов ҷойгоҳ ва нақши устод С. Айниро дар адабиёти муосири тоҷик арзёбӣ намудааст.

Ҳамин муносибати отифӣ буд, ки қуллӣ осори Ч. Айтматов ба истиснои ду асари ӯ қиссаи «Пегий пёс, бегущий краем моря» (1977) ва романи «Тавро Кассандры» (1996) ба забони тоҷикӣ тарҷума ва нашр гардидаанд.

Фароянди тарҷумаи бадеӣ дар даврони Шуравӣ марҳилаи наvero чихати рушду таҳаввули равобити адабӣ замина гузошта, табодули таҷрибаҳои эҷодии мутақобиларо ба вучуд овард. Аммо пас аз фурӯпошии Ҳукумати Шуравӣ ва ба даст овардани истиқлол Ҷумҳурии Тоҷикистон бар асари ҷанги шаҳрвандӣ ва низоъҳои дохилӣ дар соири арсаҳои мухталифи ҳаёти иҷтимоӣ сиёсӣ бо мушкилот ва бурҳонҳои шадид мувоҷеҳ шуд, ки дар ин миён илм, фарҳанг, адабиёт ва тарҷумаи бадеӣ мустасно набуданд. Дар даврони шуравӣ фароянди тарҷума, бавижа тарҷумаи бадеӣ ба унвони як илми мустақил ташаккул ва тавсеа ёфта, масири таҳаввулу тақомуло тай мекард. Аммо, чунонки гуфта шуд, бар асари таҳаввулот ва гардишҳои куллии, ки дар ин мақтаи замонӣ ба вучуд омад, якуякбора бо аз ҳам пошидани заминаҳо рӯ ба таназзул ниҳод.

Хушбахтона, баъд аз истиқрори сулҳ дар Тоҷикстон ва фароҳам омадани фазои мусоиди фаъолиятҳои илмӣ адабӣ ва эҷодӣ ҳунари, ҳамчунин бар асари таваҷҷуҳи Ҳукумати кишвар, бавижа Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хеле аз шоҳҳои фарҳанг, адабиёт ва ҳунар дубора ба сабзидану шукуфтани оғоз карданд. Дар ин миён, яке аз бахшҳои муҳими фаъолиятҳои фарҳангии адабӣ, ки тамоми ҷомеаҳои маданӣ ба он ниёз доранд ва вучуди он аз нишонаҳои асосии тақомули муҳити адабӣ ҳунари шинохта мешавад – тарҷумаи бадеӣ низ аз нав шакл гирифт. «Бо вучуди ин, талошҳои барои рафъи камбудии ин соҳа – монанди таъсиси шуъбаи тарҷума дар назди Иттифоқи нависандагон, таъсиси шуъбаҳои тарҷумонӣ дар мактабҳои олии Тоҷикистон, нашри маҷаллаи таҳассусии «Наврӯста» (маҷаллаи тарҷумонҳои ҷавон, ки мутаассифона, аз нашр бозмонд) дар Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, маҷаллаҳои «Адаб», «Садои Шарқ», «Паёми Суғд», интишори тарҷумаи осори адибони ҷаҳон ва мақолоти марбут ба осори адибони ҷаҳон ва шарҳи ҳолу пайкори шарқшиносони мумтоз дар ин нашрияҳо иқдоми нек дар эҳёи мактаби тарҷума дар кишвари мост» [2, С. 6].

Бидуни шак, бунёдитарин заминаи фарҳом омадани фазои фарҳангӣ барои тарҷумаи осори гуногун ба забони тоҷикӣ дар даврони Истиқлол, талоши аҳли адаб ва махсусан Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бар ҳифзу эҳёи адабу фарҳанги ниёгон махсуб мешавад. Зеро пас аз Соҳибистиқлол гардидани Тоҷикистон дар давраи нисбатан кутоҳ марказу шуъба ва бюрҳои тарҷумаи ғайридавлатӣ ба кор шуруъ карданд, ки меҳвари асосии фаъолияти онҳо тарҷумаи мадорики расмӣ-коргузорӣ буд. Дар ин масир тарҷумаи бадеӣ аз мадди назарҳо то ҷое дур монд. Ҳамин буд, ки соли 2014 бо дастури Президенти кишвар дар назди Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон Маркази тарҷума таъсис дода шуд: «Чанд сол пеш аз ин масъалаи ташкил кардани як маркази тарҷума чандин бор гузошта шуда буд. Ва ниҳоят бо ташаббус ва амри махсуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2014 дар назди Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон маркази тарҷума таъсис шуд» [1, с. 7].

Ҳадафи аслии ин марказ тарҷумаю тарғиби адабиёти тоҷик ба дигар забонҳо мебошад: «Дар низоминомаи ин марказ омадааст, ки вазифаи асосии маркази тарҷума тарғибу ташвиқ кардани дастовардҳои адабиёти тоҷик ба забонҳои дигар аст» [1, с. 7-8]. Аммо ин марказ дар доираи тарҷумаи бадеӣ, ба вижа тарҷумаи осори бадеии тоҷик ба забонҳои дигар иқтифо мекунад ва ба андешаи мо, маҳз ҳамин далел боис шуд, ки соли 2022 Президенти кишвар чунин тасмим гирифтанд: «Ҳамчунин, бо мақсади фароҳам овардани дастрасии мардум ба адабиёти ҷаҳон, бахусус, адабиёти илмӣ, инчунин, бо забонҳои хориҷӣ тавассути асарҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва бадеии олимону эҷодкорони кишвар муаррифӣ кардани таъриху фарҳанги миллати куҳанбунёду тамаддунсози тоҷик зарурати таъсиси маркази алоҳидаи тарҷума ва баргардони асари илмиву бадеӣ ба миён омадааст» [13].

Яъне, як маркази мустақил ва алоҳидае, ки дар баробари тарҷумаи осори гуногунҷанро сомон додан, ҳамчунин битавонад фаъолияти куллии соҳаҳои тарҷумаро зерин назорат фаро бигирад, таъсис дода шавад. Воқеан, пас аз фурӯпошии Ҳукумати Шуравӣ тарҷумаи тоҷик давраи навро аз сар мегузаронид ва таъсиси чунин маркази метавонист, барои аз нав буруз ва эҳёи тарҷумаи миллӣ нақши бориз дошта бошад. Дар ин мулоқот Сарвари давлат дастур

доданд, ки: «Ба Ҳукумати мамлакат супориш дода мешавад, ки масъалаи таъсиси Маркази миллии тарҷумаи назди Ҳукумати Тоҷикистонро баррасӣ карда, дар муҳлати се моҳ санадҳои меъёрии ҳукукии заруриро таҳия ва тасдиқ намояд» [13].

Ин дастур дар муддати кутоҳ иҷро шуд ва бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 феввали соли 2024, №58 Муассисаи давлатии «Маркази миллии тарҷума»-и назди Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд [3].

Ин ду марказ, ки аслан фаъолиятшон дар назди ду ниҳоди бонуфуз: Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон ва Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда шудааст, дар тарвиҷ ва таҳаввули тарҷумаи бадеӣ нақши муҳим хоҳанд бозид.

Пас аз соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон доираи ҳамкориҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ васеъ гардида, бо кишварҳои дуру наздик робитаҳои адабӣ ба роҳ монда шуд. Дар зарфи ин солҳо Рӯзҳои фарҳангии кишварҳои мухталиф дар Тоҷикистон ва Тоҷикистон дар дигар давлатҳо баргузор мегардад. Сарвари давлат яке аз омилҳоеро, ки дар вусъати ташаккули равобит бо мамолики дигар нақши зиёд дорад, тарҷумаи бадеӣ дониста, кӯшиши посух гуфтан ба ниёзҳои фикрӣ, ҳунарии замону ҷомеаи ду кишварро маҳз дар тарҷумаи бадеӣ мебинанд: «Дар айни замон тарҷумаи бадеӣ омили муҳими таҳкими робитаҳои адабиёт. Бояд беҳтарин осори адабиёти ҷаҳонӣ ба тоҷикӣ тарҷума шавад ва асарҳои беҳтарин адабиёти мо ба забонҳои дигар баргардонда шавад» [11].

Яке аз мисолҳои намунаи эҳёи равобитҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ин давлатҳои Тоҷикистону Ёзбекистон шуда метавонад. Зеро соли 2018 бо эҳтимоми Президентони Тоҷикистон ва Ёзбекистон марҳилаи наво дар устувор шудани робитаҳои сиёсӣ фарҳангӣ ва иҷтимоӣ миёни ин ду халқ тадбирҳо андешида шуд. Нахуст коре, ки ду Президент анҷом доданд, постгоҳҳои гумрукии сарҳадии ду ҷумҳуриро боз карданд. Пас аз ин раванди тарҷумаи осори якдигар ва орогани маҳфилҳои дар қолаби ширу шакар миёни ҳар ду ҷониб рӯ ба вусъат ниҳод. Масалан, дар арафаи баргузори Рӯзҳои фарҳангии Тоҷикистон дар Ёзбекистон ва Ёзбекистон дар Тоҷикистон осори адабони ин ду миллат тарҷума карда шуд: «Зиёиён, шоирон ва нависандагони мо бояд ёдгориҳои бойи адабию илмиро тарҷума ва паҳн намоянд, фарҳанг ва урфу одатҳои халқҳои мо омӯзанд, ҷиҳати бештар наздик сохтани халқҳои мо дар заминаи арзишҳои неқ ва созанда ҷорабиниҳои илмӣ, фарҳангӣ ва адабӣ доир намоянд» [12].

Хуллас, таҳлилу баррасии маводи ғавқ моро ба чунин натиҷагирӣ мерасонад, ки тарҷумаи бадеиро метавон ба унвони як мактаби омӯзиши адабиёти бадеӣ, сабки ниғориши нависандагону шоирон, бозёфтҳои адабӣ, фарҳанг ва расму оинҳои дигар миллатҳо шинохт. Маҳз тарҷума дар таъсири равобити адабӣ чун муаррифгари адабиёти ҷаҳон хидмат мекунад.

Равобити адабии тоҷикро бо дигар халқу миллатҳо дар ду марҳалаи таърихӣ: замони Ҳукумати Шуравӣ ва даврони Истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд мавзӯи алоҳидаи илмӣ қарор дод. Зеро маҳз дар ин ду давра равобити адабии тоҷикро бо дигар миллатҳо фароянди тарҷумаи бадеӣ замина мегузорад. Дар марҳалаи аввал, яъне дар қарни XX осори гуногун ағлаб аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ таҳия мешуд. Аз ин гуфта метавон чунин хулоса баровард, ки қарни XX-ро асри наҳзати тарҷумаи тоҷик аз забони русӣ ва қарни XXI-ро бо ибтикороти Президенти кишвар тарвиҷу бурузи тарҷума ба забонҳои дигар метавон унвон кард. Зеро таъсиси Марказҳои тарҷума бо ҳадафи тарҷумаи осори гуногун аз илму адаби тоҷик ба дигар забонҳо талоше баҳри муаррифии илму адаб ва фарҳанги тоҷикон аст.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Турсунов Ф.М.
Адабиёт:

1. Абдурахмони, Абдуманнон. Пасту баланди тарҷума. Мусоҳиба бо мунаққид ва тарҷумон. Суҳбатнигор Насимбек Қурбонзода / Абдуманнон Абдурахмони // Адабиёт ва санъат. – 16.02.2023. – №7 (2186). – С. 7-8.
2. Абдурашид, Самадов. Маснаднишини суҳан / Самадов Абдурашид. – Душанбе, 2024.
3. Аҳбори Шӯрои Олии ҶШС, Тоҷикистон, соли 1989, № 15, мод. 102.

4. Каноат, Муъмин. Лицо друга / Муъмин Каноат // Да-издание Платформы Диалог. Евразия.- 2009. –№29.
5. Муҳаммадиев, Фазлиддин. Нориниёнем мо. Қайдҳои сафар / Фазлиддин Муҳаммадиев // Садои Шарқ. - 1977. - №4.
6. Раҷабов, Ҳ. Р. Роҷеъ ба тарҷумаҳо ва тарҷумонҳои асарҳои адабии Ҳинду Покистон дар Тоҷикистон / Ҳ. Раҷабов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – № 5 (94). – Душанбе, 2021. – С. 186-192.
7. Салимшо, Ҳалимшо. Марҳабо-муштоқи дидорем (Ба муносибати рӯзҳои маданияти РСС Қирғизистон дар Тоҷикистон) / Ҳалимшо Салимшо // Тоҷикистони советӣ. – 1976. – №120.
8. Сайфуллоев, Атаҳон. Дӯстии халқҳо – дӯстии адабиётҳо / Атаҳон Сайфуллоев. –Душанбе: Ирфон, 1975. – 224 с.
9. Witt S. Institutionalized intermediates: Conceptualizing Soviet practices of indirect translation // Translation Studies. 2017. Vol. 10(2). P. 166-182.
10. <https://www.president.tj/event/photoreport/37951>. Мулоқот бо аҳли маориф. Душанбе, 27.09.2022
11. <https://www.president.tj/event/photoreport/37951>. Мулоқот бо зиёиёни кишвар. Душанбе, 09.03.2008. 8
12. <https://www.president.tj/event/photoreport/37951>. Шоми дӯстӣ. Душанбе, 09.03.2018.
13. <https://www.president.tj/event/photoreport/37951>. Мулоқот бо аҳли маориф. Душанбе, 27.09.2022.

ТАРҶУМА – РУКНИ МУҲИММИ РОБИТАҲОИ АДАБӢ

Дар мақола муаллиф масъалаҳои робитаи адабӣ ва тарҷумаи бадеиро мавриди пажӯҳиши худ қарор дода, бар асоси мутолиоти хеш ба ин натиҷа расидааст, ки фароянди тарҷумаи бадеӣ пайванди робитаҳои адабро мустақкам намуда, ҷиҳати ошной бо фарҳанги дигар халқу миллатҳо замина мегузорад.

Нигоранда чунин назар дорад, ки перомуни равобитаи адабӣ ва яке аз рухҳои муҳими он - тарҷумаи бадеӣ миёни дигар халқу миллатҳо донишмандони тоҷик дар қарни XX таҳқиқотҳои муътабари илмӣ таълиф намудаанд. Аз ҷумла, Валӣ Самад, Абдувалӣ Давронов, Абдусаттор Нуралиев, Муртазо Зайниддинов, Шокир Мухтор ва дигарон.

Муаллиф зимни таҳлили мавзӯи мазкур муайян намудааст, ки дар таҳаввул ва тавсеа ёфтани робитаҳои адабӣ ва тарҷумаи бадеӣ дар даври Шуравӣ як чанд омил нақши муассир доштааст: - баргузории рӯзҳои адабӣ, фарҳангӣ, таҷлили санаҳои таърихӣ ва ёдбӯдӣ, ки ҷиҳати огоҳӣ ва таъсири мутақобилаи адабиёти халқҳои бародар имконияти нодире фароҳам меоварданд; - аз омилҳои муҳими дигаре, ки ба рушди равобитаи адабиёти ин миллатҳо нақши арзанда доштааст-ин муносибатҳои эҷодии адабони алоҳидаи тоҷик бо намоёндагони адабиёту фарҳанги миллатҳои дигар будааст; - тарҷума, бавижа тарҷумаю нашр гардидани осори адабон дар миқёси ин кишварҳо яке аз дигар омилҳои ҳисобида мешавад.

Пас аз ғурупошии Ҳукумати Шуравӣ ва ба даст овардани истиқлол Ҷумҳурии Тоҷикистон бар асари ҷанги шаҳрвандӣ ва низоъҳои дохилӣ дар соири арсаҳои мухталифи ҳаёти иҷтимоӣ сиёсӣ бо мушкилот ва бурҳонҳои шадид мувоҷеҳ шуд. Хушбахтона, баъд аз истиқрори сулҳ дар Тоҷикистон ва фароҳам омадани фазои мусоиди фаъолиятҳои илмӣ адабӣ ва эҷодӣ ҳунари, ҳамчунин бар асари таваҷҷуҳи Ҳукумати кишвар, бавижа Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон яке аз бахшҳои муҳими фаъолиятҳои фарҳангии адабӣ – тарҷумаи бадеӣ низ аз нав шакл гирифт.

Хулосаи низои муаллиф дар чунин шакл ҷамъбаст мегардад, ки робитаҳои адабии тоҷикро бо дигар халқу миллатҳо дар ду марҳалаи таърихӣ: замони Ҳукумати Шуравӣ ва даври Истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди пажӯҳиши алоҳидаи илмӣ бояд қарор дод. Инчунин, вижагии ин марҳилаҳо дар он зоҳир мегардад, ки дар марҳалаи аввал, осори гуногун ағлаб аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ таҳия мешуд ва қарни XX-ро асри тадвин ва

нахзати тарҷумаи тоҷик аз забони русӣ ва қарни XXI-ро бо ибтикороти Президенти кишвар тарвичу бурузи тарҷума бадеии тоҷик метавон номид.

Калидвожаҳо: робитаҳои адабӣ, тарҷумаи бадеӣ, Ҳукумати Шуравӣ, даврони Истиқлол, Ҷумҳурии Тоҷикистон, рушд, таҳаввул, Пешивои миллат, Эмомалӣ Раҳмон, қарни XX, муҳаққиқон, осори бадеӣ, забони русӣ, забони тоҷикӣ, Шарқу Ғарб.

ПЕРЕВОД КАК ФАКТОР СВЯЗИ ЛИТЕРАТУРНЫХ ОТНОШЕНИЙ

В статье автор исследует вопросы литературных связей и художественного перевода и приходит к выводу, что процесс художественного перевода укрепляет литературных связей и закладывает основу для приобщения к культуре других народов и наций.

Автор считает, что таджикские ученые в XX веке создали авторитетные научные исследования по теме литературных связей и одного из ее важных направлений – художественного перевода – между другими народами и национальностями. В их числе Вали Самад, Абдували Давронов, Абдусаттор Нуралиев, Муртазо Зайниддинов, Шокир Мухтор и другие.

Анализируя данную тему, автор определил, что в развитии и расширении литературных связей и литературного перевода в советское время значительную роль сыграли несколько факторов: - проведение литературных и культурных дней, празднование исторических и памятных дат, что предоставило уникальную возможность для знакомства и взаимодействия литератур братских народов; - другим важным фактором, сыгравшим значительную роль в развитии литературных связей между этими народами, являются творческие связи отдельных таджикских писателей с представителями литературы и культуры других народов; - еще одним фактором считается перевод, особенно перевод и публикация литературных произведений в этих странах.

После распада Советской власти и обретения независимости Республика Таджикистан столкнулась с серьезными трудностями и вызовами в различных сферах общественно-политической жизни из-за гражданской войны и внутренних конфликтов. К счастью, с установлением мира в Таджикистане и созданием благоприятной атмосферы для научной, литературной, творческой и художественной деятельности, а также благодаря вниманию Правительства страны, в частности Основателя мира и национального единства – Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона, вновь оформилась и одна из важных отраслей культурно-литературной деятельности – художественный перевод.

Окончательный вывод автора заключается в том, что литературные связи таджиков с другими народами и народностями в два исторических периода: время Советской власти и эпоху независимости Республики Таджикистан должны стать предметом отдельного научного исследования.

Также уникальность этих этапов отражается в том, что на первом этапе часто переводились различные произведения с русского языка на таджикский, и XX век можно назвать веком развития и возрождения таджикского перевода с русского языка, а XXI век по инициативе Президента страны стал веком популяризации и развития таджикского художественного перевода.

Ключевые слова: литературные связи, художественный перевод, Советская власть, эпоха независимости, Республика Таджикистан, развитие, эволюция, Лидер нации, Эмомали Рахмон, XX век, исследователи, литературные произведения, русский язык, таджикский язык, Восток и Запад.

TRANSLATION AS A FACTOR IN CONNECTING LITERARY RELATIONS

In the article, the author explores the issues of literary connections and artistic translation and comes to the conclusion that the process of artistic translation strengthens literary connections and lays the foundation for familiarization with the culture of other peoples and nations.

The author believes that Tajik scholars in the 20th century created authoritative scientific research on the topic of literary connections and one of its important areas – artistic translation –

between other peoples and nationalities. Among them are Vali Samad, Abduvali Davronov, Abdusattor Nuraliyev, Murtazo Zayniddinov, Shokir Mukhtor and others.

In analyzing this topic, the author determined that several factors played a significant role in the development and expansion of literary connections and literary translation in Soviet times: - holding literary and cultural days, celebrating historical and memorable dates, which provided a unique opportunity for acquaintance and interaction between the literatures of fraternal peoples; - another important factor that played a significant role in the development of literary ties between these peoples are the creative ties of individual Tajik writers with representatives of the literature and culture of other peoples; - another factor is considered to be translation, especially the translation and publication of literary works in these countries.

After the collapse of Soviet power and the acquisition of independence, the Republic of Tajikistan faced serious difficulties and challenges in various spheres of socio-political life due to civil war and internal conflicts.

Fortunately, with the establishment of peace in Tajikistan and the creation of a favorable atmosphere for scientific, literary, creative and artistic activities, as well as thanks to the attention of the Government of the country, in particular the Founder of Peace and National Unity - Leader of the Nation, the respected Emomali Rahmon, one of the important branches of cultural and literary activity - literary translation - has once again taken shape.

The author's final conclusion is that the literary connections of Tajiks with other peoples and nationalities in two historical periods: the time of Soviet power and the era of independence of the Republic of Tajikistan should become the subject of a separate scientific study.

The uniqueness of these stages is also reflected in the fact that at the first stage, various works were often translated from Russian into Tajik, and the 20th century can be called the century of development and revival of Tajik translation from Russian, and the 21st century, on the initiative of the President of the country, became the century of popularization and development of translation into other languages.

Keywords: literary connections, literary translation, Soviet power, the era of independence, the Republic of Tajikistan, development, evolution, Leader of the Nation, Emomali Rahmon, 20th century, researchers, literary works, Russian language, Tajik language, East and West.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бобоалиева Зебониссо Пирмуродовна* – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забониносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. Нишонӣ: 734019, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: zebosh@list.ru, тел: (+992) 931038191.

Сведения об авторе: *Бобоалиева Зебониссо Пирмуродовна* – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзода, кандидат филологических наук, доцент кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. Адрес: Таджикистан, 734019, г. Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6. E-mail: zebosh@list.ru, тел: (+992) 931038191.

Information about the author: *Boboaliev Zebonisso Pirmurodovna* – The Tajik international university of foreign languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of philology, associate professor of the department of comparative Linguistics and translation theory. Address: Tajikistan, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev street. E-mail: zebosh@list.ru, phone: (+992) 931038191.

КОРБУРДИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲОИ АРАБӢ ДАР “МАСНАВИИ МАЪНАВӢ”-И ҶАЛОЛИДДИНИ БАЛӢӢ

Ғафуров М.

Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

“Маснавиӣ маънавӣ”-и Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ ганҷинаи гаронбаҳои ҳикмат ва таолими ахлоқию фалсафиист, ки Мавлоно онро бо баландтарин маҳорати эҷодӣ суруда, дар он аз таъсирбахштарин суханҳо, аз ҷумла зарбулмасалу мақолҳоро ба таври назаррас истифода намудааст. Зарбулмасалу ҳикматҳои арабӣ низ ба ин ганҷинаи бебаҳо шукӯҳу шаҳомати хос бахшидааст, зеро зарбулмасалу ҳикматҳо метавонанд оинаи таҷаллии фарҳангҳои қавмиятҳои гуногун бошанд. Ҳамчунин, ҳар зарбулмасал достони қадимаи таърихӣ дорад, аз ин рӯ баррасӣ ва омӯзиши зарбулмасалҳои як миллат бо миллати дигар метавонад заминаи хубе барои муқоиса, таъсир ва ё таассури фарҳанги миллатҳо бошад.

Мавлоно аз ин сабки адабӣ хуб баҳрабардорӣ намудааст ва ин сабаб шуд, ки абёти зиёди “Маснавӣ” дар байни мардум ба шакли зарбулмасалу мақол паҳн гардад ва метавон гуфт, ки дар саросари дунё байни форсизабонон нафаре ёфт намешавад, ки аз амсоли ҳиками ин маҳзани панду ҳикмат то имрӯз истифода набурда бошад.

Дар “Маснавӣ”-и Мавлоно қиссаву ҳикояҳои зиёд ба назар мерасад, ки тақрибан ҳамаи онҳо аз ҷониби муаллиф чун тамсил истифода бурда шудаанд ва ҳар як тамсил бори зиёди маъноӣ ирфонӣ ва фалсафиро бар дӯш дорад. Мавлоно барои тавзеҳу ифодаи марому мақсад аз ҳадаф ва ғояи худ аз таҷрибаи рӯзгор ҳикояте оварда, сипас онро шарҳу эзоҳ додааст. Инчунин, гоҳ-гоҳ мисраҳое ба шакли зарбулмасалу мақол баён кардааст, ки дар ин мисраҳо ба пуррагӣ ҳулоса ва ё ҳадафи ўро дарк кардан мумкин аст.

Дар мавриди таъсипазирии Мавлоно аз забону адабиёти араб ва таъсиргузориаш ба он, андешаҳо гуногун ба назар мерасанд. Мавлоно аз хурдсолӣ дар хонадоне ба воя расида буд, ки он хонадон маҳсусан падараш Баҳоддин Валад аз забону адабиёт ва фарҳанги араб оғаҳии хуб дошт. Ин буд, ки Ҷалолиддин аз хурдсолӣ илмҳои сарфу наҳв, балоғату фасоҳат, қуръону аҳодисро аз худ намуда буд.

Муаллифи китоби “Ҳикоятҳо ва ҳидоятҳо аз “Маснавиӣ маънавӣ” Алиӣ Шервонӣ дар ин маврид зикр кардааст, ки “Ҷалолиддин дар айёми ҷавонӣ зерӣ таъсири ақиду таълимоти падар дар мусофиратҳояш бо баъзе шахсиятҳои ҳавзаи илмӣ Хуросон амсоли Наҷмиддин Кубро, Маҷдуддини Бағдодӣ борҳо дидор кард ва тибқи ривоятҳо бо шайх Шаҳоббуддини Сухравардӣ дар Бағдод ва бо шайх Муҳиддин ибни Арабӣ дар Димишқ дидору мулоқот доштааст”[2, 8].

Бояд ёдовар шуд, ки яке аз хусусиятҳои баёнии “Маснавиӣ маънавӣ” ин мазмунан ва ё айнан овардани абёт ва амсоли арабӣ аст, ки ин хусусияти сабки хуросонӣ дар шеъри форсӣ - тоҷикӣ маъмулан ба назар мерасад. Мавлоно дар қатори дигар шоирони класикии форсутоҷик ин сабкро хуб истифода намудааст, зеро ӯ аз илми сарфу наҳв, фасоҳату балоғат ва шеърӯ адабиёти араб ошноии комил дошт ва пайваста девонҳои шеърӣ шоирони араб, маҳсусан девони Мутанаббиро мутолиа мекард.

Дар мавриди зарбулмасалу мақолҳои арабии айнан овардашуда дар “Маснавиӣ маънавӣ” гуфтан мумкин аст, ки онҳо аксаран ба шакли муламмаъ суруда шудаанд. Ҳамчунин, мавридҳое низ ба ҷашм мерасад, ки Мавлоно андешаҳои худро дар либоси назми арабӣ ҷилвагар менамояд. Ин гуна мавридҳо дар “Маснавӣ” фаровон аст, ки гоҳ се байти арабӣ гоҳ ду байт ва камтару бештар аз он низ пайдарпай дар миёни абёти форсӣ дида мешавад.

Дар ин мақола мо зарбулмасал ва мақолҳои арабиеро, ки айнан ба шакли аслиашон дар дар шаш дафтари “Маснавиӣ маънавӣ” зикр шудаанд, мавриди баррасӣ қарор додем.

Дар оғози таҳқиқи хеш мо зарбулмасали машҳури арабии “الصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَجِ” (Ас-сабру мифтоҳ-ул-фараҷ) (Сабр калиди кушоиш аст)-ро овардаем, ки ин мавзӯ дар адабиёти форсу-

точик ва адабиёти араб аз ҷониби тамоми шоирону нависандагон мавриди истифода қарор гирифтаасту зарбулмасалҳои зиёде низ дар ин маврид гуфта шудаанд. Аз ҷумла, зарбулмасалҳои тоҷикии “Сабр намо, то ки ба ҷо расӣ”, “Сабр талх аст, валекин бари ширин дорад”, “Сабр кунӣ, аз ғӯра ҳалво мепазад” [11. Ҷ.3., 7-8]. Зарбулмасалҳои арабӣ "الصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَجِ" (*сабр калиди хушҳолист*), "تَوَاءَ الدَّهْرُ الصَّبْرُ عَلَيْهِ" (*илоҷи қазову қадар сабри он аст*), "إِذَا كَانَ الصَّبْرُ مَرَا فَعَاقِبَتُهُ حُلُوةٌ" (*гарчи сабр талх аст, паймади ширин дорад*) [11. Ҷ.3., 3-6].

Ин мавзӯ дар осори Мавлоно ҷӣ ба шакли арабӣ ва ҷӣ ба шакли форсӣ-тоҷикӣ зиёд ба назар мерасад. Деххудо дар “Амсол ва ҳикмат”-и хеш дар мавзӯи сабр 20 зарбулмасал гирд овардааст, ки дар шаш маврид аз шеъри Мавлоно истифода намудааст. Масалан Мавлоно дар байти зер мегӯяд, ки гарчанд сабр кардан душвор аст, вале оқибаташ нек аст:

Сабр ганҷ аст, эй бародар сабр кун,
То шифо ёбӣ ту з-ин ранҷи кӯхун.
Сабр сӯи кашфи ҳар сир раҳбар аст,
“Сабр талх омад, бари ӯ шакар аст” [11. Ҷ.3., 8].

Ҳангоми боздид аз зарбулмасалҳои арабӣ дар “Маснавии маънавӣ” муайян шуд, ки зарбулмасали “الصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَجِ”-ро Мавлоно 11 маротиба ба назм даровардааст:

Дар дафтари аввал ду мавриди истифода, байтҳои 96 ва 2921:

Гуфт: – «Эй нури Ҳақу дафъи ҳарач!»
Маънии «*Ас-сабру мифтоҳу-л-фараҷ*!» [10, 21].

Гар ту ишқол ба куллию ҳарач,
Сабр кун, «*ассабру мифтоҳу-л-фараҷ*» [10, 92]

Дар дафтари дуввум ду мавриди истифода, байтҳои 70 ва 3157:

Гар ту кӯрӣ, нест бар аъмо ҳарач,
В-арна рав, к-«*ас-сабру мифтоҳу-л-фараҷ*» [10, 122].

Ҳеч тасбеҳе надорад он дараҷ,
Сабр кун, «*ассабру мифтоҳу-л-фараҷ*» [10, 122].

Дар дафтари сеvvум ду мавриди истифода байтҳои 212 ва 1863:

Сабр кардан баҳри ин набвад ҳарач,
Сабр кун, к- «*ас-сабру мифтоҳу-л-фараҷ*» [10, 222].

Сабр карду буд чанде дар ҳарач,
Кашф шуд к-«*ас-сабру мифтоҳу-л-фараҷ*» [10, 263].

Дар дафтари чорум як мавриди истифода, байти 14:

Хуш бикаш ин корвонро то ба ҳаҷ,
Эй амири «*сабру мифтоҳу-л-фараҷ*» [10, 342].

Дар дафтари шашум чаҳор мавриди истифода байтҳои 322, 2155, 3908 ва 4928:

Сабр кун, к- «*ас-сабру мифтоҳу-л-фараҷ*»,
То наҷфӣ чун фараҷ дар сад ҳарач [10, 562].

То кашӣ хандону хуш бори ҳарач,
Аз пайи «*ас-сабру мифтоҳу-л-фараҷ*» [10, 606].

Мо ҳамегуфтем кам нол аз ҳарач,
Сабр кун, к-«*ассабру мифтоҳу-л-фараҷ*» [10, 648].

Сабрро суллам кунам сӯи дараҷ,
То бароям, «*сабру мифтоҳу-л-фараҷ*» [10, 673].

Муллоҷон Ҷозилов дар “Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ”-и худ зарбулмасали мазкурро бо тағйироти андаке дар таркиби баъзе калимаҳои

чамъоварӣ намудааст: Масалан: “*Сабр калиди фараҳ аст*”., “*Сабр мифтоҳи корҳост*”, “*Сабр кушоиши ҳама мушкилиҳост*” [11. Ҷ.3., 6].

Фаровонии муфрадот таъбирот ва амсолу ашъори арабӣ дар “Маснавии маънавӣ” яке аз хусусиятҳои сабкӣ ин китоб аст, ки ин амр дар баъзе мавридҳо сабаби печидагӣ, норавшанӣ ва дерфаҳмӣ бархе абёти он бахусус барои надонандагони забону адабиёти араб мегардад.

Зарбулмасали дигаре, ки Мавлоно ба он таваҷҷуҳи намудааст, ин *إذا جاء القضاء ضاق* “*Изо ҷоа-л-қазо зоқа-л-фазо*” (чун қазову қадар фаро расад, осмон танг мешавад) аст, ки се маротиба дар “Маснавии маънавӣ” қорбурд шудааст:

Дар дафтари аввал байти 99:

Марҳабо, ё мучтабо, ё муртазо!

«Ин тағиб ҷоа-л-қазо зоқа-л-фазо» [10-21].

Дар дафтари севвум байтҳои 380 ва 3884:

Чун қазо ояд, шавад танг ин ҷаҳон,

Аз қазо ҳалво шавад ранҷи даҳон.

Гуфт: – *«Изо ҷоа-л-қазо зоқа-л-фазо,*

Тухҷату-л-абсору из ҷоа-л-қазо»

Чашм баста мешавад вақти қазо,

То набинад чашм кӯҳли чашмро. [10, 226].

Инҷо мисраи “Чун қазо ояд, шавад танг ин ҷаҳон” тарҷумаи мисраи *«Изо ҷоа-л-қазо зоқа-л-фазо»* ва “Чашм баста мешавад вақти қазо” тарҷумаи мисраи *«Тухҷату-л-абсору из ҷоа-л-қазо»* аст, ки Мавлоно онҳоро ба қолабӣ шеърӣ даровардааст.

Ҳаст сад чандин фусунҳои қазо,

Гуфт: – *«Изо ҷоа-л-қазо зоқа-л-фазо»*[10, 314].

Ин зарбулмасал дар фарҳангҳои зарбулмасалу мақолҳои арабӣ гуногун ба чашм мерасад, аммо ин гуногунӣ, ки муаллифон ворид намудаанд, танҳо дар калимаҳои муродиф аст ва дар маънои зарбулмасалро дигаргун намесозанд. Масалан дар “Маҷмаъ-ул-амсол”-и Абулфазл ал-Майдонӣ ин зарбулмасал *“إذا حَانَ الْقَضَاءُ ضَاقَ الْقَضَاءُ”*[3. Ҷ.1., 60]. дарҷ гардидааст. Ба ҷои калима *“جاء”* калимаи *“حان”* ба чашм мерасад, ки ҳар ду калима муродифанд. Ин зарбулмасал дар *“Чамҳарат-ул-амсол”*-и Абӯҳилоли Аскарӣ *“إذا جاء الحين حَارَ العين”* дарҷ гардидааст[1, 99]. Ба ҷои калима *“القضاء”* калимаи *“الحين”* истифода шудааст, ки ин ду калима низ ба ҳам муродифанд. Доктор Умар Форук ин байтро дар девони Шофай гирд овардааст, ки ба шакли зайл аст: *“إذا نزل القضاء ضاق القضاء”* [7, 35]. Ба ҷои феъли *“جاء”* феъли ҳаммаъноӣ дигар ба он *“نزل”* истифода шудааст. Ҳамчунин ба иллати вазу қофияи шеърӣ ҳарфи *“ء”* аз калимаи *“القضاء”* гирифта шудааст, ки таъсире ба маънои он надорад.

Истифодаи зарбулмасал ба як анъанаи сабки шеърӣ назди Мавлоно қарор гирифта буд. Дар мавриди айнан ба риштаи назм даровардани амсоли арабӣ аз ҷониби Мавлоно гуфтан мумкин, ки ӯ танҳо ба хоҳири байни омаи мардум паҳн будани ин амсол онҳоро ба риштаи назм даровардааст. Масалан дигар зарбулмасали серистеъмол дар “Маснавии Маънавӣ” ин *“كل سر جاوز الاثنين شاع”* (Ҳар роз, ки аз дукас гузашт, фош шуд) аст, ки се маротиба мавриди истифода қарор гирифтааст:

Дафтари аввал байти 1053:

В-ар бигӯй бо яке ду алвидоъ,

«Куллу сиррин ҷоваза-л-иснайни шоъ»[10, 45].

Дафтари севвум байти 615:

Он фалон рӯзат харидам он матоъ,

«Куллу сиррин ҷоваза-л-иснайни шоъ»[10, 231].

Дафтари шашум байти 199:

Гуфт: – «Лекин фош гардад аз самоъ,

«Куллу сиррин ҷоваза-л-иснайни шоъ»[10-559].

Ин мавзӯ на танҳо дар адабиёти форсу-араб, балки дар тамоми адабиёт ва миллатҳои ҷаҳон монанди мавзӯҳои ғавқуззикр қобили таваҷҷуҳи шоирону нависандагон ва омаи халқ

ба шумор меравад ва ҳамарӯза вобаста ба ин чандин зарбулмасал мавриди истифода қарор медиҳанд. Масалан дар ин мавзӯ байни узбектаборон зарбулмасали *“Сирамро ба дӯст гуфтам, ба душман ҳам рафта расид”* [6, 84], байни англисон зарбулмасали *“Агар сирро се кас донад, пас ҳамма мефаҳманд”* [6, 84] мушоҳида мешавад. Дар байни арабҳо монанд ба ин зарбулмасалҳои *“السّر أمانة”* [9, 98] (Сир амонат аст) ва *“سرك من دمك”* [1, 416] (сирри ту бақои хуни туст) ба ҷашм мерасад. Дар байни мардуми форсу-тоҷик мақоли *“Роз чизест, ки бақои он дар муҳофизат аст ва ҳалоки он дар ифшо”* [11. Ҷ.2., 567], зарбулмасали *“Сирри худро ҳатто ба дӯстат ҳам мағӯ, ки ӯ низ дӯсти дигар дорад”* машҳур мебошанд.

Рози худ бо ёри худ ҳарчанд битвонӣ мағӯй!

“Ёрро ҳам ёр ҳаст, аз ёри ёр андеша кун!” [11. Ҷ.2., 567].

Ғайр аз се зарбулмасале, ки дар боло зикр шуд, боз чандин зарбулмасалҳои арабиасл дар “Маснави маънавӣ” дида мешаванд, аммо танҳо як маротиба истифода шудаанд. Аз ҷумла, зарбулмасали *“الوقت سيف قاطع”* (вақт шемшери бурро):

Қола: – «Атёмний фаинний чоёун

В-аътачил *фа-л-вақту сайфун қотеъун*» [10, 22].

Муллоҷон Ҷозилов ин зарбулмасалро дар китоби худ *“Вақт -теги бурранда”* овардааст [11. Ҷ.1., 259].

Дигар зарбулмасале, ки дар “Маснави маънавӣ” қорбурд шудааст, ин *“المرء مخبوء تحت”* (Шахс зери забони худ пинҳон аст) мебошад, ки он дар дафтари аввали “Маснавӣ” байти 1279 дарҷ гардидааст:

Бонги ҳар чизе расонад з-ӯ хабар,

То бидонӣ бонги ҳар аз бонги дар.

Гуфт пайғамбар: – «Ба тамйизи қасон

Маръу махфийун ладаи таййа-л-лисон» [10, 50].

Зарбулмасалҳои тоҷикии *“То мард сухан нагӯфта бошад, айбу ҳунараш нухӯфта бошад”* ё *“Мард дар зери сухан нӯшида (пинҳон) аст”*-ро метавон ба зарбулмасали арабии мазкур муқоиса кард. Саъдӣ Шерозӣ байте дорад, ки тақрибан тамоми маънои зарбулмасали мазкурро бо забони форсӣ-тоҷикӣ дар бар мегирад:

Тафаккур шабе бо дили хеш кард,

Ки *“нӯшида зери забон аст мард”*.

Агар ҳамчунин сар ба худ дарбарам,

Чӣ донад мардум, ки донишварам? [11. Ҷ.2., 253].

Дигар зарбулмасал *“الکذب ريب في القلوب والصدق طمأنين”* аст, ки он дар баъзе мавридҳо *“الصدق طمأنينة والكذب ريبة”* (ростӣ оромӣ кизб беморист) ба ҷашм мерасад. Он дар мавзӯи ростқавлӣ ва кизб аст, ки ин ду мавзӯ ҳам аз қадимулайём то имрӯз байни ин ду миллат ҳамарӯза баррасӣ мешавад ва зарбулмасалу мақолҳои зиёде низ вобаста ба он ба назар мерасад. Аз ҷумла *“الصدق عز والكذب خضوع”* [3. Ҷ.1., 408] (Ростӣ иззату фиреб зиллат аст), *“الکذب داء والصدق شفاء”* [3. Ҷ.2., 160] (Фиреб дарду ростӣ шифост). *“Ростӣ – растӣ”*, *“Ростӣ завол надорад”* [11. Ҷ.2., 572]. Ин зарбулмасал дар дафтари дуввуми “Маснавӣ”, дар байти 2745 қарор гирифтааст:

Гуфтааст: – «*Ал-кизбу райбун фй-л-қулуб*»,

Гуфт: – «*Ас-сидқу туманнинун таруб*».

Дил наёромад зи гуфтори дурӯғ,

Обу рағған ҳеч нафрӯзад фурӯғ.

Дар ҳадиси рост ороми дил аст,

Ростиҳо донаи доми дил аст [10, 186].

Яке аз дигар мавзӯҳои, ки дар он Мавлоно аз зарбулмасали арабӣ истифода намудааст, ин хиёнати ногаҳонии дӯст аст. Зарбулмасали *“اتق شر من أحسنت إليه”* (аз бадии нафаре, ки барояш неқӣ кардӣ дар ҳазар бош) мебошад, ки он дар дафтари севвуми “Маснавӣ” байти 263 оварда шудааст:

Гуфт: – «Ҳаққ аст ин, вале эй сибвайх,

Итқаи шарра ман аҳсанта илайх».

Дӯстӣ тухми дами охир бувад,
Тарсам аз ваҳшат, ки он фосид шавад[10, 223].

Дигар зарбулмасале, ки ба шакли арабиаш дар “Маснавӣ”-и Мавлоно омадааст, ин бозгӯкунандаи ҳолати доимии инсоният аст. “يطلب الإنسان في الصيف الشتاء، فإذا جاء الشتاء أنكر ذا” (инсон ҳангоми зимистон орзӯи тобистон дорад, чун тобистон расад орзӯи дигар пеш гирад). Албатта, инсон бо орзӯҳояш зиндааст, аммо ай байти зер чунон ба назар мерасад, ки умеду орзуҳояш ҳаду ҳудуд надорад. Вобаста ба ин гуфтаҳо мавлоло низ чанд байте сурудааст:

Орзу меҳох, лек андоза хоҳ,
Барнатобад кӯхро як барги коҳ.
Офтобе, к-аз вай ин олам фурӯхт,
Андаке гар пеш ояд, ҷумла сӯхт[10, 22].

Зарбулмасали мавриди назарро Мавлоно дар байти 37-уми дафтари севвуми “Маснавӣ” баён намудааст:

**«Ятлубу-л-инсону фй-с-сайфи-ш-шито,
Фаизо ҷоъа-ш-шито, анкара зо[10, 225].**

Бархе аз адабиётшиносон ин мисраи шеърро ба шоири шаҳири араб Имруул Қайс мансуб медонанд. Танҳо тафовут байни баъзе калимаҳо дар мисраҳои ин ду шоир ба ҷашм мерасад. Масалан Имруул Қайс овардааст:

يتمنى المرء في الصيف الشتاء
حتى إذا جاء الشتاء أنكره

Инҷо Мавлоно ба ҷои калимаи “يتمنى” муродифи он калимаи “يطلب”-ро истифода намудааст. Ҳамчунин, калимаи “حتى” дар мисраи дуввуми арабӣ ба назар мерасад. Тафовут аз ҷиҳати ҷобачошавии калимаҳо байни ин ду байт дида мешавд, аммо маънои онҳо якхела боқӣ мемонад.

Зарбулмасали арабишакли охироне, ки дар ин мақола зикр мегардад, ин дар бобати ҳамсоя ва ҳамсоядорӣ аст, ки онро Мавлоно дар байти 3019 дафтари шашуми “Мавнавӣ”-и ҳеш ба таври зайл овардааст:

Хок аз ҳамсоягии ҷисми пок,
Чун мушарраф омаду иқболнок,
Пас, ту ҳам «ал-ҷору сумма-д-дор» гӯ,
Гар диле дорӣ, бирав, дилдор чӯ. [10, 627].

Зарбулмасали “الجار ثم الدار” (аввал ҳамсоя-баъан хона) аз маъруфтарин зарбулмасалҳои арабиест, ки дар тамоми фарҳангҳо, қомусҳо ва андарзномаҳои арабӣ дида мешавад. Ин зарбулмасал шаклан содаву раво буда, байни форсизабоно ҳам бо шакли арабиаш машҳуру мавриди истифодааст. Ҳаммонанди ин зарбулмасал миёни мардуми тоҷик низ ба чунин содагиву равонӣ зарбулмасалӣ “**Ҳавлӣ нахар, ҳамсоя хар**” мавриди қорбурд қарор дорад[11. Ҷ.3., 417].

“Маснаии маънавӣ” баландтарин қуллаи афқору андешаи Мавлоно шинохта шудааст, ки бо фарогирӣ аз таҷассуми мазомини густурдаи ирфонӣ, ҳикмату фалсафаи олий, мантиқи ҳос ҳайратовар аст ва ҳамзамон бо тараннуми фарҳанги зиндасоз, ахлоқи ҳамидаву нақӯ, зебоишиносии писандидаю марғуб чун мадраки худшиносию ҳудӯгоҳӣ арзиш ва аҳамияти умумибашарӣ дорад. Ин шохасари таърихӣ то ҳол байни тамоми миллатҳо, аз ҷумла арабҳо мавриди омӯзишу баррасӣ қарор дорад, чун он андаке ҳам бошад, таҷассумгарӣ фарҳанг, тамаддун ва забону адабиёти араб аст. Таҳлил ва кашфи зарбулмасалҳои арабии “Маснавӣ” метавонад барои дарки паҳлӯҳои норвшанӣ он саҳми бориз дошта бошад ва барои пажӯҳишгаронӣ ин ҷода осонию равонӣ фароҳам оварад.

Муқарриз: н.и.ф., Зиёев С.

Адабиёт

- 1- Абӯҳилоли Аскарӣ. *Ҷамҳарат-ул-амсол*. Ҷ. 1. / Аскарӣ Абӯҳилол. – Лубнон: “Дорул-улум ал-илмийя”, 1988. – 486 с.

- 2- Али Шервонӣ. Ҳикоятҳо ва ҳидоятҳо аз “Маснавии маънавӣ”. Гузиниш, тасҳеҳ ва пешгуфтори Шодӣ Шокирзода. Таҳияи Муҳаммадҷони Шодӣ, Муҳаммадиқболи Нуъмонӣён. – Душанбе: “Ирфон”, 2018, 442 саҳ.
- 3- Ал-Майдонӣ, Аҳмад ибн Муҳаммад ан-Нишобурӣ. Маҷмаъ-ул-амсол. Ҷ.1-2. / Аҳмад ибн Муҳаммад ан-Нишобурӣ ал-Майдонӣ. –Машҳад: “Остони Қудси Разавӣ”, 1366. Ҷ.1. – 518с., Ҷ.2.-428с.
- 4- Аҳмад Нафисӣ. Мунтахаби дostonҳои “Маснавии маънавӣ”. Интиҳоб, тадвин, тавзеҳ ва пешгуфтори Қиёмиддин Сатторӣ. / Нафисӣ Аҳмад.- Душанбе: “Маориф”, 2015. - 320 с.
- 5- Деҳхудо Алиризо. Амсол ва ҳикам. Ҷ. 1,2,3-4. чопи шашум. / Алиризо Деҳхудо. – Техрон: Интишороти «Амир Кабир» – 1363. – Ҷ.1 - 624 с., Ҷ.2 – 646с., Ҷ.3 – 404с., Ҷ.4 – 542с.
- 6- Дилшод Раҳимов. Гулчини зарбулмасалу мақолҳои халқҳои ҷаҳон. / Раҳимов Дилшод. – Душанбе, «Истеъдод», 2012. –136 с.
- 7- Доктор Умар Форук ат-Табоъ. Девон ал-Имом аш-Шофай. / Форук Умар ат-Табоъ. – Бейрут: “Дор ал-Арқам”, 1995.- 128 с.
- 8- Зайд ибни Рафой ал-Ҳошимӣ. Китоб-ул-амсол. Таҳқиқи Алӣ Иброҳими ал-Курдӣ. / Ал-Ҳошимӣ Зайд ибни Рафой.- Лубнон: 2003. –358 с.
- 9- Комил Мусофиров. Ал-латоиф ва ал-амсол ал-арабийя. (дастур барои донишҷӯён, талаботгон ва худомӯзони забони арабӣ). / Мусофиров Комил. – Душанбе: “Ирфон”, 2004. - 124 с.
- 10- Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғатномаи мухтасар аз Али Муҳаммадии Хуросонӣ., Баҳриддин Ализода., Мубашшир Акбарзод. / Муҳаммад Ҷалолуддин Балхӣ . – Душанбе: “Адиб”, 2022. –728 с.
- 11- Муллоҷон Ҷозилов. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Ҷ. 1,2,3. / Ҷозилов Муллоҷон. – Душанбе: Ҷ.1. “Ирфон”, 1975. - 369 с., Ҷ.2. “Ирфон”, 1977. - 584 с., Ҷ.3. “Нашри Камол” – 2014. - 640 с.

КОРБУРДИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲОИ АРАБӢ ДАР “МАСНАВИИ МАЪНАВӢ”-И ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛӢӢ

Дар ин мақола доир ва вижагиҳои зарбулмасалу мақолҳои арабӣ дар ашъори яке аз шахсиятҳои бузурги таърихи адабиёти форсу-тоҷик Ҷалолуддини Балхӣ сухан ба миён омадааст. Мавлоно гоҳо зарбулмасалу мақолро бо ҳамон шакли арабиаш ба назм даровардаасту гоҳо мазмунӣ онро бо услуби ҳудаш баён кардааст. Ҳарчанд Мавлоно бо равонию зебоиофариниаш маъруф аст, зарбулмасалу мақолҳои арабӣ хусни гуфтори ӯро боз ҳам зеботар нишон додааст.

Дар ин мақола чунонки ба назар расид Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ бо истифода аз зарбулмасалу мақолҳои арабӣ дар “Маснавии маънавӣ” ва таркиботу маонии тозаву ибтикороташ тавонистааст дилҳоро тасхир намояд. Ҳамин тарзи офариниш аст, ки Мавлоно дар фанни суханварӣ устои комил буда, қудраташ дар баёни маонии ирфонӣ ва мавъизаву ҳикмат, муъҷизаасо аст.

Калидвожаҳо: Ҷалолуддини Балхӣ, зарбулмасал, мақол, ахлоқ, вижагӣ, ашъор, мазмун, маонӣ, назм, қасида, таркиб.

ВЗГЛЯД НА ИСПОЛЬЗОВАНИИ АРАБСКИХ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК В “МАСНАВИ МАЪНАВИ” ДЖАЛАЛУДДИНА БАЛХИ

Эта статья рассматривает особенности использования арабских пословиц и поговорок в поэзии одного из выдающихся фигур персидско-таджикской литературы – Джалалуддин Болкхи. Мавлана иногда использовал пословицы и поговорки в версии стиха в оригинальной форме, и иногда использование значения изменило их согласно его стилю. Хотя Мавлана известен его превосходным стилем и его мастерством при формировании красивых и

эстетических вещей, арабских пословиц и высказываний, добавленных к его красивой речи дополнительная красота.

В этой статье показано, что Молана Джалалуддин Балхи, использующий арабские пословицы и высказывания в его работе “Маснави Маънави” и новые образцы и значения, боролся с сердцами читателей. Это создание типа стало главной причиной, что Мавлана был известен как один из мастеров поэзии, и его речь считают самым сильным по выражению мистических и проповедующих значений.

Ключевые слова: *Джалалуддин Балхи, пословица, поговорок, этика, особенность, поэзия, содержание, значение, стих, газель, фраза.*

A VIEW TO THE USAGE OF THE ARABIC PROVERBS AND SAYINGS IN THE “MATHNAWII MA’NAWI” BY JALALUDDIN BALKHI

This article considers the features of the usage of the Arabic proverbs and sayings in the poetry of one of the outstanding persons of the Persian-Tajik literature – Jalaluddin Balkhi. Mawlana sometimes used the proverbs and sayings in verse version in the original form, and sometimes using the meaning changed them according to his style. Though Mawlana is famous by his excellent style and his mastership on forming beautiful and aesthetic things, the Arabic proverbs and sayings added to his beautiful speech additional beauty.

In this article it is shown that Mawlana Jalaluddin Balkhi using the Arabic proverbs and sayings in his work “Mathnawii Ma’nawi” and the new patterns and meanings fought the hearts of the readers. This type creating became the main reason that Mawlana was known as one of the masters of the poetry, and his speech is considered the most powerful on the expression of the mystical and preaching meanings.

Keywords: *Jalaluddin Balkhi, proverb, saying, ethics, feature, poetry, content, meaning, verse, ode, phrase.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Гафуров Маҳмадсаид Раҳмонович - Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, докторанти (PhD) соли сеюм. Нишони: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.Тел.: (+992) 003222450.*

Информация об авторе: *Гафуров Махмадсаид Рахмонович - – Институт изучения стран Азии и Европы, Национальная академия наук Республики Таджикистан докторант (PhD) третьего курса. Тел.: (+992) 003222450.*

Information about the author: *Gafurov Mahmadsaid Rahmonovich - PhD, of the second course – Institute for the Study of Asian and European States, National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Tel.: (+992) 003222450.*

ТАЗКИРАИ “РАВЗАТ-УС-САЛОТИН” – АВВАЛИН ТАЗКИРАИ ШОҲОНУ АМИРОНИ СУХАНВАР

Иzzатов Н.Х.

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Дар рушду нумӯ ва инкишофи шеър адаб, на танҳо шоирону адибону донишмандон, балки шоҳону амирон ва салотину вузарои шоир низ саҳми назаррас гузоштаанд. Бинобар ин, аз тарҷумаи ҳоли шоирону адибони классики форсу тоҷик маълум аст, ки шоҳону салотин ва вазирону амирон ба эшон таваҷҷуҳ ва эҳтироми хос қоиладар буданд. Дар ин миён метавон ба тазкираи “Равзат-ус-салотин”-и Султон Муҳаммад Фаҳрии Ҳиравӣ (ваф. – 970 ҳиҷрӣ) ишора намуд, ки махсус ва нахустин маротиба ба шоҳони шоир бахшида шуда, ба забони форси-тоҷикӣ таълиф шудааст. Тазкираи мазкур ба он ишора менамояд, ки шоҳону амирон худ завқу малакаи шеърӣ доштанд ва ба дарборҳои худ машхуртарин шоирону адибонро ҷалб мекарданд. Тазкираҳои парокандае мавҷуд аст, ки дар бобҳои махсусе бар ин унвон далолат мекунад, вале миёни манобеи адабӣ осоре, ба монанди “Равзат-ул-салотин”-и Фаҳрии Ҳиравӣ ба мушоҳида мерасад, ки танҳо ба шоҳони шоиртабъ бахшида шудааст ва таҳқиқи чунин масъалаҳо аз ҷанд ҷиҳат арзишманд мебошад.

Мақолаи мазкур ба яке аз мавзӯҳои муҳими риштаи адабиётшиносӣ бахшида шуда, дар он бо истифода аз сарчашмаҳои муътабари «Лубоб-ул-албоб»-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ, “Маҷолис-ун-Нафос”-и Мир Алишери Навоӣ, «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ “Музаккир-ул-аҳбоб”-и Нисорӣ, “Тазкирт-уш-шуаро”-и Мутрибии Самарқандӣ аҳвол ва ашъори шоҳони шоир ба таври мухтасар баррасӣ гардидааст. Инчунин аз таълифи “Тазкираи “Равзат-ус-салотин”-и Фаҳрии Ҳиравӣ ва асари Абулқосими Ҳолат “Шоҳони шоир: аҳволоти шоҳон ва шоҳзодагонӣ суҳанвар бо баъзе шуарои дарбор ва баргузидаи ашъори онон” маълум мегардад, ки амирону вазирон ва подшоҳон низ, давраҳои гуногун шеърдӯсту шоиртабъ буданд.

Калидвожаҳо: адабиёти классикии форсу тоҷик, шеър, тазкира, тазкиранигорон, “Лубоб-ул-албоб”-и Авфии Бухорӣ, Фаҳрии Ҳиравӣ, Равзат-ус-салотин, шоҳони шоир, “Тазкирт-уш-шуаро”.

Тазкиранигорӣ яке аз бахшҳои муҳими адабиёти форсу тоҷик аст ва таҳқиқ дар ин бора ва таъбу наشري интиқоди тазкираҳо гоми муҳиме дар роҳи ироа, муаррифии мазохир завқу таъби латифи форсиабонони муҳаққиқ буда, балоғати адабӣ, истеъдоди лафзӣ маънавии, забони ширини форсиро барои баёни шевотарину ширинтарин ва бориқтарини афкор, авотифу мазоминро бо ороштарин алфозу асвол дар бар мегирад.

Қобили зикр аст, ки тазкираҳои форси куллан ва иҷмолан бар ду қисм аст:

- а) Тазкираҳои умумӣ
- б) Тазкираҳои хос

Тазкираҳои хос низ ақсоне дорад, ки муҳимтарини онҳо иборат аст, аз тазкираҳои маҳалли ё махсуси шуарои як минтақа ё як вилоят ва тазкираҳои, ки ихтисос ба навъи муаяне аз ашъор масалан маснавӣ ё қасида ё ашъор ва манзумаҳои ирфонӣ ва мазҳабӣ ва ҳамоси ва ғайриҳо дорад, билоҳида тазкираҳои, ки мухтас ба табақаи муаяне аз шуаро масалан урафо ва уламо ва вузарову салотини шоир бахшида шудааст ба ғуруҳи тазкираҳои хос дохил мешавад.

“Тазкираи Равзат-ус-салотин” аз навъи охири тазкираҳо ҳафтумин наشري аз силсилаи тазкираҳои форси аст, ки ба ҳиммат ва кушиши донишманди мухтарам оғои доктор Абдурасули Хаёмпур устоди Донишқадаи адабиёти Табрз ва узви муассисаи таърих ва фарҳанги Эрон ба ҳилаи тасҳеҳ ва таъби орошта шудааст.

“Равзат-ус-салотин” мутаазминин тарҷумаи ҳоли 86 тан аз салотин ва умарои шоир аст ва мусаҳҳеҳи мухтарам бо тасҳеҳи тақиқи, интиқодии матни китоб ва афзудани таълиқот

ва ҳавоши фозилони ва фаҳори лозим бар арзиш ва фоиди он чанд баробар афзудааст. [6, с. 9-10]

Дар заминаи нигориши тазкираҳои форси Қобили зикр аст, ки тазкираи «**Лубоб-ул-албоб**»-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ (1172-1242) аввалин тазкираи форсии мавзӯист, ки дар он аз шоирони асри IX, X, XI, XII то асри XIII зикр гардидааст. Ҳамон тавре ки дар боло ёд кардем, «**Лубоб-ул-албоб**» тазкира буда, ҷанбаи адабиётшиносӣ дорад. Нависанда дар баробари аз эҷодиёти адибон овардани намунаҳо дар қисматҳои аввали асар дар бораи хусусиятҳои асарҳои назмию насрӣ маълумоти назариявӣ додааст ва фикрашро бо овардани намунаҳо аз эҷодиёти адибон қувват бахшидааст. Дигар ин, ки мувофиқи фаҳмишу дониши худ ба асарҳои адибон баҳо медиҳад. Нуктаи муҳим ва омӯзишии вобаста ба ин тазкира дар мақолаи мо ин боби панҷуми ва шашум он мебошад, ки шоир дар ин ду боб ба зикри 27-43 нафар аз амирон, салотин, вузарову умарои кибор мепардозад ва намунаҳо аз ашъори онон меорад. «**Лубоб-ул-албоб**» аз ду қисм ва 12 боб иборат буда, боз ҳар як қисми бобҳои он ба фаслҳо ҷудо шудааст: шоир онро дар соли (1222 милодӣ) ба анҷом расонидааст.

Боби панҷум – Дар латоифи ашъори салотин ва мулк ва умаро (27 нафар).

Боби шашум – Дар латоифи ашъори вузаро ва судур (43 нафар). [1, с. 9-10].

Дар боби панҷуми тазкираи хеш Авфӣ аз оли Сомон Амир Мансур ибни Нух ибни Мансури Сомонӣ султон Ямин-уд-давлат ва амин-ул-миллат Маҳмуд ибни Сабуктегин, султон Маҳмуди Ғазнавӣ амир Абумуҳаммад ибни Маҳмуди Ғазнавӣ, амир Абумуҳаммад ибни Яминуддалава ва аз баъзеи онон намунаи ашъор низ овардааст мисли:

Амир Абулмузаффар Тоҳир ибни Алфазл ибни Муҳаммади Муҳтоҷи Чағатой

Луъбати сабзҷеҳри танг даҳон,

Бифизояд нишоти пиру ҷавон.

Маъҷари сар ҷу з-он бараҳна куни,

Ҳашм гирад каф афканад зи даҳон.

В-ар бихоҳи, ки варо буса занӣ,

Ў бихандад туро кунад гирён. [1, с. 37]

Дар мавриди шоҳону амирон васалотини суҳанвар то замони Фаҳрии Ҳиравӣ ҳеҷ нависанда ва ё мутакаллиме тазкира ва ё асари хосе таълиф накардааст. Танҳо баъзе аз шуъарову удабо дар тазкираҳо ва дигар асарҳои хеш бобу фаслҳои махсусе барои зикри шоҳону амирони шоиртабӣ суҳанвар ҷудо намудаанд. Ба зикри мисол метавон «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандиро баён дошт, ки дар он суҳан аз шоҳону амирон ва салотин меравад. Тазкираи мазкур аз ҷумлаи тазкираҳои умумӣ буда баъд аз **Лубоб-ул-албоби** Муҳаммадавфии Бухорӣ дуввумин тазкираи мавҷуда дар мавриди аҳвали шоирон ва ашъори онон махсуб мегардад. Давлатшоҳ таълифи ин тазкираро дар соли 982 (ҳиҷри қамарӣ) мутобиқ ба 1487 милодӣ таълиф карда муҳтавои он аз як муқаддима ҳафт табақа иборат буда дар ҳар табақае ба зикри 20 фозил пардохтааст ва он дорои як хотима низ мебошад. Дар тазкираи мазкур шарҳи ҳоли 150 шоири номдорро аз зухури Ислом то замони зиндагии худ овардааст. Дар табақаи ҳафтуми тазкира муаллиф ба зикри ҳафт тан аз бузургони рӯзгори хеш пардохта инчунин ба аҳвали подшоҳони ҳомии шеър ва рӯйдодҳои таърихи низ ишора шудааст. Давлатшоҳ иллати тақсими китобашро ба ҳафт боб чунин баён медорад:

«Китобро бар тариқи табақоти афлок бар ҳафт табақа қисмат намудем, ки ҳар табақа зикри бист фозил тахминан мастур бошад ва муқаддима ва хотима бар ин табақот афзудем, ки муқаддимаи тазкираи шуарои араб бошад бо баъзе фавоид ва хотима зикри ҳолати фузало ва шуъарое, ки имрӯзи ҷаҳон ба зоти шарифашон ораста аст муқаррар намудем умед, аст ки фузало чун бадин ҷуфъат соҳибу қувват шаванд зайли авф ва ислоҳ бар ҳавошии ин қамина пушанд ва дар тақбиҳ накушанд».

Байт

Магар узрам бузургон дарпазиранд,

Бузургон хурда бар хурдон нагиранд.

Ва ғайнуризо ған кулли ғайбин қалийлатун,

Ва лакинна ғайнассухти тубдил масовиё.
Ки дар баҳр луълуъи садаф низ ҳаст,
Дарахт баланд аст дар боғу паст.
Қабо гар ҳарир аст вагар парниён,
Баночор ҳашуш буд дар миён. [8, с. 16]

Тазкираи дигаре, ки дар яке аз бобҳои он ба зикри шоҳону амирон ва салотин бахшида шудааст ин “Маҷолис-ун-Нафоис”-и мир Алишери Навоӣ (таваллуд 09.02.1441 вафот 03.01.1501 милодӣ) мебошад, ки хоссатан барои омӯхтани таърихи адабиёти форсу тоҷик дар аввалҳои асри XVI хидмати бузург кардааст. Маҷлисиҳои сеюм чорум шашум ва ҳафтуми “Маҷолис-ун-Нафоис” ва ду тарҷумаи форсии он аҳамияти калони илмӣ доранд. Навоӣ “Маҷолис-ун-Нафоис”-ро дар соли (896 ҳиҷрӣ 1491-92 милодӣ) ба итмом расонида, соли 903/1497-98 дубора ба он иловаҳо дохил карда буд. “Маҷолис-ун-Нафоис” шарҳи аҳволу ашъори 458 нафар шоири асри XV ва ибтидои асри XVI ро дар бар мегирад. Ин асар аз туркии Чағатой ба забони форсӣ тоҷикӣ дар як муддати кӯтоҳ ду бор тарҷума шудааст. Чунки аксари адибони шомии “Маҷолис-ун-Нафоис” намояндагони адабиёти форсу тоҷик буданд. [2, с. 4-5] Асли ин асар аз ҳашт маҷлис иборат аст.

Бори нахуст ин асарро соли 928/1521-22 шоири давраи Таҳмосби сафавӣ Фаҳри ибни султон Муҳаммади Амирӣ, ки машҳур ба Фаҳрии Ҳиротӣ аст тарҷума намудааст. Фаҳри номи тарҷумаи асарро “Латоифнома мениҳад. Вай ҳафт маҷлиси аввалро ба ҳафт “латоиф” табдил дода маҷлиси ҳаштумро саҳт ихтисор мекунад. Ва аз 164 байти туркии султон Ҳусайн танҳо танҳо 2 байт нигоҳ медорад.

Мутарҷим бар асра маҷлиси нухумро афзуда дар навбати худ маҷлисро боз бар нух қисм ҷудо мекунад ва дар қисми нахусти он аз аҳволу ашъори Алишери Навоӣ маълумот меорад, ки ин дар асари худи Навоӣ набуд.

Дар қисми дуюми маҷлиси нухум зикри латоифи 12 нафар “содоти узом” омадааст.

Дар қисми сеюм зикри латоифи 17 нафар “улуҳои ислом” омада, дар байни онҳо номи Насими Фарҳорӣ, Ҳоҷа Ҳашимӣ Бухорӣ ва Оғаҳии Хуросонӣ мавҷуд аст. Дар қисми чоруми панҷум дар бораи 17 нафар уламову фузало, ҳамчун Ҳасаналии Ҳиротӣ, Лоики Самарқандӣ, Муҳаммади хандон маълумот додааст.

Қисми шашуми иловаи Фаҳрӣ назар ба қисмҳои дигари раъзаи нухум калон буда дар он зикри латоифи 117 нафар аҳли адаби “соири авом” омадааст, ки аз онҳо 67 тан ба мисли Ҳайдари қулчапаз, Файзии қордгар, Мирами сиёҳ аз шаҳру диёрҳои Хуросон будаанд. [3, с. 75]. Тарҷумаи дигари “Маҷолис-ун-Нафоис” дар солҳои (925/1522-23) дар Истанбул аз ҷониби Муҳаммад Ҳакимшоҳи Қазвинӣ сурат гирифтааст.

Ҳакимшоҳ табиби шоҳи Туркия султон Салимхон (1512-1520) буд. Ӯ номи маҷлисиҳои асарро ба биҳишт гардонидааст. Ҳафт биҳишти аввали асар мувофиқи завқи мутарҷим гоҳ мухтасар ва гоҳ бо иловаҳо тарҷума шудааст. Иловаҳои Ҳакимшоҳ дар шарҳи аҳвали адибони Ироқ бештар аст. Аз хусуси аҳволу ашъори адибони Хуросону Мовароуннаҳр қадҳои мутарҷим чандон зиёд нест. Масалан ӯ ба шарҳи аҳвали Ҳилолӣ хеле кам илова дохил карда бошад, оид ба Дарвешӣ Деҳакӣ, ки аз вилояти Қазвин аст иловаҳои бисёр дохил кардааст.

Ҳакимшоҳ Муҳаммади Қазвинӣ дар биҳишти панҷум ба зикри 19 тан аз амирзодаҳои Хуросон мепардозад. Ва аз ҷумлаи эшон Амир Давлатшоҳ ибни Фирӯзшоҳ аст, ки дар мавриди эшон чунин гуфтааст.

“Писар амаки амир Алоуддавла асфарул аймани ва шарҳу азамат ва шавкати эшон бе поён аст ва эҳтиёҷ ба баён надорад. Амир Давлат шоҳ амири хуштабъ, муаддаб ва фақир ва дарвеш машраб буд. Бо ихтиёр тарки аморат намуд ва фақру дарвешӣ ихтиёр фармуд. Ва ин матлаъ аз ӯст”:

Матлаъ

Зиҳи аз офтоби оризат чашми ҷаҳон равшан,

Нух чашм он равшанӣ карда диламро хону мон равшан. [6, с. 108]

Амир Ҳасани Ҷалоир- туфайлӣ таҳаллуси ўст ва амирул умаро ва соҳиби ихтиёр подшоҳи олампаҳо буд, ва бисёр хуштаб ва хушмашраб буд ҷавоне буд ва дар услуби қасида беназир ва паҳлавон, ва қасидаҳои хуби дилпазир ба номи подшоҳ Ҷаҳонгир султон Ҳусайни Ғозӣ дорад ва ин матлаъ яке аз онҳост.

Матлаъ

Биҳамдиллоҳ, ки дигар раҳ ба иқболи шаҳи одил,

Бурун омад гулам аз хор ва хор аз пову по аз гул. [4, с. 108]

Ҳамчунин ба зикри мисол метавон аз “Маҷолис-ун-Нафоис”-и Навоӣ, ки ба зикри салотин ва шоҳону умарои шоир ҳарф зад ин биҳишти ҳафтуми ҳамин тазкира мебошад, ки ўро чунин унвон додааст:

“Дар зикри баъзе подшоҳон ва подшоҳзодагон, ки шеърӣ хуб дар маҳалли хуб сурудаанд ё дар мавриди муносиб хондаанд”. Дар ин қисмат Алишери Навоӣ ба зикри даҳ тан аз салотин ва хонони бузург пардохтааст. Алишери Навоӣ дар биҳишти ҳафтум подшоҳ Мирзо Улуғбекро, (с. тав. 22.03.1394 с. ваф 27.10.1449) дар тазкираи хеш дар шумораи 391-ум меоварад ва ўро чунин тавсиф намудааст.

“Подшоҳи донишманд буд ва бо анвоҳи ғазоил ва камолоти илми орошта ва дар хусуси фунуни риёзӣ риёзатӣ тамои қасида то устои аҳли ин ғардида ва расад баста буд ва таълифоти зиёд намуда, дар ин аём Зайҷулғо беки муътабар аст. Дар улуми қироат ва соири улуми шаръия низ беназир буд. Ва ҳофизи тамоми Қаломуллоҳ буд, дар тарвиҷи илму дин ҷаҳди қалли менамуд, ва осори ҷаҳди дар Самарқанд боқӣ аст. Ва мавлоно Али Қушчӣ яке аз шогирдони ў буд ва гоҳе шеър мегуфт: ва ин матлаъ аз ўст”:

Матлаъ

Ҳар чанд мулки ҳусн ба зерӣ нигини туст,

Шуҳӣ макун, ки қашми бадон дар қамини туст.

Ва меғунд, ки Мирзо Улуғбек (таваллуд 22.03.1394) (ваф 27.10.1449) ба Тафти Яздӣ фиристода ва малона Шарфуддин Али Яздиро аз он ҷо талаб фармуда ва мавлоно дар ҷавоби номаи ў навишта ки:

Зинҳор Шараф зи Тафт берун наравӣ,

К-ў аз даҳл шундан аз дур хуш аст. [4, с. 314]

Дар шумораи 398 аз шуърои салотин ва подшоҳон мир Алишери Навоӣ ба зикри султон Ҳусайн Мирзо (1380-1405) падари султон Бадеъуззамон пардохтааст ва ўро чунин тавсиф намудааст.

“Ў чанд писар мисли ў дошта ва султон Ҳусайн ба ҳусни риёят раъият ва ҳамияти дину миллат бе назир буда ва атвори бисёр дилпазир дошта мадҳи ў ин қадар бас буд, ки мавлоно Ҷомӣ шоир ва мадҳи ў аст ва аксари тасонифи ў ба номи ў ва мир Алишер, ки дар улум мисли ў аст яке аз муқаррибони садаи санияи ўст. Ва ба давлат он султони мири мазкур тавфиқи саодати дунё ва охират ёфта, то дар як рӯз ҷаҳорсад иморат хайр аз мадраса ва хонақоҳ ва работ бунёд карда, ва ҳама бо ҳусни сурати тамои сохта ва қиёси азамату ҷалоли султон Ҳусайн аз ин метавон намуд ва аз ин ҷиҳат маҷлиси ҳаштуми китоби “Маҷолис-ун-нафоис”-Мир тамоми масхун ба зикри қамили ўст. Ва чун аксари ашъори ў турки аст, тарки онҳо намуда бадали он баъзе ашъори форсии ў зикр намудем ва ин чанд байт аз ўст:

Дар ғами ишқат маро на тану ҷоне монда,

Ин ҳаёле гашта в-аз он як гумоне монда.

Доғҳо бар устухонам бин ҷу холи қаъбатайн,

Ҳар яке аз новаки он маҳ нишоне монда.

Бо қадӣ ҳам гаштаам аз ҳақи он абру қамон,

Ҷун қамоне пай ба рӯи устухоне монда.

Ҷун Ҳусанӣ боз хоҳам хешро вайрона сар,

Маст, сар дар сачдаи зебо ҷавоне монда. [4, с. 316]

Ҷуноне, ки дар боло қайд намудем аввалин тазкирае, ки махсус ба салотин ва шоҳону умарои шоир бахшида шудааст, ин тазкираи “Равзат-ус-салотин”-и султон Муҳаммад

Фахрии Ҳиравӣ мебошад, ки аз тазкираҳои машҳури мавзуист, ки онро муаллиф солҳои (958-962 ҳиҷрӣ) мутобиқ ба (1522 милодӣ) таълиф ва ба итмом расонида, ба шоҳону салотин бахшида шудааст. Тазкираи мазкур аз ҳафт боб иборат аст.

Боби якум: “Ваҷҳи тасмийи шеър ва аҳволи Баҳроми Гӯр ва ибтидои назми форсӣ”.

Боби дуввум: дар баёни аҳволи подшоҳони ҷағатой, узбек, муғул ва салотини эшон мебошад, ки ашъори хуб гуфтаанд ва дар миёни мардум шуҳратёр гаштаанд.

Дар боби савум: аҳволи салотини Самарқанд ва Хуросон аз авлод ва амҷоди амир Темури Курагон ва ашъори ҳар кадом ба ихтисор баён шудааст.

Боби чаҳорум: дар баёни аҳволи подшоҳони Ироқ ва Рум аст, ки гоҳе ба назари илтифот ба назм машғул будаанд ва назм гуфтаанд.

Боби панҷум: дар баёни аҳволи баъзе аз подшоҳони Ҳиндустон мебошад.

Боби шашум: дар баёни аҳволи умарои олишайхони подшоҳонишон, ки сари итоат бар касе фурӯ наёвардаанд, балки подшоҳон орзуи мулозимати эшон кардаанд ва абёти хуб доранд.

Боби ҳафтум: дар зикри ҷамили ҳазарти наввоб ва хатми китоб ба авни Маликил Ваҳҳоб (ва миғаллоҳи исмати ва тавфиқ) [6, с. 3-4]

Мавриди зикри хос аст, ҳаёту ғайолият ва эҷодиёти Султон Муҳаммад Фахрии Ҳиравӣ дар асри XV рост меояд, ки ба авҷи боло расидани шеър назм ва тазкиранигорӣ боис гардидааст, назму шеър ва зиёд гардидани қувваҳои эҷодӣ боис шудааст, ки тазкиранависони зиёд ба ин ҷанба ҳиммат нишон додаанд. Дар ибтидои асри XV доираи адабии Ҳирот қариб ки муқоисанашаванда мебошад. Дар ин аср шоироне мисли Мавлоно Султон Муҳаммад ибни Амирмуҳаммади мутахаллис ба Амирӣ (соли таваллуд номаълум, Ҳирот вафот тақрибан 1562-63, Ҳиндустон), шоир форс-тоҷик буд, ки бештар дар Ҳирот зиндагӣ ва эҷод мекард. Яке аз қомебиҳои бузурги ин аср таълифи чандин тазкираҳо ба шумор меравад, ки дар онҳо ҳам маълумоти шарҳиҳолии адибони номгӯи осор оварда шуда, дар бораи хусусиятҳои ашъор, тобишҳои ҳунарию эҷодӣ ва мақоми он адибон дар замони худ ва умуман, дар таърихи адабиёт баҳсҳо сурат гирифтааст.

Дар боби панҷум Фахрии Ҳирвӣ нахуст ба зикри султон Фирӯзшоҳ мепардозад ва ўро чунин тавсиф мекунад: “подшоҳи одилу доно ва хуштабъ буда аст. Ин чанд ғазал аз ҷумоаи ашъори ўст ва холи аз латофате нест”.

Ғазал

Зиҳи қамолӣ латофат, ки ёри мо дорад,
Ки ҳам малоҳати хубу ҳам вафо дорад.
Магар фитод зи рӯи ту партаве бар меҳр,
Вагарна меҳри чунин рӯй аз қучо дорад.
Ҳамеша ошиқӣ мадҳашро бақо бошад,
Чаро, ки мисли ту маъшуқӣ хушлиқо дорад.
Фидои қомати он гулизор қону дилам,
Ки қомати хушмавзуну дилрабо дорад.
Ҳикоят аз лаби лаъли ту мекунад Фирӯз,
Аз оон сабаб сухан хубу қонфизо дорад. [6, с77]

Ғазал

Эй хуш он рӯз, ки аз ёр паёме бирасад,
В-ин дили ғамзада аз дур ба қоме бирасад.
Аҷабе нест агар зинда шавад қони малул,
Гар аз он ёри қудо монда саломе бирасад.
Гар ту эй моҳи паричеҳра барои бар бом,
Қорам аз партави рӯят ба низоме бирасад.
Садафи гӯши ман он рӯз шавад пур дар ноб,
Ки аз он лаъли гуҳарбор паёме бирасад.
Дуои қайбаи васли ту, ки дорад Фирӯз,
Зуд бошад, ки дар ин раҳ ба мақоме бирасад. [6, с78]

Тазкираи дигаре, ки яке аз бобҳои он ба шоҳону амрон ва салотини шоир бахшида шудааст ин “Тухфаи Сомӣ” аст, ки онро Соммирзои Сафавӣ (соли тав. 28 августи 1518 ё 1517 с. ваф. 1567) соли 1560 милодӣ таълиф кардааст. Тазкира аз ҳафт (боб) фароҳам омада, дар бораи 713 нафар шоирони охири асри XV ва нимаи аввали асри XVI маълумот медиҳад. Дар он 18 нафар подшоҳу шоҳзодагони гуногуни замон, ки дар саҳифаи дуюм шарҳи ҳоли 141 нафар адибу олимони он даврро дар бар мегирад. Дар саҳифаи сеюм 33 вазир ва дигар арбоби қалам зикр ёфтаанд. Дар саҳифаи чаҳорум ҳаёту ғаёлияти қозию муншӣ, хаттотони номӣ ва дигар мансабдорони давлатӣ баррасӣ шудаанд, ки баъзан шеър менавштаанд. Муҳимтарин қисмати «Тухфаи Сомӣ» саҳифаи панҷуми он мебошад. Ин саҳифа аз ду қисм иборат буда, дар қисми аввал аҳволу ашъори Ҷомӣ, Ҳилолӣ, Ҳотифӣ, Осафӣ, Биноӣ, Оғаҳӣ Гулханӣ ва 88 адиби машҳури дигар дарҷ ёфтааст. Дар қисми дуюм пиромуни 218 нафар шоире сухан меравад, ки аз табақаҳои миёнаю поёнии ҷамъият баромадаанд. Саҳифаи шашум роҷеъ ба шоирони туркизабон аз Навоӣ то Мавлоно Савсанӣ маълумот медиҳад.

Нуқтаи асосии пиромони мавзуи мо ин саҳифаи аввали тазкира аст, ки ба чунин унвон номгузорӣ шудааст:

Дар зикри шаммае аз ҳоли фархундаи маол ҳазрати соҳибқирони мағфур ва авлоду аҳфоди салотини эшон.

Соммирзои Сафавӣ дар тазкираи хеш ба зикри шоҳ Баҳром Мирзо мепардозад ва ўро чунин васф мекунад:

Баҳром Мирзо шоҳзодаи ҷавонбахт касирулафзол ва комкори хучаста атвори беназир буда аст. Ва авқоти фархундаи сооташ ба майли омол ва амони мегузарондааст. Хулоса ҳаёти хучастааш ба илтизоти хоҳишоти нафсони масруф буд. Ва табъи ба ғоят мутасарриф ва дар хатти настаълиқ ангуштнамо буда дар маъмураи тарроҳи ва шеърӯ муаммо бе қаринаву бе ҳамто будааст. Чунон ҷӣ Салмон гуфта:

Байт

Риёзи хатти ту ҳамчун бихишт хурраму хуш,
Ба зоти шеъри ту чун хайру хайроту ҳисон. [7, с 9]

Гоҳе майл ба фанни мусиқи намуда ва қонуни мусикиро ба ҷанг гирифта ва навои ошиқӣ бе наворо дар пардаи бузурги нухуфта афсус, ки ниҳоли қомати тубо мисолаш дар баҳори зиндагонӣ ва унвони ҷавони аз шукуфаи ҳаёт бебаҳра монд. Нахли болои садраи иттисолаш бо вучуди сероби аз самуми ҳамум хушк шуда ва самараи навмеди фишонд.

Байт

Дареғо, ки нахли баҳори ҷавони,
Фуру рехт аз тундбоди хазони.
Дили Юсуф аҳди хунаст гӯи,
Зи нодидани ин ёмини сони. [7, с 9]

Ба муқри ҷовидони тахвил намуд ва ин рубоӣи обдор бар сафҳаи рӯзгор гузошт.

Рубоӣ

Афсус, ки дар ҳаёлу хобем ҳама,
Дар пардаи зулмату ҳичобем ҳама.
Пайваста ба фикри носавобем ҳама,
В-аз шумии нафс дар азобем ҳама. [7, с 10]

Ба зикри мисол метавонем тазкираи “Музаккир-ул аҳбоб”-ро баён намоем, ки аз тазкираҳои ин аср моли Баҳоуддин Ҳасан мутахаллис ба Нисорӣ мебошад. Нисорӣ тазкираи худро соли (1566-милодӣ) таълиф намуда, онро ба ҳокими вақт – Искандархони Шайбони бахшидааст. Шумораи шоирон дар нусхаҳои гуногуни тазкираи ӯ мухталиф қайд гардида, аз 220, 275 то 450 нафар зикр шудаанд. Албатта, ин худ аз борҳо таҳриру такмил шудани тазкираи Нисорӣ шаҳодат медиҳад. Муаллиф тазкираи худро давоми тазкираи Мир Алишери Навоӣ медонад.

Дар таърихи афкори адабӣ тазкираи Нисорӣ яке аз асарҳои басо арзишманд аст. Пеш аз ҳама, ин асар барои омӯхтани таърихи адабиёти форсу тоҷик то асри XVI сарчашмаи

боэътимод ба шумор меравад. Ҳатто тавассути тазкираи мазкур бисёр адибони гумном ошкор гардидаанд. Аз тарафи дигар, «Музаккир-ул-аҳбоб» рӯзгору осори бисёр шуарои гузаштаву муосири Нисорино фаро мегирад. Инчунин, адибоне, ки ба «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ ва «Маҷолис-ун-нафоис»-и Навоӣ дохил нашудаанд, Нисорӣ онҳоро дар асари худ ҷойгир намудааст.

Дигар аз хусусиятҳои тазкираи Нисорӣ дар он зоҳир мегардад, ки Хоча Ҳасан дар асари худ оид ба авзои фарҳангии аср ва таҳаввули адабиёти давр маълумоти арзишмандӣ илмӣ медиҳад. [5, с 15,16,26]

Муаллиф тазкираи хешро ибтидо ба ҷаҳор боб ва ҳар боберо ба фаслҳо ҷудо намудааст. Дар он ба зикри 17 тан аз салотини замони хеш ва гузашта пардохта онро чунин унвон додааст:

Дар баёни аҳволи мулк, ки муштамил бар ду рӯкн аст.

Рӯкни аввал дар баёни аҳволи салотини Ҷингизхонӣ (Шайбонӣ) муштамил бар ду фасл:

Фасли аввал дар зикри салотини Ҷингизхонӣ, ки рӯкн намудаанд, ки иборатанд аз: Абулфатҳ Муҳаммади Шайбонӣ, Убайдуллоҳи Шайбонӣ, Абдулатифхони Шайбонӣ, Рустам Баҳодурхон, ӯ Абдулазизхони Шайбонӣ.

Фасли дуввум: дар зикри салотине, ки дар қайди ҳаётанд:

Абулфатҳ султон Саидхон, Ҷавонмард Алихон, Дустмуҳаммад султон, Ғозӣ султон.

Рӯкни дуввум: дар баёни салотини Ҷағатой муштамил бар ду фасл:

Фасли аввал дар зикри салотини Ҷағатой ки рӯкн намудаанд:

Зуҳайриддин Муҳаммад Бобур подшоҳ, Муҳаммад Ҳумоюн подшоҳ, Муҳаммад Комрон подшоҳ, Муҳаммад Аскарӣ Мирзо, Муҳаммад Ҳиндол Мирзо, Иброҳим Мирзо.

Фасли дуввум дар зикри салотине, ки дар қайди ҳаётанд:

Сулаймон шоҳ Мирзо, Мирзо Абулқосим.

Нисорӣ дар тазкираи хеш ба зикри ҷамили Абулғозӣ Убайдуллоҳхон ибни Маҳмуд султон ибни шоҳ Бадӯғ султон ибни Абулхайрхон пардохта ва ўро тавсифу тамҷид намуда мефарояд, ки гоҳе ба назму суҳанвари илтифот доштааст. Ва ин ғазал аз ўст:

Ғазал

Бӯи арбоби вафо аз гӯли мо меояд,
Қаъба з-он рӯй ба тавофи дили мо меояд.
Нест сари манзили мо қобили ҳар ноаҳле,
Ҳар ки аҳл аст ба сари манзили мо меояд.
Дар баёни талаби солики гум гашта ба роҳ,
Ба садои ҷарасе маҳали мо меояд.
Ҷеҳра афрухта имшаб зи май он шамъи бутон,
Баҳри афрухтани маҳфили мо меояд.
Ҳар кучо дарди диле ҳаст абиде ҳосил,
Ба тавофи дили бе ҳосили мо меояд. [5, 23]

Дар охир ҳаминро метавон ҳулоса намуд, ки дар таърих ва рушди адабиёти классики форсу тоҷик на танҳо адибону шуаро ва аҳли қалам балки подшоҳону салотин ва умурову вузарои шоир низ саҳми босазо ва арзандаи хешро гузоштаанд. Дар ин рисолаи ҷуноне, ки маълум гардид то замони Фаҳрии Ҳираӣ ҳеҷ тазикиранигор ва аҳли қалам тазкираи ҳосе дар мавриди шоҳону амирони шоир ва суҳанвар таълиф накардааст. Танҳо дар баъзе аз тазкираҳо мисли «Лубоб-ул-албоб»-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ, «Маҷолис-ун-Нафоис»-и мир Алишери Навоӣ, «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ «Музаккир-ул-аҳбоб»-и Нисорӣ «Тазкирт-уш-шуаро»-и Мутрибии Самарқандӣ ва дигарон бо овардани бобҳои махсусе ба зикри шоҳону салотин ва умарои шоир пардохтаанд.

Ва ин анъанаи тазикиранигорӣ ба номи шоҳону амрони шоир ва суҳанвар баъд аз таълифи «Тазкираи равзат-ус-салотин»-и Султон Муҳаммад Фаҳрии Ҳираӣ дар мисоли «Шоҳони шоир аҳволоти шоҳон ва шоҳзодагони суҳанвар бо баъзе шуарои дарбор ва баргузидаи ашъори онон» Абулқосими Ҳолат [11, 23] «Тазкират-ус-салотин» Маҳмуд Мирзо

Қочор [9, 23] фарзанди Фатҳали шоҳ “Тазкираи салотини Чағатой” “Тазкирт-ус-салотин” шайх Абдулғафур ибни Оқо Муҳаммад ибни Ҳочи Тоҳир ибни Ҳочи Маҳди Яздӣ [10, 23] ва дигарон идома ёфтааст.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Хатлонӣ С.

Адабиёт:

1. Аннисфул аввал мин китоби “Лубоб-ул-албоб” аз таснифи Муҳаммад Авфӣ, / Авфӣ Муҳаммад ки дар авовили қарни собиъи ҳиҷрӣ навишта шуд ва ҳоло ба таърихи 1324 ҳиҷрӣ мутобиқ ба 1906 милодӣ ба саъӣ ва эҳтимом ва тасҳеҳӣ ақалли ибод Эдуард Броун Англис дар мамлақати – Англия: ба зерӣ табъ ораста гардид. 433 с.
2. Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI- XIX ва ибтидои асри XX): Р.Ҳодизода / Ҳодизода Р, У. Каримов, С. Саъдиев –Душанбе: маориф 1988-416 с.
3. “Латоифнома”тарҷумаи “Маҷолис-ун-нафоис”-“Ҳакимшоҳ Муҳаммади Қазвинӣ” Амир Алишери Навоӣ Фаҳрии Ҳиравӣ / Ҳирави Фаҳрӣ, Навоӣ Алишер тасҳеҳ ва таълиқоти доктор Ҳоди Бедаки чопи аввал – Техрон: 1398 (шамсӣ) 639 с.
3. “Маҷолис-ун-нафоис Алишери Навоӣ / Навоӣ Алишер тарҷумаи Ҳакимшоҳ Муҳаммади Қазвинӣ – Техрон: (1323 шамсӣ) с. 468
4. «Музаққир-ул-аҳбоб» таълифи Сайид Ҳасан хоҷа Накибул Ашрафи Бухорӣ / Ашрафи Бухорӣ Нисорӣ мутахаллис ба Нисорӣ (адаб ва фарҳанги форсӣ дар қарни 10-уми ҳиҷрӣ) муқаддима тасҳеҳ ва таълиқоти Начиб Моили Ҳиравӣ – Техрон: (исфанди 1377 шасӣ) 380 с.
5. Тазкираи “Равзат-ус-салотин” Фаҳрии Ҳиравӣ / Ҳирави Фаҳрӣ, ки таълифи он дар солҳои (958-962) ба поён расидааст ба тасҳеҳ ва таҳшияи доктор Ҳаёмпур устои забони форсӣ дар Донишгоҳи Табреш интишороти муассисаи Таърих ва фарҳангӣ Эрон чопхонаи шафақи – Табреш: соли 1345 (шамсӣ қамарӣ) 180 с.
6. “Тухфаи Сомӣ” таълифи Сомирзои сафавӣ / сафавӣ Сомирзо муштамил бар асоми ва осори қариб 700 шоир аз шуъарои номдор ва гумном бо тасҳеҳ ва муқобалаи Ваҳид Дастгардӣ (соли 1314-шамсӣ мутобиқ ба 192 милодӣ анҷом ёфт.) – Техрон: матбаъаи Армуғон 191 с.
7. «Тазкират-уш-шуъаро»-аз таснифи Амир Далатшоҳ ибни Алоуддавлат Бахтишоҳи Ғозии Самарқандӣ / Самарқандӣ Далатшоҳ ба саъӣ ва эҳтимом ва тасҳеҳи Эдуард Броунӣ англис муаллими забони форсӣ дар дор-ул-фунуни Кембрич дар мамлақати – Англия: ба зерӣ табъ ораста гардид. Техрон асотири 1382 (шамсӣ) мутобиқ ба 1900 (милодӣ) 621 с.
8. “Тазкират-ус-салотин” Маҳмуд Мирзо Қочор / Қочор Мирзо Маҳмуд фарзанди Фатҳали шоҳ нусхаи дастхат.
9. “Тазкирт-ус-салотин” шайх Абдулғафур ибни Оқо Муҳаммад / Оқо Муҳаммад ибни Абдулғафур ибни Ҳочи Тоҳир ибни Ҳочи Маҳди Яздӣ нусхаи хаттӣ соли (1313-ҳиҷрӣ) 949 с.
10. “Шоҳони шоир” Абулқосими Ҳолат / Ҳолат Абулқосим. аҳволоти шоҳон ва шоҳзодагони суҳанвар бо баъзе шуарои дарбор ва баргузидаи ашъори онон – Эрон: 355 с.
11. Эдуард Бровн, Таърихи адабиёти Эрон / Бровн Эдуард. – Техрон: нимаи нахуст тарҷумаи Фатҳуллоҳи Мучтабӣ, интишороти Марворид чопи савум 1361.- 672 с.

ТАЗКИРАИ “РАВЗАТ-УС-САЛОТИН” – АВВАЛИН ТАЗКИРАИ ШОҲОНУ АМИРОНИ СУХАНВАР

Дар рушди шеър ва адабиёт на танҳо шоирон, нависандагон ва олимон, балки шоҳон, амирон, султонҳо ва вазирон, ки дорои истеъдоди шоирона буданд, саҳми назаррас гузоштанд. Мувофиқи тавсифи ҳаёти шоирону нависандагони классикии форсу тоҷик, маълум аст, ки ҳокимон ва абармардон ба онҳо диққати махсус ва эҳтиром зоҳир мекарданд.

Яке аз намунаҳои равшан тазкира “Равзат-ус-салотин”-и Султон Муҳаммад Фаҳрии Ҳиравӣ (вафот. 970 ҳиҷрӣ) аввалин антологияи махсусӣ ба шоирон дар байни шоҳон бахшидашуда ҳисобида мешавад. Ин асари илмӣ бо забони форсӣ-тоҷикӣ навишта шудааст. Вай шаҳодат медиҳад, ки бисере аз ҳокимон худ завқу истеъдоди шоирона доштанд ва инчунин дар қасрҳои худ шоирону адибони барҷастаро ҷамъ меоварданд. Гарчанде ки дигар тазкирҳои пароканда низ мавҷуданд, ки дар онҳо дар бобҳои алоҳида ҳокимони шоир зикр шудаанд, “Равзат-ус-салотин”-и Фаҳрии Ҳиравӣ ҳамчун асари беназир, ки қомилан ба шоирон дар байни шоҳҳо бахшида шудааст, ҷойгоҳи махсус дорад. Тадқиқоти ин ёдгории аз нуқтаи назари гуногун арзиши илмӣ дорад. Ин мақола ба яке аз самтҳои муҳими

адабиётшиносӣ бахшида шудааст. Дар он дар асоси манбаъҳои бонуфуз ба монанди “Лубоб-ул-албоб”-и Муҳаммад Ауфии Бухорӣ, Маҷолис-ун-нафоис Ҷаҳони Алишер Навоӣ, “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, “Музаккир-ул-аҳбоб”-и Нисорӣ, “Тазкират-уш-шуаро”-и Мутрибии Самарқандӣ ва эҷодиёти ҳокимони шоир баррасӣ карда мешавад.

Ғайр аз ин, мазмуни тазкираи “Равзат ус-салотин”-и Фаҳрии Хиравӣ ва асари Абулқосим Ҳолат “Шоҳони шоир”: ҳаёти ҳокимон ва шоҳзодаҳои шоир бо баъзе шоирони дарборӣ ва шеърҳои интихобшудаи онҳо таҳлил карда мешавад. Ин асарҳо тасдиқ мекунанд, ки амирҳо, вазирон ва шоҳҳо дар давраҳои гуногун дӯстдорони шеър буданд ва дорои истеъдоди шоирона буданд.

Калидвожаҳо: адабиёти классикии форсӣ-тоҷикӣ, шеър, тазкира, тартибдиҳандагони тазкира, Лубоб-ул-албоб, Ауфии Бухорӣ, Фаҳрии Хиравӣ, Равзат-ус-салотин, шоҳ-шоирон, Тазкират-уш-шуаро.

ТАЗКИРА «РАВЗАТ УС-САЛАТИН» – ПЕРВАЯ БИОГРАФИЧЕСКАЯ АНТОЛОГИЯ ПОЭТОВ СРЕДИ ШАХОВ И ЭМИРОВ

В развитии поэзии и литературы заметный вклад внесли не только поэты, писатели и учёные, но также шахи, эмиры, султаны и визири, обладавшие поэтическим даром. Согласно жизнеописаниям классических персидско-таджикских поэтов и писателей, видно, что правители и вельможи проявляли к ним особое внимание и уважение.

Одним из ярких примеров является тазкира «Равзат ус-салатин» Султана Мухаммада Фаҳрии Хирави (ум. 970 хиджры), которая считается первой антологией, специально посвящённой поэтам среди шахов. Этот научный труд написан на персидско-таджикском языке. Он свидетельствует о том, что многие правители сами обладали поэтическим вкусом и дарованием, а также собирали в своих дворцах выдающихся поэтов и литераторов. Хотя существуют и другие разбросанные тазкиры, в которых в отдельных главах упоминаются правители-поэты, «Равзат ус-салатин» Фаҳрии Хирави занимает особое место как уникальное произведение, целиком посвящённое именно поэтам среди шахов. Исследование этого памятника имеет научную ценность с различных точек зрения. Настоящая статья посвящена одному из значимых направлений в литературоведении. В ней на основе авторитетных источников — таких как «Лубаб-ул-албаб» Мухаммада Ауфи Бухарского, «Маджолис-ун-нафоис» Мира Алишера Навои, «Тазкират-уш-шуаро» Давлатшаха Самаркандского, «Музаккир-ул-ахбоб» Нисори, «Тазкират-уш-шуаро» Мутриби Самаркандского — кратко рассматриваются биографии и творчество правителей-поэтов.

Кроме того, анализируется содержание тазкиры «Равзат ус-салатин» Фаҳрии Хирави и труда Абулқосима Холата «Шахи-поэты: жизнь правителей и поэтических принцев с некоторыми придворными поэтами и избранными их стихами». Эти произведения подтверждают, что эмиры, визири и шахи в разные эпохи были любителями поэзии и обладали поэтическим даром.

Ключевые слова: классическая персидско-таджикская литература, поэзия, тазкира, составители тазкир, «Лубаб-ул-албаб» Ауфи Бухарского, Фаҳрии Хирави, «Равзат ус-салатин», шахи-поэты, «Тазкират уш-шуаро».

THE TAZKIRA RAWZAT AL-SALATIN: THE FIRST BIOGRAPHICAL ANTHOLOGY OF POETS AMONG SHAHS AND EMIRS

In the development of poetry and literature, a significant contribution was made not only by poets, writers, and scholars, but also by shahs, emirs, sultans, and viziers who possessed poetic talent. Biographies of classical Persian-Tajik poets and writers reveal that rulers and aristocrats showed them particular attention and respect. A vivid example of this is the tazkira Rawzat al-Salatin by Sultan Muhammad Fakhrī-yi Hiravī (d. 970 AH / 1562 CE), which is considered the first anthology specifically dedicated to poet-rulers. Composed in the Persian-Tajik language, this work demonstrates that many rulers not only had a refined taste for poetry but were also gifted poets themselves, often gathering distinguished literary figures at their courts.

Although there are other scattered tazkiras in which poet-rulers are mentioned in certain chapters, Rawzat al-Salatin by Fakhrī-yi Hiravī occupies a special place as a unique work entirely devoted to shahs who were poets. The study of this literary monument holds scholarly significance from multiple perspectives. The present article is devoted to a prominent direction in literary studies. Drawing on authoritative sources — such as Lubāb al-Albāb by Muhammad ‘Awfī of Bukhara, Majālis al-Nafā’is by Mir Alisher Navā’ī, Tazkirat al-Shuarā’ by Dawlatshāh Samarqandī, Mudhakkir al-Aḥbāb by Nisārī, and Tazkirat al-Shuarā’ by Mutribī Samarqandī — it briefly explores the biographies and works of poet-rulers.

In addition, the article analyzes the content of Rawzat al-Salatin by Fakhrī-yi Hiravī and the work of Abulqāsim Khōlat, Poet-Shahs: The Lives of Rulers and Poetic Princes with Some Court Poets and Selected Poems. These texts confirm that emirs, viziers, and shahs in various periods were poetry enthusiasts and often poetically gifted themselves.

Keywords: *Classical Persian-Tajik literature, poetry, tazkira, tazkira compilers, Lubāb al-Albāb by ‘Awfī of Bukhara, Fakhrī-yi Hiravī, Rawzat al-Salatin, poet-shahs, “Tazkirat al-Shuarā”.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Изатов Неъматулло Ҳикматуллоевич – Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, докторанти (PhD) курси 3. Суроға: 734042, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33. Тел: (+992) 915595975. E-mail izzatovnematullo@gmail.com*

Сведения об авторе: *Изатов Неъматулло Ҳикматуллоевич – Национальная академия наук Таджикистана, докторант (PhD) 3 курса. Адрес: 734042, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33. Тел: (+992) 915595975. E-mail izzatovnematullo@gmail.com*

Information about the author: *Izzatov Nematullo Hikmatulloevich – National academy of Sciences of Tajikistan, the doctoral candidate (PhD) 3 courses. Address: 734042, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 33. Ph. (+992) 915595975. E-mail izzatovnematullo@gmail.com.*

НАҚШИ МУҲАҚҚИҚ - ҶУМЪАБОЙ АЗИЗҚУЛОВ ДАР ШИНОХТИ МАТНИ ОСОРИ АДАБӢ

Нозимов И.С., Солеҳов Ш.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Яке аз паҳлуи фаъолияти илмӣ Ҷумъабой Азизқуловро нақди мутун ё ба ифодаи дигар матншиносӣ ташкил медиҳад. Таҷрибаи муҳаққиқи матншинос дар ин замина пурмоя буда, бар он асос ёфтааст, ки аз рӯи нусхаҳои хаттии мавҷуд нусхаи аслий ё қариб ба асли асар баробарро тасҳеҳ, мурағбат ва нашр сохта, ба ин васила доираи васеи алоқамандони адабиётро бо намунаҳои насри гузашта ва муосир ошно намудааст. Дар ин мақола сабб бар он буд, ки баъзе ҷустуҷӯҳои муҳаққиқи матншиносро мушаххас ва арзёбӣ намоем.

Донишманди фақид нақди матншиносии осори гузаштагон ва муосиронро ба сурате даровардааст, ки бунёди комили илмӣ дошта, он то дараҷае қувват ва эътибор дорад, ки метавон дар асоси он таҳқиқоти таърихӣ ва луғавӣ низ анҷом дод ва алоқаи сабки иншо ва услуби ғаннӣро бар он муайян ва мушаххас намуд. Усули интиҳобкардаи ӯ, пеш аз ҳама, тақвия ба “сохтори дарунии матн” дошта, “алоқаи дарунмоя ва низомии ягонаи мундариҷавии асар”-ро [12,с.119] қафолат медиҳад.

Ба ин тартиб, таҳқиқ, тасҳеҳ ва “Наشري осори насри таълифӣ ё ба истилоҳ насри маснӯъ” [15,с.4] баёнгари фаъолияти босамари матншиносии Ҷ. Азизқулов буда, дар ин замина вай як силсила корҳои муҳиммеро анҷом додааст, ки “Пандномаи Синдбод” [1963], “Гулзори ҳикмат” [1966], “Саргузашти Ҳотам” [1967, бо ҳамроҳии С.Давронов], “Самаки Айёр” [ҷилди 2, 1970], “Китоби ҳаким Синдбод” [1971, 2009], “Синдбоднома таълифи Захирии Самарқандӣ” [2012] ва ғайра намунаи он мебошанд. Таҳқиқоти матншиносии ӯ “таҳкурсиест, ки тамоми кори минбаъдаи адабиётшиносон “дар болои он сохта” [11,с.29] мешавад.

Дар ин замина “Пандномаи Синдбод”, “Гулзори ҳикмат” ва “Саргузашти Ҳотам” аввалин иқдомҳои ҷиддии Ҷ. Азизқулов дар интиҳоб, тасҳеҳ ва наشري матни насри ривоятии гузашта буда, равиши кори ӯро дар шинохти матн ва интиҳобу тасҳеҳи он муайян менамояд. Китобро ӯ бо ҳамкориҳои С. Давронов ба ҷоп омода карда, ба он бо ҳамдастии Ю. Салимов сарсухани пурмухтавояро ҳам навиштааст. Дар ин сарсухан дар бораи баъзе хусусиятҳои насри ривоятӣ, намунаҳо ва мундариҷаи он муфасссал сухан карда, аз ҷумла навиштааст: “Осори насри ривоятӣ аз ҷумлаи серистеъмолтарин асарҳои адабиёти асримиёнагии форсии тоҷикӣ буд, ки нусхаҳои дастнависи он мутассил аз даст ба даст мегузашт ва фарсуда гашта, боз аз нав китобат мешуд. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки нусхаҳои қадимаи ин гуна асрҳо хеле нодир аст. Нусхаҳои дастнависи “Саргузашти Ҳотам” низ чандон қадима нестанд, аммо ин аз қадима набудани эҷоди асар не, балки аз талаботи зиёд доштани хонандагон нисбат ба ин жанри адабиёт шаҳодат медиҳад” [1,с.106].

Омилҳои воқеии гароиши хонандагонро ба ин асар ба эътибор гирифта, Ҷ. Азизқулов “Саргузашти Ҳотам”-ро бо талхису таҳрири оммаписанд, ки “низ кори матншиносӣ буда, дар таърихи тамаддуни мо таърихи қадимӣ дорад” [9,с.49], ба ҷоп мерасонад. Матншинос дар тайёр намудани матни “Саргузашти Ҳотам” аз ду нусхаи дастнавис ва як нусхаи ҷопӣ истифода намуда, дар ин равиш “Таърихи матни асар”-ро “дар алоқаи мустаҳкам ба ҷаҳонбинӣ, ақидаи ғоявии нависанда, хусусиятҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии” [10,с.11] замони эҷоди асар таҳқиқ ва арзёбӣ кардааст.

Дастнависи аввал, ки асоси матни китоб қарор гирифтааст, ба шаҳодати Ҷ. Азизқулов “моли китобхонаи Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ Тоҷикистон буда, зери шумораи 73 нигоҳ дошта мешавад” [1,с.107]. Ин нусха соли 1373 х. [1856/57 м.] дар Бухоро бо дасти Мирзо Файзулло валади Мирзо Абдуллои Хушхат ном шахсе китобат шудааст. Матншинос афзалияти ин дастнависро дар он дидааст, ки “бадеияти ин нусха аз ҳамаи нашрҳои ҷопӣ “Саргузашти Ҳотам” бартар аст” [1,с.107]. Дастнависи дуюм, ки Ҷ.

Азизкулов “дар баъзе мавридҳо барои мукаммал намудани матн аз он истифода” кардааст, “моли шахсии М. Шукуров [Шакурӣ] буда, соли 1296 ҳ. [1878 /79 м.] дар Бухоро ба дасти котиби номаълуме китобат шудааст” [1,с.107]. Ҳамчунин дар вақти таҳияи матни асар мураттиб аз нусхаи соли 1312 ҳ. [1894/95м.], ки дар Ҳиндустон, дар матбааи Сафдарӣ ба чоп расидааст, истифода намудааст. Диққат ва эҳтиёткориҳои мураттибро санади дигар низ собит мекунад, ки “Дар нақли қиссаи нимэтнографии марғи раиси деҳе аз деҳоти Ҳиндустон ва болои оташ рафта сӯхтани занҳои ӯ ва баъзе лаҳзаҳои монанди ин аз нусхаи чопӣ истифода” [1,с.107] намудааст. Ба ин далел, ки дар нусхаи чопии Ҳиндустон воқеаи зикршуда хубтар ва ба асли русуми ҳиндӣ наздиктар тасвир шуда будааст.

Ҳамчунин ҳангоми ба чоп тайёр кардани асар Ҷ. Азизкулов аз равиши “талхис ва талхиси талхис”, ки дар матншиносии форсии тоҷикӣ анъанаи дерин дошта, дар гузашта аз “Донишнома”-и Абӯалӣ ибни Сино шуруъ шуда, дар замони мо бо талхиси “Бадоеъ-ус-саноеъ”-и Восифӣ аз тарафи устод Айнӣ идома ёфтааст, истифода карда, ба ифодаи ҳудаш “ба матни асар баъзе тағйирот” даровардааст. Аз ҷумла яке аз ин тағйирот интиҳоби номи китоб будааст. Мураттиб менависад, ки “Азбаски нусхаҳои дастнавису чопии китоб бо номҳои гуногун дучор шуда, аз саргузашти Ҳотам ривоят мекунам, ба китоби ҳозира унвони “Саргузашти Ҳотам” гузошта шуд” [1,с.107]. Тағйироти дигар ин будааст, ки ба ваҷҳи он ки ҳар боби асар бо сарлавҳаҳои тӯлоние мазмунӣ мухтасари он бобро дар бар гирифтаанд, мураттиб он сарлавҳаҳо ихтисор карда, фақат бо сабти “Сафари яқум”, “Сафари дуюм” ва амсоли инҳо иктифо кардааст [1,с.107]. Ҳамчунин мураттиби ин китоб андешаҳои мафкуравии ривояткунанда ва ё котибро, ки дар баъзе қисматҳои асар роҳ ёфтааст, аз матн баровардааст. Пораҳоро, ки ба мазмунӣ асар алоқамандие надоштаанд, низ бо “маслиҳати ҳайати таҳририя” [1,с.108] ихтисор нумудааст.

Дар матни нусхаҳои дастнавис мураттиб баъзе пораҳои шеърӣ ба мушоҳида гирифтааст, ки на ҳамаи онҳо “аз назари шеърӣ” самимӣ будаанд. Ба ин далел он пораҳои шеърӣ, ки аз ҷиҳати вазн, қофия, мазмуну муҳтаво нуқсонӣ ҷиддӣ доштаанд, ё ихтисор кардааст ё аз матн хориҷ намудааст [1,с.108], ки гувоҳи дақиққорӣ ва моҳиятҷӯӣ ӯ дар омода кардани матни китоби “Саргузашти Ҳотам” мебошад.

“Талхису таҳрири нав”-и [9,с.49] ҷилди дувуми “Самаки айёр” низ ифодагари фаъолияти босамари матншиносии Ҷ. Азизкулов буда, бо камоли диққат ва коршиносӣ анҷом гирифтааст. Ин донишманд қабл аз таҳия ва нашри матни ҷилди дувуми “Самаки айёр” муҳаррири ҷилди аввали ин асар низ будааст ва на фақат ба он сарсухан навиштааст, балки дар таҳриру тақмили матни он ҳисса ҳам гузоштааст [13,с.67].

Ҷилди дувуми “Самаки айёр”-ро мураттиб ва мусахҳ дар таъя ба таҷрибаи қаблӣ ва “тасҳеҳу тақмили Хонларӣ” [14,с.3] ба чоп расонида, илова ба ин, баъзе калима, ибора, ҷумла ва ё порчаи шеърӣ, ки муғлақ буда, маъниаш ошкор нагардидааст, аз матн хориҷ намудааст, ки баёнгари равиши саҳеҳи матншиносии ӯ мебошад. Гоҳе мураттиб “барои осонии дарки матлаб ба матни асар калима ва ё иборае дохил” карда, “ин гуна иловаҳоро дар қавсайни миёна(-)“ [14,с.3] гирифтааст. Аммо дар баъзе мавридҳо матни асар тасҳеҳфта бошад ҳам, “бо аломате ишора” нашудааст. Аз ҷумла пораҳои зеро, ки дар матни таҳия кардаи Хонларӣ муғлақ ба назар омадаанд, ба шакли хостааш тасҳеҳ намудааст:

1. Матни Хонларӣ: “Пиндорем, ки мо мардему айёрпеша. Аз мо коре набояд”. 2. Тасҳеҳи Ҷ. Азизкулов: “Пиндорӣ, ки мо мардуми айёрпеша ва аз мо коре наёяд”. Ва ё: 1. Матни Хонларӣ: “Тайроку Айроқ ва Ғазбон(ро) куштанд ва (аз) шоҳон, ки дар Шаҳдара мебошанд, (чуз) кори вай нест”. 2. Тасҳеҳи Ҷ. Азизкулов: “Тайроку Айлоқ ва Ғазбонро куштанд. Ва Шоҳон, ки дар Шаҳдара мебошад, кори вай нест” [14,с.3]. Сабаби аслии ба ин шакл тасҳеҳ шудани ҷумлаи фавқ он будааст, ки дар поёнтарии матни асар дар бораи Шоҳони паҳлавони Шаҳдара сухан рафтааст, “на дар бораи подшоҳон. Дар он сурат, ба қавли мусахҳ “Дувоздаҳдара мебоист буд, на Шаҳдара” [14,с.3].

Равиши дигари талхису таҳрири Ҷ. Азизкуловро дар таҳияи “Саргузашти Ҳотам” ва “Самаки айёр” риояи анъанаи инсониятгарой муайён менамояд, ки зеро таъсири он мураттиб “ақидаҳои мафкуравии ривояткунанда ва ё котиб”-ро, ки “дар баъзе ҷойҳои матни

асар роҳ ёфтааст” [1,с.108], ихтисор намудааст. Илова ба ин, мураттиб ба сабаби “аз назари шеърӣ” комил набудани баъзе порчаҳои шеърӣ, он пораҳоеро, ки “аз ҷиҳати вазн, қофия, мазмун ва ғайра нуқсонӣ ҷиддӣ доштаанд, низ ба салоҳдиди рафиқон мухтасар ва ё соқит карда”, аз матн “Саргузашти Ҳотам” берун намудааст [1,с.108].

Нашри матнӣ оммавии “Саргузашти Ҳотам” ва “Самаки айёр” таҷрибаи тоза ва босамари матншиносии Ҷ. Азизқулов буда, аз нашрҳои қаблӣ насри классикӣ то ҷое фарқ дорад. Мураттиб ҳангоми таҳия аз баҳри “анъанашиканӣ”-ҳои механикӣ пешин гузашта, ба тарзи дар боло зикршуда ин асарҳоро ба ҷоп омода намудааст, ки муқаддимаи хуби матншиносӣ ҷузъи таркибии ҳар дуи он мебошад. Дар шарҳу тавзеҳе, ки дар матн ин ду асарҳо омадааст, низ мураттиб амонатнигаҳдор буда, хости маънавӣ нусхаи мавриди назарро тасҳиф накардааст, ки ин равиш таҷрибаи судмандӣ ӯ дар наشري осори насри гузашта мебошад.

Китобҳои “Пандномаи Синдбод” ва “Китоби ҳаким Сирдбод”, ки Ҷ. Азизқулов тадвин ва нашр намудааст, ба қавли Ю. Акбаров “аслан як таҳрири нави китоби Синдбод аст, ки Ҷумъабой ба сабки хоси ҳудаш бозгӯ карда ба хонанда расондааст (Душанбе, нашриёти “Ирфон”, 1971 ва таъби 2-юмаш дар нашриёти “Маориф ва фарҳанг”, 2009)” [8,с.529].

Ба ин тартиб, таҷрибаи таҳқиқ ва нашрҳои қаблӣ китоби Синдбод ба ин донишманд шароит фароҳам овардааст, ки матн интиқодӣ “Синдбоднома таълифи Заҳирии Самарқандӣ”-ро ба ҷоп расонад. Нашри ин асар дар соли 2012 бо пешсухани мураттиб як навъи сифатан баланди аз таҳқиқ гузаштаи матн “Синдбоднома”-и Заҳирии Самарқандӣ буда, мураттиб ҳангоми таҳияи он усулҳои бадеӣ, таърихӣ, мустанафӣ ва ҳуҷҷатнокиро, ки “асоси шеваи таҳқиқи таҳияи матн интиқодӣ” [9,с.22] мебошад, қатъан риоя намудааст.

Таҷрибаи Ҷ. Азизқулов гувоҳи медиҳад, ки вай дар таҳияи матн марҳилаҳои зерро ба эътибор гирифтааст: аввалан матншинос таърихи сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии замон ва шахсияту осори Заҳирии Самарқандиро дақиқ омӯхта, нусхаҳои дастраси “Синдбоднома”-ро барои таҳияи матнӣ комил ва интиқодӣ асар ба кор гирифтааст; сипас тамоми нусхаҳои мавриди истифодаашро бо диди танқидӣ бо ҳам муқоиса намуда, ба ин васила матн асосӣ асарро тасҳеҳ, барқарор ва фарқи нусхабадалҳоро дар поварақ ва ҳошия нишон додаву асарро таҳия ва ба ҷоп омода кардааст, ки таҷрибаи нодири матншиносӣ мебошад.

Чунонки аз муқаддимаи ба ҷопи охири “Синдбоднома” навиштаи Ҷ. Азизқулов бармеояд, вай ҳангоми таҳияи матн қаблӣ ин асар аз нусхаҳои гуногун истифода карда бошад ҳам, нусхаи асосӣ мавриди истифодааш “нашри Аҳмади Оташ (Истонбул 1948)” ва “як нусхаи дастнависи нодири ин китоб (китобаташ феврал-мартӣ соли 1286)” [2,с.19] будааст ва дар асоси манбаъҳои зикршуда китобро бо “тасҳеҳу тавзеҳ таҳия” [2,с.19] намудааст, ки ба истилоҳ “усули интиҳоби ғаёлонаи матн” [9,с.23] мебошад. Усули интиҳоби ғаёлонаи матн дар таҷрибаи ӯ чунин маънӣ дорад, ки дар таъба ба нусхаҳои эътимоднок ҷаҳатҳои хуби нусхаҳои дигарро низ ба назар гирифта, тамоми вариантҳои мардуд, ғалату иштибоҳҳоро пурра таҳлил ва аз ғалбери таҳқиқ гузаронида дар баҳши фарқу бадалҳо сабт намудааст, ки таҷрибаи нодир дар таърихи матншиносии тоҷик мебошад.

Ҷумъабой Азизқулов ҳангоми ба нашр омода кардани ин асар аз як тараф, талаботи илмӣ академӣ наشري матн таърихро қатъан риоя намудааст, аз ҷониби дигар, шароите ба вуҷуд овардааст, ки “хондану истифодаи” ин асар “ба ҳар як ҳавасманд муяссар гардад” [2,с.183]. Барои анҷоми ин кор мураттиб равишҳои зерини судмандро пеш гирифтааст:

а) матнӣ форсии тоҷикиро бо алифбои имрӯза оварда, фикраҳои манзуму мансури арабии дохили матнро дар шакли асл сабт намудааст;

б) барои риояи дақиқи талаффузи калимаҳо гоҳо аз қоидаҳои имлои имрӯза сарфи назар кардааст. Масалан, базе калимаҳое, ки дар байни ду садонок айн ё ҳамза доранд бо афтодани он маънӣ ҳароб мешавад, бо айн ва аломати сакта [ъ] навиштааст, чунончи суъи ҳулқ, раъису маръус ва ғайра.

в) калимаҳое, ки бо гузашти замон талафузашон тағйир ёфтааст, дар асоси нишондоди фарҳангҳо сабт кардааст, мисли фиросат, синоат, маҳаббат, таҳй ва ғайра;

Мураттиб талаботи матншиносиро ба эътибор гирифта бо мақсади қонё кардани эҳтиёҷи хонандагон дар матни “Синдбоднома” калимаву ибора ва мафҳумҳоро, ки хонанда намефаҳмад ё дар фаҳмиданаш мушкил пеш меояд, дар замиаи Матн (“Таълиқот”) тавзеҳ дода, тарҷумаи пораҳои арабиро овардааст. Дар қисмати “Шарҳи луғот”-и боби “Таълиқот” шарҳи мухтасари калимаҳои дашворфаҳм ва ибораҳо бо мифтоҳи арабӣ омадааст, ки раҳнамои хонанда дар фаҳми маънии аслии матн мебошад.

Чунонки Қ. Азизқулов худ таъкид ва таъйид кардааст, вай “барои ба чоп додану нашр кардани “Синдбоднома”-и Заҳирӣ равиши навро пеш” [2,с.190] гирифта, аввалан китобро дар асоси матни Аҳмади Оташ ва матни ҷадиди донишманди эронӣ Камолиддинӣ, бе зикри фарқи нусхаҳо дар ҳошия, ба чоп омода намудааст; сониян ҳар он чи дар нусхаву матнҳои бачопрасида саҳеҳ ёфтааст, вориди матни асосӣ гардонид, аз зикри фарқу тафовути нусхаҳо сарфи назар кардааст. Ҳадафаш аз ин кор “ба ихтиёри доираи васеътари хонандагон гузоштани матни то ҳади имкон комила саҳеҳтари китоб” будааст, “на риояи талаботи илми академӣ” [2,с.190]. Ҳамчунин мураттиб дар сабти пораву фикраҳои арабии дохили матн, ки Заҳирӣ иқтибос кардааст, шеваи дигареро пеш гирифтааст: дар нашрҳои қаблӣ ин асар Қ. Азизқулов пораҳои иқтибосии манзуму мансурро ба хатти арабӣ сабт кардаву тарҷумаи таҳтуллафзӣ ва шарҳашонро ба хатти кирилии алифбои тоҷикӣ дар қисмати “Таълиқот” оварда буд, дар нашри нав, ки ба қавли ӯ “мақсад суҳулату осонии мутолиаи матн аз ҷониби хонанда” [2,с.190] будааст, пораҳои арабиро ба риояи усули оновасӣ ба хатти кирилӣ сабт карда, тарҷумаву тафсири онро дар паҳлу ё зери матн дар миёни қавсайни мураббаъ сабт намудааст. Тозагии дигари ин кори ӯ дар он аст, ки исми пораҳои иқтибосшударо чун нашри қаблӣ на дар боби “Тавзеҳот”, балки бевосита дар зери он пораҳо пеш аз тарҷума дар қавсайн зикр кардааст, ки барои ҷалби хонанда муҳим мебошад. Мураттиб дар сабти калимаҳо талаботи имлои имрӯзиро низ, ба эътирофи ҳудаш “хатталимкон риоя” [2,с.190] кардааст.

Аз муқоисаи матни солҳои пеш нашркардаи Қ. Азизқулов ва нашри нав чунин ба назар расид, ки мураттиб иқтибоси пораҳои шеърӣ, тарҷумаву тафсири пораҳои арабӣ ва шарҳи ҳоли муаллифони ин иқтибосҳоро дақиқ анҷом дода, бо тасҳеҳи лозимӣ асолати матнро ҳифз намудааст. Масалан, қитъаи –

Зи интисофу зи инсофи ӯ шигифте нест,
Завоти михлаб агар чинаи ҳамом кашанд.
Сағони сайди варо чун қилода нав бояд,

Зи ёли шер ба рӯзи шикор хом кашанд.

– ро аз рӯи матни нусхаи Тошканд тасҳеҳ кардааст, ки аз матни Камолиддинӣ бартарӣ дорад. Камолиддинӣ радиқҳоро дар мисраҳои дувуму ҷаҳорум ба шакли танҳои “канад” ё “кунад” овардааст, ки мураттиб сарфи назар намудааст. Камолиддинӣ вожаи “чинаи” мисраи дувумро ба шакли “ҳабба” овардааст, ки низ мураттиб саҳеҳ надонистааст. Ҳамчунин мураттиб дар баҳши ситоиши султон абёти зери Имодиرو дар шакли –

Онро, ки дар ин хилоф бошадф,
Гӯ: рав, ба масофи шоҳ бингар.
То мағзи муҳолифон-ш **бинад**:
Хирман-хирман ба кӯху гардар.

– иқтибос кардани Камолиддиниро саҳеҳ дониста, аз ҷумла навиштааст, ки “Оташ калимаи охири мисраи севумро ба гунаи “бинӣ” овардааст, ки саҳеҳаш ҳамин аст. Яъне “рав, бинигар, то ту мағзи муҳолифини шоҳро **бинӣ**”, на ин ки “**ӯ бинад**” [2,с.192].

Чунин усули хондани матн аз ҷониби Қ. Азизқулов хеле ҷиддӣ буда, ҷустуҷӯҳои паёпаи ӯро дар бар мегирад, ки воқеан бартар аз риояи “талаботи илми академӣ” мебошад. Мураттиб ҳангоми ба чоп омода кардани матни саҳеҳи “Синдбоднома”-и Заҳирии Самарқандӣ асосан ба матни нашри Истонул таъя карда, онро чун як нусхаи мустақили тақмилёфта пазируфта, бидуни нишон додани фарқи нусхасе, ки Аҳмади Оташ дар ҳошияи саҳифаҳо зикр кардааст, ба сифати нусхаи бунёдии нашри нав истифода карда, фақат фарқҳои нусхаи Тошкандро дар ҳошия нишон додааст. Ҳамчунин ҳар калимаю фикра ё порчаеро, ки дар нусхаи Тошканд беҳтар шинохтааст, ба таркиби матни аслии ворид карда

фарқи матни Оташро дар ҳошия нишон додааст. Вале дар мавридҳое, ки тарҷеҳ додани яке аз вариантҳо душвор мегардад, яъне дар варианти ҳар ду нусха ҳам бартарие, ки якеро аз дигаре тафовут диҳад дида нушудааст, варианти наشري Истонбулро боқӣ гузошта, муродифи нусхаи Тошкандро дар ҳошия сабт намудааст. Аз ин таҷрибаи ӯ бармеояд, ки дар танқиду тасҳеҳи матни Аҳмади Оташ мураттиб таҷдиди назар карда, матни комили ин асарро ба ихтиёри алоқамандони адабиёт гузоштааст.

Чунончи, дар матни Аҳмади Оташ ва Камолиддинӣ байти Сайидҳасани Ғазнавӣ ба тариқи зер сабт шудааст:

Аз ин пас бодбони абр дар хун ошно кардӣ,

Агар ҳукми шаҳаншоҳӣ фурӯ нагзоштӣ лангар.

Мураттиб шакли саҳеҳи мисраи дувуми ин байтро аз нусхаи Тошканд иқтибос кардааст, ки ба шакли зер аст:

Агар ҳилми шаҳаншоҳӣ фурӯ нагзоштӣ лангар [2,с.193].

Зимнан бояд ёдовар шуд, ки, ба назари мо, дар мисраи аввали байти зикршуда вожаи “шино” саҳван “ошно” забт шудааст, ки ғалат мебошад [2,с.193].

Мураттиб дар интиҳоб, тасҳеҳ ва таҳрири матни “Синдбоднома” усули амиқи илмиро ба кор гирифта, бо муқоисаи нусхаҳои зикршуда ва тавзеҳоти лозимӣ шакли саҳеҳ ва боэътимоди матнро дар ихтиёри хонанда гузоштааст. Масалан, таҷрибаи Камолиддиниро дар тасҳеҳи “иборати дарӣ” дар ҷумлаи “Абулфаворис ранҷ бар гирифт ва хотир дар кор овард ва ин китобро ба иборати дарӣ пардохт” саҳеҳ шинохта, меафзояд, ки “нусхаи Тошканд вожаи “иборат”-ро бо калимаи “лафз” (яъне лафзи дарӣ) овардааст, ки саҳеҳ нест. Зеро “дарӣ” дар воқеъ иборат аст, на “лафз”. Лекин Камолиддинӣ ин “фарқ”-ро дар поварақ зикр накарда; ҳол он ки фарқи усулӣ (принсипиалӣ) аст ва матншинос бояд онро дар ҳошияи китоб нишон диҳад” [2,с.193].

Таълифоти зикршуда гувоҳи онаст, ки матншинос матни насри гузаштаро на фақат чун падидаи таърих ва асари эҷодкори алоҳида, балки ба сифати ёдгори хаттӣ, сарвати боарзиши маънавии халқ, мероси фикрии мардум, таҷассумкунандаи андешаҳои инсонии миллат, ташҳиси амалу кирдор ва хулқу ҳӯи намояндагони он ва ҷавобгӯи эҳтиёҷи маънавию ахлоқии кунунӣ ба таври ҷомеъ омӯхта ва интишор додааст. Масъулияти ӯро дар ин замина ба ҳамин маҳаку меъёр метавон андоза гирифт. Ҷумъабой Азизкулов ба чунин мақоми баланд якбора сазовор нагардида, роҳи дуру дарози ҷустуҷӯ ва эҷодкориро дар ин замина паси сар намудааст, ки баёнгари ҷустуҷӯҳои босамари ӯ дар соҳаи матншиносӣ, баҳусус наشري оммавию интиқодӣ ва тарғиби насри гузашта мебошад.

Нақди осори матншиносӣ низ ҷузъи фаъолияти босамари ӯ буда, баъзе навиштаҳои мавқеияти ӯро дар ин замина муайян менамоянд. Аз ҷумла, мақола ва тақризҳои “Тӯҳфаи олимони тоҷик”, “Иқдоми нек”, “Дар бораи мунтахаботи Савдо”, “Таҳрир ё тафсир?”, “Доир ба илми бадеъ”, “Сухан аз забон ва тарзи баён” ва чанди дигар марбут ба масъалаҳои матншиносии осори адибони гузашта ва муосир буда, пеш аз ҳама, баёнгари савияи касбии муаллиф дар ин самт мебошад.

Тақризи “Тӯҳфаи олимони тоҷик” нақди аввалин матни интиқодии “Рисола”-и Аҳмади Дониш, ки бо саъйи Абдулғанӣ Мирзоев сурат гирифта ва “Асарҳои мунтахаб”-и Аҳмади Дониш мебошад, ки Расул Ҳодизода ба ҷоп омода намудааст. “Рисола”-и Аҳмади Донишро А. Мирзоев “дар асоси панҷ нусхаи дастнависи асарҳои Дониш, ки як нусхаи он ба қалами ҳуди Аҳмади Дониш тааллақ дорад, анҷом додааст” [3,с.298]. Муҳаққиқ хидмати ҳар ду мураттибро дар шинохти матни осори Дониш арзёбӣ карда, ин иқдомро қадами аввалин дар наشري огоҳонаи осори адиб ва таърихи матншиносии тоҷик маънидод кардааст.

Дар тақризи “Иқдоми нек” муҳаққиқ наشري танқидии достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Ҳотифиро дар адабиётшиносии тоҷик “дуюмин қадам” [4,с.275] дар матншиносии тоҷик ба шумор оварда, кӯшиши Саъдулло Асадуллоевро “дар анҷом додани чунин кор муҳими илмӣ сазовори таърифу тақдир” дониста, меафзояд, ки “Бо ҷопи илмии танқидӣ наشر кардани мероси адабии гузаштагон, бешубҳа, хидмати калони матншиносӣ буда, дар омӯхтани адабиёти классикии мо аҳаммияти зиёде дорад” [4,с.276]. Пас аз баёни андешаҳои боло

муқарриз сабаби интиҳоби нусхаҳои хаттии асари Ҳотифиро шарҳ надодани С. Саъдуллоевро аз камбудии ҷиддии амали матншиносии ӯ доништа, таъкид менамояд, ки “ба кадом навъи хат китобат шудани нусхаҳои 2665 ва 1775/1 зикр нашудааст, ҳол он ки хат яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи нусхаҳо буда, дар илми матншиносӣ аҳаммияти махсус дорад. Ё ин ки дар нусхаҳои 1360/2 ва 2665 адади varaқҳо нишон дода шудаасту дар нусхаҳои 1775/1 ва А.21 ба ҷои адади varaқҳо ғафсии нусха (нусхаи якум 2,4 см ва нусхаи дуюм 1, 2 см) қайд шудааст. Нусхаҳои Р-155 ва Р-238 тамоман тасвир нашудаанд. Муаллиф онҳоро фақат ном бурдааст”. Дар фароварди ин андеша муҳаққиқ шубҳа мекунад, ки “Шояд матншинос худ ин нусхаҳоро надида аз микрофилм ё фотокопияи он истифода карда бошад. Ба ҳар ҳол ин чиз ба хонанда норавшан мондааст” [4,с.276-277].

Саҳви усулии матншиносро Ҷ. Азизкулов дар он дидааст, ки дар шарҳи калимаву ибораҳои баъзе байтҳои Ҳотифӣ мураттиб нусхаи мавриди назарашро зикр накардааст. Дар ин замина муҳаққиқ байти –

Он маҳ, ки намуд бе ҳиҷобе,

Буд он писаре чу офтобе.

– ро иқтибос карда, менависад, ки “Оид ба ибораи “он маҳ, ки” дар поварақ ишора шудааст, ки дар нусхаи “Т” ба ҷои он ибораи “он беҳ, ки” дучор мешавад. Агар ибораи “он беҳ, ки” аз нусхаи “Т” бошад, пас варианти “он маҳ, ки” аз кадом нусха аст?” [4,с.277]. Ба ин тартиб, Ҷ. Азизкулов дар ин тақриз на фақат камбудии матншиносии асари Ҳотифиро дақиқ зикр кардааст, балки ба ин васила “ду тарзи кор”-ро “дар тайёр намудани матни интиқодӣ” [4,с.276] ба мураттиб ва алоқамандони адабиёт ғушрас намудааст, ки арзиши амалӣ дорад.

Тақризи “Дар бораи мунтахаботи Савдо” нақди матншиносии мунтахаботи ин шоир мебошад, ки онро ходими илмии Шуъбаи шарқшиносӣ ва осори хаттии Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон Гулсум Галимова ба ҷоп тайёр кардааст. Ҷ. Азизкулов дар матни ҷопшуда “норавонӣ, ба шакли нодуруст навишта шудани баъзе калимаҳо”-ро мушоҳида карда, зайли намуна байти –

Коми дил месӯзад аз тундӣ, чу филфил ҳӯи ту,

Мекунад хушбӯ машоми ҷон, чу сунбул мӯи ту.

– ро иқтибос намуда, сипас меафзояд: “калимаи филфил, ки дар тоҷикӣ фулфул ҳам меғӯянд, шакли дуюмаш матлуб аст. Зеро дар мисраъҳои минбаъда сулсул, гул, таваккул, бепоул, қаранфул барин калимаҳо ҳамкофия шудаанд. Вале дар байти:

Дар хона агар гурба зарурат дорад,

Хур-хур кунад, аз мяу-мяу хуштарак аст.

ба ҷои калимаи тақлидии мяв-мяв (вазну қофия ҳамин шаклро талаб мекунад) мяу-мяу навишта шудааст, ки касро ба ҳайрат меандозад. Ин хатои дағал мебошад. Наход тартибдиханда надонад, ки дар забони тоҷик чунин калима ё худ калимаи тақлидӣ нест. Дар ин мисраъ вазну қофия низ вайрон мебошад. Калимаҳои қофияшавандаи мисраъҳои дигар палав, ҷав, гав, нав ва дигарҳоянд” [5,с.282-283].

Ба ин тартиб, Ҷ. Азизкулов дар матни мунтахаботи Савдо ба шакли нодуруст навишта шудани баъзе калимотро зикр карда, ба ҷои лоубол-ловубол, хур-хӯр, дӯлоб-дулоб, димор-димор, шуъбада-шаъбада забт кардани мураттибро тасҳифи матни асл ба шумор меоварад [5,с.283]. Ҳамчунин муҳаққиқ шарҳи луғотро дар охири мунтахабот комил надоништа, шарҳи мураттибро пурихтилоф ва нопурра медонад, ки намунаи он калимаи ҳилолро “моҳи нави чордахрӯза” шарҳ додани мураттиб мебошад. Ҳол он ки, ба таъйиди Ҷ. Азизкулов “ҳилол моҳи нави се-чор рӯза буда, вале моҳи чаҳордахрӯза – моҳи пурра аст, ки онро “бадр” ҳам меноманд” [5,с.283]. Ҳамчунин муҳаққиқ шарҳи нодурусти калимаву таъбирҳои сур, сури Исрофил ва монанди инҳоро аз камбудии ҷиддии матни ба ҷоп омода кардаи мураттиби мунтахаботи Савдо ба шумор меоварад.

Тақризи “Таҳрир ё тафсир?” нақди комили матншиносии “Ашъори мунтахаб”-и Шамсиддини Шоҳин ва “Мунтахаби ашъор”-и Тошхӯҷаи Асирӣ мебошад, ки бо масъулият анҷом гирифтааст. Масалан, муҳаққиқи матншинос матни ба ҷоп расидаи осори Шоҳинро

мурур карда, тасҳифоти назаррасро ба мушоҳида гирифтааст, ки намунаи он обиларо оина, магар равостро чӣ кӯя зад, боду кохи дударро боду коху ду дар, нойро чой, уфтоду гудозро устоду гузор, бирафтро гирифт хондани мураттибу муҳаррир мебошад.

Ба мушоҳидаи Қ. Азизкулов мураттиб ва муҳаррир дар бисёр мавридҳо мисраъу байтҳои Шамсиддини Шохинро ба хости худ тағйир дода chop кардаанд. Масалан, ба ҷои “Рӯ сӯи бутони симбар кард” – “Бар он маҳи симбар назар кард”, “Аз меҳраш агар бар ӯ натоиб” – “Аз меҳраш агар хабар наёбӣ”, “Бо ин шакар аст заҳр дору”, “Ҳон, ин шакар аст, заҳр дорад”, “Ҳарчанд падар ва гарчи модар”- “Ҳарчанд падар-т буду модар”, “Чаро нест, эй бухл, марги ту бех” – “Чаро нест э нахлу барги ту бех”, “Танҳо на ғамат ба ман асар кард” – Танҳо на танам ғамат бияфшурд”, “Он рӯз, ки мешудам ғуломат” – “Имрӯз, ки гаштаам ғуломат” [6,с.303-304] ва амсоли инҳо оварда шудааст, ки тасҳифи матни аслии ашъори Шохин мебошад.

Муҳакиқи матншинос ҳамин гуна таҳриру тасҳифро дар “Мунтахаби ашъор”-и Тошхӯҷаи Асирӣ низ мушоҳида карда, навиштааст, ки “Мутаассифона, ҳангоми ба chop омода кардан бисёр порчаҳо тағйир дода шудаанд. Муҳаррир ба шеърҳои пурмазмунӣ Асирӣ таҳрирхое даровардааст, ки боиси дигаргунии мундариҷа, шакл ва услуби ашъори ӯ гардидааст” [6,с.305]. Ин дигаргунӣ аз се гуруҳ иборат будааст, ки яке тағйир додани мундариҷа ва шакли асарҳои шоир, дигаре вайрон кардани маълумоти таърихӣ ва савум ба шеърҳои Асирӣ илова кардани чандин мисраъ ва байтҳое, ки ба қалами муҳаррири китоб Муҳаммадҷон Раҳимӣ мансуб мебошанд. Ба мушоҳидаи муҳакиқ мураттиб ва муҳаррир ба зиёдаравӣ роҳ дода, достони Асирро, ки дар ҷавоби “Мирёти ибрат”-и Аҷзӣ сурудааст, ба қисмҳо тақсимбандӣ карда, ҳамчун шеърҳои ҷудогонаи шоир chop кардаанд, ки дар матншиносӣ саҳви андак ба шумор намеояд. Ҳамчунин муҳакиқ ба ҷои таркибҳо ва калимаҳои “зӯрозмои зерӣ”-“зӯр-озмо доред”, “дурии”-“дурам”, “руҳамро коҳ кард”-“руҳам шуд ранги коҳ” ва монанди инҳоро овардани муҳарриро тасҳифи андеша ва барғалати шеъри шоир медонад. Муҳаммадҷон Раҳимӣ баъзе мисраъҳои ғазалҳои Асирро пурра тағйир додааст, ки ба ҷои мисраи “Давр гардидан ба гирди муддао паргорвор” овардани мисраи тасҳифшудаи “Давр гаштан баҳри нафъи ҷамъият паргорвор” [6,с.310] намунаи он мебошад. Ҳатто Раҳимӣ баъзе шеърҳои Асирӣ, аз ҷумла мактуби ӯ ба Ҷавҳари ба тарзе таҳрир кардааст, ки ба ифодаи Қ. Азизкулов “дар натиҷа аз шеъри Асирӣ фақат як мисраъ боқӣ мондааст” [6,с.314]. Ин гуна тасҳифкорӣ баёнгари ҳолати наشري осори шоирон дар солҳои панҷоҳуми садаи бист мебошад, ки Қ. Азизкулов ошкор намудааст. Зимнан бояд гуфт, ки матни интиқодии осори Тошхӯҷаи Асирӣ Ҳучандӣ таҳти унвони “Ашъори мунтахаби Тошхӯҷаи Асирӣ Ҳучандӣ” ба саъю эҳтимоми Саъдулло Асадуллоев соли 1982 ба chop расид, ки мураттиб саҳвҳои ёдкардаи Қ. Азизкуловро ислоҳ намудааст [16,с.126-129].

Чунин тамоюли матншиносӣ ва ислоҳи саҳву хатоҳо дар мисоли осори нависандагони муосир дар мақолаи “Сухан аз забон ва тарзи баён”, ки дар ҷаваб аз он ёд кардем, низ ошкор буда, назари интиқодии Қ. Азизкуловро доир ба саҳву хатоҳое, ки дар натиҷаи бедикқатии баъзе нависандагон дар матни осорашон ба вучуд омадааст, ифода мекунад. Дар ин мақола муаллиф матни романи Сотим Улуғзода “Фирдавсӣ”-ро дар асоси матне, ки соли 1986 дар шумораҳои 10 ва 11-и маҷаллаи “Садои Шарқ” ба chop расидааст, нақди матншиносӣ карда, “эродҳои зиёде пайдо” [7,с.227] мекунад ва пас аз маслиҳат бо Муҳаммадҷон Шакурӣ ба Сотим Улуғзода “ибрози андеша” [7,с.228-229] менамояд. Донишманди фақид эродҳои ўро “ҷиддӣ” ангошта, маслиҳат медиҳад, ки “ба ҳуди нависанда гӯ” [7,с.228]. Қ. Азизкулов “саҳифа ба саҳифа” андешаҳояшро ба Улуғзода баён дошта, пас аз наشري романи “Фирдавсӣ” ба воситаи наشريёти “Адиб” дар соли 1988 мебинад, ки саҳвҳоро “ислоҳ кардаанд” [7,с.228]. Масалан, агар дар маҷалла “ароз мекунад” chop шуда бошад, дар китоб ба шакли “меситезад” ба chop расидааст.

Ба ин тартиб, дар матни маҷалла хатоҳои зиёд, аз қабилӣ нодуруст навиштани вожаву истилоҳот ё ғалатҳои имлоие содир шудааст, ки Қ. Азизкулов ба зерӣ онҳо хат кашида, шакли саҳеҳашро дар ҳошияи маҷалла навиштааст ва нависанда онҳоро ислоҳ намудааст. Аз ҷумла таркибҳои норавои “таълиф диҳед” ба “таълим диҳед”, “тайин” ба “таъйин”, “ситоиши

олии Хуросон” ба “ситоиши оли Хуросон”, “чомаю дастон” ба “чомаю дастор”, “мудукона” ба “мулукона”, “эълон” ба “алъон”, “дар қалъаи муҳосира карда ба ӯ хитоб созад” ба “дар қалъае муҳосира ва ба ӯ хитоб мекунад”, “аспи роҳдор” ба “аспи тезтак”, “меҳмони ниммахбус” ба мизбони ниммахбус” ва амсоли инҳо бадал шудаанд, ки далели эродҳои муҳаққиқи матншиносро пазируфтани нависанда мебошад.

Чунонки ба мушоҳида расид, нақши Ҷ. Азизкулов дар матншиносии осори гузаштагон ва муосирон назаррас буда, ин соҳа ҷузъи андешаву оро ва ғаъолияти илмӣ ӯ мебошад. Ҷаъолияти босамари ӯ дар ин самт нишондиҳандаи дараҷаи илмӣ матншинос буда, аҳамияти калони илмӣ, адабӣ, фарҳангӣ ва маърифатӣ дорад. Таҷрибаи ин донишманд дар шинохти осори адабии гузаштагону муосирон ҳамеша мавриди назари алоқамандони адабиёти тоҷик хоҳад буд.

Муқарриз: Абдулрахимзода Б., н.и.ф.

РҶҲАТИ АДАБИЁТ

1. Азизкулов, Ҷ. Сарсухани “Саргузашти Ҳотам” / Ҷ. Азизкулов. Андӯхти рӯзгор. – Душанбе: “Бухоро”, 2014. – 644 с.
2. Азизкулов, Ҷ. Тадқиқот / Ҷ. Азизкулов. Синдбоднома таълифи Заҳирии Самарқандӣ. – Душанбе: “Пайванд”, 2012. – 733 с.
3. Азизкулов, Ҷ. Тухфаи олими тоҷик / Ҷ. Азизкулов. Андӯхти рӯзгор. – Душанбе: “Бухоро”, 2014, – 644 с.
4. Азизкулов, Ҷ. Иқдоми нек / Ҷ. Азизкулов. Андӯхти рӯзгор. – Душанбе: “Бухоро”, 2014. – 644 с.
5. Азизкулов, Ҷ. Дар бораи мунтахаботи Савдо / Ҷ. Азизкулов. Андӯхти рӯзгор. – Душанбе: “Бухоро”, 2014. – 644 с.
6. Азизкулов, Ҷ. Таҳрир ё тафсир? / Ҷ. Азизкулов. Андӯхти рӯзгор. – Душанбе: “Бухоро”, 2014. – 644 с.
7. Азизкулов, Ҷ. Сухан аз забон ва тарзи баён / Ҷ. Азизкулов. Андӯхти рӯзгор. – Душанбе: “Бухоро”, 2014. – 644 с.
8. Акбаров, Ю.Марде, ки даҳ ангушташ ҳунар аст / Ҷ. Азизкулов. Андӯхти рӯзгор. – Душанбе: “Бухоро”, 2014. – 644 с.
9. Афсаҳзод, А. Аз таърихи матншиносии тоҷику форс / А. Афсаҳзод. Пайванди қарнҳо. Маҷмуаи мақолаҳо. – Душанбе: Адиб, 1981. – 240 с.
10. Кӯчаров А. Масъалаҳои матншиносии адабиёти тоҷик / Кӯчаров А. – Душанбе: Маориф, 1994. – 144 с.
11. Лихачев, Д. С. Текстология (на материале русской литературы 10-17 вв.) / Л. С. Лихачев. – Ленинград: Наука, 1983. – 645 с.
12. Лотман Ю.М. Текст и система / Ю.М.Лотман. Анализ поэтического текста. – Ленинград: Издательство “Просвещения”, 1972. – 240 с.
13. Р. Мусулмонкулов. Насри дилангез / Р. Мусулмонкулов. Фурӯғи шеърӣ ҷонпарвар. Маҷмуаи мақолаҳо. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 224 с.
14. “Самаки айёр”. Ҷилди дувум / - Душанбе: Ирфон, 1970. – 300 с.
15. Сатторзода, А. Суханшиноси қаламзан / Ҷ. Азизкулов. Андӯхти рӯзгор. – Душанбе: “Бухоро”, 2014. – 644 с.
16. Сиддиқов, С. Интиқоди ашъори Асирӣ / С. Сиддиқов // Садои Шарқ. – 1982. - № 10. – 129 с.

НАҚШИ МУҲАҚҚИҚ - ҶУМЪАБОЙ АЗИЗКУЛОВ ДАР ШИНОХТИ МАТНИ ОСОРИ АДАБӢ

Дар мақола равиши хос ва пурмоҷаи ҷустуҷӯҳои илмӣ Ҷумъабой Азизкулов дар матншиносии осори адибони гузашта ва муосирони тоҷик ва нақду баррасии он мавриди таҳқиқ қарор гирифта, дар ин замина таълифотҳои дар солҳои гуногун анҷомдодаи ӯ нақд ва арзёбӣ шудааст. Мурури кӯтоҳе ба таҷрибаи матншиносии ин донишманд нишон медиҳад,

ки вай дар таҳия ва наشري намунаҳои насри гузашта ва накди матни осори шоиру нависандагоне, ки дар солҳои мухталиф ба чоп расидааст, равиши усулии матншиносӣ ва накди адабиёро ба кор бурда, бо истифода аз нусхаҳои бозётомод, муқобилаю муқоиса ва талхису таҳрири онҳо, намунаҳои бехтарини матни насри бадеиро, ки якеи он “Синдбоднома” таълифи Заҳирии Самарқандӣ мебошад, ба чоп расонидааст. Дар мақола инчунин таҷрибаи муҳаққиқ дар таҳриру такмили матни насри пешин, кӯшиши оммафаҳм намудани он ва тавзеҳи вожаву истилоҳот, номҳои шахсиятҳои таърихӣ, шоҳону пайғамбарон, шоиру мутафаккирони замонҳои гуногун, ки дар матнҳои мавриди назари ӯ номашон зикр ёфтааст, баррасӣ шуда, дарёфтҳои илмиаш ҳаматарафа баҳогузорӣ шудааст.

Калидвожаҳо: матншиносӣ, интиқодӣ, таърих, тасҳиф, таҳрир, нусха, асл, сарчашма, ақида, замон.

РОЛЬ ИССЛЕДОВАТЕЛЯ - ДЖУМАБОЯ АЗИЗКУЛОВА В АНАЛИЗЕ ТЕКСТА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

В статье рассматривается уникальный и плодотворный подход Джумабая Азизкулова к научному исследованию текстологии произведений таджикских писателей прошлого и современного периода, а также его критика и рецензирование. На этой основе критикуются и оцениваются его произведения разных лет. Краткий обзор опыта этого текстолога показывает, что он при подготовке и издании образцов древней прозы, а также при анализе текстов поэтов и писателей, опубликованных в разные годы, применял методологический подход текстологии и литературной критики. Используя достоверные списки, их сопоставление, сравнение, сокращение и редактирование, он подготовил к изданию лучшие образцы художественной прозы, одним из которых является «Синдбадنامه» Захирия Самарканди. В статье также рассматривается опыт исследователя по редактированию и совершенствованию текста древней прозы, его стремление сделать её доступной для широкого круга читателей, а также объяснение слов и терминов, имён исторических личностей, царей и пророков, поэтов и мыслителей разных эпох, упомянутых в изучаемых им текстах. Научные результаты автора всесторонне оценены.

Ключевые слова: текстология, критика, история, исправление, редактирование, копия, оригинал, источник, идеология, время.

THE ROLE OF THE RESEARCHER JUMABOY AZIZKULOV IN UNDERSTANDING THE TEXT OF LITERARY WORKS

The article examines the unique and productive approach of Jumaboy Azizkulov to the scholarly study of the textology of works by Tajik writers of both the past and the present periods, as well as his critical analyses and reviews. On this basis, his works from different years are evaluated and critically assessed. A brief overview of this textologist's experience shows that, in preparing and publishing samples of ancient prose, as well as in analyzing the texts of poets and writers published in various periods, he applied a methodological approach used in textology and literary criticism. By using reliable manuscript copies, comparing, shortening and editing them, he prepared for publication some of the best examples of artistic prose, one of which is “*Sindbadnameh*” by Zahiri Samarkandi. The article also explores the researcher's experience in editing and refining ancient prose texts, his efforts to make them accessible to a wider quantity of readers, and his explanations of words and terms, as well as the names of historical figures, kings and prophets, poets and thinkers from different eras mentioned in the texts he studied. The author's scholarly findings are comprehensively evaluated.

Keywords: textual studies, criticism, history, correction, editing, copy, original, source, ideology, time.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нозимов Исомуддин Сафаралиевич – унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба

номи Садриддин Айни. **Суроға:** 734003, ш.Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 121. E-mail: Novi4ok1314@mail.ru. Телефон: (+992) 938-73-00-00

Солехов Шамсиддин Аслиддинович - д.и.ф., профессори кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. **Суроға:** 734003, ш.Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 121. E-mail: soleh59@mail.ru. Телефон: (+992) 888-84- 89-36

Сведения об авторах: Нозимов Исомуддин Сафаралиевич – соискатель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, **Адрес:** 734003, г.Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 121. E-mail: Novi4ok1314@mail.ru. Телефон: (+992) 938-73-00-00

Солехов Шамсиддин Аслиддинович – д.ф.н., профессор кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. **Адрес:** 734003, г.Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 121. E-mail: soleh59@mail.ru. Телефон: (+992) 888-84- 89-36

Information about the authors: Nozimov Isomuddin Safaralievich – PhD candidate at the Department of Theory and History of Literature of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridдин Ainy, **Address:** 734003, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 121. E-mail: Novi4ok1314@mail.ru. Phone: (+992) 938-73-00-00

Solekhov Shamsiddin Asliddinovich - Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Theory and History of Literature of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridдин Ainy. **Address:** 734003, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 121. E-mail: soleh59@mail.ru. Phone: (+992) 888-84-89-36

НИГОҲЕ БА ЗИНДАГИНОМА ВА ЭҶОДИЁТИ МАСТОН ШЕРАЛӢ

*Салими Х., Ифтихори А.***Донишгоҳи байналмилалӣи забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода**

Баррасии рӯзгори ҳар як чехраи эҷодкор ва, бахусус аҳли қалам, адибон ва шоирон, аз мавзӯҳои марказии кори пажухишгарон ба шумор меравад, ки аз ҳар ҷиҳат ба мавзӯҳои марказии кори таҳлилӣ ва таҳқиқотӣ маҳсуб мегардад. Омӯзиши рӯзгор ва ҷанбаҳои эҷодӣи Мастон Шералӣ, низ, ки ҳамчун яке аз шоирони хушноми адабиёти тоҷик шуҳратёб гардидааст, метавонад намунаи барҷастаи як кори таҳқиқотӣ ва саҳифаи дурахшони адабиётшиносӣ пешкаши хонандаи нуктафаҳм бошад.

Мастон Шералӣ, аз зумраи шоирони овозадор ва баркамоли адабиёти солҳои 60-70-уми асри гузашта дар адабиёти тоҷик ва аз шинохтатарин восифони мавзуи иҷтимоиву фарҳангии миллат, ватанпарвар, инчунин тараннумгари ишқу муҳаббату самимият бар ёру диёр мебошад, ки дар миёни дигар адибони давр, бо бартарияти мавзӯ ва мундариҷаи ашъораш ҷои намоёнро соҳиб гардидааст. Мазмун ва муҳтавои меҳварии ашъори ин шоири ширинкалом бар тавсифу тасвири садоқату самимият ва зебоишиносӣ рангинбаёнӣ бо сухани воло, инчунин тараннуми ҳар зарраи хоки ин сарзамини бихиштосо ва муқаддасоти миллии он сурат баста ва манзури ҳаводорони каломи бадеъ гардидаанд ва мебояд тазаккур дод, ки ҳадафи марказии фикру баёни ин шоирро ҳамчунон мавзӯҳои худшиносӣ дарёфти камолӣ маърифати инсон ташаккул додаанд.

Мастон Шералӣ, ки ҳамагӣ ним аср умр дида ва дар муҳити хонаводаи фарҳангиву ирфонӣ ба воя расида ва дар ҳавои шеърӣ шоирӣ камол ёфтааст, саҳафоти рӯзгорашро бо хомаи ҳақиқатнигор рангин намуда ва дар ин лаҳзаи кӯтоҳи ҳаёт комёб гардидааст, ки бо падидаҳои рангини шеърӣ волеяш, дар ин ҷода ба қуллаҳои баланди эҷодӣ расад ва ҳар сатри ба ёдгор мондаи ашъораш низ баёнгару шаҳодат ва гувоҳи рӯзгор ва тарзу услуби офариниш ва эҷодкори асил будани ӯ бошад.

Ӯ, 20-уми апрели соли 1935 дар деҳаи Зери Ҳисори ноҳияи Панҷакент, дар оилаи деҳқон чашм ба дунё кушодааст. Ҳунари шоирӣ ва нағмапардозӣ бо дутарро аз падар ва суханпардозӣ авзони ҳикояту ҳарфи балеғро аз модари хушназараш омӯхтааст.

Ӯ, соли 1942 ба сафи толибилмони мактаби деҳааш шомил гардид ва ба омӯзиши ҳамаи фанҳои таълимӣ тавачҷуҳ зоҳир намуда, бо баҳои аъло меҳонд ва дар баробари ин узви фаъоли маҳфили чорабиниҳои мактаб ба шумор мерафт. Бо чунин иқдом, аз овони мактабхонӣ бо шавқӣ баланд ба донишандӯзӣ ва фаро гирифтани ҳунари суханварӣ майлу рағбат зоҳир намуда, баъди хатми мактаби номбурда соли 1952 ба омӯзишгоҳи омӯзгорӣи шаҳри Панҷакент шомил гардида онро бо муваффақият хатм намудааст. Пас аз хатми омӯзишгоҳ ба факултети таъриху филологияи тоҷики Университети Давлатии Тоҷикистон (ҳоло Донишгоҳи миллии Тоҷикистон) дохил шуда, онро соли 1959 бо муваффақият ба итмом мерасонад.

Баъдан, ба поси хоҳири шоир мактаби (№52) ба номи Мастон Шералӣ ва насби нимпайкараи шоир, дар зодгоҳаш – деҳаи Зери Ҳисори ҷамоати деҳоти ба номи Рӯдакии шаҳри Панҷакент, бунёд гардидааст.

Мастон Шералӣ Баъд аз хатми Донишгоҳ, ба ҳайси мудири шуъбаи назми маҷлаи «Шарқи Сурх» (1960), мудири шуъбаи адабиёт ва санъати рӯзномаи «Маориф ва маданият» (1960-68) адои вазифа намуда, аз моҳи августи соли 1968 то охири умр дар наشريёти «Ирфон», аввал ҳамчун муҳаррири калон, баъдан мудири шуъбаи адабиёти бадеии шӯравӣ хизмат кардааст.

Овони донишҷӯӣ ба духтаре бо номи Лутфия ошиқ шуда, баҳори соли 1961 бо ӯ хонадор гардида, соҳиби 3 фарзанд, як духтар (Наргис Шералӣ) ва ду писар (Хуршед Шералӣ ва Парвиз Шералӣ) шудаанд.

Ашъори Мастон Шералӣ аз охири солҳои 50-уми асри гузашта мунташир гардида, нахустин шеърӣ ӯ бо номи «Ватан», соли 1953 нашр шудааст. Мастон Шералӣ муаллифи маҷмӯаҳои ашъори «Мавҷҳои Зарафшон» (1964), «Илҳом» (1969), «Реша дар об» (1970), «Ситора» (1972), «Ташнагӣ» (1975), «Рахтгӯша» (1978), «Қиёми офтоб» (1981), «Борони сабз» (1983), «Ихлос» (1986, ки иддае аз гулчини шеърҳои муаллиф аз маҷмӯаҳои пешин ва дар солҳои гуногун мунташир гардида фароҳам омадаанд), «Боли оташ» (1988) буда, дар маврид барои бачаҳо низ ашъори дилангезе офаридааст, ки маҷмӯаҳои «Суруди роҳ» (1983) ва «Афсонаи Хуснобод» (1986) аз намунаҳои ҷолиби ин нигоштаҳо махсус мебошанд.

Асосии эҷодиёти ин шоирро мавзӯҳои мухталиф, аз ҷумла васфи ишқу муҳаббати поки инсонӣ, тараннуми сулҳу саодат ва дӯстии халқҳо, бузургдошти ному шарафи инсон, эҳтироми модару падар, саҳифаҳои дурухшони таърихи халқи тоҷик, озодиву истиқлол, меҳнати мардуми деҳот, хотироти сафарҳои шоир ба сохтмонҳои азими давр ва ба шаҳру навоҳии кишварҳои гуногун, ёдномаи фестивал ва баргузориҳои базми шеърӯ шоирӣ дар кишвар ва берун аз ҷумҳурӣ, ҳаёти хурраму зебои ҷавонон ва қорнамоиҳои меҳнатии онҳо дар бунёдгӯҳои азиму зарбдори мамлакат ва ғайра ташкил медиҳад.

Аз ҳама бештар, хислати ҳамида, некӯназар будан ва садоқати дили шоиронааш буд, ки бо ҳамин ҳассосияти гарму дилнавоз, маҳбуби дили дӯстон ва дар ҷамъи ҳамдilon ва маҳфилҳои унс бологузар ва шоистаи эҳтироми умум гардида буд. Бо таваҷҷуҳ бар чунин хислатҳои некӯи инсонӣ ва ҳунари баланди шоирии Мастон Шералӣ ибрози назар намуда: “Нек буд, бе тамаъ буд... Ба ин хотир ҳамон чехраи бе тамаъ ва тамаллуқ ва озодманишу бе олоишаш буд, ки шеъраш равшан, ноб ва шаффофу соф аст, мубарро аз ҳама олудагиро...”, меғӯяд, дар яке аз хотираҳоиаш, шоири саршиноси миллат, Раиси вақти Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, устод Муъмин Қаноат.

Мастон Шералӣ бо ҳама нубӯғи шоиронаи худ, ҳаргиз даъвои шоирӣ ва ё худро дар ин мартаба баланд гирифтани намерад. Хеле инсонӣ хоксору заминӣ буд, ки иқрор мекард:

Даъвои шеърӯ шоирӣ ҳаргиз накардаам,
Аммо, ба кори ин амал чандон нишастаам.
Бархостан зи ёди ман гӯё, ки рафтааст,
Пайванди шуғли ғайр ҳам аз дил гусастаам.

З-он ҷо, ки шеър гуфтаву дигар ба зиндагӣ,
Не дона коштам ману не хона сохтам,
Ҷуз ранҷи шабнишинию ҷуз дилшикастагӣ,
Дигар ҳар он чи буд, дар ин бозӣ бохтам...

Дигар ҷаҳон ба ҷашми ман, ҷуз минбари сухан,
Сайронгаҳе ба сурати як боғ беш нест.
Бо ёди шеър, рафтаам аз ёди дӯстон,
Бегонатар барои ман дигар зи хеш нест... [2, с. 249].

Ӯ, шеърро, ба дилдода ва ё “арӯс”-и андешапарвару хаёлбарангези хеш ва “дарёи пурталотум” ташбеҳ медиҳад, ки ҷаззобияти онро дар вучуди худ эҳсос кардааст ва, ҳатто бар мушкили ин ишқ низ меҳодад муросо дошта бошад...

Аммо арӯси шеър аз он бар сало диҳад,
То бигзарам зи обу ба ӯ ҳамсарӣ кунам.
Дарёст пурталотуму дур аст соҳилаш,
Бо мавҷхези ҳодиса чун ҳамбарӣ кунам? [2, с. 249].

Аммо, орзуи расидан ба висол ўро мутмаин доштааст, ки ошиқ бояд фидоиву дар аҳду вафодорӣ устувор бошад ва шоир дар ин роҳ ва умеди ба ҳадаф расидан, тан ба тақдир супурдааст ва худро ба амвоҷи пурталотуми укёнуши шеър задааст ва аз қавли Саъдии Шерозӣ, “тан ба тӯфон”-и ин дарё супурдааст...

Чун меҳри ўст дар дилам, бо ёди васли ў,
Худро ба мавчи баҳр чу киштӣ раҳо диҳам.
Ё мерасам ба соҳилаш, ё ғарқ мешавам,
Аз бурду бохт, оқибат, рӯзе садо диҳам! [2, с. 249].

Дунёи адешаи Мастон Шералӣ фаррох ва бавусъат доман густардааст. Дар ҳоле, ки дар шеъри “Андешаҳо”-и шоир, ки бо нидои “кистам ман?” суоли хитобомез мекунад, ба сароҳат аён мегардад, ки ба чуз як шоири барнодил ва як эҷодкори бо дили саршор аз самимияту муҳаббат нест, ки бо ин саршориву табъи боландаи ифтихоромез ва фошгӯй, худро “шоир” муаррифӣ мекунад ва мегӯяд:

Дафтари ашъор агар хонӣ маро,
Боз кун, то чист дар ашъори ман?!

Бар сари ҳар як матоям зехн мон,
Бин, чи равнақ дорад ин бозори ман!..

Ҳар чи меҳонӣ, бихонам, лек ман,
Шоирам, андеша анбози ман аст!
Розпӯши роздорон нестам,
Фошгӯй панди устози ман аст! [2, с. 125].

Ў шоири вассофи зебой, ҳақиқат ва офарандаи тасвирҳои дилнишин буд. Дар воқеъ, дар чодаи ноҳамвор ва мушқилгузари шеърӯ шоирӣ бо иродати ҳакимона иқдом гирифта буд ва саҳлангориву осон баён кардани маъниро наменпазируф. Аз ин лиҳоз, ки шеъраш писанди умум бошад, навапардозиву тоза гуфтани суҳанро мароми худ қарор дода буд ва ин буд, ки мефармояд:

Ман аз ин рӯз ба иқлими суҳанпардозӣ
Зи раҳи тайшуда ҳаргиз наравам,
Думрави роҳкушое нашавам,
Сафар аз роҳи дигар бинмоям [2, с. 132].

Мастон Шералӣ айёме ба арсаи адабиёт ворид гардид, ки ба қавле номи шоирӣ саризабонӣ буд ва ҳар кӣ агар байте мегуфт, бо ифтихор худро бо номи шоир меҳост муаррифӣ кунад ва даврае буд, ки муғлақбаёнӣ низ авҷ гирифта буд. Ў аз аввалин шоирони ин давр буд, ки шеъраш ба нафаси тоза ва бўи муаттари маънӣ ва молломол бар тасвирҳои наву шигарфи шоирона оробахши адабиёт омад. Дидгоҳаш бар манзари ботин буд ва шеъраш низ бар асари хостаҳои дили ҳассосаш саҳфаоро гардида буд ва дар маврид аз ҳамқаламони хеш низ барои дарки асолати каломӣ мавзун ва офаридани шеъри асил таъкидҳо ба амал меовард:

Шоиро, чашмони сар охир фиребат медиҳад,
Чашми дилро боз кун
Бо навои хуфтае, к - он ҳаст дар сози ҳаёт,
Нағмаҳои хуфтаҳо бедор кун
Аз навои кӯҳна андак ор кун.
Нағмаи навро ба қалби мардум аксандоз кун [2, с. 58].

Мастон Шералӣ дар шоирӣ сабку услуби ҳоси худро дорад, ки гуфтаҳои ғавқ гувоҳи ҳунари волои эҷодии ӯ мебошанд. Эҷодиёти ӯ бо дониши фароҳу густурда ва бадеияти салис, тасвирҳои беназир, инчунин андешаҳои маънавий молломол буда, бо ғановати луғавӣ ва шеърӣ баланди хеш зуд ба дили ҳаводорони каломаш роҳ ёфтаанд.

Дастоварди асосии шоир дар ин замина, бар муваффақияти огоҳии ӯ ба санъати офаридани шеъри асил аст, ки дар тули асрҳо дар адабиёти қуҳансоли тоҷик озмуда шудааст.

Шеъри ӯ, далолат бар ҳунари волои офарандагии ўст ва худ иқроӣ шудааст, ки:

Гарчи шеърӯ шоирӣ табъи худонодода нест,
Лек ин ҷавҳар насиби шоирони сода нест!.. [2, с. 128].

Ў ошиқи сухани ноб, бахусус ҳарфу ҳичои мавзун аст. Дар ҳоли офариниши сухан ва, бавижа шеъри расо саъй кардааст, ки ошиқона ва содиқона меҳр варзида бошад. Пеш аз ҳама мавзунии калом, мутобиқати мантиқии маънову калимот, бозёфтҳои шоиронаи фаровону нотақрор ва тозагии андешаҳои ӯ, ба ғунҷоиш дар зарфияти ашъораш ба мушоҳида мерасанд, гувоҳи чунин тавсифот мебошанд. Бар ин аст, ки бо эътимод иддао мекунад, ки:

Бар ҷамоли духтари поки сухан дил додаем,
Нест соҳибдил ҳар он ошиқ, ки ӯ дилдода нест [3, с. 113].

Солҳои 60-70-умро метавон давраи гузариш ё давраи нав дар таҳаввули шеъри тоҷикистон унвон кард, ки яке аз пешгомони ин замони адабиёт Мастон Шералӣ ҳисоб мешуд. Новобаста бар ин ҳам, дар миёни адибони асил, баъзан шоиртарошон ва ё худ худнамоёне дар доираи адабиёт бо номи “шоир” худро муаррифӣ мекарданд. Мастон Шералӣ, ки тоби пазируфтани чунин худнамоёнро надошт, аз ҷумла, дар миёни адибони назмофар, шоири ҳақиқиро ҷустуҷӯ мекард ва чун ташнағони шеъри асил, хостори сухани арзишманду воло гардида буд, ки борҳо бо гилагузори таъкид карда буд. Чунон ки мегуфт:

Дилам сармояи дарду алам шуд,
Ки чанде беқалам “соҳибқалам” шуд!
Киро ғўям? Кадомин дар бикӯбам?
Сафи шоир фузуду шеър кам шуд! [2, с. 358].

Мастон Шералӣ, шоири дилгарм бар зиндагӣ ва восифи шеъри писандидаву аз дили саршор берун омада буд ва ҳар лаҳзаи умри нишотбахшро бо садоқати ин дили ҳассос истикбол мекард ва шеърро, ки сармояву дороиву дасвлаташ буд, меҳост самимӣ бошад...

Шеъре, ки нахезад аз дили гарм,
Ногуфтаву носуруда беҳтар!
Ҳар гул, ки шарикӣ рангу бӯ нест,
Аз боғи ҷаҳон дуруда беҳтар! [3, с. 10].

Ў, вассофи ғаму шодии мардум буд. Зеро, тамоми мушоҳидоти шоиронаашро ҳаммаром бо муҳити зист ва зиндагии мардуми хеш ҳамсанг дарёфтааст ва бар ин аст, ки худро бо дарди халқи диёраш ҷовидонпайванд мебинад. Яъне, дар ҳама ҳолат шарикӣ ғаму шодии мардуми хеш аст:

Дарде, ки давопазир бошад,
Дар синаи шоирон кам омад!
Он ҷо, ки ба зар нишот ҷўянд,
Дар синаи шоирон ғам омад [3, с. 10].

Ў дарди худро бо шодиву нишоташ ҳамвазн намегирад, балки ғами хешро бо арзиши гарон мегирад, то нишон диҳад, ки шоирон ғампарвару ғамхорагонанд ва ҳеч кори олам барои онҳо бетафовут буда наметавонад.

Ҳар як мисраъ, байт ва дар маҷмӯъ шеъри Мастон Шералӣ, аз бозёфтҳои ноби шоирона бархурдор буда, дар хотираҳои хонандагон нақши муассир ва равшан мегузорад. Вақте хонанда кӯшиш мекунад бозёфтҳои шоиронаи сухани Мастонро баршумуред, дар ҳар мисраъ ба тозагӣ навоварӣ дучор меояд, ки ин ҳам вобастаи ҳунари навгарӣ ва тасвиркорӣ ин шоир маҳсуб мегардад. Албатта, ин ҳам нишонаи бадеияти баланд ва маъниҳои оӣ доштани ашъори ин шоиранд, ки ўро дар ин ҷодаи мушкулгузар муваффақ гардониданд.

Мастон Шералӣ ин рисолати муқаддасро пос медорад ва бар ин аст, ки суханаширо латифу назиф ба забон меорад ва онро ба унвони шеър дар зеҳни ҳаводорони каломаш менишонад.

Мастон дар баробари ҳунари суханварӣ ва шоирӣ бисёр мутриби некназар ва ҳунарманди хушсалиқа ҳам будааст ва ин ҳунарро дар муҳити хонаводагӣ аз падар омӯхта буд. Дар дутори парда савтҳои хуби шашмақомро менавохт ва овози хуш ҳам дошт.

Чунон ки нависандаи хушсалиқа Урӯн Кӯҳзод ёдовар мешавад: “Солҳои кӯдакӣ ва наврасии Мастон дар деҳаи Зери Ҳисор, дар лаби рӯди Киштӯд, дар ҳавлии сермеҳмон ва китобхон, дар муҳити кушодадаст ва боодобу бофаросат гузашт. Падараш, Шералӣ, марди риндрафтор, дороии зиёде надошт, вале ёру дӯстонаш хеле зиёд буданд... Ва шеъри бисёр аз ёд медонист ва пардаҳои дуторро хуб мегирифт. Ба ин сабаб метавон гуфт, ки таъми шеър аз хурдӣ ба коми ӯ расидааст... Вай ҳифз кардани шеър ва нохун задани дуторро дар хона, аз падар ёд гирифт.” [1, с. 11].

Чунон ки маълум мегардад, дар чунин муҳит ба камол расидани Мастон низ ба баракати чунин маърифатандӯзи борвар гаштааст. Падар марди суҳбатрову шеърдон ва модараш махзани байту рубой будаанд ва баъдҳо, бо ёдоварӣ, чунин манзараҳои ҷолиби рӯзгори хешро, шоир дар шеъре унвонии “Ба падарам” хотирдорӣ намуда ва бо тамоми ҳиссиёти фарзандона мавриди тасвир қарор додааст:

Канори кӯҳсорон хушҳаво буд аз ҳавои ту,
Ба ҳар ҷо чашма мечӯшид аз ҷӯши садои ту!..

Кучо шуд шӯрафкан бар сари кӯҳсор овозат?
Кучо шуд дилбарихои суруди дурпарвозат?
Суруд андохта, кори даравро ҷӯш медодӣ,
Сукут андӯхта чун кӯҳ,
Ҷаранги акси овози дилатро гӯш медодӣ!.. [2, с. 49].

Мастон Шералӣ, ки ба чунин ҷазаботи меҳмоннавозиву шодифзои муҳити деҳаи хеш одат карда буд, дар хулосаи шеъри “Модарам” ба шавқу шӯри саршор аз самимияти дили ҳассос ба самимияту муҳаббати мардуми деҳадаи хеш ва баҳусус, ба тараддуи модари азизаш, ки дер боз бори гарони рахпоиву интизории ӯро бар душ дошт, рӯ меоварад ва бо дилгармии шоирона ва ҳамҷӯриву ҳамнавой бар шодиву сурури ӯ меафзояд, ки:

Гар ту хурсандӣ, ҷаҳон хурсанд бод,
Ҳам замин, ҳам осмон хурсанд бод.
Ҷамъ кун марду зани кишлоқро,
Дӯстдорони мани муштоқро.

Толибони шеъррову созро,
Ошиқони нағмаю овозро.
Кафкушодӣ кун, ки меҳмон омадаст,
Хуб шодӣ кун, ки Мастон омадаст! [2, с. 299].

Мастон ҳаёти худро сарфи хидмати адабиёт ва ҷомеа карда, дар муҳити суҳанпарвари мактаби оӣ ва маҳофили шеър мулоқоти суҳанварони бузург истеъдоди шоирии худро рушду сайқал баҳшидааст, чунон ки ашъораш, ки асосан мазмуну муҳтавои тару тоза доранд ва

баёнгари нигоҳи фарохи шоир мебошанд. Ашъори ӯ саршори маънӣ ва бозёфтҳои нав буда, дар инкишофи адабиёти муосири тоҷик ва тарбияи насли нави адабиёт саҳми шоиста доранд.

Мастон Шералӣ, чун шоир умри гаронмояи худро сарфи омӯзишу эҷод ва хидмати адабиёту мардуми тоҷик карда бошад ҳам, эҷодиёти вай гуногунрангу серсоҳа буда, танҳо дар шеър маҳдуд намешавад. Ӯ дар навиштани осори драмавӣ ва тарҷумаву публитсистика низ қувваозмоя карда, дар ҳар ҷода муваффақ шудааст. Чунон ки бармеояд, ин шоири номвар, ҳамчунин дар жанри драма, бо офаридани асарҳои саҳнавӣ қувва озмуда, дар ин замина драмаҳои «Зол ва Рудоба» (1970) дар асоси яке аз дostonҳои машҳури «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ, драмаи «Зебуннисо» (1972, ҳамроҳи Шамсӣ Қиёмов) баҳшида ба рӯзгор ва ҳаёти ин шоираи маъруфи асри XVII-и тоҷик, драмаҳои «Тоҳир ва Зӯҳро» (1982) дар асоси афсонаи халқии тоҷикӣ ва «Хайём» (1985)-ро аз рӯи рубоиёти Умари Хайём, иншо намудааст, ки аз ҷониби коргардонҳои маъруфи фарҳангу санъати тоҷик дар саҳнаҳои театрҳои кишвар ба намоиш гузошта шудаанд.

Ин таҷрибаҳои эҷодӣ ҳамдигарро тақвият бахшида, маҳорати шоирро дар қори тарҷумаи бадеӣ низ сайқал додаанд, чунон ки дар ин муддат ӯ ба тарҷумаи осори як қатор шоирони машҳури ҷаҳон, аз ҷумла ҷумҳуриҳои бародари Иттиҳоди Шӯравӣ даст зада, онҳоро ба забони тоҷикӣ баргардон ва пешкаши ҳаводорони калом гардондааст.

Достони шоири украин В.Сосюра «Зимистони арғувонӣ» (1967), маҷмӯаҳои ашъори шоири Қабардину Балқар Олим Кешоков «Ассалом» (1974), достони Давид Кугултинов «Эъҷози сухан» (1976), достони Расул Ҳамзатов «Мужда аз авул», «Аскарони Русия» ва намунаи чанд аз ашъори ӯ дар маҷмӯаҳои «Суруди авул» (1970), «Модаронро пос доред» (1982), достонҳои Александр Некрасов «Достони Саша» «Дехқонзан», (1973), «Дар Руссия осуда кист?» (1974, бо ҳамроҳии шоир Қутбӣ Кирум), инчунин чанд шеърҳои достонҳои Иохан Ҳёте, Ҳенрих Ҳейне, Пабло Неруда ва дигаронро ба тоҷикӣ тарҷума кардааст.

Намунаи ашъори ҳуди Мастон Шералӣ низ ба якҷанд забони халқҳои ИДМ, инчунин бо забонҳои чехӣ, булғорӣ, испанӣ, шведӣ, немисӣ, англисӣ ва ғайра тарҷума ва нашр шудаанд. Тарҷумаи шеърҳои, соли 1981 таҳти унвони “Жажда” (“Ташнагӣ”), ки дар шаҳри Москва ба нашр расидааст, гувоҳи гуфтаҳои боло мебошад.

Аз соли 1964 узви АИ собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ буд.

Ӯ, ҳарчанд, зиндагиву ҳастиро бо камоли ирфонӣ эҳсос мекард, вале, ҷои таассуф аст, ки бо зиндагӣ хеле бармаҳал, дар синни 52-солагӣ падруд гуфт. Новобаста бар айнаи тазодҳо ва пешовардҳои марг, “мурдан”-ро аз “мурдор” бартар мешинохт ва бо устувориву матонати уммедворкунанда ва руҳбахши лаҳзоти умр пойдорӣ ва устувориро муқаддам мешуморид ва ин буд, ки бо ифодаҳои нерӯбахш дар шеърҳои маърифатии худ ин пешомадро ёдовар мешуд:

Ман аз мурдан наметарсам, ман аз мурдор метарсам,

Аз он сарве, ки сабзад дар ҳавои дор, метарсам.

Матойи ҷон ба бозори амонӣ додаам, аммо,

Ҷаҳон бозори ҷанҷолист, аз ин бозор метарсам.[2, с. 37].

Ба ин монанд, ҳамчунон аз бандагӣ хушдор меод, ки мароми зиндагиро танҳо дар ҳаст будан намедид, балки зиндагоро дар меҳнату созишу омӯзиш авлотар мегирифт ва ин маъниро ҷун доди қазову қадар эътироф мекард, ки ҳоли “дил”-ро баёнғари ҷунин арзёбӣ дарёфта ва бо эҳсосоти шоирии хеш афзуда буд:

Бандагӣ кардем ё нобандагӣ кардем мо,

Бо мароми хеш боре зиндагӣ кардем мо.

Ташна гаштему начустем об аз чашми фалак,

Баҳри дил, аз чашми дил борандагӣ кардем мо...[2, с. 350].

Мастон Шералӣ, ки шоири дарёдил буд, ба ҳаёт ва зебоиҳои табиати диёр, ки рӯдбори ҳаёташро саршор медоштанд, дилбастагӣҳои бемунтаҳо дошт ва барои сурудани каломи мавзуну мубарро ҳар лаҳза икдоми тозатар мегирифт ва кӯзаи ҳаёташро меҳост бо ин оби соф, ки манзара ва мавзуи тасвирии ҳар шеъри ноб аст, лабрез дошта бошад ва бо ҷунин мурад тараннум мекард:

Ташнаи рӯди ҳаётам, ки равон аст, равон,

Ҳар саҳар кӯзаи худ бар лаби он бигзорам.

Ҳар сафар аз дили ман мегузарад мавҷи ҳаёл,

Кӯза, то кай зи лаби об саломат орам!?

Хокдон тирасароест ба ҳар тирадиле,

Осмон танг ба чашму дили кӯтаҳназарон,

Ман, ҷу дилбохтаи сабзаи домони замин,

Ташнаи рӯди ҳаётам, ки равон аст, равон![2, с. 118].

Ва ин сафар, сафари бебозгашт дар ҳаёти Мастон Шералӣ буд, ки ҳарчанд “кӯза”-и пуроби ҳаёташро дар нимароҳ бишкаст, аммо роҳи умри ӯро ба ҳаёти абад пайваст ва шеъри расову асилаш мондагор аст, ки бар ҷовидонагии руҳи бешикасташ меболад.

Аммо, ҳамеша бар асолати умр хушбовар буд ва ҳам бар толеъ дарёфта буд, ки хеле бармаҳал ин хушдори пандомез ва огоҳӣ бар умри гузаронро мазид ва бо ишорат бар ин лаҳзаи ғафлатгир, дар шеъраш ба таъкид оварда буд, ки:

Айёми умр аспӣ дав, ё боди сарсар аст?

То чустаем ахтаре, хуршед бар дар аст! [2, с. 352].

Ва, тасвири ин хуршед, огоҳона бар пешдидҳои шоир буд ва ин хуршед аз ғуруб дошт, ки шоир тавсифи онро хеле огоҳона ба қалам дод ва аз лаҳзаи будани умр дигаронро низ огоҳ кард.

Ин шоири зиндаёд ва ҷовидонсухан, 17-уми июли соли 1987, бар асари бемории саратони чигар дунёи фониро падруд гуфт. Аммо хотироти ӯ, ҳамчун инсонии поксирӣш ва некӯманиш, шори розу созҳои дили башарият ва дӯстдори диёру ёру дӯстон дар лавҳаи хотири ҳаводорони каломаш ва шеъри бақодораш боқӣ хоҳад монд.

Адабиёт:

1. Ғазали офтоб (маҷмуаи хотираҳо). Урӯн Кӯҳзод. Ёде аз Мاستон Душанбе, «Сарпараст»-2005. -158с.
2. Мاستон Шералӣ. Ихлос. Душанбе, «Ирфон»-1986. -384 с.
3. Мастон Шералӣ. Мунтахаби ашъор. – Душанбе: Адиб: 2015. -320 с.
4. Мастон Шералӣ. Раҳтӯша. Душанбе, «Ирфон»-1977. -144 с.
5. Мусулмонӣён Р. Назарияи адабиёт.- Душанбе: Маориф, 1990.-336с.
6. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ (ибора аз 2 ҷилд). ҷ.1. (А-Н) зерӣ таҳрири Сайфиддин Назарзода (раис), Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон.-Душанбе., 2008.
7. Шералӣ, М. Боли оташ. – Душанбе: Адиб, 1988. – 272 с.
8. Шералӣ, М. Духтари кӯҳсор; Зарафшон; Ду ғазал: Шеърҳо // Адабиёт ва санъат. – 1985. – 18 апрел.
9. Шералӣ, М. Чашмаҳо; Бештар аён гардад: Шеърҳо // Тоҷикистон. – 1961. – № 4. – с. 11.
10. Энциклопедияи советии тоҷик. Қисми 4., саҳ. 74-76. –Душанбе: 1983.

НИГОҶЕ БА ЗИНДАГИНОМА ВА ЭҶОДИЁТИ МАСТОН ШЕРАЛӢ

Дар мақола сухан роҷеъ ба омӯзиши рӯзгор ва ҷанбаҳои эҷодии Мастон Шералӣ меравад, ки ҳамчун яке аз шоирони хушноми адабии тоҷик шуҳратёб гардидааст, метавонад намунаи барҷастаи як кори таҳқиқотӣ ва саҳифаи дурахшони адабиётшиносӣ пешкаши хонандаи нуктафаҳм бошад. Мастон Шералӣ, аз зумраи шоирони овозадор ва баркамоли адабии солҳои 60-70-уми асри гузашта дар адабии тоҷик ва аз шинохтатарин восифони мавзуи иҷтимоиву фарҳангии миллат, ватанпарвар, инчунин тараннумгари ишқу муҳаббатӣ самимият бар ёру диёр мебошад, ки дар миёни дигар адибони давр, бо бартарияти мавзӯ ва мундариҷаи ашъораш ҷои намоёнро соҳиб гардидааст. Мазмун ва муҳтавои меҳварии ашъори ин шоири ширинкалом бар тавсифу тасвири садоқату самимият ва зебоишиниву рангинбаёнӣ бо сухани воло, инчунин тараннуми ҳар зарраи хоки ин сарзамини бихиштосе ва муқаддасоти миллии он сурат баста ва манзури ҳаводорони каломӣ бадеъ гардидаанд ва мебода тазаккур дод, ки ҳадафи марказии фикру баёнӣ ин шоирро ҳамчунон мавзӯҳои худшиниву дарёфти қамолӣ маърифати инсон ташаккул додаанд.

Калидвожаҳо: Мастон, Шералӣ, адабиёт, омӯзиш, рӯзгор, эҷодӣ, ошоишта, шоир, мавзӯ, самимият, мазмун, тараннум, деҳа, тасвир, фаровон, нотақрор.

ВЗГЛЯД НА БИОГРАФИЮ ТВОРЕНИЯ МАСТОНА ШЕРАЛИ

В статье рассматривается вопрос изучения жизненного и творческого пути Мастона Шерали, который прославился как один из самых известных поэтов таджикской литературы. Это может быть выдающийся пример исследовательской работы и блестящая страница литературной критики, представленная взыскательному читателю. Мастон Шерали — один из самых выдающихся и зрелых поэтов таджикской литературы 1960–1970-х годов, один из самых известных выразителей социальных и культурных тем нации, патриот, воспеватель

любви, привязанности и искренности к своей стране и народу. Он занял видное место среди других писателей того времени благодаря превосходству тематики и содержания своих стихотворений. Содержание и суть стихотворений этого сладкоречивого поэта основаны на описании и изображении верности, искренности, красоты и красочном выражении возвышенными словами, а также на воспевании каждой крупинки земли этой небесной земли и ее национальных святынь и стали целью любителей прекрасного слова. Следует отметить, что центральная цель мыслей и высказываний этого поэта также сформирована темами самопознания и стремления к совершенству человеческого просвещения.

Ключевые слова: Мастон, Шерали, литература, обучение, повседневная жизнь, творчество, мир, поэт, тема, искренность, содержание, гимн, деревня, образ, изобилие, уникальность.

A LOOK AT THE LIFE AND WORK OF MASTON SHERALI

The article deals with the study of the life and creative aspects of Maston Sherali, who has become famous as one of the famous poets of Tajik literature, and can be an outstanding example of a research work and a bright page of literary criticism presented to the discerning reader. Maston Sherali is one of the most prominent and mature poets of the 60s-70s of the last century in Tajik literature and one of the most famous exponents of the socio-cultural theme of the nation, a patriot, as well as a singer of love, affection and sincerity for his friends and homeland, who has taken a prominent place among other writers of the time with the superiority of the theme and content of his poems. The content and essence of the poems of this sweet-spoken poet are based on the description and depiction of loyalty, sincerity, and beauty and colorful expression with sublime words, as well as the singing of every grain of soil of this heavenly land and its national sanctities, and have become the goal of lovers of the beautiful word. It should be noted that the central goal of this poet's thoughts and expressions is also shaped by the themes of self-knowledge and the pursuit of the perfection of human enlightenment.

Keywords: Maston, Sherali, literature, learning, daily life, creativity, peace, poet, theme, sincerity, content, hymn, village, image, abundance, uniqueness.

Маълумот дар бораи муаллифон: Салими Хатлонӣ - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, доктори илми филология, профессори кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, ул. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 883001154

Ифтихори Амонкул – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, унвонҷӯии кафедраи назария ва таърихи адабиёт. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: 937592585

Сведения об авторах: Салими Хатлони – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Муоҳаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 883001154

Ифтихори Амонкул – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, соискатель кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, улица Муҳаммадиева, 17/6. Телефон: 937592585

Information about the authors: Salimi Khatloni – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and History of Literature. Address: 734019, Dushanbe, st. Muhammadiev, 17/6. Tel.: (+992) 883001154.

Ifikhori Amonqul – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, applicant for the Department of Theory and History of Literature. Address: 734019, Dushanbe city, 17/6 Muhammadiev str. Phone: 937592585

ПАНДУ АНДАРЗ ДАР МАСНАВИИ “ТУҲФАТ-УЛ-АҲРОР”-И АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Собирозода Л.С.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Яке аз вазифаҳои асосии адабиёти бадеӣ тарбияи инсонӣ комилу ҳудогоҳ буда, дарунмояи дилҳо асари манзуму мансури бадеиро сужаи ҳикматомезе аз ҳаёт ва ё рӯи ҳидояткунанда ба роҳи рост ва некиву покизагӣ ташкил медиҳад. Ибтидо аз давраҳои қадимтарин одамон моҳияти пандомӯзии адабиёти бадеиро дарк мекарданд ва дар зиндагии ҳуду тарбияи фарзандони худ аз он истифода мебаранд. Барои исботи ин иддао қадимтарин ёдгориҳои хаттии ниёгони мо, аз қабилӣ «Авасто»-ву «Ёдгори Зарирон», «Дарахти Асуриг» ва «Андарзи Озарбоди Меҳраспандон», «Қорномаи Ардашери Бобакон»-у «Пандномаи Бузургмеҳр» ва даҳҳо асари дигари бадеиро мисол овардан мумкин аст, ки моҳияту арзиши тарбиявии онҳо болотар аз дигар хусусиятҳои маиштад. Инчунин, дар адабиёти классикии форсу тоҷик таълифоти зиёде вучуд доранд, ки махсус ба таълиму тарбия ва инкишофи шахсияти инсон нигаронида шудаанд. Аз ҷумлаи ин осор ашъори ҳикматомези устод Рӯдакӣ, «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавӣ, маснавии “Офариннома”-и Абушақри Балхӣ, «Панднома»-и Фаридуддини Аттор, «Қалила ва Димна»-и Абулмаолии Насруллоҳ, «Бӯстон» ва «Ғулистон»-и Шайх Саъдӣ, «Муш ва Гурба»-и Убайди Зоконӣ, «Баҳористон»-и Абдуллоҳи Қомӣ, «Анвори Суҳайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Қошифӣ, «Баҳористон»-и Сайиди Насафӣ ва ғайра мебошанд ва имрӯз низ дар тарбияи ахлоқии наврасону ҷавонон саҳми бориз мегузоранд.

Имрӯз, яъне дар замони соҳибистиклолии ватани азизӣ мо, бояд тамоми низомии таълиму тарбия ва бахусус тарбияи ахлоқии кӯдакону ҷавонон дар заминаи эҳёи фарҳангу суннатҳои миллӣ, руҳҳои истиқлолияти давлат, самтҳои пешрафти ҷомеа, арзишҳои умумибашарӣ ба роҳ монда шаванд.

Яке аз ин нобихаҳои ҳикматфару адабпарвар Мавлоно Абдуллоҳи Қомӣ мебошад, ки дар адабиёти тоҷикӣ форс ҳамаҷун суҳанвари мумтоз маъруфият дошта, дар осори нотақрора ба масоили одоби ахлоқ ва ҳирадгарӣ дахл кардааст. Мусаллам аст, ки ҷавҳари асосии осори адабии ӯро масъалаҳои тарбиявӣ ахлоқӣ ва тарғиби одоби наҷибӣ фаро мегирад. Махсусан, дар маснавӣ “Ҳафт авранг” ба масоили ахлоқу адаб ва ҳулуқи аҷои инсонӣ андешаҳои воло баён гардидааст. Ӯ дар ҳилоли маснавӣҳо ҳислатҳои ҳасанаву неки одамо ситоиш карда, рафтори ношоиставу номатлубро сарзаниш кардааст.

Суҳанвари маъруф ҳамаҷун давомдиҳандаи аънаҳои ибромӯзии ниёгон масъалаҳои тарбиявӣ ахлоқиро дар осори мондагара ба ҳама ҷониби дилҷасп ба қалам додааст. Воқеан, андарзу ҳикмат дар осори беаваҷи Мавлоно Абдуллоҳи Қомӣ нақши бориз дорад.

Дар ин маврид доктори илмҳои филологӣ, профессор Низомӣ Муҳриддин Зайниддин чунин ибрози назар кардааст: “Панду насиҳат дар андешаи шоир муқаммили ноқисон ва ҳушбахтсозӣ бадбахтон мебошад. Аз насиҳат дилҳо зинда, мушқилот ҳал мешаванд... [7, 147].

“Туҳфат-ул-Аҳрор” якумин маснавӣ “Ҳамса” ва саввумин маснавӣ “Ҳафт авранг” буда, панду ҳикмат дар он мақоми арзишмандеро доро аст. Дар ин маснавӣ Мавлоно Қомӣ оҳангҳои динӣ ирфонӣ густарда буда, бахшу фаслҳои асари мавриди назар ба масъалаҳои иҷтимоӣ инсонгарӣ ва ахлоқӣ ҳирадгарӣ бахшида шудааст.

Маснавӣ “Туҳфат-ул-Аҳрор” аз бобҳои муқаддимаӣ, бист мақола ва хотимаи китоб иборат аст. Адиби гавҳаршинос дар боби “Ҷазаили муқаддима” андар ситоиши каломӣ гуҳарбор ба имрӯзиён низ андарзҳои воло баён намудааст. Ба андешаи ӯ суҳани ҳушӯ наҷибӣ сиришти инсонӣ покӯ ташкил дода, суҳанро пардакаши розу ниёзҳои инсонӣ ҳисобидааст. Дар ин ростӣ, дар маснавӣ “Туҳфат-ул-Аҳрор” суҳанро қошифи асрори ниҳонӣ номида ва ин гавҳари ҳақиқӣ одамо чунин сӯтӯдааст:

Зарри сабукпоя шавад чархсой,
Дурри гаронмоя начунбад зи чой.
Чомӣ, агар ҳаст туро гавҳаре,
Пои шудомад бикаш аз ҳар даре.
Бар зари ҳар сифла манех чашми оз,
Ҳамчу садаф бо гуҳари худ бисоз [11, 253].

Шоир дар ин достонаш инчунин ба фазилати каломи мавзун дахл карда, кадру манзалати сухани боарзиш ва каломи боҳадафу дилнишинро таъриф кардааст. Адиби сеҳрофар суханро ҳамчун зару гавҳар дар муносибатҳои инсонӣ таҷассум кардааст, зеро суханвари гавҳаршинос кашшофи ҳақиқи сухан ҳисобида шуда, гиреху мушкilotи ҳама гуна бумбасти одамиро раҳой мебахшад.

Ашъори ҷонфизои шоир аз ташбеҳу маҷоз ва дигар саноеи бадеӣ саршор буда, сухану шеърӣ мавзунӣ ўро нишонрасу ҳадафманд гардонидаст:

Сокию мутриб ба ҳам омехта,
Нукли маъонӣ ҳама ҷо рехта.
Баҳра чу баргирам аз он базмгоҳ,
Аз паи риҷъат кунам оҳанги роҳ.
Ҳар чи диҳад дастам аз он хони пок,
Залла кунам баҳри ҳарифони хок.
Парда зи ташбеҳу маҷозаш кунам,
Тухфаи ҳар маҳфили розаш кунам [12, 489].

Абдурахмони Чомӣ дар ашъори баландмазмунаш, алалхусус дар маснавии “Тухфат-ул-Аҳрор” ба масоили муҳимми ахлоқию иҷтимоӣ дахл карда, панду андарзҳои гуҳарбор барои наслҳои оянда ба мерос гузоштааст. Вай ҳамчун шоири дардошно дар боби ҳақиқати дил ва дар паҳлуи соҳибдил ҳамроз будан ва ифшои мусаффоӣ қалбро ба тасвир гирифтааст. Назари шоир дар ин бобат хеле ҷолибу дилрас буда, асрори одамиро, ки дар қалбаш ниҳон аст, ошкор намудааст. Ин фазилатҳо бештар ба мардуми соҳибдил мутаалиқанд. Мусаллам аст, ки дилсӯзӣ раҳму шафқат, ҳусни баён ва муомилаи неки одамӣ бештар аз ашҳоси соҳибдilu муаддаб аён мегардад. Шоир инсониятро ба он ҳидоят месозад, ки ҳамнишини мардуми соҳибдilu босаодат бошанд, то аз суҳбати фозилону аҳли илму адаб бархурдор шуда, роҳу маҷрои зиндагии хешро ёфта, нуру зиё илқо намоянд:

То нақунӣ рӯй ба дарёдиле,
Набвадат аз гавҳари дил ҳосиле.
То назанӣ хайма ба паҳлуи пир,
Ҳамчу дил аз дил нашавӣ баҳрагир.
Ҳаст дилат байзаву мурғи нақӯ,
Бе асари ҷунбишу парриш дар ў.
То ки ба ҷунбиш расад, он гаҳ париш,
Зери пари пир диҳаш парвариш [12, 491].

Адабиётшинос, профессор Низомӣ Муҳриддин Зайниддин роҷеъ ба масъалаи ҷойгоҳи адабу ахлоқ дар эҷодиёти шоир чунин изҳори фикр намудааст: “Мавлоно Чомӣ низ тибқи ин суннати пойдори адабӣ дар маснавиҳои “Ҳафт авранг” ба масъалаҳои тарбиявӣ ахлоқӣ таваҷҷуҳи хос нишон дода, муҳимтарин хислатҳои неки инсониро тарғиб ва кирдорҳои нописандро маҳкум менамояд...” [7, 145].

Дар ҷои дигари маснавӣ шоири хирадпеша дар масоили карампешагиву саховатмандӣ ҳарф зада, афроди дорову сарватмандро ба амалҳои хайрхоҳиву мададгорӣ дар асоси Қуръону суннат таъкид менамояд. Ба андешаи ў инсонҳои сахиву ғимматбаланд бо амалҳои неку хайрхоҳонашон рӯзгори босаодати хешро дар ду олам таъмин сохта, обрӯву эътиборашонро дар зиндагӣ миёни ҷомеа ва афроди ниёзманд ҷойгоҳи хосса медиҳанд. Аммо мардуми сарватманде, ки бо баҳонаву фиреби назар аз ин эҳсонӣ родмардӣ дурӣ мечӯянд ва аз саодати дорайн маҳруманд, маҳкум мегарданд:

Қадри дирам гар бувад афзун ба фарз,

Тӯл диҳандат ба ҳамон қадру фарз.
 Тафриқа кун чамъи дирамҳои хеш,
 Сина тихӣ кун зи аламҳои хеш.
 Доғи ҷудойиш, ки ин ҷо кашӣ,
 Беҳтар аз он доғ, ки фардо кашӣ.
 Ҳайф бувад, к-аз паи фарзанду зан,
 Доғ ниҳӣ ин ҳама бар хештан [12, 512].

Шоири маъруфи тоҷик устод Мирзо Турсунзода ба эҷодиёти Мавлоно Ҷомӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда, ба осори ин адиби нуктасанҷ баҳои баланд додааст: “Ҷомӣ ба қувваи сеҳрангезу муъҷизаосои назми худ тақия намуда, ба ҳимояи адлу инсоф, инсондӯстӣ, бародарӣ ва баробарӣ садои худро баланд менамуд, зулму ситам ва беадолатии ҳокимону золимони замони ҳудашро мазаммат мекард” [10, 21].

Мавлоно Ҷомӣ ҷоҳилон, ашхоси зулмпешаву бадахлоқро дар осори ҷовидонааш мавриди танқид қарор додааст. Воқеан, афроди ҷоҳил ва мардумфиреб бо ҳиллаву амалҳои нопокашон инсонҳоро гумроҳ ва ба онҳо зулму ситам мекарданд. Аз ин ҷост, ки адиби инсонпарвар дар маснавиҳои ӯ низ ба ин масъала дахлат карда, ин гуна ашхосро зери тозиинаи танқиду мазаммат гирифтааст. Ҳатто шоир ин гуна одамони зулмпешаро дар маснавии “Тухфат-ул-Аҳрор” ҳушдор месозад, ки аз ин кирдорҳои ғайриинсониву ваҳшиёна даст бардоранд, зеро онҳо аз рӯйи ин амалҳои носавобашон дар дунё ва охираш мучозот меёбанд:

Қасри ту чун кохи фалак сарбаланд,
 Ҳодисаро қосир аз он ҷо каманд.
 Ҳорису баввоби ту бар бадсигол,
 Бафта паи ҳифзи ту роҳи ҳаёл.
 Лекин наёранд ба макру ҳиял,
 Бафтаи он раҳна, ки ояда аҷал.
 Зуд бувад, к-ояда аҷал аз камин,
 Шишаи умри ту занад бар замин...
 Рӯзе аз ин қоида андеша кун,
 Қоидаи додгарӣ пеша кун [12, 528].

Ҳамчунин, дар ин асар аз беадолатии иҷтимоӣ сухан карда, салотину мансабдоронро аз муқофоти амал огоҳ карда, ба адлу инсоф даъват менамояд. Дар баробари ин, Ҷомӣ ҳамчун суханвари озодихоҳ мардуми мазлуму ҷабрдида ва ноқому азиятрасидаро барои дифои ҳуқуқҳои инсонии хеш ба шӯҷоату далерӣ ва мубориза раҳнамоӣ менамояд. Ин андешаҳои суханвари тавоно барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоии замонаш нақши муассир дошт:

Чанд кунӣ зулм ба ҳар буму марз,
 Чанд ғаҳе, расму раҳи адл варз.
 Бин, ки аз ин ҳар ду қадом аст беҳ,
 Ҳар ҷи на беҳ, бар руҳи он даст неҳ.
 Зулм ниҳад дом сароби ғурур,
 Адл диҳад ҷом шароби сурур [12, 529].

Абдурахмони Ҷомӣ дар осори падуахлоқию ҳикматомезаш тарғиби илму маърифат ва донишомӯзиро талқин менамояд ва дар таълимоташ омӯзиши илму амалро дар маърифати фарҳангӣ ахлоқӣ чизе муҳим мешуморад. Шоир дар он ақида аст, ки бояд наврасону ҷавононро ба омӯзиши илми боамалу судманд раҳнамун созем, зеро дунёи илму ирфон беҳудуд аст ва умри инсонӣ барои аз бар қардани ҳама гуна илмҳо қудрат надорад. Вай ҳамчун адиби воқиф ва дардошно илми боамалро аз инсонҳо тақозо карда, аз илми беамал худдорӣ қарданро зарур мешуморад. Чунки илми боамал шарафу манзалати одамиро зевар бахшида, ба ӯ неруву тавоноӣ эҳдо менамояд.

Адиби бориқбин ва маърифатпарвар ҷавононро ба он даъват мекунад, ки баҳори умри нозанини хешро, ки айёми илмомӯзӣ аст, беҳуда нагузаронида, домани устоду муаллими рӯзгордидаю пирони хирадро дошта, роҳи илму донишомӯзиро пеша намоянд:

Саркашии коф бурун кун зи сар,
Мимсифат банд гирех бар камар.
Дар қадами пир сабуксоя шав,
В-аз гуҳараш ганҷи гаронмоя шав.
Чун ту ба хидмат мададаш мекунӣ,
Он мадад аз баҳри х(в)аш мекунӣ [12, 536].

Шоир дар дигар бахшҳо ва мақолаҳои маснавии “Тухфат-ул-Аҳрор” низ ба масъалаҳои тарбиявию ахлоқӣ таваҷҷуҳ зоҳир кардааст. Абдурраҳмони Ҷомӣ дар мақолаи нуздаҳуми асари мазкур сухани беҳуда, лофи бемаънӣ, мадҳи беарзишро мазаммат кардааст ва ҳирсу тамаъ, андешаи норостро ҳислатҳои номатлуб шуморида, ин гуна ашхоси гавҳарношиносро барои дурӣ ҷустан аз ин гуна амалҳои носавоб таъкид мекунад:

Беҳуда гуфтори ту дар мадҳи кас,
Накш бар об асту гираҳ бар нафас.
Музд бар он беҳуда беҳуда аст,
Хоса аз он кас, ки нафармудааст.
Турфа, ки коре ба табарруъ кунӣ,
Боз бар он музд таваккуъ кунӣ [11, 283].

Мутафаккири барҷаста Абдурраҳмони Ҷомӣ ҳамчун шахси инсондӯст ва муаллими ахлоқи ҳамида нуқсонҳои маънавию ахлоқии замонро ифшо карда, баҳри беҳтаршавии ахлоку одамгарӣ ва беҳтар гардидани вазъи иҷтимоӣ ба ҳамзамонон дастуру ҳидоятҳо манзур намудааст.

Донишманди номӣ профессор Аълохон Афсаҳзод роҷеъ ба ҳикматҳои ҷовидонаи ин адиби оламшумул дар мавзуи тарғиби ахлоқи шоиста, муносибатҳои неки инсонӣ, ҷавонмардию футувват, тарғиби одоби хуб ва танқиди ахлоқи разила чунин изҳори назар кардааст: “Ҷомӣ ба василаи парваридани сифатҳои неқ ва барҳам додани ҳислатҳои зишт дар вучуди шахс меҳост, ки инсонии комилро ба воя расонад. Вай дар ин роҳ, қабл аз ҳама, ва, беш аз ҳама, мувофиқи меъёри ахлоқии аҳли футувват озодии бошууроонаи шахсиятро тарғиб мекунад...” [1, 356].

Бояд тазаққур дод, ки мақолаи бистуми Маснавии “Тухфат-ул-Аҳрор” ба мавзуи панд додани фарзанди арҷманд дахл дорад. Дар мақолаи мазкур дар боби бӯстони туфулият, парваришу балоғати фарзанд ва ба камолрасии он андешаҳои судманд иброз дошта, дар масъалаҳои гуногуни ахлоқӣ панду андарзҳои ҷовидона гуфтааст, ки то ҳанӯз ин ҳикматҳо дархури ҷомеа мебошанд.

Адиб дар мақолаи мазкур фарзанди чигарбандашро дар ҳар боби ахлоқ панд дода, ба ин тариқ, ўро ба роҳи рост ҳидоят месозад. Вай таъкид мекунад, ки ҳангоми омӯзишу таълим дар мактаб ҳислатҳои неки инсониро нишон диҳад ва одоби дарсу ҳурмату эҳтироми устодро ба ҷо оварад, то дар таълимгоҳ ба фазилатҳои начиби инсонияш миёни ҳамдарсону устодонаш соҳибиззат бошад ва аз ҷавонони бадҳислату бадфарҷом парҳез намояд:

Дор адаби дарси муаллим нигоҳ,
То нашавӣ таблаки таълимгоҳ.
Силии ў гарчи фазилатдеҳ аст,
Гар ту ба силӣ нарасонӣ, беҳ аст...
Чанд гирех зан ба миён рехлвор,
Шоҳиди Мусҳаф бинишон бар канор.
Бош зи рухсори нақӯфоли ў,
Маҳви тамошои хату холи ў [11, 284].

Дар ин бобат оид ба омӯзиши нутқи хаттӣ, илми хат ё китобат, ҳусни хату хаттотӣ мудохила менамояд. Ў менигорад, ки шавқӣ навиштанро дар ниҳоди кӯдак аз айёми

хурдсолӣ ҷой додан лозим аст. Шоир роҳ ва омӯзиши хатнависиро нишон медиҳад, зеро хаттотӣ дар гузаштаи пурифтихори тоҷик аҳамияти бузург дошт:

Дасти талаб деҳ ба қалам гоҳ-гоҳ,
Шав ба сӯйи хиттаи хат рӯ ба роҳ.
Боз нишон аз раҳи касби камол,
Аз нами он ноижа гарди малол.
Кӯш ба таҳсини хат аз ҳар наमत,
Лек на чандон, ки шавӣ ҷумла хат.
Сифр макун баҳри се ангушти хеш,
Аз гуҳари ҳар ҳунаре мушти хеш [11, 285].

Дарвоқеъ, ҳусни хат, дурустнависӣ дар тариқи илмомӯзӣ ва раҳи касби камол барои ояндаи босаодати шахс нақши меҳварӣ дорад. Шоир бар он ақида аст, ки инсон ҳеч вақт одамони бадгуҳарро васф нанамояд, вале мадҳи афроди наққорро ҷоизу арзанда меҳисобад. Абдурраҳмони Ҷомӣ дар ҳама асарҳои насрию манзуми хеш доир ба омӯзиши илму дониш андешаҳои хуб баён доштааст, ки имрӯз ҳам ин таъкидҳо ва роҳнамоиҳо дар таълиму тадрис аз аҳамият ҳолӣ нест.

Адиб дар маснавии “Тухфат-ул-Аҳрор” илму ҳунарро дар камолоти инсонӣ чизи муҳим мешуморад ва ин ҳар ду роҳи калиди хушбахтиву саодатмандӣ медонад. Инсонҳоро даъват менамояд, ки дар талаби илм кӯшиш ба ҳарч диҳанд ва дар тӯли зиндагӣ лаҳзае аз илмомӯзӣ дар қанор набошанд:

Тоҷи сари ҷумла ҳунархост илм,
Қуфлушӯи ҳама дархост илм.
Дар талаби илм камар ҷуст кун,
Даст зи ашғоли дигар ҷуст кун.
Бо ту пас аз илм ҷӣ гӯям сухун,
Илм ҷу ояд, ба ту гӯяд ҷӣ кун [11, 285].

Ҳамин тариқ, Абдурраҳмони Ҷомӣ чун адиби нуктасанҷ ва нобиғаи сухан андешаҳои ахлоқию инсонгароии хешро дар партави суннати мондагори адабиёти асримиёнагӣ матраҳ намудааст. Шоир дар достони “Тухфат-ул-Аҳрор” муҳимтарин масъалаҳои ҳикмати амалӣ ва масоили иҷтимоиро баррасӣ намуда, дар ин замина андешаҳои арзишманде баён намудааст, ки имрӯз ҳам ин андешаҳои пандуахлоқии ӯ дар тарбияи бани башар ва расидан ба саодату рӯзгори нек аҳамияти баланд дорад. Бовар дорем, ки дар шароити кунунӣ низ ин андарзҳои ҷовидонаи хирадманди беназир дар таҳкими одоби ахлоқӣ ҷавонони замони Истиқлол муфид мебошанд.

Адабиёт

1. Афсаҳзод, Аълоҳон. Ҷомӣ-адиб ва мутафаккир / Аълоҳон Афсаҳзод.- Душанбе: Ирфон, 1989.- 384 с.
2. Занҷонӣ, Барот. Аҳволу осор ва шарҳи “Махзан-ул-асрор”- и Низомии Ғанҷавӣ/ Барот Занҷонӣ.- Техрон: Муассисаи интишорот ва ҷопи Донишгоҳи Техрон, 1368.- 552 с.
3. Қуръони карим; тарҷумаи Муҳаммад Козими Муиззӣ.- Техрон: Собирӣ, 1375.-610 с.
4. Мӯлтонӣ, Мавлоно Муҳаммадризо Соҳиб. Шарҳи “Тухфат-ул-Аҳрор”- и Ҷомӣ / Мавлоно Муҳаммадризо Соҳиб Мӯлтонӣ; ба эҳтимоми Ҳофизмуҳаммад Музаффаруддин.- Лоҳур: Матбааи “Исломи”, 1912.- 183 с.
5. Муҳаммедходжаев А. Идеология Накшбандизма.- Душанбе: Дониш, 1991.- 232 с.
6. Низомов, Мухриддин. “Тухфат-ул-Аҳрор” (“Дар блогородным”) Джами и “Махзан-ул-асрор” (“Сокровищница тайн”) Низами Гянджеви / Мухриддин Низомов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук.- Душанбе, 2016.- № 4/4 (206).- С. 250-257.
7. Низомов, Мухриддин. “Ҳафт авранг”-и Ҷомӣ ва суннати дostonсарой дар асри XV.- Душанбе: Матбааи ДМТ, 2014.-397 с.

8. Ҳикмат, Алиасфар. Қомӣ: мутазааммини таҳқиқот дар таърихи аҳвол ва осори манзуму мансури хотам-уш-шуаро Нуруддин Абдурраҳмони Қомӣ / Ҳикмат Алиасфар .- Техрон: Интишороти Тус, 1379.- 407с.
9. Ҳиравӣ, Начиб Моил. Шайх Абдурраҳмони Қомӣ / Начиб Моил Ҳиравӣ.- Техрон:Тарҳи нав, 1377.-341с.
10. Қомӣ, Абдурахмон. II Маҷмуаи мақолаҳои (материалҳои) ҷашни 550-солагии .- Нашриёти “Дониш”, Душанбе, 1973.- с.21- 25.
11. Қомӣ, Абдурраҳмон. Осор. Ҷилди сеюм. “Силсилат-уз-заҳаб”, “Салмон ва Абсол”, “Тухфат-ул-Аҳрор”.- Душанбе: Адиб, 1987.- 288с.
12. Қомӣ, Нуруддин Абдурраҳмон ибни Аҳмад. Маснавии «Ҳафт авранг». Ҷилди аввал / Нуруддин Абдурраҳмон ибни Аҳмад Қомӣ. муқаддима аз Аълоҳон Афсаҳзод; зери назари «Дафтари нашри «Мероси мактуб».- Техрон: Маркази мутолеоти эронӣ, 1378.- 912 с.
13. Шарифов, Х. Муқаддимаи маснавиҳои Низомӣ / Х. Шарифов // Шоир ва шеър.- Душанбе: Адиб, 1998.- 216 с.

ПАНДУ АНДАРЗ ДАР МАСНАВИИ “ТУХФАТ-УЛ-АҲРОР”-И АБДУРРАҲМОНИ ҚОМӢ

Мақола ба баррасии аҳамият ва нақши панду андарз дар маснавии маъруфи Абдурахмони Қомӣ - «*Тухфат-ул-Аҳрор*» бахшида шудааст. Муаллиф бо далелҳои мушаххас нишон медиҳад, ки панду андарз дар ин асар ҳамчун воситаи тарбияи ахлоқӣ нақши калидӣ мебозад. Дар мақола таъкид мегардад, ки Қомӣ бо истифодаи омӯзаҳои ирфонӣ ва ҳикматҳои умумибашарӣ инсонро ба худшиносӣ, одоби нек, инсондӯстӣ ва ҳештаншиносӣ ҳидоят менамояд.

Дар таҳқиқот моҳияти ҳикмӣ ва ахлоқии панду андарзҳо баррасӣ шуда, намунаҳои барҷаста аз қиссаҳо ва ҳикоятҳои маснавӣ таҳлил мегарданд. Ҳамчунин, мақола ҷойгоҳи иҷтимоӣ ва фарҳангии андешаҳои пандомези Қомиро дар замони эҷоди асар нишон медиҳад ва робитаи он бо анъанаҳои адабии осори шоирони пешини форсу тоҷик, махсусан бо осори Саъдӣ ва Атторм таъкид мешавад.

Натиҷаҳои таҳқиқот исбот мекунанд, ки «*Тухфат-ул-аҳрор*» на танҳо асари ирфонӣ ва ахлоқӣ мебошад, балки як дастури роҳнамо барои таҳкими ахлоқи ҷомеаи муосир ба ҳисоб меравад ва то имрӯз арзиши адабӣ таълимӣ худро нигоҳ доштааст.

Калидвожаҳо: *Абдурраҳмони Қомӣ, “Тухфат-ул-Аҳрор”, панд, андарз, ахлоқ, ирфон, адабиёти классикӣ, худшиносӣ, ҳикмат.*

НАСТАВЛЕНИЯ И ПОУЧЕНИЯ В ПОЭМЕ «ТУХФАТ-АЛ-АХРОР» АБДУРАХМАНА ДЖАМИ

Статья посвящена изучению значения и роли наставлений и назиданий (*панду андарз*) в знаменитой маснави Абдурахмана Джами - «*Тухфат-ул-Ахрор*». Автор, на основе литературного и художественного анализа, показывает, что наставления в этом произведении играют ключевую роль как средство духовного и нравственного воспитания. В статье подчёркивается, что Джами, используя символику софийской философии и универсальные мудрости, призывает человека к самопознанию, нравственности, гуманизму и самосовершенствованию.

В исследовании рассматривается смысловое и стилистическое значение наставлений, приводятся яркие примеры из рассказов и притч маснави. Также показана социально-культурная значимость нравственных идей Джами, а также их связь с литературными традициями предшествующих авторов, в частности Саъди и Аттара.

Результаты исследования подтверждают, что «*Тухфат-ул-Ахрор*» является не только духовно-художественным произведением, но и важным нравственным руководством для общества, сохраняющим свою актуальность и в наши дни.

Ключевые слова: Абдуррахман Джами, Тухфат-ул-Ахрор, наставление, назидание, нравственность, суфизм, классическая литература, самопознание, мудрость.

THE POSITION OF ADVICE AND REDE IN THE MASNAVI “TUHFAT-UL-AHROR” BY ABDURRAHMANI JAMI

The article is devoted to the study of the significance and role of moral advice and didactic messages (*pand-u andarz*) in the famous masnavi by Abdurrahman Jami — “*Tuhfat-ul-Ahrar*”. Based on literary and artistic analysis, the author demonstrates that these moral teachings play a crucial role as a means of spiritual and ethical education. The article emphasizes that Jami, through the use of Sufi symbolism and universal wisdom, guides individuals towards self-awareness, morality, humanism, and personal development.

The study examines the semantic and stylistic features of the moral teachings, providing vivid examples from the stories and parables in the masnavi. It also highlights the socio-cultural importance of Jami’s moral ideas and their connection with earlier literary traditions, particularly with the works of Saadi and Attar.

The findings confirm that “*Tuhfat-ul-Ahrar*” is not only a spiritual and artistic masterpiece but also a valuable ethical guide for society, maintaining its relevance and cultural value even today.

Keywords: *Abdurrahman Jami, Tuhfat-ul-Ahrar, moral advice, didacticism, ethics, Sufism, classical literature, self-awareness, wisdom.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Собирзода Лоик Сафархон - МДТ “Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав”, омӯзгори кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷик, Нишонӣ: 735140 Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, шаҳри Бохтар, кучаи Нурулло Хувайдуллоев 10, ҳуҷраи 7, тел: 918 28 77 10, e-mail: Loik.Sobirov@my.com.

Сведения об авторе: Собирзода Лоик Сафархон - преподаватель кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы. Государственное образовательное учреждение “Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава”, Адрес: Республика Таджикистан, Хатлонская область, город Бохтар, улица Нурулло Хувайдуллоев, дом 10, комната 7, тел: 918 28 77 10, e-mail: Loik.Sobirov@my.com.

Information about the author: Sobirzoda Loik Safarkhon – the teacher of the Department of Methods of Teaching Tajik Language and Literature, State Educational Institution "Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav", Address: Republic of Tajikistan, Khatlon region, Bokhtar city, 10 Nurullo Huvaiddullov street, Room 7, tel: 918 28 77 10, E-mail: Loik.Sobirov@my.com.

ЯКЕ АЗ ИҚДОМҲОИ НАЧИБИ ПЕШВОИ МУАЗЗАМИ МИЛЛАТ МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ВА ИНЪИКОСИ ОН ДАР МАТБУОТ

**(дар мисоли озмуни ҷумҳуриявии “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст” дар рӯзномаи
“Ҷумҳурият”)**

Олимиён С.Ш.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо иқдомути ташаббусҳои наҷиби фарҳангпарваронашон дар замони соҳибистиклолии мамлакат ба рушду густариши фарҳанг, махсусан, эҳёи намунаҳои гуногуни миллӣ суръати бесобиқа бахшидаанд, ки мо, сокинони мамлакат ҳамагон шоҳиди ҳол ҳастем ва аз ин дастоварду пешрафтҳо ифтихор мекунем.

Яке аз чунин иқдомути наҷиби маърифатпарваронаи Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон эълони озмуни ҷумҳуриявии “Фурӯғи субҳи доноӣ...” мебошад, ки ба анъана табдил ёфта, соли равон 7-умин соли баргузории он буд.

Озмуни мазкур бо Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 9 феввали соли 2019, тахти №АП-1165 ба ифтихори таҷлил сазовори ҷашни бузурги 30-умин солгарди Истиқлоли давлатӣ оғоз гардида, минбаъд ба анъанаи нақу табдил ёфт. Дар матни Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: “1. Ба ифтихори ҷашни 30-солагии Истиқлолияти давлатӣ тахти сарпарастии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон миёни кишрҳои мухталифи ҷомеа, аз ҷумла хонандагону донишҷӯёни ҳамаи зинаҳои таҳсилот ва шаҳрвандони кишвар дар соли 2019 зери унвони «Фурӯғи субҳи доноӣ...» озмуни ҷумҳуриявӣ баргузор карда шавад. 2. Низомномаи озмуни ҷумҳуриявии «Фурӯғи субҳи доноӣ...», ҳайати комиссия оид ба баргузории озмун ва ҷоиҳои озмуни ҷумҳуриявии «Фурӯғи субҳи доноӣ...» тасдиқ карда шаванд (замимаҳои 1, 2 ва 3). 3. Вазорати маориф ва илм, Вазорати фарҳанг, Академияи илмҳо, Кумитаи телевизион ва радио, Кумитаи кор бо ҷавонон ва варзиш, Кумитаи кор бо занон ва оила, Кумитаи дин, танзими анъана ва ҷашну маросим якҷо бо мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳияҳо иҷрои талаботи амри мазкурро таъмин намоянд. 4. Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби маблағҳои фонди захиравии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки барои соли 2019 пешбинӣ гардидаанд, ба Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати амалӣ намудани чорабиниҳои мазкур 310000 (сесаду даҳ ҳазор) сомонӣ ба таври нақд ҷудо намояд”[3].

Дар Амри мазкур мақсади озмун ҳам хеле возеҳ зикр шудааст: “Озмун бо мақсади баланд бардоштани завқӣ китобхонӣ, тақвияти ҳофизаи фарҳангӣ, дарёфти чехраҳои нави суҳанвару суҳандон, арҷ гузоштан ба арзишҳои миллию фарҳангӣ, инкишофи қобилияти эҷодӣ, таҳкими эҳсоси ҳудогоҳию худшиносӣ, бой гардонидани захираи луғавӣ, тақвияти ҷаҳони маънавӣ ва ғаългардонии доираи забондонӣ миёни кишрҳои мухталифи ҷомеа, аз ҷумла, хонандагону донишҷӯёни ҳамаи зинаҳои таҳсилот, инчунин магистрҳо, аспирантҳо, докторантҳо ва шаҳрвандони кишвар доир мегардад”[3].

Дар ин мақола мо меҳоҳем ба яке аз аввалин воқунишҳо ба ин иқдоми наҷиб таваҷҷуҳ намоем, ки аҳаммият ва зарурати чунин ташаббуси бузургро бозгӯ менамоянд. Доктори илмҳои филологӣ, профессор, директори Китобхонаи марказии илмӣ ба номи Индира Гандии Академияи (миллии) илмҳои Тоҷикистон Шодимуҳаммад Сӯфизода зери унвони “Фурӯғи субҳи доноӣ...” Иқдومه, ки ояндаро месозад” дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” матлабери ба нашр расонида, дар оғози суҳан таъкид намудааст: “Иқдоми наҷибу таҳсинбарангези Пешвои миллат барои дар сартосари кишвар баргузор кардани озмуни «Фурӯғи субҳи доноӣ...» боиси дастгирии ҳамаҷонибаи мардум аст. Талошҳои пайгиронаи Пешвои миллат бояд ба як ҳаракати маърифатӣ ва ҷашнвораи миллӣ табдил ёбад. Сарвари давлат ҳамвора дар боло бурдани фарҳанги ҷомеа талош варзидаанд. Ин озмун воситаи хеле муассирест

барои муваффақ шудан ба тавсеаи сатҳи фарҳанги ҷомеа. Мусаллам аст, ки ин ибтикор таваҷҷуҳи бештари қишрҳои гуногуни мардумро ба китоб ва дониш ҷалб хоҳад кард» [5].

Барои мо ин ҷиҳат муҳим мебошад, ки баъди эълони озмуни ҷумҳуриявии мазкур, тавре аз Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, хеле мукаммалу мушаххас аст, таъсири минбаъда ва аҳамияти бузурги он барои ҷомеа дар ин мақола таҳхис дода шудааст. Масалан, таъкиди он ки озмуни мазкур бояд ба як ҳаракати маърифатӣ ва ҷашнвори миллий табдил ёбад, ба назари мо, аз як ҷиҳат, ҳамовозӣ ва аз ҷанбаи дигар, махсус зикр намудани аҳамияти ин озмун дар миқёси эълони он аст.

Ҷанбаи дигари муҳим он аст, ки ин олими тавоно дар баробари таъкиди аҳамият ва дурнамои иқдоми наҷиби Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон – эълони озмуни ҷумҳуриявии “Фурӯғи субҳи доноӣ...” ҳамчунин, қисме аз паҳлуҳои онро таҳлил менамояд: “Дар заминаи ҳамин озмун метавон таваҷҷуҳи мардумро ба китобхонию донишандӯзӣ афзуд. Тақвият бахшидан ба ҷорабиниҳои фарҳангӣ бо ба назар гирифтани завқу тамоили одамон дар партави озмуни мазкур бояд вазифаи асосии ниҳодҳои марбута шавад. Анъанаҳои гузаштаи мутолиаи китобро бояд зинда кунем. Китобхонаҳои ноҳиявӣ, шаҳрию вилоятӣ кишвар, ки марказҳои баргузории ин мусобиқаҳо мегарданд, бояд дар ҷалби қишрҳои ҳарчи бештари аҳолии сарфи назар аз синну сол имконияти иштирокаишонро фароҳам созанд. ...Хондани як китоб метавонад зиндагии шахсро ба кулӣ тағйир диҳад. Тули як соли баргузории озмун шахсони китобдӯсту болаёқате пайдо хоҳанд шуд. Вазифаи асосии китобхонаҳо хидмат ба мардум аст. Бар иловаи ниёзҳои китобдоронро баровардан, китобдор бояд ҳудуд китобхон бошад ва тарзу усулҳои китобхониро ба дигарон биомӯзонад. Ҷоидаи китобхонӣ на танҳо ба ҳуди хонанда мерасад, балки ҷамъиятро ба қамоли воқеӣ, ба фарҳанги ҳуби ахлоқӣ хоҳад расонд. Каммутолиа будан мучиби маҳдудияти доираи вожаҳои мавриди истифода мешавад. Сабки навиштан, баёни равшану фаҳмои матлаб, ки ҳамвора Пешвои миллат бар он таъкид меварзанд, бо пайваста хондани китоб сайқал меёбад. Китобхонӣ бояд маҷбурӣ набошад, баръакс бояд ниёзи ботинии шахс шавад ва аз хондан одам бояд лаззат бибарад[5].

Дар баробари зикри аҳамияти китобхонӣ барои инсон дар ин матлаб ҳамчунин, зарурати заминасозӣ барои дар сатҳи баланд баргузор гардидани озмун иброз мешавад. Таваҷҷуҳ ба кори китобхонаҳо ва китобдорон дар шаҳру ноҳияҳо ва филиалҳои китобхонаҳои марказии шаҳру ноҳияҳо дар деҳаҳо яке аз масъалаҳои муҳимест, ки мавриди таваҷҷуҳи муаллифи матлаб қарор гирифтааст.

Ба назари мо низ ин ҷанбаи масъала хеле саривақтӣ ба назар мерасад, зеро барои ҷалби наврастону ҷавонон ва умуман, ҳама қишрҳои ҷомеа ба китобхонӣ бояд заминаи устувор дошта бошад, ки ин заминаро китобхонаҳо ба вучуд оварда метавонанд.

Ин ҷиҳат ҳам шоистаи таъкид аст, ки дар Тоҷикистони соҳибистиклол ба рушди китобхонаҳо дар деҳот таваҷҷуҳи хос зоҳир мегардад, чунки Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин масъала борҳо таъкид намуданд.

Ҷолиб аст, ки аз ҷониби як мутахассис (директори китобхонаи марказии илмӣ) таъкид гардидани зарурати таваҷҷуҳи бештар ба кори китобхонаҳо боиси воқуниши соҳаи масъул – Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи баланд гардидааст.

Вазири фарҳанги вақт Шамсиддин Орумбекзода пас аз бештар аз як моҳи наشري мақолаи мазкур ба он воқуниш намуда, аз ҷумла гуфтааст: Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон мақолаи директори Китобхонаи марказии илмӣ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Шодимуҳаммад Сӯфизодаро дар мавзӯи «Фурӯғи субҳи доноӣ...». Иқдومه, ки ояндаро месозад» мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, иттилоъ медиҳад, ки бо дастгириҳои пайвастаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва барномаҳои давлатии соҳавӣ дар самти рушди китобдорӣ тадбирҳои заруриро роҳандозӣ менамояд. Воқеан ҳам, дар даврони соҳибистиклолии кишвар ва зери сиёсати фарҳангпарваронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рушди соҳаи китобдорӣ вусъати тоза ёфта, китобхонаҳои наву замонавӣ сохта ва ба истифода дода шуда, бо адабиёти тозанашру таҷҳизоти зарурӣ таъмин

гашта истодаанд. Ҳамзамон, баҳри рушди соҳаи китобдорӣ, дастгирии китобдорон ва ҷалби ҷавонону наврасон ба китобхонию китобдӯстӣ дар доираи нақшаи ҷорабиниҳои ҳукуматӣ ва барномаҳои давлатии соҳавӣ ҷорабиниҳои мушаххаси фарҳангию маърифатӣ ба роҳ монда шудаанд, ки марҳила ба марҳила амалӣ мегарданд [4].

Вазири фарҳанг дар идомаи вокуниши худ аҳамияти эълони озмуни ҷумҳуриявӣ мазкурро таъкид намуда, инчунин, вобаста ба он аз ҷорабиниҳои дигари вазорати фарҳанг ёдовар шудааст: “Эълон намудани озмуни ҷумҳуриявӣ «Фурӯғи субҳи доноӣ...» шаҳодати он аст, ки тавачҷуҳи Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ин самт назаррас арзёбӣ мегардад ва имрӯз зарурат пеш омадааст, ки бори дигар мардуми фарҳангсолори тоҷик, баҳусус ҷавонону наврасонро ба китобхонию китобдорӣ ҷалб намоем. Дар заминаи ин озмун як қатор ҷорабиниҳои дигар аз ҷониби Вазорати фарҳанг роҳандозӣ шудааст, ки тамоми хонандагони муассисаҳои таълимӣ ва китобхонаҳоро фаро мегиранд. Аз ҷумла, Фестивали ҷумҳуриявӣ «Ҳафтаи китоби кӯдакону наврасони Тоҷикистон», Озмуни ҷумҳуриявӣ «Библиомарафон» таҳти унвони «Ҳамнишине беҳ аз китоб маҳоҳ», Озмуни ҷумҳуриявӣ китобхонаҳо бо номи «Қароғи ҳидоят» ва Фестивали ҷумҳуриявӣ «Китоб ва мусиқӣ» шаҳодати гуфтаҳои болост, ки барои иштироки оммаи мардум ба Озмуни ҷумҳуриявӣ «Фурӯғи субҳи доноӣ...» заминаи мусоид мебошад»[4].

Дар мисоли мақолаи мазкур ва вокуниш ба он, ба назари мо, ин ақида бори дигар собит мегардад, ки воситаҳои ахбори омма, махсусан, матбуот дар иҷрои вазифаи худ содиқона амал мекунад, яъне он рисолате, ки доранд, ба дурустӣ ба иҷро мерасонанд. Вазифаи матбуот инъикосу тарғиби ҷунин ташаббусу иқдомҳои наҷиб аст, ки бояд дар сатҳи зарурӣ ба анҷом расад. Дар мақолаи мазкур мо айни иҷрои ин вазифаро ба ҳуҷи мушоҳида менамоем, ки дар соли нахустини баргузори, ҳанӯз ба даври ниҳой нарасида, матбуот дар ин бобат маводи арзишмандеро ба ҷоп расонида, аҳамият, муҳимият ва дурнамои иқдоми мазкурро ба таври возеҳ нишон додааст. Дар баробари ҷунин амали наку, инчунин, дар матлаб проблемаи пешрафти минбаъдаи кори озмун ҳам ба миён гузошта шудааст, ки ин ҳам, яке аз паҳлуҳои мукаммалнамоии иҷрои вазифаҳои касбӣ ба шумор меравад.

Яке аз ҷанбаҳои дигари муҳим, ки дар ин намуна ба назар мерасад, ин ҳам ба ҳадаф расидани маводи матбуот, яъне, ба вучуд овардани акси садо ё вокуниш аҳамияти ҳам мавзӯ ва ҳам масъалагузорино бештар мекунад, ки ин ҷиҳат барои ҷомеа низ муфид аст.

Мо танҳо дар мисоли як мавод ва вокуниш ба он ин андешаро баён намуда, тақвият бахшидем, ки воситаҳои ахбори омма, махсусан матбуоти даврии давлатӣ барои иҷрои рисолати касбии худ ҳамаҷониба кӯшиш менамоянд ва муваффақ ҳам ҳастанд. Ин танҳо як намуна буд, ки нишон дод, то қадом андоза матбуот дар инъикосу тарғиб ва шарҳу тавзеҳи иқдомути ташаббусҳои наҷиби Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳама самту соҳаҳо фаъолона саҳмгузори менамояд.

Барои мисол, матлаби дигареро ҳам метавон ном бурд, ки ба қалами яке аз мутахассисони варзидаи соҳаи китобдорӣ, номзади илмҳои педагогӣ Шариф Комилзода тааллуқ дорад. Матлаби мазкур бо унвони **“Маърифат ҷилои тоза мегирад (андешаҳо дар хошияи озмуни “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст”)”**[6] дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” нашр гардидааст.

Мо танҳо ба ҳамин ду намунаи ифодагари мавқеи мутахассисон тавачҷуҳ намуда, ин нуктаро ҳам вобаста ба тарзи корбарӣ дар матбуот зикр менамоем, ки як шеваи иҷрои вазифаҳои касбӣ дар ҷалби мутахассисон ба мавзӯ ва дарёфти назари тахассусии онҳо ба шумор меравад. Дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” аз ин тарзи кор ҳам ба ҳуҷи истифода шудааст, ки нишондиҳандаи сатҳи касбияти масъулони рӯзнома мебошад.

Ҳамин тавр, метавон ба натиҷае расид, ки иқдоми наҷиби Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон – эълони озмуни ҷумҳуриявӣ “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст” дар матбуоти даврӣ дар сатҳи зарурӣ инъикосу тарғиб мешавад.

Муқарриз: н.и.ф., дотсент Усмонова М.

Адабиёт ва сарчашмаҳо

1. Сафар М. Фарҳанг ва таҳаввули он дар замони Истиқлол. – Душанбе, 2023

2. Шарифзода А. Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст. – Душанбе, 2021
3. Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ: <https://www.president.tj/event/documents/commands/17675>]
4. Орумбекзода Ш. Вокунӣш ба мақолаи “Фурӯғи субҳи доноӣ...” Иқдومه, ки ояндаро месозад”. – Ҷумҳурият, 2019. – 27 сентябр
5. Сӯфизода Ш. Фурӯғи субҳи доноӣ...” Иқдومه, ки ояндаро месозад. – Ҷумҳурият, 2019. – 30 июл
6. Комилзода Ш. **Маърифат ҷилои тоза мегирад. – Ҷумҳурият, 2020. – 30 декабр**
7. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат [Матн] / Раҳмон Эмомалӣ. Китоби 1. Ба сӯйи пояндагӣ. – Душанбе: “Эр-граф”, 2016. – 516 саҳ.
8. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат [Матн] / Раҳмон Эмомалӣ. Китоби 2. Забон ва замон. – Душанбе: “Нашриёти муосир”, 2020. – 432 саҳ.
9. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе, 2017.
10. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе, 2020.

ЯКЕ АЗ ИҚДОМҲОИ НАҶИБИ ПЕШВОИ МУАЗЗАМИ МИЛЛАТ МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ВА ИНЪИКОСИ ОН ДАР МАТБУОТ

**(дар мисоли озмуни ҷумҳуриявии “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст” дар рӯзномаи
“Ҷумҳурият”)**

Дар ин мақола муаллиф ба яке аз самтҳои муҳимми фаъолияти журналистӣ дар матбуоти даврии давлатӣ – ба масъалаи инъикосу тарғиби иқдому ташаббусҳои наҷибӣ Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таваҷҷуҳ намуда, дар мисоли яке аз ин иқдомоти бузург – эълони озмуни ҷумҳуриявии “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст” ва масъалаи инъикосу тарғиби он дар солҳои нахустини баргузорӣ дар рӯзномаи расмӣ “Ҷумҳурият” ин масъаларо баррасӣ кардааст. Бо зикри баррасии мисолҳо аз маводи рӯзнома муаллиф ба натиҷае мерасад, ки ин рӯзномаи расмӣ инъикосу тарғиби шоистаи ҳама самтҳои сиёсати давлатиро вазифаи асосии худ дониста, барои иҷрои он ҳамаҷониба кӯшиш менамояд. Дар мисоли озмуни ҷумҳуриявии мазкур бо таҳлили намунаҳо аз маводи рӯзнома ин андешаро бори дигар собит менамояд.

Калидвожаҳо: Пешвои миллат, ташаббус, иқдоми бузург, китоб, фурӯғ, матбуот, инъикос, рӯзноманигор, тарғиб, озмун, адабиёт, доноӣ, китобхона, фарҳанг, худшиносӣ.

ОДИН ИЗ БЛАГОРОДНЫХ ИНИЦИАТИВОВ УВАЖАЕМОГО ЛИДЕРА НАЦИИ ЭМОМАЛИ РАХМОНА И ЕГО ОТРАЖЕНИЕ В ПРЕССЕ

**(на примере республиканского конкурса «Мудрости зари сиянье – книга» в газете
«Джумхурият»)**

В данной статье автор обращает внимание на одно из важных направлений журналистской деятельности в государственной периодической прессе – вопрос отражения и продвижения благородных инициатив и замыслов великого Лидера нации Эмомали Рахмона, и рассматривает этот вопрос на примере одной из таких великих инициатив – объявления республиканского конкурса «Мудрости зари сиянье – книга» и вопроса его отражения и продвижения в первые годы его проведения в официальной газете «Джумхурият». Цитируя и анализируя примеры из материалов газеты, автор приходит к выводу, что эта официальная газета считает достойным отражением и продвижением всех направлений государственной политики своей главной задачей и прилагает всесторонние усилия для ее выполнения. На примере этого республиканского конкурса он еще раз доказывает эту идею, анализируя примеры из материалов газеты.

Ключевые слова: Лидер нации, великая инициатива, книга, сиянье, пресса, отражение, журналист, агитация, конкурс, литература, мудрость, библиотека, культура, самосознание.

**ONE OF THE NOBLE INITIATIVES OF THE RESPECTED LEADER OF THE NATION, EMOMALIA RAHMON, AND ITS REFLECTION IN THE PRESS
(using the example of the national competition "The Radiance of Dawn's Wisdom – Book" in the newspaper "Jumhuriyat")**

In this article, the author draws attention to one of the important areas of journalistic activity in the state-run periodical press – the issue of reflecting and promoting the noble initiatives and plans of the great Leader of the nation, Emomali Rahmon. He examines this issue using the example of one such initiative – the announcement of the national competition "The Radiance of Dawn's Wisdom – Book" and its reflection and promotion in the first years of its existence in the official newspaper "Jumhuriyat." Citing and analyzing examples from the newspaper's materials, the author concludes that this official newspaper considers the worthy reflection and promotion of all areas of state policy its primary task and makes every effort to achieve this. Using the example of this republican competition, he once again proves this idea by analyzing examples from newspaper materials.

Keywords: *Leader of the nation, great initiative, book, radiance, press, reflection, journalist, agitation, competition, literature, wisdom, library, culture, self-awareness.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Олимиён Сабрина Шамсулло и.в.доценти кафедраи адабиёт ва рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Данғара. **E mail:** journalist2020@mail.ru
Тел.: +992-908-87-88-74.

Сведение об авторе: Олимиён Сабрина Шамсулло, Дангаринский Государственный Университет, и.о. доцент кафедры литература и журналистика. **E mail:** journalist2020@mail.ru **Тел.:** +992-908-87-88-74.

Information about the author: Olimiyon Sabrina Shamsullo, Dangara Stati University, the p.t. docent of department of literature and journalism. **E mail:** journalist2020@mail.ru **Tel .** + 992-908-87-88-74.

Сафарзода Э.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ташаккули публитсистикаи муосири тоҷик, хусусан, публитсистикаи сиёсиро муҳаққиқону пажуҳишгарон ба пайдоиши аввалин матбуоти тоҷикии “Бухорои шариф” алоқаманд медонанд. Бархе аз пажуҳишгарон С. Айнӣ, А. Фитрат, А. Муҳиддинов, Мирзо Сирочи Ҳаким, А. Шакурӣ, Садри Зиё, Ҳочӣ Муин, Т. Зехнӣ, А. Мунзим, А. Алиев, С. Ализода, Мирзо Чалол Юсуфзода ба сифати публитсистони замони муосир шинохтаанд. Дар ин замина, пажуҳишхое аз ҷониби муҳаққиқони тоҷик, аз қабили И. Усмонов, М. Абдуллоев, М. Муродӣ, А. Набавӣ, В. Самад, П. Гулмуродзода, Н. Ғаффоров, А. Азимов, О. Салимзода анҷом пазируфтааст. Доктори илми филология Мурод Муродӣ дар китоби “Публитсистикаи тоҷик” номи 26 нафар саромади публитсистикаи муосирро дарҷ намудааст: “Чун дар хусуси оғози таърихи рӯзноманигории тоҷик ва саромадони матбуоти он суҳан меронем, пеш аз ҳама, дар зехнамон Мирзо Сирочи Ҳаким, Мирзо Муҳиддин Мансур, Мирзочалол Юсуфзода, Садриддин Айнӣ ва Саидризо Ализода пайдо мешаванд. Ин зумра воқеан, дар ташаккули нашрияҳои даврӣ ва ба ин минвол ташаккули матбуоти миллии хизмати боарзиш ва бемисл кардаанд” [12, с. 67].

Дар мақолаи мазкур ташаккули публитсистикаи сиёсӣ дар заминаи омӯзишу таҳқиқи осори публитсистон муайяну мушаххас карда шудааст. Зимни таҳқиқ, бештар ба ташаккули публитсистикаи сиёсӣ дар осори чанде аз маорифпарварони тоҷик диққат дода, он навиштаҳои мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор гирифтаанд, ки асосан, дар саҳифаҳои “Бухорои шариф” нашр шудаанд. Маълум аст, ки “Бухорои шариф” нахустин рӯнома ба забони тоҷикӣ аст ва маҳз дар ҳамин нашрия публитсистикаи тоҷик ташаккул ёфтааст. Аз ин рӯ, публитсистикаи сиёсии тоҷик низ дар ҳамин рӯнома инкишоф ёфтааст ва маводу матолибе, ки аз ҷониби саромадони публитсистикаи тоҷик таълиф гардидаанд, ҷанбаи сиёсӣ дошта, бевосита, вазъи замон ва мушкилоти сиёсӣ иҷтимоӣ иқтисодиро бозгӯ мекунанд. Дар зимн, як идда асарҳои публитсистони тоҷик нахуст дар рӯномаи мазкур нашр гардида, баъдан дар шакли китоби алоҳида ҷоп ва дастраси хонандагон шудаанд. Омӯзишу таҳқиқ ва таҳлили рӯномаи ғавқузикр нишон медиҳад, ки дар аксари шумораҳои рӯномаи аввалини тоҷикӣ – “Бухорои шариф” (соли 1912) дар саҳифаи аввал ба эълоне вохӯрдан мумкин аст, ки аз ҷониби сафарномаи Мирзо Сирочи Ҳаким бо номи «Туҳафи аҳли Бухоро» хабар медиҳад. Бояд гуфт, ки Мирзо Сироч корманди масъули рӯномаи мазкур буда, баъди сафари як қатор мамлакатҳои Шарқ ва Ғарб асари мазкурро эҷод кардааст. Ба қавли муҳаққиқ Х. Асозода, «Сафарномаи Мирзо Сироч («Туҳафи аҳли Бухоро» дар назар аст – Э. С.) дар пайравӣ бо саёҳатномаҳои аврупоӣ эҷод шудааст... Мақсади Мирзо Сироч дар сафарнома он будааст, ки ба воситаи инъикоси дидаву шунидаҳои таваҷҷуҳи амир ва мардуми Аморати Бухорои шарифро ба сӯи пешрафтҳои кишварҳои саёҳаткардааш ва сабабу иллатҳои ақибмондагии мусулмонон ҷалб намояд» [4, с. 36]. Дар зимн, ба андешаи мо, ин асар, пеш аз ҳама, дар пайравии “Сафарнома”-и Носири Хусрав ва “Наводиру-л-вақоъ”-и Аҳмади Дониш эҷод шудааст.

Ба таъбири муҳаққиқ М. Муродӣ, “Туҳафи аҳли Бухоро” бо равияи публитсистӣ иншо гардида, диду назар ва андешаҳои як нафар равшанфикри ҷонсузу ватанхоҳро ифода мекунад” [12, с. 69].

Маорифпарварони тоҷик дар он давра бо нашрияҳои “Турон”, “Самарқанд”, “Оина”, “Сироч-ул-ахбор” ҳамкорӣ намуда бошанд ҳам, аксари навиштаҳои онҳо дар саҳифаҳои “Бухорои шариф” ба таъъ расидаанд. Аз ин ҷост, ки рӯномаи “Бухорои шариф” бо мақолаҳои зиёди сиёсӣ ва ашъори дорои афкори сиёсӣ иҷтимоӣ доштааш дар таърихи адабиёт ва журналистикаи тоҷик нақши бориз гузоштааст. Дар шумораи нахустини нашрия

(11 марти соли 1912) мақолаи «Ғояи омор» ба нашр расидааст, ки дар он дар баробари ҳадаф ва саривақтӣ будани чопи нашрия доир ба хусусияти танқидӣ доштани он махсус таъкид гардидааст: “Тараққии инсоният беш аз ҳама бо «интиқоди саҳеҳа» метавонад буд” [22]. Ҳамчунин, дар ҳамин шумора мақолаи калони дигари муҳимми сиёсӣ бо номи «Баъзе ғавоиди рӯзнома» ҷой дода шудааст, ки ба қалами Мирзо Сирочи Ҳаким тааллуқ дорад. Таъкид шудааст, ки рӯзнома дар баробари дигар масъалаҳо ба “қорҳои тичоратӣ ва сиёсӣ, яъне, умуроти мамлакатдорӣ ва ҳукуматӣ” [16] таваҷҷуҳ менамояд. Дар рӯзнома вобаста ба мавзӯҳои сиёсӣ маводу матолиб ба нашр расидааст ва дар ин бобат, ҳарфи машҳури Мирзо Сироч шаҳодат медиҳад: «Дар тамоми олам шаҳре нест, ки ҷарида нахонад. Уқалои онҳо мегӯянд: ҷаридаи ҳар миллат забони ғӯёи ҳамон миллат аст ва миллате, ки ҷарида надорад, ғӯё забон надорад ва ҳоли одами безабон ҳам ба ҳама кас маълум аст» [16]. Маънии мазкур дар рӯзномаи «Бухорои шариф» борҳо дарҷ гардидааст: «Ҷаридаи ҳар миллат забони ғӯёи ҳамон миллат аст ва миллате, ки ҷарида надорад, ғӯё забон надорад». Ин маънӣ дар мақолаи «Сухани гуфтани» ба ин шакл оварда шудааст: «аз ҷумлаи ғавоиди он (рӯзнома дар назар аст – Э. С.) яке ин аст, ки ҷаридаи ҳар миллате забони ғӯёи ҳамон миллат аст...» [18]. Маълум мегардад, ки мавзӯю муҳтавои нашрия фарогири доманадор буда, ҳамаи масъалаҳои замонаро дарбар гирифтааст. Дар ин бора муҳаққиқ Абдуҳолиқи Набавӣ зикр мекунад, ки “зуҳури нашру таъъ, матбуот, баҳусус, фарҳанги рӯзноманигорӣ хоси замони рӯшангарӣ, даврони ба Дунёи Нав ворид шудани Шарқи мусулмонӣ, аз ҷумла, Осиёи Марказӣ, замони дар ҷомеа бедор шудани афкори таҳлилӣ ва назар ба аҳволи худ, яъне, худшинохтагӣ будааст... Ва метавон гуфт, ки ҳамин хоҳиши шинохти худу аҳволи аҳли кишвар ва вазъи фалокатбори Ватан, ба андеша гирифтани дардҳо ва ҷустани даво барои онҳо, хоҳиши ба сатҳи инкишофу тараққии асрӣ баровардани ин диёри фалокатбор сабаби муҳимме барои ҷунбишу тағйир дар андеша ва фикри аҳли ҷомеа гардид, ки муҳимтарини он нигаристан ба ҳоли худу дидани неку бади худ буд. Ва метавон гуфт, ки яке аз омилҳои муҳими ташаккули андешаи таҳлилии моҳиятқов ва асосрасу сабабҷӯ рӯзнома будааст” [13, с. 5].

Дар меҳвари ғавоиди рӯзнома ривож бахшидани илму маориф, ислоҳоти таълиму тарбия, мактабу мадраса қарор дошт ва дар ин миён мутасаддиёни рӯзнома бо ду ташаббуси муҳим баромад карданд: таъсиси ҷамъияти «Нашри маориф» ва ҷамъияти хайрия; ҳар ду ба рушди маориф нигаронида шуда бошанд ҳам, дар он замон аҳаммияти сиёсӣ доштанд. Муҳаррири рӯзнома Мирзо Ҷалол Юсуфзода рушди маориф, тичорат, иқтисод, зироат ва саноатро яке аз қисматҳои асосии ватандӯстӣ ва миллатпарварӣ донистааст. Ин ҷо бори аввал ба калимаи «инқилоб» ба маънои ҳаракату кӯшиш вохӯрдан мумкин аст: «Мулоҳиза бифармояд, ки соҳиби ин фармоиш чӣ қадар олим ва доно ба инқилоботи азмина буданд?» Истифодаи калимаи мазкур («инқилоб») дар мақолаи дигари Мирзо Ҷалол ба маънои дигаргунӣ дар қору ғавоид ба назар мерасад: «Он вақт нигоҳ ба вазъи инқилоб ва тағйири рӯзгор намуданд».

Мирзо Ҷалол Юсуфзода яке аз публитсистону рӯзноманигорони Озарбойҷон буд, ки ба Бухоро даъват ва ба ҳайси муҳаррири рӯзномаи “Бухорои шариф” таъйин гардид. Ба таъкиди номзади илми филология Олимҷон Салимзода, “Муҳаррир ва публитсисти “Бухорои шариф” Мирзо Ҷалол Юсуфзода дар силсиламақолаҳош, ки аз дусад номгӯй зиёд аст, ба суолҳои ҷавоб гуфт ва таваҷҷуҳи хонандагонро ба масъалаҳои ҷалб намуд, ки ба маснади тараққиҳонон, дармонбахши дардҳо, ифшоғари розу ниёзҳо, таъриху ҷуғрофия, сиёсати давлатҳо ва ёри мушфиқ будани рӯзнома эътимом ҳосил шуд” [15, с. 14].

Бояд қайд кард, ки вобаста ба номи ин публитсист ду тарзи навиштро муҳаққиқон истифода кардаанд – Мирзо Ҷалол Юсуфзода ва Мирзоҷалол Юсуфзода. Азбаски дар рӯзномаи “Бухорои шариф” ба тарзи Мирзо Ҷалол Юсуфзода қорбаст гардидааст, мо низ дар ин мақола шакли мазкуро мавриди истифода қарор додем.

Маҳз бо ташаббуси М. Юсуфзода доираи паҳншавии рӯзномаи мазкур васеъ гардида, ба Эрону Афғонистон, Россияву Ҳиндустон, Қарғозу Туркия ва мамлакатҳои дигари мусулмонӣ паҳн мегардид. Маълум мегардад, ки М. Юсуфзода аз илмҳои замон бархурдор будааст, бо рӯзномаҳо ҳамкорӣ доштааст, аз адабиёти тоҷику форс огоҳ ва вазъи

ичтимоии замонро хуб медонистааст. Ин нуктаро метавон ба андешаи М. Муродӣ, ки мегӯяд, М. Юсуфзода “қабл аз омадан ба Бухоро дар маҷаллаи ҳаҷвии “Мулло Насриддин”, ки дар Қафқоз интишор мешуд, масъули бахши форсӣ будааст. Мирзо Ҷалол ба адабиёти тоҷику форс дилбастагии беҳад дошт ва ба шарофати ӯ аз осори намояндагони адабиёти классикии мо дар ин маҷалла намунаҳои интишор мегардид” [12, с. 75], тасдиқ намуд.

Муаллифону қаламкашоне, ки дар рӯзномаи «Бухорои шариф» фаъолият мекарданд, дар нигоштаҳои хеш масъалаҳои сиёсӣ ва иҷтимоии замонро ифода кардаанд. Аз ҷумла, Мирзо Ҷалол Юсуфзода дар мақолаи «Таҷдиди матлаъ» нахуст ақибмондагии илму маорифи мамлакатро зикр карда бошад, дар охир бо ҷасорат ва бо як эҳсоси баланд ба ҳонандагон муроҷиат мекунад: «Эй бародарони имонӣ! Бидонед, ки илоҷи дард, ҷаҳл ва нодонии мо дар қафи кифояти бузургони руҳонӣ ва сарватдорон ва муътабарони вилояти мост. Мо ҳама вақт ва дар ҳар қор муҳтоҷ ба тарбия ва дастгирии онҳо буда ва ҳастем... Агар мо низ тобеҳи салоҳдиди онҳо нашавем, авлоди ноҳалаф ва нанги ватан ва миллат хоҳем шуд! Пас бояд баъд аз он ки иллати мариҷи худро фаҳмидем, худро алил ва муҳтоҷ ба илоҷ ёфтем, рӯчӯ ба атбоъ, яъне, падарон ва мураббӣҳои худ намоем!» [24]. Ҳамчунин, дар мақолаи «Назофат»-и Мирзо Ҷалол Юсуфзода чунин сатрҳои адабонау пурэҳсос мавҷуданд: «Қасифтар аз мо, мусулмонон алён дар тамоми ҷаҳон миллате нест! Дастамон, суратамон, либосамон, хона ва ҳаволимон мухтасар сар то поямон олуҷаи қасофат ва ҷирк ҳастем! Аммо онҳо, ки дар шарифаташон ин қадарҳо таъкиди назофат нест, дар сояи илм ва фан манфиъати назофат ва таҳоратро фаҳмида, сар то по рӯҳу райҳон гардидаанд» [25].

Мусаллам аст, ки бо чунин шева навиштани масъалаҳои замон, аз як тараф, вазъи номуносибро бозгӯ намояд, аз ҷониби дигар, аҳли ҷомеа ро барои тағйир ёфтан ва тағйир додан таҳрик мебахшад. Чунин услуби нигориш дар маҷаллаи баъдиинқилобии «Шӯлаи инқилоб» қорбасти гардидааст. Мудир-муҳаррири он Саидризо Ализода, ки бо «Оина» ҳамқорӣ дошт, бо сабқу услуби мазкур шинос буда, дар мақолаҳои худ дар соли 1919 аз он зиёд истифода кардааст: «Бидонед ва огоҳ бошед, замон замони тамаддун ва маориф аст, ҳангом – ҳангоми тараққӣ ва ирфон аст. Агар зиёда бар ин дар ғафлат ва ҷаҳолати худ боқӣ монед, ҳама ҳуқуқи зиндагонии худро гум хоҳед кард то абад ва ба маърифат ҷаҳордаста начаспед, поймол хоҳед шуд, поймол! Агар ҳамчу замони озодӣ ҳуқуқи худро нагиред, сарнавишти худро ба дасти хеш нагиред, қуфрони неъмат кардаед» [20]. Муаллифи мазкур дар мақолаи «Моро ислоҳи мадорис ва макотиб лозим аст», ки ҳанӯз соли 1913 дар маҷаллаи «Оина» ба нашр расидааст, бо эҳсоси баланд нигоштааст: «Эй бародарони туркистонӣ! Эй ҳамватанони азиз! Ғафлат то кай? Ҷаҳолат то чанд?! [3, с. 75]. Дар ин маврид, муҳаққиқ Комиссаров қайд кардааст, ки «истифодаи зиёди порчаҳои публицистӣ, таърихӣ бадеияти асарро метавонад қоронад; аммо дар шароити он замон ба нависандагон дар роҳи қашфи усулҳои нав барои инъикоси ҳақиқат кумаки қалон расонад» [8, с. 47].

Ба ин маънӣ, метавон зикр намуд, ки истифодаи чунин услуби нигориш матолибро хондани менамояд ва дар ислоҳи мактабу маориф, ки заминаи асосии пешрафти давлат мебошад, муҳимтарин рисолати маорифпарварон будааст. Муҳаққиқ Н. Ғаффоров таъкид мекунад, ки «Саидризо Ализода қорай аз ғафлат начот ёфтан ва ба шохроҳи тамаддуни умумибашарӣ дохил шуданро танҳо дар ислоҳи мактабу маориф ва бунёд намудани пояҳои навини таълиму тадрис медидааст. [7, с. 52].

Дар зимн, таъсиси рӯзномаи «Бухорои шариф» далели равшани рушди худшиносии миллии маҳсуб меёбад. Дар ин замина, фаъолиятҳои ҷадидон, равшанфикрону маорифпарварон дар пайдоиш ва ташаккули афкори сиёсӣ миллии дар Мовароуннаҳру Туркистон нақши муҳим бозид. Яке аз нуктаҳои муҳимме, ки ба сиёсат дахл дошта, аз худшиносии мардуми Осиёи Марказӣ дарак медиҳад, қишри пешқадам ақун фарқи байни «беғонаҳо» ва «аҷнабиён»-ро медонистанд, дарк мекарданд, ки хориҷиён ба ин ҳок ба нияти истеъмори омадаанд. Аз ҷумла, дар «Бухорои шариф» ин маънӣ нозук ва пардапӯшона изҳор шудааст. Маҳз бо мақсади раҳой аз дастнигари «беғонагон» муаллифони шеър ва мақолаҳои публицистии рӯзнома ба танқиди ақибмондагӣ, танбалӣ даст зада, таҳсили илм, равнақи тичорату саноат ва иқтисодно тарғиб намудаанд. Дар ҳақиқат, мо бори нахуст

шарораҳои ғояи худшиносии миллии тоҷиконро дар публитсистикаи рӯзномаи ягонаи ҷадидии тоҷикии «Бухорои шариф» мушоҳида мекунем. Дар шеърӯ мақолаҳои зиёд аз таърихи пуршараф ва гузаштагон ёд шудааст, аммо дар баробари ин, таъкид мегардад, ки танҳо бо ифтихори хушқу ҳоли наметавон пеш рафт, балки бояд саъю кӯшиш намуд ва «падари хеш гашт». Муаллифони рӯзнома ба замони нав бовар доштанд ва онро давраи эҳёи миллат мешумориданд. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки худшиносии миллии тоҷикон маҳз аз оғози асри бистум шуруъ шуда, ташаккул ёфта, то ба имрӯз давом дорад. Хулосаи муҳимми муаллифони «Бухорои шариф» ин аст: танҳо бо рушди илму маориф, иқтисод, саноат ва тичорат хушбахтии миллатро таъмин кардан имконпазир мебошад.

Мақолаи «Чӣ бояд кард?»-и Мирзо Сирочи Ҳаким [17] яке аз навиштаҳои аввалин дар мавзӯи иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Муаллиф бо ҷуръати баланд сухан ронда, ба хулосаҳои илмие омадааст, ки то ба он вақт дар илму адабиёти тоҷик ба назар намерасад: «Мулоҳиза бифармоед: ҳар сола чандин миллионҳо пунба ва пашм ба ҳамсоғон мефурӯшем. Ин миллионҳоро чӣ мекунем? Ҳамин миллионҳоро ба даҳяки пунба ва пашме, ки фурӯхтаем, дода тани худро мепӯшонем... Агар мо пунбаи худро метавонистем қумош бофем, албатта, сарвати мо даҳ муқобил мешуд» [17]. Масъалагузориҳое, ки дар он замон шуда буд, имрӯз низ муҳимияти худро аз даст наводаанд ва қобили мулоҳизаву истифода мебошанд.

Ба қавли Н. Ғаффоров, «Таҳлили мақолаҳои рӯзнома нишон медиҳад, ки ҷадидон дар пайи ғояҳои маорифпарваронаи Аҳмади Дониш аз дастовардҳои техникаи ҳозиразамон ва тичорат дар мамлакатҳои хориҷа боҳабар буданд ва онҳо ба рушди иқтисодии мамлакат бо пешниҳодҳои аниқ баромад мекарданд» [7, с. 125].

Муаллифони «Бухорои шариф» медонистанд, ки баъзе қонунҳои нави иқтисод, сарват, тичорат ва сармояро дар асоси сиёсати замон ва шариат ва урфу одати мардумӣ бояд ба роҳ монд. Ин аст, ки Мирзо Ҷалол дар силсиламақолаи худ «Мулоҳиза» (оғозаш аз 20 март соли 1912) нахуст дар мавриди фарқи ҳаром ва ҳалол сухан ба миён гузоштааст; доду ситод – шаръ ҳалол аст, аммо рибо – ҳаром: «Доду ситод асоси иҷтимоӣ ва маданияти одамизод аст, иҷтимоӣ ва маданият ҳам иборат аз муовинати ҳамдигар аст» [23]. Яке аз ҳадафҳои асосии рӯзномаи «Бухорои шариф» тарғиби бародарӣ ва баробарии одамон аст. Ин маънӣ дар рӯзномаи мазкур тавассути роҳҳои гуногун (ин ҷо аз ҷиҳати динӣ) тарғиб ва ташвиқ шудааст. Нишонаҳои баробариро чунин ифода кардаанд: «Якдигарро гӯл зада фиреб надиханд. Сарват ва сомони ҳамдигарро маҳв накунад... Гар яке муҳтоҷ ба чизе бошад, онҳо, ки доро ҳастанд, эҳтиёҷи ӯро рафъ намоянд... Хулоса, мисли аёл ва авлоди як хонавода аз рӯйи муҳаббат ва бародарӣ дасти ҳамдигарро бидуни ҷашмдошт ва интизорӣ иваз бигиранд» [23].

Масъалагузориҳои мазкур омили пешрафти ҷомеа гашта метавонанд ва аҳаммияти сиёсӣ-тарбиявӣ доранд.

Мирзо Ҷалол дар шарҳи масъала бо таассуф менависад, ки мусулмонии мо ба забон аст. Баъзеамон аз бонки рус қарзгириро чун рибо ҳаром мешуморем, аммо агар як бародари муслим ба сад сӯм муҳтоҷ гашта, қарз пурсад, ба ӯ ин маблағро доданӣ мешавем, ба шарте ки агар дар як сол баргардонда натавонад, се-чаҳор баробар даромад диҳад ва бо ин ба хонаву молу замини ӯ талабгор мешавем: «Ағлаби мо муртакиби рибаи ноинсофона мешавем, яъне, даҳ сӯм ба як нафари муҳтоҷ дода, баъд аз даҳ моҳ бист сӯм аз ӯ мегирем. Ҳоло магар беҳтар нест, як ширкати миллия дуруст намуда ба заифон ва ағниё бо мурочиҳои қалила дастгирӣ намоем. Ҳам тичорати мо пеш афтода муҳтоҷи аҷониб набошем, ҳам бечизҳои мо бо рибаи газоф додан аз ҳасту нести худ нагузаронанд?!» [23]. Чӣ тавре ки мушоҳида мешавад, ин ҷо ба ғайр аз нишон додани роҳи ҳалли масъала ватандӯстии муаллиф зоҳир мегардад, ки намехоҳад муҳтоҷи аҷнабиён (ин ҷо бонки қарзии рус - «Ширкати иона» («Кредитный банк»)) дар назар дошта шудааст) бошад. Ҳамин тавр, дар рӯзномаи мавриди назар «масъалаҳои иқтисодӣ аморат шояд бори аввал бо ин ҷиддият ба миён гузошта шуд» [14, с. 144].

Аз мутолиаи сармақолаи «Аҳаммияти зироат» (муаллиф «М.Р.») ва як қатор мақолаҳои дигар, махсусан, дар мавриди пахтакорӣ, пиллапарварӣ аён мегардад, ки кормандон ва мухбирони рӯзнома на танҳо масъалаҳои иҷтимоӣ, диниву фарҳанг, тиббу таърихро дуруст дарк мекунанд ва дар ин бобат қаламфарсой менамоянд, балки иқтисодно низ хуб медонанд ва дар ин бобат пешниҳодҳо ироа мекунанд. Зикр мешавад, ки маодин дорем, хориҷиҳо омада пайдо мекунанд, аммо ҳудамон азбаски мутахассису муҳандис надорем, наметавонем онҳоро кашф кардаву истеҳсолро ба роҳ монем. Дар бораи зироат ва деҳқонӣ бештар истода қайд мекунанд, ки дар хориҷа оид ба ин иқтисосҳо мактабҳо кушодаанд. Пешниҳод кардааст, ки аз тухмипошӣ, доруҳо ва олотӣ дигар барои серҳосилӣ бояд истифода бурд. Дар идома сухан оид ба аз байн бурдани танбаливу хотирчамӣ ва кӯшиш барои ҳуду ҷомеа меравад ва шароити зисти шарқинӯ аврупоиён муқоиса мешавад. Зикр мешавад, ки аҳолии он ҷо тамоми мавсим бекор ё бекор нестанд. Аҳолии мо чунон кори зиёд мекунанд, ки дар мавсими истироҳат тамоман аз по меафтанд ва дигар на кор карда метавонанд на истироҳат. «Тафовути деҳотиҳои онҳо бо деҳотиҳои мо он аст, ки деҳотиҳои мо сад баробари онҳо заҳмат мекашанд ва дар ивазаш сад баробари онҳо гурусна ва муҳтоҷанд» [10; 11].

Мавзӯёе, ки дар мақолаи «Масъалаи пахтаи Туркистон» матраҳ гардидааст, саривақтиву муҳим мебошанд. Дар асоси баҳсҳои тиҷоратӣ бо Амрико ҳукумати Россия аз баҳори соли 1912 ба масъалаи пахтакорӣ дар Туркистон таваҷҷуҳ кард. Муаллиф бар он ақида аст, ки агар дастгирӣ шавад, пахтаи Туркистон корхонаҳои Россияро бо ашёи хом таъмин хоҳад кард. Мардуми мо «ба санъат ва ё ба тиҷорати обо ва аҷдоди худ қаноат намуда ва пойи ҳудашро аз гилеми худ берун намекашад... Агар баъд аз ин ҳам ин тавр бигзаронем, як вақт хабардор хоҳем шуд, ки ҳама амлоки мо аз дасти мо рафтааст, хориҷиҳо аз он арозӣ аз баракати ҷиддият ва фаъолияти ҳудашон соҳиби миллионҳо шудаанд, аммо мо дар кунҷи ҳамон дӯкони торик нишаста ва ин танбалии ҳудамонро бехтарин корҳо ва ҳудамонро бехтарин мардумон мепиндорем» [9]. Муаллифи мақола аз пулдорон даъват менамояд, ки ширкатҳо ташкил карда, корро ба таври нав ба роҳ монанд. Дар бораи кӯшиш ва ҷорабиниҳои ҳукумати Россия дар ин маврид хабарҳои зиёди муҳим пешниҳод шудаанд. Чунончи, зикр шудааст, ки Россия бо ҳадафҳои сиёсӣ муҳочир намудани шумораи ҳарчи бештари русҳоро ба кишвари Туркистон ният дорад. То чӣ андоза ба деҳқонҳои муҳочирӣ рус супоридани заминҳои киштбоби Туркистонро аз он фаҳмидан мумкин аст, ки дар яке аз хабарҳо аз шумораи 23 апрели соли 1912 омадааст: «Комиссионе, ки ба амри губурнотур ташкил шуда буд, қарор гузоштааст, ки ҷойҳои хубро дар канори ҷӯй ба қимати арзон ба русҳо бидиҳад ва шарт гузоштаанд, ки русҳо ҳаққи фуруши арозӣ ба мусулмонон надошта бошанд. Мусулмонон аз ин қарори комиссиян хеле норозӣ ҳастанд» [5]. Тибқи паҷуҳиши Н. Ғаффоров, дар маҳаллаҳои муҳочирони рус «дар оғози асри XX тахминан 60 ҳазор шаҳрвандони рус, аз он ҷумла, ҳарбиёни рус зиндагӣ мекарданд... Дар ҳудуди Осиёи Миёна қисмҳои зиёди ҳарбиёни рус (қариб 8 ҳазор нафар) ҷойгир карда шуда буданд» [7, с. 20]. Ин аз торафт васеъ шудани доираи таъсироти амалдорони Россияи подшоҳӣ дар ин мамлакат гувоҳӣ медиҳад. Дар ҷунин ҳолат, таърихшиносон ба қавли устод Садриддини Айний мувофиқанд, ки «Ҳукумати Бухоро танҳо дар бобати ғорат ва дар бесаводӣ нигоҳ доштани халқи худ мустақилият дошт» [1, с. 4-5].

Ҳадафи асосии мақолаҳои публитсистии иқтисодие, ки дар рӯзномаи «Бухорои шариф» нашр гардидаанд, аз он иборат аст, ки миллату давлатро ба роҳи тараққиёт раҳнамун созад. Ҳамин тавр, аҳаммияти рӯзномаи «Бухорои шариф» дар худшиносии халқи тоҷик бузург аст.

Мавзуи Ватан бори аввал дар таърихи миллати тоҷик ба пуррагӣ дар маводу матолиби публитсистӣ ва ашъоре, ки дар саҳифаҳои рӯзномаи «Бухорои шариф» чоп шудаанд, инъикос ёфтааст. «Дар мақолаҳои ҷопкардаш дар рӯзномаи «Бухорои шариф» Мирзо Ҷалол Юсуфзода яке аз аввалинҳо шуда, дар таърихи матбуоти тоҷик барои асосноккунии афкори пешқадами хеш мафҳумҳое чун «миллат», «қавм» ва «ватан»-ро истифода бурд» [1, с. 101]. Мақолаҳои публитсистии ватандӯстӣ ва миллатпарварӣ дар ин

рӯзнама бо намунаҳои ашъори ватандӯстона дар рӯзнама зиёд ҷой дода шудаанд ва ҳамдигарро пурра мекунад. Аз ҷумла, таассуроти Мирзо Ҷалол Юсуфзода аз роҳи сафар бо номи «То Бодкуба» [26] дар мавриди тарбияи ватандорӣ ва нигоҳдории манфиату обрӯи мамлакат саҳми намоён мегузорад. Ҳадафи муаллиф аз тасвири он ки мардуми бумии Ишқобод беҳавсалагию танбалӣ карда, кори савдору ба дасти дигарон супоридаанд, ба қору пайкор даъват намудани мардумони Туркистону Бухоро аст.

Яке аз маорифпарварони тоҷик, ки бо нигоштаҳои хеш тавонистааст ба афкори омма таъсири амиқ расонад, Абдурауф Фитрат мебошад. Мавсуф аз аввалин нафаронест, ки диду нигоҳи пешқадам ва бо таълифи асарҳои муҳимми публитсистӣ вазъи сиёсӣ иҷтимоии замонро бозгӯ кардааст. Асарҳои “Мунозара” (1909), “Сайҳа” (1911) ва “Баёноти сайёҳи хиндӣ” (1912) сирф публитсистӣ буда, марому мақсади муаллифро дар хусуси ислоҳоти замон инъикос менамоянд. Ба таъбири М. Муродӣ, “Ҳангоми таҳсил дар Туркия Фитрат ба нашрияҳои даврии “Бухорои шариф” ва “Самарқанд” ҳамкорӣ намуда, ба онҳо шеърӯ мақолаҳо мефиристонд. Дар чунин нигоштаҳо ӯ аз хусуси ғайрату ҷаҳолати аҳли илму мамлакат ва ҷалби онҳо ба маърифат ибрози назар менамуд” [12, с. 88].

Ба ин маънӣ, аз муаллифони ғайри рӯзнамаи «Бухорои шариф» буд. Мақолаи Абдурауф Фитрат дар шумораи 20 июли соли 1912 бо номи «Истиқбол» [19] ба қавли муҳаққиқон, «яке аз таълифҳои муҳимми проблемӣ ба шумор меравад» [13, с. 107], мебошад. Мақолаи мазкур чун дигар навиштаҳои муаллиф бо забони содаву раван таҳия гашта, масъалаҳои муҳимми сиёсӣ ва иҷтимоиро мавриди баррасӣ қарор додааст. Ҳадаф ва аҳамияти мақолаи мазкур дар он зоҳир мегардад, ки аз омодагии инсон ба оянда, саъю кӯшиши доимӣ, мубориза ба танбалӣ, ривочи сатҳи донишу маърифат, беҳтар кардани зиндагӣ нақл мекунад. Нахуст мафҳуми «истиқбол»-ро шарҳ медиҳад ва мегӯяд, ки дар мавриди назари мо он маънои «пешомад»-ро дорад. Аммо баҳс дар ин бобат аст, ки ин пешомадро худамон месозем ё фақат аз боло муайян мекунад? Фитрат нахуст ин маъниро шарҳ медиҳад. Таъкид мекунад, ки агар ба умеди «пешомад» нигоҳ карда шинем, қадри инсонии худро аз даст медиҳем, чунонки ҳоло чунин ҳолат рӯй додааст: «Мулло имсол ба кунҷи ҳучраи тангу рутубатдор бо қамоли гуруснагӣ менишинад то соли оянда ба неъматӣ мударрисӣ ва дабдабаи муфтигарӣ бирасад. Шайх лаззатҳои инҷаҳониро пушти по зада гӯшаи танҳои мегузинад то дар ҷаҳони оянда ба сояи тӯбӣ нишинад. Ҳоким моли раъияти бечораро бештар ба ҳазинаи подшоҳ месупорад то фардо вазираш намоёнд. Подшоҳ сесад ҳазор сарбози худро дар як рӯз лағадкӯби саворони душман менамояд, то рӯзи дигар хутбаи фалон шаҳро ба номаш хонанд. Худи шумо имрӯз аз тамошои шаҳр ва гулгашти саҳро чашм пӯшида ба қори худ машғӯлед, то деги фардотон бичӯшад» [19]. Дар идома хулоса мекунад: «На танҳо мо, балки дар тамоми дунё қавме, ки ҳарчӣ дорад ва фикри истиқбол надорад, боз ҳам чизе нахоҳад дошт. Миллате, ки чизе надорад ва фикри истиқбол дорад, боз ҳам ҳарчӣ хоҳад дошт» [19]. Андешаи муҳимми А. Фитрат ҳамчун донишманди маъруфи давр ин аст, ки ӯ фикри истиқбол (оянданигарӣ) доштанро заруртар аз ҳама донистааст. Изҳор доштааст, ки агар фикри оянда дошта бошед, соҳиби ҳама чиз мешавед. Ин аст сабаби «Истиқбол» гузоштани унвони мақола. Сипас чунин вазифагузорӣ мекунад: «Қорҳое, ки альфон ба дасти худӣ мо мавҷуд аст, ҳаминҳост: 1 - муассисоти илмӣ (яъне, мактабҳо ва мадрасаҳо); 2 - тиҷорат; 3 - зироат; 4 - санъат». Фитрат дар бобати роҳҳои рушди ҷор соҳаи зикршуда андешаҳои ӯро баён карда, онҳоро аз ислоҳи қори маориф, таълиму тарбия вобаста медонад. Барои ин ташкили мактабҳои махсуси таълими зироат, санъат ва тиҷоратро зарур медонад, ки ин фикрҳо минбаъд аз тарафи равшанфикрони дигар дастгирӣ шуданд. Вагарна ба ақидаи ӯ, дар солҳои наздиктарин ин заминро ҳок ва маъданҳои мо ба дасти дигарон хоҳанд афтид. Ин масъалаҳоро Абдурауф Фитрат барои он мегуфт, ки аллакай садҳо, ҳазорҳо деҳқонони рус ба кишвари Туркистон омада, заминҳои он ҷоро ба муддати сад сол ба иҷора гирифта, нахрҳо кофта, пахтаву гандум мекоштанд, ки дар ин бора дар рӯзнамаи «Бухорои шариф» матолиби зиёд ба ҷоп расидааст.

Яке аз махсусиятҳои осори публитсистӣ дар ин давр аз он иборат аст, ки онҳо бо забони содаву фаҳмо, пуробуранг бо истифодаи мақолу гуфтори халқӣ навишта шудаанд.

Дар онҳо оҳанги афсӯсу дарег аз нотавонии мардуми меҳнаткаш мушоҳида мешавад. Чунин мақолаҳо ба тарзи бадеӣ, ифодаҳои образнок навишта шудаанд: «Ҳарчанд зулму ситами дигаронро кашидем ва ҳар қадар ки ҷабру озори бегонагонро дидем, лекин дарего, ки ҳеҷ бедор ва ҳушёр нашудем. Афсус, ки ҳеҷ дарси ибрат нагирифтем. Мо гӯё ба зулму ситам кашидан ҳӯ гирифтаем» [21].

Мақола ва ашъори дар «Бухорои шариф» ҷопшуда намунаи аввалини осори публитсистӣ дар адабиёт ва журналистикаи тоҷик мебошанд. Онҳо дар замонаш вазифаи сиёсии худро хуб ба ҷо оварданд. Баъд аз он намунаҳои жанри публитсистӣ дар маҷаллаҳои «Оина» (1914), «Шуълаи инқилоб» (1919) шакли ҳақиқии худро пайдо карданд.

Аз баррасии мақолаҳои иқтисодии рӯзномаи «Бухорои шариф» маълум гардид, ки имконияти жанри публитсистика дар инъикоси масъалаҳои сиёӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва рушди миллӣ хеле калон аст. Фарқият ва бартарии матолиби рӯзномаи мавриди назар дар он аст, ки дар он публитсистика бо бадеият тавҷаи гаштааст. Аслан, «публитсистика фароғири ҳама чиз аст, ягон соҳаи фаъолияти инсон нест, ки ба он бетараф бошад. Дар олами публитсистика тамоми ҷаҳон меғунҷад» [1, с. 14]. Муҳаққиқи тоҷик М. Абдуллоев зимни баррасии масъалаи публитсистика ва ҳувияти миллии тоҷикон дар охири асри XIX ва аввали қарни XX дар мавриди аҳамияти омӯзиши масъалаи мазкур дар давраи имрӯза дуруст қайд кардааст: «Ҳоло ҷомеаи мо ба омӯзиши илмӣ ва дарки ҷанбаҳои гуногуни мушкилоти ҳувияти миллии тоҷикон, аз он ҷумла, дар соҳаи публитсистика беҳад ниёз дорад» [1, с. 4]. Ин масъала, бешак, ба худшиносӣ ва ватанхоҳӣ, рушди иқтисод ва пешрафти миллат зич алоқаманд аст.

Оғози асри бистум давраи пайдоиш ва ташаккули публитсистика ба ҳисоб меравад. Шоирону нависандагон ва маорифпарварон маҳз дар ин давра ба он рӯй оварданд. «Дар ҳамин давра адабиёт ранги публитсистӣ ба худ гирифта, ҷиҳатҳои тасвирий не, балки нақши онро ба ҷойи аввал гузошт» [4, с. 129]. Бинобар ин, ба ақидаи муҳаққиқ Х. Асозода, «вақте ки чехраҳои адабии ин давраро таҳти баррасии адабиётшиносӣ қарор медиҳем, мебинем, ки дар осори онҳо маводи тозаву асили бадеӣ камтар ба назар мерасад, балки ононро сарнавишташон, рӯзгорашон, саёҳатҳояшон, афқору ақоидашон беҳтару равшантар муаррифӣ менамоянд» [4, с. 129]. Дар осори адибони оғози асри бистум ҷанбаи публитсистӣ назар ба тасвири бадеӣ мавқеи баландтар касб кард: «Таҳлили публитсистикаи ҷадидон нишон медиҳад, ки онҳо ба бедории миллӣ, ислоҳот, ба ҳаёт татбиқ намудани онро даъват мекарданд, дар як вақт норасоҳои ҷомеа, воқеияти Бухорою Туркистон, ки садди роҳи тараққӣ ва рушд мегаштанд, саҳт ва ошкор танқид мекарданд, онро бо кишварҳои пешрафтаи ғарб ва шарқ қиёс менамуданд, то ба хонандагон қафомонии ватанашонро нишон диҳанд» [1, с. 76]. Дар назм низ чунин ҳолат ба назар мерасад. Адибон дар ин давра ба зиммаи вазифаи муҳимро доштанд: расондани воқеоти муҳимми аср ба мардум. Ба қавли М. Абдуллоев, «Ҳама он чизе, ки шахс, миллат, давлат, ҷомеаро ба ҳаяҷон меорад, дар журналистика инъикос меёбад» [1, с. 14].

Ба қавли муҳаққиқон, аз ҷумла, М. Абдуллоев, Н. Ғаффоров, услуби публитсистӣ асоси адабиёти ҷадидиро ташкил дода, онҳо аз ин услуб дар таҳияи китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ ва нашрияҳои худ истифода мебарданд. Тамоми адабиёти насрӣ ва назмӣ ҷадидонро метавон миллӣ номид, зеро ғояи асосӣ ва марказии ин адабиёт даъват ба бедории иҷтимоӣ ва худшиносии миллӣ буд. «Ҷунбиши ҷадидия дар танвири афкор, бедорӣ, худшиносии миллӣ ва ташаккули ҳисси ватандорӣ тоҷикон дар ибтидои асри XX нақши ҷашмрас гузошт» [7, с. 70].

Дар баробари Мирзо Сирочи Ҳаким, Мирзоҷалол Юсуфзода, Абдурауф Фитрат, инчунин, Мирзо Абдувоҳид Мунзим, Маҳмудхоча Бехбудӣ, Саидризо Ализода, Садриддин Айнӣ, Абдуқодир Муҳиддинов, Аббос Алиев, Собит Мановзода, Чинор Имомов, Шириншоҳ Шохтемур, Абдуқаюми Қурбӣ, Ҳамид Бақозода, Ҳоҷӣ Муин Шукруллоев, Тӯракул Зеҳнӣ, Обид Исмаилов, Алӣ Исмонзода, Лутфулло Обидхӯчаев, Маъруф Расулӣ, Раҳим Ҳошим, Бадриддин Азизӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Ҳасан Маҳмадхонов (Ирфон), Пайрав Сулаймонӣ ва Муҳаммадҷон Раҳимӣ ҳамчун публитсистони асрҳои XIX–XX дар тарбияи насли наврас,

худшиносию худогоҳӣ, шинохти давлату миллат саҳми шоиста гузоштаанд. Ба таъбири дигар, “Бухорои шариф”, ки “минбари баланди ҷадидони тоҷик буд, сад сол муқаддам дар роҳи бедорию ба таҳрик овардани афкор, тақон додани андешаи мардум ва худшиносию худогоҳии тоҷикон хидмати босазое кард.” [7, с. 19].

Аз таҳлилу таҳқиқ ва барраси маводу матолиби публитсистони мавриди назар бармеояд, ки дар меҳвари нигоштаҳои онҳо масъалаҳои умдаи замон қарор дошта, вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ таҳлилу арзёбӣ шудааст. Дар зимн, нигоштаҳои онҳо заминаро барои инқилоби маданӣ дар ҷомеа ба вуҷуд оварданд, ба афкори мардум таъсири муҳим гузоштаанд ва мушкilotи як давраи муайянро бозгӯ кардаанд. Масъалагузориҳое, ки дар навиштаҳоиашон зикр шудааст, тадричан роҳи ҳали худро ёфта, аз муассирии маводу матолиби публитсистӣ шаҳодат медиҳад. Аз ин рӯ, дар заминаи омӯзишу таҳқиқи нигоштаҳои публитсистон ва маорифпарварон Мирзо Сирочи Ҳаким, Мирзо Ҷалол Юсуфзода, Абдурауфи Фитрат маълум мегардад, ки онҳо рисолати хешро ба хубӣ иҷро кардаанд, масъалаҳои худшиносии миллиро матраҳ намудаву ташаккул бахшидаанд ва дар дигаргунӣ вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ замон нақши бориз гузоштаанд.

АДАБИЁТ

1. Абдуллаев, М. А. Таджикская публицистика и национальная идентичность (посл. четверть XX – первая половина XX веков) / М. А. Абдуллаев. – Душанбе, 2014. – 310 с.
2. Абдуллоҳ, М. Роҷеъ ба масъалаи худшиносии милли дар адабиёти ҷадидия М. Абдуллоҳ // Овози тоҷик. – 1996. – 27 январ.
3. Ализода, С. Моро ислоҳи мадорис ва макотиб лозим аст / С. Ализода // Оина. – 1913. – №3. – с.75.
4. Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав) / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2004. – 672 с.
5. Бухорои шариф. – 11 март соли 1912 – 2 январи соли 1913.
6. Гафаров, Н. По страницам газеты «Бухорои шариф» (О первой таджикской прессе) / Н. Гафаров. – Худжанд: Вароруд, 1999. – с.
7. Гафаров, Н. Ҷадидия ва шинохти он / Н. Гафаров. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 160 с.
8. Комиссаров, Д. С. Очерки современной персидской прозы / Д. С. Комиссаров. – М.: Восточной литературы, – 1960. – 214 с.
9. М. Р. Масъалаи пахтаи Туркистон / М. Р. // Бухорои шариф. – 1912. – 28 март
10. М. Р. Аҳаммияти зироат / М. Р. // Бухорои шариф. – 1912. – 4 апрел.
11. М. Р. / Аҳаммияти зироат / М. Р. // Бухорои шариф. – 1912. – 5 апрел.
12. Муродӣ, М. Б. Публицистикаи тоҷик / М. Б. Муродӣ. – Душанбе: Аржанг, 2021. – 576 с.
13. Набавӣ, А. Нахустин рӯзномаи тоҷикӣ ва фарҳанги рӯзноманигорӣ (“Бухорои Шариф”, “Самарқанд”, “Ойна”) / А. Набавӣ. – Душанбе: Эҷод, 2007. – 64 с.
14. Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик. Қисми 1. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956. – 310 с.
15. Сализода, О. Публицистикаи Мирзо Ҷалол Юсуфзода / О. Салимзода. – Душанбе: Ирфон, 2003, – 138 с.
16. Сироч, М. Баъзе ғавоиди рӯзнома / М. Сироч // Бухорои шариф. – 1912. – 11 март.
17. Сироч, М. Чӣ бояд кард? / М. Сироч // Бухорои шариф. – 1912. – 14 март.
18. Сироч, М. Сухани гуфтани / М. Сироч // Бухорои шариф. – 1912. – 2 апрел
19. Фитрат, А. Истиқбол / А. Фитрат // Бухорои шариф. – 1912. – 20 июл.
20. Шӯлаи инқилоб, маҷалла, 1919-1921: Бойгонии Китобхонаи миллии Тоҷикистон.
21. Шӯлаи инқилоб. – 1919. – 1 май.
22. Юсуфзода, М. Ғояи омол / М. Юсуфзода // Бухорои шариф. – 1912. – 11 март.
23. Юсуфзода, М. Мулоҳиза / М. Юсуфзода // Бухорои шариф. – 1912. – 20 март.
24. Юсуфзода, М. Таҷдиди матлаъ / М. Юсуфзода // Бухорои шариф. – 1912. – 28 март.
25. Юсуфзода, М. Назофат / М. Юсуфзода // Бухорои шариф. – 1912. – 1 апрел.

ТАШАККУЛИ ПУБЛИТСИСТИКАИ СИЁСӢ ДАР ОСОРИ МАОРИФПАРВАРОНИ ТОЧИК (дар мисоли осори Мирзо Сироч, Мирзо Чалол Юсуфзода, Абдурауф Фитрат)

Дар ин мақолаи илмӣ заминаҳои ташаккули публицистикаи тоҷик, махсусан, публицистикаи сиёсӣ (дар заминаи маводу матолиби маорифпарварон Мирзо Сироч, Мирзо Чалол Юсуфзода, Абдурауф Фитрат) мавриди таҳлилу арёзбӣ қарор гирифтааст. Мусаллам аст, ки дар оғози асри XX бо таъсиси нахуструзмаи тоҷикии “Бухорои шариф” аввалин нигоштаҳо дар шакли имрӯзаи публицистӣ ба вучуд омаданд ва дар ин миён маорифпарварону публицистони тоҷик бо нигоштаҳои хеш дар баррасии авзои замон қадамҳои устувор гузошта, ба ташаккули публицистикаи тоҷик замина фароҳам оварданд. Омӯзишу таҳлил ва баррасии бастаҳои рӯзномаи “Бухорои шариф” мушаххас намуд, ки публицистикаи тоҷик, хусусан, публицистикаи сиёсӣ маҳз дар он ташаккул ёфтааст. Зеро масъалагузориҳое, ки дар нашриҳои мавриди назар қарор гирифтааст, бевосита бозгӯии авзои замон буда, ба таҳрики афкор ва бедории ҷомеа мусоидат намудаанд. Ба ин маънӣ, маводу матолибе, ки маорифпарварон Мирзо Сироч, Мирзо Чалол Юсуфзода, Абдурауф Фитрат дар рӯзномаи “Бухорои шариф” ба таъб расонидаанд, маълум менамоянд, ки дар меҳвари онҳо вазъи замон, пешрафти иқтисодиёт, тадвини афкор, такмили мактабу маориф, баланд бардоштани ҳувиати милливу истиқлолхоҳӣ ва маърифатмандии ҷомеа қарор дорад. Аз ин рӯ, муаллиф ҳангоми баррасӣ нигоштаҳои маорифпарварону публицистони мазкурро дар муқоиса таҳлил карда, вижагиҳои онҳоро мушаххас намудааст, ки часорату иродат ва донишу ҷаҳонбинии васеи равшанфикронро бозгӯ менамояд. Бинобар ин, мақолаи мазкур як давраи муайяни таърихи ташаккули публицистикаи сиёсии тоҷикро ифода менамояд.

***Калидвожаҳо:** публицистика, публицистикаи сиёсӣ, публицистону маорифпарварон М. Сироч, М. Юсуфзода, А. Фитрат, рӯзномаи “Бухорои шариф”, марҳалаҳои рушд, вазъи замон, омӯзиш, таҳқиқ, таҳлил, муқоиса, натиҷагирӣ.*

ТАШАККУЛИ ПУБЛИТСИСТИКАИ СИЁСӢ ДАР ОСОРИ МАОРИФПАРВАРОНИ ТОЧИК (дар мисоли осори Мирзо Сироч, Мирзо Чалол Юсуфзода, Абдурауф Фитрат)

В данной научной статье анализируются и оцениваются основы формирования таджикской публицистики, особенно политической публицистики (на основе материалов и трудов просветителей Мирзо Сироджа, Мирзо Джалола Юсуфзода, Абдурауфа Фитрата). Несомненно, что в начале XX века с созданием первой таджикской газеты «Бухорои Шариф» появились первые материалы в современном виде публицистики, а тем временем таджикские просветители и публицисты сделали серьезные шаги в изучении состояния времени с помощью своих статей, заложив основу для формирования таджикской публицистики. Изучение, анализ и рассмотрение содержания газеты «Бухорои Шариф» выявили, что таджикская публицистика, особенно политическая, сформировалась именно в этой газете. Потому что поднятые в публикации вопросы являются прямым отражением времени и способствуют стимуляции мысли и пробуждению общества. В этом смысле материалы и статьи опубликованные просветителями Мирзо Сироджем, Мирзо Джалолом Юсуфзода и Абдурауфом Фитратом в газете «Бухорои Шариф», ясно показывают, что в центре их внимания находится современная ситуация времени, экономический прогресс, развитие идей, совершенствование школ и образования, укрепление национальной идентичности и независимости, просвещение общества. Поэтому в ходе рецензии автор сравнивал и проанализировал взгляды этих просветителей и публицистов и особо выделил их характерные черты, отражающие мужество, волю, знания и широкий кругозор этих просвещенных мыслителей. Таким образом, данная статья представляет собой определенный период в истории становления таджикской политической публицистики.

***Ключевые слова:** публицистика, политическая публицистика, публицисты и педагоги М. Сиродж, М. Юсуфзода, А. Фитрат, газета «Бухорои Шариф», этапы развития, современная ситуация, изучение, исследование, анализ, сравнение, выводы.*

ТАШАККУЛИ ПУБЛИТСИСТИКАИ СИЁСӢ ДАР ОСОРИ МАОРИФПАРВАРОНИ ТОЧИК (дар мисоли осори Мирзо Сироч, Мирзо Чалол Юсуфзода, Абдурауф Фитрат)

This scientific article analyzes and evaluates the foundations of the formation of Tajik publicism, especially political publicism (based on the materials and works of educators Mirzo Sirodzh, Mirzo Jalol Yusufzoda, Abdurauf Fitrat). Undoubtedly, at the beginning of the 20th century, with the creation of the first Tajik newspaper "Bukhoroi Sharif", the first materials in the modern form of publicism appeared, and in the

meantime, Tajik educators and publicists made serious steps in studying the state of the time with the help of their articles, laying the foundation for the formation of Tajik publicism. The study, analysis and consideration of the content of the newspaper "Bukhoroi Sharif" revealed that Tajik publicism, especially political, was formed in this newspaper. Because the issues raised in the publication are a direct reflection of the time and contribute to the stimulation of thought and the awakening of society. In this sense, the materials and articles published by educators Mirzo Sirodj, Mirzo Jalol Yusufzoda and Abdurauf Fitrat in the newspaper "Bukhoroi Sharif" clearly show that their focus is on the current situation of the time, economic progress, development of ideas, improvement of schools and education, strengthening of national identity and independence, education of society. Therefore, during the review, the author compared and analyzed the views of these educators and publicists and especially highlighted their characteristic features reflecting the courage, will, knowledge and broad outlook of these enlightened thinkers. Thus, this article represents a certain period in the history of the formation of Tajik political publicism.

Key words: *publicism, political publicism, publicists and educators M. Sirodj, M. Yusufzoda, A. Fitrat, newspaper "Bukhoroi Sharif", stages of development, current situation, study, research, analysis, comparison, conclusions.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сафарзода Эҳсон – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, устоди кафедраи телевизион ва радиоишунавонии факултети журналистика ва сармуҳаррири навирияи “Омузгор”. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 946-40-40-40. E-mail: ehson.89@mail.ru*

Сведения об авторе: *Сафарзода Эхсон - Таджикский национальный университет, преподаватель кафедры телевидения и радиовещания факультета журналистики и главный редактор газета «Омузгор». Адрес: 734025, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 946-40-40-40. E-mail: ehson.89@mail.ru*

Information about the author: *Safarzoda Ehson - Tajik National University, lecturer at the department of television and radio broadcasting, faculty of journalism and editor-in-chief of the newspaper "Omuzgor". Address: 734025, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, 17 Rudaki Ave. Tel.: (+992) 946-40-40-40. E-mail: ehson.89@mail.ru*

Суфизода Ш.З.

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Ғазолӣ, Мачдуддин Абулфутуҳ Аҳмад, ибни Муҳаммад ибни Муҳаммад Ғазолӣ, ориф, адиб ва воизи барҷастаи хуросонӣ (1061-1126). Кунияи ӯ Абулфутуҳ буда бо лақабҳои «Мачдуддин, «Зайнуддин» ва «Ҳуччатулислом» шуҳрат пайдо карда буд. Бародари хурдии мутакаллиму фақеҳ ва андешаманду орифи машҳур Абуҳомид Муҳаммад Ғазолӣ (1058-1111) буда, яке аз фақеҳони бузурги шофеии қарни XI мебошад. Аҳмади Ғазолӣ дар Тобарон, деҳае дар наздикии шаҳри Туси Хуросон таваллуд шуда, таълими ибтидоиро дар он ҷо гирифтааст. Пас аз даргузашти падар сарпарастии онҳоро яке аз дӯстони падар Аҳмади Родаконӣ ба уҳда мегирад. Бародарон дар хонаводаи ӯ бузург шуданд. Таҳсилоти ибтидоии худро Аҳмад дар Тус дар соҳаи фикҳи исломӣ гирифт. Дар ҷавонӣ ба тасаввуф рӯй овард, нахуст шогирди шайх Абубакр Нассочи Тусӣ (вафот. 487/1094) ва сипас аз Фазл ибни Муҳаммад Абуалии Формадӣ (1016-1084) дарси ирфон гирифтааст. Муддате аз мусоҳибатҳои шайх Абулҳасани Харақонӣ (963-1033) дигар орифони Хуросон баҳраманд шудааст. Натиҷаи муҳити солими маърифатӣ буд, ки Аҳмади Ғазолӣ ба зудӣ ба яке аз чеҳраҳои дурахшони ирфон мубаддал шуд. Дар соли 488/1095 бародараш Абуҳомид аз ӯ хоҳиш кард, ки ба ҷои ӯ дар мадрасаи «Низомия»-и Бағдод уҳдадори тадрис бишавад ва дар замони сафарҳои ӯ аз аҳли байташ мурукибат бикунад. Пас аз даргузашти Абубакри Нассоҷ Аҳмади Ғазолӣ ҷонишини ӯ шуда, ба дастгирию иршоди шогирдон пардохт. Вай ба манотиқи гуногуни Хуросон сафарҳо карда, дар маҳфили маҷолиси аҳли тасаввуф суҳанрониҳои ҷаззобе мекард, ки ба ғайр аз оёту аҳодис саршор аз аз ашъори шоирон буданд [3]. Саъдуддини Варовинӣ (тав. 1338), муаллифи «Марзбоннома» нақл мекунад, ки рӯзе Аҳмади Ғазолӣ дар маҷлисе гуфт, ки «Эй мусулмонон, ҳар чи дар ин ҷаҳил сол ман аз сари ҷӯбпора ба шумо мегӯям Фирдавсӣ дар як байт гуфтааст. Агар бад-он кор кунед, аз гуфтаи дигарон мустағнӣ тавонед буд: *“Парастидани Додгар пеша кун / Ба рӯзи гузар кардан андеша кун”*» [4, с. 142-143]. Аҳмади Ғазолӣ соли 1123 ё 1126 вафот кард ва дар масҷиди шаҳри Қазвин, ки чанде баъд ба ифтихори ӯ «Аҳмадия» номгузорӣ шуд, ӯро ба хок супурданд. Орифони машҳуре чун Айнулқузоти Ҳамадонӣ (1098-1131) ва Абунначиби Сухравардӣ (1097-1168) ва Абулфазли Бағдодӣ (ваф. 550) аз ҷумлаи шогирдонии ӯ буданд [6, с. 21]. Решаҳои пайдоиши тариқатҳое чун Кӯбравия, Мавлавия ва Неъматуллоҳия ба Аҳмади Ғазолӣ пайванд меҳӯранд [7, с. 16].

Дар таърихи тасаввуфи Хуросон Аҳмади Ғазолӣ бо назарияи муҳаббат, ки дар рисолаи ӯ бо номи «Савонеҳу-л-ушшоқ» машҳур аст, шинохта шудааст. Ин рисолаи на он қадар бузургро, ки дар ирфони исломӣ бесобиқа буд, дар соли 1114 ба итмом расонид, ки аз 77 боб иборат аст. Рисолаи мазкур нахустин асари мустақил ба забони порсӣ дар мавзуи моҳияти ишқ аст. Бо ин ки он рисолаи ирфонист, яке аз шоҳкорҳои адабиёти порсии тоҷикӣ низ ҳаст. Вежагии «Савонеҳу-л-ушшоқ» дар он аст, ки матолиберо, ки дар шакли наср баён мекунад бо овардани намунаҳои шеърӣ натиҷагирӣ мекунад. Ин услуби баёнро мибаъд Саъдии Шерозӣ дар «Гулистон» ба кор гирифтааст [8, с. 59]. Мавзӯе, ки дар «Савонеҳу-л-ушшоқ» баён шудаанд, минбаъд аҳли адабу андешаи порсии тоҷикиро аз қабилы Айнулқузоти Ҳамадонӣ, Фаридуддини Аттор, Саъдии Шерозӣ, Фаҳруддини Ироқӣ, Начми Розӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ ва бисёре дигар таҳти таъсир қарор додааст.

Аҳмади Ғазолӣ дар «Савонеҳу-л-ушшоқ» ва рисолаҳои дигараш намунаҳое аз ашъори шоирони ғайриорифи арабӣ Абунувос (756-814), Мутаннаббӣ (915-965), ба вежа аз ашъори хамрию ошиқонаи эшон ва пораҳое аз шоирони гумноми порсӣ овардааст, ки мансубияти онҳоро муайян кардан хеле душвор аст. Чун ӯ мисли ҳар орифи дигар, ки дорои завқи баланди зебошиносона буд, таъбан завқи баланди шоирӣ дошт онҳо мансуб ба худӣ Аҳмади Ғазолӣ бошанд. Дар осори ӯ ба ашъоре рӯбарӯ мешавем, ки бегумон аз худӣ ӯст. Масалан,

рубони мазкур, ки дар овони ҷавонияш сурудааст, дақиқан аз худӣ ўст: «То ҷоми ҷаҳоннамоӣ дар дастӣ ман аст / Аз рӯйи хирад ҷарҳи барин пасти ман аст / То каъбаи нест қиблаи ҳастӣ ман аст / Хушёртарин халқи ҷаҳон масти ман аст» (Савонеху-л-ушшоқ, сах. 19). Байти дигаре, ки дар «Савонеху-л-ушшоқ» омадааст, эҳтимолан, аз худӣ ўст: «Ё Раб, биситон доди ман аз ҷони Сикандар / К-ӯ оинае сохт, ки дар вай нигарӣ ту» (Савонеху-л-ушшоқ. Сах. 16). Дар тазкираҳову манобеи адабию таърихӣ дигар ашъори дигареро ба Аҳмади Ғазолӣ мансуб донистаанд [11]. Бар асоси намунаҳои ашъоре, ки дар асарҳои насрии худӣ Аҳмади Ғазолӣ ва дигар сарчашмаҳо сабт шудаанд, метавон гуфт, ки баъзе ибораҳову тасовири шеърӣ аз қабилӣ зулфу ҳадду ҷашму абрӯву оинаи Сикандару ҷоми ҷаҳоннамо аз ибтикороти ӯ буда, баъдан дар осори шоирони пас аз вай фаровон истифода шудаанд [10, с. 163].

Дар миёни шоирони мутасаввиф Аҳмади Ғазолӣ ба вежа ба сурудаҳои Мансури Ҳаллоҷ таваҷҷуҳ дошт. Дар «Савонеху-л-ушшоқ»-и хеш яке аз амиқтарин рубоӣҳои ирфонӣ ба забони порсиро, ки аз Абулҳасани Бустист, нақл кардааст: «Дидем ниҳоди гетию асли ҷаҳон / В-аз иллату ол баргузаштем осон / В-он нури сияҳ зи лонуқат бартар дон / В-он низ гузаштем, на ин монду на он» [6, с.22]. Дар ин густара ҳамриёти шоирони ғайрисуфӣ низ тасвир ёфтаанд. Аҳмади Ғазолӣ беш аз як қарн қабл аз Қушайрӣ (986-1072), Ибни Форизи Мисрӣ (1181-1235), Ибни Арабӣ (1165-1240) ва Ҷалолуддини Балхӣ (1207-1273) ҳамриёти реалистиро ба маъноӣ маҷозӣ истифода кардааст. Аз ин рӯ, ўро метавон яке аз нахустин адибони орифе номид, ки ашъори ҳамрии дорои маъноӣ воқеиро ба маъноӣ маҷозӣ истифода кардааст [9, с. 68]. Муҳтавои реалистии ин гуна ашъор барои ҳар шахсе, ки бо таърихӣ шеърӣ классики арабию порсӣ ошност, равшану возеҳ аст, аммо чун дар матн ирфонӣ омадааст, бар маъноӣ зохирии онҳо маъноҳои амиқтаре зам мешавад. Мисли бисёре аз аҳли адабиёти классики ирфонӣ Аҳмади Ғазолӣ аз қиссаи машҳури Лайлию Мачнун ва аз ишқи асотирии Султон Маҳмуди Ғазнавӣ (998-1030) ба ғуломбачае бо номи Айёз, ҳамчун намунаи боризе аз ишқи ростину самимӣ нисбат ба Маъшук сухан ба миён меоварад. Барои Аҳмади Ғазолӣ чинсияти муҳиббу маҳбуб: зан ва мард (Лайлӣ ва Мачнун) / мард ва мард (Маҳмуд ва Айёз) муҳим нест. Дар мисоли ишқи ғайриодию бечунучароӣ онҳо ӯ ба муҳотаби хеш дар бораи намунаи олии муҳаббат ба Офаридгор намуна меоварад. Пайранги воқеии қиссаҳои воқеии ошиқро, ки аз саргузашти пурпечутоби ғоҷавӣ ё мусбати ошиқу маъшук қисса мекунанд, робитаи онҳоро марҳалаи гузаштан аз масири маънавӣ мешуморад, ки ба хоҳири фано ғай-ла-Лоҳ бояд аз он гузашт. Дар ҳоле ки анъаноти шеърӣ порсии тоҷикӣ заминаи мусоиде барои баёни омӯзаҳои ирфонии Аҳмади Ғазолӣ фароҳам кард, аммо ӯ аз ҳамриёти Абунувос барои баёни андешаҳову дарёфтаҳои ирфонии хеш истифода кардааст.

Сабки зиндагии Абунувос ба ҳамагон маълум аст. Ў дақиқан аз воқеияти зиндагии хеш сухани хешро мустақим, бо истифода аз маъноӣ аслии вожа меғӯяд. Аммо барои Аҳмади Ғазолӣ ва амсоли ӯ ин майи ангурӣ ба бодаи маърифат табдил мешавад. Сабки талмеҳомези Аҳмади Ғазолӣ дар истифода аз мутунӣ ирфонӣ ғайриирфонӣ яке аз вежаҳои асосии асосии тамоми осори ўст. Чунин муносибат бо матнӣ шеърро аҳли ирфон навъе бардошти шахсӣ аз матн меҳонад, на шарҳу тафсири ҳосил аз андеша [2, с. 157-77]. Аҳмади Ғазолӣ бештар аз Мансури Ҳаллоҷ таъсир пазируфтааст.

Дар «Савонеху-л-ушшоқ» Аҳмади Ғазолӣ ривоятҳои зиёди ошиқонаро, ба вежа дар бораи Лайлию Мачнун, Маҳмуду Айёз овардааст. Матолиби қуръонӣ аҳодис дар ин рисола камтар истифода шудаанд. Дар муқаддима ӯ изҳор меҳонад, ки барои баёни андешаҳои худ аз забони ишора истифода хоҳад кард.

Дар оғози «Савонеху-л-ушшоқ» Аҳмади Ғазолӣ вуруди муҳаббат ва руҳ ба ҷаҳони мавҷудот ба тасвир меоварад. Дар ин ҳастии заминӣ хеш ошиқ пайваста талош меҳонад, ки ба сароғози ягонагӣ ваҳдати худ баргардад, зеро танҳо дар ҳолати ваҳдати комил бо Маъшук, ба ибораи дигар дар сурати комилан фано гардидан дар маъшук ба ваҳдат, ба лонаи хеш меҳонад. Ҳамин ҷараёни бозгашт ба асли хеш ва мушкилиҳоро, ки дар ин ҷода пеш меоянд, бо забони истиорӣ мавзӯи асосии рисолаи мазкур аст [1, с. 701-710]. Ишқро Аҳмади

Ғазолӣ ба парандае, ки барои мудати кутӯҳе ба дунёи ҳокӣ фуруд омадаасту бояд ба лонаи азияти баргардад, ташбеҳ кардааст.

Мавзӯи мабзурро Аҳмади Ғазолӣ дар рисолаи дигари хеш таҳти унвони «Рисолату-т-тайр» ё «Рисолату-т-туюр», ки матолиби он аз ҷониби Фаридуддини Аттор дар маснави «Мантиқу-т-тайр» хунардона коркард шуда, шухрати бештар ёфт [5].

Аҳмади Ғазолӣ як қатор рисолаҳои кӯтоҳи дигарро бо забони форсӣ навиштааст. «Рознома» маъруфтарини онҳост, ки онро бо номи «Айния» ба Айнулкузоти Ҳамадонӣ нисбат додаанд. Якҷанд рисолаи дигари ирфонӣ ба забони арабӣ нигоштааст: «Ат-таҷрид фӣ калимоту-т-тавҳид», тафсири динию ирфонии «Ло илоҳа илла-л-Лоҳ»; «Баҳру-л-маҳабба фӣ асрору-л-мавадда», шарҳи ирфонии сураи Юсуф.

Ба исбот расидааст, ки як қатор рисолаҳои Аҳмади Ғазолӣ нисбат додаанд, дар асл аз ӯ вай нестанд. Аз ҷумлаи онҳо «Баҳру-л-ҳақиқа» (ба забони порсӣ), «Бавориқу-л-илмо», «Сирру-л-асрор фӣ кашфу-л-анвор» мебошанд.

АДАБИЁТ:

1. B. Utas, “‘Ambiguity’ in the Savanah of Ahmad Ghazali,” Proceedings of the Second European Conference of Iranian Studies, Rome, 1995.
2. Lumbard, Joseph E. B. Ahmad al-Ghazālī, remembrance, and the metaphysics of love / Joseph E. B. Lumbard. Description: Albany: State University of New York Press, [2016] | Series: SUNY series in Islam | Includes bibliographical references and index. Pp. 157-77).
3. Амирхонов Ш.Т. Философско-этические воззрения в мистицизме Ахмада Газали / дис. на соискание уч. степени канд. Философ.наук / Ш.Т. Амирхонов; науч. рук. А.А. Шамолов Н.С. Саидов ТГНУ Факультет философии.- Душанбе: [б.и.], 2011. – 159 с.
4. Варовин, С. Марзбоннома. Ба кӯшиши Муҳаммад Равшан. Техрон, 1355, саҳ. 142-143
5. Ғазолӣ Имом Аҳмад. Маҷмӯаи осори форсии Аҳмади Ғазолӣ. / Ба эҳтимоми Аҳмади Мучоҳид.- Техрон, 1370.- 721 с.
6. Ғазолӣ Имом Аҳмад. Савонех-ул-ушшоқ. / Тасҳеҳи Насруллоҳи Пурҷаводӣ. Техрон, 1359.-314 с.
7. Ғазолӣ, Аҳмад. Рисолат-ус-савонех фил-ишқ. / Аҳмад Ғазолӣ; [Ба кӯшиши Маҳдии Баёнӣ. –Техрон, 1332.- 670 с.
8. Саидғанизода С. Хусусиятҳои бадеӣ ва услубии насри Аҳмади Ғазолӣ // Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктор PhD - доктор аз рӯи ихтисоси 6D021400 - Адабиётшиносӣ (6D021403-Таърихи адабиёт, равоити адабӣ)
9. Суфиев, Ш. З. Генезис и эволюция темы вина и трансформативные процессы в персидско-таджикской литературе : специальность 10.01.08 "Теория литературы. Текстология" : диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук / Суфиев Шодимахмад Зикриёевич, 2017. – 391 с. – EDN AADZNV.
10. Суфиев, Ш. З. Суфийский опыт - основа возникновения суфийской поэзии / Ш. З. Суфиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – 2017. – № 4-2. – С. 161-166. – EDN ZGCMNH.
11. Шарвонӣ, Ҷамол Халил. «Назҳату-л-маҷолис». Ба кӯшиши Муҳаммадамин Раёҳӣ. Техрон, 1375

АҲМАДИ ҒАЗОЛӢ ВА НАЗАРИЯИ ИШҚ ДАР «САВОНЕҲУ-Л-УШШОҚ»-И Ӯ

Аннотатсия. Аҳмади Ғазолӣ (Маҷдуддин Абулфутуҳ Аҳмад ибни Муҳаммад Ғазолӣ, 1061–1126) ориф, нависанда ва воизи барҷастаи Хуросон аст, ки бо назариёташ дар бораи ишқи илоҳиёти ирфонӣ шухрат дорад. Ӯ бародари кӯчаки Абӯҳомиди Ғазолӣ номдор буда, масири фикрии худро аз омӯзиши фикри исломӣ то амёқи фалсафаи ирфонӣ тай намуда, назди устодоне чун Абубакри Нассоҷ ва Фазл ибни Муҳаммади Фарюмадӣ таълим гирифтааст. Рисолаи ӯ «Савонеху-л-ушшоқ» (1114) нахустин асари мустақил ба забони форсӣ, ки ба фалсафаи ишқ ихтисос дорад ва ба адабиёту ирфони Осиёи Марказӣ ва Ховари Наздик таъсири ҷашмгире гузоштааст. Ғазолӣ бо баҳрагирӣ аз шеваи баёнӣ ҳосе, ки унсурҳои шоирона ва фалсафиро ба ҳам меомезад, бар сабки хунарии устодоне чун Саъдӣ ва Ҳофиз таъсир расонидаст.

Аҳмади Ғазолӣ ҳамчунин муаллифи чандин рисола мебошад, ки аз миёни онҳо «Рисолату-т-тайр» ба «Мантиқу-т-тайр»-и Фаридуддини Аттор таъсир гузоштааст. Тафсири ӯ аз ишқ ҳамчун роҳи илоҳии даст ёфтани ба ваҳдат, ӯро ҳамчун яке аз намояндагони калидии ирфони форсии асрҳои миёна барҷаста месозад. Илова бар саҳми ӯ дар адабиёти ирфонӣ, вай аз осори шоироне чун Абунувос низ истифода бурда, ба мутуни онҳо маъниҳои ирфонӣ нав бахшидааст. Осори ӯ ба пояе барои ташаккул ва густариши тариқатҳои тасаввуф, аз ҷумла, Кубравия ва Мавлавия, табдил ёфтааст.

Аҳмади Ғазолӣ ба суннати ирфонӣ ва фалсафӣ таъсири амиқ гузоштааст ва тафсири мунҳасир ба фарди ӯ аз ишқ ҳамчунон дар заминаи мутолиаи адабиёти ирфонӣ ва фалсафаи исломӣ дорои аҳамият ва эътибори бузург аст.

Вожаҳои калидӣ: Аҳмади Ғазолӣ, «Савонеху-л-ушшак», тасаввуф, ишқ, ирфон, адабиёти форсӣ, тариқатҳои тасаввуф, фалсафа, ирфон, ислом.

АХМАД ГАЗАЛИ И ЕГО ТЕОРИЯ ЛЮБВИ В ТРАКТАТЕ «САВАНЕХУ-Л-УШШАК»

Аннотация: Ахмад Газали (Мадждуддин Абулфутух Ахмад ибни Мухаммад Газали (1061–1126) – выдающийся мистик, писатель и проповедник Хорасана, известный своими взглядами на любовь и теософию. Младший брат известного Абухомида Газали, он прошел путь от изучения исламского права до глубокого погружения в суфизм, обучаясь у таких мастеров, как Абубакр Нассоҷ и Фазл ибни Мухаммад Формадӣ. Его трактат «Савонеху-л-ушшак» (1114) стал первым самостоятельным произведением на персидском языке, посвящённым философии любви, и оказал значительное влияние на литературу и мистику Средней Азии и Ближнего Востока. Используя уникальный стиль изложения, совмещающий поэтические и философские элементы, Газали превзошёл творчество таких мастеров, как Саъди и Хафиз.

Ахмад Газали также автор ряда трактатов, среди которых «Рисалату-т-тайр», оказавший влияние на «Мантику-т-тайр» Фаридуддина Атгара. Его интерпретация любви как божественного пути к возвращению к Единству выделяет его как одного из ключевых представителей средневекового персидского мистицизма. Помимо вклада в суфийскую литературу, он также использовал произведения таких поэтов, как Абунувас, придавая их текстам новые мистические значения. Его работы стали фундаментом для развития суфийских орденов, включая Кубравия и Мавлавия.

Ахмад Газали оказал значительное влияние на мистическую и философскую традицию, а его уникальная интерпретация любви остаётся актуальной в контексте изучения духовной литературы и философии ислама.

Ключевые слова: Ахмад Газали, «Саванеху-л-ушшак», суфизм, любовь, ирфан, персидская литература, суфийские ордена, философия, мистика, ислам.

AHMAD GHAZĀLĪ AND THE THEORY OF LOVE IN HIS «SAWĀNEḤ AL-‘USHSHĀQ»

Annotation: Aḥmad Ghazālī (Majd al-Dīn Abū al-Futūḥ Aḥmad ibn Muḥammad al-Ghazālī, 1061–1126) was a prominent mystic, writer, and preacher from Khorasan, renowned for his views on divine love and theosophy. The younger brother of Abū Ḥāmid al-Ghazālī, he transitioned from Islamic jurisprudence to Sufism, studying under masters like Abū Bakr al-Nassāj and Faḍl ibn Muḥammad al-Farmadī. His treatise *Sawāneḥ al-‘Ushshāq* (1114) is recognized as the first independent work on the philosophy of love in Persian and significantly influenced the literature and mysticism of Central Asia and the Middle East. Combining poetic and philosophical elements, his style anticipated the works of later luminaries like Sa‘dī and Ḥāfiz.

Aḥmad al-Ghazālī is also known for *Risālat al-Ṭayr*, which inspired Farīd al-Dīn ‘Aṭṭār’s *Manṭiq al-Ṭayr*. His interpretation of love as a divine path to unity establishes him as a central figure in medieval Persian mysticism. Additionally, he reinterpreted the works of poets like Abū Nuwās, imbuing their texts with mystical meanings. His writings laid the groundwork for the development of Sufī orders such as Kubrawiyya and Mawlawiyya.

Aḥmad al-Ghazālī’s profound influence on mystical and philosophical traditions highlights his unique perspective on love, which remains a cornerstone of Islamic spiritual literature and philosophy.

Keywords: Aḥmad al-Ghazālī, *Sawāneḥ al-‘Ushshāq*, Sufism, love, ‘irfān, Persian literature, Sufi orders, philosophy, mysticism, Islam.

Маълумот дар бораи муаллиф: Суфизода Шодимуҳаммад Зикриёпур – Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Китобхонаи марказии ба номи Индира Ганди, доктори илмҳои филологӣ. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Тел.: +992 (37) 2214302, почтаи электронӣ: sufizadeh@gmail.com

Сведения об авторе: Суфизода Шодимуҳаммад Зикриёпур –Национальная академия наук Таджикистана, Центральная научная библиотека имени Индиры Ганди, доктор филологических наук. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Тел.: +992 (37) 2214302, e-mail: sufizadeh@gmail.com

Information about the author: Sufizoda Shodimuhammad Zikriyopur – National Academy of Sciences of Tajikistan Indira Gandhi Central Scientific Library, Doctor of Philology. Address: 33 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan. Tel.: +992 (37) 2214302, e-mail: sufizadeh@gmail.com

Немецкий путешественник, ориенталист и переводчик Адам Олеариус перевёл всемирно известное произведение Саади «Гулистан» на немецкий язык в 1654 году. Он назвал свой перевод «Der Persianische Rosenthal» - «Персидская долина роз» [2, с. 243].

Ситуация и языковые формулировки были две точки зрения, от которых я исходил в прежних исследованиях о стихотворных приложениях, для того чтобы определить принципы, по которым Адам Олеариус решился на стихотворный перевод стихов Саади. Остаётся только узнать какую роль сыграла тема данных стихов в методах Олеариуса. Своевременным будет здесь отмечено, что Олеариус ведёт свой процесс не последовательно [3, с.149]. Устные и навигационные стихи здесь исключаются, так как Олеариус исходя из уже обсуждённых причин переводить их принципиально в прозу. Но исследование других стихов с тематической точки зрения показывают следующее:

Привилегированными для перевода в первую очередь будут те стихи оригинала, в которых говорится о скоротечности мира, о поминании Бога, о подготовке к загробной жизни и прочее. Три четверти стихов Саади с такой тематикой перевёл Олеариус в стихотворной форме. Примеры:

Надгробная надпись в «Персидской долине роз»:

*«Wenn oft der Garten stund mit grünem Graß bekleidet/
In was für mancher Lust hab ich mein Herz geweidet!
Der du fürüber gehst/ steh' / vnd miß deine Lust
An meines Grabes Graß/ du mir gleich werden must» [11, с.85].*

Этот отрывок у Саади:

Вах, ки ҳар гаҳ ки сабза дар бустон
Бидамидӣ, чи хуш шудӣ дили ман.
Бигзар, эй дӯст, то ба вақти баҳор
Сабза бинӣ дамида бар гили ман! [5, с.192].

У Алиева:

Увы, каждый раз, как в саду травка
Вырастала, так радовалось мое сердце!
Навещай [меня], о друг, весною,
И увидишь, что травка выросла из моего праха» [1, с.181].

«Wie nichtig vnd flüchtig alle Dinge/ insonderheit vnser Leben» - «Как суетно и быстротечно все/ особенно наша жизнь», переводчик передаёт как «gar zierlich beschrieben» [11, с.9] - «очень деликатно описанным» в стихах полностью рассказывающегося поэта во введении:

*„In jedem Augenblick stirbt was von meinem Leben/
Wenn ich nun/ wie ich sol/ darauff wil achtung geben/
Jst wenig noch im Rest/ ich habe zugebracht
Gleich schaffend fünfzig Jahr/ vnd das nicht eins bedacht [11, с.18-19].*

У Саади:

Ҳар дам аз умр меравад нафасе,
Чун ниғаҳ мекунам, намонда басе.
Эй ки панҷоҳ рафту дар хобӣ,
Магар ин панҷрӯза дарёбӣ? [5, с.10-11].

У Алиева:

Каждый миг убывает жизнь на один вздох.
Присмотрись: уже немного [их] осталось.
О ты, [которому] минуло пятьдесят, а ты [все еще] спишь,

Может быть, ты поймешь [цену хотя бы] этих [оставшихся] пяти дней? [1, с.60-61]

Олеариус указывает на следующее стихотворение в предисловии как на свидетельство случаев, когда Саади раскрывает свои „*Eyfer vnd Andacht*“ – «Зависть и преданность»:

*„Diese Welt nicht jmmer stehet/
Sie/ vnd jhre Pracht vergehet/
Bruder/ sey dahin bedacht/
Daß dein Hertz nur sey gestelt
Auff dem/ der uns diese Welt
Nur zur Herberg` hat gemacht [11, с.25].*

У Саади:

Чахон, эй бародар, намонад ба кас,
Дил андар Чахонфарин банду бас!
Макун така бар мулку дунёву пушт,
Ки бисёр кас чун ту парварду кушт.
Чу оҳанги рафтан кунад чони пок,
Чи бар тахт мурдан, чи бар рӯйи хок. [5, с.21]

У Алиева:

Мир, о брат, не останется никому.
Привяжись сердцем к творцу мира — [этого] довольно!
Не возлагай надежды на блага мира,
Который многих людей, подобно тебе, взлелеял и убил.
Когда чистая душа приготовится в путь,
Какая разница: умереть на троне или на земле? [1, с.67].

Другой пример:

*„Was seynd viel Jahr vnd langes Leben!
Wir seynd doch all dem Tod ergeben/
Ein hohes Haupt/ ein hoher Sinn
Liegt bald/ man gehet drüber hin/
Die Reiche/ wie sie von vns kommen/
Von vns auch werden weggenommen/
Sie gehen nur von Hand zu Hand/
So ungewiß ist hoher Stand.“ [11, с.21].*

У Саади:

Чи солҳои фаровону умрҳои дароз,
Ки халқ бар сари мо бар замин бихоҳад рафт.
Чунон ки даст ба даст омадаст мулк ба мо,
Ба дастҳои дигар ҳамчунин бихоҳад рафт [5, с.56].

У Алиева:

Сколько лет долгих и долгих жизней
Люди будут проходить по земле, попирая нашу голову!
Как дошло до нас царство, переходя из рук в руки,
Так и перейдет оно в другие руки [1, с.90].

Кроме того, переводчика особенно интересует исламское обучение о неизбежной судьбе как указе абсолютного правителя. Изменчивость «удачи», неизбежный смертный час, но прежде всего человеческая слабость перед лицом силы судьбы являются темы, связанные с этим. Олеариус переложил в стихи почти половину стихов Саади, относящиеся к такой тематике.

Примеры:

*„Es wird Glück/Reichthum/Macht durch Weisheit nicht erlanget/
Dann alles nur an dem/ der droben sitzt/ hanget.
Es ist auch in der Welt nunmehr fast auffgebracht/
Daß man die Narren ehrt/ ein Weiser wird veracht.*

Ein Chymicus bemühet sich sehr das Gold zu suchen/ gehet auch gemeiniglich/ ehe er es findet/ mit Sorge/ Bekümmerniß vnd Unmuth unter; Ein ungeschickter aber findet bißweilen ohngefehr einen Schatz in einer Wüsteney oder altem Steinhauffen“ [11, с.24].

У Саади:

Агар рӯзӣ ба дониш дарфузудӣ,
Зи нодон тангрӯзитар набудӣ.
Ба нодонон чунон рӯзӣ расонад,
Ки доно андар он очиз бимонад.

Бахту давлат ба кордонӣ нест,
Чуз ба таъйиди осмонӣ нест.
Уфтодаст дар ҷаҳон бисёр
Бетамиз арҷманду оқил хор.
Кимиёгар ба ғусса мурдаву ранҷ,
Аблаҳ андар хароба ёфта ганҷ [5, с.65].

У Алиева:

Если бы знание увеличивало хлеб насущный,
То беднее невежды никого бы не было.
[Но] невежды получают столько хлеба насущного,
Что умный человек поражается тому.

Счастье и удача [даются] не по знанию,
Не достаются они иначе как по небесному предопределению.
Случается часто в мире,
Что глупец — в почёте, а умный — в унижении.
Алхимик умирает в горе и муке,
Дурак находит в развалинах сокровищницу [1, с.96].

У Олеариуса:

*„Du magst laufen/ rennen/ schwitzen/
Oder still' in Ruhe sitzen/
Gott bescheret doch so viel/
Daß man kommen kan ans Ziel.
Soltestu auch einem Drachen
Schon gerathen in den Rachen/
Er das Leben dir nicht nimpt/
Hats der Himmel nicht bestimbt“* [11, с.104].

У Саади:

Эй толиби рӯзӣ, бинишин, ки бихурӣ ва эй матлуби аҷал марав, ки ҷон набарӣ!
Ҷаҳди ризқ ар кунӣ в-ар накунӣ,
Бирасонад Худои азза ва ҷал.
В-ар равӣ дар даҳони шеру паланг,
Нахурандат, магар ба рӯзи аҷал.
Ба нониҳода даст нарасад ва ниҳода ҳар кучо ҳаст, бирасад [5, с.231].

У Алиева:

О ты, [блуждающий] в поисках хлеба насущного, оставайся (на месте) и получишь свою долю; а ты, которого ищет смерть, ходи, ибо [все равно] не спасешь жизнь.
Будешь ли ты стараться ради хлеба насущного или нет,
[Все равно] господь славный и великий даст [его] тебе.
Если даже ты бросишься в пасть льва и тигра,
Не съедят они тебя, кроме как в день смерти.

Рука не достанет того, что не положено, а положенное достанет, где бы оно ни находилось [1, с.205].

У Олеариуса:

*„Wenn dir der Feind ist auff dem Rücken/
Vnd dein Verhengniß tritt mit ein/
So wirstu jhm wol nicht entrücken/
Dein Fuß wird dir gebunden seyn/
Kein Bogen der Kianier
Wird dir denn nicht viel helffen mehr“* [11, с.152].

У Саади:

Даступобуридае ҳазорпое бикишт. Соҳибдиле бар ӯ гузар карду гуфт:

– Субҳоналлох, бо ҳазор пой, ки дошт, чун ачалаш фаро расид, аз бедаступое натавонист гурехт.

Чу ояд зи пай душмани ҷонситон,
Бибандад ачал пой аспи давон.
Дар он дам, ки душман паёпай расид,
Камони каёнӣ бибояд кашид [5, с.124].

У Алиева:

Безрукий и безногий [калека] убил сороконожку. Муж, чистый сердцем проходил мимо и сказал: «Слава Аллаху, когда наступил ее смертный час, со всеми своими ногами она не смогла убежать от безрукого и безногого!»

Если идет по следам враг, которому суждено убить,
То смертный час связывает ноги скачущего коня.
В тот миг, когда враг настиг,
Не стоит натягивать [даже] царский лук [1, с.135].

Как он достаточно четко объясняет в примечании, Олеариус видит сходство между этим исламским учением и стоическим взглядом на фортуны: *„Die Perser/ wie auch die ändern Morgenländische Völcker haben allezeit gegläubet ein gewiß gesetztes vnd unumbgängliches Ziel oder Nothwendigkeit gewisser Jahre vnd Zeiten des Lebens vnd Sterbens der Menschen. Ist wie das fatum stoicum, vnd nennen es in jhrer Sprache (ба форсу ачал) Atzel, vnd ist längst vor der Stoicorum Lehre gegläubet worden/ wie es Johannes Elichmannus in einem Brieffe an Johan Berovicium de Fato & termino vitae aus einem alten Tractat M. S. so die Perser dem Hermes zuschreiben/ gnugsamb zuerkennen gibt.“* [11, с.52] – «Персы, как и другие восточные народы, всегда верили в нечто определённое и неизбежное, цель или необходимость, определённые годы и времени жизни и смерти человека. Подобно стоической судьбе (fatum stoicum) и называют его на своём языке – Ачал – и верили в это за долго до учения стоицизма. Как выясняется Йоханнес Елихманус в своем письме к Йоханну Беровичиуму – de Fato & termino vitae – судьбы и сроки жизни – из старого трактата М. С. которое персы приписывают Гермесу, они знали давно» [наш смысловой перевод]

Олеариус, вероятно, нашёл сходства подобного рода в других основных темах «Гулистан» - а, основанных на суфийских предпосылках, между исламскими учениями и старой гуманистической традицией в целом, а также нестоической популярной философией XVII века в частности, и оно отражается в большей степени, чем суфийская дидактическая работа Саади, так решительно продвигающаяся в область практической философии жизни. «Эти учения включают в себя многочисленные темы, рассматриваемые Саади в рамках, преобладающих в «Гулистан» - е комплекс мыслей противоположной пары Принц-Дервиш» [13, с.104-105].

«Гулистан» содержит целый ряд рассказов, в которых рассказчик рассказывает о придворной жизни и её опасностях, о капризности легко влиятельных царей, об их гневе, ревности и поспешных казнях, о постоянной опасности, которую они представляют для придворных. Они постоянно находятся рядом с царём и им приходится опасаться за свою жизнь. Некоторые жадные придворные могут сообщать о интригах, лести, обидах,

лицемерии, лжи и завести. Такие представления составляют основу для вывода о том, что следует избегать придворной жизни, потому что, выражаясь в переводе Олеариуса, „*beym Dienste der Könige vnd hohen Potentaten/ befinden sich zweyerley; Hoffnung zum Brodte vnd Gefahr zum Tode. Die Weisen aber halten nicht dafür/ daß man umb Hoffnung des Brodtes sein Leben in Gefahr setzen soll.*“ [11, с.12-13].

У Саади: Амали подшоҳ, эй бародар, ду тараф дорад: умеди нону бими чон ва хилофи рои хирадмандон аст бад-он умед дар ин бим афтодан.

Кас наёяд ба хонаи дарвеш,
Ки хирочи замину боғ бидеҳ.
Ё ба ташвишу ғусса розӣ бош,
Ё чигарбанд пеши зоғ бинех [5, с.41].

У Алиева:

«Служба царям, брат, имеет две стороны — надежда на хлеб и страх за жизнь, и несовместимо с мнением благоразумных впасть в этот страх ради той надежды».

Никто не придет в дом бедняка, [говоря]:
«Выплачивай харадж за землю и сад!»
Либо примиись с заботой и горем,
Либо выкладывай потроха перед вороном [1, с.80].

Стихотворные произведения, относящиеся к этой группе тем, занимают сравнительно большое место в сфере интересов переводчика. Почти половина из них переведена в стихотворную форму. Примеры:

„*So gehets zu Hoff:*

*Den/ wer hoch ist am Bret/ man auff den Händen traget/
Ein jeder fast für jhm sich gar zum Füßen leget/
Vnd wenn er etwa fällt; das Glück das wil nicht mit/
Ein jeder sucht/ wie er jhn gar mit Füßen tritt.*“ [11, с.14].

У Саади:

Набинӣ, ки пеши худованди чоҳ
Наёишқунон даст бар бар ниҳанд.
Агар рӯзгораи дарорад зи пой,
Ҳама олаиаш пой бар сар ниҳанд [5, с.44].

У Алиева:

Разве ты не замечал, что перед власть имущим
Склоняются [все], скрестив руки на груди.
Но если судьба опрокинет его,
Весь мир наступит ему на голову ногой [1, с.82].

У Олеариуса:

„*Wer kan in guten Tagen/
Wenn vns das Glück ist mildt/
Vnd es zu Tische gilt/
Von rechter Liebe sagen?
Dasselbst man nicht recht kennet/
Ob einer sey mein Freundt/
Vnd ob ers trewlich meynt/
Wenn er mich Bruder nennet.
Wenns Glück einst von mir weichet/
So ist der mein recht Freundt/
Wers dann am besten meynt/
Vnd mir die Hände reichet*“ [11, с.13].

У Саади:

Дӯст машмор он, ки дар неъмат занад
Лофи ёрию бародархондагӣ.

Дӯст он донам, ки гирад дасти дӯст
Дар парешонҳолию дармондагӣ [5, с.43].

У Алиева:

Не считай другом того, кто в благоденствии [твоем]
Хвалится своей дружбой и побратимством.
Друг тот, кто возьмёт руку друга
В бедствии и несчастье [1, с.81].

Если попытаться понять специфическую интеллектуальную ориентацию читательской аудитории, к которой обращена «Персидская долина роз», исходя из предпочтения переводчика по обсуждаемым до сих пор темам «Гулистан» - а, то ни к какому правильному выводу не можем прийти. Потому, что подобные темы и мотивы присутствуют в каждом интеллектуальном движении XVII века. Учитывая тот интерес, который проявляет к ним переводчик, он, должно быть, преследовал прежде всего задачу донести до соотечественников, какое странное и замечательное сходство существует между миром мысли столь чужой культуры и миром мысли Европы, тем более, что оно касается нравственного мира и темы философии жизни, столь близкие нестоической популярной философии его времени. Однако предпочтение такого амбициозного и успешного придворного, как Олеариус, специальной теме «ухода от двора» заставляет задуматься.

Список литературы

1. Алиев, Р. Саади и его Гулистан. – М., 1958. – 400 с.
2. Сарахонзода, М.С. Вестник таджикского национального университета, Серия филологических наук. 2025 №1, с.243-250.
3. Сарахонзода М.С., Вестник педагогического университета, 2025 №2, с.148-154.
4. Мухаммадзода Ч. У. Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. Нашрияти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни 2024, № 5-6 (112-113) саҳ. 100-111.
5. Саъдии Шерозӣ. Гулистон. Саҳобиддин Сиддиқов. Душанбе Маориф, 2014, 248с.
6. Элбоев В. Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. Нашрияти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни 2023, № 5 (106) саҳ. 110-120.
7. Du Ryer, Andre. GVLISTAN ov L'EMPIRE DES ROSES par SADI. France. 1634. 190 с.
8. Georgius, Gentius, MVSLADINI SADI ROSARIUM POLITICVM. - Hamburg. – 1651. – 629 с.
9. Graf, Karl Heinrich, - Die Moral des persischen Dichters Sadi. Strassburg: Eduard Reus & Eduard Cunitz. C. 195.
10. Ochsenbach, Friedrich. GVLISTAN. Das ist/Königlicher Rosengart. Nr. 44, C.216
11. Olearius, Adam. Persianische Rosenthal. – Gotorph.: Schleswig&Holstein, 1654. – 400с.
12. Olearius, Adam. Reisebeschreibung. Hamburg. – 1663. – 927с.
13. Ritter H., Das Meer der Seele. Leiden, 1955 – 777с.

РЕЦЕПЦИЯ «ГУЛИСТАН» - А СААДИ В XVII ВЕКЕ В ГЕРМАНИИ

В XIX веке в европейской литературной среде появлялись новые более точные переводы персидско-таджикских произведений. Одним из таких произведений был «Гулистан» Саади. Несмотря на многочисленные переводы «Гулистан» - а, перевод Адама Олеариуса «Der Persianische Rosenthal» являлся самым читаемым произведением Востока на Западе, а сам Шейх Саади был самым знаменитым персидским писателем.

В данной статье привилегированными для перевода в первую очередь будут те стихи оригинала, в которых говорится о скоротечности мира, о поминании Бога, о подготовке к загробной жизни и прочее. Три четверти стихов Саади с такой тематикой перевёл Олеариус в стихотворной форме. Особенно переводчика интересовало исламское обучение о неизбежной судьбе как указе абсолютного правителя. Изменчивость «удачи», неизбежный смертный час, но прежде всего человеческая слабость перед лицом силы судьбы являются темы, связанные с этим.

Ключевые слова: Бог, Гулистан, Персидская долина роз, произведение, стихотворная форма, писатель, первое, язык, переводчик, восток, запад, тема, мотив, метрически, путешествие, традиция, обычай, религия, литература, история перевода, дополнение, немецкий.

РАВАНДИ ҚАБУЛИ «ГУЛИСТОН» - И САЪДӢ ДАР АСРИ XVII ДАР ОЛМОН

Дар асри 19 дар муҳити адабии Аврупо тарҷумаҳои нави саҳеҳтари осори форсу-тоҷик пайдо шуданд. Яке аз ин асарҳо «Гулистон» - и Саъдӣ буд. Бо вучуди тарҷумаҳои сершумори «Гулистон» - тарҷумаи Одам Олеарий «Der Persische Rosenthal» серхондатарин асари Шарқ дар Ғарб ва ҳуди Шайх Саъдӣ маъруфтарин нависандаи форсизабон гардида буд.

Дар мақолаи мазкур ба абёти асил, ки аз гузариши дунё, зикри Худо, омодагӣ ба охират ва ғайра сухан меравад, барои тарҷума бартарӣ дода мешавад. Олеарий аз чор се ҳиссаи абёти Саъдиро дар ин мавзӯ ба назм тарҷума кардааст. Тарҷумон ба таълимоти исломӣ дар бораи сарнавишти ногузир, ҳамчун фармони ҳокими мутлақ таваҷҷуҳи хоса зоҳир мекард. Тағйирпазирии "бахт", соати ногузири марг, аммо пеш аз ҳама заъфи инсон дар баробари қудрати тақдир мавзӯҳои марбут ба ин аст.

Калидвожаҳо: Худо, Гулистон, водии садбарги форсӣ, асар, шакли шоирӣ, нависанда, аввал, забон, мутарҷим, шарқ, ғарб, мавзӯ, ангеа, метрикӣ, сафар, анъана, расму оин, дин, адабиёт, таърихи тарҷума, изофа, олмонӣ.

RECEPTION "GULISTAN" SAADI IN THE XVII CENTURY IN GERMANY

In the 19th century, new, more accurate translations of Persian-Tajik works appeared in the European literary environment. One of these works was Saadi's "Gulistan". Despite the numerous translations of "Gulistan" - and Adam Olearius's translation of "Der Persische Rosenthal" was the most widely read work of the East in the West, and Sheikh Saadi himself was the most famous Persian writer.

In this article, the verses of the original that speak of the transience of the world, the remembrance of God, preparation for the afterlife, etc., will be given priority for translation. Olearius translated three-quarters of Saadi's verses on this topic into verse. The translator was particularly interested in Islamic teachings on the inevitable fate as a decree of an absolute ruler. The variability of "luck," the inevitable hour of death, but above all human weakness in the face of the power of fate are the themes associated with this.

Key words: God, Gulistan, Persian Valley of Roses, work, poetic form, writer, first, language, translator, east, west, theme, motive, metrically, travel, tradition, custom, religion, literature, history of translation, addition, German.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сарахонзода Муҳаммадрасул Сарахон – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ ва фаронсавӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: muhammad1967@mail.ru; Тел.: (+992) 976196767

Сведения об авторе: Сарахонзода Мухаммадрасул Сарахон – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, общеуниверситетская кафедра немецкого и французского языков. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: muhammad1967@mail.ru; Тел.: (+992) 976196767

Information about the author: Sarahonzoda Muhammadrasul Sarahon – Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Interuniversity Department of German and French. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: muhammad1967@mail.ru; Tel.: (+992) 976196767

САМОБЫТНОСТЬ ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ АБУЛКАСЫМ ЛАХУТИ

*Хабибуллоева Н.Н.***Таджикский международный университет иностранных языков
имени Сотима Улугзаде**

Абулкасим Лахути является вторым по значимости поэтом (после Садриддина Айни), внёсшим огромный вклад в развитие таджикской советской литературы. Его биография достаточно хорошо исследована таджикскими, российскими и иранскими учеными.

Таджикский народ с гордостью произносит имя Абулкасима Лахути, ведь он является неотъемлемой частью богатого литературного и культурного наследия этой нации. Своими значимыми произведениями и поисками справедливости, а также гуманизмом, он сумел добраться до сердец читателей не только из персоязычных стран, но и из разных стран, включая другие республики Советского Союза.

Анализируя его творчество, можно заметить, что в его стихах на протяжении многих лет отражаются социально-политические проблемы, которые окружают его в реальном мире. Постоянная обращенность к такой тематике объясняется тем, что Лахути всегда находился в самом центре событий, независимо от места его нахождения. Он активно участвовал в народно-освободительном движении Ирана и в строительстве нового советского Таджикистана, всегда стоя в первом ряду. Поэтому его поэзия занимает особое место, выражая истинную любовь к Родине и народу [2, 49].

Годы турецкой эмиграции составили важный этап в творчестве поэта-революционера. Именно тогда произошел практически полный отход Лахути от религиозного мистицизма. Теперь он находится во власти новой социалистической идеологии, охватившей революционным пожаром весь континент. В 1921 году, в последние месяцы своего пребывания в Стамбуле, Лахути вместе с другим иранским писателем, Хасаном Мокаддамом (также известен как Али Навруз), он начинает издавать журнал «Парс» на персидском и французском языках. Дважды в месяц журнал опубликовал живой и интересный художественный материал.

В поэтическом творчестве Лахути, начиная с начала двадцатых годов XX века, лирический герой становится более активным и уверенным в себе. К непритворности и убежденности в правоте своих идеалов его лирического героя добавляется твердая вера в торжество и несокрушимости прогрессивных сил. Лирический герой Лахути это – деятельный и полной энергии борец, который готов в любую минуту пожертвовать своей жизнью в борьбе за Родину и идеалов свободы. Не удивительно, что ни один из номеров журнала «Парс» не выходил без пламенных стихотворений Лахути. Творчество поэта было напрямую связано с практической деятельностью революционного борца за освобождение Ирана от иностранных империалистов. Однако, вскоре журнал был закрыт и Лахути потерял трибуну для своих выступлений. Тогда же правительство разрешило ему вернуться в Иран.

В скором времени Лахути направился в Тебриз и благодаря содействию давнего знакомого Лундберга, шведского полковника, был принят в состав иранской жандармерии в своем прежнем звании майора. Тридцатого января 1922 года Лахути при подмоге и пособничестве некоторых антиправительственно мыслящих жандармерий занял район Суфиян и оттуда направился в сторону города Тебриз. После этого, на другой день взял под арест тебризского губернатора Мокберуссалтана Хидайта. Таким образом А. Лахути стал организатором ещё одного активного выступления национального-демократического движения Ирана, расширяющегося и прогрессирующего под воздействием русских революционных событий. Эти события в истории Ирана именуются «второе тебризское восстание» или «восстание Лахути-хана». «Хотя в заявленных целях восстания было мало большевистского содержания, формы, которые принимало движение, и описание Лахути

себя как лидера солдатского комитета явно черпали свое вдохновение из российского революционного примера» [12, 142].

Десятого февраля 1922 года бунт Лахути-хана был оперативно разбит и разогнан войсками центральной власти. Абулькасиму Лахути пришлось вместе с несколькими сотоварищами навсегда покинуть территорию Ирана. «Он перебрался через пограничную реку Арас на территорию советского государства, где совсем недавно была создана новая социалистическая республика Азербайджан» [11].

С этого момента Лахути вступил в новый период своей жизни – жизни гражданина СССР, Советского поэта. В период 1922 по 1923 гг. поэт жил и работал в Нахичевани, Тбилиси, и Баку. Уже первые его дни на советской земле отмечены появлением нескольких стихотворений: «Рабочая клятва» (1922), «Проснись. эй рабочий!» (1922), «Красная революция». Тематику его поэтического творчества составляют стихотворения социально-революционного характера – «Иранскому крестьянину» (1922), «Мы рабочие» (1923), «Если захочешь – сделаешь» (1923) – борьба трудящихся Востока.

В двадцатые годы страна была ежедневно занята трудными делами – организацией комсомольских ячеек, участием в подавлении кулацких восстаний, ликвидацией безграмотности, добыванием пайков для рабочей молодёжи, созданием клубов и комплектованием продотрядов и т.д. Победа Великой октябрьской социалистической революции и установление советского строя положили начало новой эпохе в развитии советской многонациональной литературы.

В 1923 году Абулькасим Лахути перебирается в столицу советского государства, город Москва, где устроился на работу в Центральном издательстве народов СССР. В этом же году поэт написал поэму «Кремль» в форме ответа на знаменитую касыду «Развалины Медаина» («Харабаха-и Мадаин») персидско-таджикского поэта XII века Хагани Ширвани (1106-1185), посвящённой развалинам дворца Анушервана. Оплакивая руины Ктесифона, блистательного дворца Сасанидских правителей, Лахути воспекает возрождение старого Кремля, дворца русских царей, построенного некогда на слезах и крови народа-труженика, а теперь – яркого символа победившего пролетариата.

«В 1923 году, — рассказывал позднее Лахути об истории создания «Кремля», — я впервые увидел Московский Кремль. Не зная ещё ни слова по-русски, я бродил один по его залам, и в моей памяти встали развалины дворца Ануширвана (руины шахского дворца Сасанидов на берегу реки Тигр на территории современного Ирака. — Р. С.), воспетого Хакани (персидский поэт XII века. — Р. С.). Меня поразили этот величайший исторический контраст. Два царских дворца. Оба построены на костях трудящихся. Но первый рухнул, похоронив под собой национальное могущество, а второй возродился, став крепостью интернационализма и коммунизма. Тут же одним взмахом пера я написал поэму «Кремль». Эта вещь вылилась у меня сразу, потом я не мог ни прибавить, ни изменить в ней ни одного слова...» [5].

В 1924 году Лахути вступает в ряды Коммунистической партии Советского Союза, а после создания в 1925 году Таджикской Автономной Республики правительством СССР Абулькасим Лахути был отправлен в эту среднеазиатскую республику. Сам Лахути писал так: «Как услышал, что есть такая страна, как Таджикистан, и там изучают произведения Фирдоуси, Саади, и Хайяма и говорят на нашем иранском наречии, обрадовался и счёл нужным и необходимым поехать туда» [1, 74].

С середины 1925 года поэт находится в Сталинабаде (современный Душанбе). Таджикистан, близкий поэту по языку и культуре, стал для Лахути вновь обретенной родиной. Лахути обратил к нему слова благодарности. В Таджикистане поэт сразу включается в активную работу, становится ведущей фигурой в партийно-государственной системе. «В качестве заместителя народного комиссара просвещения создает школы, театры, издательства и другие учреждения культуры, работает с молодыми таджикскими поэтами.» [3, 473-477]. С 1926 года становится членом ЦИК Таджикской АССР. К моменту создания

самостоятельной Таджикской Республики в 1929 году имя Лахути уже стало синонимом Таджикской ССР. Лахути в то время много и вдохновенно пишет.

В 1934 году Лахути принимает активное участие в работе Первого Всесоюзного съезда советских писателей. Лахути лично знакомится с М. Горьким, в течении последующих лет писатели активно переписываются и неоднократно встречаются.

На всём своём творческом пути Лахути ощущал глубокие чувства патриотизма, свободомыслия, стремления к справедливости, правдолюбия и гуманизма. Эти чувства всегда были частью его глубоких раздумий и находили своё отражение в его активном участии в революционной и классовой борьбе.

Когда Лахути, как преданный борец за социальную справедливость и блестящий эстет, пришел в таджикскую литературу, он расширил ее горизонты как в смысловом, так и в формальном аспекте. Его влияние оказало положительное воздействие на развитие поэтического языка и способствовало расширению художественных тем. До прихода Лахути в Таджикистан, таджикская поэзия, представленная Айни, Ахмаджоном Хамди (1875–1946), Абдулвохидом Мунзимом (1875-1934) и другими, была оружием борьбы, но с его появлением революционная сила ее воздействия выросла в несколько раз. Его творчество, особенно его лирика, стало новаторской вехой в истории персидско-таджикской литературы двадцатого века. «Новаторство Лахути вдохнуло новую жизнь в нашу тысячелетнюю поэзию, придало ей новую силу и мощь. Лахути был поэтом своей эпохи и в своём творчестве выражал чаяния и надежды народа, излагал его мысли и чувства» [1, 68].

Нужно отметить, что своим творчестве Лахути восстановил ослабевшую и почти оторвавшую связь Таджикистана с некогда единым ареалом персидской литературы, тогда как более молодые литераторы продвигали национальное творчество Таджикистана. В 1940 году Государственное издательство Таджикской ССР опубликовало сборник поэтических произведений Лахути, переведенных его супругой Цецилией Бану, которую просто называли «Бану». Собрание сочинений уже тогда было разделено на несколько частей: «Родина счастья», «Октябрь и поэт», «Таджикистан», «Восток» и «Сердце». Судя по названиям, каждая из частей содержала стихотворные образцы Лахути, посвященные определенной тематике [6].

К ближайшему окончанию третьего десятилетия Лахути соединил свою личность иранца-революционера с образом преданного ленинца-сталиниста в своем творчестве, подчеркивая, что данный статус превосходит его позицию как национального таджикского поэта.

Тем не менее, спустя некоторое время высокий общественный статус Абулькасима Лахути в советских литературных кругах ослабился по политическим мотивам, имевшие в те времена действие могучей и неудержимой силы. В преддверие 1939-го года поэт отправил И. В. Сталину стихотворение «Поэму о цветке» («Дастан-е гул») в качестве подарка в переводе своей супруги Цецилии Бану. Ее заключительные строки, написанные в желании побудить советского вождя оказать помощь Михоэлсу, руководителю Государственного Еврейский театр в разгар тотальной чистки, разгневал лидера:

«Бесчисленны краски, но все уживаются братски,
Где тысячи роз разноцветных возрастают в народе,
Где сотни певцов разнозвучных поют о свободе!
Над розою, пышно цветущею как не распеться?
Что сердце мне молвило, молвил тебе я от сердца.
Но кто же цветок, что волнует и разум, и чувства?
Зовется Михоэлсом он, Соломоном искусства» [4, 27].

Решение Сталина было категоричным: «Подхалимская штука!» [5]. Причина, по которой поэт остался вне расположения вождя до самой его смерти, несомненно, была связана с другими факторами.

Тем не менее, творческая активность поэта продолжалась. В 1941 году, чтобы отметить Десятилетие таджикской литературы и культуры в Москве, Лахути написал либретто к опере

«Каве Кузнец» (Кава-и охангар) в шести действиях, основанных на сюжете из «Шахнаме» Фирдоуси. В годы Великой отечественной войны из-под пера мастера выходят поэмы «Витязь Мира» (1942), «Победа Тани» (1942), «Спутники» (1943).

Всю свою оставшуюся жизнь Лахути творил на благо своего нового дома – Советского Союза. В послевоенный период он занимается переводческой деятельностью. Велика его заслуга как переводчик. Он предоставил возможность таджикскому читателю познакомиться на родном языке с наилучшими произведениями А.С. Пушкина, А.С. Грибоедова, Т.Г. Шевченко, А.М. Горького, В.В. Маяковского, У. Шекспира, Лопе де Вега и многих других классиков мировой литературы.

С учетом вышеизложенного, представляется обоснованной следующая периодизация жизни и творчества Абулькасима Лахути, включающая пять неравномерных этапов в следующей таблице:

Этап	Характеристика этапа
Творческое становление (1899-1907 гг.)	Творчество поэта отражает идеологию иранского «народно-трудового суфизма». Бессодержательному мистическому философствованию соответствуют и стилевые особенности суфийской поэзии.
Патриотический (1907-1917 гг.)	Творчество этого периода представляет собой своеобразное сочетание народно-демократических суфийских лозунгов с национализмом, патриотизмом и враждой к иностранному гнету.
Османский (1917-1921 гг.)	Своеобразный переходный период для Лахути, характеризующийся разочарованием в методах демократии. Одна из стилевых особенностей этого периода — постепенный отход от традиционных форм персидской поэзии, искание новых форм и жанров.
Лахути как советский пролетарский поэт (1922-1939 гг.)	Характеризуется процессом превращения Лахути во всесоюзно известного пролетарского поэта. Наиболее характерные и яркие произведения Лахути последнего периода — большая революционная ода «Кремль» и «Робаят».
Период творческой изоляции (1939-1957 гг.)	Характеризуется ситуацией, когда статус, заслуги и авторитет поэта признаются, но негласно наложен запрет на широкую публикацию его новых произведений.

Таблица 3 – Периодизация жизни и творчества Абулькасима Лахути (разработана автором).

Цвета в таблице выбраны специально. Белый цвет символизирует голые песчаные пустыни Керманшаха, около которых прошли молодые годы Абулькасима Лахути. Бордовый цвет это – намек на особенностях кровопролитных сражений во время иранской национально-освободительных движений. Голубой цвет показывает постепенное

разочарование поэта в принципах демократии и поиске новых форм и жанров творчества. Зелёный демонстрирует обретение своего нового дома, в котором поэту в некоторой степени было комфортно.

Таким образом, проанализировав процесс формирования образа лирического героя в лирике разных лет Абулькасима Лахути, мы определили, что облик этого главного персонажа в большинстве случаев воплощает в себя историю жизни самого поэта. Наравне с изменениями, происходившими в личной и общественно-политической жизни эпохи, меняется образ лирического героя. Если в любовной лирике герой Лахути больше сетует о собственных душевных переживаниях, то грандиозные события эпохи, в которых поэт принимал самое активное участие, превращают его в активного защитника интересов Родины и общества в целом. Активная общественно-просветительская деятельность Лахути оказала влияние на образ его лирического героя.

Литература

1. Асозода, Х. Таджикская литература. 11 класс / Х. Асозода, А. Кучаров. – Душанбе: Тайфун-Менечмент, 2007. – 400 с.
2. Башири, А. Дибача / А. Башири // Девони Абулқосим Лоҳути бо муқаддима ва зиндагинома-йекомил-е шоир ва зернависию шарҳи луғоту истилоҳот. – Техрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1358 х. – С.5-111.
3. Лахути Д.Г. Абулькасим Лахути стр. 473-477 // Жемчужины персидской поэзии / пер. Ц. Бану. Составление, вступительные статьи, примечания Лейла Лахути – М.: Летний сад, 2017. – 600с.: ил. Стр. 477 – 501 – 503.
4. Лахути, Л.Г. Персидский соловей в саду страны Советов: поэма Абулькасима Лахути «Повесть о розе» / Л.Г.Лахути, Н.Ю. Чалисова // Вестник Института востоковедения РАН. – М.: ИВ РАН, 2018. – № 4. – С. 236-253.
5. Семяшкин, Р. «Семья моя - рабочие дружины» / Р. Семяшкин // Правда. – 2022. – декабрь.
6. Максименков, Л. Очерки номенклатурной истории советской литературы (1932-1946). Сталин, Бухарин, Жданов, Щербаков и другие. Окончание / Л. Максименков // Вопросы литературы. – 2003 – №5. – С. 241-297.
7. Хабибуллоева, Н.Н. Абулқосим Лахутӣ-» адиби пролетарӣ» ё «рахгуми идеологӣ» / Н.Н. Хабибуллоева // Паёми донишқадаи забонҳо. – 2016. – №3 (23). – С.94-97.
8. Цветаева, М. И. Собрание сочинения в семи томах. М.: Терра, Книжная лавка - РТР, 1997. – Т. 5, Кн. 2: Статьи, эссе. Переводы. – С.87.
9. Чернец, Л.В. Введение в литературоведение: учеб. Пособие / Л.В. Чернец, В.Е. Хализев, А.Я. Эсалнек и др.:Под.: ред. Л.В. Чернец. – М.: Высш. шк., 2004. – 680 с.
10. Эйхенбаум, Б.М. Судьба Блока // О литературе. – М.: Советск. писатель, 1987. – С.353-365.
11. Reformers and Revolutionaries in Modern Iran: New Perspectives on the Iranian Left / Edited by Stephanie Cronin. – London and New York: Routledge, 2009. – 332 p.
12. Seay, N. Soviet-Tajik Writing Intelligentsia in the Late 1930s / N. Seay // RUDN Journal of Russian History. – 2020. – Vol. 19, No 1. – P. 119-135.

САМОБЫТНОСТЬ ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ А. ЛАХУТИ

В поэтическом творчестве Лахути, начиная с начала двадцатых годов XX века, лирический герой становится более активным и уверенным в себе. К непритворности и убежденности в правоте своих идеалов его лирического героя добавляется твердая вера в торжестве и несокрушимости прогрессивных сил. Лирический герой Лахути это – деятельный и полной энергии борец, который готов в любую минуту пожертвовать своей жизнью в борьбе за Родину и идеалов свободы. Не удивительно, что ни один из номеров журнала «Парс» не выходил без пламенных стихотворений Лахути. Творчество поэта было

напрямую связано с практической деятельностью революционного борца за освобождение Ирана от иностранных империалистов.

Нужно отметить, что своим творчестве Лахути восстановил ослабевшую и почти оторвавшую связь Таджикистана с некогда единым ареалом персидской литературы, тогда как более молодые литераторы продвигали национальное творчество Таджикистана.

Образ лирического героя представляет не только общие черты характера людей конкретного как обобщение существенных свойств людей определенного общественной модели, но и как обладатель сложившихся эстетических принципов, прообраза к которому поэт зовёт своих читателей, прививая в них аналогичный модус мыслей и чувств. Указанный образ формируется исходя из жизненного мира поэта, его мироощущений, чувств, чаяний, которые запечатлены в стихотворении в высокохудожественной поэтической форме. Вместе с тем нельзя полностью уподоблять фигуру самого поэта с его лирическим героем. Не всё, что имеется в образе лирического героя может быть связано с личностью самого поэта.

Ключевые слова: *освобождение, мыслей и чувств, чаяний, борьба, справедливость, поэтических произведений, патриотизм, пролетарский поэт, стихотворение, лирический герой.*

АСОЛАТИ ШАХСИЯТИ ЭЧОДИИ А. ЛОХУТИ

Дар эчодиёти шоирии Лоҳути, аз аввали солҳои бист асри XX сар карда, қаҳрамони лирикӣ ғайолтар ва бовариноктар мешавад. Қаҳрамони лирикии Лоҳути муборизи ғайол ва пурқувват аст, ки омода аст ҳар лаҳза қони худро дар мубориза барои Ватан ва идеалҳои озоӣ ғайо кунад. Тааҷҷубовар нест, ки ҳеҷ яке аз шумораҳои маҷаллаи "Пурс" бе шеърҳои оташини Лоҳути наҷр наҷудааст. Эчодиёти шоир бевосита бо ғайолияти амалии муборизи инқилобӣ барои озо кардани Эрон аз империалистони хориҷӣ алоқаманд буд.

Бояд қайд кард, ки Лоҳути бо эчодиёти худ робитаи заифшуда ва қариб қатъшудаи Тоҷикистонро бо мавзеи ягонаи адабиёти форсӣ барқарор кард, дар ҳоле ки адибони ҷавон эчодиёти миллии Тоҷикистонро пешбарӣ мекарданд.

Нақши қаҳрамони лирикӣ на танҳо хусусиятҳои умумии одамони мушаххасро ҳамчун ҷамъбасти хосиятҳои муҳими одамони ҷамъиятӣ тасвир мекунад, балки ҳамчун соҳиби принципҳои эстетикӣ ташаккулёфта, ки шоир хонандагони худро ба он даъват мекунад, дар онҳо модуси фикрҳо ва ҳиссиетро ба вучуд меорад. Ин тасвир аз ҷаҳони ҳаёти шоир, ҷаҳонбинии ӯ, ҳиссиёт, орзуҳо, ки дар шеър дар шакли баланди шоирона тасвир шудаанд, ташаккул меёбад.

Дар баробари ин, шумо наметавонед симои ҳуди шоирро бо қаҳрамони лирикии ӯ қомилан қонанд кунед. На ҳамаи он чи, ки дар симои қаҳрамони лирикӣ мавҷуданд, метавонанд бо шахсияти ҳуди шоир алоқаманд бошанд.

Қалидвожаҳо: *озодӣ, фикру зикр, саъю қушии, мубориза, адолат, асарҳои шоирона, ватандӯстӣ, шоири пролетарӣ, шеър, қаҳрамони лирикӣ.*

THE ORIGINALITY OF THE CREATIVE PERSONALITY OF A. LAHUTI

In Lahuti's poetic work, starting from the early twenties of the twentieth century, the lyrical hero becomes more active and self-confident. To the unpretentiousness and conviction in the rightness of his ideals of his lyrical hero is added a firm belief in the triumph and indestructibility of progressive forces. Lahuti's lyrical hero is an active and energetic fighter who is ready to sacrifice his life at any moment in the struggle for the Motherland and the ideals of freedom. It is not surprising that none of the issues of 'Pars' magazine was published without Lahuti's fiery poems. The poet's creativity was directly connected with the practical activity of the revolutionary fighter for the liberation of Iran from foreign imperialists.

It should be noted that in his work Lahuti restored Tajikistan's weakened and almost severed connection with the once unified area of Persian literature, while younger writers promoted the national creativity of Tajikistan.

The image of the lyrical hero represents not only the general features of the character of people of a particular as a generalisation of essential properties of people of a certain social model,

but also as the possessor of established aesthetic principles, the prototype to which the poet calls his readers, inculcating in them a similar modus of thoughts and feelings. This image is formed on the basis of the poet's life world, his worldview, feelings, aspirations, which are captured in the poem in a highly artistic poetic form. At the same time, it is impossible to completely liken the figure of the poet himself with his lyrical hero. Not everything that is present in the image of the lyrical hero can be related to the personality of the poet himself.

Keywords: liberation, thoughts and feelings, aspirations, struggle, justice, poetic works, patriotism, proletarian poet, poem, lyrical hero.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳабибуллоева Нилуфар Нурхоновн, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улағзода, н.и.ф., муаллими калони кафедраи назария ва таърихи адабиёти рус. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев17/6. Тел. моб.: (+992) 907 08 57 18; Суроғаи эл.: niluhab@mail.ru*

Сведения об авторе: *Хабибуллоева Нилуфар Нурхоновна, Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, к.ф.н., старший преподаватель кафедры теории и истории русской литературы. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева17/6. Моб. тел.: (+992) 907 08 57 18. Эл. почта: niluhab@mail.ru*

Information about the author: *Khabibulloeva Nilufal Nurkhonovna, Tajik international university of foreign languages named after Sotim Ulughzoda, PhD (Philology Science), senior teacher of theory and history of Russian literature. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mukhamadiev Str. 17/6. Mob. Phone: (+992) 907 08 57 18; E-mail: niluhab@mail.ru*

МАВҚЕИ МУНОЗИРА ДАР ДОСТОНИ “ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО”-И ХОВАРИИ ШЕРОЗӢ ВА АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Ҷавҳарӣ М.О.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода

Вакте шоир ё нависанда мақсаду матлаби худро дар шакли ҳикоят ва қиссаи равону мавзун баён менамояд, ин гуна осор ба зудӣ паҳн гардида, нусхабардорӣ шуда, хонандаи зиёд пайдо мекунад ва ҷозибу дилкаш офаридани осори манзуму мансур аз ҳунари шоир ва нависанда вобастагии зиёд дорад.

Достонҳои ишқӣ-романтикӣ, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ намуна ва миқдоран хеле зиёданд, метавон онҳоро романҳои манзуми таърихӣ номид, ки ин гуна асарҳо бо фарогирии мавзӯ, образҳои зиёд, сюжети ҷолиб, банду баста бадеӣ, мочароҳо як ва зиёда марҳилаи таърихро дар бар мегиранд ва бидуни шак мазмуни романҳои таърихро ифода карда метавонанд.

Муҳаққиқи устурашинос ва фолклоршиноси рус Е.М.Мелитинский дар пажӯҳиши худ, ки ба фолклор ва устураи мардуми Шарқ бахшидааст, осори машҳури ишқӣ-романтикиро «романҳои таърих, тарбия, ахлоқ, рӯҳ ва устура» номидааст [6, с. 124].

Навиштани асарҳои комил доир ба сюжети қиссаи «Юсуф ва Зулайхо» аз садаи Х сар шуда, то асри XX давом кардааст.

Дар адабиёти форсии тоҷикӣ ва умуман олам ба сюжетҳои фолклорӣ ва ҳатто образҳои мифологӣ рӯй овардани шоирон ва нависандагон аз анъанаи маъмулӣ аст. Бо истифода аз анъана офаридани симо ва сюжети тоза ин ҳунари шоир ва нависанда аст. Беҳтарин ва боарзиштарин осори хатии адабиёти форсии тоҷикӣ, аз ҷумла, «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ, достонҳои машҳури «Лайливу Мачнун», «Юсуф ва Зулайхо», «Саломон ва Абсол» ва даҳҳо дигар дар заминаи сюжетҳои фолклорӣ эҷод гардидаанд.

Дар осори хатии бадеии тоҷикӣ мақоми унсурҳои фолклори И.С.Брагинский таҳқиқ намуда, чунин таъкид кардааст, ки: «Онҳо (яъне унсурҳои фолклорӣ – Ҷ.М.) дар осори хатӣ асосан ду хел зоҳир мегарданд: аввал, чун тенденсияи халқӣ дар асари адабӣ, ки одатан дар шакли тағйирёфта ҷаҳонбинӣ, умеду орзу ва рӯҳияи халқро ифода карда, ҳаётро реалистона инъикос менамоянд; сониян, чун истифода бурда шудани сюжетҳо, образҳо, воситаҳои тасвирии фолклории одатан дар шакли аз ҷиҳати бадеӣ аз нав коркардашуда ба назар мерасанд» [5, с. 5].

“Мунозира дар фолклор низ аз муҳимтарин санъат аст, қисаву афсонаҳоро тобноктар месозад” [8, с. 216], ин санъати бадеӣ аз хатҳои дигари ҳунарист, ки дар достонҳои Ховарии Шерозӣ ва Абдураҳмони Ҷомӣ истифода шудаанд. “Мунозира аз анвои адабист” [4, с. 112], ки дар он ду образи асари бадеӣ ба ҳам оид ба як ё чанд масъалае, ки дар асар омадааст, байни ҳам баҳс мекунанд, ва дар охир роҳи ҳалли масъаларо пайдо мекунанд, ки ҳам Ховарӣ ва ҳам Ҷомӣ аз он истифода бурдаанд.

Ховарии Шерозӣ дар қисматҳои аввали достони худ дар боби “Муколимоти Азизи Миср бо расули малик Таймус ва ҷавоб гуфтани расул Азизро мунозираеро овардааст, бад-ин матлаб:

Азизаш гуфт: - К-эӣ марди ҳунарвар,
Ба Миср афтода роҳат аз чӣ кишвар?
Бигуфт: - Эӣ зеби тоҷу зиннати тахт,
Мудомат бод дар бар шоҳиди бахт.
Иқомат буд дар Чин сол чандам,
Муҳиме сӯи Мағриб рах фикандам [10, с. 78].

Дар мисраҳои дигар ба назар мерасад, ки расули шоҳи Мағриб малик Таймус, падари

Зулайхо бо Азизи Миср муколима мекунад ва Азизи Миср аз ин расул мақому кор ва дар назди шоҳи Мағриб Таймус чӣ манзалат доштанаширо пурсон мекунад:

Ба айвон хонд аввал бо навидам,
Дар охир ронд аз дар ноумеддам.
Азизаш гуфт: - К-эӣ фаҳри замона,
Ба комат бод давлат ҷовидона.
Шаҳи Чин вориси тоҷи каёнӣ,
Ки бод ўро фаровон зиндагонӣ.
Шабе бар тахти ишрат така будаш,
Ба васли навгуле рағбат фузудаш [10, с. 79].

Давоми мунозира чунин ҷараён мегирад, ки аз байни надимони шоҳ як марди солхўрдаи хирадманде ба шоҳ мегўяд, ки навгулон бисёранд, вале духтари шоҳи Мағриб Зулайхо дар ҳусну ҷамол ягонаи офоқ аст ва бояд шоҳ расулро барои хостгории ў фириштад:

Шаҳи Мағрибзаминро ҳаст духте,
Ки Юсуфро бувад дар ҳусн ухте.
Сипехри ҳуснро тобанда моҳе,
Сарири ҷилваро зебанда шоҳе.
Парирўён ҳама девонаи ў,
Ҷаҳонро гўш пур з-афсонаи ў.
Зи зулфи анбарин бар рух ниқобаш,
Ниҳон дар зери абре офтобаш [10, с. 79].

Аз талаботи дигари мунозира он аст, ки хангоми баёни шахсе ё чизе дигар аз сифатҳои хубии он таърифу тавсифҳо карда мешавад ва фиристодаи падари Зулайхо аз зебой ва ҳусну ҷамоли оламгири Зулайхо дар назди Азизи Миср зиёд мегўяд ва ў Зулайхоро надида, мафтунӣ ў мешавад ва расулони худро барои хостгории Зулайхо мефирефтад:

Азизи Миср аз он услуби гуфтор,
Ба сад дил шуд ба доми вай гирифтадор.
Нахўрда ҷуръае з-он ҷом шуд маст,
Надида ғамзаи дил рафташ аз даст.
Ба некў соате бо хотире шод,
Ба сўи кишвари Мағриб фирефтад [10, с. 83].

Расули падари Зулайхо зуд ба Мағрибзамин баргашта, аз қабули хуби Азизи Миср ва ба наздикӣ аз расидани расулони ў хабар медиҳад ва ин хабарро Зулайхо шунида, хурсанд мегардад.:

Расули Мағриб он ибрииборат,
Зи сур - сур карда суръат истифборат.
Зулайхо гўш бар дар, дида бар роҳ,
Ки кай гардад зи ҳоли қосид оғоҳ?...
Даромад ногаҳ аз дар бо дили шод,
Зулайхоро зи хотир уқда бикшод.
Башорат дод аз азми Азизаш,
Зи ирсоли ҳадоё гуфт низаш [10, с. 83].

Дар мунозараҳо барои ҳалли масъалае, ки дар байни ду тараф сурат мегирад, шахси сеюм ширкат карда, онро бар нафъи як нафар ё тарафайн ҳал мекунад, ки дар ин мунозираи овардашуда расули падари Зулайхо ҳамчун шахси сеюм масъалаи муҳаббати Азизи Мисрро бо Зулайхо мусбат ҳал кардааст [9, 217].

Мунозираи дигари ҷолиб, ки Ховарӣ дар достон овардааст, ин мунозираи Яъқуб бо фарзандонаш ва гург аст, ки гург бо хости Худованд ба забон омада, ин баҳси падару писаронро мусбат ҳал мекунад:

Зи хунаш панҷаву лаб ранг карданд,
Пас он гаҳ сўи шаҳр оҳанг карданд.

Чу девонаш ғиревон бо сад ошӯб,
 Кашидандӣ ба девонгоҳи Яъқуб.
 Бигуфт: -Эй гурги беинсофи хунхӯр,
 Ба хунхорӣ чу худ боди гирифтор.
 Бигӯ: -Чун бар сари Юсуф расидӣ,
 Тани ўро кучо дар хун кашидӣ?
 Нагуфтӣ: - К-ин паямбарро салил аст,
 Нагуфтӣ: - Ин зи ихфоди Халил аст?
 Надонистӣ укубат тезгом аст,
 Надонистӣ фалак зудинтиқом аст?
 Надидӣ аз падар махрумии ў,
 Накрадӣ раҳм бар мазлумии ў? [10, с. 144-145].

Ин мунозараро, ки ҳаҷман калон аст, аз хотири нишон додани муносибати бади инсонҳо ба инсонҳо аз номи гург, ки бо истифода аз санъати ташхис баён шудааст, ин ҷо чун намуна овардем, ки давомаш низ ҷолиб аст, ки гург ба забон омада, асрори бади бародаронро фош мекунад:

Забон якбора шуд гӯё ба комаш,
 Даромад дар сухан баъд аз саломаш.
 Ба ин водӣ чу бо ғам по ниҳодам,
 Ба дасти ин чафокорон фитодам.
 Маро з-инсон, ки бинӣ даст бастанд,
 Сарамро ҳамчу аҳди худ шикастанд [10, с. 145].

Давоми баҳсу мунозираи бародарон ва гургу Яъқуб бо ҳақиқатро гуфтани гург ба охир расида, дар натиҷа баҳси онҳо бар манфиати падар ҳал мешавад, ки гург ҳамчун шахси сеюм барои ислоҳи ин баҳс иштирок кардааст.

Дар достони Ховарии Шерозӣ дар дигар бахшҳо мунозираҳо истифода шудаанд, ки ин нуктаҳо дар баҳси доя бо Зулайҳо, баҳси бародарон бо якдигар барои куштан ё ба ҷоҳ афкандани Юсуф, баҳсҳои зиёди Зулайҳо бо Юсуф барои қабули ишқи ў, мунозираи Азизи Миср бо Юсуф ҳангоми тўҳмат задани Зулайҳо, мунозираи Юсуф бо зиндонииён, бо подшоҳи Миср, бо занони Миср, бо бародаронаш, ки барои ғалла ба назди ў ба Миср омада буданд, бо падару модараш ҳангоми дидани онҳо ва ғайра, ки дар дoston ҳамчун хатти хунарӣ ва услуби хунарӣ бамаврид ва барҷаста тасвир ва бозгӯӣ шудаанд.

Дар достони Абдурахмони Ҷомӣ мунозира низ ҳамчун хатти хунарӣ дар мавридҳои зиёд ба кор гирифта шудааст, ки чанд намунаи онро ин ҷо баррасӣ мекунем [2, с. 87].

Баъд аз хоб дидан ва шефтаву мафтунӣ ҷамоли Юсуф шудани Зулайҳо Абдурахмони Ҷомӣ мунозираеро овардааст, ки ҷаззоб аст:

Зулайҳо гуфт: - Деверо ҷӣ ёро,
 Ки бинмояд чунон шакли дилоро.
 Дигар гуфто: - Ки ин хобест норост,
 Чаро бояд ба ҳар норост ҷон кост?
 Бигуфт: - Ин хоб агар норост будӣ,
 Бад-ин сон ростонро кай рабудӣ?
 Бигуфто: - Кор агар будӣ ба дастам,
 Кай ин бори гарон додӣ шикастам [1, с. 173].

Абдурахмони Ҷомӣ дар мунозираи дигар лаҳзаи хоб дидани Юсуф ёздаҳ ситорау Моҳу Офтобро, ки бар ў сачда мекарданд, ба тасвири бадеӣ гирифтааст:

Бигуфто: -“Хоб дидам Меҳру Маҳро,
 Зи раҳшанда кавокиб ёздаҳро,
 Ки яксар доди таъзимам бидоданд,
 Ба сачда пеши рӯям сар ниҳоданд”.
 Падар гуфто: - “Ки бас кун з-ин сухан бас,
 Магӯй ин хобро зинҳор бо кас”.

Мабод ин хобро ихвон бидонанд,
Ба бедорӣ сад озорат расонанд [1, с. 209].

Мунозираи дигаре аз достони Абдурахмони Қомӣ, ки саҳнаи баҳси Зулайҳо ва Юсуфро дар мавриди қабул накардани ишқи Зулайҳо аз ҷониби Юсуф ва ҷавобҳои ҷиддӣ ва боварибахши ӯ ва шиддат гирифтани ҳолати рӯҳии Зулайҳо, ки қодир аст шавҳари худ – Азизи Мисрро заҳр дода кушад, хеле ҷолиб баён шудааст:

Бигуфто: - Монеи ман з-он ду чиз аст,
Иқоби Эзаду қаҳри Азиз аст.
Азиз ин қачниҳодӣ гар бидонад,
Ба ман сад меҳнату хорӣ расонад.
Зулайҳо гуфт: - Аз он душман маяндеш,
Ки чун рӯзи тараб биншинадам пеш.
Дихам ҷоме, ки бо ҷонаш ситезад,
Зи мастӣ то қиёмат барнахезад.
Бигуфт: - Он кас наям, к-ояд писандам,
Ки ояд бар каси дигар газандам [1, с. 209].

Дар охири достони Абдурахмони Қомӣ мунозираи Юсуф бо пайвандон ҳангоми расидани марғаш, ки марғи ӯ тавассути бӯидани себе, ки Қабраил аз биҳишт барояш овардааст, амалӣ мегардад, ки хеле ҷолиб ва ҳам риққатовар аст:

Чу по дар як рикоб овард Чибрил,
Бад-ӯ гуфто: - Макун з-ин беш таъчил.
Чу Юсуф ин башорат қард аз ӯ гӯш,
Зи шодӣ шуд бар ӯ ҳастӣ фаромӯш.
Дигар гуфто: - Зулайҳоро бихонед,
Ба меъоди видои ман расонед.
Бигуфтанд: - Ӯ ба дасти ғам забун аст,
Фитода дар миёни хоку хун аст.
Бигуфто: - Тарсам ин доғи ғаромат,
Бимонад дар дили ӯ то қиёмат...
Чу Юсуфро ба даст он себ бинҳод,
Равон он себро бӯиду ҷон дод [1, с. 357-358].

Дар достони Абдурахмони Қомӣ ба ҳамин монанд мунозираҳои хуб ва хурд-хурде низ ҳастанд, ки барои ҳалли масъалаҳои ба миён омада дар байни образҳои асосии дoston бисёранд ва мо бо мисолҳои оварда иктифо мекунем, ки ин мунозираҳо барои расидан ба ҳалли баҳсҳо ҳамчун хатти хунараи истифода шудаанд [3, с. 236].

Аз баррасии истифодаи мунозираҳо дар дostonҳои Ховарии Шерозӣ ва Абдурахмони Қомӣ ба чунин натиҷа метавон расид, ки ҳар ду шоир ин навъи адабро дар дostonҳояшон барои таҳрик бахшидан ба хатти сюжети асарҳо ва обуранги бадеӣ додан ба дostonҳо истифода бурдаанд, чунки дар луғат мунозира маъноӣ рӯ ба рӯ гуфтугӯ қардан, баҳс намудан ва дар истилоҳ аз навъҳои адабист, ки мисли санъатҳои лафзӣ маънавӣ ба суҳан ва рафтори образи асар муассирӣ мебахшад” [7, с. 75].

Муқарриз: д.и.ф. Олимӣ Х.Ҳ.

Адабиёт:

1. Абдурахмони Қомӣ. Осор дар ҳашт ҷилд. Ҷилди чорум. «Субҳатул- аброр» ва «Юсуф ва Зулайҳо». Мурағибон: З.Аҳрорӣ ва М. Мамедова.-Душанбе:Адиб,1988. -384 с.
2. Абдурахмони Қомӣ. Достони «Юсуф ва Зулайҳо». Ба ҷоп тайёркунандагон: З.Аҳрорӣ ва М.Мамедова. Осор. Ҷилди 4. -Душанбе:Ирфон, 1964. - 232 с.
3. Амонов Р.Лирикаи халқи тоҷик. -Душанбе:Дониш, 1968.- 411 с.
4. Асрорӣ В. Адабиёт ва фолклор. - Душанбе:Ирфон, 1967. - 154 с.
5. Брагинский И.С. Из истории таджикской и персидской литературы. – М.: Гл.Ред.Вост.Лит-ры, 1972. - 424 с.
6. Мелитинский Е.М. Поэтика мифа. Исследования по фольклору и мифологии Востока. - Москва, 1976. - 234 с.
7. Мирзозода Х. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ.- Душанбе:Маориф, 1992. - 240 с.

8. Фолклори тоҷик. Тартибдихандагон: М. Турсунзода, А.Н.Болдирев. - Сталинобод: Нашр. Давл. Тоҷ., 1957. - 453 с.
9. Ҳоҷӣ Акбари Наввоб. «Дилкушо».-Техрон, 1341 ҳ.-280 с.
10. «Юсуф ва Зулайхо»-и Ховарии Шерозӣ. Китобати Аббоси Манзурӣ.-Техрон:Интишороти «Навиди Шерозӣ», 1369-и ҳ.-472 с.

МАВҚЕИ МУНОЗИРА ДАР ДОСТОНИ “ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО”-И ХОВАРИИ ШЕРОЗӢ ВА АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Дар достонҳои Ховарӣ ва Ҷомӣ мунозира, ки анвои адабиёт, мавриди истифода қарор ёфтааст. Ҳар ду шоир ин навъи адабиётро дар достонҳояшон барои таҳрик бахшидан ба ҳатти сюжетӣ асарҳо ва обурани бадеӣ додан ба достонҳо истифода бурдаанд. Мунозира дар луғат маънои рӯ ба рӯ гуфтугӯ қардан, баҳс намудан ва дар истилоҳ аз навъҳои адабиёт, ки мисли санъатҳои лафзӣ маънаӣ ба сухан ва рафтори образӣ асар муассирӣ мебахшад. Образҳои достон байни ҳам баҳс мекунанд ва роҳи ҳалли масъаларо меёбанд. Инунин, дар мунозираҳои достон шахси сеюм ҳам ворида суҳбат мешавад ва бо ин тарз муҳтавои асарро тобноктар намудааст.

Калидвожаҳо: *Ховарӣ, Ҷомӣ, навъи адабӣ, сюжет, мунозира, баҳс, ҳалли масъала, санъати лафзӣ.*

СПОРНАЯ ПОЗИЦИЯ В ПОВЕСТИ «ЮСУФ И ЗУЛЕЙХА» ХОВАРИ ШИРАЗИ И АБДУРАХМАНА ДЖАМИ

В поэмах Ховари и Джами используется литературная форма дебаты. Оба поэта использовали её в своих стихах для развития сюжета и придания стихотворениям художественного звучания. В словаре дебаты означают беседу лицом к лицу, спор, а также литературный жанр, который, подобно словесным и духовным искусствам, воздействует на речь и поведение персонажа произведения.

Герои рассказа спорят друг с другом и находят решение проблемы. Таким образом, в диалоге, разворачивающемся в рассказе, участвует и третий человек, что делает содержание произведения более ярким.

Ключевые слова: *Ховари, Джоми, литературный жанр, сюжет, спор, аргумент, решение проблем, словесное искусство.*

THE CONTROVERSIAL POSITION IN THE STORY "YUSUF AND ZULAYKHA" BY KHOVARI SHIRAZI AND ABDURAHMAN JAMI

The poems of Khovari and Jami use the literary form of debate. Both poets used this literary form in their poems to stimulate the plot and give the poems an artistic touch.

In the dictionary, debate means face-to-face conversation, arguing, and in the sense of a literary genre that, like the verbal and spiritual arts, gives effect to the speech and behavior of the character in the work.

Keywords: *Khovari, Jomi, literary genre, plot, debate, argument, problem solving, verbal art.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҷавҳарӣ Муҷиббахон Одил* - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои филологӣ, доцент. Суроға: 735920, ш. Душанбе, кӯчаи Пушкин-1, телефон: (+992) 935221004. E-mail javhari.71@mail.ru

Сведения об авторе: *Джавхари Муджибахон Одил*, Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, - кандидат филологических наук, доцент. Адрес: 735920, г. Душанбе, ул.Пушкина -1, телефон (+992) 935221004 . E-mail javhari.71@mail.ru

Information about the author: *Javhari Mujibakhon Odil* - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor. Address: 735920, Dushanbe, Pushkin-1. Phone (+992) 935221004, Email javhari.71@mail.ru

СУВАРИ ХАЁЛ ВА КОРБУРДИ МУСТАЛАҲОТ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ЗУҲУРИИ ТУРШЕЗӢ

Шарифзода Ш.Р., Калонова М.Ч.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино

Сувари хаёл муҳимтарин омили шеър аст, ки Алиасғари Шеърдӯст онро «тасвир ва ё тасавури шоирона, ки натиҷаи коркарди хаёл (бар мабной чавҳари шеър) дар бистари забон» [9, с. 27] гуфтааст.

Маҳз ҳамин тасавури шоирона унсури муҳимми фарқи ашъори шуаро ва вижагии сабки онҳост, ки аз бунёнҳои ғайриҷашмдошти тасвирҳо маншаъ мегирад.

Сувари хаёл, ба андешаи Алиасғари Шеърдӯст, «дар шеъри форсӣ аз оғоз то кунун мароҳили мухталифро пушти сар ниҳодааст. Бардоштгоҳи аслии тасвирҳо дар садаҳои оғозини шеъри дарӣ табиат буд. Аммо баъдҳо бо шуруи шеъри ирфонӣ тасовир низ дучори таҳаввул шуданд. Аз қарни даҳум (ҳабаҳуми мелодӣ) бо шаклирии сабки ҳиндӣ маҳалли бардошти тасвир низ тавсеа ёфт. Дар сабки ҳиндӣ аз сӯе тасвир ба авҷи такомул ва ташаккул мерасад ва аз дигар сӯ, ба ибтизол мегарояд» [9, с.31]. Бидуни шак, дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ шабакаи тасвирҳо (дарун андарун, мутанокизӣ, тадоисоз, иттифоқӣ) тавсеа ёфта, дар ифодаи маъно саҳими бузурганд.

Дар сохтмони (архитектоника) ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ҳар як байт истиқлоли комил дошта, аз назари аввал рабти ягона надоранд, аммо пас аз тааммули адабӣ муназзамӣ иртиботи маъноӣ ва пайранги ягонаи суvari хаёл дар онҳо ҳувайдо мегардад.

Аксари тасвирҳо дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ падидаи мустақил ва «иттифоқи тоза»-анд, ки ба амре марбут набуда, ғайриаклӣ (фароаклӣ) ва ғайрибурҳонӣ (фаробурҳонӣ)-анд, ки дар шабакаи умумии тасвир (ассотсиатсия) муттаҳид мешаванд. Аз ин ҷо, онҳоро «тасовири иттифоқӣ» [8, с. 32] ҳам меноманд. Чунончи, дар байти зер «тасвири иттифоқӣ» маъниро аз доираи дарк берун бурдааст. Ин ҳолатро, агар ба забони риёзӣ баён кунем, дар ин ҷо 2+2 на баробар ба 4, балки баробар ба 5 аст. Дар ин маврид, тасвир аз мадори мантиқии ташбеҳу истиора ва дигар санооти бадеӣ, ки аз авомили чавҳарии он ба шумор мераванд. Чунончи, дар байти зер аҷзои созандаи тасвир - «ракси чунун аз ғулғули занҷир» ва «дар харобӣ таъмир шудан» нимавоқеъ буда, маншаи тозагии тасвир отифаи зиндаи руҳи шоир аст. Чӣ тавре ки Маҳмуди Футуҳӣ фармудааст: «Шеъре, ки аз тасвири иттифоқӣ шакл мегирад, шеъри таҷоруби руҳӣ аст...» [8, с. 33].

Боз мерақсад чунун аз ғулғули занҷири мо,

Боз дар кӯйи харобӣ мекунад таъмири мо [7, с. 13].

Дар ин маврид низ андешаи Маҳмуди Футуҳӣ ба ёд меояд, ки гуфтааст: «Тасвири маҷозӣ ҳосили кашфи робита ё эҷоди пайванд миёни ду ё чанд амр аст, ки ба зоҳир иртиботе ба ҳам надоранд» [8, с.26]. Чунончи, дар байти зер тасвирҳо аз ҷиҳати теъдод, аҷзои созанда, мантиқи сохт: чайб +суман+хасу хошок; гулҳаниён+боғ+дил ба ҳам иртиботи зоҳирӣ надоранд. Ҳар яке аз ин ҷузъҳои тасовири себуъдаи печида дар алоҳидагӣ амали мустақил ва тозаро инъикос кардаанд:

Дар чайб суман рехтаем аз хасу хошок,

З-он гулҳаниёнем, ки боғ аст дили мо [7, с. 5].

Дар байти зер низ аҷзои тасвирҳои ғайримантиқӣ (парвоз + ниғаҳ + домон + бурқаъ + ҳалок + дида + ҳасрат) дар шакли ассотсиативӣ тасвири умумӣ сохтаанд.

Рехт парвози ниғаҳ, домони бурқаъ барфikan,

Дар ҳалокаш дидаи тарро ба ҳасратгунае [7, с. 865].

Гоҳе дар тасвирҳои иттифоқӣ хитобҳои якмаром ва музтарибонаи шоир тазоҳури ҳаяҷон ва кайфияти руҳонии ӯро инъикос менамоянд, ки дар мухотабҳои номуқаррарӣ (фохта, дуо, дили девона, бараҳман) инъикос ёфтаанд:

Эй фохта, парвози чаман аз ту, ки гардид

Болу пари мо бар сари кӯйи қафаси мо [7, с. 13].

Афзун бар ин, як қатор санъатҳои бадеӣ, бавижа, истиора дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ нақши бунёди дошта, дар якҷоягӣ бо анвои дигари санъатҳои бадеӣ, агар ба тарзи образнок гӯем, дар суварӣ ҳаёли шоир асоси сохтмони тасвирҳоро ба дӯш дорад. Агарчанде ки бо шаклгирии сабки ҳиндӣ чараёни тасвир низ ба авҷи ташаккул ва такомул расид ва ҳатти тасвирҳо дар таҳайюли шоирон то ба ҳадде ба ҳам печиданд. Аз ин ҷо, Шукуфа Доробӣ бар он андеша аст, ки «Зухурии Туршезӣ дар ғазалиёташ сухани хешро бо таркиботи ташбеҳӣ ва истиории нав баён мекард, ки идроки бисёре аз онҳо ба воситаи нозукандешии шоир душвор аст» [1, с. 133].

Ба пиндори Кадканӣ, «яке аз муҳимтарин авомили растахези вожаҳо ҷоест, ки як вожа ба гунае ба қор меравад, ки хилофи интизори хонанда аст» [2, с. 29] гуфтааст. Бо таваҷҷуҳ ба ин нукта, яке аз бунёнҳои сохтори ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар ифодаи ғайриҷашмдошти вожаҳост, ки дар тақобули меъёрҳои муқаррарии ифода қарор мегирад. Чунончи, одати хонанда дар байти зер ба «ошноӣ бар ошноӣ», аммо шоир инсиҷоми дидории ин сохтро мешиканад ва якбора нидо мекунад, ки «ошноӣ бар ошноӣ ғалат аст ва қадри бегона бояд донист» ва «вафо ғалат аст»-у «бо гадо ҷашми подшо ғалат аст»:

Қадри бегонагӣ бидон, зинҳор,

Ошноӣ ба ошноӣ ғалат аст.

Бевафоён фароғате доранд,

Ғашт маълуми ман, **вафо ғалат аст.**

Бо Зухурӣ ситезаҳуӣ мабош,

Бо гадо ҷашми подшо ғалат аст [7, с. 161].

Афзун бар ин, дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ «тасвирҳое, ки ду рӯйи таркиби он ба лиҳози мафҳум якдигарро нақз мекунад» [2, с. 54] ва тасвирҳои андаруни якдигар ва тадоиқунанда зиёданд. Масалан, дар байти зер бардошти хонанда бар хилофи одат ба он ифода мувоҷеҳ аст, ки «паноҳ, амон аз фикри сабр, паноҳ ва ман таҷриба қардаам, ки фикри сабр фоли нек надорад» ва ин матлаб иллати таҳайюри мухотаб мегардад:

Зинҳор, зи фикри сабр, зинҳор,

Ман таҷриба қардаам, шугун нест [7, с. 162].

Тасвири мутаноқизнамо дар адвори мухталифи адабиёти форсии тоҷикӣ (дар давраҳои аввал андак ва сода ва дар сабки ҳиндӣ бавофир ва печида) қорбӯд дошта, ҳамеша паҳлуи дигари тасвири инъикос менамояд. Ҳамчунин, тасвири мутаноқизнамо ҳамеша тадоӣ аз «матни пинҳон» дорад. Чунончи, дар байти зерӣ Рӯдакӣ омадааст, ки «ҳам бо сад ҳазор ва ҳам бе сад ҳазор одамон танҳоаст»:

Бо сад ҳазор мардум танҳой,

Бе сад ҳазор мардум танҳой [6, с. 355]!

Дар байти зерӣ Зухурии Туршезӣ низ ду тарафи тасвир: Мансур ва ворунабахтӣ ва болои дор ва таҳи ҷоҳ ҳамдигарро нақз қардаанд:

Мансури вақти хеш ба ворунабахтиям,

Болои дор бин, ки таҳи ҷоҳ ғаштааст [7, с. 97].

Ва ё ҷойи дигар Зухурии Туршезӣ гуфтааст, ки «ҷаро фироқ дар фироқи ту намурд. Пас, уммедворие дорад». Ин дар ҳолест, ки «фирок» соҳиби ҷон нест, ки мирад:

Дорад уммедворие, в-арна,

Дар фироқат ҷаро намурд фирок [7, с. 627]?

Ҳусейни Ҳасани Пурулошӣ гуфтааст, ки «тасвирҳои мутаноқиз, ки бо Саной ва ашъори муғонаи ӯ оғоз шуд, дар сабки ҳиндӣ, баҳусус, дар шеъри Урфӣ, Зухурии Туршезӣ ва Толиб ба манзалаи шохисаи барҷастаи сабкӣ пайдо шуд ва басомади он дар шеъри шоирони

тарзи хаёл, бахусус, Бедил болотар рафт ва бештарин намунаҳо аз ин гуна тасовир халқ шуд» [5, с. 76].

Дар байти зер тасвири «шомии саҳар бахти сафед сохта», аз як сӯ, мутаноқизнамост ва, аз сӯи дигар, паҳлуи дигари тасвир аст:

Бахти сафед сохта шомии саҳар маро,

Рӯзам сиёҳкардаи зулфи чу кири туст [7, с. 200].

Ё дар абёти зер, ки «хушнудӣ барои ғайр ва рангинии табассум аз аз асари гиряҳо» бар хилофи ошноии қаблии хонанда дар маърифати маъноии ҳамнишинии вожаҳо ва гурез аз қарордодҳои шоирӣ ифода ёфтаанд:

Хушнудию нигоҳи ниҳонӣ **барои ғайр**,

Безорию тағофули расво барои кист?

Бар ғамза бод ковиши сарчашмаи чигар,

Рангинии табассумат аз гиряҳои кист [7, с. 133]?

Ва:

Кас аз ман қомронтар нест, **ноқомист қом** ин ҷо,

Надонам бастатар аз ҳеш, **озодист дом** ин ҷо [7, с. 30].

Тасвирҳои ҳаёломез воситаи дигари ибрази матлаб ва як навъ ғунҷоиши андешаҳо дар шеъри Зухурии Туршезӣ буда, ба таъбири Уилям Вордсворт, Уордзуорс (William Wordsworth - шоири англис (1770-1850) «тахайюл адасие (дона) тиллоист, ки шоир аз ҳилол (фосила байни ду чиз)-и он мавзуотро ба шакл ва ранги аслиашон мебинад» [10, с. 161].

Гарчанде ки тасвирҳои иттифоқӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ бесобиқа нест, дар Зухурии Туршезӣ ба таври хоса зухур кардаанд ва аз ин ҷост, ки ҳуди шоир сарехан мегӯяд, ки ваъзи шеъри ӯ «минбар аз ҷӯби дори Мансур» дорад [7, с. 59].

Маъниофаринӣ тавассути мусталаҳоти соҳа ва илмҳои гуногун дар адабиёти форсии тоҷикӣ собиқаи тулонӣ дошта, мабдаи ин тарзи қорбасти маънӣ ашъори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ бори нахуст дар офаридани маънӣ аз мусталаҳоти марбути илми нучум баҳра ҷустааст [4, с. 94].

Дар ашъори Зухурии Туршезӣ низ маъниофаринӣ тавассути мусталаҳоти соҳа ва илмҳои муҳталиф ҷашмгир аст. Чунончи, яке аз аносири маъниофари (мазмунсоз ё мотив) ғазалиёти Зухурии Туршезӣ истилоҳоти адабӣ: девон, дубайтӣ, матлаъ, байт, ғазал, назм, мисраъ, бадеъ, достон, қисса, афсона, таҳаллус, қофия, радиф, киноя мебошанд:

Он, кӣ хоҳад дошт фардо раҳматаш имони мо,

Ғашта васфаш офтоби **матлаи девони** мо [7, с. 1].

Ва:

Зи **девони** муҳаббат орзуи мансабе дорам,

Ки ҳангоми тасаллут азл гардад интиқом ин ҷо [7, с. 30].

Ва ё:

Баҳор аст, аз ҳавои сарв қумрӣ дар хурӯш омад,

Дубайтӣ хонд дар Наврӯз булбул, гул ба ҷӯш омад [7, с. 313].

Ё:

Халқ дар хона **ғазал**хонанд,

Бар суҳанҳои ҳамӯшон суҳан аст [7, с. 93].

Ё ки:

Бо вучуди **матлаи** хон ин **ғазал** гуфтад надошт,

Гар Зухурии Туршезӣ гуфтааст, аммо ба хондан душман аст

[7, с. 94].

Ё ин ки:

Чун, Зухурии Туршезӣ, ҳама дар сайди ғизолон кӯшанд,

Ёдгорӣ **ғазале** чанд, ки аз мо мондаст [7, с. 113].

Китобат аз ғизолон **пурғазал** нест,

Чӣ хоҳӣ хонд, ҳечат дар бағал нест [7, с. 125]?

Чун Зухурӣ шуд, он ки соҳибтарз,

Аз ғизолон **ғазалтирозӣ** кард [7, с. 247].
 Бар ӯ миннат ниҳам дар **назми** ҳикмат,
 Таворуд гар ба Афлотунам афтад [7, с. 277].
 Хостам **мақтаъ** рақам созам, қалам бар ҷой монд,
 Рафта номи хеш аз ёдам, бибин аҳвол чист [7, с. 127]?
 Аз Зухурӣ абадӣ гашт суҳан,
Шеър ҷисму сифати шаҳ ҷонаш [7, с. 432].
 Дар **шеър** хутба хонд Зухурӣ ба номи хеш,
 Чун сикка рӯшиноси шаҳр зи зарробии кум аст [7, с. 134].
 Зи дилбар ҷуз дилозорӣ **бадеъ** аст,
 Ҷӣ ҳоҷат маъзарат? Ин бидъате нест [7, с. 143].
 Нуктаи возеҳ зи хомӯшон шунав,
Достони ҳарфсозон мубҳам аст [7, с. 154].
 Гарчи гардида гул саропо гӯш,
 Гӯш бар **достони** булбул нест [7, с. 165].
 Ба ҳар кӣ хоҳ нишин, **достон** намебандем,
 Сафинасозии табъи суҳантироз гузашт [7, с. 176].
 Як нуктаи дилнишин надорад
 Сартосари **достони** носеҳ [7, с. 185].
 Қасам ба **қиссаи** рангини зардрухсора,
 Ки гунадортар ашқаш зи арғавон омад [7, с. 189].
 Булбулу **қиссаи** гулу гулзор,
 Суҳани хору хас намедонад [7, с. 210].
 Чу хоби посбони ширин шавам дар дидаи мардум,
 Агар **афсонаи** заҳраш шабе дар хобам андозад [7, с. 236].
 Ҳарфи ман нақли шабистони тарабсозон мабод,
 Машнавад **афсонаам** кас, хоб ғам меоварад [7, с. 249].
 Фиреби ваъдае хоҳам, ки гардад,
 Зухуриро **тахаллус** интизорӣ [7, с. 640].
 Агарчи номи маро аз забони **қофия** монд,
 Ба ҳар кучо суҳанаш бигзарад, **радиф** шавам [7, с. 468].
 Дор агар не, илоҷи коме неҳ,
 Гуфта Мансур дар **кинояи** ишқ [7, с. 445].

Истилоҳоти дигари суварӣ ҳаёли Зухурии Туршезӣ марбути ҳушнавӣ ва нусапардозӣ: баёз, сармашқ, шерозаи китоб, дафтар, қалам, авроқ, нома, таҳрир, феҳрист, нусха, рақам, шарҳ, хат ва хомаанд:

Шудам равшан нагирад ранг шаби оинаи рӯзам,
Баёзи субҳро акси саводи шом медонам [7, с. 714].
 Шуд лавҳи содаи ман **сармашқи** ишқсозон,
 Азбаски дида бастам бар хату холи мардум [7, с. 528].
 Аз тоқати Зухурӣ ҳарфе қалам қалам зад,
 Барканд беқарорӣ **шерозаи китобам** [7, с. 552].
 Зад Зухурӣ дар Дакан **шерозаи** девони мадҳ,
 Баҳри девони ғазал худро ба Шероз афканам [7, с. 558].
 Боз **шероза** баста риштаи васл
Дафтари холи номурақтаби мо [7, с. 39].
 Бар **дафтари** иртиботи афлок
Шерозаи иттисоли ишқ аст [7, с. 51].
 Бишнавад афсонаи бедориям, ошуфта машав,
 Хоб **шерозакуни дафтари** таъбир шудааст [7, с. 60].
 Дарҳам **авроқи** шабу рӯз намерехт ба ҳашр,
 Оҳи ман мешуд агар риштаи **шерозаи** субҳ [7, с. 185].

Қалам ба шарҳи муҳаббат дурӯғпардоз аст,
 Ба боли шавқ рақам гар зи номабар пазад. [7, с. 191].
 Ҳеҷ гаҳ номи ман рақам назанад,
 Ки зи шӯхӣ бар он **қалам** назанад. [7, с. 232].
 Ба шавқи номанависӣ даме **қалам** бардор,
 Ки **нома** шоҳпарӣ мурғи номабар гардад [7, с. 259].
Қалам ҳар ҷо, ки аз тӯбо нависад,
 Аз он боло суҳан боло нависад.
Қалам дар ҳар забон сад шарҳ дорад,
 Ки матни иштиёқи мо нависад [7, с. 259].
Қалам дар пеши иншоӣ муҳаббат **номае** дорад,
 Ки мазмунаш ба хун дар порчаи **таҳрир** меғалтад [7, с. 364].
Қалам ба айши абад даркашам ба юмни ғамат,
 Назар кунам ҷу ба **фехристи** комронии хеш [7, с. 364].
 Ҳам **нусхаи** хирад шуда ҳам **дафтари** ҷунун,
 Ҷун рехт аз **қалам рақами** гуфтугӯи дил [7, с. 450].
 Намекунем дигар **шарҳи** синаи реш **рақам**,
 Аз он шикӯф, ки дар синаи **қалам** дидем [7, с. 520].
 Бигудохтем ҷун **қаламу** сар намекашем,
 Аз **хат хате** ба меҳру вафо дар кашадаи [7, с. 622].
 Гардида алам ба хок зи мастӣ,
 Ҷустам зи ниҳоли **хомазебе** [7, с. 680].

Дар тасвирсозии Зухурии Туршезӣ корбурди истилоҳоти дигар: тиб (табиб, дард, бемор, дору, иксир, қонуни шифо, кимиё, ҷигар, захм), нучум (моҳ, ситора, хуршед, Зухра, ахтар, бурҷ, ҳазиз, осмон, мадор), динӣ (Қаъба, Замзам, Хизр, Исо, Марям, субҳа, зуннор, бут, санам, бараҳман), ҷуғрофӣ (Ҳинд, Хито, Чин), табиат (булбул, оҳу, гунчишк, зоғ, гиёҳ), ҳарбӣ ё ҷангӣ (тир, камон, найза, шамшер, сипар, дашна, инон, қосид, ҷонбозӣ, теғ, ҷавшан) низ ба ҷашм мерасад, ки шоир аз онҳо маънитирозӣ кардааст:

Дил нозук аст, нози **табибон** намекашам,
 Нозам ба **дарди** хеш ба **дору** баромадаст [7, с. 126].
 Миси ту зар нашавад ҷуз ба ҷӯши кӯзаӣ факр,
 Насиҳат аст, Зухурӣ, зи **кимийсайре** [7, с. 680].
Моҳу ситорааст абраи **хуршед** бинозам,
 Машшотаи ӯ хоҳад агар оинадоне [7, с. 678].
 Ба боли дил, Зухурӣ, бар сипеҳри ишқ парвозе,
 Ки гунчишкӣ **ҳазизи** худ шуморад авҷ анқоро [7, с. 31].
 Ном карданд ошноиро бутон бегонагӣ,
 Бар мадорашон **мадор** омад, татовул мешунав [7, с. 614].

«Тасвирҳои ҳаёл ағлаб ба унвони василае барои таъбир ва тафсири ҳунари ва санҷиши он талаққӣ мешаванд ва беш аз баёни сарех ва мустақими нависанда ё шоир ва беш аз аъмолу гуфтори шахсиятҳои дostonҳову намоишномаҳо дар ин маврид қорӣ доранд. Аз тарафи дигар, тасвирҳои ҳаёл қалиди роҳе ба дунёи зеҳни шоир ва шинохти ҳудӣ ӯ низ ҳаст...» [3, с. 75; 9, с.32].

Гароиш ба печидагӯӣ ва мушкилписандӣ, ки аз ҳасоиси мумтози сабки ҳиндист, ҷиҳати дастбӣ ба мазмунҳои тоза, «бегона» ва бикру шигифтангез ва ғайримаҳсус шоирро водор кардааст, ки ба талошҳои даргир мувоҷеҳ бошад ва ба айнисозии мазмунҳои зеҳнӣ муваффақ гардад, ки Зухурии Туршезӣ дар мазмунофаринӣ ҳамвора арзишҳои ишқию ирфони назарӣ ва ахлоқию иҷтимоиро бозофаринӣ намуда, суннатҳои адабиро дар «либоси тозаӣ лафз ва ҳунари офариниши таркибҳои тоза дар ифодаи ҷолиб» тақрор менамояд.

Дар ин росто, яке аз бунмояҳои дигаре, ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дастмояи бузурге дошта, бори мазмун мекашонад, сифоти тифл (кӯдак) аст, ки дар қолаби тамсилу истиора маҳаки баёни шоир шуда, шӯхӣ, нодонӣ, тафакхуси (ҷустуҷӯӣ) тифлон, ширмастии

тифлон, гузаштани айёми тифлӣ, сангандозии тифлон, идии тифлона, ишқи тифлон, тарбияти тифл, нодонии тифл, муҳаббат ва содагии тифлон, дурмонии тифл ва амсоли онро дар 43 маврид ифода кардаанд, ки чандеро ба сифати далел меорем:

Аз **шӯхии тифлон** шуда помол ҳавасҳо,
Бозикадаи лобаву лоғ аст дили мо [7, с. 1].
Фусунпардозтар аз ишқ дар олам намебошад,
Дами **тифлони нодон** медиҳад пирони доноро [7, с. 2].
Зи кӯчагардии дил дар **тафаҳхуси тифлон**,
Чӣ хонаҳо, ки ба бозӣ хароб гардидаст [7, с. 88].
Доя кардӣ гар нигоҳе бар маят,
Зуд мегаштанд **тифлон ширмаст** [7, с. 130].
Шаҳсаворӣ арсаи **айёми тифлиҳо гузашт**,
Гӯй берун зи майдон турра чавгон баргирифт [7, с. 138].
Ишқ, гӯ, **санги** маломат пеши **тифлон** рез боз,
Боз дар кӯи ҷунун девонаи занҷирхост [7, с. 173].
Завқ аз **идии тифлона** набошад дар ишқ,
Идӣ онро, ки зи шамшери ту қурбон афтад [7, с. 219].
Мекунам бозӣ ба панди носеҳон,
Ишқи тифлонам чӣ бозигӯш кард [7, с. 225].
Зи **тифлӣ** карда ишқам **тарбият**, худро баровардам
Ба таслиму ризо ҷуну чаро аз ман намеояд [7, с. 228].
Бо ҳама **тифлию нодонии** худ медонад,
Ки маро беҳуда таклифи таҳаммул накунад [7, с. 245].
Ҳамбозии **муҳаббати тифлон** шудааст дил,
Пуркорияш нигар, ки чӣ миқдор **сода** шуд [7, с. 253].
Тифл агар як дам аз ту **монад дур**,
Чини пириш аз ҷабин рӯяд [7, с. 258].

Хулоса, вучуди лағзишҳои забонӣ дар маъниофаринии шоир хилофи қонунмандии забони адабии мо буда, роҳ ёфтани истилоҳоти соҳавӣ, аз ҷумла адабӣ бо тобишҳои дигардесӣ ба шеър, аз вежагии дигари маънитирозии шоир аст.

Тасвир дар шеъри Зухурии Туршезӣ тобишҳои фаровоқеӣ (фароақлӣ ва фаробурҳонӣ) дошта, гоҳо падидаҳои мунъакис аст, ки маҳз дар зовияи диди шоир тазоҳур карда, коргоҳи тафаккури ӯро ба таҳрик дароварда, иллати тавлиди мазмуни бикр шудаанд.

Тасвир ва бадеият дар ғазали ӯ ба тули байтҳо қорӣ шуда, тасвирҳо аз лиҳози теъдод, аҷзои созанда ва мантиқии сохт дар абёти алоҳида дар назари аввал чандбуъдӣ, ҳар кадом як амри тоза, мустақил ва аз ҳам дар тавофутанд, вале дар шабакаи ягонаи тасвирии ғазал ҳамсонӣ ва ҳамсӯйии адабӣ ва бадеӣ меёбанд, ки аксаран, нимавоқеӣ ва қобили тасаввуранд.

Маъниофаринӣ (бадеият) дар ғазали Зухурии Туршезӣ ҳамора зинда аст ва аз чанд тасвири парокандаи абёт як суҷаи комил месозад ва ҳамин таҳайюли шоирона аз мутафарриқ сохтани тасвир, ҷаҳони андеша ва ашё суварӣ нав, тасвири ягонаи тоза меофарад ва неруест, ки дигардесӣ эҷод мекунад ва ҳамин таноқузи аз нав ба ҳам созиш медиҳад ва дар умум, ба тасвири алоҳидаи абёти ғазал неруи иттиҳод мебахшад.

Муқарриз: Суфизода Ш.З., д.и.ф., профессор
Адабиёт

1. Доробӣ, Шукуфа. Таҳлили вежагҳои сабки ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Шукуфа Доробӣ // Баҳористони сухан. - №49, 1399. – С.131-154.
2. Кадканӣ, Шафей. Мусиқии шеър [Матн] / Шафеии Кадканӣ. – Техрон: Огоҳ, 1386. – 609 с.
3. Мирсодикӣ, Майманат. Вожаномии ҳунари шоирӣ. [Матн] / Майманат Мирсодикӣ. - Техрон, 1373. – 334 с.
4. Насриддин, Абдулманнон, Насриддинов Ф. Рӯдакӣ - устои суханварони Аҷам [Матн] / Абдулманнон Насриддин, Ф. Насриддинов. – Хучанд: Ношир, 2008. – 207 с.

5. Пуролошті, Ҳусейн Ҳасан. Се тан аз бузургтарин мураввичони шеъри форсии сабки хиндӣ дар Ҳиндустон [Матн] / Ҳусейн Ҳасани Пуролошті // Маҷаллаи мутолеот ва таҳқиқоти адабӣ. №18, 1394. – С.69-80.
6. Рӯдакӣ, Абуабдуллоҳ. Ашъор [Матн] / Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. — Душанбе: Адиб, 2019. – 416 с.
7. Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – 1258 с.
8. Футуҳӣ, Маҳмуд. Балоғати тасвир [Матн] / Маҳмуди Футуҳӣ. – Душанбе: ДДОТ, 2018. – 336 с.
9. Шеърдӯст, Алиасғар. Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик [Матн] / Алиасғари Шеърдӯст. – Душанбе: Адиб, 1997. – 272 с.
10. Юсуфӣ, Ғуломҳусайн. Тасвири шоиронаи ашъ дар назари Соиб [Матн] / Ғуломҳусайни Юсуфӣ//Фаслномаи илмӣ-адабӣ «Андеша». -№1.2012.-176 с.

СУВАРИ ХАЁЛ ВА КОРБУРДИ МУСТАЛАҲОТ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ЗУҲУРИИ ТУРШЕЗӢ

Муаллиф дар мақолаи мазкур кӯшидааст, то исбот созад, ки аксари тасвирҳо дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ падидаи мустақил тозаанд, ки дар назари аввал пароканда менамоянд, вале дар шабакаи умумии тасвир (ассотсиатсия) муттаҳиданд.

Муайян карда шудааст, ки маҳз тасаввури шоиронаи унсури муҳимми фарқи ашъори шуаро ва вижагии сабкии онҳост, ки аз бунёҳои ғайриҷашмдошти тасвирҳо маншаъ мегирад.

Исбот гардидааст, ки дар сохтмони (архитектоника) ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ҳар як байт истиқлоли комил дошта, аз назари аввал рабти ягона надорад, аммо пас аз тааммули адабӣ муназзамии иртиботи маъноӣ ва пайранги ягонаи суварӣ ҳаёл дар онҳо ҳувайдо мегардад.

Муайян шудааст, ки истиора дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ нақши бунёдӣ дошта, дар яқоягӣ бо анвои дигари санъатҳои бадеӣ, дар суварӣ ҳаёли шоир асоси сохтмони тасвирҳоро ба дӯш дорад.

Ошкор карда шудааст, ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ тасвирҳо мутаноқизӣ, андаруни якдигар ва тадоиқунанда зиёданд.

Муайян карда шудааст, ки маъниофаринӣ тавассути мусталехоти соҳа ва илмҳои мухталиф дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ҷашмгир аст.

***Калидвожаҳо:** Зухурии Туршезӣ, девон, шеър, ғазал, суварӣ ҳаёл, тасвир, маъниофаринӣ, тасвирсозӣ, мазмунсозӣ, мусталехот, санъатҳои бадеӣ, истиора.*

ПОЭТИЧЕСКОЕ ВОООБРАЖЕНИЕ И ТЕРМИНОЛОГИЯ В ГАЗАЛИЯХ ЗУХУРИ ТУРШЕЗИ

В данной статье автор пытается доказать, что большинство образов в газелях Зухури Туршези представляют собой самостоятельные явления, кажущиеся на первый взгляд разрозненными, но объединенные общей сетью образов (ассоциаций).

Установлено, что именно поэтическое воображение является важным элементом отличия стихов поэтов и их стилистической специфики, которая проистекает из неожиданных структур образов.

Доказано, что в построении (архитектуре) газелей Зухури Туршези каждый стих обладает полной самостоятельностью и, на первый взгляд, не имеет единой связи, но после литературного взаимодействия в них появляется системная и содержательная связь и единая последовательность поэтическая воображения.

Установлено, что метафора играет основополагающую роль в газелях Зухури Туршези и, наряду с другими видами художественного искусства, является основой для построения образов в воображении поэта.

Выявлено, что в газелях Зухури Туршези присутствует множество парадоксальные образы, взаимосвязанных и взаимодополняющих образов.

Установлено, что в газелях Зухури Туршези ярко выражено смысловое творчество посредством использования различных дисциплин и наук.

Ключевые слова: Зухури Туршези, диван, стихотворение, газель, поэтическое воображение, образ, смысловое творчество, образотворчество, терминология, художественное искусство, метафора.

POETIC IMAGINATION AND TERMINOLOGY IN THE GHAZALS OF ZUHURI TURSHEZI

In this article, the author attempts to demonstrate that most images in Zuhuri Turshezi's ghazals represent independent phenomena, seemingly disparate at first glance, but united by a common network of images (associations).

It has been established that poetic imagination is an important element in distinguishing the poets' poems and their stylistic specificity, which stems from the unexpected structures of images.

It has been demonstrated that in the structure (architecture) of Zuhuri Turshezi's ghazals, each verse is completely independent and, at first glance, lacks a unified connection. However, after literary interaction, a systemic and meaningful connection and a unified sequence of poetic imagination emerge.

It has been established that metaphor plays a fundamental role in Zuhuri Turshezi's ghazals and, along with other forms of artistic expression, serves as the basis for constructing images in the poet's imagination.

It has been revealed that Zuhuri Turshezi's ghazals contain numerous paradoxical, interconnected, and complementary images.

It has been established that Zuhuri Turshezi's ghazals vividly express meaning-making through the use of various disciplines and sciences.

Keywords: Zuhuri Turshezi, divan, poem, ghazal, poetic imagination, image, meaning-making, image-making, terminology, artistic expression, metaphor.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Шарифзода Шариф Раҳмон** – Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, д.и.ф., профессори кафедраи забони тоҷикӣ ва ҳуҷҷатнигорӣ. Нишони: ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел.: (+992) 92 757 32 28; E-mail: ssssharif@mail.ru

Калонова Маҳина Ҷумабоевна - Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибн Сино, д.и.ф., профессори кафедраи забони тоҷикӣ. Нишони: ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: m.kalonova@mail.ru

Сведения об авторах: Шарифзода Шариф Раҳмон – Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка и документации. Адрес: г. Душанбе, пр. Рудаки 121, тел.: (+992) 92 757 32 28; E-mail: ssssharif@mail.ru

Калонова Махина Джумабоевна – Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибн Сино, доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка. Адрес: г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: m.kalonova@mail.ru

About the Authors: Sharifzoda Sharif Rahmon – Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Doctor of Philology, Professor, Department of Tajik Language and Documentation. Address: Dushanbe, 121 Rudaki av. Tel.: (+992) 92 757 32 28; Email: ssssharif@mail.ru

Kalonova Makhina Jumaboevna – Tajik Language, Avicenna Tajik State Medical University, Doctor of Philology, Professor кафедраи таджикского языка.. Адрес: г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: m.kalonova@mail.ru

ҶОМИШИНОСӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Ширинова Б.Б.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улӯғзода**

Эҷодиёти Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ дар имтидоди беш аз 550 сол то кунун мавриди омӯзиш, пайравӣ ва истиқболи на танҳо форсизабонон, балки ҳамчаворону хориҷиён қарор гирифтааст. Осори Ҷомӣ дар тӯли асрҳо тамоми мамолики мутараққиро тасхир сохта, дар қалбҳои мардуми олам макон гирифтааст. Нусхаҳои гуногуни осори Ҷомӣ дар нусхаи асл ва тарҷума дар минтақаҳои гуногуни олам мавҷуд аст, ки хонандагон ва ташнагони илм аз онҳо баҳраманд мегарданд. Осори Ҷомӣ аз рӯзе, ки санъати чоп пайдо шудааст, дар қатори осори Саъдии Шерозӣ ва Ҳофизии Шерозӣ аз ҷама бештар нашр шудааст. Дар мамлакатҳои Шарқи Ғарб асарҳои зиёди Ҷомӣ тарҷумаву нашр шудаанд, аз ҷумла ба забонҳои ўзбекӣ, озарӣ, молдаванӣ, туркманӣ, русӣ, чехӣ, арабӣ, паштунӣ, урду, ҳиндӣ, гурҷӣ, арманӣ ва ғайра. Мардуми Аврупо бо осори Ҷомӣ беш аз 200 сол инҷониб шинос ҳастанд, ки бори аввал соли 1778 тарҷумаи мухтасари латинии «Баҳористон» дар Вена ба анҷом расидааст. Инчунин, асарҳои гуногуни Мавлоно Ҷомӣ ба забонҳои фаронсавӣ, англисӣ, олмонӣ, чехӣ ва италиявӣ тарҷума шудаанд. Яъне, метавон гуфт, ки осори барҷастаи Мавлоно Ҷомӣ қайҳо оламро тасхир кардааст ва дар мамолики Ғарбу Шарқ ному осори ўро мешиносанд ва ба забонҳои худ таҳқиқотҳо анҷом медиҳанд, ки ин падида ро Ҷомишиносӣ меноманд.

Ҷомишиносӣ дар илм аз замони зиндагии Мавлоно Ҷомӣ пайдо шуда, таълифи асарҳои алоҳида ё фаслҳои хос дар китобҳои таърихи марбут ба ҳамин давра, тазкираҳо ва адабиёти ирфонӣ оид ба рӯзгору осори ӯ ба қалами Мавлоно Пиршамс, Абдулғафури Лорӣ, Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ, Алишери Навоӣ, Алиӣ Сафӣ ва дигарон мансуб аст. Ҷамаи асарҳои ин муаллифон дар давраи дар ҳаёт будани Ҷомӣ навишта шудаанд, ки то рӯзгори мо расида, танҳо асари Мавлоно Пиршамс аз байн рафтааст. Дар бораи Ҷомӣ, дар давоми асрҳои 16-19 маълумотхоро асосан дар тазкираҳо мебинем, ки ба шахсият ва эҷодиёти ӯ баҳои воқеӣ дода шудааст.

Ҷомишиносӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳоли ҳозир ба як мактаби илмӣ қавие мубаддал гардидааст, ки дар саромати он устод Садриддин Айнӣ, қарор доштанд. Устод Садриддин Айнӣ дар бораи Ҷомӣ асари алоҳидае таълиф накарда бошанд ҳам, дар рисолаи «Алишери Навоӣ» роҷеъ ба мақоми Ҷомӣ дар тарбияи маънавии Алишери Навоӣ андешаҳои хеле судманд баён доштаанд, ки аз моҳияти баланди илмӣ бархурдоранд.

Минбаъд, дар заминаи Ҷомишиносӣ дар Тоҷикистон чанд насли муҳаққиқон ба камол расиданд, ки дар таҳқиқ, таҳия, нашри осори Ҷомӣ ва кутубу расоиле, ки дар боби зиндагӣ ва шахсияту ҷаҳолияти эҷодии ӯ дар замонҳои мухталиф нигошта шудаанд, дар таҳияву чоп қардан низ саҳми назаррасе гузоштаанд. Баъдан, донишмандони зерин дар марҳилаҳои солҳои 1960 то кунун роҷеъ ба рӯзгору осори Ҷомӣ таҳқиқоту пажӯҳишҳо анҷом додаанд, ба мисли: Б. Ғафуров, А. Мирзоев, Х. Мирзозода, М. Раҳимӣ, И. С. Брагинский, Ш. Ҳусейнзода, Б. Сирус, М. Осимӣ, А. Афсаҳзод, Н. Маъсумӣ, А. Мухторов, Р. Ҳодизода, Р. Ҳошим, А. Зухриддинов, С. Имронов, А. Нуоров, М. Раҷабов, Ҳ. А. Тарбият, С. Амиркулов, В. Самад, М. Ашрафӣ, К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ, А. Алимардонов, Ҷ. Додалишоев, З. Ҳасанова, М. Мамедова, А. Сатторов, М. Муллоаҳмадов, А. Насриддин, А. Низомов, А. Қурбонмамадов, Ҷ. Назриев, А. Муҳаммадиев, А. Раҳмонов, Ш. Нуриддинов, Т. Бойматова, Ш. Исрофилниё, В. Элбоев, М. Низомов, П. Ниёзов ва дигарон. Зарур ба таъкид аст, ки таҳқиқоту пажӯҳишҳои ин муҳаққиқон ба се ҷашни Ҷомӣ – 550- солагӣ (соли 1964), 575 - солагӣ (соли 1989) ва 600-солагӣ (соли 2014) бахшида шудаанд, ки дар воқеъ дар густариши Ҷомишиносӣ қадами ҷиддие ба пеш маҳсуб мешавад.

Дар қатори ин донишмандон аз тарафи муаллимони донишгоҳҳо, кормандони нашрияҳо, тарҷумонҳо, омӯзгорони макотиби миёна ва дигарон дар солҳои ҷашнҳои Ҷомӣ

силсилаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ, ўзбекӣ ва дигар забонҳо нигошта шуда, дар нашрияҳои мухталиф ба таъб расидаанд, ки аксари рӯйхати онҳо дар китоби арзишманди «Абдурраҳмони Ҷомӣ. Феҳристи асарҳои дар бораи ӯ, ки дар СССР аз ҷоп баромадаанд (солҳои 1917-1988)» [160] оварда шудаанд. Ин ҷо нуқтаеро бояд ёдовар шавем, ки маводи ин китоб феҳристи то солҳои 1990-ро дар бар мегирад ва дар давоми солҳои 1990 то арафаи таҷлили ҷашни 600-солагии Ҷомӣ (соли 2014) боз ҷандин асару мақолаҳои хуб нигошта шудаанд.

Дар соли 1965 маҷмуи мақолаҳои ҷашни 550 -солагии Ҷомӣ бо номи «Абдурраҳмони Ҷомӣ. Маҷмуи мақолаҳо. Ҷамони зиндагӣ, ҳаёт ва эҷодиёт». -Душанбе: Ирфон, 1965. -226 с. ба ҷоп расидааст, ки 14 мақолаи илмиро дар соҳаҳои адабиётшиносӣ, забоншиносӣ, таърих, фалсафа ва фарҳангшиносии осори шоир дар бар гирифтааст. Инчунин, соли 1973 маҷмуи материалҳои ҷашни 550-солагӣ бо номи «Абдурраҳмони Ҷомӣ. Материалҳои ҷашни 550-солагӣ». -Душанбе: Дониш, 1973. -235 с. аз ҷоп баромадааст, ки 21 мақолаи илмиро дар самтҳои адабиётшиносӣ, забоншиносӣ, фалсафа ва фарҳангшиносии осори Ҷомӣ фаро гирифтааст [10].

Ҷашнҳои бузургдошти Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ (1964, 1989, 2014) дар қатори гиромидошти Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Давлати Сомониён, Абулқосими Фирдавсӣ, Имоми Аъзам Абуҳанифа, Ибни Сино, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, Носири Хусрав, Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, Сайиди Насафӣ ва дигарон дар Тоҷикистон дорои аҳамияти бузургӣ миллӣ, фарҳангӣ ва адабӣ буда, аз падидаи худшиносии миллӣ, алоқаи самимӣ ва эътиқоду эҳтироми халқи тоҷик ба гузашта ва шахсиятҳои умумибашарии адабиёту фарҳанги форсии тоҷикӣ дарак медиҳад. Таҷлили ин ҷашнҳо як гардиши бесобиқаи илмӣ ва фарҳангиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хоҳири баррасии амиқу доманадори рӯзгору осор ва андешаву афкори Мавлоно Ҷомӣ ва интишори осори абадзиндаи ӯ ба вуҷуд овард. Дар соли ҷашни 575-солагии Ҷомӣ донишманди тоҷик Ш.Нуриддинов дуруст қайд карда буд, ки: «Ин гардиш нерӯҳои тозаии илмиро ҷиҳати омӯзишу таҳқиқи шахсият ва мероси ин абармарди тавоноии тамаддуни башар мутамарказ сохт. Дар натиҷа дар адабиётшиносӣ ва матншиносии тоҷик равиҳои нави таҳқиқ бо унвони Ҷомииносии пайрезӣ гардид. Бо кӯшиши фидокоронаи насли нави донишмандону муҳаққиқони барӯманд Тоҷикистон ба маркази асосӣ ва умдаи Ҷомииносии ҷаҳон табдил ёфт» [5].

Осори Мавлоно Ҷомӣ, ки ба шакли пурра то рӯзгори мо расидааст, далел бар маҳбубияти ин шоири бузург ва донишманди тавоно мебошад, ки нақши руҳ ва осори ӯро дар миёни мардуми гуногуни мамлакат Шарқ ба хубӣ инъикос намудаанд. Имрӯзҳо, бидуни шак, таҳқиқотҳо ва фаъолиятҳои илмӣ ва таъбу наشري осори Ҷомӣ гувоҳ бар онанд, ки Ҷомииносии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар се самти асосӣ: 1. Матншиносӣ. 2. Адабиётшиносӣ. 3. Тарҷумаи адабӣ ҷараён дорад. Аз ибтидои солҳои шастум шояд матншиносии тоҷик бузургтарин ва арзишмандтарин хизматро дар Ҷомииносии анҷом додаанд. Бо кӯшиши фидокоронаи матншиносони тоҷик нусхаҳои нодири осори Ҷомӣ фароҳам ва мавриди пажӯҳиш ва таҳқиқу таҳияву нашр қарор гирифтанд. Натиҷаи заҳмати донишмандони тоҷик ба сурати матнҳои илмӣ-оммавӣ ва илмӣ-интиқодӣ таҳия ва омода гардида, осори Ҷомӣ ба ҷоп расидаанд, ки дар ин самт фаъолияти густурдаи Б.Сирус, А.Афсаҳзод, Ҳ.А.Тарбият, М.Бақоев, К.Айнӣ, З.Аҳрорӣ, М.Мамедова, Ҷ.Додалишоев, А.Зухуриддинов, А.Муҳаммадиев, А.Раҳмонов махсусан калон аст. Ҷиҳати таҳия ва наشري матнҳои илмӣ-интиқодии осори Ҷомӣ фаъолияти матншиносони тоҷик, аз ҷумлаи «Баҳористон», «Ҷиҳил ҳадис», «Лайлӣ ва Маҷнун», девонҳои сегонаи шоир «Ҷотиҳат-уш-шубоб», «Воситат-ул-икд» ва «Ҷотимат-ул-ҳаёт» (бо кӯшиши Аълоҳон Афсаҳзод), «Ҷосуф ва Зулайҳо» (бо кӯшиши М.Бақоев), «Тухфат-ул-Аҳрор», «Субҳат-ул-аброр» ва «Ҷирадномаи Искандарӣ» (бо кӯшиши Ҳ.А.Тарбият), «Саломон ва Абсол» (бо кӯшиши З.Аҳрорӣ) бо саҳми бевосита ва роҳбарии ҷомииносии машҳур Аълоҳон Афсаҳзод ба анҷом расидааст.

Осори Ҷомӣ ба алифбои кирилии тоҷикӣ ду маротиба нашр шудааст, ки аввалӣ соли 1964 (иборат аз панҷ ҷилд) ва дувумӣ давоми солҳои 1986-1989-1990 (иборат аз ҳашт ҷилд) дар рӯзгори илмӣ ва фарҳангии тоҷикон нақши азим дорад. Дар наشري соли 1964 асосан

асарҳои бадеии Ҷомӣ бо кӯтоҳу қайҷӣ қардани муҳтавои асарҳо, ки ба сиёсати замона носоз буд, ба нашр расида бошанд, дар наشري ҳаштчилдаи солҳои 1986-1990 ин амали носавоб то ҷое ислоҳ гардида, ҳамоно баъзе асарҳои шоир нопурра ба ҷоп расидаанд. Дар наشري ҳаштчилда бо иловаи асарҳои бадеӣ асарҳои илмӣ Ҷомӣ «Рисолаи арӯз», «Рисолаи мусикӣ», «Нафаҳот-ул-унс», «Руқаоту мактубот» ба ҷоп расидаанд. Дар бораи ин ду наشري асарҳои Ҷомӣ Ш.Нуриддинов таъкиди ҷолибе қардааст: «Мардуми мо, махсусан, ба василаи ин ду нашр тавонистанд ба анвори руҳонӣ ва ақоиду андешаҳои суҳанвари мумтоз, ки ҳама панду андарзу ахлоқу ишқ аст, тамоси маънавӣ пайдо намоянд. Ҷои хушӣ ва масаррат аст, ки донишмандони тоҷик дар наشري охир (соли 1986-1990) кӯшидаанд, на танҳо пораҳои бештару беҳтари ашъору осори Ҷомиро баргузинанд, балки намунаҳои зиёдро низ аз як силсила асарҳои илмӣ ва адабии мутафаккир бори нахуст ба ихтиёри ҳаводорон ва хонандагони осори Ҷомӣ гузоранд» [5]. Дар ин давра «Фарҳанги осори Ҷомӣ» дар таҳияи луғатшиноси машҳури тоҷик Амон Нуров (солҳои 1983-1985) дар ду ҷилд ба нашр расид, ки дар Ҷомишиносӣ аз қорҳои шоиста ба ҳисоб меравад.

Ҷомишиносӣ дар Тоҷикистон аз нуқтаи назари адабиётшиносӣ низ натиҷаи назаррасе ба бор овардааст, ки ҳамчун намунаи боризи он мақолаҳои А. Мирзоев, Ш. Хусейнзода, Х. Мирзозода, М. Бакоев, Р. Ҳодизода, А. Афсаҳзод, Х. Шарифов, З. Аҳрорӣ, С. Воҳидов, А. Зухриддинов, А. Сатторов, Н. Сайфиев, К. Айнӣ, М. Ашрафӣ, С. Амиркулов ва дигаронро метавон ном бурд. Дар таҳқиқи афкори адабии Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ рисолаи профессор Абдунабӣ Сатторов «Афкори адабӣ ва эстетикӣ Абдурраҳмони Ҷомӣ». - Душанбе, 1975 ҳамчун таҳқиқоти фарогир назаррас аст, чунки ин донишманд афкори адабии Ҷомиро аз кулли осори ӯ барчида, таҳқиқ қардааст, ки ин шоир дар баробари навиштани осори бадеӣ ва илмӣ афкори ҷолиби адабиётшиносӣ низ дорад, ки дар мисоли худ беназиранд. Афкори фалсафӣ ва иҷтимоӣ Ҷомӣ дар таҳқиқоти донишмандони тоҷик М.Раджабов «Абдурраҳман Джами и таджикская философия в XV веке» [6], ва А.Курбонмамадов «Эстетика Абдурраҳмана Джами» [4] баррасӣ ва пажӯҳиш шудаанд.

Ҷомишиносӣ дар Тоҷикистон ба номи донишманди бузурги тоҷик, профессор Аълоҳон Афсаҳзод пайваستاгии ногусастанӣ дорад. Донишманди фарҳефта Аълоҳон Афсаҳзод, ки аз рӯзҳои аввали фаъолияти илмӣ ба таҳқиқ ва омӯзиши рӯзгору осори Ҷомӣ машғул будааст, дар қатори наشري осори шоир, як силсила асарҳои илмӣ-таҳқиқотӣ роҷеъ ба рӯзгору осори Ҷомӣ навиштааст, ки дар мисоли худ назир надоранд ва ин донишманди пурқори тоҷикро дар пажӯҳиши масъалаҳои гуногуни адабиёти форсии тоҷикӣ, ба вежа дар самти Ҷомишиносӣ аз бузургтарин муҳаққиқон шинохта ва эътироф қардаанд. Беҳуда нест, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳаққи заҳматҳои шоёни ин донишманди мутабаҳхир дуруст фармудаанд: «Таҳқиқоти илмӣ, ки Ҷомишиноси тоҷик, шодравон, Аълоҳон Афсаҳзод анҷом додааст, имрӯз миёни аҳли илму адаби кишварҳои ҳамзабону ҳамфарҳанги Эрону Афғонистон эътибори хоса дорад» [8].

Аълоҳон Афсаҳзод роҷеъ ба масъалаҳои гуногуни рӯзгору осори Ҷомӣ 7 монография, аз ҷумла: «Достони «Лайлӣ ва Мачнун»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ», «Рӯзгор ва осори Абдурраҳмони Ҷомӣ», «Таҳаввули афкори Абдурраҳмони Ҷомӣ, «Ҷомӣ адиб ва мутафаккир, «Лирика Абд-ар-Раҳмана Джами. Проблемы текста и поэтики», «Ҷомӣ – шоири ғазалсаро», «Нақду баррасии осор ва шарҳи аҳволи Ҷомӣ. Зери назари дафтари наشري «Мероси мактуб» ба ҷоп расонидааст. Соли 1981 Аълоҳон Афсаҳзод дар Шӯрои илмӣ Пажӯҳишгоҳи ховаршиносии Академияи илмҳои Иттиҳоди Шӯравӣ дар мавзӯи «Проблемы текста и поэтики лирики Абд-ар-Раҳмана Джами» (Масъалаҳои матн бадеияти осори лирикии Абдурраҳмони Ҷомӣ) рисолаи докторӣ ҳимоя намуд, ки ховаршиносони маъруфи Шӯравӣ А.Н. Болдирев ва И.С. Брагинский, ки муқарризони расмӣ рисолаи илмӣ ӯ буданд, таҳқиқоти А.Афсаҳзодро А.Н.Болдирев «таҳқиқоти бунёдӣ» [2, с. 70] ва И.С.Брагинский «саҳми арзанда дар ховаршиносӣ ва Ҷомишиносии ҷаҳонӣ» шумурдаанд [3, с. 140-141], ки ин эътирофи ду донишманди бузург ба хизматҳои илмӣ Аълоҳон Афсаҳзод дар Ҷомишиносӣ аст. Тавассути заҳмати самарфарҷоми Аълоҳон Афсаҳзод дар давоми солҳои

1997 ва 1999 маҷмуи матнҳои таҳиягардидаи осори бадеии Ҷомӣ, аз ҷумлаи «Ҳафт авранг», девонҳои сегонаи «Фотиҳат-уш-шубоб», «Воситат-ул-икд», «Хотимат-ул-ҳаёт» ва се рисолаи илмӣ ӯ «Ҷомӣ - шоири ғазалсаро», «Ҷомӣ - адиб ва мутафаккир» ва «Таҳлили достони «Лайлӣ ва Мачнун» дар панҷ ҷилд, дар Ҷумҳурии Исломии Эрон зери назари «Дафтари наشري мероси мактуб», ба ҳуруфи арабӣ ба нашр расиданд ва «беҳуда нест, ки то имрӯз беш аз сад олими номии ватаниву хориҷӣ ҳақдоронаву ҳақгузрона ҳадамоту заҳамоти шоистаи Аълоҳон Афсаҳзодро дар ин бодия қуллаи баланди кӯҳсори Ҷомишиниҳои ҷаҳонӣ шумурдаанд» [7, с. 110]. Донишманди афғонистонӣ Лайло Сиддиқӣ низ дар бораи шухрати ҷаҳонии Ҷомишиниҳои Аълоҳон Афсаҳзод таъкиди ҷолибе кардааст: «Аълоҳон Афсаҳзод дар муддати бист сол дар ҷодаи тадвину таҳқиқи осори васеи яке аз ситорагони дурахшони адабиёти дарӣ, шоиру мутафаккири барҷастаи садаи понздаҳум, яъне Абдурраҳмони Ҷомӣ, қор кардаву аз тарафи шарқшиносони шӯравиву хориҷӣ яке аз беҳтарин Ҷомишиносони ҷаҳон шинохта шудааст» [9, с. 46]. Дар радиои асарҳои қалон А.Афсаҳзод роҷеъ ба паҳлуҳои муҳталифи ҳаёту эҷодиёти Мавлоно Ҷомӣ беш аз сад мақолаҳои илмӣ ва илмӣ-оммавӣ навишта, бисёр намунаҳои осори ӯро дар рӯзномаву маҷаллаҳои соҳавӣ нашр қунонидааст. Инчунин, соли 1978 очерки бадеӣ-тарҷумаиҳолие бо номи «Дарёи нур»-ро ҷоп кардааст, ки саргузашти бачагӣ ва давраи миёнсаливу қамолоти Ҷомиро бо сабки хоно ҳикоят мекунад. Роҷеъ ба мақолаҳо, гузоришҳо, маърузаҳо, қорҳои таҳиякарда, матнҳои нашрнамуда, асару мақолаҳои фарҳангу ҳунаршиносӣ, асарҳои публитсистӣ, асарҳои тарҷумакарда, асарҳои илмӣ, илмӣ-оммавӣ, тақризномаҳо ва ғайра дар китоби «Осорнома»-и Аълоҳон Афсаҳзод [1] маводи фаровон оварда шудааст.

Тарҷумаҳои осори шоир дар заминаи таҳияи ашъори ӯ ба забонҳои русӣ ва забонҳои дигар ба вучуд омадаанд, ки имрӯзҳо осори Ҷомиро дар тамоми мамлакатҳои Шарқу Ғарб шинохта, ба шахсият ва осори беэволи ӯ арзиши шоистаро қоилад.

Соли 2014 бахшида ба ҷашни 600-солагии Мавлоно Ҷомӣ якҷанд китобҳо, аз ҷумла бознашри очерки А.Афсаҳзод «Дарёи нур», «600 ғазали Ҷомӣ» (интиҳоби Алиӣ Муҳаммадӣ), бознашри рисолаи А.Афсаҳзод «Лирика Абд-ар-Раҳмана Джами» (ба забони русӣ), бознашр бо тақмилу таҳрири нави рисолаи А.Сатторзода бо унвони «Назариёти адабии Абдурраҳмони Ҷомӣ», «Ларец мудрости» (тарҷумаи баргузидаи осори Ҷомӣ ба забони русӣ дар таҳияи М.Муллоаҳмадов), рисолаи М.Низомов «Ҳафт авранг»-и Ҷомӣ ва суннати дostonсарой дар асри XV» ва рисолаи арзишманди шогирди Абдурраҳмони Ҷомӣ Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ «Мақомоти ҳазрати Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ», ки дар замони зиндагии Ҷомӣ навишта шудааст, дар таҳия ва тавзеҳи Вафо Элбоев дар нашриёти «Дониш» ба ҷоп расидаанд, ки қадаме пеш дар Ҷомишиносӣ ва шароити феълии Тоҷикистон мебошанд. Инчунин, бахшида ба 600-солагии Ҷомӣ конференсияи байналмилалӣ, дар рӯзи 4 -октябри соли 2014 дар шаҳри Душанбе баргузор гардид, ки дар он 80 маърузаи илмӣ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ, англисӣ, ўзбекӣ, озарбойҷонӣ ва туркӣ шунида шуданд, ки ба омӯзиши масъалаҳои гуногуни рӯзгору осори Ҷомӣ дар самти адабиётшиносӣ, забоншиносӣ ва таъриху фалсафаву фарҳангшиносӣ марбут буданд.

Ҳоло Ҷомишиносӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тамоили муҳим ва ҷиддии илмӣ-таҳқиқотӣ табдил гардидааст, ки илми ватанӣ метавонад бо дастовардҳои назарраси он ифтихор дошта бошад.

Ҳамин тавр, дostonсарой дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ як самти муҳими инкишоф ва густариши адабиёти милли маҳсуб мешавад, ки дар миёни дostonҳои давраи классикӣ ҷандин шоҳқорҳои адабиёти мо таълиф гардидаанд ва бидуни шак аз шоҳқорҳои адабиёти ҷаҳонӣ низ маҳсуб мешаванд, ки дostonҳои Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ дар ҳамин радиф қарор доранд. Абдурраҳмони Ҷомӣ аз он шоирони сермаҳсул ва донишманди воқеии адабиёти мо маҳсуб мешавад, ки омӯзиши мероси илмӣ ва адабии ӯ дар замони зиндагӣ оғоз гардида, то ҳоло давом дорад ва имрӯзҳо Ҷомишиносӣ тавассути донишмандони тоҷикистонӣ ва хориҷ аз кишвар ба як раванди муҳими илмӣ ва илмӣ-таҳқиқотӣ табдил ёфтааст.

Муқарриз: д.и.ф., профессор Элбонв Б.

АДАБИЁТ

1. Афсаҳзод, Аълоҳон. Осорнома [Матн] /Таҳия ва танзими Асрори Раҳмонфар ва Вафо Элбойзода. –Душанбе: Деваштич, 2005. –185 с.
2. Афсаҳзод, Аълоҳон. Ҷомӣ /Энсиклопедияи адабиёт васанъати тоҷик. Ҷилди 3 [Матн] /А.Афсаҳзод. –Душанбе:Сарредаксияи илмӣи Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2004. – 522 с.
3. Афсаҳзод, Аълоҳон. Рӯзгор ва осори Абдурахмони Ҷомӣ [Матн] /А.Афсаҳзод. –Душанбе: Дониш,1988. – 223 с.
4. Боҳарзӣ, Абдулвосеъ Низомӣ. Мақомоти ҳазрати Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ [Матн] /Абдулвосеъ Низомӣи Боҳарзӣ /Таҳия ва тавзеҳи Вафо Элбоев. –Душанбе: Дониш, 2014. – 285 с.
5. Болдирев, А.Н. Фундаментальное исследование [Текст] /А.Н.Болдирев. Известия Академии наук Таджикской ССР.Серия: востоковедение, история, филология, 1989. -№3. –С.70.
6. Брагинский, И.С. Саҳми арзанда [Матн] /И.С.Брагинский. - «Садои Шарқ», 1989. -№10. – С.140-141.
7. Курбонмамадов, Акназар. Эстетика АбдурахманаДжами[Текст] /А.Курбонмамадов. –Душанбе: Дониш, 1984. – 182 с.
8. Нуриддинов, Шамсиддин. Ҷомишиносӣ дар Тоҷикистон [Матн] /Ш.Нуриддинов / «Ҷавонони Тоҷикистон». -15 ноябри соли 1989.
9. Раджабов, Мусо. Абдурахман Джами и таджикская философия в XV веке [Текст] /М.Раджабов. – Душанбе: Ирфон, 1968. –318 с.
10. Раҳмонфар, Асрор. Ёқути сурх [Матн] /А.Раҳмонфар. –Душанбе: Деваштич, 2005. –115 с.
11. Раҳмон, Эмомалӣ. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суҳанронӣ дар мулоқоти наврӯзӣ бо зиёиёни кишвар [Матн] /Э.Раҳмон. –Душанбе, 20 март соли 2014.
12. Сатторов, Абдунабӣ. Афкори адабӣ ва эстетикӣи Абдурахмони Ҷомӣ [Матн] /А.Сатторов. – Душанбе: Дониш, 1975. –163 с.
13. Сиддиқӣ, Лаймо. Бо Ҳиротшиносони машҳури ҷаҳон ошно шавед: Аълоҳон Афсаҳзод [Матн] /Лаймо Сиддиқӣ /Маҷаллаи «Ҳироти бостон», 1365 ҳ.-№1-2. – С.46.
14. Сайри маънӣ. Маҷмуи мақолаҳо [Матн] /Эҳдо ба ҷашни 600-солагии Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ. –Душанбе: Адиб, 2014 . – 214 с.
15. Ҷомӣ, Абдурахмон. Маҷмуаи материалҳои ҷашни 550-солагии [Матн]. –Душанбе: Дониш, 1973. – 236 с.
16. История всемирной литературы. [Текст] /Институт мировой литературы имени М.Горького. Том 1. – Москва: Наука, 1983.– 583 с.
17. Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилдҳои 1- 3. [Матн]. –Душанбе, 1988-1989-2004.

ҶОМИШИНОСӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Нусхаҳои гуногуни осори Ҷомӣ дар нусхаи асл ва тарҷума дар минтақаҳои гуногуни олам мавҷуд аст, ки хонандагон ва ташнагони илм аз онҳо баҳраманд мегарданд. Осори Ҷомӣ аз рӯзе, ки санъати чоп пайдо шудааст, дар қатори осори Саъдии Шерозӣ ва Ҳофизи Шерозӣ аз ҷама бештар нашр шудааст. Дар мамлакатҳои Шарқу Ғарб асарҳои зиёди Ҷомӣ тарҷумаи нашр шудаанд, аз ҷумла ба забонҳои ўзбекӣ, озарӣ, молдаванӣ, туркманӣ, русӣ, чехӣ, арабӣ, паштунӣ, урду, ҳиндӣ, гурҷӣ, арманӣ ва ғайра. Мардуми Аврупо бо осори Ҷомӣ беш аз 200 сол инҷониб шинос ҳастанд, ки бори аввал соли 1778 тарҷумаи мухтасари латинӣ «Баҳористон» дар Вена ба анҷом расидааст. Инчунин, асарҳои гуногуни Мавлоно Ҷомӣ ба забонҳои фаронсавӣ, англисӣ, олмонӣ, чехӣ ва италиявӣ тарҷума шудаанд. Яъне, метавон гуфт, ки осори барҷастаи Мавлоно Ҷомӣ қайҳо оламро тасхир кардааст ва дар мамолики Ғарбу Шарқ ному осори ўро мешиносанд ва ба забонҳои худ таҳқиқотҳо анҷом медиҳанд, ки ин падидаи Ҷомишиносӣ меноманд.

Ҷомишиносӣ дар илм аз замони зиндагии Мавлоно Ҷомӣ пайдо шуда, таълифи асарҳои алоҳида ё фаслҳои хос дар китобҳои таърихи марбут ба ҳамин давра, тазкираҳо ва адабиёти ирфонӣ оид ба рӯзгори осори ў ба қалами Мавлоно Пиршамс, Абдулғафурӣ Лорӣ, Абдулвосеъ Низомӣи Боҳарзӣ, Алишери Навоӣ, Алиӣ Сафӣ ва дигарон мансуб аст. Ҷамаи асарҳои ин муаллифон дар давраи дар ҳаёт будани Ҷомӣ навишта шудаанд, ки то рӯзгори мо расида, танҳо асари Мавлоно Пиршамс аз байн рафтааст. Дар бораи Ҷомӣ, дар давоми асрҳои 16-19 маълумотхоро асосан дар тазкираҳо мебинем, ки ба шахсият ва эҷодиёти ў баҳои воқеӣ дода шудааст.

Ҷомишиносӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳоли ҳозир ба як мактаби илмӣ қавие мубаддал гардидааст, ки дар саромати он устод Садриддин Айний, қарор доштанд. Устод Садриддин Айний дар бораи Ҷомӣ асари алоҳидае таълиф накарда бошанд ҳам, дар рисолаи «Алишери Навоӣ» роҷеъ ба мақоми Ҷомӣ дар тарбияи маънавии Алишери Навоӣ андешаҳои хеле судманд баён доштаанд, ки аз моҳияти баланди илмӣ бархурдоранд.

Калидвожаҳо: *Ҷомишиноӣ, адабиётшиноӣ, таълим, тарбия, илм, таърих, тазкира, давр, таҳқиқот, шахсият, эҷодиёт.*

ИЗУЧЕНИЕ ДЖАМИ В ТАДЖИКИСТАНЕ

В разных регионах мира существуют различные экземпляры произведений Джами в оригинале и переводах, которыми могут насладиться читатели и жаждущие знаний. Работы Джами публиковались больше всего с того дня, как появилось искусство печати, наряду с работами Саади Ширози и Хафиза Ширози. Многие произведения Джами были переведены и опубликованы в странах Востока и Запада, в том числе на узбекском, азари, молдавском, туркменском, русском, чешском, арабском, пуштунском, урду, хинди, грузинском, армянском и других языках. Народы Европы знакомы с произведениями Джами более 200 лет, впервые в 1778 году в Вене был завершён краткий латинский перевод «Бахористана». Также различные произведения Мауланы Джами переведены на французский, английский, немецкий, чешский и итальянский языки. То есть можно сказать, что выдающиеся труды Мауланы Джами уже давно покорили мир, а в странах Запада и Востока знают его труды и проводят исследования на своих языках, что называется джами-исследованиями.

О Джами на протяжении XVI-XIX веков мы можем видеть сведения главным образом в картинах, которые придали реальную ценность его личности и творчеству. Геонауки в Республике Таджикистан превратились в сильную научную школу, где учился мастер Садриддин Айни.

Ключевые слова: *изучение Джами, литературы, образования, воспитания, науки, истории, тазкиры, период, исследования, личности, произведений.*

STUDYING OF JAMI IN TAJIKISTAN

In different regions of the world, there are various copies of Jami's works in the original and translations that readers and those hungry for knowledge can enjoy. Jami's work has been published the most since the day the art of printing appeared, along with the work of Saadi Shirazi and Hafiz Shirazi. Many of Jami's works have been translated and published in East and West countries, including Uzbek, Azari, Moldovan, Turkmen, Russian, Czech, Arabic, Pashtun, Urdu, Hindi, Georgian, Armenian and other languages. The peoples of Europe have been familiar with Jami's works for more than 200 years; for the first time in 1778, a short Latin translation of «Baharistan» was completed in Vienna. Also, various works of Maulana Jami have been translated into French, English, German, Czech and Italian. That is, we can say that the outstanding works of Maulana Jami have long conquered the world, and in the countries of the West and East they know his works and conduct research in their own languages, which is called jami research.

We can see information about Jami throughout the 16th-19th centuries mainly in paintings that gave real value to his personality and work. Studying of Jami in the Republic of Tajikistan has turned into a strong scientific school, where master Sadriddin Aini studied.

Keywords: *studying of Jami, literature, education, upbringing, science, history, tazkirah, period, research, personality, works.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ширинова Бахтинисо Баҳридиновна, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, н.и.ф., мудири кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷик. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, тел: (+992) 900011292; E-mail: msbakht@mail.ru*

Сведения об авторе: *Ширинова Бахтинисо Бахридиновна, Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзода, к.ф.н., доцент, заведующий кафедрой методики преподавания таджикского языка и литературы. Адрес: Республика Таджикистан, 734019, г. Душанбе, ул. Муҳаммадиев 17/6, моб: (+992) 900011292; E-mail: msbakht@mail.ru*

Information about the authors: *Shirinova Bakhtihiso Bahriddinovna, Tajik International University of Foreign Languages named after Satim Ulughzoda, Candidate of Philology, docent, Head of the Department of teaching methods of Tajik language and literature. Address. 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Muhammadiyev, 17/6, mob: (+992) 900011292; E-mail: msbakht@mail.ru*

ВИЖАГИҲОИ КОРБУРДИ МУТАНОҚИЗНАМОЙ (ПАРАДОКС) ДАР ҒАЗАЛИЁТИ МИРЗО АБДУЛҚОДИРИ БЕДИЛ

Эҳсон Х. Р.

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Мутаноқизнамоӣ ба унвони орояи адабӣ ва воситаи тасвирҳои шоирона дар ҳамаи давраҳои шеъри форсии тоҷикӣ каму беш вучуд доштааст. Дар давраи густариши адабиёти ирфонӣ (дар назму наср) нисбат ба давраҳои қабл бештар шудааст, аммо дар давраи шеъри сабки ҳиндӣ басомади тасвирҳои мутаноқизнамо аз давраи ривочи адабиёти ирфонӣ низ болотар меравад ва Бедил дар миёни шоирони сабки ҳиндӣ бештарин намунаи тасвирҳои мутаноқизнамоиро ироа мекунад [7, с. 57].

Вижагиҳои корбурди мутаноқизнамоӣ дар шеъри Бедил устувор бар ҳамон “мазмунфаринии тоза ва бегонагии маъно” дар сабки ҳиндист. Ў меҳодад бо истифода аз он мазмунҳои тоза эҷод кунад, маъноҳои ошноро дучори ошноизудой ва бегонагӣ бисозад, то кашфи маънӣ аз даруни тозагии маънӣ боиси лаззати бадеӣ ва шигифтии хонанда шавад.

Бар ин асос метавон ин вижагиро дар корбурди тасвирҳои мутаноқизнамо дар ғазалиёт Бедил дар назар гирифт:

Мавриди нахуст, *тозагии мавзӯ ва мазмун* аст. Бо ин ҳадаф Бедил даст ба эҷоди тасвирҳои мутаноқизнамо мезадаст, зеро яке аз коркардҳои мутаноқизнамоӣ эҷоди тасовири ҷадид ва ҳалқи таҷрибаҳои нав дар ҳитаи забони тақрорӣ ва мавриди истеъмоли гузаштагон аст. Ба ҳамин сабаб аст, ки ба ақидаи бархе мутаноқизнамоӣ “таҷрибаи озодии бисоликаест дар забони малолангези рӯзмарра” [11, с. 330].

Бедил бо ироаи тасвирҳои мутаноқизнамо бештарин талошро барои офаридани мазмунҳои тозаву нав кардааст ва шеъри ӯ шеъри мазмунҳои нав аст [10, с. 14]. Ў бо истифода аз тасвирҳои мутаноқизнамо, тасовир ва таҷрибиёте дар шеър ба вучуд овардааст, ки дорои мазмунҳои нав ва тоза ҳастанд. Бо диққат ба ин байт мушаххас мешавад, ки шоир аз роҳи мутаноқизнамоӣ тароват ва тозагии мазмунро таъмин кардааст:

Бе дард наҷӯшад нафас аз синаи ошиқ,

Мавҷе, ки аз ин баҳр дамад, шуълаи оҳ аст [1, с. 290].

Ин байт тасвири мутаноқизнамо дорад, зеро дар он “шуълаи оҳ” аз “мавҷи баҳр” бармехезад. Хонанда вақте ки бо ин тасвир рӯ ба рӯ мешавад, дучори таъҷҷуб ва шигифтӣ мегардад, ки чи гуна оҳи оташин аз мавҷи дарё медамад. Аммо вақте ки диққат кунем, мефаҳмем, ки манзур аз баҳр вучуди ошиқ аст, ки мавҷ аз синаи ӯ медамад ва дарди ишқ сарчашмаи ин мавҷ аст, ки ба шуълаи оҳ ташбеҳ шудааст.

Мавриди дувум, ки дар корбурди мутаноқизнамоии шеърҳои Бедил вижагии хос дорад, *ошноизудой ва ибҳоми шоирона* аст. Тасвирҳои мутаноқизнамоии Бедил аз тариқи одатшиканӣ ва муҳолифат бо мантиқ ва боварҳои роиҷ сабаби ошноизудой ва ибҳоми шоирона мешаванд. Шоир аз як амри маъмул ва ошно бо шигирди мутаноқизнамоӣ ошноизудой ва бегонагии маънӣ мекунад ва мазмуну тасвири тоза меофаринад [7, с. 49]. Ба ин байт таваҷҷуҳ шавад:

Ба сачда хок шудӣ ҳамчу ашқу з-ин ғофил,

Ки хок ҳам тарӣ аз хушкӣи вузуи ту дошт [1, с. 261].

Хок, тарӣ, хушкӣ ва вузу чизҳои ошно ва рӯзмарра ҳастанд ва ҳама онҳоро мешиносанд ва медонанд, аммо Бедил робитаи онҳоро тавре тағйир дода, ки иртиботи тозаашон сабаби ошноизудой шуда ва ба ибҳоми шоирона анҷомидааст ва тасвири мутаноқизнамо ба даст омадааст: *хок тарӣ аз хушкӣи вузу дорад*.

Эҷозро метавон севумин мавриде донист, ки вижагии корбурди дар мутаноқизнамоҳои ғазали Бедил дорад. Сабки ҳиндӣ ва шеъри Бедил дорои тақбайтҳое ҳастанд [6, с. 236], ки дар худ нуктаҳои зариф доранд. Бар асоси ҳамин эҷоз дар байтҳои Бедил ва сабки ҳиндист, ки бархе аз пажӯҳишгарон қолаби сабки шеъри ҳиндиро на ғазал, балки байт медонанд, зеро байтҳо дар шеъри сабки ҳиндӣ иртиботи амудӣ надоранд, балки дар иртиботи уфуқӣ ҳар байт барои худ

маъно дорад ва иртиботи байт дар иртиботи амудӣ бо кулли байтҳои ғазал дар шарикӣ вазн ва қофияву радиф аст, на дар мавзӯ ва маъноӣ воҳид [12, с. 27].

Бар ин асос, байтҳои дар шеърҳои Бедил ҳастанд, ки бархурдор аз эҷозанд ва ба танҳои маъноӣ мустақили худро доранд. Дар ин байт, эҷоз ва нуктасанҷӣ дар тасвири мутаноқизнамоӣ қобили мушоҳида аст:

Бедил нахурӣ ишваи таъмири саломат,

Вайронии бунёди ту ободи шикастест [3, с. 288].

“Вайронии бунёди ту ободи шикастест” тасвири мутаноқизнамо дорад, зеро ҳамзамон дар ин тасвир вайронӣ ва ободӣ дида мешавад; яъне на вайрон ва на обод, аммо ҳам вайрон ва ҳам обод. Нукта дар ин аст, ки Бедил меҳодад бигӯяд саломат ва ободии мутлақ як фиреб аст ва набояд фиреби ишваи саломатро хӯрд. Чизҳои, ки дар зоҳир обод мебинем, ба сурати мутлақ ва комил обод нестанд ва вайроние дар дарунашон вучуд дорад ва зоташон устувор бар шикасту вайронист. Шоир як мавзӯи фалсафӣ ва ҳастишиносонаи калонро ба сурати эҷоз дар як байт ва дар як тасвири мутаноқизнамо ироа кардааст, ки тафсир ва тавзеҳи он метавонад мавзӯи як китоб ва фаротар аз он бошад.

Мавриди ҷаҳорум *чандлоягӣ ва чандбуёдӣ* будани тасвир аз вижагии қорбурди тасвирҳои мутаноқизнамо дар ғазалиёти Бедил аст. Дар сабки ҳиндӣ ва шеъри Бедил бо сурати дигаре аз таҳайюл рӯ ба рӯ мешавем, ки тасвирҳои чандлоя, чандбуёдӣ, тударту (дарун ба дарун) ва нозукҳаёӣ ба печидагӣ ва нозукии маънӣ ва дурии ҳаёли шеър меанҷомад [11, с. 24].

Истифода аз тасвирҳои мутаноқизнамо метавонад ба эҷоди чандбуёдӣ ва чандлоягӣ дар тасвир бианҷомад, зеро тасвири мутаноқизнамо ду буёд дорад, ки як буёди он аҷиб ва боварнакарданӣ, аммо буёди дигараш, ҳақиқатеро дар худ дорад, ки бо тафсир ва тавзеҳи тасвир равшан мешавад [5, с. 291]. Аз тарафи дигар, тасвири мутаноқизнамо бо тасовири дигар низ таркиб гардида, мучиби халқи тасвири чандбуёдӣ ва дарун ба дарун мешавад. Дар ин байт дар мутаноқизнамоии “ташрифи урёнӣ” чандлоя будани тасвир қобили эҳсос аст:

Чунунам ҷомаворе дорад аз ташрифи урёнӣ,

Ки гар як ришта бар рӯяш фазой, танг мегардад [1, с. 498].

“Чунунам ҷомаворе дорад аз ташрифи урёнӣ” тасвири мутаноқизнамоии чандлоя дорад. Ду лоя ё буёди он зоҳири лафзии мутаноқизнамоӣ ва маъноест, ки дар пушти зоҳири лафзӣ нухуфтааст. Лояҳои дигар дар ҷиғунагии таомул ва таноқузи *чунун, ҷома, урёнӣ, ташириф, ришта афзудан ва танг шудан* қобили таъвил аст. “Ташриф” ихом дорад, як маънии он либоси расмист, ки аз тарафи бузурге ба фарде эҳдо мешавад ва маъноӣ дигари он тақриму таъзим ва бузургдошт аст. Аммо урёнӣ дар фарҳанги мардумӣ ва расмӣ тақриму таъзим ва ташриф дар пай надорад. Шоир чунун ё вазъиятеро ба тасвир мекашад, ки ҷомае барои урёнист ва ин чунун ташрифу бузургист ва ҳеҷ риштаеро барнаметобад, зеро агар риштае бар он афзуда шавад, дучори маҳдудият мегардад.

Бинобар ин, метавон ба ҳақиқате дар пушти ин тасвири чандлоя ишора кард, ки он ин аст: воқеияти инсон бараҳнагист ва либосу нишон ва чизҳои дигар аразӣ ва зоҳирӣ ҳастанд, ки аз оғоз бо инсон набуда ва саранҷом аз инсон ҷудо хоҳанд шуд.

Печидагӯӣ ва печидатар кардани раванди фаҳм панҷумин вижагии қорбурди тасвири мутаноқизнамо дар ғазалҳои Бедил аст, зеро парадокс ё мутаноқизнамоӣ “саршор аз ибҳомӣ ҳунарий ва дирангофарин аст ва ҷараёни худкори идрокро дарҳам мерезад” [11, с. 330].

Шоирони сабки ҳиндӣ, аз ҷумла Бедил, ба хоҳири баёни печидаи худ тафохури шоирона мекунанд. Бедил байти маъруф ва шинохташудае дорад, ки дар он ба ин маврид ишора мекунад:

Маънии баланди ман фаҳми тунд меҳодад,

Сайри фикрам осон нест, кӯҳаму кутал дорам [2, с. 1096].

Шашумин мавриде, ки метавон аз он ба унвони вижагии қорбурди мутаноқизнамоӣ дар шеъри Бедил ёд кард, *эҷоди лаззат ва кашфи маъност*. Дар тасвирҳои мутаноқизнамо таркиби ду нақиз мучиби ҷалби тавачҷуҳи хонанда мешавад ва шигифтию тааммули ўро бармеангезад ва зехни кунҷковашро ба кашфи зебӣ ва ҳақиқати маънии ниҳон ё пӯшидаи пушти зоҳири мутаноқизнамоӣ вомедорад ва сабаби эҳсоси шааф ва лаззат дар хонанда мегардад [8, с. 60].

Фароянди офаридани лаззат дар шеър сабаб шуда, ки аз тасвирҳои мутаноқизнамо барои ҳаёlbандӣ ва ҳайратангезӣ истифода шавад ва мухотабон ва хонандагонро даргири бозӣ ва саргармӣ барои кашфи маъно кунад:

Нафас аз ту субҳхирман, ниғаҳ аз ту гул ба доман,
Туй он ки дар бари ман, тигӣ аз ман аст ҷоят [1, с. 404].

Мисраи дувум тасвири мутаноқизнамо дорад, зеро тасаввур мешавад маъшук дар оғӯши ошиқ аст, аммо ҷои нишастии маъшук, ки оғӯши ошиқ аст, холист. Метавон ин тасвири мутаноқизнаморо ба истилоҳи “ҳозири ғойб” дар ирфон таъвил кард ва зикр намуд, ки ҳақиқат дар ҳама ҷо ҳузур дорад, аммо пӯшида аст ва касеро ёрои дидани он нест. Вале ҷудо аз ин таъвили ирфонӣ, дида мешавад дар ин тасвири мутаноқизнамо шоир бинобар чиниши калимот бо завқи мухотаб ва хонанда бозӣ кардааст, то ӯ аз боз кардани аҷзои тасвири мутаноқизнамоӣ лаззат бибарад.

Мутаноқизнамоӣ дар ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил аз нигоҳи сохтори дастурӣ ду навъ дорад: таркибӣ ва ғайритаркибӣ. Анвои таркибии он дар шаклҳои ибораҳои изофӣ (исмӣ), аз ҷумла “қисвати урётанӣ” ва “балои офият” ва ибораҳои васфӣ (сифатӣ), аз ҷумла “ҷамъи парешон” ва “занҷирии гесуҳо” дида мешаванд. Мисолҳо аз девони Бедил зикр мешаванд:

Нест, Бедил, ваҳшатам ҷуз поси номуси ҷунун,
Қисвати урётаниҳо доман аз ман ҷидааст [3, с. 228].

Сохтори мутаноқизнамоии «*қисвати урётанӣ*» таркиби изофӣ (ибораи исмӣ) аст.

Аз *балои офият* ҳам он қадр эмин мабош,
Оби гавҳар туъмаи хок аст аз оромҳо [ҳамон, с. 99].

“Балои офият” низ дорои сохтори изофӣ (ибораи исмӣ) аст.

Ҳарфест найранги бақо, наштида гир ин мочаро,
Май нест ҷуз *ранги садо*, гар башканӣ ҷоми маро [ҳамон, с. 101].

“Ранги садо” сохтори изофӣ ва ороияи ҳиссомезӣ дорад.

Ҳамчу оина ҳазорат ҷашми ҳайрон рӯ ба рӯ,
Ҳамчу комил як ҷаҳон ҷамъи парешон дар қафо [ҳамон, с. 97].

“Ҷамъи парешон” дорои сохтори таркиби васфӣ (ибораи сифатӣ) аст.

Навъи ғайритаркибии мутаноқизнамоӣ ба суратҳои калимаи мураккаб (масалан, “улфатхаста”) ва ҷумла (масалан, “Сози ҳамӯшӣ ҳам садо дорад”) вучуд доранд:

Ғунҷаҳо дар бистари захми ҷигар осудаанд,
Эй насим, оташ мазан дилҳои улфатхастаро [1, с. 105].

“Улфатхаста” калимаи мураккаб ва дорои сохтори изофаи мақлуб (чаппа) аст ва сурати изофии ғайримақлуби он мешавад “хастаи улфат”.

Инчунин, дар сохтани мутаноқизнамоӣ Мирзо Абдулқодири Бедил аз вожаҳои дутоӣ (масалан, зулмату нур, рӯзу шаб, ҳубу бад, зану мард ва ғайра), ки бо номи “тақобулҳои дугона” шинохта шудаанд, истифодаи фаровон кардааст:

Ҷаҳон ҷинси баду неке надорад,
Туй сармоя ҳар ҷо сулҳу ҷангест [3, с. 308].

“Баду неке” аз ҷумлаи тақобулҳои дугона аст ва дар зехнияти инсон ду мафҳуми тақобулии бунёдин дар зиндагӣ ҷаҳон аст. Тасаввури башар ин аст, ки неку бад ё хайру шар ба сурати мутлақ вучуд дорад ва як тараф хайр аст ва тарафи дигар шар.

Аммо Бедил мегӯяд: “Ҷаҳон ҷинси баду неке надорад”. Ин сухани мутаноқизнамо чӣ маъно дорад? Ҳарфи Бедил ба ин маъност, ки бахше аз ҷаҳон ба сурати мутлақ хайр ва бахши дигари он ба сурати мутлақ шар нест ва марзи неку бад дар ҷаҳон мушаххас нест, зеро ҷаҳон ҷомеи азод ё ваҳдати азод аст. Ин ки мо (инсон) бахше аз ҷаҳонро хайр ва бахши дигари онро шар мебинем, бар асоси манфиат ва арзишгузориҳои мост ва мо қазоватҳои худро бар ҷаҳон бозтоб медиҳем. “Сулҳу ҷанг” низ дар ин байт, сохтори тақобули дугона дорад ва дорои мутаноқизнамоист, зеро хостгоҳи сулҳ ва ҷанг воҳид (ягона) дар назар гирифта шудааст, ки сарчашмаи он инсон аст.

Авҷу ҳазизи қулзуми имкон шикоятам,
Аз обрӯ мағӯ, ҳама ҷо ин гуҳар кам аст [3, с. 253].

“Авчу ҳазизи кулзуми имкон” аз ҷамъи тақобулҳои дугона аст ва дар олами зоҳир қобили ҷамъ нестанд ва ҳамзамон бо ҳам рух намедиханд. Ба ин маъно, ки як фард наметавонад ҳамзамон ҳам дар баландтарин ҷойгоҳи ифтихор ва ҳам дар поинтарин ҷойи зиллату хорӣ қарор дошта бошад. Чунин чизе зоҳиран мумкин нест, аммо Бедил авчу ҳазизро дар ваҳдат (ягонагӣ) бо ҳам оварда ва тазодду таносуби манфии онҳоро канор задааст.

Тасвиреро дар назар бигиред, ки ҳамзамон фардеро дар он тасвир бо ғурур истода ва хору зор аз по овезон бубинед. Маъноӣ байт ин метавонад бошад, ки байни авҷ ва ҳазиз марзи собит вучуд надорад ва ҳама чӣ дар ҳоли тағйир ва дигаргунист ва мавҷе, ки боло меравад, фуру мерезад ва аз ҳам мепошад.

Бинобар ин, шоир тақобулҳо ва тазодҳои дутоиро, ки мо тазодди онҳоро собиту мутлақ фикр мекунем, дучори пурсишу тардид мекунад ва мегӯяд, ки хубию бадии собит ва мутлақ дар ҷаҳон вучуд надорад, балки ин ҳама бардошт ва бовари башарии мост:

Умеду яъс, вучуду адам ғубори хаёл аст,

Аз он чӣ нест махур ғам, аз он чӣ ҳаст бурун о [1, с. 3].

“Умеду яъс”, “вучуду адам” аз тақобулмаъноҳои дугона аст ва шоир ду тақобулмаъноӣ умед ва яъс (ноумедӣ) ва вучуду адамо пайи ҳам дар як мисраъ овардааст ва дар воқеъ ду мутанокизнамоӣ дар ин мисраъ вучуд дорад. Агар аз баҳси равоншинохтии умеду яъс бигузарем ва ба вучуду адам, ки ду мавзуи ҳастишиносӣ, тавачҷӯх кунем, Бедил вучуду адамо мутазодду муқобил ҳам намедонад, дар ҳоле ки аксарияти башар вучуду адамо ду ҳақиқати муқобил ва мутазодди якдигар медонанд ва ҳамзамон дар олами воқеъ вучуду адам бо ҳам наметавонанд бошанд, зеро адам нафӣи вучуд аст, яъне вақте вучуде аз байн меравад, дучори адам шудааст. Аммо Бедил бо ҷасорати тамом таъкид мекунад, ки вучуду адам, ғубори хаёл аст. Умед ва яъсро метавон аз назари равоншинохтӣ хаёलगун тасаввур кард ва гуфт хаёлу тасаввури инсон метавонад мучиби эҷоди умед ё яъс дар инсон шавад, аммо инкори воқеияти вучуд масъалабарангез ва ҷолишбарангез аст, зеро вақте шоир вучудро ғубори хаёл мегӯяд, вучуди худашро низ шомил мешавад.

Ба авҷи кибриё к-аз паҳлуи аҷз аст роҳ он ҷо,

Сари мӯйе гар ин ҷо ҳам шавӣ, бишкан кулоҳ он ҷо [1, с. 1].

“Кибриё” ва “аҷз” аз тақобулҳои дутоӣ аст. Кибриё ифтихор, азамат ва ғурур ва аҷз бечорагӣ, дармондагӣ ва нотаваҷҷи маъно дорад, бинобар ин, мутазод ва муқолифи якдигар ҳастанд. Аммо Бедил дар тасвири мутанокизнамоӣ, ки ироа мекунад, аҷзро роҳи расидан ба кибриё, ҷалол ва азамат медонад.

Бинобар ин, кибриё ва аҷз дар мутанокизнамоӣ ба ваҳдат ва ҷомеи азод даст меёбанд ва дигар таносуби манфӣ ва тақобули маъноӣ надоранд. Дар олами зоҳир мумкин нест, ки очиз ва бечора бошӣ, аммо азамат, бузургӣ, ҷоҳу ҷалол ва шукӯҳ дошта бошӣ. Пас чӣ гуна мумкин аст, ки аҷз масире барои расидан ба авҷи кибриё бошад? Посух дар мисраи баъдӣ; ин ки ваҳдати аҷзу кибриё на дар олами зоҳир ва ҷаҳони воқеӣ, балки дар ҷаҳони ҳақиқии мавриди назари ирфон метавонад рух диҳад.

Агар касе дар ин ҷаҳон дар ҳоле ки ҷоҳу ҷалол дорад, фахрфурушӣ накунад ва фурутан бошад, дар олами маънӣ, дар дили инсонҳо ва тамоми ҳастӣ ба ҷунон иззате мерасад, ки метавонад ба эътибори он кулоҳи хешро бишканад. “Он чӣ дар ин муддат маънии воқеии худро аз ман пинҳон медошт, “кулоҳ шикастан” буд, ки ман онро кинояе аз аҷзу хоксорӣ медонистам, ба эътибори “шикастан”-и он... Акнун дарёфтаам, ки ин “кулоҳ шикастан” ба воқеъ маъноӣ дигаре дорад. Расм будааст, ки гарданкашон ва айёрон кулоҳро қач мениҳодаанд ё гӯшаашро мешикастаанд (то мезадаанд) ва ин нишонаи ғурур ва тафохур будааст. Ҳамакнун низ қач ниҳодани кулоҳ ба ин манзур роиҷ аст” [9, с. 186].

Мазмунҳои аслии мутанокизнамоӣҳои Мирзо Абдулқодири Бедил мавзӯҳои ҷовидонаи адабиёт ва башарият ҳастанд. Андеша ва дарунмояи фикрии шоир пур аз мутанокизнамоӣҳост, ки ҳосили зехни пурсишгар ва ҷустуҷӯмехвар аст. Мазмунсозӣ дар шеърӣ Мирзо Абдулқодири Бедил вижагии барҷаста ва хос буда, яке аз воситаҳои он эҷоди нуктаҳои парадоксӣ ва мутанокизнамоист. Ин мазмунҳо, ки бештар дар тасвирҳои наву хунарӣ таҷассум меёбанд, бо

истифода аз мафҳумҳое мисли *хомӯшию фарёд, ҳастию нестӣ (адам), урёнию нӯшидагӣ, рӯшноию зулмат* ва ғайра ифода мегарданд:

Гардест частаи мову ман аз пардаи адам,
Охир *хамӯшӣ ин ҳама фарёд мешавад* [4, с. 709].

Ҳастии мо нест, Бедил, ғайри изҳори *адам*,
То хамӯшӣ парда аз рух барфиканд, овоз буд [3, с. 698].

Бе такаллуф буд ҳастӣ, лек фикри бадмаош
Чомаи урёнии моро гиребондор кард [1, с. 593].

Фурсати ҷонкоҳи ҳастӣ халқро мағрур кард,
Шамъҳо торикии ин базм равшан дидаанд [4, с. 763].

Бо таваҷҷуҳ ба ин мавридҳо, метавон гуфт, ки мутаноқизнамоӣ дар ғазалиёти Бедил на танҳо ҳамчун яке аз саноеи бадеӣ ба қор рафтааст, балки ба унвони як ороӣ сабксоз ва ҷузъи муҳимми “сабки бедилӣ” шинохта мешавад. Басомади истифодаи бениҳоят болои он фақат дар девони ғазалиёти шоир (беш аз 945 маротиба) [3 ва 4] ва гуногунӣ дар мавзӯ ва мавридҳои ба қоррафта гувоҳӣ медиҳад, ки ин ороӣ дар қоргоҳи эҷодии шоир нақши муҳими сабкиро бозидааст.

Адабиёт

1. Бедил Дехлавӣ, Мирзо Абдулқодир. Куллийёт [Матн] / Мирзо Абдулқодир Бедил Дехлавӣ. Ба тасҳеҳи Холмуҳаммади Ҳаста ва Ҳалилуллоҳи Ҳалилӣ; Ба қўшиши Баҳман Ҳалифа Баноравонӣ. Ҷ. 1 (бахши аввал). Ғазалиёт. – Техрон: Талоя, 1389. – 814 с. (с. 1-798).
2. Бедил Дехлавӣ, Мирзо Абдулқодир. Куллийёт [Матн] / Мирзо Абдулқодир Бедил Дехлавӣ. Ба тасҳеҳи Холмуҳаммади Ҳаста ва Ҳалилуллоҳи Ҳалилӣ; Ба қўшиши Баҳман Ҳалифа Баноравонӣ. Ҷ. 1 (бахши дувум). Ғазалиёт. – Техрон: Талоя, 1389. – 808 с. (с. 799-1599).
3. Бедил Дехлавӣ, Мавлоно Абдулқодир. Девони Бедил Дехлавӣ [Матн] / Мавлоно Абдулқодир Бедил Дехлавӣ. Тасҳеҳи Акбари Беҳдорванд дар асоси нусхаи Ҳалилуллоҳи Ҳалилӣ ва Холмуҳаммади Ҳаста. Ҷ. 1. – Техрон: Нигоҳ, 1386. – 703 с. (с. 5-703).
4. Бедил Дехлавӣ, Мавлоно Абдулқодир. Девони Бедил Дехлавӣ [Матн] / Мавлоно Абдулқодир Бедил Дехлавӣ. Тасҳеҳи Акбари Беҳдорванд дар асоси нусхаи Ҳалилуллоҳи Ҳалилӣ ва Холмуҳаммади Ҳаста. Ҷ. 2. – Техрон: Нигоҳ, 1386. – 691 с. (с. 709-1400).
5. Ваҳидиён, Комёр. Мутаноқизнамо (paradox) дар адабиёт [Матн] / Комёр Ваҳидиён // Маҷаллаи таҳассуси забон ва адабиёти Донишқадаи адабиёт ва улуми инсонии Фирдавсӣ. – 1374. – №3-4. – С. 271-294.
6. Ғуломризоӣ, Муҳаммад. Сабкшиносии шеърӣ форсӣ аз Рӯдакӣ то Шомлу [Матн] / Муҳаммад Ғуломризоӣ. – Техрон: Ҷомӣ, 1381. – 296 с.
7. Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафӣ. Шоирӣ оинаҳо (Баррасии сабки ҳиндӣ ва шеърӣ Бедил) [Матн] / Муҳаммадризо Шафӣи Кадканӣ. – Техрон: Огоҳ, 1398. – 338 с.
8. Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафӣ. Шоире дар ҳучуми мунтақидон [Матн] / Муҳаммадризо Шафӣи Кадканӣ. – Техрон: Огаҳ, 1375. – 512 с.
9. Козимӣ, Муҳаммадқозим. Калиди дари боз (Раҳёфтҳое дар шеърӣ Бедил) [Матн] / Муҳаммадқозим Козимӣ. – Техрон: Сураи меҳр, 1393. – 352 с.
10. Қаҳрамон, Муҳаммад. Баргузидаи ашъори Соиб ва девони ашъори дигар шуарои сабки ҳиндӣ [Матн] / Муҳаммади Қаҳрамон. – Техрон: Самт, 1376. – 248 с.
11. Футӯҳӣ, Маҳмуд. Балоғати тасвир [Матн] / Маҳмуди Футӯҳӣ. – Техрон: Сухан, 1385. – 464 с.
12. Ҳасанпур Олоштӣ, Ҳусайн. Тарзи тоза: сабкшиносии ғазали сабки ҳиндӣ [Матн] / Ҳусайн Ҳасанпур Олоштӣ. – Техрон: Сухан, 1384. – 160 с.

ВИЖАГИҲОИ КОРБУРДИ МУТАНОҚИЗНАМОЙ (ПАРАДОКС) ДАР ҒАЗАЛИЁТИ МИРЗО АБДУЛҚОДИРИ БЕДИЛ

Дар ин мақола истифодаи мутаноқизнамоӣ дар ғазалиёти муҳимтарин ва бузургтарин шоири давраи сабки ҳиндӣ – Мирзо Абдулқодири Бедил ба баррасӣ гирифта шуда, вижагиҳои аслии қорбурди он нишон дода шудааст. Зикр шудааст, ки мутаноқизнамоӣ дар ғазалиёти Абдулқодири Бедил аз нигоҳи сохторӣ аслан ду навъ аст: таркибӣ ва ғайритаркибӣ. Мутаноқизнамоиҳои таркибӣ ба навъҳои ибораҳои исмию сифатӣ ва шаклҳои ғайритаркибии он дар қолаби ҷумлаҳои мустақил ба мушоҳида мерасанд. Аз нигоҳи аҷзои созандаи мутаноқизнамоӣ Бедил аз калимаҳои мутазод истифодаи зиёд кардааст. Ҷанбаҳои марбут ба мутаноқизнамоӣ дар мақола бо овардани мисолҳо ва намунаҳо аз девони ӯ асоснок шуда, дар ҳадди имкон ба таври кофӣ ба мавзӯи равшанӣ бахшида шудааст.

Калидвожаҳо: *мутаноқизнамоӣ, вижагӣ, Абдулқодири Бедил, ғазал, сабки ҳиндӣ, сохтор, бағоят, санъатҳои бадеӣ, ошноизудӣ, маъно*

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПАРАДОКСА В ГАЗЕЛЯХ МИРЗА АБДУЛКАДИРА БЕДИЛЬА

В данной статье рассматривается использование парадокса в газелях одного из величайших поэтов периода «индийского стиля» — Мирза Абдулкадира Бедильа, и показаны основные особенности его применения. Отмечается, что парадокс в газелях Абдулкадира Бедильа с точки зрения структуры подразделяется на два вида: составной и несоставной. Составные парадоксы выражаются в форме именных и определительных словосочетаний, а несоставные проявляются в форме самостоятельных предложений. С точки зрения образующих элементов парадокса Бедиль широко использовал антонимичные слова. Аспекты, связанные с парадоксом, обоснованы в статье посредством примеров и иллюстраций из его дивана, и по возможности достаточно подробно освещены.

Ключевые слова: *парадокс, особенности, Абдулкадир Бедил, газель, индийский стиль, структура, риторика, литературные приемы, остранение, смысл.*

FEATURES OF THE USE OF PARADOX IN THE GHAZALS OF MIRZA ABDULQADIR BEDIL

This article examines the use of paradox in the ghazals of one of the most important and prominent poets of the “Indian style” period — Mirza Abdulqadir Bedil, and highlights the main features of its application. It is noted that paradox in Bedil’s ghazals, from a structural perspective, is essentially of two types: composite and non-composite. Composite paradoxes appear in the form of nominal and adjectival phrases, while non-composite ones are manifested in independent sentences. From the viewpoint of the constituent elements of paradox, Bedil frequently employed antonymous words. The aspects related to paradox are substantiated in the article with examples and illustrations from his Divan, and, as far as possible, the subject is clarified in sufficient detail.

Keywords: *paradox, features, Abdulqadir Bedil, ghazal, Indian style, structure, rhetoric, literary devices, defamiliarization, meaning.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Эҳсон Хуришед Рӯзибой – унвочӯи Институти забон ва адабиёти тоҷики Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 21. Gmail: khurshedehsan410@gmail.com, тел: (+992)550430033.*

Сведения об авторе: *Эхсон Хуришед Рузибой - соискатель Института языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки Национальной академии наук Республики Таджикистан. Адрес: Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки 21. Gmail: khurshedehsan410@gmail.com, тел: (+992)550430033.*

About the author: *Ehson Khurshed Ruziboy – applicant of the Institute of Language and Literature named after Abuabdullo Rudaki of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Address: Dushanbe, Rudaki 21. Gmail: khurshedehsan410@gmail.com, tel: (+992)550430033.*

ТАШАККУЛ ВА ТАҲАВВУЛИ САБКИ ҒАЗАЛИЁТИ САЪДӢ

Абдулманнонзода М.А.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Саъдии Шерозӣ дар жанри ғазал на танҳо соҳибсабк, балки соҳибмактаб низ мебошад, зеро пас аз вай аксари шоирони форсигӯ тарзи ғазалсаройии ӯро истикбол намуда, дар пайравӣ аз сабки шоирии ӯ ба эҷоди ғазал саъӣ намуданд. Ғазалиёти Саъдӣ аз ҳайси забону услуб ва дар маҷмӯъ, аз ҳайси лафз фасеҳтарин ва камолёфтатарин намунаи манзуми забони форсӣ-тоҷикӣ аст. Сируси Шамисо низ дар ҳамин бобат чунин қайд намудааст: «Бояд ғазалҳои Саъдиро намунаи комилиёри ғазали форсӣ махсуб дошт ва аз ҳар се чиҳат: забон ва маънӣ ва адабиёт меъёри фасоҳат ва балоғат шумурд» [12, 217]. Ин ки муҳаққиқони муосир баъдтар шеъри Саъдиро саҳли мумтанеъ унвон додаанд, бештар иртибот бо забони ғазалиёти ӯ дорад, ки дар боби ахир дар ин бобат муфасссалтар рӯҷуъ хоҳем кард.

Муҳаққиқи эронӣ, Куруш Камолӣ Саъдиرو поягузори мактаби Шероз хонда, қайд менамояд, ки «осори гаронбори ӯ калидитарин боварҳо, андешаҳо ва ормонҳои гузашта ва ҳолро мунъакис мекунад» [12, 165]. Дар ин маврид бояд илова кард, ки на танҳо дар Шероз, балки дар тамоми минтақаҳои форсизабон, мактаби ғазалсаройии Саъдӣ вусъат пазируфт ва тибқи гуфтаи Аълохон Афсаҳзод, «ғазали Саъдӣ дар асрҳои минбаъда мактаби хоси ғазалсароиро ба вучуд овард» [4, 35].

Саъдӣ дар ғазалсаройӣ тарзи мучаддад ва тарҳи наvero мавриди истифода қарор дод, ки хоси ӯст ва дар дигар ғазалсароёни қаблӣ ва ҳам баъд аз ӯ ин равиш ё сабки вижа басо кам ба назар мерасад. Сабки ғазалсаройии Саъдӣ агарчи гунаи омезишёфтаи сабки кудамо (дар мисоли осонбаёнӣ содагуфторӣ) ва тарзи шеърпардозии муосиронаш (дар иртибот бо ворид сохтани мазомини ирфонӣ) мебошад, дар худ махсусиятҳо ва нишонаҳои нави зиёдеро нухуфтааст, ки муаррифкунандаи ибтикорот ва навардозҳои муаллифи он мебошанд.

Яке аз хусусиятҳои сабкӣ дар ғазалиёти Саъдӣ – ин эҷоди зебӣ дар шеър аст. Дар ғазали Саъдӣ зебоии махсус эҳсос мешавад, ки он ҳам бо латифгуфторӣ ва ҳам бо шӯрангезҳои қалбии муаллиф робитаи қавӣ дорад. Ин ки шоири хушқаломии тоҷик Камол Насрулло чое қайд намудааст, ки нахустин меъёри баҳогузори ба шоир иборат аз ҳунар аст ва бояд шеър андаруни шеър чун матои зебо вучуд дошта бошад [5, 99], шоистаи дастгирӣ аст. Дар ин маврид бояд қайд намуд, ки ғазалиёти Саъдӣ зеботарин намунаи каломии мавзунӣ форсӣ мебошад, ки дарун андаруни он зебоиву латофати калом ба таври беназир ҷилвагар мебошад.

Ваҳиди Дастгардӣ ғазалро ҳамчун василаи шарҳи кайфият ва инфиюлотии нафсонӣ аз дигар жанрҳои адабӣ дилпазиртар ва дилнишинтар дониста, онро «мавлиди эҳсосот ва тазоҳуроти руҳ ва замири одамӣ ва таровиши қалбиву зодаи дили инсон» шумурдааст [8, 418]. Дар иртибот бар шоирии Саъдӣ ҳам метавон гуфт, ки ҷамеи ғазалҳои ӯ, дар ҳақиқат, зодаи эҳсосоти нафис, мувледи руҳи поки ӯ ва инъикоскунандаи таровишҳои ботиниву қалбии вай мебошанд. Дар ғазалиёти Саъдӣ ҷамеи авотиф, ҳаёлотии хуши қалбии инсонии ошиқ бо ҳамгирӣ ҳам манзараи дилпазирӣ дилнишинеро дар баробари ҷашму гӯши хонандагон қарор медиҳанд, ки хубтару хуштар аз он дар манзари ҳаёли камтар шоире мушоҳида мегардад.

Сабки ғазалсароии Саъдӣ вижагии сухани ҳар шоири қабл аз ӯро ба гунае дар худ ҳал намуда, ки хубтару зеботар ва муассиртар аз онро ягон шоире на дар замони ӯ ва на баъд аз вай натавонистааст, ҳал кунад. М. Рейснер қайд намудааст, ки «Саъдӣ тавассути аз худ намудани беҳтарин дастовардҳои анъанаҳои ғазалсаройӣ, жанри мазкурро ба ҳадди авҷ расонидааст» [14, 12].

Аммо сабки Саъдӣ сабки эътидолу тавозун аст. Агар дар сухани Саъдӣ содагии гуфтори устод Рӯдакӣ ба ҷашм расад, Саъдӣ бар ин тарзи гуфтор ширингуфториву латофати вижа афзудааст. Агар дар сухани Саъдӣ ҳикматпардозиву андарзҳои талҳи Ҳаким Саной низ

ба чашм расад, он дар сурати бас марғубу дилнишин адо гардидааст. Агар дар ғазалҳои Саъдӣ шӯру исён ва талотуми руҳие, ки ба шахси Мавлоно хос аст, эҳсос шавад, он дар ҳадди басо муътадил ва дар пардаи назокату ҳусни адо истифода гардидааст. Агар дар ғазалиёти Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ҷанбаи мусиқӣ намоёнгари талотуми амвоҷи руҳи пурхуруши инсонии ошиқ ва шефтаи муҳаббати ирфонӣ ҷилвагар бошад ва фишори ин амвоҷ гоҳо девораҳои лафзӣ ва вазнии шеърӣ ўро раҳна созад, дар ғазалиёти Саъдии Шерозӣ ин талотум маҷрои муътадилро пайдо намуда, намоёнгари ҳадди таодул ва ороми руҳи як ошиқи ҳушманду таҳаммулгаро мебошад, ки дар ҳар мавриди баён кӯшиш бар ниғаҳдошти тавозуни лафзӣ вазнӣ дар изҳори матолиби ишқӣ ва эҳсосоти авотиғӣ қалбӣ менамояд. Дар маҷмуаи ғазалиёти Саъдӣ ин таодул ва тавозун ба ҳадде ҳифз мешавад, ки дар саропойи онҳо эътидолситезиву номувозинатии калом ба нудрат ёфт мешаванд.

Муҳимтарин ва асоситарин вижагиҳо, ки нишондиҳандаи сабк ва тарзи махсуси ҳунари Саъдӣ дар сурудани жанри ғазал иборат аз қорбурди фаҳрия, содабаёнӣ ва равиши саҳли мумтанеъ, ҳифзи ваҳдати мавзӯ, истифодаи вожаҳо, ибораҳои ғайбӣ ва амсоли мақолҳои халқӣ, қорбурди вофири тамсил мебошанд. Ин вижагиҳо пас аз Саъдӣ дар эҷодиёти аксари ғазалсароёнӣ бузурги форсизабон, аз қабилӣ Шайх Қамолӣ Хуҷандӣ, Хуҷуи Қирмонӣ, Хоҷа Ҳофиз, Фигонӣ Шерозӣ ва дигар суҳанварони маъруф мавриди пайғирӣ қарор гирифта, василаи рушду инкишофи шоирӣ онон дар иртибот ба сурудани ғазал гаштаанд. Дар ғазалиёти Назирӣ, Соиб, Сайидо ва даҳҳо шоирони дараҷаи аввали адаби форсӣ тамсил аз ҷойгоҳи ҳосе бархӯрдор аст. Ин нишон медиҳад, ки онон нисбат ба ғазалсароёнӣ Саъдӣ ва сабки вай беътино набудаанд ва, бегумон, дар иртибот ба қорбурди тамсил зерӣ таъсири ҳунари тамсилсозии вай қарор гирифтаанд.

Тафохуроти ҳунари ва умуман фаҳрия, яке аз вижагиҳои назарраси ғазалиёти Саъдӣ маҳсуб мешавад. Фаҳрия чун воситаи ибрази тафаккури шоир нисбат ба шахсияти ҳунари ва иҷтимоии худ ҳанӯз дар ашъори устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ мушоҳида шуда, минбаъд дар эҷодиёти аксари суҳанварон рушду инкишоф ёфтааст. Акбари Бехдорванд фаҳрияро муносибати фохиронаи шоир бо асли худ ва таъриф аз ҳунари истеъдоди суҳанварии хеш кайд намудааст, ки дар жанрҳои гуногуни шеърӣ мавриди истифода қарор мегирад [4, 94].

Тавассути фаҳрия шоирон, аз як тараф, ба ситоиши қареҳа ва малакаи шоирӣ худ мебардохтанд, аз ҷониби дигар, истеъдоди хешро бо бузургону номварон дар маърази қиёс гузошта, даъвои баробарӣ бо онҳо мекарданд ва, аз сӯи дигар, ҳунари дигар шоиронро танқиду маъмурат ва ҳатто ҳаҷв мекарданд. Ишораҳо ва назарсанҷиҳои тафохуромезона миёни Қамолиддини Исфохонӣ, Анварӣ Заҳири Форёбӣ, Маҷди Ҳамгар ва Имомии Ҳиравӣ, нуктагириҳои таъризомези Маҷди Ҳамгар ба Саъдиву Имомии Ҳиравӣ, таънаҳои Саъдӣ бар ашъори Заҳир ва Анварӣ ва Ҳаким Саной, даъвоҳои баробарӣ ҷӯнаи Амир Хусрав нисбат ба Ҳаким Низомӣ, Саной, Ҳоконӣ ва Ибни Ямин нисбат ба Унсурӣ ва Анварӣ, нукоти киноии Шайх Қамол нисбат ба Салмони Соваҷӣ ва Уссори Табрёзӣ, киноёти малеҳи Хоҷа Ҳофиз нисбат ба Хоҷа Салмону Хуҷу, бартаршумуриҳову хештанситоҳои Имоди Фақеҳ нисбат ба пешиниёну муосирон, Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ нисбат ба Саъдиву Хоҷа Ҳофиз ва Амир Хусраву Ҳасани Деҳлавӣ намунаҳои аз ин навъи фаҳрия маҳсуб мешаванд, ки дар онҳо мавзӯи асосӣ таъриф аз ҳунари истеъдоди шахсии шоир аст [5, 228, 229].

Фаҳрия миёни қулли навъҳои адабӣ бештар ба жанри ғазал ва, хусусан, қисмати мақтаи он алоқамандӣ дорад. Чун таҳаллуси шоир аз рӯи расму қоида дар абёти охир ва, махсусан, дар охирин байт оварда мешавад, шоирон тафохури хешро бештар дар ҳамин қисмат ибраз мекарданд. Бинобар ҳамин ҳолат, фаҳрия баъдтар дар ғазалиёти шоирон чун қисми алоқаманди мақтаи ғазал василаи таърифу ситоишҳои гуногунмавзӯи шоирон гардид.

Миёни ҳамаи сабкҳои адабӣ фаҳрия бештар дар ашъори шоирони сабки ҳиндӣ мавриди истифода қарор гирифтааст. Аз ҷумлаи бештарин намунаҳои фаҳрия дар сабки мазкур фаҳрияҳои Назирӣ Нишопурӣ, бузургтарин намояндаи сабки ҳиндӣ ба ҳисоб мераванд, ки ашъори ӯ саршор аз тафохуроти шоирона буда, нишондиҳандаи сабки вижаи ӯ ба ҳисоб мераванд [10, 98-105].

Дар сабки ирокӣ, фахрияҳои Саъдӣ қобили таваҷҷуҳ буда, бо махсусиятҳои назарраси худ нишондиҳандаи сабкӣ ӯ низ ба ҳисоб мераванд. Аз ҳайси мавзӯ ва мундариҷа фахрияҳои Саъдӣ умуман, ба ду навъ чудо мешаванд: 1) таъриф аз шеър ва ҳунару истеъдоди шоирии худ; 2) ситоиши зодгоҳ. Аммо, бояд қайд намуд, ки фахрияҳои навъи дувум дар қиёс бо навъи якум басо каманд. Агар ҷо-ҷо шоир аз зодгоҳи хеш таъриф карда бошад, мавзӯи ситоиши зодгоҳ дар қиёс бо ҳунари шоирӣ бисёр ночиз аст ва ба дараҷае ҳақир аст, ки онро дар баробари ситоишҳои ҳунарии шоир ба ҳеҷ ваҷҳ намешавад қарор дод. Аз ҷумла, дар байти зерин шоир аз Шероз меболад ва онро омили шухрати хеш медонад:

Ҳар матое зи маъдане хезад,

Шаккар аз Мисру Саъдӣ аз Шероз [1, 315].

Дар ғазалиёти Саъдӣ фахрияҳои навъи якум – таъриф аз шеър ва ҳунару истеъдоди шоирии худ мавқеи асосӣ доранд, зеро чилваи онҳо дар қиёс ба навъи дувум хеле бештар аст ва дар ҳақиқат, чун вижагии барҷастаи сабкӣ чилва менамоянд. Ин навъи фахрияҳоро метавон шоирона унвон дод, зеро онҳо куллан як мавзӯро дар бар гирифта, дар онҳо тафаккури шоир дар ситоиши шеъру сухан ва ҳунару истеъдоди шоирии худ мутамарказ мегардад. Тавассути фахрияҳои мазкур даъвоҳои шоиронаи Саъдӣ дар иртибот бо сабку саликаи шеърпардозияш муайян карда мешаванд. Ӯ шеъри худро «сухани тар, ғазали дилпазир, гуфтори ширин, сухани ширин, сухани оӣ» аз ҳашв ва амсоли инҳо тавсиф карда, аз як ҷониб, кӯшиш бар тафохури ҳунари менамояд, аз ҷониби дигар, саъй менамояд, то сабку саликаи шахсии хешро дар маърази дигар шоирон қарор диҳад. Чунончи, дар байти зерин Саъдӣ таъриф аз ҳунари шоирии худ карда, шеъри худро ғазали дилпазир мегӯяд:

Мутриби ёрон, бигӯӣ, ин *ғазали дилпазир*,

Сокии маҷлис, биёр, он қадаҳи ғамгусор [1, 305].

Дар фахрияҳои Саъдӣ як вижагӣ чилваи махсус дорад, ки он тарзи малеҳи гуфтор дар мавриди ситоиши шахси худ ва пояи ҳунари хеш аст. Баъзан, шоир дар миёни матни ғазал ё муҳтавои он ба таври нозук фахр аз истеъдоди шоирии худ менамояд ва хонанда аз баёни матолиби асосӣ, қариб ки тафохуроти шоирии ӯро пай намебарад. Саъдӣ дар ягон байте, ки дар он ситоиш аз ҳунари шоирии хеш намудааст, ба иззати нафси дигар шоирон ва нақди ҳунари онон нақӯшидааст, чунонки дар ин мавзӯ баъзе шоирон ҳунари дигар суханваронро зери тозиёнаи танқид ва ҳатто ҳаҷву масҳара қарор додаанд. Саъдӣ дар ин маврид бо вожаҳои чун «*муддаӣ, душман*» басанда мекунад ва шоиреро шахсан ном намебарад.

Як нуктаи дигарро дар иртибот бар фахрияҳои Саъдӣ бояд қайд кард, ки худситоихи шоир ҳамагӣ асоснок ва бачоянд. Саъдӣ, дар ҳақиқат, миёни ҷамеи форсизабонон, ба хосса аҳли сухан, шухрати беназирро касб кардааст, ки ин шухрат насиби ҳеҷ шоир ва нависандаи форсизабон нагаштааст. Забеҳуллоҳи Сафо дар ин маврид шухрати Заҳири Форёбӣ ва Ҳоқониро қиёсан мисол оварда, қайд менамояд, ки агар ин ду шоири бузург ханӯз дар айёми ҳаёташон маъруфият пайдо карда бошанд, шухрати онон дар маҳдудии Эрон қарор дошт. «Аммо, – илова менамояд Сафо, – гумон намеравад, ки ҳеҷ як аз онон дар шухрат миёни форсишиносони кишварҳои муҳталиф, аз Осиёи Сағир гирифта, то Ҳиндустон дар аҳду замони худ ба Саъдӣ расида бошанд ва ин ки ӯ дар осори хеш чанд ҷо ба шухрат ва ривочи гуфтори худ ишорате дорад, дуруст ва дур аз муболиға аст» [16, 383].

Саъдӣ дар абёти зер ҳам тафохур аз ҳунари шоирии хеш карда, бар ин назар аст, ки ширинсухании ӯ ҳадду андоза надорад, дар боғи табъи ӯ ҳамаи мурғон гуфтори шакарин доранд; аз замоне ки дар бӯстони замири вай гулҳои маънӣ шукуфтаанд, булбулон аз гуфтор фурӯ мондаанд:

Саъдӣ, андоза надорад, ки чӣ ширинсуханӣ,

Боғи табъат ҳама мурғони шакаргуфторанд.

То ба бӯстони замират гули маънӣ бишукуфт,

Булбулон аз ту фурӯ монда чу бутеморанд [9, 270].

Дар тарзи адо ва ё тарҳрезии фахрияҳои Саъдӣ ду вижагӣ қобили таваҷҷуҳ мебошанд: 1) тавассути ифодаи сабк матраҳ шудани фахрия; 2) тавассути тавсифи мутақобилаи зебоии маъшук ва ҳунари худ. Дар навъи якум шоир сабки гуфтори худро ситоиш намуда, бо ин

васила вижагие аз сабку қариҳаи шоирии худро гӯшзади хонанда менамояд. Чунончи, дар байти зерин ҳамин ҳолат ба назар мерасад, шоир бо ин ки ҳусни маъшукро аз сухани беҳашви худ боло гузоштааст, ба ин васила сухани худро *орӣ аз ҳашву зиёдатгуфторӣ* қаламдод намуда, ба ин васила таъриф аз шеъри худ намудааст:

В-ин қабои санъати Саъдӣ, ки дар вай ҳашв нест,
Ҳадди зебой надорад, хосса бар болои ту [2, 222].

Маънои луғавии *ҳашв* сухани зиёдати буда, дар истилоҳи адабиётшиносӣ вожаҳову ифодаҳои зиёд ва туфайлиро гӯянд, ки миёни сатр, мисраъ ё байт истифода мешаванд [16, 739]. Ба ин тарик, Саъдӣ даъво дорад, ки дар шеъри ӯ суханҳои зиёдати вучуд надоранд ва чизе ки ӯ мегӯяд, ҳама расову бачоянд.

Дар байти дигар, Саъдӣ шеъри равони худро ба таври нозук *оби шавқ* ва *сухани тар* қаламдод намуда, қуввати таъби шоирияшро ба оби равон шабеҳ кардааст:

Оби шавқ аз чашми Саъдӣ меравад бар дасту хат,
Лочарам чун шеър меояд, сухан тар мешавад [1, 293].

Наздиқ ба ҳамин маъниро шоир дар байти зер ҳам баён кардааст, вале чизе ки дар он қобили тавачҷуҳ аст, дар муқобили шеъри араб гузоштани он аст:

Чу об меравад ин порсӣ ба қуввати таъб,
Чу маркабест, ки аз вай сабақ барад тозӣ [2, 168].

Дар навъи дуҷуми фаҳрия ба василаи тавсифи ҳусни маъшук сутудани ҳунари шоирӣ ва ё баръакс, бо роҳи ситоиши ҳунари худ васф кардани зебоии маъшук мушоҳида мешавад:

Ҳусни ту нодир аст дар ин аҳду шеъри ман,
Ман чашм бар тую ҳамагон гӯш бар мананд [9, 277].

Дар байти зер, Саъдӣ ҳусни маъшукро тасдиқ намуда, изҳор менамояд, ки маъшук, махсусан, зеботар мегардад, агар суханони ӯро чун марворид дар гӯши худ бикунанд:

Сухани Саъдӣ бинӯшӣ, ки ту худ зебой,
Хосса он вақт ки дар гӯш кунӣ марворид [1, 294].

Баъзан, дар ин тарзи адои фаҳрия қиёсу муқобилгузори Саъдӣ мушоҳида мешавад. Чунончи:

Манам имрӯзу ту ангуштнамои зану мард,
Ман ба ширинсуханӣ, ту ба нақӯӣ машхур [1, 309].

Дар фаҳрияҳои Саъдӣ дар иртибот бар чигунагии алоқаи онҳо бо матни ғазалҳои шоир ду хусусияти назаррас мушоҳида мешавад: 1) алоқаи мантиқӣ доштан бо матни ғазал; 2) бербита будан бо мундариҷаи асосии ғазал.

Дар иртибот бо навъи яқум бояд қайд кард, ки баъзе аз фаҳрияҳои шоир, агарчи дар қисмати мақтаъ истифода шуда, вазифаи ҳусни мақтаъро ҳам иҷро мекунанд, бо муҳтаво ва мундариҷаи умумии ғазалиёти шоир робита дошта, давоми мантиқии он ба ҳисоб мераванд. Аз ҷумла, дар байти зерин ки дар яке аз ғазалҳои шоир ҳукми мақтаъро дорад, ҳамин робитаи мустақим мушоҳида мешавад. Мавзуи ғазали мазкур тавсифи зебоии маъшук буда, Саъдӣ дар байти охири он, бе он ки мавзуи тавсифи ёрро қатъ кунад, ба таври марғубе фахр аз гуфтори ширини худ менамояд ва онро *дур* ва *зар* меномад:

Саъдиё, гуфтори ширин пеши он кому даҳон,
Дур ба дарё мефиристӣ, зар ба маъдан мебарӣ! [6, 34]

Робитаи фаҳрияҳои навъи дувуми ғазалиёти Саъдӣ бо муҳтавои асосии он мустақим набуда, шоир онҳоро дар дохили мақтаи ғазал ҷойгузин намудааст ва дар бисёр мавридҳо вазифаи ҳусни мақтаъро иҷро менамоянд. Аз ҷумла, дар байти зерин ки дар яке аз ғазалҳои шоир ҳукми мақтаъро дорад, ҳамин хусусият ба назар мерасад, зеро байти мазкур бо мундариҷаи умумии ғазал, ки иборат аз баёни ниёзмандиҳои ошиқонаи Саъдӣ аст, робитаи мустақим надорад. Шоир дар он якбора санъати гурезро ба кор бурда, аз баёни ниёзмандӣ ба ситоиши хеш пардохтааст:

Сухан ширин ҳамегӯӣ ба рағми душманон, Саъдӣ,
Вале бемори истисқо чӣ донанд таъми ҳалворо [2, 59].

Дар фахрияҳои Саъдӣ иддаои хушқареҳагӣ ва сухантирозӣ дар мадди аввал қарор доранд. Ба василаи ин иддао шахси шоир ва хувияти адабии ӯ инъикос гашта, сабку қареҳаи шоирии вай мавриди тавсиф қарор мегиранд. Фахрияҳои Саъдӣ мазмуну мундариҷаи ҳолисона доранд, дар онҳо Саъдӣ танҳо рӯчу ба шахси худ менамояд ва ба танқиду таҳқири шахсияти дигар шоирон намерасонад. Агарчи дар аксари фахрияҳои шоир мубоҳоту муболиға мақоми назаррас доранд, вале дар ин маврид ҳам Саъдӣ сарҳади эътидолу меъёрро раҳна наменамояд. Ҷанбаи латофати гуфтору нозукадоӣ дар ҷамеи фахрияҳои шоир ба таври назаррас ҷилвагар мебошад. Ин ҷиҳат сабаб мегардад, ки ҳонанда дар фахрияҳои шоир муболиғаву мубоҳотро он қадар эҳсос наменамояд. Вучуди муболиғаву мубоҳот дар фахрияҳои шоир ҳам, аз сӯйи дигар, арзандаи суҳанони ширину латифи ӯянд ва дар баробари ҳунари шеърпардозии вай то ҷое ноаён ҳам ҳастанд; зеро он чи Саъдӣ тавсифу таъриф аз шеъри худ менамояд, ҳақиқати воқеӣ дорад ва ҳама онро эътироф менамоянд.

Назаррастарин вижагии сабкӣ ғазалиёти Саъдӣ – ин содагуфторӣ ё саҳли мумтанеъ ба ҳисоб меравад. Намунаҳои саҳли мумтанеъ ҳанӯз дар эҷодиёти нахустин шоирони классикӣ форсу тоҷик, ки ба сабкӣ хурсонӣ тааллуқ доштанд, дида мешуд. Тазкиранигорон зимни баррасии ашъори суҳанварони сабкӣ мазкур, хусусан шеъри устод Рӯдакӣ, дар эҷодиёти онҳо асари содагӯйиву осонбаёнӣро қайд намудаанд.

Агарчи муҳаққиқон ва муаллифони кутуби луғат дар таърифи саҳли мумтанеъ суҳани мансурро ҳам мавриди таваҷҷуҳ қарор додаанд, ба андешаи мо, ин тарзи баён бештар ба назм тааллуқ дорад. Мантиқан, вучуд доштани суҳани насргуна дар назм нишоне аз содагӯйӣ дар назм мебошад. Аммо вазифаи шоир, дар эҷоди ин гуна суҳан нисбат ба нависанда (носир) маҳдудтар мебошад, зеро дар суҳани манзум тамоми маҳорати шоир баҳри дар қолаби шеър ҷой додани суҳане, ки бас осонфаҳм аст, вале аксар аз иҷрои баёни он намебароянд, сарф мешавад. Аз сӯйи дигар, эҷоди суҳани манзум нисбат ба мансур хеле душвор аст, зеро дар он шоир маҷбур аст, ду қоидаи асосиро ба эътибор бигирад, ки бо омезиши ҳар ду суҳани вай табдил бар шеър мешавад: якум, дар маҳдудии назм, яъне вазни муайян ҷой додани суҳан, то аз наср фарқ дошта бошад; дуюм, мазмунан ва мантиқан саҳеҳу равшан будани маъниву мазмун, то ҳонанда аз он чизеро дарк карда тавонад. Вале дар наср қоидаи якум вучуд надорад ва суҳани мансур, аслан, пароканда ва аз қоидаи вазну муназзам қардани фикр озод аст. Мавзунӣ дар наср худ ба василаи назм вориди наср гардидааст. Ин ки дар наср сачъбандӣ гоҳ-гоҳ истифода мешавад, маъноӣ онро надорад, ки дар наср ҳам вазну назми суҳан ба эътибор гирифта мешавад, зеро мавҷудияти сачъ дар наср ҳам, аслан, бо таъсири шеър аст. Чизе ки насрро бо назм дар ин маврид наздик мегардонад, ҳамин сачъ аст, ки дар назм онро қофия меноманд. Ҳамин аст, ки сачъро муҳаққиқон қофияи дарунии наср низ меноманд. Вале бо ин ки саҳли мумтанеъ бештар бо наср робитаи мантиқӣ дорад, мавҷуд будани суҳани насргуна дар назм нишони асосии саҳли мумтанеъ мебошад. Ҳамин нукта робитаи мантиқии саҳли мумтанеъро бо назм нишон медиҳад. Бинобар ин, барои эҷоди суҳане, ки бас осонфаҳм, вале эҷоди он бас мушкул аст, дар назди шоир се вазифа мегузорад, ки ин вазифаҳо ҷуз аз дуюм дар наср мавҷуд нестанд: 1) риоя қардани вазну низом дар калом, то он мавзунӣ худро аз даст надиҳад; 2) ҳифзи маъниву мазмун дар калом; 3) риояи ниҳоятӣ содагуфторӣ дар калом, то наздик бо забони муҳовара ва наср бошад. Ҳонанда бо ҳондани он фикр мекунад, ки он наср ва суҳани парокандаи бенизом аст, аммо чун дар он вазну низомӣ каломро мебинад, ба шеър будани он боварӣ ҳосил мекунад. Аз ин ҷиҳат, саҳли мумтанеъ бештар бо назм алоқаманд мебошад, на бо наср, чун дар наср маҳдудияти тарзи баён аслан вучуд надорад. Нависанда ё носир вазифадор ё маҷбур нест, ки мавзунӣ дар каломро ҳатман риоят наояд ва онро бо сачъ ороиш диҳад. Аз сӯйи дигар, зарфияти наср нисбат ба назм басо бузургтар аст, чизеро ки дар назм наметавон ифода кард, дар наср ба осонӣ мавриди баён қарор мегирад. Ин нишондиҳандаи зарфияти бузург ва номаҳдудияти тарзи баён дар наср мебошад. Чунончи, Устод Садриддин Айний яке аз сабабҳои асосии ба наср рӯй овардани худро дар ҳамин зарфияти бемаҳдудӣ он зикр намудааст. Чун зарфияти назм хеле тангу маҳдуд мебошад, на ҳар шоир метавонад, андешаҳову ҳаёлотӣ хешро озодона дар риштаи назм дарорад.

Агар дар сабки хуросонӣ беҳтарин намунаи саҳли мумтанеъ ашъори устод Рӯдакӣ ба ҳисоб равад, дар сабки ироқӣ ғазалиёти Мавлоно Чалолуддини Балхӣ ва Саъдии Шерозӣ намунаҳои беҳтарини содагуфторӣ ба ҳисоб меравад. Танҳо фарқи назаррас миёни ин ду бузургмарди ғазали порсӣ иборат аз он мебошад, ки дар ғазалиёти Мавлоно содагуфторӣ бо мусикии баланди калом омезиши саҳт пайдо карда, дар он як навъ шӯру исёни ҳарфҳову вожаҳо мушоҳида мешавад. Дар ғазалиёти Саъдӣ, агарчи мусикии калом нақши назаррас дорад, истифодаи он дар ҳадди ниҳояти эътидол аст. Маҳмуд Футухӣ зебоии шеърро дар ҳамоҳангӣ ва таносубу эътидол медонад, ки дуруст аст [13, 84]. Яке аз вижагиҳои назарраси ғазалиёти Саъдӣ – ин риояти эътидол дар тарзи матраҳ кардани сухан ва оҳанги он аст, ки омили эҷоди зебӣ дар матн ашъори вай мегардад. Эътидол содагуфтории Саъдиро чун ойина чилвагар менамояд ва вучуди саҳли мумтанеъро дар саропойи ғазалҳои ӯ муаррифӣ менамояд. Назаррастарин хусусияти шеърпардозии Саъдӣ – ин риояи таносуб миёни содагуфторӣ ва оҳангу мусикии калом аст.

Давлатшоҳи Самарқандӣ дар хусуси қасидаи «Бӯйи чӯйи Мӯлиён...»-и устод Рӯдакӣ навиштааст, ки агарчи чихил шоири боистеъдод дар пайравӣ аз он қасида гуфтаанд, ягонтои онҳо дар пояи қасидае, ки устод дар як шаб эҷод карда, нарасидааст [9, 24]. «Бӯйи чӯйи Мӯлиён...» беҳтарин намунаи содагуфторӣ дар жанри қасида аст, вале дар жанри ғазал беҳтарин намунаи содагуфторӣ ғазалиёти Саъдӣ мебошад. Абдулҳусайни Зарринқуб зимни таърифи вижагиҳои сабки Саъдӣ қайд кардааст, ки махсусан, шеваи саҳли мумтанеъ дар суханҳои ӯ дар сарҳадди эҷоз мебошад [1, 357]. Исботи ин гуфтаҳо худ ҳамин аст, ки пас аз даргузашти Саъдии Шерозӣ дар тули зиёда аз ҳафт қарн ҳеҷ шоире ғазалро дар пояи вай содаву осон баён накардааст.

Осонтарин роҳи муайян намудани саҳли мумтанеъ дар ғазалҳои Саъдӣ қиёс намудани он бо забони муҳовара ё гуфтугӯиест, яъне услубе ки ба забони рӯзмарраи мардум наздикӣ дорад. Дар саҳли мумтанеи Саъдӣ на истифодаи аркони маҷоз, баҳусус мақолу зарбулмасал, балки содагуфториву безътиной ба тақаллуфоти забонӣ мақоми назаррас дорад.

Содагуфторӣ дар ғазалҳои Саъдӣ бо навъҳои гуногун мушоҳида мешавад. Гоҳе он дар маҳдудии як мисраъ ба чашм мерасад, гоҳе дар як байт, гоҳе дар зарфи чанд байти пайдарпай ва гоҳе дар матн пурраи ғазал.

Дар байти зерин содагӯии шоир дар маҳдудии як мисраъ – мисраи якум мушоҳида мешавад, зеро он бисёр наздик ба забони муҳовара аст, хонанда фикр мекунад, ки мисраи якум ҷумла аст, на каломӣ мавзун:

Ҳар гаҳ ки мегузарӣ, ман дар ту менигарам,

К-аз ҳусни қомати худ бо кас наменигарӣ [2, 14].

Дар байти зер содагуфторӣ ва забони муҳовара, баръакс, дар мисраи дуюм эҳсос мешавад:

Туро ки дида зи хобу хумор боз набошад,

Риёзати мани шаб тосаҳарнишаста чӣ донӣ? [2, 20]

Баъзан содагӯӣ дар ғазалҳои Саъдӣ дар як байти пурра ба чашм мерасад. Саъдӣ дар ин маврид содагӯиро бо ду роҳ анҷом додааст: 1) тавассути алоқаи грамматикӣ; 2) тавассути алоқаи мантиқӣ миёни мисраҳои як байт. Дар роҳи якум ду мисраъ ба василаи қоидаҳои грамматикӣ пайванд гардида, фикри пурраро ифода менамоянд. Масалан, дар байти зерин мисраи якум озод нест ва он тавассути пайванди дар мисраи дувум идома ёфта, дар маҷмӯъ, як байтро фароҳам меоварад:

Чунон мувофиқи табъи маниву дар дили ман

Нишастай, ки гумон мебарам, дар оғӯшӣ [2, 30].

Дар байти мазкур, агар мисраҳои ба эътибор нагирем ва онҳоро дар шакли ҷумла биёварем, ду ҷумлаи сода (на аз нигоҳи грамматикӣ, балки вобаста ба услуби баён) ҳосил мешаванд, ки наздикӣ бо услуби баёни мардумиро доранд. Аммо вучуди ду хусусият дар байти боло: вазн ва таҳфифи баён (мухтасаргӯӣ) онро аз сухани мансур ҷудо менамояд. Таҳфиф дар қисмати охири мисраи дувум (дар оғӯшӣ) мушоҳида мешавад, ки шоир дар он

вожаи «ту»-ро ҳазф намудааст ва хонанда аз мазмуни байт пай мебарад, ки мухотаб маъшуқа аст.

Дар навъи дуҷум нисбат ба алоқаи грамматикӣ нақши алоқаи мантиқӣ бештар эҳсос мешавад, зеро дар он ҳар ду мисраъ тавассути алоқаи мантиқӣ миёни ҳам робита пайдо мекунад. Масалан, дар байти зерин ҳамин ҳолат мушоҳида мешавад:

Дидӣ, ки вафо ба ҷо наёвардӣ,

Рафтию хилоф дӯстӣ кардӣ [2, 7].

Ҷунонки дида мешавад, ҳар ду мисраъ, аввалан, аз нигоҳи маъниву мазмун мустақиланд, сониян, тарзи баён дар онҳо ниҳоят сода аст ва забони муҳовараро ба хотир меоварад.

Дар қисмате аз ғазалҳои Саъдӣ содагӯфториву саҳли мумтанеъ ба пуррагӣ, яъне дар кулли матнӣ ғазал ба ҷашм мерасад ва асари он то ба ҳаддест, ки ашъори шоир дар назари кас ҳамчун наср (-и мавзун) ҷилвагар мешаванд. Ин вижагӣ, махсусан дар ғазалҳои бо сармисраъҳои (матлаи) «Он беҳ, ки назар бошаду гуфтор набошад, - То муддаӣ андар паси девор набошад» [1, 257], «На чандон орзумандам, ки васфаш дар баён ояд, - В-агар сад нома бинвисам, ҳикоят беш аз он ояд» [1, 299], «Он ки ҳалоки ман ҳамеҳададу ман саломаташ, - Ҳар чи кунад зи шохидӣ, кас накунад маломаташ» [1, 319], «Ҷоно, ҳазорон офарин бар ҷонат аз сар то қадам, - Сонеъ Худое, к-ин вучуд овард берун аз адам» [1, 334], «Ду ҳафта мегузарад, к-он моҳи духафта надидам, - Ба ҷон расидам аз он то ба хидматаш нарасидам» [1, 347], «Он кист, к-андар рафтаниш сабр аз дили мо мебарад? - Турк аз Хуросон омадаст, аз Порс яғмо мебарад» [1, 249] ва амсоли инҳо бештар мушоҳида мешавад.

Аз нигоҳи умумӣ, ғазалҳои Саъдӣ пурра бо тарзи басо содаву саҳл эҷод гардидаанд ва дар қиёс бо шоирони ҳам муосир ва ҳам баъдинаи вай бо ин хусусияти худ фарқи назаррас доранд. Ҷунончи, дар насри классикии форсӣ, агар «Ҷулистон»-и Саъдии Шерозӣ намунаи беҳтарини содагӯӣ эътироф гардида бошад, дар назм ҳам, ба хосса дар жанри ғазал, ғазалиёти Саъдӣ, бемуҳобо, дар мавриди содагӯӣ дар мақоми аввалинҳо қарор дорад.

Тақрори мазмун вижагии барҷастаи ғазалиёти Саъдӣ маҳсуб мешавад. Дар хусуси тақрори мазмун дар эҷодиёти Саъдӣ муҳаққиқи эронӣ Иброҳим Қайсарӣ китоби алоҳидае ба нашр расонидааст [9]. Аммо бояд қайд кард, ки дар китоби мазкур муаллиф агарчи баъзе нуқоти тақрориро аз маснавиёт, ғазалиёт ва қитъаҳои шоир овардааст, аксари мазомини тақрорӣ дарёфтаи ӯ мансуб ба «Бӯстон» ва «Ҷулистон»-и Саъдӣ мебошанд. Дувум ин ки мазомини тақрорие, ки Қайсарӣ дар ғазалҳои Саъдӣ дарёфтааст, аксарияти онҳоро дар муқоиса бо «Бӯстон»-у «Ҷулистон», маснавиёт ва қитъаҳои шоир нишон додааст ва далелҳои тақрорӣ миёни ғазалиёти Саъдӣ дар онҳо басо кам дида мешавад. Сеюм, муҳаққиқи мазкур мазомини тақрорӣ осори Саъдиро бе шарҳу тафсил, яъне танҳо дар шакли мисоли шохид овардааст. Аммо мазомини тақрорӣ ашъори Саъдӣ дар таҳқиқи мо танҳо бар асоси ғазалиёти шоир анҷом гирифтааст. Дигар ин ки мо мазомини тақрорӣ ғазалҳои Саъдиро вобаста ба мисраоту байтҳо ва қисматҳои дохили онҳо баррасӣ намудаем, яъне дар пажӯҳиши худ мо, аслан, ҷиҳатҳои шаклии тақрори мазомин дар ғазалиёти Саъдиро мавриди таваҷҷуҳ қарор додаем.

Адабиёт

1. Самарқандӣ, Камолуддин Абдурраззоқ. Матлаи саъдайн ва маҷмаи баҳрайн / Камолуддин Абдурраззоқи Самарқандӣ. Бо эҳтимоми Абдулхусайни Навоӣ. – Техрон: Муассисаи мутолиот ва таҳқиқоти фарҳангӣ, 1372 ш.к. – 443 с.
2. Сафавӣ, Соммирзо. Тухфаи Сомӣ. Муштамил бар асомӣ ва осори қариб ҳафтсад шоир аз шуарои номдор ва гумном / Соммирзои Сафавӣ. Бо тасҳеҳ ва муқобалаи Ваҳиди Дастгирдӣ. – Техрон: Армуғон, 1314. – 438 с.
3. Саъдӣ. Куллийёт / Саъдӣ. Мусахҳеҳ: Муҳаммадалии Фурӯғӣ – Техрон: Паймон, 1380. – 1000 с.
4. Шерозӣ, С. Куллийёт / С. Шерозӣ. – Ҷ. И. Мураттиб ва муаллифи сарсухан: Саҳобиддин Сиддиқов. – Душанбе: Адиб, 1988. – 430 с.

5. Шерозӣ, С. Куллиёт / С. Шерозӣ. – Ҷ. П. Мураттибон: Саҳобиддин Сиддиқов, Назира Қаҳҳорова. – Душанбе: Адиб, 1989. – 414 с.
6. Шерозӣ, С. Куллиёт / С. Шерозӣ. – Ҷ. Ш. Мураттиб ва муаллифи сарсухан: Саҳобиддин Сиддиқов. – Душанбе: Адиб, 1988. – 365 с.
7. Шерозӣ, С. Куллиёт / С. Шерозӣ. – Ҷ. 4. Мураттиб: Саҳобиддин Сиддиқов. – Душанбе: Адиб, 1990. – 303 с.
8. Афсаҳзод, А. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дувуми асри XV / А. Афсаҳзод. – Душанбе: Дониш, 1987. – 260 с.
9. Аҷамӣ, М. Тафаккур ва ҳис / М. Аҷамӣ. – Душанбе, 2008. – 250 с.
- а. Бақоев, М. Ҳаёт ва эҷодиёти Хусрави Деҳлавӣ / М. Бақоев. – Душанбе: Дониш, 1975. – 278 с.
10. Зарринқӯб, Абдулҳусайн. Бо қорвони ҳулла. Маҷмуаи нақди адабӣ / Абдулҳусайн Зарринқӯб. – Техрон: Ибни Сино, 1374. – 475 с.
11. Зарринқӯб, Абдулҳусайн. Нақди адабӣ / Абдулҳусайн Зарринқӯб. – Ҷ. 1. – Техрон: Амири Кабир, 1369. – 404 с.
12. Зарринқӯб, Абдулҳусайн. Ҳадиси ҳуши Саъдӣ / Абдулҳусайн Зарринқӯб. – Техрон: Суҳан, 1386. – 346 с.
13. Маликушшуаро, Муҳаммадқай Баҳор. Сабақшиносӣ / Муҳаммадқай Баҳор, Маликушшуаро. – Ҷ. 3. – Техрон: Амири Кабир, 1375 ҳ. – 448 с.
14. Маликушшуаро, Баҳор. Шеър дар Эрон / Баҳор Маликушшуаро. – Техрон: Бунгоҳи матбуоти Гутимбург, 1333 ҳ. – 82 с.
15. Маҳмудзода, Комбиз. Мафҳуми риндӣ дар шеъри Ҳофиз / Комбиз Маҳмудзода. Бо муқаддима ва вироиши Асғари Додбех. – Техрон: Навид. – 1373 ҳ. – 171 с.

ТАШАККУЛ ВА ТАҲАВВУЛИ САБКИ ҒАЗАЛИЁТИ САЪДӢ

Дар мақола Интиҳоби вазнҳо дар ғазариёти Саъдии Шерозӣ суҳан ронда шуда, роҷеъ ба хусусиятҳои ишқ, буда, як бахши илми адабиётшиносӣ ба ҳисоб меравад.

Муаллиф дар мақола таҳлилу баррасии афкори фалсафиву ирфонии Саъдии Шерозӣ роҷеъ ба хусусиятҳои ишқро мавриди баррасӣ қарор дода, густариши ин бахши илми адабиётро аз ибтидои омӯзиш то шароити кунунӣ шарҳ дода, онро дар давраҳои гуногуни рушди адабиётшиносӣ қиёс намудааст.

Ба андешаи муаллиф “Равониву ҳушохангии калом яке аз назаррастарин вижагиҳои поэтигии ғазалиёти Саъдӣ ба ҳисоб меравад. Агарчи дар эҷоди равонии шеъри Саъдӣ то ҳо содагии тарзи баён ҳам нақш дорад, вале дар ин маврид воситаи асосии равонӣ вазнҳои махсуси интиҳобнамудаи шоир мебошанд, ки дар матни ғазалҳои вай, пеш аз ҳама, мусиқиву тараннуми махсуси овозиро таъмин менамоянд, на содагии тарзи баёнро. Равонӣ дар шеър ба мусиқӣ майл намудани он мебошад, аз ин ҷиҳат ин мавзӯ бештар ба вазни аруз алоқамандӣ дорад, на бар содагӯӣ ва саҳли мумтанеъ”.

Муаллиф зимни таълифи мақола қўшиш ба ҳарч додааст, ки мавзӯи мазкурро дар асоси сарчашмаҳои бурҳони илмӣ ва луғату комусҳои муътамад таҳлил ва маънидод намояд. Инчунин, муаллиф ба ҳар қабати таснифнамудааш дар асоси ахбори сарчашмаҳои солим ва арқоми саҳеҳи таърихӣ маълумоти алоҳидаи комил додааст.

Калидвожаҳо: афкори адабӣ, ишқ, Саъдии Шерозӣ, ғазал, вазну қофия, сабку услуб, эҷодиёт фосила, ташаккул ва таҳаввул, маъно, интиҳоб, наир ва ғ.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ СТИЛЯ ГАЗЕЛИ СААДИ

В статье говорится о выборе весов в поэзии Саади Ширази, речь идет о характеристиках любви и считается разделом литературоведения.

В статье автор рассмотрел анализ и обзор философских и мистических размышлений Саади Ширази о характеристиках любви, объяснил расширение этой отрасли литературоведения с самого начала изучения до современных условий и сравнил ее в различные периоды развития литературоведения.

По мнению автора“, беглость и приятность слова считаются одной из важнейших поэтических особенностей поэзии Саади. Хотя простота способа выражения играет роль в психологическом творчестве поэзии Саади, но в данном случае главным психологическим инструментом являются особые веса, выбранные поэтом, которые, прежде всего, обеспечивают музыку и особые голосовые гимны в тексте его газелей, а не простота способа выражения. Беглость поэзии — это ее склонность к музыке, с этой точки зрения эта тема больше связана с тяжестью аруза, а не с простотой и простотой.

В ходе написания статьи автор попытался проанализировать и интерпретировать данную тему на основе научных источников и надежных словарей. Кроме того, автор предоставил отдельную полную информацию для каждого слоя, который он классифицировал на основе информации из надежных источников и точных исторических личностей.

Ключевые слова: литературная мысль, любовь, Саади Ширази, газель, вес и рифма, стиль, творчество, пространство, формирование и эволюция, смысл, выбор, публикация и т. д.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF SAADI'S GHAZAL STYLE

The article talks about the choice of weights in Saadi Shirazi's poetry, it is about the characteristics of love and is considered a branch of literary science.

In the article, the author discussed the analysis and review of Saadi Shirazi's philosophical and mystical thoughts on the characteristics of love, explained the expansion of this branch of literary science from the beginning of study to the current conditions, and compared it in different periods of the development of literary studies.

According to the author “, the fluency and pleasantness of the word is considered one of the most significant poetic features of Saadi's poetry. Although the simplicity of the way of expression plays a role in the psychological creation of Saadi's poetry, but in this case, the main psychological tool is the special weights chosen by the poet, which, first of all, provide music and special voice hymns in the text of his ghazals, and not the simplicity of the way of expression. The fluency in poetry is its inclination to music, from this point of view, this topic is more related to the weight of aruz, not to simplicity and simplicity.

During the writing of the article, the author tried to analyze and interpret this topic based on scientific sources and reliable dictionaries. Also, the author has given separate complete information to each layer he classified based on the information of healthy sources and accurate historical figures.

Keywords: literary thought, love, Saadi Shirazi, ghazal, weight and rhyme, style, creativity, space, formation and evolution, meaning, choice, publication, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф. Абдулманнонзода Муҳаммадсиддиқ Абдуҷаббор, н.и.ф., дотсенти кафедраи забон ва адабиёи тоҷики Донишгоҳи давлатии Дангара. Нишони: н. Дангара. Вилояти Хатлон. Тел 985297474.

Информация об авторе. Абдулманнонзода Мухаммадсиддик Абдуджаббор, доктор филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и литературы Дангаринского государственного университета. Адрес: н. Дангара. Хатлонская область. Тел. 985297474.

About the author. Abdulmannonzoda Muhammadsiddik Abdujabbor, Doctor of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Tajik Language and Literature of Dangara State University. Address: n. Dangara. Khatlon region. Tel. 985297474

ТДУ 37.091:81'373.3

**САҲМИ ОЛИМИ МАЪРУФИ ТОҶИК АКАДЕМИК КАРИМОВА ИРИНА ХОЛОВНА
ДАР РУШДИ АФКОРИ ПЕДАГОГИИ ТОҶИК**

Ашурова Б., Товбаева М.М.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Муаллимӣ на танҳо касб аст, балки даъватест ба фидокорӣ, сабру тоқат ва муҳаббат нисбат ба шуғли интиҳобгардида. Муаллим будан дар партави мушкilotи муосир масъулияти бузург аст. Касби омӯзгорӣ дар ҷомеа нақши калидӣ дошта, тавассути таълим ба рушди он мусоидат менамояд.

Каримова Ирина Холовна дар рушду нумуи афкори педагогии ватанӣ аз ҷумлаи чунин омӯзгорон мебошад. Вай намояндаи барҷастаи илми педагогӣ, ноиби президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, профессор, устои як галактикаи томи олимон, муаллифи асарҳои сершумор – монографияҳо, китобҳои дарсӣ, мақолаҳо ва билохир, асосгузори мактаби тарбияи гуманитарӣ дар Тоҷикистон мебошад.

Ирина Холовна дар ҳол баъди хатми Университети давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин (ҳоло ДМТ) соли 1978 дар мактаби миёнаи №81-и ноҳияи Ленин (ҳоло Рӯдакӣ) ҳамчун муаллими оддӣ забон ва адабиёти рус фаъолияти омӯзгорӣ худро оғоз намудааст. Вай ҳамчун муаллими ҳақиқӣ ба кори худ дилбастагии беандоза дошт, мафтуни касби худ буд ва ба ҷараёни таълиму тарбияи насли наврас масъулияти беандоза ҳис мекард. То соли 1992 дар ин мактаб ба ҳайси муаллим, муовини директор ва сипас, директори мактаб кор кардааст. Аз соли 1983 то соли 1989 дар ҳаёти ҷамъиятӣ фаълоне иштирок карда, депутати Шӯрои деҳаи Гулистони ноҳияи Рӯдакӣ интиҳоб мегардад.

Чун омӯзгори асил на танҳо фанни худро хуб медонад, балки дониши худро пайваста тақдир дода, ба тамоюлҳои нави маориф ва илм пайравӣ мекунад.

Соли 1990 Каримова И.Х. барои гирифтани унвони илмӣ номзоди илмҳои педагогӣ дар мавзӯи «Алокаи мактаб, оила ва ҷомеа дар ташаккули эътиқоди хонандагон» рисолаи номзадиро бомуваффақият дифоъ мекунад.

Аз соли 1992 дар кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ ва аз соли 1999 муаллими кафедраи педагогика, психология ва фарҳангшиносии Донишгоҳи Русияву Тоҷикистон (Славянӣ) мебошад.

Дар баробари фаъолияти омӯзгориаш дар донишгоҳ Ирина Холовна ба тақмили илму дониш машғул шуда, соли 2000 рисолаи докториашро барои дарёфти унвони илмӣ доктори илмҳои педагогӣ дар мавзӯи «Асосҳои назариявии тарбияи гуманитарӣ дар асоси маводи мактабҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон» бомуваффақият дифоъ кардааст. Ин мавзӯ дар тамоми фаъолияти илмӣ педагогии Ирина Холовна чун хати паргор мегузарад.

Мақолаҳои ӯ «Афкори инсондӯстонаи мутафаккирони асримиёнагии халқи тоҷик, иқтидори тарбиявӣ ва табдилёбӣ ба ҳаёти муосир», «Фарҳанг сарчашмаи инсонпарварӣ», «Дар мавҷҳои меҳру муҳаббат ба инсон», «Ба фарзандон некӣ меоранд» (монография), «Муаллим — созандаи некиву пешравӣ» (монография), «Китоби солим» (монография), «Китоби солим» (1-10) ва ғайра аз он шаҳодат медиҳанд, ки одам дар бораи тарбияи инсондӯстии насли наврас, тарбияи муаллимони ояндаи замони нав то ҷӣ андоза ғамхорӣ мекунад. Бо ташаббуси ӯ дар назди Донишгоҳи Русияву Тоҷикистон (Славянӣ) литсейи «Некӣ» таъсис ёфта, муддати тӯлонӣ директори он буд.

Солҳои 2005-2008 дар вазифаи муовини вазири маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, иштирокчи фаъоли ислоҳоти соҳаи маориф буд. Аз ҷумла, қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бораи додани имтиёзҳо ба омӯзгорони ҷавон бо мақсади беҳтар намудани ҳифзи иҷтимоии мутахассисони ҷавон дар соҳаи маориф ва ҷалби онҳо ба фаъолияти омӯзгорӣ амалӣ намуда, дар таҳия ва татбиқи «Барномаи давлатии тақмили таълим ва

омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ», ки аз соли 2004 то соли 2030 амал мекунад, иштироки фаёлона дорад.

Дар ин давра барои мусоидат намудан ҷиҳати татбиқи қонунҳо ва барномаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба наврастони ҷавонон оид ба тарзи ҳаёти солим ва Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 масъалаҳои ташаккули тарзи ҳаёти солим, рушди масъалаҳои солимии репродуктивии наврастони ҷавонон ва ба ин васила мусоидат ба мустақкам намудани нақш ва иқтидормандии ҷомеаи шахрвандӣ кӯшиш ба ҳарч медиҳад.

Соли 2005-2006 Вазорати маорифи Тоҷикистон барои беҳбудии саломатӣ ва некуаҳволии ҷавонон фаъолияти мақсаднокро оғоз кард. Дар доираи ин иқдом барои мактабҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурий барномаҳо тартиб дода шуда, тадқиқоти глобалии рушди репродуктивии наврастони гузаронида шуд. Вазъи саломатии репродуктивии наврастони баҳогузори шуда, мушкилот ва ниёзҳо муайян карда шуданд.

Бо роҳбарии Ирина Холовна қадамҳои аввалин дар самти таҳияи барномаҳои мақсаднок оид ба дастгирии наврастони дар соҳаи солимии репродуктивӣ гузашта шуд. Тадқиқоти мазкур аз ҷониби ЮНИСЕФ дастгирӣ карда шуд.

Самтҳои асосии кор ба таҳияи барномаҳо барои мактабҳо бо мақсади ҷорӣ намудани ташаккули тарзи ҳаёти солим дар байни хонандагон нигаронида шуда буд. Мундариҷаи барномаҳо фаъолияти ҷисмонӣ, ғизои дуруст, солимии раванӣ ва пешгирии бемориҳои дар бар мегирифт.

Зери роҳбарии Ирина Холовна методистон Ниёзмухамедова М.Б., Ашурова Б., Девоншоева Т. ва дигарон барои омӯзгорони мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ маводи таълимӣ таҳия намуда, семинарҳои омӯзишӣ мегузарониданд ва ба баргузориҳои ҷорабиниҳои варзишӣ мусоидат намуданд.

Бо дастгирии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ва бевосита бо роҳнамоии профессор И. Холовна ва кӯмаки ЮНИСЕФ барои хонандагони синфҳои 5-11 дастурҳои таълимию тарбиявӣ оид ба тарзи ҳаёти солим ба нашр расиданд. Бо ҳаммуаллифии доктори илмҳои биология Ниёзмухамедова М.Б., номзоди илми педагогика Ашурова Б. ва мутахассиси соҳаи тарбияи томактабӣ Девоншоева Т. дастури «Тарзи ҳаёти солим» барои синфҳои 3-4-уми мактабҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон бори сеюм нашр мегардад. [7, с.104]

Аз соли 2008 Каримова И.Х. – президенти Академияи маорифи Тоҷикистон буд. Бо роҳбарии ӯ дар фаъолияти коркунони маорифи Академия дигаргуниҳои калон ба амал омаданд. Вай кӯшиш кард, ки он навоариҳоеро, ки дар сатҳи баланди ҳукумат қабул шудаанд, дар системаи маориф ҷорӣ гардад. Бо ташаббуси Ирина Холовна як қатор созишномаи ҳамкориҳо бо Руссия, Қазоқистон, Украина, Белоруссия, Эрон, Афғонистон ва ғайра ба имзо расидааст. Ба ин ҷоизаҳои ӯ: нишони сарисинагии «Я АЛТЫНСАРИН» (2010), медали «Дӯстӣ»-и Ҷумҳурии Қазоқистон барои саҳмгузори ва рушди ҳамкориҳои Тоҷикистону Қазоқистон, нишони ғаҳрии «Барои дӯстӣ ва ҳамкорӣ»-и Намояндагии Россотрудничество дар Тоҷикистон, медали «Пушкин дар таҳкими дӯстӣ ва ҳамкориҳои Русия» шаҳодат медиҳад.

Ирина Холовна соли 2015 бо ордени «Дӯстӣ»-и Ҷумҳурии Тоҷикистон ва унвони «Қорманди шоистаи Тоҷикистон» сазовор гардидааст. Моҳи марти соли 2024 академик Каримова И.Х. ғолиби озмуни байналмилалӣ «100 ҷеҳраи муваффақ» дар номинатсияи «Илм ва маориф» гардид.

Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шуроҳои диссертатсионӣ амал мекунанд, ки аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионӣ Вазорати маориф ва илми Федератсияи Русия тасдиқ шудаанд. Дар Академияи маориф шурои диссертатсионӣ методикаи таълими забонҳои русӣ ва тоҷикӣ таҳти роҳбарии профессор Каримов И.Х. фаъолият дорад.

Ба андешаи одилонаи Каримова И.Х., “Омӯзиши равандҳои иҷтимоӣ-лингвистӣ ва фарҳангӣ” дар Русияи муосир, кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ва Назди Балтика баамаломата аҳамияти ҳоса дорад. Дар ҷумҳуриҳои собиқ шуравӣ барои ҳамаҷониба рушд ёфтани муоширати байни миллатҳо бо забони русӣ эҳтиёҷоти шадид ба миён меояд. Барои

густариши забони русӣ ва адабиёти рус дар Тоҷикистон маҷаллаи таълимию методии Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Забон ва адабиёти рус дар мактабҳои Тоҷикистон» таъсис дода мешавад, ки дар он маводи муфиду ҷолиби методӣ оид ба таълим ва омӯзиши забон ва адабиёти рус дар мактабу донишгоҳҳо гирд оварда шудааст.

Академик Ирина Холовна Каримова ба масъалаи тайёр кардани кадрҳои илмию педагогӣ диққати калон медиҳад. Тахти роҳбарии ӯ зиёда аз 40 нафар номзадҳои илм ва 2 нафар доктори илмҳои таърих ва назарияи илми педагогӣ на танҳо аз Русия, балки аз Қазоқистон ва Эрон (Раҳматова М.Н., Наимова В.Р., Шарапова Ф.А., Пирова С.Н., Мухторова Г.Г., Мирганова Н.Р., Мӯсоева Н.Д., Атаҷӯева М.В., А. К.Т., Разаги Али Али-Ашраф ва бисёр дигарон) тадқиқотҳои худро бомуваффақият ҷимоя карданд.

Ирина Холовна иштирокчи фаъоли барномаҳои бучети давлатӣ ва лоиҳаҳои байналмилалӣ мебошад. Ҳамин тариқ, дар солҳои 2013-2018 роҳбари мавзуи «Таҳсилоти фарогир: таълими омӯзгорон дар принсипҳои фарогир» ва аз соли 2024 сарвари бучети давлатии «Равиши салоҳиятноки коммуникативӣ дар шароити муосири таълими бисёрзабони мактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» буд. Ирина Холовна инчунин лоиҳаи байналмилалӣ ҷумҳуриявӣ «Интеграция таълими салоҳиятнокӣ ва омӯзиши омехта дар барномаҳои таълими омӯзгорон»-ро роҳбарӣ кардааст.

Каримова И.Х. – иштирокчи фаъол ва ташкилотчи бисёр конференсу анҷуманҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ ва дигар чорабиниҳои илмию амалӣ мебошад. Ӯ зиёда аз 200 асар, аз ҷумла монография, китобҳои дарсӣ, мақолаҳо, тақризҳо, фикру мулоҳизаҳо ва ғайра дорад. Узви ҳайати таҳририяи як қатор маҷаллаҳои илмӣ, ки ба феҳристи маҷаллаҳои Комиссияи олии аттестатсионӣ Тоҷикистон, Русия ва Қазоқистон дохиланд, мебошад. Аз соли 2009 то имрӯз раиси шӯрои диссертатсионӣ аз рӯи ихтисосҳои 13.00.01 ва 13.00.02 – педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва маориф (илмҳои педагогӣ) мебошад.

Ирина Холовна ҳамчун омӯзгори ҳақиқӣ дар ҷустуҷӯи усулҳо ва технологияҳои нав буда аз тамоюлҳои муосири таҳсилот ҳамеша огоҳ аст. Ҳамин тариқ, дар мақолаи ҳудаш «Таълими гуногунфарҳангӣ: ҳавасмандгардонии шавқу рағбати хонандагон ба донишҳои нав» ӯ қайд мекунад, ки «дар шароити таълими бисёрфарҳангӣ вазифаи аввалиндараҷаи мактаб ташаккул додани шахсе мебошад, ки дар муҳити сермиллату гуногунфарҳангӣ ба ҳаёти фаъолу муассир, эҳсоси эҳтиром ба фарҳангҳои дигар, қобилияти дар сулҳу озоиштагӣ ва ҳамфикрӣ зиндагӣ кардан бо намояндагони миллатҳои гуногунро дошта бошад» [1, с.20].

Аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон диққати роҳбарияти кишвар ба масъалаҳои сифати таҳсилот, сиёсати забони давлатӣ ва рушду таҳкими забонҳо гуногун нигаронида шудааст. Бо мақсади он ки насли наврас бо забонҳои хориҷӣ, бахусус, забонҳои русӣ ва англисӣ дониши мукамал дошта бошад, корҳои зиёде анҷом расонида мешавад. «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки соли 2004 қабул гардида, то соли 2030 амал мекунад, ба ин шаҳодат медиҳад.

Моҳи сентябри соли 2020 «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030» қабул гардид, ки ислоҳот дар соҳаи маорифро пешбинӣ менамояд. Дар ин солҳо дар соҳаи таҳсилоти фарогир низ пешравиҳои назаррас ба мушоҳида мерасанд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз аввалинҳо шуда Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои маъёбонро ба дастрасии баробар ба таҳсилоти босифат ва ройгон дар мактабҳои ибтидоӣ ва миёна ба тасвиб расонд. Дар мақолаи худ «Мушкилоти рушди таҳсилоти фарогир дар Тоҷикистон» Каримова И.Х. равиши яқоя - ро барои кӯмак ба мактабҳо дар таҳияи барномаи таълимии фарогир пешниҳод мекунад. [4, с. 203]

Ба андешаи ӯ барномаҳои таълимии фарогир бояд чандир бошанд, то ки мутобиқшавӣ ва рушдро на танҳо дар сатҳи мактаб таъмин кунад, балки мутобиқ созад, ки метавонад ниёзҳои инфиродӣ донишҷӯёнро қонеъ гардонад. Барои Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Академияи таҳсилоти Тоҷикистон масъалаҳои таҳсилоти фарогир бо мақсади ҷустуҷӯи минбаъдаи роҳҳои ҳалли он бо дарназардошти бунёди заминаи устувори таълимӣ ва ҳуқуқӣ мавриди тавачҷӯҳи ҷиддӣ қарор доранд [4, с. 242].

Як катор мақолаҳо ва рисолаи доктории академик И. Каримова ба масъалаи гуманизатсияи таълим, тарбияи инсондӯстонаи насли наврас дар тамоми марҳилаҳои раванди таълим бахшида шудааст. Ин мавзӯ дар тамоми фаъолияти илмию педагогии Ирина Холовна пайгирӣ карда мешавад.

Тадбирхое, ки дар сатҳи баланди давлатӣ оид ба беҳтар намудани таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва хориҷӣ андешида шудаанд, вазифа гузоштаанд, ки сифати таълим дар асоси салоҳиятҳои коммуниативӣ беҳтар карда шавад. Дар Стратегияи миллии маориф ҳадафҳои асосии ислоҳоти системаи маориф дар самти сифати таҳсилот дақиқ муайян карда шудаанд.

Дар мақолаи «Муносибати салоҳиятнокӣ дар шароити муносири таълими босифати забони хориҷӣ» Ирина Холовна қайд мекунад, ки «вазифаи баланд бардоштани сифати таълим ба татбиқи равиши салоҳиятнокӣ дар таълим бевосита алоқаманд аст» [3, с. 6.]

Ба андешаи ӯ, «барои баланд бардоштани сифати таълим низоми тағйирпазири тайёр кардан ва бозомӯзии омӯзгорон барои тамоми зинаҳои таҳсилоти умумӣ таъсис дода, стандартҳои таълимӣ, барномаҳо ва маводи таълимӣ бо дарназардошти равиши салоҳиятнокӣ омода гарданд ва мақоми омӯзгорро баланд бардоштан зарур аст». [3, с.10].

Ба гуфтаи Каримова И.Х., омӯзиши забони русӣ дар мактаби тоҷикӣ аз чанд омил ва пеш аз ҳама, ба масъалаҳои таъмин будани мактабҳо бо омӯзгорони забони русӣ, сифати кори онҳо ва китобҳои дарсӣ вобаста аст. Дигар омили муҳим набудани муҳити гуфтори русӣ на танҳо дар деҳот, балки дар шаҳр низ мебошад. Аз ин рӯ, дар аксари мавридҳо танҳо муаллим сарчашмаи муҳити нутқи русӣ мебошад. Ва илова бар ин, агар муаллим дар кори худ бомаҳорат ва эҷодкор бошад, раванди азхуд кардани забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла, забони русӣ бомуваффақият мегузарад.

Чанбаҳои асосии таълими бомуваффақият тақозо менамояд, ки муаллими ҳақиқӣ танҳо бо интиқоли дониш маҳдуд нашуда, балки барои ташаккули шахсияти ба ҳаёт ҳамаҷониба омода саъй намояд. Фаъолияти бомуваффақияти педагогии омӯзгор раванди муттаҳидшудааст, ки дар он омӯзгор ба ҳадафҳои тарбиявӣ ва рушди самаранок ноил гардида, барои инкишофи ҳамаҷонибаи шогирдонаш шароит фароҳам орад.

Хулоса, Ирина Холовна тавассути маърифати баланд, рафтори нек, гуфтори нек, пиндори нек ва амалҳои мақсадноки худ ба насли имрӯзу оянд арзишҳо ва дастурҳои муҳими ҳаётиро нишон медиҳад.

Адабиёт

1. Каримова, И. Тарбияи бисёрфарҳангӣ: ҳавасманд кардани шавқи хонандагон ба донишҳои нав. //Материалҳои конфронси байналмилалӣ илмӣ-амалии «Таълими бисёрфарҳангӣ ва бисёрзабонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», 05.10.2023. – С.20-23.

1. Каримова, И. Сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масъалаҳои рушди забони русӣ дар фазои муносири таълимӣ //Слово. РУ: Балтийский акцент, №2. Издательство Балтийского федерального университета имени Иммануила Канта 2012, с.86-91.

3. Каримова, И.Х., Негматов, С.Э. Муносибати салоҳиятнокӣ дар шароити муносири таълими босифати забони хориҷӣ. //Маводҳои Конфронси ҷумҳуриявии илмию амалии «Равиши салоҳиятнокӣ ба таълими забонҳо дар шароити таълими бисёрзабона ва бисёрфарҳангӣ». Душанбе, 22.05.2024. - с. 6-12.

4. Каримова, И.Х. Проблемаҳои рушди таҳсилоти фарогир дар Тоҷикистон // Ахбори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2020, № 9 - с. 241-245.

5. Каримова И.Х. Общечеловеческие и национальные ценности - основа гуманистического воспитания школьников. // Паёми донишгоҳи омӯзгори, 2000, №2.- с.90-93.

6. Каримова И.Х. Гуманистическая суть национального менталитета таджиков как составная часть нравственного воспитания молодежи. Сб. //Зинаҳои хирад - Ступени мудрости», 2001, №1, с.43-48.

7. Каримова И.Х. Тарзи ҳаёти солим. Китоб барои дарсҳои тарбиявии хонандагони синфҳои 3-4- уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. (Хаммуалиф), Душанбе: Маориф, 2017. -104 с.

8. Каримова И.Х. Мушкilotи такмили пажуҳишҳои педагогӣ //Паёми академияи таҳсилоти Тоҷикистон – 2014, №1(15). - с.6-17.

9. Каримова И.Х. Инклюзивное образование в многонациональном социуме: дошкольное образование. // Вестник Таджикского национального университета. 2023, № 1. - с.198-203.

10. Каримова И.Х. Таҳсилоти фарогир: муносибати босалоҳият дар шароити бисерзабонӣ ва бисерфарҳангӣ. // Паёми академияи таҳсилоти Тоҷикистон, Маводҳои конференсияи 8 байналмилалӣ илмӣ- амалӣ “Таҳсилоти фарогир: муносибати босалоҳият дар шароити бисерзабонӣ ва гугоунфарҳангӣ”. Душанбе, 28 октябри с. 2024. - С.13- 15.

САҲМИ ОЛИМИ МАЪРУФИ ТОЧИК, АКАДЕМИК КАРИМОВА ИРИНА ХОЛОВНА ДАР РУШДИ АҲКОРИ ПЕДАГОГИИ ТОЧИК

Дар мақола фаъолияти педагогӣ илмӣ-тадқиқотӣ олими шинохтаи тоҷик - академик, ноиби президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, профессор Ирина Холовна Каримова инъикос ёфтааст. Мақола роҳи ҳаётии ӯро аз як омӯзгори оддӣ то расидан ба мақоми Президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон тасвир намуда, саҳми арзандаи Каримова И.Х.-ро дар рушди низомии таҳсилоти миёнаи умумӣ ва таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид мекунад. Рушди босуръати касбии ӯ - аз омӯзгорӣ дар мактаби деҳот то муовини Вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Президенти Академияи таҳсилот шаҳодати фаъолияти самараноки ӯ дар вазифаҳои масъул мебошад.

Мавзуи инсонгароии низомии маориф асоси фаъолияти илмӣ-педагогии Каримова И.Х.-ро фаро мегирад. Як қатор мақола ва асарҳои ӯ шаҳодат медиҳанд, ки то чӣ андоза вай ба тарбияи гуманистии насли наврас аҳамияти ҷиддӣ медиҳад. Дар вазифаҳои муовини вазир ва баъдтар Президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон вай дар ислоҳоти низомии маорифи миллӣ нақши муҳим дошта, ташаббускори бисёре аз онҳо будааст.

Дар солҳои 2008–2015, дар мақоми Президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, Каримова И.Х. барои татбиқи навоҳарӣ, ки дар сатҳи давлатӣ қабул мешуданд, кӯшиш ба ҳарч меод. Ӯ ба ҳамкорӣ байналмилалӣ низ таваҷҷуҳи хос дошт ва бо ташаббуси Ирина Холовна дар ин замина як қатор созишномаҳои ҳамкорӣ дар соҳаи маориф бо Федератсияи Россия, Қазоқистон, Украина, Беларус, Эрон ва Афғонистон ба имзо расонида шуданд.

Мақолаи мазкур ҳамчунин фаъолияти илмӣ ӯро равшан менамояд: зери роҳбарии Каримова И.Х. зиёда аз 40 нафар доктарон бомуваффақият рисолаҳои илмӣ худро дифоъ намудаанд. Ҳамзамон, дар назди Академияи таҳсилоти Тоҷикистон шӯрои диссертатсионӣ таҳти роҳбарии ӯ фаълон амаи мекунад.

***Қалидвожаҳо:** фаъолияти илмӣ-педагогӣ, тадқиқот, низомии маориф, тарбияи инсонгароёна, усули салоҳиятнокӣ, гуфтугӯи байнифарҳангӣ, бисерзабонӣ, сиёсати забон, стратегияи миллӣ, таҳсилоти фарогир.*

ВКЛАД ИЗВЕСТНОГО ТАДЖИКСКОГО УЧЁНОГО, АКАДЕМИКА КАРИМОВОЙ ИРИНЫ ХОЛОВНЫ В РАЗВИТИЕ ТАДЖИКСКОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ

В статье освещается педагогическая и научно-исследовательская деятельность известного таджикского ученого – академика, вице-президента Академии образования Таджикистана, профессора Каримовой И.Х.

Описывается путь от рядового педагога до президента Академии образования Таджикистана, о вкладе Каримовой И.Х. в развитие системы среднего общего и высшего образования Республики Таджикистан. Стремительная карьера от сельского учителя до заместителя министра образования и науки РТ и Президента Академии образования Таджикистана говорит о плодотворной деятельности Каримовой И.Х. на занимаемых постах.

Тема гуманизации системы образования красной нитью проходит через всю научно-педагогическую деятельность Каримовой И.Х. Целый ряд ее публикаций свидетельствуют о том, насколько человек заботится о гуманистическом воспитании подрастающего поколения. Являясь заместителем министра образования и науки РТ, а затем президентом Академии образования Таджикистана, она активно участвовала и была инициатором многих реформ в системе отечественного образования.

В 2008-2015 г.г. в должности президента Академии образования Таджикистана Каримова И.Х. стремилась внедрять в систему образования те нововведения, которые принимались на высоком государственном уровне. Также она большое внимание уделяла международному сотрудничеству, были подписаны ряд соглашений о взаимном сотрудничестве в сфере образования с Российской Федерацией, Казахстаном, Украиной, Белоруссией, Ираном, Афганистаном.

В статье также раскрывается ее научная деятельность: под ее руководством защитились более успешно защитили свои исследования более 40 соискателей, а при Академии образования успешно функционирует диссертационный совет под руководством Каримовой И.Х.

Ключевые слова: научно-педагогическая деятельность, исследование, система образования, гуманистическое воспитание, система образования, компетентностный подход, межкультурный диалог, многоязычие, языковая политика, национальная стратегия, инклюзивное образование.

THE CONTRIBUTION OF THE RENOWNED TAJIK SCHOLAR, ACADEMICIAN IRINA KHOLOVNA KARIMOVA, TO THE DEVELOPMENT OF TAJIK PEDAGOGICAL THOUGHT

The article examines the pedagogical and research contributions of the distinguished Tajik scholar, academician, Vice-President of the Academy of Education of Tajikistan, and Professor Irina Karimova.

It traces her professional trajectory from a classroom teacher to President of the Academy of Education of Tajikistan, highlighting her substantial role in shaping both secondary and higher education in the Republic of Tajikistan. Her swift career growth—from rural educator to Deputy Minister of Education and Science and ultimately to President of the Academy—speaks to the effectiveness and impact of her leadership.

A consistent theme throughout Karimova's academic and pedagogical work is the humanization of the education system. Numerous publications reflect her deep commitment to fostering humanistic values in the education and upbringing of the younger generation. In her capacities as Deputy Minister and later as President of the Academy, she played an active and often initiatory role in advancing key reforms in Tajikistan's educational landscape.

During her presidency at the Academy of Education from 2008 to 2015, Karimova focused on integrating nationally approved innovations into the education system. She also prioritized international collaboration, establishing educational partnerships through bilateral agreements with countries including the Russian Federation, Kazakhstan, Ukraine, Belarus, Iran, and Afghanistan.

The article also explores her Academic impact: under her supervision, more than 40 doctoral candidates successfully defended their dissertations. Additionally, a dissertation council under her leadership continues to operate effectively within the Academy of Education.

Keywords: scientific and pedagogical activity, research, education system, humanistic upbringing, educational system, competence-based approach, intercultural dialogue, multilingualism, language policy, national strategy, inclusive education.

Маълумот дар бораи муаллифон: Ашурова Барно, ДБЗХТ ба номи Сотим Улугзода, номзади илми педагогика, дотсенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёт. Суроға: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Ф. Мухаммадиев 17/6, тел. (992 37) 2325000; 907765765; e-mail: barnoi_vorukhi@mail.ru

Товбаева Мавлуда Мусулмоновна – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти рус. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Мухаммадиев 17/6. Тел.: (992 37) 2325000; моб.: (+992) 935 87 72 50. E-mail: tavbaeva_mavluda@mail.ru

Сведения об авторах: Ашурова Барно, ТМУИЯ имени Сотима Улугзода, кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Ф. Мухаммадиева 17/6, тел. (992 37) 2325000; 907765765; e-mail: barnoi_vorukhi@mail.ru

Товбаева Мавлуда Мусулмоновна – Таджикский международный университет иностранных языков им. Сотима Улугзода, кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики преподавания русского языка и литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел. (992 37) 2325000; (992) 935 87 72 50. Эл. почта: tavbaeva_mavluda@mail.ru

Information about the authors: Ashurova Barno, Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of teaching methods Tajik language and literature. Address: 734019, Dushanbe, F. Muhammadieva St. 17/6, Tel: (992 37) 2325000; 907765765; e-mail: barnoi_vorukhi@mail.ru

Tovbaeva Mavluda Musulmonovna – Tajik international university of foreign languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the department of methods of teaching russian language and literature. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 935877250. E-mail: tavbaeva_mavluda@mail.ru

**РЕАЛИЗАЦИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ЗНАНИЯ В СОДЕРЖАНИИ
ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ**

Атакуллаев У. И., Курбанова П.М.
Таджикский национальный университет

В системе гуманитарного знания, в частности в лингвистике и лингводидактике, давно известно, что язык, выполняя функцию общения, одновременно транслирует культуру народа, который является носителем данного языка. Элементы культуры и менталитета народа в языке проявляются прежде всего на уровне лексики и фразеологии. Но они могут проявляться и в более глубоких и сложных для изучения уровнях – в структуре предложения, текста, потому что единицы синтаксиса отражают уже не просто реалии жизни людей, а особенности их мышления. О необходимости знания лингвокультурологических аспектов изучаемого языка впервые сказали Е.М. Верещагин и В.Г. Костомаров в книге «Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного», первое издание которой было осуществлено в 1973 году. В дальнейшем теория была развита В.В. Воробьевым. Богатство речи в большей степени зависит от освоения учащимися новых слов и понятий, а хорошее владение языком другого этноса способствует развитию лингвокультурологической компетенции. В основе государственной образовательной политики Республики Таджикистан лежит принцип единого образовательного и культурного пространства, неразрывная связь между образованием и национальными традициями народов, населяющих территорию республики. По мнению В.М. Е.М. Верещагина, в «полиязычных государствах в различной форме неизменно возникают вопросы о поддержке многоязычия. Многие из этих вопросов имеют под собой политическую подоплеку. И хотя государство выступает ключевым генератором практических мер в языковой сфере, участниками языковой политики являются также политические и культурные организации, бизнес и т.п.» [2, 20-26].

Между тем иностранным языкам, в частности русскому, отводится особое место, что обусловлено стремительными процессами глобализации, происходящими в мире. Именно поэтом красной нитью как в целом в государственной политике, так и в образовательной политике, проходит идея демократизации таджикского общества, особое место в которой отводится лингвокультурологической компетенции.

Хотя государственные образовательные стандарты и «Закон о языке» регламентируют изучения государственного языка, вместе с тем, изучение русского языка является обязательным. Не вызывает сомнений, что его изучение позволяет добиться профессиональной мобильности, что особенно важно в современных условиях интеграции республики в мировое сообщество, способствует скорейшему внедрению новейших достижений науки и технологий, позволяет усваивать научное и культурное наследие человечества. Подтверждением этому служат позиция Президента Республики Таджикистан Э. Рахмона: «Огромное значение русского языка для нашего общества носит не декларативный, ареальный характер. Думаю, нет необходимости подробно говорить о роли и месте русского языка в современном мире. Подчеркну лишь то, что он является одним из официальных языков ООН и ряда других авторитетных международных и региональных организаций. На нем созданы шедевры мировой литературы, и сегодня русский язык, играя важную роль в развитии науки, техники и образования, служит мостом для сближения и взаимообогащения разных народов и культур» [8].

Действительно, русский язык изучают на всех континентах нашей планеты, ибо он стал одним из общепризнанных мировых языков. Обучая студентов дисциплине «Практический курс русского языка» на основе программы Государственного стандарта высшего профессионального образования Республики Таджикистан, ставится цель – совершенствование навыков и умений практического владения русским языком в различных

сферах коммуникации: общественно-политической, учебно-профессиональной, социально-бытовой, социально-производственной, научной.

Важнейшей задачей преподавания является «стремление реализовать в процессе обучения связь с жизнью, взаимосвязь теоретических знаний с практическими умениями и навыками. А главным принципом обучения русскому языку является принцип коммуникативной направленности. Принцип обучения должно отражаться как в содержании текстового материала, так и в системе заданий. Разнообразные виды заданий с опорой на текст – от тренировочно-обучающих до проблемно-коммуникативного должны способствовать выработке у студентов навыков устной и письменной речи» [3, с. 5].

Чтобы раскрыть эту проблему обратимся к таким понятиям, как «образование» и «качество». Во всех словарях, концепциях образованию отводится роль формирования интеллекта [1, с. 231-238]. Грамматический материал вводится на функционально-семантической основе, при этом обращается внимание на типологические особенности русского языка, необходимые для усвоения носителями таджикского языка. Подача учебного материала по языковым значениям, эффективная в условиях вузовского обучения, дает возможность выбрать функционально равнозначные языковые средства с учетом различных условий речевого употребления. Название каждой темы имеет грамматический подзаголовок. Однако работа над грамматикой не является самоцелью, а служит опорой для более совершенного владения русской речью.

В начале XXI века, когда меняются общественные формации и изменяется характер функционирования русского языка как средства межнационального общения и появляются новые предпосылки его распространения и преподавания в Таджикистане, лингвисты предлагают свое понимание формирования языковой личности новой формации. В условиях лингводидактических и лингвокультурных задач, направленных на решение проблем, связанных с формированием языковой личности нового формата на территории СНГ, механизмов создания передачи информации полилингвальной личностью, может способствовать изучение языка художественной литературы, в особенности художественных текстов, написанных двуязычными писателями, тех текстов, в которых изображается национальная (первичная) область культуры на языке вторичной, приобретенной культуры.

В образовательном процессе, в ходе которого происходит усвоение языковых норм русского языка, обнаруживается, что это язык крайне сложен и многогранен, его изучение способно растянуться на многие годы и все равно учащиеся не постигнут и десятой доли его богатства. Потому русский язык считается особым предметом в системе образования, его особый статус предопределяется тем, что данный предмет – мировоззренческий. В нем находит воплощение единство и взаимодействие языка, культуры, личности.

В основе преподавания русского языка в образовательных учреждениях Таджикистана лежит культуроведческий подход, в рамках которого педагогам становится возможным решение проблемы формирования навыков общения, актуализации смыслообразующей, рефлексивной и других функций личности обучающегося. В основе этого подхода лежат идея «внутренней речи» Л.С. Выготского, положение «философской логики культуры» В.С. Библера, идея М.М. Бахтина о «культуре как диалоге». Основные положения культуроведческого аспекта обучения русскому языку представлены в трудах Е.А. Быстровой, А.Д. Дейкиной, В.Г. Костомарова, С.И. Львовой, Л.Г. Саяховой, Л.И. Скворцова, Л.А. Ходяковой и др.

Согласимся, что культура может являться базовой основой для коммуникативных отношений, в том числе предполагающей процесс обучения народного языка. Об этом неоднократно говорилось представителями научного сообщества. Например, автор труда «Коммуникативное иноязычное образование: готовим к диалогу культур» Е.И. Пассов предлагает такое содержание модели культуры: «реальная действительность, представленная предметно и предметно-вербально и демонстрируемая с помощью средств зрительной наглядности и реальных артефактов; изобразительное искусство; художественная,

справочно-энциклопедическая и научная литература; комментарии к фактам культуры; материалы средств массовой информации» [5, с. 33].

Перечисленное необходимо дополнить множеством ключевых концептов русской культуры, которые пронизывают весь массив языка, и посредством которых становится возможным особое восприятие действительности. В сознании каждого человека закреплено множество элементов национальной картины мира, с помощью которых строится матрица материально-физического пространства. Чем богаче и древнее язык, тем обширнее видится и воспринимается окружающая действительность, поскольку для каждого ее проявления, особенности или нюанса существует огромный пласт языковых конструкций, многие из которых зачастую не имеют точного эквивалент в других языках.

Изучение русского языка в рамках лингвистики с опорой на культуру позволяет формировать то, что в науке принято именовать лингвокультурологическими знаниями. В процессе их формирования, по мнению Е. И. Пассова, «реалии социума и культуры (как духовной, так и материальной) должны быть осмыслены личностью посредством языка как ценности бытия» [5, с. 34].

В определении содержания и путей получения лингвокультурологических знаний на уроках русского языка в национальных школах находят отражение два образовательных вектора: *обучение русскому языку в контексте русской культуры и диалог культур*. Поскольку учащиеся только-только начинают постигать базовые основы другой культуры, она им кажется чуждой или даже враждебной, то может возникнуть конфликтные ситуации, когда представители разных этносов обособляются в рамках национальных групп и тогда коммуникация становится затруднительной. Преподаватель должен всячески не допускать развитие таких ситуаций и активно содействовать диалогу культур, развивать условия для подлинного взаимопонимания среди учащихся - носителей разных культур. Но для этого он как минимум должен иметь четкое представление об их типологии. Культуры дифференцируют с учетом таких параметров, как отношение к природе, времени, пространству, деятельности, характеру общения и аргументации в ходе общения, личной свободе и автономности личности, соперничеству, власти, природе человека. Каждый из этих параметров имеет многоуровневое образно-языковое сопровождение.

В наибольшей степени раскрытию национальной картины мира другого этноса способствуют такие разделы, как лексика и фразеология. В настоящее время имеется обширный нарратив достижений лингвистики. Результаты многочисленных исследований в рамках данной дисциплины ставят перед современными педагогами задачи, требующие грамотного лингводидактического решения. Например, при семантизации изучаемых на уроках русского языка лексем необходимо сопоставление культурных компонентов их значений в родном языке. Такой подход позволяет дифференцировать лексем-концепты, которые являются знаками культуры, и слова, которые, не являясь культурно-специфичными, различаются культурными компонентами значения.

Формирование лингвокультурологических знаний на занятиях по русскому языку с опорой на сопоставительно-типологическое изучение культур в контексте их диалога предусматривает раскрытие перед учащимися ценностного смысла и аксиологической значимости отобранного учебного материала. В свою очередь это обуславливает установление социально-ценностных признаков культуры. Как отмечает В.В. Воробьев, «они необходимы для аксиологических ориентаций коммуникантов, определяют результаты коммуникативных действий» [2, с. 55].

Интересна на наш взгляд позиция в отношении лингвокультурологических знаний и процесса их формирования другого современного языковеда В.В. Сафонова. Так, в своей работе «Культуроведение в системе современного языкового образования» он справедливо замечает, что эти знания и их формирование являются «составляющей работы по решению ряда проблем школьного образования, развития и воспитания личности школьника: развитие русской языковой личности; формирование языковой личности; освоение обучающимися разных способов мыслительной и речевой деятельности; приобретение навыков

коммуникативно целесообразного поведения; развитие рефлекторного сознания и эмпатии; формирование культуры чувств, эмоций, умственного труда; формирование толерантности» [6, с. 19]. Не вызывает сомнения тот факт, что лингвокультурологическая парадигма изучения русского языка представляет собой довольно сложный, трудоёмкий и неоднозначный процесс, подразумевающий оперирование множеством различных форм, средств и методов обучения. Также принимаются во внимание и тщательно взвешиваются возрастные и этнокультурные особенности учащихся. Большое значение имеет и уровень компетентности и профессионализм самого преподавателя. Ведь именно он является транслятором и популяризатором лингвокультурологических знаний. В идеале педагог должен быть сам носителем русского языка. В этом случае его задача несколько упрощается и кроме того возникает дополнительная мотивация, предполагающая деятельностную актуализацию получения учащимися лингвокультурологических знаний. Центральным, системообразующим понятием в обучении русскому языку учащихся других национальностей является понятие «языковая личность», формирование которой провозглашается в качестве цели. В этой целевой установке проявляются антропоцентризм, направленность на человекообразующую функцию языка, гуманистическая ориентация обучения языкам. Человек, обладающий набором языковых способностей и умений, с готовностью осуществляющий коммуникацию, считается языковой личностью, которая способна переключаться с одного языкового кода на другой. При этом в структуре языковой личности действуют четыре основных уровня: когнитивный, в состав которого входит тезаурусный (вербально-семантический) уровень, поведенческий и этнокультурный уровни. «Восхождение через этническую культуру к национальным и общечеловеческой культурам, - пишет Ф. Б. Хубиева, - позволяет развивать на этой основе лингвокультурологическую компетенцию, т. е. «овладение языком как сокровищницей культуры, духовным богатством народа» [7, с. 8]. Комплекс лингвокультурологических знаний - это важный фактор, предопределяющий коммуникативное поведение индивидуума в пространстве иноязычной лингвокультуры. Уровень и глубина этих знаний определяют характер и направленность коммуникации между членами социума. Кроме того, от них зависят ограничения, нормы, правила, ритуалы, обязательные для исполнения в рамках данной культуры и являющиеся специфическими для разных национальных, религиозных, профессиональных и других сообществ. При этом стратегии, определяемые уровневыми критериями лингвокультурологических знаний, намного шире понятий «речь» и «дискурс», поскольку подразумевают культурно обусловленные вербальные и невербальные действия, состоящие из знаков разного типа. В данном случае речь идет уже не о языковых нормах и стандартах, изучаемых в рамках лингвистической парадигмы. За рамки лингвистики выходят и ценностные представления, нормы, правила, относящиеся к области культуры и определяющие выбор коммуникативных стратегий.

По мнению Л.Н. Михеева, «лингвокультурологическая компетентность может быть присуща членам различных субкультур (социальных, профессиональных, возрастных и др.) внутри национальной культуры. Из этого следует, что знания, получаемые в рамках лингвокультурологии «являются феноменом культуры, а не феноменом языка» [4, с. 32].

На наш взгляд, лингвокультурологическая компетенция должна включать следующие виды умений:

1) когнитивно-формирующие, целевой установкой которых является формирование базовых составляющих лингвокультурологической компетенции. К этому типу относятся следующие умения:

- нахождение, выделение и анализ национально-маркированных лексических единиц, омонимов, топонимов;
- анализ и понимание скрытого смысла, отраженного в пословицах и фразеологических единицах;
- анализ стилистических средств с целью понимания национальных концептов и менталитета представителей лингвокультуры изучаемого языка;

- определение причинно-следственных связей в описании культурных явлений и фактов, отраженных в языке;

2) аналитико-рефлексивные и аксиологические умения:

- аккумуляция лингвокультурологической информации, содержащейся в текстах;
- обсуждение, комментирование и оценивание явлений и фактов культуры, выраженных в текстах новелл;

- учет и анализ культурного фона, представленного в художественных текстах;

- выявление и анализ ценностных установок, образцов и стереотипов поведения, норм и обычаев, характерных для лингвокультурной парадигмы и коммуникативной стратегии страны изучаемого языка;

3) креативно-моделирующие умения:

- конструирование коммуникативной ситуации на основе лексики, содержащей культурную коннотацию;

- ведение диалогов и дискуссий с целью обсуждения новой лингвокультурологической информации и стереотипов речевого поведения;

- использование единиц с национально-культурным компонентом значения в разных коммуникативных ситуациях.

Формирование личности учащегося в условиях взаимодействия культур и языков ставит много проблем социально-психологического, педагогического, лингвистического, методического плана. Зачастую возникает необходимость разработки индивидуального подхода, учета личностных особенностей учащихся, а это осуществляется преподавателями далеко не всегда. Поэтому одни учащиеся без особого труда усваивают языковой материал и получают хорошие оценки, другие что называется «буксуют», демонстрируя неспособность воспринимать простейшие азы. В процессе изучения неродного языка учащиеся должны не только механически заучивать языковые конструкты и всевозможные правила их употребления. Крайне важным для них представляется создать в ментальную проекцию, отражающую образ другой страны как систему иного видения мира, в которой отражаются специфические национальные элементы поведения, речевого этикета, духовные ценности, закрепившиеся в своеобразии культуры, литературном наследии и коммуникации. Ведь для чего изучается неродной язык и формируемая посредством его изучения лингвокультурологическая компетенция? Ответ очевиден: для межкультурной коммуникации, расширения кругозора учащихся, их духовно-нравственного обогащения, всестороннего развития. Все это в совокупности способствует социализации личности учащихся, формированию индивидуальных качеств для последующей интеграции в общественную жизнь, коммуникации на высших культурных уровнях. Лингвокультурологическая компетенция также способствует развитию и углубленному пониманию вопросов о общемировой культуре, культурном плюрализме, поведении в определенной этнокультурной (поликультурной) группе; предполагают развитие у учащихся необходимых знаний учебного культурологического материала, знаний о языковых характеристиках и отличиях представителей разных лингвокультур, овладение общелитературной лексикой, позволяющих вступать в процесс общения; способствуют формированию социально-ценностных ориентиров, развитию толерантного отношения к другим культурам, признанию другой личности и культуры в качестве необходимого условия для интеллектуального и личностного саморазвития, построению своей жизнедеятельности в соответствии с духовно-нравственным, морально-этическим, эстетико-креативным потенциалом, развернутым в языковом сознании концептосферы национальной культуры и культуры изучаемого языка.

В заключении хотелось бы отметить, что современная методика преподавания русского языка как неродного не только сложна, но и весьма специфична. Она строится на определенных принципах, которые не применимы в изучении других неродных языков, использует конкретные апробированные подходы, которые мотивированы доминантой образовательного процесса. Умения межкультурного общения формируются на основе

следующих принципов: познания и учета ценностных культурных универсалий; культурно-связанного соизучения русского языка и родного; речеповеденческих стратегий, обеспечивающих эффективное межкультурное общение; контроля за собственными эмоциями обучающегося в процессе межкультурного общения; эмпатического взаимодействия участников межкультурного общения.

Рецензент: Товбаева М.М., к.п.н., доцент

Список литературы

1. Атакуллаев У.И. Реализация системы комплексной оценки качества образования / У.И. Атакуллаев // Вестник Таджикского национального университета . – Душанбе, 2022. с 231-238 - №8 ISSN 2074-1847.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова. – М.: Наука, 1980. – 320 с.
3. Воробьев В.В. Лингвокультурология / В.В. Воробьев. – М.: РУДН, 2008. – 340 с.
4. Курбанова П.М. Дис....Методические основы формирования профессиональной компетенции студентов – будущих экономистов по русскому языку в современных условиях полилингвальной учебной среды: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Курбанова Парвина Мирзоалиевна. – Душанбе, 2022. – 179 с.
5. Люблинская А.А. Особенности умственной деятельности младших школьников: В кн. Методика начального обучения русскому языку. Л.: Просвещение, 1984. - 310 с.
6. Люблинская А.А. Детская психология: Учебное пособ. М.: Просвещение. 1971,- 415 с.
7. Матвеева А.Н. Многозначные слова в устной речи первоклассников. — АПН РСФСР: Проблема обогащения словарного запаса учащихся I-VIII классов, II вып. 1969.
8. Матвеева А.Н. Работа со словами противоположного значения I-III классы. Нач. шк., 1976. №3. с. 23-37.
9. Матвеева А.Н. Работа с многозначными словами в I классе. Нач. шк., 1969. №3. стр. 42-45.
10. Михеева Л.Н. Актуальные аспекты изучения языка в свете новых тенденций развития русистики (на материале научных исследований кафедры русского языка ИГХТУ) / Л.Н. Михеева // Вестник гуманитарного факультета Ивановского государственного химико-технологического университета. – 2012. – №5. – С. 30-41.
11. Пассов Е.И. Коммуникативное иноязычное образование: готовим к диалогу культур / Е.И. Пассов. – Минск: МГУ, 2003. – 180 с.
12. Сафонова В.В. Культуроведение в системе современного языкового образования / В.В. Сафонова // Иностранные языки в школе. – 2001. – №3. – С. 17-24.
13. Хубиева Ф.Б. Развитие лингвокультурологической компетенции студентов вуза в процессе подготовки к педагогической деятельности: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Хубиева Фатима Борисовна. – Ставрополь, 2005. – 24 с.
14. Э. Рахмон заявил о важности русского языка для таджикского общества [Электронный ресурс] / URL: <https://rus.ozodi.org/a/27954269.html> (дата обращения: 03.08.2024).
15. Розенталь Д.Э. Современный русский язык: учебное пособие // Д.Э. Розенталь, И.Б. Голуб, М.А. Теленкова. - М., 2001. 448 с.
16. Рождественский Н.С., Кустарева В.А. Методика начального обучения русскому языку. М.: Просвещение, 1965. - 347 с.

РЕАЛИЗАЦИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ЗНАНИЯ В СОДЕРЖАНИИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

В данной статье рассматривается природа такого направления как лингвокультурология, играющее важную роль при изучении русского языка в национальных школах. В его основу положено как лингвистика, так и культурология. Этот органический сплав позволяет обучать русскому языку с параллельным ознакомлением с самобытностью и особенностью культуры русского народа, его историческим прошлым, национальным мышлением, психологией и менталитетом. Другими словами, это позволяет формировать лингвокультурологическую компетенцию у носителей таджикского языка.

Ключевые слова: лингвокультурология, лингвистика, культура, диалог культур, лингвокультурологические знания, русский язык, национальная картина мира.

ТАТБИҚИ ДОНИШИ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГӢ ДАР МУНДАРИЦАИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ РУСӢ

Дар ин мақола табиати чунин самт, ба монанди лингвокультурология, ки дар омӯзиши забони русӣ дар мактабҳои миллий нақши муҳим мебозад, баррасӣ карда мешавад. Он ба забоншиносӣ ва фарҳангшиносӣ асос ефтааст. Ин ҳулаи органикӣ имкон медиҳад, ки забони русиро бо шиносоии ҳамзамон бо хувият ва хусусияти фарҳанги халқи рус, гузаштаи таърихӣ он, тафаккури миллий, психология ва менталитети он таълим диҳад. Ба ибораи дигар, ин имкон медиҳад, ки салоҳияти лингвокультурологии гӯяндагони забони тоҷикӣ ташаккул ебад.

Калидвожаҳо: забоншиносӣ, забоншиносӣ, фарҳанг, муколамаи фарҳангҳо, донишҳои забоншиносӣ, забони русӣ, тасвири миллии ҷаҳон.

THE IMPLEMENTATION OF LINGUISTIC AND CULTURAL KNOWLEDGE IN THE CONTENT OF TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE

This article examines the nature of such a field as linguoculturology, which plays an important role in the study of the Russian language in national schools. It is based on both linguistics and cultural studies. Russian Russian is an organic alloy that allows you to teach the Russian language with parallel familiarization with the identity and peculiarity of the culture of the Russian people, its historical past, national thinking, psychology and mentality. In other words, it allows the formation of linguistic and cultural competence among native speakers of the Tajik language.

Keywords: linguoculturology, linguistics, culture, dialogue of cultures, linguistic and cultural knowledge, Russian language, national picture of the world.

Маълумот дар бораи муаллиф: Атакуллаев Усмон Исмоилович - Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, кафедраи забони русии факултаҳои ғайри филологии ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: 000-333-000. Email: atakullaev@bk.ru

Сведения об авторе: Атакуллаев Усмон Исмоилович – Таджикский национальный университет, кандидат педагогических наук, доцент кафедры русского языка для нефилологических факультетов ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. Телефон: 000-333-200. E-mail: atakullaev@bk.ru

Information about the author: Usmon Ismailovich Atakullaev - Tajik National University, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Russian Language Department for non-philological faculties of TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave, 17. Tel.000-333-200. E-mail: atakullaev@bk.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбанова Парвина Мирзоалиевна- Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ, муаллими калони, кафедраи забони русии факултаҳои ғайри филологии ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: 906 003 155. Email: parvina.kurbanova.1971@mail.ru

Сведения об авторе: Курбанова Парвина Мирзоалиевна – Таджикский национальный университет, кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры русского языка для нефилологических факультетов ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. Телефон: 906003155. Email: parvina.kurbanova.1971@mail.ru

Information about the author: Kurbanova Parvina Mirzoalievna – Tajik National University, Candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer at the Department of Russian Language for Non-philological faculties of TNU. Address: 17 Rudaki Ave., Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan. Phone: 906 003 155. Email: parvina.kurbanova.1971@mail.ru

**ПРОГРАММНЫЕ ЦЕЛИ И ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ
ЭКСПЕРИМЕНТОВ В КОНТЕКСТЕ ПРОВЕДЕНИЯ СИСТЕМНЫХ РЕФОРМ ВО
ВЗАИМОДЕЙСТВИИ «ВУЗ-ШКОЛА»***Муродова Ш.С.***Таджикский государственный педагогический университет Таджикистана имени
Садриддина Айни**

Слово «реформа» как приводится в электронном информационном портале «Oxford Languages»: «*reforme* от латинского слово *reformatio* – означает преобразовываю, преобразование, изменение, переустройство какой-либо стороны общественной жизни (порядков, институтов, учреждений), не уничтожающее основ существующей социальной структуры» [7]. Любые формы и преобразования, как правило предусматривают либо коренные изменения, которые должны происходить в системе, или же внесение соответствующих коррективов по понятиям и средствам ранее существующим методам, где предусматривались пути достижения этих целей. В нашей статье нами обращено внимание на понятийной сущности слово «взаимодействие» между вузами, между вузами и школой, между школой и вузов. В каждой из указанной выше системе фигурируют социальные группы, где должны учитываться их интересы с учетом тех задач, которые ставит перед собой система образования, как на уровне вузов так и на уровне школ. Как отмечают в этом аспекте В.Н. Лозовский, С.В. Лозовский, В.Е. Шукшунов «развитие высшего образования в современных условиях рассматривают обновление содержательной базы обучения, переход от «поддерживающего» обучения к «опережающего» образований» [2, с. 37]. Учитывая эти особенности как отмечает Л.В. Мосиенко «анализ ситуации в молодежной среде и исследование основных тенденции, её изменения для выработки практических рекомендации по образованию и воспитанию современной молодежи, формирование идеальной модели социализации» [4, с.6].

В указанных условиях взаимодействия участвуют «школьники», «школьники и учителя», «учителя», «школьники и студенты», «студенты – будущие учителя». Для того чтобы определить базовые параметры и особенности этих взаимодействий нами были предусмотрены проведения серии педагогических экспериментов. На первоначальном этапе социологических исследований с участием 420 педагогических специальностей, из них 120 будущих учителей дошкольного начального образования, 100 студентов будущих учителей по формированию языковых компетенций, 110 студентов будущих учителей физико-математического блока, 90 – будущие учителя по истории и других отраслей знаний, включая и правоведения. Участникам социологического опроса было задано 5 логически взаимосвязанных вопросов при распределении следующих критериев А (как правило всегда), В+ (в принципе достаточно обращают внимание на этот вопрос), В (временами обсуждают выбора этой профессии), С + (очень редко напоминают об этой профессии), F (как правило вызывают антипатию к выбору этой профессии).

С учетом этих критериев в содержании вопросов были включены следующие базовые идеи и цели: **вопрос №1** «насколько вы считаете, что учителя по изучаемым предметам направляют вас к выбору профессии учителя?», **вопрос №2** «с вашей точки зрения какого школьника считают успешным?» - при выборе варианта ответов (1- как правило осознающего, что человек учится для себя и для своего будущего, 2- уважающего личности учителя, 3- который вовремя выполняет домашнее задание, 4- как правило стремящееся участвовать на олимпиадах, конкурсах, кружках по интересу, знать секреты выбора профессии учителя, 5- как правило не опаздывающего на занятия), далее с учетом использования основы педагогического проектирования в замыслах двух предыдущих вопросов учтены содержание ответа школьников обучающихся в 7-8 и 10-11 классы с учетом определение их позиции осуществить выбор профессии учителя в будущем: **вопрос №3**

«если в школе будет организовано табло успеваемости школьника, то какие свои достижения вы вносите туда?» **вопрос №4** «на ваш взгляд какие факторы мотивируют вас выбрать профессию учителя?»; **вопрос №5** «представляя себя в образе учителя в будущем, какими особенными качествами вы владеете?».

Таблица 1. Результат обработки данных контрольных (КГ) и экспериментальных групп (ЭГ) в ходе проведенных социологических исследования.

	Распределение данных в % соотношении по первому вопросу					Распределение данных в % соотношении по второму вопросу				
КГ	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
ЭГ	24	28	32	17	9	22	24	18	23	13

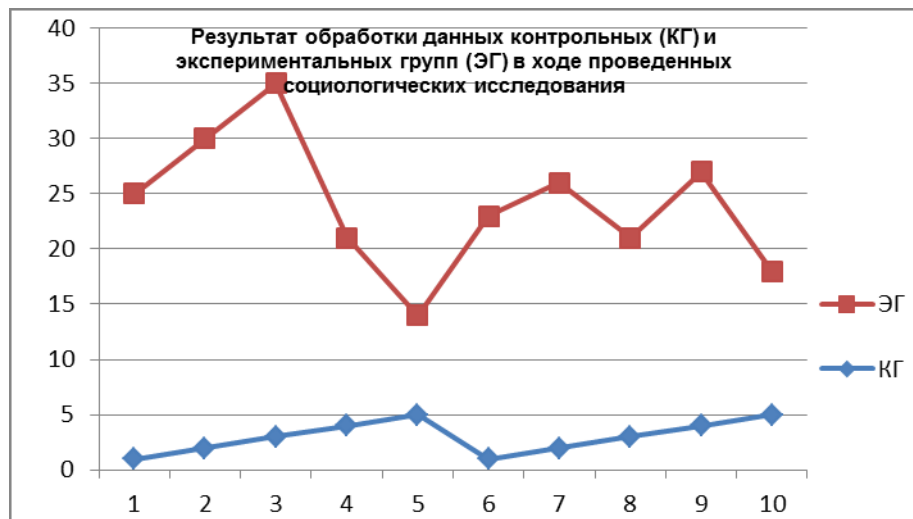

Рисунок 1. Диаграмма результатов социологического исследования

а) С учетом выбранных тем социологических исследований при ответе на поставленных вопросов с точки зрения выбора целевых задач (системные факторы обозначенные в представленной модели 3.1.-3.5) нами проводились также социологические исследования в выбранных нами в трех базовых вузов, где осуществляются подготовки будущих педагогов на основе соответствующих программ и государственных образовательных стандартов: **вопрос №1** «выбирая профессию учителя и поступая в вуз заявляю следующее...», если руководствоваться при этом следующими критериями (А) - (весьма удовлетворен выбором профессии), В+ (в принципе удовлетворен), (В) - (удовлетворен), (С+) - (не очень удовлетворен), (F) - (абсолютно не удовлетворен, хочу перейти на другую профессию); **вопрос №2** «насколько вы гордитесь выбором профессии, как вы это докажете?» (варианты ответа: «1. – своим примерным поведением и системными знаниями; 2. – владением как минимум двумя иностранными языками в области технологии обучения; 3. – владение навыками в области использования онлайн-технологии для саморазвития; 4. - изучение международного опыта успешного педагога; 5. – постоянным стремлением поделиться своим опытом со школьниками и учителями»), далее с учетом использования основы педагогического проектирования в замыслах двух предыдущих вопросов учтены содержание ответа студентов – будущих учителей как правило, обучающихся на третьи и четвертые годы обучения: **вопрос №3** «если предложили бы мне представить образ идеала учителя, то я бы следующие качества перечислил в качестве главных»; **вопрос №4** «судя по своему опыту я считаю, что человек лучше всего запоминает если учитель...»; **вопрос №5** «я осознаю что в своей профессиональной деятельности я буду встречать не только отстающих, но и умных и интеллектуальных школьников, я готов...».

Таблица 2. Результат обработки данных контрольных (КГ) и экспериментальных групп (ЭГ) в ходе проведенных социологических исследования.

	Распределение данных в % соотношении по первому вопросу					Распределение данных в % соотношении по второму вопросу				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
КГ										
ЭГ	22	21	29	11	7	24	20	19	17	20

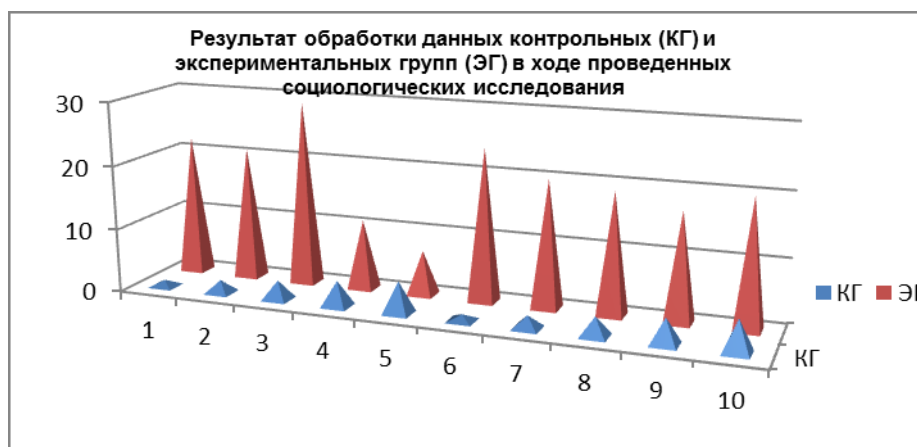

Рисунок 2. Диаграмма результатов социологического исследования

На следующем этапе социологических исследований более сложного уровня, по содержанию и сущности сформулированных вопросов, как правило для студентов соответствующих курсов и специальностей, указанных выше за основу были приняты сформулированные вопросы К.Р. Роджерсом. Карс Роджерс – американский психолог, один из создателей и лидеров гуманистической психологии, который отмечал: «...какие вопросы я бы себе задал, если был бы учителем». С учетом выбора следующих ответов и критериев (А) - «весьма считаю подготовленным»; (В+) - «считаю достаточно подготовленным»; (В) - «в принципе считаю себя подготовленным»; (С+) - «...себя считаю не очень уверенным в данный период обучения...»; (F) – «... считаю не простительно, но пока не готов...». В дополнении к вопросам, сформулированным К. Роджерсоном учтены также высказывания Гёте о том, что: «...когда человек принимает окончательные решения, с этого момента думает о будущем более серьезно...». А также педагогические идеи, заложенные в трактатах Абу Шукр Балхи – персидско-таджикского поэта X века: «...стремись стать властелином знаний, лишь путь познания хорош». С учетом взаимопроникновения и взаимодополнения замыслов приведенных жизненных позиций, выдающихся ученых и мыслителей, были сформулированы следующие вопросы, предложенные К. Роджерсом:

♦ **вопрос №1.** «...умею ли я входить во внутренний мир человека, который учится и взрослеет, смог ли бы я отнестись к этому миру без предрассудков»;

♦ **вопрос №2.** «...умею ли я обнаружить интересы каждого ученика в моем классе и смогу ли позволить ему или ей следовать этим индивидуальным интересам»;

♦ **вопрос №3.** «...смогу ли я помочь ученикам сохранить живой интерес, любопытство по отношению к самим себе, к миру, который их окружает»;

♦ **вопрос №4.** «...умею ли позволить самому себе быть активной личностью и строить с ними открытые отношения»;

♦ **вопрос №5.** «...смог ли бы я принять тех творческих детей, которые так часто выглядят беспокойными и не отвечают принятым стандартам в поведении».

Указанные выше вопросы принимались как в качестве проведения социологических исследований, так и на первых этапах проведения формирующих экспериментов. В качестве экспериментальных групп преимущественно были определены и приняты студенты, которые обучались по президентской квоте. А также те, которые изъявили желание в дальнейшем

продолжить учебу в магистратуре и попытаться трудоустроится в школах нового типа (гимназии, школы для одаренных детей и совместные с зарубежными странами образовательные учреждения). В данную группу были включены, также победители олимпиад, республиканских конкурсов, ежегодно проводимых по различным известным направлениям практикуемых с 2018 года под руководством Лидера нации, Президента Таджикистана, уважаемого Эмомали Рахмона. В своем Послании в 2019 году Лидер нации отмечал также: «...Руководителям и ответственным работникам сферы необходимо на всех ступенях образования и в каждом образовательном учреждении поднимать уровень и улучшать качество обучения, и предпринять дополнительные меры для расширения и повышения образованности школьников и студентов и наряду с этим, придавая большое внимание воспитанию подрастающего поколения, предпринять серьезные шаги для осуществления Национальной концепции воспитания в Республике Таджикистан... С этой целью ежегодно необходимо проводить конкурс «Мудрости зари сиянье», привлекать для участия в нем как можно больше людей и для стимулирования победителей принимать меры, начиная со школ и до местных исполнительных органов государственной власти» [5].

Результаты проведенных опросов и математическая обработка данных показало следующее (таблица 3):

Таблица 3. Группа учеников участвующие в республиканских конкурсов по пяти известным направлениям:

№	Распределение данных в % соотношении для контрольных групп					№	Распределение данных в % соотношении для экспериментальных групп				
	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>4</u>	<u>5</u>		<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>4</u>	<u>5</u>
1.	6	8	20	44	22	1.	9	12	40	72	11
2.	8	11	17	54	18	2.	15	18	21	63	9
3.	10	14	27	65	14	3.	13	24	30	74	7
4.	11	15	20	67	21	4.	17	26	28	81	10
5.	13	16	23	69	17	5.	22	28	22	80	8

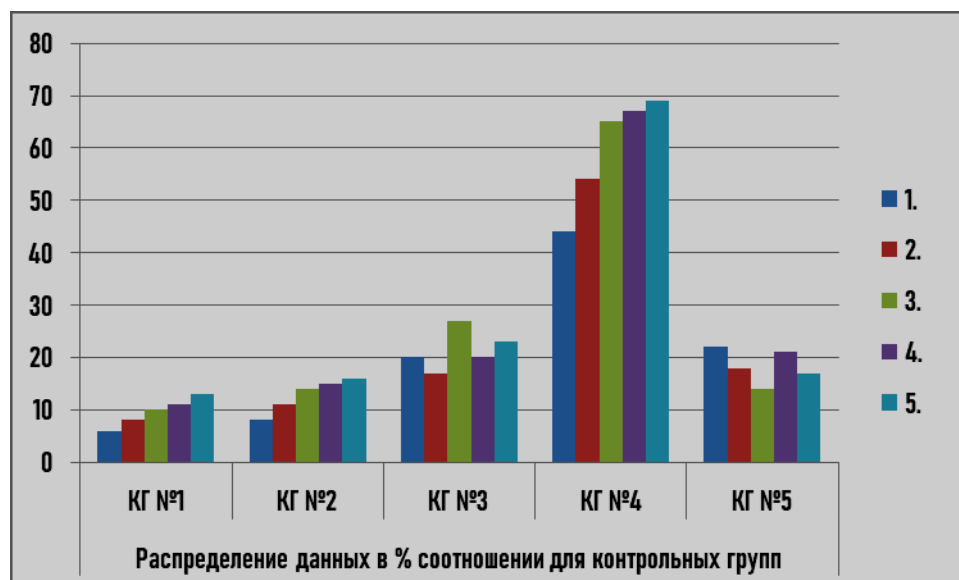

Рисунок 3. Диаграмма результатов социологического исследования для контрольных групп

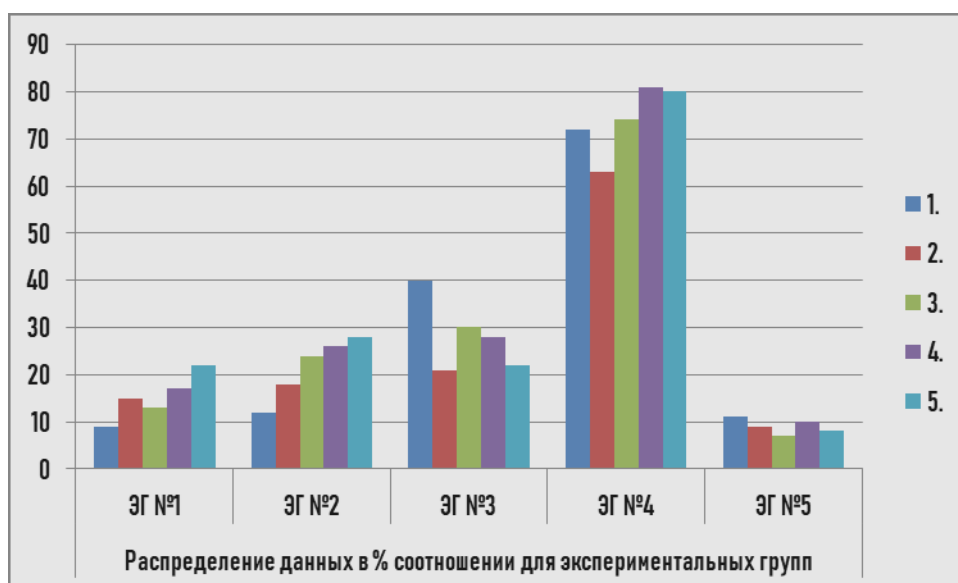

Рисунок 4. Диаграмма результатов социологического исследования для экспериментальных групп

Далее с позиции изучения общего мнения школьников, выбранных ранее возрастных из групп образовательных учреждений, где проводились различные опросы и педагогические эксперименты в соответствии с программой исследования. С учетом осмысления миссии школы «приходить... познавать...» где обосновано в процессе терминологического анализа были выяснены и изучены вопросы, обращенные к школьникам в русле что «на ваш взгляд с какими трудностями больше всего, сталкиваетесь при обучении в школе и если при этом к этим трудностям присвоить условные индексы от 1 до 5 по уровни сложности». (1П) - **первый признак** «мы предельны, загружены, как правило, не успеваем»; (2П) - **второй признак** «учителя мало интересуются нашими проблемами в сложности освоения знаний»; (3П) **третий признак** «больше требуют от нас приобрести книги, нежели их использовать»; (4П) **четвертый признак** «учителя как правило в основном проявляют себя агрессивными»; (5П) **пятый признак** «я благодарен учителям как правило они добрые и отзывчивые».

Из общего количества опрошенных в процентном соотношении ответы распределены следующим образом: (1П) – 32%, (2П) – 16%, (3П) – 11%, (4П) – 16%, (5П) – 25%.

В итоге хочется констатировать понятие высшего учебного заведения учитывая высказывания Н.Н. Шоева, что: «В современном обществе высшие учебные заведения выполняют роль своеобразного генератора «энергетической станции», обеспечивающей режим непрерывной подготовки кадров, способствующих пополнению интеллектуального потенциала любого государства, нации и народности мира. В этом контексте, происходящие перемены и перспективные прогнозы нового тысячелетия выдвигают свойственные этому тысячелетию требования к профессиональным знаниям, умениям, личностным качествам представителей всех сфер управления и научно-производственных комплексов - ученых, специалистов, инженеров-проектировщиков, юристов, культурологов и других категорий лиц, которые могли бы объединить людей во имя сближения разных цивилизаций и сохранения мира на земле» [9, с. 12].

Литература

1. Кравченко А.И. Психология и педагогика: учебник. – Москва: Проспект, 2010. - 400 с.
2. Лозовский В.Н., Лозовский С.В., Шукшунов В.Е. Фундаментализация высшего технического образования: цели, идеи, практика: Учебное пособие. – СПб.: Издательство «Лань», 2006. – 128 с. (2)

3. Лукацкий М.А., Остренкова М.Е. Психология: учебник. – 2-е изд., испр. и доп. / М. А. Лукацкий М. А., Остренкова М. Е. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2010. – 664 с.
4. Мосиенко Л. В. М81 Молодёжная субкультура: проблема становления: монография / Мосиенко Л. В.; Москва «Дом педагогики», 2010. – 207 с. (3)
5. Панина Т.С. Современные способы активизации обучения: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Панина С. Т., Вавилова Л. Н.; под ред. Паниной С. Т. – 2-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 176 с.
6. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли. Душанбе 2019. Электронный ресурс: <https://mfa.tj/ru/main/view/5441/poslanie-prezidenta-respubliki-tadzhikistan-lidera-natsii-uvazhaemogo-emomali-rakhmona-madzhlisi-oli>. (5)
7. Словарь Источник определений: "Oxford Languages" <https://support.google.com/websearch/answer/10106608?hl=ru>.
8. Шарипов Абдуфаттох Абдуваххобович. Исторический опыт подготовки специалистов в системе высшего образования Таджикистана (1946-1995 гг.) – Душанбе: «Дониш», 2000. – 2401 с.
9. Шоев Н.Н. Вариативные воспитательно – образовательные технологии и инновационные модели обучения в высшей школе. – Душанбе: Издательство «Ирфон», 2005. – 310 с.

ПРОГРАММНЫЕ ЦЕЛИ И ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ЭКСПЕРИМЕНТОВ В КОНТЕКСТЕ ПРОВЕДЕНИЯ СИСТЕМНЫХ РЕФОРМ ВО ВЗАИМОДЕЙСТВИИ «ВУЗ-ШКОЛА»

В данной статье автором обращено внимание на понятийной сущности взаимодействия и взаимодополнения между «вузами», между «вузами и школой», между «школой и вузов». В каждой из указанных выше систем фигурируют социальные группы, где должны учитываться их интересы с учетом тех задач, которые ставит перед собой система образования, как на уровне «вуза», так и на уровне «школ». Как отмечают в этом аспекте различные ученые «развитие высшего образования в современных условиях рассматривают обновление содержательной базы обучения, переход от «поддерживающего» обучения к «опережающего» образований».

В указанных условиях взаимодействия участвуют «школьники», «школьники и учителя», «учителя», «школьники и студенты», «студенты – будущие учителя». Для того чтобы определить базовые параметры и особенности этих взаимодействий нами были предусмотрены проведения серии педагогических экспериментов.

Ключевые слова: обучение, образование, реформа, программные цели, проведения, педагогические эксперименты, системные реформы, взаимодействие, «вуз-школа», социальные группы, контрольные группы, экспериментальные группы.

МАҚСАДҲОИ БАРНОМАВӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ГУЗАРОНИДАНИ ТАҶРИБАҲОИ ПЕДАГОГӢ ДАР ЗАМИНАИ ГУЗАРОНИДАНИ ИСЛОҲОТИ СИСТЕМАВӢ ДАР ҲАМКОРИИ «МАКТАБИ ОЛӢ» ВА «МАКТАБИ МИЁНА»

Дар ин мақолаи мазкур ба моҳияти мафҳумии ҳамкорӣ ва пурракунии фаъолияти миёни «донишгоҳҳо», «донишгоҳҳо ва мактаб», «мактаб ва донишгоҳҳо» диққати махсус дода шудааст. Дар ҳар як системаи дар боло зикршуда гурӯҳҳои иҷтимоие мавҷуданд, ки дар онҳо бояд манфиатҳои онҳо бо назардошти вазифаҳое, ки системаи маориф дар назди худ мегузорад, ҳам дар сатҳи «донишго» ва ҳам дар сатҳи «мактаб» ба назар гирифта шаванд. Тавре ки олимони гуногун дар доираи мазкур чӣ қадар қайд кардаанд: “рушди таҳсилоти олӣ дар шароити муосир навсозии заминаи пурмазмуни таълим буда, гузариш аз “таълими дастгирикунанда” ба “таҳсилоти пешқадам” - ро баррасӣ мекунад.

Дар шароити зикршудаи ҳамкорӣ миёни “мактаббачагон”, “мактаббачагон ва омӯзгорон”, “омӯзгорон”, “мактаббачагон ва донишҷӯен”, “донишҷӯен - омӯзгорони оянда” иштирок мекунад. Барои муайян кардани параметрҳои асосӣ ва хусусиятҳои ин ҳамкориҳо мо як қатор таҷрибаҳои педагогиро пешбинӣ кардем.

Калидвожаҳо: таълим, маориф, маълумоти оӣ, ислохот, ҳадафҳои барномавӣ, гузаронидан, таҷрибаҳои педагогӣ, ислохоти системавӣ, ҳамкорӣ, “мактаби оӣ”, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, гурӯҳҳои назоратӣ, гурӯҳҳои санҷишӣ.

PROGRAM OBJECTIVES AND FEATURES OF CONDUCTING PEDAGOGICAL EXPERIMENTS IN THE CONTEXT OF SYSTEMIC REFORMS IN THE UNIVERSITY-SCHOOL INTERACTION

In this article, the author draws attention to the conceptual essence of interaction and complementarity between "universities", between "universities and schools", between "schools and universities". In each of the above-mentioned systems, social groups appear, where their interests should be taken into account, taking into account the tasks that the education system sets itself, both at the level of "university" and at the level of "schools". As various scientists note in this aspect, "the development of higher education in modern conditions is considering the renewal of the content base of education, the transition from "supportive" education to "advanced" education." In these conditions of interaction, "schoolchildren", "schoolchildren and teachers", "teachers", "schoolchildren and students", "students – future teachers" participate. In order to determine the basic parameters and features of these interactions, we provided for a series of pedagogical experiments.

Keywords: training, education, reform, program goals, implementation, pedagogical experiments, systemic reforms, interaction, "university-school", social groups, control groups, experimental groups.

***Маълумот дар бораи муаллиф:** Муродова Шахло Сангимуродовна – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, н.и.п., муаллими калони кафедраи умумидонишгоҳи педагогика, Нишони, 734003, шаҳри Душанбе, проспект Рудаки 121, Телефон: +992(37) 224-13-83; E-mail: murodova_1983@mail.ru*

***Сведения об авторе:** Муродова Шахло Сангимуродовна - Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айнӣ, к.п.н., старший преподаватель общеуниверситетской кафедры педагогики, Адрес: 734003, г. Душанбе, проспект Рудаки 121, Телефон: +992(37) 224-13-83; Электронная почта: murodova_1983@mail.ru*

***About the author:** Murodova Shakhlo Sangimurodovna - Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, Address: 734003, Dushanbe, Rudaki Avenue 121, Phone: +992(37) 224-13-83; Email: murodova_1983@mail.ru*

**АМСИЛАИ ПЕДАГОГИИ ТАРБИЯИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ ХОНАНДАГОНИ
СИНФҲОИ БОЛОӢ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ РУСӢ**

Назриева Ҷ.М.

**Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон**

Дар шароити имрӯза ба таври лозимӣ ҷой надоштани дастурҳои маънавию ахлоқӣ дар байни бархе наврасон, махсусан, хонандагони синфҳои болоӣ боиси нигаронии ҷомеа ва аҳли маориф гардида истодааст. Инчунин, дар ниҳоди баъзе хонандагон ба таври шоиста ташаккул наёфтани тарзи ҳаёти солим, эҳтиром ба арзишҳои фарҳангӣ, оилавӣ ва анъанаҳои мардумӣ боиси ташвишҳо ва бознигарӣ ба масъалаҳои дар боло зикргардида мегардад. Ин раванди номатлубро шабакаҳои иҷтимоӣ интернетӣ, ки дар онҳо ҳар гуна бозиҳои зиёди компютерӣ ва барномаҳои пур аз тачовуз, бераҳмӣ ва зӯрварӣ ҷой дода шудаанд, тақвият мебахшанд.

Тавре, ки педагог Н.С.Табаров қайд мекунад: «Ҳатто 5-6 сол пеш паҳн ва тамошо кардани намоишномаҳо, филмҳо ва саргарм гардидан аз бозиҳои компютерӣ аз тариқи интернет мисли имрӯза маъмул набуд. Дар шароити имрӯза одамон метавонанд тавассути вебсайтҳои махсус намоишномаю филмҳоро тамошо ва сабт кунанд. Инчунин, бояд қайд кард, ки дар ҷаҳони интернет маводҳои низ мавҷуд ҳастанд, ки ба системаи асаби инсон таъсирҳои манфии худро мерасонанд. Мисоли ин намоишнома ва филмҳои мебошанд, ки ҳислати зӯрварӣ, ваҳшониятӣ ва мочароҷӯна доранд» [14, с.67].

Дар воситаҳои ахбори оммаи муосир (сомонаҳои иҷтимоӣ, шабакаҳои интернетӣ ва ғайра), ки дар онҳо намоишҳои аз фарҳанги мо бегона, ғашу худҳои нишон дода мешаванд ва наврасону ҷавонон онҳоро бе мамоният тамошо мекунад, дар онҳо андешаҳои нодуруст нисбати шафқат, саховатмандӣ, нақӯкорӣ, адолат, ватандӯстӣ ва шаҳрвандӣ ташаккул меёбанд.

Новобаста аз ин, маҳз, ҷавонони имрӯза бояд ояндаи кишварро бунёд кунанд ва зимомӣ давлатдориро ба уҳдаи худ гиранд. Ва он анъанаву суннатҳои, ки халқи шарафманди тоҷик дар тули солҳо ба даст овардааст, афзун гардонида идома бахшанд. Ин танҳо вақте имконпазир мегардад, ки ҳар як ҷавони кишвар худро ҳамчун шаҳрванди асил, дӯстдори марзу бум, масъулият барои фардо дар назди Ватан-модар эҳсос ва дарк кунад.

Муҳаққиқ Х.С.Розиқов чунин қайд мекунад: «Дар илми ватании педагогӣ ҷойгоҳи муҳимро дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврас эҷодиёти адабӣ ва мероси маънавию ахлоқии мутафаккирони барҷастаи форсу тоҷик ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик ишғол менамоянд. Мероси бебаҳои ахлоқию ватандӯстона, васфкунандаи ҷавонмардию мардонагии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик дорои нерӯи азим барои кушода додани ҷанбаҳои нав ҷиҳати тарбияи ҳарбию ватандӯстӣ ва рушди маънавию ахлоқии ҷавонони муосир мебошад» [13, с.3].

Дар ҳақиқат, ғояҳои маънавӣ-ахлоқие, ки халқи тоҷик дар тӯли асрҳо, дар асарҳои адабӣ, мақолаҳо, чистонҳо, шеърҳо ва дostonҳо ҷамъоварӣ намудааст ва мардумро аз андешаҳои нодуруст, кирдору рафторҳои ношоиста ҳифз мекарданд. Вале, имрӯзҳо, ки шароити ҷаҳонишавӣ тамоми ғайриятҳои инсонро фаро гирифта аст, таъсирҳои манфии худро дар баъзан маврид мегузорад. Махсусан, хонандагон-ҷавонон, ки қишри осебпазирӣ маънавии ҷомеа (аз ҳисоби надоштани таҷрибаи ғанию мукамал) ба ҳисоб мераванд, худро ба зудӣ аз даст медиҳанд. Ва рафтору кирдори худро дар муқоиса бо дигарон ба танзим дароварда наметавонанд. Зеро, имрӯзҳо хонандагон-ҷавонон ба хондани асарҳои пурмухтавою аз ҷиҳати маънавӣ-ахлоқӣ баландмазмун, ки дар онҳо фарҳанги волеи инсондӯстӣю инсонгарой, сабру таҳаммулгарой тараннум мешаванд, огоҳӣ надоранд ва ин ҳам ба зинаи дуюм афтада, ба ҷои онҳо дигар анъанаву фарҳангҳо, ки тамоман ба мо рабте надоранд, арзӣ ҳастӣ карда истодаанд.

Ба андешаи муҳаққиқ Муҳаммадҷони Тағоймурод: «Дар шароити имрӯза ҷаҳонишавӣ, ки ворид гардидани унсурҳо ва арзишҳои бегона мушоҳида карда мешаванд, ба хотири нигоҳ доштани

арзишҳои миллӣ, инкишофи ҷаҳонбинӣ, баланд бардоштани сатҳи маънавии ҷомеа, таъмин намудани раванди самараноки таълиму тарбия, рӯй овардан ба фалсафаи маорифи халқи тоҷик ва истифодаи афкори тарбиявӣ ва таълимӣ дар амалия самаранокии раванди таълиму таъмин менамояд» [11, с.3].

Бояд қайд кард, ки хонандагон-ҷавонон бадахлоқ ё хушахлоқ тавлид намешаванд. Онҳо дар раванди тарбияи мақсаднок ташаккул меёбанд ва таҷрибаи ҳаётиро бо гузашти вақт меомӯзанд. Маҳз, дар ин синну сол хонандагон-ҷавонон ниёз ба дастгирӣ аз ҷониби волидайн ва омӯзгорон доранд. Зеро, ҳар як падару модар ва омӯзгор таҷрибаи ғании ҳаётӣ ва рӯзгордорӣ доранд ва метавонанд, ҷавонони имрӯзаро ба роҳи рост ҳидоят кунанд.

Аз ин рӯ, дастгириҳои маънавӣ-ахлоқӣ кардани ҳар як хонандаи синфҳои болоӣ дар шароити имрӯза муҳим арзёбӣ гардида, ташаккул додани сатҳи ҷаҳонбинӣ, маърифати ҳуқуқӣ ва сифатҳои ҳамидаи инсонӣ вазифаи аввалин дараҷаи аҳли маориф, ки инкишофдиҳандаи зехн, малака, маҳорат ва эҷодиёти онҳо мебошанд, ба шумор меравад.

Дараҷаи рушди зехн, ҷанбаҳои ҷисмонӣ ва иродаю маромҳои хонандагони синфҳои болоӣ дар якҷоягӣ ба ташаккули сифатҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагони синфҳои болоӣ мусоидат мекунанд.

Айёми наврасӣ яке аз давраҳои муҳимтарини синну сол мебошад, ки бо инкишофи ҷабҳонаи тамоми ҷузъҳои пешбари шахсият ва тағйироти физиологии дар натиҷаи балоғат ба вучуд омада алоқаманд аст. Новобаста аз ин наврас мактаббача аст ва тарбия барои ӯ муҳим боқӣ мемонад. Аммо, аз нуқтаи назари ҷиҳатҳои равонӣ таълиму тарбия барои бархе наврасон аҳамияти дуҷумла дараҷа доранд. Ихтилофоти асосии ин давра барои наврасон ин собит кардани нуқтаи назари худ дар баробари калонсолон ва нишон додани лаёқату маҳоратҳо мебошад.

Тағйироти ҷисмонӣ, ғоявӣ ва маърифатӣ, ки дар наврасон-хонандагон ба вучуд меоянд, муносибати онҳоро ба воқеияти атроф ва тамоми муносибатҳои иҷтимоӣ, то андозае ҳалалдор месозанд. Яъне, дар наврасон дарку фаҳмиш ба ҷабҳаҳои интиҳобӣ, мақсаднокӣ ва таҳлили табиқ меёбад.

Ба андешаи муҳаққиқ Е.Р. Ҷабборов: «Дар синни калони мактабӣ зарурати дӯстӣ кардан дар байни хонандагони синфҳои болоӣ пайдо мешавад. Аксар вақт, дӯстии байни хонандагони синфҳои болоӣ ба самимият табиқ меёбад, ки дар ин ҳолат рафтору амалҳо намуда ва шакли дигарро ба худ касб мекунанд. Бо туфайли чунин муносибатҳо хонандагони синфҳои болоӣ кӯшиш мекунанд, ки рафтору амалҳо, кирдору гуфтори худро ба сӯйи беҳтар тағйир диҳанд ва барои инкишоф додани сифатҳои маънавӣ, ахлоқӣ ва ҷисмонӣ ҷаҳд намоянд» [7, с.8].

Хусусияти вобаста ба ин синну сол, ки ба ҳамаи наврасон-хонандагон хос аст, ин тамоюли муболиға ва воқуниш ба нуқсонҳои ҷисмонии воқеӣ ё тасаввуршуда мебошад. Шаклҳои рафтор, ки бо фаҳмидани ҷинс алоқаманданд, ба таври пуршиддат дар амалҳои наврасон-хонандагон ба назар мерасанд.

Инчунин, дар наврасон-хонандагон хусусиятҳои идрок, зехн, муносибатҳои шахсӣ ва эмотсионалӣ шакли устуворро касб карда, духтарон фарқияти худро аз писарон дарк мекунанд.

Дар ин айём, баҳусус, духтарони наврас ба эҳсосоти баланд майл дошта, қабули ҳаргуна пешомадҳоро зуд эҳсос мекунанд. Инчунин, онҳо ба вазъиятҳои ногувор нисбат ба писарон зуд мутобиқ мешаванд, рафторҳо ва амалҳои худро тибқи шароит батанзим медароранд ва ба намуди зоҳирии худ таваҷҷуҳи зиёд медиҳанд.

Дар ҳаёти ҳаррӯза духтарон бештар эҳтиёткор, самаранок ва босабр ҳастанд. Тавре мушоҳидаҳои педагогӣ нишон медиҳанд, дар мактаб онҳо ба ҷанҳои гуманитарӣ майл доранд. Писарон бошанд, бештар ба донишу фаҳмишҳои абстрактӣ ба мисли, падидаҳои таҳайюлӣ, проблемаҳои идеологӣ, илмҳои дақиқ, таҳлили ашёву ҳодисаҳо шавқу ҳавас доранд.

Суханҳои дар боло зикргардида хулоса карда метавон гуфт, ки айёми мактабҳои яке аз давраҳои муҳимтарини синну сол барои хонандагон-ҷавонон ба шумор меравад, ки бо рушди босуръати тамоми ҷанбаҳои шахсӣ ва тағйироти физиологӣ алоқаманд аст.

Психологҳо ва педагогҳо ин айёмро давраи гузариши синну соли ҳам меғӯянд. Яъне, хонандагон-ҷавонон дар ин айём ҷанбаҳои ҷисмонӣ, равонӣ ва маърифатӣ худро дарк ва фаҳмиш мекунанд. Ва ба зинаи нави худшиносии мерасанд.

Баъди дида баромадан ва таҳлил кардани ҷанбаҳои маърифатӣ, психологӣ, ҷисмонӣ ва маънавию ахлоқии хонандагон-ҷавонон дар ин замина амсилаи педагогӣ, ки дар асоси он корҳои озмоишӣ ҷиҳати ошкор кардани тарбияи маънавӣ-ахлоқии хонандагони синфҳои болоӣ дар раванди дарсҳои забони русӣ гузаронида мешаванд, баррасӣ мегардад.

Тарбияи маънавию ахлоқии насли наврас раванди ташаккули сифатҳои ҳамида дар онҳо ба мисли, вичдон, қарз, имон, масъулият, шаҳрвандӣ, ватандӯстӣ, сабру таҳаммул, шафқат, фарқ

кардани некиро аз бадӣ, муҳаббат ва фидокорӣ, бартарафсозии душворихоӣ ҳаёти, содиқона хизмат кардан ба миллат ва Ватан фаҳмида мешавад.

Дар фазо ва муҳити таълимии муосир амсилаҳои гуногуни педагогии тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли наврас вучуд доранд. Ва онҳо дар асоси афзалиятҳои ҳадаф ва вазифаҳои раванди таълиму тарбия таҳия гардидаанд.

Зери мафҳуми мақсад мо тарбияи маънавӣ-ахлоқии хонандагони синфҳои болоӣ дар раванди дарсҳои забони русӣро дар назар дорем.

Бояд қайд кард, ки пурмазмуну гуворо гардонидани ҳаёти насли наврас вазифаи аввалиндараҷаи низоми маориф ба шумор меравад. Ва дар ин замина, бе тарбияи дурусти маънавӣ-ахлоқӣ ин масъала роҳи ҳалли худро ба таври бояд шояд намеебад.

Доктори илмҳои педагогӣ Ф. Гулмадов чунин қайд мекунанд: «Падару модарон ва омӯзгорон бояд кӯшиш ба ҳарч диҳанд, ки рукнҳои зерини тарбияи ҳисси ҳештаншиносиро дар ниҳоди насли наврас ташаккул диҳанд: тарбияи некдилӣ, некӯкорӣ, садоқатнокӣ, тараҳум, дардошноӣ, устувории ахлоқӣ, алифбои маданияти ахлоқӣ, ҳамдардшавӣ, одатҳои ахлоқӣ, боилтифотӣ ва ғайра. Албатта, ҳамаи ин ба он вобаста аст, ки дар наврасону ҷавонон арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ чӣ гуна ташаккул ёфтааст» [6, с.8].

Аз гуфтаҳои педагог Ф.Гулмадов метавон дарёфт, ки дар шароити кунунӣ ахлоқи олии барои барқарор кардани муносибатҳо, тарзи корӣ ва ҷаъолияти ҳаррӯзаи инсон муҳимтарин ва заруртарин ҳислат ба шумор меравад.

Агар инсон бихоҳад, ки сазовори ин унвон бошад, наметавонад бидуни маънавияти баланд ва ахлоқу одоб зиндагӣ кунад. Ин сифатҳо на модарзодианд, на ирсӣ, ки онҳо аз насл ба насл гузоранд. Мисолҳои зиёдаро низ овардан мумкин аст, ки аз волидони бофарҳангу бомаърифат фарзандони на онқадар хуб ба воя расидаанд. Ва баръакс ҳам мисол оварда метавон, ки аз оилаҳои носолим низ шахсиятҳои маъруф, поквичдон, хушахлоқ, хоксору ботамкин ба воя расидаанд.

Мақсади амсилаи педагогии мо, ки дар заминаи таълим ва омӯзиши фанни забони русӣ амалӣ мегардад ин дар руҳияи инсонгароёна, далеронаю ҷасурина ҷаҳд кардан ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои ҳаёти ва таҳаммулгарою таҳаммулпазир тарбия кардани хонандагони синфҳои болоӣ мебошад.

Гарчанде, мақсади дарсҳои забони русӣ ташаккули шахсияти созандаю ободкор бошад ҳам, ин раванд аз педагогӣ бомаҳорату таҷрибадор вобастагии калон дорад.

Агар, дар солҳои пешин маҳорати тарбия кардан рисолати ҳар як дарс ба шумор мерафт, пас дар шароити кунунӣ ҷаъилат он ташаккули арзишҳои инсонӣ, сифатҳои ҳамидаи шахсӣ ва баланд бардоштани маърифату маънавият аҳамият ва зарурати боз ҳам бузургтар пайдо кардааст.

Мақсади дигари амсилаи таҳиягардида, ки ба таълими фанни забони русӣ тавҷам аст, ин аз насл ба насл интиқол додани анъанаҳои маънавию ахлоқӣ, таҳаммулпазирӣю масъулиятшиносӣ ва эстетикӣю фарҳангии намоёндагони оламшумули дунёи илму маърифат ба шумор меравад.

Дар бораи моҳияти забони русӣ муҳаққиқ Л.В.Умантсева чунин қайд кардааст: «Забони русӣ симои маънавии насли наврасро ташаккул дода, дастурҳои ахлоқии онҳоро муайян мекунанд. Забони русӣ бо ифодаи боигарии маънавӣ ва гуногунии мавҷудияти инсон дар образҳои бадеӣ ба насли наврасу хонандагон ҷиҳати дарки зебогӣҳо, ки дар ҳар сатри навиштаҷоти он маҳфуз аст, ёрӣ мерасонад» [15, с.83].

Бояд қайд кард, ки омӯзиши забони русӣ дар зинаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ин таъмин кардани талаботи хониши босифат, дарки маъноӣ асар ва сатрҳои шеърӣю шоирон, ки вожаҳои адабӣ ва бадеиро ҳамчун шакли фарҳангии воле пешкаши хонандагон мегардонанд, ба шумор меравад. Инчунин, омӯзиши ин фан ба рушди мақсадноки қобилиятҳои ба таври кофӣ дарк ва фаҳмидани маъноӣ асарҳои адабии шоирону нависандагони халқҳои гуногун ва дар ин замина, мустақилона шарҳ додани ҷизҳои хондашон дар шакли шифоҳию хаттиро таъмин месозад.

Муҳаққиқ М.Е. Крошнева чунин қайд мекунад: «Асоси ҳар як асари бадеиро артефакт (аз лот. artefaktum – ба таври сунъӣ сохташуда) ва объекти эстетикӣ ташкил медиҳад. Артефакт қисмати қабати асар буда, аз ранг, хат ва калимаҳо иборат мебошад. Объекти эстетикӣ бошад, маҷмуи унсурҳои доништа мешавад, ки моҳияти эҷоди бадеиро ташкил медиҳанд ва аз ҷиҳати моддӣ устуворанду имкони таъсирҳои бадеӣ ба бинанда, шунаванда ё хонанда доранд» [9, с.26].

Дар раванди омӯзиши фанни забони русӣ хонандагони синфҳои болоӣ таҷрибаи мутолиаи босифат, фаҳмидани суҳанҳои баландмазмун ва қобилияти истифодаи забони адабиро ҳамчун воситаи ифодаи андешаю эҳсосоти худ пайваста инкишоф дода, талаботи фарҳангӣ таъмин ва завқи бадеӣ ташаккул меёбад. Чунки, объекти омӯзиши фанни забони русӣ ин асарҳои адабии нависандагону шоирони ҷаҳонӣ ва таърихию фарҳангӣ мебошанд.

Дарки асарҳо дар раванди фаъолияти мунтазами хонандагон ба азхуд намудани малакаҳои фарҳангӣ хониш, ки бо тариқи баланд, ифоданок ва равшан хондан сурат мегиранд, оварда мерасонад.

Дигар қисмати амсилаи таҳиягардида ин муайяну мушаххас кардани иҷрои вазифаҳо, ки ба тарбияи маънавӣ-ахлоқии хонандагони синфҳои болоӣ нигаронида шудаанд, мебошад.

Мавриди ёдоварист, ки фанни забони русӣ дар раванди таълим мавқеи махсусро ишғол мекунад. Агар, дигар фанҳои мактабӣ ғайр аз мусиқӣ ва санъати тасвирӣ, меъёрӣ, расмӣ ва миқдорӣ ба шумор раванд, пас дарсҳои забони русӣ бошанд, маҳорату малакаҳои эҷодию эстетикӣ хонандагони синфҳои болоиро ташаккул медиҳанд.

Бештари дарсҳои забони русӣ, ки бо таҳлили асарҳо ва шеърҳои шоирону нависандагон сурат мегиранд, масъалаҳои баррасишавандаи онҳо мубрам ва актуалӣ арзёбӣ мегарданд. Дуруст аст, ки баъзан масъалаҳои таҳлилии дарсҳои забони русӣ ба замони имрӯза, то андозае мувофиқати иҷтимоӣ намекунанд, вале мазмуну мундариҷа ва ҷанбаҳои тарбиявии онҳо моҳияти ҳудро гум накардаанд.

Асарҳои бадеӣ ба хонандагон имкон медиҳанд, ки дар баробари мутолиа барои худ ғизои маънавӣю маърифатӣ гиранд. Илова бар ин, қаҳрамонҳои асарҳо барои бархе хонандагони синфҳои болоӣ дарси ибратро низ меомӯзонанд.

Тавре ки муҳаққиқ Ҷ.Ф. Алиева қайд мекунад: «Воқеан, асари бадеӣ ҳосили офариниши ҳунари аст, ки дар ҷорҷӯбаи як матни адабӣ инъикос мегардад, матне, ки дар навбати худ восита ва тарикест барои шинохту маърифати ҳастӣ, дарку бозсозии муҳити атроф. Мазҳару саҳнаҳои зиндагии инсонӣ дар осори адабӣ ба воситаи калимаҳо, образҳои бадеӣ ба зӯҳур мерасад. Аз сӯйи дигар бо кӯмаки ҳамин образҳо адабиёт ҳастиро дар домани вақту фазо бозофаринӣ менамояд, хусусияту дунёи пурпечи ниҳоди инсониро боз мекунад. Дар ин замина нақши пураҳмияту муассирро забону вижагии он мебозад» [1, с.18].

Ҳангоми мутолиаи асарҳои адабӣ хонанда дар гуфтугӯ бо қаҳрамонҳо гардида, гоҳҳо суҳбати ошкоро барпо мекунад. Новобаста аз синну сол ҳар як асари бадеӣ хонандаи ҳудро дорад. Яъне, хонанда бо мутолиа кардани асар бо қаҳрамонҳо шинос ва ҳамшарики онҳо мегардад. Ва дар баъзан ҳолатҳо бо рафторҳои қаҳрамонҳо розӣ ва дар баъзан лаҳзаҳо норозӣю хашмгин мешавад.

Водор кардани хонандагон ба мутолиа намудани асарҳои нависандагони ҷаҳонӣ ва дар ин замина, фаҳмишу дарки маъною муҳтавои онҳо вазифаҳо мебошанд, ки дар шароити кунунӣ иҷрошавон саривақтӣ ва мубрам арзёбӣ мегарданд. Қобилияти барқарор кардани муколама бо қаҳрамонони асарҳо ва маҳорати муошират кардан бо онҳо яке аз масъалаҳои асосии замон ба шумор мераванд.

Вазифаҳои асосии амсилаи педагогии таҳиягардида ин:

1. Муайян кардани мушкilot ва ихтилофоте, ки дар раванди бароҳмонии тарбияи маънавӣ-ахлоқии хонандагони синфҳои болоӣ дар раванди дарсҳои забони русӣ ба миён меоянд.
2. Ҳаллу фасли босифати маҷмуи проблемаҳо, ки дар ҷараёни ташаккули сифатҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагони синфҳои болоӣ дар раванди дарсҳои забони русӣ пайдо мешаванд.

3. Собит кардан ва нишон додани ҷиҳатҳои бартаридоштаи амсилаи педагогии таҳиягардида, ки ҷанбаҳои муҳими шахсии хонандагони синфҳои болоиро дар раванди дарсҳои забони русӣ ошкор месозанд.

Мафҳумҳои асосии дарси забони русӣ ин маънавиёт, маърифат, ахлоқ, маъноӣ зиндагӣ, ишқ ва вичдон мебошанд. Ва ин мафҳумҳо дар низоми арзишҳои инсонӣ мавқеи намоёнро ишғол мекунанд. Дар баъзан мавридҳо ва лаҳзаҳои дарсӣ аз эҳтимол дур нест, ки дар байни хонандагони синфҳои болоӣ нигоҳҳои ихтилофотомез нисбати қаҳрамонҳои асари бадеӣ ё ақидаи шоир нисбати арзишҳо пайдо гардад.

Ҳамин тариқ, бартарияти дарси забони русӣ нисбат ба дигар фанҳои таълимӣ низ дар он дида мешавад, ки дар раванди машғулиятҳо доир ба масъалаҳои мубрами рӯзмарра суҳбату мувоҳисаҳо ба роҳ монда мешавад. Инчунин, сарнавишти қаҳрамонони асарҳои нависандагон мавриди муҳокима қарор мегиранд ва он масъалаҳое, ки дар фаъолияти хондашудагон ба вуқӯъ меафтаданд дар асоси муқоиса бо онҳо (қаҳрамонҳои асарҳо) таҳлил карда мешаванд.

Муқаррир: д.и.п., профессор Нейматов С.

Адабиёт:

1. Алиева, Ҷ.Ф. Нақши Садриддин Айни дар таҳрири забони асарҳои бадеӣ ва публицистӣ: дисс. ...н.и.ф [Матн] / Ҷ.Ф. Алиева. – Душанбе, 2024. -167с. –С.18
2. Бабосов, Е.М. Нравственная культура личности [Текст] / Е.М. Бабосов. -Минск: Наука и техника, 1985. -184 с.
3. Бахтин, М.М. Проблемы поэтики Достоевского [Текст] / М.М. Бахтин. -М.: Советская Россия, 1979. - 320 с.
4. Богданова, О.С. Нравственное воспитание старшеклассников [Текст] / О.С. Богданова, С.В. Черенкова. - М., 1988. - 204 с.
5. Гессен, С.И. Основы педагогики: Введение в прикладную философию [Текст] / С.И. Гессен. -М, 1995. - 448 с.
6. Гулмадов, Ф. Тарбияи ҳисси ҳештаншиносӣ меҳвари камолоти маънавӣ-ахлоқии наврасону ҷавонон [Матн] // Концепсияи миллии тарбия – асоси тарбияи насли созандаю бунёдкор. Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-методӣ. -Хучанд: “Дабир”, 2021. – 492 с. –С.8
7. Жабборова, Е.Р. Индивидуально-психологические особенности старших школьников с разной мотивацией достижения [Текст] / Е.Р. Жабборова. – Белгород, 2017. -88с. –С.8.
8. Загвязинский, В.И. Педагогическое творчество учителя [Текст] / В.И. Загвязинский. - М.: Педагогика, 1987. - 160 с.
9. Крошнева, М. Е. Теория литературы: учебное пособие [Текст] / М. Е. Крошнева. – Ульяновск: УлГТУ, 2007. – 103 с. –С.26
10. Лутфуллоев, М. Личность и воспитание [Текст] / М. Лутфуллоев - Душанбе: Ирфон, 2008. - 317с.
11. Муҳаммадҷони, Т. Ғояҳои фалсафаи маориф дар осори мутафаккирони тоҷик дар асрҳои ix-xiii: автореф.дисс. ...док. фалсафа PhD [Текст] / Т. Муҳаммадҷон. –Душанбе, 2020. - 52с. –С.3
12. Назаров, А. Обучение русским местоимениям в старших классах таджикской школы в условиях интегрированного обучения: автореф.дисс. ...канд.пед.наук [Текст] / А. Назаров. -26с. –С.3
13. Розиков, Х.С. Истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои x–xi ва анъанаҳои миллии дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ: автореф. дисс. ...н.и.п. [Текст] / Х.С. Розиков. –Душанбе, 2022. - 63с. –С.3
14. Табаров, Н.С. Духовно-нравственное воспитание молодежи в учреждениях культуры Республики Таджикистан: монография [Текст] / Н.С.Табаров; под.науч.ред. Д.Махкамов. – Душанбе, 2024. -175 с. –С.67
15. Уманцева, Л.В. Нравственность и духовность в русской литературе: монография. [Текст] / Л.В. Уманцева. – Тамбов, 2017. -86с. –С.83

АМСИЛАИ ПЕДАГОГИИ ТАРБИЯИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ БОЛОӢ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ РУСӢ

Дар мақола амсилаи педагогии тарбияи маънавӣ-ахлоқии хонандагони синфҳои болоӣ дар дарсҳои забони русӣ бо тамоми қисматҳои нишон дода шудааст.

Муаллиф дар мақола қайд мекунад, ки дастгириҳои маънавӣ-ахлоқӣ қардани ҳар як хонандаи синфҳои болоӣ дар шароити имрӯза муҳим арзёбӣ гардида, ташаккул додани сатҳи ҷаҳонбинӣ, маърифати ҳуқуқӣ ва сифатҳои ҳамидаи инсонӣ вазифаи аввалидараҷаи аҳли маориф, ки инкишофдиҳандаи зеҳн, малака, маҳорат ва эҷодиёти онҳо мебошанд, ба шумор меравад.

Тарбияи маънавию ахлоқии насли наврас раванди ташаккули сифатҳои ҳамида дар онҳо ба мисли, вичдон, қарз, имон, масъулият, шахрвандӣ, ватандӯстӣ, сабру таҳаммул, шафқат, фарқ қардани некиро аз бадӣ, муҳаббат ва фидокорӣ, бартарафсозии душвориҳои ҳаётӣ, содиқона хизмат қардан ба миллат ва Ватан фаҳмида мешавад.

Дар фазо ва муҳити таълимии муосир амсилаҳои гуногуни педагогии тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли наврас вучуд доранд. Ва онҳо дар асоси афзалиятҳои ҳадаф ва вазифаҳои раванди таълиму тарбия таҳия гардидаанд.

Мақсади амсилаи педагогии мо, ки дар заминаи таълим ва омӯзиши фанни забони русӣ амалӣ мегардад ин дар руҳияи инсонгароёна, далеронаю часуруна ҷаҳд қардан ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои ҳаётӣ ва таҳаммулгарою таҳаммулпазир тарбия қардани хонандагони синфҳои болоӣ мебошад.

Гарчанде, мақсади дарсҳои забони русӣ ташаккули шахсияти созандаю ободкор бошад ҳам, ин раванд аз педагогӣ бомаҳорату таҷрибадор вобастагии калон дорад.

***Калидвожаҳо:** педагог, тарбия, ташаккул, арзишҳо, мақсад, хонандагони синфҳои болоӣ, амсила, раванд, фазо, муҳит, шароитҳои педагогӣ.*

ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ СТАРШЕКЛАССНИКОВ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

В статье представлена педагогическая модель духовно-нравственного воспитания старшекласников на уроках русского языка во всех её аспектах.

Автор отмечает, что духовно-нравственная поддержка каждого старшекласника считается важной в современных условиях, а формирование уровня мировоззрения, правовой образованности и человеческих качеств является первостепенной задачей педагогов, развивающих их интеллект, умения, способности и творческие способности.

Под духовно-нравственным воспитанием подрастающего поколения понимается процесс формирования у них таких ценных качеств, как совесть, долг, вера, ответственность, гражданственность, патриотизм, терпение и толерантность, сострадание, умение отличать добро от зла, любовь и бескорыстие, преодоление жизненных трудностей, верное служение Отечеству и Родине.

В современном образовательном пространстве и среде существуют различные педагогические модели духовно-нравственного воспитания подрастающего поколения, которые разрабатываются исходя из приоритетов целей и задач образовательного процесса.

Цель нашей педагогической модели, реализуемой в контексте преподавания и изучения русского языка, – воспитать у старшекласников гуманистический, мужественный и отважный дух, стремление к достижению жизненных целей, толерантность и терпимость.

Хотя цель уроков русского языка – формирование творческой и продуктивной личности, этот процесс во многом зависит от квалифицированного и опытного преподавателя.

***Ключевые слова:** учитель, образование, формирование, ценности, цель, старшекласники, модель, процесс, пространство, среда, педагогические условия.*

PEDAGOGICAL MODEL FOR THE SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF HIGH SCHOOL STUDENTS IN RUSSIAN LANGUAGE LESSONS

This article presents a pedagogical model for the spiritual and moral education of high school students in Russian language lessons, covering all its aspects.

The author notes that spiritual and moral support for each high school student is considered important in today's worldview, and developing their worldview, legal education, and human qualities is a primary task for educators who develop their intellect, skills, abilities, and creativity.

Spiritual and moral education of the younger generation encompasses the process of developing such valuable qualities as conscience, duty, faith, responsibility, civic consciousness, patriotism, patience and tolerance, compassion, the ability to distinguish good from evil, love and selflessness, overcoming life's difficulties, and faithful service to the Fatherland and Motherland.

In the modern educational space and environment, various pedagogical models for the spiritual and moral education of the younger generation exist, developed based on the priorities and objectives of the educational process.

The goal of our pedagogical model, implemented in the context of teaching and learning Russian, is to instill in high school students a humanistic, courageous, and brave spirit, a desire to achieve life goals, and tolerance and forbearance.

While the goal of Russian language lessons is to develop creative and productive individuals, this process largely depends on a qualified and experienced teacher.

Keywords: *teacher, education, development, values, goal, high school students, model, process, space, environment, pedagogical conditions.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Назриева Чамила Маҳмудовна, Пажуҳишигоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, унвонҷӯй. Суроға: 734063, шаҳри Душанбе, кӯчаи Айнӣ, 126. Тел:933556077*

Сведения об авторе: *Назриева Джамиля Махмудовна. Институт развития образования имени А. Джамии Академии образования Таджикистана, Соискатель. Адрес: 734063, г. Душанбе, ул. Айнӣ, 126. Тел:933556077*

About the author: *Nazrieva Jamilya Makhmudovna, Institute for Educational Development named after A. Jamia of the Academy of Education of Tajikistan, Applicant. Address: 734063, Dushanbe city, st. Aini, 126. Tel:933556077*

ТВОРЧЕСКАЯ И ИЗОБРАЗИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДОШКОЛЬНИКОВ

Пачаева М.П.

**Таджикский государственный педагогический университет
имени Садриддина Айни**

Формирование творческой личности – одна из важнейших теоретических и практических задач педагогической работы на современном этапе. Решение этой проблемы должно начинаться с дошкольного возраста. Ведь именно в этом возрасте личность ребёнка навсегда запечатлевается в его памяти всем, что он видит и слышит.

Изобразительная деятельность дошкольников воплощается в их образах как отражение поведения и действий взрослых. И таким образом формируется личность ребёнка.

Очевидно, что опыт осуществляется на основе жизнедеятельности. При этом изобразительная деятельность, реализуемая в формах рисования, раскрашивания и лепки, способствует всестороннему развитию ребёнка.

Известный российский психолог Б.М. Теплов отмечал, что в процессе общественной жизни воспитываются чувства, возникает интерес к занятиям, формируются представления и убеждения, а в конечном итоге – мировоззрение. А чувства и страсти, убеждения и мировоззрения становятся источником возбуждения, сужения мотивов и подъема морального духа [15, с.106].

Вместе с тем существуют различные трактовки понятия «изобразительная деятельность». Флерина Е.А. определяет изобразительную деятельность как осознанное отражение окружающей действительности в творчестве ребенка, которое используется для формирования воображения, отражения его наблюдений и впечатлений. Сакулина Н.П. рассматривает изобразительную деятельность как специфическое образное познание окружающей действительности. По мнению ряда ученых, изобразительная деятельность – это художественно-творческая деятельность, под которой понимается отражение в мозге впечатлений от предметов и явлений окружающего мира в различных формах.

Педагог Комарова Т. отмечает, что изобразительная деятельность и другие виды творческой деятельности создают основу для содержательного общения детей и взрослых, защищают психику и организм человека от внешних воздействий [4, с.25]. То есть изобразительная деятельность выполняет ещё и терапевтическую функцию, предохраняя детей от рассеянности, грусти, снимая нервное напряжение, страх и панику, устраняя эмоциональные состояния. Поэтому внедрение в педагогический процесс различных видов изобразительной и творческой деятельности, в рамках которых дети могут свободно самовыражаться, не лишено пользы.

Управление изобразительной деятельностью требует от педагога знания особенностей изобразительной деятельности, развития навыков детей и поддержки их инициативы. Также необходимо создавать условия для того, чтобы дети чувствовали себя самостоятельными.

По мнению Дороновой Т.Н.: «Изобразительная деятельность отражает непрерывное единство познания и воображения, практической деятельности и мыслительных процессов, результатом которых является создание особых материальных продуктов и произведений искусства» [1, с. 9].

В психологии творчество рассматривается как процесс создания нового, как результат деятельности человека, как результат интеллекта и совокупности качеств личности. То есть творчество означает приобретение человеком способностей, понимания, знаний и навыков, благодаря которым создаётся продукт, отличающийся от других своей новизной и уникальностью. Рассматривая креативность как важнейшее условие существования каждой личности, психологи отмечают, что она «скрыта в самом человеке и имеет свои особенности».

В соответствии с требованиями современных образовательных программ цветовая культура и, соответственно, целенаправленное воспитание чувства цвета стали обязательным аспектом деятельности дошкольного образовательного учреждения. Световосприятие было классифицировано Ческидовой И.Б. как эстетическое качество личности, проявляющееся в способности эмоционально реагировать на цвета, комбинировать цвета, создавать цветовые образы и осознанно их использовать, что находит свое отражение в эстетической деятельности.

Одним из первых, кто заговорил о формировании представлений о цвете, был Я. А. Коменский. По его мнению, в процессе восприятия и восприятия цветов важную роль играет зрительная деятельность, в процессе которой дети учатся воспринимать цвета и правильно их использовать [8, с.115].

По его мнению, восприятие цвета имеет большое значение для познания ребенком дошкольного возраста природы предметов. Поэтому отношение детей к цвету может формироваться из их отношения к конкретным предметам. Если ребенку нравится вкус ярко-зеленого сочного яблока, это приведет к усилению его положительного отношения к зеленому цвету.

Психологи считают, что дети используют цвет как средство выражения представлений о предметах. С помощью цвета дети выражают свое отношение к представленному изображению.

Ребенок еще не освоил передачу формы, поэтому он передает свои мысли именно через цвет. Замечено, что если в младенчестве повесить на колыбель игрушки разных цветов, то малышу обязательно понравится красная игрушка, и он потянется и схватит ее. Потому что красный цвет яркий и притягивает взгляд.

Следует отметить, что изобразительное искусство имеет очень долгую историю. В эпоху античности произведения искусства создавались на ткани, бумаге, дереве, камне, стекле, металле, гипсе и т. д. В эти периоды для изображения пейзажей и сцен охоты на животных и птиц в качестве красок использовались красный, желтый, белый, коричневый, а также древесная щепа. Позднее, в эпоху Возрождения, изобразительное искусство достигло своего расцвета, и его величайшие творцы – Мазаччо, Боттичелли, Леонардо да Винчи, Микеланджело, Рафаэль, Джорджоне, Тициан, Дюрер и другие – воспевали в своих произведениях величие и интеллект, силу и красоту человека, гуманистические идеи.

Стоит отметить, что таджикский народ также внёс огромный вклад в развитие человеческой культуры. В истории миниатюрной живописи таджиков и персов особое место занимают Мани, Абдуллахи Мусаввир, Мухаммад Мурад Самарканди, Махмуд Музахиб, Риза Аббаси и другие [14].

Камолиддин Бехзод (1455–1535) также является одним из выдающихся художников-миниатюристов таджикского народа. Искусствоведы называют его «Рафаэлем Востока». Произведения великого художника всегда служили источником вдохновения и примером для многих представителей изобразительного искусства. Иллюстрации, сохранившиеся в книгах персидских и таджикских миниатюристов, экспонируются в Лондоне, Париже, Берлине, Санкт-Петербурге, Каире, Ташкенте, Душанбе и других городах.

Султан Мухаммад, Касим Али, Маулана Дарвеш Мухаммад и другие ученики Камолиддина Бехзода внесли значительный вклад в развитие восточной школы миниатюрной живописи. Творчество Камолиддина Бехзода имеет большое значение не только для развития национального искусства, но и для дальнейшего духовного роста таджикского народа [3]. Поэтому целесообразно знакомить современное подрастающее поколение с шедеврами выдающихся и всемирно известных художников таджикского народа, тем самым прививая им заветные общечеловеческие ценности.

Следует отметить, что в процессе изобразительной деятельности у детей формируются: - ум – знания, мышление и широта воображения; - характер – смелость, отвага и стойкость; - эмоции и чувства – восприятие прекрасного, интерес и вкус к живописи, воображение.

Задача педагога здесь — усилить вышеперечисленные аспекты и создать условия для изобразительной деятельности детей. То есть, знакомя ребёнка со всевозможными пейзажами и картинками и развивая его воображение, мы даем ему творческую пищу.

Пристальное рассматривание предметов и наблюдательность ускоряют мыслительную деятельность детей. Это помогает детям чётче и полнее описывать предметы, что, в свою очередь, развивает следующие аспекты: — восприятие предметов с точки зрения мудрости и интеллекта; — преобразование прежних знаний в новую форму; — видение проблемы в реальных ситуациях; — принятие и понимание структуры предметов; — умение решать задачу другими возможными способами; — сочетание знакомых средств деятельности с новыми.

Следует отметить, что главное условие изобразительной деятельности дошкольников — вызвать у них интерес и искренность в этом процессе. Это условие выполняется только в том случае, если ребёнок сам занимается изобразительной деятельностью, без влияния педагогических факторов и без каких-либо поощрений. Другая сторона вопроса заключается в том, что систематическая педагогическая работа не может осуществляться только при возникновении интереса у детей. Другое дело, что в процессе изобразительной деятельности дошкольников не все из них проявляют вкус и стремление к изобразительному искусству. Несмотря на это, во время изобразительной деятельности некоторые дети проявляют незаурядные творческие способности.

В изобразительной деятельности ребёнок не только видит готовое изделие, но и наблюдает этот процесс своими руками и глазами, видит, как создаётся изображение. Затем ребёнок переходит от простых отдельных деталей изображения к точному преобразованию особенностей изображаемого предмета. При этом в изобразительной деятельности появляется стилистический подход, приобретающий регулятивное значение и контролирующий характер деятельности.

В процессе изобразительной деятельности ребёнок испытывает различные эмоции: он восхищается красивым изображением или, если у него что-то не получается, нервничает, быстро опускает руки и недоволен собой. В этом случае необходима помощь педагога или окружающих.

В процессе изобразительной деятельности ребёнок, представляя изображённый предмет, контролирует свои действия и оценивает их [11, с.5].

В процессе изобразительной деятельности дети постепенно приобретают знания, их представления становятся яснее и глубже. Дети не только приобретают изобразительные навыки, новые для них вещи и умения, но и учатся использовать их рационально и осознанно.

При создании и изображении предметов дети используют своё воображение, создавая в своём воображении его вид и структуру. Анализируя вышеизложенное, можно сделать вывод, что в процессе изобразительной деятельности дошкольников необходимы знания, умения и методы формирования творческого мышления, которые поддерживают этот процесс, вызывают интерес и энтузиазм.

Развитие мышления считается важнейшим этапом в развитии человека, и особенно в его учебной деятельности, поскольку природа мышления заключается в расширении границ познания, раскрытии сущности явлений и их понимании. Мышление отражает связи между предметами и событиями, их отношение друг к другу, их свойства и сущности, всё то, что непосредственно ощущается и воспринимается. Задача мышления состоит в анализе понятий, установлении их связей, выделении их из случайных связей и обобщении информации для создания логического пути от общего к частному.

Творческое мышление является частью мыслительного процесса и имеет свои особенности. Как мы уже упоминали, творческое мышление — один из видов мышления, характеризующийся созданием новых продуктов и новых форм в процессе познавательной деятельности. Вопросы творческого мышления и креативности рассматриваются с момента

развития науки. В древности творческое мышление считалось божественным чудом, дарованным человеку. В Средние века творческое мышление трактовалось как акт воли.

В современном контексте творческую деятельность называют продуктивной способностью воображения. Главным условием развития творческого процесса является последовательность, целостность в обучении и воспитании, а главное – укрепление мышления у детей. Если учитель систематически требует решения домашних заданий в процессе изобразительной деятельности, ученик также будет проявлять ответственность и следить за их выполнением. Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод, что последовательная и системная деятельность в творческой деятельности является одним из необходимых условий оценки, в то время как неожиданность и «внезапное вдохновение», являющиеся неотъемлемой частью творческого процесса, не всегда считаются условием успешной реализации творческой деятельности.

Психологи считают, что творческий процесс происходит благодаря гармоничной работе двух развитых сторон мышления: образно-чувственного и логико-перцептивного. И если одна из основных сторон мышления недостаточно развита, то творческий процесс считается незавершённым. Поэтому главным условием успешного развития творческого мышления и решения задач является предоставление материала, в котором в достаточной степени активизируются образно-эмоциональное восприятие мира и чувственные наблюдения. Чем активнее будут пробуждаться сенсорные процессы у детей, тем сильнее будет развиваться их воображение и творческое мышление, а также улучшаться качество их работ.

Вопрос воспитания творческого мышления тесно связан с воспитанием художественного вкуса. Чем больше творческая и образная активность детей, тем выше качество творческой деятельности.

Процесс творческого мышления объединяет два творческих аспекта:

- узнавание, познание и понимание страданий и тайн мира;
- процесс создания нового мышления в результате художественного познания действительности.

Несмотря на большое количество методов, форм и педагогических средств, к сожалению, не существует единой системы, которая бы постепенно развивала творческое мышление. Однако, как показывают эксперименты и исследования, этот процесс может быть активирован при строгом соблюдении условий.

Художественно-изобразительное воспитание детей должно начинаться с раннего возраста. Формы творчества также разнообразны. К ним относятся: изобразительное искусство, музыка, поэзия, танец и т. д. Эти виды творчества наиболее заметны в раннем детстве, особенно у детей дошкольного возраста. Дети дошкольного возраста ещё не умеют читать, писать и петь, но им нравится изображать свои впечатления на бумаге.

Через рисунок дети отражают своё мировоззрение и восприятие вещей [7, с. 27].

Если развивать творческую активность детей, можно добиться значительных образовательных и воспитательных результатов в будущем. Как уже упоминалось выше, в процессе изобразительной деятельности дошкольники развивают и тело, и душу, и разум.

Источник творческих способностей и талантов детей – в их руках и ногах [13, с. 9]. Пальцы ребёнка становятся источником творческой мысли, возникают разнообразные образы. То есть, чем умелее руки ребёнка, тем он умнее и мудрее. Поэтому изобразительная деятельность в дошкольном возрасте очень важна и служит основой для формирования мировоззрения.

Детей необходимо учить чувствовать красоту, понимать и воспринимать произведения искусства, литературы, наблюдать за волшебными пейзажами природы. В процессе изобразительной деятельности необходимы мелкая моторика, координация образов с воображением и подготовка детей к радости творчества.

Процесс воображения имеет индивидуальные особенности, а его результатом является формирование внутренней позиции, знание взглядов других людей и умение поставить себя

на их место [5, с.8]. Изучение изобразительной деятельности невозможно без формирования таких мыслительных операций, как анализ, синтез, сравнение и вывод, представление мотивов. Мотив анализа развивается от общего и грубого сравнения к более тонким. Знания о предметах и их свойствах, полученные эффективным способом, закрепляются в сознании. Изобразительная деятельность тесно связана с эмоциями.

Формирование представлений о предметах требует усвоения знаний об их свойствах, качествах, форме, цвете и размере. Дети выделяют и называют эти свойства, сравнивают предметы между собой, выявляют их сходства и различия, то есть выполняют мыслительные действия. Изобразительная деятельность способствует развитию мышления и воображения, а также имеет социальную направленность. То есть ребенок рисует не только для себя, но и для других. Он хочет, чтобы все видели его рисунок и чтобы все его знали. Социальная направленность изобразительной деятельности дошкольников проявляется также в том, что дети изображают в своих творениях события общественной жизни.

Более того, в процессе изобразительной деятельности присутствуют и мыслительные, и физические действия. Чтобы создать рисунок, необходимо овладеть трудом, физическими действиями и определенными навыками. Изобразительная деятельность у детей дошкольного возраста помогает решать многие трудности и препятствия и учит их учиться. Она учит преодолевать возникающие трудности и препятствия. Сначала дети обращают внимание на движение карандаша или фломастера по бумаге, а затем появляются интерес и энтузиазм, новые творческие мотивы, желание достичь результата и создать определенный образ.

Древнегреческий философ и ученый Аристотель говорил, что изобразительная деятельность способствует всестороннему развитию детей [12].

Развитие трудовых навыков и умений связано с формированием таких личностных качеств, как: внимательность, усидчивость, терпение и терпимость. Дети воспитываются с умением трудиться и достигать поставленных целей. Приобщение детей к труду и уборке жилого пространства способствует формированию трудолюбия и самостоятельности. Для успешного развития изобразительной деятельности, её систематического развития и совершенствования у ребёнка необходимо развивать такие качества, как: трудолюбие, старательность, старание и настойчивость для достижения наилучшего результата [4, с.17].

Занятия изобразительной деятельностью развивают эстетические качества дошкольников. В процессе изобразительной деятельности создаются условия для развития восприятия красоты и чувств, которые в будущем превратят эти чувства в чувства, а эстетические установки – в истинную реальность.

Чувство красоты, возникающее при восприятии красивых предметов, включает в себя различные элементы композиции, такие как: чувство цвета, пропорций, формы и различия.

Знакомство с произведениями изобразительного искусства имеет большое значение для воспитания у детей чувства прекрасного и развития их изобразительных способностей. Яркость и выразительность образов на картинах вызывают эстетическое впечатление, помогая глубже и полнее осмысливать жизненные события и находить творческое воплощение образов. Этот процесс постепенно формирует художественно-творческий вкус детей. Изобразительное творчество детей может успешно развиваться только при целенаправленном руководстве воспитателей, родителей и учителей [10]. Процесс изобразительной деятельности должен быть направлен на развитие изобразительных навыков дошкольников, творческого отражения впечатлений от окружающей жизни, произведений литературы и искусства.

Таким образом, изобразительная деятельность в дошкольном возрасте тесно связана с развитием эмоций, восприятия и творческих способностей ребёнка и зависит от уровня развития восприятия, мышления и речи. Также развитие изобразительной деятельности связано с формированием активного внимания к окружающему миру у детей, позволяющего им отражать действительность. Из всех видов творческой деятельности восприятие и

изображение окружающего мира наиболее характерны для дошкольников. Изобразительная деятельность развивает у детей эмоциональное отношение к миру.

Литература:

1. Доронова, Т.Н. Художественное творчество детей 2-8 лет / Т.Н. Доронова. - М.: 2015. - 192с.
2. Изатова, М.И. Ташаккул ва рушди муассисаҳои таълимии томактабӣ дар Тоҷикистон: 1924-2004: автореф. ... дис. н.и.п. / М.И. Изатова. -Душанбе, 2015. -24 с.
3. Камолитдин Бехзод. -[Манбаи электронӣ]: <https://arboblar.uz/ru/people/kamoliddin-bekhzod> электронӣ]: (Санай мурочиат 27.11.2024)
4. Комарова, Т. С. Детское художественное творчество. Для работы с детьми 2-7 лет / Т.С. Комарова. - М.: 2008. -102с. Комарова, Т.С. Дети в мире творчества / Т.С. Комарова. † М.: Мнемозина, 1995. -160 с.
5. Курбонова, З.Ш. Ташаккули донишҳои экологии кӯдакони синни томактабӣ дар муассисаҳои томактабӣ (дар асоси муассисаҳои томактабии Ҷумҳурии Тоҷикистон): автореф. дисс. ...н.и.п. / З. Ш. Курбонова. -Душанбе, 2015. - 22 с.
6. Лошарева, О.Н. Теоретические и методические основы организации продуктивных видов деятельности детей дошкольного возраста. - Елец, 2018. -119с.
7. Манякова, О.В. Развитие эстетического вкуса у детей старшего дошкольного возраста на занятиях по изобразительной деятельности через использование цвета / О.В. Манякова. - Нижний Новгород 2011. -290с. –С.115
8. Мачидова, Б. Анъана ва урфу одатҳои халқӣ воситаи ташаккули сифатҳои ахлоқии кӯдакон дар оила: автореф. дисс. ...доктори илмҳои педагогӣ / Б. Мачидова. -Душанбе, 2004. - 52 с.
9. Оберемко, Е.А. Роль педагога в художественно-творческом развитии детей / Е.А. Оберемко. -[Манбаи электронӣ]: <https://nsportal.ru/detskiy-sad/raznoe/2020/01/15/rol-pedagoga-v-hudozhestvenno-tvorcheskom-razvitii-detey> (Санай мурочиат 07.12.2024)
10. Пискунова, В.В. Развитие творческих способностей детей дошкольного возраста через использование нетрадиционных техник рисования / В.В. Пискунова. - Оренбург, 2018. - 73с. Развитие воображения у детей младшего школьного возраста в процессе творческой деятельности. -[Манбаи электронӣ]: <http://www.faireducation.ru/stiloms-379-2.html> (Саннай мурочиат 20.11.2024)
11. Савенков, А.И. Детская одаренность: развитие средствами искусства / А.И. Савенков. † М.: 1999. -220 с.
12. Санъати рассомӣ. -[Манбаи электронӣ]: <http://kitobam.com/cr/sanati-rassom/> (Саннай мурочиат 06.03.2025)
13. Шапатина, О.В. Психология развития и возрастная психология: учебно-методический комплекс / О.В. Шапатина, Е.А. Павлова. " Самара: Изд-во «Универс-групп», 2007. - 204 с.
14. Юлдашева, Д. Организация и функционирование системы дошкольных воспитательно-образовательных учреждений в Хатлонской области Республики Таджикистан: в период 1920-1980 гг.:автореф. ...дис.д-ра пед. наук / Д.Юлдашева. - Курган-түбө, 2011. -45с.
15. Якобсон, П.М. Психология художественного творчества / П.М. Якобсон. -М.: Просвещение, 1971. - 235 с.

ФАЪОЛИЯТИ ЭҶОДӢ-ТАСВИРИИ КӢДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ

Дар мақола фаъолияти эҷодии кӯдакони синни томактабӣ дар раванди тасвирсозии ашё инъикос гардидааст.

Муаллиф қайд мекунад, ки фаъолияти тасвирии кӯдакони синни томактабӣ ҳамчун инъикоскунандаи рафторҳо ва амалҳои калонсолон дар тасвирҳои онҳо таҷассум меёбад. Ва ба ин васила, шахсияти кӯдак низ ташаккул меёбад.

Дар илми равоншиносӣ эҷодкорӣ ҳамчун ҷараёни эҷоди чизи нав, қобилиятҳои инсон, натиҷаи зехн ва маҷмуи хосиятҳои шахсият доништа мешавад. Яъне, эҷодкори маънои онро дорад, ки шахс дорои қобилият, фаҳмиш, дониш ва малака гардида, бо шарофати он маҳсуле офарида мешавад, ки бо навовари ва нотақрории худ аз дигар маҳсулот фарқ мекунад.

Эҷодкориро шартӣ муҳими мавҷудияти ҳар як шахс доништа, равоншиносон қайд мекунанд, ки он «дар ҳуди шахс ниҳон аст ва хусусиятҳои хоси худро дорад».

Дар фаъолияти тасвири кӯдак натавон маҳсули тайёр, балки бо дастони худ ва бо ҷашмон ин равандро мушоҳида карда, тарзи омода кардани тасвири мебинанд. Баъдан, кӯдак аз ҷузъиёти оддии алоҳидаи тасвир ба табилии дақиқи хусусиятҳои предмети тасвири мегузарад. Дар баробари ин, тарзи услуб дар фаъолияти тасвири пайдо гардида, арзиши танзимкунамандаро касб карда, ҳислати фаъолиятро идора мекунад.

Кӯдакон ҳангоми сохтан ва тасвир кардани ашё таҳайюлро истифода бурда, ҷи гунаги ва сохти онро дар мафкураи худ меофаранд. Агар гуфтаҳои болоро ҳаллу фасл намоем, ба ҷунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки ҳангоми фаъолияти тасвирии кӯдакони синни томактаби барои ташаккули тафаккури эҷодии онҳо дониш, малака, маҳорат ва усулҳои лозиманд, ки ин равандро ҷонибдори намуда, шавқу рағбатро бедор созанд.

Калидвожаҳо: *фаъолияти тасвирӣ, кӯдакони синни томактабӣ, инкишоф, маҳорат, қалам, эҷодкорӣ, тасаввурот, раванд, ташаккул, образ, ашё.*

ТВОРЧЕСКАЯ И ИЗОБРАЗИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДОШКОЛЬНИКОВ

В статье рассматривается творческая деятельность дошкольников в процессе изображения предметов.

Автор отмечает, что изобразительная деятельность дошкольников воплощается в их образах как отражение поведения и действий взрослых. И таким образом формируется личность ребёнка.

В психологии творчество рассматривается как процесс создания нового, как результат работы человеческого интеллекта и совокупности личностных качеств. То есть, творчество означает наличие у человека способностей, понимания, знаний и навыков, благодаря которым создаётся продукт, отличающийся от других своей новизной и уникальностью.

Рассматривая творчество как важное условие существования каждой личности, психологи отмечают, что оно «скрыто в самом человеке и имеет свои особенности».

В изобразительной деятельности ребёнок видит не только готовое изделие, но и наблюдает этот процесс своими руками и глазами, видя, как создаётся изображение. Затем ребёнок переходит от простых отдельных деталей изображения к точному преобразованию характеристик изображаемого предмета. При этом стиль изображения проявляется в деятельности по изображению, приобретая регулятивное значение и контролируя характер деятельности.

При создании и изображении предмета дети используют своё воображение, создавая в своём воображении его облик и структуру. Анализируя вышеизложенное, можно сделать вывод, что в процессе изобразительной деятельности дошкольников необходимы знания, умения, навыки и методы, формирующие их образное мышление, которые поддерживают этот процесс и вызывают интерес и энтузиазм.

Ключевые слова: *изобразительная деятельность, дошкольники, развитие, навыки, карандаш, творчество, воображение, процесс, формирование, образ, предмет.*

CREATIVE AND VISUAL ACTIVITIES OF PRESCHOOLERS

This article examines the creative activity of preschoolers in the process of depicting objects.

The author notes that preschoolers' visual activity is embodied in their images as a reflection of the behavior and actions of adults. This is how the child's personality is shaped.

In psychology, creativity is viewed as the process of creating something new, the result of human intellect and a combination of personal qualities. That is, creativity signifies a person's

ability, understanding, knowledge, and skills, which enable them to create a product that stands out from others through its novelty and uniqueness.

Viewing creativity as an essential condition for the existence of every individual, psychologists note that it is "hidden within the individual and has its own characteristics."

In visual activity, the child not only sees the finished product but also observes this process with their own hands and eyes, witnessing the creation of the image. The child then moves from simple, individual details of the image to a precise transformation of the characteristics of the object being depicted. The style of the image is manifested in the process of depicting, acquiring regulatory significance and controlling the nature of the activity. When creating and depicting an object, children use their imagination, conjuring its appearance and structure. Based on the above, we can conclude that preschoolers' artistic activities require knowledge, skills, abilities, and methods that foster their imaginative thinking, support this process, and generate interest and enthusiasm.

Keywords: *artistic activity, preschoolers, development, skills, pen, creativity, imagination, process, formation, image, object.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Пачаева Муҳайё Пулатовна, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, номзади илмҳои педагогӣ, сармутахассиси ишӯбаи идоракунии сифати таҳсилот* **Суроға:** *шаҳри Душанбе, кӯчаи Возех, хонаи 15. Тел.: 888851818. E-mail: pachevamuhyo@mail.ru*

Сведения об авторе: *Пачаева Мухайё Пулатовна, Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни, кандидат педагогических наук, главный специалист отдела управления качеством образования. Адрес:* *город Душанбе, улица Возех, дом 15. Тел.: 888851818. E-mail: pachevamuhyo@mail.ru*

About the author: *Pachaeva Mukhayo Pulatovna, Sadriddin Aini Tajik State Pedagogical University, Candidate of Pedagogical Sciences, Chief Specialist of the Education Quality Management Department. Address:* *Dushanbe city, Vozhekh street, house 15. Тел.: 888851818. E-mail: pachevamuhyo@mail.ru*

АФЗАЛИЯТИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ФАЪОЛИ ТАШАККУЛДИҲИИ ФАРҲАНГИ ЭСТЕТИКИИ ДОНИШЧӮЁН ДАР РАВАНДИ КОРҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ

Саидзода А.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода**

Системаи муосири таҳсилоти олии кишвар на танҳо ба интиқоли дониш ва малакаҳои касбӣ равона гардидааст, балки ба рушди ҳамаҷонибаи шахсияти донишчӯ, аз ҷумла ташаккули фарҳанги эстетикӣ ӯ низ нигаронида шудааст. Фарҳанги зебоипарастӣ ҷузъи муҳими рушди рӯҳию маънавӣ ва зеҳнӣ ба ҳисоб меравад, зеро он ба ташаккули завқи зебоипарастӣ, фикри эҷодкорона ва қобилияти дарк ва эҷоди арзишҳои бадеӣ мусоидат мекунад. Дар ин замина, технологияҳои фаъоли таълим аҳамияти махсус пайдо мекунанд, ки донишчӯёро ба равандҳои таълимӣ фаъолонро ҷалб намуда, онҳоро равшантар, гуногунҷанбатар ва самараноктар мегардонанд.

Кори беруназсинфӣ имкониятҳои васеи истифодаи усулҳои интерактивиро фароҳам меорад: баргузор намудани мастер-классҳо, лабораторияҳои эҷодӣ, намоишгоҳҳо, лоиҳаҳои фарҳангӣ ва таълимӣ, музокиротҳои интерактивӣ ва ҷорабиниҳои коллективӣ ба донишчӯён имкон медиҳад, ки на танҳо донишҳои назариявиро азхуд кунанд, балки онҳоро дар вазъиятҳои воқеии эҷодӣ татбиқ намоянд [1, с. 24]. Ин шаклҳои фаъолият ташаббускорӣ ва навовариро таҳрик дода, фикри танқидӣ ва эҷодиро рушд медиҳанд, ба ташаккули услуб ва завқи инфиродӣ мусоидат мекунанд ва ҳамзамон малакаҳои гурӯҳӣ ва муоширатро тақвият мебахшанд.

Афзалиятҳои технологияҳои интерактивӣ дар раванди кори беруназсинфӣ ҳангоми ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишчӯён дар он аст, ки онҳо таълимиро динамикӣ ва ҷалбкунанда мегардонанд, имкон медиҳанд, ки манфиатҳои инфиродии донишчӯён ба назар гирифта шаванд, онҳоро ба эҷоди муштаракӣ маҳсулотҳои зебоипарастӣ ҷалб мекунанд ва муносибати арзишманд нисбат ба падидаҳои фарҳангӣ ва бадеиро ташаккул медиҳанд. Аз ин рӯ, истифодаи усулҳои интерактивӣ ҳамчун воситаи муҳими баланд бардоштани сифати таълими зебоипарастӣ ва рушди ҳамаҷонибаи шахсияти донишчӯ ба ҳисоб меравад.

Кори беруназсинфӣ ҷузъи ҷудонашавандаи равандҳои таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар ба ҳисоб меравад, ки вазифаи пур кардани фаъолиятҳои анъанавӣ ва мусоидат ба рушди ҳамаҷонибаи донишчӯёро иҷро мекунад. Он доираи васеи фаъолиятҳоро дар бар мегирад: иштирок дар кружокҳо ва сексияҳо, лоиҳаҳои эҷодӣ ва илмӣ, ташаббусҳои ҷамъиятӣ, ҷорабиниҳои фарҳангӣ ва варзишӣ, аксияҳои волонтерӣ [6]. Ин шаклҳои фаъолият ба донишчӯён имконият медиҳанд, ки қобилиятҳои худро дар шароити амалӣ истифода баранд, малакаҳои иҷтимоӣ ва касбиро тақмил диҳанд ва ҳамзамон сифатҳои шахсӣ, монанди масъулият, ташаббускорӣ ва худтанзимкуниро инкишоф диҳанд.

Яке аз ҷанбаҳои муҳимтарини кори беруназсинфӣ қобилияти он барои ташаккули фарҳанги зебоипарастӣ ва маънавии донишчӯён мебошад. Иштирок дар ҷорабиниҳои санъатӣ, мусиқӣ, адабӣ ва фарҳангшиносӣ ба рушди фикри эҷодкорона, завқи зебоипарастӣ ва қобилияти дарки танқидӣ нисбат ба арзишҳои бадеӣ мусоидат мекунад. Илова бар ин, фаъолиятҳои беруназсинфӣ малакаҳои коммуникатсионӣ ва ташкилотиро тақвият медиҳанд, зеро донишчӯён дар дастаҳо кор мекунанд, идеяҳо муҳокима намуда, лоиҳаҳо ро ҳамдигар амалӣ месозанд.

Кори беруназсинфӣ воситаи муҳими ташаккули сифатҳои касбӣ ва шахсиятии донишчӯён ба ҳисоб меравад, зеро он имкон медиҳад, ки донишҳои назариявӣ, ки дар аудитория гирифта мешаванд, бо таҷрибаи амалӣ ва ҳамкориҳои иҷтимоӣ муттаҳид гарданд. Иштирок дар кружокҳои илмӣ, лоиҳаҳо, мастер-классҳо, конференсҳо, ташаббусҳои волонтерӣ ва ҷамъиятӣ ба донишчӯён имконият медиҳад, ки қобилиятҳои асосии касбиро

инкишоф диҳанд: фикри таҳлилӣ, малакаи кор бо иттилоот, қобилияти банақшагирӣ ва ташкилкунӣ, ҳамчунин қобилияти қабули қарорҳо дар вазъиятҳои ғайриоддӣ.

Илова бар ин, фаъолияти берунаазсинфӣ ба ташаккули сифатҳои шахсиятии зарурӣ барои мутахассиси муосир мусоидат мекунад: масъулиятпазирӣ, ташаббускорӣ, малакаҳои коммуникатсионӣ, қобилияти кор дар даста ва мутобикшавӣ ба шароити тағйирёбанда. Ҳамзамон, имконияти баён ва инкишофи эҷодкорӣ тавассути иштирок дар лоиҳаҳои фарҳангӣ, санъатӣ ва эҷодӣ аҳамияти махсус дорад, ки воситаи тақвияти дарки зебоипарастӣ ва устувории эҳсосии донишҷӯ мешавад.

Аз ин рӯ, кори берунаазсинфӣ вазифаи ҳамгироиро иҷро мекунад он на танҳо донишу малакаҳои амалӣ ва касбии мутахассисони ояндаро таҳким мебахшад, балки сифатҳои шахсиятии заруриро барои мутобикшавии муваффақона ба муҳити иҷтимоӣ ва касбӣ низ ташаккул медиҳад. Фаъолияти мунтазами берунаазсинфӣ ба рушди ҳамоҳанг ва комили шахсият мусоидат намуда, ҳавасмандӣ ба таҳсилро баланд мекунад ва мавқеи касбро устувор мегардонад.

Яке аз воситаҳои самараноки ташаккули фарҳанги эстетикӣ истифодаи технологияҳои интерактивӣ дар фаъолияти берунаазсинфӣ мебошад. Ин технологияҳо иштироки фаёлонаи донишҷӯёнро дар раванди таълимӣ ва эҷодӣ таъмин мекунанд, шароит барои ҳамкориҳои муштарак, мубодилаи идеяҳо ва татбиқи амалӣ намудани донишҳо фароҳам меоранд [4, с. 45–52]. Усулҳои интерактивӣ имконият медиҳанд, ки шаклҳои кори берунаазсинфӣ гуногунранг гарданд, онҳо динамикӣ, мотивационӣ ва ба манфиатҳои инфиродии ҳар як донишҷӯ равона карда шаванд.

Дар доираи мавзӯ аҳамияти махсусро шаклҳои мушаххаси технологияҳои интерактивӣ пайдо мекунанд, ки ҳамоҳангии фаъолияти эҷодӣ, фарҳангӣ ва таълимии донишҷӯёнро таъмин намуда, ташаббускориҳои онҳоро стимул медиҳанд, рушди дарки танқидӣ ва эстетикиро таъмин месозанд ва ҳамчунин малакаҳои ҳамкориҳои дастаҷамъӣ ва худифаҳмиро ташаккул медиҳанд. Омӯзиш ва систематизатсияи ин шаклҳо имкон медиҳад, ки муносибатҳои самараноки ташкил ва баргузор кардани корҳои берунаазсинфӣ муайян шуда, шароит барои рушди ҳамоҳангии шахсият ва тайёр кардани мутахассиси оянда фароҳам оварда шавад.

Фаъолияти берунаазсинфӣ донишҷӯён имкониятҳои васеъ барои истифодаи технологияҳои интерактивиро фароҳам меорад, ки иштирокнокӣ фаёлонаи донишҷӯёнро дар раванди эҷодӣ ва таълимӣ таъмин намуда, рушди дарки эстетикӣ ва малакаҳои эҷодиро пеш мебаранд.

Шаклҳои асосии технологияҳои фаёли ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён чунинанд:

1. Мастер-классҳо ва лабораторияҳои эҷодӣ. Дар шароити ҷомеаи муосир, ки рушди зеҳнӣ ва маънавии насли ҷавон вазифаи муҳими муассисаҳои таҳсилоти олӣ мебошад, масъалаи ташаккули фарҳанги зебоипарастӣ миёни донишҷӯён аҳамияти махсус пайдо кардааст. Фарҳанги зебоипарастӣ ҳамчун маҷмӯи қобилиятҳо, завқ ва арзишҳои эстетикӣ дар ташаккули шахсияти ҷамаҷониба нақши муҳим мебозад. Яке аз роҳҳои муассир барои ташаккули ин фарҳанг - ҷалби донишҷӯён ба Мастер-классҳо ва лабораторияҳои эҷодӣ мебошад.

Фарҳанги зебоипарастӣ ин қобилияти шахс барои дарк, кадршиносӣ ва офаридани зебӣ дар ҳаёт, санъат ва муносибатҳои инсонӣ аст. Ин фарҳанг дар баробари донишҳои назариявӣ, инчунин таҷрибаҳои амалӣ ва эҳсоси зебӣ ташаккул меёбад. Барои донишҷӯён, ки ояндасозони ҷомеа мебошанд, ин унсур имконият медиҳад, ки ҷаҳонро на танҳо аз нуқтаи назари илмӣ, балки аз диди инсонгарой ва эстетикӣ дарк намоянд.

Мастер-классҳо шакли фаёли омӯзиш мебошанд, ки дар он донишҷӯён бо фаъолияти амалӣ машғул шуда, мустақиман аз мутахассисони соҳа таҷриба мегиранд. Ин усул имконият медиҳад, ки донишҷӯён на танҳо донанда, балки офаранда бошанд [4, с. 48].

Дар ҷараёни чунин машғулиятҳо онҳо меомӯзанд:

– усулҳои идрок ва таҳлили асарҳои санъат;

- тарзи баён кардани фикр ва эҳсосоти эстетикӣ;
- ҳамкорӣ ва мубодилаи таҷриба дар муҳити эҷодӣ.

Мастер-классҳо, масалан дар соҳаҳои мусиқӣ, театр, дизайн ё адабиёт, на танҳо донишро густариш медиҳанд, балки завқи эстетикиро низ таъвият мебахшанд.

Ин ҷо намунае чанде аз Мастерклассҳоеро, ки мо дар донишгоҳҳои озмоишӣ гузаронидаем меорем:

1. Мастер-класс «Зебоиро бин ва офар»

Ҳадаф: ташаккули қобилияти дарки зебоӣ ва ифодаи он дар расмкашӣ. Марҳилаҳои иҷро:

1. Қисми назариявӣ: омӯзгори фан ё рассоми даъватшуда дар бораи принципҳои ҳамоҳангӣ, рангу нур ва шакл маълумот медиҳад.

2. Қисми амалӣ: донишҷӯён бо маводи гуногун (гувош, акварел, пастел) асар меофаранд.

3. Муҳокима ва таҳлил: ҳар донишҷӯ асари худро нишон дода, фикри ҳамкурсону устодро мешунавад.

Натиҷа: афзоиши завқи эстетикӣ, малакаи таҳлили визуалӣ ва худшиносии эҷодӣ.

2. Мастер-класс «Сухан ҳамчун санъат».

Ҳадаф: ташаккули зебои гуфтор ва ифодаи бадеӣ дар нутқи шифоҳӣ. Марҳилаҳои иҷро:

1. Гармкунии нутқ: машқҳои диққат ва нафаскашӣ.

2. Таҳлили намунаҳои сухани зебо (аз шеър ё суханронии бузургон).

3. Иҷрои амалӣ: ҳар донишҷӯ порчаеро бо услуби шахсии худ кироат мекунад.

4. Баҳодихӣ: устод бо донишҷӯён якҷо хусусиятҳои эстетикӣ нутқро баррасӣ мекунад.

Натиҷа: рушди зебоипарастӣ дар забон, баланд шудани сатҳи маънавӣ ва қобилияти таъсиргузориҳои сухан.

3. Мастер-класс «Мӯд ва фарҳанги миллӣ».

Ҳадаф: муаррифии арзишҳои миллӣ тавассути услубҳои муосири мӯд. Қадамҳо:

- шиносӣ бо намунаҳои либосҳои анъанавии тоҷикӣ;
- таҳияи тарҳи либоси нав бо унсурҳои миллӣ;
- намоиши эҷодӣ (fashion-show донишҷӯён).

Натиҷа: эҳёи арзишҳои миллӣ ва ҳамзамон рушди зебоишиносии муосир.

Лабораторияҳои эҷодӣ муҳити озоди таҷрибаанд, ки дар он донишҷӯён метавонанд ғояҳои хешро амалӣ созанд. Онҳо ба донишҷӯён имконият медиҳанд, ки зебоиро на танҳо дар назария, балки дар амал таҷассум намоянд [2, с. 60–67].

Дар чунин лабораторияҳо донишҷӯён:

- лоиҳаҳои эҷодии шахсӣ таҳия мекунанд;
- бо намудҳои гуногуни санъат ва технология шинос мешаванд;
- арзишҳои зебоию инсонпарвариро тавассути офаридан таҷассум медиҳанд.

Ин раванд ба ташаккули ҳисси масъулият, ҳамфикрӣ ва завқи баланди бадеӣ мусоидат менамояд.

Намунаҳое аз фаъолияти лабораторияҳои эҷодии Донишгоҳи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода:

1. Лабораторияи эҷодӣ «Олами рангҳо».

Самт: санъати тасвирӣ ва дизайн.

Мақсад: офаридани муҳити таҷрибаомӯзии озод барои донишҷӯён. Фаъолият:

- кор бо рангҳои табиӣ ва синтетикӣ;
- таҳияи лоиҳаҳои расмӣ барои намоишгоҳҳо;
- омӯзиши таърихи ранг ва рамзшиносӣ.

Хусусият: донишҷӯён бо ҳам гурӯҳҳои хурд ташкил медиҳанд ва корҳои муштарақро таҳия мекунанд.

2. Лабораторияи эҷодӣ «Натичаи зебӣ дар фазои шаҳр»

Самт: меъморий ва муҳити зист.

Мақсад: тарҳрезии ҷойҳои ҷамъиятӣ бо усули зебои эстетикӣ.

Фаъолият:

- таҳияи лоиҳаи «гӯшаи сабз» дар донишгоҳ ё боғ;
- омӯзиши принципҳои дизайни ландшафт;
- сохтани моделҳои миниатюрии муҳит.

Натича: донишҷӯён зебоиро дар амал - дар муҳити зиндагӣ мебинанд ва меофаранд.

3. Лабораторияи эҷодӣ «Каломӣ зебо»

Самт: адабиёт, театр, журналистика.

Фаъолият:

- навиштани шеър, ҳикоя ё матнӣ эҷодӣ бо мавзӯи «зебоӣ»;
- таҳияи барномаҳои радиои донишҷӯён бо муҳтавои фарҳангӣ;
- баромадҳои сахнаӣ ё намоишҳои адабӣ.

Натича: рушди малакаҳои суҳанварӣ, таҳлил ва эҳсоси эстетикӣ.

4. Лабораторияи эҷодӣ «Музикӣ ва эҳсос»

Самт: музикӣ ва тарбияи эҳсосӣ.

Мақсад: дарки зебоӣ тавассути музикӣ ва садо.

Фаъолият:

- таҳлили музикаи классикӣ ва мардумӣ;
- офаридани оҳанг ё таронаи гурӯҳӣ;
- иҷрои зинда дар ҷорабиниҳои донишгоҳ.

Натича: ташаккули ҳисси зебоии шунавоӣ, ҳамоҳангӣ ва эҳсоси ҳамкорӣ.

Мастер-классҳо ва лабораторияҳои эҷодӣ ба донишҷӯён на танҳо дониш, балки таҷрибаи зиндаи зебоӣ мебахшанд. Онҳо муҳити омӯзишро аз суҳан ба амал, аз назария ба эҷод табдил медиҳанд. Ин усулҳо воситаи муассири таҳкими фарҳанги зебоипарастӣ, худшиносӣ ва эҳтиром ба арзишҳои миллӣ мебошанд.

Бо назардошти гуфтаҳои боло, метавон хулоса кард, ки Мастер-классҳо ва лабораторияҳои эҷодӣ воситаи самарабахши ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён мебошанд. Онҳо на танҳо қобилиятҳои эҷодиро рушд медиҳанд, балки ба ташаккули ҷаҳонбинии инсондӯстона ва арзишҳои маънавию ахлоқӣ мусоидат мекунанд. Татбиқи чунин шаклҳои таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ метавонад сатҳи умумии фарҳанг ва зебоишносии ҷавононро баланд бардорад.

2. Фаъолияти лоиҳаӣ ва тарҳҳои эҷодӣ. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати илм ва технология, масъалаи ташаккули фарҳанги зебоипарастии ҷавонон аҳамияти афзоянда пайдо мекунанд. Зебоипарастӣ на танҳо завқи эстетикиро инъикос мекунанд, балки ҷаҳонбинии инсон, муносибати ӯ ба меҳнат, табиат ва ҷомеа ро низ ташаккул медиҳад. Яке аз самтҳои муассири рушди зебоипарастӣ дар муҳити таҳсилоти олӣ - фаъолияти лоиҳаӣ ва тарҳҳои эҷодӣ мебошад, ки тавассути он донишҷӯён на танҳо дониш, балки таҷрибаи мустақими офариданро ба даст меоранд.

Фарҳанги зебоипарастӣ маҷмӯи донишҳо, қобилиятҳо ва таҷрибаи инсон барои дарк, қадршиносӣ ва офаридани зебоист. Дар муҳити донишгоҳӣ ин фарҳанг ба донишҷӯён кумак мекунанд, то арзишҳои ахлоқӣ, эстетикӣ ва инсонпарвариро дар фаъолияти касбӣ ва зиндагӣ татбиқ намоянд. Таълими зебоипарастӣ бояд на танҳо тавассути назария, балки дар фаъолияти амалӣ ва эҷодӣ сурат гирад.

Фаъолияти лоиҳаӣ (проектӣ) усули таълимист, ки дар он донишҷӯён тавассути таҳия ва иҷрои як лоиҳаи мушаххас донишҳои худро дар амал татбиқ мекунанд [3, с. 40–45].

Намунаҳои амалии лоиҳаҳои ки мо дар таҳқиқоти худ истифода бурдаем:

1. Лоиҳаи «Зебоӣ дар муҳити донишгоҳ»

Ҳадаф: беҳтар намудани муҳити эстетикӣ донишгоҳ.

Амалиёт: ороиши долонҳо бо асарҳои эҷодии донишҷӯён, сохтани гӯшаи сабз, насби иктибосҳои фарҳангӣ дар деворҳо.

Натиҷа: донишҷӯён зебоиро дар муҳити таҳсил эҳсос мекунанд ва ба арзиши он аҳамият медиҳанд.

2. Лоихаи «Фарҳанги либоспӯшии миллӣ дар муҳити муосир»

Ҳадаф: таҳияи коллексияи либосҳои муосир бо унсурҳои миллӣ.

Натиҷа: эҳёи арзишҳои миллӣ, рушди завқи зебоишиносӣ ва ҳисси ифтихори миллӣ.

3. Лоихаи «Овози зебӣ»

Ҳадаф: омода кардани барномаи подкаст ё видео бо мавзӯи «зебӣ дар зиндагӣ».

Натиҷа: донишҷӯён малакаи суҳанварӣ, таҳлил ва таъсиргузориро меомӯзанд.

4. Лоихаи «Санъати ороиши кӯчаҳои мо»

Ҳадаф: зебо гардондани муҳити шаҳр тавассути расмҳои деворӣ бо мазмунҳои фарҳангӣ ва миллии тоҷикӣ.

Натиҷа: ташаккули ҳисси масъулият, ҳамкории эҷодӣ ва завқи зебӣ.

Тарҳҳои эҷодӣ - шакли озоди ҷаҳолият мебошанд, ки донишҷӯён дар онҳо идеяҳои шахсии худро ба лоихаҳои амалӣ табдил медиҳанд. Онҳо метавонанд шахсӣ ё ғурӯҳӣ бошанд.

Намунаҳои тарҳҳои эҷодии мо:

1. Тарҳи «Шаҳри орзуҳои ман» - донишҷӯён бо истифода аз барномаҳои графикӣ ё моделсозӣ тарҳи меъморӣ идеалӣ таҳия мекунанд.

2. Тарҳи «Китоби зебӣ» - таҳияи маҷмӯаи суратҳо, шеърҳо ва фикрҳои донишҷӯён дар бораи зебӣ.

3. Тарҳи «Рангҳо ва эҳсосот» - намоиши рассомии донишҷӯён бо мавзӯи «Зебоии инсон ва табиат».

4. Тарҳи «Эҷоди мусиқии миллӣ бо оҳанги муосир» - ҷамоаҳои созии анъана ва навоҳӣ дар мусиқӣ.

Ҷаҳолияти лоихаӣ ва тарҳҳои эҷодӣ дар рушди фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён нақши калидӣ мебошанд, зеро:

- донишҷӯён зебоиро на танҳо мефаҳманд, балки офарида метавонанд;

- муносибати масъулона ва инсонгароӣ наисбат ба муҳит ва ҷома ташаккул меёбад;

- муҳити таълимӣ ба фазои эҷод ва ҳамкорӣ табдил меёбад [8, с. 75–80].

Ҳамин тавр, ташаккули фарҳанги зебоипарастӣ тавассути ҷаҳолияти лоихаӣ ва тарҳҳои эҷодӣ имкон медиҳад, ки донишҷӯён на танҳо соҳиби донишҳои назариявӣ, балки шахсиятҳои эҷодкор, завқманд ва дорои ҷаҳонбинии зебоишиносӣ гарданд.

Ин раванд бояд як ҷузъи ҷудонашавандаи ҷаҳолияти тарбиявӣ ва таълимии муассисаҳои таҳсилоти олӣ бошад.

3. Муколамаҳои интерактивӣ ва мизҳои мударр. Дар шароити муосир таҳсилоти олӣ масъалаи ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён аҳамияти хоса пайдо кардааст. Зебоипарастӣ - ин қобилияти инсон барои дарк ва офаридани зебӣ дар табиат, ҷамъият ва ҷаҳолияти шахсӣ мебошад.

Яке аз роҳҳои муассирӣ рушди зебоипарастӣ дар муҳити донишгоҳӣ истифодаи муколамаҳои интерактивӣ ва мизҳои мударр аст, ки муҳити ҳамфикрӣ, ғуфтуғу ва мубодилаи арзишҳои фароҳам меоранд.

Фарҳанги зебоипарастӣ ҷузъи муҳими тарбияи маънавӣ ахлоқии ҷавонон буда, дар он ҳам донишҳои назариявӣ ва ҳам таҷрибаҳои эҳсосӣ нақш доранд. Тавассути зебоипарастӣ донишҷӯён на танҳо ба арзишҳои миллӣ ва фарҳангӣ эҳтиром мегузоранд, балки қобилияти шинохти зебоиро дар ҷаҳолияти касбии оянда низ пайдо мекунанд.

Фарҳанги зебоипарастӣ - маҷмӯи донишҳо, қобилиятҳо ва эҳсосотест, ки шахсро ба дарки зебӣ, қадриносии санъат ва офаридани арзишҳои эстетикӣ роҳнамой мекунанд.

Дар асри XXI зебӣ танҳо дар асарҳои бадеӣ ё табиат таҷассум намеёбад, балки дар дизайни рақамӣ, графика, видео, мусиқӣ ва муҳити виртуалӣ низ зоҳир мегардад.

Аз ин рӯ, донишҷӯён бояд на танҳо зебоиро дарк кунанд, балки онро дар муҳити рақамӣ офаранд.

Технологияҳои виртуалӣ ва мультимедиявӣ муҳити нави эҷодиро фароҳам меоранд, ки дар он донишҷӯён метавонанд таҷриба кунанд, бубинанд ва эҳсос кунанд [5, с. 52].

Ба воситаи онҳо донишҷӯён имконият меёбанд, ки:

- ба ҷаҳонҳои бадеӣ ва таърихӣ ворид шаванд (VR-сафарҳо, музейҳои виртуалӣ);
- бо воситаҳои визуалӣ ва мусиқӣ зебоиро таҷриба кунанд;
- эҷод кунанд (филмҳои кӯтоҳ, видео-лоҳаҳо, графика, дизайн).

Мисолҳои амалии истифодаи технологияҳои виртуалӣ ва мультимедиявӣ:

1. Музейҳои виртуалӣ.

Масалан: ташкили сафари виртуалӣ ба «Осорхонаи миллии Тоҷикистон» ё «Эрмитаж» тавассути платформаҳои 3D.

Натиҷа: донишҷӯён бо асарҳои санъати миллий ва ҷаҳонӣ аз наздик шинос мешаванд, завқи зебӣ ва зебоишиносӣ афзоиш меёбад.

2. Лоиҳаи мультимедиявӣ «Садои зебӣ».

Мақсад: сохтани видео ё клипҳои кӯтоҳ бо мавзӯи «Зебӣ дар ҳаёти инсон».

Барномаҳо: Adobe Premiere Pro, Canva, CapCut.

Натиҷа: донишҷӯён меомӯзанд, ки зебоиро бо воситаи садо, тасвир ва ҳаракат баён кунанд.

Татбиқи шабакаҳои иҷтимоии таълимӣ (Instagram, YouTube, Behance) барои муаррифии корҳои эҷодии донишҷӯён.

Натиҷа: рушди ҳисси масъулият ва зебоии тарҳ, чен кардани таъсири фарҳангӣ ба воситаи муҳити рақамӣ.

Аҳамияти педагогии истифодаи технологияҳои рақамӣ:

- рушди тафаккури визуалӣ ва эҳсоси эстетикӣ;
- баланд бардоштани фаъолияти эҷодӣ тавассути воситаҳои рақамӣ;
- фароҳам овардани таҷрибаи муштараки омӯзиш (гурӯҳӣ, интерактивӣ, онлайн);
- ташаққули масъулияти рақамӣ ва завқи фарҳангии солим дар муҳити интернет.

Истифодаи технологияҳои виртуалӣ ва мультимедиявӣ дар раванди таълим ва тарбия имконият медиҳад, ки донишҷӯён зебоиро дар шакли муосир эҳсос ва офаранд [7, с. 40–45].

Онҳо воситаи муассири ташаққули зеҳн, завқи эстетикӣ ва ҷаҳонбинии фарҳангӣ мебошанд.

Маҳз тавассути чунин технологияҳо фарҳанги зебоипарстии ҷавонон бо талаботи асри рақамӣ ҳамқадам мегардад.

Дар шароити ҷомеаи муосир тарбияи маънавию ахлоқии ҷавонон вазифаи муҳими муассисаҳои таҳсилоти олӣ мебошад.

Яке аз самтҳои асосии ин раванд - ташаққули фарҳанги зебоипарстӣ дар донишҷӯён аст, ки ба онҳо имкон медиҳад зебоиро дар табиат, ҷомеа, муносибат ва меҳнат дарк ва кадр намоянд. Фаъолиятҳои фарҳангӣ ва таълимӣ воситаи муассири рушди ин фарҳанганд, зеро онҳо муҳити ҳамфикрӣ, эҷодкорӣ ва эҳтироми арзишҳои миллий ва умумибашариро ба вуҷуд меоранд.

Барои донишҷӯён зебоипарстӣ маънои доштани тафаккури мусбат, эҳсоси зебӣ дар рафтор, суҳан ва муносибатро дорад.

Фаъолиятҳои фарҳангӣ ва таълимӣ муҳити мусоиди ташаққули ҳисси зебӣ, эҷодкорӣ ва худшиносии миллий ба вуҷуд меоранд.

Онҳо донишҷӯёнро водор месозанд, ки на танҳо тамошобин, балки иштирокчиҳои фаъол бошанд.

Мисолҳои амалии фаъолияти фарҳангӣ ва таълимӣ:

1. Баргузориҳои шабҳои фарҳангӣ ва адабӣ.

Мазмун: ташкил кардани шабҳои «Шоми зебӣ», «Зебоии каломии тоҷик», «Шоирон ва зебоии инсон».

Натиҷа: донишҷӯён завқи бадеӣ, малакаи суҳанварӣ ва эҳсоси ифтихори миллий пайдо мекунанд.

2. Намояндагии донишҷӯён дар театр ва сахнаҳои донишгоҳ.

Мазмун: сахнагузориҳои театри аз рӯи асарҳои классикии тоҷик (масалан, «Фирдавси», «Рӯдакӣ», «Қиссаи Сиёвуш» ва ғайра).

Натиҷа: донишҷӯён зебоиро тавассути санъати сахнавӣ эҳсос намуда, қобилияти ифодаи эҳсос ва тафаккури эстетикиро меомӯзанд.

3. Намоишгоҳҳои эҷодӣ ва расмҳои донишҷӯён.

Мазмун: баргузориҳои намоишгоҳҳои «Зебоии табиат», «Тоҷикистон - сарзамини зебӣ», «Зебоии меҳнат».

Натиҷа: донишҷӯён дарк мекунанд, ки зебӣ на танҳо дар санъат, балки дар зиндагии ҳаррӯза низ вучуд дорад.

4. Фестивалҳои фарҳангӣ ва рӯзҳои миллӣ.

Мазмун: таҷлили «Рӯзи забон», «Наврӯз», «Рӯзи фарҳанг», «Шоми мусиқии миллӣ».

Натиҷа: таҳкими ҳисси миллият, эҳтиром ба арзишҳои фарҳангӣ ва зебоии анъанаҳои мардумӣ.

5. Барномаҳои таълимӣ бо унсурҳои зебоишиносӣ.

Мазмун: дар дарсҳои фанҳои гуманитарӣ истифодаи маводҳои визуалӣ, мусиқӣ ва видео барои таҳлили зебоии забон, асар ё ҳодиса.

Натиҷа: донишҷӯён зебоиро дар илм ва сухан дарк мекунанд, на танҳо дар санъат.

6. Лоиҳаҳои иҷтимоии донишҷӯён.

Мисол: лоиҳаи «Донишгоҳ - гӯшаи зебӣ» (шинондани гулҳо, тоза нигоҳ доштани ҳудуди донишгоҳ, тарҳрезии гӯшаҳои фарҳангӣ).

Натиҷа: ташаккули ҳисси масъулият, меҳнатдӯстӣ ва зебоишиносӣ дар муҳити зист.

Аҳамияти педагогии чунин фаъолиятҳо:

- рушд додани эҳсоси зебӣ ва завқи бадеӣ;
- ташаккули худшиносии миллӣ ва арзишҳои маънавӣ;
- баланд бардоштани фаъолияти иҷтимоӣ ва эҷодӣ;
- мустаҳкам намудани робитаи байни фарҳанг ва таълим.

Фаъолиятҳои фарҳангӣ ва таълимӣ воситаи муассири ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён мебошанд.

Онҳо ба донишҷӯён на танҳо дониш медиҳанд, балки ҷаҳонбинии зебоишинос, эҳсоси масъулият ва муҳаббат ба инсон ва табиатро тақвият мебахшанд. Аз ин рӯ, муассисаҳои таҳсилоти олии бояд ба чунин фаъолиятҳо диққати ҷиддӣ дода, онҳоро ба қисми доимии раванди таълим ва тарбия табдил диҳанд.

Яке аз самтҳои муҳими таълим ва тарбияи донишҷӯён дар замони муосир - инкишофи ҳисси зебӣ ва фарҳанги зебоипарастӣ мебошад. Ҷавонони имрӯз дар муҳите рушд мекунанд, ки зебӣ дар ҳама шаклҳо - аз санъат то муоширати ҳаррӯза - ҷой дорад. Барои бедор кардани ин ҳис, усулҳои фаъол, интерактивӣ ва таҷрибавӣ заруранд, аз ҷумла тренингҳо ва бозиҳои рушддиҳандаи дарки эстетикӣ.

Ҳамин тавр, зебӣ на танҳо арзиши шахсӣ, балки арзиши иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷавонон мегардад.

Ташаккули самараноки фарҳанги эстетикӣ донишҷӯён танҳо тавассути истифодаи шаклҳои анъанавӣ ё фаъоли фаъолияти берунаазсинфӣ ғайримумкин аст тасаввур кард. Дар амал бошад, натиҷаҳои оптималӣ тавассути муттаҳидсозии онҳо ба даст оварда мешаванд, вақте ки усулҳои классикии шинохт ва дарки санъат бо технологияҳои фаъоли динамикӣ такмил меёбанд.

Шаклҳои анъанавӣ, монанди бозид аз музейҳо, намоишгоҳҳо, намоишҳои театри, иштирок дар кружокҳо ва сексияҳо, ба донишҷӯён имкон медиҳанд, ки систематикӣ бо арзишҳои фарҳангӣ ва санъатӣ ошно шаванд, таъми эстетикӣ худро ташаккул диҳанд ва ҷаҳонбинии фарҳангии худро васеъ созанд. Ҳамзамон, усулҳои интерактивӣ - мастер-классҳо, лоиҳаҳои эҷодӣ, баҳсҳо, эҷоди муштарак маҳсулоти санъатӣ ва технологияҳои мультимедиявӣ - иштироки фаъолони донишҷӯёнро дар раванди омӯзиш таъмин намуда, рушди тафаккури танқидӣ ва эҷодӣ ва инчунин истифодаи амалӣ аз донишҳоро фароҳам меоранд.

Ҳамгироии шаклҳои ғаёол ва анъанавӣ шароит фароҳам меорад барои муттаҳидсозии ҳамоҳанги мушоҳида ва ғаёолиятҳои амалӣ, назария ва таҷриба, эҷодиёти инфиродӣ ва коллективӣ. Ин равиши комплексӣ на танҳо имкон медиҳад, ки донишҳои касбӣ ва малакаҳои амалӣ таҳким ёбанд, балки ба рушди ҳамаҷонибаи шахсияти донишҷӯён, ташаккули дарки эстетикӣ, қобилиятҳои эҷодӣ, малакаҳои коммуникатсионӣ ва ташкилотӣ низ мусоидат мекунад.

Аз ин рӯ, муттаҳидсозии шаклҳои анъанавӣ ва ғаёоли ғаёолияти берунаазсинфӣ омилест калидӣ барои баланд бардоштани самаранокии таълими эстетикӣ, ташвиқи мотивация ба таҳсил ва ташаккули мавқеи устувори касбӣ-фарҳангии ояндаи мутахассис.

Муқарриз: д.и.п., профессор Шохӣён Н.Н.

Адабиёт

1. Абдуллозода, М. Фарҳанги зебоипарастӣ ва нақши он дар рушди шахсият / М. Абдуллозода. - Душанбе : Ирфон, 2020. – 156 с.
2. Ваҳҳобова, М. Лабораторияҳои эҷодӣ ҳамчун муҳити инноватсионӣ дар таҳсилот / М. Ваҳҳобова // Педагогикаи муосир. - 2022.
3. Зиёева, С. Ғаёолияти лоиҳаӣ дар рушди малакаҳои эҷодии донишҷӯён / С. Зиёева // Маҷаллаи илмӣ методӣ «Маориф ва фарҳанг». 2021-
4. Мирзоева, С. Мастер-класс ҳамчун шакли нави омӯзиш дар таълимоти оӣ / С. Мирзоева // Маориф ва фарҳанг. – 2021.-189с.
5. Морозов, И. В. Виртуальные технологии в художественном образовании / И. В. Морозов. - Москва: Академия. - 2021.-192 с.
6. Нуриддинов, Ш. Педагогикаи эстетикӣ / Ш. Нуриддинов. - Душанбе : Маориф, 2019. - 210с.
7. Саидова, М. Истифодаи технологияҳои мултимедиявӣ дар таълими фанҳои гуманитарӣ / М. Саидова // Маориф ва фарҳанг. – 2020
8. Саидова, М. Лоиҳаҳои эҷодӣ ҳамчун воситаи ташаккули малакаҳои эстетикӣ дар донишҷӯён / М. Саидова // Педагогикаи муосир. - 2020. – 95с

АҒЗАЛИЯТИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ҒАЁОЛИ ТАШАККУЛДИҲИИ ФАРҲАНГИ ЭСТЕТИКИИ ДОНИШҶҮЁН ДАР РАВАНДИ ҚОРҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ

Дар мақола масъалаи нақши ғаёолияти берунаазсинфӣ ва истифодаи технологияҳои интерактивӣ дар ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён баррасӣ шудааст. Муаллиф таъкид менамояд, ки ғаёолияти берунаазсинфӣ ҳамчун муҳити тарбиявии иловагӣ дар низоми таҳсилоти оӣ имконият медиҳад, ки донишҷӯён қобилияти дарк ва офаридани зебоиро инкишоф диҳанд.

Дар мақола муҳияти педагогии ин ғаёолият, шаклҳои муассири он (мастер-классҳо, лабораторияҳои эҷодӣ, лоиҳаҳои фарҳангӣ, муколамаҳои интерактивӣ) ва нақши онҳо дар ташаккули завқи эстетикӣ таҳлил шудааст. Муаллиф нишон медиҳад, ки татбиқи технологияҳои интерактивӣ дар қори берунаазсинфӣ муҳити эҷодӣ, ҳамқории ғаёол ва худшиносии фарҳангиро ташаккул медиҳад.

Натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки ғаёолияти берунаазсинфӣ дар ҳамбастагӣ бо технологияҳои муосири таълимӣ ба рушди ҳамаҷонибаи шахсияти донишҷӯён, афзудани эҳсоси зебӣ, зеҳни эҷодӣ ва ҳувияти миллӣ мусоидат менамояд.

***Калидвожаҳо:** фарҳанги зебоипарастӣ; ғаёолияти берунаазсинфӣ; технологияҳои интерактивӣ; таҳсилоти оӣ; зебоишиносӣ; тарбия; лоиҳаи эҷодӣ; муҳити таълимӣ; рушди шахсият; зебӣ.*

ПРЕИМУЩЕСТВА АКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ ВО ВНЕАУДИТОРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье рассматривается проблема роли внеаудиторной деятельности и применения интерактивных технологий в формировании эстетической культуры студентов. Автор подчеркивает, что внеаудиторная деятельность выступает важнейшим элементом

воспитательной системы высшего образования, обеспечивая развитие способности студентов к восприятию и созданию прекрасного.

Раскрыта педагогическая сущность данной деятельности, рассмотрены эффективные формы её организации - мастер-классы, творческие лаборатории, культурные проекты, интерактивные диалоги и круглые столы. Отмечено, что внедрение интерактивных технологий способствует формированию творческой среды, активному взаимодействию и развитию культурного самосознания студентов.

Результаты анализа показывают, что сочетание внеаудиторной работы и современных образовательных технологий способствует всестороннему развитию личности студента, повышению его эстетического вкуса, творческого мышления и национальной идентичности.

Ключевые слова: эстетическая культура; внеаудиторная деятельность; интерактивные технологии; высшее образование; эстетическое воспитание; проектная деятельность; творческое развитие; образовательная среда; личностное развитие; красота.

ADVANTAGES OF ACTIVE TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF STUDENTS' AESTHETIC CULTURE IN EXTRACURRICULAR ACTIVITIES

Abstract: The article examines the role of extracurricular activities and the use of interactive technologies in shaping students' aesthetic culture. The author emphasizes that extracurricular activity serves as an essential component of the educational process in higher education, fostering the development of students' ability to perceive and create beauty.

The pedagogical essence of such activities is revealed, and effective organizational forms are analyzed - including master classes, creative laboratories, cultural projects, and interactive dialogues. It is noted that the integration of interactive technologies contributes to the formation of a creative environment, active collaboration, and the development of cultural self-awareness among students.

The results of the analysis show that the combination of extracurricular work and modern educational technologies promotes the comprehensive personal development of students, enhancing their aesthetic taste, creative thinking, and national identity.

Keywords: aesthetic culture; extracurricular activities; interactive technologies; higher education; aesthetic education; creative projects; artistic development; educational environment; personal growth; beauty.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидзода Аҳмадишо Раҳматишо – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, н.и.п., дотсенти кафедраи педагогика. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Мухаммадиева 17/6. Тел. моб.: (+992) 918-25-02-03. Суроғаи эл.: ahmadsho1984@list.ru

Сведения об авторе: Саидзода Ахмадишо Рахматишо – Таджикский международный университет иностранных языков им. Сотима Улуғзода, к.п.н., доцент кафедры педагогики. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Моб. тел.: 918-25-02-03. Электронный адрес.: ahmadsho1984@list.ru

Information about the author: Saidzoda Akhmadsho Rakhmatsho – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzoda, PhD (Pedagogical Science), docent of the department of Pedagogy. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mukhamadiev Str. 17/6. Mob. Phone: (+992) 918 25 02 03. E-mail: ahmadsho1984@list.ru

К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Сафаралиев Б. С., Турсунова М. Г.

Самаркандский государственный институт иностранных языков

г. Самарканд, Республика Узбекистан,

Таджикский государственный институт культуры и искусства имени Мирзо
Турсунзаде

Мы должны помнить о том, что мы - часть природы, и взаимодействие с ней оказывает благоприятное воздействие на нас. Заботясь о счастье других, мы находим своё собственное. (Платон)

На современном этапе развития человечества, проблема экологии и экологического воспитания, формирования экологической культуры, людей в целом и особенно подрастающего поколения безусловно актуальна по множеству критериев и параметров. Сейчас, как никогда, становится очевидным и явным то, что ее решение требует усилий не только в области хозяйственной, экономической, научной и политической деятельности человечества, но и в образовательной и воспитательной областях, педагогического воздействия на нравственное совершенствование детей, экологической культуры их взаимоотношений с экосистемой.

Проблематика взаимоотношений и сосуществования человечества и природной среды его обитания нашла свое отражение ещё задолго до наших дней. Так, ещё в XVII веке Я. А. Коменский обратил внимание: «на природосообразность всех вещей», обосновывая то, что «все процессы в человеческом обществе протекают подобно процессам природы». Данную идею он описал в своем труде "Великая дидактика". Эпиграфом к этому исследованию стал девиз: «Пусть течет все свободно, без применения насилия» [8, с. 154].

Я.А. Коменский предполагал, что «природа развивается по определенным законам, а человек - это часть природы, следовательно, в своем развитии человек подчиняется тем же общим закономерностям природы». Как педагог, он приводит законы воспитания и обучения, опираясь на законы природы. В частности, он утверждал: «учебный материал должен изучаться постепенно, так как природа не делает скачков, а идет вперед постепенно. В юном возрасте дается общее образование, затем оно углубляется с годами так как всякое формирование природа начинает с самого общего и кончает наиболее особенным» [8, с.165].

Педагогическую значимость становления гуманных свойств человека посредством природы подчеркивали и такие великие педагоги как Ж.-Ж. Руссо [13], Г. Песталоцци [11,], Ф. Дистерверг [3] и многие другие.

Исследователь взаимоотношения природы и человека, французский педагог и философ Ж.-Ж. Руссо и многие другие исследователи утверждали в своих трудах идею о воспитании у детей с раннего возраста «чувства природы» как осознание его развивающего и совершенствующего влияния на человека [13, с.243].

Ж.-Ж. Руссо развивая данное направление, в своём научном труде «Эмиль» или «О воспитании» предложил воспитывать и развивать детей вне цивилизационных достижений человечества на «лоне природы» [367].

Г. Песталоцци в научном исследовании «Линггард и Гертруда» утверждал, что воспитательный процесс должен происходить естественно, закономерно и сообразно с природой. Он также утверждал, что главной целью воспитания, является развитие природных сил ребенка, важно не мешать естественному природному развитию, а направлять в нужное природное русло [11, с.212].

В отечественной науке, данную категорию хорошо изучал и рассматривал К. Д. Ушинский. Он отмечал, что «познание объективного мира невозможно без познания экологических связей, реально существующих в нем. Их изучение, столь важное в наши дни,

надо рассматривать как необходимое условие формирования у школьников основ диалектико-материалистического мировоззрения. Вместе с тем изучение экологических связей играет важную роль в развитии у детей логического мышления, памяти, воображения» [19, с.58].

В своих трудах К. Д. Ушинский уделял особое внимание общению детей с природой и настаивал на том, что: «странно, что воспитательное влияние природы, так мало оценено в педагогике» В его трудах «Детский мир» и «Родное слово» важное внимание уделяется воспитательному и образовательному влиянию природной среды, в них он ссылается к законам природы. В учебнике «Родное слово» дети знакомятся с различными представителями флоры и фауны, посредством рассказов, стихов, загадок, повестей, пословиц, поговорок, мифов, легенд и сказок [Там же, с.89].

Важный след в области формирования экологической культуры оставил выдающийся советский педагог В. А. Сухомлинский. Он особо выделял значимость влияния природы на формирование, развитие, воспитание и становление личности ребенка. Он утверждал, что «человек был и всегда останется сыном природы, и то, что роднит его с природой, должно использоваться для его приобщения к богатству духовной культуры». Он основывался на том, что «мир, окружающий ребенка, это, прежде всего мир природы с безграничным богатством явлений, с неисчерпаемой красотой. Я вижу воспитательный смысл в том, чтобы ребенок видел, понимал, ощущал, переживал, постигал как большую тайну, приобщение к жизни в природе» [16, с.132].

На современном этапе, вопросы формирования экологической культуры рассматриваются многими учеными. Например, академик И.Д. Зверев пишет: «Острота современных проблем взаимодействия общества и природы поставила ряд новых задач перед школой и педагогикой, которые призваны подготовить молодое поколение, способное преодолеть последствия негативных воздействий человека на природу, бережно относиться к ней в будущем. Вполне очевидно, что дело нельзя ограничить «просвещением» школьников в области охраны природы. Весь комплекс экологических проблем современности потребовал нового философского осмысления, коренного пересмотра ряда социально-экономических вопросов, новых научных поисков и более полного и последовательного отражения многоаспектности экологии в школьном образовании» [6, с.29].

Другим исследователем А.А. Плешаковым разработана целая система учебных занятий с экологической составляющей «Зеленый дом», в которых он не только обосновал теоретически систему формирования экологической культуры, но и разработал практические методы работы. Плешаков считает, что: «Усиление экологической направленности курса природоведения - это, наиболее назревший и реальный на сегодняшний день шаг в направлении экологизации школы, а также организации работы группы продленного дня и внеклассной работы» [12, с.15].

Выдающийся исследователь и научный деятель академик Б.Т. Лихачев отмечает, что «экологическая культура требует подкрепления чувством, эмоционально целостным, глубоко нравственным отношением к природе, обществу, людям. Вся нравственная направленность ребенка должна быть ориентирована на развитие таких чувств и состояний, как любовь, волнение совести, переживание общения с природой и людьми в качестве высшего счастья. Необходимо развить чувство гармонии, способность восторженного отношения, переживания прекрасного, восхитительного, возвышенного [9, С.19-21].

Также Б.Т. Лихачев отмечает, что «экологическая культура личности немыслима вне ее практического отношения к действительности, которое формируется на основе совместных усилий учителей и учащихся. «Речь идет о создании надежной психологической установки на экологически обоснованное включение в природу, ноосферу, в жизнь общества. Это должно быть связано с развитием природы самого ребенка, его способностей, физических и интеллектуальных сил, с воспитанием трудолюбия, бережного отношения, предприимчивости и хозяйственности» [9, С. 19-21].

Экологическая культура индивидуума должна обладать экологическим мышлением и экологическим восприятием, а именно правильно выявлять, анализировать и устанавливать причинно-следственные связи экологических проблем и предвидеть экологические последствия человеческой деятельности для экосистемы.

На современном этапе развития человечества, необходимо говорить о формировании экологической культуры, как социально значимого и необходимого культурного и нравственного качества человека как личности.

Проблему формирования и развития экологической культуры, её важности на современном этапе развития человечества, особенно для подрастающего поколения, рассматривали многие авторы в различных научных областях. В последнее время в педагогике, культурологии и психологии, активно развиваются различные методики по экологическому воспитанию, в которых наблюдаются преобладание экологического подхода к восприятию к проблемам взаимоотношений человека с экосистемой в целом. Несмотря на некоторые различия этих научных исследований, их объединяет одна общая методологическая направленность, которая заключается в исследовании различных аспектов жизнедеятельности человека в его взаимоотношениях с экосистемой: педагогической, психологической, социологической, культурологической, пространственной, природной, образовательной, информационной и т.п.

Тем не менее, исследования исследователей о принципах и сущности понятия «экологическая культура» указывает на то, что у них отсутствует единая точка зрения по данной проблематике, что указывает на необходимость уточнения самого этого определения.

Исследователи взаимоотношений человечества и экосистемы, такие как С. Н. Глазачев [2], А. Ю. Дронова [4], И. Д. Зверев [6], Б. Т. Лихачев [9], Е. В. Хохлова [18] и многие другие приходят к одному заключению, что в экологической культуре нашли отражение проблемы взаимодействия социума и природы, которые оказывают влияние на стабильность экосистемы в целом.

Также многие ученые указывают на осознание и восприятие человечеством единения с природой, которое может возникнуть и сосуществовать только при наличии экологического воспитания, начиная с детского возраста, в основе которого лежит формирование надлежащего уважительного отношения к экосистеме в целом и к животному миру особенно, как важной составляющей экосистемы.

Другие авторы, такие как С.Н. Глазачев [2], А.Н. Захлебный [2], Б.Т. Лихачев[9], И.Т. Суравегина[15], Е.В. Хохлова[18] и ряд другие, указывают на первостепенность философских первоначал о взаимоотношениях социума и природы. Данные исследователи, особенно подчёркивают, что экологическую культуру формируют экологические ценности общества, представления, знания, сознание, мышление, исследования, мировоззрение.

Часть исследователей, как А.Ю. Борисенко [1], Л. В. Наранова [10], объединяют индивидуальное отношение личности к природе с экологической культурой, под которой подразумевают экологическое воспитание, экологическую оценку, экологическое отношение, экологическую этику, экологическое восприятие, экологическую ответственность, экологические последствия, экологическую установку.

Экологическое образование и воспитание выступают основными постулатами экологической культуры и являются ее содержательным, наполняющим и смысловым стержнем, что предполагает не только информационность человека как индивида о проблемах экосистемы, но и восприятие им себя как обладателя экологических закономерностей, норм, правил и ценностей.

На современном этапе развития человеческого общества, ценностное отношение к экосистеме, предполагает осмысление каждого индивидуумом экосистемы как одной из главных, важных и что не мало важно, универсальных ценностей и способностью включиться в различные практические действия по сбережению экосистемы.

Экологическое сознание определяет установку личности на бережное и рациональное отношение к экосистеме как важного и необходимого условия существования последующих

поколений и понимание того, что необходимо использовать новые научные инновационные достижения в преодолении экологических проблем.

Экологическая деятельность человечества в целом и отдельного человека в частности, выступает теоретической и практической основой формирования экологической культуры. Её можно рассматривать как учебную, воспитательную, исследовательскую, социальную, информационную, образовательную, просветительскую, а главное природоохранную и природосберегающую. Экологическая деятельность способствует восприятию и осознанию индивидуумом своих личных возможностей и способностей воздействия на экологию для сохранения экосистемы в целом.

На учебном процессе начального общего образования, делается уклон на формирование у школьников экологической культуры (экологического сознания, экологического мышления и способности предвидеть, учитывать, анализировать и оценивать экологические последствия в различных областях жизнедеятельности человек) как условия безопасного проживания, а также улучшения экологической обстановки, для достижения рационального и безвредного сосуществования человека и природы.

Экологическая культура предполагает формирование и развитие с детского возраста представлений об экосистеме в целом, которая формирует и развивает экологическую мораль, которая подразумевает некий набор экологических ценностей и представлений об экосистеме, экологической культуре и этике, нормах и правилах поведения человека во взаимоотношениях с природой, бережного, рационального отношения к экосистеме, которое тесно взаимосвязано с экологическим образованием и воспитанием в современных условиях.

Таким образом, опираясь на исследования авторов по данной проблематике, можно сделать выводы, что основными составляющими и элементами экологической культуры личности на современном этапе развития человечества, являются экологические знания, экологическое воспитание, экологическая деятельность, экологическая позиция, экологическое сознание и ценностное отношение к экосистеме в целом.

Анализ различных мнений и подходов к содержательному подходу к определению «экологическая культура», дал нам возможность выделить и сформулировать обобщённое определение. Под экологической культурой необходимо понимать, постоянно изменяющееся и формирующееся, под воздействием окружающей среды, личностное новообразование, включающие экологическое воспитание и знания, которые способствуют становлению экологического сознания, которое в свою очередь характеризуется индивидуальным ценностным отношением к экосистеме, что позволяет планомерно, целенаправленно и преднамеренно воплощать экологическую деятельность.

Формирование экологической культуры целесообразней осуществлять в соответствии с возрастными особенностями индивида. Наиболее благоприятный период для формирования экологической культуры личности, является младший школьный возраст, потому что данная возрастная категория, более способна к восприятию, формированию и закреплению основ экологических ценностей.

Исходя из этого, остро встает вопрос о необходимости более тщательного исследования разносторонних взаимоотношений человека с другими биологическими видами, в нашем случае с животными, посредством формирования экологической культуры, у детей младшего школьного возраста, средствами анималтерапии.

Рецензент: Шосаидзодз С.Х., к.п.н., доцент

Литература

1. Борисенко, А.Ю. Воспитание личностной позиции старшеклассников в отношении к проблемам окружающей среды / А.Ю. Борисенко. Волгоград: ВГУ, 1996. – 246 с.
2. Глазачев, С.Н. Экологическая культура мира – приоритет безопасности планеты / С.Н. Глазачев // Зеленый мир. – 2003. – № 9-10. С. 17–20.
3. Дистервег, А. О природосообразности и культуросообразности в обучении / А.О. Дистервег // Народное образование. – 1998. – №7-8. – С. 193-197.

4. Дронова, Е.С. Формирование экологической культуры младших школьников общеобразовательной школе / Е.С. Дронова // Известия ВГПУ. Педагогические науки. – 2017. – №7. – С. 68-70.
5. Захлебный, А.Н. На экологической тропе / А.Н. Захлебный. – М.: Знание, 1986. – 326 с.
6. Зверев, И.Д. Учебные исследования по экологии в школе: Методы и средства обучения / И.Д. Зверев. – М.: Педагогика, 2008. – 326 с.
7. Зверев, И.Д. Общая методика преподавания биологии / И.Д. Зверев. – Л.: Просвещение, 1986. – 326 с.
8. Коменский, Я. А. Избранные педагогические сочинения / Я. А. Коменский. – М.: Статут, 2016. – 653 с.
9. Лихачев, Б.Т. Экология личности // Педагогика. – 1993. – № 2. – С. 19-21.
10. Наранова, Л.В. Становление экологической культуры / Л.В. Наранова. – Чита: Око, 2004. – 325 с.
11. Песталоцци, И. Г. Избранные педагогические сочинения / И.Г. Песталоцци. – М.: Педагогика, 2012. – 750 с.
12. Плешаков, А.А. От земли до неба. – М.: Просвещение, 2013. – 365 с.
13. Руссо, Жан– Жак. Эмиль, или О воспитании / Жан-Жак Руссо. – М.: Литера, 2014. – 437 с.
14. Соколова, Т.Ю. Формирование экологической культуры младших школьников в условиях дополнительного образования / Т.Ю. Соколова. – Киров: КПУ, 2006.–147 с.
15. Суравегина, И.Т. Экологическое образование в школе / И.Т. Суравегина // Советская педагогика. – 1990. – № 12. – С. 47-49.
16. Сухомлинский, В.А. О воспитании / В.А. Сухомлинский. – М.: Педагогика, 2015. – 458 с.
17. Сухомлинский, В.А. Школа и природа / В.А.Сухомлинский // Педагогика: научно–теоретический журнал. – 2007. – №8. – С. 28-37.
18. Хохлова, Е.В. Теория и практика формирования экологической культуры младших школьников / Е.В. Хохлова. – Ставрополь: СГУ, 2001. – 257 с.
19. Ушинский, К.Д. Избранные педагогические сочинения / К.Д. Ушинский. – М.: Педагогика, 2015. – 854 с.

К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

На страницах подготовленной статьи анализируется изучения проблемы формирования экологической культуры на разных этапах развития человечества, раскрываются сущность и содержание понятия «экологическая культура», рассматриваются различные подходы к её определению и значению, выделяются компоненты и способы формирования экологической культуры. В последнее время в педагогике, культурологии и психологии, активно развиваются различные методики по экологическому воспитанию, в которых наблюдаются преобладание экологического подхода к восприятию к проблемам взаимоотношений человека с экосистемой в целом. Несмотря на некоторые различия этих научных исследований, их объединяет одна общая методологическая направленность, которая заключается в исследовании различных аспектов жизнедеятельности человека в его взаимоотношениях с экосистемой: педагогической, психологической, социологической, культурологической, пространственной, природной, образовательной, информационной и т.п. Тем не менее, исследования исследователей о принципах и сущности понятия «экологическая культура» указывает на то, что у них отсутствует единая точка зрения по данной проблематике, что указывает на необходимость уточнения самого этого определения.

Ключевые слова: экологическая культура, экологическое воспитание, экология, экосистема, окружающий мир, природа, педагогическая деятельность, образование.

ДОИР БА МАСЪАЛАИ ОМУЪЗИШИ МУШКИЛОТИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ЭКОЛОҒИ

Дар саҳифаҳои мақолаи омодашуда масъалаи омузиши мушкилоти ташаккули фарҳанги экологӣ дар марҳилаҳои гуногуни рушди инсоният таҳлил карда мешавад, моҳият ва муҳтавои мафҳуми «фарҳанги экологӣ» ошкор мегардад, равишҳои гуногун нисбат ба таъриф ва аҳамияти

он баррасӣ мешаванд, инчунин, чузъҳо ва роҳҳои ташаккули фарҳанги экологӣ муайян карда мешаванд. Солҳои охир дар педагогика, фарҳангшиносӣ ва равоншиносӣ методикаҳои гуногуни тарбияи экологӣ фаъолона рушд меёбанд, ки дар онҳо бартарии равиши экологӣ дар дарки мушкilotи муносибати инсон бо экосистема дар маҷмӯъ мушоҳида мегардад. Бо вучуди баъзе фарқиятҳо миёни ин таҳқиқотҳои илмӣ, онҳоро як самти умумии методологӣ муттаҳид месозад, ки он дар омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти ҳаётии инсон дар муносибат бо экосистема ифода меёбад: педагогӣ, равоншиносӣ, иҷтимоӣ, фарҳангшиносӣ, фазой, табиӣ, таълимӣ, иттилоотӣ ва ғайра. Бо вучуди ин, таҳқиқоти олимони оид ба принсипҳо ва моҳияти мафҳуми «фарҳанги экологӣ» нишон медиҳанд, ки дар ин масъала нуқтаи назари ягона вучуд надорад, ки ин зарурати дақиқ кардани ҳуди ин таърифро нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: фарҳанги экологӣ, тарбияи экологӣ, экология, экосистема, муҳити зист, табиат, фаъолияти педагогӣ, маориф.

ON THE ISSUE OF STUDYING THE PROBLEM OF THE FORMATION OF ENVIRONMENTAL CULTURE

The pages of the prepared article analyze the study of the problem of the formation of environmental culture at different stages of human development, reveal the essence and content of the concept of "environmental culture", consider various approaches to its definition and meaning, highlight the components and methods of forming an environmental culture. Recently, various methods of environmental education have been actively developed in pedagogy, cultural studies, and psychology, in which an ecological approach to the perception of the problems of human relationships with the ecosystem as a whole is observed to predominate. Despite some differences in these scientific studies, they are united by one common methodological focus, which consists of studying various aspects of human life in its relationship with the ecosystem: pedagogical, psychological, sociological, cultural, spatial, natural, educational, informational, etc. However, research by researchers on the principles and essence of the concept of "ecological culture" indicates that they lack a unified point of view on this issue, which indicates the need to clarify this definition itself.

Keywords: ecological culture, environmental education, ecology, ecosystem, environment, nature, pedagogical activity, education.

Сведения об авторах: Сафаралиев Бозор Сафаралиевич, Самаркандский государственный институт иностранных языков, доктор педагогических наук, профессор. Адрес: г. Самарканд, Республика Узбекистан, ул. Гагарина, 43; Моб. тел.: +9634623048; E-mail: bozorsafaraliev@mail.ru

Турсунова Муборак Гафаровна, Таджикский государственный институт культуры и искусства имени Мирзо Турсунзода, кандидат педагогических наук, доцент кафедры социально-культурной технологии и туризм. Адрес: г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Борбада, 73 А; Тел.: +9922310317

Маълумот дар бораи муаллифони: Сафаралиев Бозор Сафаралиевич - Донишқадаи давлатии забонҳои хориҷии Самарқанд, доктори илмҳои педагогӣ, профессор. Суроға: ш. Самарқанд, Ҷумҳурии Ўзбекистон, кӯчаи Гагарин, 43; Телефони мобилӣ: +9634623048; Почтаи электронӣ: bozorsafaraliev@mail.ru

Турсунова Муборак Гафаровна — Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи технологияҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва сайёҳӣ. Суроға: ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Борбад, 73А; Тел.: +9922310317

Information about the authors: Safaraliev Bozor Safaralievich — Samarkand State Institute of Foreign Languages, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Address: Samarkand, Republic of Uzbekistan, 43 Gagarin Street; Mobile phone: +9634623048; E-mail: bozorsafaraliev@mail.ru

Tursunova Muborak Gafarovna — Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Socio-Cultural Technologies and Tourism. Address: Dushanbe, Republic of Tajikistan, 73A Borbad Avenue; Phone: +9922310317

ИСТИФОДАИ МАҚСАДҲОИ ДИДАКТИКИИ ТАЪКИДИ “АЛВИДОЪ, ЭЙ ПАНЧУ ЧОРИ КҶДАКӢ...”-И НАЗРИ ЯЗДОН ДАР ТАШАККУЛИ МАСЪУЛИЯТШИНОСИ ХОНАНДАГОН АЗ НИГОҶИ ТАҲСИЛИ ПУРСАМАР ВА НАТИҶАГИРӢ АЗ ОН

Чалишева П.

**Донишгоҳи байналмиллалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода**

Маълум аст, ки пас аз фарогирии кӯдакон барои таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ миқдори зиёди фанҳоро аз бар менамоянд ва вобаста аз талаботи ҷойдошта аз ҷониби ҳар як омӯзгор ба донишу малака ва маҳорати хонандагон баҳогузори карда мешавад. Чӣ тавре, ки дар “Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2024 ва солҳои минбаъда” [1], дар зинаи таҳсилоти ибтидоии таълимашон ба забони тоҷикӣ, дар синфҳои 1 ва 2, ба ғайр аз фанни тарбияи ҷисмонӣ 5 фан, дар синфҳои 3 ва 4 бошад - 7 фанни таълимӣ таълим дода мешавад, ки дар умум аз синфи 1 то 4 дар маҷмӯъ зиёда аз 25 фанни таълимиро ташкил медиҳад. Айнан ба ҳамин мазмун оғоз аз синфи 5 то 9 миқдори зиёди фанҳо аз худ карда мешаванд, ки дар синфи 5 ин миқдор ба 12 адад баробар буда, дар синфи 9 бошад миқдори фанҳои омӯхташаванда ба 18 мерасанд. Дар синфҳои болоӣ, яъне 10 ва 11 низ пайваста фанҳо дар ҳамоҳангӣ ва пайдарҳамии мантиқӣ омӯхта мешаванд, ки дар интиҳо хонанда бояд омода барои интиҳоби касб ва супоридани имтиҳонҳо гардад. Аз ин нуқтаи назар - ё пас аз синфи 9 - гузариш ба зинаи ибтидоӣ ва ё ибтидоии миёнаи касбӣ (литсейҳо ва ё коллеҷҳо) ва ё пас аз синфи 11- интиҳоби касб барои дохил шудан ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ.

Бо истифода аз мазмуну мундариҷаи як қатор адабиётҳои, ки дар онҳо хусусиятҳои хоси фарогирии хонандагон ба таҳсил оварда шудаанд, аз он ҷумла китоби ба мавзӯҳои психологияи дифференсиалӣ бахшидашуда аз он ҷумла муаллиф А. Анастаси [2], китоби Н. Р. Битянова оид ба масъалаҳои психологияи рушди шахсият [3], инчунин омӯзиши сарчашмаҳои воқеии имкониятҳои психикаи одам, ки аз ҷониби Л. П. Гримак оварда шудааст [4] метавон ба ҳулосае омад, ки яке аз мушкилоти муҳими психологӣ-педагогӣ ин баҳогузори ба донишу малакаи хонанда мебошад. То чӣ андоза ин марҳила ба руҳияи психологияи хонандагон таъсир мерасонад, бояд зери таҳлили доимӣ қарор гирад. Барои мисол хонандае, ки оддитарин мафҳумҳоро надониста, аз забони англисӣ, фарз кардем, соҳиби баҳои “панҷ” мегардад, метавонад ҷой дошта бошад. Пас аз ин ҳолат хонанда ё ба ҳулосае меояд, ки дар ҳақиқат донишу малакаи “баланд” дорад ё ин ки ба баҳои “панҷ” зерӣ шубҳа менигарад. Барои мисол аз 100 хонанда кадоме аз онҳо дар мавқеи аввал ва ё дуум мебошанд, ташҳиси педагогиро талаб менамояд. Барои расидан ба ҳадафи педагогии мазкур мо аз шеър, ки одатан хатмкунандагон ҳангоми ба охир расидани таҳсил ҳамчун анъана дар бисёре аз муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо назардошти иҷрои қонунгузориҳо оид ба баргузори “занги охир” садои “Алвидо, эй панҷу чори кудакӣ...Хайрамақдам панҷу чори зиндагӣ...”-и шоир Назри Яздонро ба забон меоранд ва то чӣ андоза маъноӣ фалсафии ин шеър дар оянда ба ҳаёту фаолияти ҳар як хонанда нақш мегузорад, метавонад як мисоли возеҳе бошад, ки ҳар як хонанда ва ё омӯзгор барои худ ҳулоса барорад, ҳамчун заминаи пайваста дар амал татбиқ намудани технологияҳои таълимӣ-тарбиявӣ ба ҳисоб меравад. Дар бораи ҳаёту фаолияти шоир бошад, бо истифода аз сарчашмаи интернетӣ овардашуда чунин маълумотро пеши назар меорем: “Ман, Назри Яздонӣ (Назрулло Раҳматуллоев) 18-уми августи соли 1949 дар Ваҳё, қишлоқи Сангвор таваллуд шудаам. Модарам як умр хонашин буданд. Падарам муаллими забон ва адабиёт. Модарам зеботарин модари ҷаҳон, меҳрубонтарин, беҳтарини беҳтарин буд. Симои модарамро, дуояшро, тарзи андешаву либосашро дар «Модарнома» тасвир кардаам. Бисёр хушам меояд ҳар ки ин «Модарнома»-ро меҳонад, бо камали вачду хушнудӣ мегӯяд, ки «ин тасвири модари ман аст». Яъне тасвири модари ман, ки айнаи тасвири модари шумо, хонандаи азиз аст, як модари оддии тоҷик, модари муқаррарӣ, беҳтарин модари ҷаҳон, модаре, ки ормонаш, зисташ, зиндагиаш, сурудаш, сарҳаш, шомаш, шабу рӯзаш, қалъаву қиблаш фарзанд аст. Маъмулан наметавонам, ки сайр чист, сайёҳат чист, курорту

санатория чист, аксари ин модарон парво ҳам надоранд, ки дар бозори либос кадом матоъ нав аст, кадом матоъ наву асрӣ (модный) аст... Яъне як бахшояндаи беназир, ки буду набудашро нисори фарзанд кардааст. Яъне воқеан беҳтарин модари ҷаҳон. Ман барои исботи беҳтарин будани модари тоҷик далелу ҳуҷҷати фаровон дорам, аммо феълан бо ҳамин, ки гуфтам маҷбурам иктифо кунам..”

Бо истифода аз маълумоти овардашуда фикру андешаи шоир аз он иборат аст, ки эҳтиром ба падару модар сарчашмаи тарбияи волои кӯдак ва ташаккул ёфтани масъулиятшиносӣ дар ниҳоди ӯ ба ҳисоб меравад. Дар ин раванд бояд зикр намуд, ки мактаб барои хонанда акнун “озмоишгоҳ”-е ба ҳисоб меравад, ки ҷӣ гуна донишу малака мегирад, то ҷӣ андоза донишу малакаи азхуднамуда воқеӣ буда, онҳо зимни расидан ба ҳадафҳои ҳаёт, яъне “Хайра мақдам, панҷу чори зиндагӣ” дар амал татбиқ мегардад. Дар доираи мавзуи илмӣ-таҳқиқотие, ки аз соли 2020 то инҷониб дар доираи мавзуи “Ташаккули эҳсоси оқибатҳои зоҳир намудани безътиной ба таҳсили пурсамар” дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ки бо иштироки 625 хонанда ва ҳамкорӣ бо 35 омӯзгор ба роҳ монда шудааст, аз ҷониби мо 22 ҳолати санҷиши муқоисавӣ байни баҳохоеро, ки хонандагон доранд ва баҳохое, ки пас аз гузаронидани санҷиши такрорӣ ҷой доранд, ба роҳ монда шудаанд, барномаи махсуси тарбиявии “Худро бисанҷ, бовар накун ба чору панҷ” ба роҳ монда шудааст. Натиҷаҳои ба дастмада инчунин дар муқоиса ба ҳолатҳое, ки дар ҳуҷҷати ниҳой баҳоҳои ҳубу аъло гузошта шуда, дар доираи талаботи Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ноком ғаштани хонандагон низ зери таҳлил қарор гирифтааст. Барои мисол, танҳо дар соли таҳсили 2023 зимни санҷиши интихобии 45 ҳолати зиёд будани баҳоҳои ҳубу аъло дар ҳуҷҷати ниҳой 34%-и дохил нашудани довталабон новобаста аз баҳоҳои зикргардида, ҷой дорад.

Хулоса мавзуҳои вобаста ба баҳогузориҳои воқеӣ ва ба роҳ мондани технологияҳои муносири таълимӣ-тарбиявӣ дар байни хонандагон ва огоҳмандии омӯзгорон ба мавзуи аҳамияти баланди илмӣ-амалиявирошта мансуб мебошад.

Баҳои панҷ бо истифода аз маълумотҳои дар китоби Ӣ. Юнусов овардашуда, “Баҳои баланд 5” (аъло) аст. Вай ба дониши амиқ ва комилан азхудкунии ҳаҷми барномаи таълим, барои мустақилона баён карда ғаҳмонида тавонистани мавод, мантиқан дурусту равшан ва бе нуқсон будани ҷавоби хонанда гузошта мешавад.

Баҳои “4” (хуб) барои дониши аниқ ва пурра азхудкунии мазмуни мавод гузошта мешавад. Хонанда таърифҳо, мафҳумҳо, қоидаҳоро медонад, аммо вақти ҷавобгӯӣ ба ҳамаи ҷудоғона роҳ медиҳад.

Баҳои “3” (қаноатбахш) гузошта мешавад, ки вай маводро хондааст ва масъалаҳои асосии мазмуни маводро мефаҳмад, вале донишаш мукамал нест ва фикрашро возеҳ баён карда наметавонад, ҷавобаш қанда-қанда буда, ба кӯмаки муаллим ниёзманд аст.

Баҳои “2” (бад) ба хонандае гузошта мешавад, ки маводро бад аз худ кардааст, ба мавод шинос бошад, ҳам нуқтаҳои асосиро наметавонад, вақти ҷавобгӯӣ ба ҳамаи дағал роҳ медиҳад, ки мазмуни маводро қоста мегардонад ва минбаъд ба ҷунин дониш маводи барномавии дар пешистодаро аз худ намуданаш имконнопазир аст. [5, с.120].

Бо назардошти муҳаббатии мавзӯ, яъне баҳогузорӣ ба рафтор ва муносибати хонанда ба таҳсили пурсамар аз нуқтаи назари эҳсоси “масъулиятшиносии”-и ӯ дар ин раванд ҷунин моделҳои характери навғонидоштаро аз нуқтаи назари қори илмӣ-таҳқиқотӣ пешни назар меорем. Аз ин нуқтаи назар, мазмуну мундариҷаи аломатҳои шартии баҳогузорӣ ба фаъолияти хонандагон ба тарзи зайл пешниҳод гардидаанд, бо назардошти он ки хонандагон аз синни 7 солагӣ то 18 солагӣ ба таҳсил фаро гирифта мешаванд, рақами 18 ҳамчун аломати рақамии интихоби меъёрҳо қабул карда шуда, дар алоҳидагӣ ин меъёрҳо ҷунин мазмуну мундариҷа доранд; **м-18** – хонанда ба таҳсил аз рӯйи ҳамаи фанҳо муваффақияти хеле баланд дорад, ҳусни ҳати зебо, вазиғаҳои хонагиро одатан бе дермонӣ иҷро менамояд, эҳсос карда мешавад, ки хонанда новобаста аз синну сол масъулияти худро онд ба таҳсили пурсамар эҳсос менамояд, эҳтироми падару модар ва омӯзгоронро ба ҷо меорад ва ба ҳамсолони худ одатан дӯстӣ ва ҳамкорӣ менамояд, барои иштирок ба ғайр аз озмунҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ дар олимпиада ва озмунҳои сатҳи байналмиллалӣ қўшиш ба харҷ медиҳад, ба худнамой ва худситой аз оне, ки аз дигарон натиҷаи бештар дорад, зоҳир

наменамојд; **м-17** – хонанда бо назардошти меъёри дар м-18 овардашуда хеле наздики дар доираи муваффақиятҳои ба даст омада дорад, аз нуқтаи назари зоҳир намудани ғаъолнокӣ ва шавқу рағбати мушоҳидашаванда дорад, барои иштирок дар олимпиада ва озмунҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ ширкат варзидан кӯшиш ба харҷ медиҳад; **м-16** – хонанда дар муқоиса бо моделҳои м-18 ва м-17 ручуманди одатан ба ҳамаи фанҳои таълимӣ дошта бошад ҳам, лекин дар доираи аз худ намудани баъзе барномаҳои таълимӣ ручумандии зиёд зоҳир наменамојд, новобаста аз ин дар доираи расидан ба муваффақият аз нигоҳи иштирок дар озмунҳои сатҳи гуногун кӯшиш ба харҷ медиҳад; **м-15** – хонанда вобаста аз талаботи омӯзгорон кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки одатан вазифаҳои гузашташударо иҷро намояд, барои ҳусни хати хоно дошта аҳамият медиҳад, одоб ва рафтори мансуб ба синну соли рушди психологиро одатан дар сатҳи баланд иҷро менамојд; **м-14** – хонанда бо назардошти таъкиди Низоми Ғанҷавӣ “Ақнун ки ба 14 расиди”-ро бояд дарк намояд ва аз нигоҳи таҳсил мавқеи худро муайян намуда пайваста ташаккул ёбад ва то ҷи андоза ба ҳулосаи воқеъ меояд, дар моделҳои рафтор ва муносибат дар моделҳои аз м-1 то м-13 ин масъалаҳо дар алоҳидагӣ инъикос меёбанд; **м-13** – хонанда возеҳ касби ояндаашро новобаста аз марҳилаҳои синну соли муайян намуда, дар доираи расидан ба ҳадафҳои гузашташуда барномаҳои таълимиро аз худ намуда, барои худ ҳулоса баровардааст, ки бояд дар машғулиятҳо пайваста ширкат варзад; **м-12** – хонанда дар доираи фарогири ба таҳсил аз баъзе фанҳои таълимӣ баҳои “аъло”, “хуб” дошта, миқдори баҳоҳои 3 зиёда аз 10 %-и фанҳоро ташкил медиҳанд, новобаста аз ин ручуманди барои иштирок ба маҳфилҳо ва дигар қорҳои беруназсинфиро дорад; **м-11** – хонанда айнан бо фарқияти ручуманди набоштан барои иштирок дар озмунҳо ва дигар қорҳои беруназсинфӣ; **м-10** – хонанда айнан бо мазмунҳои модели м-11 фарқият дар зиёд будани баҳоҳои 3 дар зиёда аз 20%-и фанҳои таълимӣ; **м-9** – хонанда дар муқоиса бо меъёрҳои дар м-11 ва м-10 вучуддошта ба ғайр аз ин ручумандӣ набоштан ба истифодаи адабиётҳо, таваҷҷуҳ нанамудан ба иҷрои вазифаҳои ҳонагӣ ва дигар рафторҳое, ки аломатҳои эҳсос нанамудани масъулият дар гирифтани таҳсили пурсамар мебошад; **м-8** – хонанда оғози аломатҳое, ки онҳо дар рафтор, муносибат ва эҳсоси маъулият нишон набодан дар аз худ намудани барномаҳои таълимии фанҳо (1), набоштани ҳусни хати хоно (2), иҷро накардани вазифаҳои ҳонагӣ вобаста аз талаботи омӯзгорон дар доираи зиёда аз 25%-и омӯзиши фанҳо (3), дермонӣ ба оғози машғулиятҳо (4), эҳсоси аломатҳои саркашӣ ва иҷро накардани рӯйиристи талаботи ҷойдошта (5), ба забон овардани алфози бегона, дар баъзе ҳолатҳо (6); **м-7** – хонанда дар муқоиса ба меъёрҳои зикргардидаи м-8 дар доираи зиёда аз 50%-и иҷро накардани вазифаҳои гузашташудаи омӯзгорон, ба ғайр аз ин роҳ додани дарсшиканӣ новобаста аз он, ки падару модар ва омӯзгорон ба ин масъала аҳамияти ҷиддӣ зоҳир намудаанд; **м-6** – хонанда дар муқоиса ба модели м-7 ҳулоса набаровардан аз суҳбати омӯзгорон, эҳсос нанамудани масъулияти ҳоса оиди иҷрои талаботи дар муассисаҳои таълими ҷой дошта, баъзе ҳолатҳои ручуманди ба эҷоди муноқишаҳо, ба забон овардани алфози қабех ва дигар ҳолатҳо; **м-5** – хонанда дар монандии аломатҳои дар м-6 овардашуда даст задан ба ҳолатҳои воқеии муноқишаҳо ва баъзе ҳулосаҳо баровардан аз ин амалҳо; **м-4** – хонанда аломатҳои ташвишоварандаи дермони аз омӯзиши зиёда аз 50%-и фанҳо иҷро нанамудани вазифаҳои ҳатми барои иҷрои қори мустиқилона ба ғайр аз ин дар бисёр маврид зоҳир нанамудани тарбияи воло, ки метавонад ба манзалати волои падару модар таъсир расонад, баровардани баъзе ҳулосаҳо; **м-3** – хонанда дар ҳолати ташвишовари эҳсос нанамудани оқибатҳои зоҳир намудани бемасъулияти ба таҳсили пурсамар, қариб дар доираи 50%-и омӯзиши фанҳо, пайваста иҷро нанамудани вазифаҳои гузашташуда, ба ғайр аз ин зоҳир намудани рафтору қирдори ношоиста, ки ба хонанда наметавонад мансуб бошад; **м-2** – хонанда дар доираи меъёрҳое, ки дар м-3 оварда шудааст, натиҷаҳои ниҳоят ташвишовари рафтору қирдор ва натиҷагирӣ дорад ва барои ислоҳи он бояд пеш аз ҳама у ба ислоҳи қамбудихо аҳамият диҳад, ҷунки пас аз ҳатми таҳсил аз нигоҳи пешравии ҳаёт, интиҳоби қасб дар зинаҳои дигар таҳсил намуданро ба инобат гирад; **м-1** – хонанда аз нигоҳи меъёрҳои дар моделҳои м-2 ва м-3 қарор дошта, барои баровардани ҳулоса ба худ вазифа гузарад ва дар интиҳоби ислоҳи қамбудихо ширкат варзад, дар ақси ҳол ҷи тавре, ки назария ва амалияи илмҳои психология ва рушди шахсият шаҳодат медиҳанд, ислоҳи қамбудихо дар ин ҳолатҳо ба мушқилтарин амалҳое, ки таъсири педагогӣ ва

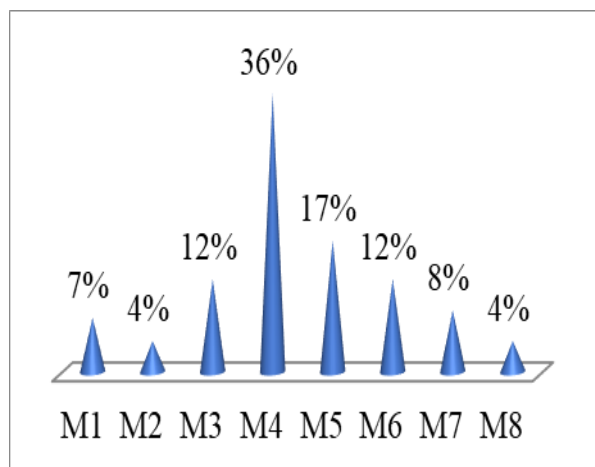
тарбияи оилави метавонанд очиз бошанд ва оиди ин мавзӯ бисёре аз мутафакирон ва олимони ҷаҳон ишора намудаанд.

Дар доираи таҳлилу ҳулосабарории мавзуи пешниҳодгардида озмоишҳои педагогӣ дар се муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ бо иштироки 385 нафар хонандагони синфҳои 7 ва 8 аз миқдори умумии дар озмоишҳои педагогӣ иштирокдошта гузаронида шуда, дар доираи мавзӯҳои таҳқиқшуда таҳқиқоти сотсиологӣ ба таври зайл зимни пешниҳод намудани ҷавобҳо ба 5 саволи пешниҳодшуда бо чунин пайдарҳамӣ дида баромада шудаанд, яъне:

Саволи 1: Бо кадом мақсад мо ба мактаб, яъне муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ дар доираи талаботи ҷойдошта ҳозир мешавем ва бояд мо ба кадом натиҷаҳо ноил гардем?, яъне: 1.1 – бояд ҳар як руз ба худ савол диҳам «то чӣ андоза зимни омӯзиши фанҳо ба мақсад расидаам?»; 1.2 – аз нигоҳи талаботи банди 1.1 худро қаноатманд мешуморам; 1.3 – на он қадар қаноатманд мешуморам; 1.4 – каме қаноатманд мешуморам; 1.5 – хеле кам қаноатманд мешуморам; 1.6 – ниҳоят кам қаноатманд мешуморам; 1.7 – умуман қаноатманд намешуморам; 1.8 – ба саволи ҷойдошта ҷавоб дода наметавонам. **Саволи 2:** Маълум аст, ки дар доираи омӯзиши ҳар як фани таълимӣ хонанда бояд ба ғайр аз иштирок дар машғулиятҳо ва азхуд намудани донишҳо бояд корҳои мустақилонаи донишҷӯро дар асоси талаботи омӯзгорон иҷро намоянд. Агар меъёрҳои зерин ба асос гирифта шаванд, ки дар онҳо: 2.1 – ман ҳамеша ин талаботро иҷро менамоям; 2.2 – ман одатан ин талаботҳоро иҷро менамоям; 2.3 – талаботи ҷойдоштаро аз рӯи баъзе фанҳо иҷро менамоям; 2.4 – талаботи омӯзгоронро бо дермонӣ бошад ҳам, иҷро менамоям; 2.5 – зимни ҷавоб ба саволи мазкур изҳор медорам, ки аз рӯи на ҳамаи фанҳо ин амалро иҷро менамоям; 2.6 – иқрор мебошам, ки пайваста оиди ин мавзӯ дастоварди назаррас надорам; 2.7 – одатан ба иҷрои корҳои хонагӣ аҳамият намедиҳам ва аз ҷониби омӯзгорон эродҳо вучуд дорад; 2.8 – умуман дар доираи талаботи ҷойдоштаи омӯзгорон баҳои мусбӣ надорам. **Саволи 3:** Оиди истифодаи телефонҳои мобилӣ иброз медорам, ки: 3.1 – талаботи ҷойдоштаро дар сатҳи баланд иҷро менамоям; 3.2 – дарк менамоям, ки бояд талаботи ҷойдошта ҳама вақт риоя карда шавад; 3.3 – дар доираи истифодаи телефони мобилӣ одатан барои донишандӯзӣ онро истифода мебарам; 3.4 – огоҳ мебошам, ки барои истифода бурдани телефони мобилӣ аз ҷониби омӯзгорон таъкиди махсус вучуд дорад; 3.5 – новобаста аз он, ки талаботро медонам онро на ҳама вақт иҷро менамоям; 3.6 – вобаста аз вазъият, яъне пинҳонӣ ба истифодаи телефони мобилӣ машғул мебошам; 3.7 – новобаста аз талаботи ҷойдошта ва эроди омӯзгорон кушиш менамоям телефони мобилиро истифода барам; 3.8м – иқрор мебошам, ки талаботи ҷойдоштаро иҷро наменамоям. **Саволи 4:** Дар синну сола, ки шумо расидаед, яъне 14 солагӣ, Низоми Ғанҷавӣ – шоири шинохтаи форсу тоҷик чунин таъкидро пешниҳод овардааст: «Акнун, ки чордаҳ расидӣ...Ғофил манишин на вақти бозист, Вақти хунарасту сарфарозист», то чӣ андоза ба маънову мундариҷаи ин таъкид шумо худро масъул мешуморед?, яъне: 4.1 – худро пурра масъули ҳаёти хеш мешуморам; 4.2 – бо боварӣ иброз медорам, ки оиди интиҳоби касб кушиш ба ҳарч дода истодаам; 4.3 – вобаста аз мазмуну мундариҷаи таъкиди зерин дар бораи истифодаи вақт фикру андеша менамоям; 4.4 – оид ба интиҳоби ҳадафҳои ҳаёт то охир ин масъалаҳоро зери назар қарор надодаам; 4.5 – аз нигоҳи омӯзиши фанҳо ва аҳамияти аз худ намудани донишҳо гурӯҳбандии онҳоро дар сатҳи зарурӣ анҷом надодаам; 4.6 – оиди омӯхтани забонҳои хориҷӣ худро муваффақ намешуморам; 4.7 – аз нигоҳи омӯзиши фанҳое, ки онҳо душворфаҳм мебошанд, барои худ ҳулоса набаровардаам; 4.8 – аз назардидаи ман ҳоло дар пеш таҳсил дар синфҳои болоӣ давом дорад, барои худ ҳулоса мебарорам. **Саволи 5:** Ҳар як фарзанд дар назди падару модар масъул аст, ки дониш андухта, худро омодаи таҳсили пурсамар ва расидан ба ҳадафҳои ҳаёт буданро доимо эҳсос намоянд. Аз ин нуктаи назар, то чӣ андоза худро баҳогузори менамоям?, яъне: 5.1 – боварӣ дорам падару модар аз ман хеле розианд; 5.2 – то андозае бояд қаноатманд бошанд, чунки одатан бо баҳои «4 ва 5» таҳсил менамоям; 5.3 – боварӣ дорам, ки онҳо нисбати таҳсили ман эроди зиёд надоранд, чунки омӯзгорон ба онҳо муроҷиат нанамудаанд; 5.4 – одатан ба падару модар ман ҳудуд маълумот пешниҳод менамоям ва хатоҳоямро иқрор мешавам; 5.5 – медонам, ки падару модар боварӣ доранд, ки ман таҳсили пурсамар дорам, лекин дар асл ин ҳел нест; 5.6 – новобаста аз он, ки ман дар таҳсил ба қафомонӣ роҳ медиҳам, одатан падару модар аз ин ҳолат огоҳ нестанд; 5.7 – боиси пушаймонӣ он аст, ки падару модар оиди қафомонӣ ва тарбияи ман аз ҷониби омӯзгорон ва

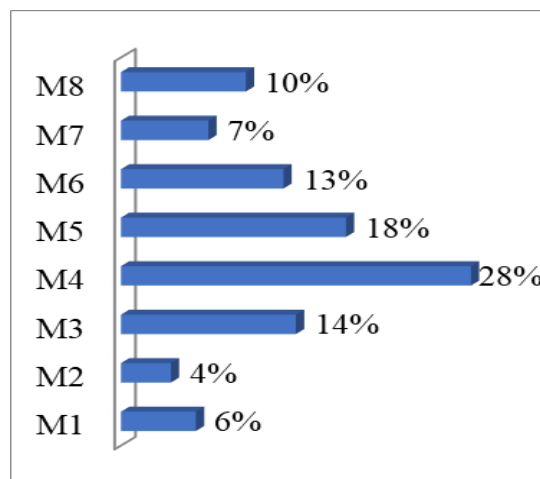
маъмурияти муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ зери маломат қарор гирифтаанд; 5.8 – ман иқроӣ мебошам, ки дар ҳақиқат дар ин раванд ба камбудиро роҳ додаам.

Дар доираи озмоишҳои гузаронидашуда бо ҳарфи М – мавқеи интихобнамудаи хонанда ишора гардида, барои мисол зимни ҷавоб ба саволҳои 3 ва 4 чунин натиҷаҳо ба даст омадаанд (барои гуруҳҳои назоратӣ ва санҷишӣ):

Расми 1 А.

Расми 1 Б.

Расми 1. Натиҷаи таҳқиқотҳо - озмоишҳои педагогӣ бо иштироки хонандагон дар озмоишҳои педагогӣ иштирокдошта, ки дар ин ҷо М1-М8 маънои сатҳи пешниҳоднамудаи ҷавоб ба саволҳои гузошташуда бо аломати шартии саволи 4 (расми 1 А, натиҷаҳои умумии пурсиш), ҷавоб ба саволи 5 (расми 1 Б, натиҷаҳои умумии пурсиш) оварда шудаанд.

Хулоса: мавзӯе, ки зери таҳлилу хулосабарорӣ қарор дода шуд, ки дар он масъалаи асосӣ ташаккули масъулиятшиносии хонандагон аз лиҳози эҳсоси зоҳир намудани безъитиной ба таҳсили пурсамар яке аз масъалаҳои мубрам ба ҳисоб рафта, аз нуқтаи назари муаллиф бояд пайваста масъалаи мазкур зимни ба охир расидани ҳар як соли таҳсил (1), ҳар як нимсолаи таҳсил (2), ҳар як чоряк (3), омӯзиши ҳар як фан (4), муносибати хонанда ба азҳуд намудани барномаи таълимӣ (5), на танҳо баҳогузорӣ ба донишу малака, инчунин фикру андешаи омӯзгор оиди модели муносибати хонанда (6), иҷрои корҳои мустақилона – вазифаҳои хонагӣ (7), хулосабарорӣ аз дермонӣ дар раванди таҳсил бо шарҳ додани сабабҳо (8), сабабҳои таваҷҷуҳ надоштан барои иштирок дар маҳфилҳо (9), ташаккули масъулияти хонанда оиди дермонӣ аз барномаҳои таҳсил ва таъсири он дар оянда ба интиҳоби касб (10) ва дигар масъалаҳо дида баромада шуда, дар ҳамкорӣ бо падару модар корҳои яқоя ба сомон расонида шаванд.

Муқарриз: н.и.п., дотсент Товбаева М.М.

Адабиёт:

1. Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2024 ва солҳои минбаъда. – ҶДММ “Таъбу нашр”. -95с.
2. Анастаси А. Дифференциальная психология. – М., 2001.
3. Битянова Н.Р. Психология личностного роста. – М., 1995.
4. Гримак Л.П. Резервы человеческой психики. – М., 1992.
5. Юнусов Й. Педагогика: Китоби дарсӣ барои коллеҷҳо ва омӯзишгоҳҳои педагогӣ / Зери назари Обидов И. О. Мухар. масъул Сулаймонӣ С. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 274с.
6. Ашӯралиев М. Тарбияи маънавию ахлоқии мактабиён дар суннатҳои педагогии мардуми тоҷик: Дар асоси маводҳои таҳқиқоти сотсиологӣ / Зери назари М. Лутфуллоев; Мухаррири масъул С. Сулаймонӣ. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 127 с.
7. Андешаҳои дунявӣ дар адабиёти классикии тоҷику форс. Воситаи таълимӣ барои хонандагону донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбӣ. – Душанбе: Паёми ошно, 2022. – 256 с.

8. Бадмаев Б. Ц. Методика преподавания психологии: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Гуманит. Изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 304 с.
9. Педагогика: Учебник для вузов. Стандарт третьего поколения / Под ред. А.П.Тряпицыной. – СПб.: Питер, 2014. – 304 с.
10. Писарева С. А. Образовательная среда обучения: Учебно-методическое пособие для учителей / Под ред. А. П. Тряпицыной. – СПб.: КАРО, 2005. – 96 с.
11. Уиллингэм Д. Учись как профи. 14 супернавыков, чтобы освоить все что хочешь / Дэн Уиллингэм; пер. с англ. И. Ильковой. – Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2023. – 346 с.
12. Матяш Н. В. Инновационные педагогические технологии. Проектное обучение: учеб. пособие для студ. учреждений высш. образования / Н. В. Матяш. – 5-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2016. – 160 с.
13. Реформы в образовании: Взгляд студенчества. Сборник студенческих работ. – Душанбе.: ООО «Прогресс-04», 2006. – 114 с.
14. Энциклопедия необходимых и полезных знаний. – Минск.: Харвест, 2012. – 208 с.
15. Методика преподавания в вузе: учеб. пособие. – 2-е изд., испр. и доп. / ред. Л. В. Федякиной. – М.: Издательство РГСУ, 2014. – 257 с.
16. Гулова Н. Баъзе масъалаҳои салоҳиятҳои касбии омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ. – Душанбе «Сифат», 2019. – 104 с.
17. Формирование учебной деятельности школьников / под ред. В. В. Давидова, И. Лампшера, А. К. Марковой: научно-исследовательский институт общей
18. Соединение обучения и воспитания в единый процесс. – Москва: «Московское педагогическое общество», 1965. – 102с.
19. Маригодов В. К., Моторная С. Е. Педагогика и психология: аспекты активизации творчества и готовности к профессиональной деятельности: Учебное пособие. – К.: ИД «Профессионал», 2005. – 192 с.
20. Чернышев Дмитрий. Как люди думают / Дмитрий Чернышев. – 5-е изд. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2017. – 304 с.

ИСТИФОДАИ МАҚСАДҲОИ ДИДАКТИКИИ ТАЪКИДИ “АЛВИДОЪ, ЭЙ ПАНЧУ ЧОРИ КҶДАКӢ...”-И НАЗРИ ЯЗДОН ДАР ТАШАККУЛИ МАСЪУЛИЯТШИНОСӢ ХОНАНДАГОН АЗ НИГОҲИ ТАҲСИЛИ ПУРСАМАР ВА НАТИҶАГИРӢ АЗ ОН

Дар мақолаи мазкур низом ва оқибатҳои таъсири психологӣ-педагогии низоми баҳогузори ва фикру андешаҳо оиди ин мавзӯи зери таҳлилу ҳулосабарорӣ қарор гирифтааст. Дар доираи таҳлили овардашуда ба он масъалаҳои психологӣ-педагогӣ аҳамият дода шудааст, ки баҳогузори “ғайривоқеӣ” ба донишу малакаи хонандагон метавонад бо модели рафтор ва муносибати хонандагон оиди азбар намудани донишу малака аз рӯи фанҳо таъсири худро расонад. Чунин ҳолат метавонад дар интиҳо зимни интиҳоби касб ва супоридани имтиҳонҳои дохилшавӣ дар доираи низоми муайяншуда таъсири манфӣ дошта бошад. Пешниҳод карда мешавад, ки барои аз байн бурдани ҳолати мазкур ба хонандагон бояд асосҳои худтаҳлилнамоӣ ва худҳулосабарорӣ омукта шаванд, ки барои расидан ба ҳадафи мазкур дубайтӣ аз мероси адабӣ ҳамчун арзиши педагогӣ дар мисоли “Алвидо эй панҷу чори кудакӣ....Хайрамақдам....”-и Назри Яздон ба асос гирифта шудааст. Барои расидан ба ҳадафи мазкур силсилаи саволҳо бо ғуруҳбандӣ онҳо ба 5 самти фарогир ба баҳогузори донишу малакаи хонандагон ва ҳулосабарорӣ аз мавқеи интиҳобнамуда, озмоишҳои педагогӣ гузаронида шудаанд, ки натиҷаи онҳо дар муқоиса ва таҳлил пешниҳод гардидаанд.

Калидвожаҳо: мақсадҳои дидактикӣ, ташаккули масъулиятишиносӣ, таҳқиқот, ҳулосабарорӣ, натиҷагирӣ, арзишҳои педагогии баҳогузори ба донишу малака, таҳқиқоти сотсиологӣ, озмоишҳои педагогӣ, шакли таъсиррасонӣ, худтаҳлилнамоӣ, худҳулосабарорӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДИДАКТИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ ВЫСКАЗЫВАНИЯ “АЛВИДОЪ, ЭЙ ПАНЧУ ЧОРИ КҶДАКӢ...”-И НАЗРИ ЯЗДОН В ФОРМИРОВАНИИ ОТВЕТСТВЕННОСТИ УЧАЩИХСЯ С ПОЗИЦИИ ЭФФЕКТИВНОГО И РЕЗУЛЬТАТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ

В данной статье анализируются и приводятся выводы о психолого-педагогических последствиях системы оценивание, существующие в общеобразовательных учреждениях и их влияние на мотивы и мотивации школьников по освоению программ соответствующих предметов. В рамках приведённого анализа нами уделено внимание тем психолого-педагогическим проблемам и последствиям, что «неадекватная» оценка знаний и умений школьников могут оказать своё влияние как на активности приобретение знаний, а также их ответственности стремиться к соответствующим достижениям. Такая ситуация может повлиять на выбор профессии и результатов при сдачи вступительных экзаменов в рамках установленных единых правил. В целях устранения данной проблемы предлагается формировать у школьников основам самоанализа и самокоррекции. Чтобы достичь эти цели нами используется дидактические цели, приведённое в двустишие Назри Яздона “Алвидо эй панчу чори кудаки....Хайрамакдам....” Для достижения поставленных цели нами сформулированы серии вопросов по 5 условным направлениям, охватывающими оценку знаний и умений учащихся с учётом их выводов и выбора позиции, которые уточнены в процессе проведения социологических исследований и педагогических экспериментов в условиях сравнительно-сопоставительного анализа.

Ключевые слова: дидактические цели, формирование ответственности, исследование, выводы, результаты, педагогическая ценность формируемых знаний и умений, оценка, социологические исследования, педагогические эксперименты, формы воздействия, самоанализ, саморазвитие.

USING DIDACTICAL PURPOSES QUOTES “ALVIDO, EY PANU CHORI KODAK...” - AND NAZRI YAZDON IN FORMING STUDENTS’ RESPONSIBILITY FROM THE POSITION OF EFFECTIVE AND RESULTING LEARNING

Abstract: this article analyzes and provides conclusions about the psychological and pedagogical consequences of the assessment system existing in educational institutions and their impact on the motives and motivations of schoolchildren to master the programs of relevant subjects. As part of the above analysis, we paid attention to the psychological and pedagogical problems and consequences that an “inadequate” assessment of the knowledge and skills of schoolchildren can have an impact on both the activity of acquiring knowledge and their responsibility to strive for appropriate achievements. This situation may affect the choice of profession and the results of passing entrance exams within the framework of established uniform rules. In order to resolve this problem, it is proposed to develop in schoolchildren the basics of self-analysis and self-correction. To achieve these goals, we use the didactic goals laid down in Nazri Yazdon’s couplet “Алвидо эй панчу чори кудаки....Хайрамакдам....” To achieve the set goals, we have formulated a series of questions in 5 conditional areas, covering the assessment of students' knowledge and skills, taking into account their conclusions and choice of position, which were clarified in the process of conducting sociological research and pedagogical experiments in the context of comparative analysis.

Keywords: didactic goals, formation of responsibility, research, conclusions, results, pedagogical value of the formed knowledge and skills, assessment, sociological research, pedagogical experiments, forms of influence, self-analysis, self-development.

Сведения об авторе: Чалишова Парвина Давлаталиевна- Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, ассистент кафедры педагогики. Адрес: 734019, Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел: 883008070, электронная почта: parvinachalishova@gmail.com

Information about the author: Chalishova Parvina Davlatalieva - Tajik International University of Foreign Languages named Sotim Ulugzade, assistant of the department of pedagogy. Address: 734019, Tajikistan, Dushanbe, Muhammadieva street, 17/6. Tel: 883008070, e-mail: parvinachalishova@gmail.com

Маълумот дар бораи муаллиф: Чалишова Парвина Давлаталиевна - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, ассистенти кафедраи педагогика Нишони: 734019, Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Мухаммадиев, 17/6. Тел: 883008070, суроғаи электронӣ: parvinachalishova@gmail.com

ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ РЕЧЕВОГО ОБЩЕНИЯ СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКОГО КОЛЛЕДЖА ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ МНОГОЯЗЫЧНОЙ СРЕДЫ

Тошова Б.Р.

**Таджикский государственный педагогический университет
имени Садриддина Айни**

Развитие речи – проблема сложная и, вместе с тем, весьма актуальная и необходимая при обучении как родному, так и неродному языку. Сложность проблемы в общей постановке преподавания и изучения русского языка как неродного заключается в том, что она касается такого важного и трудного явления, как речь человека. Проблема имеет неразрывную связь не только с изучением основ русского языка и русской речи, то есть это не только так называемое лингвистическое восприятие языкового явления, но и имеющее соотносительное и прямолинейное отношение с такими предметами, как литература, культура, лингвострановедение, история и прочее.

Современная отечественная методика развития речи учащихся/ студентов образовательных учреждений Республики Таджикистан ведет собственную исследовательскую линию, имеет определенную дидактическую, психологическую и лингвистическую базу в целях упорядочения системы основных методических понятий, их определения и приведения к конкретным выводам из накопленных в передовой методической науке опыта развития речевой деятельности субъектов образовательных учреждений.

Известные ученые-методисты старались идти по пути эффективного построения учебного процесса, чтобы он имел одновременно и теоретическую, и прикладную ценность. Они решение этой главной задачи видели в следующем: **чему надо обучать и как надо обучать?** Если глубже вникнуть в суть вопроса, то становится важным и необходимым решение лингвистического обоснования методики русского языка как неродного (в нашем случае – в медицинском колледже).

Еще в начале 60-х годов прошлого столетия известный советский методист-психолог Б.В.Беляев касательно данного вопроса говорил о тесном контакте и сотрудничестве методистов и психологов. По сути, речь идет также о психологическом обосновании методики преподавания русского языка в иноязычной аудитории [2, с.34-37].

Маковецкая Р.В. считает, что преподавателю важно находить и выбрать подходящие тексты для обучения чтению, организовать занятия с учетом лингвистических и психологических возможностей студентов. При систематической работе преподаватель может добиться хороших результатов в плане, как совершенствования техники чтения, так и понимания его содержания для активного участия в речевом общении [7, с.118-119]

На занятиях русского языка как неродного в медицинском вузе важное место занимает использование современных методов и приёмов обучения направленных на внедрение компетентностного подхода в качестве приоритетного звена и компонента методической системы преподавания данного языка в целях реализации коммуникативного принципа и профессионального общения средствами русского языка [1; с. 246-249].

Овладение профессией среднего медицинского персонала, выполнение врачебной деятельности (общение с больными, коллегами и другими сотрудниками медицины на русском языке, непрерывное дополнительное образование, чтение соответствующей литературы) требует от студентов – носителей таджикского языка надлежащего профессионального уровня общения и речевой деятельности.

Умение общаться помимо родного языка на русском языке на современном этапе развития многоязычия и поликультурной среды в Республике Таджикистан является одним из социокультурных условий формирования профессиональной личности студенческой молодежи, в том числе медицинской профессии. Врач обязан владеть русским языком, на котором существует

огромная медицинская литература, способствующая постоянному обогащению словарно-терминологического запаса студентов медицинского колледжа, повышению коммуникативных умений и компетенций на уровне высокого профессионального образования. Кстати, это отмечено в таких международных документах, как материалы Совета Европы по ключевым компетенциям (1997), Закон Республики Таджикистан «О среднем, высшем и послевузовском профессиональном образовании» (2014), Концепция национального образования в период до 2030 года и др.

Отсюда одним из ключевых вопросов подготовки будущего среднего медицинского персонала в стенах медицинских колледжей Республики Таджикистан из числа студентов – носителей таджикского языка является формирование речевых умений средствами русского языка. Такая постановка вопроса говорит о том, что обучение студентов–таджиков русскому языку в медицинских колледжах республики должно иметь практическое направление в целях обеспечения профессионального общения как в медицинской деятельности, так и в будущей учебе в медицинских вузах страны и за рубежом, преимущественно в Российской Федерации. Для этого весьма необходима глубокая языковая подготовка в целях эффективной деятельности в условиях клинической практики, а также на этапе подготовки для продолжения учебы в медицинском вузе. Исходя из этих высоких мотивов и целей языковой подготовки, приоритетными являются пересмотр объема, содержания и методов обучения русскому языку в медицинских колледжах страны.

Рассматривая проблему развития и активизации речевой деятельности при обучении русскому языку в системе медицинских колледжей страны целесообразно остановиться, прежде всего, на само понятие «речь». Что собой представляет данный феномен, какова его психологическая, педагогическая и методическая интерпретация? Что об этом говорят лингвисты, психологи, психолингвисты и методисты?

Согласно концепции А.А.Леонтьева, процесс собственно речи представляет собой процесс перехода от «речевого замысла» к его воплощению в значениях того или иного языка и далее к реализации во внешней речи – устной или письменной [4; с.122-123].

Начнем интерпретацию вопроса с точки зрения лингвистов. Представители этой уникальной науки говорят о речи, преимущественно, с позиции ее сравнения и отношения с языком. Для лингвистов язык – «это система материальных единиц, служащих общению людей и отражаемых в сознании коллектива в отвлечении от конкретных мыслей, чувств, желаний, а речь – последовательность знаков языка, построенная по его законам и из его материала и в соответствии с требованиями выраженного конкретного содержания (мыслей, чувств, настроений, состояний воли, желаний и т.д.)...». Язык – это «средство общения в возможности (потенции)», речь – «те же самые средства в действии (реализации)» [1; с. 28].

Для методики преподавания русского языка для нерусских такая дифференциация языка и речи имеет важное значение с точки зрения эффективной организации и реализации процесса формирования речевой деятельности студентов медицинского колледжа из числа носителей таджикского языка при изучении русского языка. По сути, речь идет не только об усвоении системы языка, но быть может главного направления – функционировании языка. Это применение или использование языковых средств в обеспечении акта коммуникации, иначе – речевого общения. Это передача и получение информации, взаимодействие с членами окружающей действительности, коллектива и прочее.

Интересна, безусловно, видение и точка зрения представителей психологической и психолингвистической мысли. Так, по их мнению, речь представляет собой, прежде всего, механизм порождения и восприятия высказывания. Данный процесс является специфическим человеческим поведением, связанным с речевой деятельностью и актом естественной и живой коммуникации. Фактически это организация и обеспечение общения на уровне передачи и получения той или иной мысли, того или иного содержания конкретного факта действительности.

Рассматривая речевое общение как объект обучения, известный советский психолингвист А.А.Леонтьев ставит вопрос и отвечает на него: «Что такое общение? Наиболее распространенный тип определений включает в себя понятие «обмена» или «передачи»: передача информации от

одного человека к другому, передача или сообщение мыслей, чувств, обмен мыслями и чувствами и так далее» [3; с. 16].

А что же представляет собой «речь» как вид деятельности методистам? Прежде всего, это ее феномен как предмет обучения. Вот почему методисты, в основном, говорят о развитии речи и исследуют его особенности для достижения главной цели – общение на изучаемом языке. Для методистов в отличие от психолингвистов развитие речи является не что иное, как учебно-педагогический аспект обучения языку с точки зрения обеспечения и реализации его функциональной стороны. Не случайно, В.А. Добромыслов говорил, что «развитие речи» преимущественно педагогическое. В нем переплетаются усилия учителя/преподавателя, который призван развивать речь обучающихся, и деятельность субъектов обучения (учащиеся/студенты), речь которых должна развиваться. Иначе говоря, для методистов важен ответ на вопрос: чему и как нужно учить, чтобы научить полноценно общаться. Последнее является главной целью развития речи обучающихся. Отсюда можно отметить, что проблема развития речи и речевой деятельности студентов медицинских колледжей требует уточнения своих вопросов: объекта познания, предмета исследования, систему понятий и т.п.

Более глубокое ознакомление и осмысление вопроса, и взгляды ученых относительно проблемы речи и речевой деятельности позволили нам выделить две основные ее характеристики:

1) информативная, осведомительская цель (осведомление, сообщение чего-либо адресату без установки на обязательную регуляцию его поведения, на обязательное получение его определенного поведенческого отклика);

2) регулятивная, или прагматическая цель, т.е. установка на обязательное воздействие, обязательную определенную регуляцию внешнего или внутреннего поведения адресата.

Данные цели общения коррелируются с двумя основными видами речевого общения – речевым информированием и речевым воздействием» [10, с. 11].

Как видно, первым условием развития речи студентов медицинского колледжа при изучении русского языка является развитие их речевых способностей, это потребность общения. Организация работы по достижению этой важной цели обучения русскому языку в условиях современного двуязычия и многоязычия, в том числе в медицинском колледже, возможно только с помощью определенных знаков. Это, прежде всего, слова, словосочетания, различные обороты и образцы речи. По сути, студенты все время должны находиться в условиях реальной языковой и речевой среды. От последней зависит очень многое, ибо только речевая среда способствует богатству и разнообразию речи студентов в ходе выполнения профессиональных задач.

Каковы специфические особенности компетентного специалиста в области здравоохранения на уровне владения русским языком, какими знаниями, навыками и умениями он должен овладеть для выполнения своих профессиональных обязанностей средствами русского языка. Поскольку речь, в основном, диалогична, то постоянно происходит общение на уровне говорящего и слушающего. Это говорит о том, что говорящий не только образует на уровне понимания нужного числа предложений, фраз по языковым моделям, но и сознательно воспринимает близость или несходство в структуре двух языков.

Говоря иначе, мы рассуждаем о том, что «компетенция»/ «компетентность» представляют собой способность студента – будущего медика выполнять речевое общение на базе приобретенных знаний, навыков и умений, а также опыта работы в данном направлении. Более того, в оба термина включены моменты, связанные с наличием способности в лингвистической, социолингвистической (речевой), дискурсивной, стратегической, социальной, социокультурной, предметной и профессиональной областях [10, с.480].

Профессиональная русская речь при оказании медицинской помощи дает возможность не только в понимании потребностей пациентов со стороны младшего медицинского персонала, но и конструктивному общению, правильному пониманию больными оказываемой ими медицинской поддержки и помощи. Более того, для медицинского персонала овладение правильной русской речью – это способ моральной поддержки, убеждение больного человека в преодолении

возникших проблем со здоровьем и прочее. Не зря говорят, что слово имеет огромное убеждающее воздействие.

Как же решаются задачи, изложенные выше, в системе медицинских колледжей страны, на современном этапе?

Приходится признать, что, несмотря на довольно существенное внимание к развитию речевой компетентности студентов медицинских колледжей по русскому языку, наблюдения показывают, что эти задачи решаются не полностью. С 2004 года в республике неоднократно было принято Постановление Правительства РТ о мерах совершенствования преподавания и изучения русского языка в образовательных учреждениях страны, однако обучение данному языку и развитие речи страдает большими недостатками.

Казалось бы, современная молодежь, проучившаяся в общеобразовательной и средней школе многие годы, должны были бы хорошо владеть русским языком, однако их речь часто представляет собой бедность, однообразность, невыразительность, неправильность с точки зрения языковой и литературной нормы.

В нашем понимании развитие речевой компетентности студента медицинского колледжа представляет собой продуманную работу в трёх направлениях:

Схема 3. Направления работы по развитию речевой компетентности

- работа над отдельно взятым словом;
- работа над словосочетанием и предложением;
- работа над связной речью.

Все эти направления работают параллельно и имеют между собой тесную логическую связь и отношения. Так, словарная работа обеспечивает предложение и связную речь соответствующим «строительным» материалом. Или проводимые упражнения в системе связной речи (рассказы, пересказы, сочинения и т.п.) представляют собой высшую ступень в сложной иерархии речевых конструкций и упражнений. В эту грандиозную систему сливаются все необходимые речевые умения, и навыки относительно словарной части, работы на уровне словосочетания и предложения, композиции текста и т.д.

Для многих преподавателей, работающих в системе медицинского колледжа традиционный вопрос методики «Чему учить?» в развитии речевой компетентности студентов – носителей таджикского языка при изучении русского языка не всегда представляет собой четко продуманную эффективную работу. В большинстве случаев отсутствует четкая целевая установка, конкретность содержания того или иного упражнения, а также работа по тексту. Например, студенты при выполнении задания по теме «Стационарное лечение больных» должны были написать рассказ с элементами конкретного описания работы с больными пациентами. Преподаватель оценил каждую выполненную работу, указал на речевые и языковые ошибки, обратил внимание студентов на степень понимания ими допущенных ошибок, а также мыслительных способностей. При подведении итогов работы студентов их внимание было сосредоточено на самом главном: какой конкретный вклад внес рассказ в систему речевого развития и речевой компетентности студентов по избранной им профессии средствами русского языка.

Итак, речь – это, прежде всего, конкретная целеустремленная деятельность, направленная на возможности использования языка как орудия и средства общения. Будучи реальной формой коммуникации, активизация речевой деятельности студентов – носителей таджикского языка является формой проявления полученных знаний, умений и навыков в передаче и получении конкретной информации, удовлетворяющей участников акта общения.

В современной методике выделяют в учебном процессе аспекты обучения (язык – речь – речевая деятельность) и толкование речевой деятельности. Последнее происходит в «виде активного, целеустремленного, опосредованного языковой системой и обусловленного ситуацией общения процесса приема и передачи информации» [6; с.204-552].

Можно утверждать, что развитие навыков речевого общения обучаемых признается в качестве ведущей цели обучения русскому языку в системе медицинских колледжей Республики Таджикистан, так как она направлена, прежде всего, на овладение данным языком как средством

общения. Изучение научной литературы позволило нам обратить внимание на весьма интересную дискуссию и полемику вокруг дефиниции «речевая деятельность» и «коммуникативная компетенция» как целей обучения. Весьма примечательно, что начиная со второй половины прошлого столетия, направление обучения неродному/иностранному языку осторожно переместилось с речевой деятельности на речевое общение.

Почему произошла такая внешне логическая и позитивная перестановка, догадаться несложно. Дело в том, что усвоение неродного языка на фоне постоянного позитивно/отрицательного влияния родного языка требует внесения определенной коррекции в плане эффективного овладения изучаемым неродным языком в условиях продуктивно развивающего национально-русского двуязычия. В нашем случае, на первый план выходит усиление практической и социокультурной составляющей процесса обучения русскому языку носителями родного (таджикского) языка.

Для речевой деятельности характерна функция вспомогательного механизма при приеме и передаче информации. По выражению А.А. Леонтьева, «целиком теоретическую, интеллектуальную или частично практическую» [5, с.27].

Особенно ценна мотивация русской речи, стремление овладеть данным языком в совершенстве с элементами правильного произношения, точного употребления слов, терминов, словосочетаний и грамматических конструкций. В процессе речевого общения преподаватель не только анализирует качество речи своих студентов, исправляет ошибки, ищет пути их устранения, но и поощряет наиболее успешную часть аудитории. Все это позволяет в полной мере осуществить и реализовать компоненты и виды речевой деятельности при организации обучения русскому языку в медицинском колледже.

Рецензент: д.п.н., профессор Шохиён Н.Н.

Литература

1. Алиева, Н. Ш. Развитие речевой компетентности студентов таджикоязычной аудитории медицинского вуза по русскому языку / Н. Ш. Алиева // Вестник Педагогического университета. Серия 2: Педагогики и психологии, методики преподавания гуманитарных и естественных дисциплин. – 2021. – № 3–4(7–8). – С. 246–249.
2. Беляев, Б. В. Психологические основы обучения иностранным языкам / Б. В. Беляев // Материалы четвертого Международного методического семинара преподавателей русского языка стран социализма. – М., 1964.
3. Головин, Б. Н. Введение в языкознание: учеб. пособие / Б. Н. Головин. – 3-е изд., испр. – М.: [б. и.], 1977. – 28 с.
4. Леонтьев, А. А. Основы теории речевой деятельности / А. А. Леонтьев. – М.: [б. и.], 1974. – 367 с.
5. Леонтьев, А. А. Педагогическое общение / А. А. Леонтьев. – М.; Нальчик: [б. и.], 1996. – 244 с.
6. Леонтьев, А. А. Некоторые проблемы обучения русскому языку как иностранному (психолингвистические очерки) / А. А. Леонтьев. – М.: [б. и.], 1970. – 27 с.
7. Маковецкая, Р. В. Обучение чтению: пособие по методике преподавания русского языка как иностранного на начальном этапе / Р. В. Маковецкая. – 3-е изд. – М.: [б. и.], 1984. – С. 118–119.
8. Наумов, Л. Б. Учебные игры в медицине / Л. Б. Наумов. – Ташкент: [б. и.], 1986. – 319 с.
9. Хрестоматия по методике преподавания русского языка как иностранного: методы, приёмы, результаты. – М.: Русский язык, 2010. – 552 с.
10. Щукин, А. Н. Обучение иностранным языкам: теория и практика: учебное пособие для преподавателей и студентов / А. Н. Щукин. – 3-е изд. – М.: Филоматис, 2007. – 480 с.

ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ РЕЧЕВОГО ОБЩЕНИЯ СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКОГО КОЛЛЕДЖА ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ МНОГОЯЗЫЧНОЙ СРЕДЫ

Статья посвящена актуальным вопросам развития речи и формирования навыков речевого общения студентов медицинских колледжей на русском языке в условиях современного многоязычного образовательного пространства. В ходе исследования были проанализированы

научные подходы к определению понятий «речевая деятельность» и «коммуникативная компетенция», что позволило выявить динамику их интерпретации в методике преподавания русского как иностранного и неродного языка. Особое внимание уделено тому, что со второй половины XX века акцент в преподавании сместился с речевой деятельности на речевое общение как цель обучения. В работе также рассматриваются эффективные методы и приёмы лингводидактического подхода в процессе обучения профессиональной русской речи студентов медицинских учреждений, включая формирование терминологической компетенции и коммуникативных умений в медицинской сфере.

Ключевые слова: речевая деятельность, коммуникативная компетенция, русская речь, медицинское образование, многоязычная среда, лингводидактика, профессиональная коммуникация, обучение русскому языку, медицинская терминология, развитие речи, речевые навыки, студенты медицинских колледжей.

ТАШАККУЛИ МАҲОРАТИ МУОШИРАТИ НУТҚИ ДОНИШЧҶҶҶНИ КОЛЛЕҶИ ТИББӢ БО ЗАБОНИ РУСӢ ДАР ШАРОИТҶҶҶИ МУОСИРИ МУҲИТИ БИСӢРЗАБОНА

Мақола ба таҳқиқи масъалаҳои рушди нутқ ва ташаккули маҳорати муоширати шифохии донишҷӯёни коллеҷҳои тиббӣ бо забони русӣ дар шароити муосири муҳити бисёрзабона бахшида шудааст. Дар асоси таҳлили адабиёти илмӣ, масъалаи таъриф ва тафсири мафҳумҳои «фаъолияти нутқӣ» ва «компетентнокии коммуникативӣ» мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, ки нишон медиҳад тағйироти раванҷҳои таълимӣ дар соҳаи омӯзиши забони русӣ барои хориҷиён ва ғайрирусҳо. Аз нимаи дууми асри XX таваҷҷуҳи омӯзиш аз фаъолияти нутқӣ ба муоширати воқеӣ равана гардид. Мақолаи мазкур инчунин усулҳо ва равишҳои самараноки лингводидактиро дар таълими нутқи касбии русӣ дар муассисаҳои тиббӣ ва таълимӣ таҳлил мекунад, аз ҷумла ташаккули малакаҳои муоширати касбӣ ва фаро гирифтани истилоҳоти тиббӣ.

Калидвожаҳо: фаъолияти нутқӣ, қобилияти коммуникативӣ, нутқи русӣ, таҳсилоти тиббӣ, муҳити бисёрзабона, лингводидактика, муоширати касбӣ, омӯзиши забони русӣ, истилоҳоти тиббӣ, рушди нутқ, малакаҳои муошират, донишҷӯёни коллеҷҳои тиббӣ.

FORMATION OF RUSSIAN LANGUAGE SPEECH COMMUNICATION SKILLS OF MEDICAL COLLEGE STUDENTS IN MODERN CONDITIONS OF A MULTILINGUAL ENVIRONMENT

This article addresses the pressing issues of speech development and the formation of verbal communication skills among medical college students in the Russian language under the modern conditions of a multilingual educational environment. Based on an analysis of scientific literature, particular attention is paid to the conceptual definitions of "speech activity" and "communicative competence," highlighting shifts in teaching methods for Russian as a foreign or non-native language. Since the second half of the 20th century, the focus of instruction has gradually moved from speech activity to real communicative interaction as the primary goal. The study also explores effective methods and techniques of the linguodidactic approach in teaching Russian professional speech in medical institutions, emphasizing the formation of professional communication skills and medical terminology acquisition.

Keywords: speech activity, communicative competence, Russian speech, medical education, multilingual environment, linguodidactics, professional communication, Russian language teaching, medical terminology, speech development, communication skills, medical college students.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тошова Барно Рузikuловна – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садридин Айни, муаллими калони кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти рус. **Суроға:** **Почтаи электронӣ:** tbarno87@mail.ru. **Телефон:** +992 904 00 41 87

Сведения об авторе: Тошова Барно Рузikuловна – Таджикский государственный педагогический университет имени Садридина Айнӣ, старший преподаватель кафедры методики преподавания русского языка и литературы. **E-mail:** tbarno87@mail.ru. **Телефон:** +992 904 00 41 87

Information about the author: Toshova Barno Ruzikulovna – Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini, senior lecturer at the Department of Methods of Teaching Russian Language and Literature. **E-mail:** tbarno87@mail.ru. **Phone:** +992 904 00 41 87

БОЗТОБИ МАВЗУИИ ДҶУСТӢ ДАР РАВАНДИ ДАРСҲОИ ЗАБОНИ МОДАРИИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Ҷӯраева Х.Ӣ.

Донишгоҳи давлатии Омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айн

Ҷалб намудани хонадагон ба китобу китобхонӣ масъалаи муҳими маориф мебошад. Барои амалӣ гардидани ин мақсад мактаб вазифадор аст, то хонандагон рӯ ба китоб биёранд. Ин ҷо масъалаи синфҳои ибтидоӣ хеле муҳим буда, омӯзгорони ин зина кӯшиш намоянд, то бачагон ба хондани асарҳои бадеӣ шавқ пайдо кунанд. Барои хондани асари бадеӣ ба хонандагон вақт, шавқ ва мақсад лозим аст. Агар мақсади хондани асари бадеӣ аз ҷониби омӯзгор ба хонандагон фаҳмонида шавад, пас хонанда барои ҷустуҷӯи асар ва мутолиаи он рағбат пайдо мекунад. Мақсадҳо ба мавзӯҳо вобаста гардидаанд ва мавзӯҳо барои тарбияи хонандагон саҳми созгор доранд. Асарҳои бадеӣ дар мавзӯҳои мухталиф офарида мешаванд. Масалан мавзӯи Ватан ва дӯст доштани ватан, некӣ ва некӯкорӣ, некбин будан нисбат ба инсонҳо, эҳтиром намудани падару модар ва аҳли хонавода ва мавзӯи дӯстӣ, ки дар ин мақола баррасӣ хоҳад шуд.

Мо ин ҷо дар масъалаи дӯстӣ баъзе андешаҳои меорем. Масъалаи дӯстӣ яке аз масъалаҳои муҳим ва яке аз мавзӯҳои ҷовидонаи адабиёти бачагона аст. Оид ба мавзӯи дӯстӣ на фақат дар китобҳои Забони модарии синфҳои ибтидоӣ ҳикояҳо оварда шудааст, инчунин дар китобҳои синфҳои болои низ порчаҳои шеърӣ ва ҳикояҳо фароҳам омадаанд. Ба назар гирифтани ин масъала дар раванди дарсҳои Забони модарӣ хеле муҳим мебошад. Мусаллам аст, ки хондани ҳикоя нутқи хонандагонро инкишоф медиҳад. Дар баробари хондани ҳикоя хонанда аз он ҷиҳатҳои хуби тарбиявиро ба худ мегирад.

Дар мавзӯи дӯстӣ ҳамаи шоирону нависандагони ҳам аҳди классик ва ҳам муосир асарҳои хубу дилнишине офаридаанд. Махсусан дар китобҳои Забони модарии синфҳои ибтидоӣ дар ин мавзӯ афсонаву ҳикояҳои хубу хонданӣ оварда шудааст.

Дар адабиёт чунин омадааст, ки дӯст наздиктарин ва беҳтарин нафарест, ки тӯро дар зиндагӣ роҳбаладӣ мекунад ва дар ҳар қору ғайриятат мушқилкушоӣ ту мешавад. Оре, дӯст нафарест, ки хатогиҳои тӯро ислоҳ мекунад, дар мушқилиҳоят ба ту дастӣ мадад дароз мекунад. Ва ту бояд бар ивази ин ҳама некиҳо бо некӣ ҷавоб гардонӣ, бояд дӯсти воқеӣ бошӣ. Бояд айбӣ дӯсти худро дар рӯ ба рӯиш гӯӣ, на дар ғайбӣ ӯ. Бузургон низ ин фикрро тақвият додаанд, ки ҳар он хатогие, ки аз ҷониби дӯст ба вуқӯ мепаӣвандад, дар рӯ ба рӯи дӯст гуфтад мебошад. Зеро вақте инсон камбудии худро мефаҳмад, кӯшиш мекунад, то ин хатогиро бори дигар содир накунад ва боиси ранҷиши нафаре ва хандаҳариши одамон нагардад. Беҳуда нагуфтаанд:

Дӯст гӯяд табарвор,

Душман гӯяд шакарвор.

Ин дуруст аст, ки инсонҳо дар баъзе ҳолат камбудии худро намебинанд. Ва дӯстон маҳз барои ҳамин дӯст номида мешаванд, ки айбӣ тӯро ҳамчун оина дар рӯи нишон диҳанд.

Дар китобҳои Забони модарии синфҳои ибтидоӣ дар мавзӯи дӯстӣ бисёр афсонаву ҳикояҳо оварда шудааст. Мо ин ҷо аз китоби Забони модарии синфи 1 афсонаи “Дехқон ва хирс”-ро мисол меорем, ки баёнгари ин мавзӯст:

ДЕХҚОН ВА ХИРС

Рӯзе аз рӯзҳо як хирс бо деҳқоне ошно шуд ва онҳо маслиҳат карданд, ки ҳамроҳ шалғам коранд.

Деҳқон гуфт:

– Хирсқон, решаи шалғамро ман мегирам, баргашро ту.

Дар фасли тирамоҳ ҳосили фаровон гирифтанд.

Деҳқон мувофиқи шарт решаҳои шалғамро худ гирифт ба хирс баргҳояшро дод. Хирс норозӣ шуд, аммо ҷизе гуфта натавонист.

Соли дигар деҳқон ба хирс гуфт:

– Биё, боз ҳамроҳ ягон чиз мекорем.

– Ман розӣ! Фақат ин дафъа ту баргҳоро гиру ба ман решаашро деҳ, – шарт гузошт хирс.

Дехқони гапдари гуфт:

– Хуб, гуфти ту шавад.

Онҳо гандум коштанд. Ҳосили фаровон рӯйид. Дехқон хӯшаҳои гандумро гирифт, хирс решаҳои онро.

Аз ҳамон вақт дӯстии деҳқон ва хирс барҳам хӯрд [3, 93].

Ин ҷо савол ба миён меояд, ки дӯстии деҳқону хирс барои чӣ барҳам хӯрд. Нобаробарӣ ва фиребгарӣ боиси барҳам хӯрдани дӯстии ин ду дӯст гардид. Ин афсона чихатҳои хуби тарбиявӣ дошта, хонандагонро водор месозад, ки онҳо ҳамчун деҳқони беинсоф, ки нисбати дӯсти худ чунин рафтори ношоиста кард, амал накунад.

Дар ин китоб Бобои Хирад ва Азизҷону Азиза гуфтани ёрдамчиён ҳастанд, ки аз як марҳила ва ё як давра ба давраи дигар гузаштани мавзӯҳоро ба бачаҳо гушрас менамоянд ва дар поёни ҳар як боб Бобои Хирад ба Азизҷону Азиза калиди нав медиҳад. Ин калид ба бачаҳо дари мавзӯҳои навбатиро мекушояд. Ин ҷо бошад Бобои Хирад ба Азизҷону Азиза калиди дари боғи навбатиро дод. Ин боғ боғи “Дӯстӣ” ном дорад. Бобои Хирад аз Азизҷону Азиза хоҳиш кард, то дар ин боғ қаср созанд. Азизҷону Азиза ба Бобои Хирад миннатдорӣ баён намуда, бачагони китобхонро ба ин боғ даъват намуданд.

Ин ҷо дар ин мавзӯ баъд аз ҳикояи “Дехқон ва Хирс” инчунин ду порчаи шеърӣ низ оварда шудааст, ки бачагон бояд ин порчаҳои шеърро маънидод намуда, онҳоро аз ёд намоянд. Байтҳои зерин ба қалами шоири хушкалому ширинсухан устод Мирзо Турсунзода тааллуқ дорад, ки ҳамеша вирди забони хурду калон аст:

То тавонӣ, дӯстонро гум макун,
Дӯстони меҳрубонро гум макун.

Одамон аз дӯстӣ ёбанд бахт,
Душманӣ орад ба мардум рӯзи сахт.

Мирзо Турсунзода

Дар ин китоб инчунин афсонаи “Рӯбоҳ ва Лаклак” низ оварда шудааст, ки ин афсона низ аз боби дӯстӣ ҳикоят мекунад.

РҶБОҲ ВА ЛАКЛАК

Буд, набуд, як рӯбоҳ ва як лаклак буд. Онҳо бо ҳам ҷӯрашуданд. Рӯзе рӯбоҳ ба лаклак гуфт:

– Ҷӯраҷон, ба хонаи ман биё, туро зиёфат медиҳам. Лаклак розӣ шуда, рӯзи дигар ба хонаи рӯбоҳ омад. Рӯбоҳ шавла пухта, табақи шавларо ба назди дӯсташ гузошт.

– Марҳамат, ҷӯраҷон, чӣ қадар ки хоҳӣ, хӯр! Лаклаки бечора ба табақ нӯл зад, нӯл зад, аммо чизе хӯрда натавонист. Рӯбоҳ бошад, табақи шавларо то охир лесиду ба лаклак гуфт:

– Ҷӯраҷон, ками маро ба ҷойи зиёд қабул намо. Ҳар чӣ доштам, пешат гузоштам.

– Ба ҳаминаш ҳам раҳмат, – гуфт лаклак. Ў ҳам рӯбохро ба хонааш ба меҳмонӣ даъват кард. Рӯзи дигар рӯбоҳ ба хонаи лаклак меҳмон шуд. Лаклак мастоба пухт. Баъд онро дар кӯзаи гарданборик кашида, ба назди рафикаш гузошту гуфт:

– Хӯр, ҷӯраҷон, ҳар қадар ки дилат хоҳад, хӯр! Рӯбоҳ кӯзаро бӯй кард, лесид, аммо чизе хӯрда натавонист. Лаклак бо нӯли дарозаш мастобаро то охир хӯрд. Рӯбоҳ бо шиками гурусна ба хонааш баргашт.

Бо ҳамин дӯстии лаклаку рӯбоҳ ба охир расид [3, 131-132].

Ин афсона низ бо барҳам хӯрдани дӯстӣ анҷом ёфт. Яъне безътиной, беҳурматӣ ва баднафсӣ дарахти сарсабзи дӯстиро ҳазон намуд. Ин ҷо чунин андеша пеш меояд, ки агарчӣ дӯстӣ бо вучуди ҳазор решааш ба ҷону шарёни мо реша давонда бошад ҳам, аммо як нобаробарӣ ва як безътиной нисбати дӯсти худ ҳама вайвандҳоро аз байн бурдаву ҳама решаҳоро бармеканад.

Ин гуна афсонаҳо ва шеърҳо дар ин китоб хеле зиёд оварда шудааст. Масалан аз зумраи афсонаҳои Донояк ва Балояк, Дӯсти ҷонӣ, Шиносой ва ғайраҳо.

Дар афсонаи Шиносой Азизчону Азиза бо Умедчон ном писарбача шинос мешаванд. Умедчон низ чун Азизчону Азиза дар синфи якум меҳонад. Дар охири ин ҳикоя порчаи шеърӣ зерин оварда шудааст, ки онро хонандагон бояд дар дафтарҳояшон нависанд ва аз ёд намоянд:

Ҳеҷ шодӣ нест андар ин ҷаҳон
Бартар аз дидори рӯйи дӯстон.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Вақте ки дар китоб порчаҳои шеърӣ барои аз ёд намудан ё маънидод кардан оварда мешаванд, супориши дигар ба дафтар рӯбардор кардани ин порчаҳои шеърӣ мебошад. Ногуфта намонад, ки рӯбардор кардан низ аз манфиат ҳолӣ нест, зеро навиштан ҳусни хатти бачаҳоро зебо мекунад. Инчунин ба имло низ таъсири худро мерасонад.

Қиссаи Бобои Хирад ва Азизчону Азиза як чизи наву тоза буда, барои дӯст доштани ин китоби зебо ва пурмазмун роҳнамо ҳастанд. Маҳз ҳамин образҳо ин китобро дар назари хонанда шавқовар нишон медиҳанд. Воқеан ҳам Азизчону Азиза роҳнамои хуб ҳастанд. Онҳо бо роҳу равиши тоза ба ҳар як боғи дониш барои воридшавӣ бачаҳоро даъват менамоянд. Ин гуна роҳнамоиҳо муҳаббати хонандагони хурдсолро нисбат ба китоб ва китобхонӣ зиёд мекунад.

Муҳаммад Лутфуллозода дар ин китоб дар боби “Дӯстӣ” чунин андеша овардааст: “Дӯст дар қатори калимаҳои азиз, меҳрубон, рафиқ, бародар меистад. Чун калимаи “дӯст”-ро ба забон меорем, табассум дар лабҳо мешукуфад, пойҳо сӯяш мешитобанд, бозуҳо ба оғӯш мегиранд, гӯшҳо меҳаҳанд, ки ин калимаро такрор батакрор шунаванд. Дӯст бо пойи рост ба хона медарояд, бо пойи чап мебарояд. Дӯст хушхабар аст. Аз қадами дӯст хона ҳам ҳусни дигар мегирад, шодӣ меафзояд” [1, 115].

Ин гуна ҳикояву афсонаҳо, ки ба мавзӯи дӯстӣ бахшида шудааст, дар китобҳои Забони модарӣ хеле зиёданд. Дар китоби синфи 2-юм ҳикояи “Хораку Хасак”, “Қиссаи Хирс ва Боғбон”, “Фароштурук дӯсти инсон”, “Дӯстони қалбакӣ”, “Дӯстӣ”, дар китоби синфи 3-юм “Солим ва Ғоним”, дар китоби синфи 4-ум “Дӯстони ҷонӣ, нонӣ ва забонӣ”, “Шоколади талх”, “Дӯстро дар сафар бояд шинохт!”, “Рафиқи бад”, “Суғурчон ва рӯбоҳак” барин афсонаву ҳикояҳо дар мавзӯи дӯстӣ оварда шудаанд, ки хонандагон аз хондани онҳо як ҷаҳон маънӣ мегиранд.

Дар китоби Забони модарии синфи 3-юм дар боби дӯстӣ аз Ҳусайн Воизи Кошифӣ порчае насихатнома оварда шудааст, ки овардани он хеле бамаврид аст: “Дӯстӣ бо шахсе бояд кард, ки аз дӯст ғараз (манфиат) наҷӯяд ва панҷ хислат дошта бошад.

Аввал, боақл бошад, ки беақл хубӣ надорад. Бузургон гуфтаанд: “Аз дӯсти нодон душмани доно беҳ”.

Дуом, нехӯ бошад, ки сӯхбати бадхӯ душвор аст.

Сеюм, бадкор ва бадахлоқ набошад.

Чаҳорум, гурусначашм ва баднафс набошад.

Панҷум, фиребгар ва қаллоб набошад [1, 84].

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

Ғузаштагони мо аз аҳди классик шуруъ карда то ба даврони муосир дӯстиро сурудаанд ва нависандагону мутафаккирон дар боби дӯстӣ андешаҳои хеле воло гуфтаанд. “Чун дӯсти нав гирӣ, дӯсти куҳанро фаромӯш накун. Дӯст онро дон, ки туро дӯст дорад” [1, 66]. Унсурулмаолии Кайковус.

Дар китоби Афсонаҳои халқи тоҷик андар ситоиши дӯстӣ, интиҳоби дӯст ва дӯстӣ варзидан низ афсонаҳои хубе оварда шудааст, аз зумраи Рӯбоҳ ва Лаклак, Рӯбоҳ, Сангпушт ва Мӯрча, Дехқон ва Хирс, Меҳрубону, Дӯсти ҷонӣ, нонӣ, забонӣ, Аҷали хирсу ҳасуд, Кӯр, Кал ва Лаблес ва ғайраҳо. Афсонаи Дӯсти ҷонӣ, нонӣ, забонӣ, ки дар масъалаи аз дӯсти ҳақиқӣ чудо кардани дӯстони забонию нонӣ мебошад, афсонаи хеле хонданӣ аст. Аз ин афсона хонанда метавонад ба осонӣ фарқи байни дӯсти ҷонӣ, нонӣ ва забониро донд ва барои интиҳоб намудани дӯст эҳтиёткор мешавад. Муҳтавои ин афсона чунин аст, ки вақте писари савдогар аз дӯстони зиёд доштаниаш фахр мекунад, падар ӯро хушдор медиҳад, ки на ҳамаи дӯстон вафодор мешаванд. Дӯстро бояд инсон доништа ва шинохта гирад. Чавон падарро бовар мекунонад, ки

дӯстони ӯ ҳама дӯстони ҷонианд ва барои исботи ин кор роҳеро ҷустуҷӯ намуда, дӯстонашро санҷидани мешавад. Хулосаи ин афсона ин аст, ки ҷавон нақшае мекашад, ки гӯё ба сари ӯ бадбахтиро омадааст ва интизори он аст, ки дӯстонаш ба ӯ кӯмак намоянд. Аммо ғайричашидошт ба ғайр аз ду дӯсташ боқимондаи дӯстонаш, ки шумораашон сиву ҳашт нафар буданд, барои ба ӯ мадад расонидан ҷавоби рад доданд. Писари савдогар суҳанони падарашро ҳамчун панди рӯзгор қабул намуд ва дар интиҳоби дӯст аз ин пас эҳтиёткор шуд.

Хулоса дӯсти ҳақиқӣ нафарест, ки дар ҳама ғаму ғуссаат, дар ҳама мушкилиҳоят бо ту бошад, зеро дар тую хурсандӣ дӯстон бисёранд. Ин гуна афсонаву ҳикояҳои пандомез, ки дар мавзӯи шинохти дӯст офарида шудаанд, хеле зиёданд.

Ин гуна китобҳои афсона ва ҳикоя хеле зиёданд, ки дар ҳамин мавзӯ қисса мекунанд. Китобчаи дигареро, ки ин ҷо дар шакли пурра меорем, хеле шавқовар буда, барои синфҳои якум хондани он мувофиқ аст. Китобча “Зоғак ва ғозак” ном дорад. Он ба қалами шоири бачагон Ҷӯра Ҳошим тааллуқ дорад. Дар ин шеър чи тавр дӯст шудани як зоғаку як ғозак ҳикоя мешавад:

Буд набуд, зоғаке буд,
Зоғак дар боғаке буд.
Боғак пур аз ғизо буд,
Зоғак аз он ризо буд.
Зоғак вале алам дошт,
Бе ҷӯра буду ғам дошт.
Дилаш бе ҷӯра ғаш буд,
Сад ғусса дар дилаш буд.
Ғозаке боғак омад.
Суроғи зоғак омад:
-Зоғо, ту ҷӯраам шав.
Ғо-ғо ту ҷураам шав...
Зоғак ризо ба он шуд,
Бо ғозак ҷӯраҷон шуд.
Шодон дили зоғак шуд,
Хандон гули боғак шуд [17, 1-8].

Китоби дигареро низ ин ҷо метавонем мисол биёрем, ки ба мавзӯи дӯстӣ бахшида шудааст. Китоби Шарифи Муҳаммадёр, ки “Дар суроғи дӯст” ном гирифтааст. Китобчаи афсона хеле китоби шавқовар буда, бо расмҳои рангҳои интиҳобшудааш ба дили бачагон зуд роҳ меёбад. Муҳтавои афсона аз он иборат аст, ки инсон бе дӯст буда наметавонад. Қаҳрамони афсона Хорпушт дар суроғи дӯст хеле ранҷ мекашад, то ба худ дӯсти муносиб ва сазовор ёбад. Бо Хорпушт як қатор ҳайвонҳо, аз зумраи Рӯбох, Фил ва Зарофа дӯст шудан намехоҳанд. Дар охир қисса ҳамин тавр меанҷомад, ки Хорпушт бо Сангпушт вохӯрад ва барои бо Хорпушт дӯст шудан Сангпушт розӣ мешавад. Дар ин гуна афсонаҳо мавзӯи дӯстӣ хеле хуб васф шудааст. Ин ҷо пораеро аз ин афсона мисол меорем:

-Салом, -гуфт Хорпушт.
-Салом, салом! – ҷавоб дод Сангпушт ва пурсид: - Сафар ба хайр! Кучо меравӣ?
Хорпушт ҷавоб дод:
- Дар суроғи ягон дӯст ҳастам. Шояд ту дӯсти ман шавӣ?
Ин лаҳза Сангпушт сар берун карду гуфт:
- Хорпушти муҳтарам! Ману ту дӯст мешавем.
Ин ҷо хурсандии Хорпушт ҳадду канор надошт, ки Сангпушт бо ӯ дӯст будан мехоҳад:
- Оҳ, чӣ хел нағз! –шодӣ кард Хорпушт [18, 20].

Ногуфта намонад, ки мавзӯи “Дӯстӣ” бо мавзӯи “Ватан” як андоза тавъаманд. Зеро дар баробари дӯст доштани Ватан метавонад инсон нисбати инсонҳо муҳаббат дошта бошад, инсонҳоро дӯст дорад, ба дӯстии онҳо сазовор бошад. Ин мавзӯҳо бояд аз ҷониби омӯзгори синфҳои ибтидоӣ ҳамарӯза таъкид шавад: “Бисёре аз мутафаккирон ва омӯзгорони даврони гузашта, нақши ватандӯстиро дар раванди ташаққули шахсият муайян намуда, таъсири

бисёрҷонибаи онҳоро таъкид кардаанд. Ватандӯстӣ на танҳо вазифаи муҳими тарбия, балки воситаи пуриктидори педагогӣ мебошад” [16, 167].

Мавзуе, ки мо ин ҷо мавриди назар гирифтем, пурра ба хотири фаъолияти хуби муаллимоне, ки барои тарбияи бачагон сафарбар шудаанд, дар назар гирифта шудааст. Фаъолияти хуби омӯзгор боиси хуб тарбия ёфтани хонандагон мешавад. Вазифаи омӯзгор бачагонро дар рӯҳияи инсондӯстӣ, ватанпарастӣ, меҳнати ҳалол намудан, бе тамаъ дӯст шуданро тарбият намояд.

Муқарриз: н.и.ф., дотсент Гадов К.Х.

Адабиёт:

1. Абдуллоев И., Абдуллоев З., Боронов Б., Додарбеков З. Забони модарӣ / И. Абдуллоев, З. Абдуллоев, Б. Боронов, З. Додарбеков. Китоби дарсӣ барои синфи 3-юми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. – Душанбе: Маориф, 2017. -272 с.
2. Афсонаҳои халқи тоҷик. Муҳаррир Нуралӣ Нуров. – Хучанд: Ношир, 2014. -284 с.
3. Байзоев А., Аҳмадбекова А., Машокирова Г., Зубайдова Ҷ., Абдуллоев Ҷ. Забони модарӣ. Китоби дарсӣ барои синфи якум. – Душанбе, Маориф, 2018. -192 с.
4. Давлатова Р. Материалҳои дидактикӣ оид ба грамматика, имло ва инкишофи нутқ дар синфҳои 1, 2, 3 / Р. Давлатова. – Душанбе: Маориф, 1974, 1976, 1979. -63 с.
5. Заррина Зиёвуддинова. Афсона ва афсонаҳои. Нашри “Афсонаҳои халқи тоҷик” чопи хучанд чӣ вижагиҳо дорад. 14 июн соли 2024.
6. Зиёев М., Олимова Ф., Золишоева Б. Забони модарӣ / М. Зиёев, Ф. Олимова, Б. Золишоева. Китоби дарсӣ барои синфи 4-ум. Душанбе: Маориф, 2018. 328 с.
7. Икромов Ф. Бой намудани захираи луғати талабагони синфи як дар дарсҳои хониш / Ф. Икромов. Маҷмӯаи илмӣ, ҷилди 79. ИПДД ба номи Т. Г. Шевченко. – Душанбе, 1971. -48 с.
8. Кенчаева Латофат. Сандуқчаи марворид / Латофат Кенчаева. (Маҷмӯаи шеърҳои бозӣ, муаммои афсона ва мисолу зудёбакҳои шавқовар барои хурдсолон, мураббӣ ва омӯзгорон) – Душанбе: Истиқбол, 2011. -50 с.
9. Лутфуллоев М. Асосҳои таълими ибтидоии забони модарӣ / М. Лутфуллоев. Осор. Ҷилди 4. – Душанбе: Собирӣ, 2013. -514 с.
10. Садриддин Айнӣ. Мактаби кӯҳна / Айнӣ Садриддин. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1950. -50 с.
11. Садриддин Айнӣ. Ятим / А. Садриддин. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2018. -160 с.
12. Саидов Саидрахмон. Адабиёти бачагона / С. Саидов. (Барои донишҷӯёни ихтисосҳои филологии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва коллеҷҳои омӯзгорӣ чумхурӣ тавсия шудааст). – Душанбе: Матбааи ДДОТ, 2019. -383 с.
13. Тазкираи адабиёти бачагона. Китобхонаи мактаб. Қисми 1. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2015. -224 с.
14. Тазкираи адабиёти бачагона. Китобхонаи мактаб. Қисми 3. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2019. -192 с.
15. Ҷӯраева Х. Ё. Нақши китоби «Забони миллат – ҳастии миллат» дар омӯзиши фанни Практикуми курси мактабии забони модарӣ. Маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалии факултаи Забон ва адабиёти руси Донишгоҳи Омӯзгорӣ. – Душанбе, 15 февралӣ 2023, с.242-245.
16. Ҷӯраева Х. Ё. Нақши шеърҳои ватандӯстона дар таҳкими ҳисси худшиносии миллии хонандагони синфҳои ибтидоӣ. Паёми Донишгоҳи Омӯзгорӣ. Бахши илмҳои педагогӣ ва психологӣ. №1(19). – Душанбе, 2024, 5 саҳ.
17. Ҷӯра Ҳошимӣ. Зоғак ва Ғозак / Х. Ҷӯра. – Душанбе: Офсет, 2023. -8 с.
18. Шарифи М. Дар суроғи дӯст (Афсона) / М. Шарифи. – Душанбе: Полиграф групп, 2023. -24с.

БОЗТОБИ МАВЗУИ ДҶУСТӢ ДАР РАВАНДИ ДАРСӢОИ ЗАБОНИ МОДАРИИ СИНФӢОИ ИБТИДОӢ

Муаллифи мақола дар бораи мавзуи баррасишаванда, ки мавзуи дӯстӣ интиҳоб шудааст, фикрҳои хеле ҷолиб овардааст. Масъалаи дӯстӣ, ки яке аз масъалаҳои муҳим ва яке аз мавзӯҳои ҷовидонаи адабиёти бачагона ба шумор меравад, муаллиф дар ин мавзӯ мисолҳои

хуберо ҳамчун намуна овардааст. Муаллифи мақола баъд аз омӯзиш қайд намудааст, ки дар мавзуи дӯстӣ на фақат дар китобҳои забони модарии синфҳои ибтидоӣ ҳикояҳо оварда шудааст, инчунин дар китобҳои синфҳои болои низ порчаҳои шеърӣ ва ҳикояҳо фароҳам оварда шудааст. Дар мавзуи дӯстӣ шоирону нависандагони мо асарҳои хубу дилнишине офаридаанд. Ба назар гирифтани ин масъала дар раванди дарсҳои забони модарӣ хеле муҳим мебошад. Ногуфта намонад, ки аз хондани ҳикоя нутқи хонадагон инкишоф меёбад. Бар замми ин хонанда аз ҳикоя ҷиҳатҳои хуби тарбиявиро ба худ мегирад.

Калидвожаҳо: китоби забони модарӣ, адабиёти бадеӣ, асарҳои бачагона, мавзуи дӯстӣ, некӣ ва некӯкирдорӣ, эҳтироми падару модар ва омӯзгорон, шеър ва ҳикоя, хонандагони синфҳои ибтидоӣ, асарҳои хубу дилнишин, ҷиҳатҳои тарбиявӣ.

ОБЗОР ТЕМЫ ДРУЖБЫ В ПРОЦЕССЕ УРОК ПО РОДНОМУ ЯЗЫКУ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация. Автор статьи высказал очень интересные мысли по обсуждаемой теме, а именно по теме дружбы. Автор приводит яркие примеры, затрагивающие тему дружбы, которая является одной из важнейших и непреходящих тем детской литературы.

Автор статьи после проведенного исследования отметил, что рассказы на тему дружбы представлены не только в учебниках на родном языке для младших классов, но и в учебниках для старших классов, там также есть стихотворения и рассказы. Наши поэты и писатели создали прекрасные и трогательные произведения на тему дружбы. Очень важно учитывать этот вопрос в процессе обучения родному языку. Само собой разумеется, что чтение рассказов развивает речь читателей. Кроме того, читатель получает от этой истории и хорошие образовательные результаты.

Ключевые слова: книга на родном языке, художественная литература, детские произведения, темы дружбы, добра и милосердия, уважения к родителям и учителям, поэзия и рассказы, ученики начальной школы, добрые и душевные произведения, воспитательные аспекты.

REVIEW OF THE TOPIC OF FRIENDSHIP IN THE PROCESS OF A NATIVE LANGUAGE LESSON IN PRIMARY SCHOOLS

Annotation. The author of the article expressed very interesting thoughts on the topic under discussion, namely on the topic of friendship. The author gives vivid examples touching on the topic of friendship, which is one of the most important and enduring themes of children's literature.

The author of the article, after conducting a study, noted that stories on the topic of friendship are presented not only in textbooks in the native language for elementary grades, but also in textbooks for senior grades, where there are also poems and stories. Our poets and writers have created wonderful and touching works on the topic of friendship. It is very important to take this issue into account in the process of teaching the native language. It goes without saying that reading stories develops the speech of readers. In addition, the reader receives good educational results from this story.

Keywords: book in native language, fiction, children's works, themes of friendship, kindness and mercy, respect for parents and teachers, poetry and stories, primary school students, kind and heartfelt works, educational aspects.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Ҷӯраева Хубонгул Ёрмаҳмадовна** - Донишгоҳи давлатии Омӯзгорони Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, номзади илмҳои филологӣ, муаллими калони кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоӣ. Тел: 907-04-09-78, почтаи электронӣ: E-mail: hubonguljuraeva@mail.com

Сведения об авторе: **Джурова Хубонгул Ёрмахмадовна** – Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айнӣ, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры методика начального обучения. Тел: 907-04-08-78, E-mail: hubonguljuraeva@mail.com

Information about the author: **Dzhuraeva Khubongul Yormakhmadovna** - Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Candidate of Philology, Senior Lecturer of the Department of Primary Education Methods. Tel.: 907-04-08-78, E-mail: hubonguljuraeva@mail.com

Шарифзода А.

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Омӯзиши забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла русию англисӣ, аз тарафи ҷавонону наврасон дар замони кунунӣ дорои аҳамияти хос аст. Зеро дар замони феълии рушди муносибатҳои гуногунҷанба миёни кишварҳо ва пешрафти босуръати илму технологияи муосир барои ҳамқадам будан бо ҷомеаи ҷаҳонӣ забондонӣ забонамӯзӣ дар низоми маорифи ҳар як давлат аз тадбирҳои аввалиндараҷа дониста мешавад. Дар марҳилаи кунунии тараққиёти босуръати кишварҳои гуногун ошноӣ пайдо кардан аз пешрафт ва рушди кишварҳои олам бидуни донишони забонҳои хориҷӣ имконнопазир аст.

Тайи солҳои соҳибистиклолӣ бо дастури роҳнамоҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мамлакат санадҳои гуногун бо мақсади ҷалби ҷавонону наврасон ба забонамӯзӣ қабул гардидааст, ки ба рушди омӯзиш ва таълими забонҳои хориҷӣ, махсусан русиву англисӣ, такони ҷиддӣ бахшидаанд.

Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 апрели соли 2003 «Дар бораи тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 декабри соли 2003 «Дар бораи тасдиқи барномаи давлатии тақмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004-2014» [1, с. 318] аз муҳимтарин санадҳо дар самти тақвияти раванди забонамӯзӣ дар мамлакат мебошанд.

Бо таваҷҷуҳи зиёд дар самти ҷорӣ намудани омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 июли соли 2014 «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020» ва «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» аз 30 августи соли 2019 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардидаанд [7].

Сарвари давлат пайваста зимни баромаду суҳанронихояшон ба масъулони маорифи мамлакат ҷиҳати ҷалби ҳарчи бештари насли наврас ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ бо истифода аз шароити мавҷуда дар муассисаҳои таълимӣ дастури ҳидоятҳои мушаххас медиҳанд.

Тавре Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солонаашон ба Маҷлиси Олӣ (26 декабри соли 2019) хеле дақиқ таъкид дошта буданд: «Мо бояд забони шево ва шоиронаи тоҷикиро мисли модар ва Ватани худ дӯст дорем ва онро ҳамчун гавҳари бебаҳои ҳастиямон ҳифз кунем. Забон ойнаест, ки дар он симои пурҷилои миллат равшан инъикос мешавад ва мо бояд ба қадри ин нишонаи ҳастии миллатамон расем ва дар баробари ин, ба омӯзиши забонҳои русиву англисӣ ҳамчун забонҳои муоширати байналмилалӣ эътибори аввалиндараҷа диҳем» [5]. Боиси хушнудист, ки дар паёми дигари худ дар соли 2022 Сарвари давлат аз вазъи корҳо дар ин самт изҳори қаноатмандӣ карда, чунин тазаккур доданд: «Ҳоло дар ҷомеаи мо насли нави соҳибистеъдод, илму донишдӯст ва фарҳангпарвару забондон ба камол расида истодааст ва мо онҳоро аз ҳар ҷиҳат бояд дастгирӣ намоем».

Давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон дар замони соҳибистиклолӣ баробари бунёд ва ба истифода додани муассисаҳои таълимии ҷавобгӯ ба талаботи давраи замони барои таҳкими заминаи моддию техникаи забонамӯзии ҷавонону наврасон тадбирҳои муҳимро амалӣ менамояд.

Имрӯз насли ояндасози миллат дар дохили кишвар забонҳои хориҷиро меомӯзанду азхуд меkunанд ва бо ҳисси баланди худшиносии миллий, ватандӯстӣ, ифтихори ватандорӣ аз арзишҳои миллию давлатӣ ҳимоят меkunанд.

Чуноне ки коршиносон нигоштаанд, бо донишони ин ё он забон ҳамчун воситаи муомилот ва муошират мо аз ҳаёту воқеият ва таҳаввулоту дигаргуниҳои олами беруна бархурдор мешавем, онро ҳамчун пули васлкунандаи ду ё якчанд халқҳо истифода мекарем, натавонем дониши худ, балки ҷаҳонбинӣ, тасаввурот ва доираи фикрию зеҳнии худро низ васеъ мегардонем. Омӯзиши забонҳои хориҷӣ ҳамчун роҳбалад маънидод мешавад, яъне забон ҳамчун калидест, ки моро барои баромадан ба олами бекарон ва омӯзиши илму фарҳанги ҷаҳонӣ хизмат менамояд. Ҳангоми тадريس забонҳои хориҷӣ тоҷикзабонон бо адабиёту санъат ва фарҳангу тамаддуни миллатҳои гуногун шиносӣ пайдо карда, бо ҳамин васила муколамаи байнифарҳангиро ба роҳ мемонанд. Бо вучуди ин, шахси забондон онеро меҳисобанд, ки дар баробари забонҳои хориҷӣ сараввал аз забони модарии хеш ҳамаҷониба огоҳ бошад, хусусан забони ноби тоҷикии мо яке аз забонҳои қадимтарину шевотарини шомили мероси бойи фарҳанги ҷаҳонист ва ҳатто хориҷиён онро бо завқи баланд меомӯзанд ва бо он гуфтугӯ мекунанд [2]. Дар ин зимн, маҳз маҳсули корҳои эҷодии фарзандони фарзонаи миллати тоҷик буд, ки имрӯз забони тоҷикӣ, бино ба таҳқиқоти забоншиносон ва олимони маъруфи дунё дар радиои се забони машҳури ҷаҳонӣ - англисӣ, фаронсавӣ ва италиявӣ яке аз ширинтарину шевотарин забонҳои олам маҳсуб ёфта, пайваста рушду такомул меёбад. Ба қавли мутахассисон, омӯхтани забони дигар дар сурате босамар хоҳад буд, ки забони омӯхташаванда дар ҳамбастагӣ ва қиёс бо забони модарӣ сурат гирад.

Дар мавриди бархурдорӣ аз навгониҳои илму техника ва технологияи инноватсионии бо суръати қайҳонӣ рушдёбанда забоншиносон чунин мепиндоранд, ки ин раванд асосан бо забонҳои англисӣ, русӣ, олмонӣ, чинӣ, корейӣ ва ғайра ба амал меояд. Аз ин лиҳоз, истифодаи таҷҳизоти муосири техникий соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон аз мутахассисон дониши хуби забонҳои хориҷиро талаб мекунад. Барои ба таври фарогир аз имкониятҳои таҷҳизоти муосири техникий истифода бурдан ба корманди соҳа зарур аст, ки забони кории он таҷҳизот ва ё афзори ашёи аз хориҷи кишвар дастрасшударо хуб донад [3].

Қаонуни саодатманди даврони истиқлол баробари истифода аз имконоти шароити мусоиди забонмӯзӣ дар муассисаҳои таълимӣ ҳамзамон метавонанд аз марказҳои забонмӯзӣ ба таври васеъ истифода баранд.

Ҳамаи сулҳу ороми кишвар тайи солҳои охир ба афзоиши шумораи марказҳои забонмӯзӣ дар саросари мамлакат мусоидат кардааст ва насли наврас баробари таҳсил дар донишгоҳу мактабҳои таҳсилоти миёна барои аз худ намудани забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла русию англисӣ ва дигар забонҳои байналмилалӣ метавонанд ба чунин марказҳо рӯ оваранд. Ба ғайр аз таълими забонҳои русӣ ва англисӣ, дар марказҳои забонмӯзии пойтахт ва дигар шаҳру ноҳияҳои кишвар забонҳои дигари хориҷӣ дар маҷмӯъ (Ёдгир MBO Professional, University of Central Asia, International Modern Language Center, American School) ва дар алоҳидагӣ, аз қабилӣ олмонӣ (масалан, DEx Dushanbe, DSW Dushanbe – Deutsche Sprachwelt, SLZ Dushanbe), фаронсавӣ (Маркази фарҳангии Бохтар), чинӣ, корейӣ, туркӣ ва ғайра омӯзонида мешаванд.

Бо вучуди талошҳо ҷиҳати таъмини шароити мусоиди забонмӯзӣ дар макотиби миёнаву олии кишвар, бино ба як назарпурсии кӯтоҳ миёни толибилмони марказҳои омӯзиши забонҳои хориҷӣ, тафовути омӯзиш дар марказҳои забонмӯзӣ ва мактабҳои донишгоҳҳо собит гардид. Омили яқум он аст, ки агар дар марказҳои забонмӯзӣ дар як гурӯҳ на беш аз 10-12 нафар дарс хонанд, пас дар мактабу донишгоҳҳо ин рақам 2-3 ва дар баъзе мактабҳо то 4 баробар зиёд аст. Аз ин рӯ, дар марказҳои забонмӯзӣ ҳам таваҷҷуҳ бештар ба хонанда зоҳир мегардад ва ҳам муаллим хаста намешавад ва бештар меомӯзонад. Дуҷум, агар дар мактабу донишгоҳҳо ҳар ҳафта то 2 дарс бо давомнокии 45 дақиқа баргузор гардад, дар марказҳои забонмӯзӣ дарсҳо ҳар ҳафта 3-4 маротиба бо давомнокии 90 дақиқа гузаронида мешаванд. Сеҷум, маводди таълимии дар марказҳои забонмӯзӣ истифодашаванда нисбат ба маводди дар мактабу донишгоҳҳо истифодашаванда хеле муассир ва ҷолибанд [8].

Дар шароити рушди босуботи ҳамкориҳои байналмилалӣ ва ҳамгироии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҷомеаи ҷаҳонӣ талабот ба мутахассисоне, ки забонҳои русӣ ва англисиро хуб

медонанд ва қобиланд, ки аз ин забонҳо дар шароити муоширати ҳаррӯза ва касбӣ самаранок истифода баранд, беш аз пеш меафзояд.

Бинобар ин, андешидани чораҳои самарабахши давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон барои тақмили рушди минбаъдаи шаклу усулҳои таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ ҳамчун воситаи муҳими муоширати байналмилалӣ барои ҷавонону наврасон дорои манфиати зиёд аст.

Ҷоиз аст ҳамчунин аз фаъолияти мактабҳои миёнаи сатҳи байналмилалӣ дар шаҳри Душанбе, ки дар он таълим ба забони англисӣ сурат мегирад, зикр намоем. Ба чунин даргоҳҳои илму маърифат Мактаби байналмилалӣи Президентӣ, Мактаби байналмилалӣи Душанбе (DIS), Horizon Private School, QSI International School, Cambridge Worldwide Academy, Contofield International School, Modern International School шомил ҳастанд.

Дар баҳши таълим бо забони русӣ бояд ёдовар шуд, ки имрӯз дар кишвари мо 39 мактаби таҳсилашон ба забони русӣ мавҷуд буда, дар онҳо тақрибан 27 ҳазор нафар хонандагон таълим мегиранд. Ҳамзамон беш аз 160 мактаби омехтаи тоҷикӣ-русӣ фаъолият дорад, ки фарогири ҳудуди ҳафтод ҳазор хонанда мебошад. Басо рамзист, ки 1 сентябри соли 2022 бо иштироки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Федератсияи Россия муҳтарам Владимир Путин ба таври маҷозӣ маросими ифтитоҳи 5 мактаби миёнаи русӣ дар шаҳрҳои Душанбе, Кӯлоб, Хуҷанд, Бохтар ва Турсунзодаи Тоҷикистон баргузор гардид.

Дар баробари эҷоди зарфиятҳои таълими насли навраси тоҷик бо забонҳои хориҷӣ бо ҷалби имкону захираҳои беруна, ки дар ин самт ҳоло дар Тоҷикистон як донишгоҳи муштарак, яъне Донишгоҳи славянии Россия – Тоҷикистон ва филиалҳои панҷ донишгоҳу донишқадаи бонуфузи хориҷӣ, аз қабили Донишқадаи рушди менечменти Сингапур, бо шумораи умумии 10 ҳазору 500 нафар донишҷӯ фаъолият мекунанд, атрофи 41 ҳазор ҷавонони соҳибистеъдоди мо дар беш аз 40 кишвари дунё илму дониш меандузанд. Барои мисол, танҳо дар Федератсияи Россия беш аз 20 ҳазор ва дар Ҷумҳурии Мардумии Чин зиёда аз панҷ ҳазор донишҷӯёни тоҷик таҳсил мекунанд [4]. Ин омили муҳим дар ҷодаи омодакунии кадрҳои баландсифатсози мавриди ниёзи соҳаҳои гуногуни иқтисодиёту иҷтимоиёти давлати мо ба шумор меравад. Гузашта аз ин, яке аз намунаҳои ҷорисозии амалияи таълим бо забони англисӣ ин таъсис ва фаъолияти муваффақонаи Донишқадаи инноватсионии Душанбе мебошад.

Дар қаринаи истифода аз иқтидорҳои дохили ҷумҳуриявӣ бояд гуфт, ки тадриси забонҳои хориҷӣ барои донишҷӯёни тоҷик дар ҷаҳорҷӯби фаъолияти факултету кафедраҳои забонҳои хориҷии донишқадаву донишгоҳҳои Тоҷикистон, аз ҷумла Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (ДМТ), Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айний, Донишгоҳи байналмилалӣи забонҳои хориҷии Тоҷикистон (ДБЗХТ) ба номи Сотим Улуғзода ва дигар муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар самаранок ба роҳ монда шудааст. Ҳамзамон марказҳои забонҳои гуногуни хориҷӣ дар назди ин ва дигар макотиби олии ватанӣ амал мекунанд. Масалан, дар назди ДМТ Маркази таълимию фарҳангии Конфутсий, дар назди ДБЗХТ марказҳои забони русӣ, чинӣ, ҳиндӣ, арабӣ, ҷопонӣ, рушди забони англисӣ, забон ва фарҳанги Корея таъсис ёфта, бомуваффақият фаъолият мебаранд [6].

Омӯзиши забонҳои хориҷӣ ба ҷавонон имконият медиҳад, ки баробари ворид гардидан ба ҷаҳони илму технологияи муосир ҳамчун мутахассисону кадрҳои кордон дастовардҳои Тоҷикистони азизро афзун гардонида, онҳоро дар арсаи байналмилалӣ муаррифӣ намоянд. Ҳукумати Тоҷикистон зеро роҳбарии ҳидоятҳои ғамхоронаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои чунин пешрафту пирӯзиҳо тамоми заминаву шароитро муҳайё кардааст.

АДАБИЁТ

1. Шарипов А., Фаттоев С. Эмомалӣ Раҳмонов: Оғози марҳалаи созандагӣ (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар солҳои 2000-2003). – Китоби 3. – Душанбе: “Деваштич”, 2006. – 331 с.

2. Гиёсова С. Омӯзиши забонҳои хориҷӣ талаботи замони муосир [Манбаи электронӣ] // Сомонаи Донишгоҳи давлатии Хучанд. URL: <https://hgu.tj/news/post/omuzisi-zabonoi-horii-talaboti-zamoni-muosir.html> (Санаи нашр: 17.02.2025)
3. Курғонов З. Омӯзиши забонҳои хориҷӣ – омили муколамаи фарҳангҳо [Манбаи электронӣ] // Сомонаи Донишгоҳи давлатии Хучанд. URL: <https://hgu.tj/news/post/omuzisi-zabonoi-horii-omili-mukolamai-farango.html> (Санаи нашр: 25.12.2024)
4. Суханронӣ ба муносибати Рӯзи дониш [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмии Президенти Тоҷикистон. URL: <https://www.president.tj/event/news/47089> (Санаи нашр: 01.09.2024)
5. Рӯзномаи “Ганҷи забон”. – 2020. – феврал. – №7 (42).
6. Сомонаи Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон. URL: <https://www.ddzt.tj/index.php/tj/>
7. Стратегия ва барномаҳо [Манбаи электронӣ] // Сомонаи Вазорати маориф ва илми Тоҷикистон. URL: <https://www.maorif.tj/asosi/strategiya-va-barnoma>
8. Чаро дар марказҳои забонмӯзӣ тезтар забони хориҷӣ омӯختан мумкин, дар мактабу донишгоҳ не? [Манбаи электронӣ] // Агентии иттилоотии Азия-плюс. URL: <https://www.asiaplustj.info/tj/news/tajikistan/society/20230428/charo-dar-markazoi-zabonomz-teztar-zaboni-hori-omhtan-mumkin-dar-maktabu-donishgo-ne> (Санаи нашр: 28.04.2023)

ОМУҶИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ – ОМИЛИ ОЯНДАСОЗИ ТАЪЛИМИ НАСЛИ НАВРАС ВА ТАКМИЛИ ИХТИСОСИ КАДРҲОИ БОЛАЁҚАТ

Мақола ба баррасии мавзӯоти таълим ва омӯзиши забонҳои хориҷӣ, пеш аз ҳама русӣ ва англисӣ, бо тамаркуз ба тадбирҳои андешидаи Ҳукумати Тоҷикистон дар ин самт бахшида шудааст. Масъалаҳои эҷоди заминаҳои моддию техники ва ҳукукии рушди соҳа, тарбияи насли нави соҳибистеъдод, илму донишдӯст ва фарҳангпарвару забондон, донишҷӯи забони хориҷӣ ҳамчун пули васлкунандаи якҷанд халқҳо, шиносӣ бо фарҳангу тамаддуни миллатҳои гуногун, мавҷудияти таълими якҷанд забони хориҷӣ дар Тоҷикистон, аз ҷумла дар сатҳи мактабу донишгоҳҳои байналмилалӣ, марказҳои забонмӯзӣ, инчунин таҳсили донишҷӯёни тоҷик дар хориҷа бинобар дониши забони хориҷӣ ва бо мақсади соҳиби касбу ҳунар ва ихтисоси баланд шудан мавриди таҳлили муаллиф қарор гирифтаанд.

Калидовҷаҳо: Тоҷикистон, маориф, Президент, омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ, муоширати байналмилалӣ, ҷаҳонбинӣ, илму фарҳанги ҷаҳонӣ, марказҳои забонмӯзӣ, таълими мутахассисон, мактабу донишгоҳҳои сатҳи байналмилалӣ, таҳсил дар хориҷа.

ИЗУЧЕНИЕ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ – ПЕРСПЕКТИВНЫЙ ФАКТОР ВОСПИТАНИЯ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ И ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ ТАЛАНТЛИВЫХ КАДРОВ

Статья посвящена рассмотрению вопросов преподавания и изучения иностранных языков, в первую очередь русского и английского, с акцентом на меры, предпринимаемые Правительством Таджикистана в этом направлении. Автор анализирует вопросы создания материально-технической и правовой базы для развития направления, воспитания нового поколения талантливых, любящих науку, культуру и языкознание, знание иностранного языка как моста, соединяющего народы, знакомство с культурой и цивилизацией разных народов, наличие условий обучения нескольким иностранным языкам в Таджикистане, в том числе на уровне международных школ и университетов, центров изучения языков, а также обучение таджикских студентов за рубежом в связи со знанием иностранного языка и с целью получения достойной профессии и высокой квалификации.

Ключевые слова: Таджикистан, образование, Президент, изучение русского и английского языков, международное общение, мировоззрение, мировая наука и культура, центры изучения языков, подготовка специалистов, международные школы и университеты, обучение за рубежом.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шарифзода Абдуфаттоҳ Абдувахҳоб-Котиби матбуоти Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2003-2024), доктори илмҳои таърих, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон*

Сведения об авторе: *Шарифзода Абдуфаттоҳ Абдуваххоб- Пресс-секретарь Президента Республики Таджикистан (2003-2024 гг.), доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана*

Information about the author: *Sharifzoda Abdufattoh Abduvakhob- Press secretary of the President of the Republic of Tajikistan (2003-2024), doctor of historical sciences, professor, corresponding member National Akademii nauk of Tajikistan*

*Шарифов М.Ғ.***Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода**

Муқаддима. Мубрамияти мавзӯ. Таҷрибаи давлатдорӣ соири кишварҳои олам собит менамояд, ки ҳастии ҳар давлату ҷомеа ва рушди озодонаи ҳар як фарди он маҳз ба ҳисси миллии ватандӯстӣ кафолати муҳимтарини бақои миллату давлат вобастагии мустақим дорад. Худшиносӣ василаи асосии ба маънавият расидани инсон ва ҷомеа мебошад. Худшиносии миллат ин донишгари решаи миллат аст, агар мактаби миллий заиф бошад, миллат пароканда ва нопадид мегардад.

Воқеан худшиносӣ маънии берун омадан аз худбегонагӣ, ғафлат ё ҳоби гарон аст. Пеш аз ҳама бояд донист, ки иллати аз худ бегонашавӣ дар чист? Инро надониста мо аз ҳолати худбегонагӣ берун омадан ва ба худшиносӣ расида наметавонем.

Ҳадаф аз таҳияи мақола зерини унвони “Андешаҳои педагогии худшиносӣ ва ифтихори миллий дар осори мутафаккирони асримӣнагии тоҷик” дар асоси усул ва шаклҳои муқоиса, таҳрир намудани андешаи гуногуни мутафаккирони тоҷик дар гузашта нишон додани масъалаҳои худшиносӣ, ифтихори миллий ва ироа намудани фарзияи илмӣ худ доир ба масъалаҳои номбаргардида мебошад.

Худшиносии миллий-пойдевори бунёди давлати миллий

Худшиносӣ ва миллатсозӣ сарчашмаи шинохти арзишҳои маънавӣ, моддӣ ва умумифарҳангии миллат, арҷгузорӣ ва эҳтиром ба таърих, фарҳанг, забон, адабиёт, муккадасот, дин, расму оин, ҷашнвораҳо ва тамаддун аст. Эҳсоси масъулияти инсонӣ ва вичдонии шахс дар роҳи беҳдошти асолати миллий, дӯст доштани миллат ва Ватан, пос доштани шараф ва номус, бешак, худшиносӣ мебошад. Манбаи асосии ташаккул ва рушди ҷавҳари инсонии шахсият, камолоти маънавии он ва бунёди шахсият низ марбут ба худшиносӣ метавон арзёбӣ намуд. Худшиносии миллий-синтези шинохти ҷараёни ҳаёти миллий, дараҷаи инкишофёфта ва элементи махсуси шуури миллий мебошад. Дар таърифи васеъ худшиносии миллий – аз ҷониби фард бо шакли миллий шинохтани робитаҳои ҷамъиятӣ, шинохтани мансубияти худ ба умумияти муайяни миллий – этникӣ, шинохтани ягонагии худ бо миллат мебошад. Ин гуна фаҳмиши ҳар фард натиҷаи таъсири муҳити миллий, умумияти забон, ҳудуд, хусусиятҳои равонии миллат махсус меёбад.

Бо дарки маънӣ ва собиқаи давлатдорӣ метавон гуфт, ки умуман миллатсозии аксарияти кишварҳои олам шаҳодат аз он медиҳанд, ки худшиносии миллий пойдевори бунёди ҳар як давлати миллий ба шумор меравад.

Аслан худшиносӣ ду зина дорад: фардӣ ва ҷомеавӣ. Зинаи аввал, яъне худшиносии фардӣ куллаи баланди маърифати маънавию руҳии инсон буда се зинаро дар бар мегирад: худидоракунӣ, худназораткунӣ ва худтакмилдиҳӣ. Фардияти ҳар як шахс нотақрор буда, бо ирсияти биологӣ ва шароити зисту ғайбӣ таъин шуда дар ин ё он муҳити табиӣ ва иҷтимоӣ ташаккул меёбад. Ҳар фард вобаста ба дараҷаи маърифат ва тавону ҳавсалаи худ ба фаҳму дарки муҳияти худшиносӣ ва ё ҳудуди мерасад. Шахсияти инсон танҳо дар ҷамъият ташаккул меёбад. Маҳз ба туфайли шахс шудан ва шахс буданашон инсонҳо ба субъекти дигаргунсозӣҳои олами атроф, маърифат, ахлоқ, ҳуқуқ, озодӣ ва дигар паҳлуҳои зиндагиашон мушарраф мегарданд.

Худшиносии миллии ҳар як нафар аз он аломат ва сифатҳои инсонии вай ҳувайдо мегардад, ки ӯ дар ҷамъият бо кадом фаҳмишу ҷаҳонбинӣ бо дигарон, бо таҳаввулот, воқеаю ҳаводис, манофеи шахсӣ ва ҷомеавӣ рӯ ба рӯ мешавад ва муносибат менамояд.

Андеша ва афкори педагогӣ дар ҳама давраи замонҳо дар ташаккул ва раванги ҷаҳонбинӣ ва дарки олам аз ҷониби инсон, бахусус худшиносии он хизмати босазо намудааст. Аз нигоҳи илмӣ, дидгоҳи педагогӣ, ё ба тарзи дигар аз нигоҳи материализми фалсафӣ нисбат ба воқеоту ҳодисот, арзишҳо, падидаҳо, ақида ва назарияҳо дар шаклгирии мазмун, муносибатҳои маънавӣ

ва рушду такомули шахсият, афроди чомеа нақши муассир дорад. Бунёди масоили назарӣ ва амалии худшиносии миллатсозӣ, ҳамзамон ҳаллу фасли онҳо аз қонуниятҳои истисно нест. Матлаб ин аст, ки барои дарки дуруст ва ҳамаҷаҳаи воқеият ё ба худшиносии воқеӣ расидани миллат ташаккули ҷаҳонбинӣ ва оламшиносии тамоми қишрҳои чомеа хеле муҳим ва зарур мебошад.

Дар “Донишномаи психологӣ-педагогӣ” таърифи мафҳуми худшиносӣ ба таври зерин омадааст: “Худшиносии миллӣ, ин аз ҷониби одамон дарк намудани мансубият ба қавму миллати муайян ва мақоми ин миллат дар системаи муносибатҳои нисбат ба миллати халқиятҳои дигар мебошад, ки дар маҷмӯи ақидаҳо, андешаҳо, ҳиссиётҳо, тасаввуротҳо, эҳсосот ва ҳолатҳои равонӣ ташаккул ёфтааст. Худшиносии миллӣ ин натиҷаи шинохти миллат аз ҷониби аъзоёни он буда, натиҷаи анғезаи хусусиятҳои хоси миллӣ ва дигар арзишҳои миллӣ мебошад”.

Масъалаҳои худшиносӣ ва ифтихори миллӣ дар осори мутафаккирони асримиёнагии тоҷик: Таърихи фарҳанги инсоният, аз ҷумла, таърихи афкори педагогии халқи тоҷик возеҳ месозад, ки андешаҳои ормонӣ ба сифати яке аз мавзӯҳои марказӣ чӣ дар соҳаи илм ва чӣ дар осори бадеӣ шиғоҳии мардум мавқеи махсус дорад.

Дар шароите, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳи мустиқро пеш гирифтааст ва дар пайи бунёди чомеаи сирф миллии адолатпеша мебошад, таҳқиқи ҳамаҷонибаи андешаҳои иҷтимоӣ миллатсозии мутафаккирони тоҷик, аз ҷумла афкори адолатхоҳонаи эшон дар роҳи чомеаи адолатпеша ва сирф миллӣ бешак кӯмаки бебаҳо хоҳад намуд.

Тақия намудан ба афкор ва андешаҳои ватансозии ҳештаншиносии мутафаккирони асримиёнагии тоҷик, ки ашъорашон аз мавзӯҳои номбаргардида фаровонанд, воқеан барои худшиносӣ, меҳанпарастӣ, миллатсозии насли имрӯз зарурияти беандоза дорад.

Аз ин нуқтаи назар афкори педагогии мутафаккирони тоҷик дар асрҳои миёна оид ба ғояҳои ватандӯстӣ ва ватанпарварӣ дар зерини шароитҳои таърихӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, фалсафӣ, ахлоқӣ, маънавӣ ва махсусан динӣ ташаккул ёфтаанд. Ғояи ватандӯстӣ ин худ андешае дар шинохти худ инсон мебошад. Дар ин марҳила афкори педагогии халқи тоҷик алоқаи ногустарино бо ғояҳои ватандӯстӣ таҷассум менамуд, ки дар навбати худ бо хусусиятҳои динӣ ва фарҳангии он замон алоқаманд буданд. Мутафаккирони форсу тоҷик дар асрҳои миёна, бештар ба ташаккули ҳиссиёти ватандӯстӣ дар байни насли наврас рӯй оварда, мавқеи худро нисбати ин масъала муайян намудаанд.

Мавзуи ифтихор ва худшиносии миллӣ дар осори бузургони мо чун Абулқосим Фирдавӣ ва Носири Хусрав ҳамеша дар мадди аввал қарор доранд. Носири Хусрав ва Абулқосим Фирдавӣ шоирони соф ва пок миллӣ ҳастанд ва ҷеҳраҳои камназиру дурахшони адабу фарҳанги тоҷик ба шумор мераванд. Ин ду мутафаккир дар рабабандии аввали мардони меҳанпараст ва миллатдӯст қарор доранд. Воқеан ин ду нафар бо орову афкори милливу ватандӯстонаи худ дар бедории фикрии мардуми мо хидмати пурарзиш ва бузург кардаанд ва ҷаҳониён онҳоро ҳамчунин эътироф кардаанд.

Эҳё ва тарғиби осори мутафаккирони тоҷик, бахусус осори ҳакимонаи Фирдавсии Бузург, ки рисолати бузургии худшиносии ҳудӯғӣ ва тараннуми арзишҳои миллиро дар “Шоҳнома” инъикос намудааст, дар шароити муосир масъулияти баландро тақозо менамояд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба вассофи ифтихори миллӣ, донишманди ватансара Ҳаким Фирдавӣ баҳои арзишманд дода дар асараш “Ҷеҳраҳои мондағор” қайд намудааст: “Ҳаким Абулқосим Фирдавӣ ба сифати як инсони покнаҷоду покғӯҳар ва шахсияти ноғираву дostonсарои беҳамто, султони шеърӯ адаби форсигӯёни ҷаҳон воқеан фалсафаву адаби моро нерӯи тоза бахшида, шеърро ба ҳар дард даво ва ёвару мададгор ва ҷонбахши мардум гардонид...” [11, с. 26].

Омӯзиши “Шоҳнома”-и Фирдавӣ барои ташаккули худшиносии миллӣ ва ҳудӯғии насли наврас мақоми махсус дошта, ҳар як ақвоми табори форсӣ аз Фирдавсии бузург қарздор мебошанд. Дар ҳақиқат ӯ умри пурбаракати худро сарфи офаридани шиносномаи ақвоми эронитабор намудааст ва дар ин бора худ мефармояд:

Басе ранҷ бурдам дар ин сол сӣ,

Аҷам зинда кардам бад- ин порсӣ [1, с. 406].

Маърифати як инсон, як миллату қавм ва кишварро аз ҷиҳати ҳудогоҳии афроди он кишвар метавон ба қиёс гирифт, дарк намуд, баҳои ҳаққонӣ дод. Аз ҳамин лиҳоз ҳар фарди соҳибакли ҷомеа муваззаф аст, ки пеш аз ҳама худро бишиносад ва баъдан метавонад дигаронро бишиносад. Агар инсон худро шинохта натавонад, пас аз сиру асрори олами беруна, ҳастии инсонро дигар ҳолатҳои ҳаётро дарк карда наметавонад. Носири Хусрав дар ин маънӣ мефармояд:

Шиносои вучуди хештан шав,
Пас он гаҳ сарфарози анҷуман шав! [8, с. 8].

Бо ин ду мисраъ мутафаккир инсонро ба шинохти худ даъват менамояд ва бар он андеша аст, ки инсон пас аз шинохти хеш метавонад дар ҷомеа шинохта шавад ва ҳамзамон муҳити иҷтимоии худро бишиносад.

Дар доираи маъно ва мундариҷаи ин мафҳуми худшиносӣ Шайх Саъдии Шерозӣ дар “Ғулистон” ба масъалаҳои ватандӯстӣ ва мубориза бо душман диққати махсус додааст. Бузургии “Ғулистон”, пеш аз ҳама дар он аст, ки китоб маҷмӯаи беназири ахлоқиву тарбиявӣ буда, асрҳо ҳамчун мактаби тарбия хидмат намуда ва ин аст, ки муаллифи он дар фарҳанги мо ҳамчун “муаллими ахлоқ” шуҳрат ёфтааст. Аксари пандҳои Саъдии Шерозӣ дар ташаккули эҳсоси нафрат ба душман ва муносибати оштинопазир мусоидат менамоянд. Илова бар ин ақидаҳои шоир “ҳисси нанг шуморидан дар ақибгардӣ дар мубориза, ғалаба бар душманро таҷассум менамояд” [6, с. 8].

Машхуртарин байтҳо аз “Ғулистон” ин ҳамон назмшудаи ҳадиси Паёмбар (с) мебошад, ки:

“Бани одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниш зи як гавҳаранд...” [6, с. 46] ном дорад.

Бо назм сохтани ҳадис Шайх Саъдӣ инсонро ба ваҳдат ва худшиносӣ даъват менамояд, ки воқеан ҳеле панди ҷолиб ба шумор меравад. Ва бесабаб нест, ки ин абёт бо мазмуни баландаш ҷаҳонӣро тасхир намуда бо забонҳои гуногун ва бо оби тилло дар пештоқи СММ ҳаққонӣ гардидааст.

“Ғулистон” мактаби ҳунари баланд, аз диди сабқу санъати суҳан латофат, зарофат, азамат ва қудрати забони форсӣ-тоҷикӣ ба шумор меравад.

Ҳамин гуна Шайх Саъдӣ яке аз орифони бузурги асримиёнагии миллат аст, ки бештар аз ҳама дар ашъораш калимаи “тоҷик”-ро истифода кардааст. Истифодаи вожаи “тоҷик” ин нишон аз ифтихороти миллии мебошад.

Шояд, ки ба подшаҳ бигӯянд,
Турки ту бирехт хуни тоҷик.
Ё ҷои дигар мефармояд:
Рӯйи тоҷиконаат, бинмоя то доғи ҳабаш,
Осмон бар чеҳраи туркони яғмоя кашад!

Назарияи маърифатии Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ ҷиҳатҳои хос ва афзалиятнокии худро дорад. Шоир мақоми Инсонро дар ҷойгоҳи олӣ қарор медиҳад. Мавлоно ба низоъҳои динию мазҳабӣ саҳт муқобил баромада, ваҳдату муҳаббатро байни одамон талқин менамояд [4, с.12].

Андешаҳои ин суҳанвари асил доир ба масоили офариниши олам, ҳаракати моддию ҳамабастагии ҳаёодиси олам ҳеле ҷолиб мебошад. Ба андешаи ӯ аз мавҷудоти олам танҳо инсон қодир аст, ҳастиро дарк намояд ва ин мартаба дар натиҷаи худшиносӣ ба амал меояд.

Ғояҳои башардӯстона ва инсонпарваронаи Мавлоно дар таърихи тамаддуни ҷаҳонӣ мақоми баланду шоиста дорад. Вай байни халқияту наҷод, урфу одат, суннату анъанот ва дину мазҳаб ҳад намегузорад ва барои ӯ ваҳдати инсонӣ афзалу бартар ва мумтозу болотар аз ҳама унсурҳои дигар аст. Дар ин бора мефармояд:

Туркиву гурчиву порсиву араб,
Фаҳм карда он нидо бо гӯшу лаб.
Худ ҷӣ ҷойи турку тоҷик асту занг,
Фаҳм кардаст ин нидоро ҷӯбу санг.

Шояд Мавлоно аз ҳамон шоҳбайти Шайх Саъдӣ “Бани одам аъзои якдигаранд...” илҳом гирифта ҳамин ашъари ваҳдатгароии байни инсонҳоро дар “Маснавии маънавӣ” сароидааст.

Мавлоно ҷойи дигар дар бораи иттиҳод ва ваҳдат сухан гуфта шинохти инсон, оромиву осудагиро дар баҳамоии мардум медонад ва ба офаридгор мурочиат намуда мегӯяд:

Эй худо ин васлро ҳичрон макун,

Сархушони ишқро нолон макун.

Дар дафтари аввали “Маснавии маънавӣ” чунин абётеро мебинем, ки воқеан Мавлоно рушди инсон, шинохти асли худро ҳарчанде дар дарозии таърих аз ҳам дур уфтодаанд дар сарчамъӣ ва ваҳдат медонад:

Ҳар касе, к-ӯ дур монд аз асли хеш,

Боз ҷӯяд рӯзгори васли хеш [4, с. 21].

Ҳарчанд худшиносии миллӣ аз гузаштагонамон ба мо мерос монда бошад ҳам, баъди соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳилаи нави худшиносии миллӣ оғоз гардид. Дар ин давра дар Тоҷикистон вазъи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дигар гардида, арзишҳои моддиву маънавӣ ҳам иваз шуданд.

Дар шароити муосир саросари оламо таҳаввулоти ҷаҳонишавӣ фаро гирифтааст. Ҷиҳатҳои мусбати ҷаҳонишавӣ фаровон бошад, ҳам боз паҳлуҳои манфӣ низ дорад. Яке аз паҳлуҳои манфии он аз худ бегонашавӣ ба шумор меравад, ки ба афроди ҷомеа тавассути пайравӣ аз урфу одат ва маросими бегона ворид мешавад. Ин пайравиҳо миллатро аз асолати азалии худ дур месозад. Зеро собит шудааст, ки раванди ҷаҳонишавӣ фарҳангу анъанаҳои заиф ва худшиносиву худогоҳии миллии нотаваҷҷу ба коми худ фуру мебарад. Илова бар ин дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ имконияти васеи аз байн рафтани забон ҳам ба назар мерасад. Тозаву беолоиш нигоҳ доштани забони модарӣ асоси устувори миллат ба шумор меравад. Барои он ки афроди ҷомеаи мо ба фишори ҷаҳонишавӣ муқовимат намуда, асолати миллӣ ва худогоҳиву ҳештаншиносиро ҳифз намоянд, мусаллаҳ будани онҳо бо донишҳои ҷаҳони муосир ҳатмӣ мебошад.

Мо бояд фаромӯш насозем, ки мардум ва ҳукумати Тоҷикистон масъулияти ҳифзи манфиатҳои миллӣ, таҳкими пояҳои давлатдорӣ, таъмини амнияти суботи кишвар ва ободиву пешравии мамлакатро ба зиммаи ҳар як афроди ҷомеа вогузор намудааст.

Чи тавре Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд мекунанд: «Ҷавҳари худшиносии миллӣ аз дӯст доштани Ватан, модар,

забон, таърих ва арзишҳои таърихиву фарҳангӣ сарчашма гирифта, ба ташаккули шахсиятҳои дорои ҷаҳонбинии солиму пешрафта боис мегардад».

Дар ҳақиқат, ҳар як инсони боимону оқил бояд ифтихор намояд, ки дар тӯли солҳои Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарвари Пешвои миллат чи қадар дигаргуниҳои кулӣ дар бобати ба эътидол овардани вазъи сиёсӣ иқтисодии мамлакат, дарёфт намудани роҳи рушди босуботи иқтисодию иҷтимоии кишвар ва дар ин асос баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум ба амал омадааст. Ҳарчанд ки роҳи тайнамудаи Тоҷикистон дар ҷодаи ваҳдату якпорчагӣ ҳамвору яксон набуд, вале мардуми шарафманди мо ба хоҳири таҳкими пояҳои давлатдорӣ миллӣ, ҳифзи марзу буми аҷдодӣ, сарчамъии миллат, густариши фазои сулҳу оромӣ ва тақвияти худшиносии миллӣ саъю талошҳои бесобиқа анҷом доданд ва итминони комил дорам, ки наслҳои

оянда аз онҳо ҳамчун намунаи ватандориву ватандӯстӣ ёд хоҳанд кард.

Бояд ёдовар гардид, ки ҳар як фарди бонангу номус ва худогоҳи ҷомеа ҳамеша дар хотир дошта бошад, ки танҳо истиклолияти озодӣ омилҳои муҳимтарини пайдории давлат ва бақои миллат мебошад ва вазифаи ҳамаи мо, ки ба хоҳири ҳифзу тақвияти ин муқаддасоти миллӣ пайгирона кӯшиш намоем.

Шукрона аз он бояд кард, ки имрӯз давлати моро дар арсаи ҷаҳонӣ бо фарҳангу тамаддуни болаш эътироф намуда, миллати тоҷикро ҳамчун миллати куҳанбунёд ва бофарҳангу соҳибтамаддун мешиносанд. Яке аз рукнуҳои худшиносии миллӣ ин донишҳои таърих, фарҳанг, забон, расму оин ва дарк намудани вазъи имрӯзаи миллат мебошад.

Ҳар як шахрванди кишвар бояд ҳисси миллӣ дошта, аз зинаҳои ташаккулёбӣ ва нақши он дар ҷомеаи имрӯза огоҳ бошад, ки ин яке аз самти асосии тарбия намудани ҷавонон ба ҳештаншиносӣ ва ватандӯстӣ, мебошад.

Хулоса. Умуман масоили дар боло зикргардида, ҳар як шахсро хушдор медиҳад, ки худшиносии миллӣ ва ифтихори миллӣ шиори доимии ҳеш

қарор дода, баҳри ободию устувории давлати соҳибистиклоламон саҳми арзандаи ҳешро гузорад. Нагузорад, ки ягон қувваи носолиму ғаразнок

теша ба решаи пойдории ваҳдати миллию рушди иқтисодии давлати мо занад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин суханҳои ибратомӯз доир ба ин мавзӯ доранд: “Худшиносӣ кутбнамоест, ки моро сӯйи асолат ва ҳувияти миллӣ роҳнамоӣ карда роҳи душвори давлатсозиву давлатдорӣ, расидан ба рӯзгори ободу осуда ва ҷомеаи мутамаддинро бароямон осонтар мегардонад. Ба ҳамин хотир, мо дар тӯли солҳои истиқлолият ба омӯзиши амиқ ва таҳқиқи табиғи таърихи пурифтихори миллатамон рӯ овардем. Ин кор барои мо на танҳо ифтихор аст, балки мактаби фарогирии таҷрибаи таърихӣ ва дарки маърифати давлатдорӣ ниёгон барои имрӯзу фардои миллатамон мебошад. Раванди пурвусъати худшиносӣ барои дарки арзишҳои фарҳангии миллӣ ва диниямон заминаи мусоид фароҳам оварда, ваҳдату сарҷамъии моро густариши бештар медиҳад”.

Худшиносӣ василаи асосии ба маънавият расидани инсон ҷомеа мебошад. Худшиносии миллӣ ин решаи миллат аст, агар мактаби миллӣ заиф бошад, миллат пароканда ва нопадид мегардад. Бинобар ин, бояд баҳри мустаҳкам гардонидани мактаби миллӣ, ки ҷузьҳои асосии он ватанпарастӣ, ҳештаншиносӣ ва худшиносӣ мебошад, ҷораҳои зарурӣ андешид.

Бо мақсади таҳкими боз ҳам бештари ин дастовард зарур аст, ки мафҳумҳои истиқлолият, озоӣ ва ваҳдати миллӣ ба ғояи ҳамешагии созанда ва муттаҳидкунандаи ҷомеаи Тоҷикистони демократӣ ва ҳуқуқбунёду дунявӣ табдил дода шаванд.

Тоҷикистон дар масири таърих ба дастовардҳои моддӣ маънавӣ, фитрати фарҳангофарӣ ва маърифатбунёди худ дар ҷаҳони муосир бо дарёфти мақому манзалат ифтихорангез ноил гардидааст. Ифтихор аз таърихи куҳанбунёди ҳеш вақте пайдо мешавад, ки аз он огоҳ бошӣ, онро мояи омӯзиш, ибрат ва шуқҳмандӣ бидонӣ, зеро ки надонистани таърихи фарҳангу тамадун, забон, адаб, урфу одат ва анъанаҳои миллӣ дар пешғаҳи қавми ноогоҳ ҳукми мурдари дорад. Саҳифаи пурмуқтавою рангин ва рӯзгори равшани миллати мо дар тули таърих бо талошу муборизаҳои ҷавонмардони шуҷои миллат, сарлашқарон ва садҳо зиёӣёну сиёсатмодарони шарафманди дигар тавбаъ буд.

Хулоса, масоили дар боло зикргардида, ҳар як шахсро хушдор медиҳад, ки худшиносии миллӣ ва парастии ватанро шиори доимии ҳеш қарор дода, баҳри ободию устувории давлати соҳибистиклоламон саҳми арзандаи ҳешро гузорад. Нагузорад, ки ягон қувваи носолиму ғаразнок теша ба решаи пойдории ваҳдати миллию рушди иқтисодии давлати мо занад.

Тавсияҳо: Ҷиҳати самаранок ҷараён додани тарбияи ахлоқию худшиносӣ ва ватандӯстӣ миллатсозии насли наврас ва ҷавонон зарур мешуморем ва тақмил додани тавсияҳои зеринро дар муассисаҳои таълимӣ пешниҳод менамоем:

1. Тақмили омӯзиши ашъор ва панду андарзҳои мутафаккирони аҷдодӣ доир ба ҳислатҳои олии инсон.
2. Ташқил ва гузаронидани ҳафтаҳои фаннӣ зери унвони “Ахлоқи ҳамида”.
3. Ташқили намоиш ва таҳлили асарҳои пандуахлоқии мутафаккирони классик ва муосир.
4. Гузаронидани суҳбат ва вохӯрӣ бо олимони пирони рӯзгордида ва оилаҳои намунавӣ.
5. Ҷалби васеи хонандагон ба тамошои мунтазами барномаҳои телевизионии мазмуни панду ахлоқӣ дошта.
6. Дар баробари амал намудани озмунҳои гуногуни сатҳи ҷумҳурӣ ҳатман ба роҳ мондани маҳфилҳои доимоамалкунандаи “Рӯдакиҳои”, “Шоҳномаҳои”, “Мавлавихонӣ”, “Бедилхонӣ” ва ғ.

Муқарриз: д.и.п., профессор Шербоев С.

Адабиёт:

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. – Душанбе, “Адиб”, 1988. ҷ.4. С.406.
2. Асомуддинов Т. Сарчашма ва манбаъҳои таълимоти ирфонӣ-фалсафаи Ҷалолуддини Балхӣ оид ба инсон. // Паёми ДМТ, № 3-4 (205), 2016. С.95.
3. Афзалов Х., Раҳимов Б. Таърихи афкори педагогии халқи тоҷик. – Душанбе, “Маориф”, 1994. С. 190.
4. Алӣ Муҳаммадии Хуросонӣ, Баҳриддин Ализода ва Мубашшир Акбарзод. Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. “Маснави маънавӣ”. Дафтари аввал ва дувум. – Душанбе: «Адиб», 2013. – 480 с.
5. Баён Раҳимов, Абдулбоқӣ Нуров. Педагогикаи этникӣ ва халқии мардуми тоҷик. – Душанбе, “Шарқи озод”, 2008. С.294
6. Исрофилниё Ш.Р., Раҳнамо А. Шарҳи мунтахаби “Ғулистон”-и Саъдии Шерозӣ. – Душанбе, 2016. С. 108.
7. Комилов Д.Р. Аз таърихи ҳикмати ахлоқ ва адолат. – Душанбе, 2024. С. 158.
8. Комилов Д.Р., Тағоймуродзода М.Т., Бойзода Ҷ.Ҷ. Ҳикмати ватандорӣ. – Душанбе, 2024. С. 128.
9. Эмомалӣ Раҳмон. Фарҳанг ҳастии миллат аст. – Душанбе, “Матбуот”, 2001.-37с.
10. Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагор. – Душанбе, “Эр-граф”, 2016.-С.230.
11. Ҳасанзода С., Зиёзода Т.Н. Саҳифаҳои гуворо аз таърихи миллат ва башар. – Душанбе, “Ирфон”, 2021. С.550.
12. Ҷаъфар Ранҷбар. Афкор ва рӯзгори Имоми Аъзам аз нигоҳи муҳақиқон. – Душанбе, “Эр-граф”, 2009. С. 430.
13. Шарифов М. Истифодаи мероси педагогии мутафаккирони тоҷику форс дар тарбия ва ташаккули хислатҳои ахлоқию маънавии омӯзгорони оянда. // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ. – Душанбе, 2024. С.436.

АНДЕШАҲОИ ПЕДАГОГИИ ХУДШИНОСӢ ВА ИФТИХОРИ МИЛЛӢ ДАР ОСОРИ МУТАФАККИРОНИ АСРИМИЁНАГИИ ТОҶИК

Ҳадаф аз таҳияи мақола зерини “Андешаҳои педагогии худшиносӣ ва ифтихори миллӣ дар осори мутафаккирони асримӣёнагии тоҷик” дар асоси усул ва шаклҳои муқоиса, таҳрир намудани андешаи гуногуни мутафаккирони тоҷик дар гузашта нишон додани масъалаҳои худшиносӣ, ифтихори миллӣ ва ироа намудани фарзияи илмӣ худ доир ба масъалаҳои номбаргардида мебошад.

Ба андешаи муаллиф худшиносӣ ва миллатсозӣ сарчашмаи шинохти арзишҳои маънавӣ, моддӣ ва умумифарҳангии миллат, арҷгузорӣ ва эҳтиром ба таърих, фарҳанг, забон, адабиёт, муқаддасот, дин, расму оин, ҷашнвораҳо ва тамаддун аст. Эҳсоси масъулияти инсонӣ ва вичдонии шахс дар роҳи беҳдошти асолати миллӣ, дӯст доштани миллат ва Ватан, пос доштани шараф ва номус, бешак, худшиносӣ мебошад. Манбаи асосии ташаккул ва рушди ҷавҳари инсонии шахсият, камолоти маънавии он ва бунёди шахсият низ марбут ба худшиносӣ метавон арзёбӣ намуд. Худшиносии миллӣ-синтези шинохти ҷараёни ҳаёти миллӣ, дараҷаи инкишофёфта ва элементи махсуси шуури миллӣ мебошад.

Муаллифи мақола дар баробари таҳлил намудани андешаҳои педагогии худшиносӣ ва ифтихори миллӣ дар осори мутафаккирони асримӣёнагии тоҷик ҷиҳати самаранок ҷараён додани тарбияи ахлоқию худшиносӣ ва ватандӯстӣ миллатсозии насли наврас ва ҷавонон тавсияҳои ҷолиб дар муассисаҳои таълимиро пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: худшиносӣ, ҳудогоҳӣ, ватан, ҳувият, миллат, донишнома, таърих, фарҳанг, забон, адабиёт, муқаддасот, дин, расму оин, ҷашнвора.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ САМОПОЗНАНИЯ И НАЦИОНАЛЬНОЙ ГОРДОСТИ В ТРУДАХ СРЕДНЕВЕКОВЫХ ТАДЖИКСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ

Целью статьи под названием «Педагогические идеи самосознания и национальной гордости в трудах средневековых таджикских мыслителей» является представление вопросов самосознания и национальной гордости, основанных на методах и формах сравнения, переработки различных

идей таджикских мыслителей прошлого, а также представление собственной научной гипотезы по перечисленным вопросам.

По мнению автора, самосознание и национальное строительство являются источником признания духовных, материальных и культурных ценностей нации, уважения и признательности за историю, культуру, язык, литературу, священные места, религию, ритуалы, праздники и цивилизацию. Чувство человеческой ответственности и совести человека в направлении совершенствования национального самосознания, любви к своему народу и Отечеству, сохранения чести и достоинства, несомненно, является самопознанием. Главным источником формирования и развития человеческой сущности личности, её духовной зрелости и построения личности также можно считать самопознание. Национальное самосознание - это синтез познания процесса национальной жизни, развитая ступень и особый элемент национального сознания.

Автор статьи, наряду с анализом педагогических идей самосознания и национальной гордости в трудах средневековых таджикских мыслителей, предлагает интересные рекомендации в образовательных учреждениях для эффективной реализации нравственного воспитания, самосознания, патриотизма, национализации подрастающего поколения и молодежи.

Ключевые слова: самопознание, самосознание, родина, идентичность, нация, энциклопедия, история, культура, язык, литература, священность тексты, религия, ритуалы, праздники.

PEDAGOGICAL IDEAS OF SELF-KNOWLEDGE AND NATIONAL PRIDE IN THE WORKS OF MEDIEVAL TAJIK THINKERS

According to the author, self-awareness and nation-building are the source of recognition of the spiritual, material and cultural values of the nation, respect and appreciation for history, culture, language, literature, sacred places, religion, rituals, holidays and civilization.

The feeling of human responsibility and conscience of a person in the direction of improving national self-awareness, love for one's people and Fatherland, preserving honor and dignity is undoubtedly self-knowledge. Self-knowledge can also be considered the main source of formation and development of the human essence of the individual, its spiritual maturity and the construction of the individual. National self-awareness is a synthesis of knowledge of the process of national life, a developed stage and a special element of national consciousness.

The author of the article, along with the analysis of pedagogical ideas of self-awareness and national pride in the works of medieval Tajik thinkers, offers interesting recommendations in educational institutions for the effective implementation of moral education, self-awareness, patriotism, and nationalization of the younger generation and youth.

Keywords: self-knowledge, self-awareness, homeland, identity, nation, encyclopedia, history, culture, language, literature, sacred texts, religion, rituals, holidays.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Шарифов Муҳсин Ғаффорович** – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илмҳои педагогӣ, доцент кафедраи педагогикаи умумидонишгоҳӣ. Нисбонӣ: 734019, г. Душанбе, ул. Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 003333880. E-mail: sharifov63@inbox.ru

Сведения об авторе: **Шарифов Муҳсин Ғаффорович** – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзаде, кандидат педагогических наук, доцент кафедры общеуниверситетских педагогики. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Муҳаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 003333880. E-mail: sharifov63@inbox.ru

Information about the author: **Sharifov Muhsin Ghafforovich** – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of general university pedagogy. Address: 734019, Dushanbe, Mukhammadiev str., 17/6, tel.: (+992) 003333880. E-mail: sharifov63@inbox.ru

ФАЪОЛИЯТИ МУСТАҚИЛОНА, ҚОБИЛИЯТИ ЗЕХНӢ ВА ХИРАДУ ДОНИШИ ХОНАНДАГОНИ ХУРДСОЛ ДАР АФКОРИ НИЁГОН

Шарифиён М.Х.

**Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон**

Тарбияи шахсияти комил ва инсонии маънавӣ яке аз вазифаҳои асосии низоми муосири таҳсилот ба шумор меравад. Дар шароити ҷомеаи демократии имрӯза, масъулияти шахсӣ нисбат ба худ ва ҷомеа, сатҳи вичдони ахлоқӣ ва фарҳанги маънавии фард ҳарчи бештар аҳамияти хоса пайдо мекунад.

Дар ин замина, ташаккули меъёрҳои муайяни ахлоқӣ ва танзими муносибатҳои иҷтимоии инсон, ворид намудани арзишҳо ва тасаввуроти марбут ба онҳо дар шуури ҳар як шахс аҳамияти аввалиндараҷа касб мекунад. Ҳалли ин масъалаҳо аз ҷониби ҷомеа дар раванди тарбияи маънавӣ, ки аз синни кӯдакӣ оғоз меёбад, тадриҷан амалӣ мегардад.

Тарбияи инсонии комили дар пояи хирад ташаккулёфта дар педагогикаи муосири тоҷик дар асоси қадимтарин афкори педагогии ниёғони мо баррасӣ мешавад, ки бузургтарин сарчашмаи он китоби муқаддаси «Авесто» мебошад. Нақши китоби муқаддаси «Авесто» ҳамчун бузургтарин сарчашма дар педагогикаи мардуми тоҷик бо тарғиби “пиндори нек, кирдори нек ва гуфтори нек” мақоми хосаро касб мекунад. Бояд қайд намуд, ки дини зардуштӣ дар Осиёи Марказӣ ҳанӯз қарнҳои пеш аз милод густариш ёфта буд ва то ҳучуми арабҳо фаъолият дошт. Ғояҳои бузурги зардуштия дар асарҳои чун «Пандномаи зардуштия», «Бундаҳишн», «Достони хирад», «Динқарт», «Ардаширафнома» мавриди тавачҷуҳу тафсир қарор ёфтаанд [13, с.12].

Гуфтаҳои боло аз он шаҳодат медиҳанд, ки таърихи афкори педагогии халқи тоҷик дар педагогикаи муосир таҳқиқоти муфассали илмиро талаб мекунад. Бояд иқрор шуд, ки педагогикаи шуравӣ ба ҷанбаи таърихӣ таълиму тарбия чандон эътибор намедод, зеро он педагогикаи синфи пролетариат буд. Маҳз барои ҳамин педагогикаи шуравӣ ба ғояҳои педагогии гузаштагон аз нуқтаи назари тақсмоти синфӣ баҳо медод. Ин буд, ки таърихи афкори педагогикаи мардумӣ яктарафа тафсир ва тадқиқ мешуд. Имрӯз зарур аст, ки ақидаҳои педагогии халқи тоҷик дар давраҳои гуногуни таърихӣ амиқу ҳамҷониба мавриди тадқиқ қарор гиранд.

Ҷоиз ба қайд аст, ки пас аз ба даст омадани Истиқлолияти давлатӣ дар илми педагогика низ ба мероси педагогии ниёғон рӯ оварда шуда, чандин тадқиқоти наву тоза, ки дар онҳо масъалаҳои асосии инкишофи ақидаҳои педагогии халқи тоҷик баррасӣ гардиданд, арзи ҳастӣ намуданд.

Чунончи, дар асарҳои М.Лутфуллоев «Педагогикаи шафқат», «Эҳёи педагогикаи Аҷам», Ф.Шарифзода “Масоили мубрами педагогикаи муосир”, С.Қодирова «Ғояҳои педагогии Абдурахмони Ҷомӣ», Ш.Шарипов «Ғояҳои педагогии маорифпарварони халқи тоҷик», Х.Ҷонназаров «Ташаккул ва инкишофи таҳсилоти педагогӣ дар Тоҷикистон», И.Х.Каримова «Рӯдакӣ ва осори некиву одамият», «Абуалӣ Ибни Сино - инсонпарвари бузурги аҳди Сомониён», С. Сулаймонӣ «Омӯзишу парвариш дар фарҳанги ориёӣ» ва «Педагогикаи фарҳанг», муҳимтарин давраҳои инкишофи педагогикаи тоҷик, ҳамчунин муаммоҳои умумии таълиму тарбия ошкор гардидаанд.

Қобил ба зикр аст, ки фаъолияти педагогии ниёғони мо бо адабиёт, забон, фалсафа, ахлоқ ва дигар илмҳои робитаи қавӣ дошт ва бинобар ин, пайдоиши ғояҳои алоқаи байни фанҳо, таълими ҳамгиро ва тафриқа дар ақидаҳои педагогии маорифпарварони тоҷик А.Рӯдакӣ, Абуалӣ ибни Сино, А.Фирдавӣ, Зайниддин Восифӣ, Муҳаммад ибни Юсуфи Хоразмӣ, Абусайд Балхӣ ва дигарон хеле умда мебошанд.

Омӯзиши фикру ақидаҳои мутафаккирони гузашта имкон медиҳад, ки мо таҷрибаи ахлоқии ниёғонро аз ҳаргуна тамоюлҳои манфӣ ҳимоя намоем. Ҳар қадар ки дастовардҳои ахлоқии наслҳои гузашта амиқтар омӯхта шаванд, бехтару хубтар он барои наслҳои оянда ҳифз мегардад.

Осори таълиму тарбиявии асрҳои миёна дар таърихи тамаддун ҷойи махсусро ишғол менамоянд. Дар ин марҳила нисбат ба давраи атиқа раванди сифатан нави таълиму тарбия

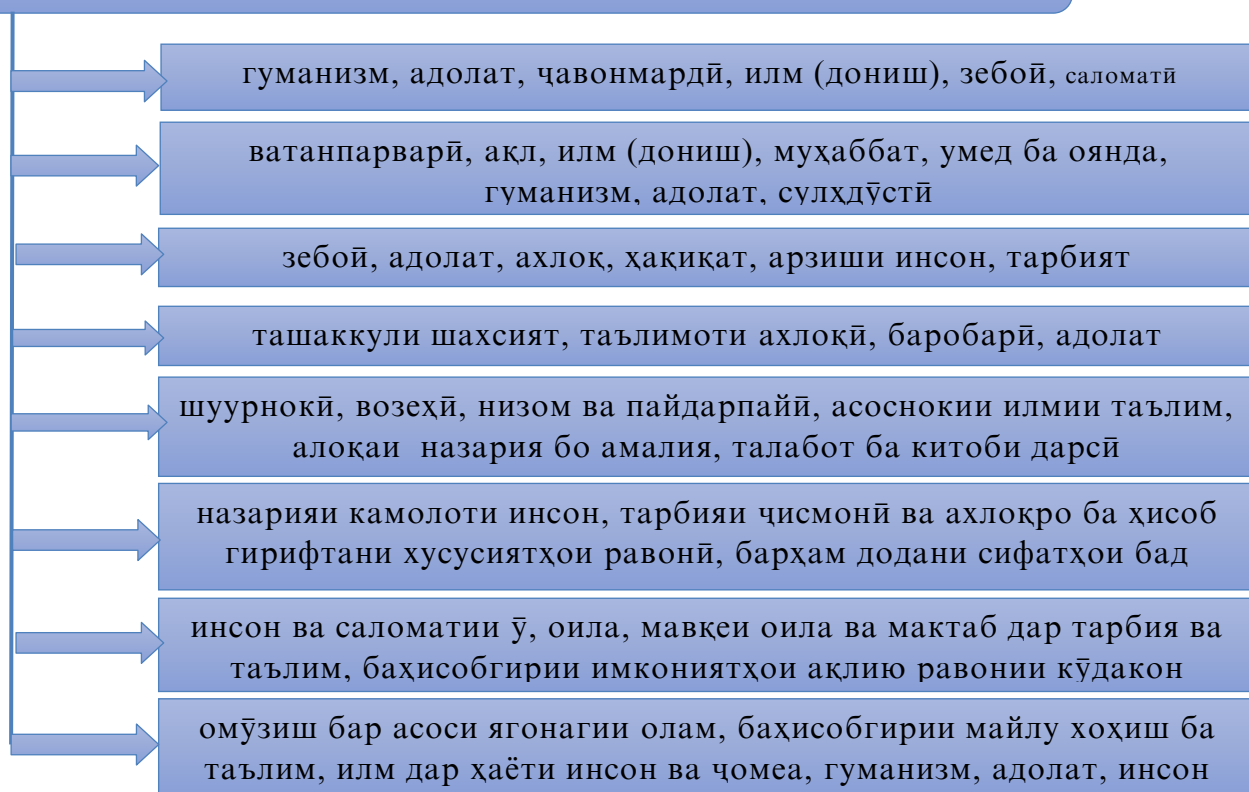
инкишоф ёфт. Ҳарчанд мавҷудияти тарбия ва таълими асрҳои миёна дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон аз рӯйи вақт мувофиқат намекард, вале дар бораи он аломатҳои умумӣ хос мебошад [13, с.15].

Стратегияи рушди таҳсилоти миллӣ бояд ғояҳои умуминсониро, ки дар мероси педагогӣ ниёғони мо дарҷ ёфтаанд, дар бар гирад. Зеро он ба ҳамгирошавии мероси маънавии халқи тоҷик, бо тамоюлҳои демократии умумиҷаҳонӣ ва умуман, фарҳанги ҷаҳон равона гардидааст. Мақсади стратегияи рушди низоми таълим бояд аз эҳёи категорияҳои фалсафии ахлоқии маънавиёт, озодии ҳирад, тафаккур, ки таърихан дар иқтисоди зехнии халқи тоҷик фароҳам омадаанд, иборат бошад, зеро онҳо сиришти халқи тоҷикро муайян мекунанд.

Инак, дар давраи ҳозира таълим бояд ба манфиати шахс равона гардида, дар инкишофи ҳар як фард аҳамият дошта бошад.

Он чиз муҳим аст, ки дар шароити кунунӣ ғояҳои педагогӣ ниёғони мо дар педагогикаи муосири миллӣ ҳаматарафа татбиқ мешавад, ки таҳқиқотҳои олимони дар боло номбаршуда далели ин гуфтаҳост. Бар асоси дастовардҳои педагогикаи муосири тоҷик ва бо назардошти ақидаҳои педагогӣ ниёгон Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон[] таҳия шудааст. Гузашта аз ин, низоми кунунии таълим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, умуман, ба гуманитарсияи раванди таълиму тарбия равона шудааст, ки ин худ татбиқи амалии ақидаҳои инсонпарваронаи мутафаккирони асрҳои миёнаи тоҷику форс – Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавӣ, Абуалӣ ибни Сино, Форобӣ, Берунӣ, Носири Хусрав, Мирзо Абдулқодири Бедил, Соибӣ Табрезӣ ва ҷанде дигаронро бештар ба таври васеътар тақозо менамояд. Мақсади асосии раванди таълимию педагогӣ аз он иборат аст, ки хонандагони муассисаҳои таҳсилотӣ қобилияти худомӯзӣ ва худинкишофӣ пайдо намоянд. Танҳо бо ҳамин роҳ шахсияти тавоно, инсонии комил ташаккул ёфта метавонад.

Шаклгирии моҳияти ақидаҳои педагогӣ мутафаккирон вобаста ба гуманизм ва инсофу адолат:

Низоми таълим ва афкори педагогӣ дар Тоҷикистони соҳибистиклол, ки тарбияи шаҳрвандони ояндаро ба зимма гирифтааст, бояд ҳама аззои ҷомеаро ба арзишҳои маънавию моддӣ, назарияҳои пешқадам ва сарчашмаҳои нодир, мероси ниёғони мо ҷалб созад. Дар педагогикаи миллӣ муҳимтарин категорияҳои фалсафии ахлоқӣ -маънавият, озодӣ, ҷавонмардӣ ва ғайра, ки дар

афкори педагогии гузашта дарч ёфтаанд, бояд эҳё шаванд, зеро ин арзишҳо ба ахлоқи умумиинсонӣ, рушди иҷтимоии халқи тоҷик мусоидат менамоянд.

Давраи ҳозираи тараққиёти ҷомеа нисбат ба ташаккули сифатҳои шахсият, тақмили раванди таълиму тарбия дар заминаи ақидаҳои педагогии мутафаккирони гузаштаи тоҷику форс муносибатҳои навро тақозо менамояд. Моҳияти ақидаҳои педагогии онҳоро гуманизм ва инсофу адолат ташкил медиҳад ва дар робита бо ин ақидаҳои асосии онҳо шакл гирифтаанд: [13, с25].

Дар давраи кунунии инкишофи ҷомеа ташаккули инсон аз ҳар ҷиҳат комил аҳаммияти хоса касб мекунад. Қисми таркибии ин вазифаи муҳимми барномавӣ- ин тақмили мазмуни таҳсилот аст. Ҳаллу фасли пурсамари ин муаммо ба он вобаста аст, ки то ки дараҷа, ҳунармандона ва эҷодкорона ғояҳои пешқадами низомии педагогии гузашта истифода мешаванд.

Ғояҳои маърифатии мутафаккирони тоҷику форс дар ташаккули афкори фалсафӣ ва маънавии башарият хеле бузург аст. Дар аксари асарҳои он замон оид ба масъалаҳои фалсафа, ҷомеашиносӣ, педагогика, равоншиносӣ ва дигар ҷанҳонҳои ҷолиб баён шудаанд. Ақидаҳои пурмазмуну олидараҷаи мутафаккирони тоҷику форс доир ба маърифат ва тафаккур, суҳан, нутқ, эҳсос, хирад, идрок, аз бар кардан ва дар хотир нигоҳ доштани донишҳо моҳияти калони илмӣ доранд. Аз маликул-уш-шуаро Абуабдулло Рӯдакӣ то аллома Аҳмади Дониш дар нигоштаҳои худ дар атрофи хирад ва қобилияти зеҳнӣ андешаҳои пешқадам ва ҷолибро нигошта, мавзӯи хирадро ҳамчун асоси маънавий ва рушди дунёи инсонӣ тараннум намудаанд. Хирад ва қобилияти зеҳнӣ бешак ҷиҳати маънавии инсонро ташкил медиҳад, ки саҳми мутафаккирони тоҷику форс дар ин мавзӯ хеле бузург аст. Дар идомаи кори худ назаре ба афкори фалсафии бузургони тоҷику форс менамоем, ки хирадро бо мақсади ташаккули қобилияти зеҳнӣ ситоиш намудаанд.

Абуабдулло Рӯдакӣ нигоштааст:

Ин ҷаҳонро нигар ба ҷашми хирад,

Не бад-он ҷашм к-андар ӯ нигарӣ.

Ба дунё ҳар як шахс бояд бо ҷашми хирад нигарад, бо он дунёро шинохтан ғайриимкон аст. Ҷашми инсон беҳирад нобиност ва танҳо бо ҷашми хирад инсон ҳудро мешиносад, ба дарки воқеии зиндагӣ сарфаҳм меравад. Мақому манзалати ҳудро дар дунёи фанӣ муайян месозад, ҷи хел зистан ва ҷи саҳм тавр гузоштанро дар дунёи фанӣ мефаҳмад. Боҳирад нигоҳ кардан ба зиндагӣ ин аз паси корҳои нек, хайру саховат ва эҷодкорӣ рафта аст. Боҳирадона ба дунё нигариш, пеш аз ҳама, инсон буданро нишон медиҳад. Пирӯзии хирад ин пирӯзии инсон аст.

Ақл як муъҷизаест, ки инсонро тавонтарин ва нерӯмандтарин махлуқ байни офаридаҳои зиндаи замин гардондааст.[13] Бо ақл ба дунё омадан ҳуд бахт барои ҳар як шахс аст. Дуҷумин муъҷиза ин дониш мебошад. Инсон хирадманд бо таъба ба дониш ҳуд аз ғор баромад, шахрҳо бунёд намуд, давлат барпо кард, қонунро, ки бузургтарин ихтирои ақли инсонист, эҷод намуд.

Воқеан, рушди ояндаи тамаддуни инсонӣ ба ақлҳои расо, инкишофи донишомӯзӣ, азҳудкунии илмҳои гуногун ва пирӯзии хирад вобаста аст. Бо пирӯзшавии донишу илм ва хирад инсон ба дастовардҳои бузург дар зиндагии моддӣ ва маънавии ҳуд ноил мегардад. Инсон ҷомеаҳое бунёд хоҳад кард, ки дар онҳо илму маърифат пирӯз гашта, боҳирадона давлатдорӣ менамояд. Ояндаи инсоният дурахшон аст ва ин ба пирӯзии хирад, рушди донишу илм вобаста аст.

Ҳамосасарои бузурги форсу тоҷик Абулқосим Фирдавсӣ ситоишгари хирад, илму дониш буда, “Шоҳнома”и ӯ саршор аз ситоиши илму дониш ва хирад мебошад.[1] Ҳаким таъкид мекунад:

Тавоно бувад ҳар ки доно бувад,

Ба дониш дили пир барно бувад.

Ақли расо муъҷиза аст. Ҳар як инсоне, ки ба дунёи фанӣ меояд, агар ӯ боҳирад бошад, пас зиндагӣ барои ӯ воқеан зиндагӣ хоҳад шуд, зеро тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти инсон барои комёб шудан аз ақли расо вобаста аст. Ҷи хеле, ки қайд кардем, ақл муъҷиза асту бо ақл будан ҳуд фазилати инсон буда, аз ҳайвон фарқ кардани ӯ аст. Ба ғайр аз, расо ба инсон боз муъҷизаи дигар, яъне дониш ато гардидааст. Бо донишомӯзӣ инсон қудрати аз ҳуд кардани муъҷизаи дигар, яъне илмро соҳиб мегардад. Ақли расо, боҳирадӣ инсонро тавонотарин ва нерӯмандтарин дар замин

гардонидааст. Дониш ва илм аслиҳаҳои муқтадиранд, ки инсонро ба тавоноӣ, ба нерумандӣ овардаанд. Ин тамаддуни имрӯзаи инсон мазҳ маҳсули ақли расо, дониш ва илми инсонист.

Мавзуи хирад, илм, дониш, қобилияти зеҳнӣ дар нигоштаҳои яке аз бузургтарин мутафаккир, шоир ва хирадмандтарин намояндаи ҷаҳони маънавии форсу тоҷик - Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ аз муҳимтарин мавзӯ буд. [2]

Мавлоно Румӣ тараннумгари ақл, дониш, илм ва хиради инсонист. Чуноне ки мегӯяд:

Ҳолами мулки Сулаймон аст илм,

Ҷумла олам сурати ҷон аст илм.

Шаҳси нодон, пеш аз ҳама, аз дунёи рангини дониш ва илм маҳрум аст. Шаҳси нодон қудрати аз худ қардани донишу илмро надорад ва ҳатто аз худ қардани шуғлу ҳунаре, ки асоси таъмини неъматҳои моддист, барои шаҳси нодон дастрас нест. Нодон будан ин ҷаҳолат, зулмот, фақирӣ нодорӣ буда, ҳатто, барои қонеъ қардани ниёзи истеъмолии худ муҳтоҷ будан аст. Шаҳси нодон аз фаҳмидану доништан маҳрум аст ва ин ўро бадбахтарин инсон мекунад. Инсон нодон дар дунёи ҷаҳолат зиндагӣ қарда, ягон саҳме дар зиндагии худ ва дунёи ғонӣ гузошта натавониста, соҳиби ягон манзалаат мақоме дар ҷомеаи инсонӣ намеғардад. Бенурӣ, бедонишӣ, беилмӣ, бемаърифатӣ, бемаънавиётӣ ин дунёи шаҳси нодон аст.

Омӯзгорӣ воқеан пуршарафтарин касб дар ҷомеаи инсонӣ мебошад. Тамоми донишмандон, хирадмандон, бузургони фарҳанг ва сиёсатмадорони варзида, маҳз дар натиҷаи заҳмати устои худ ба ин мартабаҳо расидаанд. Устод шаҳсест, ки дониши зиёд, ахлоқи ҳамида ва рӯҳи қавӣ дорад. Маҳз ҳамин сифатҳо ба устод имкон медиҳад, ки тифлро дар зиндагӣ роҳнамо шавад ва ба дараҷаи бузургӣ расонад. Ҳар ҷомеае, ки меҳодад ба сӯи рушд пешрафта бошад, бояд пеш аз ҳама, ба инкишофи маориф таваҷҷуҳи хосса зоҳир намояд. Шароити беҳтаринро барои омӯзгорон муҳайё созад. Раванди таълим ва тарбияи муҳассилинро ба роҳи дуруст равона намояд. Агар ҷомеа, воқеан, ба ақл, дониш, илм ва хирад таваҷҷуҳ намояд, пеш аз ҳама, бояд мавқеи иҷтимоии омӯзгоронро мустаҳкам намояд.[5, 6]

Танҳо омӯзгор ба рушди маърифат ва инкишофи ботину сират ва маънавиёти шогирдон таъсир расонида, сафи донишмандон, заковатмандон ва хирадмандонро дар ҷомеа зиёд менамояд. Пешаи омӯзгорӣ, гарчанде пурзаҳматтарин аст, он муҳимтарин ва пуршарафтарин касб дар ҷомеаи инсонист, зеро омӯзгор боғбони инсон мебошад ва аз сифати таълими ӯ ояндаи шогирд вобаста аст.

Тараннумгари илму хирад ва ақидаҳои пешқадами педагогӣ- Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ дар инкишофи дунёи маънавии умумибашарӣ саҳми назаррас гузоштааст. Чунончи Ҷомӣ мегӯяд:

Агар дар ҷаҳон набвад омӯзгор,

Шавад тира аз беҳирад рӯзгор.[12]

Ҷомеаи инсонӣ пур аз тазодҳост. Як сӯ ҷаҳолат зулмот, нодонӣ, аблаҳӣ, фисқу фасод зулму истибдод ҳукм меронад, бар муқобили онҳо бошад, ақл, дониш, илм, маърифат маънавиёт, хирад, ақлу инсоф хайри нек дар разм қарор дорад. Агар инсон соҳибмаърифат ва соҳибхирад бошад, пас ўро мустақилиятнок номидан афзалтар аст. Дар ин бобат дар Рӯшноинома Носири Хусрав бар ҳақ мефармоянд:

Ба фазлу донишу фарҳангу гуфтор

Туй дар ҳар ду олам гашта мухтор. [7]

Ин андеша далолат бар он мекунад, ки инсон маҳз тавассути фазлу дониш ва фарҳанг, мустақилу соҳиби ихтиёр ва озодии ҳақиқиро ба даст меорад. Яъне инсон, бо тақия ба дониш, фарҳанг, гуфтори нек ва маърифат, метавонад роҳи ростро интиҳоб намуда, аз зулму ҷаҳолат раҳой ёбад.

Маҳз тавассути ин арзишҳо ӯ тавоно мешавад, ки дар баробари зулм, ҷаҳолат, фисқу фасод ва истибдод муқовимат нишон диҳад. Дониш ва маърифат инсонро бо нерӯи андеша мусаллаҳ месозанд; фарҳанг ва гуфтори нек бошад, ўро ба сӯи ахлоқи баланди инсонӣ ва инсоф роҳнамоӣ мекунад.

Шаҳси хирадманд, ки худашро мешиносад ва ҷаҳонро бо ҷашми ақл мебинад, на танҳо аз зулмот наҷот меёбад, балки ҷароғе мешавад барои дигарон. Чунин инсон метавонад бо ирода ва масъулияти шахсӣ, муқовимати маънавиро барпо намуда, дар рушду такомули ҷомеа саҳми

сазovor гузорад. Ин гуна инсон ҳам мустақилиятро соҳиб мегардад, ҳам дар ҷаҳонбинӣ, ҳам дар кирдор соҳибхитӣро нишон медиҳад.[9]

Рушди тамаддуни инсонӣ, аслан ба рушди маърифат ва маънавият вобаста аст. Ашхоси соҳиби ақл, заковат, дониш, илм бахши бехтарини ҷомеаи инсониро ташкил дода, дар омӯзиши маориф ва маънавияти ҷомеа ҳамчун устод амал мекунад. Омӯзгор, устод ин кишоварзест, ки дар ҷомеа тухми маърифат, дониш ва хирад корида, ҳосили хеле олиро ба даст меорад.

Дар ҷомеае, ки устод, омӯзгор ва хирадро дар бахши аввал ҷой додаанд, дар инкишофи ҷомеаҳои худ ба бехтарин дастовардҳо расидаанд[11].

Умуман, ягон дониш ва илмро бе кӯмаки омӯзгор, устод соҳиб шудан ғайриимкон аст ва хирад равшанкунандаи роҳ барои аҳли ҷомеа мебошад. Қадрдонӣ кардани мавқеи омӯзгор, устод ва умуман аҳли хирад нишондиҳандаи мусбати ҳар як ҷомеа буда, он албатта, рушд карда, зиндагии шоиста барои аҳли башар муҳайё ҳоҳад гашт.

Давраи сеюми муҳимтарини рукн ин таълим мебошад. Маҳз таълим нобиғаҳо, хирадмандон ва донишмандонро барои ҷомеаи инсонӣ тухфа намудааст.

Раванди таълим хеле мураккаб аст ва аз устодон дониши васеъ, таҷрибаи ғанӣ ва маҳорату малакаи олии омӯзгориро тақозо мекунад. Маҳз донишомӯзӣ ақли расои муҳассилинро расотар карда, қобилияти зеҳнии онҳоро инкишоф медиҳад.

Дар рафти таълим роҳҳои омӯзиш ба монанди босуръат хондан, ҳазм кардани дониш, интиҳоби дурусти он, алоқамандӣ байни ҳамдигарии намудҳои дониш бояд дар мадди аввал қарор гирад. Тамоми дастовардҳои илми тибро дар раванди донишомӯзӣ бояд барои нигоҳ доштани саломатии муҳассилин ва ба муваффақият ноил гаштан истифода намуд.

Дониш бояд тафаккурӣ, таҳлилӣ бошад ва барои ҳалли ягон масъалаи душвори зиндагии инсонӣ равона бошад. Риоя намудани ин шартҳо ба он меорад, ки ашхоси дорои қобилияти баланди зеҳнӣ зиёдтар мешаванд ва онҳо дар раванди ҳалли муаммоҳои зиндагии инсоният саҳми беназир мегузоранд. Бояд зикр кард, ки як нобиға қудрат дорад он мушкилихоеро ҳал кунад, ки аҳли ҷомеа пеши ҳалли он дасткӯтоҳ ҳастанд.

Ҷоиз ба қайд аст, ки ташаббускорӣ ҳамчун қобилияти ҷустуҷӯ ва дарёфти роҳу воситаҳои нави ҳаллу фасли масъалаҳо, яке аз ҷанбаҳои муҳими фаъолияти мустақилонаи инсон ба шумор меравад. Он ифодаи фаъол будани шахс дар равандҳои таҳлилӣ ва қабули қарорҳо мебошад.[10]

Дар ҷараёни рушди мафҳумҳо, муҳокима, ҳулосабарорӣ ва ҳалли масъалаҳои зеҳнӣ, мавҷудияти робитаҳои объективӣ ва алоқамандии байни ашё ва ҳодисаҳо мавриди омӯзиш қарор мегиранд. Барои дарк ва исботи чунин робитаҳо, фикрронӣ ё худ андешаронӣ ҳамчун раванди марказии маърифатӣ аҳамияти калидӣ дорад. Он ба шахс имкон медиҳад, ки мушкилотро на танҳо дар сатҳи зоҳирӣ, балки дар заминаи таҳлилӣ ва мантиқӣ ҳал намояд.

Омӯзиши таълимоти педагогии мутафаккирони тоҷику форс дар давраи дигаргуниҳои катъӣ, шароити ҷаҳонишавӣ дар така бо анъана ва расму оинҳои миллӣ ҳамчун омили муҳими раванди назарияи маърифатӣ дар соҳаи педагогика аҳамияти беандоза дорад. Аз як тараф, хонандаи имрӯзаро бо сатҳи донишҳои педагогии асрҳои миёна шинос менамояд, аз ҷониби дигар нақши афкори педагогиро дар инкишофи илми педагогика нишон медиҳад. Аз ин рӯ, ин таълимоти педагогӣ барои тарбияи миллии хонандагон ва ҳамчунон омӯзгорон низ аҳамияти калон дорад, зеро яке аз роҳҳои асосии интиқоли таҷрибаи таърихӣ рӯ овардан ба мероси маънавӣ, таърихи инкишофи ақидаҳои педагогӣ мебошад, ки дар онҳо таҷрибаи бузурги наслҳои зиёди мутафаккирон муҳаккикон роҷеъ ба масъалаҳои таълиму тарбия ҷамъ омадааст. Ин таҷриба на танҳо ба гузашта тааллуқ дорад, балки бо тарзу василаҳои мухталиф ба ҷаҳони муосир ворид шуда, ба равандҳои иҷтимоӣ, таҳаввулотҳои назария ва амалии педагогӣ таъсир мерасонад.

Дар шароити имрӯза дигаргуниҳои соҳаи маорифи кишвар муносибати махсусро нисбат ба низоми миллии таҳсилот тақозо менамояд. Ин муносибат бояд бар ақидаи педагогии ниёгон асос ёбад. Дар ин асно ба тавлиди ғояҳои алоқаи байнифаннӣ, таълими ҳамгиро ва тафриқа бояд тавачҷуҳи махсус зоҳир карда шавад.

Татбиқи амалии педагогикаи ниёгон ба амалишавии технологияи навини педагогӣ, тағйири муносибатҳои тарафайни омӯзгорон ва хонандагон, баҳусус хонандагони синфҳои ибтидоӣ,

таъйири муҳити таълим, таъмини фазои психологӣ, интиҳоб ва амали озод таъсир расонида, омили асосии рушду такомули раванди таҳсилот мегардад.

Муқарриз: д.и.п., профессор Шоҳиён Н.Н.

Адабиёт:

1. Афзалов Х.С. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик. / Х.С. Афзалов, Б.Р.Раҳимов Душанбе. 1994.
2. Атахонов Т. Очеркҳои афкори педагогӣ. / Т.Атахонов, М.Лутфуллоев, Ф.Шарифов. - Душанбе, 2005.
3. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.03. 2006, №94. – Душанбе. 2006.
4. Қодиров Қ.Б. Таърихи афкори педагогии халқи тоҷик. / Қ.Б.Қодиров - Душанбе: 1996. -264 с.
5. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи аҷам. / М.Лутфуллоев. - Душанбе, Маориф, 1997
6. Лутфуллоев М. Шарафномаи миллат. / М.Лутфуллоев. - Душанбе, 2003
7. Носири Хусрав, Рӯшноинома. – Душанбе, 2015 (<https://kitobkhon.net/book/rushnoinoma/>)
8. Раҳимов Х. Педагогика. / Х.Раҳимов, А.Нуров. - Душанбе, 2007.
9. Шарифиён, М. Х. Самостоятельная работа как фактор формирования развития компетентности младших школьников /М.Х. Шарифиён// Высшая школа: научные исследования: Материалы Межвузовского международного конгресса, Москва, 26 мая 2022 года. – Москва: Инфинити, 2022. – С. 23-27. – EDN DMAIWD.
10. Шарифиён, М. Х. Ташаккули тафаккури мантиқии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар раванди иҷрои кори мустақилона / М. Х. Шарифиён // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. - 2022. - No. 4(45). - P. 41-48. - EDN IPNZME.
11. Шарифов Ф. Муаллими кори эҷодист./Ф.Шарифов Душанбе, 1984.
12. Шарифзода, Ф. Ҳикмати афкори педагогии ниёгон / Ф.Шарифзода, Ҷ. Файзалиев. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 402 с.
13. Шарифзода Ф. Масоили мубрами педагогикаи муосир. – Душанбе: “Ирфон” 2016. 62с

ФАЪОЛИЯТИ МУСТАҚИЛОНА, ҚОБИЛИЯТИ ЗЕҲНӢ ВА ХИРАДУ ДОНИШИ ХОНАНДАГОНИ ХУРДСОЛ ДАР АФКОРИ НИЁГОН

Аннотатсия: Мақолаи мазкур ба таҳлили амиқи заминаҳои ахлоқӣ, фалсафӣ ва педагогии тарбияи инсонӣ комил дар заминаи андешаҳои мутафаккирони тоҷик ва форс бахшида шудааст. Муаллиф таъкид мекунад, ки рушди маънавии шахс бояд бар пояи арзишҳои хирад, дониш, илму маърифат сурат бигирад. Аз ҷумла, саҳми ниёгон ба монанди Рӯдакӣ, Ибни Сино, Фирдавсӣ ва Ҷомӣ дар ташаккули афкори инсонпарварона ва ахлоқии ҷомеа равшан карда мешавад. Таваҷҷуҳ ба мероси маънавии ниёгон, истифодаи ақидаҳои педагогии онҳо ва мубокиқ кардани онҳо ба замони муосир, ҳамчун воситаи асосии тарбияи шахсият арзёбӣ мегардад.

Калидвожаҳо: Тарбияи маънавӣ, хирад, омӯзгор, мероси педагогӣ, афкори мутафаккирон, шахсияти комил, дониш, илм, инсондӯстӣ, ахлоқ, маърифат, фалсафа.

САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ, ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ СПОСОБНОСТИ, МУДРОСТЬ И ЗНАНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДАХ ПРЕДКОВ

Аннотация: Данная статья посвящена анализу духовных, философских и педагогических основ формирования всесторонне развитой личности на базе идей таджикско-персидских мыслителей. Автор подчеркивает значимость воспитания человека через призму нравственных ценностей, знания, науки и мудрости. Освещается вклад таких великих личностей, как Рудаки, Ибн Сина, Фирдоуси, Джами в развитие гуманистической и нравственной педагогической мысли. Признается важность применения педагогического наследия предков в современных условиях как важного фактора развития личности.

Ключевые слова: Нравственное воспитание, мудрость, учитель, педагогическое наследие, идеи мыслителей, всесторонне развитая личность, знание, наука, гуманизм, мораль, просвещение, философия.

INDEPENDENT ACTIVITY, INTELLECTUAL ABILITIES, WISDOM AND KNOWLEDGE OF YOUNG LEARNERS IN THE EDUCATIONAL PHILOSOPHY OF THE ANCESTORS

Abstract: This article explores the spiritual, philosophical, and pedagogical foundations of educating a well-rounded individual based on the legacy of Tajik-Persian thinkers. The author emphasizes the importance of nurturing personality development through the values of wisdom, education, ethics, and moral consciousness. The contributions of prominent historical figures such as Rudaki, Avicenna, Ferdowsi, and Jami are examined in shaping humanistic and ethical pedagogical thought. The study highlights the relevance of integrating ancestral educational concepts into modern teaching practices to foster moral and intellectual development.

Keywords: Moral education, wisdom, teacher, pedagogical heritage, thinkers' ideas, holistic personality, knowledge, science, humanism, ethics, enlightenment, philosophy.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шарифиён Муқаддас Холиқзода* – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, ходими пешбари ишъбаи муассисаҳои томақтабӣ, ибтидоӣ, бознигариву тақмили стандарт, барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсии Пажӯҳишгоҳи руиди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. **тел:** +992927917734, **email:** egamberdieva.1982@inbox.ru

Сведения об авторе: *Шарифиён Муқаддас Холиқзода* – кандидат педагогических наук, доцент, ведущий научный сотрудник отдела дошкольных и начальных образовательных учреждений, пересмотра и совершенствования стандартов, учебных программ и учебников Института развития образования имени Абдурахмана Джамии Академии образования Таджикистана. **тел:** +992927917734, **email:** egamberdieva.1982@inbox.ru

Information about the author: *Sharifiyon Muqaddas Kholiqzoda* –candidate of pedagogical sciences, associate professor, senior researcher of the department of preschool and primary educational institutions, review and improvement of standards, educational programs and textbooks at the Institute for the development of education named after Abdurahmoni Jomi, Academy of Education of Tajikistan, tel: +992927917734, email: egamberdieva.1982@inbox.ru

ҲАМОҲАНГСОЗИИ МАҚСАДҲОИ ДИДАКТИКИИ МЕРОСИ ПЕДАГОГИИ НИЁГОН ВА ТАЪЛИМОТИ КОНФУТСИЙ ДАР РАВАНДИ ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНИИ ТАЪЛИМӢ-ТАРБИЯВӢ

Шарипова М.А.

Донишгоҳи байналмиллалӣи забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода

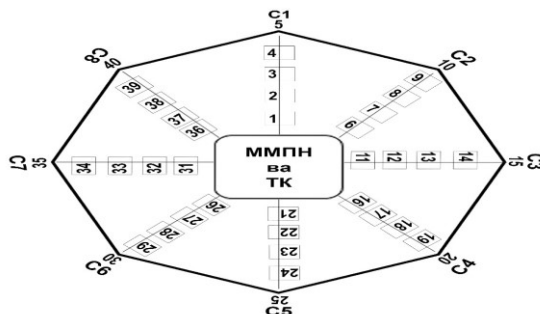
Масъалагузорӣ ва мубрамияти мавзӯ: бо назардошти тағйиротҳои, ки дар замони муосир ба вуқӯ пайваста истодаанд ва бо инобати он, ки дар ҳар як зинаи таҳсилот донишҷӯ ҳамчун субъекти муҳими таълимӣ-тарбиявӣ бояд таҷрибаи дар ҳаёт гузоштани мақсад ва расидан ба ҳадафҳои гузоштаро вобаста аз талаботи ҷойдошта ба роҳ монда тавонад. Аз ин нуқтаи назар, таҳсил зимни аз худ намудани донишу малакаи расидан ба ҳадафҳои гузошташуда дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аз он иборат аст, ки донишҷӯён тавонанд лоиҳаҳои мақсадҳоро бо инобати ҳамоҳангии аз худ намудани донишу малакаи ҳар як фан ва татбиқи карда тавонистани онро дар амал аз худ намоянд. Оид ба мавзӯҳои зикргардида таҳқиқотҳои зиёд аз ҷониби олимони дохил ва хориҷи кишвар ба сомон расонида шудаанд, ки зимни таҳлилу ҳулосабарориҳо ва гузаронидани озмоишҳои педагогӣ ин масъалаҳо ба инобат гирифта шудаанд. Дар муқоиса бо маҷмӯи қорҳои, ки дар ин самт ба сомон расонида шудаанд, аз он иборат мебошад, ки зимни интиҳоби мақсадҳои дидактикии зикргардида, аз мероси педагогии мутафаккирони форсу тоҷик ва таълимоти Конфутсий дар ҳамоҳангӣ дида баромада шуда, тарз ва усулҳои нави ба роҳ мондани таҷрибаи мазкур шарҳ дода шудааст.

Асоснокнамоии илмӣ-амалиявӣ аз он иборат аст, ки бо назардошти тағйирёбии замон ва ба инобат гирифтани ҳамоҳангсозии мероси педагогии мутафаккирони форсу тоҷик ва таълимоти Конфутсий аҳамияти хоса пайдо менамояд. Барои расидан ба ҳадафи мазкур, чунин тарзи баёни мақсадҳо ва муайян намудани муҳарриқи таълими донишҷӯён дар системаи таҳсилоти миёнаи касбӣ, ки бо номи «қоллеҷҳо» дар ҳуҷҷатҳои меъёрий-ҳуқуқӣ пас аз ба даст овардани соҳибистиқлолии кишвар номгузорӣ карда шудаанд, дида баромада шудааст. Ҷӣ тавре, ки аз маълумоти дар китоби луғати шарҳи мазмуну мундариҷаи калимаҳо бо ифодаи забонҳои хориҷӣ бармеояд, мафҳуми калимаи «қоллеҷ» аз забони англисии college сарчашма гирифта, ки «дар Британияи Кабир, ИМА, Россия ва дигар давлатҳо ҳамчун муассисаи таҳсилоти олии миёна маъмул мебошад.» [20, с. 232]

Дар доираи шарҳи мафҳуми мазкур омодаسازیи мутахассисон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар назар дошта мешавад, ки аз ин нуқтаи назар, толибилмон аз рӯи касбу ихтисоси интиҳобнамуда донишу малакаи ба даст оварда, омодаи татбиқи намудани ҳадафҳои ҳеш дар ҳаёт мегарданд. Зимни таҳсил дар зинаҳои болозикр, дар назар дошта мешавад, ки донишҷӯ аҳамияти таҳсили пурсамарро дарк намуда, аз ин нуқтаи назар, оид ба ояндабинии касбӣ-тахассусӣ (визуаликунонии мақсадҳо), мақсаду мароми омӯзиши ҳар як фан, расидан ба ҳадафҳои касбият ва омода будан ба татбиқи онҳо дар амалро медонанд ва барои амалӣ гардонидани онҳо ҳудро пайваста ташаккул медиҳанд. Чунин тарзи масъалагузориҳо зимни истифодаи мақсадҳои дидактикии мероси педагогии мутафаккирони форсу тоҷик ва дар ҳамоҳангӣ ба таълимоти Конфутсий дар матни дар поён ба тарзи таҳлилий овардашуда аз ҷиҳати илмӣ-амалӣ асоснок карда шудааст. Барои шарҳи пурраи мақсади гузошташуда мафҳуму мундариҷаи он масъалаҳои, ки зерин таҳлил қарор мегиранд, ба тарзи зайл баён менамоем, яъне: мероси педагогӣ гуфта, «**он фикру андеша ва арзишҳои, ки мутафаккирони форсу тоҷик барои интиҳоби ҳадафҳои ҳаёт, дарки масъулияти донишандӯзӣ, зоҳир карда тавонистани ахлоқи ҳамаи инсонӣ, лоиҳа қашида тавонистани талаботи дар ҷомеаи навин вучуддошта ва аҳамияти ин масъалаҳо аз қарни асрҳо, имкониятҳои, ки ба инсон зимни таҳсил дар муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ ҷой доранд ва истифода карда тавонистани вақт барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда**», донишани маънои калима ва мафҳумҳои ифодакунандаи «дониш», «барномаҳои таълимӣ», «малакаи», «маҳорат» ва амсоли онҳо дар ҳамоҳангӣ дида баромада шуда,

аз ин нуктаи назар, мероси педагогии мутафаккирони форсу тоҷик ва таълимоти Конфутсий бо тарзи зайл пешниҳод карда мешавад, ки аз нигоҳи мо метавонад ба 8 самти шартӣ ифода карда шавад, яъне (расми 1):

Расми 1. Матритсаи заминавии ифоданамоии мероси педагогии мутафаккирони форсу тоҷик ва таълимоти Конфутсий оид ба ташаккули шахсияти донишҷӯён дар фазои зоҳир намудани ғаълонокӣ ва эҳсоси масъулиятшиносӣ оид ба таҳсили пурсамар, ки дар ин ҷо аломатҳои шартӣ бо ҷунин мазмуну мундариҷа пешниҳод шудаанд ММПН ва ТК – маҷмӯи мероси педагогии нийгон ва таълимоти Конфутсий, С1-С8 – самтҳои ифодакунандаи расидан ба ҳадафҳои дидактикӣ, яъне С1 – тасаввурнамоӣ (визуалкунонии) мақсаду мароми ҳаёт аз ҷониби донишҷӯён – мутахассисони оянда, С2-фаҳмиши мақсаду мароми таҳсили пурсамар аз нигоҳи талаботи замони муосир, С3-дарки масъулияти шахси тарбияи волеи инсонӣ ва ахлоқи ҳамидадошта, С4- аҳамияти таълимӣ-тарбиявӣ худтаҳлилнамоӣ ва худхулосабарорӣ, С5- арзишҳои педагогии худтарбиянамоии инсон аз нигоҳи интихоби касб ва расидан ба мақсади гузошташуда, С6-худинкишофнамоӣ ва худтакмилнамоии касбӣ-таҳассусӣ ҳамчун заминаи расидан ба ҳадафҳои рақобатпазирӣ, С7- омӯзиши пайвастаи тағйиротҳо дар ҷараёни таълим ва талаботи ҷомеа ба мутахассиси оянда, С8-худэҷоднамоӣ ҳамчун заминаи воқеии худтасаввурнамоӣ ва иҷро карда тавонистани масъалаҳои таълимӣ-тарбиявӣ вобаста аз ихтисоси интихобнамуда.

Дар доираи таҳлили матритсаи пешниҳодгардида (расми 1), аз мазмуну мундариҷа ва мероси педагогии мутафаккирони форсу тоҷик, ки дар сарчашмаҳои зерин, яъне қобусномаи Унсурмаолии Кайковус [23], Афкори сиёсӣ ҳуқуқии Абӯалӣ Муҳаммад ибни Мискавайх [11], Панду ҳикмат [17], Андешаҳо ва дурдонаҳо [13], Фурӯғи одамият аз китоб аст [22], Намунаҳои ашъори шоирони машҳури форсу тоҷик [14], Дурдонаҳои назми классик ва муосири тоҷик [7], Донишномаи мухтасари бузургони форс-тоҷик (асрҳои VII-XV) [15], Конфутсий [8], Конфутсий: суҳбатҳо ва мулоҳизаҳо [9], Конфутсий: суҳбатҳо бо ибрази ақида ва шарҳи мавзӯҳо бо намунаҳо [10], Этика – илм дар бораи ахлоқ [6], Кимйи хирад [1], Андешаҳои дунявӣ дар адабиёти классикии тоҷикӣ форс [2], Ашъори ирфонӣ ва ҳикмати инсонӣ дар эҷодиёти Мир Сайид Али Ҳамадонӣ [16], 100 одамони маъруф [12]

Чӣ тавре, ки аз маълумоти иттилоотии дар сарчашмаҳои зерин овардашуда бармеояд «таълимоти Конфутсий– яке аз қадимтарин таълимотҳои динӣ-фалсафии Чин аст. Бунёдгузори он масъули баландпоя ва фалсафаи чинӣ Конфусий буд, ки дар асри VI пеш аз милод зиндагонӣ мекард. Бояд таъкид кард, ки таълимоти Конфутсий то асри XX дар давоми муддати тӯлонӣ дини асосии Чин ҳисобида мешуд.» [24] Аз ин нуктаи назар, Конфутсий «яке аз бузургтарин шахсиятҳо ҳамчун рамзи Чин, фарҳанг ва афкори фалсафии он мебошад. Конфусий инчунин ҳамчун омӯзгори бузурги аввалини ҳамаи чинҳо ҳисобида мешавад.» [8, саҳ 17] Бо ҳамин мазмун У. А. Ғафорова ва М. Ш. Файзуллоева қайд менамоянд, ки оид ба мавзӯ ва саҳми Конфутсий дар рушди илму маориф ва таррануми беҳтарин хислатҳои инсонӣ, қайд менамоянд, ки «Конфутсий на фақат аз ҷиҳати руҳӣ, балки ҷисман низ нерӯманд буд. У камсухан,...ботамкин ва меҳнатдӯст буд ва илму ҳунари зиёдро омӯхта, дар касбҳои гуногун софдилона кор мекунад. У дар 30 - солагии мактаби хусусии худро таъсис дод, ки онро зиёда аз 3 ҳазор шогирдонаш хатм карданд. Дар мактаби у фарзандони ҳамаи табақаҳо таҳсил карда метавонистанд, зеро, пардохти он гарон набуд, Конфутсий дар мактаб ахлоқ, бо усули баҳсу мунозира дарс мегуфт.» [6] Бо ҳамин мазмун ҳаёту ғаълолияти мутафаккирони форсу тоҷик, ки дар антологияи афкори педагогии халқи тоҷик [3] ва инчунин дар сармаълумоте, ки дар китоби [15] гирд оварда шудааст, мероси педагогӣ ва он арзишҳоеро, ки шахсиятҳои маъруфи асрҳои гуногун ба мақому манзалати дониш тарбияи ахлоқу

одоб ва дигар масъалаҳо аҳамият додаанд, дар матритсаи болозикр барои даровардани тағйироту илова ва интиҳоби моделҳои муосири таълимӣ-тарбиявӣ ба тарзи зайл ҷамоҳанг карда шудаанд, ки дар ин ҷо, мп-мероси педагогии ниёгон ва тк-таълимоти Конфутсий ба тарзи шартӣ нишон дода шудаанд. Бинобар ин, дар **самти 1 (C1) - чунин мазмуну мундариҷа ва мақсадҳои дидактикӣ оварда шудаанд:** мп1.1 «Дониш андар дил чароғи равшан аст...» [7, сах. 3] таъкиди пураарзиши Абӯабдуллоҳи Рудакӣ чӣ маъно дорад?, барои мисол асри XXI аз замоне, ки ин шахсияти маъруфи олам зиндагӣ мекард, чӣ фарқият дорад?, арзиши донишандӯзӣ ва донишмандӣ дар муқоиса кадои паҳлуҳои пешрафти шахсиятро ифода менамоянд?; мп 1.2 – таъкиди пураарзиш аз Амир Хусрави Деҳлавӣ: «Ду шамъ арҷӣ бувад аз якдигар дур, Вале пайванд ёбанд нур бо нур.» [19, сах. 29]; мп 1.3 – Саноии Ғазнавӣ чунин ақидаро пешниҳод назар меорад: «Дониш он ҷо, ки руҳ ба халқ орад, Маъзи дониш ба халқ бигзорад» [2, сах. 81]; мп 1.4 – «Донишандӯзӣ ва ҳангоме, ки вақти муносиб муҳайё мегардад, он чӣ, ки омӯхтаӣ, дар амал истифода бурда тавонистан – оё аз ин амали пураарзише вучуд дорад?» [5, сах. 34]; мп 1.5 – «Файласуф гуфт: «Ман на он касам, ки аз рузи таваллуд донишмандам, балки он касам, ки бо муҳаббати том бо камолӣ ғайрат онро меҷуям»» [8, сах. 106].

Самти 2 (C2) - чунин мазмуну мундариҷа ва мақсадҳои дидактикӣ оварда шудаанд: мп 2.1 – иқтибос аз таъкидҳои педагогии (дар оянда ИТП) аз Абӯабдуллоҳи Рудакӣ оид ба мавзӯи зерин «То ҷаҳон буд аз сари одам фароз, Кас набуд аз роҳи донеиш бениёз.» [17, сах. 25]; мп 2.2 – ИТП аз Ас-Суламӣ «Донише, ки сифатҳои воло надошта бошад, дониши шубҳанок аст.» [21, стр. 64]; мп 2.3 – ИТП аз ашъори ирфонӣ ва ҳикмати инсонии Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ «Аз худ биталаб, агар ҷавонмардӣ» [16, сах. 15]; мп 2.4 – ИТП аз таълимоти Конфутсий «Донишро қатра-қатра ҷамъ мекунем ва онро мисли дарё ба одамон мефишам» [6, сах. 10]; мп 2.5 – ИТП аз таълимоти Конфутсий «Вақте ки устод рафт, шогирдони дигар пурсиданд: «Суханаш чӣ маъно дорад?». Санг дар ҷавоб гуфт: "Устод меғӯяд, ки мо бояд ба принципҳои табиӣ худ содиқ бошем ва онҳоро ба манфиати дигарон истифода барем - танҳо ин ва дигар ҷизе нест."» [8, сах. 135].

Самти 3 (C3) - чунин мазмуну мундариҷа ва мақсадҳои дидактикӣ оварда шудаанд: мп 3.1 – ИТП аз ашъори ирфонӣ ва ҳикмати инсонии Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ «Аз айби худ мушоҳида кунӣ, то дар айб наҷфӣ» [16, сах. 16]; мп 3.2 – ИТП аз Абдурахмони Ҷомӣ «Дар ҷавонӣ саъй кун гар беҳалал хоҳӣ амал, Мева бенуқсон бувад чун аз дарахти навбар аст.» [19, сах. 34]; мп 3.3 – ИТП аз Низоми Ғанҷавӣ «На дониш бошад он касро, на фарҳанг, Кӣ вақти ошӣ пеш оварад ҷанг» [7, сах. 53]; мп 3.4 – ИТП аз таълимоти Конфутсий «Беҳтар аст, ки як одамо тарбия кунӣ, то ки як қаср бисозӣ.» [24]; мп 3.5 – ИТП аз таълимоти Конфутсий «Агар меҳроӣ хушбахт бошӣ — хушбахт кардани дигаронро низ биомӯз.» [24]

Самти 4 (C4) - чунин мазмуну мундариҷа ва мақсадҳои дидактикӣ оварда шудаанд: мп 4.1 – ИТП аз Абулқосими Фирдавӣ «Адаб беҳтар аз ганҷи Қорун бувад...Фузунтар зи мулки Фариддун бувад» [17, сах. 270]; мп 4.2 – ИТП аз Ҷалолуддини Балхӣ «Ақл қувват гирад аз аҳли дигар, Найшакар комил шавад аз найшакар.» [19, сах. 13]; мп 4.3 – ИТП аз Ҳофизи Шерозӣ «Луқмонро гуфтаанд: «Адаб аз кӣ омӯхтӣ? – Гуфт: Аз беадабон: Ҳар чӣ аз эшон дар назарам нописанд омад, аз он парҳез кардам»» [17, сах. 271]; мп 4.4 – ИТП аз таълимоти Конфутсий «Ай-Гун аз Конфуций пурсид: «Кадоме аз шогирдони шумо таҳсил карданро дуст медорад?». Вай ҷавоб дод: «Ян-хуэй буд, ки хонданро дуст медошт, ҳашму ғазабро ба дигарон нишон наметод ва хатохоро тақдор намекард»» [8, сах. 84]; мп 4.5 – ИТП аз таълимоти Конфутсий «Оё омӯхтану доимо машқ кардан – аз ин амали беҳтарине вучуд дорад?» [10, сах. 61];

Самти 5 (C5) - чунин мазмуну мундариҷа ва мақсадҳои дидактикӣ оварда шудаанд: мп 5.1 – ИТП аз Ибни Абду Раббӣ «Донишмандӣ дар ду шакл метавонад ҷой дошта бошад, яъне: «донише, ки азхуд карда мешавад ва донише, ки истифода бурда мешавад, донише, ки танҳо азхуд карда мешавад, он қадар арзиши баланд надорад. Он донише, ки истифода мешавад муфид аст.»» [21, стр. 47]; мп 5.2 – ИТП аз Носири Хисрав «Ҳамаи одамон дар ин ҷаҳон худ як гуҳаранд...» [21, стр. 83]; мп 5.3 – ИТП аз Абушуқри Балхӣ «Ҷаҳонро ба дониш тавон ёфтан, Ба дониш тавон риштану бофтан.» [17, сах. 25]; мп 5.4 – ИТП аз Конфуций: «Ҳар шахс аз рӯзи ба дунё омадан, имконияти донишманд шуданро дорад ва дар оянда метавонанд шахси муътабар шаванд. Онҳое

низ хастанд, ки барои гирифтани илму дониш ин хирадмандонро пайравӣ менамоянд. Дар паҳлӯи инҳо низ касоне мебошанд, ки мақсади донишандӯзии худро наметавонанд ва дар ҳаёт ба муваффақият намерасанд.» [8, сах. 263]; мп 5.4 – ИТП аз Конфуций «Дарк кардани инсон, яъне ботини у, кори мушкул бувад.» [6, сах. 10]

Самти 6 (С6) - чунин мазмуну мундариҷа ва мақсадҳои дидактикӣ оварда шудаанд: мп 6.1 – ИТП аз Чалолуддини Балхӣ «Ҳар касеро баҳри коре сохтанд, Майли онро дар дилаш андохтанд» [2, с. 104]; мп 6.2 – ИТП аз Сайиди Насафӣ «Ҳар кӣ худро мекунад дар базми нодонон сифат, Пеши курон даъвии соҳибҷамолӣ мекунад» [7, с.194]; мп 6.3 – ИТП аз Идрис-Шоҳ «Озодфикӣ ва озодбаёнӣ ҳамчун заминаи қавии худшиносӣ ва ҷамоҳангсозии донишандӯзӣ шарҳи ҳодисаҳои олам одамро ба камол мерасонад.» [21, стр. 347]; мп 6.4 – ИТП аз Конфутсий «Агар се кас ҳамроҳ роҳ гарданд, дар байни онҳо ҳатмӣ устои ман ҳам аст, ман аз онҳо пеш аз ҳама некиро меомӯзам ва дар оянда пайравӣ менамоям, то кӣ аз рафтори бад дурҷуй намоям.» [8, сах. 106]; мп 6.5 – ИТП аз Конфутсий «Цзи-Гун гуфт: «Ҳар чизеро, ки ман ба касе раво намебинам, намехоҳам, ки дигарон ба ман кунанд.»» [9, сах. 90]

Самти 7 (С7) - чунин мазмуну мундариҷа ва мақсадҳои дидактикӣ оварда шудаанд: мп 7.1 – ИТП аз Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ «Ҳаст доим салтанат дар маърифат, Ҷаҳд кун, то ҳосил ояд ин сифат» [4, сах. 47]; мп 7.2 – ИТП аз Унсурмаолӣ Кайковус «Пас, эй писар ту худро аз ҷумлаи донотарон мадон, ки чун худро нодон донистӣ, доно гаштӣ. Ва саҳт доно касе бошад, ки бидонад, ки нодон аст, Суқрот то бузургӣ хеш ҷамоғуяд, ки агар ман битарсидаме, ки баъд аз он бузургон ва аҳли ақл ба ман таънот кунанд ва гуянд, ки мутлақ бигуфтаме, ки ман ҳеҷ чиз надонам ва очизам» [23, сах. 42]; мп 7.3 – ИТП аз Ибни Ямин «Он кас, ки бидонад ва бидонад, ки бидонад...Аспи шарафа аз гунбади гардун бичахонад...В-он кас, ки надонад ва бидонад, ки надонад... Ҳам хештан аз нанги ҷаҳолат бирахонад» [17, сах. 236]; 7.4 – ИТП аз Конфутсий «Сзи-Лу пурсид: «Он одам кӣ бошад, ки онро олим номидан мумкин бошад?» - Олим онро меғӯянд, ки қатъият ва қуввати таъсир дошта бошад.» [9, сах.129]; 7.5 – ИТП аз Конфутсий «Тзи-Сия гуфт: «Ҳар як дониши на он қадар назаррас, албатта дар худ он ҷузъиётеро дорад, ки лоиқи ба ӯ таваҷҷуҳ қарданро дорад, агар он барои истифода дар коре ё амале мувофиқ бошад.»» [8, сах. 306]

Самти 8 (С8) - чунин мазмуну мундариҷа ва мақсадҳои дидактикӣ оварда шудаанд: мп 8.1 – ИТП аз Фаридуддини Аттор «Ҳама хизлони мардум аз шитоб аст, Хирадро ин сухан чун офтоб аст.» [14, сах. 43]; мп 8.2 – ИТП аз Низомӣ Ганҷавӣ «Дониш талабу бузургӣ омуз, То беҳ шавад рузат аз руз» [4, сах. 84]; мп 8.3 – ИТП аз Носири Хисрав «Чу хоҳӣ, то кӣ ёбӣ донишу хуш, Накун панди ҳақимонро фаромуш.» [17, сах.352]; мп 8.4 – ИТП аз Конфутсий «Касе, ки барои расидан ба донишандӯзӣ талош намебарзад, наметавонад роҳи ростро дар зиндагӣ дарёбад. Он касе, ки дар баёни фикр аз мушкили доад, бояд ба ӯ ёрӣ расонида нашавад. Агар ба ин иқтибос бовар қардан мумкин бошад, Конфутсий толибилмонро ташвиқ мекард, ки дар таҳсилоти худ пешсаф бошанд. Онҳо бояд ғайрат ва садоқат нишон диҳанд.» [18, стр. 12-13]; мп 8.5 – ИТП аз Конфутсий «Дониш, Инсонгарӣ, Шучоат — ин се принсипи тартиби ба ҳам таваҷҷуҳ мебошанд, ки дар ҳар замон метавонанд арзи вучуд дошта бошанд. Риояи онҳо ба чунин ҳадаф мерасонад, яъне: ин монанд ба он аст, ки касе метавонад таваллуд шудаю аллакай доно бошад; ё касе бошад, ки меомӯзад ва донишманд мешавад, ё касе мебошад, ки маҷбур шудааст, ки дониш ба даст орад — дар охир онҳо инро медонанд дар як радиф қарор мегиранд.» [9, сах. 217]

Бо истифода аз модели мазкур, комбинатсияҳои гуногуни тарз ва усули таҳия в таҷрибаи моделҳои таълимӣ-тарбиявиро метавон дар шаклҳои гуногун пешниҳод намуд, яъне: барои мисол мп 1.1, мп 2.2, мп 3.1, мп 4.2, мп 5.2, мп 6.1 дар ҷамоҳангӣ бо мп 1.4, мп 2.5, мп 4.4, мп 5.5, мп 6.4 ва ғайра. Чунин ҷамоҳангсозӣ метавонад зиёда аз 625 ҳолатро бо назардошти $5 \times 5 \times 25 = 625$ -ро ташкил диҳад. Барои расидан ба мақсади мазкур, мо аз модели мантиқии зерин, бо назардошти лоиҳақашии педагогӣ, яъне он мақсаду маромро, ки дар ҳар як банд баён гардидааст, бо чунин пайдарҳамӣ дида баромада шудаанд (Ҷадвали 1):

Ҷадвали 1. Мақсадҳои дидактикӣ ва пайдарҳамии расидан ба ҳадафҳои таҳия ва таҷрибаи моделҳои таълимӣ-тарбиявӣ бо истифода аз мероси педагогии мутафаккирони тоҷику форс ва таълимоти Конфутсия

Моделҳои намунавии истифодаи мероси педагогӣ мутафаккирони форсу тоҷик ва таълимоти Конфутсий дар раванди расидан ба ҳадафҳои омодакунии мутахассисони замони оянда аз нигоҳи муқоиса карда тавонистани талаботи замони муосир ва арзишҳои, ки аз қарни асрҳо вуҷуд доштанд зеро уновии «То ҳақон буд аз сари одам фароз»-и мероси педагогӣ Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ва «Ҳар шахс аз рӯзи ба дунё омадан, имконияти донишманд шуданро дорад ва дар оянда метавонанд шахси муътабар шаванд. Онҳое низ ҳастанд, ки барои гирифтани илму дониш ин хирадмандонро пайравӣ менамоянд. Дар паҳлуи инҳо низ касоне мебошанд, ки мақсади донишандӯзии худро наметавонанд ва дар ҳаёт ба муваффақият намерасанд.» бо истифода аз таълимоти Конфутсий

Ҳадафҳои педагог-психолог ва тарбияи зеҳнӣ ⇨ зимни ташкили чараҳои таълиму тарбия ва аз худ намудани барномаҳои таълимӣ, фарогирии донишҷӯён бо дарки масъулиятшиносӣ, эҳтироми арзишҳои миллӣ ва мероси ниёгон.

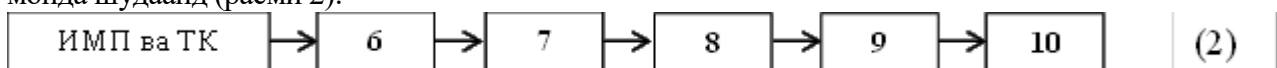
Мақсади асосии фаъолгардонии чараҳои таълим ⇨ тақвиятбахшӣ ба фикрронии эҷодӣ, тарбияи донишҷӯён дар рӯҳияи худшиносӣ миллӣ ва мероси ниёгон ва дар ин асос аз худ намудани таҳияи маводҳо барои худтакмилдиҳӣ ва рақобатпазирӣ.

Пайдарҳамии бамақсадрасии фаъолгардонии чараҳои таълим ⇨ бо истифода аз мероси адабии симоҳои шинохта ва ҳикматҳои пандомези онҳо, тартиб додани маҷмӯи силсилаҳабор (энсиклопедия)-и мазмуну мундариҷаи ҳикматҳои, ки донишҷӯ барои худ муҳим шуморида, меҳодад дар ҳаёт онҳоро муваффақона истифода барад; барои мисол:

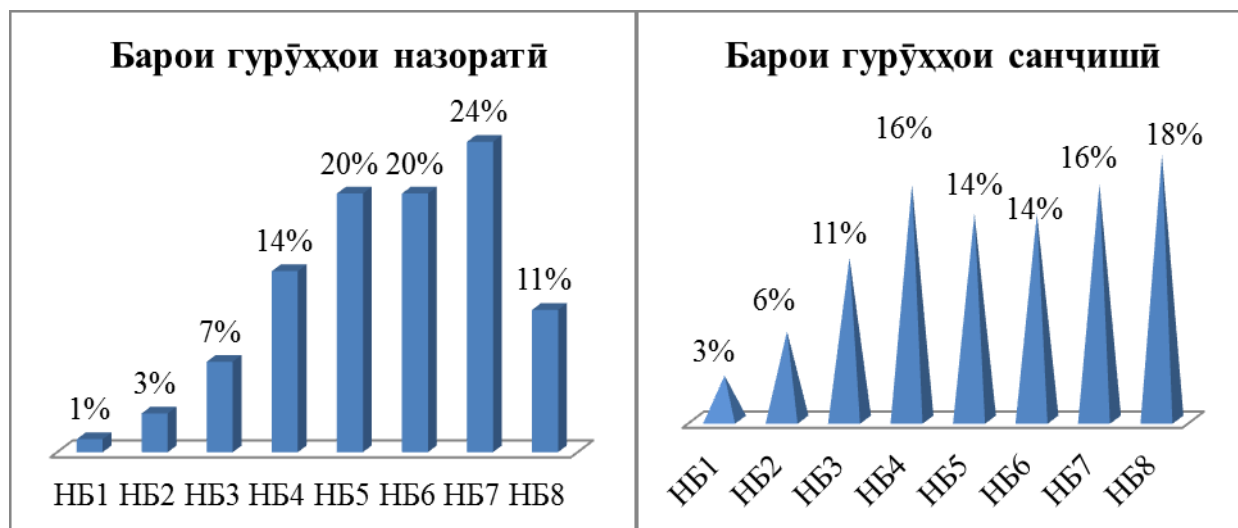
Абӯал й ибни Сино	Абӯабд уллоҳи Рӯдакӣ	Абдура ҳмони Ҷомӣ	Конфу тсий	Абулқосим Фирдавсӣ	Саъдии Шерозӣ	Саноии Ғазнавӣ

⇨ вобаста аз интихоби мавзӯ, барои мисол, мафҳуми «**ватандӯстӣ ва арзишҳои донишандӯзӣ**» аз ҳар як симои шинохта овардани иқтибос; ⇨ таҳлили маъно ва муқоисаи таъкидҳои оиди мавзӯ; ⇨ вобаста аз мақсади гузаштаи шахс (донишҷӯ) дар модели худтакмилдиҳӣ ҷой додани таъкид ва арзишҳои ишорагардида; ⇨ банақшагирии вақт ва дарёфти роҳи муваффақияти хирадмандӣ ва ғайра; ⇨ айнан бо ҳамин мазмун, интихоби дигар хислатҳои неки инсон бо дарки зарурияти аз худ ва зоҳир намудани онҳо.....

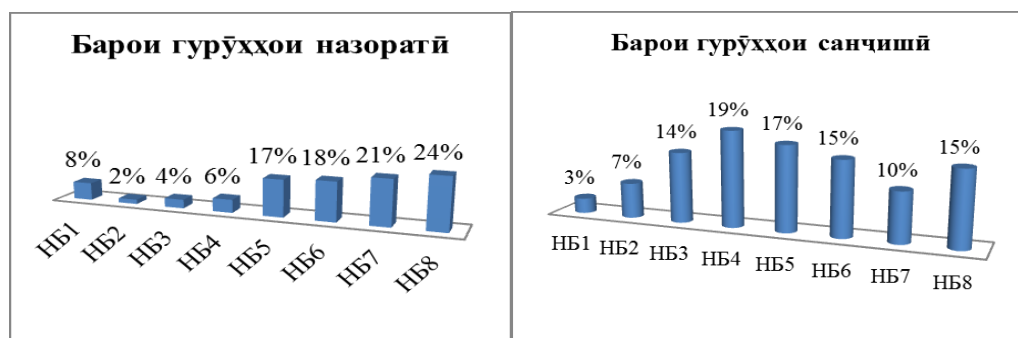
Дар доираи истифодаи модели мазкур дар ҳамоҳангӣ бо маълумоти дар расм ва ҷадвали 1 овардашуда, инчунин дар доираи гузаронидани озмоишҳои педагогӣ бо фарогирии 650 нафар донишҷӯёне, ки шомил ба ғуруҳҳои назоратӣ ва санҷишӣ мебошанд, инчунин бо инобати хусусиятҳои хоси таҳсил аз рӯи 3 равиши шартӣ-педагогӣ, техника-технологӣ ва таълимоти касбӣ ба роҳ монда шудаанд, ки бо истифода аз меъёрҳои зерин, яъне: НБ1-натиҷаи аз ҳама беҳтарин, НБ2-натиҷаи беҳтарин, НБ3-натиҷаи таваҷҷуҳпазирӣ мазмуну мундариҷавӣ, НБ4-натиҷаи хуб, НБ5-натиҷаи на он қадар назаррас, НБ6-натиҷаи миёна, НБ7-натиҷаи аз миёна паст, НБ8-натиҷаи ниҳоят паст, ба тарзи зайл пешниҳод карда мешаванд, ки бо истифода аз модели зерин ба роҳ монда шудаанд (расми 2):

Расми 2. Модели ҷамоҳангсозии мазмуну мундариҷаи озмоишҳои педагогӣ бо истифода аз маълумотҳои дар расми 1 ва ҷадвали 1 овардашуда, ки дар ин ҷо: **6**-эҳсоси зарурияти аз бар намудани ҳислатҳои маънавӣ, **7**-қадриносии заҳмати падару модар ва эҳтиром ба онҳо, **8**-эҳсоси эҳтиром ба омӯзгор ва донистани мақому манзалати у, **9**-омодагӣ оид ба худтаҳлилнамоя ва худхулосабарорӣ дар ҳар як марҳилаи таълим. **10**-айнан бо ҳамин мазмун аз ҳар як фани таълимӣ.

Расми 3. Натиҷаи таҳлилу хулосабарорӣ аз гузаронидани таҷрибаҳои педагогӣ оид ба баҳогузориҳои сатҳи донишу малакаи донишҷӯён зимни шарҳ дода тавонистани мазмуну мундариҷаи мақсадҳои дидактикӣ, ки дар мероси педагогӣ бо ишораи мп 2.1 ва мп 3.4 ба тарзи шартӣ интихоб гардидаанд (барои ихтисосҳои омӯзгорӣ)

Расми 4. Айнаи бо мазмуну дар расми 3 овардашуда барои мансуб ба ихтисосҳои техникӣ-технологӣ.

Хулоса: Ҷӣ тавре, ки таҳлилҳо нишон медиҳанд, мақсадеро, ки дар мақолаи мазкур гузошта шудааст, дар умумияти том ба даст омадаанд. Аз ин нуқтаи назар, муаллиф дар ақидае мебошад, ки муҳраи мавзӯ оид ба ҷамоҳангии он масъалаҳоеро, ки аз қарни асрҳо дар мероси педагогии ниёгон ва таълимоти Конфутсий баён гардидаанд, аҳамияти хоса низ дар замони муосир доранд.

Муқаррир: д.и.п., профессор Ашурова Д.

Адабиёт

1. Абдусалом Ш. Кимиёи хирад. Душанбе, Маориф, 2016. – 208 с.
2. Андешаҳои дунявӣ дар адабиёти классикии тоҷикӣ форс. Воситаи таълимӣ барои хонандагону донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбӣ. – Душанбе: Паёми ошно, 2022. – 256 с.
3. Антология педагогической мысли таджикского народа / Сост.: М. Лутфуллоев С. Сулаймони; Х. Афзалов; Ю.С. Мальцев., К. Айни – Душанбе: Матбуот, 2009. – 448с.
4. Бузургон ва қаҳрамонони миллати тоҷик – Хучанд: Меъроҷ. – 2016. 184 с.

5. Великие мысли великих людей: Большая книга афоризмов / Сост. А. П. Кондрашов, И. И. Космарова. – М.: РИПОЛ классик, 2004. – 1216 с.
6. Гаффорова У. А., Файзуллоева М. Ш. Этика илм дар бораи ахлоқ. Нашри сеюм. – Хучанд: Ношир, 2020. – 124 с.
7. Дурдонаи назми классик ва муосири тоҷик. Душанбе, “Адабиёти бачагона”, 2021. – 496 с.
8. Конфуций. Афоризмы и изречения. – М.: ООО «Дом Славянской книги», 2014. – 320 с.
9. Конфуций. Беседы и суждения / Конфуций; пер. с китайского В. Малявина, И. Канаева; сост., предисл. В. Цветкова; коммент. Е. Ямбурга, И. Канаева – Москва: Изд. АСТ, 2024. – 224 с.
10. Конфуций. Беседы и суждения / Конфуций; пер. с китайского В. Малявина, И. Канаева; сост., предисл. В. Малявина; коммент. Е. Ямбурга, И. Канаева – Москва: Издательство АСТ, 2023. – 256 с.
11. Қодирзода С. М. Афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии Абӯалӣ Муҳаммад ибни Мискавайх. – Душанбе: “Промэкспо”, 2022. – 204 с.
12. Мусский С. А. 100 великих людей. – М.: Вече, 2008. – 480с.
13. Мысли и афоризмы /Составители: П. Ландесман, Ю. Согомонов. - Баку.: «Азербайджанское государственное издательство», 1962.-262с.
14. Намунаҳои ашъори шоирони машҳури форсу тоҷик. – Душанбе: «Адиб», 2025. – 192 с.
15. Нурмуҳаммад А. Донишномаи мухтасари бузургони форс-тоҷик (асрҳои VII-XV) – Душанбе: «Эр-граф», 2022. – 312 с.
16. Одинашои С. Ашъори ирфонӣ ва ҳикмати инсонӣ дар эҷодиёти Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ – Душанбе: «Ирфон», 2021 – 24 с.
17. Панду ҳикматҳо / Гирдоваранда: М. Фозилов. – Душанбе: Нашриёти давлатии «Тоҷикистон», 1963. – 480 с.
18. Пятьдесят крупнейших мыслителей об образовании. От Конфуция до Дьюи (Текст) / пер. с англ. Н. А. Мироновой; под науч. Ред. М. С. Добряковой; Нац. Исслед. ун-т «Высшая школа Экономики». – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. -424 с.
19. Сангинова Ф., Сангинов М. Гулчини шеърҳо. – Душанбе: «Садои қалб», 2022. – 97 с.
20. Словарь иностранных слов в русском языке для школьников и абитурантов: более 9 000 слов / Сост Е. Грубер; дизайн обложки. Г. Семенова. – М.: ЛОКИД-пресс, 2008. – 656 с.
21. Суфийская мудрость / Сост. Лавский В.В. – М.: Алетея, 2002. – 384с.
22. Тоиров У. Фурӯғи одамият аз китоб аст. – Душанбе, 2023. – 448 с.
23. Унсрулмаолии Кайковус. Қобуснома. Душанбе, «Адабиёти бачагона», 2016, - 248 саҳ.
24. <https://www.google.com/search> [Электронный ресурс]

ҲАМОҲАНГСОЗИИ МАҚСАДҲОИ ДИДАКТИКИИ МЕРОСИ ПЕДАГОГИИ НИЁҶОН ВА ТАЪЛИМОТИ КОНФУТСИЙ ДАР РАВАНДИ ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНИИ ТАЪЛИМӢ-ТАРБИЯВӢ

Ба муҳимтарин ҷузъиёти таълимӣ-тарбиявӣ он масъалаҳое маҳсуб меёбанд, ки донишҷӯён ҳамчун толибилмони замони муосир тавонанд дар ҳаёт мақсад гузошта, барои расидан ба ҳадафи худ лоиҳакашии мақсадҳоро амалӣ сохта тавонанд. Оиди ин мавзӯҳо таъкидҳои пайваста дар мероси педагогии мутафаккирони форсу тоҷик ва олимони шинохтаи олам, аз он ҷумла таълимоти Конфутсий ва пайравони ӯ маълумотҳои зиёде оварда шудаанд. Мазмуну мундариҷаи таъкидҳо ва он арзишҳои педагогӣ, ки дар доираи мавзӯҳои зикргардида, мавриди таҳлил қарор гирифтаанд, маҳз дар доираи интиҳоби мақсадҳои дидактикии болозикр дида баромада шудаанд. Зимни ҷунин масъалагузорӣ васеъшавии самтҳои гуногуни фазои худтатбиқнамоии донишҷӯён бо назардошти талаботи корфармоёндагон, на танҳо дар дохил, инчунин дар хориҷи кишвар ба инобат гирифта шудааст. Ҷунин вазъият ва шарҳи мавзӯ ҳамчун заминаи баланд бардоштани шавқмандӣ ва рӯҷумандии донишҷӯён метавонад дида баромада шавад, ки дар мақолаи мазкур ин мавзӯ мавриди таҳлилу хулосабарорӣҳои илмӣ-амалиявӣ қарор гирифтааст.

***Калидвожаҳо:** самт, самтҳои гуногуни таълимӣ-тарбиявӣ, масъалагузорӣ, фазои худтатбиқнамоӣ, талаботи корфармоёндагон, шавқмандӣ, рӯҷумандӣ, мероси педагогӣ, ниёгон, таълимоти Конфутсий, таҳлил, хулосабарорӣ, заминаҳои илмӣ-амалиявӣ, худтатбиқнамоӣ.*

ВЗАИМОСОГЛАСОВАНИЕ ДИДАКТИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ И УЧЕНИЯ КОНФУЦИЯ В ПРОЦЕССЕ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ВОСПИТАТЕЛЬНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Известно, что к числу важнейших задач достижение целей в рамках выбора соответствующих моделей реализации учебно-воспитательных задач являются те вопросы, которые студенты-будущие специалисты современной эпохи, могли ставить перед собой цели в жизни и реализовывать их в практике по избранной специальности. Что касается актуальности данной тематики, следует при этом констатировать, что в дидактических целях педагогического наследия персидско-таджикских мыслителей и других ученых, в том числе учению Конфуция и его последователей на эти вопросы обращены особое внимание. В этом аспекте содержание проанализированных тем и педагогических ценностей, которые нами были проанализированы в рамках упомянутых задач, нами учтены на основе особенности организации учебных практик с учётом применения приобретённых знаний в реальной практике по избранной специальности. В ходе научно-теоретического анализа, нами приняты во внимания все расширяющиеся возможности пространство деятельности студентов реализовать свои идеи и знания с учетом требований работодателей не только внутри страны, но и за рубежом. Такой ситуационный подход, нами рассмотрен с точки зрения выбора мотивационных моделей организации учебно-воспитательного процесса и повышения интереса студентов к результативному обучению.

Ключевые слова: *направление, учебно-воспитательные задачи, решение проблем, пространство для самореализации, требования работодателей, интерес, мотивация, педагогическое наследие мыслителей, учение Конфуция, анализ, вывод, научно-практические основания, самореализация.*

MUTUAL COORDINATION OF DIDACTIC GOALS OF THE PEDAGOGICAL HERITAGE OF PERSIAN-TAJIK THINKERS AND THE TEACHINGS OF CONFUCIUS IN THE PROCESS OF IMPLEMENTING INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

It is known that among the most important tasks of achieving goals within the framework of choosing appropriate models for the implementation of educational tasks are those issues that students, future specialists of the modern era, could set goals for themselves in life and implement them in practice in their chosen specialty. Regarding the relevance of this topic, it should be noted that for the didactic purposes of the pedagogical heritage of Persian-Tajik thinkers and other scientists, including the teachings of Confucius and his followers, special attention is paid to these issues. In this aspect, the content of the analyzed topics and pedagogical values that we analyzed within the framework of the mentioned tasks were taken into account by us on the basis of the peculiarities of the organization of educational practices, taking into account the application of acquired knowledge in real practice in the chosen specialty. In the course of scientific and theoretical analysis, we took into account the ever-expanding opportunities for students to realize their ideas and knowledge, taking into account the requirements of employers not only within the country, but also abroad. We considered this situational approach from the point of view of choosing motivational models for organizing the educational process and increasing students' interest in effective learning.

Keywords: *direction, educational tasks, problem solving, space for self-realization, employers' requirements, interest, motivation, pedagogical heritage of thinkers, teachings of Confucius, analysis, conclusion, scientific and practical foundations, self-realization.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шарипова Моҳира Абдуқаҳоровна - Коллеҷи муҳандисию омӯзгории шаҳри Душанбе, сардори баҳши таҷрибаомӯзӣ. Суроға:* ш. Душанбе, н. Фирдавси, к. Борбад 48; **E-mail:** mohira.sharifova@mail.ru; **Телефон:** (+992)918-64-27-83

Информация об авторе: *Шарипова Моҳира Абдуқаҳоровна – Инженерно-педагогического колледже в городе Душанбе, заведующая отделом практики; Адрес:* ш. Душанбе, н. Фирдавси, к. Борбад 48; **E-mail:** mohira.sharifova@mail.ru; **Телефон:** (+992)918-64-27-83

Information about the author: *Mohira Abdukahorovna Sharipova – Engineering and pedagogical college in Dushanbe, head of the practice department; Address:* sh. Dushanbe, n. Firdavsi, Borbad 48; **E-mail:** mohira.sharifova@mail.ru; **Phone:** (+992)918-64-27-83

ТДУ 94.1 (575.3)

ДАВРАИ ШУРАВӢ ДАР ТОЧИКИСТОН: ТАҲЛИЛИ ТАЪРИХИИ РАВАНДҲО ВА ОҚИБАТҲО

Мирақзода Ф. Ю.

**Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода**

Истиқрори ҳокимияти Шуравӣ дар Тоҷикистон яке аз воқеиятҳои муҳимми таърихӣ ба шумор меравад, ки дар осори бисёре аз муаррихон ва донишмандон аз дидгоҳҳои гуногун мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Аз ҷумла, муҳаққиқони ватаниву шуравӣ, ба монанди Б. Ғафуров, Н. Прохоров, М. Эркаев, Р. Масов, М. Шакурӣ, Р. Абӯҳаев, А. Ғафуров, А. Маҷлисов, Я. Шаропов, С. Раҷабов, Т. Каримов, А. Макашов, А. Турсунов, К. Луганова, Ю. Иломов, Б. Искандаров, Ю. Шарифов ва дигарон дар ин мавзӯ қорҳои фаровони илмӣ анҷом додаанд. Меҳвари асосии осори онҳо бар раванди барқароршавӣ, шебу фароз ва мустақкамшавии ҳокимияти Шуравӣ дар Тоҷикистон равона гардидааст.

Зимни мутолиаи ин осор мушоҳида мегардад, ки саҳми муаррихи тоҷик М. Эркаев дар омӯзиш ва баррасии раванди истиқрори ҳокимияти Шуравӣ, бахусус, дар Тоҷикистон, назаррас аст. Осори таълифнамудаи ӯ, аз ҷумла «Мубориза барои Тоҷикистони Советӣ» (1957), «Ба Россия ҳамроҳ карда шудани Осиёи Миёна ва аҳаммияти таърихӣ он барои халқи тоҷик» (1959), «Очеркҳои таърихӣ Тоҷикистони Советӣ» (1960), «Таърихи ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон» (1963), «Барпо ва мустақкам намудани ҳокимияти Советӣ дар Тоҷикистон» (1966), «Ячейкаи коммунистӣ дар Тоҷикистон» (1967), «Октябри қабир ва азнавсозии сотсиалию маданияи деҳот» (1982), «Барҳам додани ҳаракати босмачигарӣ дар Тоҷикистон» (1984) ва дигарон, аҳаммияти вижаи илмӣ ва амалӣ доранд. Дар ин асарҳо муаллиф бо истифода аз сарчашмаҳои гуногун ва маводди бойгонӣ, даврони барқароршавии ҳокимияти Шуравиро бо таъба таҳлилҳои илмӣ равшан сохтааст [5; 11; 12].

Истиқрори ҳокимияти Шуравӣ дар Осиёи Миёна ва Тоҷикистон равандест, ки дар заминаи вазъи душвори иҷтимоиву иқтисодӣ ва сиёсии аҳоли дар охири асри XIX ва аввали асри XX сурат гирифт. То инқилоб Тоҷикистон қисман ба аморати Бухоро ва қисман ба хонии Қўқанд тааллуқ дошт ва соҳти идории онҳо пурра хусусияти патриархалӣ-феодалӣ дошт. Ҳокимияти амирон, бекон ва руҳониёни динӣ бар тамоми заминҳои молу мулк паҳн шуда, мардум, махсусан, деҳқонон таҳти фишори андозҳои сангин ва қашшоқии доимӣ қарор доштанд. Шароити зиндагии аксар хеле вазнин буд: камбуди замин, аз даст рафтани чорво, гуруснагӣ ва мардикорӣ ба сарнавишти ҳамарӯзаи аҳоли табдил ёфта буд. Ба гуфти Садриддин Айнӣ, мардум «фақат барои нафас гирифтани андоз намедоданд» [12, с. 8].

Дар чунин шароит нуфузи подшоҳии Русия, ки аз миёнаи асри XIX тавассути ишғоли низомӣ густариш ёфт, якбора вазъи сиёсиро тағйир дод. Бо таъсиси генерал-губернатории Туркистон (1867) минтақа расман ба ҳайати империяи Русия ҳамроҳ карда шуд. Ҳарчанд сиёсатҳои мустамликавӣ ҳадафи асосии худ — таъмини манфиатҳои иқтисодии марказ, махсусан, дар соҳаи пахтакорӣ доштанд, ҳамзамон, онҳо заминаи ба вучуд омадани инфрасохтори нави маъмурӣ ва иртиботиро фароҳам оварданд.

Ин вазъ то пирӯзии Инқилоби октябри соли 1917 идома кард. Дар натиҷаи он, ҳокимияти Шуравӣ аввал дар Тошканд ва баъд дар қаламрави Туркистон ва шимолӣ Тоҷикистон барқарор гардид. Бо таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Туркистон (1918), сипас, Ҷумҳурии Халқии Хева ва Ҷумҳурии Халқии Бухоро (1920), соҳти амириву бекӣ сарнагун шуд. Ин воқеа як қадами устувор дар роҳи аз байн бурдани соҳти истисморгаронаи феодалӣ буд.

Барои тоҷикон муҳимтарин марҳала (1924) фаро расид, ки дар натиҷаи тақсими миллию худудии Осиёи Миёна Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон таъсис ёфт. Ин аввалин шакли давлатдорӣ миллии тоҷикон баъд аз асрҳои тулонӣ буд. Соли 1929 Тоҷикистон мақоми ҷумҳурӣ дар ҳайати ИҶШС-ро гирифт ва истиқрори давлатдорӣ тоҷикон расмӣ гардид.

Бо барҳам хӯрдани сохти куҳнаи амирӣ ва бекӣ замин ба деҳқонон тақсим карда шуд. Андозҳои вазнин ва муносибатҳои қафомонда бекор гардиданд. Ин раванд деҳқононро аз вобастагӣ ба табақаҳои истисморгар озод карда, заминаи иқтисоди нави сотсиалистиро фароҳам овард. Тоҷикистони тоинқилобӣ, ки кишвари аграрӣ ва қафомонда буд, тадриҷан ба кишвари аграрӣ-индустриалӣ табдил ёфт. Неругоҳҳои барқӣ, фабрикаву заводҳо, роҳҳои оҳан ва роҳҳои мошингард сохта шуданд. Пахтакорӣ ба соҳаи асосии иқтисодӣ табдил ёфта, Тоҷикистон ба яке аз марказҳои муҳимми таъминоти ИҚШС бо пахта мубаддал гардид.

Агар то инқилоб сатҳи саводнокӣ дар Тоҷикистон аз 5–7% зиёд набуд, дар давоми чанд даҳсола бо ҷорӣ гардидани таҳсилоти ҳатмӣ ва умумӣ саводнокии аҳоли қариб умумихалқӣ гардид. Мактабҳо, донишгоҳҳо, пажуҳишгоҳҳо ва муассисаҳои илмӣ таъсис ёфтанд. Соли 1947 Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба фаъолият оғоз кард.

Адабиёт ва фарҳанги миллӣ эҳё гардиданд. Асарҳои классикони адабиёти форсу тоҷик ба алифбои кириллӣ баргардон шуданд. Садриддин Айний, Мирзо Турсунзода ва дигарон бо осори худ ба рушди ҳувиёти миллӣ ва фарҳанги тоҷик саҳм гузоштанд.

Тағйироти ҷиддӣ дар мақоми занон сурат гирифт. Бори аввал занон ҳуқуқи баробар бо мардон: ҳуқуқ ба таҳсил, ҳуқуқи сиёсӣ ва иҷтимоиро соҳиб шуданд. Ин раванд ба ташаккули ҷомеаи муосир ва аз байн бурдани маҳдудиятҳои суннатӣ мусоидат намуд.

Дар даврони шуравӣ беморхонаҳо, муассисаҳои тиббӣ, мактубу донишкада ва донишгоҳҳо бунёд гардиданд. Мардуми деҳот, ки қаблан қариб аз хизматрасониҳои тиббӣ маҳрум буданд, тадриҷан аз ёрии тиббӣ баҳраманд шуданд. Шабакаи роҳҳо ва нақлиёт рушд кард ва Тоҷикистон ба дигар ҷумҳуриҳои ИҚШС пайваست шуд.

Даврони шуравӣ, сарфи назар аз маҳдудиятҳои сиёсӣ ва марказгароии саҳт, барои тоҷикон аҳамияти таърихӣ дошт. Аввалан, он нахустин таҷрибаи давлатдорӣ миллиро таъмин намуд. Сониян, дар натиҷаи ин раванд тоҷикон соҳиби инфрасохтори муосир, фарҳанги нав, соҳаи илм ва маорифи рушдёфта шуданд. Ва, ниҳоят, худшиносии миллӣ бо роҳи эҳёи забон, адабиёт ва фарҳанги классикӣ ва, ҳамзамон, ҳамгироӣ бо ҷомеаи васеи шуравӣ таҳким ёфт.

Замони шуравӣ барои Тоҷикистон давраи гузариш аз ҷомеаи феодалӣ ба ҷомеаи муосир буд. Агарчи ин раванд бо хусусияти идеологӣ ва марказгароёнаи худ маҳдудиятҳо низ дошт, аммо дастовардҳои он, аз қабилӣ барҳам хӯрдани сохти амирӣ, таъсиси давлатдорӣ милли, рушди иқтисод, саноат, маориф, фарҳанг ва бехбуди зиндагии иҷтимоӣ, дар таърихи тоҷикон аҳамияти сарнавиштсоз доранд.

Академик В.В. Бартолд, ховаршиноси машҳури рус, яке аз нахустин муҳаққиқоне буд, ки равандҳои турконидани тоҷиконро ба таври мустақим мушоҳида ва сабт кардааст. Ӯ менависад: «То истилои рус дар шаҳрҳои қисми ҷанубии Осиёи Миёна, аз ҳавзаи Зарафшон сар карда, умуман, унсури эронӣ бартарӣ дошт ва танҳо пас аз омадани русҳо, масалан, дар Самарқанд, фароянди турконидани мардум пешрафтҳои зиёд кард» [3]. Дар ин ҷо, бешак, сухан аз ҳуди шаҳри Самарқанд нест, балки бештар аз ноҳияҳои атрофи он меравад, зеро то охири садаи XX ҳам аксарияти аҳолии Самарқанд тоҷиконро ташкил медоданд.

Турконидани тоҷикон пас аз инқилоби соли 1917 суръати бештар гирифт. Ба қудрат расидани нерӯҳои пантуркист ва пуштибонии мустамликадорони шуравӣ ба ин раванд ҷон бахшид. Барои ҳокимони рус, ҳамгироии тоҷикон бо муҳити туркнажод ғоидаовар ба назар мерасид, зеро тоҷикон аз нигоҳи диндорӣ устувортар буда, уламои пешбари исломро тавлид мекарданд. Таъсири онҳо дар густариши ислом миёни қавмҳои дигари минтақа барҷаста буд, дар ҳоле ки дар миёни туркҳои саҳронишин диндорӣ сулҳтар зӯҳур мекард. Ҳамин тавр, турк шудани тоҷикон метавонист ба тадриҷ ба заъфи ислом дар ин минтақа анҷомад [9, с. 192].

Бо пирӯзии Инқилоби октябр (1917) иттиҳоди пантуркизм бо болшавизм шакл гирифт. Пантуркистҳо усулҳои муборизаи зӯрваронаи болшавикиро пазируфта, ба ҳамлаҳои густурдаи сиёсӣ ва фарҳангӣ даст заданд. Дар ҚШС Туркистон ва ҚШС Бухоро нерӯҳои пантуркисти болшавик ба сари қудрат омаданд ва сиёсати «турктоз» оғоз гардид. Яке аз иддаҳои асосии онҳо ин буд, ки гӯё халқи тоҷик вучуд надорад ва онҳое, ки худро тоҷик мехонанд, дар асл туркони ўзбаканд, ки забони модарии худро аз даст дода, танҳо як «лаҳҷаи хароби форсӣ»-ро пазируфтаанд. Ба ин тартиб, сиёсати ўзбеконидани тоҷикон оғоз шуд [9, с. 197].

Коммунистони болшавик ин сиёсатро расман дастгирӣ намуданд. Дар раҳбарияти ҳизби коммунистии Бухоро ва Самарқанд шахсиятҳои туркгаро ҷой дода мешуданд, ки бо дасти онҳо сиёсати миллии ҳизб амалӣ мешуд. Ҳамин гуна, раиси Кумитаи марказии Ҳизби коммунистии Бухоро Начиб Ҳусайнов (аслан, тотор) соли 1921 ба яке аз котибони кумита Олимҷон Оқчурин (низ тотор) нома фиристода, таъкид карда буд, ки бояд «ҳатман муваффақ шуд, ки беш аз нисфи аҳолии Бухоро ўзбекон, бахши ночизаш туркманҳо, сипас эронӣёну яҳудиён ва дигаронро ташкил диҳанд» [2; 7, с. 101]. Яъне, бояд чунин вонамуд мешуд, ки дар қаламрави Бухоро тоҷикон, умуман, мавҷуд нестанд.

Ин сиёсат то ба он ҳад рафт, ки худро «ўзбек навиштан» нишонаи садоқат ба ҳизби коммунистӣ ва давлатдорӣи шуравӣ ҳисоб мешуд. Соли 1924 ҳатто дар рӯйхати созмонҳои ҳизбӣ ва комсомолии Бухорои шарқӣ (Тоҷикистони имрӯза) номи тоҷикон ҷой надошт [2; 6]. Аввал, роҳбарони ҳизбӣ худро ўзбек эълон мекарданд ва сипас, мардум мачбур мешуд, ки аз паси онҳо равад ва чунин нависад [9, с. 198]. Ба ин тариқ, иттиҳоди пантуркизм ва болшавизм ба решаи миллат ва ҳувияти тоҷикон зарбаи амиқ ворид сохт.

Муҳаммадҷон Шакурӣ дар ёддоштҳои худ зикр мекунад, ки дар саршуморӣи умумии аҳолии Иттиҳоди Шуравӣ соли 1939 дар Бухоро муаллимон ба хонандагон таъкид мекарданд, ки волидонашон худро «ўзбак» нависонанд, зеро дар Ўзбекистон зиндагӣ доранд. Танҳо муаллими забон ва адабиёт Аҳрори Рашидӣ эътироз карда, гуфтааст, ки на ҳама сокинони Ўзбекистон ўзбаканд: дар он ҷо тоҷикон, русҳо, тоторҳо ва дигарон низ зиндагӣ мекунанд ва «шумо, ки ба тоҷикӣ ҳарф мезанед, тоҷик ҳастед» [9, с. 198-199].

М. Шакурӣ мисол меорад, ки аммааш Иқболхон ҳангоми пурсида шудани миллат аввал худро «форс» гуфт, аммо рӯйхатгир ўро аз тарси нисбат ёфтани ба шиъҳо ба изтироб андохт [9, с. 198-199]. Баъдан, аммааш худро «тоҷик» номид, вале рӯйхатгир таъкид кардааст, ки «на форс ҳастед ва на тоҷик, шумо ўзбекед». Ниҳоят, зери фишори рӯйхатгир аммааш розӣ мешавад, ки худро «ўзбек» нависонад [9, с. 198-199].

Бохти мардуми тоҷик дар замони барпо гардидани давлати Шуравӣ

- *Аз даст рафтани марказҳои таърихӣ ва фарҳангӣ.* Бо барпо гардидани ҳокимияти Шуравӣ ва тақсимои милли-худудии солҳои 1924–1929, тоҷикон аз марказҳои бостонии худ – Бухоро ва Самарқанд, маҳрум гардиданд. Ин шахрҳо, ки садсолаҳо маркази забон, адабиёт ва фарҳанги тоҷикон буданд, ба ҳайати Ҷумҳурии Ўзбекистон дохил карда шуданд. Ин «фаромӯшкорӣ» ва канор мондани тоҷикон дар лоиҳаи Сталин маънои маҳрум шудани истиқлоли сиёсӣ ва ҳафси зуд анҷом ёфтани равандҳои ўзбекониданро дошт.

- *Сиёсати ассимилятсионӣ ва турконидан.* Ба таъкиди Бартолд, танҳо пас аз омадани русҳо, маҳсусан, дар Самарқанд, раванди турконидани мардум суръат гирифт. Ин раванд дар замони русҳо шиддат ёфт [9, с. 69]. Пантуркистҳо мавҷудияти миллати тоҷикро инкор карда, тоҷиконро як «қабилai ўзбек» муаррифӣ менамуданд. Файзулло Хоча ҳатто иддао мекард, ки «дар аморати Бухоро тоҷик нест, ҳама ўзбеканд» [10, с. 72]. Бо пуштибонии болшевикон мактабҳо ва муассисаҳои таълимӣ ба забони ўзбекӣ гузаронида шуданд, то тоҷикон аз забон ва фарҳанги худ дур шаванд.

- *Заиф гардидани забон ва фарҳанг.* Шакурӣ бо дард менависад, ки тоҷикон «дар аввалҳои Инқилоби октябр як мактаби шуравӣ ба забони худ надоштанд» [1, с. 348]. Дар Бухоро ва дигар манотиқи тоҷикнишин забони тоҷикӣ аз мактабҳо, матбуот ва идораҳо берун ронда шуд. Ҳатто ҳолатҳои руҳ меод, ки ҳар кас дар идорае ба тоҷикӣ ҳарф мезад, ҷарима мегирифт. Ин сиёсат боиси суғайра гардидани заминаҳои маънавии худшиносии миллии гардид.

- *Сиёсати ҳукуматдорӣ ва «фаромӯшии тоҷикон».* Маскав мавҷудияти тоҷиконро эътироф намекард. Ленин дар соли 1920 дастур дода буд, ки «харитаи Туркистон бо тақсим ба Ўзбекия, Қирғизия ва Туркмания» тартиб дода шавад [8, с. 436], ки дар таҳияи ин харита аз тоҷикон ҳарфе набуд. Номаи Кумитаи Марказии ҲК РКП(б) низ соли 1920 танҳо ўзбекҳо, қирғизҳо ва туркманҳоро «халқҳои бумӣ» [4, с. 647] эълон кард. Ҳамин «ғайримаҳсуб доништан»-и тоҷикон заминаи сиёсӣ барои ҳифз нашудани манфиатҳои миллии онҳо гардид.

- *Фишори сиёсӣ ва айбномаи «панэронизм».* Сарварони тоҷик – Садриддин Айний, Абдулқодир Муҳиддинов, Нусратуллоҳ Маҳсум ва дигарон, ҳар вақте меҳостанд таъкид кунанд,

ки тоҷикон миллати ҷудогона ва бо забони форсии дарӣ вориси фарҳанги эронӣ ҳастанд, ба иттиҳомӣ «панэронизм» ва «панисломизм» рӯ ба рӯ мешуданд [9, с. 325]. Пантуркистҳо ин баҳонаро истифода бурда, онҳоро ба «хиёнат» нисбат ба давлати Шуравӣ муттаҳам мекарданд.

Ҳамаи ин омилҳо сабаб шуданд, ки худшиносии миллии дар миёни тоҷикон нопурра ва суст рушд кунад. Чун Муҳаммадҷон Шакурӣ қайд мекунад, пас аз ҳазор соли фишор ва «махви ҷисмонӣ» тоҷикон зинда монданд, аммо дар шароити Шуравӣ «махви маънавӣ» вусъат ёфт [10, с. 88-89]. Миллат аз марказҳои таърихӣ худ ҷудо шуд, забонаш маҳдуд гардид ва ҳудудҳои миллии ба сатҳи ҳақиқӣ нарасид.

Хулоса, боҳти мардуми тоҷик дар замони барпо гардидани ҳокимияти Шуравӣ, пеш аз ҳама, дар аз даст додани марказҳои бостонӣ (Бухоро ва Самарқанд), маҳдудияти истиқлоли сиёсӣ, суст шудани забону фарҳанг, сиёсати ассимилятсионӣ ва душвории ташаққули худшиносии миллии зоҳир шуд. Ҳарчанд таъсиси Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи Иттиҳоди Шуравӣ як қадами муҳим барои наҷоти миллат буд, вале ин давлатдорӣ маҳдуд боқӣ монд ва хисороти маънавӣ ва сиёсӣ дар таърихи тоҷикон нақши амиқ гузоштанд. Дар умум, дар давраи шуравӣ Тоҷикистон марҳилаи муҳими таҳаввули иҷтимоӣ-таърихиро аз сар гузаронд, ки моҳиятан гузариш аз низомӣ анъанавии феодалӣ ба сохтори ҷомеаи муосирро фаро мегирифт. Ҳарчанд ин раванд дар доираи сиёсати идеологишуда ва модели идоракунии мутамарказ амалӣ гардида, бо маҳдудиятҳои муайяни сиёсӣ ва фарҳангӣ ҳамроҳ буд, натиҷаҳои бадастомадаи он аҳаммияти бузурги таърихӣ доранд. Аз ҷумла, барҳам хӯрдани соҳти амирӣ, ташкили соҳти нави давлатдорӣ (заминагузори давлатдорӣ миллии имрӯзаи тоҷикон), шаклирии соҳаҳои иқтисод ва саноат, дигаргун шудани низомӣ маориф, густариши тиб ва ғайра дар сарнавишти таърихӣ ҷомеа нақши ҳудро гузоштаанд.

**Мукарриз: Карамхудев Ш.Х., д.и.ф., профессор
Адабиёт:**

1. Айнӣ, С. Кулӣёт. Ҷ. 11, китоби дуюм [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 436 с.
2. Бойгонии ҳизбин Ўзбекистон, шӯбаи собиқ Институти марксизм-ленинизм, захираи 14, номгӯи 1, парвандаи 60, варақи 5.
3. Записки академика В. В. Бартольда по вопросу об исторических взаимоотношениях турецких и иранских народов Средней Азии (Гузориши академик В. В. Бартолд дар масъалаи робитаҳои мутақобилаи таърихӣ халқҳои турку эронии Осиёи Миёна) // Бойгонии Фарҳангистони улуми Русия, фонди Бартолд, захираи 68, номгӯи 1, парвандаи 35. - С. 2.
4. Иностранная военная интервенция и гражданской война в Средней Азии и Казахстане [Текст]. – Сб. док. – Т. 2. – Алма-ата, 1964. – С. 647
5. Иркаев, М. История гражданской войны в Таджикистане [Текст] / М. Иркаев. – Душанбе, 1963. – 760 с.
6. История Бухарской Народной Советской Республики, сб. Документов [Текст]. - Ташкент, 1976. – С. 162-182.
7. Келдиев, И. Фарҷомӣ худношиносӣ [Матн] / И. Келдиев // Садои Шарк. – Душанбе, 1989. - №76. – С. 101.
8. Ленин, В.И. Полное собрание сочинений. Издание пятое. Том 41. – М., 1981. – С. 436
9. Муҳаммадҷон Шакурии Бухорӣ. Хурӯсон аст ин ҷо. Нашри дувум. – Душанбе, 2005. – 362 с.
10. Муҳаммадҷон Шакурии Бухорӣ. Фитани инқилоб дар Бухоро. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2010. – 362 с.
11. Эркаев, М. Барпо ва мустаҳкам намудани Ҳокимияти Советӣ дар Тоҷикистон [Матн] / М. Эркаев. Душанбе: Ирфон, 1966. – 471 с.
12. Эркаев, М. Октябри кабир ва азнавсозии сотсиалию маданияи деҳот [Матн] / М. Эркаев. – Душанбе, 1982. – 160 с.

ДАВРАИ ШУРАВӢ ДАР ТОҶИКИСТОН: ТАҲЛИЛИ ТАЪРИХӢ РАВАНДҲО ВА ОҚИБАТҲО

Муаллиф дар мақолаи мазкур кӯшидааст, ки дастовардҳо ва маҳдудиятҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ сиёсии мардуми тоҷикро дар даврони Шуравӣ дар асоси маводди эътимодбахш ба қалам диҳад. Собит шудааст, ки дар даврҳои муайяни таърихӣ ба сарварони

сиёсии тоҷикон, ки талоши хувияти миллӣ д ошанд, ба иттиҳомӣ «панэронизм» ва «панисломизм» рӯ ба рӯ шуданд. Муайян карда шудааст, ки ҳисси худшиносии миллӣ дар миёни тоҷикон дар давлати Шуравӣ рушди суст дошт. Ошкор гардидааст, ки дар шароити Шуравӣ «маҳви маънавӣ»-и тоҷикон вусъат ёфт. Тоҷикон аз марказҳои таърихӣ худ чудо шуданд ва забонаш маҳдуд гардид. Муайян шудааст, ки харчанд таъсиси Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи Иттиҳоди Шуравӣ як қадами муҳим барои наҷоти миллат буд, вале ин давлатдорӣ маҳдуд боқӣ монд ва ҳисороти маънавӣ ва сиёсии низомӣ идораи Шуравӣ дар таназзули миллати тоҷик нақши амиқ гузоштанд.

***Калидвожаҳо:** Ҳокимияти Шуравӣ, Тоҷикистон, Инқилоби октябр, тоҷикон, дастовард, мушилот, миллатсозӣ, сиёсати миллӣ, боҳти фарҳангӣ.*

СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД В ТАДЖИКИСТАНЕ: ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОЦЕССОВ И ПОСЛЕДСТВИЙ

В данной статье автор на основе достоверных источников осветить социально-экономические, культурные и политические достижения и разграничение таджикского народа в советскую эпоху. Доказано, что в определенные исторические периоды таджикские политические лидеры, стремившиеся к национальной идентичности, сталкивались с обвинениями в «паниранизме» и «панисламизме». Установлено, что чувство национальной идентичности у таджиков в советском государстве было слабо развито. Стало ясно, что в советских условиях «духовное разрушение» таджиков усилилось. Таджики были оторваны от своих исторических центров, а их язык подвергался цензуре. Установлено, что, хотя создание Республики Таджикистан в составе Советского Союза стало важным шагом на пути к спасению нации, эта государственность осталась ограниченной, а моральный и политический ущерб, нанесенный советской системой правления, сыграл глубокую роль в упадке таджикской нации.

***Ключевые слова:** Советская власть, Таджикистан, Октябрьская революция, таджики, достижения, проблемы, государственное строительство, национальная политика, культурные потери.*

THE SOVIET PERIOD IN TAJIKISTAN: A HISTORICAL ANALYSIS OF PROCESSES AND OUTCOMES

In this article, the author, drawing on reliable sources, highlights the socio-economic, cultural, and political achievements, as well as the delineation of the Tajik people during the Soviet era. It has been proven that during certain historical periods, Tajik political leaders striving for national identity faced accusations of “pan-Iranism” and “pan-Islamism”. It has been established that the sense of national identity among Tajiks in the Soviet state was poorly developed. It became clear that under Soviet conditions, the “spiritual destruction” of Tajiks intensified. Tajiks were torn from their historical centers, and their language was censored. It has been established that although the creation of the Republic of Tajikistan within the Soviet Union was an important step towards the salvation of the nation, this statehood remained limited, and the moral and political damage inflicted by the Soviet system of government played a profound role in the decline of the Tajik nation.

***Keywords:** Soviet power, Tajikistan, October Revolution, Tajiks, achievements, problems, state building, national policy, cultural losses.*

***Маълумот дар бораи муаллиф:** Миракзода Фаридун Юсуфӣ – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илми таърих, дотсенти кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангӣ. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 93 4137333, E-mail: faridun.mirakzoda@mail.ru*

***Сведения об авторе:** Миракзода Фаридун Юсуфи – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзаде, кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и межкультурной коммуникации. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 93 4137333, E-mail: faridun.mirakzoda@mail.ru*

***Information about the author:** Mirakzoda Faridun Yusufi - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History and Intercultural Communication. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 93 4137333, E-mail: faridun.mirakzoda@mail.ru*

ТАЪРИХИ ТАЪСИСИ ЗАМИНАҲОИ СОХТМОНИ РОҲҶО ДАР МИНТАҚАИ ҚЎРҒОНТЕППА

*Алиева Л. Ш.***Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав**

Тоҷикистон кишвари кӯҳистонӣ дар Осиёи Марказӣ буда, 93% қаламрави ҷумҳури дар минтақаи кӯҳӣ ҷойгир буда, нисфи қаламрави он зиёда аз 3000 метр аст. Дар ин ҷо баландтарин системаҳои кӯҳии ҷаҳон Помир ва қисми Тиёншон ҷойгиранд. Шароити ҳоси релефи шароит шабакаи нисбатан суғрушдфтаи роҳи оҳан ва хатҳои авиатсионӣ мебошад. Набудани роҳҳои баҳрӣ ва дарёӣ роҳҳои автомобилӣ ва нақлиёт дар маҷмааи хоҷагии халқ ҷойгоҳи пешрафтaro ишғол кард гуфтан кифоя аст, ки тақрибан 90% боркашонӣ тавассути нақлиёти автомобилӣ амалӣ карда мешавад [4, с. 120].

Сохтмони роҳҳо соҳаи муҳими хоҷагии халқӣ ҳар як давлат дар рӯи замин мебошад, ҳеҷ як маҳалли аҳолинишинро бе вучуд доштани роҳҳо тасаввур кардан мумкин нест. Минтақаи Қўрғонтеппа низ дар ин масъала истисно нест.

Қўрғонтеппа (ҳоло Бохтар) яке аз шаҳрҳои маъруфи Бухорои Шарқӣ аст, ки дар таърихи қаламрави давраи дертар нақши муҳим бозидоаст. Маълумот дар бораи ҷойгиршавии ҷуғрофӣ Қўрғонтеппа ва пойтахти он дар адабиёти илмӣ рус ва муосир дар ибтидои солҳои 70-уми асри XIX пайдо шуд. Ин маълумотҳо асосан ба маводҳои пурсишӣ таъя мекарданд ва асоси илмӣ надоранд [6, с. 14-15].

Дар таърихи Осиёи Миёна роҳи Бузурги Абрешим, ки бо он як воқеаи таърихӣ алоқаманд нест, пайи беназири худро гузоштааст. Аз ин роҳ мақдунӣён, саворони шайбонӣён, ҷонӣён, тотору мунғулҳо гузаштаанд, инчунин салибиён ва арабҳои занҷирбандшуда аз он гузаштанд ва ғайра. Роҳи Бузурги Абрешим дар таърихи Тоҷикистон арзиши пойдоии таърихию фарҳангӣ дорад.

То инқилоби Октябр (с.1917 – А.Л.) Тоҷикистон дар маркази роҳҳои корвонӣ қарор дошт. Осиёи Миёна, аз ҷумла Тоҷикистон, бо Чин, Афғонистон, Ҳиндустон ва дигар кишварҳои Шарқи хориҷӣ бо роҳҳои корвонӣ пайваст буд [8, с. 35].

Роҳҳои корвонии Бухорои Шарқӣ ва Ғарбӣ, минтақаи Туркистонро бо Фарғона мепайвандад. Барои интиқоли бор аз Бухоро ба Бухорои Шимолӣ тақрибан 60 ҳазор шутур кор мекарданд. Дар як сол корвон метавонист ду маротиба аз ин роҳ гузарад ва зиёда аз 24 ҳазор тонна борро интиқол диҳад. Борҳо ба Қўрғонтеппа тавассути роҳҳои корвонӣ тавассути Тирмизу Қубодиён, Ҷилиқўлу Саройкамар³ ва Файзободқалъа - Қўрғонтеппа ворид мешуданд. Қўрғонтеппа бо Дарвоз бо роҳи кӯҳии Қалаихумб, Нулванд, Зиғар пайваст буд. Дар айни замон, онҳо аз роҳи дигари Қалаихумб, гузаргоҳи Хобурубот - Сағирдашт - Сариоб – Шугнов- Ховалинг - Қўлоб истифода мебарданд. Роҳи Қўрғонтеппа – Душанбе минтақаро бо водии Ҳисор мепайвандад [7, с. 63].

Набудани роҳи оҳан дар охири асри XIX ба афзоиши шумораи корвонсаройҳо дар ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубу шарқи Тоҷикистон мусоидат кард. Аммо бо сохтмони роҳи оҳан ва кушодани роҳҳои обӣ, баъзе роҳҳои корвонии Осиёи Миёна аҳамияти пештараи худро гум карданд. Аз ин рӯ, роҳҳои корвонӣ барои ноҳияҳои марказиву ҷанубу шарқии Тоҷикистон бо сабаби хусусиятҳои ҷуғрофӣ худ аҳамияти амалии худро дертар низ нигоҳ доштанд.

Аз давраҳои пештара роҳҳо марказҳои ноҳияҳои шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд, Хучанд, Истаравшан, Фарғона, Насаф, Панҷакент, Балх, Ғазна, Ҳирот, Эрон, Ҳисор, Душанбе, Қўрғонтеппа мегузаштанд. Дар гузашта кӯчаҳои шаҳрҳо танг ва қатъ буданд, ки дар онҳо деварҳои гилин, деворҳои хомӯши хонаҳо пайдо мешуданд [9, с. 1].

Бо гузашти вақт шаҳрҳо калон шуданд, хонаҳои хурди гилин ба кӯчаҳо баромада, ба хонаҳои зебои баланд табдил ёфтанд ва кӯчаҳо васеъ шуданд. Баъдтар, бо пайдоиши нақлиёти автомобилӣ, роҳҳо васеъ ва тағйир ёфтанд.

³Ноҳия дар қисми ҷанубии Тоҷикистон, то соли 1931 бо номи Саройкамар, солҳои 1931-1936 бо номи Бауманобод, солҳои 1936-1963 бо номи Кировобод ва аз соли 1963 бо номи Панҷ арзи вучуд дорад.

Табиати Тоҷикистон зебо ва гуногун аст. Иқлими гарм ва хокҳои серхосили водиҳо ба рушди соҳаҳои гуногуни кишоварзӣ, хусусан пахтакорӣ мусоидат мекунанд. Тоҷикистон дорои сарватҳои бешумори табиӣ мебошад. Захираҳои бузурги энергияи об, маъданҳои гуногун ва маъданҳои фойданок барои рушди саноати ҷумҳурӣ аҳамияти калон доранд. Дар қаламрави Тоҷикистони Ҷанубӣ на танҳо роҳи оҳан ва роҳҳои автомобилгард, балки ҳатто роҳҳои ҳокӣ низ набуданд. Ин кишвари классикии берун аз роҳ буд. То ба ҳайати Русия ва аморати Бухоро дохил шудани қаламрави Тоҷикистони ҳозира дар ин ҷо шоҳаҳои зиёди роҳҳои дохилиноҳиявӣ, байниноҳиявӣ ва камарборик мавҷуд буданд. Шаҳрҳо, деҳаҳо, деҳаҳои калон ва хурдро бо марказҳои иқтисодии Русия ва кишварҳои ҳамсоя мепайвастанд. Хусусияти кӯҳии кишвар ҳолати роҳҳои алоқаро муайян мекунад. Дар давраи мавҷудияти аморати Бухоро Дар Тоҷикистон «сангҳои калон» - роҳҳои сангҳо, ки дар болои ғор ё ҷараёнҳои пуршиддат овеzon буданд, пулҳои роҳҳои асосии алоқа ҳисобида мешуданд [1, с. 8].

Дар ибтидои асри XIX байни Хонигарии Бухорою Хива барои ҳукуки соҳиб шудан ба Ҷиззах, Ўротеппа ва Хучанд ҷанги тӯлонӣ оғоз ёфт. Ин ба он оварда расонд, ки ҳамаи иншооти роҳ пурра аз кор бароварда шуданд. Агар ба ғайр аз ин, ноҳамвории релефи минтақаро ба назар гирем ва роҳҳо дар аксари ҳолатҳо ғайриканоатбахш нигоҳ дошта шаванд, пас тасаввур кардан мумкин аст, ки онҳо дар ҷангҳои тӯлонӣ ба ҷӣ табдил ёфтаанд. Ҳамаи ин, табиист, ки ба тичорати дохилӣ ва хориҷӣ ва рушди иқтисодии минтақа монеъ шуд.

Пас аз ба Русия пайвастании Тоҷикистон ҳукумати шоҳ сиёсати мустамликавиро амалӣ карда, ба бехтар кардани ҳолати роҳҳо ва нақлиёт диққати калон меод, зеро муваффақияти ҷарабиниҳои гузаронидашуда аз ин вобаста буд. Тағйирот дар ин самт на якбора, балки тадриҷан ба амал омад ва бо рушди иқтисодии минтақа бо назардошти ҷанбаҳои сиёсии мустамликасозӣ ба анҷом расид [11, с. 10].

Вазъи роҳҳои алоқа дар соҳаҳои гуногуни Тоҷикистон хусусиятҳои худро дошт. Қисми шимолии Тоҷикистон, ки ба ҳайати Генерал-губернатории Туркистон дохил буд, дар ҳолати каноатбахш буд. Бо вучуди ин, дар ин ҷо низ монеаҳои зиёде вучуд доштанд. Қисми зиёди роҳҳо дар водиҳо ҷойгир буданд, ки ба робитаҳои дохилӣ ва хориҷии сокинони ин минтақа мусоидат мекарданд. Корҳо дар болои дарёи Зарафшон хеле мушкилтар буданд, ки дар он ҷо амалан роҳҳои муқаррарӣ вучуд надоштанд. Роҳҳо асосан аз гузаргоҳҳои кӯҳӣ мегузаштанд, ки дар он ҷо ғурупошиҳо ва ҷойҳои танг хангоми ҳаракат хатар ва мушкilotи зиёдеро ба бор меоварданд. Дар ин ҷо асосан харҳо ҳамчун воситаи нақлиёт истифода мешуданд. Дастрасии душвор ба ноҳия рушди муносибатҳои тичоративу иқтисодии хориҷӣ ва дохилии онро ба таъхир андохт.

Дар ноҳияҳои марказиву ҷанубии Тоҷикистон роҳҳо дар ҳолати бехтарин қарор доштанд, ба истиснои бекҳои Қўрғонтеппа. Дар ин ҷо роҳҳои ҳокӣ мавҷуд буданд, ки барои ҳаракати аربаҳо мутобик карда шуда буданд. Қисми шарқии Тоҷикистон, аз ҷумла Бадахшони Кӯҳӣ, умуман дар бораи нақлиёти ҷарҳдор тасаввуроте надоштанд. Ҳаракат ё дар роҳҳои кӯҳӣ, ё дар канори дарёҳо ё тавассути гузаргоҳҳо амалӣ карда мешуд. Баъзе маҳалҳои аҳолинишин умуман бо ҳам робита надоштанд, ки ин ба нигоҳ доштани муносибатҳои патриархалӣ-феодалӣ ва ҳоҷагии табиӣ дар муддати тӯлонӣ таъсир расонида наметавонист.

Дар қаламрави Тоҷикистони ҳозира, ба монанди бисёр минтақаҳои дигари Осиёи Миёна, дар давраи пеш аз шуравӣ намуди асосии нақлиёт ҳайвоноти савора ва боркаш: шугур, асп, хар, як ва дигарон буданд. Хар яке аз онҳо ҳам дар ҳоҷагии аҳолии маҳаллӣ ва ҳам дар дигар соҳаҳои алоҳидаи ҳоҷагии халқи вилоят хизмат менамуданд. Ин ва дигар манбаъҳо нишон медиҳанд, ки дар ин давра роҳҳои маҳаллӣ ва нақлиёт мавҷуданд ва дар ҳолати ибтидоӣ, онҳо ба ниёзҳои дохилии худ хизмат мекарданд.

Дар асоси ҳисобҳои гузаронидашуда аз рӯи маводҳои гуногун шумораи умумии аспҳо, шугурҳо ва харҳо муайян карда шудааст; шумораи онҳо вобаста ба як қатор омилҳо тағйир меёфт, аммо ба ҳоҷагӣ ҷангҳо, алахусус ҷанги Якуми ҷаҳонӣ зарари ҷиддӣ мерасонданд, ки барои эҳтиёҷоти онҳо дахҳо ҳазор сар ҳайвоноти боркаш сафарбар карда шуданд [11, с. 11].

Дар Бухорои Шарқӣ то инқилоб воситаи асосии алоқа нақлиёти саворӣ ва боркаш буд. Роҳҳо дар минтақаҳои ҳамвории Бухорои Шарқӣ нисбатан таҳаммулпазир буданд, аммо на дар ҳама ҷо барои ҳаракати нақлиёт қулай буданд.

«Пойгоҳи теппа ва танг аз кӯҳҳо дар роҳи байни Қўрғонтеппа ва Қубодиён номи «Дандоншикан»-ро дошт [9, с. 9]. То ҳамроҳшавии Бухорои Шарқӣ ба аморати Бухоро дар ин ҷо ҳаракати муқаррарии нақлиётӣ вучуд надошт. Он роҳҳои кӯҳӣ низ бекор монданд, аз он асрҳо аҳоли истифода мебуданд.

Бо таъсиси ҳукмронии амири Бухоро бар Бухорои Шарқӣ, зарурати беҳтар кардани робитаҳои тичоратӣ, ситонидани саривактии андоз аз аҳоли ва назорати самараноки фаъолияти мансабдорони маҳаллӣ ва бекҳо сохтмони роҳҳои қулайтари алоқаро талаб кард. Дар кӯҳҳо ва даштҳо ҳатто шугурҳо ва харҳо на ҳамеша аз роҳҳои ноаён мегузаштанд; он вақт борҳоро одамон бар дӯши худ мебуданд. Гузаришҳо аксар вақт бо қурбонӣ ҳамроҳ карда мешуданд.

Яке аз намудҳои асосии нақлиёти маҳаллӣ ароба буд, ки дар муддати тӯлонӣ ягона нақлиёти чархдор дар тамоми Осиёи Миёна буд. Бо омадани русҳо дар ин ҷо аробаҳое пайдо шуданд, ки самараноктар буданд. Онҳо аз ҳама бештар дар ноҳияҳои Шимолии Тоҷикистон, ки дар он ҷо шаҳракҳои русӣ ташкил шуда буданд, зиндагӣ менамуданд. Аз онҳо ҳам аҳолии рус ва ҳам аҳолии маҳаллӣ истифода мебуданд.

Дар Бухорои Шарқӣ ароба муддати тӯлонӣ, то охири асри XIX истифода намешуд. Сабаби ин минтақаи кӯҳӣ буд, дар ин ҷо бештар нақлиёти боркаш самаранок ҳисобида мешуд. Ба ақидаи Д.Х. Логофет, дар Бухорои Шарқӣ аробаҳо аввал дар водии Ҳисор пайдо шуданд. Сипас аз ин ҷо ба Қўрғонтеппа ворид шуданд, гарчанде ки дар ин шаҳр танҳо бекҳо зиндагӣ мекарданд [11, с. 12].

Ҳангоми ҳаракат дар роҳҳо одамон одатан аробаи дучархоро бо чархҳои хеле баланд, то диаметри калон, бо канори ҷӯбӣ истифода мебуданд. Бо оҳанҳои хеле тунук ва баъзан комилаи бе шина ва меҳвар, тамоми асбобҳои ҳаракат аз ҷӯб буд. Чунин ароба борро то 30 пуд вазн дар роҳи ҳамвор мебардошт. Таҳти таъсири расму оинҳои русӣ дар водӣ аробаи чораспа (бричкаҳо) истифода мешуданд. Барои интиқоли одамон дар болои ароба як кабинаи махсуси матоъдор сохта мешуд, ки аз обу ҳаво ва офтоб муҳофизат мекард. Ғайр аз ин, тоҷирони калон барои интиқоли вазн аробаҳо доштанд. Дар ин ҷо барои интиқоли нон, мол ва ғайра аз кӯҳҳо асосан сангҳо дар аробаҳои ҷӯбӣ истифода мешуданд [6, с. 14-15].

Аробаҳои дучарха дар Бухорои Ғарбӣ ва водии Зарафшон истифода мешуданд. Масалан, дар Қўрғонтеппа аробаро танҳо бек дошт. Дар Бухорои Шарқӣ, дар минтақаи кӯҳӣ, роҳҳои ҳамвор вучуд надоштанд ва аҳолии маҳаллӣ, албатта, ҳатто дар бораи нақлиёти чархдор тасаввуроте надоштанд, «зеро нақлиёти чархдор дар роҳҳои кӯҳӣ гашта наметавонист» [6, с. 14-15].

Бо вучуди ин, сарфи назар аз дарди бегоҳӣ, тичорати пуршиддат байни бекҳои Бухорои Шарқӣ ва Ғарбӣ тавассути роҳҳои кӯҳӣ душворгузар сурат мегирифт.

Бухоро, инчунин бо водии Фарғона тичорат менамуд. Дарозии умумии роҳҳои тичоратии Бухорои Шарқӣ аз 600 км зиёд набуд. Дар ин самтҳо, аз ҳама ағбаҳо гузаштан барои одамон ва ҳайвонот душвор буданд. Аз ин рӯ, минтақаҳои кӯҳӣ дар тӯли солҳои зиёд аз ҷаҳони беруна ҷудо буданд ва аҳоли дар ин ҷойҳо хоҷагҳои табиӣ ё нимтабиӣ пеш мебуданд [5, с. 14].

Сохтмони роҳҳо ва нақлиёт дар густариши робитаҳои тичоративу иқтисодӣ байни Туркистон ва Бухорои Шарқӣ нақши муҳим мебозиданд. Дар доираи минтақаи Қўрғонтеппа роҳҳои интиқоли аробаҳо пайдо шуданд.

Дар Русияи подшоҳӣ, ки дар нимаи дууми асри XIX капитализм рушди васеъ пайдо кард, ба қафомонда ҳаракат карда, ба Шарқи Дур ва Осиёи Миёна диққати махсус дод.

Сабабҳои иқтисодӣ ва сиёсии хусусияти дохилӣ ва байналмилалӣ Русияи подшоҳиро ба ишғоли мустамликавӣ водор карданд: хоҳиши буржуазияи Русия барои таъмини манбаъҳои нави ашёи хом ва бозорҳои фурӯши маҳсулоти саноатӣ, пайдо кардани роҳи ҳалли ихтилофҳо дар бораи нигоҳ доштани бисёр боқимондаҳои феодали дар кишвар, рақобат бо Англия, ки ба Осиёи Миёна ворид шудан мехост.

Халқҳои Осиёи Миёна зери фишори дукарата қарор гирифтанд: аз як тараф онҳо аз ҷониби феодалиҳои маҳаллӣ, магнатҳо, бойҳо, аз тарафи дигар мустамликадорони шох, капиталистон ва помещикҳо зулм мекарданд. Қисми зиёди аҳолии Осиёи Миёна ҳанӯз ҳам зери фишори ҷанобҳои феодалии Хива ва Бухоро, ки комилаи аз шохигарии рус вобаста буданд, боқӣ монданд.

Бо кушодани роҳҳои обӣ ва сохтмони роҳи оҳан, воситаи пуркуваттарин ва самараноки ҳам нақлиёти мусофирбарӣ ва ҳам боркаш пароходҳо, баржаҳо, киштиҳо, қатораҳо, тепловозҳо, паровозҳо ва сипас автомобилҳо пайдо шуданд [8, с. 20].

Роҳҳои почта ва дигар намудҳои воситаҳои алоқа, ки дар рушди иқтисодии Туркистон, аморати Бухоро, аз ҷумла қаламрави Тоҷикистони муосир нақши муҳим мебозиданд, аҳамияти махсус пайдо карданд. Дар охири асри XIX ва аввали асри XX барои сохтмони роҳҳои нав, аз ҷумла роҳҳои ҳокӣ зарурат пайдо шуд, инчунин алоқаи иқтисодии дохилӣ ва хориҷии минтақа тақвият ёфт [11, с. 14].

Аз сабаби ҷараёни пуршиддати дарёҳои маҳаллӣ, на ҳамаи онҳо барои киштигардӣ ва пароходӣ мувофиқ буданд. Табиист, ки нақлиёти обӣ, ба монанди дигар намудҳои алоқа, тамоми ниезҳои иқтисодиёти минтақаро қонеъ карда наметавонист. Русияи подшоҳӣ ба ин кӯшиш намекард, зеро дар Осиёи Миёна танҳо манбаи ашёи хомро медид. Бо вучуди ин, ташаккул ва рушди роҳҳои обии алоқа дар Тоҷикистони пеш аз инқилоб оғоз ёфт, ки танҳо бо ҳамроҳшавии Осиёи Миёна ба Русия алоқаманд аст ва ин яке аз оқибатҳои пешрафтаи ҳамроҳшавӣ буд. Манбаи ташаккули коргарони нақлиёти Тоҷикистони то инқилоб аз ҳисоби аҳолии рус ва бумӣ камбизоати деҳқонӣ, батракҳо буданд, ки барои сохтмони роҳҳо ба кор мерафтанд.

Барои сохтмони роҳҳо мансабдорони амир деҳқонони гуногунро бо зӯр ронданд деҳаҳо ва бекҳои кӯҳӣ, ки ҳеҷ гуна пардохт намегирифтанд, зеро маблағҳои ночизе, ки барои ин мақсад ҷудо карда мешуданд, ба ҷайби мансабдорони маҳаллӣ ворид мешуданд. Бузургтарин шахс дар зинаҳои маъмурии бекҳои Бухорои Шарқӣ, яъне намоёнҳои феодалҳои калон буд. Бекиҳо тамоми қудрати маъмуриро дар дасти худ мутамарказ карданд. Дар ин бора далелҳои зиёди муҳаққиқони рус шаҳодат медиҳанд.

«Хуқуқ ва ӯҳдадорӣҳои бекон», - навиштааст Н.А. Бендерский, - дар Бухоро ягон қонун муайян карда нашудааст. Ба гуфтаи ӯ, вобастагии бек аз Бухоро дар пешниҳоди андозҳо ва дар акси ҳол, бек парвардигори комили сарзамини худ аст. Инро капитани ситоди генералӣ Снесарев низ тасдиқ мекунад. «Дар асл, - менависад ӯ, - бекҳо аз ҷониби амир бек ба хоҷагидорӣ пурра ва беназорат дода мешаванд, ба шарте, ки бек ҳар сол ба хоҷаи худ миқдори муайяни пул ва ашёи маъруфро пардохт кунад» [11, с. 14].

Полковник А. Галкин бекҳоро бо воеводаҳои русии замони Петри I, ки шаҳрҳо ва тамоми вилоятҳоро ба итоати худ дароварда буданд, муқоиса мекунад. Аз рӯи хушкӣ, менависад А. Маҷлисӯв, бекҳо ҳамон вазифаҳоро иҷро мекарданд, ки дар замони худ губернаторҳои (вали) хилофати араб иҷро мекарданд [11, с. 14].

То соли 1917 аҳолии шаҳри Қўрғонтеппа тақрибан 6000 нафарро ташкил медод: охирин бек Қўрғонтеппа Абдуқодир Исҳоқбек сари вақт андоз ҷамъоварӣ мекард. Барои сохтмони роҳҳо аз аҳолии «пардохти роҳҳо» ситонида мешуд [3], аммо барои ин аз хазина ягон маблағ ҷудо карда намешуд. Рушди саноат ҳатто ғайриимкон буд. Бекиҳо аз деҳқонони меҳнатӣ бераҳмона истифода бурда, танҳо дар бораи ҷайби худ, хазинаи амирӣ ғамхорӣ мекарданд ва дар бораи сохтмони роҳҳо ва пулҳо камтар фикр мекарданд. Ҳокимон дар бораи онҳо танҳо дар давраи ҷамъоварии ғалла ё зарурати гузариши ягон шахси баландпоя ёдовар шуда, ғамхорӣ роҳҳо ва пулҳоро ба дӯши аҳолии маҳаллӣ мегузоштанд.

Аз ҳама хатарноктарин қитъаҳои роҳҳо дар минтақаи кӯҳӣ и долонҳо буданд. Онҳо аз аҳолии маҳаллӣ номи «кўпрукҳо барои серҷар» – ро (овринг) гирифтанд [10, с. 16]. Ин кўпрукҳо аз як қабати моеъи ҷўбдор сохта шуда, дар болои ҷўйборҳо гузошта шуда, бо ҷўбҳо дар ғорҳо ва рахнаҳои сангҳои қатъ мустаҳкам карда мешуданд.

Минтақаҳои ҳамвор роҳҳои қулайтари алоқа доштанд, ки тавассути онҳо робитаҳои мунтазами тиҷорати Бухорои Шарқӣ бо Бухорои Ғарбӣ таъсис дода мешуданд. «Барои интиқоли борҳои ҳисорӣ», - хабар медиҳад академик Б.И. Искандаров, тақрибан 60 ҳазор шутур кор мекарданд. Агар онҳо дар як сол танҳо ду маротиба ба Бухоро мол интиқол медоданд, он гоҳ ин тақрибан 24 ҳазор тоннаро ташкил медод. Ба ҳисоби миёна байни Қаршӣ - Гузор ва Бухорои Шарқӣ 7 ҳазор шутур кор мекарданд, ки ба соҳибкорони хусусӣ тааллуқ доштанд. Ҳаракати нақлиёт байни Бухорои Ғарбӣ ва Шарқӣ махсусан пас аз ташкили «ҷамъияти Шарқӣ» то соли 1905 афзоиш ёфт.

Воситаи асосии алоқа дар он замон нақлиёти саворӣ ва боркаш буд. Шутурҳо, аспҳо ва маркабҳо бо душворӣ аз деҳа ба деҳа тавассути даштҳои чуқур ва гузаргоҳҳои барфпӯш дар роҳҳои танг, теппа ва қач роҳ мерафтанд. Шутур борро то 16 пуд мебардошт. Асп то 8 пуд бор бардошта метавонист. Дар Бухорои Шарқӣ низ як маркаб нақши муҳим бозид, ки борро то 5 ва зиёда пуд мебардорад.

Дар муқоиса бо Бухорои Шарқӣ ва Помир, қисми шимолии Тоҷикистон роҳҳои қулайтари ҳокӣ ва як гузаргоҳи паромӣ дар Хучанд дошт. Роҳҳои чархдор ва қисман шохроҳ байни Хучанд ва Ўротеппа то бинои Черняево, аз Ўротеппа то маҳалли Айнилма ва истгоҳи Соват, аз Хучанд то сарҳади уезди Қўқанд ва ғайра сохта шуданд.

Моҳи августи соли 1914 сокини шаҳри Хучанд Г.М. Юнусов ду автомашина харид ва ҳаракати автомобилӣ байни шаҳри Хучанд ва истгоҳи Хучанди роҳи оҳани Осиёи Миёна қушода шуд.

Ҷануби Тоҷикистон аз сабаби набудани роҳҳо аз тамоми ҷаҳон ҷудо карда шуд. Дар шароити набудани роҳҳои қулайи алоқа нақлиёти обӣ нақши муайян бозид. Дар охири соли 1887 флотилияи махсуси Амударё таъсис дода шуд. Дар аввал, флот танҳо ду пароход дошт бо номи «Шох» ва «Малика», ки аввалин навигатсияи худро дар соли 1888 оғоз карданд. Дар оянда ба флотилияи Амударё якчанд пароходҳо, барҷаҳо ва катерҳои нав ҷудо карда шуданд.

Ғайр аз флотилия, дар Амударё ва Панҷ аз Чорҷуй то Файзободқалъа қайқҳо шино мекарданд. Дар дарёи Вахш қайқҳо тавассути роҳи Тирмиз – Чиликӯл – Қизилқала анҷом дода мешуданд. Қайқҳо ба калон, миёна ва хурд тақсим карда шуданд, ки иқтидори борбардории онҳо аз 200 то 5 ҳазор пудро ташкил медод [9, с. 10].

Аҳолии Бухорои Шарқӣ барои шиноварӣ дар Амударё, Панҷ, Вахш Сурхоб аз ғупсарҳо, салҳо (сал) ва амдҳо истифода мебуд. Барои ҳаракат дар Сирдарё қайқҳо истифода мешуданд, ки дар онҳо маҳсулот ва молҳо ба поён интиқол дода мешуданд ва инчунин маъданро аз конҳои Қарамазор интиқол медоданд. Аммо бо сохтмони роҳи оҳани Тошканд ҳаракат дар Сирдарё аҳамияти пештараи худро гум кард.

Аҳолии минтақаи Қўрғонтеппа қайқро барои ҳаракат дар дарёи Панҷ, ки дар наздикии деҳаи Чўбек деҳаи Боғарак мегузафт, истифода мебуданд. Дар солҳои 1894-1898 комиссияи махсуси Русия ва аморати Бухоро ин қисми дарёро санҷида, муайян карданд, ки агар шумо сангҳоро тоза кунед, шумо метавонед аз апрел то октябр бо қайқҳо шино кунед. Тамоми борҳои дарёҳои Тоҷикистон интиқолёфта дар як сол тақрибан 700 000 пудро ташкил медод [12, в.61-62].

Дар ибтидои асри XX дар қаламрави Тоҷикистон аҳолии маҳаллӣ аз роҳҳои истифода мебуданд, ки аз ҳамворӣ ва тавассути якчанд гузаргоҳҳои кӯҳӣ мегузафтанд, аз ҷумла роҳи чархдор дар соҳили чапи дарёи Амударё: Саройкамар – Чўбек – Анҷироб – Зиғер – Қалайхумб – Қалай Вомир 200 верст ва дигар роҳҳо, ки аз якчанд гузаргоҳҳои кӯҳӣ мегузарад.

Тибқи пешгӯиҳои онвақтаи сайёҳон, аз ҷумла узви ҷамъияти императории географии Рус Д.Н. Логофет, роҳи аз шаҳри Деҳнав то Ҳиссор бо дарозии 115 километр метавонад ба роҳи чархдор гузаронида шавад. Роҳ инчунин метавонад ба Кофарниҳон тақсим карда шавад, аммо аллакай дар паси Кофарниҳон он дубора ба як боркаш табдил меебад, ки аз якчанд гузаргоҳҳои кӯҳӣ мегузарад. Роҳи истихроҷ аз қаламрави Тоҷикистони ҳозира аз Ҳисор ба воситаи Қубодиён то Айвоч (186 верст) мегузафт; Файзобод – Қўрғонтеппа – Саройкамар 174 верст; Фарм – Қўрғонтеппа – Чўбек 197 верст; Тутқавул – Балҷувон – Ката 77 верст ва ғайра [10, с. 15].

Аз замонҳои қадим аҳоли аз роҳҳои кӯҳии байни Дарвоз-Қўрғонтеппа тавассути кўпрукҳои ҷарӣ, Шуробод-Қўрғонтеппа, Қўрғонтеппа – Сағирдашт – Қалайхумб ва ғайра. Дар бисёр ҷойҳо роҳҳо аз якчанд гузаргоҳҳо, дар даштҳо ва ҳамвориҳои чуқур мегузаранд. Дар оянда бисёре аз ин роҳҳо барои нақлиёти чархдор, сипас автомобилӣ шуданд.

Пеш аз инқилоб дар Тоҷикистон шумораи ками роҳҳои ҳокӣ дар шимол ва як гузаргоҳи паромӣ дар Хучанд вучуд дошт. Сохтмони роҳҳои ҳокӣ дар минтақаи Қўрғонтеппа дар солҳои 20-уми асри XX оғоз ёфт. Бо пешрафти Артиши Сурх дар Тоҷикистон, отрядҳои ҳарбӣ-роҳсозӣ дар Осиёи Миёна ба барқарорсозии роҳҳои ҳокӣ шуруъ карданд. Барои барқарор кардани алоқа байни ноҳияҳо ва маҳалҳои аҳолинишин, пешгирии ҷудошавии онҳо маҳз ба сохтмон ва барқарорсозии роҳҳои ҳокӣ диққати махсус дода мешуд.

Пеш аз таъсиси ҳокимияти шуравӣ дар Тоҷикистон, воситаҳои асосии меҳнат дар хоҷагии кишлоқ омоч, дос ва кетман буданд: зиёда аз чоряки хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳатто чорвои корӣ надоштанд [5, с. 14]. Бо ёрии кетманҳо ва белҳо, деҳқонон бо душворӣ дар канори сангҳо роҳҳои камшуморро тоза мекарданд [6, с. 29].

Яке аз сабабҳои асосии монеа барои сохтмон ва рушди роҳҳо дар минтақаи Қўрғонтеппа мубориза бар зидди басмачигӣ буд. Дар аввали солҳои 20-ум дар минтақаи Қўрғонтеппа гурӯҳҳои босмачии Бурихон ғайриқонуният мекарданд. Ба коргарони минтақаи Қўрғонтеппа дар мубориза бо душманон ҳалқи бузурги рус кӯмак кард. Моҳи августи соли 1922 гурӯҳҳои Анварпошшо, Салимпашшо ва Давлатмандбӣ нобуд карда шуданд [3].

Сохтмони роҳҳо асосан аз дараҷаи рушди иқтисодиёти ҷумҳурий вобаста буд. Тоҷикистон яке аз минтақаҳои қафомондатарин дар Осиёи Марказӣ буд. Дар ин ҷо ҳанӯз тарзи феодалӣ-патриархалӣ бартарӣ дошт, корхонаҳои саноатӣ ва синфи коргар вучуд надошт.

Тавре ки дар боло зикр гардид, Тоҷикистон кишвари кӯҳистонист, ки 93 фоизи қаламрави онро кӯҳҳо ва танҳо 7 фоизи қаламрави онро водиҳо ташкил медиҳанд. Ягона чизе, ки минтақаҳо ва шаҳрҳоро бо ҳам мепайвандад, роҳҳои автомобилгард мебошанд, ки дар ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии ҷумҳурий нақши муҳим мебозанд. Ин роҳҳо мисли рағҳои хунгузар, онҳо ҳама чизҳои заруриро барои ҳаёти одамон, барои кори беғосилаи корхонаҳои саноатӣ, кишоварзӣ мебардоранд ва мебардоранд. Роҳҳо барои таъмини ҳаракати мунтазам пешбинӣ шуда буданд ва бе робитаҳои пешрафтаи нақлиётӣ ғайриқонуният ягон соҳаи хоҷагии халқ, хусусан таъмини талаботи иқтисодӣ ва фарҳангии коргарон, ҳалли бомуваффақияти вазифаҳои ба ҳам наздик кардани шароити моддӣ ва фарҳангӣ ва маишӣ ҳаёти аҳолии шаҳр ва деҳот, таъмини робитаҳои маъмурий-сиёсӣ бо ҳамаи маҳалҳои аҳолинишини ҷумҳурий ва ғайра ғайриимкон буд.

Аз ин рӯ, вазифаи аввалиндараҷа ва муҳимтарини рушди иқтисодии Тоҷикистон бунёди шабакаи роҳҳои муосир ва ҷорӣ намудани намудҳои пешрафтаи нақлиёт буд. Роҳҳо ва нақлиёт барои рушди соҳаи нақлиёти автомобилӣ ва хоҷагии халқи ҷумҳурий аҳамияти хоса доштанд.

То инқилоби Октябр қисми зиёди Тоҷикистон (Бухорои Шарқӣ) мулки амири Бухоро буд. Дар ин ҷо роҳҳои қорвонӣ дар биёбон ҳукмрон буданд, ки дар болои ғорҳои кӯҳҳо роҳҳо, дарёҳои кӯҳии пурталотум ва қувваи ҷисмонии инсон ва ҳайвонот ин воситаҳои асосии нақлиёте буданд, ки Тоҷикистони пеш аз инқилоб дошт. То замони пирӯзии инқилоби Октябр дар Тоҷикистон аслан роҳҳои автомобилӣ вучуд надоштанд. Он роҳҳои ибтидоии алоқа, ки дар давраи пеш аз инқилоб истифода мешуданд, дар тӯли асрҳо таҳаввулоти назаррасро аз сар нагузарониданд ва қариб бетағйир аз як қатор давраҳои таърихӣ гузаштанд. Дар ҳоле ки дар маркази Русия ва бисёр кишварҳои хориҷӣ аллакай кофӣ буданд, шабакаи пешрафтаи роҳи оҳан, нақлиёти автомобилӣ пайдо шуд, даврони парвоз оғоз ёфт, аҳолии Бухорои Шарқӣ бошад амалан нақлиёти механикиро наметонист ва ҳатто нақлиёти оддии чораспа дар як қатор ноҳияҳо паҳн нашуда буд [2, с. 10].

Табиист, ки аз рӯзҳои аввали таъсиси ҳокимияти шуравӣ дар Тоҷикистон мушкилоти асосии нақлиётӣ ҳамчун мушкилоти асосии сохтмони хоҷагидорӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ ба миён омад. Дар байни аввалиндараҷаҳо вазифаи сохтмони роҳҳои ҷарҳдор, пулҳо буд, ки бе он ҷорабиниҳои ҳокимияти шуравӣ наметавонистанд воқеан амалӣ карда шаванд. Дар қаламрави Бухорои Шарқӣ бо қувваи аҳолии маҳаллӣ ва ҷузъу томҳои аскарони сурх роҳҳои ҳокӣ, пулҳо ва гузаргоҳҳои паромӣ барқарор карда шуданд.

Бо таъсиси ҳокимияти шуравӣ дар Бухорои Шарқӣ, мушкилоти нақлиётӣ бояд дар байни аввалинҳо ҳал карда мешуд. Вазъият дар соҳаи нақлиёт боз бо он бадтар мешуд, ки дар давоми дар ҷангҳои шаҳрвандии инқилобӣ ҳатто роҳҳои ибтидоии алоқа хеле хароб карда шуданд. Бисёре аз пулҳои ҷӯбӣ ва паромҳои дарёҳо нобуд карда шуданд ва ҳамчун сӯзишворӣ истифода шуданд.

Бо назардошти аҳамияти муҳими хоҷагии роҳ, ҳукумати шуравӣ тамоми ҷораҳоро барои механизатсияи нақлиёт ва роҳҳои ҳокӣ андешид. Дар солҳои 1920-1921 аввалин кӯшиши барқарорсозӣ ва сохтмони роҳҳои ҳокӣ Дар Осиёи Миёна сурат гирифт [6, с. 69].

Қорҳо аз ҷониби отрядҳои ҳарбӣ-роҳӣ бо супоришҳои Фармондеҳии фронт дар қисмҳои муҳимтарини шабакаи роҳҳо гузаронида шуданд [9, с. 7].

Ҳамин тариқ, дар як давраи кӯтоҳи таърихӣ аз сарзамини бераҳ Тоҷикистон ба ҷумҳурии бо шабакаи роҳҳои автомобилгард пӯшонидашуда табдил ёфт, ки дорои тамоми намудҳои

нақлиёти муосир гардид, ки яке аз шартҳои муҳимтарини рушди бомуваффақияти иқтисодиёт ва фарҳанг мебошад. Парвози босуръати сохтмони роҳҳои ҷумҳурӣ бо дастгирии воқеии давлатӣ таъмин карда шуд, ки ба ташаккули системаи роҳу нақлиёт дар давраи баррасишаванда оварда расонд ва барои рушди минбаъдаи иқтисодии кишвар, аз ҷумла вилояти Қўрғонтеппа замина гузошт.

Муқарриз: Иқромов Ғ.Х., н.и.т., дотсент

АДАБИЁТ:

1. Арёфьев, И.А. Деятельность Компартии Таджикистана по развитию транспорта в период развертывания строительства коммунизма (1956-1965 гг.) [Текст]. дисс. ... канд. ист. наук. – Душанбе, 1970. – 189 с.
2. Броиштейн, Я.Т., Заманов А.Н. Транспорт Таджикистана и его развитие в девятой пятилетке. – Душанбе, 1972. – С.10.
3. Валиев, М. Аз таърихи Қўрғонтеппа // Ҳақиқати Қўрғонтеппа. – 1981. – 1 март.
4. Каримов, Б. Дороги: связь времен. – М., 1998. – С.120.
5. Кахоров, А. Таджикская ССР. – М., 1961. – С.14.
6. Назруллаев С. Дорожное строительство и развитие транспорта в Таджикистане в 1917-1941 гг. – Душанбе: Дониш, 1979. – С.14-15.
7. Назруллоев, С. Аз таърихи сохтмони роҳҳои Қўрғонтеппа // Маҷмуаи мақолаҳо. – Душанбе, 2006. – С.63.
8. Шарипов, Н.А. История развития дорожного хозяйства Кулябской области Таджикской ССР (20- 80-е гг. XX в.). Дисс.... на соиск. учен. степ. канд. ист. наук. – 176 с.
9. Шарипов, С.М. История транспорта и профессионального союза работников транспорта Республики Таджикистан. – Душанбе, 2008. – С.1.
10. Шарифов А. Архитектура автомобильных дорог Республики Таджикистан (Пути совершенствования). – Душанбе: Граф-полиграф, 2010. – С.16.
11. Юсуфи, Ш. История путей сообщения и транспорта Таджикистана во второй половине XIX века - начале XX века [Текст]. автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Душанбе. 1992. –24 с.
12. Пирумшоев, Х. Город Куляб в конце XIX-начале XX вв. // Маҷмуи мақолаҳо. – Душанбе, 2006. – С.21.
13. БМД ҚТ. – Ф.19. – Р.1. – П.518. – В.61-62.

ТАЪРИХИ ТАЪСИСИ ЗАМИНАҲОИ СОХТМОНИ РОҲҲО ДАР МИНТАҚАИ ҚЌРҒОНТЕППА

Муаллиф дар мақола доир ба таърихи таъсиси заминаҳои сохтмони роҳҳо дар минтақаи Қўрғонтеппа маълумот додааст.

Муаллиф қайд менамоянд, ки сохтмони роҳҳо соҳаи муҳими хоҷагии халқи ҳар як давлат дар рӯи замин мебошад, ҳеҷ як маҳалли аҳолинишинро бе вучуд доштани роҳҳо тасаввур кардан мумкин нест. Минтақаи Қўрғонтеппа низ дар ин масъала истисно нест. Бояд гуфт, ки Қўрғонтеппа яке аз шаҳрҳои маъруфи Бухорои Шарқӣ аст, ки дар таърихи қаламрави давраи дертар нақши муҳим бозидааст. Маълумот дар бораи ҷойгиршавии ҷуғрофии Қўрғонтеппа ва пойтахти он дар адабиёти илмӣ рус ва муосир пайдо шуд. Ин маълумотҳо асосан ба маводҳои пурсишӣ таъия мекарданд ва асоси илмӣ надоранд.

Муаллиф ба чунин хулоса омаданд, ки дар таърихи Осиёи Миёна роҳи бузурги абрешим, ки бо он як воқеаи таърихӣ алоқаманд нест, пайи беназири худро гузаштааст. Аз ин роҳ мақдунӣён, саворони шайбонӣён, ҷониён, тотору мунғулҳо гузаштаанд, инчунин салибиён ва арабҳои занҷирбандшуда аз он гузаштанд ва ғайра. Роҳи Бузурги Абрешим дар таърихи Тоҷикистон арзиши пойдории таърихиро фарҳангӣ дорад.

Калидвожаҳо: сохтмони роҳҳо, роҳҳои оҳан, роҳҳои автомобилгард, роҳҳои хокӣ, Роҳи Бузурги Абрешим, флотилия, қанқҳо, нақлиёти обӣ, нақлиёти автомобилӣ.

ИСТОРИЯ СОЗДАНИЯ БАЗЫ ДЛЯ СТРОИТЕЛЬСТВА ДОРОГ В КУРГАН-ТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ

В своей статье автор проводит научные исследования об истории создания основы строительства дорог в Курган-Тюбинской области.

Автор отмечает, что строительство дорог является важной отраслью народного хозяйства любого государства на земле, ни одно поселение не может быть представлено без существования дорог. Курган-Тюбинская область также не является исключением в этом вопросе. Следует отметить, что Курган-Тюбе - один из самых известных городов Восточной Бухары, сыгравший важную роль в истории территории позднего периода. Сведения о географическом расположении Курган-Тюбинской области и ее столицы появились в русской и современной научной литературе. Эти данные основывались в основном на материалах опроса и не имеют научной основы.

Автор пришел к выводу, что в истории Средней Азии Великий Шелковый путь, с которым не связано ни одного исторического события, оставил свой уникальный след. По этой дороге проходили македонцы, шайбанцы, джаниды, татары и монголы, а также крестоносцы и закованные в цепи арабы и др. Великий Шелковый путь имеет историческое и культурное значение в истории Таджикистана.

Ключевые слова: строительство дорог, железные дороги, автомагистрали, грунтовые дороги, Великий Шелковый путь, флотилия, лодки, водный транспорт, автомобильный транспорт.

THE HISTORY OF THE CREATION OF A BASE FOR THE CONSTRUCTION OF ROADS IN THE KURGAN-TYUBINSK REGION

In their article, the authors conduct scientific research on the history of the foundation of road construction in the Kurgan-Tyubinsk region.

The authors note that road construction is an important branch of the national economy of any state on earth, no settlement can be represented without the existence of roads. Kurgan-Tyubinsk region is also no exception in this matter. It should be noted that Kurgan-Tube is one of the most famous cities of Eastern Bukhara, which played an important role in the history of the territory of the late period. Information about the geographical location of the Kurgan-Tyubinsk region and its capital appeared in Russian and modern scientific literature. These data were based mainly on survey materials and have no scientific basis.

The authors came to the conclusion that in the history of Central Asia, the Great Silk Road, which is not associated with any historical event, has left its own unique mark. Macedonians, Shaybans, Janids, Tatars and Mongols, as well as crusaders and chained Arabs, passed along this road. The Great Silk Road has historical and cultural significance in the history of Tajikistan.

Keywords: road construction, railways, highways, dirt roads, the Great Silk Road, flotilla, boats, water transport, road transport.

Маълумот бар бораи муаллиф: Алиева Лутфия Шералиевна - Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, докторанти (PhD) кафедраи таърихи халқи тоҷик. Сурога: 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ш. Бохтар, к. Айнӣ, 67. Тел.: 901-88-01-10. E-mail: lutfiyaalieval@gmail.com

Сведения об авторе: Алиева Лутфия Шералиевна - Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, докторант (PhD) кафедры истории таджикского народа. Адрес: 735140, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Бохтар, улица Аини, 67. Тел.: 915-04-01-10. E-mail: lutfiyaalieval@gmail.com

About the author: Aliyeva Lutfiya Sheralievna - Nosir Khusrav Bohtar State University, PhD doctoral student at the Department of History of the Tajik People. Address: 735140, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Bokhtar, Aini street, 67. Tel.: 915-04-01-10. E-mail: lutfiyaalieval@gmail.com

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАШАККУЛ ВА МУТАМАРКАЗШАВИИ МУЛКИ ХҶҶАНД

Муминзода Н.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ХҶҶАНД (дар адабиёти илмӣ номи давлат, бо тарзи хонии ХҶҶАНД низ меоя.) [2, с. 579,582], ҳамчун мулки мустақил аз сулолаи манғитиёни Бухоро (1747-1920, сониян номи аморатро гирифт) пештар, зиёда аз чоряк аср қабл, дар давраи ҳукмронии Убайдуллоҳони Аштархонӣ (с.1702-1711), дар соли 1709 таъсис меёбад. Хонии ХҶҶАНД дар марҳилаи аввали таъсисёбии худ ҳамчун мулки мустақил, дар қисмати марказии водии Фарғона пайдо шуд. Дар он давра водии Фарғона яке аз минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта махсуб меёфт. Дар охири асри XVII ва аввали асри XVIII вазъи сиёсӣ дар хонии Бухоро, ки зери ҳукмронии Аштархонӣён (дигар номи сулола Ҷонӣён – с.1599-1753) қарор дошт, мураккаб шуд. Сабабҳои асосии оғози парокандашавии хонии Бухоро, аввалан, бо туфайли муборизаҳои шадиди оли Ҷонӣён барои тоҷу тахт, заъиф шудани ҳокимияти марказӣ вобаста мебошад. Дуюм, бо сабаби афзоиши ҷудоихоҳӣ, тақвияти назаррасии иқтисодии минтақаҳо ба амал омад, ки дар ниҳоят, боиси пайдоиши мулкҳои ниммустақил ва мустақил дар дохили хонии Бухоро гардид. Дар бораи заминаҳои парокандашавии давлати Аштархонӣён, инчунин дар бораи ҳаёти сиёсӣ ва вазъи иқтисодии Осиёи Марказӣ дар нимаи аввали асри XVIII ғайр аз сарчашмаҳои хаттии таърихӣ як қатор таҳқиқотҳои илмӣ низ мавҷуданд. Дар байни онҳо, пеш аз ҳама, асарҳо ва номи олимони шуравӣ ба монанди аллома Б.Ғ. Ғафуров, П.П. Иванов, Н.Р. Набиев, А.М. Мухторов[2; 5; 11; 22] ва як зумра тадқиқотҳои илмии А. Саидов, Ҷ.Х. +0ёҶӯрабоев ва Б.Р. Турсуновро, ки дар солҳои истиқлолият ба вучуд омад, қайд намудан ҷои аҳамият дорад[16; 3; 17; 18]. Дар тадқиқот, ҳангоми тавсифи муҳтасари ташаккул ва мутамамарказшавии хонии ХҶҶАНД (с.1709-1876), таърихи ҳаёти сиёсии тоҷикони водии Фарғона, Қаротегин (Ғарм, ҳоло Рашт), Дарвоз ва Кӯлоб низ инъикос мекардад.

Дар нимаи аввали асри XVIII бо туфайли заиф гаштани салтанати Аштархонӣён (с.1599-1747) минтақаҳои Фарғона, Хучанд, Уротеппа ва Шаҳрисабз ба қаламрави мустақил табдил ёфтанд. Дар байни ин мулкҳои мустақил ва ниммустақил Фарғона ба туфайли сулолаи Минг, ки аз ҷониби Шоҳрухбӣ (с.1709-1710), яке аз амирони қabilaи мингӣ узбекон таъсис ёфтааст, устувортар шуд. Вақте, ки ӯ бо дастгирии бевоситаи амирон, асилзодагони аҳолии муқими қисмати марказии водии Фарғона - тоҷикон ва узбекон, қаламрави мустақили худро таъсис дод, танҳо ҳудуди қисми марказии водии Фарғонаро назорат мекард. Таҳлили манбаъҳои хаттии мавҷуда нишон медиҳад, ки ба қудрат расидани мингҳо бо имконоти низомӣ ва аз ҷиҳати иқтисодӣ пурқувват шудани феодалони ин ҳудуд алоқаманд буд. Ҷӣ тавре, ки манбаъҳои хаттӣ таъкид месозанд, дар арафаи ташкили мулки мустақил дар Фарғона, таъсисдиҳандагони сулолаи Минг ба ҳаёти муқимӣ гузашта, дар қисмати марказии водии Фарғона, дар заминҳои меросии дар давраи ҳукмронии Шайбонӣён ба даст дароварда Тарғова, Чамишбӣ, Сарой, Чинкат, Ҳаҷкат, Пиллаҳона, Тепакӯрғон, Қайнар, Тӯқайтеппа, Партоқ, Тӯралғир ном деҳаҳои худро ташкил намуда, зиндагӣ мекарданд[13, с.38,40].

Ҷӣ тавре, ки шарқшинос З. Валидов замоне қайд карда буд, қисмати асосии қabilaҳои мингҳо, дар ҳудуди деҳаҳои дар боло зикршуда зиндагӣ мекарданд. Аз сабаби заиф шудани қудрати Аштархонӣён дар Фарғона нақши хоҷаҳои Ҷодак афзоиш ёфт[13,с.38,40]. Оилаи хоҷаҳое, ки дар деҳаи Ҷодак зиндагӣ мекарданд, дар қисмати марказии водӣ аз нуфузи бузурге бархӯрдор буданд. Бо заиф шудани Аштархонӣён нақши хоҷаҳои Ҷодак дар ҳаёти сиёсии аҳолии водӣ афзоиш ёфт. Аммо, ин дер давом накард, қудрати иқтисодӣ ва низомии қabilaи минг, ки дар ҳавзаи дарёчаи Каттасой ҷойгир буданд, дар ниҳоят боиси бартариҳои онҳо гардид ва ба амирони мингҳо имконият дод, ки ҳокимиятро дар водии марказии Фарғона бо зӯрӣ ба даст оранд. Ҳатто пас аз ба қудрат расидани онҳо, амирони сулолаи минг ҳамчун феодалҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пурқудрат боқӣ монданд, ки манбаъҳои хаттӣ ва

хуччатҳои вақф ба он шаҳодат медиҳанд. Дар хуччатҳо қайд карда мешавад, ки хонаводаҳои мингҳо дар якҷанд деҳаҳо аз қабилҳои Гумайлӣ, Данғара, Қизилмуш, СариОсиё, Қирқлар, Амиробод, масоҳати бузурги заминро доштанд ва дарбори хон низ "...заминҳои Ёрмасчидро дар ҳаҷми чор ҳазор таноб" (1 таноб ба 0,25 сотих рост меояд), соҳиб буданд [12, с.163-164,172-173].

Дар хуччатҳои вақф дар бораи ин заминҳо қайд шудааст, ки "... заминҳои минтақаи Ёрмасчид, мувофиқи тартиботи қадима, ҳамчун "заминҳои меросӣ" – яъни "мирӣ", ба ҷаноби ҳокон (яъне Худоёрхон – Н.М.) [16,с.6] дода шуда буданд." Тавре, ки Муҳаммад Ҳакимхон дар солномаи таърихӣ худ қайд мекунад, минтақаи Ёрмазор дар минтақаи Фарғона дар наздикии Марғинон низ заминҳои меросии сулолаи Мингҳо ҳисобида мешавад [10,с.265].

Сулолаи Мингҳо дар соли 1709 ба қудрат расиданд ва аввалин ҳукмдори онҳо Шохрухбӣ (с.1709-1722) буд, ки қаламрави мулки ӯ аз Намангон дар қисмати ғарбии мулк, то ноҳияи имрӯзаи Ашти вилояти Суғд дар шарқ, тӯл мекашид. Ниёз Муҳаммади Хӯқандӣ ва Мирзо Олим Маҳдумхӯча, ки марзҳои ғарбии қаламрави Шохрухро муайян карда буданд, дар солномаҳои таърихӣ худ менависанд: "...аз Намангон то Шохидон ва Пансадғозӣ (Панғазӣ)" [12,с.42;8,с.10] мулки Шохрухбӣ буд. Шохидон номи имрӯзаи шаҳраки Шайдон ва Пансадғозӣ бошад деҳаи имрӯзаи Панғоз дар ноҳияи Ашт мебошад. Баъдтар, дар давоми ҳукмронии Шохрухбӣ, қаламрави мулки мустақилу навтаъсис васеъ гардид ва он танҳо дар ҳудуди водӣ қарор дошт. Солномаҳои таърихӣ ҳукмронии Шохрухбӣро ҳамчун давраи тақвияти ҳокимияти марказӣ тавсиф мекунад.

Меросхӯри аввалини Шохрухбӣ писари калонии ӯ Абдурахимбӣ (13 рабиъул-аввал 1134/1 январи 1722 – 1146/1733-1734) [12,с.51], баъди падараш ба сари қудрат омад ва қаламрави мулки Хӯқандро ҷандин маротиба васеъ кард ва на танҳо минтақаҳои шарқии водии Фарғонаро, ки бо маркази вилояти Ўш қарор доштанд, балки инчунин мулкҳои ғарбии онро, ки вилояти Хучанд дохил мешуд ва минбаъд, аз сарҳади водӣ ба ҳудудҳои ғарбӣ баромада, вилоятҳои Уротеппа, Зомин, Қизахро ба худ дохил намуд. Абдурахимбӣ бо ин ҳудудҳо қаноат накарда, мувофақиятҳои худро идома дода, ба минтақаҳои Шаҳрисабз, Самарқанд ва Каттакӯрғонро ба Қўқон тобеъ намуд [18,с.104-108]. Дар давраи ҳукмронии Абдурахимбӣ, дар натиҷаи тақвияти ҳокимияти марказӣ, тақмил додан ва васеъ намудани системаи обёрӣ ва сохтани "қўйҳо ва анҳорҳо"-и нав [22,с.102] имконпазир гардид ва водии Фарғона аз ҷиҳати иқтисодӣ боз ҳам рушд ёфт. Ҳамин тариқ, мулки Фарғона дар солҳои охири арзи вучуд доштани давлати Аштархониён, тадриҷан ба як мулки мустақили аз ҷиҳати иқтисодӣ устувор табдил меёбад.

Дар давраи ҳукмронии Абдукаримбӣ (1146/1733-1734 – 1164/1750-1751) [12,с.53], Хӯқанд бо давлати муғулҳои Чунғористон (1625-1758) бархӯрд кард ва пирӯзӣ бар чунғорҳо Хӯқандро боз ҳам тақвият дод. Бо туфайли озод гардидани ҳамаи ҳудудҳои забтгардидаи чунғорҳо, аз Фарғона то Тошканд, аз ҷониби Абдукаримбӣ, мавқеи мулки мустақили Хӯқандро хеле тақвият дод. Дар натиҷаи ҳучуми чунғорҳо ба Дашти Қипчоқ ва минтақаҳои шимолии Мовароуннаҳр, қабिलाҳои қазоқ, қирғиз, қароқалпоқ ва қипчоқ маҷбур шуданд, ки ба водии Фарғона ва дигар минтақаҳои Осиёи Марказӣ фирор кунанд [18,с.109-132]. Муҳочирати маҷбурии қирғизҳо, қароқалпоқҳо, қазоқҳо ва қипчоқҳо ба доманақӯҳҳо ва минтақаҳои кӯҳистонии водии Фарғона иқтидори иқтисодии қаламрави Хӯқандро тақвият дод. Муносибатҳои иқтисодии байни мардуми кӯчманчӣ ва нимкӯчманчӣ ва мардуми муқими водӣ ва кӯҳистонӣ дар минтақа, барои рушди минбаъдаи иқтисодӣ тақони иловагӣ фароҳам оварданд. Чӣ тавре, ки дар сарчашмаҳои хаттӣ сабт шудааст, гарчанде, ки марҳилаи аввали ҳамзистии байни мардуми кӯчманчӣ ва нимкӯчманчӣ бо аҳолии муқимӣ (инро дар муносабат ва рақобати байни аҳолии Хӯқанд ва қипчоқҳо низ дидан мумкин аст) [7,с.85-86;22,с.118] номуросогӣ, саркашии кӯчманчиён, мойил будани онҳо ба ғоратгарӣ, бесарусомонӣ ба назар мерасад. Дар ин ҳолат, ҳокимияти марказӣ кайфияти ҷудоихоҳиро пешгирӣ намуда, ба ин гуна қувваҳои тарафдори бесарусомонӣ, ғоратгарӣ зарбаи саҳт расонид ва тавонист қаламрави Хӯқандро ба низом дароварда, вазъиятро барқарор кунанд [1,с.50].

Дар мулки навтаъсис муносибатҳои аграрӣ инкишоф ёфтанд, аксарияти аҳолии муқими водӣ, бо кишоварзӣ машғул буданд. Аз сабаби муҳоҷират, фирори аксари мардуми кӯчманчии Дашти Қипчоқ аз таъкиби ҷунғор-қалмоқҳо, қавмҳои кӯчманчии чорводор дар водӣ зиёд шуданд. Сулолаи Минг суботи сиёсиро байни аҳолии муқимӣ ва кӯчманчӣ таъмин кард, робитаҳои иқтисодии байни мардуми кӯчманчӣ ва муқимии водиро тақвият дода, барои шукуфоии ҳаёти иқтисодӣ шароит фароҳам овард. Гарчанде, ки хронология каме таҳриф шудааст, манбаъҳои мавҷуданд, ки таъкид мекунанд, ки дар давраи ҳукмронии Абукаримбӣ "...дар Самарқанд бо туфайли хушксолӣ ҳосил кам шуд ва аз ин рӯ, бисёре аз сокинони он минтақа тамоми амвол ва хонаҳои худро партофта, ба Хўқанд омаданд. Онҳо дар ин ҷо - дар Хўқанд, маскан гирифтанд. Дар бораи соли муҳоҷирати онҳо ба Хўқанд, баъзе муаллифон тарихи ин солро дар ибораи "ғаламус" (хабардиҳанда, мушкилсоз) ёфтанд, ки санаи солҳои 1130/1717-1718-ро медиҳад, пайдо карданд" [7,с.84]. Ин раванди муҳоҷират дар бисёр солномаҳои таърихӣ он давра қайд карда шудааст ва дар маводи этнографӣ низ сабт шудааст. Муҳоҷират дар ҳуди шаҳри Самарқанд он қадар густариш дошт, ки агар тамоми аҳолии як шаҳри бузурги Осиёи Марказӣ ҷамъ карда шаванд, ҷамъ кардани аҳолии як гузар, имконнопазир буд. Дар солномаҳои таърихӣ қайд мегардад, ки "... Тамоми аҳоли ба ҷор тараф пароканда шуданд. Самарқанд ба дашти биёбон табдил ёфт" [5, с.266].

Муаллифи китоби «Мунтахаб ат-таворих» дар тавсифи рӯйдодҳои сиёсии давраи ҳукмронии Норбутабӣ менависад: «... Минтақаи Самарқанд ба вазъияти хеле душвор афтод ва дар он, ғайр аз бумҳои уқобӣ ҳеҷ чизе зинда намонд» [9,с.252]. Чунин харобагиро ҳатто барои пойтахти Аштархониён - Бухоро низ хос буд, «... парокандагии сиёсии феодалӣ, аз як тараф, аҳамияти ҳокимияти марказиро паст мекард, аз тарафи дигар, барои инкишофи иқтисодии вилоятҳо мусоидат кард, онҳоро ба марказҳои навӣ сиёсӣ ва иқтисодӣ табдил дод. Дар нимаи аввали асри XVIII унсурҳои нави рушд ва пешрафти минбаъда пайдо шуданд» [19,с.26,41]. Ҷараёни муҳоҷират дар оянда низ идома ёфт; муҳоҷирон дар шаҳрҳо ва деҳқадаҳои бузурги водӣ, маҳаллаҳо ва гузарҳо деҳқадаҳои нави аҳолинишинро ташкил доданд. Ин раванд ба вазъияти минтақа таъсири мусбӣ расонд; муҳоҷирон дар инкишофи минбаъдаи иқтисодии хонии Хўқанд низ ғаёлона иштирок карданд.

Нимаи дуюми асри XVIII дар таърихи мулки Хўқанд ҳамчун давраи инкишоф ва устувори иқтисодӣ қайд карда шудааст. Ин тағйиротҳои мусбӣ бо номи ду намоёндаи сулолаи Минги мулки Хўқанд - Эрдонабӣ ва Норбутабӣ вобаста мебошад. Сарчашмаҳо дар давраи ҳукмронии Абдуқайюмбӣ ибни Абдурахимбӣ, ки бо номи Эрдонбӣ маъруф буд (1164/1751 - 1172/1758), сохтмони шохрӯдҳо аз дарёчаи Сӯх таъкид месозад. Ниёзмухаммади Хўқандӣ қайд менамояд, ки "...аз ин ҷӯи калон бисёр мавзео инкишоф ёфтанд; ҳоло ин канал бо номи Найманча маълум аст [12,с.361]." Худӯрхонзода низ ин маълумотро такрор карда, қайд мекунад, ки Найманча аз дарёчаи Сӯх дар давраи дуюми ҳукмронии Эрдонбӣ (1753-1750) сохта шудааст" [22,с.92].

Аз ҷониби империяи Син, пас аз ғасби Ҷунғория - давлати муғул-қалмиқҳо (1758), Туркистони Шарқӣ, ки мустақил буд, забт карда шуд (1759). Дар натиҷа қалмиқҳо ва маҳсусан аҳолии мусалмони мулкҳои зиёди ин минтақа, ки дар мобайни онҳо, тоҷикони вилоятҳои Ёркент, Кошғар ва Хўтан буданд, маҷбур шуданд, ки ба таври омтавӣ ба водии Фарғона муҳоҷират кунанд. Ин дувумин муҳоҷирати мардум ба водии Фарғона дар асри XVIII (аввалинаш, муҳоҷирати аҳолии кӯчманчиён аз Дашти Қипчоқ бо туфайли ҳучуми ҷунғор-қалмиқҳо ба Дашти Қипчоқ ва Мовароуннаҳр солҳои 20-ум – 40-уми асри XVIII рӯй дода буд – Н.М.), дар давраи ҳукмронии мулки мустақили Хўқанд мебошад. Ҷӣ тавре, ки дар солномаҳои таърихӣ ва маводҳои этнографӣ қайд шудааст, гурӯҳҳои этникии маҷбуран кӯчонидашуда дар тамоми водӣ паҳн шуданд. Онҳо дар шаҳрҳо ва деҳот маскан гирифта, маҳаллаҳои нави худро ташкил медоданд. Ҷӣ тавре, ки дар сарчашмаҳо қайд мегардад, муҳоҷирони Туркистони Шарқӣ дар наздикии Андиҷон ҷойгир шуданд. Аммо тавре, ки рӯйдодҳои оянда нишон медиҳанд, интиқоли муҳоҷирон аз Туркистони Шарқӣ ба водии Фарғона дар давраи Эрбутабӣ, ин оғози раванди муҳоҷират - кӯчидани аҳолии минтақаи Туркистони Шарқӣ ба водии Фарғона ва дигар ҳудудҳои Осиёи Марказӣ мебошад. Дар

оянда, бо гуфайли мунтазам идома ёфтани мочароҳои Син ва Ҳўқанд, дар асри оянда низ муҳоҷирати аҳолии минтақа идома меёбад [19, с. 43, 54, 129, 130, 210, 240, 341, 372-373].

Давраи ҳукмронии Норбутабиӣ (с.1779-1800) дар манбаъҳо ҳамчун давраи устувории суботи сиёсӣ ва шукуфоии иқтисодӣ сабт шудааст [22, с.98]. Шохрудҳои асосӣ дар рудҳои Сўх ва Ҳушёр сохта шуда, дар натиҷа, ҳаҷми заминҳои қорам васеъ гашт ва маҳалҳои аҳолинишин, деҳқадаҳои нав таъсис ёфт [12, с.366]. Дигар солномаҳои таърихӣ тавсифи боз ҳам мушаххастари рушди иқтисодии Ҳўқандро нишон медиҳанд ва махсусан қайд мекунанд, ки шукуфоии иқтисодӣ низоми молию - пулиро дар давлат тақвият дод ва зарурати истифодаи тангаҳои хурдро, ки “чақа” номида мешаванд, ба миён гузошт.

Мутамарказ кардани қудрати сиёсӣ дар дасти Мингҳо ва васеъ шудани қаламрави Ҳўқанд ва табдил додани он ба хонӣ дар аввали асри XIX рух дод ва бо номи ворисони Норбутабиӣ вобаста мебошад. Дар ин давра қайд кардани номи се ҳукмдорони хонии Ҳўқанд мувофиқи мақсад аст. Инҳо: Олимхон (1800-1810), Умархон (1810-1822) ва Муҳаммад Алихон (1822-1842) мебошанд, ки зиёда аз чихил сол пай дар пай хониро идора мекарданд. Васеъшавии қаламрав ва табдил ёфтани мулки Ҳўқанд ба хонӣ бо номи Олимхон (1800-1810) вобаста мебошад. Агар мо рӯйдодҳои минбаъдaro пайгирӣ кунем, метавонем хулоса барорем, ки писарони Норбутабиӣ (Олимхон ва Умархон) ва наберааш (Муҳаммад Алихон) сиёсати ўро идома доданд. Қаламрав васеъ шуд ва давлат бо тақвияти ҳокимияти марказӣ мустаҳкам шуд ва суботи иқтисодиро таъмин кард. Албатта, қаламрави давлати Ҳўқанд дар сеяки аввали асри XIX -ро бо давраи Норбутабиӣ муқоиса кардан душвор аст. Васеъ шудани ҳудуди Ҳўқанд, ба хонигарӣ табдил ёфтани он сабаб мешавад. Чӣ тавре, ки дар боло қайд карда шуд, қаламрави мулки Ҳўқанд сол ба сол васеъ мегардад [4, с.119; 18, с.163]. Дар давраи ҳукмронии Олимхон вилояти Хучанд расман ба Ҳўқанд дохил карда шуд ва баъдан минтақаҳои вилоятҳои Қурама ва Тошканд [21, с.599; 7, с.207] забт гардид ва ба қаламрави хонигарӣ шомил шуданд. Дар натиҷа, бо сабаби васеъ гаштани ҳудуд, ҳаёти иқтисодӣ инкишоф ёфт ва давлати мутамарказ ташаккул ёфта, пурқувват шуд, Ҳўқанд ба хонигарӣ табдил ёфт ва ба гирифтани унвони хон аз ҷониби Олимхон сабаб мешавад. Ҳамин тавр, қаламрави Ҳўқанд, дар сарчашмаҳо аз соли 1805, ҳамчун хонигарӣ маъруф шуд. Ин васеъшавии ҳудудӣ ба тақвияти иқтисодии давлат мусоидат кард ва имкониятҳои навро фароҳам овард. Ҳўқанд ба яке аз давлатҳои бузурги минтақа табдил ёфт, ки баъдтар аморати Бухоро онро рақибони асосии худ мешуморад. Аз ҷиҳати ҳаёти иқтисодӣ Ҳўқанд кишварии аграрӣ боқӣ монд. Кишоварзӣ ва чорводорӣ асоси иқтисодиёти хониро ташкил медоданд, аз ин рӯ, рушди он ҳамеша барои ҳокимияти марказӣ муҳим буд. Сарчашмаҳо қайд мекунанд, ки дар давраи ҳукмронии Олимхон дар қисмати марказии водии Фарғона шаш шохруди асосӣ барпо мегардад. Ин минтақа баъдтар “Олтиариқ” номгузорӣ шуд, ки маънояш низ “шаш ҷўй” мебошад. Азнавсозии шохрудҳо ва васеъ кардани шабакаи обёрии вучуд дошта барои рушди кишоварзӣ дар маркази водии Фарғона имконият дод [22, с.174].

Чуноне, ки дар сарчашмаҳои таърихӣ Ҳўқанд сабт гардидааст, идҳои кишоварзӣ дар сатҳи давлатӣ чашм гирифта мешуданд. Инро ташкил ва ҷашнгирии ҷашни Наврӯз дар минтақаи Чорчаман дар наздикии пойтахти давлат, ки дар он хони Ҳўқанд Олимхон, мустақиман менамуд нишон медиҳад [22, с.181]. Манбаъҳои таърихӣ тавсиф мекунанд, ки ин ҷашнро дар водии Фарғона дар аввали асри XIX, ҷӣ гуна ташкил мекарданд. «Бо фармони хон, - қайд мекунанд муаллифи китоби «Анҷум ат-таворих», - ҷое бо табиати зебо, берун аз шаҳр интиҳоб карда мешуд, ки дар он хаймаҳо барпо карда, қолинҳо ва катҳо гузошта мешуданд» [22, 180]. Ба гуфтаи Худоевхонзода, Наврӯз дар мобайни як моҳ идома меёфт. Хон ва дигар раҳбарони давлатӣ, ашроф бо оилаҳои худ, бо хаймаҳои худ дар Наврӯзгоҳ ҷойгир мешуданд. Дар навбати худ, дар он хунармандон ва тоҷирон мағозаҳои худро мекушоданд. Ширинҳои гуногун, аз ҳалвои пашмаку кунҷутӣ оғоз карда, нонҳои ширмол ба мардум пешкаш карда мешуд. Мардум аз тамоми кишвар барои истироҳат, тамошо ва харид меомаданд. Дорбозу масҳарабоз, паҳлавонҳо дар гӯштин хунари худро нишон дода, ба мардум тамошоҳо ташкил мекарданд. Сайли халқӣ як моҳ давом карда, дар охири моҳ, ҷашн бо зиёфати тантанавии хон ба анҷом мерасид, ки дар он ба иштирокчиён,

ташкилкунандагони чашн аз номи хон таомҳои гуногун пешкаш кунонида, дар интиҳо мукофотҳои моддӣ тақдим карда мешуд [22,с.180].

Дар давраи ҳукмронии Умархон (1810-1822), ҳамаи қabilaҳои доманакӯҳ ва кӯҳии мардуми қирғиз, қазоқ ва қароқалпоқ, инчунин қabilaҳои қипчоқи водии Фарғона ба хонӣ ҳамроҳ шуданд. Илова бар ин, қabilaҳои қазоқ ва қароқалпоқ, ки дар қисматҳои миёна ва поёноби дарёи Сирдарё, дар Ҳафрӯд зиндагӣ мекарданд, зеро иттиҳоди хонигарӣ гузашт. Тобест шудани халқҳо ва қabilaҳои кӯчманчӣ ва нимкӯчманчиён ба хонигарии Ҳўқанд боиси эҳёи муносибатҳои тичоратӣ байни халқҳои кӯчманчӣ ва сокинони муқими хонӣ гардид. Дар давраи ҳукмронии Умархон системаи обёрӣ низ рушд ёфт ва канали Янгиариқ, канале, ки дарозияш беш аз 100 км, ки яке аз бузургтарин шохрӯд - шабақаҳои обёрии он замон буд, сохтмони он дар солҳои 1819-1820, ба анҷом расид [16,с.15]. Тавре, ки дар адабиёт қайд шудааст, ташкилкунанда ва мутасадди сохтмони канали Янгиариқ мироби моҳир Илёнбой ном шахс буд [13,с.264]. Тибқи сарчашмаҳо, сохтмони канали Янгиариқ дар замони Олимхон оғоз ёфта, дар замони хонии Умархон ба анҷом расидааст. Дар натиҷа, дар наздикии он якчанд маҳалҳои аҳолинишин пайдо шуданд. Системаи бузурги дигари обёрӣ, ки дар дарёи Норин дар замони Умархон сохта шудааст, ин шохрӯд бо номи Хонариқ аст, ки 23 деҳаҳо бо об таъмин мекард.

Шохрӯди дигаре Шаҳрихонсой ном дошт, ки мавзеи нафтаъсиси Шаҳрихонро обёрӣ мекард, ки ин мавзеъ баъдтар ба шаҳр табдил ёфт. Ба гуфтаи Дилшоди Барно, шаҳрро мардуми кӯчонидашудаи Уратеппа бунёд кардаанд [3]. Чӣ тавре, ки дар бисёр сарчашмаҳои хаттӣ таъкид карда мешавад, мардуми асосии Шаҳрихонро баъдан он қавмҳо, аз ҷумла тоҷикони аз Туркистони Шарқӣ муҳоҷир шудагон ташкил карданд.

Дар давраи ҳукмронии Муҳаммад Алихон (с.1822-1842) қаламрави хонӣ боз ҳам васеътар шуд. Муҳаммад Алихон қирғизҳои Олойро тобест кард ва ҳудудҳои ноҳияҳои Матчо, Қаротегин, Дарвоз ва Кўлобро забт кард. Аз соли 1832, пас аз якчанд задухӯрдҳои низомӣ байни солҳои 1828 ва 1832 бо империяи Син-сулолаи Манҷурии Чин, сулҳ баста, мувофиқи он, Муҳаммад Алихон ҳаққи чамъ намудани андозҳои тичоратро дар Туркистони Шарқӣ ба даст овард. Қазоқҳои соҳили шимолии Сирдарё ва қароқалпоқҳои болооби ин дарё, то баҳри Арал ба хонигарии Ҳўқанд тобест карда шуданд. Хонигарии Ҳўқанд аз ҷиҳати ҳудуд ва аҳоли калон шуд ва Муҳаммад Алихон дар Осиёи Марказӣ орзуи гегемонӣ карданд. Ин давраи гулгулшукуфои хонигарии Ҳўқанд, ҳамчун як давлати мутамарказ ва пурқудрат буд. Тавре, ки профессор П.П. Иванов менависад: "...Хонигии Ҳўқанд, ки дар аввали асри XIX ҳамчун як қаламрави хурди феодалӣ, ки ба як қатор мулкҳо тақсим шуда буд, пайдо шуд, дар тӯли ҳамагӣ 20-30 сол, дар заминаи он ба яке аз бузургтарин давлатҳои Осиёи Марказӣ табдил ёфт" [13,с.194-195]. Густариши қаламрав тавассути воридшавии мардуми кӯчманчӣ, афзоиши тичорат бо империяи Сини Чин ва ба даст овардани ҳуқуқи чамъоварии андоз аз аҳолии Туркистони Шарқӣ, ҳамаи ин барои рушди давлат мусоидати мусбат кард ва рушди устувори иқтисодии даҳсолаи хониро таъмин кард. Рушди муносибатҳои тичоратӣ инчунин ба рушди кишоварзӣ ва чорводорӣ таъсир расонд, ки неқӯаҳолии иқтисодии аҳолиро таъмин намуд.

Дар аввали солҳои 1840, дар сиёсати Муҳаммад Алихон ҷои инкишофро, қарахти сиёсӣ иваз мекунад. Худи ӯ аз сиёсат дур шуд ва ҳаёти ғайришаръиро интиҳоб намуд. Онҳое, ки муҳолифи ин вазъият ва сиёсат буданд, аз ҷониби тарафдорони ӯ аз кишвар ронда шуданд. Ин бори аввал дар сиёсати дохилии хонӣ мушоҳида шуд, зеро дар байни элитаи сиёсӣ, гурӯҳи муҳолифин ташаккул ёфт, ки аз ҳаёти шахсии ношаръии хон норозӣ буданд. "... рафторҳои хилофи шаръии Мадалӣ: издивоҷи ӯ бо ду хоҳари ҳамшир ва бо модарандари худ – зани падараш Умархон эътирози хосу оро ба вучуд овард" [21,с.472]. Ҳамин тариқ, бӯҳрони сиёсии дохилӣ ба миён омад ва элитаи сиёсиро ба ду ғизб тақсим кард - тарафдорони ӯ ва душманонаш, ки қаблан тақяғҳи ҳукумати марказӣ ва қафили суботи сиёсӣ дар хонӣ буданд. Асоси ин гурӯҳ, аз як қатор элитаҳои феодалии муқим, ки аз гурӯҳҳои этникии тоҷикон ва узбекон, инчунин тоҷикони кӯҳистон, ки бо далерӣ, ҷасурӣ, садоқат ва меҳнати худ дар чамъият обрӯву эътибор ишғол карда буданд, инчунин элитаи феодалии кӯчманчӣ ва нимкӯчманчии қурамаҳо, қазоқҳо ва қирғизҳо иборат буд. Муҳаммад

Алихон на танҳо худро аз ҳамаи ин қувваҳо дур кард, балки ба онҳо низ душманӣ кард ва афроди нодонро дар атрофи худ ҷамъ кард, ки дар ниҳоят [10,с.42;18,с.70-72], қудрати хонигариро дар охири солҳои 30-ум ва аввали солҳои 40-уми асри XIX фалаҷ кард. Муҳолифони Муҳаммад Алихон дар беруни хонӣ низ ҷамъ омаданд; аксари онҳоро худи хон дар вақташ дар бисёр ҳолатҳо беасос, бадарға карда буд. Дар байни онҳо бонуфузтаринҳояшон Муҳаммад Ҳакимхон, писари собиқ шайхулислом, ки хеши Муҳаммад Алихон (писари аммааш) низ буд ва бародари хурдиаш Султон Маҳмудхон буданд. Муҳолифони ӯ, ки дар атрофи онҳо ҷамъ омада буданд, тасмим гирифтанд, ки Муҳаммад Алихонро аз сари қудрат дур созанд. Онҳо, барои ба мақсади худ расидан, ҳатто тавонистанд худи амири Бухоро Насруллоҳхонро, ки низ ба сушт шудани нуфузи хонигарии Ҳўқанд дар Осиёи Марказӣ манфиатдор буд, ҷалб намоянд.

Дар оқибат, ин боиси задухӯрди байни ду давлати ҳамсоя гардид. Дар моҳи майи соли 1842 дар наздикии Уратеппа (дар минтақаи Ҳавотак), дар мавзеи Тангии Хўчанд ва дар худи Ҳўқанд ҷанги ниҳой ба амал омад. Муҳаммад Алихон на танҳо аз ҳокимият маҳрум карда шуд, балки ҳамроҳ бо оилааш низ қатл карда шуд. Хонигарии Ҳўқанд ҳамчун давлат барҳам дода шуда, дар давоми наздик се моҳ ба аморат ҳамроҳ карда шуд. Сарбозон ва ашрофи Бухоро ҳамчун ғосибгарон, бо аҳолии маҳаллӣ бераҳмона, бешафқатона муносибат карданд. Шумораи андозҳо зиёд гардид. Ин сиёсат сабаби норозигии мардуми Ҳўқанд мешавад. Ҳамаи табақаҳои аҳолии хонӣ бар зидди истилогарон муттаҳид шуданд ва ба даст яроқ гирифтанд. Дар ин муборизаи нобаробар бар зидди душмани пурқудрат қирғизҳои кўчманчӣ ва қипчоқҳои нимкўчманчӣ нақши ҳалқунанда бозиданд. Рўҳониён ва ашрофи маҳаллӣ намояндагони худро ба Талас фиристоданд, ки дар он ҷо авлоди Ҳочибек (бародари Норбўтабий), ки бевосита аз сулолаи мингҳо буданд, зиндагӣ мекарданд. Шералихон, писари Ҳочибий (чӣ тавре, ки дар боло қайд гардид, бародари Норбўтабий)-ро ба тахт даъват карданд. Шералӣ, ки дар муҳити қирғизҳо ба воя расида буд, таклифи аҳолии Ҳўқандро қабул кард ва бо ҳамроҳии қирғизҳо барои ноил гаштан ба ҳокимияи ба водии Фарғона рафт. Муҳорибаҳои низомӣ байни бухороиён ва ҳўқандиён оғоз шуд. Танҳо муборизаи шадиди ҳўқандиён бар зидди истилогарон ноиби амир Насруллоҳро маҷбур кард, ки Ҳўқандро тарк намояд.

Давраи ҳукмронии Шералихон (с.1842-1844/45) дар хонии ғоратшуда ва парокандашуда оғоз ёфт ва танҳо ҷанд сол давом кард. Ҳокимияти мутамарказ ва пурқувват, аз ҷиҳати иқтисодӣ мутараққии хонигарии Ҳўқанд, дар таърих монд. Ба ҷои феодалҳои пурқувват ва ашрофи тоҷикон ва узбекони муқим, намояндагони ҳалқҳои кўчманчӣ ҳокимиятро ба даст гирифтанд. Хусусан, қавми қипчоқҳои нимкўчманчӣ бо роҳбарии Мусулмонкул дар ин муборизаҳо ғаёл буданд. Даре нагузашта, Шералихон кушта шуд ва ба тахт Худоёрхон, писари сеюми Шералихон, нишаст ва ӯ дар таърихи хонигарӣ ҳамчун ягона хоне, ки се маротиба (1844/45-1858, 1862-1863, 1865-1875) сарнагун шуда, аз нав ба тахт нишастааст, боқӣ монд. Дар давраи ҳукмронии ӯ мубориза барои ҳокимияти марказӣ дар байни ҳалқҳои кўчманчӣ ва нимкўчманчӣ (қирғизҳо ва қипчоқҳо) авҷ гирифт, ки то замони забти пурраи хонӣ аз ҷониби империяи Русия ин мубориза бе танаффус идома ёфт. Соли 1858 бародари калонии ӯ, писари дуюми Шералихон-Маллаҳон (1858-1862), тахтро ба даст гирифт. Чунон, ки солномаҳои таърихӣ муаррихони Ҳўқанд шаҳодат медиҳанд, Маллаҳон нисбат ба Худоёр қобилиятноктар, далертар ва қавитар буд, аммо ин тавр табиати хон, барои он замон нокифоя буд. Дар натиҷа ӯ қурбонии низоъҳои феодалӣ шуд ва парокандагии сиёсӣ на танҳо ҷунин ҳукмдори қобилиятнокро, балки авлоди ӯ ва худи давлатро низ нобуд сохт. Ин натиҷаи ҳаёти Маллаҳон ва писари ӯ Султон Саиди ҷавон буд, ки низ дар хонӣ солҳои 1863-1865 баъди қатли падараш ҳукмронӣ карда буд.

Дар байни ин солҳо Худоёр ҳар вақте, ки фурсат пайдо мешуд, бо ёрии амири Бухоро тахти Ҳўқандро ба даст мебаровард. Ҳар дафъа, Бухоро, бо умеди истифода бурдани минбаъдаи ӯ, онро пурра дастгирӣ мекард, аммо ӯ на ҳама вақт хоҳишу иродаи амирро иҷро мекард. Вақте, ки лашкари подшоҳии Русия Тошкандро забт кард (16-17 июни соли 1865), сеюмин бор, охирини мартаба, Худоёрхон дар моҳи июни соли 1865, дар хонигарии Ҳўқанд

бо сарпарастии амир Музаффар ба тахт нишаст. Наздик ба як сол баъд, дар ҷанги Эрҷар (9 майи соли 1866), хангоми лашкаркашии амир бо лашкари ӯ муттаҳид шуда, бар зидди генерали подшоҳӣ Д. Романовский дар мубориза ширкат дошта, амирро дастгирӣ карданааш лозим буд. Дар вақти оғози лашкаркашӣ амир ба Худоёрхон мактуб фиристода, дастгирии ӯро талаб намуд. Гарҷанде, ки Худоёрхон бо сарбозон пурра ба муҳориба тайёр буд ва Ҳўқандро тарк кард, аммо “қасдан” дар минтақаи Ашт бо лашкараш монд ва интизори оқибатҳои ҷанг шуд. Пас аз пирӯзии Д. Романовский Худоёрхон ба генерали подшоҳӣ номаи табрикотӣ фиристонд. Бо ин васила дар байни генералҳои подшоҳӣ иттифоқчиӣ нав пайдо кард. Ӯ ҳомии асосии худ - амири Бухороро, ки ду маротиба дар лаҳзаҳои вазнин ӯро дастгирӣ карда буд, “шууруна” фаромӯш кард, ба сарпарастии худ хиёнат кард.

Вақте ки даҳ сол пас Худоёр бори сеюм аз ҳокимият маҳрум шуд, ҳатто дар бораи муҳочират ба Бухороро фикр ҳам накард. Чӣ тавре, ки дар боло қайд карда шуд, даҳ сол пеш ҳудаш ҳама дарҳоро дар рӯ ба рӯи ҳомӣ ва сарпарастии худ баста буд. 22 июли соли 1875 Худоёр ба Хучанд фирор кард. Пас аз ӯ, гарҷанде ки писари калониаш Насриддинбек бо ёрии муҳолифони Худоёрхон ба сари қудрат расид, ӯ натавонист муддати тӯлонӣ ҳукмронӣ кунад ва дар моҳи октябри ҳамон сол маҷбур шуд, ки аз қафои падараш ба қаламрави ишғолгардидаи империяи Русия фирор кунад.

7 феввали соли 1876 иҷроқунандаи вазифаи губернатори Туркистон генерал-лейтенант Колпаковский амр содир карда, дар он моҳияти фармони императорро эълон кард. 19 феввали соли 1876 императори Русия Александри II фармонро имзо кард, ки мувофиқи он хонигарии Ҳўқанд барҳам дода шуд ва ба ҷои он вилояти Фарғона ҳамчун як қисми генерал - губернатории Туркистон таъсис дода шуд [15]. Ҳамин тавр, яке аз давлати Осиёи Марказӣ, ки тоҷикони зиёд дар ҳудуди он зиндагӣ мекарданд, бо туфайли зиддиятҳои дохилӣ, мубориза бо амири Бухоро заиф гашт ва ба мустамликаи империяи Русия табдил ёфт.

Хулоса, таъсиси Ҳўқанд ба заъиф шудани ҳокимияти Аштархониён ва муборизаҳои дохилӣ дар Бухоро вобаста буд. Шохрухбӣ асосгузори ин мулк буд ва қаламрави он аз Намангон то Ашт тӯл мекашид. Дар давраи ҳукмронии Абдураҳимбӣ қаламрав хеле васеъ гардид ва Хучанд, Ўротеппа, Қиззах ва ҳатто Самарқанд ва Шаҳрисабزو дар бар гирифт. Инчунин, дар ин давра системаи обёрӣ беҳтар гардида, иқтисодиёт рушд кард. Замони Абдукаримбӣ бо муқовимат ба Ҷунғористон ва муҳочирати қабिलाҳои кўчманчӣ ба водии Фарғона ёд мешавад, ки ба рушди иқтисодӣ мусоидат кард. Гарҷанде дар аввал нооромиҳо вучуд доштанд, минбаъд ҳокимияти марказӣ тартиботро барқарор кард. Муносибатҳои аграрӣ инкишоф ёфта, робитаҳои иқтисодӣ байни кўчманчиён ва муқимиён мустаҳкам шуданд. Ҳукумат муҳочирати аҳолиро дастгирӣ намуда, барои шукуфоии иқтисодӣ шароит фароҳам овард.

Муқарриз: Миракзода Ф.Ю., н.и.т., дотсент

Адабиёт

1. Бабабеков Х.Н. Народные движения в Кокандском ханстве и их социально-экономические и политические предпосылки (XVIII – XIX вв.). – С.50.
2. Гафуров Б.Ғ. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 870 с.
3. Джурабаев Дж.Х. Политическая история Бухарского эмирата во второй половине XVIII – середине XIX вв. (по материалам письменных источников). – Худжанд: Ношир, 2013. – 318 с.
4. Дилшоди Барно. Таърихи муҳочирон. – Душанбе, 1978. – 165 с.
5. Иванов П.П. Очерки по истории Средней Азии (XVI - середина XIX в.). - М.: Из-во восточной литературы, 1958. – 247с.
6. История Самарканда. Книга I. – Тошкент: Фан, 1971. – 484 с.
7. История Узбекистана (XVI-первая половина XIX вв.). /Отв. редактор, д.и.н., профессор Р.Г. Мукминова. Том III. – Ташкент: Фан, 1993. – 476 с.
8. Мирза Алим ибн Мирза Раҳим Тошканди. Ансаб ас-салатин ва таварих ал-хавакин /Перевод, примечания и указатели – С. Юлдашева. Введение, научная редакция – д.и.н., проф. Ш. Вохидова. – Ташкент, 2007. – 250+3 с. илю..
9. Мирзо Олим Махдум Хожи. Тарихи Туркистон. – Тошкент, 2009.

10. Мухаммад Хакимхон тӯра. Мунтахаб ат-таворих. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2010. – 717 с. + ил.
11. Набиев Р. Н. Народные восстания в Коканде в 1840-1842 годах //Общественные науки в Узбекистане, № 7. 1961. – С. 42.
12. Набиев Р.Н. Из истории Кокандского ханства (феодалное хозяйство Худаяр-хана). – Ташкент: Фан, 1973. – 388с.
13. Ниёз Мухаммад Хўқандий. Ибратул хавокин (Тарихи Шохрухий) – Ташкент: Zamin ziyo – 700 с.
14. Плоских В.М. Киргизы и Кокандское ханство. – Фрунзе: Илим, 1977. – 367 с.
15. Приказ № 22 от 7.02.1876. по военно-народному управлению Туркестанского генерал-губернаторства /Туркестанские Ведомости. 17 февраля 1877 г. № 7.
16. Саидов А. Политическое и социально-экономическое положение Бухарского ханства в XVII – первой половине XVIII вв. – Душанбе: Дониш, 2010. – 292 с.
17. Троицкая А.Л. Материалы по истории Кокандского ханства в XIX в. По документам архива Кокандских ханов. – М.: Наука, 1969. – 155 с.
18. Турсунов Б.Р. История Кокандского ханства (образование и расцвет). Книга I. - Худжанд: Нури маърифат, 2023. – 340 с. + 12с. иллю.
19. Турсунов Б.Р. История Кокандского ханства (политический кризис, аннексия и завоевание ханства). Книга II. – Худжанд: Меъроҷ, 2024. – 376 с.+20 с. иллю.
20. Турсунов Н.О. Развитие городских и сельских поселений северного Таджикистана в XVIII-начале XIX вв. – Душанбе: Ирфон, 1991. - 540с.
21. Турсунов Н.О. Таърихи тоҷикон. – Хучанд. – 787 с.
22. Усунбаев К. Присоединение южной Киргизии к России. – Фрунзе: Киргизгосиздат, 1960. – 190с.
23. Худаярханзаде. Анжум ат-таварих (Звезды истории). - Ташкент, 2014. -348с.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАШАККУЛ ВА МУТАМАРКАЗШАВИИ МУЛКИ ХҲҶАҚАҢД

Дар мақола мазкур ҳаёти сиёсии Осиёи Марказӣ дар аввали асри XVIII, бо туфайли авҷ гирифтани парокандагии сиёсӣ, заиф гаштани ҳокимияти Аштархониён, дар натиҷа, дар ҳудуди хонигарӣ таъсисёбии мулки мустақили Хўқанд баён карда мешавад. Таъсисдиҳандагони мулки мустақил, аҳолии муқими водии Фарғона, ки дар он мақоми ашрофи тоҷики водии Фарғона низ хеле калон буд, мебошанд. Аз ин лиҳоз, тоҷикон дар ҳаёти сиёсии давлати наваъсис мақоми ҳоса доранд. Чӣ тавре, ки сарчашмаҳои таърихӣ шохидӣ медиҳанд, аз оғоз то лашкаркашиҳои амир Насрулло ва ғасби Хўқанд аз ҷониби ӯ, асилзодагони тоҷик дар идоракунии хонии Хўқанд ғаболона ширкат варзиданд. Дар саҳифаҳои сарчашмаҳо, дар ҷараёни инъикоси воқеаҳои сиёсии Хўқанд, номи Рачаб қушбегии тоҷик, Лашкар бекларбегии тоҷик, Шодӣ парвонагии тоҷик қайд мегардад, ки онҳо дар вазифаҳои муҳимми давлатӣ ғаболият мебуданд. Дар аввали асри XIX мулки Хўқанд ба хонӣ табдил ёфт ва бо туфайли васеъ гаштани ҳудуди Қаротегин, Дарвоз, Кўлоб бо таркиби он дохил мешаванд. Мақоми тоҷикон дар хонии Хўқанд боз меафзояд. Таъсисёбии лашкари муназзами Хўқанд аз ҳисоби тоҷикони кўҳистон, аз таркиби он ба воқеа расидани арбобони давлатӣ, мақоми тоҷиконро боз ҳам баланд бардошт. Аз аввали солҳои 40-уми асри XIX, бо туфайли мағлубияти Мухаммад Алихон аз амираи Бухоро, хонии Кўқанд, муваққатан ба Бухоро тобеъ гашт.

Наздиқ се моҳи муборизаҳо, ашрофи муқим, ки асоси онро асилзодагони тоҷикон ташкил медод, аз ҷониби амир Насруллоҳ маҳв гардид. Хўқанд аз нав озод гардид ва дар сохтори идоракунии давлат мақоми қипчоқони нимқўчманчӣ ва қабिलाҳои қўчманчиёни қирғиз баланд гардид. Муборизаҳо дар байни онҳо хонии Хўқандро заиф кард ва дар оқибат, мулки Хўқанд аз ҷониби империяи Руссия забт гардид.

Калидвожаҳо: Бухоро, Хўқанд, хонӣ, тоҷикон, аморат, Аштархониён, Олимхон, Умархон, Мухаммад Алихон, Амир Насруллоҳ, Қаротегин, Дарвоз, Кўлоб, Масчо, қипчоқҳо, қирғизҳо.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ЦЕНТРАЛИЗАЦИИ ВЛАДЕНИЯ КОКАНД

В данной статье описывается политическая жизнь Центральной Азии в начале XVIII века, обусловленная усилением политической раздробленности, ослаблением Аштарханидского ханства и, как следствие, формирование в его составе независимого Хокандского владения. Основателями независимого владения были жители Ферганской долины, где статус таджикской знати также был очень велик. В связи с этим, таджикская политическая элита занимало особое место в политической

жизни новообразованного государства. Как свидетельствуют исторические источники, с самого начала и до походов эмира Насрулло и захвата им Коканда таджикская знать составляло ядро сановников хана в управлении Кокандским ханством. На страницах источников, в процессе отражения политических событий в Коканде, упоминаются имена Раджаба кушбеги-таджик, Лашкар бекларбеги-таджик, Шоди парвоначи-таджик, занимавших важные государственные должности. В начале XIX века Кокандское владение было преобразовано в ханство, и в связи с расширением его территории в состав которого вошли области Каротегин, Дарваз и Куляб. Статус таджиков в Кокандском ханстве продолжал расти. Формирование кокандской регулярной армии из числа горных таджиков, ещё больше повысили статус таджиков в ханстве. С начала 40-х годов XIX в., в связи с поражением Мухаммеда Али-хана от эмира Бухары, Кокандское ханство временно подчинилось Бухаре.

После трех месячных боев оседлая знать, состоявшая в основном из таджикской знати, была уничтожена эмиром Насрулло. Коканд был вновь освобожден, и статус таджиков в структуре государственного управления, а также полукочевых кипчаков и кочевых киргизских племен был повышен. Бои между ними ослабили Кокандское ханство, и в конечном итоге оно было аннексировано Российской империей.

Ключевые слова: Бухара, Коканд, ханство, таджики, эмират, Аштарханы, Олимхан, Умархан, Мухаммад Алихан, Амир Насрулло, Каротегин, Дарваз, Куляб, Масчо, кипчаки, кыргызы.

SOME ISSUES OF FORMATION AND CENTRALIZATION OF THE KOKAND POSSESSION

This article describes the political life of Central Asia in the early 18th century, driven by increasing political fragmentation, the weakening of the Ashtarkhanid Khanate, and, consequently, the formation of the independent Khokand domain within it. The founders of this independent domain were residents of the Fergana Valley, where the status of the Tajik nobility was also very high. Consequently, the Tajik political elite occupied a special place in the political life of the newly formed state. According to historical sources, from the very beginning until Emir Nasrullah's campaigns and his capture of Kokand, the Tajik nobility constituted the core of the khan's dignitaries in the governance of the Kokand Khanate. Historical sources, reflecting on political events in Kokand, mention the names of Rajab Kushbegi-Tajik, Lashkar Beklarbegi-Tajik, and Shodi Parvonachi-Tajik, who occupied important government positions. In the early 19th century, the Kokand domain was transformed into a khanate, and due to its territorial expansion, it included the regions of Karotegin, Darvaz, and Kulyab. The status of Tajiks in the Kokand Khanate continued to grow. The formation of a regular Kokand army from among the mountain Tajiks further elevated their status within the khanate. In the early 1840s, following the defeat of Muhammad Ali Khan by the Emir of Bukhara, the Kokand Khanate temporarily submitted to Bukhara.

After three months of fighting, the sedentary nobility, consisting primarily of Tajik nobles, was destroyed by Emir Nasrullah. Kokand was liberated again, and the status of Tajiks in the state structure, as well as the semi-nomadic Kipchaks and nomadic Kyrgyz tribes, was elevated. The fighting between them weakened the Kokand Khanate, and it was ultimately annexed by the Russian Empire.

Keywords: Bukhara, Khokand, Khanate, Tajiks, Emirate, Ashtarkhans, Olimkhan, Umarkhan, Muhammad Alikhan, Amir Nasrullo, Qarotegin, Darvaz, Kulob, Macho, Kipchaks, Kyrgyz.

Маълумот дар бораи муаллиф: Некруз Муминзода Абдуманон – унвонҷуи кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 735020, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Ҳисор, ҷ/д Хонақоҳи Кӯҳӣ. деҳаи Искич. тел.: (+992) 903-33-06-03; E-mail: Nekruz_Muminov@mail.ru

Сведения об авторе: Муминзода Некруз Абдуманон – соискатель кафедры истории таджикского народа Национального университета Таджикистана. Адрес: 735020, Республика Таджикистан, г. Гиссар, с/д.ж. Хонақоҳи Кухи. село Искич. тел.: (+992) 903-33-06-03; E-mail: Nekruz_Muminov@mail.ru

Information about the author: Muminzoda Nekruz Abdumanon is an assistant at the Department of History of the Tajik People, National University of Tajikistan. Address: 735020, Republic of Tajikistan, city.Gissar, st.Khonakohi Kuhi, v.Iskich. E-mail: Nekruz_Muminov@mail.ru, тел.: (+992) 903-33-06-03

ЗАМИНАҲОИ ТАЪСИСЁБИИ ОСОРХОНАИ ТАЪРИХӢ-КИШВАРШИНОСӢ ДАР ШАҲРИ ДУШАНБЕ

Нурматзода Ҳ.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон

Таъсис ва фаъолияти осорхонаҳо дар рушди ҳаёти маънавии ҷомеа, ҳифз ва гиромидошти мероси таърихӣ фарҳангии гузаштагон, ки таҷассумгари ҳаёти фарҳангии нисбати мо мебошанд, аҳамияти муҳим доранд. Осорхонаҳо ҳамчун муассисаҳои фарҳангӣ ва илмӣ дар муаррифӣ, ҳифз ва омӯзиши арзишҳои фарҳангӣ нақши калидӣ мебозанд.

Дар адабиёти илмӣ соҳавӣ таъсис ва фаъолияти расмӣ осорхонаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, одатан, ба солҳои 30-юми асри XX нисбат дода мешаванд. Бо вучуди ин, таҳлили асноди таърихӣ ва маводи бойгонӣ гувоҳӣ медиҳад, ки заминаҳои ташаккули осорхонаҳо дар кишвар ҳанӯз дар нимаи дууми солҳои 20-уми асри XX пайдо гардидаанд.

Чуноне ки маълум аст, соли 1926 дар маҳаллаи Тути Калони лаби дарёи Сир дар шаҳри бостонии Хучанд коллексияи таърихӣ мардумшиносии Мирзохуҷа Мирсобиров (1857–1928) дар тӯли шаш рӯз ба намоиш гузошта шуд. Ҳамон сол дар заминаи ин коллексияҳо дар Масҷиди Шайх Муслиҳиддин утоқи махсус ҷудо гардид, Осорхонаи таърихӣ-кишваршиносӣ таъсис ёфт [6, с. 43]. Аз ин рӯ, метавон бо итминони комил санаи таъсиси Осорхонаи таърихӣ-кишваршиносии шаҳри Хучандро ба соли 1926 мансуб донист, зеро маҳз ҳамин намоиш заминаи ташаккули нахустин осорхонаи таърихӣ-кишваршиносӣ дар шаҳр гардид.

Таъсиси осорхонаи таърихӣ-кишваршиносӣ дар шаҳри Душанбе низ ба нимаи дууми солҳои 20-уми асри XX рост меояд. Дар ташаккул ва рушди ибтидоии он саҳми арбобони давлатӣ ва ҷамъиятии тоҷик, аз ҷумла А. Ҳочибоев (1900–1938), А. Муҳиддинов (1892–1933), Ниссор Муҳаммад (1897–1937), Аббос Алиев (1899–1958), Кодир Комиль (1905–1938), Саидахмад Анваров (1894–1938), инчунин, саҳми олимони шинохтаи шӯравӣ М. С. Андреев, А. А. Семёнов, В. В. Чейлитко ва дигарон назаррас мебошад.

Тибқи маълумоти адабиёти илмӣ, таъсиси расмӣ Осорхонаи таърихӣ-кишваршиносии шаҳри Душанбе ба соли 1934 мансуб дониста мешавад. Бо вучуди ин, таҳлили баъзе асноди бойгонӣ ва сарчашмаҳои илмӣ нишон медиҳад, ки то ин давра дар бинои «Хонаи деҳқон» гӯшаҳои дорои хусусияти осорхонавӣ фаъолият дошта, онҳо заминаи ташкили осорхонаи мустақили пойтахтро фароҳам овардаанд.

Дар иртибот ба масъалаи мазкур, Миронов дар Конференсияи II оид ба кишваршиносӣ ва ҷамъиятҳои илмӣ Осӣи Миёна, ки 25–28 октябри соли 1925 баргузор гардид, маъруза намуда, зарурати дар муҳлати наздик таъсис додани осорхонаҳоро дар шаҳрҳои Душанбе, Бухоро, Когон ва Хоразм матраҳ намудааст [4, с. 309]. Таърихшинос, номзоди илмҳои таърих Г. Нуров дар рисолаи номзодии худ таъкид мекунад, ки маҳз ташаббуси Миронов А. оид ба таъсиси осорхонаҳо, махсусан дар шаҳри Сталинобод, боис гардид, ки солҳои 1926–1927 дар бинои Хонаи деҳқон нахустин осорхона ба фаъолият оғоз намояд [8, с. 20].

Хонаи деҳқон, ки дар нимаи дууми солҳои 20-уми асри XX таъсис ёфта буд, ҳамчун муассисаи фарҳангӣ-тарғиботӣ фаъолият намуда, дорои китобхона, қироатхона (толори хониши китобу рӯзномаҳо), клуб, утоқи кинонамоишдихӣ ва дигар бахшҳо ба ҳисоб мерафт. Илова бар ин, дар ду утоқи муассиса намоишгоҳҳои дастовардҳои соҳаҳои гуногуни ҳоҷагии халқӣ ҷумҳурӣ ва баъзе арзишҳои дорои аҳамияти таърихӣ ташкил карда шуда буданд, ки амалан вазифаи осорхонаро иҷро менамуданд [3, с. 412].

Маълум аст, ки дар даврони шуравӣ фаъолияти аксари муассисаҳои фарҳангӣ, аз ҷумла китобхонаҳо, театрҳо, осорхонаҳо ва чойхонаҳои сурх, асосан ба тарғиби ғояҳои сиёсӣ ва сохтори коммунистии ленинӣ равона гардид буд. Аз ин рӯ, ҳатто дар ҳолати мавҷуд будани осорхона, он бештар бо унвони «намоишгоҳи дастовардҳои ҳоҷагии халқ» муаррифӣ мешуд. Бо вучуди ин, новобаста аз он ки дар гузоришоти муаррихон номи мустақими осорхона зикр нашуда, балки утоқҳои намоишии Хонаи деҳқон ёдоварӣ шудаанд, ин утоқҳо аз лиҳози мазмун ва вазифа нахустин шакли Осорхонаи шаҳри Душанбе ба шумор мераванд.

М. Р. Шукуров дар монографияи илмӣ худ «История культурной жизни Советского Таджикистана (1917–1941 гг.)» зимни баррасии шабакаи муассисаҳои фарҳангӣ-маорифии шаҳри Душанбе қайд менамояд, ки охири соли 1925 дар ҷумҳурӣ 10 ҷойхонаи сурх, 7 клуб, 2 китобхона ва 1 Хонаи деҳқон ғайолият мекарданд [10, с. 161]. Муаллиф ҳамзамон таъкид менамояд, ки 12 августи соли 1928 Хонаи деҳқон ба муассисаи фарҳангӣ-маорифӣ (равшаннамоӣ) табдил ёфт.

Тибқи маълумоти овардаи М. Р. Шукуров, дар Хонаи деҳқон китобхона, кироатхона, утоқи табиғотӣ, ду хонаи истироҳатӣ барои деҳқонони аз минтақаҳои дурдаст омада, ду уток барои намоишгоҳи хочагии кишлоқ (дорои хусусияти осорхонавӣ – Ҳ. Н.), як уток барои раиси КИМ Н. Махсум ва як уток барои намоиши кино чудо гардида буданд. Илова бар ин, дар назди муассиса маҳфили худғайолияти ҳаваскорон низ ғайолият менамуд [10, с. 141].

Дар ибтидои солҳои 30-юми асри XX ҳукумати ҳамонвақтаи ҷумҳурӣ ба масъалаи таъсиси Осорхонаи таърихӣ-кишваршиносӣ дар шаҳри Душанбе дар бинои алоҳида таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуд. Аз ҷумла, 12 августи соли 1930 Кумитаи Иҷроияи Марказӣ ва Шӯрои Комиссарони Халқии ИҶШС қарореро оид ба ташкили осорхонаҳо дар биноҳои мустақил дар ҳудуди Тоҷикистон қабул карданд [2, с. 23].

Дар иртибот ба қарори мазкур, 13 марти соли 1931 Шӯрои Комиссарони Халқии Тоҷикистон (қарори №17) масъалаи тақвияти муассисаҳои маориф ва фарҳангро мавриди баррасӣ қарор дод. Дар қарор як қатор вазифаҳои мушаххас муайян гардиданд, аз ҷумла:

1. Таъсис додани осорхонаҳои таърихӣ-кишваршиносӣ дар шаҳрҳои ҷумҳурӣ дар назди Комиссариати халқии маорифи Тоҷикистон (ҳамчун осорхонаҳои алоҳидаи оммавӣ – Ҳ. Н.);
2. Ваколатдор намудани шӯбаи фарҳанги Кумитаи марказӣ барои даъвати олимони варзида А. А. Семёнов, А. Миронов ва А. Алиев ба шаҳри Сталинобод то моҳи августи соли 1931;
3. Супоридани вазифа ба Комиссариати халқии маориф чӣхати таъмин намудани осорхонаҳои шаҳрҳои Сталинобод ва Хучанд бо биноҳои дахлдор;
4. Ворид намудани уҳдадорӣ ба кормандони осорхонаҳои Сталинобод ва Хучанд (Уэлс, Миронов, Чейлитко) чӣхати ҷамъоварӣ ва пешниҳоди китобҳои қадима ва дигар ёдгориҳои бостонӣ;
5. Супоридани вазифа ба Малахов, Анваров ва Дадобоев Ниссор Муҳаммад оид ба таъмини шароити зист барои кормандони ба омӯзиши ёдгориҳои таърихӣ ҷалбшуда ва мусоидат дар пардохти музди меҳнати онҳо;
6. Пешниҳод намудани қарори мазкур барои тасдиқ ба Кумитаи Марказии ВКП(б) ва Бюрои Осиеи Миёнаи Кумитаи Марказии ВКП(б) [1].

Пас аз ду рӯзи ба тасвиб расидани қарори мазкур, яъне 15 марти соли 1931, аз ҷониби А. М. Миронов дар рӯзномаи «Коммунист Таджикистана» мақолае таҳти унвони «Таджикистану нужен музей» («Барои Тоҷикистон осорхона лозим аст») ба нашр расид [7]. Ҳадафи асосии ин нашрия асоснок намудани зарурати ҳарчи зудтар таъсис додани осорхонаи мукамал ва мучахҳаз бо воситаҳои зарурӣ буд.

Дар мақола таъкид мегардад, ки рушди босуръати иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистон таъсиси чунин осорхонаеро тақозо менамояд, ки он тавонад тамоми қувваҳои истеҳсолкунанда, захираҳои табиӣ, иқтисодиёт, тарзи зиндагӣ, санъат ва маҷмӯи мероси фарҳангии мардумро бо дарназардошти таърихи гузашта ва ҳолати муосир инъикос намояд. Миронов ҳамчунин зарур мешуморад, ки ташкили Осорхонаи таърихӣ-кишваршиносӣ ба тавре роҳандозӣ гардад, ки мавод ва экспозитсияҳои он ҳамчун пояи илмӣ барои инъикоси равандҳои минбаъдаи рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар хизмат намоянд [7].

Миронов А. дар мақолаи худ таъкид менамояд, ки Осорхонаи ояндаи таърихӣ-кишваршиносии Тоҷикистон дар шаҳри Сталинобод набояд хусусияти «кунсткамера»-ро дошта бошад. Ба андешаи ӯ, ҷамъовариҳои маводди осорхонавӣ бояд ба таври муназзам ва дар асоси усулҳои илмӣ сурат гирифта, комилан ба вазифаҳо ва талаботи барои муассисаҳои осорхонавӣ муқарраршуда мутобиқ бошад. Ӯ ҳамчунин зарур мешуморад, ки таҳияи минбаъдаи мавод ва экспозитсияҳои намоишӣ таҳти роҳбарии Институти давлатии илмӣ-

тадқиқоти Тоҷикистон дар шаҳри Сталинобод амалӣ гардад, зеро тибқи лоиҳа осорхонаи кишваршиносӣ бояд ба ин муассисаи илмӣ замида карда мешуд [7].

Илова бар ин, Миронов А. дар мақолаи худ доир ба лоиҳаи экспозитсионии осорхонаи ояндаи шаҳри Сталинобод пешниҳоди мушаххас ибраз намуда, зарурати таъсиси бахшҳои зерини асосиро таъкид мекунад:

1. бахши сохтори геологӣ ҷумҳурӣ, таърихи геологӣ он, захираҳои қабри замин ва хокҳои болозаминӣ;
2. бахши иқлими ҷумҳурӣ;
3. бахши набототи Тоҷикистон бо ҷудо намудани растаниҳои дорои аҳамияти махсус;
4. бахши олами ҳайвоноти Ҷумҳурии Тоҷикистон;
5. бахши хоҷагии кишоварзӣ ва саноатӣ, аз ҷумла пахтакорӣ, кирмакпарварӣ ва адрасбофӣ;
6. бахши этнография;
7. бахши санъат ва ҳунароҳои бадеӣ;
8. бахши таърихи Тоҷикистон, бо таваҷҷуҳи махсус ба равандҳои солҳои 1920 ва ибтидои солҳои 1930;
9. бахши бостоншиносӣ.

Дар асоси Қарори маҷлиси Шурои Комиссарони Халқии Тоҷикистон аз 13 март соли 1931 масъалаҳои марбут ба ҷурракунии фонди осорхонаи пойтахт бо экспонатҳои дахлдор, инчунин тартиб ва усулҳои ҷамъоварии онҳо ҳалли расмӣ ва сиёсӣ пайдо намуданд. Тавре таърихшинос Г. Нуров дар рисолаи илмӣ худ қайд мекунад, «ашёе, ки аз осорхонаи хурди қаблӣ, ки дар Хонаи деҳқон фаъолият мекард ва аллакай барҳам дода шуда буд, аз ҷумла 75 ҷуғтӣ бо экспонатҳои марбут ба таърихи ҳизб ва инқилоб дар Тоҷикистон, ба муассисаи нав (таваҷҷуҳи анбори театри давлатӣ) интиқол дода шаванд» [8, с. 21].

Аз ин маълумот бармеояд, ки дар ибтидои солҳои 30-юми асри XX маводи осорхонавии Хонаи деҳқон нахуст ба анбори театри давлатӣ интиқол ёфта, баъдан ба бинои нави Осорхонаи таърихӣ-кишваршиносӣ супорида шудааст. Илова бар ин, мутобиқи ҳамаи қарор, аз ҷониби Кумитаи тоҷикшиносӣ ворид намудани асбобҳои гуногуни мусиқӣ халқӣ ва дигар ашёҳои этнографӣ ба маблағи зиёда аз 10 ҳазор рубл пешбинӣ гардида буд [8, с. 22]. Ҳамзамон, бо ташаббуси А. Миронов пешниҳод шудааст, ки аз дигар осорхонаҳои Осиёи Миёна ва муассисаҳои осорхонавии Иттиҳод низ барои ғанӣ гардонидани фонди осорхонаи кишваршиносии шаҳри Сталинобод экспонатҳо тақдим карда шаванд.

Яке аз масъалаҳои калидӣ барои Осорхонаи навтаъсиси шаҳри Сталинобод ҷурракунии фонди он бо маводи осорхонавии дахлдор ба шумор мерафт. Бо мақсади ҳалли ин масъала, аз ҷониби ҳукумати ҳамаи вақта тadbирҳои зарурӣ андешида шуда, ба воситаҳои гуногун ҷамъоварии маводи таърихӣ, этнографӣ ва дигар ашёҳо, ки инъикоскунандаи сохтор ва идеологияи сотсиалистӣ буданд, ба роҳ монда шуд.

Дар моҳи майи соли 1933 дар шаҳри Ленинград намоиши муваққатии «Ҷувваҳои истеҳсоли Тоҷикистон» ба анҷом расид. Дар моҳи июни ҳамаи сол, маводҳои дар доираи ин намоиш истифодашуда ба шаҳри Сталинобод интиқол дода шуданд. Ҳамзамон, аъзои Кумитаи тadbиркунии намоиши мазкур барои истифодаи минбаъдаи ин мавод дар Осорхонаи шаҳри Сталинобод дастури методӣ таҳия намуданд.

Илова бар ин, 3 ноябри соли 1933 Шурои Комиссариатҳои Халқии ҶШС Тоҷикистон қарореро оид ба таъсиси шуъбаи доимоамалкунандаи тоҷикӣ дар Осорхонаи марказии мардумшиносии ИҶШС қабул кард (аз соли 1934 бо номи Осорхонаи халқҳои ИҶШС маълум аст – Ш.А.) [9, с. 23]. Дар баробари қарор ба ташкили шуъбаи тоҷикӣ дар Осорхонаи таърихӣ-кишваршиносӣ дар шаҳри Сталинобод махсус меёфт. Аз ҳамаи ҷуст, ки як қатор кормандони Осорхонаи халқҳои ИҶШС барои кумак ва ҳамкорӣ ба шаҳри Сталинобод сафарбар карда шуданд.

Дар марҳилаи ибтидоии фаъолияти Осорхонаи пойтахти ҷумҳурӣ ҳамагӣ панҷ бахш таъсис дода шуданд: бахши бостоншиносӣ, бахши муқаддимаӣ, бахши таърихи ҳаракати

инкилобӣ дар Тоҷикистон, баҳши сохтмони сотсиалистӣ ва баҳши кишоварзӣ. Бо вуҷуди ин, дар ибтидо аксари бахшҳои осорхона аз норасоии экспонатҳо ранҷ мебуданд; аз ҷумла маводи марбут ба давраи пешазфеодалии Тоҷикистон, ҳаракати инкилобӣ ва қувваҳои истеҳсоли хеле маҳдуд ё қариб мавҷуд набуданд.

Бо мақсади рафти ин камбудӣҳо, тибқи протоколи № 19 ҷаласаи бюрои Кумитаи Марказии Ҳизби коммунистии Тоҷикистон аз 9 март соли 1934, қарор оид ба таҳкими фаъолияти Осорхонаи Тоҷикистон қабул гардид. Пас аз қабули ин қарор, Кумитаи тоҷикшиносӣ ба ҷамъоварӣ ва харидории маводи осорхонавӣ оғоз намуда, дар баробари маводҳои аз намоишгоҳи «Қувваҳои истеҳсолии Тоҷикистон», ки соли 1933 аз шаҳри Ленинград оварда шуда буданд, инчунин аз ҳудуди ҷумҳурӣ низ экспонатҳои гуногуни осорхонавиро гирд овард [5, с. 30–31].

Дар натиҷаи тадбирҳои андешидашуда, 1 майи соли 1934 дар шаҳри Сталинобод нахустнамоиши оммавии Осорхонаи таърихӣ-кишваршиносӣ ифтитоҳ гардид. Осорхона аз 20 толор иборат буда, дар панҷ толори он асарҳои расомӣ ва дар се толори дигар маводи осорхонавӣ ба намоиш гузошта шуда буданд [8, с. 24].

Минбаъд, пас аз ифтитоҳи расмии намоишгоҳи осорхона, қорҳои марбут ба пурракунии фонд ва ҷамъоварии минбаъдаи маводи осорхонавӣ идома ёфтанд, ки ин раванд ба тақмили фаъолияти илмӣ ва экспозитсионии осорхона мусоидат намуд.

Тибқи асноде, ки дар Бойғонии марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифз мегарданд, соли 1934 дар Осорхонаи таърихӣ-кишваршиносии шаҳри Сталинобод аллакай зиёда аз 1000 воҳиди маводи осорхонавӣ мавҷуд буд. Ин мавод дар рӯйхатҳои махсус бо нишон додани макони ҷамъоварӣ ва арзиши харид сабт гардидаанд [2]. Ба ин рӯйхат ашӯ ва коллексияҳои гуногуни осорхонавӣ, аз ҷумла маводи мардумшиносӣ, яроқи аслиҳа, асарҳои расомӣ ва дигар нигоҳаҳои дорои аҳамияти таърихӣ фарҳангӣ шомил буданд. Экспонатҳои мазкур аз шаҳрҳои Москва, Хучанд, Душанбе ва Бухоро, инчунин аз қасри амири Бухоро, ки дар охири 19-уми аср дар Ялтаи Қрим ҷойгир буд, гирдоварӣ шудаанд. Қисме аз ин маҷмуа, яъне 52 воҳиди маводи осорхонавӣ, аз ҷумла ашӯи этнографӣ, маҳз аз қасри амири Бухоро дар шаҳри Ялта ворид гардидаанд [2].

Бо мақсади интиқоли маводҳои таърихӣ қасри амири Бухоро ба Осорхонаи шаҳри Сталинобод, намоёндаи доимии Тоҷикистон назди Ҳукумати ИҶШС ба Комиссариати халқии маорифи РСФСР пешниҳод менамояд, ки ҳамаи маводҳои дар осорхонаи (аҷоибхонаи) амири Бухоро маҳфузбуда, ки дар шаҳри Ялта ҷойгир буданд, ба ихтиёри Осорхонаи Тоҷикистон, воқеъ дар шаҳри Сталинобод, дода шаванд. Дар ин пешниҳод махсус таъкид мегардад, ки ин мавод барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти бузурги таърихӣ доранд. Мавқеи мазкур қобили қабул доништа шуда, ҳуди ҳамаи он, яъне соли 1934, маводҳои арзишманди осорхонаи амири Бухоро, ки дар шаҳри Ялта нигоҳдорӣ мешуданд, ба шаҳри Сталинобод интиқол дода шуданд.

Ҳамин тавр, аз таҳлили маводи марбут ба мавзӯи мазкур бармеояд, ки дар нимаи дуюми солҳои 20-уми асри XX дар шаҳри Душанбе коллексияҳои дорои аҳамияти таърихӣ ва ғушаҳои осорхонавӣ мавҷуд буданд. Баъдан, маҳз дар заминаи утолҳои осорхонавии Хонаи деҳқон, соли 1934 Осорхонаи таърихӣ-кишваршиносии шаҳр ба таври расмӣ ба фаъолият оғоз намуд.

Аз ҷониби дигар, натиҷаҳои таҳқиқоти анҷомёфта нишон медиҳанд, ки қисми муайяни коллексияҳои таърихӣ нахустин Осорхонаи таърихӣ-кишваршиносии шаҳри Душанбе аз шаҳри Ялтаи Федератсияи Россия интиқол дода шудаанд, ки қаблан дар он ҷо истироҳатгоҳи амири Бухоро ҷойгир буд.

Масоили марбут ба равандҳои ташаккулёбии Осорхонаи нахустини шаҳри Душанбе, инчунин заминаҳо ва сарчашмаҳои пайдоиши коллексияҳои он, метавонанд дар таҳқиқоти минбаъда ба таври густурда ва муфассалтар мавриди омӯзиш қарор гиранд.

Муқарриз: Мирақзода Ф.Ю., н.и.т., дотсент

Адабиёт

1. Бойгони маркази Чухурии Тоҷикистон. Фонди 360, Описи 1.
2. Бойгонии марказии Чумхурии Тоҷикистон. Фонд 461. Опис 1, делаи №25 (Рӯйхати экспонатҳои осорхона дар солҳои 1933 – 1934). – В. 1 – 16.
3. Из истории культурного строительства в Таджикистане (1924-1941 гг.) [Текст]. – Душанбе: Ирфон, 1966. – Т.1. – 412 с.
4. Известия Средазкомстариса [Текст]. - 1926 - № 1. - С. 309.
5. Львов, К.Н. Музеи Таджикистана [Текст] / К.Н. Львов // Советский музей. –1934. №4. – с. 30-31.
6. Марафиев, С.Ш. К истории создания культурно-просветительных учреждений города Ходжента [Текст] / С. Ш. Марафиев // Сборник научных статей молодых ученых и аспирантов, № 40, вып.2. – Ленинабад, 1971. – С. 43.
7. Миронов, А. Таджикистану нужен музей [Текст] / А. Миронов // Коммунист Таджикистана. - 1931. - 15 март.
8. Нуров, Г. З. Формирование и развитие музейного дела в Таджикистане (30-е годы XX-начало XXI вв.) [Текст]: дисс... канд. истор. наук / Нуров Гулмахмад Зиёевич. – Душанбе, 2011. –187 с.
9. Шарифзода, А. Истифодаи осорхонавии осори санъати тасвири дар Тоҷикистон [Матн] / А. Шарифзода //Ахбори Осорхонаи миллии Тоҷикистон. - №1. – 2014. – С. 23
10. Шукуров, М. Р. История культурной жизни Советского Таджикистана (1917-1941 гг.). Ч.1. Монография [Текст] / М. Р. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 494 с.

ЗАМИНАҲОИ ТАЪСИСЁБИИ ОСОРХОНАИ ТАЪРИХӢ - КИШВАРШИНОӢ ДАР ШАҲРИ ДУШАНБЕ

Дар мақола заминаҳо ва марҳилаҳои асосии таъсисёбии Осорхонаи таърихӣ-кишваршиноӣ дар шаҳри Душанбе таҳқиқ карда мешаванд. Дар асоси таҳлили асноди бойгонӣ, маводи матбуоти даврӣ ва адабиёти илмӣ муайян мегардад, ки ташаккули осорхонаи пойтахт раванди тадриҷӣ буда, решаҳои он ба нимаи дууми солҳои 20-уми асри XX бармегардад. Нақши ғушаҳои осорхонавии Хонаи деҳқон ҳамчун заминаи таъсиси расмӣ осорхона дар соли 1934 баррасӣ гардида, саҳми арбобони давлатӣ, ҷамъиятӣ ва олимони шуравӣ дар ташаккул ва пурракунии фонди осорхона таҳлил мешавад.

Ҳамчунин, сарчашмаҳо ва ҷуғрофияи пайдоиши коллексияҳои ибтидоии осорхона, аз ҷумла интиқоли қисми ашёи таърихӣ аз шаҳри Ялтаи Россия, равшан мегарданд. Натиҷаҳои таҳқиқ барои омӯзиши таърихи осорхонавӣ ва мероси фарҳангии Тоҷикистон аҳамияти назариявӣ ва амалӣ доранд.

***Калидвожаҳо:** осорхона, таърихӣ-кишваршиноӣ, Душанбе, Хонаи деҳқон, мероси фарҳангӣ, коллексияҳои осорхонавӣ.*

ОСНОВЫ СОЗДАНИЯ ИСТОРИКО-КРАЕВЕДЧЕСКОГО МУЗЕЯ В ГОРОДЕ ДУШАНБЕ

В статье исследуются исторические предпосылки и основные этапы создания Историко-краеведческого музея города Душанбе. На основе архивных документов, материалов периодической печати и научной литературы показано, что формирование музея носило поэтапный характер и началось во второй половине 1920-х годов. Особое внимание уделяется роли музейных уголков Дома деhkанина как институциональной основы официального открытия музея в 1934 году, а также вкладу государственных и общественных деятелей и советских ученых в формирование музейных фондов.

Раскрываются источники и география происхождения первых музейных коллекций, включая поступление части экспонатов из Ялты, где ранее находилась резиденция эмира Бухары. Результаты исследования представляют научный интерес для изучения истории музейного дела и культурного наследия Таджикистана.

Ключевые слова: музей, историко-краеведческий музей, Душанбе, Дом дехканина, культурное наследие, музейные коллекции.

THE FOUNDATIONS OF THE CREATION OF A LOCAL HISTORY MUSEUM IN DUSHANBE

The article examines the historical foundations and key stages in the establishment of the Historical and Local History Museum in Dushanbe. Based on archival documents, periodical sources, and scholarly literature, it demonstrates that the museum's formation was a gradual process that began in the late 1920s. Particular attention is paid to the role of the museum sections within the House of Peasants as an institutional precursor to the museum's official opening in 1934, as well as to the contribution of state officials, public figures, and Soviet scholars to the development of its collections.

The study also identifies the origins and geographical sources of the museum's early collections, including the transfer of a number of historical artifacts from Yalta, where the residence of the Emir of Bukhara had previously been located. The findings contribute to the study of museum history and the cultural heritage of Tajikistan.

Keywords: museum, historical and local history museum, Dushanbe, cultural heritage, museum collections.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нурматзода Ҳасан - Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, номзоди илмҳои таърих, дотсенти кафедраи бизнеси сайёҳӣ ва меҳмондорӣ. Суроға: Тоҷикистон, ш.Душанбе, хаёбони Борбад, 48/5. Телефон (+992) 934109622

Сведения об авторе: Нурматзода Ҳасан – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат исторических наук, доцент кафедры туристический бизнес и гостеприимство. Адрес: Таджикистан, г.Душанбе, проспект Борбад, 48/5. Телефон (+992) 934109622

Information about the author: Nurmatzoda Hasan — Tajik International University of Tourism and Entrepreneurship, Candidate of historical Sciences, Associate Professor of the Department of Tourism, Recreation. Address: 48/5 Borbad Avenue, Dushanbe, Tajikistan. Tel.: 934109622

**СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОТИВОРЕЧИЯ В ПРОЦЕССЕ
МОНГОЛЬСКОГО НАШЕСТВИЯ***Самариддини Дж.К.***Институт истории, этнографии этнологии НАНТ**

До объединения монголов и формирования великой Монгольской империи большинство монгольских племен придерживались шаманских верований. Некоторые племена, такие как кераиты, были христианами, а другие буддистами. Кроме того, в некоторых группах Конфуций распространил свое учение.

Главным богом монголов был Тенгри, или Великий Тенгри. Слово «Монгу», что на монгольском языке означает «вечный» и «бессмертный», использовалось для обозначения Бога. Самым важным убеждением монголов было то, что Бог создал небо и землю.

Помимо единого Бога, монголы верили в других богов и духов природы. Они поклонялись солнцу, луне и звездам, трижды кланяясь солнцу в сторону юга. Они считали солнечные и лунные затмения результатом действий злых духов и били в барабаны, полагая, что это избавляет солнце и луну от зла.

Эти верования составляют основу шаманизма. Шаманизм основан на существовании духов, влияющих на дела людей, и на возможности контроля над этими духами для определенных целей. В шаманизме важную роль играют магия, изгнание или призвание духов, предсказания и лечение болезней. Монголы называли шаманов или магов «камами». Камы утверждали, что демоны и духи находятся в их подчинении, и они способны предсказывать будущее. Монголы консультировались с камами перед важными делами, и правители и эмиры полностью доверяли им.

Монголы умело использовали религиозные противоречия, которые существовали в мусульманских странах Востока. В своих завоеваниях они не щадили ни детей, ни стариков убивали всех подряд, но при этом активно контактировали с теми слоями населения, которые были готовы перейти на сторону завоевателей (перебежать, дезертировать). Благодаря этому они захватывали крепости и хорошо охраняемые города.

Стоит сказать, что вторжение монголов в Хорасан было одним из самых ужасающих событий в истории данного региона, которая едва не стёрла с лица земли само существование персидского народа и принесла лишь страх, отчаяние и безнадёжность.

Некоторые авторы считают, что Чингисхан якобы выполнял в Хорасане некую религиозную миссию по поручению аббасидского халифата [4, с. 3831].

История свидетельствует, что правление Мухаммада Хорезмшаха уже сильно ослабло из-за всеобъемлющей коррупции, ошибочных решений и общего упадка, что поставило под смертельную угрозу существование династии. Кроме того, постоянные конфликты между хорезмийским двором и багдадским халифом ещё больше истощали ресурсы Хорезмшахов. Особенно обострил религиозный конфликт между султаном Мухаммедом и халифом казнь шейха Маджд ад-Дина Багдади (одного из видных хорезмийских шейхов) по ложному обвинению [10 с. 109].

В ответ халиф ан-Насир ли-Диналлах не стерпел неповиновения султана Мухаммеда принципам аббасидской власти и в оскорбительной форме отдал предпочтение (даже в Хиджазе) знамени Джалал ад-Дина Хасана новообращённого (лидера исмаилитов-низаритов) перед знаменем Мухаммада Хорезмшаха (там же, с. 109). Такие действия, а также получение султаном Мухаммедом фетв от разных улемов о том, что халифат по праву должен принадлежать роду Алидов [7, с. 231], ещё больше разжигали конфликт до такой степени, что, по словам Мирхонда: «жёлчь в темпераменте Хорезмшаха не утихнет, кроме как от саканджабина грозного величия Чингисхана, а пыль этой смуты, поднявшаяся в воздух, не осядет иначе, как под огненным мечом» [4, с. 3831].

Эти распри продолжались до тех пор, пока Чингисхан согласно историческим свидетельствам не выступил в роли «громоотвода» и спасителя аббасидского халифата, одерживая победы на всех фронтах. В результате завоевания Хорасана монголами султан Мухаммед Хорезмшах, мечтавший свергнуть аббасидский халифат и даже выдвинувший некоего сайида из Термеза в качестве кандидата на халифский престол, оказался полностью унижен и раздавлен [10 с. 109].

Нашествие монголов на Хорасан и истребление его населения не было связано ни с какой ясной идеологией. Жестокость и разрушительность этого вторжения не имеют аналогов даже среди набегов других кочевых племён ни до, ни после [6, с. 52–53].

Цифры жертв и разрушений потрясают и вызывают ужас. Города опустели, земледелие и скотоводство пришли в полный упадок, воцарились безнадёжность и отчаяние. Даже Джувейни, который сам симпатизировал монголам, пишет: «...когда большинство стран и эпох восстали и отказались подчиниться ему (Чингисхану), особенно исламские земли от пределов Хорасана до дальних пределов Шама — везде, где был какой-либо царь, владетель или городской старшина, выступивший против, без преувеличения не осталось и ста человек» [2, с. 154–155].

Для понимания положения народа Хорасана после монгольского нашествия Петрушевский приводит пример Герата: «Несколько десятков уцелевших жителей Герата занимались разбоем, чтобы утолить голод» [6, с. 130].

Документальные свидетельства Хамдаллаха Мустоуфи Казвини в «Нузхат аль-кулуб» также являются ярким доказательством кровожадности и жестокости монголов [5, с. 47, 113, 138, 159].

Автор «Хабиб ас-сийар» о Герате пишет: «Толуй-хан, сын Чингисхана, после того как кади, улемы и знатные люди склонились к миру... дал народу аман (пощаду)... однако и после этого в Герате было убито ещё двенадцать тысяч человек — якобы за поддержку султана Джалал ад-Дина» [9, с. 42].

Хорасан, как одна из древнейших мировых держав, обладающая блестящей культурной и цивилизационной историей, является колыбелью возникновения одной из религий и одновременно местом проявления и расцвета различных религий и мазхабов. Среди них наиболее значительными были зороастризм, иудаизм, христианство и ислам. Как показывает история, эти религии в разные периоды, с разной степенью интенсивности, продолжали существовать в условиях относительной свободы и спокойствия, внося свой вклад в жизнь общества.

Примером такого влияния может служить история «Эстер и Мардохея», показывающая роль существовавших в Хорасане религий в судьбе этой земли.

Однако после прихода ислама в Хорасан этот процесс усилился, и влияние религии на политику стало проявляться гораздо ярче.

С утверждением ислама в Хорасане и доминированием определённого его направления над этой страной, по истории прошло множество событий. Существующие в стране религии и мазхабы в зависимости от силы или слабости исламских халифов сталкивались то с ограничениями, то с определённой свободой в своей деятельности.

Несомненно одно: на протяжении долгого периода суннитский мазхаб, ограничивая другие религии и мазхабы, оставался господствующей формой и определял судьбу Хорасана. Это продолжалось вплоть до завоевания страны монголами.

Как уже упоминалось ранее, исламский мир на протяжении веков был свидетелем борьбы двух главных течений суннизма и шиизма в разных измерениях и с различными взлётами и падениями. В период Омейядов эта борьба имела одну форму, при Аббасидах другую. Однако при Аббасидах противостояние суннитов и шиитов приобрело особый характер из-за лозунгов самих Аббасидов, их особого внимания к антиарабскому иранскому элементу и усиления шиитских иранских династий. В этот период, с приходом к власти шиитских династий, таких как Буиды, появлением шиитских правительств на севере

Хорасана (Алавиды), а также усилением шиитских или склонявшихся к шиизму везиров, шиитское течение укрепилось даже внутри суннитской власти.

В начале 1219–1220 гг. монгольское нашествие под предводительством Чингисхана обрушилось на народ Хорасана как на шиитов, так и на суннитов.

Чингисхан, разрушительный лидер монголов, не следовал никакой религии и не был приверженцем какого-либо вероучения. Можно сказать, что он в определённой степени уживался с другими религиями. Хотя, согласно шаманистским верованиям, он должен был верить в единую вечную сверхъестественную силу, даровавшую ему власть над землёй.

Этот особый, односторонний взгляд на божественную власть вёл к определённой веротерпимости. Так, в Бухаре Чингисхан потребовал от Садри Джахана: «Пришлите ко мне человека, сведущего в вашем яса и ясуне». Когда к нему явился кади Ашраф, Чингисхан спросил: «В чём суть веры и обычаев мусульман?» Кади ответил: «Они признают Творца единым и не имеющим подобия». Чингисхан сказал: «У меня нет возражений против этой веры» [9, с. 54].

К причинам монгольской веротерпимости относятся также: безусловная вера в абсолютную волю и власть, отсутствие необходимости использовать религию как политический инструмент для завоевания популярности, простота мышления кочевников-монголов, не понимавших сложных богословских вопросов и избегавших в них погружения. В течение долгого времени монгольские ханы оставались равнодушны к религиозным вопросам и порой даже насмешливо относились к некоторым верованиям мусульман, христиан и иудеев [3, с. 213]. То есть они ни во что не вмешивались и не требовали исправления чужих верований.

Религиозная терпимость монголов сохранялась и во второй период их правления эпоху Хулагуидов, хотя постепенно она начала переходить в слабую поддержку ислама по сравнению с другими религиями (например, поддержка ислама Октай-кааном). Были и противоположные примеры: благосклонность к христианам при Гуюкхане, строительство старых буддийских храмов при других правителях. Всё это свидетельствует о наличии у монголов религиозной терпимости.

При этом следует отметить:

а) Монгольская веротерпимость сама по себе способствовала распространению различных суфийских течений как суннитских, так и шиитских. В условиях всеобщего отчаяния и пропаганды «открытий» и «чудес» со стороны шейхов, суфизм находил широкий отклик у народа.

б) Сопротивление монгольских военачальников официальному принятию ислама Газан-ханом показывает, что монголы не хотели отказываться от пути терпимости [9, с. 45].

в) Монгольская кочевая натура была настолько терпимой, что Арғун-хан назначил иудея Саад ад-Дауле правителем над мусульманами.

г) Появление крупных шиитских учёных в период монгольской терпимости принесло шиитам большие победы и повлияло на будущее. Яса Чингисхана давала мусульманам такую же свободу, как и последователям других религий (Шпулер). Религиозная терпимость монголов давала шиитам уверенность в возможности продолжать пропаганду и участвовать в общественной жизни; преследования и наказания шиитов суннитскими улемами и правителями прекратились, поскольку сунниты потеряли своё безраздельное превосходство (Торкмани Азар).

Аханчи и Абади пишут: в период правления немусульманских ильханов (1258–1295 гг.) после смерти каждого ильхана представители разных религий и народов старались склонить нового правителя к своей вере, чтобы обеспечить ей преимущество.

После Хулагу власть перешла к Абака-хану (680–693 гг. хиджры), который значительно расширил влияние монгольских кочевников и создал условия для похода на Сирию. Абака, по желанию своей христианки-жены, принял христианство, однако при его дворе активно действовали и шииты, в том числе Сайид Джамал ад-Дин Каши и Сайид Фахр

ад-Дин Хасан. Абака считается самым могущественным ильханом Хорасана после Хулагу [1].

Затем власть перешла к Текудару (1282–1284 гг.), который, приняв ислам, взял имя Ахмад и титул султана. Как отмечают авторы «Кембриджской истории Хорасана», неясно, каким образом и почему он принял ислам, но очевидно, что терпеливая и созидательная политика иранцев постепенно дала плоды: этот кровавадный народ растворился в исламско-иранской цивилизации.

Аргун (683–690 гг. хиджры) был фанатичным буддистом, но не мог отменить распоряжения предков и в целом продолжал политику Хулагу с небольшими изменениями. Он разрешил мусульманам в месяц Рамадан устанавливать в Тебризе четыре минбара и освободил мусульманских кади, улемов и другие религиозные группы от налогов.

При нём мусульманское общество столкнулось с двумя вызовами: назначение министром иудея Саад ад-Дауле и назначение шиита-алавида Сайида Имад ад-Дина правителем Шираза.

Победа мусульман, особенно шиитов, продолжилась при Гайхату благодаря министру Садр ад-Дину Ахмаду Халиди этот период стал благоприятным для мусульман и шиитов.

Как уже говорилось, Газанхан, чтобы справиться с трудностями, соответствовать требованиям времени и ответить на чаяния исламского общества, принял ислам. В первый же день после коронации он завоевал симпатии мусульманского общества. Он провозгласил: «Все монголы и уйгуры, которые считали себя свободными от следования светлой шариату и считали невозможным избегать запрещённого, теперь признают единство Господа миров и пророчество последнего посланника, да благословит его Аллах и его род» [4 с. 3821].

Принятие Газаном ислама стало закономерным шагом эволюции. В борьбе с буддизмом Байду он уже испытал силу и влияние своей мусульманской идентичности. Выбор Газана стал примером для других монгольских принцев.

Завоевание монголами Хорасана привело к тому, что именно в этом регионе были понесены самые большие потери: погибло более 20 миллионов человек (по некоторым оценкам до 10–15 миллионов по всему Ирану и Средней Азии), города были превращены в пастбища. Мавераннахр и Хорасан более чем на 200 лет оказались отброшены в развитии от соседних регионов. Вместо науки и культуры расцвёл религиозный фанатизм, что в долгосрочной перспективе стало одной из причин глубокого упадка всего региона.

Рецензент: Каноатова Г., к.ф.н., доцент

Литаретара:

1. Boyle J.A. The Cambridge History of Iran, Volume 5: The Saljuq and Mongol Periods, Cambridge University Press, 1968. — 732 p.
2. Джувеини Атомалик. Таърихи Чахонкушо. Нигорши Мансур Сарват. Техрон: Интишороти Амири Кабир, 1362.
3. Мазови М.М. Пайдоиши давлати Саффарави. Тарҷумаи Якуб Ожанд. Техрон: Густурда. 1388.
4. Мирхонд, Муҳаммад Ховандшоҳ ибни Маҳмуд. Равзат-ус-сафо. Тасхехи Чамшад Киёнфар. Техрон: Интишороти Аостир, 1380.
5. Муставфӣ Ҳамдуллоҳ. Наҳзат-ул-қулуб. Ба кушиши Муҳаммад Дабир Сёқӣ. Техрон, 1366.
6. Петрушевский И.П. Ислом дар Эрон. Тарҷумаи Карим Кишоварз-Техрон. 1354.
7. Самарқанд, Давлатшоҳ. Тазкират-уш-шуаро. Техрон: Асотир 1385.
8. Торкмани Азар Парвин. Мавқеияти шиӣни Эрон дар давраи Элхонон. Техрон: Сомзони самт. 1339.
9. Хондамир, Гиёсиддин. Таърихи Ҳабиб-ус-сияр фи ахбор афрод ал-башар. Техрон: Китобхонаи Хайём. 1333.
10. Язиди Шарофиддин Алӣ. Сафарнома. Тасхехи Мирмуҳаммад Содик. Техрон. 1387.

ИХТИЛОФИ ИҶТИМОИЮ СИЁСӢ ДАР РАВАНДИ ҲУҶУМИ МУҒУЛ

Боиси тазаккур аст, ки Хуросону Мовароуннахр пеш аз ҳучуми муғул дар фазои бисёр танишу пурталотум аз нигоҳи сиёсату иҷтимоӣ қарор дошад. Байни Хоразмшоҳиён ва Аббосиён барои ба даст овардани ҳокимият дар минтақа рақобатҳои шадиди ҷангонӣ ҷараён дошт, ки ин омил боис ба нооромӣ ва ноамнӣ дар тамоми минтақа мегардид. Мақолаи мазкур ҳамин вазъиятро мавриди баррасӣ қарор дода, асосан ба таҳлили вазъи сиёсату иҷтимоӣ дар ин давра тамаркуз менамояд.

Калидвожа: муғулҳо, Чингизхон, қатли омм, Хуросон, Мовароуннахр, мазҳаб, ҳанафӣ, шофӣ.

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОТИВОРЕЧИЯ В ПРОЦЕССЕ МОНГОЛЬСКОГО НАШЕСТВИЯ

Стоит отметить, что Хорасан и Мавераннахр ещё до монгольского нашествия находились в крайне напряжённой и взрывоопасной социально-политической обстановке. Между Хорезмшахами и Аббасидами велась острая скрытая борьба за власть в регионе, что приводило к всеобщей нестабильности и небезопасности на всей территории. Настоящая статья рассматривает именно эту ситуацию, сосредоточиваясь преимущественно на анализе политического и социального положения в данный период.

Ключевые слова: монголы, Чингисхан, массовое убийство, Хорасан, Мавераннахр, мазхаб, ханафитский, шафитский.

SOCIO-POLITICAL CONFLICTS DURING THE PROCESS OF THE MONGOL INVASION

It is noteworthy that even before the Mongol invasion, Khorasan and Transoxiana were already in a highly tense and volatile socio-political environment. A fierce covert rivalry for regional dominance existed between the Khwarezmshahs and the Abbasids, which contributed to widespread instability and insecurity throughout the entire area. The present article examines precisely this situation, focusing primarily on the analysis of the political and social conditions of that period.

Keywords: Mongols, Genghis Khan, massacre, Khorasan, Transoxiana, madhhab, Hanafi, Shafi'i.

Сведение об авторе: Самариддини Джамоли Кудбиддинзода - докторант Института истории, этнографии этнологии НАНТ. E-mail: jamoli1@mail.ru. Тел.: +992101007762

Маълумот дар бораи муаллиф: Самариддини Ҷамоли Қудбиддинзода – докторанти Институти таърих, бостонишиносӣ, мардумшиносӣ ба номи Аҳмади Дониши АМИТ. E-mail: jamoli1@mail.ru. Тел.: +992101007762

Author information: Samariddini Jamoli Kudbiddinzoda — PhD student at the Institute of History, Ethnography and Ethnology of the National Academy of Sciences of Tajikistan. E-mail: jamoli1@mail.ru. Phone: +992101007762

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ - CONTENT ЗАБОНШИНОСӢ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

<i>Гулназарзода Ж.</i> Таъсирпазирии типологияи маъноҳо дар омӯзиши ҳамгироии илмҳо.....	6
<i>Абдулвадулова О.М.</i> Таҳқиқи хусусиятҳои хоси антропонимҳо дар “Война и мир”-и Л.Н. Толстой.....	13
<i>Азимова З.С.</i> Вижагиҳои мутаозодҳо дар дostonҳои “Лайлӣ ва Маҷнун”-и Низомии Ғанҷавӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва Шамсиддини Шохин.....	21
<i>Ашӯрова Н.</i> Назаре ба вожагони маросимҳои мардумӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва ҷинӣ.....	31
<i>Баҳромова Х.А.</i> Мавқеи маъноӣ грамматикӣ дар маъношиносӣ.....	38
<i>Гулназарзода Ж.Б., Бустонзода Т.Б.</i> Вижагиҳои маъноӣ прагматикӣ.....	44
<i>Вализода Ҳ.</i> Саҳми Носирҷон Маъсумӣ дар рушди афкори забоншиносии навини тоҷикӣ дар солҳои 40-70-уми асри XX.....	54
<i>Джамирова Л.И.</i> Сопоставительный анализ антропологической лексики русского и таджикского языков на материале произведения Саади Шерози «Бустан»	63
<i>Исоқова С.А.</i> Таҳқиқи лингвистии дараҷаҳои сифат дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ.....	69
<i>Кабиров Б.А., Солиҳов Н.Ҳ.</i> «Китоб-ул-Айн» – куҳантарин фарҳанги муаррабат.....	76
<i>Кабиров Л.А.</i> Сленг, жаргон ва аргот: таҳлили иҷтимоӣ ва муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	83
<i>Каримова Ш. А.</i> Назаре ба асолати забони тоҷикӣ дар китоби Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон “Забони миллат – ҳастии миллат”.....	94
<i>Қиёмов И.И.</i> Вожаҳои «дил» ва «чапм» дар «Девони форсӣ»-и Мир Алишери Навоӣ –Фонӣ....	98
<i>Қосимзода М. Х.</i> Тафсири ҷонишинҳои номӯайяни дар адабиёти забоншиносӣ.....	105
<i>Некушоева Ш.С.</i> Когнитивно-семантический анализ макрополя čīd-jamāt «дом – семья» в языках шугнано-рушанской группы.....	111
<i>Мамадаминова З.Б.</i> Вазъи лингвистии забони тоҷикони ваҳонизабон (дар мисоли сокинони ноҳияи Абдурахмони Ҷомӣ).....	122
<i>Мусозода М.А.</i> Баъзе роҳҳои истилоҳсозӣ дар фарҳанги “Истилоҳоти анатомӣ”.....	127
<i>Зафарзод О.</i> Назаре ба боварҳои дар робита бо мафҳумҳои беморӣ ташаккуёфтаи забонҳои тоҷикӣ ва ҷинӣ.....	132
<i>Рустамзода Ш.Р.</i> Матричный анализ фразеологических единиц в контексте «Гулистона» Саади Шерози и их переводов на английский язык.....	141
<i>Саидов К.И.</i> Тарҷума – намуди махсуси фаъолияти иттилоотӣ: мушкилиҳо ва хусусиятҳои тарҷумаи хабарҳои вао аз арабӣ ба тоҷикӣ ва баръакс.....	148
<i>Саидзода М., Одинаева Ҳ.</i> Антропонимҳои решаҳои ибрийи даштаи Бохтар.....	158

<i>Саидова М.</i> Назаре ба калимаву истилоҳоти пиллапарварӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва ҷинӣ.....	169
<i>Сайдалиева М. Х.</i> Пажӯҳиш ва омӯзиши нутқи кӯдак дар забоншиносии Ғарб.....	176
<i>Сафарзода О. И.</i> Истилоҳоти дорусозии лотинӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ.....	182
<i>Сафарова А.</i> Основные тенденции становления термина «концепт» и его определение в лингвистической науке.....	186
<i>Собинова У.С.</i> Ифодаҳои герундий дар забони тоҷикӣ (аз рӯи асари «Чен Эйр»-и Шарлота Бронте).....	192
<i>Турсунов Ф.М., Солиева У.Л.</i> Таҳқиқи ҷанбаҳои назариявии таснифоти ҷумлаҳои сода дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	198
<i>Соҳибназарзода Ҳ.Т.</i> Назарияи таҳвилоти тарҷумавӣ дар фароянди тарҷумаи воситаҳои тасвири баёни осори бадеӣ.....	205
<i>Соҳибназарзода М.С.</i> Роҳҳои сохта шудани исмҳои мураккаби тобӣ дар осори Бадриддин Ҳилолӣ.....	212
<i>Холмуродов Ш.Н.</i> Мушкilotи муайян кардани воҳиди тарҷума дар сатҳи гуногуни воҳидҳои забонӣ.....	220
<i>Ҳакимова З.А.</i> Ҳиссаҳои саволӣ ва нидо ва нақши онҳо дар ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	228
<i>Ҳалимова М.С.</i> Ҷумлаҳои бешахс бо предикати феъл дар забони олмонӣ ва муодили синтактикийи онҳо дар забони тоҷикӣ.....	235
<i>Ҳамидова Т. М.</i> Полные и частичные, абсолютные и относительные группы эквивалентов (на примере произведений классиков русской литературы 19-века).....	244
<i>Ҳамроқулова З.У.</i> Забони тоҷикӣ ва ҷойгоҳи он дар ҳавзаи адабии қораи Ҳинд.....	250

АДАБИЁТШИНОСӢ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERARY CRITICISM

<i>Абдурраҳимзода Б.А., Қаҳорзода М.В.</i> Ҷанбаҳои воқеиятшиносӣ ва таҷрибаи зиндагӣ дар шеърҳои Аскар Ҳаким.....	257
<i>Абдуллоева П. С.</i> Тасвири май дар ғазалиёти Мазмуни Зарободӣ.....	267
<i>Абдулманнонзода М.А.</i> Инъикоси ишқи ирфонӣ дар ғазалиёти Саъдӣ.....	274
<i>Абдуҷалили А.</i> Таҳлили таърихӣ, фалсафӣ ва адабии достони «Ганҷи сӯхта»-и Муҳаммадзамони Солеҳ.....	282
<i>Аҳмадзода Н.Ф.</i> Нусхаҳои хаттии девони Азракӣ дар китобхонаҳои Эрон.....	293
<i>Бобоалиева З.П.</i> Тарҷума – рукни муҳими робитаҳои адабӣ.....	299
<i>Ғафуров М.</i> Корбурди зарбулмасалу мақолҳои арабӣ дар “Маснавии Маънавӣ”-и Ҷалолуддини Балхӣ.....	308

Изатов Н.Х. Тазкираи “Равзат-ус-Салотин” – аввалин тазкираи шоҳону амирони суҳанвар.....	315
Нозимов И.С., Солеҳов Ш.А. Нақши муҳаққиқ - Ҷумъабой Азизкулов дар шинохти матни осори адабӣ.....	325
Салими Х., Ифтихори А. Нигоҳе ба зиндагинома ва эҷодиёти Мастон Шералӣ.....	335
Собирозода Л.С. Панду андарз дар маснави “Тухфат-ул-Аҳрор”-и Абдуррахмони Ҷомӣ...343	
Олимиён С.Ш. Яке аз иқдомҳои наҷиби Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва инъикоси он дар матбуот (дар мисоли озмуни ҷумҳуриявии “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст” дар рӯзномаи “Ҷумҳурият”).....	350
Сафарзода Э. Ташаккули публитсистикаи сиёсӣ дар осори маорифпарварони тоҷик (дар мисоли осори Мирзо Сироч, Мирзо Ҷалол Юсуфзода, Абдурауф Фитрат).....	355
Суфизода Ш.З. Аҳамади Ғазалӣ ва назарияи ишқ дар «Савонех-ул-ушшоқ»-и ӯ.....	365
Сарахонзода М.С. Рецепция «Гулистан»-а Саади в XVII веке в Германии.....	369
Хабибуллоева Н.Н. Самобытность творческой личности Абулкасым Лахути.....	375
Ҷавҳарӣ М.О. Мавқеи мунозира дар достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Ховарии Шерозӣ ва Абдурахмони Ҷомӣ.....	382
Шарифзода Ш.Р., Калонova М.Ҷ. Сувари ҳаёл ва қорбурди мусталаҳот дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ.....	388
Ширинова Б.Б. Ҷомишиносӣ дар Тоҷикистон.....	396
Эҳсон Х. Р. Вижагиҳои қорбурди мутанокизнамоӣ (парадокс) дар ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил.....	402
Абдулманнонзода М.А. Ташаккул ва таҳаввули сабки ғазалиёти Саъдӣ.....	408

ПЕДАГОГИКА – PEDAGOGY

Ашӯрова Б., Товбаева М.М. Саҳми олими маъруфи тоҷик академик Каримова Ирина Холовна дар рушди афкори педагогии тоҷик.....	416
Атакуллаев У. И., Курбанова П.М. Реализация лингвокультурологического знания в содержании обучения русскому языку.....	423
Муродова Ш.С. Программные цели и особенности проведения педагогических экспериментов в контексте проведения системных реформ во взаимодействии «вуз-школа»	430
Назриева Ҷ.М. Амсилаи педагогии тарбияи маънавӣ-ахлоқии хонандагони синфҳои болоӣ дар дарсҳои забони русӣ.....	437
Пачаева М.П. Творческая и изобразительная деятельность дошкольников.....	444
Саидзода А. Афзалияти технологияҳои ғабولى ташаккулдиҳиӣ фарҳанги эстетикӣ донишҷӯён дар раванди қорҳои беруназсинфӣ.....	452
Сафаралиев Б. С., Турсунова М. Г. К вопросу изучения проблемы формирования экологической культуры.....	461

Чалишева П. Истифодаи мақсадҳои дидактикии таъкиди “Алвидоъ, эй панҷу чори кӯдакӣ....”-и Назри Яздон дар ташаккули масъулиятшиносӣ хонандагон аз нигоҳи таҳсили пурсамар ва натиҷагирӣ аз он.....	467
Тошова Б.Р. Формирование навыков речевого общения студентов медицинского колледжа по русскому языку в современных условиях многоязычной среды.....	474
Чӯраева Х.Ё. Бозтоби мавзӯи дӯстӣ дар раванди дарсҳои забони модарии синфҳои ибтидоӣ.....	480
Шарифзода А. Таълими насли наврас ва тақмили ихтисоси кадрҳои болаёқат.....	486
Шарифов М.Ғ. Андешаҳои педагогии худшиносӣ ва ифтихори миллӣ дар осори мутафаккирони асримиёнагии тоҷик.....	490
Шарифиён М.Х. Фаъолияти мустақилона, қобилияти зеҳнӣ ва хираду дониши хонандагони хурдсол дар афкори ниёгон.....	497
Шаринова М.А. Ҳамоҳангсозии мақсадҳои дидактикии мероси педагогии ниёгон ва таълимоти конфутсий дар раванди татбиқи технологияҳои инноватсионии таълимӣ-тарбиявӣ.....	504

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ – HISTORY

Мирақзода Ф. Ю. Давраи Шуравӣ дар Тоҷикистон: таҳлили таърихӣ равандро ва оқибатҳо.....	512
Алиева Л. Ш. Таърихи таъсиси заминаҳои сохтмони роҳҳо дар минтақаи Қўрғонтеппа.....	517
Муминзода Н.А. Баъзе масъалаҳои ташаккул ва мутамарказшавии мулки Хўқанд.....	525
Нурматзода Ҳ. Заминаҳои таъсисёбии осорхонаи таърихӣ-кишваршиносӣ дар шаҳри Душанбе.....	534
Самариддини Дж.К. Социально-политические противоречия в процессе монгольского нашествия.....	540

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишгоҳи забонҳо» пешниҳод мегарданд.

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводди илмие, ки ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводди дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати A4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 15 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси ТДУ (индекси мазкурро аз ҳама гуна китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Саидов С. А.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

– матни асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с. 25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯй ва на бештар аз 25 номгӯйи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи МАТС (ГОСТ) 7.1-2003 ва МАТС (ГОСТ) 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд;

– дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишони ҷойи кори муаллиф;

– ба мазмуну муҳтавои мақолаҳо муаллифон масъул мебошанд.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник университета языков»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 15 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Саидов С. А.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [6, с. 42]. То есть, литература №6 и страница 42;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на таджикском, русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора);
- авторы несут ответственность за содержание статей.

**ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих)**

Маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих» соли 2011 таъсис ёфтааст. Дар як сол 4 маротиба нашр мегардад. Шакли ҷонии маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зеринро барои ҷоп қабул менамояд:

Илмҳои филологӣ (10.00.00), педагогӣ (13.00.00) ва таърих (07.00.00).

Шакли пурраи электронии маҷалла дар сомонаи маҷалла (www.payom.ddzt.tj) дастрас аст.

**ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих)**

2025. № 4 (60)

Шумораро ҳайати зерин омода намуд:

Котиби масъул: Азизмуродов М.Р.

Мусахҳеҳи забони тоҷикӣ: Ифтихори А.

Мусахҳеҳи забони русӣ: Ҳочатов Б.Д.

Мусахҳеҳи забони англисӣ: Азизмуродов М.Р.

**Паёми Донишгоҳи забонҳо
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих):**
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.
Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom.dbz@mail.ru
Тел.: (+992 37) 232-87-30

Ба ҷоп супорида шуд: 10.01.2026. Ба ҷоп имзо шуд: 12.01.2026.

**ВЕСТНИК
УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

Научный журнал «Вестник университета языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук» основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: филологические науки (10.00.00), педагогические науки (13.00.00) и исторические науки (07.00.00).

Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте журнала (www.payom.ddzt.tj).

**ВЕСТНИК
УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

2025. № 4 (60)

Над номером работали:

Ответственный секретарь: Азизмуродов М.Р.

Корректор таджикского языка: Ифтихори А.

Корректор русского языка: Ходжатов Б.Д.

Корректор английского языка: Азизмуродов М.Р.

**Вестник университета языков
(серия филологических, педагогических и исторических наук):**
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6.
Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom.dbz@mail.ru
[Тел.: \(+992 37\) 232-87-30](tel:+992372328730)

Сдано в печать: 10.01.2026. Подписано к печати 12.01.2026.